Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШОЛ

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 27 (13627) | 1988 чылдың февраль 2, вторник | 1925 чыдда үнезилеттингеш | Өртээ 3 кеп.

БИСТИҢ ҮЕЖИВИС

Самбуу Шавыраевич Монгуш (чурукта) — «Сүт-Хөл» совхозтуң шалычыларының бирээзи. Ол кадайы Бопукай Мартан-ооловна-биле 18 чыл дургузунда хөйжулап келген. Малды ажаан азыраар талазы-биле оларның дуржулгазы улуг. Эрткен юбилейлиг чылда олар социалистиг чарышка киришкеш, 100 хойдан-на 95 хураганны камгалап доруктурган.

Амгы үеде оларның кодаында 252 хою барык шупту ооладыкан. Хураганнары оңча. Чедиишкинниң чылдагаазы хөй талалыг. Малчынарның боттарының кызымак чоруундан аңгыда совхозунуң улуг дузазы херек деп, С. Монгуш чугаалап турар. Ынчангаш боттарындан хамаажыр бүгү-ле түүлдерни кылып алыр чаңчылдыг. Кажаа-хорааның, чурттаар бажыңының үүрмек септелгезин боттары кылыр. Мал чемни белеткээр, өдек бөлер талазы-биле планын күүсеттейн барган таварылга турбаан.

Малчының кандызы ооң одек-кыштаандан-на билдине бээр болгай. Шынаала, Самбуу Шавыраевич биле Бопукай Мартан-ооловна Монгуштарның кодаңы арыг-силиг. Кажаалары чылыг болгаш чырык, курлаг. Мал чемни ыяап-ла савага паап бээр. Болар ажылынга кирбээн, хөй уруг-дарыглыг, оларның ортелиглиг кижизидилгези эки. Самбуу Шавыраевичиниң бригадазының коммунистери партия эге организациязының секретарынга соңгуи алганы таварылга эвес. Хөй-иитиниң даалгазын бо коммунист ак сеткилдиг күүседип чоруур.

В. КЕНОНОВТУҢ созу.
фототу.

«Фермаларыңарда байдал кандыгыл?» деп чугааны уламчылап тур бис

ЧАРЫГДАЛДАРГА САНААШКЫН ХЕРЕК

Чөөн-Хемчик районда «Искра» совхозтуң Арыг-Бажы СБФ-зы. Үндүрүкиирик эрги кажаалар. Оларның үстүү талазында чанында оглер тикким-ле каан, эргилээ бажыңнарлыг бичии суурккуган. Индамында туттунган кажааларны тудуштур узун дургаар, сиген кажаалааны ышкаш, бербак курлуг шеттер-биле херимнеп каан. 1960 чылдарны сөөлзүреди ол үеним төлевилелии барымдаалап туттунган кажаалырлыг ферманың даштыкы хевири ындыг.

Фермада кызыл-булуң, столовая, магазин, «Хүнчүгеш» үруглар ясли-садиги ажылдап турар. Кижи факторуи экижидиринче кичээнгей салдынып, тудуг-суурну калбартып, ажылчын туруштарга таарымчалыг байдалдарны тургузуп, хол-биле кылыр ажылдарны чиигедип, кажаа-хорааны механизастаан.

Ажыл-агыйның девискээри туржук, чурттакчы-даа бажыңның аян-шинчизи херим иштинден эгелээр болгай. Ындыг турбуже, кажаалар даштында инек одээ оваалангаи, хүн бүгү аштаттымайн турары илден.

Ферма эрткен чылын элээн хөй оруглаиы совхозка киирген. Ол хирезинде сүт будүрериниң бот-үнези бир центнерге онааштыр планда көрдүгенинден 2 рубль чедир үлгадып турар.

Коллективтиң иитти чедишкини дээш кижи бүрүзүнүң кызымак чүткүлдүүнден продукцияның шынары экижиир, сүт саалдазы көвүдээр, күш-ажылчы көргүзүглер беднир дээрэн ферманың коллективи эки билип турза-даа, бар аргакурлавырларны чедир ажыглавайн турар.

Бо чылдың эгезинде 6 бызаа чидириглиг болган. Уксаажыдылганы экижидер, продукцияны көвүдедир дээш эвээш хемчеглер алдынып келген. Мал чемни чедишкезинден рацион бүгээр чемгербейн турар. Курлавырда бар-ла чүве — саваң. Мал чемни кыягадып келген берге байдал турза-даа, сүт саалдазы эрткен чылдыңдан күдулаваан. Инектен-не 6,3 литр сүттү хүнбүрү ап, 205 инекти сагбышаан. Бо кварталда күрүнеге 140 тонна сүт садар. Январь айда 43 тонналы дужаарган.

Бир дугаар кажаада түгле саар инектер бар. Оларны чемгерерде кажаа иштинге таарыштыр чоруп турар тракторнуң тергезинден саваң силосту дүжүр октар, үлеп бээр. Оон-даа өске үүлдер механизастаттынган. Сугну хоолайлар дамчыштыр акыптарга, инек бүрүзүнүң дужунда тавактыгаш дораан дола хона бээр.

Төрүүр инектерни тускай кажаада тургузуп турар. Улгады берген бызаалар турар кажаа механизастаттынмаан-даа болза, оон ишти чылыг, курлаг. Үгек иштинде бызааларның адаан курлаглап, чыдар черин саваң-биле дөжек кылдыр кылынмадыр салып турар.

Мал чеми болбаазырадыр цехте механизмнерниң долу күүзүү-биле ажылдаарының арга-шинээзи чедиишпес. Хээндектээн саваң болбаазырадыр механизмниң бирээзи ажыглалдан үнген, аиаа турар. Оскези амдыгында үрелиишкин чок үргүлүү ажылдап келген. Ынчалзада-даа оон иштинде саваңны кезип хээндектээр кезектери доктаамал хайның турар изиг сутта туруп келгенинден

СЭКП ОБКОМУНУҢ VII ПЛЕНУМУ

НЕГЕЛДЕЛИГ БАЙДАЛГА, ХАРЫЫСАЛГАЛЫГ АЖЫЛДААР

Январь 30-де эрткен СЭКП обкомунуң пленумунга бюронуң эде тургустунуушкунну удуртуп турарының дутайында отчёт илеткел соонда саналдар эгелээн.

Санал бергеннер чер-черде эде тургустунуушкунга обкомнуң бюронуң, ооң секретарларының кандыг салдар чедирип турарының, кандыг сорулгаларже кичээнгейин улгаттырарының дугайында негелделиг болгаш шүтүмчүлелдиг үнелелди берип, партия, совет, ажыл-агый органнарының ажылын улам ыдай дээштиг, боттуг болдурарының талазы-биле саналдарын киирип турган.

УГЛАНЫЫШКЫННАР ТОДАРАП ТУРАР

СЭКП Каа-Хем райкомунуң бирги секретары В. А. БАКУЛИННИҢ саналындан

Партия обкомунуң бо пленуму ооң мурнундагыларындан бир аңгы онзагай талаларлыг эртип турарын демдеглеп болур: аңаа белеткелдиң үезинде дыка хөй ескерилгелер кылдынып, бюронуң отчёдунуң талазы-биле илеткелдиң тезистерин СЭКП обкомунуң кежигүннеринге болгаш кандидаттарынга тапшыраш, сүмелерин, саналдарын, шүгүмчүлелдерин киирер арганы берген. Олар эвээш эвес-даа болган.

Соолгу үеде СЭКП обкомунуң бюрозунуң ажылының сыпыл аппараттыныш ескерилген. Ажылхерекчи байдал тургустүүп, хураалдаар чоруук кызырлып, адакы звеноларже саазын-бижиктер чорудары эвээжээш, чер-черде байдалды сайгарып көөрү боттуг апарган, ажылды үнелеп көрүп турар үеде негелде бедээн,

Ынчалзажок эде тургустунуушкунну удуртур талазы-биле ажылда эки талалар чүгле тодарап келген дээрден башка, иниттү бурунгаардлаашкын, үндезин базым дугайын чугаалаары эрте. Моңу район звеноларындан тода көрүп болур. Чижээ, бистиң районда экономикада, ылаңгыя агроүлетпүр комплекизинде, садыг, амыдырал хандырылга болгаш коммунал ачы-дуза бүдүрүлелериниң ажылында четпес талалар шүшпеп эттинип турар. Дыка хөй коммунистер боттарының амыдыралчы идепкейлиг туружун тодаратпаан, а чамдык эштер ажылга, амыдыралчурттаалгага үлегер болур туружук, боттары сагылга, чурум үрел, даандыгран ажылынга харысалга чок, даалгаларны күүсетпейн баар таварылгалар ам-даа бар.

Эде тургустунуушкун кадрлардан кажангызындаадаа артык негелдени салып, оларның ролюн негеп турган. Специалистерни шилиирининң, ажылга таарыштыр тургузарының болгаш кижизидериниң талазы-биле чаа бедик деңнелдиг ажылды чедуп турар бис. Моон мурнунда турганы-биле деңнээрге, чурттаалга бажыңнарының тудуунуң темпизи үш катап өскей.

Тудуг талазы-биле план шүут күүсеттинмес болур чүве-дир. Ылаңгыя чурттаалга, культура албан черлериниң тудуглары бергедээшкинге таваржып турар. СЭКП обкомунуң секретары А. И. Ванжа тудутну ийи кезекке чарып турар деп бодаар мен. Бирээзи «Бодуккуу», арткаңы өскенин. Улус ажыл-агыйының тудугларын кол тудуг деп санап турар. Пос-таавы фабриказының тудуун Ак-Довуракта доозупкан. Аңаа ажылдаар ужурлуг кижилерге херек чурттаалга тудуу, уруглар садыг шүүт түттүнмейн барган. Чурттаалга тудуун кол объект кылдыр санавас болза, ажылдазарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары берге.

Партия организацияларында кампаниялаар, чангыс талалаар чоруук ам-даа бар. Ооң чайлап үнери чугула. 1986 чылда ажык чагаа ажынери, удуртукчуларының чонбиле ужуражыышкыннары колдап турган. 1987 чылда удуртукчуларның отчёттары, оларга хамаарышкан анкеталаашкын улашкаш туруп берген. Чангыс чылдың дургузунда беш-алды катап аңгы-аңгы черлерге отчёдуп бердим. Анкетага кижинин хууда амыдыралын безин бижип турду. Ооң ажыы чүл? Хөй удаа «байысаадырга» кымга-даа берге. Медицина рентгенин эрттирери база ойлуг болуру билдингир, а идеологтуг «рентген» база ой-чижектиг болгу дег.

ИДЕОЛОГТУГ «РЕНТГЕН» .

«Тыва даг-дүгү» комбинатың директору Ю. Т. КОМАРОВТУҢ саналындан

Пленумга илеткелдиң төвелиели-биле баш удур кичээнгейлиг таныштым. Эде тургустунуушкун үезинде бюро, СЭКП обкомунуң секретарлары, килдис эргелекчилери эде тургустунуушкунну канчаар удуртур үжурлугуда деп айтырыг турүп келир чорду. Министерстволарның, ведомстволарның, бүдүрүлгелериң болгаш каттыжышкыннарының эрге-ажыы дээш СЭКП обкому мооң мурнунда республика, эвилел деңнелинге айтырыгны тургузуп келген. Ам бо талазы-биле ажылдың салым-чолун кым харыылаарыл? Ажыл-агыйны хөлгаарлаары, удуртукчуларның, тускай эртемнигларының орнунга ажылдаары чаңчылчаан тургаш. Ам ол байдалдан үнүп алыры белеп эвес болганын бүдүрүлге амыдыралының чижектери-биле бадыткап болур.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели биске Кызылдан демир-бетон кылыглар материалдарын алырын чөпшээреп турар шиитпирни үндүрген. А ооң удуртукчулары дедир тепкеш чыдыкан. Маңаа республиканың үлетпүрүн харыылап турар СЭКП обкомунуң секретарының тудуг илдиизиниң эргелекчизиниң айтышкыны база херек чүве болуп тур ийин.

Бир эвес ол чердеи материал алыры шүүт болдуунмас чүве болза, Абаканда, өске-даа черлерден сураглаттынар алаар. Бо таварылгада орук үзаар, чарыгдал көөдээр. Хей шүүдекди үндүрүп-даа тургаш болза, чурттаалга тудуун уламчылаар бис.

Аңыл-агый аргазы-биле чурттаалга бажыңнарын тудуп турар бис. Моон мурнунда турганы-биле деңнээрге, чурттаалга бажыңнарының тудуунуң темпизи үш катап өскей.

Тудуг талазы-биле план шүут күүсеттинмес болур чүве-дир. Ылаңгыя чурттаалга, культура албан черлериниң тудуглары бергедээшкинге таваржып турар. СЭКП обкомунуң секретары А. И. Ванжа тудутну ийи кезекке чарып турар деп бодаар мен. Бирээзи «Бодуккуу», арткаңы өскенин. Улус ажыл-агыйының тудугларын кол тудуг деп санап турар. Пос-таавы фабриказының тудуун Ак-Довуракта доозупкан. Аңаа ажылдаар ужурлуг кижилерге херек чурттаалга тудуу, уруглар садыг шүүт түттүнмейн баргаш. Чурттаалга тудуун кол объект кылдыр санавас болза, ажылдазарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузары берге.

Партия организацияларында кампаниялаар, чангыс талалаар чоруук ам-даа бар. Ооң чайлап үнери чугула. 1986 чылда ажык чагаа ажынери, удуртукчуларның чонбиле ужуражыышкыннары колдап турган. 1987 чылда удуртукчуларның отчёттары, оларга хамаарышкан анкеталаашкын улашкаш туруп берген. Чангыс чылдың дургузунда беш-алды катап аңгы-аңгы черлерге отчёдуп бердим. Анкетага кижинин хууда амыдыралын безин бижип турду. Ооң ажыы чүл? Хей удаа «байысаадырга» кымга-даа берге. Медицина рентгенин эрттирери база ойлуг болуру билдингир, а идеологтуг «рентген» база ой-чижектиг болгу дег.

БИСКЕ КЕЛБЕСТЭЭН

«Кызыл тараачын» совхозтуң механизатору С. Г. СТРЕМИЛОВТУҢ саналындан.

СЭКП обкомунуң бөгүнгү пленумунга илеткел бир янзы болду. Мооң мурнундагы пленумнардан ооң ылгалы — партия обкомунуң бюрозунуң эде тургустунуушкунну удуртур талазы-биле ажылын бот-шүгүмчүлекчи бүү-биле көргени болур. Партия обкомунуң бюрозунуң болгаш ооң бүгү аппарадының ажыл-чорудулгазында оскерилгелер черле бар. Партияның область организациязының ол күжениишкиннерин бүгү сеткилимбиле деткип тур мен. Бо пленумнуң айтыр сорулгалары база амыдыралга ыяк боттанып ужурлуг.

Ооң-биле чергелештир СЭКП обкомунуң бюрозу, обкомнуң кежигүн бүргүзү идепкейжи, чогаадыкчы ажылдап болур эде тургустунуушкун штаби болган турары күзенчиг. Партия обкомунуң аппарадының ажылдакчылары-даа, бюро кежигүннери-даа бистиң-биле, сонгуттурган актив-биле херек кырында ажыл чорутпайын турар. Бис боттарывыстың эргелеривисти, хүлээлеривисти билбес, партия организацияларында быжыглаттынмаан бис. Бистя СЭКП обкомунуң пленумнарынга, бюрога көөр айтырыглар белеткээринге киириштирбейн турар.

Бот-орулга-чарылгаже шиитчиринде улуг четпестер бар. Бо талазы-биле чугаа хөй болган-даа болза, ооң чогум билдингени ховар. Ажылчыннар түржүк, инженер-техниктиг ажылдакчылар безин ажылдаарының чаа хевирлерин орта билбес. Ындыг турбуже, эрткен чылын партия обкомунуң болгаш республиканың агроүлетпүрүнүң ажылдакчылары биске келбээн. СЭКПниң XXVII съездизиниң соонда бистиң МТМ-де болгаш автогаражта партияның цех организациязында, ооң отчёттуг хуралдарында безин келбээн. Чаңгыс аай политхүннерге база келбейн турар. «Кызыл тараачын» совхозка ажылдап келген үем дургузунда обкомнуң, Министрлер Чөвүлелиниң, Агроүлетпүр комитединиң ажылдакчыларының политхүннерде биске чүве чугаалап бергенин чаңгыс-даа катап көрбээн мен. Обкомда лекторлар болүү безин бар болгай. Лекция пропагандазында айыттынган четпестер — СЭКП обкомунуң секретары А. К. Кайзайның болгаш обкомнуң пропаганда болгаш агитация киддизинин эргелекчизи Л. С. Зориналың чедир кылбаан ажылыдыр.

Илеткелде айтып турары болза, Аъш-чем программазын боттандырып турарын. Да хөй четпестер бар. Бистин ону боттандырып турар амгы аргаларывыс-биле ол айтырыгны шиитпирлеп шыдавас бис. Солуннарда дузалал ажыл-агый дугайын бижип турза-даа, ынаар ёзулуг кичээнгей эвээш. Кижилерге мал чеми өстүрер шөлдер быжыглаары чугула. Мал чеми чокта, бо ажылды экижидери берге. Керээлиг бот-орулга-чарылганы диидим иептередир херек. Районнар төптеринге комбикорм садар магазиннер ажыдары чугула.

Ооң ыңай партия обкому, Министрлер Чөвүлели 2000 чылга чедир өг-бүле бүргүзүн аңгы квартира-биле канчаар хандырыптарын санап көргей ирги бе? Бистиң-ле районувуска ону шиитпирлээри кончуг берге. Чүге дээрге, тудугну дыка оожум тудуп турар бис, а бажыңы чок кижилер эвээжевейн, улам көвүдеп турар. Чурттаалга айтырыгын шиитпирлээрде чурттакчыларның бажың тудар акшазын киириштирери чугула.

ПЕНСИОНЕРЛЕРГЕ, КЫРГАННАРГА ДУЗАЛААР

Тыва АССР-ниң Социал хандырылга министри С. Д. КИРОВТУҢ саналындан.

СЭКП ТК, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели болгаш ВЦСПС «Назылап кырааннарның база инвалидтеринң хандырылгазын улам экижидер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалды 1987 чылдың январьда хүлээп алган. Ону бистин республикага хамаарыштыр боттандырары-биле Кызылда кырганнарның бажың-интернадын алгыды тудар дугайында айтырыгны Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниге, Күрпланга турган бис. Чүге дээрге амгы үеде Бажың-интернатта нормадан 50 кижи артык. Ооң аңгыда, ээлчегде 50 кырганнар болгаш инвалидтер бар. Оларның саны чыл санында немежин турар. Бистиң ол саналывысты чогуур черлер деткээн, ынчалза-даа СЭКП обкомунуң секретары А. И. Ванжа удур болган. Ооң соонда чүгле Г. Ч. Ширшинге киреривинске, ол айтырыгны чүүлдүгүнүп деткээн.

Бии-Хем РАУК-туң даргазы И. В. Шушеначев районда мал ажылының иниттү байдалын аажок эки тайылбырлаар, а ынчалза-даа чеже пенсионер уламчылаан ажылдап турарын, чоокку үеде кадарчылардан пенсиялаар каш кижи барын билбес болган. Черле ынчаш, республикада мурнуда малчыннап турган, пенсия нарынны чеде бээрге, суурларда бажыңы чок болганындан, көдээде чурттап чоруур кырганнар кайы хөй. Чижээ, «Өөк» совхозта хойжу Д. Б. Ооржак пенсиялаа-ла 2 чыл болган. Тос уруглуг, уругларының неэи база чок. Ынчалза-даа суурда бажыңы чок, ооң уламындан малчыннап ажылдавышаан. Бо дугайын райкүүском-даа билир, ук хойжуга бажың бээр дугайын дирекция бодавайн турар. Ол өг-бүле ам каяа чурттаарыл? «Тээли» совхозта малчын Б. Ч. Хертек 59 харлыг турган, инвалид апарган, суурда бажыңы база чок, ону ыяап-ла бир кижи азырап хайгаараар ужурлуг. Бажың чокта ол канчаарыл?

Мөңгүн-Тайганың совхозтары назылап кырааннарын-га бажыңнарны тудуп берип эгелээн. Өске ажыл-агыйлар база оларның дүржүлгазын эдерери чугула.

БАЙДАЛДЫ БИЛБЕС БОЛЗА...

СЭКП Мөңгүн-Тайга районуң бирги секретары В. Д. ХЕМЕР-ООЛДУҢ саналындан.

Үндезин экономиктиг реформаның байдалдарында социал, амыдырал хандырылга айтырыгларывысты боттарывыс шиитпирлээривис билдингир. Ынчалзажок обком, райком, оларның бюроларының кежигүннери, удуртукчулар кижилер-биле күш ажылчы коллективтерге ажылдаар болгай. Бо талазыбиле обкомунуң-даа талазынан бүгү-де чүве эки эвес. Эрги ёзулуң тевии, эрги туруш, көрүш ам-даа күштүг болуп турар. Чер-черлерге четпес, ында байдалды билбес болза, кайы-бир адырны удуртуру берге болгай. Чижээ, «Тыва агроүлетпүр түдүг» каттыжышкынның даргазы Г. Шубник, «Тыва хамаату түдүг» трестиң эргелекчизи В. Потокин районга чоокчу үеде келбээн. Ук түдүг организацияларын харылап турар обком секретары А. И. Ванжа ындыг удуртукчулардан четпес негел чогуур үнелелдя оларның ажылынга бербейн турардыр. Ол боду-даа бистин районнуң байдалын тода-ла билбейн турар. Чурттаалга-коммунал ажыл-агый министри В. Поповка, респот-требсоюз даргазы Х. Монгушка бо чугаа база хамаарыжыр. Обкомнуң ийиги секретары Г. Н. Долгополов харылзаанын бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң ажылымга үндезин өскерилгелер болдурарын чедип албаан. В. Левченко аазаашкын берип турда аммр кижи, ынчалза-даа күүселде эвээш.

Черле ынчаш, Тыва АССРниң Министрлер Чөвүлелиниң 1985 чылда хүлээп алгаы «Мөңгүн-Тайга районуң экономиказын болгаш культуразын хөнжүдериниң хемчеглериниң дугайында» доктаалын күүседир талазыбиле чамдык черлер кошкак ажылдал, ылаңгыя социалкультура-амыдырал объектилерни тударын янзы-бүрү чылдагааннар-биле соңгаарладып келген. Бо талазыбиле Министрлер Чөвүлелиниң даргазы В. Е. Серяков чогуур инициативаны болгаш принципиалдыг чоруукту көргүспейн турар деп болур. Ол ышкаш бодунуң оралакчыларындан негелдезин, кадрларның ажылынга контролю ам-даа четпес. Обком секретарлары Ш. Д. Ооржак, А. К. Кайзай ажылдың кабинет стилиниден шүүт адырлып, сургакчылап баар черлерин калбартып, харылап турар черлериниң ажылын үндезинин-биле экижидери неге-ттинип келген.

Районнарга обкомунуң бюро кежигүннери, секретарлары кижилер-биле ужуражып, оларга отчёттар бергилээнин солуннардан номчудувус. Биске танышып көөрү-биле чоруткан илеткел ийи-ле хонук бурунгаар келгени элдептиг.

САЙГАРЫЛГА ЧОК ЧЫТПЫШААН

Тудуг кезектери» комбинаттың арматура цехиниң кацпакчызы В. И. ЛЕОНТЬЕВТИҢ саналындан

Амгы үеде чурттадга тудуун дүргедедири эң-не чугула айтырыг, оны бистиң комбинаттың ажыл-ишчилеря кончуг эки билир. Улуг панелдиг бажың тудуунуң чаа цегинде ажылды шуулаткан, планныг онаалдалар багай эвес күүсеттиниң турарындан эвээш эвес продукцияны бүдүрген. Олар амдыгында кандыг-даа сайгарылга чок чыдар. Ажылдаарынга шаптыктыг болурга ыңай-бээр дажыглаарынга өйлешкен бис. Ону дүргеп сайгарып, бажыңнар тударының аргазы чок деп турар. Ооң чылдагааны — тудар бажыңнарның толевилелдери кылдынмаан. Чурттадга тудуун дүргедедирининң айтырыгы чидин-биле тургустунуп турар амгы үеде. ону шапкынчыдары СЭКП обкомунуң, хооркомунуң, тудут организацияларының удуртукчуларындан негеттинип турар-дыр.

Ол ышкаш комбинатты тудуг ыяжы-биле хандырып турары багай. Ыяш-үлетпүр ажыл-агыйының берип турар материалдарының шынары куду, соңгалар рамалары, эжиктер кылырынга таарышпас. Бо айтырыгны шиитпирлээри ажылды экижидерине дузалаар.

Партийжи удуртулгада мындыг четпестя айтыр бодаан мен. Коллектив планныг онаалдаларны күүсеттейн турар үеде партия обкомунуң ажылдакчылары комбинатка үргүлчү кээп турган, а кажан бердинген даалгаларны күүседип эгелээривиске олар келбестээн. Партия хуралдарынга олуржур, лекция, беседа кылыр, ужуражылгалар эрттирер партия ажылдакчылары база чок болуп турар.

БОТТУГ ШИИТПИРЛЭЭР

СЭКП Таңды райкомунуң бирги секретары Ю. К. ГУБАРЕВТИҢ саналындан

Районнуң партия эге организацияларынга, райком пленумунга эде тургустунуушкунну удуртуп турарының талазы-биле отчёттарның үезинде боттарывыстың ажылывысты сайгарып, чедир кылбаан чүүлдеривисти өдерин, мурнувуста сорулгаларны тодарадып алган бис. СЭКП обкомунуң, ооң бюрозунуң, секретарьларының бистиң ажылывыска практиктиг дузазы ооң мурнундаазындан күштелгенин билип турар бис. Чоокта чаа СЭКП обкомунуң ийиги секретары Г. Н. Долгополов бистиң районга келгеш, шиитпирлээр айтырыларны тодарадып, оларны боттандырар талазы-биле практиктиг дузаны чедирди.

Чон-биле сүмелеринин, ажыл-херектерге оларның киржилгезин идепкейжидеринин арганларын нептередирин кызыдып турар бис. Чоокта чаа районга партияның, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарыбиле аныяктарның, бүдүрүлге мурнакчыларының ужуражышкынын эрттирдивис.

Районнуң социал-экономиктиг хөнжүлдезин дүргедедиринге чамдык шаптыктап турар чылдагааннарга, чүүлдерге доктаал көрээлинер. Бисте культура албан черлери дыка чавыс деңнелдиг ажылдап, ажылчы чонның негелдезин чедир хандырбайн турар. Районда культура албан черлериниң ажылдакчылары 38 кижиниң чүгле ийизи дээди эртемниг, 4 кижи ортумак тускай эртемниг, артканнары ниитү ортумак билиглиг. Маңаа боттарывыс чүге өөредип албас силер деп айтырыг салыры чадавас. Эрткен чылын райондан 6 кижи өөренип турду, оларның ийизи дооскаш. Культура министерстводунуң хуваалдазы-биле ажылдап турар.

Районнуң Бай-Хаакта Культура бажыңының шүүт ээ багай байдалдаазы кымга-даа билдингир. Ынчалзажок бо айтырыг — чаа Культура бажыңының тудуу мынчага шиитпирлеттинмээн. Бо чылдың планында база кииртинмээн.

Районнуң ажыл-агыйларының малчыннарының турлагларын электрижидериниң айтырыын кичээнгейниң төвүнде тудуп, ону шиитпирлээриниң болдунар хемчеглерин ап турар бис. Кодээ ажыл-агыйга ажылчыны кадрларны белеткээри кайда-даа чидир болгаш нарын айтырыг. Бо талазы-биле бисте бар профессионал-техниктиг училищениң базазын быжыглаары, кадрлар белеткелиниң шынарын экижидери бир чүгула ажыл. Эрткен чылдың эгезинде аңаа чөвүлел хурал эрткен, чамдык шиитпирлер хүлээп алдынган турган. Бо талазы-биле хемчеглерни боттандырарын аазаан республика органнары созуп эдлевейн барган.

Партия ажылын, эде тургустунуушкунну удуртуруп экижидер талазы-биле ажылдың мурнакчы дуржулгазын тарадып, неттередири хүннүң чүгула айтырыы. Бо талазы-биле СЭКП обкомунуң партийжи-организастыг ажыл килдизинин идепкейлиг ажылын, дузазын манап турар бис.

ААЗААНДА—КҮҮСЕДИР

Тес-Хемде «О. Шынаа» совхозтуң хойжузу В. А. АРАКЧААНЫҢ саналындан.

Мал ажылында ажыл-ишчилериниң социал айтырыглары кончуг четпес шиитпирлеттинип турар. Бистиң ажыл-агыйывыста хойжуларның элээн каш ог-бүлелери өгде чурттап орар. Кышкы үеде бо байдал, соок дөртен градус ажып турар болгай, нарын болуп турар. Иник-хеп аймаа база үзүктелп бээр-дир. Бродня иник-тер көзүлбестээн. Пряник, печенье, чигир аймаа безин келбестей бээр. Ол чижектиг айтырыгларны, пленум кежигүнү кижи болурумга, чон мөңгэ тургуза бээр-дир. Аңаа харыы бээри чиик эвес.

Материалдыг болгаш моральдыг идиг беришкин дугайында каш сес. Ыракта чурттап турар улус—малчыннар. Суур чедер безин чай чок апаар. Малчыннарга автомашина садарының эдлевээн дүргедедири күзенчиг. Каш чыл бурунгаар малчыннарның солун байырлалы—наадым болуп турду. Аңаа үүкштүр социалистиг чарышка кижи бүргүзү карак кыпар чүве. Кызылга чедип келгеш, республиканың суралдыг хойжуларынга ужуражыр, оларның арга-дурумчалын, эжиктер кылырынга таарышпас. Бо айтырыгны шиитпирлээри ажылды экижидерине дузалаар.

Партийжи удуртулгада мындыг четпестя айтыр бодаан мен. Коллектив планныг онаалдаларны күүсеттейн турар үеде партия обкомунуң ажылдакчылары комбинатка үргүлчү кээп турган, а кажан бердинген даалгаларны күүседип эгелээривиске олар келбестээн. Партия хуралдарынга олуржур, лекция, беседа кылыр, ужуражылгалар эрттирер партия ажылдакчылары база чок болуп турар.

ХАРЫЛЗААЛЫГ, ДЕМНИГ АЖЫЛДААР

«Шын» солуннуң редактору В. С. ШАРАВИНИҢ саналындан

Эде тургустунуушкунну удуртур талазы-биле обкомнуң ажылының талазы-биле илеткелде түңнелдерге база саналга берген эштериң болдарыы-биле каттыжып турмен.

Республикада массалыг информадия аймааның ажылынга илеткелчи аажок долчузу-биле доктаады, солуннарның, районуң база телевидениениң ажылында колкол четпестерни айтты. Парлаар материалдарның шынарын экижидип, тода эвес чүүлдерни моон соңгаар болдурбас дээш «Шын» солуннуң редакциязы чогуур түңнелдерни үндүрер. Четпестерни, таарымча чок чүүлдерни улам чидин-биле сойгалап, шүгүмчүлээр бис.

Эде тургустунуушкун ийи күчүлүг күшке — партия организацияларынга база массалыг информацияның болгаш пропагандаңың чепсектеринге даянып ужурлуг дээрзин СЭКП ТК-ның Чиитгине секретары эш М. С. Горбачев айткан. Аңаа дүүштүр илеткелге массалыг информацияның аймаавың дээштининиң, парлалганың шүгүмчүлелдиг материалдарын партия, совет органнарының чамдык удуртукчуларының талазындан шын эвес коорулуг фактыларын киирип чугаалаан болза эки. «Шын» солун болза, партия обкомунуң органы болгай, эде тургустунуушкунну чорударынга ол тепкиши болур ужурлуг. Башпайгы үеде солунга эде тургустунуушкунну чорударынга ол тепкиши болур ужурлуг. Башпайгы үеде солунга эде тургустунуушкунну чорударын берге турган, чүге дизе мурнунда хоруглуг деп турган айтырыгларны солун кодурүп эгелээн. СЭКП ТК-ның айтышкынынарын күүсетпишаан, солун хөй-ле макталдыг, таңмалаттынган материалдарны бербестей берген. Шүгүмчүдёлге чамдык эштер таарышпайн, ажыы-биле ону шын эвес деп-даа турганнар.

Ийи чыл мурнунда бистиң солунувус комчүкчулларның чагааларынга үндезилээш, СЭКП Мөңгүн-Тайга райкомунуң, райкүүскомнуң кадрлар-биле ажылының стиль база методунуң, социал чептүр чоруктү үреп турарының, районнуң чамдык удуртукчуларының кара турашында ажыл-чаңының, хоолулу-дурум үрээшкинериниң дугайын шүгүмчүлеп бижээн. Ол үүлге СЭКП райкомунуң ынчаардагы бирги секретарының база райкүүскомдан алган секретарьларының 50 хуузу солуттунган. Депутаттарның хөй-нинти ажылдарының талазы-биле чүүгү база улуг болуп артпышаан. Бо болгаш өске-даа айтырыгларны экижидеринге партия организациялары киржир ужурлут.

Депутаттарның чурттакчы чон муриунга отчёттар бээри чугула. Бо чөрүк депутаттарның ролюн бедидип турар, демократчыдыга база калбарар. Депутаттарның бүгү кезектериниң соңгудар хуусаазын 5 чыл кылдыр доктаадыр, одарны дедир кыйгыртырын база чурумчудар деп саналдыг мен.

ТОДАРГАЙ АЖЫЛДААР УЖУРЛУГ

СЭКП Кызыл хооркомунуң бирги секретары Б. П. СВИНЦОВТУҢ саналындан

Соолгу үеде обком бюрозуюуң ажылы тодаргай, ажык-чарлыг апар чыдар, холуң эрттир организастаар, саазын шокарлаар чөрүк эвээжээш. Ынчалза-даа ам аппаратның ажылын дээштиг эде тургузары чугула хире. Саазыннар эвээжээш, ынчалзажок киллистерден телефон дамчыштыр айтышкының бээри ковүдээш. Ындыг стильден чайлавар болза эки. Амгы үндезин реформа байдалдарында болуп турар ескерлиишкиннериң партийжи-политиктиг хандырылгазын улам тода болгаш ханы чорудар, бүгүнүнүн экономиктиг өөредилгени организастаарынга, күш-ажылчы коллективтерчөвүлелдериниң ажылының айтырыгларын шиитпирлээринге дузалаары чугула болгу дег.

Оргпартажыл киллизинин эргелекчизи В. М. Евтешин партия кадрларының өөредилгезинче кичээнгейин утландырары негеттинип турар. Бистеда, райкомнарда-даа ол ажыл система чок. Ол ышкаш кадрлар-биле ажылда система чогу оларны далаш шилип алыр, шын эвес шилиишкин кылырынга чедирип турары илдең.

Обкомуң бир пленумунга А. И. Ванжаның тудут комплекизиниң бүгү айтырыгларын бодунга төнүдүп турарын шүгүмчүлээн кижи мен. Альберт Иванович бо талазы-биле эде тургустунуп турар, шинчаза-даа үүнү, кажан тударын, төлевилээрин шиитпирлевишаан хевээр.

Хоорайның социал-экономиктиг айтырыгларын шиитпирлээрине хооркомуг, хооркүүскомну солуй бээр практиказындан В. Е. Серяков ойталаар, бодунуң оралакчыларын база ойталаарын негеже чогуур боор. Даргазының оралакчызы В. П. Болбат бистиң бажывыс ажыр хоорайга Советтер шугумубиле чүнү тударын «Тыва тудут» треске сүмелей бээр. Ооң эрткеш, 56 квартиралыг бажыңны хооркүүскомдан алгаш. Күрханды-рылгаже шилчиткен, ол дээрге чер-чер Советтериниң керээлиг ажылдарының лимидинии күсели-биле ыы-

(Төнчүзү 3-кү арында).

СЭКП ОБКОМУНУҢ VII ПЛЕНУМУ

НЕГЕЛДЕЛИГ БАЙДАЛГА, ХАРЫЫСАЛГАЛЫГ АЖЫЛДААР

(Төнчүзү. Эгези 2-ги арында).

чаар кылдынганы ол, а ол лимиттер чедишпейн турар болгай. Эрткен чылын 409 мун дөрбелчин метр чуртталга шөлүн ажыглалга киргеп, бичии өзүлде бар. эрткен ийи чылда оочурда турар 31,6 кижи бажың алган, а оочурга бүдүн чартык мун кижи ол-ла үеде немешкен. Келир чылын хооркүүсеком шугуму-биле чүгле 358 мун дөрбелчин метр чурттала шөлү дужааттынар. Трест ведомстволарның чуртталга бажыңнарын түдүп турар, а оларның чамдыктары, чижээ, боду СТУлуг комплекстиг геология экспедициязы, КМК-лыг «Тыва автоорук» эргелели тус-тузунда чартык миллион болгаш ийи миллион рубль чедир түдүг ажылдарын кылып болур, кылыр-даа ужурлуг.

КАДРЛАРНЫ ӨӨРЕДИР, ДУРЖУЛГАНЫ НЕПТЕРЕДИР

СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң бирги секретары Б. С. НУРЗАТТЫҢ саналындан.

Партия обкомунуң киллдистериниң ажылынга хамаарыштыр чамдык бодалдарымны илередир бодадым. Олар ажыл-агый айтырыгларын шиитпирлээрин колдаткаш, партия эге организацияларының ажыл-чорудулгасынче ханылап кирбейн турар. Партия обкомунуң партийжи-организастыг ажыл киллдизи, ооң эртелекчизи СЭКП обкомунуң бюро кежигүнү В. М. Евтешин партия организацияларының ажылынга практиктиг дузалыы эвээш чедирип келген. Кадрларны өөредир хемчегларни ап турза-даа, ёзулуг шуудаваан. Ылангыя экономиктиг өөредилгени үндезинин-биле ажыжидери эн чугула турбуже, бо чугула керекче ханылап кирбээн. Кадрлар курлаавыры-биле ажыл амгы үениң негелдезинге четпес.

Мурнакчы дуржулганы нептередиринче сагыш салыышкын четпес, оларның адрестеря билдинмес. Дуржулгазын өөренип алыр мурнакчы ажылдыг партия организацияларны будүүлелер ам-даа тодаратпаан. Бир эвес ындыг черлерни тодарадыптар чүве болза, анаа баргаш, чаа, эки чүүлдерни көрүп, өөренип алыр болгай. Солуннарда, телевидениеде, радиода чамдык коллективтерниң мурнакчы дуржулгазын бижип, дамчыдып турары эки-дир. Ындыг түрбүже, партия обкомунуң киллдистери ону тодаратпайн, сүмелеевйн турар.

СЭКП обкомунуң бюрозунга чүгле партия райкомнарының бирги секретарьларының отчёттарын дыннаш, оске секретарьларның отчёттарын дыннавайн турары четпес. Ол ышкаш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүделиниң хураалдарынга чүгле райкүүскомнар даргаларының отчёттарын дыннап турар.

Республика солуннарынга чаа чанчылдар, ёзулалдар дугайында мурнунда элээн бижип турган, ам шоолуг бижиивестээнин четпес. Оон аңгыда эде тургустунуушкүнүң башкачыларының дугайында парлалтага чыырдары кончуг күзенчиг-дир.

ШЫН ЧЫРЫДАР

Кызылдың күш фабриказының директору А. П. КИЛИННИҢ саналындан.

Демократияның болгаш ажык-чарлыг чорүктүң калбарыш турар үезинде массалыг информацияның чепсектериниң ролю канчаар-даа аажок бедээн. Ол дугайында чоокта чаа СЭКП ТК-га болган үжуражышкын база хереченлеп турар. Анаа СЭКП ТК-ның Чиргинге секретары М. С. Горбачев амыдыралдың бүгү талаларын билдиглиг, сагыш-сеткилди доюлдуруп турар кылдыр бижиирин онзалап айыткан. Мен бодумнуң саналымга бистиң республика солуннарының чамдык үүлдериңге доктаавсап тур мен.

Бо чылдың агезинде «Шын» солунга «Көк-Тей» совхозтуң сүт-бараан фермазын шүгүмчүлээн. Оон улаштыр каш хонганда, ол үүлдү сайгарып, харыы берип четтикпээнде, «Тувинская правдага» ол-ла фермаы мактап каан үүл костюп келген. Бо таварылгада ийи солуннуң кайызынга бүзүрээр, кайызының шын дээр арга чок, ийинин аразында байдал тургустунган.

Оон аңгыда, ийи-чангыс фактыга даянып алгаш, улуг түңнелдер, бурүүдадымынар кылыры канчап-даа таарышпас деп бодаар мен Ак-Довуректан бир өг-бүле ээзинин чагаазын «Тувинская правдага» парлаан болгай. Ында бистиң фабрикавыстан чонга садаары-биле чорудуп турар дагаа оолдары күш чок, сула, кашдаа хонмас, кол кезии өлүп каар, а Саян артындан эккеп турар дагаа оолдары барык пупту дириг артар, азыраарга өзүүчел деп бадыткап турар. Чүүлдү бис коллективне сайгарып, чугаалаштывыс. Бир талазында, авторнуң бижээнинде мартыш чок шын түүлдер бар. Моңу бистиң спецналистеривистиң кол кезии деткиди. Ынчалзажок, ийиде, Ак-Довуракка саткан дагаа оолдарының шыдаш-пайн барган чорүүнга автомашинаның чолаачызы база буруулуг. Ол дагаа оолдарын Бай-Тайга районга садары-биле алгаш баткан. Анаа баарга, эвээштә алган болгаш дедир чанып ора, артканын Ак-Довуракка садып турган болган. Садар хонук-хүүсаазы ёрткен дагаа оолдарын ол сайгарбас, келгеш актыладыр ужурлуг турган. Чүгле бо фактыдан ажык-кончаа, орулга сүргеп деп түңнел үндүргениңге таарзынмайн турар бис.

Ынчангаш бистиң массалыг информация чепсектери кандыг-даа чүүлдү белетекпе тура, эң кичээнгейлиг, бүгү талалыг сайгарылгалыг болурун күзээр-дир мен.

ШЫН ЧЫРЫДАР

Кызылдың күш фабриказының директору А. П. КИЛИННИҢ саналындан.

Демократияның болгаш ажык-чарлыг чорүктүң калбарыш турар үезинде массалыг информацияның чепсектериниң ролю канчаар-даа аажок бедээн. Ол дугайында чоокта чаа СЭКП ТК-га болган үжуражышкын база хереченлеп турар. Анаа СЭКП ТК-ның Чиргинге секретары М. С. Горбачев амыдыралдың бүгү талаларын билдиглиг, сагыш-сеткилди доюлдуруп турар кылдыр бижиирин онзалап айыткан. Мен бодумнуң саналымга бистиң республика солуннарының чамдык үүлдериңге доктаавсап тур мен.

Бо чылдың агезинде «Шын» солунга «Көк-Тей» совхозтуң сүт-бараан фермазын шүгүмчүлээн. Оон улаштыр каш хонганда, ол үүлдү сайгарып, харыы берип четтикпээнде, «Тувинская правдага» ол-ла фермаы мактап каан үүл костюп келген. Бо таварылгада ийи солуннуң кайызынга бүзүрээр, кайызының шын дээр арга чок, ийинин аразында байдал тургустунган.

Оон аңгыда, ийи-чангыс фактыга даянып алгаш, улуг түңнелдер, бурүүдадымынар кылыры канчап-даа таарышпас деп бодаар мен Ак-Довуректан бир өг-бүле ээзинин чагаазын «Тувинская правдага» парлаан болгай. Ында бистиң фабрикавыстан чонга садаары-биле чорудуп турар дагаа оолдары күш чок, сула, кашдаа хонмас, кол кезии өлүп каар, а Саян артындан эккеп турар дагаа оолдары барык пупту дириг артар, азыраарга өзүүчел деп бадыткап турар. Чүүлдү бис коллективне сайгарып, чугаалаштывыс. Бир талазында, авторнуң бижээнинде мартыш чок шын түүлдер бар. Моңу бистиң спецналистеривистиң кол кезии деткиди. Ынчалзажок, ийиде, Ак-Довуракка саткан дагаа оолдарының шыдаш-пайн барган чорүүнга автомашинаның чолаачызы база буруулуг. Ол дагаа оолдарын Бай-Тайга районга садары-биле алгаш баткан. Анаа баарга, эвээштә алган болгаш дедир чанып ора, артканын Ак-Довуракка садып турган болган. Садар хонук-хүүсаазы ёрткен дагаа оолдарын ол сайгарбас, келгеш актыладыр ужурлуг турган. Чүгле бо фактыдан ажык-кончаа, орулга сүргеп деп түңнел үндүргениңге таарзынмайн турар бис.

Ынчангаш бистиң массалыг информация чепсектери кандыг-даа чүүлдү белетекпе тура, эң кичээнгейлиг, бүгү талалыг сайгарылгалыг болурун күзээр-дир мен.

КИЧЭЭНГЕЙНИ—СОЦИАЛ АЙТЫРЫГЛАРЖЕ

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүделиниң Даргазы В. Е. СЕРЯКОВТУҢ саналындан.

Совет органнарның ажылында бар болуп турар четпестерни ниитизи-биле шын билип турза-даа, Министрлер Чөвүделиниң, ооң удуртукчузу, мен, оралакчыларымга, аппараттың ажылдакчыларынга эргежок чугула негелдени тургуспайн, бодаашкынналарның болгаш хөделиишкиннерниң тургустунуп келген байдалындан ону чайладырының дээштиг хемчегларин чедир албайн турар деп шелеткелде шүгүмчүлээни четпес. Министрлер Чөвүделиниң хоорлайсоветтер күүскомнарының аппараттарының инициативазы, дидим, тодаргай ажылы илдең-не четпес. Оон түңнелинде, дыка хөй боттуг айтырыгларны төнчүзүнге чедир шиитпирлевейн турар.

Ол байдалдан үнери-биле Советтерниң ролүн чер-черге бедидери, оларның ажылын эде тургузары чугула. Социал-экономиктиг хөгжүлдениң ал-экономиктиг хөгжүлдениң айтырыглары Советтерниң хүн бүрүнүң кичээнгейинге турар ужурлуг.

Садыг хандырылгалын экижидер талазы-биле айтырыгларның кошкаа бисти дүвүредип турар. Консерватизм, инерция күжү, ажылдың эрги майык хевирлери ам-даа бар болганындан, Садыг министерствозунуң болгаш Респотребсоюзтуң ажылының төнчү түңнелдери чавызап турар. Садыг министерствозунуң, Чөвүүң амыдырал хандырылга министерствозунуң ажылын дыпнап турган. Чөөн-Хемчик, Кызыл райкүүскомнарының ажылының стилиниң болгаш методтарының дугайында айтырыгны көрген. Кайыдаа черлерниң эде тургустунуушкүнү оожум. Кылып чорудар ужурлуг практиктиг ажыл-херектер саадап турар.

Адыр аайы-биле киллдистерни Министрлер Чөвүделиниге 1985 чылда тургускаш-ны таарымчалыг чамдык байдалды берген. Айтырыгларны шиитпирлээрингe ол чорук эптиг болуп турар. Агар айтырыгларны боттуг шиитпирлээрингe, дакпырлаашкынны болдурбазынга хамаарышкан хемчегler кылдынып турар. Саазыннар, документилер-биле ажылдаары 35 хуу кызырылган. Хураалдарны эрттирерин эвээжедирининң хемчегlерин ап турар. Ол база чамдык оске-даа өскерилгелер социал айтырыгларны шиитпирлээрингe шак-үени, күштү курлап алырын магадылап турар.

Чөвүүң хереглел бараанарын бүдүрери ой сес хуу өскен. Чонга хаван оолдарын, дагаа чуургаларын садары немежип турар. Чер-чер Советтерниң объектилерин, уруглар садтарын, школаларны, чурттала бажыңнарын тударынче кичээнгейни доктаамал углаар.

Бүгү-эвилелдин партконференциязынга уткуштур мындыг саналым бар: партия обкомунуң пленумун чылда ийи катап эрттирер кылдыр доктаадыры күзенчиг.

КӨСКҮ ТҮҢНЕЛДЕР ЧОК

ИХМ-ниң политкилдизиниң начальнигi Б. С. ШЫЫРАПТЫҢ саналындан.

Сөөлгү үеде партия обкому, ооң бюрозу социалистиг хоойлу-дүрүмүү, чурум-сагылганы быжыглаарын, арагалаар чорукту болгаш өске-даа таарымча чок болуушкуннарны болдурбазынын айтырыгларын ханызы-биле көрүп турар апарган. Бистер, иштики херектер органнарының ажылдакчылары, партия органнарының ол дузазын үргүлчү көрүп келдивис.

Иштики херектер органнарының ажылында эде тургустунуушкунда бергелер бардаа болза, кылдының турар ажылдар бар дээрзин чугаалаксап тур мен. Организакчы ажылдың төвү районнарже чайлып турар. ИХМ-ниң хооррайорганнарның, милицияның участок инспекторларының болгаш өске-даа ажылдакчыларның будүүлелерге, организацияларга, ажылчы чонуң чүрттап турар черлерингe отчёт бээрин чаңчыл болуп оар чыдар. Чер-черде бистиң кезекчевивистиң ажыл-херээн экижидерингe, ылангыя кадр айтырыын шиитпирлээрингe партия эге организацияларының харыысалгазы болгаш ролю улгадып турар.

Шүгүмчүлекчи ёзу-биле чугаалаарга, кылдының турар хемчегler шиитпирлээрингe мындыг саналдарны киирзе деп бодай-дыр бис: биргээде, хостатпаан секретарьлар соңгуурда оларның кандидатураларын чажыт бадылаашкын бюллетенинге аңгы киирер, ийиде, оон тускай статузун тодарадыр. Ниитизи-биле чугаалаар болза, хостатпаан секретарь болуру берге херек— будүүлгеде ажылдап турар кижи болза, бир эвес хой-ниити ажылын эки кылыр болза, будүүлгечи көргүзүглери баксыраар, а бодунуң ажылын эки кылыр дээр болза, хой-ниити ажылынга үе дөмей-ле чедишпес.

Сөөлгү ийи чылда эки турачы улусчу дружиналарның кежигүннериниң үнүүшкүну ийи катап кызырылган. Чамдык черлерде удуртукчулар оларның ажылынче кичээнгейни шүүт салбастаан. Оон дугайын Ч.-Д. Б. Ондар, В. Е. Серяков, А. К. Канзай олар билип турган-ла, дружиналар ажылын экижидерингe чер-черде парлатия, совет органнарның харыысалгазын бедидер хемчег албайн турар.

Республика солуннарынга «Барлык» совхозтуң директору турган Дожулаанын херээн соксадыр дугайында медээлер парлаттынган. Республика прокурору А. Г. Гореловтуң негелдези-биле ону ажылдан болгаш СЭКП кежигүнүнден үндүрткенин сактып тур мен. Анаа удур улус база турган, ынчалзажок истелге ийи чыл уламчылаан. Ол депутат хүлээлгезинден дүжүртken, хоругдалга база чыткан, тр теде ажылдаваан. Оон уржуундан кадайы, хоочун башкы, инвалид болган. Бо бүгүнү кым харыылаарыл? СЭКП обкому ону көөр ужурлуг.

Прокуратура органнарында ажылын экижидерининң орнунга кижилер балдырлаар, «бодунуң алдарын» камгалаар ажылдакчылар ам-даа бар. А прокурорнуң бирги орлакчызы Н. А. Ондар айтырыглар шиитпирлээрде далаш, ужур-барымдаа сагывас, бо-ла «хемчег алыр», «херек оттурар», «олуртур» деп сөстерден черле адырлбас. Кандыг-даа дүжүлге, ылангыя прокурор арге, бот-тогдунарынга болгаш өрү көрдүнеринге черле таарышпас.

ЭРТЕМГЕ ҮНДЕЗИЛЕЭР

Күрүнениң Кызылда педагогика институдунуң партбюро секретары С. К. ЧӨКСУМНУҢ саналындан.

Обкомунуң эртем болгаш өөредилге черлериниң киллдизиниң адрезинге чамдык саналдар киирер бодай-дыр мен. Оон ажылынга билдиглис чорук четпейн турар. Киллдис болуушкуннарның түңнелдерин, уржуктарын сайгарарынга ойлежип турар, оларның чылдагааннарын тып, олар-биле ажылдавайн келген. Ат салбаан, хоп чагаалар баарга, бир дугаарында сегирип алыр.

Бис бодаарывыска, чылдагаан — кошкак кадрлар-дыр. Кадрларны белеткээр херек. Киллдис ону холга алыр эвес чоор бе? Биске университет доозукчулары херек. Кымнарны анаа хүлээп ап турары, оларның кайнаар барып турары дээн ышкаш айтырыглар анаа хилис эртип турар-дыр.

Институтта партийжи өзеп улам кырып бар чыдар. Ол билдингир: партияга киргеп студентилер доозуп чоруй баар. Курлавырда кадрларывыс чок.

Пропатанда болгаш агитация киллдизи ажылын эртемге үндезилеп чорудар болза чогуур. Херек кырында ындыг эвес-тир. А бистиң башкыларывыс амыдыралдан хоорук, олар-биле кым ажылдаарыл, кым оларны хой-ниити амыдыралынга киниртирерил? Та кажан бүдер чүве, анаа чугаалаалы, биске эртем библиотеказы херек, анаа кым ажылдаарыл?

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының индиргинге мындыг саналдарны киирзе деп бодай-дыр бис: биргээде, хостатпаан секретарьлар соңгуурда оларның кандидатураларын чажыт бадылаашкын бюллетенинге аңгы киирер, ийиде, оон тускай статузун тодарадыр. Ниитизи-биле чугаалаар болза, хостатпаан секретарь болуру берге херек— будүүлгеде ажылдап турар кижи болза, бир эвес хой-ниити ажылын эки кылыр болза, будүүлгечи көргүзүглери баксыраар, а бодунуң ажылын эки кылыр дээр болза, хой-ниити ажылынга үе дөмей-ле чедишпес.

УЛАМ ХАНЫЛААР

Бай-Хаакта чонуң амыдырал хандырылга будүүлге эргелелиниң даараныкчызы В. О. БАДЫНЫҢ саналындан

Эде тургустунуушкунну удуртурунуң талазы-биле партия обкомунуң бюрозу, республиканың партия организациялары эвээш үе эрткен-даа болза, тодаргай ажылдарны кылган. Ол дугайында пленумга болган отчёт бадыткап турар-дыр. СЭКП обкомунуң секретарьларындан, киллдис эргелекчиларындеи база черле удуртукчулардан эгелээш, бодүүн коммунистерге чедир отчёттарын берип, оларның характеристикаларын бадылап турар үе тургустунуушкуннуң дээштиг салдары деп билип турар мен.

Районнуң амыдырал хандырылга будүүлге эргелелиниң коллективи бодунуп удуртукчузунуң база партия организациязының секретарьларының отчёттарын дыннап, оларның характеристикаларын бадылаан. Ол чорук социал-экономиктиг хөгжүлдеге, планнарны болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседиринге улуг салдарлыг, кижилерниң харыысалгазын бедидеринге дөгүм болур.

Тыва АССР-ниң Чөвүүң амыдырал хандырылга министерствозу бедик мергежилдиг ажылчын кадрларны белеткээринче кичээнгей салыры эргежок чугула. Партия обкомунуң кежигүннери, анаа кандидаттар база ревизия комиссиязының кежигүннери чер-черлерде партия организацияларынга, күш-ажылчы коллективтерге боттуг дузаны чедирери эргежок чугула деп бодаар мен.

ПРОКУРАТУРАНЫҢ ЧЕТПЕС АЖЫЛЫ

Кызыл хооркүүскомнуң даргазы Д. Л. ТИНМЕЙНИҢ саналындан

Хооркүүском бодунуң ажыл-чорудулгазын эде тургузарының хемчегlерин ап турар. Чаагайжыдылга, кадыкшыл, чурттала тудуу, аъш-чем, дыштанылга болгаш өске-даа программаларны боттандырарынче ажылды угландырган. Будүүлгелерге күүском хуралын, депутат, хыналда, ажык чагаа хүннерин эрттирерин идепкейжиктен. Ынчалзадаа хооркүүскомнуң ажылы оожум эде тургустунуп турар.

СЭКП обкомунуң бюро кежигүнү, партия хооркомунуң бирги секретары Б. П. Свинцовтуң дугайында каш сес чугаалаар бодаан мен. Аар-саар үүлдерге чардыкаш, бодунуң ёзулуг ажылынче ханылап кирбес, хооркүүскомнуң ажыл-чорудулгазын холгаарлаар, солуур чоруктар ында бар. Партия хооркомунуң ажылдакчылары ажыл-агый айтырыгларын шиитпирлээрингe хөй үе-шактыг чидирип турарлар.

Сөөлгү чылдарда хооркүүском республиканың болгаш хоорайның прокурорларының эвээш эвес удурлашышкынналарын болгаш бижиктерин сайгарып, чугаалажып көрген. Мен бодап көөрүмге, оларның ажылы эреңгей, а хөй нуруузу хоозун, түнел чок болуп турар. № 7 школаның башкылар коллективиниң шиитпирин, хоорайның улус өөредилге киллдизиниң дужаалын ёзугаар башкының арын-нүүрүнге таарышпас ажылчорудулгазы дээш республика прокурорунуң кадайы З. М. Горелованы өөредилге эргелекчизи албан-хүлээлгезинден үндүрген турган, анаа удурланыышкынны хоорай прокурору П. М. Суперкин киирген.

База бир чөптүг эвес таварылга. Хамааты М. И. Суровцевже 15 мун ажыг рубльди төлевес кылдыр хооркүүском шиитпир үндүрген турган, анаа Кызылдың прокурорунуң хүлээлгезин күүседип турар Н. М. Сальникова удурланыышкынны бижээн. Хооркүүскомнуң хуралынга Н. М. Сальникова ону шын эвес кылганын билинтеш, ол удурланыышкынны республика прокурору А. Г. Горелов албадап бижиткенин чугаалаан.

БОДУНУҢ КҮЖҮНГЕ ДАЯНЫР

СЭКП обкомунуң ийнги секретары Г. Н. ДОЛГОПОЛОВТУҢ саналындан.

Партия обкомунуң секретарьларының дугайында маңаа ёзулуг-ла ажык, принципиалдыг чугаа болду. Отчёт илеткелге ындыг чугаага ужукту бергени-даа чоп. Мээң адрезимге хамаарышкан шүгүмчүлелди бүрүнүбиле хүлээп ап тур мен. Шүгүмчүлел бурунгаар шимчээшкинге шын ут-шигни тыварынга дузалап турар. Обкомунуң адырлар аайы-биле киллдистерингe бис системалыг, бодалдыг угланыышкынны тургузары дээш аажок дап турар бис. Ол ажылдап кылдынган уг-шигни оон улаштыр партия эге организацияларынга чедирер, оларны дамчыштыр будүүлгелерниң коллективтерингe салдар чедирер. А ажылагый чорудулгазының түңнелдериндеп алгаш көөрге, үлетпүрүнүң, транспорттуң коллективтери улам быжыг туруштуг апарып, барааннар будүрери болгаш ачы-дуза чедирери көөдеп орар.

Чедип алдынган үүлдер бар. Ынчалзажок чүнү чедир кылбаан бис? Чүнүң-даа мурнунда будүүлгелерни техниктиг эде чепсегээрүн, будүүлгениң культуразын бедидери чедип алдынмаан, Маңаа кадрлар айтырыы кончуг чидиг боон илереп турар. Үлетпүрде специалистерниң түгле 13 хуузу, а транспортта — 12 хуузу дээди эртемниг. Эртем организацияларыбиле кошкак харылзаавысты айтыр болза, херектиң байдалды билдине бээр. Моон уштунар аргазы үүл? Кижилерни өөредир болгаш боттарывыс өөренир ужурлуг бис.

Партия райкомнарының секретарьларының харыысалгазын онзагайлап айтыксап тур мен. Бис дыка хөй таварылгаларда ажылдың түңнелдерни дээш олардан сула негелдениг боон, оларның харыысалгазын бедитпейн турар бис. Мындыг чоруктан доп-дораан адырлыр херек.

Азырадыкчы хөөнмөр бо пленумга безин илередип турду. Секретарьларга эргеня берген-дир, ындыг болганда ону ажыглаар херек, корумчурумну тургузар, ажылдаар херек. Хамык-ла херектн сандаралын алгаш. Кызылдан кым-бир кижиниң келгеш, эдип бээрин манап орган хереэ чок.

Амгы үеде будүүлге коллективи бүгү айтырыгларны шиитпирлеп шыдаар. Ынчалзажок ам безин күш-ажылчы коллективтерниң чоокта чаа тургустунган чөвүделдери эреңгейлээшкинниң агымынга киргени черле таарышпас. Чижээ, № 3 АТБ-де чөвүделди коллектив хүлээп көрбес бис деп медеглээн. Ону бис соңгуваан бис деп турар. Будүүлгелерниң 40 хуузунда чөвүделдерни удуртукчулар боттары баштаан, а чамдык черлерде удуртукчулар ийи-даа чөвүделди баштап турар. Мындыг чижектерни партия организацияларының чедир ажылдавааны деп санаар апаар.

Демократчыдылга демократчыдылга-ла болгай. Ынчалзажок удуртукчуларны соңгуп турарын-даа ап көрээлиңер. Эмин арттирип, специалист, удуртукчу бүрүзүн соңгуурунче чүтүзөн херээ бар бе? Директорну азы цех начальнигин соңгуп ап болбайн канчаар. А инженерлерни, кол специалистерни соңгуурунуң дугайында айтырыг черле ам дээрезинде таарышпас. Анаа, шынап-ла, билиглиг, шуут белеткелкаан кижи херек болгай.

Демократчыдылга болгаш ажык-чарлыг чорук биске херек, оон чайлавас ужурлуг бис. Ынчалзажок оон-биле чагдынып болбас. Чылдың болгаш ниитизи-биле беш чылдың планныг даалгаларын эвээш. Министрлер Чөвүделиниң аппарады эргелеп башкарылганы ам-даа тыртылчак, дидим эвес чорудуп турар-дыр. Чурттала, социал айтырыглар талазы-биле шыңгыы чугаа 1987 чылдың декабрь 31-де болганын билир силер. Ынчан М. С. Горбачев беседа үезинде чиик эвес, ынчалза-даа шиитпирлээр ужурлуг айтырыгларны демдеглээн. Бо талазы-биле силерниң мурнунарда сорулга улуг. Республикада бажың алырының эвээнде 13 мун ег-бүле бар. Ол айтырыгны шиитпирлээр херек. Акша-хөреңгини, курлавырларны берип турардыр. Ону чөптүг ажыглаар херек.

Идеологтуг ажыл дугайында. Кем-херек түүлегидишкиңи республикада 7,7 хуу кызырылган-даа болза, РСФСР-ниң ниити деңнелбиле алырга, байдал таарымча чок болуп турар. Ол дээрге таварылга эвес. Араглаашкынның түңнелинде кем-херек үүлгедишкини болуп турар. Араганы боду чылыр чорук-биле демисел багай-дыр. Олче күштү, кичээнгейни чедир салбайн турар.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң, Министрлер Чөвүделиниң организастыг ажылының деңнелии-бедидери чугула. Бистеп хамаарыжыр түүлдерни кичээнгейлиг өөренип көөр, түү херек кырында чугула болуп турарын барымдаалап, ол бүгүнү чорудар бис. Ыланғыя автотранспорт, орук айтырыгларының талазы-биле айтырыгларны кичээнгейге алыр бис.

* * *

СЭКП обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшин түңнел сес чугаалаан.

Бо пленумга ажыл-ишчи, негелделиг, тодаргай чугаа болду, ону маңаа турган бис. Эде тургустунуушкунну канчаар удуртуп турарының дугайында партия комитеттериниң, партбюроларының отчёттары моок-биле доозулган.

Пленумнуң ажылындан кандыг түңнелди үндүрүп болурул? СЭКП обкомунуң бюрозу ажылын оожум эде тургузуп турар. Республиканың ажыл-агый, культура хөгжүлдезинде бурунгаар базымнар эвээш, четпестерни эдип алыр дээш чорудун келген хемчеглер кошкак. Бүгү шүгүмчүлелдиг саналдарны хүлээп алыр-дыр мен. оон чогуур түңнелдерни үндүрер, ону эдер, амыдыралга боттандырар дээш шудургу, кызымак ажылдаар.

Ам сорулга болза партия обкомунуң бюрозунуң, секретариаттың, аппараттың ажыл-чорудулгазын, партия эге организацияларының ажылын эде тургузары болур. СЭКП обкомунуң бюрозу, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиуму, республиканың Министрлер Чөвүделиниң ёзу бармдаалаар, эреңгейлээр чоруктан, саазын шокарлаарындан уштунар ужурлуг.

Партияның бүгү организастыг, идеологтуг, политика-киижизидилгелиг ажыл-чорудулгазын амгы үеде шиитпирлеттинип турар социал-экономиктиг тодаргай ажылхерекче, кижилер-биле ажылче, оларның-биле харылзааны быжыглаарынче угландырар. Кадрлар-биле ажылды үндезинин-биле эде тургузарынче коллективтерниң кичээнгейин салыр. Даандырган ажыл-херээ дээш оларның хууда харыысалгазын бедидер, оон күүселдези, ак сеткилдиг ажыл дээш партийжи негелдени күштелдирер, ону чаа бедик чадажөө кодуреринің эргежок чугулазын ол айытkан.

Пленум чугаалаткан айтырыг талазы-биле делегеренгей доктаалды хүлээп алган, партияның область организациязының эде тургустунуушкунга удуртулганы улам ынай күштелдирер талазы-биле СЭКП обкомунуң бюрозунуң база СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг өткүүрүнүң сорулгаларын ында айытkан.

ЭТ ЧАА, ЭДИЛЕЛИ ЭРГИ

1987 чылдың ноябрь айда Тес-Хем районнуң О. Шынаа суурга төөгүзүнге онзагай болуушкун болган. Суурнуң чурттакчыларының ылангыя аныяктарының үр манаанны культура-спорт комплекизи ажыглалга киргеп. Оон чанынче чоокшулап, иштинге кирип, солуурган көрээлиңер.

А бо чүл? Оон хаяларының дөзүн дургаар чүнүң-биле сап-сарыг кылдыр хаажылай «каастап каан» чоор? Ол «угулзаны» кижилериңиң истери улам «аян» киирген. Билдинге берди О.Шынаа суурнуң чурттакчыларының «чогаадыкчы чоруу» ышкаш-тыр. Комплекстиң төлевилелинде туалет көрдүнмээн, туттунмааны ол бе? Таанда ол канчап ындыг болду?! Ол «каастал-ганы» суурнуң чурттакчыларының арын-нүүрүнге артырган, культура-спорт комплекизиниң иштинче кирип көрээлиңер. Эжиктиң тудазы кайыл? Канчап ажыдып киреril? Ийи барын бодаарга, эжиктиң тудазын тудугжулар кылган-на хевирлиг. Үнген-киргеп кижилер оора соп каан-дыр. Арай деп турган, эжиктиң ажыдып кире бердивис. Делгем фойе. Чырыткыланнаштыг музыканың дериг-херекселин ында тургускан. Аныяктарның танцылаар чери бар. Дүштекиниң 3 шак үези. Фойенин иштин хирлиг, бөктүг. Хүндедир канчап аштаттынмаанын ол? Комплекстиң ажылдакчыларының штадында аштакчылар көрдүнмээнин ол бе? Чок. Аштакчылар бар — 4 кижи. Б. Шокар, Е. Салчак, М. Шыдырай, М. Намдал суглар болду. Фойени долгандыр салган чаа сандайлар эвинден үштунуп, адырлып калган чыдырлар. Шала бетондан кылдынган. Сандайларны анаа быжыглаар аргазын комплекстиң ажылчынарры тыппаан улус болду. 5 сантиметр кылын манзалардан тыпкаш, анаа шевергин кылдыр быжыглап алыпар деп сүме бээр ужурга таварыштывыс. Кино көөр залдың иштн база аштаттынмаан болду. Сцена кырында эт-херексел аймаан чурумчуду салбаан.

Спорт залы. Аныяктар чыглып алган. ойнаан турлар. Оларның аралында спортчу хеп хевир-сынын аян кирген оолдар, урутлар-даа, кудумчута кылаштап чорааш, душ боон кирип келген, ажылдап кедер хеви-биле олчаан ойнап турар кижилер-даа бар болду. Спорт залының соогу кончуг. Бир талакы ханазы хыраалай берген. Культура-спорт комплекизиниң үстүкү каъдын, спорт залдың иштин одалга чери чылыдып шыдавайн турар.

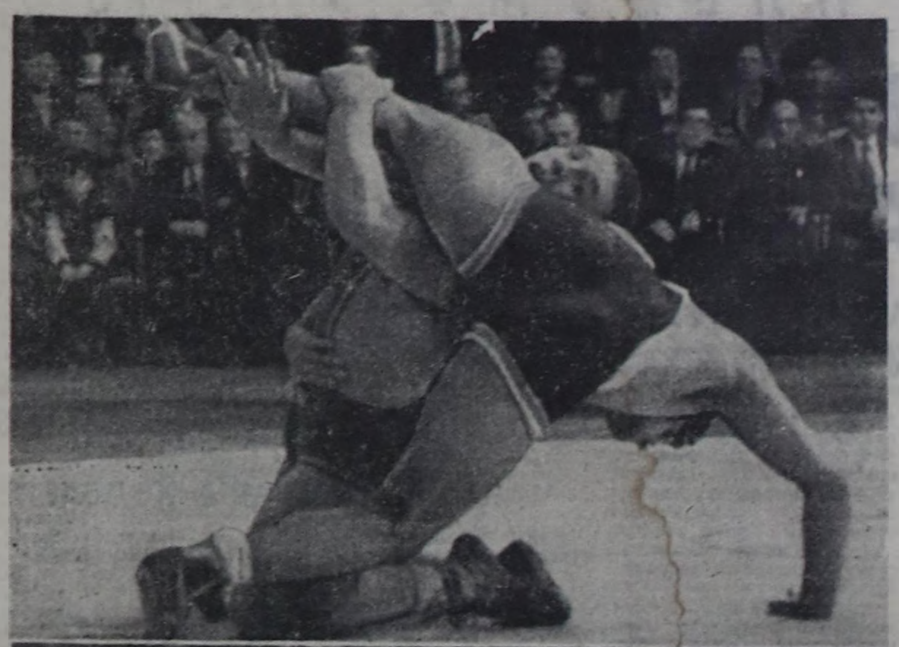
Чаа культура одаанда кандыг бөлгүмнер ажылдап, кандыг солун оюн-тоглаа, дыштанылга кежээлери эртип турарыл? Дыштанылга хүннеринде аныяктарның дискотеказы, агитквартиралар вайы-биле концерттер, кежээниң-не кино болуп турар деп, массовик В. Уржуунай чугаалады. Оон ынай чүнү-даа немеп шыдавады. Бөлгүмнер ажылын организастаарынга, уран чүүл коллективин тургузарынга дериг-херекселдерниң, хөгжүм аймааның, концертке кедер тускай хептериниң чогу шаптыктап турар. Костюмнерден түгле 3-4 хөйден бар. Оон ынай чүү-даа чок.

1987 чылдың ноябрь 15-те О. Шынаа суурнуң культура-спорт комплекизин ажыглалга киргеп. Чонның хостуг үезин бедик деңнелге организастаар арга бар апаргап. Ындыг-даа болза, комплекти хумагалалдыг ажыглаар, чон ортузунга культура-массалыг ажылды чаа культура одаанга эде тургузар деп түгүл чогу кескү. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, эт чаа, а оон эдилели эрги боон артыышаан.

С. ШАҢГЫР ООЛ, бистиң корр.

Чурттар аразының эш хуу ужуражылгазындан

Хостуг хүреш: ССРЭ—АКШ

ЧУРУКТАРДА: тиилээн Александр Сафко удурламеге Абдулла Магомедов; ныкпызын баш ажыр октап тур; ажыдыышкын үезинде. М. ТУТАРКОВТУҢ фотолары.

Абаканның садыгларынга янзы-бүрү оңнердиг «Абакан 1988 чыл. Чурттар аразының эш хуу ужуражылгазы. Хостуг хүреш» деп бижип каан вымпелдерин садып турган. Абаканчылар маргылдааны эртирерине эки белеткелдиин көргүскен. Оон ангыда, ол хоорайга мячилиг хоккейге беш күрүмениң «Советская Россия» солуниуң шаңналы дээш маргылдаа база эртер дээн. Ындыг чарлалдар хөй.

Хүреш эгелээриниң мурнуда Абаканның эштир бассейниниң хуралдаар залынга журналистер-биле парлалга конференциязы болган. Журналистерниң айтырыгларынга совет тренерлер Иван Ярыгин, Дмитрий Миндиашвили, Виктор Алексеев, америк таладан Грег Штробель, Дейн Шульц олар харыылааннар.

Хостуг хүрешке ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың мөгелериниң ужуражылгалары 1971 чыдаан бээр болуп келген. Оон бээр совет спортчулар чаңгыс-даа аштырыышкынга таваржып көрбээн.

Кежээкиниң 17 шак. Көдээ жыл-агый техникумунуң чиик атлетика манежинге кижи кизирт чыылган. Артык билет дилээн кижилер, бистиң театрывыстың даштынга концерт көөрү-биле билет дилээн кижилер ышкаш, хөй болган.

Манежтиң иштинде ийи чурттуң туктарын азып каан. Маргылдаа эгелээриниң мурнунда янзы-бүрү туктарны тутка оолдар, кыстар акробатика элементилерин кылып турда, ырының болгаш таңчының «Жарки» ансамбли номерлерин көргүскен болгаш спортчуларны орус улустуң чаңгылын ёзутаар хлеб-дуспиле уткаан.

Абаканның спорт школазының эдээди оолдары национал хүрежин — «Курестиң» аргаларын адырыларга болгаш чыылган чоңга көргүскен. Оон дүргеи хүрежин арес-кашпагайы көрүкчүлерни кайгаткан. Ол сан талазы-биле хакас Виталий Сагалаковту ойнап алган. Анаа чараш хүрешкени дээш тускай шаңналды тывыскан.

Гродно чурттуг мөге Александр Сафко күш-дамыр болгаш сагыш-сеткил талазы-биле белеткелдиин көргүскен. Кандыг-бир ёрганы ажыглаап, улаштыр ийиүштү кылгаш, удурланыкчызын баш кырынга чодуруп эккээр турган. Ынчангаш ийи-бир санны алган чедип алыр. Бирги салыг соонда, оон мага-боду безин деритпээн. Кижи-биле хүрежип тур мен деп ындыг сагыш безин оон талазындан эскерринмес. Сан талазы-биле ол удурланыкчызын оранчок ашкан. Александр Сафко 1967 чылда төрүттүнген, дедегей черге-лиг спорт мастери, ССРЭ-ниң бирги командазының кежигүнү.

Европаның болгаш ССРЭ-ниң чемпиону, дедегей бүбүүнүң эдилекчизи Абдулла Магомедов АКШ-тың чемпиону Джон Гюрра-биле хүрешкен. Совет спортчу күш-даа, арга-даа талазыбиле эки белеткелдиг болган. Ол бодунуң удурланыкчызын 7:0 санга тиилээн. Оон тренери Д. Г. Миндиашвили-ниң үре-түңнелдиг ажылдаанындан база спортчунуң бодунуң кызымаандан, ат-алдар чедип алдынганы моон көскү.

Ниитизи-биле ол дениге мөгелер хүрешкен. 48 кг денизиге Сергей Карамчаков, 57 кг денизиге Карл Гловер (АКШ), 62 кг денизиге Джон Орр (АКШ), 68 кг денизиге Абдулла Магомедов, 74 кг денизиге Кенни Мондей (АКШ), 82 кг денизиге Александр Сафко, 90 кг денизиге Молвин Дуглас (АКШ), 100 кг денизиге Дмитрий Яниев, 120 кг денизиге Николай Иванов, 130 кг денизиге Геннадий Жильцов олар тиилекчилер болган. Ынчангаш сан 6:4 болуп, ССРЭ-ниң мөгелериниң тиилелгези-биле маргылдаада доозулган.

Хүреш соонда ССРЭ-ниң командазының кол тренери Иван Сергеевич Ярыгинден маргылдааның арткенининг дутайында талылбыр бээрин дилээн мен.

— Американнар-биле ужуражылга дээрге Олимпий оюнларынга белеткел болур. Ам Черкесскиге база катап ужуражыр бис. Ооц соонда Тбилиссиге болур бүгү-делегей маргылдаазынга киржир бис. Маргылдаа соонда ийи дең составтыг командалар турбазар. Бироозун Манчестерге (Англия) болур Европа чемпионадынга, оскези делегей бүбүгу дээш Толедога (АКШ) болур маргылдааларга киржир.

Абаканга болган маргылдааны Тываның тренерлери болгаш спортчулары барып көргеш. Оон түңнелдерни үндүрүп, спортчуларны күш-дамырга болгаш сагыш-сеткилге алыспазы-биле туруштуг болурунга өөредирин чугула айтырыгларның бирээзин дээрзин утпаза чогуур. Хевис кырынга аргалар өөредириинден аңгыда, хүнүүге маанаар, күш кирип алыры-биле штанганы база шой кодүрерин чедип алыры күсенчиг. Секция үезинде хөй ажылды чорудар, дер үнместе-й бээр кылдыр өөредир болза, ынчан бүлүг спортчуларны белеткеп болур. Эрткен маргылдааның түңнелдериниң дутайын республиканың хүреш федерациязынга чугаалажып көөрү күрспрот комитет болган профэвилелдериниң эки тура күш-культура спорт ниитилелин организастаары чугула.

М. ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

Редактор
В. С. ШАРАВИН.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ФЕВРАЛЬ

2. Вторник

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35 — Мультфильмнер. 9.05 — «Идегелдер үези». Док. фильм. 10.30— Концерт. 10.55 — «Дириг амытаннар дугайында». 11.55 — 12.05— Медээлер. 15.25—Медээлер. 15.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 15.45 — Танцы ансамбли «Лээ» биле улустуң аялгаларының «Куронелэ» ансамблиниң оюн көргүзүү. 16.05— «Эде тургустунуушкун: дурякулга болгаш нарын айтырыглар». 16.45 — «Изиг хар». Уран-чечен фильм. 18.25 — «Киржикчилер». 19.10—Бөгүн делегейде. 19.30—«Нарын айтырыглар—дилээшкиннер— шинтирлер». Колхоз уставының чижек төлевилелин чугаалажып турары. 21.00 — «Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Спрут-2». Уран-чечен фильм. 3-ку сериязы. 22.45 — Бөгүн делегейде. 22.55—23.50 — «Дейв Брубек Москвада». Концерт.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Москвага аян-чорук. Бурунгу Чер чалы дүргаар». 8.35: 9.35 — Информатиканың болгаш саналга техниказының үндезиннери. 10 класс. Хана солуннуг ЭСМ кылып турар. 9.05 — Немец дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. От-бүле аймыралдың этиказы болгаш психологиязы. Кижи. 10.35: 11.35—Төөгү. 9 класс. В. И. Ленин—Октябрьның баштапчызы. 11.05 —Немец дыл. 12.05 — «Хоорайлар болгаш чылдар». Телефильмнер. 12.45 — А. Чайковский. «Чер бомбүрээниң өмүнээзинден». Концерт. 13.25— Медээлер. 13.35— «Кижилер болгаш дельфиннер». Ийиги фильм. 14.55—15.30 —Гитаражы М. А. Жиролле ойнаар. (Аргентина). 18.05— Медээлер. 18.15— Татар АССР-ниң алдарлыг артизи З. Шихмурзаеваның концерти. (скрипка).

КЫЗЫЛДАН

19.00 — Уругларга фильм. 19.15 —«Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бот-оруга-чарылга: үүниүн херек кырында чүүлдери». «Силерни канчаар хандырып турарыңар?». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Хол бомбүг. ССРЭ чемпионады. Херээженнер. «Уралочка» (Свердловск)—АДК (Алма-Ата). 20.50—«Кустең часка чедяр». Док. фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Уран чүүл мастерлери. ССРЭ-ниң улустуң артизи Е. З. Капелян. 21.40 — Бүгү-россия конкурузунуң лауреады Ю. Евтушенко ойнаар (гуслі). 23.00—00.05 — Эң шыырак хаактыларның кежээки маргылдаазы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 —Татар АССР-ниң алдарлыг артизи З. Шихмурзаеваның концерти (скрипка). 19.00 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. 19.25—Реклама. 19.30 — Архитектура болгаш шинтилел. 20.00 —20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Кол скрипка». Мультфильм. 1-ги кезээ.

4. Четверг

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35—«Экия, тар!». «Фунтик болгаш истекчилер».

3. Среда

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30— «120 минута». 8.35 — Мультфильмнер. 9.05 — «Идегелдер үези». Док. фильм. 10.30— Концерт. 10.55 — «Дириг амытаннар дугайында». 11.55 — 12.05— Медээлер. 15.25—Медээлер. 15.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 15.45 — Танцы ансамбли «Лээ» биле улустуң аялгаларының «Куронелэ» ансамблиниң оюн көргүзүү. 16.05— «Эде тургустунуушкун: дурякулга болгаш нарын айтырыглар». 16.45 — «Изиг хар». Уран-чечен фильм. 18.25 — «Киржикчилер». 19.10—Бөгүн делегейде. 19.30—«Нарын айтырыглар—дилээшкиннер— шинтирлер». Колхоз уставының чижек төлевилелин чугаалажып турары. 21.00 — «Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Спрут-2». Уран-чечен фильм. 3-ку сериязы. 22.45 — Бөгүн делегейде. 22.55—23.50 — «Дейв Брубек Москвада». Концерт.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Москвага аян-чорук. Бурунгу Чер чалы дүргаар». 8.35: 9.35 — Информатиканың болгаш саналга техниказының үндезиннери. 10 класс. Хана солуннуг ЭСМ кылып турар. 9.05 — Немец дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. От-бүле аймыралдың этиказы болгаш психологиязы. Кижи. 10.35: 11.35—Төөгү. 9 класс. В. И. Ленин—Октябрьның баштапчызы. 11.05 —Немец дыл. 12.05 — «Хоорайлар болгаш чылдар». Телефильмнер. 12.45 — А. Чайковский. «Чер бомбүрээниң өмүнээзинден». Концерт. 13.25— Медээлер. 13.35— «Кижилер болгаш дельфиннер». Ийиги фильм. 14.55—15.30 —Гитаражы М. А. Жиролле ойнаар. (Аргентина). 18.05— Медээлер. 18.15— Татар АССР-ниң алдарлыг артизи З. Шихмурзаеваның концерти (скрипка).

КЫЗЫЛДАН

19.00 — Уругларга фильм. 19.15 —«Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бот-оруга-чарылга: үүниүн херек кырында чүүлдери». «Силерни канчаар хандырып турарыңар?». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Хол бомбүг. ССРЭ чемпионады. Херээженнер. «Уралочка» (Свердловск)—АДК (Алма-Ата). 20.50—«Кустең часка чедяр». Док. фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Уран чүүл мастерлери. ССРЭ-ниң улустуң артизи Е. З. Капелян. 21.40 — Бүгү-россия конкурузунуң лауреады Ю. Евтушенко ойнаар (гуслі). 23.00—00.05 — Эң шыырак хаактыларның кежээки маргылдаазы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 —Татар АССР-ниң алдарлыг артизи З. Шихмурзаеваның концерти (скрипка). 19.00 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. 19.25—Реклама. 19.30 — Архитектура болгаш шинтилел. 20.00 —20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Кол скрипка». Мультфильм. 1-ги кезээ.

5. Пятница

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 9.35 —Озалындак чок шимчээшкин. 9.05 —Улустуң аялгалары. 9.20 —Киржикчилер. 10.05 — Баскетбол. Европа чемпионадының шилилге маргылдаалары. Эр кижилер. Франция биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары. 11.05 — «Азов далай». Телефильм. 11.55 — 12.05—Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 —«Бистиң-биле кыл, бис ышкаш кыл, бистең дээре кыл». ГДР-ден дамчыдылга. 16.50— Түркмен телевидениениң программазы. 17.50 — «Өртем: теория, шенелде, практика». 18.20—Баскетбол. Европа чемпионадының шилилге маргылдаалары. Эр кижилер. Франция биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары. 19.00 — Бөгүн делегейде. 19.20 — РСФСР-ниң улустуң чурукчузу. ССРЭ-ниң педагогика эртемнериниң Академиязының корреспондент кежигүнү Б. М. Неменский-биле Останкинонуң концерт студиязынга ужуражышкын. 20.50 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Спрут-2». Уран-чечен фильм. 4-ку сериязы. 22.45 — «Боралдар... Шүлүктү болгаш чурукчу В. Гончаров». 23.35 — Бөгүн делегейде. 23.45—00.15 — РСФСР-ниң алдарлыг артизи Л. Рюмина ырлаар.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—Эртенги гимнастика. 9.15 — «Москвага аян-чорук. Ленин проспектизи». 8.35: 9.35 — Бойдус эртеми. 4 класс. Сугну ажыглаары болгаш оон камгалалы. 8.55 —«Бистиң бичии кенгуруларывыс». Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05—Испан дыл. 9.55 — «Ховаганнарның элдептиг оранын». 10.05 —Сонуургавчыг физика. Даянар точкадан берингер. 10.35: 11.35 — Ф. М. Достоевский. «Херек үүлгедишкини болгаш кезенче». 9 класс. 11.05 — Испан дыл. 12.05 — «Изиг хар». Уран-чечен фильм. 13.45 — Концерт. 14.05 —Медээлер. 14.15 — «Кижилер болгаш дельфиннер». Үшкү фильм. 1-ги кезээ. 15.15 — 16.10 — Балет артистериниң концерти. 18.05 — Медээлер. 18.15 — Док. фильм.

КЫЗЫЛДАН

18.25 — «Шыяанам». «Кырган лубтуң соолгу дужу». Андерсениң тоолу. 18.45 — Уругларга фильм. 19.15 —«Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге». «Амыдырал хандырылга албан черлерин». 19.45— Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00—«Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Бомбүктүг хоккей. «Советская Россия» солуниуң шанналы дээш делегей маргылдаазы. Швеция биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Ырлажымылынар, оңнуктер!». 23.35—00.25 — «Театр дугайында сактыышкыннар».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Док. фильм. 18.25 — «Көдээниң шагы». 19.25 — Ритмниг гимнастика. 19.55 —Озал-ондак чок шимчээшкин дээш. 20.00—20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Кол скрипка». Мультфильм. 2-ги кезээ.

6. Суббота

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Мен — «Сибирь» атомоход мен». 9.05 — «Бурлактар». 9.35 — «Одар баштайылар турган» деп болуктен «Бүгү амыдырал» дээш док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 10.25 — Улусчу чогаадылганың «Челээш» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Тарубтуң ырлары». (Египет). 11.00 — «Бистиң корбейч баар чуруктарывыс». 11.55 — «Социализм чурттарында». Тележурнал. 11.35 — Цимбалчылар ансамблиниң концерти. 12.25 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». 12.55 — Бөгүн делегейде. 13.15 — Л. Шепитьконуң фильмнери экранда. «Өрү үнүүшкүн». 15.00 — Суббота — ада-иелер хүнү. Школа реформазының нарын айтырыгларының дугайында. 16.30 — Кара Караев. «Дон Кихот». деп симфониялыг гравюралар. 16.55 — Поэзия минуталары. 17.00 — «Билдингир-даа болза, элдептиг». 18.00 — Улусчу дипломатия. ССРЭ болгаш АКШ-тың хөй-ниитизиниң ужуражышкынналарының дугайында. 19.05 — Мультфильмнер. 19.15 — Совет Армениязы болгаш Шарль-Далай Флодуңуң 70 чылынга. «Онза кичээнгейниң зоназында». Уран-чечен фильм. 20.50 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Спрут-2». Уран-чечен фильм. 6-гы сериязы. 22.45 — Медээлер. 22.50 — 00.15 — Суббота кежээзинде. Телевизор дамчыштыр таныжылга. Людмила Гурченко.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Студия көргүзүп тур.. 9.05 — Аайлашкактар: Г. Свиридовтуң чогаадыкчы ажылында Пушкиниң чогаалдарының салдары. А. С. Пушкиниң чуруктары. 10.50 — «Кадыкпыл». 11.40 —«Сээң ленинчи библиотекаң». В. И. Ленин. «Эртем-техниктиг ажылдар планының чижектелиң». 12.10 — «Дириг амытаннар дугайында». 13.10 — Чаартыкчылар болгаш консерваторлар. 14.00 — Кижи институду. 15.00 — Берлиниң аалчылары. Э. Амелине ырлаар. (Нидерланды). 15.45 — Бомбүктүг хоккей. «Советская Россия» солуниуң шаннавы дээш делегей маргылдаазы. ССРЭ биле Финляндияның шилиндек командалары ойнаар. 16.35 — «Совет дыңчы». Кинокурнал. 16.55 — Улусчу чогаадылганың «Челээш» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Бистиң танцыларывыс». (Гвинея). 17.10 — «Эң чараш аът». Уран-чечен фильм. 18.35 —«Ырак ортулуктуң чажыды». Мультфильм. 18.55— Телефильм. 19.05—«Силерниң бодалыңар». 19.45 — «26-гы дарга». Киноочерк. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 —Кадык болуксазынга. «Кышкы туризм». 20.30 — Орлин Горановтуң (БУР) база Б. Сергебаевке удурткан ансамбльдиң концерти. 21.00 —«Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Шилиттингеп чогаалдар. «Улуг Преснядан шүлүкчү». В. В. Маяковский. 22.50 — 23.20— Эртем-тайылбырлыг фильмнер.

7. Воскресенье

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Медээлер. 8.15 — Ритмниг гимнастика. 9.00 — «Ужудукчу». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 9.20 — «Спортлото» тиражы. 9.30 — «Будильник». 10.00 — «Совет Эвилелиниг барааи боол тур мен!». 11.00 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 11.30 — Киноафиша. 12.30 — «Кодаанин шагы». 14.00 — «Кадыкшыл». 14.45 —Улусчу чогаадылганың «Челээш» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Тарубтуң ырлары». (Египет). 19.40 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. «М. А. Шолохов дугайында». 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Кадык болуксазынга». «Дагларже туризм». 20.30 — «Үш булуң». Братиславадан музыкалыг дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Совлгу орук». Уран-чечен фильм. 23.10 — 00.05 — Павел Нилин. Амыдыралының арыннары.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 2-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Забавы молодых» 9.30, 11.10, 12.50, 14.30, 16.10, 17.50, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Приключения Марка Твена» 9.30, «Лиловый шар» 11.10, 13.00, «Зорро» 14.40, 19.50, «Про любовь, дружбу и судьбу» 17.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Забытая мелодия для флейты» 14.30, 17.10, 19.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Подростки» 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Человек с бульвара Капуцинов» 18.00, 20.00 шактарда.

АГААР

Бөгүн республикага бүргеп, аязыр, быскан хар чаар. Агаарның температуразы дүне 35—40, чамдык черлерге 26—31, хүндүс 23—28 градус, чамдыызында 14—19 градус соор.

Кызылга агаарның температуразы дүне 35—37, хүндүс 29—25 градус соор.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская күдүмчүзү, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-41-23, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, информапия килдизиниң, корректорларың 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солуң келбейи баргында 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солуниуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко күдүмчүзү, бажың № 1.

Чагыг № 2661. ТС—00005

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чуртталарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 28 (13628) | 1988 чылдың февраль 3, среда | 1925 чылда үндезилеттингеш | Өртээ 3 коп.

ПАРТИЯНЫҢ НЕГЕЛДЕЗИ ЫНДЫГ

КОММУНИСТ БҮРҮЗҮ КАЯА-ДАА ҮЛЕГЕР-ЧИЖЕК БОЛУР

Ленинчи партияның удургукчу ролюңуң өскени, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир талазыбиле партияның салган сорулгаларының улуг хемчээлии, нарыкы коммунист бүрүзүңүң күш-ажылга сагылга-чурумга, хөй-иниттиниң херээжге база хууда амыдыралыга үлегер-чижектиг болурун негеп турар. Ынчангаш партия эге организацияларының коммунистиң идепкейин, бот-харысалгазын, ат-алдарын бедидериниге утланган ажылдарны калбарткан. Эде тургустунуушкуну канчаар удуртуп турарының дугайында айтырыгны тугаалашкан партия Кызыл хооркомунуң, райкомнарның пленумнарында, коммунистиҢиң хүралдарында оны демдеглээн.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, партия Төп Комитединиң январь, июнь (1987 ч.) Пленумнарының соонда эртекен үеде партия хооркомунуң, райкомнарның, парткомнарның, партия эге организацияларының ажыл-чорудулгазындан алган көөрге, ажылчын-даа, удуртукчу-даа — кандыг-даа коммунистерден партийжи негелдени элээн күштелдиргеп. Пленумнарга, парткомнарга, партия, партбюро хүралдарынга коммунистиҢиң, коммунист-удуртукчуларның устав негелдерини, партийжи даалгаларны, планныг онаалдаларын, социалистиг хүлээлгелерин, даандырган ажыл-херекти канчаар күүседип турарының, хөй-иниттиниң ажылынга киржилгезинин, хууда амыдыралының дугайында отчёттарын дыннаарын болгаш характеристикаларын бадылаарын элээн көвүдеткен.

Кызыл хооркомунуң, Кызыл, Эрзин, Өвүр, Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик болгаш өскедаа райкомнарның пленумнарынга, дыка хөй парткомнарның, партия, партбюро хүралдарынга бүдүргүлелериниҢ, организацияларның, совхозтарның удуртукчуларының, кол специалистерин, бөдүүн коммунистер отчёттарын берген, оларның характеристикаларын бадылаан. Ол болза чүгле отчёдун берген удуртукчуларның бот-идепкейин, харысалгазын бедидериниге, кижизидилгезиниге салдарны чедирип турар эвес харын партия организациязында бактаап турар оске-даа коммунистерниҢ, СЭКП кежигүнүнге кандидаттарның партияның Уставының, партийжи ажылдың норма-чижектериниҢ негелделерин эки биилип алырынга, боттарының эргелерин, хүлээлгелерин улам хандыр шиҢээдиринге дузаны чедирген. Оон аҢгыда, коллективтиҢ мурнунда салдынган социал-экономиктиг сорулгаларны чедишкинниг шинтпирлээр дээш харысалгазын бедидеринге, ылангыя экономиканы эргелеп башкарарын чаартырынга, бот-орулга-чарылганы нептередиринге, күш-ажылдың сагылга-чурумун, организастыг чорукту быжыглаарынга, шүгүмүүлелди болгаш бот-шүгүмүүлелди калбартырынга дузалаан. Оон түҢнелинде партия эге организацияларының дайынчы арга-шинээн, коммунистиҢиң авангардчы ролю бедип, партийжи негелде күштелип турар, ынчангаш демократияны калбартып ханыладырыпга, экономикага үндезин реформаны боттандырарынга идигин берген.

Партия эге организацияларының коммунист бүрүзүниҢ даандырган ажыл-херээ база партийжи даалгаларны канчаар күүседип турарының дугайында партийжи негелдени элээн күштелдиргенин эде тургустунуушкуну канчаар удуртуп турарын чугаалашкан коммунистерниҢ хүралдарынга демдеглээн. Кызыл районда «Тиилелге» совхозтуң парткому, партия эге организацияларының коммунистериниҢ күш-ажылга, хөй-иниттиниҢ херээжге, амыдыралга үлегер-чижектиг болурунче улуг кичээнгейин салып, оларның отчёттарын дыннаарын чанчыл болдурган. Оон ачызында олар планныг онаалдаларын чедишкинниг күүседип, бот-орулга-чарылганы, бот-акшаланыышкынны боттандырар дээш чаа ёзу-биле ажылдап турарлар. Совхоз эртекен юбилейлиг чылда эки көргүзүглерин чедип алгаш, республиканың социалистиг чарыжынга тиилекчи болган. Ол ышкаш партия организацияларының республикада эвээш эвес.

Эде тургустунуушкуну канчаар удуртуп, турарының дугайында айтырыгларны чугаалашкан пленумнарга, хуралдарынга партия кежигүнүнери болгаш СЭКП кежигүнерииге кандидаттар-биле ажылды негелдеге чедир чорутпайн турарын чөптүү-биле шүгүмүүлээн. Коммунист удуртукчуларның, коммунистиҢиң отчёттарын дыннаарын, характеристикаларын бадылаарын пайысылалдың, районнарның партия эге организацияларының ам-даа эвээш чорудуп турар. КоммунистиҢиң отчёттарын дыннаан соонда, оларга берген даалгаларының күүселдези кайы хире чорун турарын доктаамал хынавайн, партийжи шыҢгыы негелдени тургусшайн келгенинден четпестер чайлаттынмайн, бир чылдан дараазында чылче улажып турар. Совхозтарның хөй нуруузуның экономиказы кошкак, мал болгаш чер ажылында четпестерни эдер, чаа ёзу-биле ажылдаар дугайында ажылагыйларның директорлары партия хуралдарынга каш удаа аазаан хирезинде, үндезин өскерилелер болбаан. Оларга «Сүт-Хөл», «Дөң-Терезин», «Тээли», «КоммунизминиҢ херели», «Коммунизмче орук», «Искра» болгаш оске-даа совхозтар хамааржыр. Ол ышкаш РАҮК-тер мал болгаш чер ажылын үндезинин-биле эде тургузар дээш ёзулуг дээштиг хемчегларни албайн, четпестер-биле эптежип, шүүлген ажылдап турарын солуннарга бижип, партия райкомнарының пленумнарынга, партия хуралдарынга сөөлгү үеде каш удаа шүгүмүүлээн. Ындыг-даа болза оон кандыг-даа түҢнелди үндүрбейн, эрги ёзугаар ажылдап турар. Эрзин, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Тес-Хем, РАҮК-тер (дargалары Д. С. Хорлуу, М. Б. Кара-Сал, С. К. Долгар, Ш. Х. Серээдар) ажылын кончуг оожум эде тургузуп турда, хамаарышкан партия райкомнарының бюролары, партия эге организацияларды шыҢгыы партийжи негелдени тургуспааны четпес. Бо чылын республиканың совхозтары долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчээн, ынчангаш партия эге организацияларының, коммунист удуртукчулар, коммунистер экономиканың үндезин реформазын чедишкинниг шинтпирлээринче бүтү күштү, арга-дүржулганы мөөҢнээрн эҢ-не чугула айтырыг болур.

Эрткен чылын алгы заводу, Кызылдың эът комбинады, «Тудуг кезектер» комбинады, «Шагаан-Арыг тудуг» трези, «Тыва суг тудуг» трестиҢ демир-бетон кылыглар заводу социалистиг хүлээлгелерин күүсетпээн. Оларның удуртукчулары шыҢгыы партийжи негелденн тургуспаашындан ол четпестер болган.

КоммунистиҢиң аразында планныг онаалдаларын күүсетпес, даасхан ажылынга ээ-харысалга, инициатива чок, күш-ажылдың сагылга-чурумун, корум-чурумну хажыдар, ажылын оожум эде тургузуп турар удуртукчуларны, коммунистерни илередип турза-даа, оларныҢ-биле партия эге организациялары кошкак ажылдап турарындан ол четпестер оожум чайлаттынып, колдуунда үламчылап турар. ЫлаҢгыя планныг онаалдаларын, социалистиг хүлээлгелерин күүсетпес, идепкей, инициатива чок коммунистер кайы-даа партия организациязында бар. Партия эге организацияларының ол четпестерни чайладырының үзаалтыг хемчегларын алыр, партийжи негелдени күштелдирер ужурлуг.

Партия обкомунуң VII пленуму чоокта чаа болуп эртекен, оон шинтпирлериниде коммунистерниҢ авангардчы ролюн бедидерин, олардан негелдени күштелдирерии айытқан болгай, ынчангаш ону күүседир дээш партия организацияларының дээштиг хемчегларын алыр, партийжи негелдени күштелдирер ужурлуг.

СЭКП-ниң XIX Бүтү-эвилел партия конференциязынга партияның XXVII съездизиниң шинтпирлериниҢ боттанышкынының чоруп турарының, он ийиги беш чылдың бирги чартыының кол түҢнелдериниҢ болгаш эде тургузуунушкуп чорудулгазын ханыладыр талазы-биле партия организацияларының сорулгаларының дугайында чугаалажыр. Партияның амыдыралында ол улуг болуушкунга бүтү талалыг хынамчалыг белеткенин турар. Коммунист бүрүзү оон мурнуку одуруунга чоруурү, каяа-даа үлегер-чижектиг болуру партияның амгы негелдези ындыг.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

ХООЧУННАРГА ТУРАСКААТКАН

Алдан-Маадыр суурда Самбажык аттыг Культура бажыңынга «Алдан-Маадыр» совхозтуң хоочун малчынары Килбак Ыймаандаевич биле Солай Сырбаевна Монгуштарның күш-ажылчы оруунга тураскаатқан кежээ болуп эртекен. Олар 40 чыл иштинде малчыннап ажылдаан, 181 тонна дүктүг, 12472 анай, хураганны күрүнеге өстүрүп бергеннер. Совхозтуң дирекциязы, партия, профэвилел болгаш комсомол организациялары, суурнуң чурттакчылары, хоочунарның уруглары, уругларының уруглары оларта чылыг сөстерин сөглеп, өөрүп четтиргенин илередип, аас-кежиктя, кадыкшылды күзээн.

Хоочуннарга тураскаатқан концерт база болган. Байырлыг кежээ үезинде Улус ажыл-агый чедишкиннериниҢ Москвада делегезинче баар хүлас путёвканы, хүндүлел бижиктя малчын өгбүлеге тывыскаан.

В. ХОВАЛЫГ.

ИДЕГЕЛДИГ ДУЗАЛАКЧЫЛАР

Барыын-Хемчик районнуң совхозтарында бо хүнде хой оолдаашкыны кидин түлүк. Иниттизи-биле хөнжүларда ам 140 хире комсомолчулар болгаш аныяктар сакманчылап ажылдап турар. Оларның кол нуруузун комсомол организациялары эвилелдеп чоруткан, малды ажаарынга, чемгереринге сакманчыларны ооретken.

Амгы үеде «Барлык» совхозтуң Аксы-Барлык салбырында мурнакчы хөнжү Эрес-оол ХертектиҢ коданыында комсомолчу сакманчылар Виктор Хомушку, Чудурук Ооржак база Бижиктиг-Хая салбырда Долаана Монгуш, Валентина Монгуш, «Шенээр» совхозта Светлана Монгуш, «Хемчикте» Айлаң Донгак олар хураганнарны эки ажаап, азырааш, малчыннарынга мактадып турар.

Б. БАГЫТ-ООЛ,
Барыын-Хемчик район.

ХЕМЧЕГЛЕРНИ АП ТУРАР

Долу бот-орулга-чарылгаже шилчээни-биле холбаштыр «Искра» совхозтуң дирекциязы ажыл-агыйда чамдык организастыг хемчеглерни ап эгелээн. Ийи хөнжү бригаданы улгаттыр каттыштырган, оны хөй ажылының фермазы кылгаш, эргелекчизинге зоотехник Григорий Хомушкуну томуйлаан.

Ажыл-агыйның девискээринде хар кылын дүшкенин барымдаалааш, дирекция база партком, кодээ Совет күүскому мал кыштаглаашкынынче кичээнгейин утландырган. Ол айтырыгны актив хуралынга чугаалашкан. Оон шинтпирин ёзугаар суурда агиткварталдарны база күш-ажылчы коллективтерни, комсомол организациязын, хераженнер чөвүлелин тус-тус коданнарда быжыглаан. Ол ышкаш малчыннарда автомашиналар база тракторлар мал чеми, дус, суг чедирип чоруп турар. Культура ажылдакчылары база тускай график-биле малчыннар ортузунда ажылдап турар.

Эрткен чылын совхоз хураган алыр планын ыракта чедир күүсетпээн. Ам ындыг чорукту болдурбазы-биле хемчеглерни ап турары ол. Бо хүнде совхозта хөй оолдаашкыны кидин түлүк. ЭҢ ылангыя Богаандай Ондар, Чайка Иргит, Татьяна Ондар оларның коданында хөй хой төрээн болгаш хураганнары мендн. Өске чамдык коданнарда хойнуң ара салыр чоруу бар.

А. ОНДАР.
Чөөн-Хемчик район.

Улуг-Хемде «Найырал» совхозтуң малчыны Чыпсын Дүкар-оол кыштаглаашкынга эки белеткенген. Кажаалары чылыг. Оон чанында экжеп алган сигенин сараттап алган.

Хөйлар хураганнап турар. Малчынның кадайы, уруглары сакманчылап турарлар. Чаа төрээн хураганнарның кырындан улуг күштүг электри лампалары-биле чырыдып каан.

Малчын аалдың хураганнары хораваан. Ында хонуктар эртип, хураганнар доруга бээрге, сараттаан сигенин сакманчылар баглап бээр.

Хойжу Татьяна Чыпсын уруглары Лора, Лена суглар-биле хойларны чылыг суг-биле суггарар, оларга чемнерни каап бээр, хураганнарны нелериче ыдар.

— Дүүн хойларны кадарып үнгенимде, кылын харлыг одарларга үш хой хураганнапкан. Оларны инчектеп алгаш келдим — деп, хойжу Чыпсын Дүкар-оол чугаалай-дыр.

ЧУРУКТАРДА: сакманчылап турар Лариса Чыпсын, чанында хойжунуң башгайы олчады — чаш хураганнар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ЭРТЕМ-ТЕХНИКТИГ ИНИТИЛЕЛДЕРНИҢ СЪЕЗДИЗИ АЖЫТТЫНГАН

МОСКВА. Эртем-техниктиг иниттилелдерниҢ чедиги Бүтү-эвилел съездизи Кремльдиг Улуг ордузунга дүүн ажыттынган. Чаартыкчыларның хөй миллион отрядын төлөөлеп турар делегаттар эде тургустунуушкунуның байдалдарында эртем-техниктиг иниттилелдерниҢ хогжүлдезиниҢ оруктарын, улус ажыл-агыйының бүтү звеноларында оларның чогаадыкчы үлүүнүң үлгадып турарын чугаалажып көөрлер.

(СЭТА).

РСФСР-де чурттап турар хөй уругларлыг иелерге «Маадыр ие» атты тыпсыр дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Ол болгаш оон-даа хөй уругларны бөжаан болгаш кижизиткен иелерге «Маадыр ие» атты тыпсыр болгаш «Маадыр ие» орден-биле шаҢнаары болза:

ТЫВА АССР-ДЕН

Серенмаа Тюлюшевна Доржу-оол — «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң ажылчыны, Улуг-Хем район.

Кара-кыс Седенчиковна Иргит — «Барлык» совхозтуң ажылчыны, Барыын-Хемчик район.

Ташова Доржусвна Ооржак — ажылчын, Сүт-Хөл район.

Анна Маадыр-ооловна Озон — ажылчын, Эрзин район.

ССРЭ-ниҢ Дээди СовединиҢ Президиумунуң Даргазы
А. ГРОМЫКО.
ССРЭ-ниҢ Дээди СовединиҢ Президиумунуң Секретары
Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва, Кремль.
1988 чылдың январь 22.

Бии-Хем РАҮК-түҢ кичээнгейинге

ДҮЖҮРБЕС БОЛЗА ЭКИ

Мен 1978 чылдан 1981 чылга чедир Бии-Хемде Биледиг суурга чурттап, ажылдап турган иен. Ында сүт-бараан фермазы, клуб, библиотека, ларек, медпункт, эге школа база ясли-сад бар. Суурнуң турар чери аажок чараш чурумалдыг, кат-чимистиг, арыг агаарлыг. Багай-даа чүвези чанын хар эрнирге малгаштылар, орук үстүр. Кыжын харын совхозтан автобус тускайлап каан. Суурдан ырак эвеске үлетпүр комбинадының ажылчыннары база ажылдап турду. Төрээн колхоз, совхозунга хөй чылдарда ажылдап келгеп хоочуннар Петр Эникоол, Эник-оол Мөңге, Элексей Байыр, Маады Сундуй, Маады Кызыл-Уруг, Татьяна Чадамба, Таркоп Маады болгаш өскелер-даа ында чурттап чоруур.

Фермага мурнунда саар инектер турган, бызааларны база аҢаа ажаап, азырааР турду. Ам сөөлгү чылдарда оларны өскээр көжүргүлээн. Ам харыя совхозтуң дирекциязы ол фермаңы дүжүрер деп келгеп. Ында аҢаа ажылдап келгеп, ам чурттап турар ажылчыннарны каи-чаарыл, бежеп ажыт ореге бар. каяа чурттаарыл? Ол фермаңы дүжүрери канчап-даа таарышпас. орунга сайдап төп алза? Одар-белчиир бар-дыр, ол төнгеп эвес. «Кызыл тараачын» совхозтуң удуртукчуларының ындыг шинтпирипшы бе, кандыгыл?

З. МААДЫ.

Коммунист дугайында чугаа

БЕЖЕН ЧЫЛ БОЛГАН

Ады-сураа алгыбаан ол бичии хемчиген Тоора-Хем суурнуң дужунда хем кежиндир агып чыдар. Хемчигештиң ук черинң чону Хөдеш хем дээрлер. Ол хеминң ырынге чурттап чораан ачы, малчын-арат Кол Шагдырның өг-бүлезинге 1917 чылдың чазынында төрүттүнген оолду Найдаң деп адап алган.

Улуг Октябрьның үежизи Найдаң Шагдырович Кол бодунуң үе-чергези, эш-өөрүбиле кады ойнап өзүп келгеш топтуг-томаанның, угаангыр, ажыгтыры-биле үлегерлиг турган.

1933 чыл. Найдаң Кол аревэчи апарган. Ынчан кидин-не чаа нептерээн тыва бижикке сундулуу-биле өөренип алгаш, бодунуң чоок, кады өөрүн, араттарны бижикке өөредиринге киржип, хөй-ниитиниң ажылы дээш олут орбас идепкейлиг турган.

Идепкейлиг ачы-ревэчини 1937 чылда ынчангы Бии-Хем сумузунуң нам кежигүнери ТАРН-ның кежигүнүнге хүлээп ап, улуг идегелди көргүскен. Аныяк кижиниң күш-ажылчы амыдыралынга онзагай үүтүндүрбас болуушкун ол болган. Чогум-на оон эгелээш, Найдаң Кол төрээн черинге чаа амыдыралды тургузарынга боду киржип, көшкүн чонну сууржуң байдалче киирер, огород картошка тарыыр, малга сиген белеткээр, ажыл аъттарын терге, шандакка өөредир, хеме, четки дерип алгаш балыктаар, өске-дээ ажылдарже эш-өөрүн эвилелдежип эгелээн. Ынчангаш Найдаң Кол районга дөртен чылдарның тончүзүнде эң баштай организастаан «Совет Тыва» колхозтуң үндезилекчилерининг бирээзи, оон башлайгы партия организациязының секретары болуп үш чыл ажылдаан. Ону хоочунар сактып, чугаалажып-даа олурарлар. Ынчангы партия организациязының хостатпаан секретарының ажылы чымыштыг-ла турган. Ажылды хөй-ниитиниң өске-дээ даалгалары-биле кады күүсетпишаан, колхозтуң кышкы үеде аът транспортун, чайгы үеде балыкчылар бригадазын ол баштап ажылдаан. Төрээн колхозуң бижиглаарынга бичии-даа бол, улуг-хуузун киирери аныяк кижиниң изиг күзели болган.

Тожуунуң чонунуң чанчыл болган ажылы ап, балык тывыжындан аңгыда, аңаа чер ажылын сайзырадыры, тудуг-суурну хөгжүдери бир кол айтырыг апарган. Бо ажылдарга коммунист Найдаң Кол идепкейлиг киржип, Сайлыг-Ховуда хову бригадазынга үр чылдарда үреттүнелдиг ажылдаан.

Хоочун коммунист пенсияже шагда-ла үнген. Хүндүлүг дыштанылгаже үнзе-даа анаа олурбас кижи. Чайгы үеде совхозтуң мал чеми белеткээринге үргүлчү киржир. Аныяктарның дагдыныкчызы болуп, оларны ажыл-ишке өөредип, чагыгсүмелерин бээр.

Ооң өөнүң херээжен ээзи Бараан Серен база ажылгырын, кезээде мурнуку одургуларга чоруп, чонга үлегерин көргүскен. Ленин орденнит, сураглыг херээжен ачы, ам-даа хөй-ниитиг ажылынга киржип чоруур. Өгбүленин ээлери иелээн Адыр-Кежиг суурнуң хоочуннарының «Чыргалдыг назын» фольклор ансамблининг өткүт үнүт ыраажылары. Оларның урут-дарын адаженинин изин истеп, совхозунда ажылдап, чурттап туурлар.

50 чыл партия стажтыг Найдаң Колга чоокта чаа «СЭКП-ге 50 чыл болганы» деп хөрек демдээн тывыскан. Чаңгыс чер-чурттугларга аңаа чоргаарланып, байыр чедиргеннер. Оон аңгыда совхозтуң, район, республика организацияларының хөй хүндүлел бижиктери, «Күш-ажылдың хоочуну» медаль, «Социалистиг чарыштың тинлекчизин» хөрек демдээ, ССРЭ-ниң УАЧД-ниң медальдары-биле ооң шаннаткаңы чедеп хар ашкан хоочун коммунистиң чонунга төлептиг бараан болуп чоруурунуң херечизи-дир.

В. ТАМДЫН-ООЛ.
Тожу район.

Бистиң үежилеривис

ШЕВЕРЛЕКЧИЛЕР

ЧУРУКТА: Кызылдың № 48 тудут эргелелинде Валентина Борбак-оолдуң удуртканы комсомолчу-аныяктар бригадазының аныяк ажылчыннары Зинаида Ундун, Лариса Шорохова, Елена Скрыль чуртталга бажыңнарының өрээлдеринге шеверлеп кылырын шалыпкын чорудуп турар.

Бо аныяктар ажылче чедип шак ажып турда, далаштыг чоруптар. Ажылдаар черинге баргаш белеткел ажылдарын эрте эгелээр дээш ындыглар. Олар кызымак ажылдап турар. Хүнде ханалар шеверлээриниң планныг даалгазын чамдыкта ийи катап ажыр боттандырып турар. Интернационалчы бижиг найыралдыг бо бригаданың шеверлекчилери январының планныг даалгазын күүседип алган.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Номчукчуның саналы

ЭДЕ КӨРЗЕ КАНДЫГЫЛ?

«Известия» солунда журналист И. Овчинникованың бижиктурары черле шын: «...Бистер каасчараш бажыңнарны, ресторанныр, кафелерни тудуп турар бис. Чамдык конторалар ордулар-биле домей-ле, а оларның дужунда уруглар бажыңын көрүнер даап, дээвириңде ийи-чаңгыс лампочка бүлүртүг кышкан, стол кырында чаңгыс-даа лампочка чок... Оруннар баарында чадыглар кылдыр ойбак-дыдык эрги чоорганнар чадып каан...»

Бо бүгүнү номчуп оргаш, бисте байдалды дедиээрге, база оон өөдеҥээр чүвевис эвээш. Чамдык чижектерни домейлеп көрээлиңер. Бистиң район төвүнде 50 хире улуг-биче организация, албан черлери бар, а уруглар саду — чүгле дөрт. Ол уруглар садтарынга баарга, онза каас чүве чок, эрги, чаа столдар, ында-мында эргижирээн хеп шкафтары, эрги чадыглар. Ойнаарактар салыр таптыг шкаф чок азы чедишпес, харын-даа ада-неден акша чыып, садыл алыр азы бажыңнардан ойнаарактар эккээр. Садиктер ажылында эде тургустунуушкун, чаа өскертилгелер чок.

А кандыг-бир албан черинге кире бээрге, ында шуут оске. Биске бир албан чери турду. Дарганың өрээлинче кире бергеш, кижи кайгаар — чаа өгленген уруглар бажыны бе азы кабинет бе? Улуг өртектиг шкафтар, ону долдур улуг өртектиг аяк-тавак, шала кырында олбук. Ындыг кабинеттер ам-даа хөй.

Чүгле бисте эвес, а республиканың бүгү районнарының даргаларының кабинеттеринде улуг өртектиг стенкалар кабинетти каастап турар, а оларны чаа өгленген оолдар, уруглар магазинден садып алыр дээш тыппас болгай. Чогум оларның кабинетке черле ажыы чүл? Ооң иштинге чүү турар үжурлугул? Чамдыктарының иштин янзы-бүрү номнар долган, ону кым-даа номчувас, көзүлбес-даа, муңгаш черде. Чамдыктарының иштинде районда үнүп-турар ногаа-чимнис, хой дүгүн-даа делгеп каан, чамдыктарын аяк-тавак дола берген турар. Делгелге эвес, ооң ажыы бар бе? Херек болза, оске кабинеттерге, хөй-ниитии черлериңе делгезе.

База бир айтырыг. Чамдык даргалар кабинеттер, өрээлдер, ылаңгыя албан черлери үргүлчү арыг-силиг турарын көнчү-ла күзээр, негээр. Ол черле шын, кымга-даа ажылдап турар черинарыг-силиг боорга, өөрүнчүг. Ынчалза-даа ол арыг-силигни негээрде шала кырынга, коридорларга ыяап-ла хевистер, чадыглар чатсын дээр. Ам ооң херээ бар бе? Олар чокка-ла арыг-силигни тудуп болур, ол чокка-ла ажылхерек негелде бүгаар бүде бербес бе?

Мээң саналым ындыг: улуг өртектиг хевистер, чадыглар, стенкаларны уруглар албан черлеринге берзе кандыгыл? Моон соңгаар ындыг чүүлдерни албан, организацияларның черлеринге сайгарып, эде көрзе.

Т. САНДАН.

ЧОЛААЧЫНЫҢ БУРУУЗУ-БИЛЕ

Чолаачы О. С. Даржаның хомудал чагаазын «Бай-Тал» совхозче шилчиткен турган. Чолаачылар коллективиниң хуралынга январь 4-те чугаалажып, ону көрген.

Совхозтуң профком даргазы С. Д. Ховалыг, кол инженер (фамилиязын айтыпаан) харыны редакцияга берген.

О. С. Даржаа «Бай-Тал» совхозка соолгу 4—5 чыл иштинде чолаачылап келген. Капитал септелгеден үнген чаа чыгыы ГАЗ-53 (58—76 дугаарлыг) самосвалды аңаа берген турган. Ол хүлээп алырда ук машинаның техниктиг байдалы эки турганын, кабиназы, рамазы чаа салдынганын, моторун септеп каанын харыда бижээн. Эрткен чылын июньда Кызыл чедери-биле Шекпээр суур чоогунга чорда, машинаның маслоазу авэрээзининден моторну сокпаан (чолаачы баш бурунгаар хынап көрүп албазынадан үрелиңишкин болган). Түңнелинде машинаның мотору ажыглаар аргажок кылдыр үрелеп, блогун чаңа шаптырган, блок база ажыглаттынмас болган.

«ШЫҢГА» ХАРЫЫ

Совхозтуң инженериниң, механигиниң талазындан чолаачы О. С. Даржаага машиназын септеп кылырыбиле (слесарылап ажылдаарыбиле) даалганы бээрге, ол боду ойталаан. Машиназын септевейн, тайылбыр хол үжүү бижээш, ажылындан үнүп, санажып алган. Чолаачының буруузу-биле машина үрелеп болганда, О. С. Даржаа совхозка үрелеп кезектериниң (блок вал) өртээн төлээр ужурлуг деп, кол инженер бижээн.

Совхозта чаа машиналарны кымга бээрин чолаачыларның чөвүлелинге чугаалажып көргеш, оочур ёзугаар берип турарын база чагаада фактылар бадыткаттынмаанын харыда айыткан.

Күш-ажыл хоойлузуп ёзугаар администрацияның буруузу-биле ажылчын кижи ажыл чок арткан болза, бир неделяның шалының төлеп берип болур, а О. С. Даржаага ажылды бээрге боду оон ойталаачыл профком даргазы С. Д. Ховалыг харыызын да дыңнаткан.

САЙГАРЫП КӨРГЕН

Бора-Тайганың чурттакчызы Анай Кууларович Комбунуң хууда шарызын совхоз аллаш баргының дугайында оон редакцияже чоруткан хомудалдыг чагаазынга харыы Бора-Тайга көдээ Соединиң күүскомундан келген.

Ол үеде Ортаа-Тал фермазынга зоотехник турган Кара-кыс Монгуш болгаш ферманың өске-даа ажылчыннарының таймылбырлааны биле алырга, А. К. Комбу совхозка орелиг турганы биле ук шарызын дугаарлап алганы шын деп харыда бижээн. Ол дугайында чагаанның автоурнга база ынчаар дыңнадып таймылбырлаан болду, бир эвес чөпшээрешпес болза, районнуң улус судунче хомудап болуруң хамаатыы А. К. Комбуга база чугаалаап.

А. К. Комбу кадыкыың байдалы-биле (эмчиниң шын-ызыгазы-биле) фермадан суур кожерге, оон өг-бүлезинге оочур чок бажыңны бээр деп турарын көдээ Совет күүскому база дыңнаткан.

САГЫНДЫРГАН

«Тар кажаалар, доштуг инектер». Ындыг эгелиг материал январь 8-те солунга парлаттынган. Кызыл РАУК-түң даргазы А. И. Семёновтуң харыылааны болза: 1988 чылдың январь 20-де ол материалды совхозтуң техчөвүлелинге чугаалажып көргеп. Материалда бижиттинген фактылар бадыткаттынган. Аңгы үеде кажааның ишти аштаттынган. Адаан бүрүңү-биле кургаган. Салгынадыр дериглер септеттинген. Соңгалары шилдеттинген. Мал чеминиң рационуун ойлеп тургускан.

Ажылынга негелдеп база контрольду кошкатканы дээш ферма эргелекчизи И. П. Сагоочиң болган мал эмчизи М. П. Килинни сагындырган.

КЫЛДЫНАР ДЕП АЙЫТКАН

Редакцияга Сүт-Хөл районнуң чурттакчыларындан Кызыл-Тайга суурда бажыңбалтат немей туттунмайн турар дээш уткалыг чагаалар келгилээн. Сүт-Хөл район Соединиң күүскомунуң даргазы Ч. Б. Монгуш бистиң редакцияга харыыны чоруткан.

Кызыл-Тайга суурга мооң мурнунда бажыңнар туттунмайн турганы шын. Эрткен 1987 чылда ол суурга 2-2 квартираллт 2 чурттапа бажыңы ажыглалга киргеп. Бо чылдан эгелеп Кызыл-Тайга суур өшкү ажылдыг «Ишкин» совхозтуң салбыры апарган. Моон соңгаар суурнуң хөгжүлдезинге хамаарыштыр планны тургузуп, ажылдар кылдынары чугаажок деп харыыда айыткан.

КӨДЭЭ СОВЕТ ДЫҢНАТКАН

А. К. Сайзан-оолдуң чагаазынга харыыны Торгалыг көдээ Соединиң күүскомунуң даргазы Т. Х. Кыргыс редакцияга берген.

Кара-кыс Лопсановна Түлүштүң бажың-биле хандыр байн турар дээн А. К. Сайзан-оолдуң чагаазын сайгарып көргеп. Ол айтырыгны көдээ Советке мооң мурнунда чугаалажып көргеп турган. Амгы үеде хамаатыы К. Л. Түлүш бажың-биле хандыртынган. Торгалыг суурнуң Мир кудумчузунда 4 аал ишти чурттаар бажыңның бир квартиразында К. Л. Түлүштүң өг-бүлези чурттап турарын харыыда дыңнаткан.

ДОҢМАС-СУГ АРЫГ БОЛУР

«Бойдус булуңунга» хоорайның үлетшүр бүдүрүлелериниң хем суун хирлендирип турарын шугүмчүлээн. Солунга үнген материалды алгы заводунуң техниктиг чөвүлел хуралынга сайгарып көргенин директор В. П. Козловский редакцияга дыңнаткап.

Бүдүрүлгенин ажыглаары хирлиг сугнуп чамдыкы Улуг-Хемниң адырын бокталдырып турарды шын деп янда айтып турар. Ужуру болза, хирлиг сугну турнуктурукчуга чыыглан соонда, ону транспорт-биле өскээр дажыглаар. Турнуктурукчуларның бирээзинiң дүвүнүң дештип, үрелгени-биле Доңмас-Сугже ол кирип турар.

Эрткен чылын ооң капитал септелгезин акша үүдүрбээни-биле доозуп четтикпээн. Бо чайын оон дүвүн бетонбиле шывар. Бо ажылдар кылдынган соонда, хемче хирлиг сугну кирбес дээрзин директор дыңнадып турар.

Өвүр райкүүскомнуң кичээнгейинге

ААЗААШКЫН ЧЫЛЫГ БЕРБЕС

Чурттап орар бажыңнымбиле таныштырайн. Эрткен чылдың август 30-де чаа бажынче ийи өг-бүле көжүп кирген бис. Өөрүшкүвүс үр болбаан, кылганы шынар чок бажың болган.

Бажыңның байдалын амгы үеде кыштың соогу улам тода көргүзе берген: шала адаандан хадыыр, бажыңның азыгларының, дораазы кыраалап калган, шаланы чүүргә доңган сугга пөс тайып турар. Эң берге чүве — батареяларны шын эвес салганы. От салырга доктаамал дагжап, печкаңы бус, намгсуг силгип турар, ооң уламындан печка тингленип-ле турар. Канчаар-даа от салырга, батареялар чылывас, харын-даа айыылдыы кончуг, чара тепки дег. Ынчалзадаа бажыңның соогунга шыдашпайн, корга-корга одап турар бис. Ноябрьда 4 тонна хөмүр-даш одадывыс, а декабрьда совхозтаан 1 тоннаны 17 рубль өртектиг 7,5 тонна хөмүр-даш садып алдывыс. Мынчаар одаар болзувусса, даштыкыдан садып алыр апаар бис. Ынчалзажок Сибирь кажан-даа совет экономиканың чиг эт бээр аңаа-ла бир немелде чери эвес турган. Оон барымдаазы болза Сибирьнин хоорайларында он-оон улут аъттарын терге, шандакка өөредир, хеме, четки дерип алгаш балыктаар, өске-даа ажылдарже эш-өөрүн эвилелдежип эгелээн. Ынчангаш Найдаң Кол районга дөртен чылдарның тончүзүнде эң баштай организастаан «Совет Тыва» колхозтуң үндезилекчилерининг бирээзи, оон башлайгы партия организациязының секретары болуп үш чыл ажылдаан. Ону хоочунар сактып, чугаалажып-даа олурарлар. Ынчангы партия организациязының хостатпаан секретарының ажылы чымыштыг-ла турган. Ажылды хөй-ниитиниң өске-даа даалгалары-биле кады күүсетпишаан, колхозтуң кышкы үеде аът транспортун, чайгы үеде балыкчылар бригадазын ол баштап ажылдаан. Төрээн колхозуң бижиглаарынга бичии-даа бол, улуг-хуузун киирери аныяк кижиниң изиг күзели болган.

Тожуунуң чонунуң чанчыл болган ажылы ап, балык тывыжындан аңгыда, аңаа чер ажылын сайзырадыры, тудуг-суурну хөгжүдери бир кол айтырыг апарган. Бо ажылдарга коммунист Найдаң Кол идепкейлиг киржип, Сайлыг-Ховуда хову бригадазынга үр чылдарда үреттүнелдиг ажылдаан.

Хоочун коммунист пенсияже шагда-ла үнген. Хүндүлүг дыштанылгаже үнзе-даа анаа олурбас кижи. Чайгы үеде совхозтуң мал чеми белеткээринге үргүлчү киржир. Аныяктарның дагдыныкчызы болуп, оларны ажыл-ишке өөредип, чагыгсүмелерин бээр.

Ооң өөнүң херээжен ээзи Бараан Серен база ажылгырын, кезээде мурнуку одургуларга чоруп, чонга үлегерин көргүскен. Ленин орденнит, сураглыг херээжен ачы, ам-даа хөй-ниитиг ажылынга киржип чоруур. Өгбүленин ээлери иелээн Адыр-Кежиг суурнуң хоочуннарының «Чыргалдыг назын» фольклор ансамблининг өткүт үнүт ыраажылары. Оларның урут-дарын адаженинин изин истеп, совхозунда ажылдап, чурттап туурлар.

50 чыл партия стажтыг Найдаң Колга чоокта чаа «СЭКП-ге 50 чыл болганы» деп хөрек демдээн тывыскан. Чаңгыс чер-чурттугларга аңаа чоргаарланып, байыр чедиргеннер. Оон аңгыда совхозтуң, район, республика организацияларының хөй хүндүлел бижиктери, «Күш-ажылдың хоочуну» медаль, «Социалистиг чарыштың тинлекчизин» хөрек демдээ, ССРЭ-ниң УАЧД-ниң медальдары-биле оон шаннаткаңы чедеп хар ашкан хоочун коммунистиң чонунга төлептиг бараан болуп чоруурунуң херечизи-дир.

В. ТАМДЫН-ООЛ.
Тожу район.

Специалистиң сумези

ХУРАГАННАРНЫ ААРЫГДАҢ КАМГАЛААРЫ

Чаа төрүттүнген хураганнарның чем хайылдырар органнары эки быжыкпаанындан баштайгы үеде чемни эки хүүлдүруп шыдавас деп чүве билдингир. Оон чумуру ажыок бичии, улуг хырны, сарыыла, кергиез чем болбаазырадырынга күш четпес, ынчангаш иезинин аа-судуун бичии-ле көвүдеди эәпкеш, оон ижин-шөйүндүзү аарыыр болур. Хураганны аштадып болбас, оон иезинге эмзирерге, ол хоптактанган, хөй сүт эәп алыр. Ол таварылгада хөй сүт улуг хырынга ирип, баксыраар, хураганның аарыыр чоруу оон үнер. Ынчан дарый хемчег албасна, ол хураган өлүп болур.

Чамдык хойлар, ылангыя аныяктары төлүн тоттурбас, а улуглары хөй сүттүг болур. Бо таварылгада канчаарыл? Кандыг-даа чүүл өөлүг, хемчээлдиг. Хөй хураганның тоттурбас болза, ону сүттүүрүнге чагыштырар, а сүттүг хойнуң хураганын өйлеп эмзирер.

Он хонганда, хураганның чем хүүлдурар органнары «быжып», хүлээлгезин доозуу-биле күүседи бээр. Ынчангаш оът-сигенче кирер. Сүттен өске чемге киргеп соонда, аңаа суг херек. Бистиң чамдык малчынналывыс сулаңы аңаа-ла каап берип турар. Ол шын эвес, чылыг сугга хөөдүп, чымчадып бээри албан.

Хураганның өтпектээр бир чылдагааны болза, ажаалдазының баксыраары. Хирлиг сугну черле берип болбас. Өй-шаанда суггарбаска, ол ол-шык хана чылгааш, аарып болур. Изиг, чок болза соок кажаага тургузарга база ындыг.

Өкпеге дегдиришкин база-ла багай ажаалдадан хамаарыжыр. Кажаа ишти үргүлчү курраг болгаш чылыг турар. Өл-шык кажаага олар дораан аарыыр, карацгыга турарга база ындыг. Бичии-ле хүнге, кажааның кырында соңгадан азы үттеп деттен хүн караанга олар бо-ла чылы бергеп, дөгеленген турарын көрүп болур.

Өкпеге дегдиришкинниң демдектери: хураганның тыныжы ажыок бачыдаар, шагшинек чок, суларгай болур. Бажын халайтыпкан, аарыы ажыок чөдүрер, хөрээ-даа хиилээр болгаш эъди изиир.

Ол таварылгада баштайгы дузаны чедирери: аарыгны өөскүткен чылдагааннарны тодараткаш, ону чайладыр. Аарыг хураганнарны аңгылаар, артканнарын эъдиниң изиин хемчээп, аарыг, кадыын илередир. Аарый бергеннеринге пенициллинни, стрептомицинни сыкыртыр. Ол эмнер малчынның аптеказынга ыяап-ла турар. Оларны эәилдирип белеткеп алырының чүруму кандыгыл? Бир флакон (бичии шил) пенициллинче 10 мл. сугну шприц-биле кутказш, эәилдирип алыр. Ону оон шприцче катап сордургаш, стрептомицинче кудуптар. Флаконда пенициллинниң, стрептомицинниң даштында «50000000 ЕД» деп бижиң каап болза, хураганның 1 кг денизинге 10000 ЕД херек. Хоймун 1 кг денизинге 40000 ЕД херек. Бо эмнерни ажыглаарының муриунда хураганның аңаада эъдиниң изии 39—40,5 градус болур ужурлуг дээрзин билир херек.

Мал-маганны сыкырткан соонда, шприцтиң херекселдерин адыргаш, үстүнде айыткынывыс ышкаш, аки чугаш, катап-ла хайындырар. Бир эвес ону адырбайн, чугбайн кааптар болза, шприц ажыглалдан үнер.

С. МОНГУШ,
мал эмчизи.

СЕПТЕЛГЕ ШУУДААН

«Кызыл тергең чайын шанаар септе» деп улустуң чугаазы бар. «Искра» совхозтуң кол инженери Л. К. Ооржак ону эки билир. Ынчангаш он ийиги беш чылдың үшкү чылының часкы хову ажылдарынга хынамчалыг белеткенир, часкы сезонну кыска үеде агротехниктиг чурум ёзугаар, организастыг эрттирер дугайын механизаторларны чыгташ, ниитя хуралга чугаалап-даа турганының ужуру ында.

Септелге ам шуудай берген. Үш звенода үстүп алган он беш кижи машина-трактор септелгезинде хаара туттунган. Бо хүннерде ажыл-агыйның 37 трактору-

• • •

Барыын-Хемчик районда «Хемчик» совхозтуң механизаторлары часкы хову ажылдарынга ажыглаар көдээ ажыл-агый машиналарының болгаш тракторларының септелгезин шуудады берген. Бо хүннерге чедир 27 сеялканы, 6 культиваторну, 60 илиирни, 6 андазынны, 9 тракторну септээн.

Техника септелгезинде механизаторлар О. Хомушку, Р. Донгак, В. Хомушку эки ажылдап турар.

Часкы хову ажылдарынга киирер техника септелгезин февраль айның төнчүзүнде доозар деп механизаторлар шиитпирлээн.

Ш. СУВАН.

Эртем болгаш практика

«СИБИРЬ» ПРОГРАММАЗЫ ДҮРГЕДЭЭШКИНГЕ ДУЗАЛААР

Сибирьнин бөйдузумуи канчаар-даа ажыок улуг күрлавырлары (ССРЭ-ниң одаар үүл-энергия курлавырларының 90 хуузу, арга-арыгнын — 75, сутнун база ол хире минералдарның үштүн ийи хире кезии ында бар) оларны ажыл-агый саарылгазынче кииреринге база-ла ындыг улуг хемчээлдиг кичээнгейни негеп турар. Комплекстиг «Сибирь» программазын чогум-на харын олче углаан ол чуртта баштайгы ындыг программа-дыр. Ону боттандырарынга эртем болгаш бүдүрүлгенин 700 организациязы киржип турар.

Совет Эвиделиниң экономиктиг күүзүнүүн кол кезии чурттун Европа талазында болгаш Уралда мөөнеттинген — анда үлетпүр продукциязының 80 хуузун, көдээ ажыл-агыйзының 70 хуузун бүдүрүп турар. Оон-биле кады ССРЭ-ниң Европа талазында нефть, хөмүрдаш, газ тывыжы кызырылган, оларның немелде өзүлдезии Сибирьден боон турар. Иниги эвилелге углеводородтар тывыжынга оон үлүү чоокку чылдарда 70 хуу, а хөмүр-даштыы 50 хуу чедер. Үлетпүрүнүн бүгү немелде хөгжүлдезии Сибирьнин чиг эдиинин күсели-биле болур.

Бистиң чуртувустун хөгжүлдезинге одаар үүл, металлдар, ыяш болгаш ескедаа чиг эт херек. Бир эвес оларны Сибирьден албас болзувусса, даштыкыдан садып алыр апаар бис. Ынчалзажок Сибирь кажан-даа совет экономиканың чиг эт бээр аңаа-ла бир немелде чери эвес турган. Оон барымдаазы болза Сибирьнин хоорайларында он-оон улут заводтар болгаш коичуг дүрген өзүп турар хоорайлар боттары болур-дур. Чижээ, Новосибирскиде ам безин барык-ла бүдүн чартык миллион чурттакчы бар. Сибирьде үлүг энергия негээр бүдүрүлгелер, машина тудуушкуну, чаа технология-биле чиг эт болбаазырадыры прибор кылыры хөгжүп турар. Мында совет академиктиг эртем күүзүнүүн 10 хуузу мөөцнеттинген.

Эртемденнер «Сибирь» программазын өзугаар барык он чыл иштинде ажылдап келген, дүржүлге бар. Бо үениң иштинде эртемнин чүс-чүс чогаадылгалары бүдүрүлгеге шингээттингеп. Солун эртем ажылы — Барыын Сибирьнин бүрүнгү (300 миллион чыл) палеозой каатгарында нефть бар деп еттүр көрүүшкүн болган. Ону геологтар бадыткаан: эртемденнериниң айытканы чогум-на ол черлерге өрүмнээшкиннер үре-түнелдиг болган.

Казымал байлактыг черлерни дөрт аргалар-биле дилээр талазы-биле геолог эртемденнериниң саналдары улуг ажыктыг болган. Мурнундагы арталар-биле өрүмнээр черлерни арай «бооронаап» айтып болур турган, ынчангаш 100 өрүмнээшкининиң чүгле 30-н эки түнелди берип келген. А бир ындыг өрүмнээшкин Сибирьнин байдалдарында чүс-чүс мун харын-даа чамдыкта миллион рубль чарыгдалды негээр. Электри хайгыылын база алдынган көргүзүглерни компьютерлерге дүргеп ажылдап кылырын хөй чалгыглыг сеймиктиг хайгыылбиле каттыштырар дөрт аргалар черниң кырындан-на оон ханызында кедилиг болгу дег чүүлдерни билип алыр, казымал байлактарның хемчээлин тодарадыр аргазы берип турар. Оон ачызында 100 өрүмнээшкининиң 70—80-и эки түнелдиг болур апарган.

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының эртемденнериниң «Чогаатканы «Гидроскоп» деп херекселдиң дузазы-биле чериштининиң сутларын өрүмнээшкин чокка тып алыр. Ол херексел Кыдыкы Сонгу чүкте-даа, Ортаа Азияда-даа эки ажылдап турар.

«Сибирь» программазында кирип турар 43 бичии программаның чүгле эвээш кезиинде минералдыг болгаш өске-даа курлавырлар тывары кирип турар. Дыка улуг эртем күжүн биотехнологияның болгаш биологияның, энергетиканың, чаа материалдарны чогаадырының болгаш оларны болбаазырадыр кылырының айтырыгларынга мөөнээн. Социал, медицина база планныя бойдус камгалалының айтырыгларынче хөй кичээнгейни угландырган. Чижээ, «Экология болгаш бойдус камгалалы», «Байкал хөлдүң курлавырлары», «Арыг Енисей» болгаш өскедаа.

Хөй-хөй эртем ажылдап кылыышкыннары бүдүрүлгеде шингээттинген. Чижээ, Новосибирскиде катализ институту күүрзүг хейлерни болбаазырадырының муриида турбаан технологиязын чогааткан, оларны оңнут металлургия болгаш химия заводтары ам-даа агаарже кедергей улуг хемчээлдиг үндүрбүшаан болгай. Ук хейлерни амгы катализатор аргазы-биле болбаазырадыры ажок хөй хөреңгини негээр. Чаа арга-биле оон дыка ээвээш чарыгдал күселиг-биле бараанныг күүгүну база күүгүр ажындызын ап болур. Чурттуң элээн маш бүдүрүлгелеринде ол арганы ажыглай берген, даштыкыда база ону сонуургап турар.

«Сибирь» программазынга чарыгдалдар-биле дүүштүрүп көргеш, амгы экономиктиг ажыкты санаарга мындыг: акшаландырышкынга киирген 1 рубль-ле 2,5 рубль арыг орулганы берген. Ону чүгле кезек черлерге киргенинден алган. Түргүзүгнүн шемелдеде турарлары ийи-чаңгыс адырда ажылдап турар. Ам кол чүүл — оларны ковүдедири, түүбиле бүдүрери, чер бүгүдеге нептередири. Чаа чогаадылгаларны идепкейлиг нептередир болза, 1 рубль 25-тен эвээш эвести бээр деп эртемденнер санаан. Өскээр чугаалаарга, «Сибирь» программаның чедип ал болдунар ажыы канчаар-даа ажок улуг-дур.

СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачев Барыын Сибирьге чораан үезинде мынча дээн болгай: «Чурттуң салым-чолунга Сибирьнин болгаш Ыраккы Чөөн чүктүн үжүр-дузазы богун ажок улуг. Ынчалзадаа ол девискээрнин ролю даарта оон-даа ажок өзер деп тода көрүп турар бис». Мынаа шиитпирлиг фактор «Сибирь» программазын күүселдири болур ужурлуг.

Валерий ЕРМИКОВ,
геология-минералогия эртемнериниң кандидады, «Сибирь» программаның эртемден-секретары.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссияларында

ЭРЕҢГЕЙЛЭЭШКИНДЕН УШТУНАР

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Садыг, ниитиниң чемненилгези болгаш чоннуң амыдырал хандырылгазының талазы-биле доктаамал комиссияларының хуралы оон даргазы депутат С. Мешкорудниковтуң даргалаашкыны-биле болуп эрткен. Аңаа «Чоннуң, уруглар албан черлерин, школаларны, эмнелгелерни болгаш организацияларны аъш-чем продуктулары-биле хандырарын экижидер, аъш-чем белеткелиниң шынарынга, санитарлыг нормаларны болгаш аъш-чемни соортуруунуң база кадагалаарының дүрүмнерин сагып турарынга контрольду организастаар талазы-биле Садыг министерстводунуң болгаш респотребсоюзтуң ажылының дугайында» айтырыгны чугаалашкан.

Хуралга Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондар киржип, чүве чугаалаан.

Үстүнде айтырыглар талазы-биле дыңнадыгларны Тыва АССР-ниң садыг министри П. В. Ходырев болгаш респотребсоюзтуң даргазының оралакчызы З. А. Шишигина олар кылган. Бичии уругларны, сааттыг болгаш чаш уруглуг иелерни, хоочураан аарыг кижилерни аъш-чем продуктулары-биле хандырарын экижидер, чоннуң диеттиг чемненилгезин организастаар талазы-биле садыг организациялары чамдык хемчеглерни ап чорудуп турарын комиссия демдеглээн. Школа назы четпээн уруглар албан черлерин, школаларны болгаш эмнелгелерни хандырарлары-биле оларга эки ассортиментилиг аъш-чем бараанчарын бирги ээлчеге үндүрүп берип турар.

Сүт холуксаалыг уруглар чеми «Эпит», «Малыш», «Малютка», «Деколактыны» эрткен чылын үзүктел чокка саткан. Республикага ниити билигниг 158 школаларының 98-и столоваалыг азы буфеттиг, школачыларның 69,5 хуузун изиг чем-биле хандырып турар. Эмнелге-профилактика албан черлериниң школа күхняларының чем кылыр черлерин дериг-херекселдер-биле хандырары экижип, белеткеп турар аъш-чемниң шынарынга доктаамал контроль чоруттуруп, шын чемненилгени сагыырынга хамаарышкан лекцияларны чоннуң янзы-бүрү кезектериниң ортузунга чорудуп турар.

Ынчалза-даа Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы сессиязының «Чоннуң кадыын камгалаарын экижидер талазы-биле Тыва АССР-ниң улус депутаттарының Советтериниң сорулгаларының дугайында» доктаалының алдыгы пунктузунда айыткан сорулгаларны, «Кадыкшыл» программазында көрдүнгенин ёзугаар республиканың чонун, оларның тус-тус кезектерин аъш-чем продуктулары-биле хандырарын үндезинин-биле экижидер талазы-биле тодаргай хемчеглерни садыг организациялары ап чорутпайн, эртиле стиль-биле эрекгей ажылдаанын доктаамал комиссияның хуралы демдеглээн. Хоочураан аарыг кижилерни диеттиг продуктулар, минералдыг суглар, сорбит, ксилит-биле, хлеб-булочка кылыгларындыг-биле хандырарында шыңгыы четпестер бар.

Көдээ черлерге уруглар чемни эвээшти садып, республиканың Кадык камгалал министерствозу хуваалда кылырда ол продуктуларга хереглелди, көдээде бичии уругларның денгиргүүрүн өөренип көрбейн келген.

Чамдык черлерде чем белеткээр блоктар холодильник дериглери-биле четче хандыртынмаан. Чемниң хоолулуу куду болуп турар, чоннуң диеттиг чемненилгезинин айтырыын барык шиитпирлевейн келген. Чамдык столоваялар ажылдакчыларының талазындан продуктуларны боттарынга шингээдир, белеткээн чемни чемненикчилерге чедир салып бербес чоруктар бар.

Школаларның, дээди болгаш ортумак өөредилге черлериниң сургууулдарын, бүдүрүлгелериниң ажылчыннарын болгаш тудугжуларны изиг чем-биле хандырып турары чавыс деннелде болуп артпыпаан. Кадыкшылды камгалаар, шын чемненилге талазы-биле чон ортузунга пропаганданы, массалыг информация чепсектерин дамчыштыр тайылбыр ажылын Кадык камгалал министерствозу, республиканың Санитар чырыдыышкын бажыңы четпес чорудуп турар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. Б. Ондар доктаамал комиссияның хуралынга чүве чугаалаан, республиканың Дээди Совединиң алдыгы сессиязының доктаалының алдыгы пунктузунда айыткан, «Кадыкшыл» программазында көрдүнген сорулгаларга дүүштүр чонну, ылангыя школаларны, школа назы четпээн уруглар албан черлерин, саатлыг болгаш хөй уруглуг иелерни хандырарын үндезинин-биле экижидериниң айтырыгларынга доктааган.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссиязы бодунуң хуралынга чугаалашкан айтырыг талазы-биле шиитпирни хүлээп алган. «Кадыкшыл» программазында айытканын ёзугаар республиканың чонун, оон түс-түс кезектерин аъш-чем продуктулары-биле хандырарын · үндезинин-биле экижидериниң хемчеглерин алырын Садыг министерствозунга болгаш респотребсоюзка сүмелээн.

Өөреникчилерни, сургууулдарны изиг чем-биле хандырарын көвүдедир сорулгабиле столоваяларны болгаш буфеттерни немей ажыдарының бар арталарын Чыргыышкын министерствозу болгаш Профтехөөредилге талазы-биле күрүне комитеди-биле кады өөренип көөрүн Садыг министерствозунга, респотребсоюзтуң баштаар черинге комиссия дээскан.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

СОФИЯ. Совет «Москвич» автомобилиниң чаа моделин чыыр эптээри-биле херек кезектериниң баштайгы бөлүүн Болгарияның Ловеч хоорайында заводта чедирген. Совет-болгар автомобиль тудукчулары ийи чурттуң аразында кооперастаашкынга үндезилей ыңдыг автомобильдерни моон мурнунда-ла кылып турган. Оларны Болгарияның иштики рыногунга колдуунда садып саарар. Ол машиналарның эки шынарлыын чурттуң чоңу мактаар.

Бо чылдың төнчүзүнге чедир чаа марканың 4 муң автомобилини кылып үндүрер деп планнаан.

Ийи чурттуң аразында бот-боттарынга ажыктыг кады ажылдажылга улам хөгжүп турар. Пловдив хоорайда тудуп турар «Автоэлектроника» деп аттыг совет-болгар бүдүрүлге удавас продукциязын берип эгелээр. Ол чиик болгаш чүк автомобильдериниң электри дериглерине хереглээр түүлдерни кылыр. Ол доостурга интегралдыг схемалар болгаш чартык дамчыдыкчылыг датчиктер кылыр бүдүрүлгени тудуп эгелээр.

ХАНОЙ. Совет-вьетнам экономиктиг кады ажылдажылгада көрдүнгенни ёзугаар чурттуң мурнуу талазында тудуп турар Чиан ГЭС-тиң баштайгы ээлчээ бир миллион киловатт-шак электроэнергияны ажылдап кылган. Чоокта чаа оон база бир блогун күрүне комиссиязынга дужааган. Ону хүлээп алырынга ВКП ТК-ниң Политбюро кежигүнү, ВСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. К. Гусев киришкен.

Ол байырлалды таварышдыр вьетнам-совет найыралдың митингизи болган. Аңаа санал бергеннер бо улуг тудугнуң уламчылап келгени 3, 5 чылдарның дургузунда дериг-херекселдер-биле хандырылганын бичии-даа үзүктелбейн турганын, совет дружкулганы калбаа-биле ажылгаанын база 25 муң кижилиг тудугжулар, инженерлер болгаш совет специалистер коллективиниң күжениишкинниг ажылдаанын демдеглеп турган.

1988 чылда ийиги болгаш үшкү агрегаттар ажыглалга кирер. Оон дараазында чылда сөөлгү блоктуң тудуу доостур. Олар бүрүнү-биле ажылдап эгелээрге гидростанция долу күчүзү-биле ажылдап эгелээр болгаш кылымал суг шыгжамыры 300 муң гектар тараа шөлүн суггарар.

ГАВАНА. Кубаның найысылалы чыл келген тудум улам чаартыны туттунуп, чаагайжып орар. Ында тудуп турар чурттарга бажыңнары бот-боттарынга дөмейлешкек эвес, янзы-бүрү хевирлиг бооп турар.

Чаа чылдан эгелеп тудугжуларга чурттакчы чон база дузалажып эгелээн. Олар чурттап турар бажыңнарының септелгезин боттары кылып турар. Кайы-бир хөй каът бажыңның чурттакчылары дугуржуп алгаш, ол бажыңны каътаар азы подъездилер аайы-биле септеп турар. Оларны тускай эртемниг специалист удуртур, тудуг материалдары болгаш транспорт-биле хандырылганы тудуг-септелге бүдүрүлгелери боттандырып турар. Ындыг арга чүгле хөй түүлдерни кылып алырынга эвес, а септелге ажылының шынарын бедидеринге контуг дузалап турар. Чүге дээрге септелгени чурттакчылар боттары кылган болганда, оон шынары багай болган деп чугаа турбас ужурлуг.

(СЭТА).

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

СЕССИЯ АЖЫТТЫНГАН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). КНО-ның штаб-квартиразында хөлезиленикчилерни чыып алыры, ажыглаары, акшаландырары болгаш өөредири-биле демисел чорудар талазы-биле делегей конвенциязын ажылдап кылыр талазы-биле тускай комитеттиң сессиязы ажыттынган. Оон киржикчилери ындыг конвенцияны ажылдап кылыры-биле холбашкан айтырыгларны чугаалажып көөр, ол чугула документини чогаадып тургузарын уламчылаар. Ылаңгыя Африка, Төп Америка болгаш өске-даа хөгжүп орар чурттарга хөлезиленикчилериниң үүлгедиглериниң өлүп турар аймыы-биле холбаштыр дегей инитилежилгези ханы сагышсыралын илередип турар. КНО-ның Кол Ассамблеязының 42-ги сессиязының шиитпирин ёзугаар арганы болза Кол Ассамблеяның 43-кү сессиязынга, делегей конвенциязының телевилели кирип турар бодунуң түннел илеткелин киирери-биле комитет бүгү-ле күжениишкиннерни баш удур чорудар ужурлуг.

Сталинград дээш тулчуушкуннуң 45 чылынга

ТИИЛЕКЧИЛЕРНИҢ НЕГЕЛДЕЗИ

Алды ай ажыт үениң дургузунда уламчылап келген ат-сураглыг Сталинград тулчуушкуну 1943 чылдың февраль 2-де тиилелгелиниби доозулган. Ол тулчуушкуннуң түңнелинде гитлержи вермахт ниитилиг-биле 1,5 миллион солдаттарын болган офицерлерин ышкынган.

Ынчаардагы генерал-полковник — сооида барып Совет Эвилелиниң Маршалы болган К. К. Рокоссовскийниң командылааны Дон фронтузунуң дайынчыларының 1943 чылдың январь 10-дан февраль 2-ге чедир чорутканы. «Бүзээлел» деп операцияның сөөлгү хүнү ол болган.

Ол тулчуушкуннарның эгезинде-ле Сталинград девискээринге бүзээлеткен немецтерниң Ф. Паулюска командылаткан 6-гы армиязының салым-хуузу колдуунда-ла шиитпирлеттине берген турган. Совет шериглер ол армияны бүрүн бүзээлээш, ону агаардан хандырарын оралдашкан фашистерниң планын буза шапкан. Ол армияның шериглериниң ортузунга аш, аарыглар эгелээн.

Ол бүгүнү өөренип көргеш, хөй черге хан төгүүшкүннүг тулчуушкуннарны болдурбазы-биле бүзээлеткен дайзынны дүжүп бээрин совет командылал чери сагындыргаи. Ол солдаттарга болгаш офицерлерге айыыл чок чорукту, а дайзын соонда — чурттунче чандырып чорударын аазаан. А ол сарыылдыг чорукту баштай тоомчага албаннар, Фашистиг Германияның башкарыкчыларының болгаш вермахтың удурткучуларының үгаан-сарыыл чок чоруундан оларның 250 муң кижилиг шерии олүмге таварышкан.

Алдыгы немец армияның командылакчызы Ф. Паулюска ультиматумну (дүжүп бээр дугайында шиитпирлиг сөөлгү негелдеги) дамчыдып бээрин Дон фронтузунуң штабының хайгыыл келдизининг офицерлери майор А. М. Смысловка болгаш капитан Н. Д. Дятленкога дааскан. Гимнастёрказында Кызыл Тук орден кадаан очулдурукчу-офицерниң Ставканың төлээлекчизи Н. Н. Вороновтуң болгаш фронт командылакчызы К. К. Рокоссовскийниң чаа-ла тутурган немец генерал-фельдмаршал Ф. Паулюсту байысаарынга дузалажып турарын көргүскен төөгүлүг чурук безин бар. Оо—ынчаарда аныяк, штабтың немец дылды кончуг эки билир офицери капитан Дятленкодур.

Январь 8-те, эртен эрте Котлубань девискээринге ынчаардагы турган 24-кү армияның командылал пунктуларының бирээзинге «виллис» машина маңнап келген. Фронтуңуң хайгыыл килдизининг начальниги генерал И. В. Виноградов, ол шыкаш офицериң чаа хептерин кеткен А. Смыслов болгаш Н. Дятленко оон үүп келдилер. Дивизия командири-биле кыска беседа соонда, ол бөлүк мурнуку шугумче шимчеп үүпкеин.

Кажан рота блиндажынга олар чоокшулап келирге, оң холуида хола труба туткан старшинаны оларга таныштырган. Ол — кызыл-шеригжи Юрий Иосифов болган. Чурукка тыртыгган соонда парламентёрлар оруун уламчылап чорупкан. Ам үжелээ немец оңгуларже чоокшулап органнар. Мурнуунда — Иосифов ак тукту ол-бо талаларже чайбышаан, хөгжүм трубазы-биле «Дыннанар, дыннанар! Шупту дыннанар...» деп медээни берип чораан. Оон каш-ла метр соонга Смыслов биле Дятленко кылаштажып органнар.

Олар хат-дуубүге уткуштур, билдинмес черже, өлүмчедаа чадавас, бурунгаарлаш бар чорааннар. Оларның боттарының пулемёттары артында, а дайзынның амбразуралары мурнуунда көстүп турганнар.

Ол бүгүнүң мурнунда-ла совет парламентёрларның үүпкеинин дайзынның талазынче күштүг радиотургузуглар дамчыштыр медээлээн. Фашистер кезек үеде ыытташтаанвар.

— Хенертен-не пулемёттар болгаш автоматтар динчейнип-ле эгеледи— деп, бо түүлдүң авторуунуң Киевке чоокта чаа ужурашканы Н. Д. Дятленко сактып чугаалады — Чыткылаптывыс. Октар мырыңай-ла чанывыста дүшкүлей-дир. Оон базала бурунгаарлаптывыс. Немец солдаттарның арыннары безин тода көстүп келдя. База катап от ажыттылар. Мурнуу талавыста болдуңчек хар артынче ажыттыны бердивис. Иосифов бөргүн ужулгаш, өрү көдүрүттерге, автомат октары оны үттелдирдээпти. Гитлержилерниң бистн чоокшулатпас деп бодап турары илдең апарды.

Генерал Виноградов дедир ээп келиривисти дужааганын эштеривис биске кээп дыңнатты...

Заварыкинога ээп келдивис. Оон дугайын фронт штабынче дыңнаткан. Парламентёрларга удур от ажыдып, делегейниң ол талазыбиле чурумун үрээни дээш гитлержилерни кижи бүрүзү ынчан карган. Ындыг-даа болза, Ставка-биле Н. Н. Воронов чугаалажып турда, ам база катап парламентёрларны чорудуп, угаан-сарыыдыг болурунче дайзынны алдаадаар деп сүмелээн.

Бо удаада ультиматумну 96-гы адыгжы дивизияның талазындан дамчыдар деп шиитпирлээн. Ол дээрге, Кылачдан каш-ла он километр черде болгай. Бистиң самолёттарывыс катап-ла агаарже көдүрлүп үүпп, ультиматумнуң сөстерни бижээн саазынгарны немецтерниң кырынче октап, от ажыдарын сөмсадыр дугайын күштүг радиотургузуглар дамчыштыр негеп эгелээн. Ол-ла «виллиске» катап-ла А. Смыслов биле Н. Дятленко олурулапкан. Моон мурнунда чоруп турганы ыпкаш, олар ам база-ла боттарының эки туразы-биле чорупканнар.

— Бо удаада бистиң сигналчывыс кылдыр хөгжүм взводунуң командири, аныяк эвес техник-интендант Иван Сидоровту берген — деп, Н. Дятленко чугаазын уламчылады. — Дан бажында ынаар үүлүүвүс. Бисти үдеп чораан офицер миналыг шөлдү кежиргеш, дедир ээп чорупту.

Дайзынның оңгуларынга чедир чеди түс метр арткан. Сигналчывыс медээлээн, а мен ак тукту чайган-на чорупп олурар бис. Удатпайн-ла бисче автоматтарын углай туткулап алган фашист солдаттарны көрүп кагдывыс. Олар боолавадылар-даа. Бис боттарывысты улам дорт кылдыр туттунупкаш, колдуунда-ла маршавышаан, бурунгаарлаптывыс. Бистиң ол байдалывыс дайзынга психология талазы-биле дуврээшкинии болдурганы чугаажок деп билген бис.

Хенертен-не оңгудан бир үнтер бажын үштүп кээп, бисче алгырып, боозун бисче углавышаан: «Силерге түү херегил? Түүге келдинер?»... деп хөректени-дир.

Харыы кыска болгай: «Совет парламентёрлар-дыр бис. Силерниң армията дамчыдар түүтүла бижиктир чор бис. Улуг офицерлерден чалаптынар...».

Үнтер ыңай болду. Дайзының шериглериниң аймаг-рай бергени илдең. Кым-даа келбеди. Медээлекчивис сигнал-биле ийи удаа медээледи. Удаваанда-ла оңгудан обер-лейтенант-биле кады үш офицер көдүрлүп үүп келдилер. Ол-ла айтырыгга ол-ла харыыны бердивис. «Түгле Паулюска бээр бис!» деп, ылайшединде пакетти көргүскеш, Смыслов чугаалады. — «Ким чорутканыл?» — «Кызыл Армияның командылалы чоруткан, Ставка боду чоруткан» — деп, Дятленко ыыткыр болгаш билдингир кылдыр чугаалаан.

Ол-даа дээштиг-ле болган хевирлиг. Гитлержилер аразында далаш чугаалажып, элдепсинип-даа турдулар. Оон бистиң характарывысты шарып алгаш, эдерткеш чоруптулар. Капитан Дятленконуң холундан тудуп чораан офицер аажок-ла сонуургап, пакетте чүнү бижээнин билип алырын орадажып чорда, капитан Дятленко чугаалаан: «Ону чугаалаар дужаал бисте чок».

Бисти киирип келгени өрээлде наралар салгылаан, сандай кырында — чыдый берген тараалыг ийи шоодай. Оларны бир-ле элеватордан эккелгеш, ам чип тураргы ол хевирлиг.

Парламентёрлар дайзының турлаанга каш шак болганнар. Ол үеде улуг офицер ол-бо черлерже телефонап, далаштыг-ла маңнап турган. А ол пакетти түгле командылакчыга азы оон оралакчызынга бээр мен дээрзин майор Смыслов шиитпирлиг чугаалаан. Немец офицерлер баштай оонбиле чөпшээрежип, парламентёрларны алырыбиле машина үнүүкенин чугаалап турганнар.

Хенертен-не... Блиндажка кортканындан болгаш сүртээнинден арын-бажы агарып калган үлүг офицер киже маңнап келгеш: «Чугаалажыышкынарны соксадырын болгаш силерни дедир чандырып чорударын мөңээ дужаады» деп-ле бо. «Ынчаарга силер чугаалажыышкынарны кылырыңдан ойталап тур бис деп бо пакеттиң саазынынга бижип бериңер» — деп, парламентёрлар оларга чугаалаан. Фашист ол саазынче девидеп көргеш, кортканындан ону чайлады идипкен. Оон аайы тыппайн түрары ыңдыг чорукту кажан-даа кылбазы биилдине берген.

Дедир чорударда база-ла характарывысты дуй шарып кагдылар. Онгудан үндүрүп келгеш чугааладылар: аткаар көрнүр болдунарга — боолап кааптар бис. Офицер кобуразын ажыдып, оон пистолединиң үштүп алганын Дятленко көргеш...

— Дайын соонда Барыын Германияга-даа, ГДР-ге-даа Паулюстуң хол адъютанты-ы чораан полковник Вильгельм Адамс-биле уккурапкан болгай мен—деп, Н. Д. Дятленко сактып чугаалаар. Ынчан парламентёрлар блиндажка харыы манап олурда, Паулюс штаб начальниги генерал Шмидт-биле кады эртенги чем чип олурганын ол чугаалаан. Оларның столунуң кырынга дүжүп бээрин негээн ультиматумнуң сөстерин бижээн саазынны салыпкан. Паулюс, шеригниң удуртукчузунга Гитлерниң олуртуп каажы ол ажакар, тогдунукчу. Европа күрүнелериниң каш-каш пайысылалдарын тиилелгелиг базып эрткен эжелекчи, шуут аайын тыппайн барып, кезек бодангаш олурупкан. Сталинградты болгаш Волга фронтузун шуут быжыг тударын Гитлер аңаа үш удаа дужаагаи болгай. Ынчангаш ол капитуляцияны хүлээп албаан.

Дараазында хүн агаарже медээниң чүс-чүс ракеталары ужугуп үнген. Чедиг муң ажыг боолар болгаш миномёттар дайзынче оттуу ажыттыкан. Доозукчу согуушкун эгелээн болгаш Паулюстуң армиязы бүрүн чылча шапкырган. А фельдмаршал Ф. Паулюс Сталинградың универмагының подвалындан холдарын көдүрүп алган үүп келген.

Н. Д. Дятленко дугайында каш сөс. Немец дылды Киевтиң күрүне университединге дайын мурнунда өөренип алган. 1941 чылдан эгелеп фронтуда. Сталинград соонда, аңаа немец антифашистер болуу — Герман ажылчын шимээшкининиң шыгарангай ажылдакчызы Вальтер Ульбрихт, чогаалчы Эрих Вайнерт, Вилли Бредел болгаш оон-даа өскелер-биле кады ажылдап турган. Оон соонда — Курск чоогунга тулчуушкуннар. 1944 чылдың чазынында — дайзының тылынче, Белоруссияның арталарынче чорукан. Хөрээнче аар балыглаткан соонда госпиталь, оон катап-ла фронт. Дайын соонда Николай Дмитриевич университет дооскан, төөгү эртемнерининг кандидады болган. Совет шериг парламентёрларының дугайында ном бижип эгелээн. Айылыды болгаш өлүмнүг ажып эртеккеш, айылыдыг даалганы күүседиргеи-биле чоруп турган кижилерден чүс-чүс чагаалар оон бажынында бар. Олар арын-нүүрүнүң, тиилелгениң ады-биле ол даалгаларже чоруп турганнар.

Юрий ДМИТРИЕВ.
Киев—Москва.
(ПМА).

Суд залындан

ДАМДЫДАН ЛИТР ЧЕДИР

Ульяновскиде № 1 автотранспорт бүдүрүлгезиниң чолаачы-экспедитору Азиз Тазетдинов күрүне бензинин шагдан бээр самчыгдап келген. Бензинин дамдыдан литр чедир хуулдуруп көөрге, оон бажынынга чоорту хөвөр дээн хээлерлиг хевистериниң кандыг-даа хемчээлдии тыптып турган. Чоорту сөөлгү үндүрүлгенин магнитофону, адак сөөлүвде чаа «Волга» бажың чанынга турупкан. Ол бүгүдеге караа тотпаан чолаачының күзелинге, харыында сугга чоруур чалгынныг катер-даа тып алза кандыгыл деп бодал киргеи. Сут дег бензин турда, ону канчап садып албас боор!

Бир-ле катап милиция ажылдакчылары Н. Белов биле А. Морозов олар Тазетдинов чүүк машиназындан сут бидону ишти хемчээлдиг бензин кудуп турда, тутткан. Од бензинии каяа хереглээрин олар сонуургаан. Айтырыгга харылаар бензин хөнну чок болзажок, ол мынчаар өөүүр ужурга таварышкан. «Бензин кудар багым септеп турдум» диген. Аңаа истелге органының бөлүүн кыйгыртыр ужурга таварышкан. Истелге бөлүү келгеш, оон бажыңының девискээринден 200 литр бензинии болгаш 55 литр мотор үзүн тыпканнар.

Ульяновск хоорайның Ленинск районунуң улус суду оон херээн сайгарган. Күрүне бензинииниң кайнаар «бусталып» келгенин тодаратказ. Социалистиг өөүүхөрөнгини самчыгдап турганы дээш кеземче харысаалгазынга Тазетдиновтуң мурнунда база онаажын турганын олар өөренип көргеи. Ол оорну эдип-чазаар күшажыл колониязынга шыңгыы чурумга дөрт чылда хоталгазын казып шиитккеи. Күшажылчы эвес орулга-биле тыпкан хөрөнгизин «Волгазы»-биле катай хавырган.

Н. МОЛОДАРОВ.
Ульяновск.

КАИ дыңнадыы

ОРУК КАШ «ЧАҢНЫГ»

Кышкы үеде автомобильдерни башкарары орук болгаш метеорология байдалдарының уржуундан нарыдап турар. Оруктуң тайгыры, багай көстүрү чолаачының бедик мергежилдиг болурун, кичээнгейлиин иегеп турар. Бо хүннерниң соогу 30-45 градус, шан-туман. Ынчангаш көстүрү багай. Бо байдалдарда чолаачы улуг семремчилелдиг болур ужурлуг.

Ынчалза-даа ол дугайын үттүп, озал-ондакка таваржып турарының чижектери бар. Январь 20-ниң хүнү. Республиканың хереглекчилер ниитилелиниң автотранспорт колонназының чолаачызы Э. О. Кызыл-оол башкарып чораанды ГАЗ-53 автомашинаның Каа-Хем кудумчузундан Калинин кудумчузунче үнүп ора, аңдарып алган. Ынчан оруктуң көстүрү багай, улуг хаттыг турган. Семремчилел ышкынганындан бо таварылга болган.

Январь 18-те Агроүлетпүркүркомунуң ийи дугаар автотранспорт будүрүлгезиниң чолаачызы П. Г. Толстых оруктуң тайгырып уттуп, хеп-хенертен тормоотааш, удур чоруп орган автомашина-биле «КамАЗ-ын» үскүлештирген. Дошталы берген орук «каш чаңныг» болу бээрин думчукка кертип алыры чугула. Тормоотаарга-даа, дугуйлар буруугаар тая бээр, ол-бо талаларже автомашина окталы бээр болгай. Ол дээрге башкарылганың контрольдан үне бээридир. Оон түңнелинде чүү-даа болур.

Тайгыр доң орукка автомашиналарның шимчеп чоруур аразы аңаадагызындан ийи-үш катап ырак болур. Кызылга пассажир автотранспортунуң автомашиназыбиле Е. Г. Гуменков ол дүрүмнү сагывайн чораап, мурнунга доктаай берген ЗИЛ-554 маркалыг автомашинаны үстүрген. Ол чижектиг хажыдыышкынны Кадык камгалал министерствозунуң автобазазының чолаачызы В. Ондар болдурган. Бо таварылга Калинин кудумчузунга болган. Шимээшкининиң кайы хире дүрген болурун чолаачы кижи оруктуң база оон көстүрүнүң байдалын барымдаалаар ужурлуг. Орук шимээшкининге озал-ондак таваржыр деп баар болза, чолаачы автомашинаның шимээшкинин оожумнадыр, чок болза, автомашиназын доктаадыр ужурлуг. Оруккa көстүрү үжен метр четпес болза, мурнунда чораан автомашиниы сүрүп эртери хоруглуг.

Орукка эзирик чолаачы дег озал-ондактыг кижи чок. Оон чүү-даа маңап болур. Январь 19. Өвүр районга алды дугаар көжүп чоруур механизастаттынган колонназының чолаачызы С. А. Семис-оол эзирик чораап, автобузун аңдарган. Пассажирин эмчиге улус чедирген.

Таңды районда Кызыл — Бай-Хаак — Сосновка орук белдиринге М-2140 автомашинаның чолаачызы В. Гуряк эзирик чораап, шинактыг чораан аътты хөме тавариыкан. Оон түңнелинде бир кижи амы-тынынган чарылган, ийи кижини эмнелгеже чедирген.

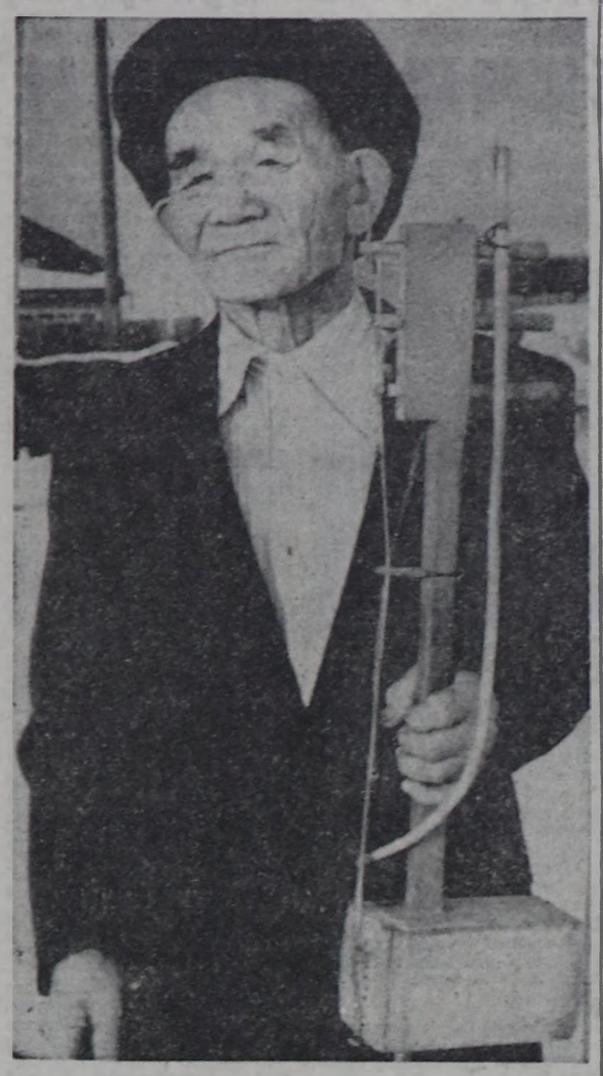
Тротуар, чадаг кижи кылаштаар орукка чолаачы улуг кичээнгейлиг болур ужурлуг. Орукка кижилер үстүр эвес, бо-ла чоруур болгай. Доң черге кижилерникин идии тайгыр, машина адаанче кире берип болур.

Орукка озал-ондактыг болдурбазы чолаачыдан, автотранспорт будүрүлгелериниң удуртукчуларындан улуу-биле хамаарыкыр.

В. КЛЯВИНА.

Чоннуун—чонга

ХОЛ КУРУГ ОРБАС

Чем кылыр болгаш удуур өрээлдерлиг бичии бажың. Өрээлдериң бирээзинде — урүү чаш оглу-биле, өскезинде — аңазы боду чурттап база ажылдап орар.

Чогум чем кылыр өрээлде стол чок, түгле орун бар. А хыраалыг, бичежек соңга баарында — чепсек-херексел: дөжү, кызытиы, шүүче, маска, эгээ. Өрээлдиң карагызы аажок, бедик дээвиңде лампаның бүлүртүң чырыы бо кижиниң ажылынга улуг-даа дуза бербес. Хыраалыг соңгадан база чырык шоолуг кирбес: соңга бажыңның хөлегелиг талазында. А бо кижиниң хары 70 ажыг, бир караа шуут көрбес. Бүгү байдал мындыг хирезинде, ол эгеп, дүрбүп, соктап, чоңуп, кезил, дилип — чай-кызыг чок орар. Чамдыкта кылган түүлүн сүйбап, чырыкче угландыр шыгаап, катап хоюглап, дескилеп шаг болуур. Үргүлээр-даа. А оон соонда өрээл иштинге аялгалар чаңгыланы бээр.

Ийе, чаңгыланы бээр. Чүге дээрге бо кижи — тыва хөгжүм херекселдери кылыр мастер, өзүулүг чогаадыкчы салымныг ус-шевер, уран түүлге бердинген хөгжүмчү. Тээли суурда бо чаныш-сыныш чок хөгжүннүң долу атсывы — Идамчап Сүрүнович Хомушку. Ол бичиизээнден-ле хөгжүм херекселдерине ойнаар болган. Оон уламыдан уран түүл көрүлдезинге бүгү назынында киржип келген. Ылаңгыя баян, гитара чок турган Тыва Арат Республика үезинде байыр-чыскаалдарга, хурал-суглаа болган черлерге түрүүк, чайлагда, аалдарга белиң игилдеп, бызаанчылап, чадагаанап, хомустап чораан. А бот-тывыңгыр уран түүл бөлүмүмүзе кирген соонда, оон амдыгаа чедир адырыл-баан.

— 1917 чылда, чазын төрүттүнген мен. Арта-ла, Май 1-де. Ынчангаш хөлүг база белен кырыыас болган боор мен — дээш, менче хүлүмзүрүү. Оон чазык шырайындан, чиик шимчээшиниңден болгаш баштак чугаазындан бо-даа аңаа эвес, күш-шыдалы долу хевээр, тура-соруу ам-даа бижыг киижи-дир дээрзи билдинде берди.

Идамчап Сүрүнович улустуң чогаадылганың ийиги бүгү-эвилел фестивалының программазынга дүүштүр республиканың бот-тывыңгыр уран түүл көрүлдезинге чедишкинниг киришкен. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чыл оюн таварыштыр оон Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Хүндүлел бижия-биле шаңнатканы — хоочуунуң күш-ажылының үнелели ол.

Бодунуң узун назынымның дургузунда Хомушку Идамчап хөгжүм херекселин хөйну кылган. Түгле хомус саны безин муңга чыппас. Игил болгаш бызаанчы түс черде бар, оон эвээжевес. Оларның кырынга чадаган, димби, дошпулуур, шелер-хомус дээш янзы-бүрү эдис-килерге чедир оон кылбаан-тутпаан херекселиг чок. Шуптузуп кылып, шуптузуп ойнап билир. Езулуг алдын холдуг кижи ол.

— Тудуг кылып, дарганнап-даа чордум, оглум. Колхозтаашкан соонда механизаторлап, пенсияже үнгүже үолаачылап келдим. Кандыгдаа үеде бот-тывыңгыр уран түүлден чарылбадым, чазанырын болгаш соктанырындаа кагбадым — деп чугаалап ор. Ол хире берге, кара дүне-даа кээр ажылдыг хирезинде, конкертке киржип, хөгжүм херекселдери кылып, четтигип турган.

— Материал-ла бар болза, ажыл бүде боор түве — дидир. Оон ханада бызаанчыже холун имнеп сунду. — Мону шай-соовас даштындан ылдым. Эдери эки чорду. Бокка чыткан үреликпнаниңо хааржаандан-даа бызаанчы чазап турдум. Шивп маңзаны сугга хайындырып-хайындырып алырга база эки. Чурум өзугаар белеткеп алыр болза, тыва хөгжүм кылыр материалдар бисте чок эвес ийин. Чамдык киижилер боттарының чалгаазын азы түве кылып билбезин материалче чүүл каар, «сураалын тывар, дилээнин алыр» дээрзин уттуптар. Киижи боду шимченир алыкаш киижи каттыжып алыр ийикпе, ылаңгыя топ хандырылга чери тургузуптар болза, материал дугайында чугаа түрбас апаар — деп идеп ор.

Хоочуунуң чугаазындан алырга, хөгжүм херекселиниң шынары мастериң материалды, кайнаар болгаш канчаар белеткеп алырындан хамаарыжыр. Чижээлээрге, хылды немеп тургаш, чооннадып-даа, чамдыкта ап каап, тургаш, чингеледип-даа болур. Сыырткыың хылы быжыг, ынчалза-даа өткири мал хылы дег арыг болбас. А мал хылы дыдыраш азы өлүгленген болза база таарышпас.

Тыва хөгжүм херекселдерин кылыр кижилериң эвээжеп турарын чугаалап ор. Ылаңгыя аныяктар барык чок. Сүт-Хөлде Оидар Маржымал башкының оглу демир-биле-даа, ыяш-биле-даа кылыр херекселдериң кайызын-даг кончуг кылыр. Оон ынай кым боор? Өскезин пенсиялаан азы пенсиялаар үезиг чоокшулаан кижилер-дир. Аныяк-ла дээни Барыын-Хемчиктиң Бижиктиг-Хаяда Хомушку Биче-оол, Улуг-Хемниң Ак-Тургуда Бегзи-Каадыр-оол, Мөңгүн-Тайганың Мугур-Аксыда бо хоочуунуң оглу Хомушку Каадыр-оол — кижи ортузу эртип чоруур мастерлер. Мынчап кээрге, кадрлар белеткээр айтырыг чидиглеңнип турар. Азы хөгжүм кылыр мастерлер бар суурларның школаларынга ол мергежилди шиңгээдир сорулгалыг болгунмерден ажытса, харын-даа, күш-ажыл кичээлдерин ынаар утландырза чүл? Оон түңү-даа чидирбес харың, хөгжүм херекселдери кылыр кадрларлыг болур бис. Аңаа мергежий берген оолдарны болгаш кыстарны Новосибирскиниң Ленинградтың болгаш өскеда хоорайларның бызаннаар болгаш суй-белек кылыр мастерлер белеткээр училищелериниче киирер болза, улам-на чогумчалыг. Езулуг уран холдуг үе-шевердер оон үнер. Черле кадрларны өстүрери чүгүла, ылаңгыя чогум тыва хөгжүм херекселдери кылыптар кижилер бар турда. Айтырыг ол хире чидиг тургустунуп келген.

Чеден ажыг харлыг хөгжүмчүден база бир билип алган чүвем — хөгжүм херекселдериниң өртээнин докгаамал эвес, аңгы-аңгы болуп турары. Бир эвес тускай комиссия тургускаш, херексел бүрүзүнүң өртээн докгадыр болза, ындыг болуру чеп: шынарын, кааспалганын, кылган материалын болгаш өске-даа көргүүглерин барымдаалаар болгай. Комиссия өртек докгаатпаан херекселдерни хереглекчилер кандыг-даа өртек-биле ап турар. Чижээлээрге, ам Ак-Довуракта Александр Салчак Культура министерствозунга тургаш, Якутия баарда 20 хомустуң бирээзин-не 20 рубль-биле кылыртып алган. Ынчалзажок ол хомустарның хавын Идамчап Сүрүновичи чымчак мяштан ак ыскыттыг, кара саар иник олчаан кылган. Ол-ла Александр Мугурүевич оон соонда 15 хомусту 10-10 рубль-биле алган. Чаңгыс кижи безин мырынай ийи аңгы өртек берген.

Хомусту кылдыртып ап турар улус хөй. Ылаңгыя уран түүл көрүлдеринин үезинде чагыглар эңдерлип көөр. Чартык чыл дургузунда безин Тес-Хөмден Д. Оюң-Бартан оның, Эрзинден Дүпчүр Бригад оның. Тожудан Чүлдүм Эрес-оол он тосту. район иштинден болгаш Кызыл хоорайдан чагыткан кижилер база эвээш эвести алган. Шуптузуңүн өртек дээш бөөр акшазы аңгы-аңгы. Оларның чамдыкы мастерин кылган ажылынга болгаш үндүрген күжүнге, дерияге болгаш ажылдың шынарынга дүүшпес өртекдаа тургуза бөөр. Мындыг түгүла ажылдың чер-черде партия, совет болгаш культура органнарының, ылаңгыя Культура министерствозунуң хайгаарал чок болганындан ындыг байдал кайдадаа тургустунган.

Республиканың Чүрт үлетпүр министерствозунуң чонның уран тывыш черн айда он хире хомусту будүрүп турар. Оон дылының хээрээ аажок, «Өөрүшкү» ансамбльдиң кежигүнери кашты-даа сыкты. Шынар чок ол хомустуң доктаатказ өртээ 17 рубль 50 копеек.

В. И. Ленин аттыг уруглар фондузу тургустунуп турда, Шуйуңуң кадыкшылга школазынга он хомусту халас кылып бөөр мен деп ол хоочун чугаалады. Чеден ажыг харлыг кижиниң ол ада сагыш салышкынын деткивес аргам чок. Ол — кырган кижиниң бодунуң-даа, школачы уругларның-даа сагыш-сеткилинге өөрүнчүт болур. Ынчалзажок доктаамал өртек дугайын азы комиссия өртек тургузар, кылдынган херекселдерни сайгарарын ол харылаар дугайын черле өөренип коору албан. Ол чүл дээрге-ле, хамык мастерлерниң ажылын үглап-баштаар, холга алыр болгаш организастаар дээни ол. Чугаа харын оон дугайында болуп турар.

Культура министриниң оралакчызы Л. М. Борисова мырыңай чоокта чаа 200 хомус чагыды деп, хоочун мастер чугаалап ор. Өртээн каш дидир дээримге, оозун дугурушпаан бис дээр болду. Ындыг болганда оон өртээ база билдинмес. Түгле хомус эвес, өске хөгжүм херекселдериниң өртээ база мындыг байдалдыг. Чижээлээрге, Бай-Тайга райкүүскомуң культура килдизи эрткен көрүлдеде дөрт бызаанчы кылдыртып алган. Бирээзинин-не өртээ 50 рубль болган. А ол-ла үеде республиканың культура министриниң оралакчызы турган, В. В. Оскал-оолга бир игил, бир бызаанчы чедирип бөөрге, 140 рубль төлээн. Ийилдирзин каттыштыр.

— Чеден чылдарның эгезинде бир бызаанчы кылдым. Дөрт хылдыг кылдыр. Оон-биле Москвага бүгү-эвилел көрүлдезинге киришкен. Мөңгүн-Тайганың Мөгеин-Бүренде ыраажы Хертек Мыйзоңну үдеп чораанын ол. «Бай-ла Хемчиимни» ырлап турда. Ол бызаанчы оон соонда Саая Бюрозэге, оон Александр Салчакка барган. Ол бызаанчы ам Даг.-Алтайда, композитор Роберт Лесников моон ынаар көжерде Ак-Довуракта Александр Салчактан алаң кылып турган, садып апкан. Ол кымгадаа 100 рубльге барып турган бызаанчы түве — деп, кырган сактып орар.

Хогжүмчүнүң холунда — демги-ле ханадан дүжүрүп алган бызаанчызы. Хире-хире ойнап, ырлап каап ор:

Барып-барып бады келген
Бажы бедик Бай-ла тайгам.

Виктор Кок-оолдуң «Чүрттүм бо-дур», украин улустуң «Ехал казак за Дунай», грузин «Сулико», тыва «Кайгамчыктыг Интернационал» болгаш өске-даа ырларны ырлаткылады. Оон «Дөнем шилгимни» бадырыпты:

Шулу бодун, дөлем сынын
Шүткүп куткан дериг шыпкам.
Дескел-ле чок челип орар
Дөнем шилгим таанда чараш.

— Мону ам кымга-даа бербес мен — дээш, бызаанчызын сүйбагылай-дыр.

Нарын болгаш ховар хөгжүм херекселдерин чамдык кижилерниң камнавазын ол кайгап ор. Бичии чери үрели бээрге, хылы безин үстү бээрге, ону кылып албас, ол олчаан октагыдаптар. Бодуышыдавас болза, ону кылган кижизинге септеттирип алза. Мээң кылган игилим азы өске-даа хөгжүм херексели үрели бээрге, халас септеп бээр мен дидир.

Республиканың Культура министерствозунуң Бурятиядан, Москвадан болгаш өске-даа черлерден хогжүм херекселдери сурагланып турарын база дидир болду. Бурятиядан бир хөгжүмчү кижи Идамчап Сүрүновичиниң бир игилин садып аппарган. Боттарының игили эки болган болза, ону чүге алыр ийик. Ол база шын. Ынчангаш тыва хөгжүм херекселдерин түгле маңаа кылыры-ның чугулазы ам кымга-даа билдингир апарган. Ындыг турбуже, хамык байдал оны бадыткап турда-ла, республиканың культура албан черлери бо чугула болгаш херектит ажылды организастаар талазы-биле бичии-даа хемчег албайн турар. Кызылда-даа, районнарда-даа мындыг. Чогум кылып кириптер болза,ында кончуг берге чүве чок. Түгле Хомушку Идамчап эвес, ол дугайын композиторлар семинарынга чораан мастерлер база чугаалап турду. Түгле чырык өрээл болгаш керээ чарары бирги ээлчегде четчир. Ону эгелээрге-ле, кылдынган херекселдерни хүлээп алыр болгаш өртек доктаадыр комиссия, хөгжүм херекселдерни сайгарары чергелиг айтырыглар чайгаар боттарны бээр. Ону дарый эгелээр херек, черле чежеге дээр аңаа, хол даян орар бис?

К. ЧООДУ.

КОНКУРСТУҢ ТУҢНЕЛДЕРИН ҮНДҮРГЕН

«Бойдусту ленинчи өзу-биле көөрү дээш» деп республика конкурузунуң жюризи чогаадыкчы коллективтериниң киирген материалдарын сайгарып көргеш, олар конкурстуң негелдеринге база сорулгаларынга дүгжүп, бойдус камгалалының ленинчи идеяларын пропагандаларының чаагай сорулгаларынга бараан боон, төрээн черинге ынакшылды чурттакчы чонга кижизидеринге, номчукчуларның Төрээн чуртунуң республиказының дугайында билиглерин калбартырынга салдар чедирип турарын демдеглээн.

Тыва АССР-ниң Журналистер эвилелиниң Бүгүэвилелдиң бойдус камгалалының ниитилелиниң республика организациязының Тыва АССР-ниң Арга-арыг министерствозунуң, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында аңмыыртывыш ажыл-агый эргелелиниң, анчыларның болгаш балыкчыларның республика ниитилелиниң база Респотребсоюзтуң белеткелдер эргелелиниң чарлаавы «Бойдусту ленинчи өзу-биле көөрү дээш» конкурска келген болгаш парлаттынган материалдарның хүннүң нетелдезинге дүгжүп турарын, идейлиг, уран-чечен деңнелин, жанрларының янзы-бүрүзүн, кижизидикчи салдарын өөренип көргеш, дараазында коллективтерге шаңналдарны жюри тывыскан:

Чогаадыкчы коллективтерден:

бирги шаңналды — хүндүлел бижиктиг болгаш 200 рубль түңнүг акша шаңналын — **«Тувинская правда» солунуң редакциязынга** «Кижи болгаш бойдус» деп үндүрүлгелери база бойдус камгалалынга хамаарышкан материалдары дээш;

ийиги шаңналды — ийиги чергенниң дипломун болгаш 150 рубль түңнүг акша шаңналын — **Тыва АССР-ниң Телевидение болгаш радио дамчыдылга талазы-биле күрүне комитединге** бойдус камгалалынга хамаарышкан темалыг үндүрүлгелерни белеткеп, дамчытканы дээш;

үшкү шаңналды — дипломну болгаш 100 рубль хемчеглиг акша шаңналын — **«Шын» солун редакциязынга**, бойдус камгалалынга хамаарышкан темалыг үндүрүлгелери болгаш материалдары дээш.

Авторларга

Киирген материалдарның конкурстуң негелдеринге долузу-биле чедир дүүшпейн турарын барымдаалаан, бирги шаңналды тывыспазын жюри шиитпирлээн.

Ийиги шаңналдарны — хүндүлел бижиктери болгаш 100-100 рубль хемчеэлдиг акша шаңналдарын — «Тувинская правда» солунуң корреспондентизи **В. С. Кривдяке** болгаш Красноярскиниң политехниктиг институдунуң Кызылда филиалының директору **Д. Б. Буяур-оолга**;

үшкү шаңналдарны — хүндүлел бижиктери болгаш 75-75 рубль түңнүг акша шаңналдарын — Тываның балык камгалалының инспекциязының күрүнеңиң улуг инспектору **Н. К. Бескровныхка**, Телерадиокомитеттиң радиодамчыдылгазының редактору **Н. Е. Ваньковка** болгаш «Шын» солунуң корреспондентизи **М. Д. Оюңга**;

мактал шаңналдарны — дипломнарны болгаш 25-25 рубль түңнүг акша шаңналдарын — Тыва АССР-ниң арга-арыг ажыл-агый министриниң оралакчызы **Т. Х. Бараанга**, «Тувинская правда» солунуң редакторунуң оралакчызы **О. И. Гавриловка**, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында аңмыыр-тывыш ажыл-агый эргелелиниң охотоведи **А. С. Санчатка**, телевидениениң улуг редакторуну **К. Д. Ооржакка**, «Тувинская правда» солунуң штаттан дашкаар корреспондентизи **В. А. Тараненкога**.

* * *

Партияның болгаш чазактың ниитилерлеринде тодаттынган бойдус камгалалының сорулгаларының чүгүлазын барымдаалаан көргеш, Тыва АССР-ниң Журналистер эвилели, Бүгү-эвилелдиң бойдус камгалалының ниитилелиниң республика организациязы, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында аңмыыртывыш ажыл-агый эргелели, Тыва Респотребсоюзтуң белеткелдер эргелели, аңчыларның болгаш балыкчыларның республика ниитилелиниң чыл санында чаңчыл болган «Бойдусту ленинчи өзу-биле көөрү дээш» деп бойдус камгалалынга тураскаатканы эң эки материалдарның конкурузун улай чарлаан.

Конкурска кирер материалдарга бойдус камгалалының ленинчи идеялары сиңген, партияның XXVII съездиниң шиитпирлерин, ССРЭ-ниң болгаш Тыва АССР-ниң конституцияларының бойдус курлавырларын камгалаарының, бистиң арга-арыгларывысты, сугларывысты, дириг амытаннарывысты, агаарны, хөрлүүнү болгаш чер иштиниң байлактарын камгалаар талазы-биле түүлдерин амыдыралга боттандырары дээш демисел, бойдус камгалал организацияларының, өзарының активчилериниң, бойдуска бинактарның ажыл-чорудулгазы, бистиң хоорай, суурларывыстың чаагайжыдылгазы көргүстүнген турар үзүрлүг. Од материалдар чаагай сорулгага — бойдуска болгаш оон байлактарынга хумагалыг хамаарылганы кижизидериниң, чоонуң байлаавың төгөлеткилериниң эртеш чок чоруктуң херээзинге бараан болур үзүрлүг.

Конкурска чогаадыкчы коллективтер, чогаалчылар, журналистер, фоторепортёрлар, ажылчыны болгаш көдээ корреспонденгилер, чурук тыртыларыңга бинактар, бойдус камгалал организацияларының активчилери киржип болур.

Эң эки материалдар дээш дараазында шаңналдарны доктаатказ:

Чогаадыкчы коллективтерге:

чаңгыс бирги шаңнал, 200 рубль түңнүг;

чаңгыс ийиги шаңнал, 150 рубль түңнүг;

чаңгыс үшкү шаңнал, 100 рубль түңнүг.

Авторларга

чаңгыс бирги шаңнал, 150 рубль түңнүг;

ийи ийиги шаңналдар, 100-100 рубль түңнүг;

үш үшкү шаңналдар 75-75 рубль түңнүг;

беш мактал шаңналдар, 25-25 рубль түңнүг.

Бижээн үүлдерни, тыртыларын болгаш чураан чуруктарны авторлар республика болгаш районнар солуннарының, Телерадиокомитеттиң редакцияларынче чорудар. Редакциялар 1988 чылда парлаттынган материалдарны Тыва АССР-ниң Журналистер эвилелиниче шаңналга киирери-биле декабрь 15-не чедир бээр.

ЧАА ЧЕМПИОН

Хууда бирги чер дээш стол теннизинге республика маргылдаазы болуп эрткен. Аңаа хөрээжен чээрбиң, үжен эр кижи киришкен. Эр улустуң алды, хөрээжен улустуң дөрт болукке чаргаа. Ол болуктерден ийи-ийи кижи түңнел оюнга ойнаар. Моон мурнунда чылдарда олимпийжи система-биле ойнаан, үттүрүлгэн кижи үнүп турган болза, бо удаада кижи бүрүзү-биле ойнаар аргалыг болган.

Эр улустан түңнел оюнга он ийи кижи ойнаан. Сес үжүражылга эрткен соонда кымның бирги чер алырын безин билдинмейн турган. Моон мурнунда чемпионнап турган Н. Данчир-оол, В. Фунтиков олар безин бир-бир үттүрүпкен.

Эң соолгу үжүражылгада Н. Данчир-оол биле А. Салчак ойнаан. Оларның кайызы-бир тиилээни чемпион болур деп чүве билдинге берген. Баштайгы сааны дуржулгалыг теннис ойнакчызы Николай Данчир-оол ажыткан. Көрүкчүлер аңаа адыш часкаашкынарын-биле харылаан. Оон соонда Андрей Салчак саннарны улаштыр-улаштыр ап, оюнну бодунуң ойнаар стилинче киирге берген. Николай Данчир-оол тоорту Андрейниң ойнаар байдалынче киргеш, 20 санга уттурган.

Моон мурнунда чылдарда А. Салчак шаңналыг чергелерни ап турган. Бо удаада ол эки ойнаашқа, 1988 чылда республиканың чаа чемпиону болган. Ийиги чериң Н. Данчир-оол, үшкүзүн — Владимир Фунтиков ээлээн. Оларга бирги, ийиги болгаш үшкү чергениң дипломнарын тывыскан. Бирги черниң ээлээн А. Салчакка өртектиг белекти берген.

Хөрээжен теннисчилер дөрт болукке ойнаан болгаш оларның түңнел оюнга ийи-ийи кижи кирген. Түңнел оюнга Кызыл хоорайдан — 3, Улуг-Хем райондан — 2, Эрзин, Каа-Хем, Мөңгүн-Тайга районнардан бир-бир кижи ойнаан.

Уруглар аразында оюн бедик деңнелге болуп эрткен. Кижи бүрүзү типлелгеже чүткүлдүүн көргүзүп, удурланыкчызының подачазынын сан алырын кызыдып турган. Чидиг демиселдиң түңнелинде Кызыл хоорайның толээзи Мира Ооржак 6 санныг болуп, бирги черни алгаш, бирги чергениң дипломуболгаш өртектиг белекбиле шаңнаткан. Ийиги черни Кызыл хоорайдан С. Шивит алгаш, ийиги чергениң диплому-биле шаңнаткан. Үшкү черни ким ээлээнин мынчаар тодаратказ. Үш кижи дөрт-дөрт санныг болган. Боттары удур-дедир база үтүүп каапкан. Ынчангаш оларның үткан болгаш уттурган оюннарын саналар үзүрга таварышкан. Түңнелинде эвээш уттурган кижи Улуг-Хемниң толээзи Алдынмаа Назыты болган. Ынчангаш аңаа үшкү чергениң дипломун тывыскан.

Оюн үезинде чамдык ойнакчылар боттарының турааы-биле маргылдааны каапкаш чоруй баар таварылгалар турган. Эрзин районуңу толээзи А. Кунучап оюнга келбейн баргаш, тик сан алгаш, оон соонда кол судьяга келгеш эрттирипкен оюнуң ойнаарын дилеп турган. Бо чорук бодун болгаш үдурланыкчылын хүндүлевейн турарының херечизин-дир.

Ойнакчылар аразында бирги разрядчылар бар-даа болза, мастерге кандидаттар чок. Моон мурнунда мастерге кандидат турган В. Фунтиков од адын бадыткап шыдаваан.

Тыва АССР-ниң Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитединиң чемпион кожаларны тывыспаан.

Ө. МОНГУШ.

ТҮҢНЕЛ ОЮНЧЕ КИРГЕН

Мячилиг хоккейге эонадар аайы-биле маргылдаалар болуп турар. Төп зонага Тожу, Каа-Хем, Эрзин районнарның болгаш Кызылдың «Енисей» командазы ойнаан. Үш хүн үргүлчүлээн оюнуң түңнелинде Каа-Хем, Эрзин районнарның командалары түңнел оюнга ойнаар эргени чедип алган. Түңнел оюн февральдың 13—15 хүннеринде Кызылга болур.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

Агаар

Бөгүн республикага бүргеп, аязыр, быскан хар чаар. Агаарның температуразы дүне 26—31, чамдык черлерге 35—40, хүндүс 24 — 29, чамдыктарында 15—20 градус соор. Хаттың күжү секундада 9—14, күштели бергенде 20—25 метр чедир.

Кызылга агаарның температуразы дүне 29—31, хүндүс 26—27 градус соор. Быскан хар чаар. Хаттың күжү 9—14, күштели бергенде 20—25 метр чедир.

Кино

ФЕВРАЛЬ 3-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Забавы молодых» 9.30, 11.10, 12.50, 14.30, 16.10, 17.50, 19.20 (узаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: «Приключения Марка Твена» 9.30, «Лиловый шар» 11.10, 13.00, «Искатели приключений» 17.10, 19.00, 20.50. Клуб «Говорит 01» 15.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Забытая мелодия для флейты» 15.00, 19.50, «Человек снизу» 17.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Подростки» 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

Спорт

Чаңгыс ийиги шаңнал, 150 рубль түңнүг;

чаңгыс үшкү шаңнал, 100 рубль түңнүг.

Авторларга

чаңгыс бирги шаңнал, 150 рубль түңнүг;

ийи ийиги шаңналдар, 100-100 рубль түңнүг;

үш үшкү шаңналдар 75-75 рубль түңнүг;

беш мактал шаңналдар, 25-25 рубль түңнүг.

Бижээн үүлдерни, тыртыларын болгаш чураан чуруктарны авторлар республика болгаш районнар солуннарының, Телерадиокомитеттиң редакцияларынче чорудар. Редакциялар 1988 чылда парлаттынган материалдарны Тыва АССР-ниң Журналистер эвилелиниче шаңналга киирери-биле декабрь 15-не чедир бээр.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

СЕМИНАР-КИЧЭЭЛ

ТДЛТЭШИ-ниң хуралдаар залынга «Тыва литератураның чугула айтырыглары болгаш литература критиказының сорулгалары» деп семинарның төнчү кичээли болуп эрткен. Филология эртемнериниң кандидаты З. Самдан аңгы литература критиказының кылдыгаан ажылдарының дугайында дыңнадыгны кылган. Аңаа хамаарыштыр эртем ажылдакчызы Н. Моллеров, театровед А. Күжүгет, музыковед З. Кыргыс болгаш өскелер-даа санал бергеннер.

Тыва литератураның амгы хөгжүлдезиниң дугайында хаяы сайгарылгалыг критиктиг үүлдер парлалгага эвээш кестүп, критиктер болгаш чогаалчыларның киржилгези эвээжеп турарын санал бергеннер чөптүү-биле шүүмүүлээн.

Бистиң корр.

ЧҮТКҮЛ ХЕРЕК

Хөй кижилерге хамаан чок, ог иштикте безин чемин таарыштыр кылыры берге. Иранда Айыр-оол Ийи-Тал суурда «Хамаарак» ясли-садта поварлап ажылдаандан бээр дөрт чыл чедип чоруур.

Ол боду ясли-садтың черле хоочун ажылчыны. Баштай бичии чаштарның ажаакчызы боон ажылдап турган. Чоорту оңу эки чем кылыр боорга, повар ажылынче шилчиткен. Чемин амданыыр, чаагай кылыры ындыг-ла белен эвес. Иранда Сатовна ажылынга кончуг харыысалгалыг киижи. Эки ажылды дээш оңу совхозтуң дирекциязы хөй катап шаңнап, мактаан.

Оон удуртқан «Сыңдыс» агитквартира суурнуң аъш-чем делегелеринге бо-ла шаңналдыг черни эвээжеп. Иранда Сатовна дааранырынга база сонуургалдыг. Оон даараан тонун, бөргүн, бо-шуктарын, хөректээжин суурда кедип чоруурлар хөй. Шаңнал-мактал кижиге боду чедип келбес болгай. Аңаа кижиниң ажылынга ак сеткилдиг хамаарылгазы, чүткүл херек.

П. БЮРБЮ.

ЧАРЫШТЫ ТҮҢНЭЭН

Таңды районуңу клуб албан черлериниң болгаш культура ажылдакчыларының социалистиг чарыжының түңнелерин профсоюзилел райкомуубиле районуңу культура килдизи үндүрген. 1987 чылда номчукчуларның саны көвүдээшин, оларга 3486 экземпляр номну эрткен чылдыңдан хөйнү бергенин демдеглээн.

Районуңу клуб албан черлери улустуң чогаадылга фестивалынга идепкейлиг киришкен.

Клуб албан черлериниң аразындан бирги черни Дүргенниң Культура бажыңы алган.

Төнчүткен библиотека системазының талазы-биле бирги черни Балгазында үүлдер библиотеказының филиалы алган.

М. ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

Телевидение

ФЕВРАЛЬ 3-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — Мультфильмнер. 9.05 — «Идегелдер үезинде». Док. фильм. 10.30 — Концерт. 10.55 — «Дириг амытаннар дуталында». 11.55 — 12.05 — Медээлер. 15.25 — Медээлер. 15.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.45 — Танцы ансамбли «Лээ» биле улустуң аялгаларының «Күрөкелл» ансамблиниң оюн көргүзүү. 16.05 — «Эде тургустунуушкун: дуржулга болгаш ырын айтырыглар». 16.45 — «Изиг хар». Уран-чечен фильм. 18.25 — «Киржикчилер». 19.10 — Бөгүн делегейде. 19.30 — «Нарын айтырыглар — дилээшкиннер — шиитпирлер». Колхоз уставының чижек төлевиделин тугаалажып турары. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Спрут-2». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 22.45 — Бөгүн делегейде. 22.55 — 23.50 — «Дейв Брубек Москвада». Концерт.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Москвага аян-чорук. Бурунгу Чер чалды дургаар». 8.35: 9.35 — Информатиканың болгаш саналга техниказының үндезиннери. 10 класс. Хана солуңну ЭСМ кылып турар. 9.05 — Немец дыл. 10.05 — ОПТУ сургууллариңга. Өг-бүле амыдыралдың этиказы болгаш психологиязы. Кижи. 10.35; 11.35 — Төөгү. 9 класс. В. И. Ленин — Октябрьның баштынчызы. 11.05 — Немец дыл. 12.05 — «Хоорайлар болгаш чылдар». Телефильмнер. 12.45 — А. Чайковский. «Чер бөмбүрзээнин өмүнээзинден». Концерт. 13.25 — Медээлер. 13.35 — «Кижилер болгаш дельфиннер». Ийиги фильм. 14.55 — 15.30 — Гитаражы М. А. Жиролле ойнаар. (Аргентина). 18.05 — Медээлер. 18.15 — Татар АССР-ниң алдарлыг артизи З. Шихмурзаеваның ойнаар (скрипка).

КЫЗЫЛДАН

19.00 — Уругларга фильм. 19.15 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бот-орулга-чарылга: хүнүң керек кырында түүлдери». «Силерни канчаар хандырып турарыл?». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар чаштар!». 20.15 — Хол бөмбүг. ССРЭ чемпионады. Хереэжеңнер. «Уралочка» (Свердловск) — АДК (Алма-Ата). 20.50 — «Күстеп часка чедир». Док. фильм. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Уран түүл мастерлери. ССРЭ-ниң улустуң артизи Е. З. Капелян. 21.40 — Бүгү-россия конкурузунуң лауреады Ю. Евтушенко ойнаар (гуслі). 23.00 — 00.05 — Эң ыыырак хаактыларның кежээки маргылдаазы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Татар АССР-ниң алдарлыг артизи З. Шихмурзаеваның концерти (скрипка). 19.00 — Бүгүдеге болгаш киижи бүрүзүнге. 19.25 — Реклама. 19.30 — Архитектура болгаш ниитилел. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Кол скрипка». Мультфильм. 1-ги кезээ.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-41-23, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ чыл-агый килдизиниң 3-41-16, информация килдизиниң, корректорларның 3-27-11, бухгалтериянның 3-43-41, солуң келбейн баргавда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24607 экз. Солуңнуң индекизи 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыңның херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1

Чагыг № 2661 ТС—00008

Туранская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 29 (13629) | 1988 чылдың февраль 4, четверг | 1925 чылда үнезилеттингеш | Өртээ 3 коп.

ЧОГААДЫКЧЫ ЭНЕРГИЯНЫ—ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ СОРУЛГАЛАРЫНГА

● Эртем-техниктиг ниитилелдерниң VII Бүгү-эвилел съездизи ●

Бөгүн чурттуң Бүгү-эвилелдиң эртем-техниктиг 24 ниитилелдери барык-ла он үш миллион эртемденнерни, инженерлерни, техниктерни, экономистерни, мурнакчы ажылчыннарны болгаш колхозчуларны каттыштырып турар. Олар чыл саныңда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн болгаш продукциянның шынарын бедидеринче, принципиалдыг чаа технологияларны, күш-ажылды автоматчыдарының чепсек-херекселдерин, бедик бүдүрүкчүлүүг машиналарны болгаш механизмнерни чогаадырынче болгаш нептередиринче утланган ийи миллион хире саналдарны болгаш сүмелерни ажылдап кылып турарлар.

Москвага февраль 2-де Кремльдиң Улуг ордузунга ажыттынган эртем-техниктиг ниитилелдерниң (ЭТН) VII Бүгү-эвилел съездизиниң кичээнгейниң төвүнге ол чогаадыкчы ниитилелдерниң улуг күчүзүн эң-не долузубиле ажыглаарының, чурттуң экономиктиг болгаш социал амыдыралының эде тургустукчуушкун чорудулгазынга оларның идепкейлиг киржилгезиниң айтырыглары туруп турган.

Президиумга эштер **Л. Н. Зайков, Н. Н. Слюньков, В. И. Долгих, Г. П. Разуповский**, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы **В. С. Мураховский**, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы **И. С. Силаев**, ВЦСПС-тиң даргазы **С. А. Шалаев**, СЭКП ТК-ның харысалгалыг ажылдакчылары, министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчулары, эртемденнер, бүдүрүлгенниң мурнакчылары олурушкан. Съездиге акы-дуңмалышкы социалистиг чурттардан аалчылар, делегеймиң эртем-техниктиг организацияларының төлээлекчилери база олурушкан.

Отчёт изеткедди чурттуң Эртем-техниктиг ниитилелдериниң Бүгү-эвилел чөвүлелиниң даргазы академик **А. Ю. Ишлинский** кылган.

ЭТН-ниң VII Бүгү-эвилел съездизи совет ниитилелдиң хөгжүлдезиниң үндезин эртилделиг үезинде чыылган деп, плеткелчи демдеглээн, СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң, СЭКП-ниң XXVII съездиниң идеялары социализмниң ленинчи концепциязын хөгжүдеринге чаа төөгүлүг үе-чада болуп, ниитилелдиң медерелинче уламна хамылап кирип, кижилерни хаара тудуп, материалдыг күш болу берген. Эде тургустунуушкун чорудулгазынга эртем-техниктиг интеллигенция, бүдүрүлгениң бүгү чаартыкчылары идепкейлиг-биле киржип турар.

«Эде тургустунуушкун, демократияның хөгжүлдези хөй-ниити организацияларының энергиязын, аргаларын, эргелерин... долу күүгүбиле ажыглаар арганы берип турар» деп, М. С. Горбачев Улуг Октябрьның 70 чылынга тураскаатказын байырлыг хуралга бодунуң чугаазынга айыткан. Ол сөстер биске дорт хамаарыжылгалыг, эштер. Эртем-техниктиг депшилгени дүргедедирин, бүдүрүлгенниң техниктиг эде чепсегленишкинин болгаш чаартылгазын эде тургустунуушкунуң үндезини, экономика хөгжүлдезиниң темпилерин болгаш ажыктың бедидеринің үндезини деп, СЭКП-ниң XXVII съездизи чарлаан.

Ол чорук бистиң съездивиске онза харысалганы онаан турар. ЭТН кежигүнери ажыл-херектиң принципиалдыг аалгылаын, дидим шинтпирлерни оон маңаа турар. Эде тургустунуушкунуң амгы үе-чадазынга эртем-техниктиг ниитилелдерниң санкчаар дүргедээшкинниң боттуг факторлары болдурарыл, хөгжүлдениң улам ыңай перспективаларын канчаар тодарадырыл база хөделиңшиннерниң программазын канчаар төлевилээрил деп кол айтырыгга съезд харыы бээр үжүрлүг.

Ниитилелдерде түү барыл, оларның боттуг аргалары кандыгыл? Бистиң кол байлаавыс — ол болза бодунуң ажыл-херээмге чогаадыкчы ёзу-биле сундукнам, эртемге болгаш техниканга бараан болурунга бодуи бүрүүбиле бердикген кижилер болбайн аан. Ол болза бодуидепкейлиг хамаатты турушту эртем болгаш техника талазы-биле чүрттүң үстаан болгаш чаартыкчы күчүзүнүи херек кырында эң-не экилеридир.

Чеднишкиниг ажыл-чорудулга кылырынга ниитилелдерде эвээш эвес курлавырлар бар. Бөгүн Бүгү-эвилелдиң эртем-техниктиг 24 ниитилелдериниң каттыжышкыннарда болгаш бүдүрүлгелерде, эртем-шинчилел институттарында болгаш конструкторлар бюроларында, тудуглада болгаш транспортта, шахталарда болгаш ус-тывыштарда, колхозтарда болгаш совхозтарда, дээди ооредиге черлеринде болгаш техниктиг училищелерде 140 муң ажыг эге организациялары бар. Чүрттүң үлетпүрүүзүнүң 66 улуг төптеринде бар бистиң техниктер бажыннарывыс эртемниң болгаш техниканың чедишкиннерин пропагандалаар талазы-биле улуг болгаш ажыктыг ажылды чорудуп, ажылчы чоннуң мергежилин бедидеринге болгаш эртем-техниктиг база экономиктиг билгилериниң деңнелин бедидеринге дузалап турар.

ЭТН-ниң VI Бүгү-эвилел съездизиниң шинтпирлерин ёзуглаар чаа техника, социал-экономиктиг болгаш эртем-техниктиг программалар талазы-биле планнарны тургузарынга болгаш күүседиринге ниитилелдерниң салдары күштелген деп, плеткелчи уламчылаан. Ниитилелдерниң ажыл-чорудулгазынга чүгула черни адырлар аразының комплекстиг шинтпирлерни ажылдап кылырының айтырыглары чүгула черни ээлеп турган. Сөөлгү чылдарда эртем-техниктиг ниитилелдерниң бүгү-эвилел чөвүлелү саналга техниказының, машина тудуунуң, ооредээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң интевсификастаарының болгаш оске-даа чүгула угланышкынарга 40 ажыг улуг хемчээлдиг ажылдап кылышкынарны бедектээн.

Ынчалза-даа эртем-техниктиг хөй-ниитиниң саналдарының хөй кезиинде чамдыктарының «салым-чолу» чогумчалыг болбайн турар. Мындыг чижек. Транспорт талазы-биле Эртем-техниктиг ниитилелдерниң бүгү-эвилел чөвүлелиниң комитеди улуг хемчээлдиг аар дериг-херекселдерин сөөртүрүнүң комплекстиг технологиязын ажылдап кылган. Ол технология үлетпүр объектилериниң тудуунуң хуусаазын 3-4 катап кызырар, тудуг-монтаж ажылдарының үнезин дөрттүң биринге чигедир арганы берип турган. Ону иептеткенинден улус ажыл-агыйынга ажыктыг бо чылга чедир 500 миллион ажыг рубль болган. Ол оон улуг болуп болур турган, чүге дээрге ол технологияны хөй-ниити 1975 чылда-ла саналдаан турган, ынчалза-даа амдыгаа чедир ону долуза-биле иептеретпээн.

Эрткен VI съездиге продукциянның шынарын бедиринің айтырыглары бистин кичээнгейивистиң төвүнге турган. Ол үе иштинде ЭТН-ниң чөвүлелдери болгаш баштаар черлери бүдүрүлгелерге шынар болгумнериниң ажылын идепкейжидип, продукциянның эң чугула хевирлериге хөй-ниитиниң эксвертизаларын болгаш аттестациязын организастап чоруткан. Саазын болгаш ыяш ажылдап кылыр база нефть болгаш газ үлетпүрлериниң Москваның, Киевтиң, Ленинград облазының эртем-техниктиг хөй-ниитизиниң эгелээшкиннери калбак деткимчени алган. Арменияның, Литваның, Пензаның, Туланың, Красноярскиниң, Волгоградтың, Ульяновскиниң, Полтаваның ЭТН организацияларының ажылының чаа хевырлери эки билдингир.

Ниитизи-биле отчеттуг үениң түңнелдерин алгаш көөрге, бистиң эртем-техниктиг хөй-ниитивис кайы хире кайгамчык улуг арга-курлавырларлыг боон турарын ол бодунда кайы хире улуг инициативаны болгаш чогаадыкчы торукту сиирргенин ол ылаптыг ырагушп турар. Херек кырында алыр болза ЭТН бодунуң саадары-биле улус ажыл-агыйының шуут бүгү кезектерин болгаш эртелеп башкарылганың бүгү деңнелдерни хаара тудуп турар эртем-техниктиг интеллигенцияның, бүдүрүлге чаартыкчыларының чогаадыкты эвилели боон хуулга берген.

Оон-биле чергелештир оон арга-курлавырлары шуутла чедир ажылаттынмайн турар деп чүве ылаптыг илереп турар деп, оратор демдеглээн. Съезд мурнуңу тускусссиязы эң кол түүлдерни — ЭТН-ниң амгы байдалдарда ролюңуң болгаш турчужуңуң, кандыг ажыктыының, оларның ажыл-чорудулгазының кол-кол утланышкынарының, адыс соруулгаларының дугайын билип, тодарадып алырының шыңгыы айтырыглары турусскан. Ниитилелдерниң шинтпирлээр кылдыр ап турган айтырыглары кончуг дүрген көөрүдээн, ол хиреде оларны шинтпирлээрининң тодаргай аргалары дыка хөй кезиинде тодараттынмайн келген. Дыка хөй таварылгаларда ЭТН-нер боттарының тускайлаң черуун чидирип, оон-биле чергеле ш т и р эртем-техниктиг депшилгенин үндезин айтырыгларын шинтпирлээрингге ажыл-агый органнары-биле дең эргелиин база чидирген. Күш-ажылчы коллективтерде эртемниң болгаш техниканың чедишкиннерин ажыглаар кижер талазы-биле бүгү-ле кылдыын турар түүлдерни ЭТН-ниң дыка хөй организацияларының боттары чайгаар-ла кижер бижин алыр чүткүл тыптып келген. Мындыг байдалдарда бөгүнде эргежок чугула идепкейлиг болгаш шаап халдакты турүш кайыын тыптып келир боор?

Оон кадында элээн кап улуг айтырыглар эптүзиастарның билдилиг хөй-ниитичи угаан-бодалының талазында камгалалды иеген турган. Элээн хөй таварылгаларда ЭТН-нер ол айтырыгларны эки биле тура-ла, оон эрткеш, хонар эвес таварылгаларда оларның баштайгы ажылдап кылыкчыларының, оларны шинтпирлээрингге хөй-ниитиниң калбак бөлүктерин киригштирип шыдаваан.

Амгы байдалдарда ЭТН-нериң хөй-ниитичи эргелери ам боттанып турар революсчу чаартылгаларга эртемниң болгаш техниканың ролюнга шуут-ла дүүшпейн турар. Ынчалзаажок бо түүл ниитилелдериниң эргелериниң кызыызының дугайында, оларга административтиг калбак бүрүн эргелерни тыпсырының эргежок чугулазының дугайында хөй чугааларны шын-на ат-алдарны тодаргай ажыл-херектербиле бадыткаарының харыкчок семээшкиннери-биле чамдык организацияларга бадыткап тургавының кандыг-даа агартыныышкын боон шыдавас.

Айыттынган четпестер долузу-биле хөй-ниитичи эргелээшкинге ажылдап турган эге организацияларның болган баштаар черлериниң ажыл-чорудулгазынга оң күштүг илереп турган. Оларның дыка хөйү боттарының активизини, ажылгырыы, ынчамгаш салдарын база чидирип турган. Чогум-на ынаа маңаа ЭТН организацияларының ажылы-рутканда фамилиязын, адыл адазының адын айтып салыр болгаш саналының, билдиришкинниңиң азы хомудалының утказын айтырындан аңгыда, чүрттап, ажылдап азы өөренип турар черниң дугайында медээни бижээн турар үжүрлүг. Бо медээлерни кинрбээн бижик-чагааларны ат салбаан деп саналыр болгаш чугаалажыш корбес».

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы А. ГРОМЫКО.
ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва, Кремль.
1988 чылдың февраль 2.

Акы-дуңмалышкы найырал

ӨҢНҮКТЕРДЕН ТЕЛЕГРАММА

Акы-дуңма МАР-ның Завхан аймактың Баян-Хайыракан сумузунда «Батно-хорлол» көдээ ажыл-агый каттыжышкынының удуртукчуларының чоруткан телеграммазын бистиң республикада «Мөрен» совхозтуң коллективи алган.

Социал-экономиктиг чаартылгаларның бо харыысалгалыг үезинде акы-дуңмалышкы социалистиг ийи чурттуң улустарының кады ажылдажылгазын улам калбартыр, боттарының арга-дүжүлгазын солчуруп идепкейжидер деп интернационалчы күзелин илергейлээн телеграмма моол өңнүктеривистен келген дугайын Эрзинде «Мөрен» совхозтуң директору А. С. Дамдың совхозтуң тускай эртемниглеринге, өске-даа ажыл-ишчилеринге таныштырган.

Мөренчилер акы-дуңма кожаларының кыйгырыын ийи-биле деткип, ам келир 1989 чылда малчыннарның ажыл-ижиниң түңнелдерин үндүрерде, кайы-даа таладан тиилекчи болган 5-5 кадарчыларны шаңнап-мактаарын дүгүржүр кыздыр шинтпирлээн. МАР-ның мурнакчы болган кадарчыларын «Мөрен» совхоз, а бистиң бо ажыл-агыйның мурнакчыларын олар шаңнап-мактаары көрдүнген.

Кайы-даа ажыл-агыйларның ажыл-ишчилериниң чедишкиннерни күзедивис.

А. АРТАА,
«Мөрен» совхозта эмнелге ажылдакчызы.
Эрзин район.

ЧИДИРИГ ЭВЭЭШ

Моңгун-Тайгада ССРЭ-ниң 60 чылы аттыг совхозтуң төрүүр хой коданнарында 6563 хой хураганнаан, оон 6538 хураганны алган. Олар шупту дугаарлаттынган, тарыттынган. Хойдан-на — хураган деп социалистиг чарыштың мүрүкү одуруунда 1987 чылда хойжулар ортузунга бедик көргүзүглери дээш Совет Ирбиттиг республикаларынче халас путёвка-биле шаңнаткан аныяк чүдөйжу Дүктүг-оол Хертек чоңуп турар. Оон коданында 339 хойнуң 256-зы хураганнаткан. Малчын ог-бүле 2 хураган чидириглиг болзаадаа, арткан 254 башты онча-меңди доруктурар дээш күженишкинниг ажылдап турар. Дүктүг-оол Чанчыповит Кара-Ховуңуп Ковей-Өдек деп черде ог-бүле керээзи-биле ажылдап кирген.

Хойжулар Владимир Комбуй-оол 237, Болат Доңгак 211, Серен Доңгак 212, Тас Садчак биле Көгел Үспүң 208-208 хураганнарны чидириг чокка камгалап алган. Чолаачы Юрий Кувискаал малчыннарны суг-биле өйлаанда хандырып, даандырган ажыл-херээн ак сеткилдиг күүседип турар.

Районуңуң база бир совхозу «Мөген-Бүрен» совхозтуң төрүүр хой коданнарында малдың массалыг оолдаашкыны түлүктелген. Малчын Сарыг-оол Сагаанда быжыглаттынган 336 хойнуң 289-у төрээн. Хураганнар менди.

Ол-ла ажыл-агыйда Александр Шыырап 279, Хүлер-оол Коңгаржап 247, Эмер-оол Доржу 253, Демир-оол Сагаан 186 баш хураганнарны түс-түзүнде оңча-меңди доруктуруп турар.

А-Т. БЕГЗИ.

Бистиң үеживис

Комсомолчу Элбек Дадар-оол «Мөген-Бүрен» совхозта хоочуң хойжулар Чечек биле Мөңге Иргиттериниң коданында сакманчылап ажылдап турар. Баштай төрүттүнген хураганнарны Чечек Иргитовна-биле кады тудуп турар. Оон ажылга кызымаан, эптиин хойжулар магадаар.

Э. Дадар-оол — Мугур-Аксында автотранспорт бүдүрүлгезинде слесарь. Оон коллективи «Мөген-Бүрен» совхозтуң Кара-Белдирде хой-жу бригадазын шефке алган. Ынчангаш Элбек Дадар-оол өөрүнүң мурнундан ында ажылдап келген.

ЧУРУКТА: Э. Доңгак.
Сөөг болгаш фотозу В. ЯРОВИКОВТУУ.

МАЛ БАЖЫ ЧҮГЕ КУДУЛААНЫЛ?

Эрткен чылын үүс баш хойга онаалтыр түүлге 60 хураганы камгалап алган, шээр мал ажылындан орулга кирип чадажып турар Чөөн-Хемчик районунуң «Искра» совхозтуң кол зоотехники Б. Ш.-К. МОНГУШ бистиң корреспондентивиске Даңзы Салчактың салган айтырыгларынга харыы берип, хой ажылында хожудаашкынның чылдагааннарынга, хойжуларның мүрүнүнде салдыытан сорулгаларга эде тургустунуушкунуңуң оруунда таварышкан бергелерге доктаагаан.

— Бүрбү Шиник-Караевич, амгы үнүнерде кыштаглаашкын канчаар эртип турарыл?

— 24 кодан шээр малдыг улус бис. Он ажыг төрүүр кодан бар. Малчыннар колдуунда эрги хонаштарында. Эрткен чылын 3 чаа бажың, 2 чүнар-бажың туткан. Кыштагларже мал чеми сөөртүр машиналар тускайлаттынган. Аал саңында күүн сөөртүп чедирген саванны хээндектээш, хойларны азырап турар. Немелде мал чемин чоокта чаа шеф дузазыбиле 18 коданга сөөртүп чедирген. Малчыннарга шеф дузазы уламчылавышаан. Бо чылдың январь айны сөөлүүредир ийи удаа хадаап, мал оттаар черлерни ажок хортүктеп каапкан. Хар далбыйлаар 6 тракторну хойжуларга быжыглаан. Оларның ажыглалы арай четпес. Чамдыкта суур төвүнден ороптап үнүп турар. Долу күүгүзүбиле ажыллавас, дораан үрелип база турар. Далбыйлар үрели-даа берилээр-дир. Ам оларны немей кылыры неелеттинип турар. Чодарда турар аалдарга 2 далбыйны быжыглаан. Ам Шаараш талазынга бир далбыйны тускайлап тургузары көрдүнген.

1200 тонна сенажтың 200 ажыг тонназын ажыглаан. Ол дооскурга Кызыл-Хаваакта 800 тонна силосту мал чеминге хереглээр кылдыг курлавырлап турар. Бөдүүн мал чеми 600 тонна умре арткан. Саван четпир. Белдир-Бажында, Хүрээ шыгында, Кезек-Дытта, Чиге-Алаакта беш үүс тонна чаш хураганга чиргир сиген бар. Хойнуң алдан хүүзү оолдапкан. Февральдың ийиги чартыгынга чедир сезен хүүзу оолдаптар.

Одарларны хүн бүрү тыртары үзүктелип турар. Ылангыя Кызыл-Хаваакта доңгүр черлер хөй болгаш, далбыйлар боола үрелир. «ДТ-75» тракторларның механизаторлары бот-оруглга-чарылгаже ам-даа кирбээн, керээлиг арга-биле ажылдаарынга хаара тутпунмаан. Ажылдың төөгү түүнели оларны соңуургатпайн турар. Трактор-лар чедишпейн үрелип турда, чижээ. Калдар-оолга быжыглаан чаа техника анаа турар-дыр. Оон бодуң малчыннарже үндүрүп ажылдадыр дээрге, школада одакчылай берген, чыдыг черден үнер хөнүү чок.

— Бо чылын сакман аргазын бир дүтээр ажыглап турар-дыр силе. Малчыннар бо чаа арганы канчаар хүлээп алдылар?

— Хой төрүүр коданнарының кажаалар иштинде турар үгек кажааларын совхоз белеткеп берген. Оларның хой кезиин теректерден дивидирип чондурган хериглыштары-биле кылган. Бир үгектиң ортээ 40 рубль ажыг турар болганда, оларны камның эдилээри малчыннардан хамааржыр апаар. Чамдык малчыннар чаш хураган азыраар шак ол үгектерни кажаа дорүнде азы кайы-бир аазында кылып алган болгулаар. Дүүжүлгелиг хойжулар кажаанын ортузунда тааржыптыр туртуп алган, оларны долгандыр турар малдың чылы соок агаарны белеп эрттирбес.

Сакман арганың ажыктың малчыннар үнелеп тудуп турар. Бигиин үгек кажаалар иштин үргүлүү кургаглап, бөлүк аайы-биле бир кажаадан өскезинче үзүп турар. Кажаа кургаглаар өдек чедишпес. Чамдык хойжулар өдекти изидип алырга-даа, өл-шыгы хевээр боорга, саван азыглап турар. Ынчалза-даа кургаг саванны ой-шаанда чедирип бербейн турганывысты чоокта болган малчыннар хүралынга шүүмүүлээн чүве. Чайын белеткеп каан кургаг өдекти арын-нүүрүн артынга каггаан алыскак-чиксек ийи-чаңгыс кижилер оорлап алгаш баар таварылгалар бар. Чаш хураган доруктурар үгектер киригштерге, кажаалар тарлай бээр-дир. Моон соңгаар оларны немей үлей түдарын малчыннарның чаа тургустүнган чөвүлелинге дугуржуп турар.

— Силерни кандыг айтырыглар дүвүредип келгенил? Үүге хой мал өлүп, хорап турарыл?

— Эрткен чылын хой ажылында карылга 106 муң рубль четкен. Чыл дургузунда үүгле 700 хире баш өскен. Хойдан ап турар продукциявыс чавыс. Күүгенеге садар ээт планы күүседтинмээн. Ажылдың эң эки талаларын дилеп тыппайн, деп-шилгелиг чаа арганы ажыглап турарывыс ыракта четпес. Хой ажылында көргүзүглеривис чылдан чылче куду бадып, кудургайлап келген. Мал талазы-биле специалистерниң аразында харылзаа кошкак. Ажылдап турарывыс эренгей. Бир демниг шын ажылдаарга, түүнел көстү бээр үжүрлүг. Ам тургустунуп келген нагыы байдалда бир-ле дугаларында, кыштагларында хүр ажарлы, чаш мал төлүн чидириг чок ажаап-төлээри дээрзи кымга-даа билдингир.

Малдың уксаазын экижилерининң база оон продуктулуг пливарларын бедидеринің, мал ажылынга үүлгүү посумчалыг болдурарының эң-не чиик чарыгдалды, ынаныштыг болгаш дүрген аргазы болза, тарып бооздылга ажылы болур. Ол дээрге зооветспециалистер бистерниң холувуста эң-не идегелдиг курлавыр кылдыр санап турар бис. Тарын бооздылга үүгээр эртсе-даа, хой хойну чаңгыс пунктуга тырып алгаш, дооласын тарын күш четтикпейн баргам. Бо чылын төрүүр хой бүрүзүн читкелеп тургаш, шупшүүн тарын бооздылгага киригштирер бис. Чамдык коданнарга хураганны шала күсээр апарганда орайтадыр үскен. Чайгы семиртилге чоокта мал азыраттынмас болбайн аан.

Шээр малдың 24, инектиң 21 хүүзү кыыраан. Бир эвес бо сан-чыраглларны актаже шилчидер болзувусса, 40 муң рубль ажа бээр.

— Өре-самчыгдалдыг малчыннар хой бе?

— Өре-шире түңү 73 муң рубль четкен. Ол түң бо чылын үүгле 14,6 муң рубльге кызырылган. Хой эрги өрелер бар-дыр. Совхоз девискээринден көже-даа берген улуска хамаарыштыр бүтү хемчеглерни ап турар.

— Чаңгыс-Хадында 20 чыл чедир кыштап келген мурнакчы малчын чораан Алдын-оол Дүмен-Баировичи Ооржак өлген хураганнарны одарынга шамнаар хөөнүүр олурар. Оон чугаазы-биле алырга, мал оттаар чер чок. Кыштагның артыы талазы ажыг чашпан, ваалдың мүрнүү чүгүнде хоорзуп долу кырлыг-кара үнген. Отт-сиген чедишпезинден хой хөрүүк кырында кылаштажып турар дээр-дир. Кандыг чылдагааннар ужурунда хураганнар өлүп турарыл?

— Далбый тыртар черге хойжу А. Ооржактың коданы кызагдадып турары шынныг. Одар кыыны. Долгандыр тараа шолу. Аал чоогунда кур чер чок. Бедик-Буурга бетин ындырып каапкан. Ангыс черлер арткан. Ынчалза-даа малчынның кыштаанда сиген-шырбынга четпир. Суула, чарба, шиви будуу, сиген далганы, дус, брикет дээш чүүлдер бис.

Өлген хураганнарның хөй кезиин районуңуң ветбаклабораториязынга шинчиткен. Амдыысында хынап турар. Малды чемгерип турарында хажыдыышкыннар бар хире. Үүге дээрге өлген хураганнарны шинчип көөрге, улуг хырында, шөйүндүлеринде, чумурунда чин безин чок. Оон ыңай оларга 2 сакманчыны аалынга чедире бээрге, боттарының күжүнге ынангаш, ойталап каапкан. Малчын өг-бүле оглу-биле 3 кижи баштай төрүттүнген хураганнарны безин карактап күш четтикпейн турар. Шынында, 35-40 хураганны бир сакманчыга быжыглаар ужурлуг турбуже, бо коданда бир малчынга онаашыр норма будун чартык катап улуг болу берген. Үүгле чаш хураган ажаар эвес, хөйму кадатче үндүрери, чемгерери, суггарары дээш ажыл-ла хөй. А. Ооржактың чидириг 35 хураган четкен.

Бистиң Ооржактың коданында ара салган хой саны көвүдеп орар. Чылдагаанын район төвүнде тодарадып турар. Андрей Монгуштуң аалында 10 ажыг, Кертик-оол Монгуштуунда 24 хураган өлген. Оон-даа ыңай чидиригларге таварышкан малчыннар бар.

— Амгы хүнүнерде кандыг хемчеглер ап эгелеттинер, Бүрбү Шиник-Караевич?

— «Дүвүрээзин конгазын кага берген» коданнарда дүнхүн чок дежурныйлаашкынны организастаан. Мал чеминиң чарыгдалын катап млавылап, саңап турар. Дөбөй тракторларын үзүктел чок ажылдадыр, 2 тракторну немээр. Кажаа кургаглаарыбиле хар чок саванны малчыннарга чедирер. Хураганнарны кургаг, чылыг, чырык черлерге азырап, кыштап онча-меңди, хүр ажырар. Малчыннарның оглеринге деңгелел кыдыраштарын четчеэр. Зооветоореди-легенин шинчарын экижидер болгаш оске-даа бүүлдерни кылып чорудар бис.

«Хамаатыларның саналдарын, билдиришкиннерин болгаш хомудалдарын көөр чурумнуң дугайында» ССРЭ-нин Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыынга немелделер киирер дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Бистиң чүртүвуска ниити күүне болгаш чер-чер ужур-дузалыг бүгү кол айтырыгларны ажык-чарлыг болгаш хостуг чугаалажып көөрүнге дүүшпес, ат салбаан хоп-нүүлдээшкиннер-биле демиселди күштелдирер дугайында ажылчы чоннуң күзелдерин барымдаалап көргеш, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң **доктавдыры болза:**

«Хамаатыларның саналдарын, билдиришкиннерин болгаш хомудалдарын көөр чурумнуң дугайында» ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң 1968 чылдың апрель 12-де хүлээп алган Чарлыының 1 үүлүнге, үк (ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Медээлери, 1980 чыл, № 11, ст. 192) үшкү кезээ кылдыр дараазымда үүлдү немээр:

«Хамааты кижи-бижик чорукта фамилиязын, адыл адазының адын айтып салыр болгаш саналының, билдиришкинниңиң азы хомудалының утказын айтырындан аңгыда, чүрттап, ажылдап азы өөренип турар черниң дугайында медээни бижээн турар үжүрлүг. Бо медээлерни кинрбээн бижик-чагааларны ат салбаан деп саналыр болгаш чугаалажыш корбес».

Эде тургустунуушкун — боттаныышкында

ИЙИ ХУРАЛ: ИЙИ АҢГЫ ХАМААРЫЛГА

Ажыл-агыйларда күш-ажылчы коллективтер эрткен чылды канчаар доосканыл, беш чылдың үшкү чылында сорулга кандыглы? Бо бүтүнү чугаалашкан отчёттут хуралдар Каа-Хем районнуң дөрт ажыл-агыйларында бригада, ог-бүле керээни-биле ажылдап турар хойжу бригадаларның малчыннарынга эрткен.

«Енисей» болгаш «Совет Тыва» совхозтарның хойжуларының ниити хуралдарының канчаар эрткенин маната бижикседим. «Енисей» совхозтуң хойжу бригадалары бригада керээни-биле ажылдап келген деп санаттынып турар, а «Совет Тыва» совхозта малчын 19 ог-бүле ол ора арга-биле ажылдап келген.

«Енисей» совхоз. Аңаа отчёттут хуралды январь 12-де үнүдүе 2 шакта эртиреп чарлаан турган. Райкүүском даргазы Ч. А. Удумбара-биле кады хурал эгелээрининг ырак мурнунда совхоз товунге чедип келдивис. Хүндүскүнүн он ийи шак ажып турган, директор чок. Кызыл-булунда сес хире малчын-биле кол зоотехник В. К. Сандакпан соок өрээлде беседалажып олурлар. Хуралдың эгелээрин маналп, экономистер, бухгалтерлер-биле чугаалаштывыс. Малчыннар эрткен чылын канчаар ажылдаанып? Алыр немелде төлевири мандыгыл? Өре-ширезин кым, канчаар төлеп турарыл? Бо болгаш өске-даа айтырыгларны малчыннарга тайылбырлап дынналырын бухгалтерлерден, экономистерден дилеп кагдывыс. 2 шакта совхоз директору Б. В. Трубинов чедип келди.

Кызыл-булунга болган хуралга малчыннар бригадирибиле кады он хире кижи чыглып келгеннер. Хүн айтырыында кол зоотехник В. К. Сандакпан, кол экономист С. Е. Хандархаев, кол бухгалтер М. Г. Шимулина олар малчыннарның эрткен чылда түнелдерин анализтеп, ог-бүле керээнинин дугайын таныштырып, совхозтуң бот-акшаланышкынче киргенининг дугайын илеткээр ужурлуг турганнар.

Совхоз директору ажылхеректи илеткээр кыдыр кол зоотехникти чарлады. «Илеткелимни шагда-ла кылып каапкан мен» дээш мыт чок олурупп алды. Шуут аайын тыппайн бардывыс. Соолуңде билип алганым болза, кол зоотехнцк он ийи шак үезинде-ле малчыннар-биле «беседалажып» каапкан чүве-дир.

Бо хурал ыңдыг янзылыг белеткел чок эгеледи. Кижилериң продукция дээш немелде алыр ажыл төлевиринден, өрелиг кижилериң өре-ширезинден өске кандыгза орта тайылбырны кол экономист-даа, кол бухгалтер-даа кылбадылар.

Оон ыңай эрткен чылын малчыннарның канчаар ажылдаанын тодаргай көргүскен коскү агитация белен астынмаан болду. Чылдың үжү-кыдында ийи-бир катап чыглып келгеш, хуралды мынчаар эрттирип болур бе? Негелде, сүмелиг, принципиалдыг санал-оналп бергеникини база чок болду. Кол мал эмчизи В. Шишулининиң хуралга олурушпааны база элдептиг.

Ог-бүле керээни деп чүл дээрзин аңаа чыглган малчыннарга тайылбырлаар ужурга таварыштым. Оон соонда олар ог-бүле керээнинин ажыктыг талаларын үгаап билип, ажылдаар күзелин илередип, шимээргеп эгеледилер.

Хуралды мынчаар белеткел чок, кижилерни ажыл-ижинден чардыктырып экжеп алгаш, буу-хаа эрттирери ажыктыг бе деп айтырыг тургустунга бээр чорду. Малчыннар тарап чандылар. Олар оон кандыг түнелдерни үндүрүп алгаш, чангаишын үзүп билири берге.

Январь 13-те «Совет Тыва» совхозта ийи хойжу бригаданың каттышкан отчёттут хуралы болган. Аңаа партия райкомунуң бирги секретары В. А. Бакулин, РАУК-тун өске-даа тускай эргемниглери кириштивис. Культура бажының баш удур чылыдыр одап, арыг-силиг кылдыр аартап, дерип каан. Эрткен ажыл-агый чылында малчын бүргүзүнүң көргүзүглерин, малдың баш санын камгалап алганын чараштыр чуруп бижээш, залдың ханаларында аскан болду. Бүдүрген продукциязын барымдаалаан немелде төлевирлерниң хемчээлин санаш, малчын бүргүзүнүң адынга тайылбырлап бижип коргүскен. Черле ынчаш хурал эрттирер залды көскү агитация-биле дерээни кичээнгейни хаара тудуп турду. Боттывынгыр артистер боттарының концертин малчыннарга коргүзери-биле ында чедип келген турганнар. Культура бажыңының даштында ийи автомагазин келген, малчыннар ында чыглган садыглаан турлар. Ийи хойжу бригаданың хойжулары шупту ог-буле керээни-биле бот-оруглга-чарылгалыг ажылдаа-ла бир чыл болган.

Чаа арга-биле канчаар ажылдап келгенин сайгарып чугаалажыр дээш малчыннарның чыглып келгеннери бо. Залда үжен хире малчыннардан аңгыда, совхозтуң тускай эртемниглери, хөй-ниити организацияларының чамдык удуртукчулары келгилээн. Хой оолдаашкынының үезинде малчыннарга дузалажыр аныяк сакманчыларны чугаалажып турган, шилип алыры-биле ол хуралга кириштиргени база эки.

Хуралды совхоз директору С. Д. Седен-оол ажыдып, ону башкарып эрттирер президиумну мурнакчы малчын О. С. Куулары баштадыр сонгуду. Протокол бижинр ийи кижини база сонгудулар.

Баштай кол зоотехник Н. Т. Сарыы хой ажылында байдалды анализтээн. А хойжу бригадалар удуртукчулары В. Койгунмай, Б. Ооржак олар керээ-биле ажылдап келген ог-бүлелерниң ажыл-херээн шүүмүүлекчи өзүп-биле тайылбырлап чугааладылар. Кол экономист Л. С. Седен-оол ог-буле керээнинин түнелдерин, ында чедер-четпестерни, чаа арганы улам нептередининиң ажыктыын чугаалады. № 2 хойжу бригадада мал эмчизи Д. Х. Ондар малдың аарыгдан хораар чоруу-биле демисел, чаш төлду камгалап алырының дугайын таныштырып, чамдык четпестерни айытқан. Хуралга малчыннар база санал-онал берип, ог-буле керээнин организастаанында, чек системазында бялдиимес чүүлдерни хөйүн, зооветеринарлыг, бүдүрүлге-экономиктиг өөредилге ам-даа кошкак дээрзин шүүмүүлеп, бодалдарын илергейлээн.

Чапсар үезинде төп сүт-бараан фермазының столоваязынга малчыннарны шайладып, чемгерген. Оон соонда олар залга катап чыглып, районнуң Культура бажыңы-биле совхозтуң бот-тывынгыр уран чүүл коллективиниң каттышкан концертин сонуургаан.

Отчёттут хуралдың төнчүзүнде партия райкомунуң бирги секретары В. А. Бакулин сөс ап, районнуң экономиказында нинти байдалды таныштырып, сорулгаларга доктаараан. Мен бодум бот-оруглга-чарылгада, ог-буле керээнинде эрткен чылдагы частырыгларны канчаар эдип, моон соңгаар ук чаа арганы улам сайзырангайжыдар талазы-биле сорулгаларны малчыннарга таныштырдым.

Хуралдың сөөлгү кезээнде ийи хойжу бригаданың бригадирлерин ийи-ийи кандидатуралардан чажыт бадылаашкын-биле соңгаан.

«Совет Тыва» совхозтуң удуртукчулары, тускай эртемниглери бо хуралды ынчаар организастыг эрттиргени аңаа баш удур белеткелдиң түнелери болганын демдеглекседим.

Үстүнде ийи совхозка чаңгыс ол-ла айтырыгны чугаалажырын ынчаар ийи-янзы деңнелге эрттирди. Ону канчаар эрттиргени чүгле ол ажыл-агыйларның удуртукчуларындан эвес, харын районнуң удуртур органнарының, бистиң РАУК-тун, хамаарылгазындан база хамааржыр-дыр деп санаар мен. Улуг-даа, бичии-даа хуралдарны эрттирери аңаа ыяк, эки белеткелден, организастыг чоруктан хамаарыжыр. Моңу черле кичээнгейге алыры артык эвес.

А. КАДЫР-ООЛ.
Каа-Хем РАУК-тун улуг экономизи.

ЧОГААДЫКЧЫ ЭНЕРГИЯНЫ – ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ СОРУЛГАЛАРЫНГА

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Бисте четпестер эвээш эвес. Оларның дугайын ажыы-биле чугаалап турар бис. Ынчалза-даа ол болза ниитилелдерни тоомча чок көөр эргени кымга-даа бербейн турар. Министерстволарның база ведомстволарның чамдык удуртукчуларының талазындан, эң ылангыя хөй-ниитиниң санал-оналы-биле чөпшээрежир күзел чок, ооң шинтпирлерин база сүмелерин тоовас, техниктиг политиканы ажылдап кылырынга ЭТН-ниң киржилгезинге шаптыктаарын оралдажыр хамыктың мурнунда ыңдыг черлерде харын ыңдыг туруш илереп турар.

Профессионалдарның, бодунуң ажыл-херээниң эптүзиастарының хөй-ниити санал-бодалы черле барып эртем-техниктиг депшилгениң башкарарының боттуг фактору апаарын канчап чедип алырыл? Бистиң бодап турарывыс-биле алырга, эртем болгаш техниканың хөгжүлдезин хөй-ниити башкарарының шуут эргежок чугула системазын чуртка тургускан соонда, үгле ынчан ыңдыг болуп болур. Чугаа болза эң чогумчалыг, ооң иштинде альтернативтиг шинтпирлерни үзүк-соксаал чокка дилеп тыварын хандырып, идеяларның адаанчажып маргыжарын организастаар болгаш хөгжүдер арганыг маргыжып чаржырының байдалын тургузар системаның дугайында чоруп турар. Ол болза идегелдиг, эки организастаттынган дузалажыл эш болур ужурлуг, а эргежок чугула таварылгада өзүлүг демократияның бүгү-ле чаа түүлдерин киҥээнгейлиг эскере кааптар, херектиң байдалын эки билир болгаш ону боттуг сайгарып шыдаар маргыжыкчы болур ужурлуг.

Шак ол системаны бот-тандырарының оруу бот-тускайлаң хөй-ниити организациязын — ССРЭ-ниң эртем болгаш инженер ниитилелдериниң эвилелин тургузарында деп көрүп турар бис деп, илеткелчи демдеглээн. Ол чорук эртем-техниктиг чогаадылганың ролюн база хөй-ниити ужур-дузалын бедидер, бот-башкарылганың база чарыгдалдарны боду дугларының принциптериге ниитилелдериниң күженнишкиннерин каттыштырар, ведомство талазы-биле башка-ланчак чорукту ажып эртеринге, бойдус, техниктиг, хөй-ниити эртемнериниң төлээлекчилериниң база будүрүлгениң специалистериниң күжүн улам быжыглап каттыштырарын хандырар арганы бээр. СЭКП ТК-ниң Политбюрозу ол саналды деткээн. ССРЭ-ниң эртем болгаш инженер ниитилелдериниң эвилелин тургузарының дугайында айтырыгны бистиң съездивиске чугаалажып көөрүү-биле киирерин эргежок чугула деп санаан.

Оон соонда академик А. Ю. Ишлинский чурттуң ЭТН-ниң кичээнгейин мөөнүзэр ужурлуг эртем-техниктиг депшилгениң баштай шинтпирлээр ужурлуг эң чугула айтырыгларын тодарадып чугаалаан. Ол дээрге бирги ээлчегде, машина тудуу, будүрүлге чорудулгаларының автоматчыдылгазы болгаш механизастаашкыны-дыр.

Эртем-техниктиг депшилгениң мөөнүеттингеи көргүзүү болза, мурнуку хевээрле будүрүп турар продукциянын шынары болур. Мында ЭТН-ниң мурнунда канчаар-даа аажок улуг ажыя турүп турар. Чурттуң курлавыр күүүзүн ажыглаарын улам эжиндер дээш олар ам-даа хөйну кылып болурлар.

Оон соонда илеткелчи ЭТН эге организациялары-ның ажылының чаа хевирлеринин болгаш арга-методтарының дугайын тода чугаалаап, оларның ажыл-чорудулгазында четпестерни база чедишкиннерни сайгарган.

Ажыл-агыйның чаа механизминиң үезинде ЭТН-ниң хөй янзы сүмелекчи ажылчорудулгазы онза чугула ужур-дузалыг апаарын ол айыткан. Будүрүлгелерге чогаадылгаларның идегелдиг күүседикчилери бот-оруглга-чарылгалыг чогаадыкчы тур коллективтер (ЧТК) база ЭТН организацияларының эртем-техниктиг ачы-дуза төптери болур ужурлуг.

Ниитилелдерниң ажылынга кол угланышкыннарының бирээзин будүрүлге, эртем-техниктиг база экономиктиг пропаганда болуп келген болгаш ынчаар артар-даа ужурлуг. ЭТН үзүк-соксаал чок өөредилгениң системазын тургузарынга черле улуг салыышкынны киирип болур. Ооң-биле холбаштыр аажок келир үелиг чаа ажыл тургустунуп кээп болур.

Улус ажыл-агыйының кайы-бир тодаргай адырында (бо хүнде ыңдыг институттар алды) ажылдап турар. Бүгүэвилелдиң эртем-техниктиг ниитилелиниң Төп баштаар чершиң чанында билиг бедидериниң бот-өөредилгелиг институту методиктиг болгаш организастыг төп болуп турар. Институттар-биле кады база оларның удуртулгазы-биле «негелде-хереглел өзүтаар билиг» деп принциптя боттандырар улусчу университеттер болгаш хөй-ниитиниң өске-даа өөредилге черлери чер-черлерде ажылдап турар. Оларга немештир хоорайларда ЭТНниң үзүк-соксаал чок өөредилгезиниң бот-оруглга-чарылгалыг төптерин тургузуп турар. Баштайгы ыңдыг төп Даугавпилсте ажылдай бергеп. Оларны өске-даа хоорайларда организастап эгелээн.

Эртем болгаш техниктиг инженер интеллигенциянын даштыкыда хөй-ниити организациялары-биле ЭТН кады ажылдаар аажок улуг перспективалыг болуп турар. Социалистиг чурттарның ЭТН-биле бистиң эң-не быжыг харылзааларывыс тургустунган. Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиниң кежигүннери чурттарның эртем-техниктиг хөгжүлдезиниң комплекстиг программазының мурнадыр утланышкыннарының тургузуп келгени эң-не чугула айтырыгларны бүгү делегейниң шуулганнарынга улам-на хөйү-биле чугаалажып турар. Бо талазы-биле социалистиг чурттарның ЭТН федерациязының ажыл-чорудулгазы аажок улуг ужур-дузалыг.

Инженер болза амгы делегейде амгы үеник будүрүлгезиниң эң кол кижизи болуп турар. Ол—билиг биле чогаадыкчы ажылдың арасында эптештирикчизи болуп турар. Чурттуң эртем-техниктиг хөй-ниитизи эртем-техниктиг депшилгени дүргедедириниң кол айтырыгларын шинтпирлээрнинге инженерниң боттуг салыышкынының чавызаанынга база ооң черле ат-алдарының кудулаанынга сагышсырап түрарын парлалгага хөй удаа чугаалап келген, планның база ажыл-агыйның төп организациязынга, чурттуң хөй-ниити организацияларынга тодаргай саналдарны киирип келген. Ол айтырыгларның дыка хөйүн партия болгаш чазактың сөөлгү документтеринде шинтпирлээн. Бис бодап көөрүүске, чурттуң дээди эртем-инженер төвүн — ССР Эвилелиниң Инженер академиязын тургузар дугайында саналды боттандырары дыка-ла хөй ажыктыг түүлдү бээр ужурлуг. Ол дээрге социалистиг экономиканың эртем-техниктиг депшилгезинге стратегтиг эгедерни хөгжүдерин шуутла хандырар ведомстволар аразының угаан товү болур ужурлуг.

Практиканың бадыткап турары-биле алырга, кайда-ла партия органнары ЭТН организацияларын боттуг күш деп көрүп, кол-кол шинтпирлээр айтырыгларны бүзүрел турар-дыр, ында ниитилелдер ат-алдарлыг болгаш салдарлыг деп, оратор оон ыңай чугаалаан. Шак ыңдыг бүзүрел сорук киирер болгаш эртем-техниктиг хөй-ниити аңаа ажыл-херек-биле хамыылап шыдаар. Бистер ВЦСПС-тен, профэвилелдериниң төп комитеттеринден аажок улуг дузаны болгаш деткимчени ап келген бис. Ынчалза-даа чер-черде ажыл-херек хөй таварылгаларда көңгүс өске болуру хомуданчыг.

Эртем-техниктиг ниитилелдериниң хөгжүлдезиниң кол угланышкыннары ЭТН Уставынга аажок шыңгызызыбиле дээп турар. Уставтың чаа эдилгезин съезд көөрүбиле киирген.

Эртем-техниктиг ниитилелдер бүгү чурт-биле кады бодунуң төөгүзүнүң харыысалгалыг болгаш солун үечадазын эртип турар дап, оратор чугаазының түннелинде чугаалаан. Эртем-техниктиг интеллигенцияның бүдүрүлгениң чаартыкчылыының аразынга партияның политиказының нептередикчилери болуру база эде тургустунуушкун болгаш дүргедээшкин дээш демиселге бодунуң туружун тып алырынга оларга дузалажыры улуг ат-алдар.

Төп ревизия комиссиязының отчёт илеткелин ооң даргазы **О. И. Чабан** кылган. Оон соонда саналдар эгелээн.

ЭТН-ниң Ленинград чөвүлелиниң даргазы академик **И. А. Глебов** бир дугайында санал бергеш, эртем-техниктиг ниитилелдиң күжүн тус черниң чугула айтырыгларын шинтпирлээринче утхандырза чогуур деп чугаалаан. Чижээлээрге, «Интенсификация-90» программаны автоматчыдылга болгаш саналга техниказын нептередиринче угландырган. Ук программаны боттандырып эгелээнинин соонда ийи чыл эрткенде элээн хөй ажыктыг түүлдер кылдынган.

Эртем-техниктиг ниитилелкол-кол адырларга шенелде ажылдарын чорударынга идепкейлиг киржир ужурлуг. Шенелделерни доктаамал чорудуп турар болза, чедир кылдынмаан болгаш буу-хаа кылдынган төлевилелдерниң саны эвээжээр. Ол дугайын В. Слуцкая аттыг фабриканы эде чаартырының дугайында кылдынган төлевилел ажылдарын каттап хынааны бадыткап турар.

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының оралакчы президентизин **К. Ф. Фролов** эртем-техниктиг депшилгениң эргелеп башкарылга механизмин ажыктыг ажылаарының айтырыгларынга доктаараан. Эртемденнерниң болгаш чаартыкчыларның чогаадыкчы ажылдарының түннелдерин адырлар парлалгазы четпес чырыдып турар. Кол-кол айтырыгларга дискуссияларны организастаавайн турар. Эргелеп башкарылганың экономиктиг методтарынче шилчээн амгы үеде эртемденнер будүрүлге удуртукчуларынга ажылагыйны организастаарының база удуртуп башкарарының талазы-биле тодаргай дузалы чедирер ужурлуг деп, ол чугаалаан.

ССРЭ-ниң Курстандарттар комитединиң даргазының оралакчызы **Б. Н. Соколов** эртем-техниктиг депшилгени дүргедедири-биле бистиң чуртувуста 4 муң ажыг чаа машиналарны, дериг-херекселдерни болгаш приборларны чогаадып кылып эгелээнин дыннатқан. Ол чогаадылгаларны делегей деннелиниг дүгжүп турар кылдыр күүседири кончуг чугула. Амгы үеде бистиң чуртувуста машина тудуушкуунуң кылып турар продукциязының чүгле 20 хире хуузу ыңдыг негелделерге дүгжүп турар.

Байкал-Амур магистралының экономиктиг районнарын шингээдип алырынче улуг киҥээнгейни утландырарын БАМ-ның Тында салбырының кол инженери **В. Н. Корнилов** чугаалаан. Чурттуң улус ажыл-агыйын хөгжүдерининге улуг рольду ойнаар ужурлуг БАМ-ның тудуу доозулган. Ынчаарта ол оруктуң чоок-кавызында девискээрлерниң байлак бойдус курлавырларын шингээдип алыры оожум боттанып турар. Бети дээрге БАМ магистралынга ажылдаар чаа хевирниң тепловозтарын бүдүрүп үндүрери ам-даа эгелевээн. Ол дугайында министерстволарда болгаш план органнарында ам дээрезинде чүгле чугаа чоруп турар. Түс чернин эртем-техника ниитилелиниң санал-оналын барымдаалап тургаш, БАМның девискээрин шингээдип алырының каш чыл бурунгаар ажылдап кылдынган төлевилелдерин эде көөр херек деп, ол саналдаан.

ЧССР-ниң Эртемнер академиязының федерациязының даргазы **Б. Б. Бенда** амгы үеде социалисиг чурттарның эртем-техниктиг ниитилелдеринде 15 миллион ажыг эртем ажылдакчылары хаара туттунган деп чугаалаан. Олар боттарының чурттарының социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге улуг салыышкынын киириштирип турарлар. Социалистиг чурттарның бүгү эртемденнери болгаш чогаадыкчылары бүгү талазы-биле ажыктыг кады ажылдажылганы хөгжүдер дээш боттарының күжениишкинин каттыштырар ужурлуг.

Украинаның Эртемнер академиязының оралакчы президентизин **В. И. Трефилов** эртем-техниктиг депшилгени дүргедедир дээш республиканың эртемденнериниң болгаш чогаадыкчы интеллигенциязының боттандырып турар ажылынга тодаргай доктаараан. Киевтиң адыр талазы-биле эртем-техниктиг ниитилелиниң эгелээшкини-биле Украинаның 300 будүрүлгезинде продукциянын шынарын экжиндер болгаш ооң даштыкы чурттарга конкуренцияга удур турүжүп шыдаарын хандырар талазы-биле ажылды боттандырар эртемденнер болгаш специалистер бөлүктерин тургускан.

Съездиге Светогорскиниң целлюлоза-саазын комбинадының улуг машинизи **В. И. Якубов**, академик **Я. М. Колотыркин**, ССРЭ-ниң нефть үлетшүрүнүң министериниң оралакчызы **С. М. Топлов**, Норильскиниң даг.-металлургия комбинадының ажылчызы **А. Д. Григорьев** болгаш өскелер-даа санал берген.

(СЭТА).

Эрзинде ажыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң даараныпга цегининң коллектиин эрткен юбилейлиг чылда планныг онаалдаларын бүгү көргүзүглер талазыбиле ажыр күүсеткен. Амгы үеде он ийиги беш чылдың үшкү чылында ол-ла темпизин салбайн ажылдап эгелээн. Коллективте калбарган социалистиг чарыштың мурнунда К. Идам, А. Максыр, А. Конзай-оол олар чоруп орар.

Ийик даараар цехте С. Конзай-оол бо чылдың февральдың үлүүнде ажылдап турар. Ол —бешки разрядтың даараныкчызы. Ооң ажыл стажы 23 чыл чедип чоруур. Ооң даараан ишгерии чон шынарлыг деп үнелээр.

ЧУРУКТА: С. С. Конзай-оол ажыл үезинде.

А. СОДУНАМНЫҢ фотозу.

СҮТ-БАРААН КОМПЛЕКИЗИНДЕ

«Тиилелге» совхозтуң сүт-бараан комплекизи эрткен чылдың көргүзүглери-биле эки түннелдерлиг боон, кыштыг хүр-менди ажып эртип турар. Ол комплексте 1750 мыйыстыг, ооң шитинде төрүүр 670 инек бар. Ам бо хүннерде 139 инек төрээн болгаш оларның бызаалары онча-менди.

Сүт-бараан комплекизиниң начальниги Эниктпен Кенден-Хуурак чээрби чыл кадарчылап ажылдаап, ам ол коллективти үш чыл удуртуп турар. Коллективтиг керээже эрткен чылын киргеш, саанчылар ортузунда социалистиг чарышты калбартып, ооң түннелиниң квартал санында доктаамал үндүрүп, тиилекчилерни шилчиир вымпелдер, хүндүлел бижиктер, өртектиг белектер-биле шаннап-мактап турар.

— Социалистиг чарышты калбартып, коллективтиг керээже шилчий бээрге, улус черле кызып ажылдаар боор чүве-дир. Малдың баш санын немелде ап, хөй сүт саап, немелде дензи хөй болган тудум-на акша-шалың арбын боор. Ынчангаш саанчы бүргүзү-ле бодунга негелделиг боон, кызып ажылдап тур— деп, Э. Кенден-Хуурак чугаалады.

Үк комплексте кыштаглаашкыныңың байдалы, шынап-ла, эки. Коллектив эрткен чылда бир инекке онаашпыр 1100 кг сүт дужаар планныг тургаш, оозун ажыр күүсеткен. Азы хуу-биле алырга, 108 хуу болган, үүс инектен 80 бызааны онча-менди камгалап алган. Эрткен чылын январьда 90 бызаа алган болза, ам ол үеге денгээрге, 49 бызаа ажыг алган. Сүт-бараан комплекизинде ам 22 саанчы электрилиг саалдада ажылдап турар. Бир саанчыда-ла колдуунда 34 инек быжыглаттынган. Эрткен чылдың түннели-биле алырга, пландан ажыр хөй сүт сапташ, тиилекчи болган саанчылар эвээш эвес. Чижээ, коммунист Куулар Буукай эрткен чылын бир инектен 2146 кг сүт саар планныг тургаш, ону 2412 кг, коммунист Лакпа Чечек бир инектен 1920 кг сүт саар тургаш, ону 2361 кг кылдыр күүсеткен. Олардан эки көргүзүглүг өскедаа саанчылар бар.

Бо чылдың баштайгы айы январь төнген. А мал чемининң курлавыры ында мындыг: силос четчир, 700 тонна сиген курлавыры бар. Оон кадында Успа-Нурда мал чеми белеткээр бир бригадады быжыглап тургускан. Оон база-ла бо комплексте мал чемин үзүктел чок удур сөөртүп эккээр. Хар-чам улуг болганындан ында бода малдың шуптузун тургузу азырап турар. Мал чеми белеткээр цех доктаамал ажылдап, янзы-бүрү холуксаалыг, сүзүниүг чемнерни аңаа белеткээр. Чымчады ылбыратқан саваң эң хоолулуг боорп, ону колдуунда хөйнү берш турар.

Ында кадарчылардан М. Сат-оол, М. Чимит-Доржу, ол ажылга он алды чыл ажылдаан О. Көк-оол, трактористерден С. Дадар-оол, мал эмчилери С. Ак, О. Чечек олар коллективтиг хүндүткелди ап турар. Ындыг бүдүрүлгелер бистиң чуртувуста дөрт муң хире. Оларның барык 750 хирези дээди аттестация маркалыг бараанныг продукцияның чартыындан хойнү берип турар. Машина тудуушкун адырларында продукцияның хөй нуруузун шынарның делегей деннелиниг бүдүрер. оны 6—7 чыл иштинде чедип алыр талазы-биле партия болгаш чазактың онаалдаларын бот-тандырарынга холбашкан чаартылгалар ялдең.

«Абаканвагонмаш» каттыжыышкынның, Днепропетровскиниң вагон-тудуг заводунуң, Радищевскиде гидроаппаратура заводунуң, Целиноград область подшипник заводунуң бүдүрүп турар продукциялары эки шынарлыг боон турар.

Эки шынарлыг продукцияны бүдүрери дээш чарыштың мурнакчыларын ВЦСПС-тиң болгаш Күрстандарттың тускай дипломнарыбиле шаннап турар. Эрткен чылдың түннелин ёзүтаар чарыштың тиилекчилери апрель айда билдинер. Олардың эң экилериниг ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң шаннадарын тыпсырынга киирер. Продукция шынарын үндезинни-биле экжиндер дээш чарышка кайгамчыктыг түннелдерни чедип алганнарга ыңдыг шаннадыг бо чылын бир дугаар тыпсыр.

В. БЕЛЯЕВ.
СЭТА-ның тайылбырлавчызы.

Шынар — кол негелде.

АПРЕЛЬДЕ БИЛДИНЕ БЭЭР

Ажыл-агый тургузуушкунуңуң чаа үе-чадазынче кирип турда, беш чылдың маршрудунда көрдүнген түүлдерни шүүштүрүп көөрүбиле эрткен чылдың түннелдериниден чогуур сайгарылганы кылыры, бир эвес херек апаар болза, чамдык эдилгелерни киирери чайлаш чон апаар. 1987 чылда чурттуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезининң планын күүсеткенинге холбаштыр ССРЭниң Статистика талазы-биле күүрүне комитединиң дыңнадыры биске ыңдыг арганы берип турар.

Эрткен чылын үлетшүр бүдүрүлгелери болгаш каттыжыышкынары шынарның дээди категориязының продукциязын бүдүрер планны күүсетпээн деп күрүнеинин Статистика комитеди дыңнаткан. Оларның бүдүргеин ниити продукциянын түгле 14.2 хуузу делегей деңнелинге хүгжүр болган. Мындыг деңнелгеин кылып болур: 1986 чылдың төнчүзүнде бо көргүзүг бичии бедик —14.7 хуу, а ооң мурнунда чылын — 16,3 хуу турган. Биргээр чугаалаарга, аттестациянның дээди шынарлыг продукциязын бүдүрери дыка эвээжей берген.

Бир эвес түгле дээди категорияның продукциязын бүдүрүп турарывыстың дугайын чугаалаар болза, түннел ыңдыг-дыр. Ол бистиң хандырып шыдавас. Ооң-биле кады аттестация практиказында киирген чаа негелделерниң аңаа салдар чедиргенин барымдаалавайн барып болбас бис. Ийи чыл мурнунда турганынга бодаарга, амгы үеде шынар демдээн салыр эргеин алыры дыка бергедээн. Бистиң чуртувуста бүдүрүп турар машиналарның болгаш материалдарның шынарын даштыкы чурттарда машина-материалдарга деңнээри-биле ам-даа эки бадыткап, шенээри негеттинин турар. Ынчанмыже бистиң чамдык кылыгларывыска шенээшкин кылырынга аажок улуг шаптыктарны кадып турар.

Продукцияны аттестастап турар үеде ам күүрүне хүлээп алыышкынының бодалын база барымдаалаар. Күүрүне хүлээп алыышкынының инициативазын ёзүгаар аттестацияның дээди марказын ажыглаар аргазын чамдык кылыгларывыска шенээшкин кылырынга аажок улуг шаптыктарны кадып турар.

Продукцияны аттестастап турар үеде ам күүрүне хүлээп алыышкынының бодалын база барымдаалаар. Күүрүне хүлээп алыышкынының инициативазын ёзүгаар аттестацияның дээди марказын ажыглаар аргазын чамдык кылыгларывыска шенээшкин кылырынга аажок улуг шаптыктарны кадып турар.

Баш удур кылган медээ ёзүгаар алырга, дээди шынарлыг продукция бүдүрер планны 900 хире каттыжыышкынналр, комбинаттар, заводтар болгаш фабрикалар күүсетпээн боон турар. Чижээ, «Ждановтяжмаш» каттыжыышкын метанол сөөртүр вагон-цистернаны шынар демдээнге аттестастаар бодап турган. Ону эксперттер хынап көөрге, даштыкыда ыңдыг янзылыг вагон-цистерналарга четпес, деңзизин аар болган.

Шаанда артык килограммнарны шоолуг-ла херекке албас турган. Амгы үеде материалдарны, энергияны артыкка чарыгдаар чоруктарны шынарга база хамаарыштыра берген. Москвада «Трансмаш» каттыжыышкынының будүрүп турары агаар хуваакчызының эки, багай талаларын бүгү талалыг чугаалажып көргеп соонда, аңаа үүгле шынарның бирги категориязын тывыскан. Ону метрополитеннерде ажыглап турар.

Эрткен чылын заводтарның шынар демдээн ажыглаар эргеин казаан хөй таварылгалар болган. Дыка хөй будүрүктүлер нормативтехниктиг документациянын негелделерин сагыырын хандырбайн турар. Оон алгаш көөрге, будүрүлгелер шынар демдээн чедир кылдынмаан продукцияларга салып турар хире-дир.

Ынчаарта ажыл-агыйны чорударының, чаа байдалдарынче шилчириниң үеэн берге боон турза-даа, техника талазы-биле сайзырангай, эки шынарлыг продукцияны бүдүрери дээш үүткүп турар мурнакчы бүдүрүлгелериниң коллективтери хүндүткелди ап турар. Ындыг бүдүрүлгелер бистиң үлетшүрүвүсте дөрт муң хире. Оларның барык 750 хирези дээди аттестация маркалыг бараанныг продукцияның чартыындан хойнү берип турар. Машина тудуушкун адырларында продукцияның хөй нуруузун шынарның делегей деңнелинге бүдүрер. ону 6—7 чыл иштинде чедип алыр талазы-биле партия болгаш чазактың онаалдаларын бот-тандырарынга холбашкан чаартылгалар ялдең.

АМДЫГАА ДЭЭР

Совет ниитилелдиң хамаатызы кажан-даа чааскаан артпас, ол кичээнгей болгаш сагыш салыышкын-биле бүрүтеткен. Дайынның күш-ажылдың хоочуннарын бисте хүндүлээр. Самагалдай ортумак школаның тимуржулары улуг назылыгларга барып, оларның бажыңнарының шалаларын чүп, одаар ыяачы тамыр-дажын белеткеп берип турар.

Самагалдайда Шумов алышкылар кудумчузунда эки турачыларга турасхаал бар. Ону хайгаарал ВЛКСМ райкому ап, оолдар болгаш кыстарның күжү-биле маңаа мяш олуртуруп, чаагайжыдылганы чорударын уламчылаары күзелчиг. Ол ажылдың амдыгаа дээр уттундуруп келгеин хомудавчыг.

Ө. ЧИҢМИТ.

Аб 45

Школа болгаш амыдырал

ЧҮҮ ШАПТЫКТАП ТУРАРЫЛ?

СЭКП ТК-ныӊ ам болур Пленуму болгаш Бүгү-эвилелдиӊ башкылар съездизиӊ улус өөредилгезиниӊ шугумунда эде тургустунуушкукну дүргени-биле бурукгаарладырыӊа улуг идигни бээр дээрзинге бүзүреп турар бис.

Ниити билиг болгаш профессионал школаларныӊ реформазыныӊ мол угланыышкыннары чүге оожум боттанып, чылдан чылче чаӊгыс черде таптап турарыл? Школа коллективтеринде эде тургустунуушкун чүге оожум чоруп турарыл? Бо хүнде чуртта кончуг онзагай социал-экономиктиг өскерлиишкиннер чоруп турда, башкылар коллективтери ол айтырыгларга долу харыны бээр ужурлуг бис.

Мооӊ кол чылдагаанывыс ындыг деп бодаар мен. Бирээде, 15—20 чыл бурунгаар бо хүннерге чедир ажылдап чоруур кижилер эрги ёзу-биле ажылдап келгени чыдып калган чаӊчылдарындан уштунуп чадап, а чаа ажылдап чоруур башкылар эрги чаӊчылда ажылдап турарларныӊ үлегерчиксэӊге алзып, чүгле кижээлдер эрттирери-биле ойлежип, өөреникчилер-биле класстан дашкаар үелерде эвээш ажылдап турарында. Хүнде 3—4 кичээлди школага эрттиргеш, арткан үелерни дыка хөй башкылар боттарыныӊ бажыӊнарында хууда ажылдарында чарыгдап турарындан кичээлдерге кошкак белеткенип, удуртуп турар клазы база башкылап турары класстарында өөреникчи бүрүзү-биле чедир ажылдавайн турар.

Эрткен өөредилге чылында бистиӊ школаныӊ онгу классын 33 өөреникчи дооскан, оларныӊ чүгле 7-зи ортумак болгаш дээди өөредилге черлериниӊ экзаменнерин дүжаап шыдаан. Ынчангаш өөредилге-кижизидилгелиг ажылдарны бедик деӊнелче көдүрериниӊ кол быразы — башкы бүрүзү төӊчү, тодаргай түӊнел дээш ажылдаарын боттандырбышаан, ажылдаан байдалынга, чедип алган чедиишкиннеринге дүүштүр амыл — төлевирин алыры.

Ийде, мурнакчы аргадуржуугаа даянып алгаш, башкы бүрүзү өөреникчилерниӊ назы-хар аайы-биле психологиязын ыяк билир, кымныӊ-биле канчаар ажылдаарын баш удур тодаргайлап алган болуру. өөредилге болгаш кижизидилге айтырыын кичээл бүрүзүӊге докладчал кады чорударын боттандырары чугула. Амгы үеде школалар кабинет системалыг өөредилгеже колдуунда шилчээн, ынчангаш кабинет эргелекчилери ол кабинеттерге өөредилге кичээлдериниӊ соонда тускай расписание ёзугаар тус-тус эртемнериниӊ аайы-биле бөлүгүмнерин, класстан дашкаар темалыг шинчилел ажылдарын, ужуражылгаларны, политиктиг сайгарыылга-консультацияларны, адаелер-биле ажылдарны, өөреникчилериниӊ сонуургалыныӊ аайы-биле ажылдарны организастаар арга тургустунган.

Өөреникчилериниӊ бот-идепкейин сайзырадырыӊа школаларда пионер организациязыныӊ дружина чөвүлели, өөреникчи комсомолчуларныӊ комсомол комитеттери улуг рольду ойнап турар. А сөөлгү чылдарда чурттуӊ республиканыӊ дыка хөй школаларында өөреникчилер комитеттерин катап тургускулааны шын эвес боор, чүге дээрге олар план ёзугаар пионер, комсомол организацияларыныӊ кылып турар ажылдарын, ол-ла организацияларда секторларныӊ ажылдарын кылып турар азы каталтап турар. Школаларга өөркомнарны дүжүргеш, өөреникчилериниӊ дружина чөвүлелиниӊ болгаш комсомол организацияларыныӊ ажыл-херээн дидимээ-биле деткип, оларныӊ ажылын тодаргай удуртур, оларныӊ эгелээшкиннеринге даянып, солуун болгаш дээштиг ажылдарны амыдыралга бир дем-биле боттандырары чугула эвес бе?

Ада-иелер-биле быжыг харылзааны тургузарыныӊ эӊ эптиг аргазы өөреникчиниӊ өөренген эртемнериниӊ аайы-биле алган демдектерин дневниктерге хүн бүрү салып, неделя төӊчүзүнде тускай демдеглелдерни класс башкызы болгаш ада-иелер кылып турары таарымчалыг. Ынчалзажок өөреникчиниӊ класзы уладтаан тудум. дневниктер ажыглаарындан арай эпчоксунар, ыядыксаар байдалдарны эскерип турар бис. Бодап-даа көөрге, 8—10 класс чеде берген өөреникчилерге класс башкызыныӊдаа, ада-иениӊ-даа талазындан бот-боттарына бүзүреӊир байдалдар амыдыралга быжыы-биле тургустунар. Өөреникчиниӊ дневниктерин 1—7 класстарга ажыглаашаа, 8—10 класстарга дневниктерни өөреникчилерден негевес деп саналдыг башкыларныӊ саналыын деткип турар мен.

Чамдык тургустунган айтырыгларны республика школаларыныӊ коллективтери канчаар көрүп турарын сонуургавышаан, оларда чаартылгаларныӊ, өскерилгелериниӊ ажыл-херек кырында боттаныып турарыл. солуун дамчыштыр таныжыксаар-дыр бис.

К. АДЫГБАЙ.
Бай-Тайга районнуӊ Кызыл-Даг ортумак школазыныӊ директору.

СЭКП ТК-ныӊ Пленумунга уткуштур

БОДАЛДАРНЫ БОДАРАДЫР

СЭКП-ниӊ XXVII съездизи болгаш СЭКП ТК-ныӊ ооӊ дараазында болган Пленумнары улус өөредилгезиниӊ системазыныӊ оруун тодаргайлаан. Ол орук амгы үениӊ эде тургустунуушкуну-биле капсырлажып турар. Школа системазынга эде тургустунуушкун дээрге-ле, ооӊ бүгү-ле ажыл-чорудулгазыныӊ демократчыдары, ажык-чарыгыг чоруктуӊ нептередири болур.

Демократчыдылга болгаш ажык-чарыгыг чоруктуӊ бо хүнге чедир-ле школа өөредилгезиниӊ системазында эӊе кызыы болуп келген. Ында отчёттуг сонгулдалар чок, шугумчүлел болгаш бот-шугумчүлел хөгжүвээн, чагырып-дужаар чоруктуӊ, хөй санныг айтыышкыннар, инструкциялар хөй организация болур. Мээӊ бодалымбиле алырга, демократчыдылга дээрге-ле, күш-ажылчы коллективтиӊ ажылын идепкейжидери, чаа түүлдерни деткип, нептередири, чагырар-дужаар чоруктарны соксадыры, башкыныӊ ажылынга хостуг чоруктуӊ хандырары, школа директорлары болгаш өөредилге эргелекчилерни чыл санында отчёттуг база 3 чыл болгашла сонгулдалыг болуру деп санаар мен.

Бүгү-ниитиниӊ ыяап-ла ортумак өөредилгезиниӊ дугайында чамдык өскерилгелерни киирзе чогуур. Школага өөренип шыдавас, программа үгбас өөреникчи турбас, чүгле багай башкылаар башкылар туруп болур деп теория шын эвес. Чамдык кошкак башкылар бар болбайн аан. ынчалза-даа класс бүрүзүндө кошкак өөреникчилер бар, чүге дээрге кижи бүрүзүниӊ кадыкшылы, сонуургалы, чүве билип алыры аӊгы-аӊгы болур. Чамдык өөреникчилер 8 класс соонда, 15—16 харлыында, ажылдаар күзелин илередип бээр болгай. Ону төӊшээрээр, 8, 10 класстарны доозуп шыдавайн барган ынчангаш улдуӊ хуусаазын 1,5 айдан узаткайн, улдуӊ саныӊ 5—6-даа чедирзе ажырбас деп бодаар мен.

Чаа программаларны тургузарда, школага өөренир эртемнериниӊ санын кызырар болгаш ургулга орта билдинмес, аар болуп турар, чижээлээргe, 9-ку класска геометрияны казыыр болза чогуур деп бодаар мен.

Чамдык башкыларныӊ, школалар администрацияларыныӊ методиктиг болгаш башкылал ажылдарын эде тургузуп шыдавайн турарындан школа реформазы чедир боттанмайн турар. Башкы бүрүзүниӊ бот-харыысалгазын бедидер, ажылыныӊ түӊнелин көөр, аӊаа чогаадыкчы, чаартыкчы ажылдаар арганы бээр, ургулчу болуп турар районнуӊ доорононуӊ, министерствонуӊ инспектор хынаалдаларын болур-чогууру-биле кызырар, хөлүн эрттир көвүдээн инспекторларныӊ штадын кызырар. Черле ынчаш, үстүкү органнардан кээп турар эӊме-тикчок айтыышкыннар саазыннарын, инструкцияларны кызырып, башкыныӊ хостуг ажылдаарын хандырза чогуур.

Башкыларныӊ аттестациязы чогуур негелдеге ыракта четпес, чамдык школаларда ёзу барымдаалаан байдалбиле эртип турар. Харындаа ол чамдык башкыларныӊ эдлчеглиг шаӊнал алырыныӊ текпиижи болуп турар. Ынчангаш аттестацияныӊ кол принциви — башкыныӊ бодуӊуп эртемин болгаш ооӊ методикалын хынаызы-биле билири. өөреникчилер-биле ажылдап билири болгаш ажылыныӊ түӊнелдии болуур.

Ниитилелге киижи фактор идепкейжидип турарыныӊ амгы үезинде башкы кадрларныӊ социал байдалдарынче улуг кичээнгейни салыры негеттинип турар. Хөй-хөй башкылар чурттаар башкыӊар-биле хандыртынмаан ийикпе, бичии тар бажыӊнарда сыӊмарлажып чурттап турар болгай. Одаар чүүлдү чүгле боттары садып алыр, электри дээш база төлээр чоруктар хөй. Көдээде чурттап турар башкылар бажын чанында ногаа өстүрер ажылдарын, саар инек тударын шоолуг-ла чорутпайн турар. Бо талазы-биле чогуур органнар хемчегларни алыры күзенчиг. Түс-түс эртемнериӊ башкылаарларныӊ дугайында методиктиг ажылдар, өске-даа көргүзүг материалдары болгаш техниктиг херекселдер дыка ховар болуп турар. Чаартыкчы башкыларныӊ дүржүлгазын нептередип турары дыка четпес.

Мен 42 чыл башкыладым. 35 чыл иштинде ортумак школа директорлап келген мен. Амгы үеде Өвүр районнуӊ Торгалыг школазында мал ажылыныӊ үндезининдин башкылап турар мен. Эрткен чылын школаны дооскан өөреникчилерден ам 20 ажыг кижи малчыннап, сакманчылап ажылдап турарлар. А 9-ку классчылар чазын малчынарга дузалажып, сакманчылаан, 1500 ажыг чаа хураганы дорукторганнар. Олардан Эремаа, Седен-оол, Сылдыс Донгак, Хүлермаа Донгак аныяк малчыннарныӊ район конкурузунга тиилекчи болганнар.

Д. СҮНДҮП.
Улус өөредилгезиниӊ тергиини.

Номчукчунуӊ саналы

ШКОЛАЛАРДА ЫРЫ ДЫӉНАЛБАСТААН

Ортумак школаныӊ дөрткү классында өөреним турар уруум бар. «Ырлал көрем» деп дилээр болзумза, ол телевизорда көргүзүп, магнитофонда, пластинкаларда бижидип каан янзы-бүрү уткалыг нептереӊгей ырларны аллагзын өскерти аарак ырлай каастар. А тыва ырларны уруум шуут билбес.

Школачы чылдарымны сактып кээр мен. Бодүүн турган 50-60 чылдар үезиниӊ школаларыныӊ класстарыныӊ эжиктеринден бичии чаштариӊ үнери чаӊгыланып үӊүп турду. Чырыкче үӊүп келген ыры дораан нептерээр турган.

Амгы үеде барык чер бүрүзүндө хөгжүм школалары бар. Тускай эртемниглер өөреникчилерге ыры, музыка талазы-биле билиглерин берип турар. Ынчалза-даа ол школалар бичии өзүп орар чаштарныӊ эвээш кезиниӊ хаара түдүп турары билдингир. Кижи бүрүзү-ле аназ өөрөнип шыдавас, аӊаа киреери тускай негелделиг.

Ясли-садтарга чаштарны ырыга, хөгжүмге өөредип турар-ла харын. А школаныӊ эргинин ажа баскан соонда, чаштарывыс хөгжүм, ырыдан хоорлуп турар. Үстүнде бичиилериниӊ хөгжүм школалары школачы бүрүзүн хүлээп ап шыдавас болганда, школаларга хөгжүм-эстетиктиг сайзыралды уламчылаарынын оруу кайдал? Амгы салгалдыӊ школа назылыгларында ада-иелериниӊ ол хире назынында ырлап турганы тыва композиторларныӊ ырларын шуут билбес, чүгле телевизорда, пластинкаларда ырыларны билир. Ам чүгле тыва ырлар эвес, а орус дыл кырында пионержи, школачы ырылар безин шоолуг дыӊналбастаан. Киижи бодаарга, бо байдал-биле моон соӊгаар эптежирп берге.

Ол дээрге өзүп орар чаштарныӊ ниити сайзыралыга улуг когарал-дыр. Бичии-даа бол, сагыш-сеткилинде өөрүшкүзүп, муӊгаралын кайчаар илередирил? Кудумчудан азы магнитофондан бижиттиӊген оларга оқта таарышпас уткалыг ырылар-биле бе?

Ам чүгле Ак-Довуракты эвес, республикамыӊ өскедаа хоорай, суурларында школаларда ырылар дыӊналбастаан. А ооӊ кол чылдагааны тускай билиглиг ыры башкыларыныӊ чиде бергенинде. Ону эдип алырыныӊ оруу кандыгыл? Кызылдыӊ ураӊ түүл училищезинде хөгжүм, ниити ыры, таӊцы талазы-биле ортумак тускай эртемниглерни белеткеп турар, а ниити ортумак школаларда ыры башкылары белеткевейн турар. А өске хоорайларныӊ педагогика институттарында ыры болгаш хөгжүм факультеди ниити ортумак школаларга ыры башкыларын белеткеп турар болгай. Чижээлээргe, Иркутскиниӊ педагогика институдуныӊ дүржүлгазын ажыглап, Кызылдыӊ пединститудунга ыры болгаш хөгжүм факультедин ажытса кандыгыл? Бодум ураӊ түүл училищезин дооскан болгаш, уругларын ураӊ түүл школазында башкылап, урутларны хөгжүмге өөредип турар мен. Ыры, хөгжүм талазы-биле чаштарныӊ, келир үеде салгалывыстыӊ өөредилге, кижизидилгезин сагыжымны өйүп чоруур боорга, бо түүлду бижидим.

Д. ХОВАЛЫГ.
Ак-Довурак хоорай.

Интернаттарга өг-бүлениӊ таарымчалыг байдалын тургузаал

АВАЗЫ ЫШКАШ

Бай-Тал суурнуӊ ортузунда школа бар. Ооӊ чанында интернат агарып көстүп турар. Аӊаа кире бээрге, арыгсилии аажок. Ында уругларныӊ хостуг үезинде дыштанырында таарымчалыг.

Интернатка темалыг кежээлерни, лекция, беседаларны эрттирип турар. Библиотекарь: Роза Чөгээ, садыгжы Любовь Адыг-оол, көдээ ажыл-агый талазы-биле эртемниг Татьяна Дугул-оол солуун беседаларны кылган. Ооӊ өөреникчилериниӊ мергежил шилип алырынга ажыктыг болуру чугаажок.

Интернатта чурттап турар өөреникчиниӊ хөй кезии малчыннар ажы-төлүг база бүдүн болгаш чартык өскүстер бооп турар. Көдээ Совет, суурнуӊ херээженнер чөвүлели, школаныӊ администрациязы интернатка чогуур дузаны көргүзүп келген. Моон мурнунда чылдарда уругларны хеп-биле четпес хандырып турган, интернаттыӊ одалга системазы багай бооп турган. Бо өөредилге чылында уруглар хеп-биле бүрүн хандыртынган, одалга системазы эки септеттинген. Ырак коданнарда малчын ада-иедер-биле интернат харылзаалыг. Ылангыя Сенмит Күжүгет, Борбаан Аракчаа, Адаш Иргит интернатка доктаамал кээп турарлар.

Интернаттыӊ киижизидикчилериниӊ, энелериниӊ ажылчыннарыныӊ коллективи эп-найыралдыг, уругларга эптиг-ээлдек, оскүс-чавыстарга, авазы, угбазы ышкаш, ынчангаш уруглар оларны хүндүлээр. Киижизидикчилер Чечек Чүлдүм-оол, Долаана Бүрүткел ажылынга кончуг кызымак, уругларга ынак. Интернаттыӊ ажылын ооӊ эргелекчизи Чечек Баавыл эки удуртуп турар. Ол даанган ажылынга харыысалгалыг, негелделиг, киижилер-биле ажылдап билир коммунист. Чечек Тюлюшовна чүгле «эккеп бериер, кылып бериер» деп олурарынга хөӊү чок. Үреген стол, сандайны, шкафтарны удур-ла септеттип алыр, уругларны боттарыныӊ ийги төрээн бажыӊынаӊ эт-севиӊге камныг болуруна болгаш ажылгыр чоруккa киижизидип турар. Интернаттыӊ бот-кичээл кылыр өрээли эки дериттинген.

З. ХЕРТЕК.

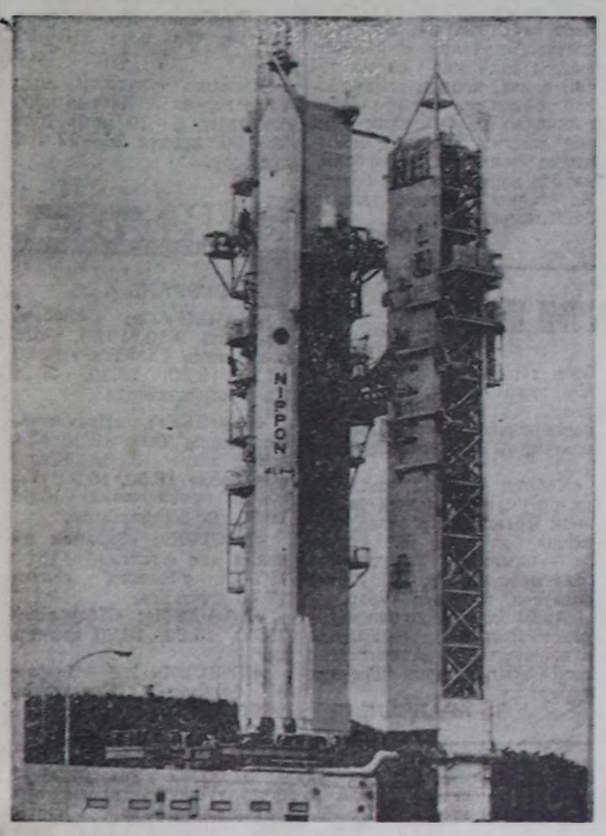

ӨСКҮЗҮНДЕН ӨЛБЕС

Бо бичии уругнуӊ таалаӊчыг удуп чыдарын көрүӊ. Та чүӊ дүжеп чыдар ийиев. Уруглар бажыӊында бо уругнуӊ келир үези бистериӊ-биле домей болбай аал: ол күрүениӊ бүрүн хандырылгазында. Ынчалза-даа хомудаар сеткил билбес бо чаштыӊ шыдамык түрээн өйүп чоруур чүве база бар, ол болза ону каапкан арагаты ада-иелери-дир. Ам оларныӊ бичии кижиге хереэ-даа чок, ооӊ ада-иези — совет күрүне, бичии оскүс уруглар эки чурттазын дээш акша-хөреӊгизин харап чокка шилчидип турар совет кижилер бар. Ындыг турда-ла, бичии чаштыӊ шыдамык түрээ хире-хире болгаш өйүп чоруурун утпаалы, чаштарга өг-бүлениӊ таарымчалыг байдалын тургузаалы.

В. МЕДВЕДЕВТИӉ фотозу.

СЭТА-ныӊ фотохрониказы.

Танэгасима дээр япон космодромда бо хүннерде чырынай шыпшыӊ апарган.

Херектиӊ үжуру үүл дээрге, космос делгемиия шинчилээр талазы-биле япон национал эргелел февраль 16-га чедир Эйч-1 деп чедирикчи ракетаны салып үндурериӊ планнап турган. Салып үндурер шолге ракетаны (чурукта) тургускаиының соонда, схемада үреликчүүлдериӊ специалистериӊ тыпкаиының соонда ону салып үндурериӊ соӊгаарлаткан. Ындыг үреликчүүлдер «АКШ-ка кылган» деп танмалыг өске-даа интегралдыг схемаларга бар турган.

Орбитаже Эйч-1 ракетабиле харылзааның Си-Эс 3-Эй деп үшкү япон спутникти салып үндурериӊ планнап турган. Салып үндурер шолге ракетаны (чурукта) тургускаиының соонда, схемада үреликчүүлдериӊ специалистериӊ тыпкаиының соонда ону салып үндурериӊ соӊгаарлаткан. Ындыг үреликчүүлдер «АКШ-ка кылган» деп танмалыг өске-даа интегралдыг схемаларга бар турган.

Киодо—СЭТА-ныӊ фотозу.

БӨМБУРЗЕКТИӉ судалы

АЙЫЫЛ ЧОК ЧОРУК ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Израильдиӊ эжелеп алганы араб девискээрлерде байдал дугайында айтырыг талазыбиле дискуссия КНО-ныӊ Айыыл чок чоруk Чөвүлелиниде эгелээн. КНО-ныӊ тайбың камгалалыныӊ талазыбиле кол органы болур Айыыл чок чоруk Чөвүлелиниӊ хүлээлгези болза, Чоокку Чөөн чүк айтырыыныӊ талазыбиле делегей конференциязын чыылдырарынга белеткел ажылдарын дүргеи чорудуп эгелээри болур деп, дискуссияныӊ киржикчилери саналдап турар.

Араб–израиль чөрүлдээлерни политиктиг арга-биле шинтпирлээр дугайында делегейниӊ хөй-ниитизиниӊ негелдезин деткип, делегей конференциязын чыылдырары амгы үеде делегей харылзааларында чугула айтырыг апарган деп, Ислам конференция организациязыныӊ чиӊгине секретары Саед Шарифуддин Пирзада саналдаан. Ол саналды КНО-ныӊ чанында Араб чурттар лигазыныӊ доктаамал хайгаракчызы Александр Фон Вартенбург болгаш Бразилия, Сенегалдың, Непалдың, Марокконуӊ, Египеттиӊ, Сирияныӊ, Францияныӊ делегаттары деткээн.

КНО-ныӊ чанында Палестинаны хостаары организацияныӊ доктаамал хайгаракчызы Зухди Лабиб Терзи израиль эжелекчилер Палестинаныӊ чонунга аар-берге човуланны таварыштырып турар, деп чугаалаан. Ол черде хан төгүүшкүнү соксаал чок үргүлчүлеп, муӊмуӊ тайбың чурттакчылар амы-тынындан чарлып турар. Палестин улустуӊ чөптүг негелдезин деткип, делегей конференциязын чыылдырары эргежок апарган деп, ол саналдаан.

Дискуссия үргүлчүлеп турар.

УЗАТКАН

КОЛОМБО. (СЭТА). Шри-Ланканыӊ парламентизи чуртта чарлаттынган онза байдалдыӊ хуусаазын узаткан. Парламентиниӊ херектер министри Винсент Перрера чурттуӊ чамдык районнарында байдал дүшкүүрленип турарындан онза байдалдыӊ хуусаазын узадыр дугайында шинтпир хүлээп алдынган деп дыӊнаткан.

Тамил удурланыкчылар хан төгүүшкүннүг үүлгедиглерни кылырын үргүлчүлеп турар.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БЕЛГРАД. Эрткен неделяда совет режиссер Тенгиз Абуладзениӊ «Буруузунуушкун» деп кинозу-биле югославиа көрүкчүлериниӊ баштайгы таныжылгазы болган. Ооӊ көргүзүү-биле делегейниӊ «Фест» кинофестивалы ында эгелээн. Делегейниӊ кинофестивальдарыныӊ эӊ дээди шаӊналдарын алган барык-ла бүтүү фильмнериӊ чыып турар ол көрүлдеде Совет Эвилелинден «Эштикчи», «Робинзонада, азы мээӊ англи даайым», «Оор» деп фильмнер бар.

Белградта болуп турар фестивальда ниитизи-биле 40 хире даштыкы фильмнерни көргүзер. Албанныӊ эвес программада Кыдат Улус Республиканыӊ фильмнерин эӊ баштай көргүзер.

ПРАГА. 1987 чылда ЧССР-ниӊ экономиказыныӊ хөгжүлдезиниӊ дүргедээшкинни оожумназа-даа бүрүнгаарлаашкын бар болган деп, эрткен чылда улус ажылагыйыныӊ хөгжүлдезиниӊ түӊнеддериниӊ дугайында ЧССР-ниӊ федералдыг статистика эргелениӊ парлап үндүрген дыӊнадымында айтып турар.

Үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый продукциязыныӊ хемчээлиниӊ өзүлдезиниӊ талазы-биле, капитал тудут объектилерни ажыглалга киирер талазы-биле планныг онаалдалар күүсеттингем. Аӊш-чемниӊ кол бараанналары-биле чурттакчы чоннуӊ деӊ-дескн хандырылгазын боттандырып чорудуп турган. Экономиканы интенсификастаарыныӊ темплери планнаттынган деӊнелден куду болганы национал орулганиӊ чүгле 2 хуу өскенинде чылдагаалы болган. Эрткен чылбиле деӊнээрге даштыкы садыг саарылгазы 2,4 хуу, ооӊ иштинде социалистиг чурттар-биле садыг саарылгазы 3 хуу өскен.

СОФИЯ. Болгарияга ассоциацияларныӊ бүдүн чартык чыл иштинде туруп келгениниӊ үезинде чурттуӊ ажыл-агыйжы аммыдыралы элээн идепкейжээн.

Министерстволар болгаш оларны солуп турар ассоциацияларныӊ аразында принципиалдыг ылгал бар. Чурттуӊ удуртулгазы шилчилге үезинде оларга чамдык хүлээлгелерни берген-даа болза, министерстволардан ылгалыштыр олар күрүнени төлээлевейн турар. Амгы үеде ассоциацияларныӊ администрativtig аппарады 118 кижиден тургустунган, а министерстволарга оларныӊ саны 493 кижи чедип турган.

Чурттуӊ машина тудуунуӊ бүдүрүлгелериниӊ барык 85 хуузу ассоциацияларныӊ кежигүнү болуп турар. Ында ийи чүс бежен муӊ кижи ажылдап турар. Оларныӊ бүдүрүп үндүрүп турар продукциязыныӊ чартыы хирезин (3,5 млрд. доллар хире) даштыкыже үндүр садып турар. Оларныӊ 35 хуузун социалистиг чурттарже, арткан 15 хуузун оске чурттарже садып турар.

БУХАРЕСТ. 1990 чылга чедир румын пайысылал далайже үнер черлиг хемниӊ улуг порту болу бээр. Бухарестиниӊ соӊгу-чөөн чүкче таварып эрткен Дымбовица хемни Арджеш хем-биле тудуштуруптар кылымал каналда садыг порту Глиниӊ тудуп эгелээн.

Найысылалдыӊ бодунга ооӊ километр черде амгы үениӊ 13 көвүрүүн, гидротехниктиг чеди белдирни туткан. «Лакул морий» деп кылымал суг шыгжамырын суг-биле долдурган. Бухарестиниӊ барыын талазында Милитарь болгаш Крыӊгашь чуртталга районнарыныӊ чанында суг шыгжамыры чаартыгнан хемни суг-биле хандырар.

Бо беш чылдыӊ төӊчүзүнде тудуун доозар деп турар судно чоруур Дунай — Бухарест аразының каналы 72 километр узун болур. Дымбовицадан хем судиолары болгаш чүүк сөөрткен паромнар Арджеш хемнээш, Дунайже болгаш Кара далайже баарлар. (СЭТА).

ЧУГААЛАЖЫП ЭГЕЛЭЭН

ВАШИНГТОН. СЭТА). Ортумак болгаш ооӊ бичe ыракшылдыг ракеталарны узуткаар дугайында Керээни чугаалажып көөр талазы-биле АКШ-тыӊ сенат хуралы ажылдап эгелээн. Даштыкы херектер талазы-биле сенат комиссиязыныӊ даргазы Клейборн Пелл хуралды ажыдып тура, «Ат салдынган керээ болза, чепсегленишкинни дүжүрер, ылангыя ядролуг чепсекти кызырар болгаш узуткаар херекте чедип алдынган баштайгы чугула базым болур. Бистиӊ сорулгавыс — америк улустуӊ деткип турары ол дугуржулганы бүгү талалыг өөренип көөрү болур» деп чугаалаан.

Республикančы партиядан президент кандидадыныга соӊгударыӊ орaлдажып турар сенатор Роберт Доул: «Ядролуг чепсектиӊ ийи хевирин узуткаарын көрүп турар керээ АКШ-тыӊ эрге-ажыынга дүжүүп турар, ынчангаш даштыкы херектер талазыбиле комитет ук керээни сенатка чүүлдүг деп көөр кылдыр саналдап киирериӊге идеген тур мен» деп саналдаан.

АКШ-тыӊ күрүне секретары Джордж Шульц бодунуӊ саналынга ук керээни ажылдап кылыр талазы-биле чугаалажыышкынналрныӊ кандыг янзылыг боол турганынга тодаргай доктаагаш, ортумак болгаш ооӊ бичe ыракшылдыг ракеталарны узуткаары делегей байдалын экижидиринге эки салдарны чедирер деп демдеглээн.

Ол айтырыгны чепсектиг күштер керээни күштүг болдурбас дээш хөй янзы арганы ажыглаарынга бүгү талалыг белеткенип турар. Керээни бадылаары дээш түржүп турар сенатор Алан Крэистон ону сенаттан күштүг кылдыр бадыладыр төлээде, эде көөр талазы-биле анаа кандыг-даа оскерилгелерни кыабас ужурлуг, а ону чедип алыры «контуг берге» деп чугаалаан.

Ортумак болгаш ооӊ бичe хемчээлдиг ракеталарны узуткаар дугайында Вашингтонга ат салдынган Керээни Каттышкан Штаттарныӊ депшилгелиг хөй-ниитизи бүрүн деткип, ону күштүг кылдыр чарлаарынче конгрессти кыйгырып турар. Чижээлээргe, «Ниити херек» деэр хөйниити организациязы керээни деткииринче чурттуӊ бүгү чонун кыйгырган.

Культура амыдыралы

Культура болгаш уран чүүл ажылдакчыларының билиг бедидер курстарынга республиканың кадрларын мергежилин бедидип ап турар. Районнарның төп библиотекаларының улуг библиографтарының үш неделя өөредилгези чаа доозулган.

Бо өөредилге үезинде библиотека ажылдакчыларынга хөй лекцияны А. С. Пушкин аттыг библиотеканың библиография салбырының эргелекчизи И. В. Подик номчаан болгаш ук ажылда чаа чүүлдерни библиотека кадрларынга таныштырган. Улан-Удэ хоорайда Төөн чүктүң Культура институдунуң башкылы М. Я. Серебряная база хөй лекцияны номчаан.

Курстуң дыңнакчылары республиканың ном үндүрер черинин ажылдакчылары-биле болгаш чогаалчылар-биле ужуражып, Кызылдың төөгүлүг черлеринге, культура төптеринге чорааннар. Олар ам боттарының ажылдаар черлеринде чаа доозулган.

Культура болгаш уран чүүл ажылдакчыларының билиг бедидер курстарының директору В. Ф. Романенко-биле.

ЧУРУКТА: библиографтар билиг бедидер курстарының директору В. Ф. Романенко-биле.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

КЫШКЫ КЕЖЭЭ — УЗУН

Чоннуң «кышкы кежээ — узун» дээн чугаазын шагдан бээр дыңнап келдим. Ынчан хүн дүрту кыска болганда, ол черле төп. Оон ынай кылыр чүве чок, оюн-тоглаа болбас, ылаңгыя чалгааранчыг болур болза, кежээниң төңгүзү чок ышкаш сагындырар. Ол бүгүнү бодай-бодай, Тес-Хемниң культура албан черлерин, суурларын барык шуптузун кезиндим.

— Алды шактан өөреникчилер концерти эгеледи. Оон соонда Самагалдайның «Калдак-Хамар» агиткультбригадазының талантызын коор бис. Силерни база маңап турдувус, он шак үезинде бир чапсарлаашт, улаштыр олуруптар бис— деп, «Кызыгаар» совхозтуң партком секретары С. С. Салчак өөрүшкүлүг уткуп алды. Үениң орайтаарын болгаш хөй концерт көргеш чоннуң шылай бээрин бодаатт: «Алы даарта болгун бе?» — деп айтырдым.

— Чарлалды дүүштелеяскан, хамык улус чыгып келген болгай. Орайтаарындан сезинменер, кыпкы кежээ узун болгай — деп, дүвүрээн сеткилимни ооржуктурду.

Ол кежээ партком секретары-биле, совхозтуң төөктача чаа сонгуттурган директору М. Э. Оюн-биле болгаш оске-даа кижилер-биле чугаадан Ак-Эриктө эки таламе чамдык өскерлиишкиннер бар дээрэн билдинде берди. Ылангыя техника эдилелиннге болгаш ажыглалыгга районда эң-не багай диртип турган совхозта бо ажыл экижип эгелээн. Бир аалга мыят сөөртүр машина ол малчыңның ажыглалыгга хүннээр турган болза, ам бир машинаны үш малчын ажыглап четтирип турар. Оон уламыпдан машиналар кижи бүрүзүнге четтир апарган. Черле ынчаш, машина айтырар кижилер көзүлдүр ховартаан. Бригада болгаш ог-бүле керээзинин, бот-оорулга-чарылганың болгаш бот-ажыглалының ыкы ның салдары ыңдыг болган.

Суурнуң Культура бажыңын түткандан бээр үжен чыл төөкшүлдап турар. Ынчалза-даа ону сеттеп, кышка белеткеп алганы эки чылыг, чырык, арыг-силиг. Оон ыңдыг турганын мурунда көрбээн мен. Ханалында — совхозтуң спортчу шаңналдары: күбоктар, дипломнар, күндүлел бижиктер. Совхозтуң күш-ажылчы коллективтериниң болгаш мурнакчыларның көргүүлгелери, социалистиг чарыштың негелделерге болгаш түңнелдерин... Библиотека бижип-даа болза, номнары эмгелиг, делгинирлерге турумнуг — номчукчу хереглээн номун доваан тып алыр. Мыңдыг байдалдарның тургустугаанының кым-даа өөрүүр.

Ак-Эриктиң түрттакчыларының активизи болгаш идепкейлиг мурнукүүлдеп оранчок бедээн-дир. Ийи концерттиң кайызынга-даа улус дал доодур болду, турган көрүкчүлер аразынче кижи эртип шыдавас. Кежээкиниң он шакта бичии чапсарлаашт, катап-ла олурупталар. А мен, ол хире орайтаар бергенде, улус ээлээп болуур деп бодадым. Парлалга ажылында эде тургустунуушкун болгаш ажык-чалыг чорук дүтайында дыка сонуургааннар. Айтырыглар хөй болган. Мээң кадыңнаң сонуургаанның «Ужаклыг» чечен чогаал катты-

Шаг-шаанда Элчиген-Кулак хаан чурттап чораан дээр чоннуң чугаазы бар. Оон чурттап турган чери Каа-Хем бажында Тере-Хол дужур.

Элчиген-Кулак каржы хаан турган: кулаан көрген кижи бүрүзүн, ол туржук, элик кулаанга демейлешкек кулактыг амытаннарны безин өлүрүп кааптар. Оны ядыы чоннуң тинлээнин тоолчургу чугаа шаандан бээр кадагалап, салгал дамчыдып келген. Ам ол чугаа шии болуп, каракка көстүп келген.

«Элчиген-Кулак» деп шинии республиканың хоочун артистериниң бирээзи, режиссёр Иван Тоолайович Комбу чогаатхан болгаш турган-ская. Шииниң баштайгы ойнакчылары Эрзиниң улусчу театрының бот-тывынгыр артистери болган. Олар ук шинии автор-биле кады белеткээш. Эрзинге болгаш оске-даа чурттакчы суурларга, кожазында Тес-Хем районнуң ажыл-ишчилериңе көргускеннер. Дерт көжегелиг, сес көргүзүглүг бо шии көрүкчүлериңң сеткилинге таарышкан, оларның үнелелии алган болгаш улуг орукче үңүпкен.

— Бодум шүлүкчү эвес мен. Ынчалзажок шииниң созунуң хөй кезии пүлүкбиле бижиттинген. Шинии рецензиялаан чогаалчылар К-Э. К. Кудажы, М. Б.-Х. Кенин-Лопсан оларның дузазы-биле шииниң дыл-домаан хөй катап эде кылдым. Олардан төөгүге, культурага болгаш аас чогаалынга хамаарышкан сүмелерии ап, каш чыл иштинде улуг күштү үндүрдүм — деп, автор чугаалап ор.

Иван Комбунуң шии чогаадыр талазы-биле чедиишкинниг болган баштайгы ажылы бо. А шинии сценага гургузарынга ол — мергежээнниерниң бирээзин. Ол хоржүм-шии театрының сценазынга «Хайыраан бот», «Тартюф», «Неркес», «Чейнеш» болгаш оске-даа чөөрби хире шиилерни тургускан. Ынчангаш бо талазы-биле дуржулга мында бар.

Шииниң концертизи Тыва АССР-ниң культурazының алдарлыг ажылдакчызы Дүпүр Бригад тоолчудур кылган. А хөржүмүнү чоннуң аас чогаалынга үндезилеп, культура ажылдакчызы Саяна Довуу тургускан. Ол болгаш черле араттарның хереклерлерии, идик-хепти бот-тывыңгыр артистер боттары кылып база тыптынып алган. Маңаа чурттакчы чоннуң идепкейлиг киришкенин демделээр херек. Ол дугайын автор улуг өөрүшкү-биле чугаалады. Ылангыя СЭКП райкому, райкүүском болгаш райкүүскомнуң культура килдизи шииниң боттанырынга улуг дузаны чедиргеп.

Тоолчургу чугаага үндезилеттинген «Элчиген-Кулак» республиканың оске районнарынга болгаш Кызыл хоорайга көргүзери күзенчиг. Эрзиниң улусчу театрының бот-тывынгыр артистериниң күзели база ыңдыг. Езулуг үнени аңаа улус ынчан бээр

Элчиген бооп төрээн дүрүүн
Улузундан чажырар дээш
Улуг оглум ханың ижип,
Эъдин чигеш, тотпаан сен. Хаан.

Шииниң маадырларының бирээзи Өпейманың чугаазы бо. Оон ыңай чүү болганын боттарынар көре бээр силер.

К. ЧООДУ.

ЧУРУКТА: шиидеи көргүүг өрт черииниң дайынчызы Константин Кыргыс — кол маадыр Оклан-оолдуң (туграр), а автоклуб методизи Саяна Довуу — Чойган кадыңның ролюнда.

Джон ДАМБАНЫҢ фотолары.

УРАНА

Лириктиг шүлүглел

(Уланчызы. Эгези № 19, 23, 25 «Шында»).

Чодарга-даа карак чажы
Соглур эвес, боду доктаар.
Болчаг шиирим девээзинге
Боданып ап орарымга
Будуу-биле шуглап алгаш,
Буян номчуп турганзыг
боор.
Ынакпыл дээш хей-ле
хөлзеп,
Ыглап чораан хере-нис
чүл?
Ажыл-ишке кызаалыг —
деп,
Айланмаавас сезиик албаан
Ана чазык чугаалашкан.
Сайзанактап ойнап өскен.
Чаңгыс суурнуң төлдери бис.
Көрүшпээнде сактыжа бээр
Хөлчок ынак ажишки бис.
Амыр-менди солушса дээш,
Аъдым аксын тыртып алдым.
Оглуг диштп, дүштүү сен бе?
Өөрүшкүңү күзеп ор мен.
Арай сестип кирип келдим
Авазының арны чазык
Чаңгыс классчы эжим
келгеш,
Чаңа берди, чай чок — деп ор.
Каксы-даа бол сөглеп
кагбайн
Каяа четкеш келгениң ол?
Орган болза дужар силер.
Озалдаан сен, халак ай! —
дээш...
Уранаже чагаа бижээш.
Ужур-чөвүн дыңнаткан мен.
«Чүртталгамны будай бербе
Чүттүг багым чажыр!» —
дээн мен.
Сөөлгү келген чагаазының
Сөзү меңээ ширянн-даа бол.
Маңаар болгаш будалы бээр
Багай-дыр сен, байырлыг! —
дээн.
Оруң ийи, салым башка.
Он чыл хире көрүшпээн бис.
Кудазы боор — Кызылга деп.
Кулаам үүнга дыңналган-даа.
Солуң арның ажарымга
Чонда чарлыг доктор кыс —
дээн.
Уранаңы мактап бижээн
Уран сөстүг очери чор.

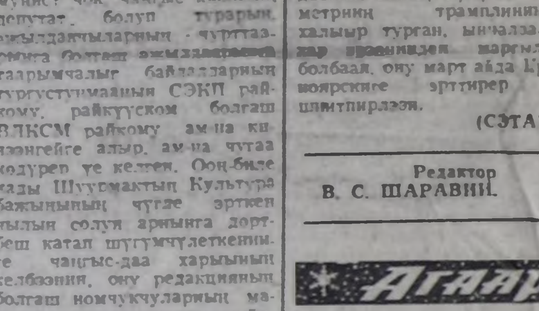
Дүжүм бе дээш карактарым
Дүрбүй түткаш, чоткуладым...
Урананың хөрек чуруу
Улам тода көстүп олур.
Урананың чуруун көргеш,
Уян чүрээм катап хөлзеп,
Ужуралдар көрээм өйгеш,
Удуп чадап чыда хондум.
Ажыл соонда кудумчуга
Аалымче чаңып ор мен
Бодап хүнээн Уранам бо
Болчашкан дег оруумда тур.
Үткүй келгеш, өөрээнимдеи
Уранаңы куспактапкаш.
Ошкаар дидим, эриин бербес
Ойлу бээр дег дестире-дир.
Чаактарын куду чаржып,
Дамды чаштар кылаңнаштыг.
Көржүп келгеш Уранамның
Хөрээ чүге кудараар чоор?
Өйү көөрге үнүш дирлир
Өрү чүткүүр, дазыл тыртар...
Иляг шынчы ынакшыл дээш
Ийлээн ыжык дому бар бе?
Салгын үүнга тынгылаарга
Шаандакы чыды хевээр.
Чүректериң соггу билгип,
Сүмележип турганзыг-даа.
— Ужурашкаш мендилешпээн
Улус-тур бис, аскердиң бе?
Кайыын келдиң, Уранам? —
дээш,
Харыы маңап ыыт чок тур
мен.
— Аарааң деп сураан
дыңнаап,
Аъдым аксын тыртпайн
келдим.
Эмчи болган хөрээм ол-дур.
Экиртип каайн. Ондар —
Чадаанының эмчизинге
Чартык айда чыткаш үндүм.
Эрес-оол деп невропотолог
Экиртип каан — кадыым
кап дег.
Өремелиг шайдан иш! —
дээш.
Оомче чалап аппарзымза.
Кадайым кыс Уранага
Катап хүннеи бээр магат.
Сагыжымда чылыг чаглак —
Садывыста погаан шиви.
Уранага сүмеледим
Ужур-чөвүн чугаалай-дыр.
— Чечек каазын сенээ сунуп,
Сеткилимниң арыын сөглеп,
Баштак карам таныштырып,
Бажыңында барайн, өкпүүм.
Рюкзак чүктээн аныяк эр
Уткүй келди — үжелээ бис.
Мендилештим. Түлүш болду
Мени каксы таныыр эш-тир.
Урананың чугаазындан
Улам хей-аът кире бердим.
Сагыжымдан үнмейн чораан
Чаңгыс классчы эжим — диди.
Урананың душтуу Түлүш
Уран сөстүг баштак эш-тир.
Омак-хөлүг хөорей каап.
Оруувусту кызырып чор.
Аалчылар экпеллим — деп.
Авазынга сөглээлээмде.
Хөлүн тудуп, мендилежип
Хомудал чок хүлээп алды.
Ужа суккан чода эштиг
Улуг хапты сунуп ора.
Ондарларга белээвис — дээш,
Оңмас чечек экеп берди
Айланмааның чечек алгаш,
Амыраанын чүге деңнээр...
Чедип келген төрелдер дээш
Четтирдивис, эки-дир! — дээн.
Чүртталганың чараш каазын
Чугаалажып шайлап ор бис.
Эрткен чылдар чуруттунду.
Эпчок сөстер дыңналбады.

О. АРАКЧАА.

ХООРАЙ АНСАМБЛИ

Кызылда ырының болгаш танцының хоорай ансамбли төөрби ажыг киржикчилиг. Ында ырыга ылап-ла бердинген кижилер ырлап турар. Ансамбльди тургусканындан бээр 25 чыл дургузунда киржип турар ыраажылар бар. Чижээлээрге, Тыванын геология-шинчилел экспедициязының инженери Елена Никитинаны, пассажирлер АТБ-зиниң ажылчыны Николай Константинович адап болур. Оларга Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи атты тывыскан. Ниити ырның база бир ыраажызы Светлана Дидур — Тыва АССР-ниң культурazының алдарлыг ажылдакчызы хүндүлүг аттыг ойлекчизи.

Ансамбльдиң концерттерин көрүкчүлер сонуургал-биле көрүп турар. Ылангыя ансамбльдиң солиэи Светлана Бачиллонуң оруг улустуң ырларын ырлаарын, Николай Константиновтуң баштак ырын, Андрей Кокорин, Александр Бурков болгаш Николай Константинов үштүң хөглүг ырын көрүкчүлер адыш часкаашкыннары-биле үдеп турарлар. Бот-тывынгыр артистериниң күүселделерии көрүкчүлерээң үнелелдерин чедип ап, сонуургаачыг

дооп турарында ансамбльдиң удурткучузу, хормейстер С. П. Юрьевтиң болгаш концертмейстерлер В. Г. Ивановтуң, А. В. Гусевтиң үлүг улут.

Хойнуң ырында колдуунда ортумак назынның кижилери ырлап турар болза, оон танцы белүүнүң хөй нуруузу — аныяктар. Танцыларны балетмейстер В. Н. Попов белеткеп, тургузуп турар.

Ансамбль республиканың районнарынга, Кызылдың күш-амылчы коллективтеринге концерттерни көргүзүп турар.

Б. АРАНЧЫН.

спорт

ВРАТАРЬ — КОМАНДАНЫҢ ЧАРТЫ

АБАКАН. (СЭТА-ның тускай корр. В. Пименов). Эки вратарь — команданың чартыы дижир. Ол чөптүг чугаага Абаканның «Саяи» стадионга маргылдаадан көрүкчүзер-даа, специалистер-даа, хоккейжилер боттары-да бүзүрээн. «Советская Россия» солуунуң шаңналы дээш мячилиг хоккей маргылдаазынга вратарьлар шылгаран турар.

АКШ-тың хоккей командазының вратары Тимоти Махони болдунмас чүүлдү болдуруп, мячиниң хаалга аксынга «олур» тудуп ап турган. Чогум-на харын Махоннинң ачызында АКШ-тың командазы совет хоккейжилерге эвээш санга — 10:0 санга үттуруган. Вратарь багай ойнаан болза, сан талыгыр турар ийик. Таптыг-ла чыл бүрүнгээр бистиң хоккейжилеривис АКШ-тың командазын 21:1 санга уткан. Ынчалза-даа ССРЭ-ниң шилиндек командазының чаа улуг тренери Владимир Янко: «Ол дээрге бүгү хоккейжилериниң мергежилиниг өлүп турарының херечизи болур» деп эскерип чугаалаан.

Тренериниң бодалын Швецияның болгаш Финляндияның командаларының ужургажышкыны тодаргай херечилээн. Моон мурнунда чылдарда мячилиг хоккейге Швецияның, Финляндияның спортчуларны үргүлүг удуп турган. А бо чылын байдал оскерилген: чоокта чаа болган эш хуу ужургажышкынга финнер Швецияның командазын 2:0 санга уткан. Бо удаада шведтер чаңгыс сан ашкаш, уткан.

Абаканда бо маргылдаада ССРЭ-ниң болгаш Швецияның командалары ийи-ийи оюн соонда 4:4 санныг мурнап турар.

АГААР ШАПТЫКТААН

ТЫСОВЕЦ (Львов об.ласть). Трамплинден халыыра ССРЭ-ниң шилиндек-эртип турар чемпионадынга агаар шаптыктаан. Маргылдаанын сөөлгү хүнүнде 90 метриң трамплининден халыыр турган, ынчалза-даа бир ыраажыдан маргылдаа болбаан, ону март айда Красноярскиге эрттирер деп шийтирлээн.

(СЭТА).

Редактор
В. С. ШАРАВИЙ.

Агаар

Республикага булуттап, аяыр. Чамдык черлерге бичe хар чаар. Хаттың күүжү секундада 5—10 метр, дүмеки үеде чамдык районнарга секундада 15—20 метр чедир күштелир. Дүне 25—30, чамдык черлерге 18—23, хүндүс 17—22 градус соор.

Кызылга булуттап, аяыр. Бичe хар чаар. Хаттың күүжү секундада 5—10 метр. Дүне 28—30, хүндүс 20—22 градус соор.

Кино

ФЕВРАЛЬ 4-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Забавы молодых» 9.10, 10.50, «Дакил — князь Галицкий» 12.30, 14.30, 16.30, 18.30, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: «Приключения Марка Твена» 9.30, «Ловлевый шар» 13.00. Клуб «Орлёнок» 10.50, 15.00, «Искатели приключений» 16.50, 18.50, 20.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Забытая мелодия для флейты» 15.00, 19.30, «Человек свиты» 17.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Подростки» 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» К/б «Человек с бульвара Капуцинов» 18.00, 20.00 шактарда.

Телевидение

ФЕВРАЛЬ 4-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Экин, музыка». «Үннер долган оран». 9.15 — «Оруукка кады чоруур кижи». Уран-чечен фильм. 10.35 — Концерт. 11.05 — «Өөнүктер чыглыр бажын». Телефильм. 11.55—12.05 — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — Музыка эртинезинин шыгжамыры. С. Рахманиновтуң чогаалдары. 16.30 — «Григорий Иванович Петровский». «Олар баштайгылар турган» деп бөлүктен док. фильм. 16.50 — Украин улустуң ырлары. 17.15 — «Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.00 — «Демократияга өөренип тур бис». 18.30 — «Мээң эргинимде тоол олурупкан». Мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 18.40 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 19.25 — Бөгүн делегейде. 19.45 — «Ойна, эдер-хааржак». 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Спрут-2». Уран-чечен фильм. 4-кү сериязы. 22.45 — «Бодалдар... Шүлүкчү болгаш чурукчу В. Гончаров». 23.35 — Бөгүн делегейде. 23.45—00.15 — РСФСР-ниң алдарлыг артизи Л. Рюмина ырлаар.

ИЯИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 9.15 — «Москвага аян-чорук. Ленин проспектизи». 8.35: 9.35 — Бойдус эртеми. 4 класс. Сутну ажыглаары болгаш оон камгалалы. 8.55 — «Бистиң бичии кенгуруларывыс». Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05 — Испан дыл. 9.55 — «Ховаганнарның элдептиг ораны». 10.05 — Сонуургапчыг физика. Даяныр точкадан беринер. 10.35. 11.35 — Ф. М. Достоевский. «Херек үүлгедиишкини болгаш кеземче». 9 класс. 11.05 — Испан дыл. 12.05 — «Изиг хар». Уран-чечен фильм. 13.45 — Концерт. 14.05 — Медээлер. 14.15 — «Кижилер болгаш дельфиннер». Үшкү фильм. 1-ги кезээ. 15.15 — 16.10 — Балет артистериниң концерти. 18.05 — Медээлер. 18.15 — Док. фильм.

КЫЗЫЛДАН

18.25 — «Шыяанам». «Кырган дубтуң сөөлгү дужу». Андерсеннің тооллу. 18.45 — Урутларга фильм. 19.15 — «Тыва черде». Үндүрүлгедеги Медээлер. «Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге». «Амыдырал хандырылга албан черлери». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Бөмбүктүг хоккей. «Советская Россия» солуунуң шаңналы дээш делегей маргылдаазы. Швеция биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Ырлажылыңар, өөнүктер!». 23.35—00.25 — «Театр дугайында сактыышкыннар».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Док. фильм. 18.25 — «Көдээниң шагы». 19.25 — Ритмниг гимнастика. 19.55 — Овал-ондак чок шимчээшкин дээш. 20.00—20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Кол скрипка». Мультфильм. 2-ги кезээ.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-41-23, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, информация килдизиниң, корректорларның 3-37-11, бухгалтериянын 3-43-41, солуң келбейи барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солуунуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер. полиграфия болгаш ном садывының херектериниң талазы-биле күүрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Шетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыс № 2661. ТС—00010

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 30 (13630) | 1988 чылдың февраль 5, пятница | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 3 көп.

Бистиң үеживис

ХОЙЖУ Д. С. ҮНДҮҢ

Д. С. Үндүң Улуг-Хем районда «Найырал» совхозтуң хоочун малчылгарының бирээзин. Оон кыштаа Сүме-Белиниң Кошкар-Баштыг деп черде. Бир дугаар төрүүр 310 хойну онча-менди кыштадып турар. Хойнуң хураганын чидириг чок кажгалап алыр дизе, оон ажаалдазын экижидер, немелде чемни бээр. Бо чылын хар кылын, ону хат хөргүктеп каапкан, мал чемни кызыы. Ол чорук кыштаглаашкынны нарыдаткан. Дуржулгалыг малчын немелде чемни хире-шаа-биле өйлеп берип, хойларны мээстерже үндүр кадарып турар. Хойнуң деңгел-күжү эки, даваны таставаан. Төрүүр хой ийнчаңыстап оолдап эгелээн. Февраль айның ортан үезинде түлүктеп төрүүр. Хураганнарны чидириг чок ажаан алыр дээш малчын хынамчалыг белеткениң турар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ХҮЛЭЭЛГЕЗИН КҮҮСЕДИР

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

Шеминиң Хураганныг-Даг деп черде Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады Сергей Сендиммаевич Ондар кыштаглап турар. Оон коданында 338 хоюнуң 145-и төрээн. Хураганнарны от салбас кажавда ажаан өстүрүп турар. Малды дадыктырарынга база каминалгага оон ажыктыын малчын боду ажыл-херек кырында көрүп турар. Кыштагда мал чеми — сигеи, чарба, дус база сүт четчир. Чаш хураганнарны ыдып тударынга авазы база дүмазы Виктор Ондар дузалажып турар.

Бо чылын С. Ондар түс хойдан-на 95 хураганны, кежир кышка удур 25 тонна сигеннии белеткеп база 20 тонна өдекти болуп алырын хүлээнген.

Кыштагның девискээринде хар улуг дүшкеп, оон кадында хат хадааш хөргүктээн. Ынчангаш хойнуң даванмары тастап турар. Оларны ажгылап үскеш, эмнеп турар. Малчынга «Большевик» совхоз төвүнде «Найырал» агитварталдың чурттакчылары улуг дузаны чедирип турар.

А. ДОНГАК.

Чөөн-Хемчик район.

УСПА-ХӨЛДҮҢ ШЫНААЗЫНДА

Каа-Хемде «Совет Тыва» совхозтуң девискээринде хар улуг. Ынчангаш дирекция малды кыштан хүр-менди ажырары-биле чамдык дээштиг хемчеглерни ап турар. Тодаргайлаарга, Успа-Хөлдүң шынаазынче хыргыыш база сигеи белеткээр ийи звенону чоруткан. Анчымаа Эрес-оол удурткан 11 кижи составтыг звено 550 тонна хыргышты белеткээр ыламныг. Баштайгы хүннерде 102 тоннаны кезип бөлгеш, пресстээш совхозунче түдүрүп чоруткан. А сигенчилер 155 тоннаны белеткээн. Бо ажылда Павел Адыя, Чоңдан Доржу, Александр Дакпа, Петр Юмбуу, Арзылаң Давылаң, Виктор Ендан, Семеи Самбуу болгаш өскелер-даа кызымак чоруун көргүзүп турар. Звеноларда техниканы четчир кылдыр быжыглаан.

Н. ДАМДЫН.

Овур район.

САНЧЫНЫҢ ҮЛҮҮ

Амгы хүннерде, район Совединиң депутады, «Тиилелге» совхозтуң саанчызы Кочуунай Сарыг-ооловна Куулар сүт саалдазын эвээжетпес дээш кызымак ажылдап турар.

Ол эрткен чылын социалистиг чарышка идепкейлиг киришкеш, ферманың саанчыларының арааныга ийнги черни ээлээн. 2146 килограмм сүт саап алыр планын 2412 килограмм кылдыр күүсеткен. К. С. Куулар депутат хүлээлгелерин күүседиринге ак сеткилдиин инициативалыын корүзүн турар. Соңгукчулары-биле ужуражып, оларның чагыгларын күүседиринче кичээнгейин доктаамал салып келген. Чурттап турар черинииң аайы-биле спорттуң бөдүүн деривлелиг шөлүн тударынга үлүүн киргеп. Ол шолде Новая кудумчузунуң оолдары конькилеп эгелээн.

(Бистиң корр).

ЧАШТАРГА БЕЛЕК

Садыг училищезиниң сурууларды мастер Галина Георгиевна Щедринскаяның удуртулгазы-биле Кызылда уруглар бажыңының чаштарынга бежен эжеш уктарны аргып бергеннер. Боду дайын үезинде уруглар бажыңынга оскен болгаш ол кижизидикчилеринге кижилерге сагыш човаачал чорукту чаңчыктырып, чаагай херекче эвилелдээн.

Хоорайның хереэженнер човүлелиниң кежигүннери, сурууулдар үш хар иштинде бичии уругларга чылыг уктардан аңгы шоколад конфеталарны, чуруктуг номчугаштарны белекке берген.

А. ХОВАЛЫГ.

ТОДАРГАЙ АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕР-БИЛЕ БЫЖЫГЛААР

● Эртем-техниктиг ниитилелдерниң VII Бүгү-эвилел съездизи ●

Бүдүрүлгелерни бот-оруга-чарылгаже болгаш бот-акпаланыышкыныче бүрүн шилчиткеин эртем-техниктиг ниитилелдерниң мурнунга улуг болгаш тодаргай соруулгаларны салып турар. Оларның кандыг янзылыг шиитпирлеттинип турарының дугайын Волгоградтың «Кызыл Октябрь» металлургия заводунуң инженери, кара металлургияда ЭТН эге организациязының эртемден секретары С. В. Васильева чугаалаан. «Кызыл Октябрь» завод амгы үеде бүрүү-биле чаартынып турар. Ол ажылды дүргедедири-биле чогаадыкчы түр коллективтерни организастап, техниктиг төлевилелдер тургузарының болгаш чугаалажып көөрүүнүң талазы-биле конкурстарны чорудуп турар. Оон ачызында эде дерииткин эки шымарлыг чоруп турар деп, ол чугаалаан.

Съездиниң элээн хой делегаттары чурттуң улус өөредилгезиниң системазын экижидерииге ниитилелдерниң чер-черде организацияларының ролюнүн дүтайында айтырыгга доктаап турду деп, ЭТН Туда область човүлелиниң даргазы профессор **И. А. Смарагдов** саналын эгелээн. Техниктиг дээди өөредилге черлериниге специалистер белеткээринии чугулазын ол демдеглээн. Ындыг өөредилге черлери бүдүрүлгелер-биле керээни чарып тургаш, материал-техниктиг баазазын быжыглаарынга болгаш эртем ажылдары чорударынга херектиг акша-хөреңгини боттары ажылдап алыр ужурлуг. Эртем-билиг чедип алырынга студентилерниң сонуургалын бедидер талазы-биле чамдык саналдарны ол киирген. Дээди өөредилге черинге студентилерге бирги курстан эгелээш сөөлгү курска чедир чээли фондузун организастаар болза эки деп саналды ол киирген. Бир эвес студент институдун эки дооскаш, чедип алган мергежилии бзугаар ажылдай бээр болза, амыдыралчүрттаалгазының эге базымын тургузуп алыры-биле аңаа чээли фондузундан акшаны халаска бээр. Бир эвес ол дооскан эртемнии каапкаш, «хөй акша сүрүп» чоруп каар болза, ону өөредиринге күрүненің чарыгдаан акша-хөреңгизин аңаа төлеттирер чурумну доктаатса эки деп, ол саналдаан.

Белорус ССР-ниң Эртемнер академиязының оралакчы президентиин **А. В. Степанеико** республикада боттандырып турар «Интенсификация» дээр комплекстиг программаның дугайын тодаргай чугаалаан. Ол программада бүдүрүлге технологиязын сайзырааңгайжыдарының, чаа техниканы шиитээдириниң, продукциянның шынарын экижидериниң, иштики курлавырларны дилеп чедип алыр ужурлуг биис деп, ол түңнелиинде чугаалаан.

Оратор оон ыңай эртем-техниктиг депшилгени дүргедедиринге саат ужураштырып турар чүүлдерге доктааган. Чижээлээрге, техниктиг чогаадылганың материалдыг базазы кончуг кошкак, оон ыңай адырлар аразынга бодуиуң эрге-ажыын бодаар чорук ниити депшилгени бурунгаарладырынга улуг саат ужураштырып турар.

Азербайджан ССР-ниң Күрпланының даргазы, ЭТНниң республика човүлелиниң даргазы **А. Н. Муталибов** чаа реформа бистиң экономикавыска эң баштай бо хире калбак хемчээлдиг нептереп эгелээн-дир деп чугаалаан. Эртем ажылдакчылары, ыланғыя экономистер ол чорудулгага кончуг идепкейлиг киржир ужурлуг. Амгы үеде бүдүрүлге коллективтериниң ажыл-агый ажыл-чорудулгазынга делгем перспектива ажыттынган. Чер-черде эртем-техниктиг ниитилелдер ол перспективаны долу ажыттап тургаш, күш-ажылчы коллективтерниң эртемге негелдезин бүрүн хандырар ужурлуг.

ССРЭ-ниң Өртектер күрүне комитединиң даргазы **В. С. Павлов** амгы үеде эки тура хөй-ниитиг организацияларының ажылының ажыктыг чоруун кылдынган хемчегдерии эвес, ажылдың беримчелиин барымдаалап үнелээрни чугула деп саналдаан. Амгы үеде эвилелдиң чаа уставын калбаа-биле чугаалажып көрүп турар. Ол организация демократтыг централизмге болгаш коллективтиг удуртулгага үндезилеттинер ужурлуг деп, ол чугаалаан.

Арменияның ЭТН човүлелиниң даргазының оралакчызы **Г. А. Тер-Мартиросян** бодуиуң саналын ниитилелдериң ажылында чыдып каап турар айтырыгларга тураскаатkан. Ниитилелдериң күжү болгаш акша-хөреңгилери быдаргай хевирлиг ажыглаттынып турар. Оон түңнелиинде күрүне ужур-дузалыг улуг айтырыглар шиитпирлеттинмейн турар.

ВЦСПС-тиң даргазы **С. А. Шалаев** саналынга ниитилелдериң ажыл-чорудулгазының кол угланышкынарынга доктаваан. ССРЭниң эртем болгаш инженерлер ниитилелдерин тургузар дугайында саналды ВЦСПС-тиң деткип турарын ол дыңнаткан. Амгы үеде ниитилелдериң мурнуида туруп турар эң чугула соруга болза, черчерде бүдүрүлге коллективтериниң удуртулгазы, профэвилел организациялары-биле кады коллективтиг керээни, бот-оруга-чарылганы, бот-акпаланыышкынны калбаа-биле иептередири болур. Бо беш чылдың төнчүзүнге чедир чуртка чаңгыс-даа карылгалыг бүдүрүлге турбазын чедип алыр ужурлуг биис деп, ол түңнелиинде чугаалаан.

Съездиге ССРЭ-ниң Күрплаи даргазының оралакчызы **Г. Б. Строганов**, «Гипроруыром» институттуң Камчаткада салбырының директору **К. И. Назыров**, Латвияның Компартиязының Даугава партия райкомунуң ийнги секретары **Э. М. Петлах**, Казань институттуң профессору **А. Ф. Дрегалин**, профэвилелдериниң Харьков область човүделиниң даргазы **В. К. Чуб**, ЭССР-ниң Эртемнер академиязының информатика болгаш техниктиг физика салбырының эртемден секретары **Э. Х. Тыугу** болгаш оон-даа өскелер саналбергеи.

ССРЭ-ниң Министрлер Човүлелиниң Даргазының оралакчызы, ССРЭ-ниң Министрлер Човүлелиниң Машина тудуушкун талазы-биле бюро даргазы **И. С. Силаев** делегаттарның кичээнгейин улус ажыл-агыйының кол адырларының мурнунда туруп турар сорулгаларже угландырган. Эде тургустуунушкунуң сорулгаларын чеднишкиниг шиитпирлээринге кайы-даа адырга чаа техниканы, бүдүрүлге чорудулгазының мурнакчы технологияларын шингээдири кол рольду ойнаар деп, ол демдеглээн.

Даштыкы чурттардан келген аалчылар съездиге байыр чедирген.

Съездиниң ийнги хүнүүн ажылынга СЭКП ТК-ның секретары **Г. П. Разумовский** киришкен.

Февраль 4-те съезд ажылын үргүлүүлээн. Чурттуң 13 миллион хире эртемденериниң, инженерлериниң, экономистериниң болгаш чогаадыкчыларының төлээлекчилеря эртем-техниктиг депшилгени дүргедедириниң оруктарын чугаалажып көрүп турар.

Съездиниң ол хүн болган хураалынга Тираспольдун даараныдга каттыжышкынының чиигине директору **В. С. Соловьева**, профэвилелдериниң Литва республика човүлелиниң секретары **Ю. А. Антанайтис**, «Социалистическая индустрия» солуунуң кол редактору **А. А. Баранов** болгаш оон-даа өскелер санал берген.

Санал бээри доозулган. Делегаттар иletkел талазыбиле доктаалды дүзээп алган. Оон бир пунктузунда: «хөй-ниитиниң саналын бзугаар ССРЭ-ниң эртем болгаш инженер ниитилелдериниң эвилелин тургузар. Бо съездиии оон тургузукчу съездизи кылдыр санаар» деп бижээн.

Чаа эвилелдиң баштаар черииниң даргазынга академик **А. Ю. Ишлинскийни** съезд соонда болган пленумдан соңгаан.

(СЭТА).

БАДЫТКАТТЫНА БЭЭР

Экономиктиг аргаларны ажыглап эгелээп

Ажыл-агыйның экономиказын хөгжүдерииге, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерииге киижилериң киржилгезин идепкейжидириге, оларның бот-башкарлың ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузуп, удуртуп баштаарының чагырын дүжаар аргазындан чайлап, экономиктиг аргаларны ажыглап эгелээнии биске улуг идиглиг болган. Оон-биле чергелештир киижилериң ажылдаарынга, чурттаарынга болгаш дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынче кичээнгейни салган. Ол ажыл баштайгы эки түңнелдерии «Алдан-Маадыр» совхозта берип эгелээн.

Ак-Даш, Ортаа-Тал сүт-бараан фермаларында улуг эвес столоваяларны, буфеттери ажыткан. Ак-Даш салбырга чунар-бажыңны, 6 харлыг уруглар өөреиир лесли-садыкти планнан дашкаар туткаш, ажыглалга киирген. Эрткен ийи чылда малчын кыштагларга 10 чурталга бажыңын, 17 чунар-бажыңны, 2 кызыл-булуңну туткан. Бора-Тайга суурга 200 олуттуг клубту туткаш, ажылгалга киирген. Совхозтуң төвүнге болгаш оон салбырларынга 34 өг-бүлениң квартира-биле хандырган. 30 малчынга өг кидизин, 6 малчынга 4300 рубль өртектиг өгнү садып берген. 40 квартирага газты киирген.

Социал болгаш ажылагыйжы айтырыгларны шиитпирлээрииге хамыктын мурнунда кол рольду тудуг ойнаар. Ынчангаш ажылагыйның бо адырын элээн быжыглаан. Мурнуку чылдарда совхозтуң тудугжулары чылда 450—500 мун рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын шиитээдип ап турган болза, 1987 чылда 1 миллион 116 мун рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын шилган. Чыл планынга көрдүнген ажылдар бүрүнү-биле күүсеттинген. Социал чергелиг тудуглардан аңгыда ажыл-агый объектилери түттүнгулаан. Ортаа-Тал сүт-бараан фермазынга 240 бызаа кирер кажаапы, 8 трактор турар гаражты туткан, Шолдээ-Тей хову бригадазының төвүнде тараа шыгжаар 2000 дөрбелчии метр шөлдү бетоннаан.

Шиитпирлээр ужурлуг айтырыглар ам-даа хөй. Оларның бирээзинге ыяш соорттур 2 машинаның багай ажыглалын, 2 пилорамманы доктаамал ажылдадып шыдавайн турарын хамаарыштырып болур. Тудар объектилер база база хөй. Алдан-Маадыр суурга 140 уруг турар ясли-садикти, 6 харлыглар өөреиир школаны, 49 өг-бүлеге чурталга бажыңнарын тударын негеттиниң турар. Совхозта бар курлавырларны ажыглап тургаш, тудугнуң темпизин дүргедедир бис. Бо чылдан эгелеп, Ара-Арга деп черге чугайны орттедир. Ак-Даш салбырынга туйбу бүдүрер цехти тургударын планнап турар бис. Салбыр бүрүзүнге тудугжу звенону тургузуп, чылда 10 бажыңны тударын чедип алыр. Тудуг материалдарды сөөртүүнге 2 тракторну, 2 машинаны быжыглаар. Ыяш дилдирер 2 пилорамманы 2 эзлчег-биле ажылдадыр. Бо хемчеглер совхозка оран-сава, ажыл-агый объектилериниң тудуун дүргедедирин хандырар.

Совхозтуң экономиказының кол адыры — мал ажылы. Оон-биле дорт харылзаалыг бир чугула адыр — чер ажылы. Мал, чер ажылының беримчезин улгаттырар дээш чамдык хемчеглерни ап чоруткан. Оон түңнелиинде он ийнги беш чылдың баштайгы ийи чылында продукция бүдүрер планын совхозтуң ажыл-ишчилери ажыр күүсеткен. 74 тонна эттии, 72 тонна сүттү, 539 тонна тарааны күрүнеге планга немей саткан. Ынчалза-даа картофель, ногаа аймаа садарының планын күүсетпээн. Ол колдуунда ажыл-агыйжы эвес чоруктуң уржуундан болган. Ногаа аймаан ковудедир дээш хемчеглерни ап чорудар бис.

Чер ажылының бүдүрүкчүлүүн бедидерииге керээлиг звеноларны 3 чыл буруңгаар тургузуп эгелээни идиглиг болган. Кижилерии черге хамаарылгазы көнгүс оскерилген. Ажылдың төнгү түңнели-биле ажыл төлевирии харылзаштырганы черни белеткээрии-ден эгелээш, дүжүттү ажаап алырынга чедир ажылдың шынарын экижиткен. Тарааны бүдүрери, ону күрүнеге садарының хемчээли чылдан чылче ковудеп орар. Кол мал чемнери силос, семиж. сиген аймаан четчир кылдыр белеткеп ап турар апарган бис.

Эрткен чылын керээлиг ажылдап турган хову звеноларының кежигүннери бир кижиге онааштыр 6006 рубль продукцияны бүдүргеи. Тыва АССР-ниң алдарлыг чер ажылдакчызы А. К. Кыялоолдуң удурткан звенозу 135 мун рубльдиң продукциязын бүдүргеи. Ол дээрге звенонуң бир кежигүнүнге онааштыр 11 мун 255 рубль түңнүг продукцияны бүдүргени-дир. Эки көргүзүглер бар-даа болза, чер ажылын организастаанында четпестер бар болуп артпышаан. Звеноларның тарып остүрүп турар культураларын таарыштыр хуваап кагбаныидан ажылдаарынга таарымча чок чүүлдер тургулаан. Бо звеноларның тарып остүрер культураларын эде хуваар бис. 1988 чылда тараа, картофель, ногаа аймаа, мал чемни остүрер звенолар турар. Ногаа аймаа остүрериие совхоз-биле керээлиг өг-бүле звенолары ажылдаар. Олар кол агроном М. Бегзиниң кол гидротехник О. Чучуниуң удуртулгазы-биле өөренип эгелээн.

Коллективтиг болгаш өгбүле керээзии мал ажылынга амга чедир шиитээдип албаанывыс үениң негелдезиниге канчап-даа дүүшпес. Ынчангаш малчыннарны өгбүле керээзинче сүт-бараан фермаларын коллективтиг керээже киирер дээш белеткел ажылдарын эгелээн. Бо хүннерде 35 малчын өг-бүле керээлиг ажылдаарынче шилгээн. Оларның өөредилгелии түскай программа бзугаар чорудуп турар. Бо хемчеглер мал продукциязын

Удуртукчуга сөс

бүдүрерии ковудедиринге дузалыг боор деп идегеп турар бис. Ажылды организастаарының депшилгелиг аргазын ажыглавайн турганыывыстан мал ажылының коргүзүглери куду болган. Эрткен чылын 70 бызааны, 74 хураганны, 56 кулуину төрүүр 100 малга онааштыр алган. Малды оорладыр, чидирер чорук кызырылбаан. Чүгле эрткен чылын безин 3 инекти, 611 шээр, 5 чылгы малды оорга алыскан. Күрүнеге дужаап турар малдыыстың денизии куду. Орттумаа-биле бода малдың 280, шээр малдың 38, чылгы малдың 302 килограмм. Мал ажылының продукциязының бот-үнези бедик боор артпышаан. 1 центнер сүттүң бот-үнезии 45 рублъден 63, дуктуң 860 рублъден 1400 рубль чедир оскен. Күрүнеге дужаап турар мал продукциязының шынары багай. Күжү кошкак мал күрүнеге дужаганы дээш 73 мун. сүттүң шынары куду дээш 15 мун, ниитизи-биле 88 мун рубльди чедир албайн барган бис. Бо бүгү четпестерии ажып эртер дээш материалдыг базаны быжыглаар, мал чемин бүдүрериниң бот-үнезин чиигедир, инек биле чылгы бажын өстүрер, күрүнеге дужаар малды тускайлап тургулар, ажыл-ишти удуртуп баштаарының экономиктиг аргаларын калбаа-биле ажыглаарны чугула.

1985 чылда совхоз 1 миллион 750 мун рубльдиң продукциязын бүдүргеи, 1 миллион 450 мун рубльдиң продукциязын сайгарган болза, 1987 чылда 2 миллион 100 мун рубльдиң продукциязын бүдүргеш, 1 миллион 800 мун рубльдиң продукциязын сайгарган. 161 мун рубль арыг орулганы алган.

Чедип алдынган чедиишкиннер дээрге совхозтуң специалистериниң ажылчыннарының механизаторларының, малчыннарының кызымак ажылының түңнели-дир. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериие, корум-чүрумну быжыглаарынга, ажыл-ишти бүдүрериниң, углап баштаарының депшилгелиг аргаларын ажыглаарынга Чечектиг хойжу бригадазының бригадири М. Хертек, комбайнер Б. Ондар, чолаачы Э. Ооржак, саанчы С. Донгак, хойжу Ы. Монгуш, зоотехник Ш. Чайынмаа, суттагчы С. Бызытмаа дээш хөй эштер боттарының улуг үлүүн киирген. Киижилериң тура-соруун кодүрер социалистиг чарышты багай эвес организастап, мурнакчыларны күш-ажылчы чедиишкиннери дээш шаңнап, мактап турар бис.

Совхоз бо чылын долу бот-оруга-чарылгаже, бот-акпаланыышкынче шилчээн. Бар арга-курлавырны санап көргеш, он ийнги беш чылдың үшкү чылында 335 тонна сүттү, 467 тонна эттии, 15,3 тонна дуктуг, 200 тонна тарааны, 30 тонна ногааны, 60 тонна картофельди күрүнеге садар деп шиитпирлээн. Алган хүлээлге белеп эвес. Ону күүседир дээш бүгү күштү чыып, күженишкиниг ажылдаар бис. Бо чылын долу бот-оруга-чарылгага, бот-акпаланыышкынга кайы хире ажылдап билириивис ажылхерек-биле бадыткаттына бээр.

Х. МОНГУШ.

«Алдан-Маадыр» совхозтуң директору.

М. И. Майнистованы Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Өскүс уругларның болгаш ада-иезиниң азырал-хайгаралы чокка арткан уругларның киижизидилгезиниге болгаш өөредилгезиниге ачы-хавыяазы дээш **Майнистованы Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии**-биле шаңнаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай.
1988 чылдың февраль 4.

А. Н. Терешковага, Н. Б. Ховалыгга «Тыва АССР-ниң школазының алдарлыг башкызы» хүндүлүг атты тыпсыр дугайында

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Өскүс уругларның болгаш ада-иезиниң азырал-хайгаралы чокка арткан уругларның коммунистиг киижизидилгезиниге болгаш өөредилгезиниге ачы-хавыяазы дээш **«Тыва АССР-ниң школазының алдарлыг башкызы»** хүндүлүг атты **тыпсыры болза**:

Анастасия Ниловна **Терешковага** — Кызылдың школа-интернадының киижизидикчи улуг башкызы.

Нарын Базыр-ооловна **Ховалыгга** — Кызылдың школа-интернадының киижизидикчи башкызы.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай.
1988 чылдың февраль 4.

БОТ-ОРУЛГА-ЧАРЫЛГАДА

Алма-Атаның чоогунда Талгар хоорай бот-оруга-чарылгалыг хоорай апарган. Ол хоорайга моон мурнунда коммунал-ажыл-агый чери чок турган. Ынчангаш хоорайда коммунал-ажыл-агыйның инженер четкилерии ялзы-бүрү бүдүрүлге коллективтери чоок-кавы черлерии барымдаалап септеп турган.

Хооркүүскомнуң чартык чыл бурунгаар хүлээп алган шиитпирии ёзугаар бүдүрүлге черлериниң хоорай ажылагыйынга кириштирер акша-хөреңгизин каттыштырташ, септеглге-тудуг кылыр түскай бот-оруга-чарылгалыг бүдүрүлгенни тургускан. Кудумчулар, каналізацил системазы, чыгыдылга кылыры болгаш септээри дээш өске-даа ажылдарны ол кылып турар.

(СЭТА).

Советтер болгаш амыдырал

САЗЫНДАН АДЫРЛЫРЫ— АМЫДЫРАЛЧЕ ЧООКШУЛААРЫ

Кодээ Советтерниң сессияларын чүү хире болгаш эрттирерин кичээнгейге алыр үе келген. Чүте дээрге удаадараа хуралдап турарындан моңу буу-хаалап турар таварылгалар бар. Ынчан оон ажыктыының дутайында чугаа безин турбас.

Бир дугаарында белеткел дугайын көрээли. Далаш кадында хүлээп алган, оон-биле ажылдаар ужурлуг шиитпирлер эренгей болуп турар. Ынчангаш шиитпирлериң күүселдезин организастаары, чамдык хемчеглерни боттуг контрольга алыры болдунмайн баар. Харын-даа чамдык таварылгаларда кодээ Советтериң күүскомнарының секретарьлары сессияларның, өске-даа хуралдарның протоколдарын эмгелей кылып четтикпейн турар. Аңаа улаштыр дараазындагыларының документилерин белеткеп кылыры маңнай бээр. Ол дутайын Эрзин районда Бай-Даг кодээ Совединиң секретары В. М. Күнчүң, Мөренниң — С. К. Күдер, Нарын кодээ Совединиң күүскомунуң даргазы Л. А. Саныга, Сүт-Хөл районда Бора-Тайга кодээ Совединиң күүскомунуң даргазы Ю. М. Базытпаа, Барыын-Хемчик районда Эрги-Барлык кодээ Совединиң күүскомунуң даргазы Б. Ю. Саая олардан дыңнаан мен.

Бистиң республикада суур болгаш кодээ Советтериниң дутайында хоойлуну, Советтер ажылының эрги практиказын эде көөр үе келген. Барык чээрби ажыг чыл үеним дургузунда хоойлуунуң чамдык чүүлдери бөгүнгү амыдыралдың негелделеринден хожудап каап турар. Ылаңгыя хөй хуралдаар, саазын шокарлаар ажылдың стилиндеп ажыл-агыйжы байдалче шилчиир. Советтер ажылынга элээн чедиишкиннерлиг болуп турарларның дуржулгазын өөренир. Чижээ, чылда эртип турар сессияларның хуралдарын алды катап эрттирери билдингир. Сиу дөрт чедир кызырып көрзе чүл? Хуралдарның санын кызырарга, оон белеткелин чорударынга үени курлап алырынга, ол ажылга депутаттарның киржилгезин калбартырынга таарымчалыг байдал тургустунар.

Ам бөгүн байдал мындыг. Кодээ Советтиң күүскомунун даргазы, секретары бежен-алдан, чамдыкта оон-даа хөй справканы бижип турар, оон-оон аңгы-аңгы шиитпирлерни, документилерни бижик машиназынга парлаар. Чаа өглеңгеннерниң, төрүттүнген чаштарның бүрүткел демдеглелдери, хамаатыларның чурттап турар черинин аайы-биле үндүр база кинр бижидилгелерге дээш ажылдар үстүр эвес. Учётка турар чамдык хамаатыларның характеристикаларын эрте-хоойлу органнарынга бижип бээри, херээн көрдүрүп турарларның өглүлезиниң составының, азыралында турарларның, ол кижиниң хууда мал-магазының, өнүч-көрөңгизиниң, дузалал ажыл-агыйының дугайында справкаларны улус судунга белеткээри болгаш өске-даа ажылдар бар.

Хүн бүрүнүң ажылы үстүр эвес. Күүскомга, сессияларга көөр айтырыгларны белеткээри, доктаамал комиссияларның хуралдарынга киржири, агитквартираларда, хөй-ниити организацияларында кылып чорудар ажылдар. Январьның «чүъгүн» канчаар боор оны! Маңаа чүгле чаңгыс чижектен ап көрээли, улустуң хууда малын санаары. Мүң-мүң бай малдың чизезин чаңгыстап тургузуп келир болгай.

Ниитиниң малынга мал чемнериниң белеткелиниң үезинде райкүүском кодээ Совет күүскомнарының даргаларын каш-даа катап келдиртир, белеткел бүдүүзүнде 3—4-даа удаа район товунге чедер. Мал чеминиң белеткелиниң дугайында айтырыгны совхоштуң ниити хуралынга, парткомунга, кодээ Советтиң күүскомунга, агитквартираларга, чоннуң чыыжынга, сессияга чугаалашкаш туруп бээр. Оон орнунга күш-ажылды доп-дораан организастап кирипсе? Ынчан дыка хөй шак-үени мал чеминиң белеткелинге курлаң ап болур.

Бо чижектиг байдалга туларга, сөс биле саазын шокардаар «ээремге» дүже бээрге, кижилерге чедери, оларның күжүн чугула ажыл-херектерже мөңңээри белен эвес болдур ийин. Кол чүүл болза, кодээ Советтерниң сессияларының хуралдарын кызырары, саазын шокарлаарын эвээжедири. Ынчан депутаттарның ажылын эде тургузуп ап болур.

Мен бодаарымга, кодээ Советтериниң сессияларын ужур барымдаалап эрттирген херээ черле чок. Оон ажылынга депутаттарның боттарын идепкелии-биле киириштирзе эки. Ол ажылды чорударының чаа арганарын тывары күзенчиг. Аңаа хамаарыштыр номчуучулардың санал-оналын «Шын» солуунуң арыннарынга номчуксап турар мен. Оларның бо талазы-биле түннели, бодалы база арга-дуржулгазы херек болуп турар.

Ю. АРАКЧАА,
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумуның оргкилдизиниң инструктору.

Беш чылдың книжилери

СЛЕСАРЬ КЛЮЕВ БИЛЕ ЧОЛААЧЫ КОВРИГИН

«Буруңгаар» совхоштуң машина-трактор мастерскаязында П. Клюев он ажыг чыл ажылдап турар. «Ажылынга бердинген, чагыг бүрүзүн шынарлыг кылыр, биче сеткилдиг книжи» деп, МТМ эргелекчизи М. Сандараа ону мактап чугаалаар. П. Клюев бо хүннерде часкы тарылгага ажылдаар техниканың септелгезинде үлүүн кирип турар.

ЧУРУКТА: слесарь-аппаратчик П. Клюев.

Александр Иннокентьевич Ковригин республиканың «Тыва газ» бүдүрүлге эргелелинде 12 чыл иштинде газ соөртүр машинаның чолаачызы бооп ажылдап турар. Ай санында Саян артындан 48 кубометр газты соөртүп, планын 112 хуу күүседип турар. Бодунуң хүлээнип алганы «ЗИЛ-130» автомашиназының моторунуң капитал септелгезин кылып турда, чай аразында, мурнакчы чолаачыны чүрүкка тырттырып алдым.

Б. КҮЖҮГЕТТИҢ фотолары.

БАШТАЙГЫ ТҮҢНЕЛДЕР

Эрзин районнуң Ленин аттыг совхозунда машина-трактор парыгы орулга чок ажылдап келген. Машиналарның үрелир чоруу көвей. Оон түннелинде машиналарның орукче үнери кончуг эвээш. Машиналарның артык кезектерин өй-чижек ёзугаар үлеп турары кижи бүрүзүнге билдингир. Бистиң автопарктың артык кезектерин арттыр чарыгдап турар. Оларның отчёт-учёду эренгей, чолаачы бүрүзүнүң чарыгдаан кезектериниң түңү билдинмес. Машиналарның кывар-чаар материалдарының чарыгдалы хөй. Ажыл-агыйның бүгү адырларын бот-орулга-чарылгаже, өг-бүле керээзинче бүрүнү-биле 1987 чылдың январь 1-ден эгелеп киирген. Бо экономиктиг аргаже киргени-биле чолаачыларның камналга чок чоруу эвээжеп, машиналарның чүктүг чорууру көвдээн. Хоотуң коммунист чолаачылар К. Буду, И. Санчай оларны хойжу бригадаларже суг сөөртүрүп-биле бижыглаан. Ол ышкаш чүк машиналарының чолаачылары Б. Дембирель, С. Манчыы, М. Хайдып олар бот-орулга-чарылгалыг хойжу бригадаларда болгаш сүт-бараан фермазында бижыглаттынган. Бо эштер бригаданың үн бүрүде ажыл чорудулгазынга киржип, боттарының ажылын баш бүрүнгаар планнап, бригаданың берген даалгазын үе-шаанда күүседир дээш пудургу ажылдап турарлар. Чүгле отчёт-учёттуу экижиткенинден 9 тонна бензинни, 1 тонна үстүү совхоз камнап алган.

Чолаачылар ортузунга өөредилгени доктаамал эвес чорудуп, оларның профессионал мергежилин бедидеринге кошкак кичээнгейни салып келген. Совхозта I—II классты тың. Д. Е категорияларның чолаачыдары кончуг эвээш. Бо бүгү четпестерни сайгарып, өөренип көргеш, совхоштуң удуртулгазы автомобилистериниң политэкономиктиг өөредилгезин неделя санында доктаамал чорударын шиитпирлээн. Чолаачылар хууда керээже 1988 чылдың январь 1-ден эгелеп кирген.

Совхоштуң директору Р. Күнүүжап, кол экономист М. Лудуп политэкономиктиг өөредилгени чолаачыларның ортузунга доктаамал чорудуп турар. Өөредилгени эрттирерде, оларның ажылынга элээн чедиишкиннерлиг болуп турарларның дуржулгазын өөренир. Чижээ, чылда эртип турар сессияларның хуралдарын алды катап эрттирери билдингир. Сиу дөрт чедир кызырып көрзе чүл? Хуралдарның санын кызырарга, оон белеткелин чорударынга үени курлап алырынга, ол ажылга депутаттарның киржилгезин калбартырынга таарымчалыг байдал тургустунар.

Ам бөгүн байдал мындыг. Кодээ Советтиң күүскомунун даргазы, секретары бежен-алдан, чамдыкта оон-даа хөй справканы бижип турар, оон-оон аңгы-аңгы шиитпирлерни, документилерни бижик машиназынга парлаар. Чаа өглеңгеннерниң, төрүттүнген чаштарның бүрүткел демдеглелдери, хамаатыларның чурттап турар черинин аайы-биле үндүр база кинр бижидилгелерге дээш ажылдар үстүр эвес. Учётка турар чамдык хамаатыларның характеристикаларын эрте-хоойлу органнарынга бижип бээри, херээн көрдүрүп турарларның, ол кижиниң составының, азыралында турарларның, ол

Чугула айтырыглар: специалистиң бодалы

ЭДЕ ТУРГУСТУНУ УШКУННУ КАНЧАП ЧАЙГЫЛЫШ ЧОК БОЛДУРАРЫЛ?

(Бирги кичээл)

Экономикага шиитпирлээр ужурлуг кол сорулга улус ажыл-агыйын эргелеп башкарарының эргижираэн бюрократчы механизмин эде тургузары болур. Ол соруланың хемчээлин көрүп тура, чуртта ам чоруп турар эде тургустуунушкун ажыл-агый механизминге оскерилгелер чорудар дээн үшкү оралдажыышкын болуп турарын барымдаалаар ужурлуг бис. Баштайгызы, Ленинниң эгелээни (чаа экономиктиг политиканы киргени) 20 чылдарның төнчүзүнде ара соксаан. Ийигизи 50 чылдарда, СЭКП ТК-ның Бирги секретары Н. С. Хрущев турган үеде эгелээн: чаартылгалар 60 чылдарның ортан үезинге, Хрущевту Л. И. Брежнев солаан үеге чедир үргүлчүлээн.

50—60 чылдарның реформазы тодаргай чамдык үе-чадаларда экономиканың байдалын экижидеринге бодунуң салыышкынын киирген-даа болза, чедип алырын кордаан аажок улуг түннелдя бербейн барган. Оон эрткеш, реформаларның кол-ла соруглагы хөлүн эрттир төпчүдүлгени чок кылыры база эргелеп башкарарының чагырыш-дужаар методтарын экономиктиг методтар-биле солууру турганда болза, өскерилгелер «буруп» туруп берген йийкпе, азы доктаап боттанмас болган. Бүдүрүлгелериниң бот-тускайлаң чоруу калбарып чоруй удаткан чок-ла кызыгаарлаттынып, экономиктиг идиг бериишкиннери катаплаа чагырган дужаалдар-биле солуттунуп турган.

Чүге ындыг болганыл? Амгы чаартылгаларга эргежок чугула күштү канчаар бээрил? Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, эде тургустуунушкунну канчап дедир ээй дүшпес, чайгылыш чок кылып болурул?

Аңаа харыылаар дизе, төөгүже— 20-ги чылдарның төнчүзүнче, эргелеп башкарылганың амгы туруп турар төпчүткен механизминиң тургустуунуң эгелээн үезинче хая көрүүр апаар.

БЮРОКРАТИЯГА УДУР ДЕМОКРАТИЯ: КАЙЫЗЫ АЖАРЫЛ?

«Социалистиг революция болган нацияларның бот-башкарыыр эргезининң дугайында» деп 1916 чылдагы ажылының киирилде кеэзээ-ге Ленин мынчаар бижээн: «Тиилээн социализм долу демократияны ыяап-ла боттандырган турар ужурлуг». Ол бодалды ол улуг ужурдузалыг деп көргеш, дараазындагы арында база колдуунда ол олчаан катаптаан: «Долу демократияны боттандырбас болза, тиилелгелиг социализм турбас».

Ындыг майыкка баштайгы чоокшулаашкын чаа экономиктиг политика болган. Ол үеде бүдүрүлгелерни башкарарының боттуг быралары оларда ажылдап турарларның холунга турган. Төп органнарның ролю бүдүрүлгелерниң ажыл-чорудулгазын дорт чагырары эвес, а күжениишкиннерни дүүштүрери турган. Оон аңгыда экономиканың боттуг экономиктиг таарыштырыкчызы рынок база ажылдап турган.

Ленин чаа экономиктиг политика дугайында: ол дээрге «үр үеде турар шын» херек-тир дээн. Ынчалза-даа ол чыл-даа четпээнде, чаа экономиктиг политиканы соксадып каан.

Бюрократизм дээрге ажыл-херек шиитпирлээрде чыл-зыр, хөлүн эрттир саазын шокарлаары-дыр деп чамдыкта бодап турар бис. Херек кырында оон-даа шыңгыы түүлдер дугайында чугаа болур ужурлуг: бюрократия дээрге «дүжүметтер эрге-чагыргазы» дээн. Ынчангаш ол демократия-биле — «чоннуң эрге-чагыргазы»-биле дүүшпес.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының алыс соруглазы — эрге-чагырганы чоига бээри, эргелеп башкарарынга киржир аргаларны кижи бүрүзүнге хандырары турган.

1922 чылдың январьда аар аарып турган Ленин ам бүгүдеге биилдингир «Съездиге чагаазынга» мынчаар демдеглээн: «Бистиң политиктиг тургузуувуска чамдык өскерилгелерни бо съездиге кылырын дыка-ла сүмелексээн ийик мен». Чугаа болза ёзулуг-ла улус эргечагырганың база бот-эргелелди бадыткан тургузарының дугайында болуп турган. Партия, күрүне болган ажыл-агый талазы-биле командылаар албан-дужаалдарга кирген партия кежигүннериниң бюрократтар кылдыр шаарланып өскерлиринiң айыылы революция соолүндеги башгайгы чылдарда-ла билдинип келген. Ленин бо бодалды чаңгыс эвес удаа катаптап турган: Россияга революцияның эгелээни социал чаартылгаларга эң-не айыылдыг түве болза бюрократизм болур.

Ленин оон-биле демиселдиң оруктарын тода айыткан. Оларның эң колдары болза: күрүне аппарадын демократчыдары, аңаа шуптуу сонгулдалыг чорук турар болгаш бүгү-ле албан-дужаалдыг кижилерни кайыдаа үеде солуп болур турар ужурлуг, ол ышкаш олча-ажык алыксаарларга командылаар албан-дужаалдар хандыкшылдыг түүл болбазын дээш, оларның шалынын ажылчынның ортумак шалыны хүре кылдыр доктаадыр. «Съездиге чагаазынга» Ленин аппаратка болгаш ТК-га хөй санныг ажылчыннарны киирерин, ТК-ның Чингине секретарынга Сталинден өскө, кижини сонгуурун база саналдазын.

Ленинниң күзел-соруу күүсеттинмейн арткан, бюрократияга удур чорудуп турган ынчаардагы хемчеглерин сөөлүнде соксаткан.

Оон-биле кады, мен бодаарымга, сталинизминиң үнген дозуң чүгле Сталинниң бодунуң өвүгай чүүлдеринден дилээри шын эвес боор. Чөп харын, оон алдарга ынак, эрге-чагыргазырак чоруу рольдуг болганы чугаажок. Ынчалза-даа сталинизминиң тыптып келгениниң кол болгаш боттуг чылдагааны болза бюрократчы «эрге-чагырга пирамидазы» болур, аңаа бир бөлүк дүжүметтериң кырынга бир начальник дарга турар ужурлуг, ындыг болганда «бүгү даргаларның даргазы» ыяап-ла херек болгай. Хөйле чылдагааннардан ындыг дарга Сталин болган.

БЮРОКРАТЧЫ ЦЕНТРАЛИЗМ ПРИНЦИВИ-БИЛЕ

Экономика башкарарының бистиң үевиске чедир колдуунда артып калган системазы чогум-на харын оон үезинде тургустунган. А ол база-ла албан-дужаал аайыбиле чагыртыр бюрократчы схема ёзугаар тургустунганы билдингир, ында «адаандан» инициативага, башкарылганың экономиктиг методтарынга чер тывылбаан, бүгү чүве ыяап-ла күүседир ужурлуг дужаалга үндезиленген.

Ындыг система бир янзы тода чурумнуг болгаш логикалыг дээрзин демдеглээри артык эвес. Оон эрткеш, ында эки шынарлар база бар, чижээ, материалдыг, күш-ажыл болгаш сан-хөө курлавырларын дүрген сайгарар аргалыы. 30-ги чылдарның эгезинде нарын байдалдарда тургустунган ол система чогум-на харын эң нарын сорулгаларны шиитпирлээрингe таарыштынган турган. Чогум-на ындыг шыңгыы төпчүдүлгениң ачызында кыска хуусаада индустриализацияны боттандырган, фашистиг Германияга удур дайынга тиилээн, үрелген үлетшүрүг катап тургускан бис деп бадыткап турарларның бодалы логикалыг.

Ынчалзажок 50 чылдарның ортан үезинде-ле бистиң чуртувус ышкаш ындыг улуг чуртка тайбың хөгжүлдениң сорулгаларын боттандырарынга экономиканы башкарарының хөлүн эрттир төпчүткен системазы таарышпас апарганы билдинип келген. Ону өскертири мырынай төөгү талазы-биле эргежок чугула апарган.

Солтан ДЗАРАСОВ,
экономика эртемнериниң доктору.

(ЯМА).

Хамааты камгалалды

КӨРГҮЗҮГЛҮГ ӨӨРЕДИЛГЕ

Хамааты камгалалының удуртукчу составының өредилге-методиктиг чыыжын республиканың хамааты камгалал штавы Кызылга эрттирген. Аңаа илеткелди штаб начальнигги, республиканың хамааты камгалал начальнигниниң оралакчызы, полковник Н. П. Кузнецов кылгаш, хамааты камгалалының кол-кол хемчеглерин эрткен чылын улус ажыл-агый объектилеринге күүсеткенниниң түңнелдерин чугаалаан.

Чыыштың киржикчилери оон соонда республика найысылалының чамдык объектилеринде хамааты камгалал өредилгезин көрген. Чижээ, «Хамааты камгалалының медээзин ёзугаар ажылчынарның болгаш албан-хаакчыларның хөделиишкини» деп темага өредилгени демир-бетон кылыглар заводунга баргаш көргеннер. Кичээлдиң эгезинде: «Агаар дүвүрээзинии» деп медээ дыңналган. Медээ ёзугаар ажылчынар болгаш албан-хаакчылар цехтерде ажылды, бүгү механизмнериниң ажылын соксаткаш, электрини өжүргеш, суг дамчыдылгазының краннарын, форточкаларны дуглапкан. Тус-тус камгаланыр херекселдер үлээр пунктудан противогаздарны, респираторларны, аптечкаларны алгаш, камгаланыр черже кире бергеннер. Олар аңаа камгалал херекселдерин хандырар талазы-биле звено командирибиле болгаш камгалал черинге турарының чуруму-биле танышканнар. «Агаар дүвүрээзинин соксаткан» деп медээ соонда ажылчыннар болгаш албан-хаакчылар боттарының ажылдаар черлеринге баргаш ажылын уламчылаанар. Өредилге чеднишкиниг эрткен.

Чыыштың киржикчилери «Рембыттехникага» чеде бергеннер. Противогаздарны болгаш камгаланырының тус-туста өске-даа херекселдерин кадагалаарының үлеп бээрининг чуруму-биле олар танышкан. Противогаздар үлээр пунктуда звенонуң кежигүннери (командири А. А. Тон) противогаздарны размер аайы-биле шын шилип, оларның белеинин ыяк хынап көргеш, канчаар ажыглаарының чурумун көргускен.

Чунар-бажыңнарлыг болгаш хеп чуур черлиг комбинаттың баазазынга удуртукчу состав баргаш, станцияның хоралыг будумелдерден хептя арыглаар талазы-биле ажылы, оон дериг-херекселдери-биле танышкан. Хепке хоралыг будумелдериниң чыпшыганыының хемчээлин тускай приборлар дузазы-биле тодараткан. Арыглаашкын звенозу (командири Г. В. Валховия) хоралыг будумелдер борашкан хепти полиэтилен плёнкадан кылган хаптарга суккаш, арыглаашкын станциязынга чедирген. Ону аңаа тускай эзилдириг-биле бүрүн арыглаш, оон соонда хере баскан. Оон соонда химиктиг хайгааралдың тускай херексели-биле ону хынаащ, арыг хепти катап ажыглап болурун тодараткан.

Удуртукчу состав «Көк-Тей» совхозтуң СБФ-зинге баргаш, фермаңың дайын үезинде үзүктелнишкин чокка ажылдаар аргазын бедиреринiң хемчеглери-биле танышкан.

Тываның электри четкилериниң объектизинге көргүзүг өредилге үезинде улус ажыл-агый объектизиниң хайгыылчы бөлүүнүң ажылын, радиоактивтиг болгаш хораннығ будумелдер-биле черниң хорангланганын канчаар тодарадырын көргүскен.

Көргүзүглүг өредилгени түңнээн. Штаб начальнигги полковник Н. П. Кузнецов хамааты камгалалын улам ынай сайзырадгайыдар талазы-биле сорулгаларны чугаалап, 1988 чылдың планнарын ажылдап кылып база аңаа эдилгелерни кирип, хемчеглерни ажылдап кылырынче кичээнгейни угландырган.

Бо чылдың январь 2-деэгелеп хамааты камгалал системазынга өредилге эгелээн. Объект бүрүзүнге чон ортузунга хамааты камгалалының талазы-биле кичээлдер эрттиреринiң удуртукчуларын шилиири хүнүң бир чугула айтырыы болуп турар.

М. ДАНИЛОВ,
Тыва АССР-ниң хамааты камгалалының республика курстарының улуг башкызы.

ЧУРУКТАРДА: көргүзүглүг өредилге үезинде.

А. СТАЛ-ООЛДУҢ фотолары.

БӨМБУРЗЕКТИҢ УДАЛЫ

ОБЪЕКТИВТЕ—ЧИЛИ

Чили —Латин Америкада эң дерзин шериг ёзу-чурумнуг чурт болуп турар. Пиночеттиң фашистиг хунтазы эрге-чагыргага келгенден бээр 15 чыл чедип турар. Бо үениң дургузунда Чилиниң чону кадыг-дошкун дарлалга таваржып, чеминнес байдалда чурттап турар. Ол чуртта кижиниң хостуг эргези деп чүве чок. Өске үзелдиглерни истеп сүрүп турар.

ЧУРУКТАРДА: ажылчы чонуң удурланыышкын чыскаалының киржикчизин тудуп ап турары; аштаан кижилериң дуза чедирер черниң чемин оочурлап турары.

СЭГА-ның фотохрониказы.

М. ЯКЕШТИҢ ЧУГААЗЫ

ПРАГА. (СЭТА). Чехословакияның Компартиязының Төп Комитединиң политиктиг ажылдакчыларының хуралы Прагага болган деп, ЧТК агентилели дыннаткан. Аңаа ЧКП ТК-ның декабрь (1987 чыл) пленумунуң шиитпирлерин күүседир талазы-биле партийжи ажылдың сорулгаларын болгаш партия эге организацияларынга отчёттуг хуралдарны болгаш конференцияларны белеткээринiң дугайын чугаалажып көрген.

Хуралга ЧКП ТК-ның Чингине секретары Милош Якеш чүве чугаалаан. Социалистиг нинтилелдиң хөгжүлдезинiң чаа үе-чадазында экономиктиг механизмни болгаш амыдыралдың өске талаларын эде тургузарының, социалистиг демократияны болгаш информацияның хөй-нинтиге чеднигириниң ханылаанының байдалында ЧКП ТК-ның аппарадының ролюнга ол доктаагаан.

Нинтилелдиң политиктиг авангарды болур ЧКП-ниң ажыл-чорудулгазы хүнүң негелделеринге болгаш сорулгаларынга дүүшкен турар ужурлуг деп, ЧКП ТК-ның Чингине секретары демдеглээн.

Ам болур партия хуралдары болгаш конференциялары партияның иштики база хөй-нинти амыдыралынга чугула болуушкун болур деп, М. Якеш онзалап демдеглээн.

Бирги сессия

ВАРШАВА. (СЭТА). Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң чепсегленишкинни дүжүрер талазы-биле тускай комиссиязының бирги сессиязы ажылдап эгелээн. Оон ажылында ол чурттарның камгалал болгаш даштыкы харектер министерстволарының харыысалгалыг ажылдакчылары киржип турар.

ОРГАНИЗАЦИЯНЫҢ КЫЙГЫРЫЫ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Американың улуг салдарлыг «Ниити херек» деп адаар хөй-ниити организациязы ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ракеталар талазы-биле совет-америк дугуржулганы күштүг кылдыр чарлап бадылаар болгаш Вашингтонның милитарисчи бөлүктериниң белеткелинге удур ойтур шавыышкыны кылыр дээш демиселге калбаа-биле киржиринче чурттуң чонунуң бүгү кезектерiн кыйгырган. Ол организацияның хүлээп алган меделгелинде Вашингтонга чедип алдынган дугуржулга болза эң айыылдыг ядролуг чепсекти үзүткаарынга боттуг арганы тургузуп турар деп демдеглээн. Ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ракеталарны үзүткаар дугайында Керээни ййи күрүнениң дээди органнары күштүг кылдыр бадылаптар болза, атомнуг чепсектиң өске-даа хевирлерин, алызында барып оны шуут үзүткаарынга идегелди тургузуп болур.

Ынчаарга дайынзырак бөлүктериниң ол керээни күштүг болдурбас дээш улуг күжениишкиннерни кылып турарын кажан-даа уттуп болбас херек деп медеглелде айыткан. Чүге дээрге олар тайбыиче угланган балымнарны болдурбас дээш болдунар-ла хемчеглерни ап турар. Чижээлээрге, 1979 чылда ат салдынган стратегтиг чепсекти бүдүрериң кызыгаарлаар дугайында Керээ АКШ-тың барыын күштериниң үдурланыышкынындан мынчага чедир күштүг кылдыр чарлаттынмаан.

Ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ракеталарны үзүткаар дугайында Керээни күштүг болдурарынга АКШ-тың администрациязы бодула шаптык чедирип турар. Оон «сылдыстар дайыныың» программазын боттандырар дээш ээлеп алган бижыг туружу бо Керээни күштүг болдурарынга саат ужураштырып турар деп медеглелде бижээн.

Бо харыысалгалыг үеде Американың чурттакчылары боттарының күжениишкинин каттыштырып алгаш, Керээни күштүг болдурары дээш идепкейлиг демисежир ужурлуг. Чурттуң тайбың камгалакчыларының Керээни күштүг болдуруп чарладыры дээш калбарган демнселинге АКШ-тың ак сеткилдиг бүгү кижилери киржир ужурлуг.

«Ниити херек» хөй-ниити организациязы ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ракеталарны үзүткаар дугайында Керээни күштүг кылдыр бадылап чарлаар болгаш «сылдыстар дайыныың» программазындан ойталаар дугайында АКШ-тың конгресинге кыйгырыгны хүлээп алган. Ол кыйгырыгның адаанга ат салыышкының организастап эгелээн. Ат салыышкыны доостурга оңу конгресске дамчыдып бээр деп турар.

ЧАЗАКТЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

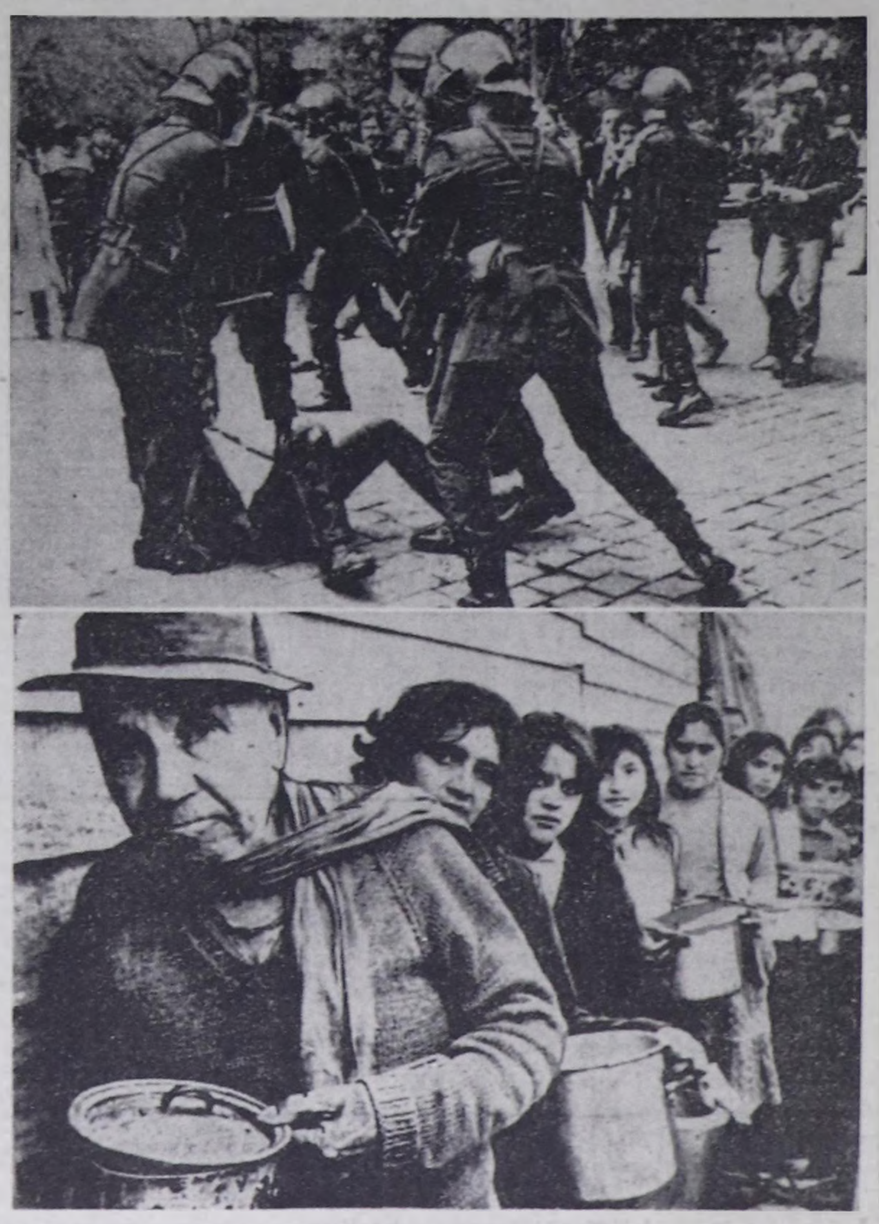
КАБУЛ. (СЭТА). Афганистан Республиканың чазаа Хост можунуң девискээринде пуштун төрел бөлүк аймактарның чурттап турар черлериняен афган шериглерни чоокку үеде үндүрүп чорудар деп турарының дугайында медеглелди кылган. Душманнар тертинеп турган үеде ол черлерден өске черлерже кожуп дезе берген ог-бүлелериниң дедир ээп кээринге таарымчалыг байдалдарны тургузары-биле ындыг шиитпирни хүлээп алган.

Чоокта чаа дээрбечилериниң холундан хостаттырган Хост можуда бооп турар болуушкуннарга хамаарыштыр тодаргай аналнзти медеглелде кылган. Ол можунуң девискээринге чурттап чораан көшкүн амыдыралдыг пуштун төрел бөлүктер душманнарның дерзин аажылаашкынынга шыдашпайн, кижи четпес ырак черлерже көже берген, олар хожудаңгай амыдыралдыг болгаш үжүк-бижик билбес болганындан чуртта кандыг болуушкуннар бооп турарын ээп билбестер. Ынчангаш чер кезип чоруп бергеннер. Төрел бөлүктериниң баштыңнары дезе берген улузу дедир ээп келзин дээш ол черлерге шериг кезектерин тургуспазын чазактан дилээн.

Дилегни чазак хандырган, тайбың амыдыралды хөгжүдерин, душманнарга удур демисежирин болгаш оруктарны, көвүрүглерни үреттезин төрел бөлүктериниң баштыңнарынга сүмелээн.

Афганистанның шериглери айыыл чок байдалды хандырары, душманнарның мөөнеттине бээрин болдурбазыбиле ам дээрезинде арттар кыры, улуг оруктар чоогу черлерге шериг кезектерин түр арттырар деп шиитпирлээн.

Хост можунуң чурттакчы чонуң янзы-бүрү барааннарбиле хандырары тургулчүлеп турар.

Тайволбирлакчының колонказы

ЯПОНИЯНЫҢ ДАШТЫКЫ ПОЛИТИКАЗЫ

Япония — АКШ-тың шынчы эвилелчизи болуп артынмаан, американчы хевирлиг даштыкы политиктиг утланыышкынды чорудуп турар.

Японияның чагырыкчы болуктери дайын белеткелдерин күштелдиреринче, чепсектиг күштериниң шаап-халдакчы күүзүн калбартырынче улам-на хайылап кирип турар. Империализминиң кол шериг-политиктиг бээгу — НАТО-биле ойлээн сырый кады ажылдажыгланы тургускан. Японияның чагырыкчы болуктери «чурттуң аймыз чок чоруун комплекстиг хандырарының» концепциязын ажылдап кылгаш, хүлээп алган, ында кол черни шериг фактору эзлеп турар.

Японияның 1988 чылда шериг херектериниң чаргыдаар акша-хөрөнгизиниң ниити түңү 3 триллион 670 миллиард 612 миллион иен азы 30 миллиард доллар болуп турар, а ол дээрге 1987 чылга деңнээрге 4.4 хуу хөй. Япон чепсектиг күштер шаап халдакчы хевирлиг, амгы үениң эң чаа техниказы-биле чепсегленген болгаш оон дайынчы аргазы дыка бедээн.

АКШ-тың «сылдыс дайының» чорудар талазы-биле планын Япония деткип, АКШ-биле кады азия — оожум океан девискээринге империализминиң турушун быжыглаар дээш ораалдажып турар. Оожум океанга шериг-политиктиг блокту, Вашингтон — Токио — Сеулдуң «өзээн» тургузарынга Япония идепкейлиг киржип турар. Ядролуг боо-чепсек Мурнуу Көрейде америк шериг складтарда хөйүбиле шыгжаттынган. Оожум океан кавызынга Японияның даштыкы политиказының идепкейжээни ол девискээрге оон экономиктиг болгаш политиктиг эрге-ажыктарының улам өзүп турарын илергейлеп турар. Ол дээрге иилиг делегей ареназынга Японияның деңзиттүүрүн улгаттырарыңга арганы бээр. Япония биле АКШ Оожум океанны делегей социализминге удур. Ыракты Чөөн чүктү ССРЭ-ге удур демиселдиң база бир күштүг фронтузу болдурарын ораалдажып турар.

Делегей ареназынга АКШ-тың 1945 чылдың июльдан ачгы үеге чедир ниитизи-биле Хиросиманың кырынга чаңылдырган атомнуг бомба ышкаш 11 500 ындыг атомнуг бомбалаарга деңнежир 919 ядролуг чазылдырыышкынларны кылганынга таарынып, АКШ-тың тергиндекчи угланыышкынын япон чазак деткип турар. Японияның ол туружун премьер-министр Нобору Такэсити либерал-демократтыг башкарыкчы партияның эолчелиг 49-ку съездинге бадыткап чугаалаан.

Премьер-министр АКШ-ка база Канадага чоокта чаа албан ёзузуңуң аян-чоруун кылып чораан. Япониянын чазаанын даштыкы политиктиг утланыышкынын илередип, АКШ-биле сырый сүлчээлиг болур деп чугаалаан.

Чаа соңгуткан япон премьер-министр бо чылын Кыдатка, Мурнуу Көрейге база Барыын Европаның эллэп чурттарынга баарын планнап алган.

Делегейниң ийиги дайыны төнген соонда таарыштыр шиитпирлээнiниң түңнелинде Совет Эвилелиниң чардынмас кезээ апарган Куриль ортулуктарның мурнуу талазын (дөрт ортулуктарны) Япониянын чагырыкчы болуктери кандыг-даа үндезин чокка былаажыр, дедир Японияга эгидер негелделерин идепкейжидип, ССРЭ-ге удур тускай хемчеглерни ап чорударын планнаан. Делегейниң ийиги дайыныың киҥээндиргилери турза-даа Япониянын чагырыкчы болуктери боттарының алыксак-чиксек чоруун уламчылавышаан, чер бөмбүрзээнiң чугула ретиову болур азия-оожум океан девискээринге делегей байдалының дүшкүүрлүг чоруун чидиглендиреринге АКШ-тың аймыздыг угланыышкынын Япония херек кырында деткип турар. Совет Эвилелиң бодунуң кожазы Япония-биле харылзаанны экижидер дээш чогуур хемчеглерни ап турар, ол дугайын СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачев кажудаа чугаалаан.

ЧАПТАНЧЫГ-ДЫР

Арай кежээ дашкаар үнүп, дээрже көргеш,
Авазындан бичии уруу айтырыш-тыр:
— Эңмежок хөй сайгылгаанныр чырып турар,
Электрик Саңчат даайым азып каан бе?
— Ону ынаар кым-даа аспаан, күжүр кызым,
Октаргайда чырып турар сылдыстар-дыр.
Өзе бергеш биле бээр сен, уруум —дигеш,
Өөндүве чассыгбайын кинре берген.
Көрген чүүлүн, соңуургааның айтыргылаар
Хөглүг чаштар улутларны амыратпас.
Ай-дедир байысаап-ла туруп бээрлер
Аваа туржук, кым-даа кижээ чаптанчыг-дыр.

М. АРТАА.

САДИКТИГ БИС

Хүлүмзүрээн оолчуташ дег,
Хүнүгешти чуруп каан —
Кааскаттаалыг садигивис —
Кады хөглээр аалывыс.
Баян ойнаар башкылыг бис.
Маңчы кылыр үгбалыг бис.
Машинага чүдүрүп аар
Бажың тудар кубиктиг бис.
Дыңгылдайлаар дошпулуурда
Дыннап каан дег апаар бис.
Тааланчыг хөгжүм үдээр —
Таңды-самнап, ужуктурар.
Хөлбеңнедир бөөлдеңгилээр
Хөктүтлер бис, хөглүтлер бис.
Чараш, чырык садик-садик
Сайзанактап, малдар чыскаар —
Чарыштырар, маргыжардаа
Салдыңнайн бөөр садиктиг бис.

О. ОХЕМЧИК.

Сергей АЛЕКСЕЕВ.

БИРЭЭ, ИЙИ, ҮШ

Владимир Ильичиге дыштанып үе ээлээш таваржыр турган. Ынчалза-даа Ленин хостуг үеин тып алгаш, автомобильге олурупкаш, хоорай даштынче үнүп, селгүүстээринге ынак турган.

Владимир Ильич машинадан үнгеш, бөргүн ужулгаш, холдарын ооргазынга түктенипкеш, хадыннар болгаш шивилер аразынга далаш чок кылаштап чоргулаар. Диңк көрүп каанда, тура дүшкеш, ону чарашсынып, кайгап тургулаар. Кушкаштар мыжырашканын дыңнаанда, өрү көрүп алгаш, оларны чаптап турар. Доос-караларны, мөөгүлерни, чечектерни соңуургап, кайгап чоруур. Ленинге шупту-ла чүве солун.

Ол арыгга ынчалдыр дыштангаш, Москваже катап-ла хаптар турган. Катап-ла орай дүмеге чедир өрээлинге ажылдап олуруптар.

Бир-ле ындыг агаарлаашкынның үезинде, арыг иштинде аянга үнүп келгеш, Ленин бичии уругну көрүп каан.

Ол бодунга таарышпас улуг тон кедип алган, аржыылының адаандан өрүп алган чажы көстүп турар урут хадың чанында аажок ыглаан турган. Холунда тудуп алган корзинказында чаңгыс-ла мөөгүлүг.

— Сен чүге ыглап тур сен? —деп, Владимир Ильич айтырган.

Урут харылаваан, уламна ыглай берген.

— Мындыг улуг кижи ытлаарга, ыядынчыг авес чүве бе? — дээш, Владимир Ильич бажын чайгаан.

Урут ыглап-ла турган. Ленин бо-даа дедир чаңныг уруг-дур деп бодап каан. Оон карманын үжентеш, корзинкаже доңгайгаш, чугаалаан:

— Бирээ, ийи, үш —корзинкада тайга тооруу чыдар болзун.

Урут соңуургаш, оожургай берген. Корзинкаже көрүптерге, шынап-ла, тоорук чыткан. Урут кайгай берген. Караанын чажын чода тутказш, Ленинче көргеп.

— Адың кымыл? — деп, Владимир Ильич айтырган.

— Варя—деп харылаан.

— Чүге ыглап турарың ол, Варя? Канчап бардың?

— Ада бердим — дээш, уруг база-ла ишкирин берген.

— Бажыңың кайдал?

— Мироновка суурда.

— Муңгараза Мироновканы тып алыр бис.

Ленин Варяны чедип алгаш, кокпа оруктап автомашиназынче базыпкан.

— А мөөгүлериң кайыл? — деп айтырган.

Варя арыгдан мөөгү тыппаанын чугаалаан.

—Куруг савалыг бажыңче чанары багай болур. Мөөгүлеп алыылы —деп, Владимир Ильич чугаалаан.

Кокпа оруктуң кыдыынче кылаштай бергеш, чугаалаган:

— Бирээ, ийи, үш — ак мөөгү көстүп кел!

Урут ынаар көрүптерге, шынап-ла, мөөгүлер бо турганнар. Уруг оларны корзинка долдур чыып алган.

Оон бичии кылаштааш, Ленин характерын кажар имиертии көргеш, чугаалаан.

— Бирээ, ийи, үш—автомашина көстүп кел!

Варя шивюжигеш артында шынап-ла автомашина турганын көрүп каан. Кайгамчык-ла чүве!

—Олуруп ал—дээш, Владимир Ильич ажиин ажыткан.

Варя дүрген-ие олурупкан.

Ленин Варяны Мироновканың мырыңай чакынга чедирип каап, холун чайып, байырлашкаш, хап чорушкан.

Варя бажыңынга маңнап келгеш, арыгга канчап аза бергенин, таныбазы хуулгаазын кижиниң дугайын хөөреп берген.

— Ол хуулгаазын кижи күзээн-не чүвенин кылыптар — деп. Варя сымыранып чугаалаан.

Мироновкага чүү-ле кижиниң Варяны арыгдан үндүрүп каанын үр-ле даап бодап турганнар.

Кижи болгаш чылдар

ЭЖИМ ДУГАЙЫНДА

Бай-Тайганың үстүү мугулдурларындан оюмналып баткан Алдыы, Үстүү Тойбанныглар каттышкаш, Аныяк-Оорут деп ханы кашпал хем боюп бадып чыдар. Ооруғиның ортаа үезинде арга чарыктан бады келген кара өзен аксынга кыйыгга чурттап чораан каш өшкүлүг Даржаа Салчактың өг-бүлезинге төрүттүнген оолду адаанезин Данзын-оол деп адап алган. Орлан-шоваа оол боюп өзүп келген Данзын-оол хая-даштыг, кадыр ийлерге каш өшкүзүн кадарар апарган. Час боорга, Кызыл-Даг артында ыйгыл шөлге адазының тараа тараан аът, шарызының бажын мунар, күс боорга, хол кадыры-биле тараа кезер, инектерин кожуп алгаш, тараа бастырар, могап-турарын билбес ажылчын кижи болган. Ол он-оя бир харлыында-ла чарыш аъды мунар, үе-черлери оолдар-биле хүрешкеш, оларны кыдыындан кыра октаар, дөстүнмес эрес эр боюп өзүп келген.

Данзын-оол Даржаевич оң алды харлыг турган, харын өстүргеш, ТАР-ның Революстуг шеринииң Кызыл-Мажалыкка кезээнге оореннп киргеп. Ол үеде Ада-чурттуң Улуг дайыны кидин түлүк чоруп турган. Шериг өөредилгезинге хандыкшылдыын, аваангыр-кашпагайын ол дораан көргүскен. Ооң бир кол шылгараан мергежилп — чазыг чок адарыг. Шериг албаны эрттирип турган, аревэ кежигүнге киргеп, фронтуже эки тура-биле чорудар дугайын дилээн билдириишкинии ТАР-ның Шериг яамызынче бижип чоруткан турган.

1942 чылда Барыын-Хемчикке турган улуг лейтенант Допчут Кууларның эскадроиу болгаш оон өске кожуннарга турган шериг кезектери ТАР-ның Ревшеринииң полугунга каттышкан. Ол чылдың июль эгезинден барык чыл төнчүзүнге чедир шеригиий дайынчы өөредилге походу эрткен. Хендерге таварты, ол хемиің бажында улуг артты ашкаш, Өвүрүүн Дус-Даг тетнкеп. Оон чоруткаш, Торгалыг бажында артты ашкаш, Ары-Торгалыгны куду алгаш, Шагаан-Арыгга чедир поход уламчылаан. Улуг-Хемни доора кешкеш, Эйлиг-Хем аксын одурту Эъжим өрү үнгеш, Эъжим-Бажында Чиидиңнээшге чайлаглар аалдарын таварты, Тарлаг баштап ашкан... Аалдарга, чурттакчылыг черлерге барган санында шериг чыскаалын, шеригиий янзы-бүрү чепсек-техниказын, оюн-концерття соңуургадып чорааннар. Аратгар, ылаңгыя шериг музыказын, шеригиий чыскаалын, оон чурумуи окза соңуургап көөр турган. Походтуң дайынчы программазын ёзуур Данзын-оол Даржаевич дайынчы соруктуун көргүскеп.

Данзын-оолдуң фронтуже чоруур дээн дилээ, өске эшөөрүнге-биле домей, 1943 чылдың күзүнүнде хандыртынган. Фронтуже аъттанырының бүдүүзүнде аалынче чоруткан чагаазынга мынчаар бижээн: «Эжим, авай, ачай! Сентябрь эгезинде фронтуже чоруттум. Часкаан эвес мен. Советтер чуртувче халдаан немец фашистерии акы-дүжма ол чурттан үндүр сывырышкаш, тиилелгелиг чанып кээр бис. Менди-чаагай, төрээнивер!».

Дайын шөлүү.. Данзын-оолдуң аът-хөлге эптиг, эрестинии, мөге-шыыраан өөренип көргеш, аңаа пулемёт взводун хүлээткеп... Ровно областың девискээринде Костопольск районуң көдээ сууру Дережкога бир-ле дугаар немецтер-биле сегиржип алганнар. Полктуң кезектери калбак азымден ак черже үнүп кээри билек, суурдан немецтериик артиллериязы, пулемёттары адып эгелээн. Снарядтар ында-мында, арасоора дүжүп, октары чиритим сыылаар болган. Ынчалза-даа совет дайынчылар-биле кады тыва эки турачылар дайзынга удур шавар халдаашкынче кирипкеп. Дайынче чоокшулаан түдүм, оларга сүртенчиг болуп, Сат Бүрээкейиик аар пулемёттуларының. Оюн Оолактың автоматчыларының үзүктел чок адышкынындан дайзын баш сугар чер тыппайн, дезип эгелээннер. Данзын-оол Салчак бодунуң дузалакчызы И. Очур-биле дескеп немецтерни чиик пулемёттары-биле кыргый түдүп, оларны бөлүү-биле үзүткеан.

Эскадроннуң кезектериниң шилтиргиг болгаш дидим халдаашкынының түнелинде, Дережио хосталган. Дережио суур дээш тулчуушкунга эки турачы улут лейтенант М. Сат амытыныдан чарылган.

Суурну хостаанының эртенинде Роёно хоорайның мурнуу чарында чигир заводунуң чанынга немецтериң артиллерия батареязының, механизастаттынган танк кезектери дээш оондаа өске шилиндек кезектериниң күжү мөөнелгеп. Удаваанда олар от ажыдарын шенеп эгелээн. Ынчап полктуң болгаш тыва эскадроннуң дайынчылары дайзыниың күштүг камгалалын буза таварып кирипкеп. Артиллериянын деткимчезинбиле пулемётчулар, автоматчылар, танкыга удур чепсек адыгжылары демнит адып эгелээн. Кайы-даа таладан күштүг адышкын шыдажыр арга чок дааш-шимээнии үндүрүп, ыш-бус каракты ажыңнадып, тынышты бачыдадып кээр апарган. Чазыг чок адып деп чүве ол боор: дайзының 7—8 танкызы ша-даа четпээнде, өрттенип, чаңгыс черде бөөлдеии бергеп...

1944 чылдың февраль 2-де Ровноиуң кудумчуларынга чидиг демисел үезинде Данзын-оол болгаш ооң аштери дайзын-биле сылба тудушкан.

Элээп каш уиранн суурларны хосташкаиымның соонда, Сурмичи суур дээш үш дүн, хүн дургузунда үргүлчүлээн кадыг-дошкуи, хан төгүүшкүнүиуг тулчуушкүи үезинде бистиң кезектеривисти бурунгаарлатпайн турган дайзынның пулемёт камгалалынга Данзын-оол кедеп союп четкеш, улай-улай ийи гранатаны шывадалкан. Бичии када от соксаш кынырга, дайынчылар ура-биле бурунгаарлаашкаш, дайзынны сыындыра берген. Ол өйде Данзын-оол чыткан черинден тура халаваш ыңай боюп чыдырда, доңмээ ажыш дээп. Дайынчы оон ыңай маңнап шыдаваан. Доңмээн суура оң дээпкен Данзын-оол Ровно хоорайның госпиталынга эмнедип чытнан. Госпитальдан үнгеш, катап-ла өөрүнге барып, дайзынны совет чурттан үндүр сывыржырының төнчүзүнге чедир киржир дээп күзеля бүтпейн барган: доңмек сөөгүн тудуштурар арга чок болганы-биле, ооң будунуң бирээзин доңмек дөзүнден үзе кезип, ооң амытынын совет эмчилер камгалап каан.

1944 чылдың төнчүзүнде Данзын-оол Даржаевич Салчак төрээн черинге инвалид чедип келген. Кижиге амыдырал херек. Данзын алган кадайлыг, ажы-төлдүг чурттап чораан. Кызыл-Дагның «Тинлелге» колхозуиуң үндезилекчилериниң бирээзи Данзын-оол Салчак колхоз будурулгезинге шаа-биле киржип, омак-хөглүг, оюн-баштактыг, чоңуурга чоргаар кижи боюп чораан. ССРЭ-ниң Репин аттыг күрүне шаңналының лауреады Хертек Тойбу-Хаа эки турачы дириг турда-ла, ооң дүрзүхевирин дашка сиилбээн турган.

1968 чылда Данзын-оол Даржаевич Тээлинден Кызыл-Дагже чаңып бар чорааш, кыштың чыккылама соогунда, дүне када даянгыыжын оскунупкаш, оиу дилээр дээш карактыда аъдындан дүшкеш, үшкеп, союп чадажып турда, аъды хойгаш ыңай болган. Эрес-дидим дайынчы чораан хоочуниу кыштың соогу кээргевээн...

Аас-кежиктиг амгы үе дээш, төрээн чурту дээш амы-тыны харам чокка тулчуп чораан дайынчының алдар-адын эш-өөрү кезээде сактып чоруур.

А. АДЫГБАЙ,
күш-ажылдың болгаш дайының хоочуну.

АВАҢАРГА ДУЗАЛАЖЫҢАР

Авазынга дузалажыр херек дээрзин шупту-ваар билир силер. Ынчалза-даа хөй кезиңер чүгле бир-ле чүвени кылырга, авазынга дузалашканы ол болур деп билир. А силер ажыл кылбайн база аваңарга дузалап болур силер. Ынчалза-даа ол ындыгле белен эвес. Дыңнап алыңар, чүнүң-даа мурнунда мындыг чурумнарга чанчыгып алыры негеттинер: чемненип оргаш, столга сүт, каша төкпеңер, шалага пластилин чыпшындырбаңар, арыг хевиңерге хирлиг холуңар чотпаңар, уруглар садынга эштериңер-биле бакташпаңар, номнар орбанар, эртип чыдар кижилерже дыл ужулбаңар, конфеталар саазынарын, чиген яблогуңар артынчызын шалаже октаваңар, а бок урар саваже кааптыңар.

Чамдыынар дораан-на ол дээрге авазынга чүве кылып бергени ол эвес ышкажыл деп бодаар боор. Ындыг эвес. Бир эвес ол чурумнарны сагыыр болзуңарза, аваңар артенден кежээге чедир стол аштап, шаладан пластилин хоорун, аай-баш чок октапкан ойнаарактар чыып, хирленген платьеериңерни, чүвүрлериңерни чуп, хомудаан кижилерге бүрүүзүн миннип, хөңүү баксырап турбас ийик. Аваңар ол бүгү чүвелерни кылып турбас, сагыш човавас кылдыр бодуңар чурумнуг болуңар, ынчан аваңарның дыштаныр хостуг үезин хөй апаар. Аваңарга дузалашканыңар ол болур.

ЭКИ КИЖИ БОЛУР

Эркин эжи Наби-биле кудумчуга ойнап турган. Ол үеде холунда бир-ле чүве тудуп алган кожазы Пирмат ирей элээн ыракта кел чораан.

— Пирмат ирейге дузалажыр-дыр — деп, Эркин чугаалаан. —Мен кырганнарга кеззээде-ле дузалажыр мен, Пирмат ирей мени ол дээш үргүлүү мактаар. Бараалам че, оон мени мактаарын дыңнаар сен.

Эркин маңнап чеде бергеш, кырганның тудуп чораан чүү-хөөзүн ап алган.

— Мен силерге бо-да дузалажыр мен, але? Шын аа, кырган-ачай? —деп. Наби дыңназын дээш, Эркин ыыткыр айтырган. А ирей чүнүдаа ыыттаваан, чүгле хүлүмзүрүп каан.

Олар Пирмат ирейниң бажыңынга чедип келгеннер. Ол Эркинден тудуп чораан чүү-хөөзүн ап алган. Кайгамчык чүве, ынчан безин ол чаңчыл болган «Четтирдим, угаанныг болгаш эки оол» деп сөстерни тугаалаваан. Ооң орнунга Эркинниң күлаанга бир-ле чүве сымыранган, бажыңынче кире берген.

— Ол сенээ чүү диди? — деп, Наби айтырган.

А Эркин эпчоксунганыядан оскээр көрбүшаан:

— Эки чүвени кылып чор, ынчализа-даа бодуңуң мактаныкчы чоруун-биле ону балай шаппа диди—дээн.

Фархад МУСАДЖАНОВ.

ЧАПТАНЧЫГ ЧУГААЛАР

Чаа чылдың ёлказынга ан, куш дээш чүү-даа келир деп дыңнап алгаш, бичии Аяс авазындан айтырган:

— Авай, Чаа чылды үткууру-биле ясля-садна чеде бээримге, аңнар мени чиптер эвеспе?

• • •

Беш харлыг Аяс авазыбиле Кызылга чораан, элдепсинип чугаалаан:

— Кызыл эвес-даа хоорайдыр.

• • •

Бичии Аржаана бир артен оттуп кёлгеш, көөрге, соңга хээлендир хыраалай берген болган.

— Соңгада шивини кым чуруп каапы ол? — деп айтырган.

Авазы:

— Соок чуруп каапы ол-дур, уруум—дээн.

Аржаана тургаш:

— Сооктуң ногаан карандажы чок болганы ол чоор бе? Менден чүге дилеп албас дээр сен —дээн.

• • •

Саяна садиктен келгеш хөөрээн.

— Садикке агаарлап чораан, Саян-биле ийилээп өөрүвүстү мурнапкан бис.

— Чүге деңге чорбаан силер ынчаш? — деп, авазы айтырган.

— Бистиң буттарывыс мурнап чорупкан ышкажыл, авай —дээн.

Ч.-Д. САЛЧАК,
Р. МАЛБЫК-ООЛ.

БОЙДУСКА ЫНАК БОЛ

«БИСТИҢ ҮГҮВҮС»

Бо чурукту редакцияже Буян Ооржак чоруткан. Ол бажыңының крышазында олурар үгүнү хомыспазын бодап, аяр тыртырып алган, Крышаның ишти карацгы болгаш чылыг, ынчангаш үгү ында хоюп турар хире. Чамдык хүннерде ол Буян сугнун крышазының кырынга кээп хомуп алгаш, олургулаар. Буянның садик чоруп турар бичии дүнмазы Олча кулактары сүүр-сүүр, семдер үгүну аажок сонуургаар, кыйгырган-даа турар, чемгериксээр, а оозу шимээн чок олурар.. Буян биле Олча ол үгүзүн хайгаараарынга ынактар. Буян чагаазында мынча деп бижээн: «Бистиң үгүвүс чамдыкта ужуп чоруй баар. Көөрге, Кызыл хоорайның кедээзинче ужуп бар чоруур, чамдыкта Улут-Хемче углайдаа кылыйтыптар. Элээп болганда база катап ужуп кээр. Крышавыстың иштинче кире бергенде, оон үр-ле үнмес. Удуп орары-ла ол боор».

Уруглар, силер бажыннар крышаларында база кандыг-бир куш турлаг-жый берген чадавас, бичии Олча ышкаш, хайгаарап көрүп турунар, ынак болунар.

АГААР

Республикага аязып, булуттаар, хүндүс быскан хар чаар. Хаттың күжү секундада 5—10 метр. Дүне агаар 35—40, чамдык районнарга 26—31 градус соор. Хүндүс 22—27 градус соок болур.

Кызылга булуттаар, хар чагбас. Хаттың күжү секундада 5—10 метр. Дүне 37 — 39, хүндүс 24—26 градус соор.

Удавас кинотеатрларның экраннарынга **«ШАНТАЖИСТ»** деп уран-чечен фильм үнүп эгелээр. Ону «Мосфильм» киностудиязы үндүрген.

Рольдарда: М. Ефремов, А. Тихомиров, А. Ширвинд болгаш оскелер-даа. Амгы үенин аныяктарының кижизидилгезиниң айтырыгларынга фильмни тураскаакан. Ооң код маадырлары —тоскуу классчылар.

КУЛЬТУРА-СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ

Хөгжүм-шии театры

6-да. М. Горький. **«Кырган»** деп драманың баштайгы көргүзүү. Эгелээри — 19.00 шакта.

7-де. Л. Гаврилова. Урутларга шии. **«Аңчы-Кара болгаш Аңгыр-Чечек».** Эгелээри—12.00 шакта.

Г. Лорка. **«Ханның куда».** Шии. 19.00 шакта эгелээр.

«Енисей» Культура бажыңы

6-да. **«Илбилиг экран»** деп видеостудия ажылдаар. Эгелээри — 10.30 - шакта.

«Эстрада горизонтылары». Дискотека. 19.00 шакта эгелээр.

7-де. **«Эстрада горизонтылары».** Дискотека. Эгелээри — 19.00 шакта.

«Колос» Культура бажыңы

6—7-де. Дыштанылга кежээлери. Эгелээри — 19.00 шакта.

7-де. Дыштанып хүн клуву. 12.00 шакта ажылдаар.

«Тыва тудут» трестиң общежитиези
(Чехов кудумчузу, 8)

6-да. Хөгжүм-шии театрының аныяк артистери-биле ужуражышкын кежээзи. Эгелээри — 19.00 шакта. Ол-ла кежээ Улут-Хемская кудумчузунда 17 дугаарлыг общежитиеге дыштанылга кежээзи 19.00 шакта эгелээр.

Хоочуннар бажыңы

6-да. «Тыва тудут» трестиң бот-тывынгыр уран чүүл коллективиниң концерти. 14.00 шакта эгелээр. Ол-ла хүн аңаа Кызылдың музыка болгаш хореография школаларының хореникчилериниң концерти 15.00 шакта эгелээр.

6—7-де. Хоорай парыгында ойнаар автоматтар, теннис болгаш биллиард залдары, хаак баазазы 10.00 шактан эгелеп ажылдаар. 19.00 шактан эгелеп дыштанылга кежээлерин организастаар.

«Херел» спорт залы

6—7-де. Будурулге коллективтериниң командаларының эр улустар аразынга хол бөмбүүнге хоорайның бирги чери дээш түпнел маргылдаалары 10.00 шакта эгелээр.

Шыдыраа клуву

7-де. 11.00 шакта чаңгыс кижиге удур ойнаарының маргылдаазы эгелээр.

«Тайга» хаак баазазы

6—7-де. Хоорайның бирги чери дээш хаакка маргылдаалары, будурулгелериниң болгаш организацияларның ГТО комплекизиниң нормаларын дужаары 11.00 шакта эгелээр.

7-де. Парктың севинге хоорай школаларының болгаш өөредилге черлериниң ГТО нормаларын дужаары 12.00 шакта эгелээр.

Кино

ФЕВРАЛЬ 5-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Роня — дочь разбойника» 10.00, **«Даниил — князь Галицкий»** 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 (узаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: «Приключения Марка Твена» 9.30, 13.00, **«Лиловый шар»** 11.10, 15.00, **«Искатели приключений»** 16.50, 18.50, 20.50-шактарда.

«ВОСТОК»: «Подростки» 14.30, 17.10, 19.50 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Пограничный пёс Алый» 15.00, **«Про любовь, дружбу и судьбу»** 17.00, 19.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «В стреляющей глуши» 18.00, **«Человек свиты»** 18.00, 20.00 шактарда.

Телевидение

ФЕВРАЛЬ 5-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 9.35 —Озалондак чок шимчээшкин. 9.05 —Улустуң аялгалары. 9.20 —Киржикчилер. 10.05 — Баскетбол. Европа чемпионадының шилилге маргылдаалары. Эр кижилер. Франция биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары. 11.05 — «Азов далай». Телефильм. 11.55 — 12.05—Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 —«Бистин-биле кыл, бис ышкаш кыл, бистен дээре кыл». ГДР-ден дамчыдылга. 16.50— Туркмен телевидениениң программазы. 17.50 — «Эртем: теория, шеверлде, практика». 18.20—Баскетбол. Европа чемпионадының шилилге маргылдаалары. Эр кижилер. Франция биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары. 19.00 — Бөгүн делегейде. 19.20 — РСФСР-ниң улустуң чурукчузу, ССРЭ-ниң Педагогика эртемериниң академиязының корреспондент-кежигүнү Б. М. Неменский-биле Останкинонуң концерт студиязынга ужуражышкын. 20.50 — Эде тургустуунушкун прожектору. 21.00 — «Уе». 21.35 — «Спрут-2». Уран-чечен фильм. 5-ки сериязы. 22.45 — 00.15 —«Узел-бодал». Кежээки информастыг, музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Москвага аян-чорук. Тайбың проспектизи». 8.35; 9.35 — География. 8 класс. Урало-Поволжье. 9.05 —Англи дыл. 10.05— Соңуурганчыг физика. Даяныр точкадан беригер. 10.35; 11.35 — Төөгү. 7 класс. Степан Разинниң удуртулгазы-биле таараачыл дайыны. 11.05 — Англи дыл. 12.05 — «Профессиявыс — оператор». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 12.35 — Фильм-концерт. 13.40 — Медээлер. 13.50 — 14.55— «Кижилер болгаш дельфиннер». Ушку фильмниң 2-ги кезээ. 18.05 — Медээлер. 18.15 — Мультфильм.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Тыва АССР-ниң Күрте-радиозуиуң симфониялыг оркестриниң концерти. 19.00 — Урутларга фильм. 19.15 — «Азия төвү». Үндурүлгеде: Медээлер. «Хоойлу болгаш керээ». «Мурнуку планда — кижи». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Экранда — Сибирь». 20.35 — «Ажык рояль». 21.00 — «Уе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 22.45—«Силер ону пындаар силер». 22.35— «Холдарыстан четтинчиптээлиер, өөнүктөр». Авторлуг ырлар кежээзи. 23.40 — 00.10 — Шүлүкчүнүң бажыңы. Михаил Лозинский.

УШКУ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15—Мультфильм. 18.30 — «Кол чүүл — нарын айтырыг». Яндыбүрү бодалдар. Кижиниң эргезиниң дугайында дискуссия. 19.30 — Томскиде хаак оруу. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Кирип моорлаңар!».

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82. совет тургузуг килдизиниң 3-41-23, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, информация килдизиниң, коррек торларның 3-37-11, бухгалтериянын 3-43-41, солун келбейи барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амаспы. Тиражы 24637 экз. Солуиуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндурер чер, полиграфия болгаш ном садыгының керектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2662. ТС—00015.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың январь
6
суббота
№ 31 (13631)
1925 чылда үнелелиттингеи.
Өртээ 3 кепеек.

БЕДИК ШАҢНАЛДЫ ТЫВЫСКАН

Февраль 4-те СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачев СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе Ленин орденин тывыскан. Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүшенің мурнунга улуг ачы-хавыяалы дээш база алдан харлааны-биле холбаштыр ол шаңнаткан.

Шаңналды тыпсып турда, эштер В. И. Воротников, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, В. П. Никонов, Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, А. Н. Яковлев, П. Н. Демичев, В. И. Долгих, Н. В. Талызин, Д. Т. Язов, А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, В. А. Медведев, Г. П. Разумовский, И. В. Калитонов олар турган.

(СЭТА).

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозу февраль 4-те болган хуралыгга оргуман болгаш дээди школаның эде тургустунуушкунунуң чоруп турарының дугайын чугаалажыр СЭКП ТК-ның эдлечилиг Пленумун эрттирери-биле холбашкам айтырыгларны чугаалашкан.

ССРЭ-ниң төп экономиктиг органнарының, министерстволарның болгаш ведомстволарның организастыг структуразын эде тургузар, эвилелдешкен республикаларга эргелеп башкарылганың кол схемаларын ажыглап кылыр талазы-биле 1987 чылда кылдынган ажылдарның түңнелдерин хуралга үндүрген. Партияның XXVII съездизининг. СЭКП ТК-ның июнь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр эргелеп башкарылганың чаа структуразынче шилчиишкин хөй-хөй бүдүрүлге адырларында боттанып турары демдеглеттинген. Анаа холбаштыр төпте министерстволарның болгаш ведомстволарның саны кызырылып, эргелеп башкарылга персоналы эвээжеп, бот-оруулга-чарылгалыг чаз бүдүрүлге болгаш эртем-бүдүрүлге каттыжышкынары тургустунуп турар.

План, хандырылга, сан-хоо-бank болгаш эргелеп банкарылганың өске-даа төп органнарының эргелеп хүлээп-алыышкыннарының чугулазынче кичээнгейни угландырган. Долу бот-оруулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның байдалдарында боттарының аргаларын долу ажыглаар сорулгалыг бүдүрүлгелериниң эргелиг министерстволар болгаш ведомстволар шиитпирлеринге ажыктыг экономиктиг кады ажылдажылганы калбартырынга оон ажыктыы демдеглеттингеи.

Капитал тудугнуң эжиндер болгаш оңу материалдыг курлавырлар-биле хандырар айтырыглар талазы-биле партия болгаш чаагай шиитпирлериниң күүсеттинип турарын чугаалашкан. СЭКП-ниң XXVII съездизинге ажылдап кылдынган тудугга инвестиция политиказы чамдык таварылгада коңгак боттанып турары демдеглеттингеи. Бүдүрүлге ужурдузалыг хөй санныг тудугларны үндезин чок черге планга киирер практика уламчылап турар. Доостунмаан тудугнуң хемчээли амдаа кончуг улуг, ол чорук чуртталга, социал болгаш культура-амыдырал объектилерин, индустрияның болгаш агроүлетпүр комплексининг бирги ээлчеглиг тудугларын кылырынга кончуг чугула хереглеттинип турар материалдыг курлавырларны ажылдап чок болдуруп турар. Тудуг бүдүрүлгезиниң хой материал чарыгдаар чоруу оожум кызырлып, каминалга болгаш хуматалал талазы-биле ажыл коштай чоруттуруп турар.

Тудугнуң нормативтер баазадан оскертир болгаш шыңгыраадыр, капитал салыышкыннарны ажыглаар бедидерингe ажыл-агый механизмикиң салдарын күнтөдирер, бүдүрүлге күүселөн болгаш объектилерни тудармыш хүүсаалы кылырар талазы-биле тодаргай хөтүчегелерни ажылдап кылырын ССРЭ-ниң Курлавыннга, СЭРЭ-ниң Күрүтудунга дааскан.

ССРЭ-ниң болгаш эвилелдешкен республикаларның Кезээмче Хоойлузун сайзырадыгайдыгдары-биле холбашкан саналдарның белеткелиниң чоруп турарының дугайында дыңнаваш, Политбюро ол ажылга демократизмиң принциптерин чайгылыш чок боттандырарының, кем-херек үүлгедиишкинни дээш харысалганың чайлаш чок болурунуң, чөптүг чорукту болгаш гуманизмниң чугула ужур-дузалыг болурун демдеглээн. Кем-дерек үүлгедиишкиннерни инитилелге айылдыгының черге-дээ улам тодаргай ажылдар-ба ол ышкаш үүрмек кемдерек үүлгеткен кижилерге хосталгазын хазыры-биле холбашпас көзөлүг онаарын калбартыр сорулга-биле амгы үеде күштүг боол турар Кезээмче Хоойлузун оскертир талазы-биле ажылды уламчылаарының нол угланыышкынары тодараттынган. Оон-биле чергелештир аар кем-херек үүлгедиш турарларга хамаарыштыр шыңгыы-харысалганы арттырарының эргежок чугулары демдеглеттинген.

Э. А. Шеварднадзеның ГФР-ге болгаш Испанияга албанның аян-чоруунуң түңнелдерин Политбюро чүүлдүт деп санаан. Совет Эвиледи биле ГФР-ниң аразында харылдааларга чаа үе-үеден эгелээннерге таарымчалыг апар чыдар боттуг байдалды бигыылаарынче, шеңг талазы-биле удур тургузушкунуңуң деңнелиш чавыладырынче, боо-чепсекти кыскаргалыг болурун эки билип турар.

Тудугга ажылдап келген чылдарымның иштинде ажылым багай дээш совхозумның удуртукчуларындан чемелел-даа ап корбээн мен. Харын-даа байыр-чыскаалдар таварыштыр шаңнадып, мактадып-даа турдум. Өөм ээзи Оолчукай Куулар совхозта мурнакчы трактористерниң бирээзинге санадып турар. Бир эвес кайы-бирээвис багай ажылдап, чалгаа-шүүлдеп чоруувус-биле, багай сагыга-чурумувус-биле кады ажылдап турар эртпээн. коллектививисти соңгаар тыртып турган болзувусса, бажың алыр оочурувусту соңгаарладып-даа болур турдула ыйнаан. Ынчан харын чугаа еске турар ужурлуг. Кайывыс-даа багай ажылдавайн чоруур улус-ла болгай бис.

Ог-бүлевис чеди кижи дээш үстүнде чугаалаан мен. Уругларывыс беш кижи. Олар шупту школада өөренип турар. Өөренир ажытөлдүг улуска бажың чок боорга, бергеви черле коңчуг чүве-дир. Уругларывыс бажыңга опаалга кылырда, дыка бергедээр. Оларның оозун көртеш, чүнү-даа бодап көөр-ле-дир бис. Оочурда 14 чыл туруп келдивис деп үстүнде чугаалаттым. Бажың айтырыы дээш тылда даргаларывыска чеже-даа кирер-дир бис. «Бажың хуваар комиссиязының хуралынга кээп туруңар» деп харыылаар алыр. Ол комиссия кажан хуралдап, чүнү чугаалажырын биске-даа дыңнатпас. Мынчап турувуста тыдар эртип турары бо. Ам кээп, оочурда кажан киир бижиткенивис, каш дугаар оочурда турарывыс бээш билдинместээн. Даргаларывыс оочурувус дугаарын бээш биске чугаалап бербестээн.

Бажыңында чурттап турар төреливис дөрт уруглуг. Оон кадында кат-иези кыртан ба-за олар-биле кады чурттап олурар. Сеелгү үеде дуңмалыс: «кат-ием-даа болза, кады чурттаарга берге-дир. Ол база амыдырал-чурттал-галыг кижи ышкажыл. Бажыңывысты хостап берип көрүңер!» дээш, эжик амыратпас болу бергеи. Ийи кулаавыс кызыпкан олурардыр бис.

Эрткен чылдың декабрьда совхозта партком секретары Чадам-оол Сувакович Тулушке база чөрдүм. Ол база-ла огулуг харыы бербээн. Комиссия хуралынга кээп туруңар деп каан бо-ла. Совхозтуң амгы директорунга-даа, мооң мурнунда-даа ажылдап турган директорларынга-даа бажың айтырыы тургузуп, чогел төткеш, партком секретарынга киргеним ол. Чурттаргa айтырыын шиитпирлээринге биске дуза кадыптар ирги бе дээш, мону болунга бижип олурарым бо.

Т. КУУЛАР,
«Чыраа-Бажы» совхозта штукатур-малярлар звеноузунуң удуртукчузу.

ТӨРЕЛИВИС БАЖЫҢЫНДА

Ог-бүлевисте чеди кижи бис. Төреливис кижиниң чаңгыс өрээл бажыңын ачылап олурганывыстан бээр элээн чылдар эрте берди. Кухнязын санаваска, бир удуур өрээлден өске таарымчалыг байдал чок бажың-на болгай. Бажың алыр оочурда 1974 чылдан бээр туруп келдивис. Ол оочурувустуң чылбазыдаа кончуг. Оон чылдагаавын өөм ээзи Оолчукай-биле сайгарып-даа орар-ла бис. Бодап олурарывыска, ол бажыңнарны шын эвес хуваай бээринден бооп турар хире. Чамдык кижилер чаа-ла ажылдап келгеш, бажың апкан боордур. Эде тургустунуушкун үезинде ол бүлүг-ла шын эвес деп бодаар мен. Социал чөптүг чорукка ол канчап-даа дүүшпес.

Тудутта ажылдаандан бээр он дөрт чыл боон тур мен. «Чыраа-Бажы» совхозтуң тудугжу бригадазында штукатур-малярлар звеноузун удуртуп турар мен. Суур иштинде туттунган чаа чуртталга бажыңнарывыш, малчын коданнарда туттунган бажыңнар болгаш чүнар-бажыңнарның шеверлел ажылдары дээш кызбас-ла ажылывыс чок. Шык-Бажы биле Дөн-Терек сүт-бараан фермаларында саанчылар болгаш кадрчылар чурттаар чуртталга бажыңнарын, ол-ла фермаларда чүнар-бажыңнарны базаала ажыглалга дүрген киирерниге үлүг-хүүвусту киирип, шеверлел ажылдарын кылып келдивис. Чүгле эрткен чылын бегин бо фермаларга ийи аал ишти чурттаар чуртталга бажыңнарының база чүнар-бажыңнарның шеверлел ажылдарын кылып дранказын хап, пилнарын эки-даа кылыр кылдывыс. Даандыр-таан ажыл дээш бистиң звеноның шеверлекчилери харыылаар хемчеглер четчир бе, бо айтырыг бүгүнниниң кичээнгейниң төвүнде тургустуган бе?

Чадаана хоорайда, суурларда коллективизация, сууржуң байдалче шилчилге эгезинде туттунган «борбак» бажыңнар 20—25 дөрбелчин метр бажыңнарда чурттаан орар ог-бүлелер ам-даа дыка хөй. Ындыг-ла боттуг чуртталга программазын тургузар дээш болза, шак ындыг дакпыш, эргижирээн бажыңнарны ап каар, солуурун бегин санап туруп тургузар болза, ынчан чурттаар оран-бажың айтырыы долузу-биле шиитпирлеттинер.

Районуң совхозтарында чурттаар оран-бажың айтырыын шиитпирлээр дээш чамдык ажылдар калбаргаш, чаа түүлдерни тып, аргаларны ажыглап турар. Ол ышкаш көдээ Советтериниң шугуму-биле чоңу чуртталга тудуунче, суурлар чаагайжыдылгазынче, малчынар турлагларын дерип, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарынче мобилизастаар дээш чамдык идепкейлиг хөделиишкиннер бар. Ол дугайын мооң адаанда материалдан база ийиги арындан номчуп болур.

БИСТИҢ ТАЙЫЛБЫРЫВЫС

Мындыг, харын-даа оон көзергенчиг чагааны районнуң дыка хөй, адак дизе, 400 хире ог-бүлелериниң кежигүннери бижип болур. Чурттаар бажың айтырыы бо хире чидиг тургустунганда ону шиитпирлээри, партияның болгаш чазактың 2000 чылга чедир совет ог-бүле бүрүлүн чугле аңгы квартира, бажың-биле хандырар эвес, а чуртталга нормаларынга дүгжүп турар мындыг квартира, бажың-биле хандырар деп салган сорулгазын күүседири дээш Чөөн-Хемчик районда алдынып турар хемчеглер четчир бе, бо айтырыг бүгүнниниң кичээнгейниң төвүнде тургустуган бе?

Чадаана хоорайда, суурларда коллективизация, сууржуң байдалче шилчилге эгезинде туттунган «борбак» бажыңнар 20—25 дөрбелчин метр бажыңнарда чурттаан орар ог-бүлелер ам-даа дыка хөй. Ындыг-ла боттуг чуртталга программазын тургузар дээш болза, шак ындыг дакпыш, эргижирээн бажыңнарны ап каар, солуурун бегин санап туруп тургузар

КОЛ КЕЗИИ—ХООРАЙДА

Районуң совхозтарынга эрткен чылын элээн улуг хемчээлдиг тудуг-монтаж ажылдары кылдынган. Мурнуку чылдарныынга деңнээргe, көдээ тудугнуң хемчээли-даа өскен, шынарыдаа ажыккаан. 1987 чылда совхозтарга капитал салыышкыны 4743 мун рубльге көрдүнген турган болза, ону 100 мун ажыг рубльге ажыр шингээткен. «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынның Чадаанада № 1 АКМК-зы совхозтарга эрткен чылын ийи аал ишти чурттаар 16 бажыңны тудуп, ажыглалга киргерген. Чурттаалга тудуунуң планын АКМК 107 хуу күүсеткен.

Мурнуку чылдарда совхозтар удуртукчулары боттарының күжү-биле тудуг тударынче кичээнгей салбайн, сайгыпатпайн келгеш болза, эртүкү чылдан эгелеп бо талазы-биле тодарай түңнелдерлиг угланыыш ажылдап турар, низацияларга садар кылдыр будүрери көрдүнүп болур.

Совхозтарга бо чылын чурттаалга болгаш социал-культура тудуглары база шапкын темпилиг калбарар. «Большевикте» эрткен чылда чедир туттунмаан 90 орунлуг уруглар сады удаавас ажыглалга кирер. «Искра» совхозка 90 орунлуг уруглар садының тудуу ам эгелээр, келир чылын ажыглалга кирер ужурлуг. Нинтизи-биле совхозтарга 1990 чылга чедир 8 мун дөрбелчин метр шолдуг чурттаалга бажыңнарын тудары көрдүнген.

Көдээ тудугну шапкынчыдарынга шаптыктап турар чылдагаавнар бисте бар. Чижээ, бистиң бодап турарывыс-биле, «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынның бистви районда совхозтарга, көдээ ажылагый будүрүлгелеринге тудуг кылыр ужурлуг АКМК-ның коллективи 1987 чылдың планын Улуг Октябрьның 70 чыл ооюнуң будүүзүмде күүсеткен.

Январь 1 деп эгелеп септелге-техниктиг будүрүлгезинде моторист-эптекчилер Б. Баа-Хаа, С. Сарыглар, Ш. Тирчин ажылынга кылымак эп-найыралдыг ажылдап турарлар. Цехтиң бичии күш-ажылчы коллективи 1987 чылдың планын Улуг Октябрьның 70 чыл ооюнуң будүүзүмде күүсеткен.

Январь 1 деп эгелеп септелге-техниктиг будүрүлге долу бот-оруулга-чарылгаже

ДООЗАРЫНЫҢ КЫРЫНДА

«ШЫҢГА ХАРЫЫ»

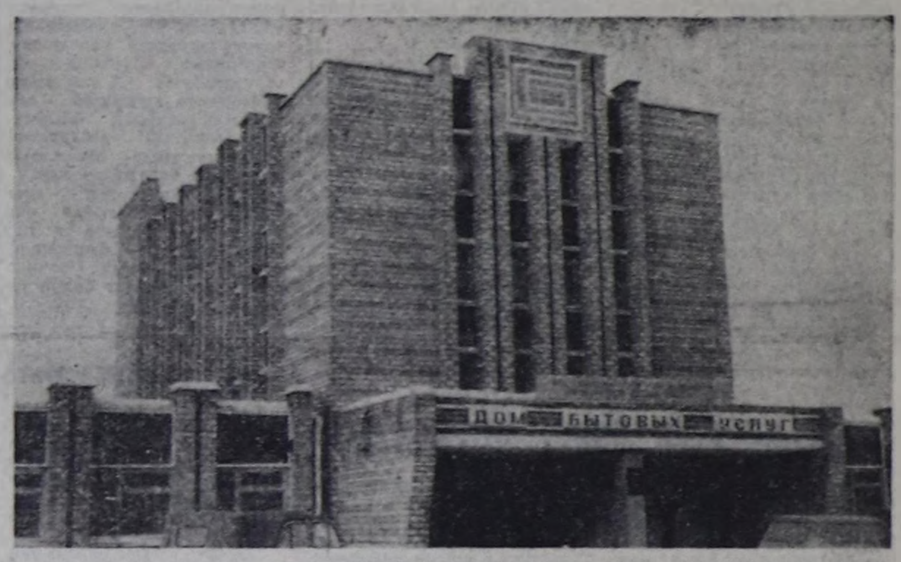
«ШИВИНИ КЕСПЕЗЕ»

«Кижи болгаш бойдус» деп будуукга үнген мындыг эгелиг материалга харыыны Тыва АССР-ниң ыяш ажыл-агый министриниң орлаакчызы, кол лесничий Т. Х. Бараан редакцияже чоруткан.

Шивини муң-муңу-биле кезип турарының кол чылдагааны Садыг министерствозунуң болгаш Республиканский потребсоюзтуң кылымал шивини эвээштии чагыт турарында деп ол айтып турар. Чурт үлетпүр министерствозу шивиниң кылымал унуң белеткээри чугула деп, кол лесничий бүзүредии турар. А ыяш ажыл-агыйлары шивини кеспейн, чүгле оон будуктарын белеткээр. Организациялар, өөредилге черлери чагыгларын бо министерствоже киирер.

Өске материалдан кылган унче будуктарны кедирип-тер, шива хевирин салбас. Будук сыкканындан ыяш олбес, ынчаптан 1988 чылдың декабрь айдан эгелеп шива келерни соксалыр дээнин харыыда дыңнадын турар.

Фото-медээ

Шагаан-Арыт хоорайның төвүнде аяның чараш бажың ажыглалда киргеи.

Ында кылыш хептерни, платьелерни даараар, идик-тер кылыр, чүрүкка тыртыпар цехтериниң ажыл-ишчилери бүрүн дериглелиг орээлдерде ажылдап, беш чылдың планнын даалгалаарын чедиишкинниг боттандырарынга чогаадыкчы үлүүн киирип, бир деминг ажылдап турарлар.

Эрги хептерни химниктиг арга-биле аштап-арыглаар, соодукчуларны, телевизорларны септээр цехтер база бар. Алгыдан тон даараар чаа цехти база ажыткан.

Бо будүрүлгеде комсомолчу-аныяктарның чаа бригадазын тургускаш, ону «Силуэт» деп адаан. «Силуэт» аныяктары платьелерни быжып, даараи турарлар.

ЧУРУКТАРДА: Шагаан-Арыгда ачы-дузаа чедирилгезиниң бажыңы; ында чаа тургустунган аныяктар бригадазының даараныкчылары.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОН: чурттаар оран-бажың айтырыын канчаар шиитпирлеп турарыл

БҮРҮН ХАНДЫРАРЫН ЧЕДИП АЛЫР БИС

Бистиң Хайыракан көдээ Совединиң девискээринде амгы үеде 381 ореге бар. Чурттаар оран айтырыын чугумчалыг шиитпирлээр сорулга-биле улус депутаттарының Хайыракан көдээ Совединиң күүскому болгаш СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң дирекциязы эвээш эвес ажылдарны кылып, чурттаалга тудуун калбартыр талазы-биле чамдык ажылдарны чорудуп келген. Совхозтуң акша-хөреңгизиниң күсели-биле чыл санында-ла 2 бажыңны, азы 4 квартираны тудуп, ажыглалга киирип турар.

Чурттаалга бажыңнарын хуваарда социал чөптүг чоруктуг удуртулга болдуруп турар бис. Дээди болгаш ортумак өөредилге черлери доозуп келген аныяк специалистерге, хөй урутларлыг нелерге, ыланғыя Маадыр-нелерге, дайыының болгаш күш-ажылдың хоочуннарыга бажың-балгатты оочурдан дашкаар бээрин чурумчуткан. Эрткен чылын совхозка чаа ажылдап келген аныяк специалист, агроном Г. Мунжожаповка, тудуг талазы-биле инженер А. Сатка болгаш өскелерге-даа бажыңны оочур чокка бердивис. Ниитизи-биле бо хүнниерде бажың алыр оочурда 22 өг-бүле бар.

Совхозтуң шээр малы 16 коданда кыштап турар. Ында ажылдап, чурттап турар малчыннарны бажың-биле бүрүн хандырар ажылды базала контрольга алган. Эрткен чылын хойжу Хонак-оол Ооржактың кыштаанга бир бажыңны немей туткан. Бо чылын малчыннар кыштаглырынга сакманчылар чурттаар 2 бажыңны база малчын өг-бүле чурттаар бир бажыңны тудары көрдүнүп турар. Малчыннарга 11 чунар-бажыңны тудуп берген. Арткан малчын коданнарга чунар-бажыңнар тудар хемчеглерни ажылдап кылган. Бо чылын бо айтырыгларны үзе шиитпирлептер бодап турар бис. Тос кыштагда электри чырыын киирген. 1988 чылда малчыннарның бүгү кыштагларын бүрүн электрижидер. 6 малчын өг-бүле газты ажыглап турар.

Көдээ Советтиң девискээринде чурттап турар бүгү чоннуң 2000 чылга чедир бажың-балгат-биле бүрүн хандырарын чедип алыр сорулганы салгаш, улус депутаттарының Хайыракан көдээ Совединиң күүскому болгаш СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң дирекциязы чурттаалга тудуунуң программазын ажылдап кылыр болгаш ону боттандырар дээш кызымак ажылдаар.

В. ООРЖАК,
Хайыракан көдээ Совединиң күүскои даргазы.

БИСТИҢ ТАЙЫЛБЫРЫВЫС

Улус депутаттарының Хайыракан көдээ Совединиң күүскому болгаш СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң дирекциязы бажың айтырыын боттуг шиитпирлеп турар черлериниң бирээзи деп болур.

Бажың-биле өг-бүле бүргүзү хандырар айтырыгны көдээ Совет күүскому доктаамал кичээнгейге алган. 22 өг-бүле бажың алыр оочурда туруп турар. Чурттаалга бажыңнарын тудар талазы-биле айтырыларны күүском хуралдарынга болгаш Советтиң сессияларынга чугаалажып келген.

Хамаатылар боттары хуузунда бажың тудуп алырынче сонуургалдыг болуруне көдээ Совет күүскому базала кичээнгей салып турар. Хуула бажыңнарны хамаатылар боттарының акша-хөреңгизи-биле тудуп ап эгелээн. Ындыг кижилерге чангыс суур чурттуглары шефтежип, дуза чедирип турары солун. Моон түнелинде күрүне бажыңы алыр оочур база кызырылган.

Комбайнер Хунай-оол Куулар эрткен чылын күрүне-деп 3000 рубльдиң чөөлизин алгаш, бажыңын улай тудуп алган. Чолаачы Олег Монгуш бодунуң акша-хөреңгизи-биле дөрт өрээл, 60 ажыт дорбелчин метр бажыңны май айда тудуп эгелээш, Октябрьның 70 чыл юбилейи бүдүүшүүде чаа бажыңга көжүп кирип, олуруп алган. Херээжининиң иштинге погаа база тараан. Күзүн оон 10 шоодай картофельди ажаап алган. Ажылындан хостуг үезинде, бичии-ле чай аразында суурнуң чурттакчылары, аш-өөрү, төрелдери дуза кадып, шефтежип турганындан бажың дүрген ажыглалга киргенин Олег Монгуш өөрүп чугаалап олурду.

Мал чеми белеткээр бригаданың кежигүнү Дамба Кара-Сал чолаачы Намчал Монгуш база-ла боттарының акша-хөреңгизи-биле бажыңнарын улай тудуп алган.

Төрээн суурун улам аянгынчы киирери-биле хайыраканчылар эрткен чылын С. К. Тока, Октябрь, Май Бир болгаш Колхозная кудумчуларын асфальтылаар кылдыр белеткеп алган. Бо чылын асфальт-биле шывар.

Чурттаалга бажыңнары-биле хандырар айтырыгны шиитпирлээрин дүргедедир дээш бар-ла арга-аргаларны дилеп тып, ону ажыглап турарының чижээ Хайыраканда бар бооп турар, ындыг түүлдү деткиири чугула.

Ынчалзажок район төвүнде болгаш суурларда дыка хөй бүдүүлелер, организациялар, албан черлери чурттакчылар-даа бажың айтырының талазы-биле хоорүүсконче, үстүкү органнарже көрүп алган орары канчап-даа шын эвес. Эмнелге, школалар, райпо, ол байтык АТБ, хөмүр-даш разрези ышкаш улуг бүдүүлелер безип чурттаалга айтырыын шиитпирлээрине мурнуку чыддарны дег, идепкей чок чоруу негелдеге канчап-даа таарышпас. Чогум-на оон хараазы-биле, азы кижи факторунче кичээнгей чок чоруктап кадрлар ыяштырбас, быжыглыг ажылдавас оон түнелиниде ажыл-агый экиживес, бүдүүлге коргузүглери бедивес деп чүве билдингир. Дараазында ийи материалдан кодээге эң кол специалистер — башкылар, эмчилериниң бажың хандырылгазы кандыг болуп турарын чугаалаан.

ЧЫЛДЫҢ-НА 20-25 БАЖЫҢНЫ...

Бо чугула социал айтырыгны чедишкинниг шиитпирлээрде, чурттаалга бажыңнарын ажыл-агый аргазы-биле тудары ажыктыг бооп турар. Ынчалза-даа ынчаар хөй бажың тудар аргавыс чок. Ол түге ыңдыгыл? Республиканың Агропүлетпүркүркому ажыл-агый аргазы-биле тудар тудуглары биске эвээш саныг кылдыр берип турар. Эрткен чылын 328 мун рубльдиг тудуг-монтаж ажылдарын шиитээдип алдывыс. Оон иштинде чурттаалга бажыңнары тударынга 90 мун рубль шиитээттинген. Ол 9 бажыңдыр. Ол бажыңнарда бистиң хойжуларывыс болгаш саанчыларывыс чурттап орар.

Бо чылын биске ажыл-агый аргазы-биле тудуг ажылы чорударынга 230 мун рубль берген. Эрткен чылдаазындан 98 мун рубльге эвээштп берген. Чурттаалга тудуун тударынга акша-хөреңги аргалыг-ла болза, хөй болза эки деп санап турар бис. Чыл келген тудум-на чурттаалга тудуун тударынга эвээш түүнүт акша чарыгдаар болза, өг-бүле бүргүзүн 2000 чылга чедир аңгы бажың-биле хандырар айтырыг бергедей бербес бе?

Бажың алыр оочурда совхозта ниитизи-биле 70 хире ореге бар. Чыл санында 10—15 аныяк өг-бүле немежин турар. Оларга база-ла чурттаар оран-сава херек апаар. Ынчангаш ажыл-агый аргазы-биле чурттаалга бажыңнарын тударынга четчир акша-хөреңгини дилеп тыварывыс чугула деп санап турар бис.

Тудуг ыяжын база дилиг материалдарын өскээртен садып албайн баар арга бисте бар. Алды эвенолуг тудугжу бригадалыг бис. Ыяш дилдирер ийи пилорама доктаамал ажылдап турар. Совхозтуң үш суурунга чоокку чылдарда элээн каш объектилерни тударынга көрдүнүп турар. Чыраа-Бажы суурга 400 олуттуг Күлүтура бажыңы, 25—30 орунныг участок эмнелгези, 700 өөреникчи школа, 180 олуттуг уруглар сады тудар, суурның кудумчуларын чаагайжыдып, асфальтылаар, электри шугумун эде кылыр дээш планнаттынган ажылдар-ла хөй. Совхозтуң Хорум-Даг болгаш Чыргакы суурларынга чурттаалга бажыңнарын тударын, ол суурларны чаагайжыдары база кордүнген. Чыраа-Бажы суурнуң төп кудумчуларынга чаа бажыңнарны тударын перспективтиг планда база киргеп. Шык-Бажы, Дон-Терек сүт-бараан фермаларында садыг, столоваяны тутказ, эртекен чылда ажыглалга киирген бис.

Бистиң тудугжу бригадавыс бо чылдың январьдан эгелеп долу бот-орулга-чарылга-биле ажылдаар арга-же шилчээн.

Тудугжу бригаданың алды звеноозунуң ишчилери совхозтуң удуртулгазы-биле керээни чарган. Чардынган керээ ёзугаар олар 230 мун рубльдиң тудуг ажылдарын кылыр ужурлуг. Тудутжудар объектилерни сентябрь бирге чедир тудуп дооскаш, ажыглалга киирер. Ийи аал ишти чурттаар дерт, бир аал ишти чурттаар үш бажыңны тударын база Ак-Хая хойжу бригаданың кыштагларын бүргүү-биле электрижидер сорулга бистиң мурнувуста салдынган.

Совхозтуң ажыл-ишчилеринге ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп бээр, чурттаалга бажыңнарын чогуур хуусаазында тудуп, ажыглалга киирер дээш кызып ажылдап чоруур тудугжуларывыска чоргаарланып турар бис. Кызыл-оол Монгуштуң беш кижи составтыг тудугжу звенозу, Тамара Кууларның штукатур-малярлар звенозу, Намчыл Ондарның удуртканы тудугжулар планныг онаалдаларын доктаамал ажыр күүседип келген.

Ажыл-агый аргазы-биле тудутлар тудары ажыктыг деп чүвени Кызыл—Чыраа-Бажы аразында чоруп турар автобустарга гараж база га таарымчалыг байдалдарны тургузуп бээр, чурттаалга бажыңнарын чогуур хуусаазында тудуп, ажыглалга киирер дээш кызып ажылдап чоруур тудугжуларывыска чоргаарланып турар бис. Кызыл-оол Монгуштуң беш кижи составтыг тудугжу звенозу, Тамара Кууларның штукатур-малярлар звенозу, Намчыл Ондарның удуртканы тудугжулар планныг онаалдаларын доктаамал ажыр күүседип келген.

Ажыл-агый аргазы-биле тудутлар тудары ажыктыг деп чүвени Кызыл—Чыраа-Бажы аразында чоруп турар автобустарга гараж база

ХУМАГАЛЫГ ЭДИЛЭЭР

Чурттаалга бажыңнарын шын хуваар, бажың алыр хамаатыларның оочурун чурумчудар база чурттаалга бажыннарының эдилелин экижидер талазы-биле районнуң чурттаалга-коммуналь ажыл-агый будурулге эргелели кандыг ажылдап келген бис? Эргелелдиң балансызында 26 муң дөрбелчин метр ажыг хемчээлдиг чурттаалга шөлү бар.

Чадаана хоорай Совединиң күүскомунуң чурттаалга бажыны хуваар комиссиязы хамаатыларга бажыннарны оочур ёзугаар хуваап турар. Чүгле комиссияның шиитпирин долга алган хамаатылар бажыңнарны алыр кылдыр чурумчуткан.

Ынчалза-даа чурттаалга бажыңнарын эдилээр талазы-биле РСФСР-ниң Чурттаар оран-бажың кодекизинин 47 чүүлүнүң негелдезин чамдык хамаатыларның талазындан хажыда бээр чоруктар ам-даа бар бооп турар. Бодунун хууда амыдыралын хөй-ниитининден ажыр көөр ийп-чаңгыс кижилерниң ам-даа бистиң аравыста бар бооп турары харааданчыг.

Маңаа бадыткал кылдыр чамдык чижектерни киирип көрейн. Районнуң шериг комиссариадының ажылдакчызы турган А. П. Дураев Чадаана хоорайчын Ленин кудумчулуунга 20 дугаарлыг бажыңга чурттап турду. Ол оске районче көжүп чоруур дей бергеш, күдээлп болуп Сергей Лихицкийни чурттап орган бажыңына арттырып каап, боду көжүп чоруй барган. Ук бажыңы Афганистанга интернационалдың хүлээлгезин күүсеткеш, шериг албанындан халажып келген Валерий Ооржакка бергеш, ордерин бижип берген турда-ла, С. Лихицкий ук бажыңны хостап бербээн. Ол бажыңдан үндүрер дугайында район прокурорунуң санкциязын хамааты С. Лихицкий хүлээп албайн, республика прокурорунче хомудал киирген. Ол чоруулдээлинг айтырыгны районнуң улус судунга көөр ужурга тавырышкан. Ол шиитпирге база-ла чөпшээрешпээнинден Тыва АССР-ниң Дээди судунга од айтырыгны үзе шиитпирлээш, хамааты С. Лихицкийниң дилээн хандыбаан.

Хамааты В. Тас-оол Зеленая кудумчуузунда 11 дугаарлыг бажыңның № 1 квартиразынга чурттап турган, чурттап орган бажыңын эзи каттаан. Улуг-Хем районче көшкеш, аңаа алды ай хире чурттаан, дедир Чадаана хоорайга көжүп чедип келгеш, Интернациональная кудумчуузундан бажың алгаш, аңаа бичии чурттааш, Комаров кудумчузунда ийи аал иштп чурттаар бажыңның бир квартиразын эзлеп алган.

Хоорайның Советская кудумчузунда 8 дугаар бажыңның 7-ги квартиразын Сүт-Хөл районнуң Карл Маркс аттыг совхозунга ажылдап турган Зоя Ховалыг дээрзи моөң мурнунда бо бажыңга чурттап турган төрелдери-биле аразында дугурушкаш, кара туразында ээлеп алгаш, хостап бербейн турар. Район эмнелгезиниң эмчизи А. А. Дороховка ол бажыңның ордерин берип каан турда-ла, З. Ховалыг бо бажыңны хостап бербээнинден чаа ажылдап келген специалист беш ай иштинде бажың чок, гостиницада чурттап турар. Октябрьның 60 чылы аттыг кудумчуда 10 дугаар бажыңның бирги квартиразынга чурттап турган Кожелдей Монгуш Кызылче көже бээрге, ол бажыңны Дмитрий Куулар деп кижи база-ла кара туразында ээлеп апкан.

Кандыг-даа чөпшээрел чок, бажың алыр оочурга безин кирип албайн чыткаш, ыңай-бээр көжүп чоруткан төрел-дөргүдери-биле аразында дугурушкаш, бажың-балгат ээлеп алгаш, ол бажыңнарны хостап бээринден ойталаар чоруктар ам-даа бар бооп турарын үстүнде чижектер көргүүп турар. Шак мындыг байдал улус депутаттарының хоорай Совединиң күүскомун база районнуң чурттаалга-коммуналь ажыл-агый будурулге эргелели дувүредип турар. Чурттаалга бажыңнарын шын хуваар, ону хумагалыг эдилээр талазы-биле бистиң четпес ажылдап турарывысты бо бүгү хереченлеп турардыр. Моон соңгаар ажылывыста бар четпестерни адып алыр дээш харыысалгавысты бедидер ужурлуг бис. Прокурорнуң шиитпири чокка суд дамчыштыр шиитпирлээр чурум база бар. Судтуң шиитпирин ёзугаар суд күүседикчилери-биле ону ачызынге чедирер ажылды чорудары бистен пегеттинип турар. Хоойлууда айтып каан бо чүүлдерни сагыыр болза, күрүне бажыңын кара туразында ээлээр кижилер турбас турган ийик.

Ш. ООРЖАК,
чурттаалга-коммуналь ажыл-агый эргелелиниң ажылдакчызы.

Кадр айтырыынга салдарлыг

БАЖЫҢ ЧОК ДЭЭШ ЧОРУПТАР

Шак мындыг чугааны Чадаанада район эмнелгезиниң ажылдакчыларындан бо-ла дыңнаар сен. Ол чүүү чугаалажып турар улус боор дээш, сонуургай бээринге, оларның харыызы мындыг болур: «Эмнелге ажылдакчыларының бажың-балгат-биле хандырылгазы багай. Оода чадаарда элээн каш ажылдакчы чурттадыптар общежитие хевирлиг черден-даа берген болза. Ынчан биске чаа ажылдап келген тускай эртемнир эмчи кадрлар ыяштырбыл, ажылдап артып каар ийик. Кол-ла чүве ажылдаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп бээримде».

Чадаананың эмнелге ажылдакчыларының бо чугаазында ужур-ла бар. 1987 чылда Красноярскиниң эмчи институдун дооскаш, хуваалга ёзугаар мында ажылдап чедип келген аныяк терапевт-эмчи Елизавета Суваковна Түлүшке бажың берген турган. Ол бажыңга олурар дээш чеде бээрге, ону өске кижилер шагда-ла эзлеп апкан болган. Моөң ужун аныяк эмчи таныш-көрүштериниң бажыңында чурттап турар. Кезер эмчи Т. С. Музыка, акушер-гинеколог И. И. Сычева чурттаар бажың-балгат-биле хандырбаска, ажылындан үнүп алгаш, өске районче чоруур ужурга таварышкан. Эмчилер А. А. Дорохов, Р. М. Соян чурттаар бажың чок болганының дээн гостиницада чурттааандан бээр беш ай ашкан. Буступ дүжер четкен бажыңнарда ийи эмчи өг-бүле чурттап орар. Ниитизи-биле район эмнелгезинде 21 өг-бүлеге чурттаар бажың херек.

Ниитилелдиң байлаа болуур совет кижилерниң кадыының камгалалында ажылдап турар эмчилерге ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп бээрінче улус депутаттарының Чөөн-Хемчик район болгаш Чадаана хоорай Совединиң күүскомнары чогуур кичээнгейни салбайн турарын бо бүгү хереченлеп турар.

М. БАВУУ.

АРГАЛАРЫН ТЫП ТУРЗА-ДАА

Районда улус өөредилге ажылдакчыларының башкыларның чурттаар бажыңбиле хандырылгазы дээш кичээнгей кандыгыл? Ниитизи-биле 390 ажыг башкы өг-бүлелериниң 102-зи коммуналь квартираларда, 129-у совхозтарның болгаш чер-чер Советтериниң балансызында бажыңнарда, 80-и школага хамааржыр бажыңнарда, 69 башкы боттарының хуузунда бажыңнарлыг, 32 башкы хөлезилээп бажыңнарда ийикпе азы өске өг-бүлелер-биле кады чурттап турар.

Ынчалзажок башкыларның чурттаалга бажыңнарыбиле хандырар айтырыгны шиитпирлээрин дүргедедир дээш бар-ла арга-аргаларны дилеп тып, ону ажыглап турарының чижээ Хайыраканда бар бооп турар, ындыг түүлдү деткиири чугула.

Ынчалзажок район төвүнде болгаш суурларда дыка хөй бүдүүлелер, организациялар, албан черлери чурттакчылар-даа бажың айтырының талазы-биле хоорүүсконче, үстүкү органнарже көрүп алган орары канчап-даа шын эвес. Эмнелге, школалар, райпо, ол байтык АТБ, хөмүр-даш разрези ышкаш улуг бүдүүлелер безип чурттаалга айтырыын шиитпирлээрине мурнуку чыддарны дег, идепкей чок чоруу негелдеге канчап-даа таарышпас. Чогум-на оон хараазы-биле, азы кижи факторунче кичээнгей чок чоруктап кадрлар ыяштырбас, быжыглыг ажылдавас оон түнелиниде ажыл-агый экиживес, бүдүүлге коргүзүглери бедивес деп чүве билдингир. Дараазында ийи материалдан кодээге эң кол специалистер — башкылар, эмчилериниң бажың хандырылгазы кандыг болуп турарын чугаалаан.

БИСТИҢ ТАЙЫЛБЫРЫВЫС, АЗЫ

ХООРАЙНЫҢ ХООЧУЗУ

Чадаана хоорай — республиканың экономиказында, улус ажыл-агыйында база бир чугула черни ээлеп турар улуг районнуң төвү. Ол республикада тос оруктуң белдири.

Ынчалзажок хоорайның хогжүлде, социал байдалдарында ам бо ээде тургустунуушкун, ажык-чарлыг чоруктуң үезинде ыыттавайн баар арга чок бергедээшкиннер, четпестер бар.

Чижээ, чурттаар бажың айтырыны хоорайда эң берге болгаш хоочураан аарыг бооп турар. Хооркүүскомнуң балансызында 26,5 муң дөрбелчин метр шөлдүг 738 квартира, а будурулге, албан черлерниңи 257 чурттаалга бажыңы бар. Чурттакчыларның хуузунда 786 бажың бар. Амгы үеде хооркүүскомнуң бажың оочурунда 257 өг-бүле бүрүткеттинген. Сөөлгү 5—6 чылдарда Советтер шугуму-биле бажың тутпайн келген. Чүгле 1987 чылда ийи квартиралыг 5 бажыңны тудуп, 3-үн ажыглалга киирген.

Чурттаалга айтырыының бергезинден район төвүнге ажылдаары-биле клэп турар специалистер: эмчилер, башкылар болгаш өске-даа мергежилдиң кижилери үр ызырынмас, өскээр ажылдап чоруй баар. Мындыг берге байдалдарда «кажараан» кижилер ордер, чопшээрел чокка-ла хостальп турар бажыңнарже көжүп кирип турары тавариыла эвес.

Ниитизи-биле хоорайда чурттаалга болгаш социал-культура тудуглары коичуг оожум темпилиг чоруп келген. Школа, эмнелге, уруглар албан черлери, ыланғыя уруглар садтары сөөлгү он чыл иштинде барык тутгунмаан. Амгы үеде чурттаалга фондузунда бар ыяш бажыңнар 80—90 хуу чедир эргижирээш. Чаңгыс аай толевилел-биле тутқан чаңгыс, ийи каът тарамык бажыңнарның септелгези, кадагалалы ажыглалы эки эвес.

Бо-ла бүгүнүң чылдагааны чүүдэн болуп турарыл? Бир-ле дугаарында, районнуң партия, совет органнары, улус депутаттарының хоорай Совединиң күүскому хоорайның социал хогжүлдезиниң айтырыгларынче хөй чылдарның дургузунда сагыш салбайн келген. Оон чижээнге чурттаалга тудуундан эңгыда мындыг ийи фактыны адаалынар. Чадаананың № 2 школазы 250 өөреникчиге саналтынган эрги толевилелдиң бажыңында 820 ажыг өөренигинии өөредип турар. Хоорайда школа назы четпээн 1820 ажыг уруглар бар. Оларның чүгле 681-и уруглар албан черлериндэ хаара тутгунган. Хоорайда бар 590 орунныг уруглар садтарының чаңгызы-даа тускай толевилел ёзугаар тутгунмаан, таарыштырган эрги бажыңнар. Хоорайга сөөлгү үзэрби чыл иштинде чаңгыс-даа уруглар сады тутгунмаан. 1989 чылда 280 орунныг уруглар садының тудуун эгелээри көрдүнген, а школа тудуу бо беш чылдың планында чок. Улуг белдир хоорайда таарымчалыг аалчылар бажыңы — безин мынчага тутгунмаан.

Социал хогжүлде айтырыгларынче кошкак кичээнгейниң түнелиниде хоорай тудуунуң материал-техниктиг баазазы тургустунмаан, чылдан чылче тускайлап бердинип турар капитал салыышкынары эвээш хемчээлдиг, хоорайның чаагайжыды тутгунарынга эргежок чугула инженер четкилери (сүт дамчыдылгазы, каналпзация, чылыг дамчыдылга четкилери) барык чок.

Бо беш чылдың планнарында киирген эмнелге комплексинин, кинотеатрның сүт, каналпзация четкилериниң тудуун чогуур хуусааларында боттандырып чорударыбиле кады хоорайның моөң сонгаарғы хогжүлдезиниң перспективтиг айтырыгларын бүгү деңнелдерге тургүзүп, боттуг шиитпирлерни хүлээп алыры күзелчиг.

Чугула айтырыглар: специалистиң бодалы

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУ КАНЧАП ЧАЙГЫЛЫШ ЧОК БОЛДУРАРЫЛ?

(Ийиги чүүл)

50 БОЛГАШ 60 ЧЫЛДАРНЫҢ РЕФОРМАЛАРЫ ЧҮГЕ БОТТАНМААНЫЛ?

Сураглыг экономист профессор Г. Х. Попов 50 болгаш 60 чылдарның реформаларының түңнелин мынчаар тодаратқан: «Эртелеп башкарылга системазының бүдүжүн үндезинин-биле эдертургузар оралдажыышкын кылдынмаан. Харын-даа экономиктиг методтарны аңаа немээш, эрги системаны қолдуунда олчаан арттырар идея кол болуп турган». А «бир-тээ директивтиг дүрген салдар чедирениин системазы кол болуп артып калган болганда, ол үеде киирген экономиктиг быралар эртей ийикпе, азы одаң, дорт ийикпе, азы дооратан ук системаның чепсээ апаар».

Политиктиг тала-биле алырга, ол дээрге мындыг болуру-дур: бир-тээ ол эрги система бюрократизмнин «төлүг» болуп, боду база бюрократтарны «төрүп», көвүдедип турар болганда, бир-тээ оларның эрге-чагыргазының кол чөленгижи болуп, оларның эрге-ажыктарынга эң-не экизи-биле дүгжүп турар болганда, бюрократия оны өскертир кандыг-даа хөнүү чок. Ынчангаш реформалар үезинде системаның бюрократчы өзээн чок кылбаан болганда, бюрократия аңаа херээ чок өскерилгелерге моондактап шыдапкан.

Мен бодаарымга, политиктиг сценадан 1964 чылда Хрущевтуң дүшкенининг колла чылдагааны болза чогумна харын бюрократияның элээн хөй артық эргелерин ол чок кылгаш, аңаа аарышкылыг кылдыр дээпкени болур. Хрущев Сталинни болгаш оон чаасқаандырзының эрге-чагыргазын шүгүмүлээрин калбарткаш, чонның эрге-ажыктарын бюрократияның илертейлеп база камгалап шыдаарынга чигзинигни көдүрген. Хрущевтуң кылганы демократчыдылга хемчеглери арам безерек болгаш дидим эвес-даа болза, бюрократияны дыка мөгүдиринге олар четчир болган. Бюрократия бодунуң мөгүдээшкинин болгаш таарыынмас чоруун Хрущевту СЭКП ТК-ның Бирги секретары хүлээлгезинден хостаарын чедип алганы-биле илерет-кен.

Кижи бодап көөрге, чаа удуртулга бюрократияга удур эвес, а оон-биле эвилелдежип алгаш хөделири сарыылдыг болгаш айыыл чок деп шиитпирлээн хире. Оон эрге-ажыктарын кызамдавас, харын, аңаа хөделиринге арганы база артык эргелерни хөйүү бээр. А ол чүүл үжүр-дүрүм чок ажылаашкыннар, албан-дужаалдыг кижилер аразынга коррупция болуп шилчээн. Политиктиг арганы ажыглавастаап, политиктиг системаны өскерилге чок арттырган, ынчаардагы удурткучулар аннешпес ийи чүүлдү — эртелеп башкарарының административтиг болгаш экономиктиг арганы каттыштырар бодааннар.

Шак ынчаар элдеп чүүлдер тывылгылаан. Чижээ, бодунуң утказы-биле алырга, бюрократизмге удур хемчеглерни делгеренгей кылдыр ажылдап кылырын болгаш амыдыралга боттандырыы... ынчаардагы аппараттын бодунга дааскан. А ол (ынчаар болур-даа турган!) реформаның ооң эргежыктарынга дүүшпес чүүлдерин бодунуң эрге-чагыргазынга эң-не эвээш салдарлыг болур кылдыр «делгереткен». Оон эптиг арга тыптын кээрге-ле, оларны биеэтизи ышкаш кылдыр катап тургузуп ап турган.

Ол бүтү «аппаратта» ажылдап турар кижилерниң күзел-соруундан хамаарылга чокка, боттуг чылдагаанар-биле болуп турганынга бүзүрээр мен. Оларның эң хөй кезии ынчап-на ниитилелге, үндезинин өскерилгелер эргежок чугула херек апарганын билип турганнар. Ынчалза-даа «албан-дужаал хүлээндирип турган»: бюрократчы машинаның ажылдакчы бүрүзү бодунуң ажылдаар черинге хамыктың мурнунда ведомстволуң эргежыктарын бодап, хөделип турган.

Ооң-биле кады ажылчы чониуң калбак, демократтыг кезии «үстүнден» чорудуп турган реформа дээш сонуургалдыг эвес болган. Күш-ажылчы коллективтерниң ролю өскерилбээн, бодүүн ажылдакчылар биеэги хевээр анаа-ла күүседикчилер болуп артпышаан. Эрги ёзу-биле-даа, чаа ёзу-биледээ ажылдаары оларга дөмей, хамаанчок турган.

Калбак хөй-ниитининг деткимчези чок болгаш, 50—60 чылдарның реформалары экономикага чедип алырын кордаан экижидилгени бербээн, олар чүгле өзүлдениң кезек үедеги факторларын ажыглалга киирген. Ниитилел-экономиктиг хөгжүлдениң ханы үндезиннеринге хол четпээн, ону дараазында чылдарда тывылган экономиктиг таптаашкын көргүскен.

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУ КАНЧАП ДЭЭШТИГ, ЧАЙГЫЛЫШ ЧОК БОЛДУРАРЫЛ

Амгы үедеги чаартылгалар дээштиг түңнелдиг болзун дээш, эде тургустунуушкун «буруп» туруп бербезин дээш чүүү кылырын эрткен үеним дуржулгазы көргүзүп турар. Бир-ле дутаарында, экономиканы башкарарының системазын өскертир. Ол ышкаш ажыл-агый механизмин эде тургузарының чедиишкини хамыктың мурнунда политиктиг талага эде тургустунуушкундан хамааржыр: ниитилелдиг бүгү ниитилел-политиктиг структуразын демократчыдарны негеттинип турар. Өскөөр чугаалаарга, эргелеп башкарылганы командылап чагырып-дужаар системазын үзүткаар апаар. Ол эде тургустунуушкун дээрге социал болуушкун болур бюрократияны демократияның күштери тиилээн турары-дыр.

А оны чүгле ниитилелди башкарарының боттуг быраларын калбак улус массаларының холуунга дамчыдып бээри-биле чедип ап болуру илдең. Демократчыдылга чорудулгазын быжыг чөленгиништиг болурун хандырып турар кол хемчег болза күш-ажылчы коллективтерниң эргелерин калбартыры болур. Социализм үезинде күш-ажылчы коллектив бүдүрүлгеге ёзулуг ээ болуп болур болгаш болур-даа үжурлуг. Ол будүрүлгениң чепсек-херекселдериниң бажын билир, будүрүлге чорудулгазын бодунуң күзээнин ёзугаар организастаар, бодунуң ажыл-чорудулгазының түңнелинге дүүштүр арыг оруларны алыр үжурлуг, ол дээш боду долу харыысалгалыг болур. Ынчан ниитилелдиг кол адырынче — экономикаже бодунуң ажыын бодаан азы ажыл-херекти билбес кижилерниң кандыг-даа холгаарлаашкыны болдуумас апаар.

Күрүне будүрүлгезиниң (каттыжышкынының) дугайында Хөөйлү чогум-на өлче угланган. Ол документ болгаш июнь Пленумунуң шиитпирлерин улам тодарғайлап база төп ведомстволарның эргелерин кызыгаарлап турар СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң өске-даа хөй доктаалдары эртken үеним кичээндиргилерни шинчээттинген дээрзинге, эде тургустунуушкунуң кол-ла удурлашкычызы — бюрократияның күжүн кошкаткан дээрзинге идегээр арга берип турар.

Эде тургустунуушкунуу ханыладыр, ону төй дүшпес, чайгылыш чок болдурар дээш хөйүү кылган, ам-даа хөйүү кылыр. Партия болгаш күрүне шугуму-биле демократтыг таартылгаларныт үе-чадалар аайы-биле программазын ажылдап кылыр. Ол таартылгаларны быжыглап турар юридиктиг документилерни хүлээп алыры чугула хире: чижээ, бот-тывынгыр организацияларның база массалыг информация чепсектериниң политиктиг хостуг чоруулуң кызыгаарын, эрге-чагырганың төп болгаш чер-чер органнарын контрольдаарының хевирлерин, кандыг албан-дужаалдарга кижилерни сонгуурун, кандыгларынга томуйлаарын — сонгуур болгаш томуйлаар албан-дужаалдарның номенклатуразын тодарадыр. Сонгулдалар чорударының, хажыдыышкыннар дээш хомудаарының, төрүлдээлерни чарарының чурумун болгаш канчаар кылырын тодарадыр херек — ол чүгле күш-ажылчы коллективтер иштинге эвес, чижээ, будүрүлгелер болгаш эрге-чагырга органнарының аразынга база күштүг болур үжурлуг. Бот-тывынгыр организацияларны «адаандан» инициатива ёзугаар тургузарының чурумун доктаадыры база чугула... Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, ажыл эңме-тикчок. Ынчалза-даа ол буянныг ажыл-дыр. Ниитилелдиг бүгү амыдыралын демократчыдары болгаш экономиктиг ханы реформаны боттандырары эгелээн эде тургустунуушкуннуң чайгылыш чок болдуруи хандырар.

Солтан ДЗАРАСОВ,
экономика эртемнериниң доктору.

(ПМА).

«Эки эмчи болза...» деп чүүлге хамаарыштыр

ХЫНАЛДАНЫ АЖЫЫ-БИЛЕ ЧУГААЛААЙН КЫЛГАН

«Шын» солунга декабрь 10-да парлаан «Эки эмчи болза...» деп чүүлде фактыларга хамаарыштыр тускай комиссия Чөөн-Хемчик районунуң чонунга медицина хандырылгазының байдалын хынап көрген. Ооң түңнелинде, акушер-гинеколог Р. К. Косяннының болгаш терапевт Е. Ч. Кууларның ажылында шынгыы четпестерни илереткен.

Ук чүүлде бижиттинген аарыг кижи З. Ө. Делгер-оол эмнеттинмес аар аарыгдан аарааны илерээн. Ол аарыгга диагностика кылыры Чөөн-Хемчик районунуң төп эмнелгезинииң байдалынга карын турган. Ынчалза-даа З. Ө. Делгер-оолга дуза чедирип турганыңың кайыдаа үезинде акушер-гинеколог Р. К. Косяннның, терапевт Е. Ч. Кууларның талазындан кичээнгейлиг эвес, бот-тогдуваар чорук бар болган база медицина этиказын, дентологияны хажыткан деп, комиссия санаан.

Хыналданың түңнелин Чөөн-Хемчиктиң төп район эмнелгезинииң коллективинин хуралынга болгаш Кадык камгалал министерствозунга чугаалашкан, илереттинген четпестерни эдериниң хемчеглерни алган.

Тыва АССР-ниң Кадык камгалал министерствозунуң дужаалын ёзугаар акушер-гинеколог Р. К. Косянны болгаш терапевт Е. Ч. Кууларны шыңгыы доңгуткан.

Эмчи Р. К. Косяннның ажылынга хамаарыштыр айтырыгны бо чылдың бирги кварталында Тыва АССР-ниң Кадык камгалал министерствозунуң аттестация комиссиязының хуралынга шиитпирлээр.

Чөөн-Хемчиктиң төп район эмнелгезинче акушер-гинеколог эмчини 1988 чылдың бирги чартыында чорудар дугаймында шиитпирни хүлээп алган.

Эмчилериниң биилии бедидер соруулга-биле ховар таваржыр онкогинекология аарыгларынга диагностика айтырыгларын районнарның акушер-гинеколог эмчилериниң доктаамал семинарын январь-февральда планында киирткен.

Район эмнелгезиниң акушер албанынга организасметодиктиг болгаш практиктиг дуза чедиреринииң бирги кварталда планы ажылдап кылдынган.

Эмнелгеде медицина документациязын кылып турарынга шыңгыы контрольду тургускан.

Төп район эмнелгезинин кол эмчизи М. Д. Оюнуң талазындан специалистериниң ажылынга контроль чогу дээш ону шыңгыы сагындырган.

Н. СИЗЫХ,
Тыва АССР-ниң кадык камгалал министри.

КАНЧАП ЭКИЖИДЕРИЛ?

● Номчукчулар чагааларының допчулалы ●

Чониуң медицина хандырылгазында четпестер кижилерниң сагыш-сеткилин дуурендип турары чугаажок. Бижикчилерниң чагааларындап алгаш көөрге, эмнелге ажылдакчыларының талазындан кижилерге кичээнгей чок, эвилең-эвилдек эвес чоруктар кайы-даа районнарда барын чугаалап болур. Ынчалза-даа Шагаап-Арыгдан, Чөөн-Хемчик, Каа-Хем, Бии-Хем районнардан келгилээн. Ылаңгыя Чадаананың чурттакчызы Зоя Куулар мынчаар бижээн: «Мен бодум база не кижи мен, «Шын» солундан «Эки эмчи болза...» деп чүүлду номчаашаң, чок болган пепиң өскүге калган үругларын конгуг кээрген олур мен. Чадаананың эмчилери ол аарыг кижиге кичээнгей чок болганы хомуданчыг-дыр.

Бодум үргүлүү эмнедип, Чадаана эмнелгезинге чыдыпдаа шаг болган мен. Ынчангаш эмчилерде четпестер чок эвезин билир мен. С. Ы. Сарылар эмчиде кижилер арай ылгаар чаң бар. Бодүүн кижилерни ээ көрбес, эртем-билигли кижилерже чайгылар, эм-таңны-даа болза, ындыг кижилерге дузалаарын бодаар...» — деп чагаазында бижээн.

Чөөн-Хемчиктиң төп район эмнелгезинииң ажылында четпестер дугайында өске-даа чагаалар редакцияга келгилээн. Черле ынчаш, ук эмнелгениң удуртулгазы ажылын бүгү талалыг эде тургузарынче сагыш салып, чониуң санал-оналын барымдаалаары күсенчиг-дир.

Ында урутлар эмнелгезинде байдалды бичии уруглары-биле кады чыдар иелериниң хомудап бижээни мындыг: «Аарып турар уруглар-бысты алгырты каапкаш, эмнелгениң шалазын чуп, хеп кургадыр черни одап, кудумчу кежир күннедин хүнде 4-5 катап чем дажыглап турувуста, хүн эртер. Оон аңгыда иелер эмнелгенин улуг арыглаашкынын база үргүлүү кылыр, сонга, ханаларны, эжиктерни хүнүүн чыгыы чуп келир. Чуундү суглары база үндүрүп төгер. Эмчилерге ол дутайын чугаалааргa, уруунар эмнедип чыдар иелериниң — силерниң хүлээлгенер дээр, санитаркаларга болчур, ынчангаш олар чүү-даа ылбас, иелер конгуп, кылаштажып турар. Эмнелгеде соок, чуга-аар чер чок. Өрээлдер аразында шилдевээн азы пөсдаа аспаан.

Мындыг чүрүм туруп болур бе, азы өске-даа уруглар эмнелгелериниде ындыг бе?» дээрзин иелер айтырган.

Оон аңгыда Чадаана хоорай поликлиниказының дугайында ук хоорайның чурттакчызы Н. Монгуштуң бижээнин кысказы-биле киирип көрейн. Келген кижилерге доңгун, хыйланыр чамдык ажылдакчылар бар. Бүрүткээр черниң ажылдакчыларының ажылынга шүшпепин айтып, карточка бо-ла тывылбазынга, кижилериниң дилээнге тоомча чок болурунга хомудап турар.

Маңаа чүнү чугаалап болурул? Шынап-ла, ук эмнелгеде кижилер-биле ажыл кошкаан ол фактыларындан көрүп болур-дур. Онаашкан ажылынга, дорт хүлээлгезинн күүседирингe эмнелгениң чамдык ажылдакчыларының талазындан, чымчаа-биле чугаалаарга, харыысалгазы куду болуп турары-дыр.

Каа-Хем районнуң «Енисей» совхозтуң сүт-бараан фермазында инек кадарчызы Май-оол Доржуевич Ховалыг мынчаар бижээн: «Мен беш оолдуң адазы мен, кадайым 1984 чылда озал-ондакка таварышкаш чок болган. Ынчангаш өскүс кижилерни кончуг кээргээр мен. Оолдарым улуу өгленип алган, совхозта ажылдап турар, оон бичези шериг албанында, артканнары школада өөренип турар.

Мен бодаарымга, Чадаана эмнелгезинде кижилер-биле ажылдың кошкаа илден-дир... Улуг аарыг кижини көрө тура-ла чаңдырып, ынай-бээр чорудуп турганы дыка-ла хомудавчыг-дыр. Шынап-ла, кайы-даа эмнелгелерде ындыг чүве бар, эмчилеп чеде бээрге, чамдык эмчилериис доңгун, кижилер көрүп каап, хая көрнү бээр болгай. Ынчангаш эмчи кижи ажылынга бердингеп, эвилең-эвилдек болур болза эки деп бодаар мен».

Авторларның бижип турары-биле чөпшээрешпес аргажок. Эмчи кижи чүгле билдилиг специалист эвес, а чүнүү-даа мурнунда аарыг кижилерге сагыш човап билир, эриг сеткилдиг болуру коңчуг чугула.

Редакцияже бижээн дыка хөй бижикчилер «Эки эмчи болза...» деп чүүлге Кадык камгалал министерствозу Арыгның поликлиникага хирург турган В. В. Лебедев кодээден келген чүгле чаңгыс кижи артып каарга, «шак болган, эртен кел» дээш көрүнмес-даа чорүй баары каш-даа болган чүве. База бир эскериг: төп черлерниң специалистери кодээ кижилерге арай кичээнгей чок апаар таварылгалар тургулаар (аарыгны хандыр шинчилеп, тодарадып, анализтеевий-даа, дүргеи-не чорзун дээнзинг, эмнер бижээш үндүрерин бодаар) азы кым-бир таныыры кижи-биле доора чугаалажып чардыгар, хүлээп орар кижизин улут-ла хере-кеке албайн баар. Мындыг янзылыг чүрүм-сагылга чок чүүлдер-биле шүүт-ла үзе санажыр үе келген деп бодаар мен. Моон-биле чергелештир чер-черлерге чурттакчы чон ортузунга санитар-профилактика, агитация ажылын чогуур деннелге тургузар, чурттакчы чонну медицина билиглерин ханыладып, кадыкшылга хамаарыжыр культуразын көдүрер бистерниң — эмчилерниң болгаш медсестраларның, фельдшерлерниң кошкадып болбас дорт хүлээлгевис болур ужурлуг.

Нина СЕРЕНОТ.

ДЭЭШТИГ БОЛДУРГАН

Ажылда четпестерни чайладырынге, материалдарга камналгалыг болурунче, күш-ажылдың будүрүкчүлүүн бедидеринче, ажылдың шыпарын экижидеринче «Кызыл үлегүр тудуг» эргелелинде улустуң контроль бөлүүнүң кежигүннери кичээнгейин салып, хыналдаларны, рейдилерни план ёзугаар эрттирип келгеннер.

Бөлүкте он хайгыылчы бар, оларны эргелелдиң янзы-бүрү адырларындан шилип киирген, ол чорук тудугнуң кайы-даа объектизинге хыналданы шынарлыг, дээштиг, бүгү талазы-биле ханы экономиктиг, анализтиг кылып арганы берип турар. Ай санында хыналданы кылырын чүрүмчүткан. Эрткен чылын тудут-монтаж ажылдарының планныг онаалдаларының күүселдезиниң, объектилерде тудуг материалдарының чарыгдалының, кадагалалының, автотранспорттуң болгаш механизмнерниң ажыглалының талазы-биле хыналдаларны кылган. Кылдынган ажылдар-биле чергелештир четпестерни, ажыглаттынмайн турар курлавырларны илереткен. Бо дугайында партия организациязынга, эргелелдиң удурткучуларынга дыннадып, четпестерни эдериниң хемчегларни алырын сүмелээн.

Тудугжуларның ажылдарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургускалын база хайгаарал алган түңнелинде бо талазы-биле ажылдар кылдынып турар.

Х. АЛАШ-ООЛ.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

✦ **БУХАРЕСТ.** Крайово хоорайда аар-дериг-херекселдер комбинадында румын төдевилел-биле металл болбаазырадып кылыр кончуг улуг станокту Румынияда эң баштай тургускан. Станок башкарылганың сан программазы-биле ажылдап турар. Ол ховар агрегат 300 тонна чедир деңзилиг, диаметри 3.15 метр, узуну 30 метр кезектерин болбаазырадып кылып болур.

Ооң мурнунда Крайованың машина тудукчулары диаметри 2.5 метр болгаш узуну 10 метр кезектер болбаазырадыр станоктарны бөлүү-биле бүдүрүп үндүрерин шиңгээдип алганнар.

✦ **СОФИЯ.** «ССРЭ-ге продукцияга — шынарның ажылчын болгаш инженер магадылалы» деп девиз-биле Петр Карминчев аттыг Русениң химия комбинадының коллективи бо чылын ажылдап эгелээн. Январь айда-ла совет тудуг болгаш садыг организацияларга 30 муң дөрбелчин метр хевис кылыр шывыгны чорудуп берген. Акы-дуңмалышкы чурткачагыларны күүседирин ажылчын ат-алдарының хереэ кылдыр санап, комбинаттың коллективи продукцияны түгле «тергиин эки» үнелел-биле дужаарын хүлээнип алган.

✦ **ВАРШАВА.** Экономиктиг реформаны боттандырарынга хамаарыштыр алдынган хемчегларниң чурттуң социал-экономиктиг амыдыралынга кандыг янзылыг бооп турарын ПКАП ТК-ның Политбюрозунуң чоокта чаа болган хуралынга аналиэтеп көрген.

Алдынган ол хемчеглер чурттакчы чонга ам дээрезинде берге-даа болза келир үеде чониуң материалдыг чаагай чоруун бедидеринге эки түңнелдерин бээрин реформаның баштайгы үе-чадазы хөргүзе берген деп хуралдан демдеглээп. (СЭТА).

КОНФЕРЕНЦИЯ ДООЗУЛГАН

ПАРИЖ. СЭТА-ның корреспондентизи В. Хрековтуң дамчыткаңы болза: Парижтиң кыдыында Баньолге «Профэвилелдер болгаш делегейниң экономиктиг айыыл чок чоруу» деп бүгү-делегей конференциязы доозулган.

Ол эң улуг шуулганга 74 чурттардан национал, региоиалдыг болгаш делегейниң 28 профэвилел организациялarының делегациялары киришкен. Аңаа Күш-ажылдың делегей организациязының (МОТ), ЮНО-ның садыг болгаш хөгжүлде талазы-биле конференциязының (ЮНКТАД) төлээлекчилери, янзы-бүрү чурттарның сураглыг экономистери база киришкен.

Ажылчы чониуң амыдырал байдалының баксырааны ажыл чок чоруктуң оскемиби-ле, боттуг ажыл төлевирииң кудулааны-биле, социал хандырылга болгаш социал эрге системазынче, күш-ажылдың байдалынче болгаш профэвилелдиң хосталгазынче шаап халдаашкын-биле холбашканын конференция демдеглээн.

Бөгүнгү экономиктиг харылзааларда бар чөрүлдээлериниң, делегейниң янзы-бүрү институттарының ажылчорудулгазының дугайында санал-онал солчулгазы болган. Сөөлгү 15 чыл иштинде сайзыраңгай капиталистиг чурттарның экономиказында болган кризис өске чурттарже, хамыктың мурнунда, хөгжүп орар чурттарже шилчип кирген.

Конференцияга кайызыгаадаа ажыктыг делегейниң экономиктиг харылзааларының айтырыгларын чугаалажып көрген. Оон-биле кады үлетпүр-садыг солчулгазынга профэвилел организацияларының озуп орар ролюн демдеглээн. Ажылчы чонпарның болгаш улустарның эрге-ажыктарынга делегейниң экономиктиг харылзааларын хөгжүдеринге чаа идигни берип болур аргалыг ажылчы чонпарның болгаш бүгү делегейниң профэвилелдериниң эп-сеткил каттыштырылгазын быжыглаарын эргежок чугула деп онзалап демдеглээн.

Боо-чепсекти эңдере бүдүрери сан-хөө, материал болгаш кижи курлавырларын улуу-биле чардыктырарынга чедирип турарының фактыларын кичээнгейге алгаш, конференция 1987 чылдың декабрьда ССРЭ биле АКШ-тың арасында ортумак болгаш оон бичe ыракшылдыг ракеталарны узуткаар дугайында чарган Керээге байыр чедирген.

Бо чурукта кончуг улуг клоун дүрзүзүү Швейцариниың Лозанна хоорайының төп шөлүн каш шак дургузунда каастап турган. Чүге каш шак-ла турганыл дээрге ону мороженоеден кылган. Түс черниң сүт үлетпүрүнүң эзлери кылып турар продукциязын мактап чарлаар дээш ындыг рекламаны кылган.

Каш шак болга... зүнү бичиилей к... садыпкан. Хоорайны... такчыларының пе... ёзугаар оон кирген ... Африка, Азия болгаш ... Америка чурттарының ... турар уругларынга ду... чы кылдыр чоруткан.

СЭТА-ның фотозу...

БӨМБУРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

ЧАЗАКТЫҢ ЧӨПШЭЭРЕЛИ

МАНАГУА. (СЭТА). Никарагуаның иштики херектер министерствозу оппозицияда турар бөлүктериниң эргежыын камгалап турар хамаарышпас он радиостанциязының болгаш 3 солуниүң хостуг үнерин чарлап дыпнаткан. Чазактың боттандырып турары национал аптежилгениң политиказынга дүүштүр чазак ындыг шиитпирни хүлээп алган.

Чурттуң иштики контрреволюсчуларының болгаш империалистиг пропагандаңың Никарагуада демократия-даа, хосталга-даа чок, ында кижиниң эргезин бүрүнү-биле үзүткаан дээн иүгүлдээшкиннеринге ол шиитпир өлүмнүг согуг болган. Төп Америкада байдалды экижидер болгаш ол девискээрге тайбыңны тургузар база чуртка демократчыдылганы калбартыр талазы-биле моон мурнунда чедип алдынган дугуржулганы Никарагуаның чазаа ындыг янзылыг боттандырып турар.

АКЫ-ДУҢМА ДУЗАЛАМЧЫ

АДДИС-АБЕБА. (СЭТА). Совет Эвилелиниң болгаш социалистиг өске чурттарның кандаашкынга таварышкан Эфиопияның улузунга коргүскен дузаламчыны пролетаржы интернационализмниң чайынанчак үлегери болур, деп чазактың «Аддис земен» солуну бижип турар. Алган ажыл-чемнп болгаш гидротехниктиг дериг-херекселдерни улуг бергедээшкиннерге таварышкан чурттакчы чонга дузалаары-биле ажылгап турар деп, солун демдеглээн.

Эфиопияның амыдыралының эң-не берге үелериндe дузаламчыны үргүлүү социалистиг чурттар чедирип келген деп, «Аддис земен» онзалап демдеглээн.

ДЭЭШТИИ ОЛ-ДУР

«Басняда бисти шоодуп каан-дыр» деп,
Бар шаа-биле кезек кижи үрүлешкен.
Авторуун чогуур черже дыңнадыпкаш,
Аразында ол боор дижип кыжанганнар.
Үстүү черден четтикпейн харыы манап,
«Өрге маңаан сары ышкаш» олурушкан.
Үр-даа болбаан, харыы чагаа чедип кээрге,
Өөрүшкүүнү үлежир дээш халчып келген.
Баштын улуу оны дораан сегирипкеш,
Бажын туткаш, ыыт чокка улуг тынган.
Өскелери соңуг-мурнуг номчуп дооскаш,
Өскээр көргеш, чугаа кылбайн тарай берген.
Ол-ла хевээр арынарын көрүшпээннер.
Ол дег улус база минниг, бодангканар:
Чогаалдардан бодун таныш алыр болза,
Чогаалчының ажылының дээштии ол-дур.

Л. ИРГИТ.

МУҢГАРАЛДЫ КАМНАЗА ЧҮЛ?

Суурумда чыдып алган хөйүү бодап,
Чуртталганың чигир, дузун амзап ор мен.
Шуужүп арткан көвей чылдар иүүрүнде
Чугаам хөнүп, кашты көрүп кажараан бол,
Өтбе туржук, өөрүмден өөредиг ап,
Өлчей-кежик өргээнинче чүткүп ор мен.
Суурумда чыдып алган хөйүү бодап,
Шүүрган, хаттың ноиг, сооктуң тыныжында
Чүдү-кара чалгыс бодум боданмайн,
Чүргүм эллээн эргим чонум эргий сактып,
Шулуң чаштар соом-биле эдерзин дээш,
Чула одум өжүрбейн базып ор мен.
Суурумда чыдып алган хөйүү бодап,
Суксаан кижээ шайым кудуп, сунуп ор мен
Өрү дээрде Айым, Хүнүм өшпезин дээш,
Бүргаига-даа, шулбуска-даа чүдүп ор мен.
Өөрүшкүнү кижилерге берип каанда,
Муңгаралды база ынчаар камназа чүл?

Н. ООРЖАК.

ХҮЛЭЭЭЛГЕ

● Болган тавырыга ●

Бо чораан назынында Күр-оол урут-дарыынын өөредилгезин сонуургап, школаже ис базып көрбээн киижи. Ындыг-даа болза, ону ажы-төлүнүң өөредилгезинге, кижизидилгезинге тоозуна чок деп болбас. Оларның ном, кыдыраажын ажып, онаалгазын бо-ла хынаан орар. А оон «кады-кыраанының» урут-дарыының онаалгазын хынап, ном, кыдыраашын бакылаар деп чүве билбес, ынчалза-даа ада-иелер хүрээлээнде хүндүлүг, ажыг-төлүг, дыңнаар-на идепкейлиг кижи болгаш, Күр-оол сес ап, сана-онал-даа берген.

— Урут-дарыывыстың өөредилгезин, кижизидилгезин улам экижидер дээш эде тургустунуп көрээлинер, эштер, ада-иелер — дээн кыйгырыг-биле чугаазын дооскан.

Хүрал соонда класс журналындан урут-дарының демдектерин ада-иелер көрүп эгелээннер. Бодунуң ээлчээн маңаа алгаш, оглунуң демдектерин көөр деп Күр-оол база шиитпирлеп алган. Журналды ашкылап, бодунуң фамилиязын, оглунуң адын дилеп эгелээн. Кайы-даа арыяда оглунуң ат-сывы чок.

— Бо кандаай чоор, башкы? — деп. ол айтырган. — Мээң оглумнуң ат-бажы чоп чогул?

— Оглуңарның ады кымыл?

— Айдыс.

— Айдыс деп аттыг оол мээң класымда чок — деп, башкы тайылбырлаан.

— Мында кайы класс өөренип турар ирги?

— 3 «А»

— Ылап-ла бе? — деп, Күр-оол бүзүревээн.

— Оглуңарның өөренип турар класын билбес конууначыл ааа — деп. башкы оны чемелээн. — Уруг-дарыынарның өөредилгезин сонуургавазынар билдингирдир. Ол хиренерде саналберинп, кыйгырыглар октап турар.

— Буруулуг болдум, башкы — деп. Күр-оол ыяткаңындан черже кире бээрииге белеп хире апарган. — Мээң кадайым... мээң оглум 1 «А» класста киижи болгай.

— 1 «А» класс кырывыста — деп, башкы чугаалаан. — Бичии-ле четпейн баргандыр силер.

Хөлүн эрттир эде турустуна бергей-дир силер ийин — деп. Күр-оолдуң соонга турган эр кижи шооткан аяның шыжыгын чугаалаан.

Класстан Күр-оол үне халаан. Чаныл ора: «Бодунуң орунга кижини хуралче чорудуп алган» — деп, кадайынга хыйланып чораан.

Ш. СУВАН.

ШЫНЫН СӨГЛЭЭН

КИРЖИКЧИЛЕРИ:
Бадарчы
Шавы.

БИРГИ КӨРГҮЗҮГ

Сцена кырынга кандыг-даа шимелде хереглевес. Бадарчы ламаның кашпык-үүргезин чүктеп алган шавы кирип келир. Ооң соонда бадарчы лама эрегезии чүүп кирип келир. Ойтулааш ырызы дыңналыр.

Бадарчының чүгүн чүктеп, Балдырыңны ырбаңнатпа.
Оолдар-кыстар чыглып келди.
Ойтулааштап ойнап алыыл.
Кертик теве чедип алгаш,
Кежиг дилээн кээргенчиинни.
Кедээ шөлде чыглып тур бис
Келгеш чолдуг хөглеп алам.

(Шавы ону дыңнап, доктаай бээр).

Бадарчы. Чоп туруп алдың? Хайлыг-бачыттыг чүвелериңг сакпай ырызын дыңнаар болзуңза, хай-бачыт таварыыр, кулаак кумналып, караак хапталып калыр. Кашпык-үүргең чалап каашаргаш, арган эңгиннивис барып экелел. Улустуң меңээ өргээн аксы-барылгазы арбын болгай. Дөгерезин арган эңгин кайын шыдаар. Чүгүгүнүң чартыын чүдүрүп алыр сен. Мен маңаа саадап, тыныш ажып алыйн. Кичээн халак, эңгиннин соонда чүү-хөө дужүп калбазын, дүже берзе, чалгаарабайн чүдүрүп ап чоруур сен. Кижизиг бол, бурганга чалбарып чоруур сен.

Шавы. Бараан болуйн, башкы. (Согүрээш, үве бээр. Кезек болганда, ойтулааш ыры дыңналыр).

Аалдар кезиир бадарчывыс
Аштап-суксап өл-ле часкан.
Ээн-не өтте чедип кээрге,
Ээнир калдар чип каар
часкан.

(Ыры чоорту ырап, катыжиттилиг чорүй баар).

Бадарчы. Аа халак, аа халак! Адыгуузун малдар ышкаш чүвелерни. Аш-думаа алдазын, аксы-боскы кадып өлзүң! Ак шарааа шыргалатсын, ак даштыг деженип, арга эдээниң сеги болзуң! Каргыш-чаткам кыпсыкчызы —канчыыр-даачыыр судурум номчуп, кызыл-дустаткаш, дамыр-судалым тайбынчып, ала караам орталанып, аксым, өгүм шыгыыр болзуң! Кара хавындан коңга, дамбыразын ужулгаш, дыңнаалаңып, иштинде номчуттуигаш дыы хавар). Ол боор! Отка, пашка дүшкү дег, аза-буктуг албыстыгларны аалдап, оран-таңдыла арыглады ышкаш... Куурумчулар кудуксуду. (Шавы кирип келир.) Шортаңнашкан шорулары.

Шавы. Кайын ындыг боор, башкы.

Бадарчы (меңнеп). Аваай-авай, ачай-ачай, амыдыным өршээ бурган. Көк шал-мал сээдеңни үе, чүрээм! Аксымга келгеш барды.

Шавы. Буруудугну бурган өршээр. Чежемейниң чүүк аартаза-даа, арган эңгин амытыныыг илдиртип келди, башкы.

Бадарчы (өөрүп). Кандыг деп че? Этээртиимес олча-омакты чүдүрүп экиелдиң бе?

Шавы. Дээрги башкым, силерниң чайгы хүн дег чарлыыңарны эдерип, ундарап чалгаарабайн-даа, ескертейге эңгиннин соонда дүшкен ол, кургаг чүвү-даа кагбадым. Кадыгларын барбалап, талыынап ап, өл-чамын элезиндовурак-биле чүвүткеш, барбалап ап чордум, башкы. Чаңгыс чочу-чода мурнундан дүшкен боорга шыгаап, шинчилеп көөрүмге — мурну болду, ынчангаш каапкаш, артканын эккелдим, башкы.

Бадарчы (ыытлаңнаш үнбиле). Кончуг мээлик баштыг мелегейни сени. Дүктүг чүве биле, кончуг диштиг тулупту!

Шавы. Өршээп-азыранар, башкы! Соондан дүшкен чүве черле кагба, мурнундан алба деп силерлерниң айыткал, өөрединнерни сагыдым, башкы.

Бадарчы. Соондан чаларап дүшкен чүве — өл-чам ышкажык.

Шавы. Дүшмен-не чүвени чалап ал, чам, бөктүг-даа болза, онча-мейни чыып келдим. Өл-чамны албас деп чарлыкты ийи кулаам үстүп дужер, ийи караам соглур, черле оваарганым күштүг, башкы. Ам-на хөрээмде шээжиндеп ,хөлчок эки билдим, башкы.

Бадарчы (шавызын ол-бо алагадааш). Кижизиг бол деп сени чеже үттеп-сургаарыл, мелегей. Ам моон соңгаар эңгининиң соондан аът бажы дег алдын, бөрү бажы дег моңгүн-даа төктүп чорза, хая көрүнүп, кара холуң карбаңнаттың халак. Оңу хажыдар болзуңза, чеңнит кырың четкерте кестирип, бөрттүг бажың бөрүге хемдиндер мен. Карак чивеш дээр аразында арткан чүгүүн чүдүрүп кел. Орайтай берип-тир. Дүрген чоруур сен.

Шавы. Бар шаам-биле, бараан болуйн авыралдыг, аты-буянныг башкым.

Бадарчы аргезиин чүүп, эрнин борбаңнадып ора, согаңнады удуй бээрге, алээн ырактан аът даванының даажы, ыры дыңналыр.

Чолдак бижек холга каржы
Шодун аскыр аътка каржы.
Доңгүр лама төрээ каржы.
Төрээн өшкү ытка каржы.

Бадарчы. Өгү турлуп, өзен иштин туруглап, калдар ыттар ышкаш, калчаа дерзин шулбустар, угаан-кудум осқундур улужу бердилер. Черлик ыттар димденгештиң Черии кезип тояап өлүр. Чочу лама олча хайып, Чоңну кезип өзээрнигер.

Бадарчы. Халак-халак, хайлыг-буктуг калдар ыт дег, арын-нүүрүн оскуңганнар, кара думаага алдадып, кара хааржакка суктурүп, кара шараа шыргаладып, кара хорумга хорумнатсыннар!

(Көжеге)

ИЙИГИ КӨРГҮЗҮГ

Аалдар кезиир бадарчыны
Адыг ойнап каар болза,
Аныяк оол шавы-биле
Аралажып чораан болза.

Бадарчы (конга-дамбырлап). Оо халак, оо халак, каргыш-чаткам ам-даа четпээнин ол-дур! Оларны адыгмажаалайга залдаткан мен.
Он-на бештин айдыңнында
Ойнап-көглеп алыыл, шавы.
Ортулуктүң чинрбейни
Оора долган ойнаал, шавы.

Бадарчы (тейлегиләәш). Оо! Бүрган сагыыын оршээди. Кара тамының дүвүнче дүжүп кирелер. (Шавы чедип келир).

Шавы. Тамыдыва кирер туржук, даалыктадып келдим, башкы.

Бадарчы (сырбаш дээш, оозун чажырып). Кай, арган эңгининиңи адан тевээ орнаптың бе?

Шавы. Арган-дорган-даа бол, ап чораан чүгү чингээрге, казыргы дег халдып келди.

Бадарчы (хорадап). Чилчини үстүп, чини төгүлеп, арган эңгин канчаа казыргыланып кээр чүвел?

Шавы. Чүдүргеш чоруп олурумда аза-четкери-даа, албыс-шулбузу сывыра соп чоруур чүве ыйнаан, төктүп эгелээн. Силерлерниң номнал чагыыңарны эдерип, хая көрбейн, хайзы баспайн келдим, башкы. Арган-даа болза, дывылап келди, башкы.

Бадарчы. Аа халак, ачыбуянныг алдай-тандым, өршээ! Ада-ие бурганнарым, эйилеп боол ээ көрүп, өршээ! Адыгуузун малдан дора шавыны, арылдырып-дайылдырып, өршээ!

Шавы. Эңгин соондан этчем, эртине-моңгүн-даа дүшсе ээй көрүп, алба дидинер, башкы.

Бадарчы. Мээликтээн молдурга ышкаш мээзи хойтпактанган черлик азаны.

Шавы. Ам-на билдим, башкы. Өршээп көрүнер, моон соңгаар черле ыйчанмас мен. Суй-белек, башкы, эзди этсиг, мүнү мүнчүг өрге-сарыг, башкы.

Бадарчы. Кайының тып алдың, кара шулбус?

Шавы. Эът чиң чыткаш, эздиим орнунга сога шаан алдым, башкы.

Бадарчы Бачыт-халап үүлгедип чоруур, бачыттыг хей. Аксы-боскум күртаа, иштвар хирным чем чиңней берди. Доп-дораан доора будуваайн, кижизиг чемден кылып каар сен. (Чоруптар).

ҮШКҮ КӨРГҮЗҮГ

Шавы. Кижизиг чем! Аас-кежиктиг болган төл-дур мен. Кижи хилимчектеп, мээң дерим аартаан башкымга киземзиг чем делгеп салыр ыңдыг аас-кежик бо ортемчейге ким-даа тыппас. Адыр-адыр, ала-сарскан. Амдыы өгүүн сунган далган, саржаа-биле бадарчыны тутказ бараан болуйн. Ажыынган лама алагадап сывырыпса, аргаа киргеш, айын казып, аяга бергаш, агын тоотлап, ойга-чикке өөм тип. Оюнмаа-биле чүрттай бергей мен.

Таваккa далганы кашпык-үүрге мурнунга салгаш, артынга олбук салгаш, мурнунга олуруп алыр.

Шавы. Ом дарый, дүү дарый, хум пати суу хаа! Оран чүрттан арлып, тайыл! Хум пати суу хаа! Өскүс чавыс арткаш, аванның өөн бусказ, чаарааңда саяк, ядараанда хам-кат еттүнүп, өөдежокту көрүп келдим.

Бадарчы (элээн дыңзыг эзирик кел чыдар).

Тейлер дагааш, соруи чалаар, Дээди күштүг ламазы мен.
Өлгеннерим одун кыпсыр,
Өндүр бурган ээзи-дир мен.

Шавы. Сээң соруң чалаар, сенден дээди ачы-хавыяачы мен-дир мен.

Бадарчы. Кожуун чонга буян сиилиир, кончуг дээди буяныыг мен. Ажыг-шүжүг арылдырар, ачы-буян ээзи-дир мен.

Шавы. Холум чемзиг, хортан эрес болгаш, кижилиг чемни кылып кагдым, башкы. Өөрээш өргүл сунуп, магадааш бажымга айыс өргүүр боор деп угаадым.

(Бадарчы олбукка олурган, чиир дээш көргеш, бодунуң карааңга бүзүревейн, конгуг оларның шинчилеп көргеш, шавызынче көөр).

Бадарчы (тейлеп ора). Оо бурган! Ом-мани батия хом! Сагыдаан маадырыг лама кижээ кижи аъдын чидиртир деп турар алдыс сен бе?

Шавы. Кижи аъдын эвес, кижизиг чем-дир. Чараныларны чараажы-биле күүсеттим. Эзирик болгаш эндеди көрүп тур силер.

Бадарчы (сымыранып). Сагыш-самаарым, беш дээргим, очүр мазнай бурганым, ам мени катташ баарыңар оң бе?

Шавы. Ырак чорукка ынчаргаанар боол, чоок чорукка чоданар боол, караанар аайы-биле калбакайнып, холуңар аайы-биле ковананып, үнериңерге үне калбак, киреринерге кире калбак, оорганар догээр одун сылып, орун кырынга балдырым сөннеп келдим.

Бадарчы. Аксың хаг! Ада-четкер уктуг, аштаңгы бөрээк! Тоткан ыт эзиин эзерер. Дедир тодар болзуңза, канчаар эвес мен.

Шавы. Этээр магада эъдим хандыр, согар магада сорбуландыр хап-соп, кара аксың төп келдим. Болзуң!

Бадарчы. Бүзүт багын бурган шиитсин.

Шавы. Шавы болбас мен дээримге, канчалчык силер? Шындалааш, пык доштуг куйга суп кагдынар. Кызыл-тын кончуг боорга, чанныпчашпын турган, эдериячин боол элейтин келдим.

Бадарчы. Нүүдүүң соксат!

Шавы. Хилимчек чөвүлаң үүлгедип чоруур кижиниң орүү кайнаар ийик, башкы?

Бадарчы. Э-э-эрлик.. (Дажып барып ужар).

Шавы. Ол-дур аалдапкан. (Караан дүй суйбаап, чазылдыр чыттырган). Чангыс-ла катап шынын чугаалады.

Көжеге.

ИВАН КОМБУ.

АК КУЛАКТЫГ КАРА БИМ

(ТООЖУДАН ҮЗҮНДҮ)

Хүн үнүп келгенде, аргага чедип келгеннер. Арга кыдыы-биле сүрүштүр ыыт чок чорупканнар. Кайнаар, чүге бар чыдарын билир болгаш, ким-даа таакпылаваан, чөдүрбээн, идиктерип безин сөөртпээн. Ону чүгле Бим билбес, ынчалза-даа ол ээзиниң изин чандыр баспайн, хөлеге дег шимээн чок чоруп орган. Ээзи Бимниң кулаанга дээп: «Эки-дир, Бим, эки-дир» — дээп.

Хамык улустуң мурнунда дүүнгү Анчы чоруп орган. Анчы имнээрге, ооң соонда бир кижи шырыш аразынга шимээн чок чыдып каар. Шак ынчалдыр шупту ботгарының туруштарынга тургулапкан. Анчы, Иван Иваныч база Бим улам оваарымчадыг улаштыр чорупканнар. Оруктуң оң талазында шөйген хендирде отка дөмей пөс кескиндилерин Бим көрүп каан. Бим биле Иван Иванычының туружун айтып бергеш, Анчы чоруй барган.

Кичээнгейлиг, дүвүренчиг шыпшың арыгны дола бергеи. Ол бүгүнү Бим ээзиниң балдырының сирлеш дээнинден, боону дааш чок октап алгаш, шимээн чок баргыындан билип каан.

Селбегер бөлүк пөштер аразынга чаштыынып турганнар. Бир талазында — сырый чадаң ыяштыг чарык. Долгандыр ширинн, ыыт чок дүмдүгүр, күчүүг арга, ыш бүрүзү — маадыр! Оларның аразында аныяк сырый шеттер арганың төнчү чок кайгамчыктыг күчүзүнүң бадыткалы.

Бим бүгү боду кичээнгейлиг апарып, шимчеш-даа дивейн, чыт хап орган. Ынчалза-даа чүү-даа эскербээн. Агаар ол хире турум болган. Ынчангаштың Бимге улам-на дүвүренчиг апарган. Ынай-ла сырынныг турган болза, долгандыр чүү болуп турарын агаарның агымнарындан Бим билип орар ийик. Чанында ээзи безин холлээп турда, турум агаарлыг аргага шөлээп орары берге.

Баштайгы бооллаашкын шыпшыңны чара шаапкан. Ооң даажы ол-бо тарап, ырай берген. Чаңгыының соондан Анчының кыйгызы:

— Бард-ы-ыла-а-аа! Ого-го-го-о-о! — деп улашкан.

Иван Иваныч ээжеш, Бимниң кулаанга:

— Чыт! — деп сымырынган.

Бим сириңейнип, чыда дүшкен.

— Оо-го-го-го-о-о-о! — деп, сегиртккен аңчылар кускунашкан.

Таныттынмас, черлик соксаал чок үннериин чаштанчызы бооп, шыпшың бүстүп чаштаан. Дааш-шимээн арыгны долуп, сегиртккен кижилериин алгы-кышкызы, бооларның дааштаашкыны чоокшулап келген.

Ол ойде бичиизинден таныары чыгты Бим эскерип каан. Бөрү Ээзиниң будунче хензиг када сыңны хоюп, Бим ковайып келген. Ону Иван Иваныч дораан-на эскерип каан.

Туктарның ындында ок четпес хире черде көсту хонуп келген бөрүнү денге көрүп каанар. Бажы доңгагар, кудуруу черже аар халаа берген херии-херии маңнап ора, хенертен көзүлбейн барган. Ол-ла дораан бооларның адыышкыннары дазыңайны берген.

Арга ажынган дег хөлээээнинг шимээргээн.

Боолар ырак эвесте дагжаан. Алгы-кышкы мырыңай чоокшулап келген.

Бөрү! Улуг кырган бөрү база катап хеп-хенертен көстүп келген. Чадаң ыяштарлыг чарыктап кел чораан бөрү туктарны көрүп каапп, илдиккен дег тура дүшкен. Чарыкты кежир аскан туктар элээн өрү. Кижилерниң шимээни мырыңай ыя бо. Туктарның адаа-биле бөрү арай дидим эвес, харын-даа шаг чок эрткеш. Иван Иваныч биле Бимден он беш метр хире черде келген. Каш-ла халым аразында кижи биле ыт ону топтап көрүп четтигипкеннер. Ол балыглатканы: бигыны кызыл мыңгы, аксыңдан хан көвүктелген.

Иван Иваныч боолапкан.

Бөрү шупту дөрт будуңбиле өрү опаш кылдыр шураап, мойнун безин ээлдирбейн, боо дагжаан үзүке бүгү мага-боду-биле хая көрнүп келгеш, тура дүшкен. Калбак, күштүг хавактыг, карактары хан күчүк, диштери шаараргай, аксыңдан ковүктүг хан төгүлген... Ынаксым, өгүм шыгыыр болзуң! Кара хавыңдан коңга, дамбыразын ужулгаш, дыңнаалаңып, иштинде номчуттуигаш дыы хавар). Ол боор! Отка, пашка дүшкү дег, аза-буктуг албыстыгларны аалдап, оран-таңдыла арыглады ышкаш... Куурумчулар кудуксуду. (Шавы кирип келир.) Шортаңнашкан шорулары.

Шавы. Кайын ындыг боор, башкы.

Бадарчы (меңнеп). Аваай-авай, ачай-ачай, амыдыным өршээ бурган. Көк шал-мал сээдеңни үе, чүрээм! Аксымга келгеш барды.

Шавы. Буруудугну бурган өршээр. Чежемейниң чүүк аартаза-даа, арган эңгин амытыныыг илдиртип келди, башкы.

Бадарчы (өөрүп). Кандыг деп че? Этээртиимес олча-омакты чүдүрүп экиелдиң бе?

Шавы. Дээрги башкым, силерниң чайгы хүн дег чарлыыңарны эдерип, ундарап чалгаарабайн-даа, ескертейге эңгиннин соондан дүшкен ол, кургаг чүвү-даа кагбадым. Кадыгларын барбалап, талыынап ап, өл-чамын элезиндовурак-биле чүвүткеш, барбалап ап чордум, башкы. Чаңгыс чочу-чода мурнундан дүшкен боорга шыгаап, шинчилеп көөрүмге — мурну болду, ынчангаш каапкаш, артканын эккелдим, башкы.

Бадарчы (ыытлаңнаш үнбиле). Кончуг мээлик баштыг мелегейни сени. Дүктүг чүве биле, кончуг диштиг тулупту!

Шавы. Өршээп-азыранар, башкы! Соондан дүшкен чүве черле кагба, мурнундан алба деп силерлерниң айыткал, өөрединнерни сагыдым, башкы.

Бадарчы. Соондан чаларап дүшкен чүве — өл-чам ышкажык.

Шавы. Дүшмен-не чүвени чалап ал, чам, бөктүг-даа болза, онча-мейни чыып келдим. Өл-чамны албас деп чарлыкты ийи кулаам үстүп дужер, ийи караам соглур, черле оваарганым күштүг, башкы. Ам-на хөрээмде шээжиндеп ,хөлчок эки билдим, башкы.

Бадарчы (шавызын ол-бо алагадааш). Кижизиг бол деп сени чеже үттеп-сургаарыл, мелегей. Ам моон соңгаар эңгининиң соондан аът бажы дег алдын, бөрү бажы дег моңгүн-даа төктүп чорза, хая көрүнүп, кара холуң карбаңнаттың халак. Оңу хажыдар болзуңза, чеңнит кырың четкерте кестирип, бөрттүг бажың бөрүге хемдиндер мен. Карак чивеш дээр аразында арткан чүгүүн чүдүрүп кел. Орайтай берип-тир. Дүрген чоруур сен.

Шавы. Бар шаам-биле, бараан болуйн авыралдыг, аты-буянныг башкым.

Бадарчы аргезиин чүүп, эрнин борбаңнадып ора, согаңнады удуй бээрге, алээн ырактан аът даванының даажы, ыры дыңналыр.

Чолдак бижек холга каржы
Шодун аскыр аътка каржы.
Доңгүр лама төрээ каржы.
Төрээн өшкү ытка каржы.

Бадарчы. Өгү турлуп, өзен иштин туруглап, калдар ыттар ышкаш, калчаа дерзин шулбустар, угаан-кудум осқундур улужу бердилер. Черлик ыттар димденгештиң Черии кезип тояап өлүр. Чочу лама олча хайып, Чоңну кезип өзээрнигер.

Бадарчы. Халак-халак, хайлыг-буктуг калдар ыт дег, арын-нүүрүн оскуңганнар, кара думаага алдадып, кара хааржакка суктурүп, кара шараа шыргаладып, кара хорумга хорумнатсыннар!

(Көжеге)

ИЙИГИ КӨРГҮЗҮГ

Аалдар кезиир бадарчыны
Адыг ойнап каар болза,
Аныяк оол шавы-биле
Аралажып чораан болза.

— Шынап-ла, але, коданчы ыттарны дагаа оолдары дег кылдыр бөрүлер чыып чиптер. А бо ыт бөрүнү аскерип каапза, сенден ыравас.

— Хар четпээнде бөрүлер-биле ытты коргудуп болбас. Оон улгаткаш, бөрү деп чүл дээрзин билип алзын, харын.

Анчылар шупту чыглып келгеш, бир-бир дашкаңы аңнаш, чугаазы үнүп, хөглүг апарганнар. А Бимниң ийи караа кыза берген, өлүт бөрүнүң сулуңга бастырган, дүрлүп алган, ширинн апарган, чавскаан ондаан чыткан. Эх, бо-ла арыгта ону салымчол экиээрии Бим билген болза!

Бимге арга даамалы чоокшулап келгеш:

— Эки-дир. Эки ыт-тыр. Угаанныг ыт-тыр. Аглаашкын үезинде чангыс-даа ээрбеди — дээш, ыттың оорганзын сүйбап каан.

Анчылар машинага орунтарга, Иван Иваныч ынаар Бимни киириптерге, ооң дүгү адыйып, ырланмышаан, дедир үне халаан: үш өлүт бөрү чаныңга чоруурун күзевээн.

— Ого — деп, Анчы чугаалаан. — Бөрүге кажан-даа бо алыспас.

• • •

Ооң соонда аңнаашкынар үезинде бөрү изиңге таварышканда, Бим аңнаарын соксадып, ээзиниң будунче сыңны бээр апарган. Бөрүнү эскерип каанын ынчаар иледир. Бөрү аңнаан соонда Иван Иванычыга ол улам ынак, улам бүзүреар аварган. Кижиниң буянныгына Бим бүзүреар. Бүзүреледип ачылыг чүве чок! Ындыг бүзүрел чокта ыт ыт эвес, хостуг бөрү азы оон-даа дора тоянчы ыт апаар. Ээзиниге бүзүревестеп, ону каттанда азы боду кагдыртканда, ооң бодун ээзи үнүүр ойладыпканда, ыт үстүнде ийи салым-чолдуң бирээзин шилип алыр. А ынак ээзи экии кижини оскуруп, ону дилеп, ону маңзар салымныг болган ыт дег човуланыыг ыт чок. Ол кажан-даа хостуг бөрү-даа, тоянчы ыт-даа болуп шыдавас. Ээзиниге бүзүреалдыг, эзиниге ынычы биеэги-ле ыт боол, олүүгеге тедир кара таасказан аттың каар.

Г. ТРОЕПОЛЬСКИЙ.

ДИИСПЕЙИМ

Мээң ынак диизим,
Медээжок-ла хөглүг.
Меня сүрүп ойнаар,
Менден чыда калбас.

Игорь ОЧУР,
4-кү классчы.
Тээли суур.

БАШТАК ЧУГААЛАР

Суурнуң инектери кежээ одардам чанып кээп, ээлериниң бажынарынаң херимниң иштинче кирип турарын хоорай чурттуг ийи киски хайгаарал көрүп турганнар.

— Кайгамчык-ла-дыр — деп, бирээзи магадаан. — Ээзиниң бажының инек бүзүрү частырыг чок тыва бээр-дир.

— Ында кижи кайгаар чүү боор — деп, оскези харыылаан — Бажың бүрүзүнүң дугаарын херим аксында бижип каан ышкажыл.

• • •

Таныжы бот хераженнииң бажыңынга бир эр кижи чеде бээрге:

— Мээң бижектеримни чидидип берип көрем, хлеб безин шестимес апарды — деп демгизин дилээн.

Бижектерни чидидип ора: «Бажынга черле бижек чидидер эвес мен. Бажыңымда бижектер үргүлүг чидир боор. Кым чидидип турар чоор?» — деп, ол боданып орган.

• • •

Күрстрах черинге телефон хыңгыртканы бергеи.

— Өртен бажыңны камгаладып ап болур ирги бе? — деп, хераженин үн девидеп айтыргаи.

— Болур.

— Телефон дамчыштыр камгаладып ап болур ирги бе?

— Чок. Ам дораан силерже агентини чорудуптаалы.

— Дүргедеп көрүкер. Бажыңыым өртенин эгелей бердиі! — деп, хераженин үн далаштырган.

• • •

— Ачай, койгуннардан коргарың кончуг бе?

— Чок.

— А чүге аңнаарда ыт эдертип алыр кижи сен?

• • •

— Ачай, меңээ беш акша берген деп сени дүжедим.

— Акша берген болзуум, за, шоколаддан садып чи.

• • •

— Ачай, эрткен үлдүнде бештиг үндүм.

— Кандыг эртемге?

— Эки чүрүмнүг дээш.

ТЫВЫЗЫКТАР

Көк-Арт хүрээлээн
Хөлде булан эштип чор.
Кара кускун үжүп келгеш,
Карактарын соктап-ла тур.
Чашпанның чечээн хойлаан
эдим
Чаңныктың одун тынган
эдим.
Чаңгыс нениң үш оглуун
Чараш кыс ылгап чадаапкан.
Үш кожагар дег удур-дедир
Үргүлүү-ле көрүп турганнар.
(Бо тывызыктарның баажызы — эдилелде).
Көк ыдым мегелеткеш,
Калган арткан.
Хөлегелиг арыгларга
Чаштынып арткан.
(Баажызы дириг амытанда)
Кады чоруур хирезинде
Каштангы кетпес.
Черге чоруур хирезинде
Чем дилеес.
(Баажызы бойдуста)

М. ТИРЧИН.

Редактор
В. С. ШАРАВИИ.

Аграар

Республикага булуттап, аялыр. Чамдык черлерге бир-че хар чаар. Хаттың күжү кошкак. Дүне 30 — 35, чамдык черлерге 20 — 25, хүндүс 17—22 градус соор.

Кызылга дүне бичe хар чаар, хүндүс чагбас. Хаттың күжү кошкак. Дүне 31—33, хүндүс 20—22 градус соор.

Кино

ФЕВРАЛЬ 6-ДА

«НАНЫРАЛ»: «Роня — дочь разбойника» 9.40 (бичии зал). **«Шантажист»** 15.30, 19.20 **«Данкл — — князь Галицкий»** 9.30, 11.30, 13.30, 17.20, 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Приключения Марка Твена» 9.30, 13.00. **«Ляловый шар»** 11.10, 15.00. **«Забавы молодых»** 16.50. **«Искатели приключений»** 18.30, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Подростки» 14.00, 16.50, 19.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Про любовь, дружбу и судьбу» 17.00. **«Цветок в пыли»** 14.00, 19.00 шактарда.

Телевидение

ФЕВРАЛЬ 6-ДА
ТИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

120 минута». 8.35 — Сибирь» атомоход мен». Бурлактар». 9.35 — «Олар турган» деп бөлүктен ге ажыл-ыдыырал» дээш док. фильм. Саналчылдың тинген шолдуг биле Моон чок расноармейская сокудумчузу, 100. му

Улусчу чогаадылганың «Челээш» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Тарубтуң ырлары». (Египет). 11.00 — «Бистиң көрбейн баар чуруктарывыс». 11.55 — «Социализм чурттарында». Тележурнал. 11.35 — Цимбалчылар ансамблиниң концерти. 12.25 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». 12.55 — Бөгүн делегейде. 13.15 — Л. Шепитькоңуп фильмнери экранда. «Өрү үнүүшкүн». 15.00 — Суббота — ада-иелер хүнү. Школа реформазының парын айтырыларының дугайында. 16.30 — Кара Караев. «Дон Кихот». деп симфониялыг гравюралар. 16.55 — Поэзия минуталары. 17.00 — «Билдингир-даа болза, элдептиг». 18.00 — Улусчу дипломатия. ССРЭ болгаш АКШ-тың хөй-ниитизиниң ужурашкынынарының дугайында. 19.05 — Мультфильмнер. 19.15 — Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң 70 чылынга. «Ояза кичээнгейниң эоназында». Уран-чечен фильм. 20.50 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.00 — «Ye». 21.35 — «Спрут-2». Уран-чечен фильм. 6-гы серизы. 22.45 — Медээлер. 22.50 — 00.15 — Суббота кежээзинде. Телевизор дамчыштыр таныжылга. Людмила Гурченко.

ИПИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Студия көргүзүп тур... 9.05 — Аайлашкактар: Г. Свиридовтуң чогаадыкчы ажылында Пушкинниң чогаадыларының салдары. А. С. Пушкинниң чуруктары. 10.50 — «Кадыкпыл». 11.40 — «Сээң ленинчи библиотекан». В. И. Ленин. «Эртем-техниктиг ажылдар планының чижеглели». 12.10 — «Дириг амытаннар дутаашкынга». 13.10 — Чаартыкчылар болгаш консерваторлар. 14.00 — Кижи институду. 15.00 — Берлиниин аалчылары. Э. Амелинг ырлаар. (Нидерланды). 15.45 — Бомбуктуг хоккей. «Советская Россия» солуунуң шанналы дээш делегей маргылдаазы. ССРЭ биле Финляндияның шилиндек командалары ойнаар. 16.35 — «Совет далынчы». Киноожурнал. 16.55 — Улусчу чогаадылганың «Челээш» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Бистиң танцыларывыс». (Гвинея). 17.10 — «Эң чараш аът». Уран-чечен фильм. 18.25 — «Ырак ортулуктуң чажыды». Мультфильм. 18.55 — Телефильм. 19.05 — «Силерниң бодалынар». 19.45 — «26-гы дарта». Киноочерк. 20.00 — «Тамчыктыг удурлар, чаштар!». 20.15 — Кадык болуксазында. «Кышкы туржум». 20.30 — Ордин Гораловтуң (БУР) база Б. Сергебаевке удурткан ансамблиниң концерти. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Шилиттиингея тогаалдар. «Улуг Просиядан пулуктуг». В. В. Маяковский. 22.50 — 23.20 — Эртем-тайылбырлыг фильмнер.

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Чок расноармейская ком., 100.

ШЫНЫҢЫН ТЕЛЕФОННАРЫ:

КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82. совет тургузуг килдизиниң 3-41-23. үлетпүр килдизиниң 3-36-73. чагаа килдизиниң 3-39-03. культура килдизиниң 3-39-15. кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16. информация килдизиниң, коррек торларның 3-37-11. бухгалтериянын 3-43-41. солуң келбейн бартанда 2-32-75-ке долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тираажы 24637 акз. Солуунуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер. полиграфия болгаш ном садыынын херектериниң талазы-биле күруне комитединиң типографизазы. Кызыл, Шетинкин биле Кравченко кудумчузу, б

Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың февраль 7 воскресенье № 32 (13632)

1925 чылда үдезилеттингеи. Өртээ 3 копеек.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНУҢ КОМИССИЯЗЫНДА

30—40 чылдарның үезинде болгаш 50 чылдарның эгезинде болган истеп сүрүүшкүннер-биле холбашкан материалдарны немей өөренип көөр талазы-биле СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң комиссиязында

1988 чылдың февраль 5-те бодунуң хуралынга комиссия «антисоветтиг бары ыг үзелдиг троцкисчи болук» деп адаар херек талазы-биле кезээ харыысалгазыга хүлээмидирген Н. И. Бухаринниң, А. И. Рыковтуң, А. П. Розенгольцтуң, М. А. Черновтуң, П. П. Булановтуң, Л. Г. Левинниң, И. И. Казаковтуң, В. А. Максимов-Диковскийниң, П. П. Крючковтуң болгаш Х. Г. Раковскийниң херээнии талазы-биле ССРЭ-ниң Чигине прокуророунуң удурланыышкынын сайгарып көргенинең түннелдериниң дугайында ССРЭ-ниң Дээди судунуң Даргазының информациязын дыңнаан.

1938 чылдың март айда ССРЭ-ге ажээнниг даштыкы күрүмелериниң разведкаларының даалгазы-биле ССРЭ-де социалистиг ниитилел болгаш күрүне тургузуун дүжүр октаар соруглга-биле суйчаа болуктуг организастап, диверсия-хоралакчы, террорчуга болгаш оске-даа ажээнниг ажыл-чорудуганы чорудуп турганы дээш буруудаткаш, ССРЭ-ниң Дээди судунуң шериг коллегиязы оларны шиитпеп турган.

Ол херек талазы-биле баштайгы истелгени социалистиг хоойлу-дүрүмүг каржызы-биле үреп, меге хажыдыышкын кылып турган чорудуп турганын тодарадып тургускан, кылып болбас аргалар-биле миниринииң өчүктерин бурууданыпкаш, оларны чедип ап турган.

Шиитпирген Н. И. Бухарин, А. И. Рыков, А. П. Розенгольц, М. А. Чернов, П. П. Буланов, Л. Г. Левин, И. И. Казаков, В. А. Максимов-Диковский, П. П. Крючков болгаш Х. Г. Раковский оларга хамаарыштыр шиитпелдя Дээди судтуң пленуму 1988 чылдың февраль 4-те бодунуң доктаалы-биле күш чок болдурганын болгаш оларның хөделиишкинниинде кем-херек үүлгедиишкинни чок болганындан үк херектиг.

Дээди судтуң пленуму 1988 чылдың февраль 4-те бодунуң доктаалы-биле соксатканының дугайында ССРЭ-ниң Дээди судунуң Даргазының дыңнадыын чарлаар кылдыр хүлээп алган.

Оон мурнукта ол-ла херек болгаш ол-ла чылдагааннар-биле ССРЭ-ниң Дээди суду Н. Н. Крестинский, Г. Ф. Гринько, И. А. Зеленский, В. И. Иванов, С. А. Бессонов, А. Икрамов, Ф. Ходжаев, В. Ф. Шарангович, П. Т. Зубарев болгаш Д. Д. Плетнев оларны долузу-биле агарткан.

Ол херек талазы-биле Г. Г. Ягодага хамаарыштыр удурланыышкынны ССРЭ-ниң Прокуратуразы киирбээн.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң комиссиязы бодунуң ажылын уламчылап турар.

Экономиктиг башкарылганың аргалары

ДУРЖУЛГАНЫ ҮЛЕЖИР, ӨӨРЕНИР

КЕРЭЭ-БИЛЕ АЖЫЛДААРЫ АЖЫКТЫГ

Тараа турда өөрүшкүден, чоргааралдан ыры куттулар. Ол дугайы бо удаада Бии-Хем районнуң механизаторларының Туранга болуп эрткен семинар-хуралынга база катап илергейлеттинди. Ону организастааны база бир янзы болган. Семинар-хурал конперт-биле эгелээн. Республиканың химижидилге станциязының коллективи 1987 чылда республиканың тараажыларындан керээлиг бригада, звеноларның тиилекчизи — «Өөк» совхозтуң А. И. Калягинге удурткан звенозунга орус улустуң хүндүлүг чеми — хлеб-дусту ыры-шоорлуг тутсырга, шынап-ла, өөрүнчүг болду. Ук коллективтиң чаагай дүжүттүг үстүргенииң бир чылдагааны болза, химижидилгениң ачызы. Дараазында «Эөрбек» совхозтуң механизатору Т. Маадыга химижидилге станциязының ажылдакчылары В. Юлькова биле И. Носетенко олар «Аныяк агроном» деп ырыны тыва дылга ырлап бээрге, залга адыш часкаашкыннары динмиреп турду. «Кызыл тараачын» совхозтан бригадир Г. Цыбиге «Шынак Россияны» «Саян» совхозтуң механизаторлары Н. Эренчин, П. Аскак-оол, агроном А. Жулёвага тураскаатказын ырларны бот-тывынгыр артистер бараалгаткан. Химижидилге станциязының директору Д. Г. Серякова баштаан бөлүк ыраажылар кожамыктар-биле концертти доозкан.

Районуң агроүлетпүр ажылдакчыларының профкомунуң даргазы А. С. Кошкарова 1987 чылда Бии-Хемниң тараажыларының социалистиг чарыкшыл тиилекчилеринге шаг байыр чедирип, оларның буянныг ажылжикинге моон соңгаар-даа чедиишкиннерин күзөөп, оларга өртектиг белектерни тывыскан.

Хурал-семинарның ийиги чартыында РАУК чөвүлелиниң даргазы И. В. Шушеначев чер ажылынга коллективтиг керээниң ролюнуң, черле экономиктиг эргелеп башкарылганың чаа аргаларының дугайында илеткелди ылган. Чер ажылынга чеже-даа эки күзээшкиннер, планнар, керээ түрээ, механизаторларның ак сеткилдиг болгаш чүткүлдүг ажылы чокта чүү-даа бүтпезин ол демдеглээн. Мөрүнүнда болза, чеченчидин чугаалаарга, тракторнуң дугуйлары шимчеп-ле турар болза, акшашалың чоруп турар, а ам база холга алыр деп турар «Саян» совхозтуң удуртукчулары, специалистери болган механизаторлары ындыг эвенолар ийи ээлчег-биле ажылдаары эки деп санап турар. Күзүн тараа ажаалдазының үезинде механизатоолар комбайнларга ажылдай бээрге, оларга быжыглаан тракторлар аңаа турар апаар, бо таварылгада канчаарыл дээрге, звенонуң өске кежигүннери савак болер, ангыс андарар.

«Саян» совхозтуң Сушь садбыры чек системазынче кирген соонда, механизаторлар кывар-чаар материалдарның, артык келектеринең септелгениң, сан-хемчээлин база оске-даа чарыгдалдарны шуптузун ыяк билирлер. Ынчангаш механизатор кижи бүрүзү чарыгдалын, камналгазын-даа боду харыылаар, билир.

«Кызыл тараачын» совхозта коллективтиг керээни бригада аайы-биле ажыглап турар-даа болзе, механизаторлар камналга дугайын билбес, ынчангаш ам моон соңгаар бригада азы звено керээзи-биле ажылдаарын ам-даа чогумчалыг шиитпирлеп чадал турар.

«Өөк» совхозтуң кол экономизи М. А. Сметанина ук ажыл-агыйда керээлиг звеноларның ажылының экономиктиг түңнелдерин семинарның киржикчилеринге тайылбырлаан. Бир гектар черге чарыгдап шиити совхозта 140 рубль турда, Анатолий Иванович Калягинниң звенозунда 126 руб. а өске звенозунда 130 рубль болган. Керээлиг коллективтерге камналга, шынар дээш немелде төлевирни моон соңгаар доктаамал төлээр апаар дээрзин код экономист демдеглээн.

Керээ-биле ажылдаары ажыктыг, ынчангаш ону районуң бүгү ажыл-агыйларынга дидими-биле ажыглаар, экономиктиг чаа аргалар-биле ажылдап эгелээн коллективтериниң дүжүлгазын улам шептередип, шиңгээдип турган, ажыглаар деп семинар-хуралдың киржикчилери дугурушкан.

Петр ИРГИТ,
агроном.

Бистиң үеживис

ШЕВЕРЛЕКЧИ ЛИДИЯ ИРГИТ

ЧУРУКТА: Лидия Севеновна Иргит Кызыл хоорайда Валентина Борбак-оолдуң бригадазында шеверлекчилеп турар. Ол чаа тудугларны ажыглалга киреринге үлүг киирип, бригада чарыжынга мурнап турарларның бирээзинге саналкап.

Ол ханаларны дескилей чаап, оларны чугайлаарынга белеткеп турар. Оон соонда чугайлааш кириптер. Белеткеп каан суук чугайны чаштырар хереселдиг. Ынчангаш оон күш-ажылы б.дык бүдүрүкчүлүг.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Эде тургустунуушкун: социал айтырыг

ИДИК ДУГАЙЫНДА БОДАЛЫМ

Мен малчын кижи мен. Ынчангаш сагыжымга четлейин турар бир чүүлдү бижип көрейин. Кышкы үеде малчын кижиге чылыг, таарымчалыг хеп херек. Ылаңгыя идиктер. Бистиң садыл ап турарывыс бродня идиктериңиң шынары багай. Хончузун кылын хом-биле, улдуңун чүге, чымчак хом-биле даварап каан боор. Бир дугаарында улдуңу элээр, ойлур болгай. Алгы заводунда ажылдакчылар холга туттунганы биле-ле быжып, даарап каары ындыг чүве ийикпе, өң талазын иштинче кылдыр даарап боор. Дашты үлдүргей идикке довурак, хөр чыпшынар. Өл харда суг өткеш, үрелиниел болур чүве. Ажылчын идик-хептя харын быжыг идегелдиг кылдыр даараар ужурлуг ышкаш. Малчынларга чогум-на чылыг, быжыг идиктер херек болганда моңу хыглаш кылза кандыгыл? Улдуңун кылынадырының аргазын бодап көөрү түгүлә.

Ам кидис идиктер дуганыында. Кижи бодунуң кедер размерин барымдаалап садып алырга, дораан-на сыңмастап каар-дыр. Кылганы кылын, чүгалыг болур. Чамдык черлери эртек-биле идерге шуут-ла ойлун каар чыгыы болгулавар. Оон хевирлиниң дугайында чугаалаан-даа херээ чок. Эжеш идиктериңиң өөрээзи чиге, узун баантыг, өскези — калбак, чолдак баштыг таварышкылавар. Моңу бижип, шүүмүүлеп шаг болган, ол хире-де биеэги хевээр-дир. Кажан черле алгы заводу продукциялының шынарын экижидер, а садыг организациялары оон продукциялын ылаптыг хынап, хүлээп алыр апаар ирги?

Балыкай КУУЛАР.
Өөрү район, «Коммунизм-че орук» совхоз.

БИР ШИИН ТЫПСА

Эрткен чылдың майдан эгелеп күштүг болуп эгелээн «Чоннуң хууда ажыл-чорудугазын калбартыр база кооперативтиг бүдүрүлге хевирлерин тургузар дугайындада хоойлу ёзугаар ону организастаар ажыл бистиң Төжу районда чогуур хөгжүлдени албайн турар.

Районуң совхозтары бо чылдан эгелеп бот-акшаладымышкынче киргеннн-биле аныыр-тывыш ажыл-агыйының ажылчыннары чүгле сезон үезинде аңнаар, хостуг үези хөй болу берген. Ол ышкаш улус ажыл-агыйының кайдыг-бир адырыгга бодунуң төлевиг үлүүн аңдаа киирипкн дег, пенсионнерлер база хөй. Ынчангаш хууда ажыл кылып шыдаар ийикпе, азы кооператив хевирлиг кылдыр ажыладып болгу дег күш четпир боон турар. Район төвүнге тудугсептелге кылыр кооперативти тургузар дугайында салал-оналл районда хоочунар төвүлелиниге база кээп турар. Ол салал-оналл үндезиниг боон турар.

Шавак, терге кылыр, одаар ыяш белеткээр, хлеб быжырар кооперативтерни совхозтар төптеринге организастаар дугайында салалдар база ыяш. Аът транспортуның кооперативиниң организастаарын сүмелээн салалдар база бар. Бо амыдыралды чугула аитырыгларны улус депутаттарының район болгаш кодээ Советтер күүсконнары өөренип көргеш, бо талазы-биле организастыг хемчеглерни ажыладып кылгаш, ук айтырыгны шиитпирлээри хүнүүн айтырыы кылдыр тургустунуп белгеп. Ынчангаш ук айтырыгның бир шиин тып, соңгаарлатпайн шиитпирлезе чугуур.

Василий ТАМДЫН-ООЛ.

Фермаларда байдал кандыгыл?

ЧЕДИИШКИННИҢ ЧЕТПЕСТЕРИ

ААР ӨРТЕКТИГ ДЕРИГ-ХЕРЕКСЕЛ КАНДЫГ-ДАА ОРУЛГА БЕРБЕЙН ТУРАР

1987 чылда коллективтиг керээ-биле ажылдың түңнелдерин сайгарып чугаалашкан хурал доозу бергенде, Чаш-Тал сүт-бараан фермазынга чеде берген бис. Саанчылар, кадыртылар фермаларынче чанарынга далашпайн, боттарының бодалдарын аразында солушкан турлар. Эрткен чылдың түңнелдери кижилерниң сагыш-сеткилин доолдурган, чедиишкиннериниң доозуң четпестериниң чылдагааның улам тода көргүскен хевирлиг. «Машина, трактор ажыглалын эдс көөр-дүр», «Хой хөмүр одаан-дыр бис», «Мал чеми хоолулуг болзун дээш холуксаалар немээр болза эки-дир ийин» дээн чугаалар оон-моон дыңналып турду. Коллективтиг керээ бодунуң даанган ажылынга кижи бүрүзүнүң хууда харыысалгазын дыңыткаңын, бот-орулга-чарылгаже болган бот-акшаланышкынче шилчиишкин ону улам шынгыратканы ферманың саанчыларының, кадрчыларының чугаазындан илдең.

Он ийиги беш чылдың ийиги чылында коллектив канчаар ажылдаанын? Ферманың ишчилери керээ ёзугаар ниитизи-биле багай эвес ажылдаан деп чүвени кыскылбулунда делгей азып каан шаңналдар бадыткап турар. Коммунистиг күш-ажылдың коллективинге шаңнал ажыл төлевирни кылдыр совхоз санап берген. Шаңнал ажыл төлевирни коллективтиг кежигүннери аразында боттары үлешкен. Продукция бүдүрерииге кижи бүрүзүнүң киржилгенинең хуулу, бүдүргеи продукция хөй шынары болзун дээш ажылы, күш-ажылдың база бүдүрүлгениң сагылга-чурумун салгып турары — шаңнал ажыл төлевирни коллективтиг кежигүннериниң аразынга Наважап, Анай Сундуй, бызаа ажаакчылы Наталья Шойдаа, кадарчылар Мыттың-оол Одчамай, Каадыр-оол Ховалыг болгаш оскелер-даа чорун турар. Юбилейлиг чылда ферманың ажыл-ишчидери 250 тонна сүт бүдүрер тургаш, 62 тоннага ажыр күүсеткен, 200 тонна сүттү күрүнеге садар тургаш, 255 тонна, а бир инектен 1139 килограмм сүттү чылда саап алыр планын 1339 килограмм чедиргеп. Бир центнер сүттүң бот-үнезин 65 рубль 83 копеек кылдыр планда кердүнген, а херек кырында 53 рубль 38 копеек болган. 1987 чылда төрүттүнген бызааларның шуптузун камгалап алган.

Совхоз-биле чарган коллективтиг керээ ёзугаар ажылдааш, оон ажыктыг талаларын кижилер херек кырында көргеп. Хой сүттү бүдүрер, оон шынарын экижидер дээш кижилериң соңуургалын ол кодүргеп. 1-ги сорттуг 229524 килограмм сүттү дужаараны дээш оон 3,9 хуузу— 3596 рубль, пландан ажыр күрүнеге сүт дужаараны дээш оон 20 хуузун—2870 рубль, ниитизи-биле 6466 рубльди ферманың коллективинге шаңнал ажыл төлевирни кылдыр совхоз санап берген. Шаңнал ажыл төлевирни коллективтиг кежигүннери аразында боттары үлешкен. Продукция бүдүрерииге кижи бүрүзүнүң хуулу, бүдүрген продукция хөй шынары болзун дээш ажылы, күш-ажылдың база бүдүрүлгениң сагылга-чурумун салгып турары— шаңнал ажыл төлевирни коллективтиг кежигүннериниң ооң хемчээлин тодарадырының кол негелдези ол. Чижээлээрге, планнан ажыр күрүнеге дужаараи эки шынарлыг продукция дээш шаңнал ажыл төлевирни кылдыр дужаараны үндүрүп, оон шынарын экижиттеби, хоолулуг болурун чедип албаанында. Фермада бар аныяк бода малды семиртир анырап, немелде денгии алыр дизе, бодуун мал чемнери сиңсеп, савак ай. маачга холукааларны немей, болбаазыраар болза эки Амгы үеде ындыг арга ферма-да чок. Савак сиңсенни чүгле хээндектеп берип турар. Бир чыл бурунгаар мал чеми ылбыраашл холуур дериг-херекселди фермага тургускан. Бо хүнге чедир ол ажыглаа чок. Херек кырында ол дээрге, тараа аймаандан кылган мал чеми ылбыраашр дериг-херексел болган. Хүннүң ылбыраашл турар тараа аймаандан будүрген мал чеми ферма чок. Савак сиңсенни хээндектеп ылбыраткаш, төлер дээрге төктүнмес. Чаңгыс сеспиле чугаалаарга, аар өртектиг дериг-херексел кандыгдаа орулганы фермага бербейн, аңаа турар. Ону ажыгдап болур бе деп чүвени ферманың-даа, совхозтуңдаа түскай эртемниглери боорнп көөр ужурлуг турган. Улуг-Хем районнуң «Агроүлетпүр энергия» каттыжышкыны боттарынга ажык хораап, ук дериг-херексели ажыглаарының кыдыынын биле тура, тургускан деп чугааны база дыңнадым. Бот-орулга-чарылга, бот-акшаланышкынче шилчип турар үеде шак ындыг айтырыларны ажыл-агыйның түскай эртемниглери биледиг шиитпирлээр турган.

Фермада аныяк бода малдардан немелде денгии эвээшти алгамы ону аажап турар кадрчыларны дуулеткен. Аныяк бода малды шуут амгылаар, түскай семиртирге шөлү турулар деп бодалды одаар илереткен. Оларның бодалында ажыктыг түве бар. Сагбас инектер биле саар инектерни чаңгыс черге тургузарга, кол продукция сүттү бериш турап саар инектерже кичээнгей пайлык семаж сылос, суда дээш шыкаш хоолулуг чемнерни оларга колдаар, а аныяк инектер сиген, савак кырында турул боор. Кадрчыларның сананып көөрүнүң көөр болза эки, Аныяк бода малды шуут амгылаар, түскай семиртирге шөлү турулар деп бодалды одаар илереткен. Оларның бодалында ажыктыг түве бар. Сагбас инектер биле саар инектерни чаңгыс черге тургузарга, кол продукция сүттү бериш турап саар инектерже кичээнгей пайлык семаж сылос, суда дээш шыкаш хоолулуг чемнерни оларга колдаар, а аныяк инектер сиген, савак кырында турул боор. Кадрчыларның сананып көөрүнүң көөр болза эки, Аныяк бода малды шуут амгылаар, түскай семиртирге шөлү турулар деп бодалды одаар илереткен. Оларның бодалында ажыктыг түве бар. Сагбас инектер биле саар инектерни чаңгыс черге тургузарга, кол продукция сүттү бериш турап саар инектерже кичээнгей пайлык семаж сылос, суда дээш шыкаш хоолулуг чемнерни оларга колдаар, а аныяк инектер сиген, савак кырында турул боор. Кадрчыларның сананып көөрүнүң көөр болза эки, Аныяк бода малды шуут амгылаар, түскай семиртирге шөлү турулар деп бодалды одаар илереткен. Оларның бодалында ажыктыг түве бар. Сагбас инектер биле саар инектерни чаңгыс черге тургузарга, кол продукция сүттү бериш турап саар инектерже кичээнгей пайлык семаж сылос, суда дээш шыкаш хоолулуг чемнерни оларга колдаар, а аныяк инектер сиген, савак кырында турул боор. Кадрчыларның сананып көөрүнүң көөр болза эки, Аныяк бода малды шуут амгылаар, түскай семиртирге шөлү турулар деп бодалды одаар илереткен. Оларның бодалында ажыктыг түве бар. Сагбас инектер биле саар инектерни чаңгыс черге тургузарга, кол продукция сүттү бериш турап саар инектерже кичээнгей пайлык семаж сылос, суда дээш шыкаш хоолулуг чемнерни оларга колдаар, а аныяк инектер сиген, савак кырында турул боор.

Ол салал-оналл үндезиниг боон турар.

Шавак, терге кылыр, одаар ыяш белеткээр, хлеб быжырар кооперативтерни совхозтар төптеринге организастаар дугайында салалдар база ыяш. Аът транспортуның кооперативиниң организастаарын сүмелээн салалдар база бар. Бо амыдыралды чугула аитырыгларны улус депутаттарының район болгаш кодээ Советтер күүсконнары өөренип көргеш, бо талазы-биле организастыг хемчеглерни ажыладып кылгаш, ук айтырыгны шиитпирлээри хүнүүн айтырыы кылдыр тургустунуп белгеп. Ынчангаш ук айтырыгның бир шиин тып, соңгаарлатпайн шиитпирлезе чугуур.

Василий ТАМДЫН-ООЛ.

ЭЧИЗИНГЕ ЧЕДИРЗЕ

Улуг-Хемде Ак-Туруг сүтүрүүн ийи кудумчуун асфальтылап, чаңгайжыдарыбиле «Ак-Туруг» совхозтуң дирекциязы Чадааның орук-тудуг участогу-биле 1986 чылда-да керээ чарган турган. Орук ажылчыннары керээ ёзугаар кылыр ажылын кылган. Ынчалза-даа асфальтылаан кудумчуларның шынары багай. Шынары багай кылдыган кудумчуларны ур-даа болбаанда үрелип эгелээн. Ол үрелген черлерни ийи чай дургузунда аралап кылып келди. Ол ажыл ам-даа доозулбаан.

Шынары багай кылдыган кудумчуларны кым хүлээп ап, актыга ким ат салганы база эки билдинмес. Чалгыкижи кылаштаар оруктарны четче асфальтылаваан, анаала карак чаап, мегелеп каан.

Ак-Туругнуң чүрттакчылары ыяй-бээр аргыжарда ылап-ла Кожай суун кежер. Ындыг болганда эки кылдынган ковүрүг херек. Багай ковүрүг кылып каарга, кыжын суг чайындылаш, чайын дажаш, ону үрел каапкан боор. Бо бүтүнү өөренип көргеш, эрткен чылдың чайынында совхоз дирекциязы ковүрүг кылып алыр дээш ийи катап тап берди. Оон түү-даа бүтпээн. Николай Шамыш баштаан машина-трактор парыгының коллективинден бир ыяш кижи ковүрүг тудар бис дээш, ковүрүгнүң дежээн салып белеткеп алгаш, ара соксап каан. Совхозтуң кол инженери Сүге Дембирел удурткан кезек кижи база бир черге ковүрүг кылыр дээш, Чаа-Хөлде суттарылга черинден ийи трактор холезилеп алгаш база чадашкан. Ковүрүг тудар дээн кижилериң эгелекчи саналын совхоз дирекциязы база улус депутаттарының Ак-Туруг кодээ Советиниң күүскому деткивейн барганы алдеп.

Эрткен кыжын Кожай хемнин сүү эрнин ажып, чайындылаш, чүрттакчы бажынларны, кажа-хораану шыва алгаш, улуг шүүлдели болдурган. Ону мооңдактап, сайдовурак чалдап төгеринге ажылдап турган трактор, машина холезилиниге совхоз та чеже түңнүг акша-хөреңги чарыгдааны база эки билдинмес.

Бистиң ажылывыста болган амыдырал-чүрттаалавыста ам-даа бар боол турар четпестерни хурал-суглаагада чугаалап, саналдап-ла турар-дыр харын. Херек кырында будүрүпкен чүве чок, хоозун аазаашкыннар боордур. Эде тургустунуушкун үезинде чаңгыс черге таптап, аазаан чүүлүн эмизинге чедирбейн ажылдаарга канчаддаа таарышпас деп бодаар мен. Ак-Туруг кодээ Советиниң күүскому (О. Седин), совхоз дирекциязы (А. Тулуш), партком (М. Дапык) үезинде негелдезинге дүүштүр чоннуң сапал-оналлынга дыңнангыр боол, таптаашкындан үштүнар болза, үстүнде четпестерни эдип алырының аргалары бар.

Моңгуш БАЗЫР-САДЫ,
күш-ажылдың хоочуну.

НОМЧУКЧУЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Республиканың кайы-даа районунда ажылчын болгаш көдээ бижикчилеривис хөй. Оларның саны 800 ажып турар. Бижикчилер боттарының чагааларында экономика, культура темаларынга, аажы-чаң, кижизидилге, бажың-балгат, амыдырал хандырылгазының, чонга медицина дуза чедирилгезиниң дээш янзы-бүрү айтырыгларны бижигилээн болур. Олар ажык-чарлыг чорукту, демократияны улам калбартып турар амгы үеде чер-черде байдалдың дугайында тодазы-биле бижип, четпестерни илередип, чеминшкиннерни көргүзүп турарлар. Ынчангаш көдээ, ажылчын бижикчилер эде тургустунуушкунга бодунуң үлүүн киирип турар.

Ынчаарга ам номчукчуларның кичээнгейинге — бистиң редакцияның бижикчилер-биле харылзаазынга хамаарыштыр чамдык айтырыглар дугайында чугааны кылыр сорулгалыг бис.

Бистиң солунувустуң чамдык бижикчилери чөптүг айтырыгны тургузуп турар. Чижээлээрге, солунга парлаттынган түүлдүң авторун Х. Ооржак, К. Сарыглар, У. Бараан деп бижээн болурундан, чогум кымыл ол дээрзин билип алыры берге деп бижип турары шын. Ынчангаш моон соңгаар «Шын» солунга авторларның адын, фамилиязын долузу-биле бижиирин номчукчуларның, бижикчилерниң негелдезин ёзугаар чурумчудар бис. Билдингир болуру-биле авторну Кара-оол Монгуш, Дандар Ховалыг, Нина Ооржак дээн ышкаш кылдыр бижиир.

Ол ышкаш ат салбаан (анонимка) чагаа бижиир чорук дугайында бөгүн манаа база чугаалажып көрээлиңер.

Редакцияга кээп турар чагааларның чамдык авторлары ат, фамилиязын тода, долу биживес: Ондар, Соян, Салчак, Сат деп каар азы ажылдап, чурттап турар черин, адрезин айытпаан болгулаар.

Редакция-биле харылзаа тудуп, арга-сүме алыр дээн азы бир айтырыг дугайында сонуургаан кижи болза, ындыг кыдыра чүве кылбаа дег. Бир чамдык «бижикчилер» редакция ажылдакчыларының үе-шагын-даа бодавас, харын оларның ажылынга шаптык кадып турарлар. Өске кижи аны тудуп бижээш, меге шүгүмчүлел кылып турарлар барын илередип-даа турар бис. Бөлүк авторлар дээш тудуп бижиирлер база тургулаар.

Ажык-чарлыг чорукту ажыглап алгаш, ону соора биле бээри черле шын эвес. Актыг черге улус буруудадып, шын эвес фактылар айтып, материалдар бижиир чорук чок деп болбас. Албан-дужаалын соора ажыглаксаар, шүгүмчүлел сүрер, ажылын эде тургузуп, чаа түүлдерни деткиринден дадагалзаарларның дугайында ойзу-кыйзы бижип, ат салырындан кортпайн, дорту-биле бижир болза эки. Шүгүмчүлел шынныг фактыларга даянган, тода, ак сеткилдиг болур ужурлуг. Ол түгле ынчан чедингир, дээштиг болур.

«Шын» солун редакциязынга кээп турар дыка хөй чагааларда ээлери адын, фамилиязын, адазының адын долузу-биле биживээн, адрезин азы ажылдап турар черин айытпаан, түгле О. Монгуш Чөөн-Хемчик, Н. Түлүш Каа-Хем деп каары ховар эвес. Ындыг чагааларны анонимка деп санаар. Шак ындыг бижик-чагааларга хамаарылга ам өскерилген, моон соңгаар оларны редакцияга сайгарбас, кичээнгейге албас болгаш чырыкче үндүрбес, парлавас дээн. Бо талазы-биле чарлык база парлаттынган болгай.

«Хамаатыларның саналдарын, билдириишкиннерин болгаш хомудалдарын көөр чурум дугайында» ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыында «Хамааты кижи бижик чорутканда фамилиязын, адын, адазының адын айтып салыр болгаш саналының, билдириишкининиң азы хомудалының утказын айтырындан аңгыда, чурттап, ажылдап азы өөренип турар черининиң дугайында медээни бижээн турар ужурлуг. Бо медээлерни киирбээн бижик-чагааларны ат салбаан деп санаар болгаш чугаалажып көрбес»—деп доктаалда тодаргай айыткан.

Демократияга өөренир, кижилер боттарының санал-оналын киирерде азы шүгүмчүлел кылырда чажыртынмайн, ону дидим, ажыы-биле кылырга четпестерни эдип чайладырынга дузалыг болуру чугаажок.

«ШЫННЫҢ» ПОЧТАЗЫНДАН

Номчукчулар саналдап, сүмелеп, шүгүмчүлеп тур

Эрткен айда ниитизи-биле 442 чагаа солунга парлаттынган, 11 чагааны сайгарып, хемчээн алыры-биле шилчиткен, 233 чагааның авторларынга харыыны редакция берген.

Солунга парлаттынган болгаш шилчиткен шүгүмчүлелдерге 22 харыыны редакция алган.

Январьның почтазын районнар аайы-биле алырга мындыг:

Бай-Тайгадан — 46, Барыын-Хемчиктен — 74, Тес-Хемден — 40, Улуг-Хемден — 56, Чөөн-Хемчиктен — 65 чагаа, эң хөй санныг — 187 чагаа Кызыл хоорайдан келген.

Чер-чер Советтериниң күүскомнарының кичээнгейинге

«СААР ИНЭЭМ ЧҮГЕ ЧОГУЛ?»

Саналдар, бодалдар, шиитпирлээр айтырыглар

Шак ындыг ат-биле бо чылдың январь 19-та «Шын» солунга Кодур-оол Олюнуң материалы үнген. Бо айтырыгга хамаарыштыр түс-түс черлерден чагаалар кээп эгелээн. Чонуң хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринче хамыктың мурнунда чер-чер Советтери, совхозтарның, албан черлериниң, организациялардың база бүдүрүлгелериниң удуртукчулары улуг кичээнгейни салыр ужурлуг. Бо парлаан болук материалдарда көдүрген айтырыгларны хамаарышкан чер-чер Советтери кичээнгейге ап, ол талазы-биле чүнү кылыр деп турарын солунче бижип, биске харыылаар боор деп идегедивис.

Бо чылдың январь 19-та «Шын» солунда «Саар инээм чүге чогул?» деп материалда көдүрген айтырыгларны шын деп деткип турмен. Бистиң Туран хоорайның инектерин ийи кезек үскеш, чылдың-ла кадарары чанчыл болган. Оларны отткарар, суггарар черлерни хоорай Совединиң күүскому шагда-ла шиитпирлеп берген. Районда чонуң амыдырал хандырылга эргелели кадарчыларны тургускан, инекти эртен эккээриниң, кежээ дужаарының графиктерин тургускан. Бо чорук черле эптиг.

Ындыг болза-даа чамдык чурттакчылар бызааларың, инектерин кадарчыларта эккеп дужаавайн, сула салыптар таварылгалар бар, ынчангаш «Кызыл тараачын» совхозтуң хоорай кыдында тараазын олар болган чок-ла саза базып чий бээр. Бо чылын ындыг түүлдерни болдурбас, кижилер эде тургустунуп, малынга тараа чидиртпес, күрүнениң байлаан камнаар боор деп бодаар мен.

Бистиң хоорайда чонуң хууда малынга сиген кезип алыры-биле шөлдерни Өөк хемниң үнүндан берип турар. Оон аңгыда бир эки түүл болза, хуу инектерни мал эмчилери хайгаараар. Мындыг таарымчалыг турда, чамдык кижилер чаңгыс саар инек бээн түтпайн турары таарышпас.

Бисте ийи магазинге сүттүү садар, ажыл шагында база дыштанып-даа хүнерде сүт ооҗурлап, магазин сымас кылдыр мурнуи былаажып турар улустуу көөрге берге. Ынчап турда-ла сүт чедишпейн баар. Ынчангаш хоорайымның чурттакчыларын шуптузу саар инектиг тураалыңар дёп кыйгырар-дыр мен.

Сыгыр-оол ОНДАР,
куш-ажылдың хоочуну.
Туран хоорай.

* * *

Аъш-чем программазын боттандырарының бир чугула кезээ — чонуң хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринче партия болгаш чазак улуг кичээнгейни салып турар. Ол-даа чөптүг айтырыг. Бо талазы-биле чер-черинің ниити байдалынга хамаарыштыр ону шын шиитпирлээри нарын айтырыт. Чүге дээрге чамдык районнарның ажыл-агыйларының девискээрлери одар-белчиирлиг, көнтүт-шыктыг, сут-суггаттыг, аңаа мал-маганны азырап өстүрери белен.

Мен Кызыл районнуң ийи кожа ажыл-агыйы — «Тиилелге» биле «Шамбалыг» совхозтарда байдалды бижикседим. Мында байдал кандыгыл? Неделяда 3 катап 8-8 фляга сүт эккээр, оон бир келгенин Шамбалыта, дараазында Кур-Чер суурга садар. Ол садарда албан черлеринге, организацияларга бээринден түгле 2 фляга ишти сүттү чоп эртенгиниң 7 шактап эгелеп оочурлаар. Шыырак кижилер чаза булгааш, садыл аптар, кыргап, бичии чаш, шыдалы кошкак кижилер куруглаар.

Бистиң Кур-Чер суурга мал алыраарды берге, долгандыр тараа, сиген шөлү. Ол ышкаш сиген кезип алыр чер чок. Мал чеми эң ылаңгыя каңдаашкынныг чылдарда дыка берге. Хуу улустуң күзүн совхозтан тыптынып алганы саваңы ам төнүп тур. Хууда мал-маган чудап, даван-даяа тастап эгелээн. Кышкы хамаанчок, чайгы одар безин берге. Бо талазы-биле район Совединиң күүскому биске болдунар-ла дузаны чедирер боор деп идегеп турар бис.

Мээң санал-бодалым мындыг: малды чайын Оңгачага, Бөжа-Судакка, Хөл-Бажынга одарладып болур. Аңаа совхозтуң ийи кодан аныяк инээн, үш кодан 3000 хураганын чайладыр, а сагбас малын дензилээш, Каа-Хем ол чарыы, Тожу тайгаларынче сентябрьга чедир одарладыр. Оон-биле кады чонуң хууда сагбас малын 2 хире пенсионерге көдээ Советтиң күүскому керээ чаргаш база мнаар сайгарар болза, суурнуң чонунуң хууда малы — саар инектерни Оңгачага, Бөжа-Судакка кадарып болур. Ол черлерни чайгы үеде хуу мал одары кылдыр хостаар.

Ийнде, хуу малга сиген кезер шөлдү совхоз биле күүском дугурушкаш тускайлаар. Ону ажаап кезер техниканың хөлезинии төлеттиргеш, оон-биле улус боттары ажаап белеткеп алырын организастаар. Кышкы үеде чонуң хуу малынга тускай кыштагны тудар, аңаа улус боттары күзелдии-биле киржир, кым-даа чажам дивес.

Бисте улустуң шээр малы база аңгылаттынмаан. Ону тускайлаар болза эки боор деп бодаар мен. Бисте ам чайын улустуң хууда инээн кадарарлар дыка бергедээр: бир талазында, ону тарааже киирбес, ийнде, совхоз малынга катпас дээш, аъттың маңы-биле үгүүртүр, бөле шаап тура хүнээр, ынчангаш чайын инектиң деңгилдези-даа чер албас боор-дур.

Нина ОНДАР,
Кур-Чер суур.

* * *

Ийи-чаңгыс чалгаалайлардан оске от-бүле бүрүзү саар инектиг болурун күзээр болбайн аан. Ынчалзадаа аңаа шаптыктап турар чүве болза, суурларда мал кададын шын организастаавас болур-дур, оон уламнан совхозтуң тараа-сиген шөлүн чаза базар, малды оор алыр, хууда мал чеми белеткээрінге дирекция, көдээ Советтериң күүскомнары чугур кичээнгей салбас. Мынчангаш мээң саналым болза, суурлар санында көдээ Советтер чанында мал ажылының эштелгезин (МАЭ) организастап тургузары чугула апарган эвеспе. МАЭ-ниң баштаар черин соңгуп тургузар, оон хүлээлгези — малдың кададын, эдержилгезин, эмнелгезин эвилелдээр, сиген шөлүн аштап арыглаар, болбаазырадыр, кажаалаар дээш кандыг ажыл турбазыл. Бистиң Булуң-Терек суурга ону канчаар-даа кылып ап болурунуң аргазы бар. Хоорайларда дачалардың канчап удуртур черлерин соңгуп ап турар-дыр, тускай ниитилелдер боол каттышкан. Мээң бо бодалым шын бе?

Сергей ДОҢМИТ,
пенсионер.
Булуң-Терек суур.

* * *

Мен Бин-Хем районнуң Аржаан суурда чурттап, пенсиялап олурар кижи мен. Өө-бүлем ишти хөй. Уругларымның уругларында ясли-садик назылыгары база бар. Черле ынчаш хууда саап ижер ий-чаңгыс инектиг болурга, магалыг. Ол бичии кижилер сүт ижиксээр, өреме, быштак чиксеп тур бис дээш негелде кылыр. Бир эвес бодунда саар инек чок болза, ону бистиң суурнуң садыгларындан тып алыры берге.

Бисте харын инек чок өрегелер эвээш, хөй кезии ийи-үш башты тудуп, артыкшылдыын эът планынга киириштир дужаап турар.

Ынчаарга сиген шөлү кончуг кызыы, берге чүве бо. Күскээр чайын сиген кезилдээн эгелей бээрге, баштай совхозтуң малынга белеткээр, оон башка хуу инжилер сиген кезип болбас, совхозка хавырып аппаар, шорун-на. Күзүн орайтай бергенде ында-мында дөңгелчиктиг, ыяш-даш аразындан бөктанып эгелээр. Оон кызып тургаш бичии сараатчыгаш салып алгаш, ону сөөртүп чадап турунда, чамдыкта курут орнуу-даа турар-ла.

Бистиң суурну долгандыр тараа тарып кааптар. Өдектен бызаа үндүрүп откарар чер безин чок каар. Тараасигенге кирер, оон кажаалаар алыр, штрафтадыр, чугаасоот үнер. Улуг инектерни кадатка дужаап турар бис. Оларны кайнаар кадарары база улуг айтырыг. Өөк хеминиң унунче бе? Чок. малгаштулаалыг чер. Каш-даа инек дүжүп өлген, ону кадарчылар төлеп турар. Ынчап кээрге хуу инек кадарчылары тывылбас.

Монгуш ШИВИТ-ООЛ,
пенсионер.
Бин-Хем район.

* * *

Хууда саап ижип олурган инээм 1987 чылдың декабрь 14-те читкен. Ону дөрт хонук дилээш, Кур-Чер суурда милиция инспектору эш Монгушка билдириишкин киирдим. Ол инек дугайында херек барымдаа чок дээш харыы бижик чоруткан.

Ам улус автомашина-биле оор кылырын база хынамчалыг истеп көөр болза эки деп бодаар мен.

Карыма МОНГУШ.
«Тиилелге» совхоз.

* * *

«Саар инээм чүге чогул?» деп материалга хамаарыштыр бижип ор мен. Бистиң «Тиилелге» совхозта инектиг өг-бүлелер база хөй. Олар артык инектерин бот-бодунга сатып, рабкоопка дужаап-даа турар. Мен күзүн 500 рубль-биле бызаалыг инек садып алдым. Багай эвес хевирлиг инек, чайын төрүүр боор.

Сүттүге хырын тодуг деп тыва улустуң чугаазы шын чүве. Мээң дунмам сугнуң инээ база бисте, ынчангаш кара шай ишпес бис. Эки инек, чүү дээр ону. Инекти азыраары харын берге-дир, чинр чеми, суг-суггады, оон өдээн аштаарга белен эвес, шыдаар-ла кижи инектиг туруп болур. Инектиң сүдү эм дээрі-ле чөп. Сүттеи өреме, саржаг-даа ыылып ап болур. Бистиң совхоз инектиг улуска күзүн саваңны база тараа артынчызын-даа садып турары эки.

Зоя САЯ,
«Тиилелге» совхоз.

Ажыктыг арга

КАТАП АЖЫГЛАЗА

Ында-ында ол-бо ажылагыйда мал чеми чедишпес деп чугаалар кыжын, чазын-на көөдей бээри чажыт эвес. Мен бодаарымга, сиген белеткээр талазы-биле улустуң шаандап бээр ажыглап турганы белен болгаш ажыктыг бир аргазын ам уттуп, түгле машина-техника-биле сиген белеткээрінче шилчип, берге черлерден сигенни кескеш, ону долган алырын уттуп турар бис.

Хемнер унналарында алаак, ортулуктарның доргуннерниң база арга ишкиниң оймактарының, кыйыгжыгаштарның чайын үнген сиген чечек-биле холуштур кончуг сырый үнгенинден күскээр сиген кезер үеде салгын-хатка сагланнады эстеп тургулаар болур. Аңаа баарга, ала-чайгаар үнген янзы-бүрү холушкак сигеннерниң, чечектерниң онзагай тыдының магалыын түү дээр.

Шаанда ындыг черлернің ол кайгамчык терең сигенин хол кадыыры-биле кезип турду. Ынчан сигенни кургадып-даа турбас, маңнавас, ногаан чалчыгаштар болу бээри билек-ле, сиген долгакчылары ооллар, кыстар каткы-хөлүг, омак-сергээ аажок, яйнийи болуп алгаш ажылдап кирштер. Сигенни долгаар кижи узуну 40 см хире хоюг ыыштыг, оон эжи сигенни шуудуп бээр, бир долгак сигенниң узуну 3 метр хире болур. Кежээликтей ол долгактарны бөлүп эккелгилээш, инек, чылгы четпес кылдыр дыттың өрү будуктарынга аскылаптар, чок болза, ийи чоок дыттың аразынга оорга салгаш, орта арта салгылаптар. Долгак сигеп аскылаан дыттарны көөрге, аяныг, чараш-даа.

Бисте ам шөлдерден, ховулардан кескен сигенни бөлүп чадап турувуста, өл-чаъска дүүп үрелир, шынары күдүлаары билдингир. Ындыг багай шынарлыг сигенни малга каап бээрге, оон аарыыр чоруктар хаяа эвес.

Долгак сигенни улус кыжын колдуунда-ла төрээн хой, ашкүге база аңай-хураганга бээр турду. Оон аңгыда удаас төрүүрлерин база чемгерер. Черле ынчаш долгаан сигенниң хоолудуу тергиин болур. Хамык витаминнер хевээр аргар. Сараатчаа сигеп биле долгаан сигенни кажаа иштинге салгаш, олче малды киирштер болдуусса, бир дугаарында-ла долгаан сигенге баар. Оон шынарының тергиин экилиниң бадыткалы ол.

Амгы үеде сигенни шак ынчалдыр белеткээрни утпаскаңыңар дыка хомудаңнып. Бот-акшаланыышкын үезинде бо арганы катап ажыглаза чүл деп санаалдыг мен.

Виктор САГААН-ООЛ.
Кызыл район.

ОРТУМАКТЫ ОТТУРГАН

Сесерлиг унунда Беш-Даг деп черниң чиге дужунда кыштаг турар. «Саян» совхозтуң хойжузу Макар Одуштуң аалы ол. Мурнунда оон көргүзүү үргүлчү-ле ортумактан үмнес турган. А 1987 чылда өг-бүле керээзинче шилчээнинден ында байдал өскерилген, бир дугаар төрүүр хоюндан-на 100-ке онаштыр 83 хураганны алган. Оон кадарган улуг хоюндан аврып база чудап-даа өлген мал чок. Өг-бүле керээзиниң ачызы ол. Бо арганың дузазы-биле ажылы дээш кызымак, шаабиле янзы-бүрү түүлдерни камнап алыр, алыс түңнел дээш аажок сонуургалдыг апарган. Оон өөрү Бичө-оол Баазан, Даваа Баазаның көргүзүглери база-ла ындыг —ортумак турган. Керээниң ачызы-биле олар эки түңнелдерлиг апаргылаан.

Өг-бүле керээзинче шилчээн малчыннарга совхоз, салбыр-даа мурнукузундан артыкка дузалап турар апарган. Ол дугайын Макар Одуштуң аалынга чорааш көрген мен. Ынчан бригадирлер Хопус-оол Чооду, Юрий Чимит-Доржу база мал эмнелгезиниң ажылдакчылары Тамара Чымдаан биле Полина Моңге олар кадарчылар кезип чорааш, Макарның аалынга келген. Аңгы үеде оон коданында хойнуң оолдаашкыны адактаган. Ынчангаш бригадир база мал эмчизи-даа кижиниң кылыр ажылы ында хөй. Олар бо удаада чаш хураганнарны өмнеп дугаарлаар база янзы-бүрү аарыгларга удур сыкыртыр дээш келген болдулар. Олар бажыңга аап-саап түүлдер чугаалажып-даа олурбадылар, кажааже далажыптылар. Салбырның малчыннарында сиген, комбикорм, дус дээш мал чеми бар.

Мурнуку чылдарда Сесерлиг салбырының малчыннары түс хойдан 45-50-даа хураганнарны ап турган. Оон уламнан хойнуң баш саны дыка-ла кудулаан. Өг-бүле керээзиниң ачы-дузазы улуг, оон уламнан ортумактарның деңнелиниден үнген дээрзин Одуштар чугаалап олурарлар. Шынаала, кижи бүрүзү бар аргаларны ажыглаар апарган. Безин чадаарда мал чеми белеткээрінге оларның идепкейн көдүрүлген. Ынчалза-даа ол ажылды улам шыңгыырадып болурунуң аргазы бар. Малчыннар эвилелдежип алгаш, тайгага хой сигенни хол-биле кезип, оон долгап ап болур. Шаанда араттар сигенни ынчалдыр белеткеп ап турдулар. Ону караам-биле көрген мен. Бо дугайның база-ла ол хойжулар-биле чугаалаштым.

Бистиң Сесерлигниң малчыннарында бир мындыг айтырыг бар: өг ыяжы чедишпес. Чадаанада райүлетпүр комбинадының чазап кылып турары бүрүн дериг-херекселдиг өөнүң ортээ аар, дөрт муң ажыг рубль. Бо-ла бот-орулга-чарылга үезинде ол өртек-биле совхоз ийнчаңгыс өг садып алыр боордан башка, амдыызында санхөөзү кошкак турда бергедир ийин. Ынчангаш мен бодаарымга, Сесерлиг салбырынга өг ыяжы белеткээрініің аргазы бар. Шанакты «Хадың» совхозтан садып ап турар бис. А өг ыяжын биске, Сесерлиг салбырынга үүте кылып болбазыл? Материал бар.

Аалдарга, малчыннарга чорааш, оларның-биле ужуражып чугаалашкаш, кижиниң сеткилинге бир-ле чаа түүл кирип келир болгай. Макар биле Чечекмаа Одуштарның кыштаанга баргаш, өг ыяжы база сигенни боттары тайгадан белеткээрініің айтырыглары мээң сагыжымга киргени ол. Өг-бүле керээзиниң бир ажыктыг талазы — кижилерни ол ажылгыр кылдыр өөредип чаңчыктырар болгай. Одуштарның мал-маганы хүрменди турар. Шак ынчаар ажылдаар болза, олар мурнакчылар одуруунга киирерлер.

Сарыг-оол УДУМБАРА.
Бин-Хем район.

Кооператорларда

МАЛЧЫННАРГА, ТАРААЖЫЛАРГА

Хереглекчилер ниитилелдеринде чолаачы-садыгжы мергежилиг неперегей апарган. Бо мергежилдиң бир онзагай талазы — ийи кижиниң кызыр ажылын чаңгыс кижиниң күүседип чоруурун. Республиканың хереглекчилер кооперациязында ындыг мергежилдиглер 80 ажып турар. Бо удаада оларның бирээзинбиле таныштырайн.

Каадыр Куулар чолаачы-садыгжы болуп ажылдаашаа, 20 чыл чедип чоруур. Чиргилчининг Чедер ховуларында оон машиназының четпээн турлаа ховар. Баштайгы чылдарында од Кызыл хоорайдан бараан сөөртүп, садыг четкилерин хожудаашкын чок хандырып келген. Оон дуржулгазы чоорту немешкен. Кур-Черде ажылчын кооперациязы чолаачы-садыгжыга ажылдаарын аңаа сүмелээн. Ол сүмеге К. Куулар чөпшээрешкен. Ырак-узак чурттап орар малчыннарны чугула көрүп, тааржыр барааннарны ассортиментизин арбыдадыр чедирерин бодап, баш бурунгаар тыптынып алыр. Ынчалбас болза хереглекчилерниң күзелдерин хандырып шыдаавайн баргылаар, хомудалдардаа үнгүлей бээр.

Чолаачы-садыгжы малчыннардан аңгыда, часкы болгаш күскү сезоннарда хову турлагларының тараажыларын база хандыра бээр. Чылдың дөрт эргилдезинде күш-ажылчы ишчилерни бараан-биле хандырарының эвин көрүп, автомагазинниң ажылдаар графигин хереглекчилер кооперациязының баштаар черин биле көдээ Совет күүскому тургузуп турар. Ол чурумну чолаачы-садыгжы хажытпайн келген.

Чолаачы болгаш садыгжы болганда, оон мурнунга ийи дакпыр харыысалга онаажыр. Бирээде, техниказын камныг эдилээр, ону ээ ёзу-биле көөр. Үргүлчү септеп-селип алыры түгле боттан хамааржыр. Ийнде, ниитиниң бараанын хүлээп алган болганда, материалдыг харыысалга негеттинер. Ынчангаш ол бүгүнү К. Куулар ханы билир болгаш бот-харыысалгалыг ажылдап чоруур. Техниказы туруушкун чок ажылдап келген. Оон ажылынга эки хамаарылгазын хереглекчилер кооперациязының баштаар черинин даргазы А. К. Оюн демдеглеп орду.

Какпак САТ,
Респотребсоюзта организасмассалыг ажыл чорудар кылдыстың начальныгы.

ДЕҢЗИЧИ МЭЭҢ БОДААЛАРЫМ

ЭКИЖИВЭЭН, ЭРГИ ХЕВЭЭР

Ынаныш кажан бадыткаттынарыл? Экижиишкин ол бе?

10 класс дооскаш, төрээн совхозумнуң сиген кажаазында деңзичилеп ажылдай берген мен. Ажыктыг, чугула ажыл.

Өске-өске районнардан, совхоздардан кээп, мал чемин бистен садып ап турар. Ындыг таварылгада деңзичиниң кылыр ажылы улам немежир. Хамык машиналарның чуъүн деңзилээр, ону сапаар. Кышкы үеде оларны манап, санап, деңзи чаңынга турары ыйдыг-ла белең эвес болгай. Харыы үгда 4—5 машинаны деңзилээр, оон бижиир. Канчаар-даа чылыыр кеттиниң аарга, соок дөмейле хаарып келир. Хол хавы кедип алгаш бижиттивер эвес, ыяп-ла кызыл хол бижиир апаар.

Хакас автономнуг областан 1500 тонна силос садып алыр улус кожуулуг улуг КаМАЗ-тарлыг келген. Сиген кажаазында түгле бистин деңзи бар. Ынчангаш оларны совхозтуң топ шанынче, ырак черже барып деңзилээр. Мен бодаарымга, сиген кажаазынга база улуг деңзиден тургузуп берзе кандыг чүвел?

Меңээ чаа ажылдап келген кижиге, арга-сүме берип, ээ көрүүр кижи чоп чогул?

Баштай ажылдап кирип тургаш, айда шалыңын айтырарымга, 96 рубль дээр болчук. Чогум ам үш ай иштинде ажылдааш, айда-ла 78 рубль ап келдим, ынчап кээрге айда 84 рубльже киирип турар ышкаш. Бир эвес айда 84 азы 96 рубль шалыңныг болган болза, оода кышкы, часкы берге, соок үелерде ону өстүрүп болурунуң аргазы бар ирги бе? Бо дугайым тода харыылап бээрін диледи.м.

Жанна ЧАМЗЫРЫН.
«Күш-ажылдың хостуу» совхоз.

Кызылдың авиабүдүрүлгезиниң ажыл-чорудулгазының, пассажирлерни оон канчаар хандырып турарының база Кызыл хоорайда аэропорттуң агентилел черининг ажылында четпестерниң дугайында материалдар эрткен чылдың төнчүзүнде, бо чылдың эгезинде-даа «Тувинская правдага» парлаттынгылаанын номчаан болгай бис. Бо чылын пассажирлер хандырарын экижидер, билетти мырынай бир ай бурунгаар баш удур садар, оон эртерге, пассажир кижи телефон-биле билет чагыырга, ону бажыңында чедирип бээр чагыы кылдыр, авиабүдүрүлгенин удуртукчулары интервьюзунга айтып турган. Аэропорттуң агентилел черининг ажылынга турган шыпгыы четпестерни оон бүдүрүлге хуралынга ажык-чарлыы-биле илереткенин, ук эргелелди багай удуртуп, бодунуң кара туразы-биле хөделип турган кижини солаанын дыңнаашаам черле шынгыы экижилге эргилде болур боор деп, пассажирлер бодап турган болбайн аан. А ол ынаныш амдаа бадыткаттынмайн турар.

Билетти бир ай бурунгаар садар, ону садып алырда, документ көргүзери албан эвес деп чарлааның дыңнаашаам-на пассажирлерге таарымчалыг байдал тургустунган-дыр кылдыр бодап, амырап турган чүве болгай. Ол оорушкү арай эрте бооп-тур. Ону боттуг факт-биле бадыткаар дээш херек кырында болган таварылганы маңаа киирип көрейн.

Иркутскиниң кодээ ажылагый институдунда өөренип турар дуңмавыс бар чүве. Ол кижи кышкы дыштанылга үезинде Тожуда аалынче чаңып кээр дээш билетти Кызалдан баш удур садып каарын дилеп чагаа бижээн. Ам билет садып алыры амыр апарган чүве ыйнаан кылдыр бодааш. Кызылда аэропорт агентилелинге бардым. Ажылдап турар үш кассаның кайызында-даа кижилер иткилешкен, чүткээн турар. Бежен ажыг кижиниң сооңдан оочурлап алгаш, үш шак хире туруп келдим. Падым барап тургаш, касса көдеҗээнге чеде бердим. «Иркутскиде өөренип турар студент кижиниң чагыы-биле аңаа дедир чоруурунуң биледин садып келген кижи мен. Документизи менде чок» — деп, ужуруи чугааладым. «Документ чок болза, билет кордаан херээң чок!» —деп кассир мындыг. «А күжүр дунмаңым, мындаа силерниң дарганар Марцеха солунга берген интервьюзунга документ көргүзери албан эвес дээн чорду чоп?» —деп, кассирге удурланырын оралдаштым. «Ол меңээ хамаарышпас! Ынай чайлаңар!» —деп. ам харын дужааган тоннут улгаттыр чугаалады. «Чок болза бо мээң документимге билеттен бижип бээр силер бе?» —деп, чаныгган чыгыы диледим. Оон харын-даа бодумнуң адымга Иркутск баар билетти ынчап арай боорда садып алдым. Оон Тожу баар билет алыр дээримге, ону садар хуусаазы ам-даа алек деп мындыг. Мен тургаш, база чанны бердим: «Мындаа солунга парлаан Кызыл аэропортунуң самолёттар расписаннезинде билетти ужудуп үнер хүнүнге чедир 30 хонук бурунгаар садар дээн чоржук чоп?» «Чугаалап тур ышкажыл мен: республика иштиниң рейстеринге билетти он хонук бурунгаар садар деп. Ам чайлап көрүнер! «Ынчаарга ам кажан катап кээр кижи апардым?» —деп дидимненип айтырдым. «Бир эвес Тожуже январьның 28-те ужударының биледин садып алыр дээр болза, ам таптыг-ла он хонгаш, январь 18-те кээрдир силер...»

Хуусаазында, январьның таптыг-ла 18-те эртен дан бажында базып чеде бердим.

— Январьның 28-те Тоора-Хем баар бир билеттен хайырлап көрүнер, дом. Мындаа кээримге, элек дээш бербээн болгай силер.

Кассир мээң документимня холга тутпайн-даа, серте чок сула салды:

— Силер ам-даа бир хонук маңаар апаар-дыр силер!

— Орта чоор бе! — деп, мен удурланы бердим. — Мындаа бо-ла кассага кээримге, таптыг-ла он хонгаш, январь 18-те кел дээш чорудупту. Ам база ойладыырга кайыы боор!

— Бо хонукту санап көрүнер даан — деп, кассир деңгыя ыяш-даш аразындан бөктанып эгелээр. Оон кызып тургаш бичии сараатчыгаш салып алгаш, ону сөөртүп чадап турунда, чамдыкта курут орнуу-даа турар-ла.

Бистиң суурну долгандыр тараа тарып кааптар. Өдектен бызаа үндүрүп откарар чер безин чок каар. Тараасигенге кирер, оон кажаалаар алыр, штрафтадыр, чугаасоот үнер. Улуг инектерни кадатка дужаап турар бис. Оларны кайнаар кадарары база улуг айтырыг. Өөк хеминиң унунче бе? Чок. малгаштулаалыг чер. Каш-даа инек дүжүп өлген, ону кадарчылар төлеп турар. Ынчап кээрге хуу инек кадарчылары тывылбас.

Монгуш ШИВИТ-ООЛ,
пенсионер.
Бин-Хем район.

* * *

Хууда саап ижип олурган инээм 1987 чылдың декабрь 14-те читкен. Ону дөрт хонук дилээш, Кур-Чер суурда милиция инспектору эш Монгушка билдириишкин киирдим. Ол инек дугайында херек барымдаа чок дээш харыы бижик чоруткан.

Ам улус автомашина-биле оор кылырын база хынамчалыг истеп көөр болза эки деп бодаар мен.

Карыма МОНГУШ.
«Тиилелге» совхоз.

* * *

«Саар инээм чүге чогул?» деп материалга хамаарыштыр бижип ор мен. Бистиң «Тиилелге» совхозта инектиг өг-бүлелер база хөй. Олар артык инектерин бот-бодунга сатып, рабкоопка дужаап-даа турар. Мен күзүн 500 рубль-биле бызаалыг инек садып алдым. Багай эвес хевирлиг инек, чайын төрүүр боор.

Сүттүге хырын тодуг деп тыва улустуң чугаазы шын чүве. Мээң дунмам сугнуң инээ база бисте, ынчангаш кара шай ишпес бис. Эки инек, чүү дээр ону. Инекти азыраары харын берге-дир, чинр чеми, суг-суггады, оон өдээн аштаарга белен эвес, шыдаар-ла кижи инектиг туруп болур. Инектиң сүдү эм дээрі-ле чөп. Сүттеи өреме, саржаг-даа ыылып ап болур. Бистиң совхоз инектиг улуска күзүн саваңны база тараа артынчызын-даа садып турары эки.

Зоя САЯ,
«Тиилелге» совхоз.

Кызылдың школа-интернадының 30 чылынга

ТӨРЭЭН БАЖЫҢЫ ДЕГ

Кызылдың школа-интернады бодунуң тургустунганындан бээр 30 чылының дургузунда 964 өөренижиниң доостурган. Школа-интернат чүс-чүс өскүстерге, ада-иезининг хайгааралы чок арткан ұругларга төрээн бажыңы дег апарган, а ооң башкылары болгаш кижизидикчилери оларга ада-иезин ышкаш болу берген. Коллективте 40 башкы болгаш 20 хире кижизидикчи ажылдап турар. Школа-интернатка башкылаары дээрге, анаа школага ажылдаарындан ылгалдыг. Маңаа башкы кижи ада-иези чок арткан чаштарга не болуп, оларның өөрүшкү-мунгаралын деңге үлежир, эптиг, чымчак сөстүг, ээлдек ажы-чаңныг болуру эң чугула дээрзин ооң башкылары эки билирлер.

Школада эге класстар башкыларының орус дыл болгаш литература, математика башкыларының, кижизидикчилериниң методиктиг каттыжышкыннары ажылдап турар. Ол каттыжышкыннарның кичээлдеринге башкыларның дүржулга солчулгаларын, лекция, беседаларны эрттирип, башкыларның чогаадыкчы отчёттарын дыннап турар. Школаның башкылары кичээл эрттирериниң чаа аргалары — экскурсия-кичээлди, семинар-кичээлди, зачёт-кичээлди чедишкинниг ажыглап турарлар. Класс-кабинеттер өөредилгениң техниктиг херекселдери-биле дериттинген.

Школа-интернатка 20 чылдан эвээш эвес үеде ажылдаан, кичээл бүрүзүн үениң негелдезинге дүүштүр бедик деңнелге эрттирип турар башкылар хөй. Ындыгларга А. И. Фоминаны, М. И. Маймистованы, Н. А. Волохованы, Л. Д. Чукареваны, Э. А. Крыцинаны, Л. П. Морозованы хамаарыштырып болур. Чижээлээрге, школа-интернат чаа-ла тургустунуп турда, аныяк-чалыы уруг тургаш башкылап кирген, ам Тыва АССР-ниң школазының алдарлыг башкызы аттыг эдилекчизи Анна Ивановна Фоминаның дугайында башкылар-даа, ұруглар-даа эң чылыг-чымчак сестерин чугаалаар. Школада ам тапты-ла 25 чыл ажылдап турар Мария Ивановна Маймистованың класс-кабинеди школада үстүкү класстар аразында эң эки деритти-ген кабинет деп санадып турөр. Ол дээрге башкының кызымак ажылының ачызы-дыр. Ол кичээлге телевизорну база ажыглап турар. Аныяк башкылар С. Ш. Ооржак, И. И. Мижит-Доржу, В. К. Ооржак, З. О. Бузуроол олар хоочуннарның арга-дүржулгазын шингээдип албышаан, ажылынга ак сеткилдиин, ұругларга кичээнгейлиин, бедик мергежилдиин көргүзүп, чаа түүлдерге түткүлдүг ажылдап турарлар.

Интернаттың улуг кижизидикчи башкызы Анастасия Ниловна Терешкованы «ұругларның өзулут-ла аважы» деп адаарлар. 25 чыл дургузунда кижизидикчилээш, чажындан тура ада-иезин чидирген, оларның чылыг караан, чымчак холун көрбээннерге идегелдиг сүмелекчизи, сагыш-сеткилин чажыт чокка чугаалажыр иези дег болган. Анастасия Ниловна Терешкова болгаш кижизидикчи Нарын Базыр-ооловна Ховалыг олар-биле школа-интернаттың дыка хөй доозукчулары харылзаазын уламчылавышаан.

Школа-интернаттың чанында чимистиг ыяштар тараан сад болгаш чечектер, ногаалар тарыыр теплица бар. Өөренижилер башкы Э. А. Крыцинаның удуртулгазы-биле теплицазында чечектер рассадаларын, согуланы тарып алган ажаап, өстүрүп турарлар.

Бо эп-наймаралдыг, интернационалчы коллективти Фарид Валеевич Мухамедгареев 20 чыл хире үеде билдилиг удуртуп турар. Ол январь төнчүзүнде Сыктывкарның школа-интернадының базазынга болган семинарга киришкеш келген. Семинарга өөренип, билип алганы чаа түүлдерни ол ашкыларга, кижизидикчилерге таныштырган. Коллектив ам чуртта сурагжаан башкыларның бирээзи — Сыктывкарның школа-интернадының директору А. А. Католиковтуң чаартылгаларының чамдык арталарын шингээдип эгелээн. Школа-интернаттың демниг коллективи ұруглар омак-хөглүг, аас-кежиктиг өссүн, эки билиг-мергежилдиг болзун дээш бүгү-ле түүлдерни кылып турар.

Лариса МОНГУШ.

ЧУРУКТАРДА: Тыва АССР-ниң школазының алдарлыг башкызы Н. Б. Ховалыг өөренижилери-биле болгаш аныяк башкы С. Ш. Ооржак.

Валентина ООРЖАКТЫҢ фотолары.

Дээди өөредилге

БОТ-ОРУЛГА-ЧАРЫЛГАЛЫГ ИНСТИТУТ ДЕП ЧҮЛ?

Москванық Г. В. Плеханов аттыг улус ажыл-агый институду чуртта бот-орулга-чарылгалыг харылзаалаларже шилчи турар институттарның бирээзи. Ооң кайчаар боттанып турарының дугайын институттуң ректору Владимир Павлович ГРОШОВ мооң адаанда чугаалап турар.

— Бо чылын студентилер чыылдазын чүгле чагыглар ёзугаар бир-ле дугаар чорудар бис — деп, ол чугаазын эгеледи. — 1988 чылдың абитуренгилери хүлээп алышкын комиссиязында информация стендизинден чыылда чорудуп турары факультеттер, болгаш тускай эртемнер даңзызын эвес, а чагыкчы организацияларның — адырларның министерстволарының бүдүрүлгелериниң аттарын база көрүп, билип алырлар, олар боттарының чагыглары-биле ол азы эске-даа мергежилдерге чеже кижи хүлээп алдынарын баш удур тодарадыптар. Өөредилге черинче кирип турарлар келир үеде чүгле бодунуң мергежилин эвес, а ажылдаар черия база билип алгаш, ооң соонда конкурстуг шылгалдаларны дужаап эгелээр.

— Бот-орулга-чарылга дээрге-ле бот-акшаланмышкын-дыр. Студентилерниң өөредилгези дээш кым төлээрин? Ол дыка аар шүүделдиг болгай. А чоорту, өөредилгениң техниктиг чаа чепсек-херекселдерин ажыглаар орта, ол улам аартап эгелээр, мынчан кайдыг болурул?

— Өөредилге дээш студентилер шүүдел төлевес. Халас өөредилге — бистиң социалистиг инитилелевистиң эң чугула кежии-дир, ону узуткаар эрге бисте чок дең бодаар мен. Өөредилгеге чарыгдалдарны институт-биле кады чагыкчылар харылаар. А алызында барып бүгү-ле чарыгдалдар чагыкчыларже шүүт шилчий бээр. Ол шилчишкин чоорту боттанып, чүге дизе бот-орулга-чарылга харылзааларынга бүгү бүдүрүлгелер болгаш организациялар белен эвес болгай. Бот-орулга-чарылганы амдыызында шингээдип алгалак чагыкчылар өөредилге дээш шүүделди баштайгы дээреде кезиктамдыктап төлээр. Бис олар үш мун түңнүг акша төлээр кылдыр тодарадып турар бис. ол дээрге бир доозукчуга хамаарыштыр ортумак чарыгдалдарның дөрттүң бириндир, анаа орулганы база киништирер.

А институт-биле бот-орулга-чарылгалыг харылзаалаарны тургузуп алыр күзелдиг чагыкчылар өөредилге дээш шүүделди мынчаар төлээр: студентилерни хүлээп алганының соонда бирги курска ук доктаткан түңнүг чартының, өөредилгениң үш чылының соонда— ййиги курска арткан түңнүг чагыкчылар дадывыр хевирлиг кылдыр төлээр. Өөредилгениң хуусаазы — беш чыл. Бир эвес экономиканы мурнады хөгжүдер угланышкынарны ёзугаар специалистерни дүргеп белеткээрин чагыкчылар негээр болза (дыка хөй чарыгдалдар үнер деп чүве билдингир болбайн аан), телевирии доктаатканы өртектер ёзугаар боттандырар, ол чээрби муң рубль чеде бээр.

— Дадывыр төлелгезин чоорту чорудары өөредилгеде кайдыг-бир үе-чада барыбиле холбашкан эвес ыйаан?

— Ййе. Өөредилге элээн каш чадалар дамчып боттанып, мурнукузунга бодаарга, бүдүрүлгеже дыка чоокшулаар. Баштайгы ййи чылда, мурнундагы дег, бүгү-ле студентилер чаңгыс программа ёзугаар өөренип, ниити эртем талазы-биле колкол билиглерин шингээдип алыр. Ооң соонда институт чагыкчылар-биле кады студентилерни бөлүктерге хуваар. Үш чыл болгаш, ук чагыкчы бүдүрүлгеге хереглеттинге бээр специалистерни ол бөлүктерге белеткээр. Бүдүрүлгениң ниити чагыы ындыг янзылыг тодараттына бээр.

Хереглекчилерниң чагыларын ёзугаар үшкү чылда студентилер дээди өөредилге черинге өөредилгезин уламчылаар. Үшкү курс соонда студентилер болгаш бүдүрүлгелер кераэге — боттарының аразынга хүлээлгелерге ат салырлар. Ол үеден эгелээш студентилерни тус-тус график ёзугаар өөредир. Үезининг бир чартының институтка, а өскезин — бодунуң ажылдаар черинге эрттирер. Москванын Улус ажыл-агый институдунуң (МУАИ) доозукчуларын күрүнениң хүлээп алышкын чери шылгаар, анаа шинтпирлиг рольду бүдүрүлгелер ойнаар.

— Ооң ыңай кандыг бот-орулга-чарылга харылзаалары институтка туруп болурул, студентилериң материалдыг сонуургалдарыга олар кандыг салдар чедирерил?

— МУАИ-ниң ажыл-чорудулгазын акшаландырарының ййи дөзү бар: иштики болгаш делегей рыногунга эртем талазы-биле ачы-дузаны чедирери. Иштики рынок — ол дээрге, чижээлээрге, чагылар ёзугаар санажылгаларны болгаш теоретиктиг шинчилелдерни боттандырарды-дыр. Делегей рыногу — ол дээрге даштыкы кискилерни орус дылга чугаалаптар кылдыр өөредирингге ажыглаар компьютер программаларны тургузары-дыр. Ооң-биле кады специалистерни өөретккени болгаш ачы-дузаны чедиргени дээш төлевирни чүгле акша-биле эвес, а ол ышкаш ачы-дузаа чедирилгези: МУАИ-ге эргежок чугула техника бээри, бажыңнар болгаш эске-даа тудулгалар кылып бээри-биле дугаап болур.

Студентилериң материалдыг сонуургалын бедидериниң аргазы база ажылдап кылдынган. Өөредилге доосту бээрге, хөй-хөй студентилер чогуур түүнүг акшаны, ййи муң хире рубльди ап болурлар (эки өөренип турарларга ай санында бээр стипендияны аңаа киништирбес). Ол ййи муң акшаны кайын алырыл? Эртем болгаш бүдүрүлге талазы-биле төлевирлиг янзы-бүрү ажылды студент бүрүзү өөренип турган үезинде кылыр болгай. Ажылдап алган үк акшазын бодунуң күзедилбиле ол дораан ап-даа, а шыгжадып-даа болур. Ынчан ол ону өөредилгезин шүүт доозукшаш алыр, а аңаа чедир институт өөредилгениң техниктиг баазазын сайзырангайдырыгга, социал хереглелерин хандырарыңга ону ажыглаар.

— Институтка эде тургустунуушкун кандыг-бир ескерилге-биле холбашкан бе, холбашкан болза, ол чорудулгага демократчыдыгга канчаар боттанып турарыл?

— Эрткен чылын чамдык эде организастаашкынны чоруттувус. Он бир кафедраны кызырган, он ийи факультеттен үүле сес факультет арткан. Ону ынчаар кылыр мурнунда, элээн каш айлар дургузунда маргылдаалыг чидиг дискуссияны чоруттувус, башкылар боттары институттуң эртем чөвүлелиннге чаа структураны саналдаанар, ооң соонда ректорат кандыг-даа онзагай ескерилге чокка ону хүлээп алгаш чүве.

Амгы үениң байдалдарыга чурттуң экономиказынга бедик мергежилдиг специалистерни белеткээри дээш ышкаш, ындыг чугула айтырыгны шиитпирлээрингге институт ам белен. Беш чыл артерге, башкы бүрүзүнүң орны хостуг артар, ооң орнунга шилилге чарлаттынар. Башкылар составының хөй кезии, институттуң чөвүдели (аңаа үүле башкылар эвес, а студентилер база кирер) амгы үеде чаартынган, ам кафедралар эргелекчилерни соңгуур ажыл чоруп турар. Кандидаттарны депшидерилге, кызыгаарлаашкын турбас, үүле МУАИ-ниң эвес, а эске кандыг-даа дээди өөредилге черинин төлээлекчизин бодунуң кандидатуразын саналдап болур. Беш чыл болгаш-ла, ректорну соңгуур. Ректорну ам бир чыл болгаш соңгуур бис, ынчан эде тургустунуушкун институтка шүүт шүүдай берген турар.

Интервюну ПМА-ның корреспондентизи Владимир БАЛАШОВ алган.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

- Дээрбечилерге өлүрткен чолаачыларга тураскаал.
- АКШ-тың самолёттары чурттуң агаар делгемин 33 катап үрээн.
- Шаап халдаашкын чепсээн элээн кызырар дугайында дугуржулгага ат салырынга идегелди илереткен.

КҮРҮНЕ ХҮЛЭЭП АЛЫЫШКЫНЫНЫҢ ТҮҢНЕЛДЕРИ

Чурттуң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезининг планының күүселдезининг түңнелдериниң дугайында ССРЭ-ниң Статкүркомунуң дыңнадымында эң-не баштай «продукцияның шынары» деп бөлүктү киирген. Күрүне хүлээп алышкынының ачызында ол көстүп келген деп чугаалап болур. 1987 чылда ооң төлээлекчи черлери 1500 бүдүрүлгелерге ажылдап турган.

Шынар— бистиң индустриявыста эң-не берге белдир. Ййиги бүдүрүлге бүрүзүнге, а чиик үлетпүрде бүдүрүлгелерниң 65 хуузу чоокка чедир-ле нормативтехниктиг негелделерге дүүшпейн турар продукцияларны бүдүрүп үндүрүп турган. Магадылалдыг хуусаа иштинде үш телевизорларның бирээзин-не, магнитофонларның дөрттүң бир кеэзин, радио хүлээп алыр хөй херекселдерни септеп турган. Чыл санында үлетпүрге үрей кылганындан чидириглер миллиард рубль ажып турган.

Күрүне хүлээп алышкыны продукцияның шынарын, хамаарылганы өскертирин, бүдүрүлгеге харыысалга чок болгаш борастап кылыр чоруктуң болдуруп турары чылдагааннарны чайладырын негепкен. Ынчалза-даа ажылагый ажылдакчыларының чамдыызы эгезинде контрольдуң чаа албан черинии доктаамал болурунга, ооң ажылдакчыларының принципиалдыынга болгаш ак сеткилдиинге бүзүревейн турганнар. Ол дээш күш-ажылды болгаш үени немей чарыгдааны дээш санажыр ужурга таварышканнар. Чыл иштинде бүдүрүп үндүрүкчүлерге илереттинип келген четпестерни эдери-биле 13 миллиард рубльдин продукциязын дедир эгидип берген. Ынчаныымас болза ол продукция улус ажыл-агыйынга болгаш садыгга баар, анаа оларны эдип алыры 10 катап хөй чарыгдалдарны негээр ийик.

Хүлээп алышкын-биле кады ведомстводан дашкаар контроль албан чери заводтарга болгаш фабрикаларга эске хөй ажылданы база чорудуп турар. Оон төлээлекчилери конструктор болгаш норматив-техниктиг документацияны эде көөрүнге база эжикиринге, технологтуг ылаптыг болурунга деригжерекселдерин хынаарынга киржир. Күрүне хүлээп алышкыны бүдүрүкчүлерден «ажыл-иеректи дүргедедири» дээш мурнунда ажыглап турган бүгү технологтуг операцияларны катап тургузарын негээн. Бүдүрүлгелерге белен белдирлерни болгаш машиналарны хүлээп ап дужаарының шенелделерин долу хемчег-биле чорудуп турар болу берген. Техниктиг контрольдуп албаныың ажыл-чорудулгазын экижиттикен, ылаңгыя садыл ап турар кылыгларның болгаш материалдарның шынарын контрольдаары экижээн.

Продукцияны бүдүрүп күүседирин экижиттиринге күрүне хүлээп алышкыны улуг салдар чедирген, ол чорук бүдүрүлгелерниң экономиктиг байдалын экижиттикен. Чижээлээрге, хөй санныг каттыжышкыннар болгаш заводтар ажыглалга таарыштырып кылыр ажылдың күш-ажыл үндүрер хемчээлин кызырып, магадылалдыг септелгелерге чарыгдалдарны эвээжеткен. Москвада сураглыг «Темп» каттыжышкын мурнунда, 1986 чылда магадылалдыг септелгеге бир телевизорга-ла 18.8 рубль үндүрүп турган. Эрткен чылын ол чарыгдалдар 7.7 рубль чедир кызырылган. «Второй часовой завод» каттыжышкында үрей кылырындан иити когарал 34 хуу чедир эвээжээн. «Красный пролетарий» завод хереглекчилерге бодунуң станоктарын тургузарынга болгаш таарыштырып бээринге барык-ла 3.5 миллион рубльди камнап алган.

Үр үеде белеткеп кылыр болгаш хереглекчиге дорт эптеп тургузар улуг үнелиг продукцияның шынарын бедидери онза чугула болуп турар. Карьерлерге ажыглаар ЭКГ дээр илчирбелиг экскаваторларның белдирлерин болгаш кезектерин белеткеп кылырын экижиттикеш, «Красгяжмаш» каттыжышкын оларны эптеп тургузарыпың хуусаазын ийи ай кызырган. Ындыг хуусаа иштинде аар экскаватор 2.5 миллион тонна руданы казып турар.

Курлавырларның бүгү хевирлерии камнап алырыкын эң эки хевири — техниканың шынарын, ооң ынаныштыын болгаш бүдүрүкчүлүүн бедидери. Харьковта сураглыг Т-150 болгаш Т-150К трактторларның бүдүрүкчүлерии оларның курлавырларын 6000-дан 8000 мотошакка чедир улгаттырып, а оларның ажыл кылып бараан болурунуң ниити хуусаазын 10.8 муңдан 14.4 муң мотошактарга чедир улгаттырган. Ол болза 20000 кезек тракторларны бүдүрүп үндүргеминге дең.

Күрүне хүлээп алышкыныың үлетпүрде төлээлекчи черии тургузуп ал сал-ла. Күрстандарт оларның ажылының дүржулгазын өөренип эгелээн. «Камаз», «Автозил», «Рубин» каттыжышкынарда, Магнитогорскиниң металлургия комбинадынга контроль албан черлериниң ажыл-чорудулгазын шинчилеп көрген. Чаңгыс аай продукция бүдүрүп турар бүдүрүлгелер бөлүүнге күрүне хүлээп алышкыныының ажылын хынап көрген. Күрүне хүлээп алышкыныының ажыл-чорудулгазында четпестерии илереткен.

Липецк областың Станок тудуг үлетпүр министерствозунуң Грязинскиде гидродеталь заводунда күрүне хүлээп алышкынында онза улуг четпестер илереттинген. Ында гидростанцияларны, гидроплимчедикчилерни, контроль-таарыштырылга болгаш хуваалданың гидроаппаратуразын бүдүрүп турар. Ооң хереглекчилери — станок тудуунуң заводтары. Олар Грязинскиниң кылыгларының куду шынарлыынга таваржып турганнар. А бүдүрүкчүлер ол кылыгларга Шынар демдээн салып турган, а ооң-биле кожа күрүне хүлээп алышкыны бодунуң таңмазын база салып турган. Хыналда үезинде күрүне хүлээп алышкынының албандужаалынга харылсалга чок, бодунуң хүлээлгелерин чедир билбес кижиниң турганы илереэн.

Күрүне хүлээп алышкынының коллективтиг намдарында ындыг фактылар чүгле ййи болган. Олар ведомстводан дашкаар контроль албаныныың улуг коллективиниң адын баксыралын шыдавас. Ооң төлээлекчилери амгы үеде үлетпүрүнүн 2250 бүдүрүлгелериндe, чурттуң 20 хоорайларының тудуглавында ажылдап турар. Олар бистиң индустриявыстың продукциязының шынары бедик болзун дээш ажылдап турарлар.

В. БЕЛЯЕВА,
СЭТА-ның корреспондентизи.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ПРАГА. 1.700 муң ажыг кижи санаттынып турар ЧКП-ниң партия организацияларында отчёт-сонгулдалыг кампания эгелээн.

Коммунистер партияның чүгула айтырыгларын, ЧКП ТК-ның декабрь (1987 ч.) пленумунуң шиитпирлеринде сорулгаларны чугаалажып көрүп турар. Улуг кичээнгейни эде тургустунуушкун программазын, хамыктың мурнунда, экономикада эде тургустунуушкун программазын боттандырып чорударынче үндүрүп турар.

Баштайгы хуралдарның түңнелдериниң көргүзүп турары-биле алырга, партия эге организацияларны экономиктиг болгаш социал хөгжүлдени дүргедедиринче партияның угланышкынын боттандырып чорударынга социалистиг демократияны калбартырынга коммунист бүрүзүнүң киржилгезинин дугайында ажык чугааны чорудуп турар.

• • •

Чехословак студияның шериг чурукчуларының ажылдарының делгелгезин чехословак ажылчы чонуң буржуаз реакцияны февральда тиилээнинин 40 чылынга тураскаатказ. Делгелге Угерский Брод хоорайда ажыттынган. Көргүзүг түүлдеринде үче ажыг чуруктар, графика, акварель болгаш скульптура чогаалдары киргеи. Ону чуртта сураглыг мастерлер чураан. Ында чехословак улусчу армиянын хүн бүрү амыдыралы, акыдүүмалышкы чурттарның шериглери-биле оларның найыралы, социалистиг тургузуушкун темазы илереттинген.

БУХАРЕСТ. Румыниянын Социалистиг Республиказынга найырал, кады ажылдажылга болгаш бот-боттарынга дузаламчы дугайында совет-румын керээнин 40 чыл оюн демделеп эрттирген.

Ол документ акы-дүүмалышкы ийи чурттуң хөй талалыг кады ажылдажылгазынга калбак перспективаны ажыктан болгаш СЭКП биле РКП-ниң аразында, ийи чурттуң улустарының аразында чанчыл болган бижыг харылзааларның илереэш кини болган. Керээге ат салганының соонда 40 чыл дургузунда Совет Эвилели Румыниянын экономиктиг харылзааларынга бирги черни эзлеп келген болгаш олар янзы-бүрү адырларга улам калбарып база ханылап турар. ССРЭ болгаш РСР-ниң аразында кады ажылдажылгада кооперация болгаш будүрүлгени специализастаары ышкаш ындыг депшилгелиг хевирлер бадыткаттынып тургустунган.

(СЭТА).

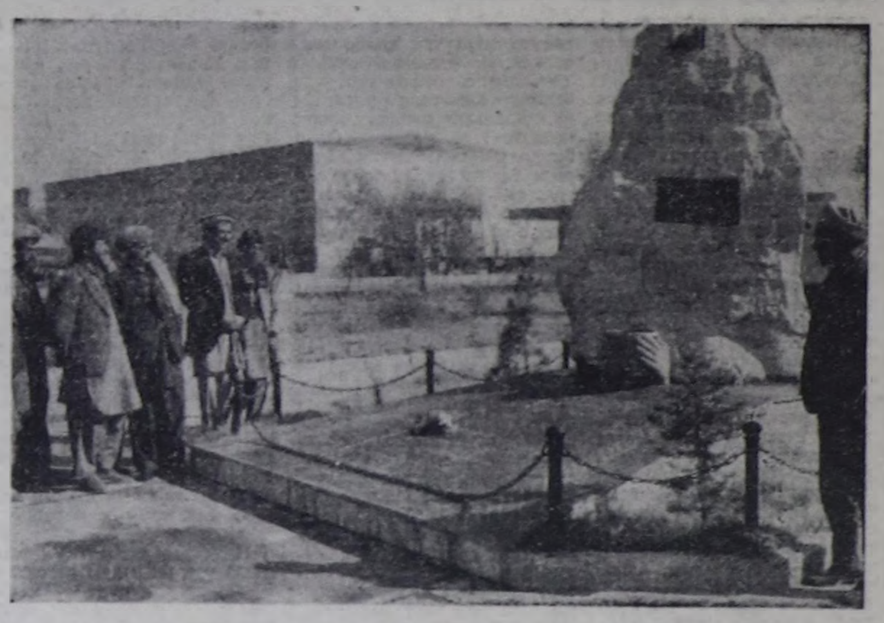
ОПЕРАЦИЯНЫҢ ТҮҢНЕЛИ

МАНАГУА. (СЭТА). Эрткен айның иштинде сандиножу улусчу армияның дайынчылары 438 хөлезиленикчилерни чок кылганнар. Ол дугайын Никарагуаның камгалал министерствозу дыннаткан.

Министерствонун ында неперетккеп медээзинде айтып турары-биле алырга, контрастың дээрбечилери-биле болган боо-чепсектиг 185 мескилдежишкинниин үезинде 334 террористерни чок кылып, чүс ажыг кижини балыглаан болгаш тудуп алган, хөй санныг боо-чепсекти, ок-чемзекти, эске-даа шериг дериг-херекселдерин, ооң иштинде миномёттарны гранатомёттарны болгаш америк будүрүлгениг частыыр пластиктиг чүүлдерин хураап алган. Ол чүүлдерни республикага удур террорисчи болгаш хоралакчы чоруккa ажыглаар деп турган.

Рейганның администрациязының хөлезиленикчи кезектери тайбың чурттакчыларга удур террорисчи хөделишкиннерни калбартып. Никарагуаның хамааты болгаш экономиктиг объектилериге удур хоралакчы үүлгедиглерни чорудуп турар. Ооң түңнелинде 24 кижи өлген, 37 кижи балыглангаи, 77 кижини сомосожулар тудуп алган баргаи.

Тайбың суурларже контрастың боо-чепсектиг халдаашкыннарының болгаш оруктарга кедээшкиннерниң база эске-даа хөделишкиннерниң көвүдээни-биле кады америк самолёттарның ужудушкуну соксавастаан. Январь айның иштинде АКШ-тың шериг-агаар күштериниң самолёттары чурттуң агаар делгемин 33 катап үрээн. Олар чурттуң сонгу болгаш төп районнарында контрастың дээрбечилерин хандырар талазы-биле операцияларны боттандырып чорудуп турган.

Оруктары колдуунда-ла дагларның арт-сыннарын ажып эртер Афганистанга чолаачының профессиязы чүгле чаңгыс бедик профессионал мергежилди негевейн турар. Амгы үеде ол болза шудурту болгаш дидим кижилериниң профессиязы. Ол дугайын «АФСОТР» дээр каттышкан афган-совет транспорт-экспедитор акционерлиг ниитилелдиң девискээринде дээрбечилерге өлүрткен чолаачыларга тургускан тураскаал хереченел (чурук-та) турар. Ол будүрүлге афган болгаш совет экспортимпорт болгаш дорт сөөртүр чүктерии хандырар талазы-биле элээн улуг ажылды күүседип турар. Чүүк сөөртүрүн организастап, техниктиг хандырылга болгаш сеткелге талазы-биле ажыл чорудар ол будүрүлге черии республикаиын эң дээре транспорт будүрүлгелериниң бирээзи болуп турар.

В. ДУБИЛЬДИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

БЕЛЕТКЕЛ ЭГЕЛЭЭН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). КНО-нуң штаб-квартирazында чепсегленишкинии дүжүрер талазы-биле КНОнуң Кол Ассамблеязының үшкү тускай сессиязының белеткел комитеди ажылдап эгелээн. Кол Ассамблеяның шиитпирин ёзугаар үк сессиял делегей нинтилежилгезининиң штаб-квартирazынга бо чылдың май 31-ден июнь 25-ке чедир болур. Тускай сессияның делегаттары чепсегленишкинии дүжүрериниң кол айтырыгларын чугаалажыр. Боо-чепсекти эндере будүрининиң уламчылап турары делегейнин тайбың болгаш айыыл чок чоруун кошкадып, экономиктиг болгаш социал хөгжүлдеге эң-не эргежок чугула болуп турар кончуг улуг курлавырлазыны чардыктырып турар деп, КНО-нуң Кол Ассамблеязының чоокта чаа болган 42-ги сессиязының резолюциязында айтып турар. Ынчангаш чепсегленишкинии дүжүрер, ылаңгыя ядролуг чепсекти дүжүрер талазы-биле хемчеглерни боттандырып чорударының эргежок чугулатынга бүзүредип плередип турар болгаш ол чорук алыс сорулганы — делегейнин дээштиг контролю-биле чепсегленишкинии бүгү-ниити болгаш долу дүжүрерининг арганы бээр.

Белеткел комитединде ниити дискуссия эгелээн. КНО-нуң чанында Чехословакияның доктаамал толээлекчизи социалистиг чурттарның бөлүүнүң дүштүркүзүү болуп турар Эвжен Запотоцкий Кол Ассамблеяның тускай сессиязы политиктиг онза ужур-дузалыг делегей болуушкуну болуп, чепсегленишкинии дүжүрерининг чорудулгазын улам ынай хөгжүдеринге чугула үе-чада болур деп медеглээн. Оон киржикчилери чепсегленишкинии дүжүрерининг, аймыл чок, ядролуг чепсектен хостуг, демократтыг болгаш күчүлээшкин чок делегейни чедип алырының тодаргай сорулгаларын болгаш оруктарын төлевирлээр. Келир муң чылдың эң-не эгезинде кижи төрелгетенинии ындыг делегейже киреринге эргежок чугула байдалды тургузар ужурлуг бис деп Э Запотоцкий демделээн. Чепсегленишкинии боттуубиле дүжүрерининг чорудулгазының эгезии салып турар ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ракеталарның талазы-биле совет-америк Керээниң онза улуг ужурдузалыың ол айыткан болгаш чоокку үеде стратегтиг шаап халдаашкын чепсээн элээн кызырар дугайында дугуржулгага ат салырынга идегелди илереткен.

Боо-чепсектиң бир хевирии төөгүде эң баштай узуткаарының эң чугула үе-чадазы кылдыр ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ракеталар талазы-биле Керээни Европаның экономиктиг инитилежилгезининиң кежигүнү он ийи күрүнелериниң омуразынден ГФР-ниң төлээлекчизи Эмно Баркер тодаратказ. Барыын Европа чурттары ол Керээни күштүг болдурун бадылаарынга чаңнып турар деп, о. онзалап демделээн. Ону чедип алыры амгы болгаш келир үеде боо-чепсекке болгаш чепсегленишкинии дүжүрерининг контроль тургузар талазы-биле совет-америк болгаш хөй талалыг чугаалажылыышкынарны чорударынга эргежок чугула дел, олар салап турар.

АГААРНЫҢ КАДЫКШЫЛГА САЛДАРЫ КАНДЫГЫЛ?

Медицина эртемнериниң кандидады В. И. Хисунлиниң «Здоровье» журналдың бо чылдагы бирги номеринге парлаттынган чүүлүн моон алванда парладывыс.

Агаарның байдалдарындан кадыы бакшыраар кижилерниң хөй санныг чагааларынга харыылавышаан, дараазында бодалды илередиксээн ийик мен. Медицина талазы-биле үр хуусаалыг геофизиктиг тодарадылгалар бойдустуң кандыг-бир чаа тавары.лгаларын азы анаа-ла тыптып келгилээр агаар талазы-биле шимчээшкиннериниң дугайын сагындырып турар эвес, харын Черниң туруп келгенинин бүгү дургузунда Хүн системазының тыртышкыныг шөлүнүң өскерилге - шимчээшкиннериниң дугайын чугаалап турар. Бо бүгү-биле холбаштыр Черниң магнит шөлүнүң база оон-биле кады агаар-бойдустуң өскерилгелериниң дугайында чугаа чоруп турар.

Кадык кижиниң организмин долгандыр турар байдалга, ында болуп турар өскерилгелерге дораан-на чаңчыга хона бээр. Ынчаарга шаг-шинек чок, аарыгдан кошкаан кижилер агаар-бойдустуң өскерлиишкиннеринге болгаш өске-даа геофизиктиг хөделиишкиннерге дораан-на алзырлар.

Шак ындыг медицина талазы-биле прогноз (баш удур тодарадылга) кылыры 1987 чылдан эгелээн. Шакла ынчан чамдык кижилерниң кадыынга таарымча чок хүннерни баш бурунгаар үр хуусаалыг тодарадыры эртем талазы-биле бар апаргган. Ынчангаш аарыг кижи бодуңуң эмнеп турар эмчизи-биле кады чугула профилактиктиг хемчегдерни алыр аргалыг болу берген, ол черле экэ.

Моон соңгаар «Здоровье» журналдың номер бүрүзүнге кадыкка хоралыг геофизиктиг факторларлыг хүннерниң дугайын бир ай бурунгаарла парлап турар бис. Чүрттүң аңгы-аңгы девискээрлеринде чүрттап турар кижилер ол прогноз-биле танышып, ону ажыглап болурлар.

Бо чылдың февральда шак ындыг хүннер: 7. 10, 13, 15, 17, 21, 23, 25 болур.

ССРЭ-НИҢ УЛУСТУҢ АРТИЗИ

Совет кино артизи, ССРЭ-ниң улустуң артизи, Социалистиг Кушажылдың Маадыры, Ленинчи болгаш Күрүне шаңналдарының лауреады В. В. Тихонов даарта — февраль 8-те 60 харлаар. Ооң ат-алдары сураг-жыл бергиже чедир арткен оруу солуы болгаш каталтаттынмас. Бүгү-эвилелдиң Күрүнениң кинематография институдунуң актер факультединн ол 1950 чылда дооскан. Александр Фадеевтиң «Аныяк гвардия» деп романын ёзугаар тургускан уранчечен фильмге ол эң баштайгы ролюн күүсеткен. Ынчан ол Володя Осьмухинниң ролюн ойнаан. Ооң соонда «Пеньковага болган херек», «Онза болуушкун» деп кинолларга ойнааш, В. В. Тихонов бодунуң талантызын, маадырның овур-хевирин шын көргүзүп шыдаар талазы-биле улуг мергежилдиин көргүскен. Чогум-на ынчан ооң иштики сагыш-сеткилиниң байлаа илерет-тинген.

В. В. Тихонов кинога-даа, театрга-даа ажылдап турган улуг болгаш бедик харыысалгалыын көргүзүп, кандыг-даа маадырның овур-хевирин көрүкчүге уттунмас кылдыр арттырып каар дээш кызымак болгаш чүткүлдүг чоруун уран чүүлге бүрүнүг-биле бараалгаткан. Сураглыг артистиң шак ындыг ажылдарының түңнели — «Кара кулактыг ак Бим», «Фланг чок фронт», «Фронт шугумунуң ындында фронт», «Дайзының тылында фронт», «Частың он чеди шинчизи» болгаш өске-даа хөй-хөй фильмнер болур.

ЧУРУКТА: В. В. Тихонов. СЭТА-ның фотохрониказы

ЭШ ХУУ УЖУРАЖЫЫШКЫНЫ

Сүт-Хөл районнуң шыдыраа федерациязы, спорт комитеди чоокта чаа Сүт-Хөл суурга элээди ургларның спорт школазының баазазынга хөл шыдыраага, волейболга эш хуузунуң, ужуражыышкынын организастап эрттирген.

Аңаа Чадаананың № 1 школазының оолдар, уруглар болгаш Карл Маркс аттыг совхозтуң шыдыраага соңуургалдыг ойнакчылары база район төвүнүң шыырак дээш шыдыраачылары. Сүт-Хөл ортумак школазының оолдар, уруглар командалары киришкен.

Команда бүрүзүнден 12 кижи ойнаан. Чидиг демиселдиң түңнелиниде Карл Маркс аттыг совхозтуң шыдыраачылары черде шыырак ойнааштың. сүт-хөлчулерни 2-ге санга уткаш, тиилээннер.

Волейболга Сүт-Хөл ортумак школазының оолдар, уруглары эрес, кашпагайын көргүзүп, Чадаананың № 1 школазындан аалчыларны оолдар 3:2, уруглар 2:0 саннарга уткулааннар.

Тиилекчи болган Карл Маркс аттыг совхозтуң шыдыраачыларын, Сүт-Хөл ортумак школазының оолдар, уруглар командаларын районнуң спорт комитединиң дипломнары-биле шаңнаан.

Мындыг хевирлиг спортчу маргылдааларны моон соңгаар-даа организастап чорударын планнап турар.

Ойдар БОРАШ.

ЧЕДИИШКИН ЧОК ОЙНААН

ОТТАВА. (СЭТА). Канадада Сент-Джон дээр хоорайда шыдыраага делегей чемпионну ат дээш эгелээн кордакчылар. маргылдааларының түңнелиниң сестиң бириниң алдыгы — сөөлгү салыглары совет киржикчилерге чедиишкин чок доозулган. Ол салыгга чедир кончуг шыырак ойнап келген Ленинград чүрттүг Валерий Салов голланд шыдыраачы Ян Тиманга уттурупкан болгаш аңаа ужуражылганы нииитизи-биле 2,5 — 3,5 санга ойнадыпкан. Рафаэл Ваганян Венгрияның шыдыраачызы Лайош Портишгин камгалалын ойтур шаап шыдаваан. Түңнели хайым болган. Ниити түңнел — 3,5:2,5 болуп, венгр шыдыраачының тиилелгези-биле доозулган.

Таллин чүрттүг Яап Эльвест-биле ойнаан, ону 3,5:1,5 санга тиилээн Артур Юсупов (Москва) түңнел оюнуң дөрттүң бирииге ойнаар эргени чаалап алган. Дараазында маргылдаага Тиманн биле Портиш база ойнаарлар.

Венгр шыдыраачы Дьюла Саксты тиилээн Найджел Шорт (Англия) болгаш АКШ-тың төлээзи Ясер Сейраванны 4:1 санга уткан оон чамгыс чер-чүрттүу болур Джонатан Спилман база-ла шак ындыг эргени алган.

А удурламыкчыларның база бир эжеш ийи кижизи кайыл? Олар маргылдаанны ам-даа уламчылаар апаарлар. Чүге дээрге, Андрей Соколов (Москва) биле Кевин Спрагетт (Канада) болгаш исланд шыдыраачы Иохан Хьяртарсон биле Виктор Корчной (Швейцария) оларның салыглары кайызынга-даа тиилелге бербейн хайым болуп, 3:3 сан-биле доозулган. Соколов сөөлгү салыгда хайымнашкан, а Корчной удуп алган. Ам

спорт

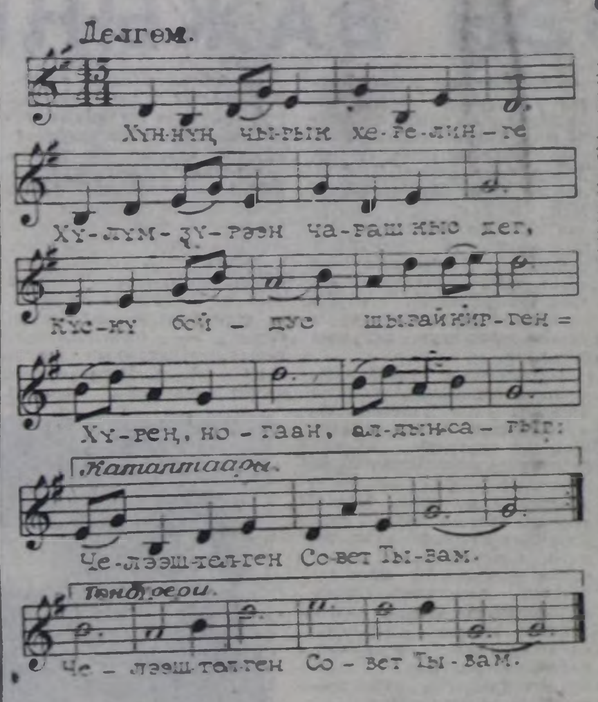
оларның аразынга моон мурнунда планнап каанны ёзугаар немелде салыглар болур. Ол маргылдаалар февраль 3, 5-те эрткен. Моон мурнундагы чүрүм ёзугаар оларның кижи бүрүзү 60 көшке-ле үш шак чарыгдаар. Бир эвес бо салыглар тиилекчиниң илередип шыдавайн баар болза, оон ашгыда оон-даа кыскалаткан үелит ийи салыгны эрттирер. Ону тодаргайлаарга ындыг: нииити салыгга баштай удурламыкчы бүрүзүнге бир-бир шакты чарыгдаарын чөпшээрээр. оон соонда 30 минутаны. адак соонда 15-15 минутаны... дээш-ле чоруп каар. Ону тиилекчи билдинг бергиже чедир уламчылаар.

Сент-Джонга тиилээн чедн шыдыраачыга Анатолий Карпов каттыжа бээр. Оон соонда ол сес шыдыраачыны эжеш-эжеш кылдыр чарар болгаш олар делегейниң шыдыраа чемпиону атты чаалап алырының маргылдаазынга 1990 чылда Гарри Каспаровтуң удурламыкчызы аваар эргени чедип алыр дээш демиселди ол-ла олимпииижи система ёзугаар уламчылаарлар.

Редактор
В. С. ШАРАВИН.

Челээштелген Совет Тывам

Сөзү Ю. КЮНЗЕГЕШТИН.
Аллгазы С. БЮРБЮНҮҮ.

Хүнүң чыгыы херелинче
Хулумзураан чараш кыс дег,
Күскү бойдус шырай
киргеи —
Хүрең, ногаан, алдын-сарыг
Челээштелген Совет Тывам.

Эриктери мөңгүн ыраа,
Элдеп хээлиг шапкыны хемнер
Хөөмейлеп, каргыраалап,
Хөглүг, оңаң ырлап чыдар
Челээштелген Совет Тывам.

Шоораан хемнер булактарлан,
Шомчалайлар чечектелген,
Часкы салгын ыры-биле
Чайнап, хүнүп оттуп
келген
Челээштелген Совет Тывам.

Ховуларда чечек, чимис
Хорагайдан артык өңгүр,
Чалгаан тараа далайында
Чайның хүнү — келир үе —
Челээштелген Совет Тывам.

Үгбашкылар, алышкылар
Улуг чүрту Совет чүрттүң
Идегелдиг хеймер кызы —
Ленин орден хавыралыг
Челээштелген Совет Тывам.

СЕТКИЛ БАГЫ АРА ДҮЖЕР

Шыяан ам! Кажан, чежен болган чоор деп коптарлаан-даа канчаар ийик бис. Чеже ада үре-садызы эрте бергенин безин билбес-тир мен. Ак-Сагыш, Кара-Сагыш ийи алышкы чүрттап чораан чүве-дир. Чаңгыс неиңе аа сүдүн ээп өскен-даа болза, алышкыларның аразында кештинмес дажыг хем кезээ мөңгеде хап баткан. Хамыкла үжүр Кара-Сагыш хазының хайы. Кады-кожа чүрттаан чонунуң бай-шыдалдыг амыдыралынга адаарган сеткилдиг Кара-Сагыш, кады төрээн кара чаңгыс Ак-Сагыш дүнмазының чүртталгазында чүгээ-ле экн чүүлдерни көргеш, ишти сөктүр. Бир катап ол дүнмазының чаңгыс аъдын дүне када элден чүүп бадырыпкан.

«Чаңгыс аъдыны канчап орта ажаап-тежээп албас сен, дүңмам. Киженинге теп-тингеш, элден чуглуп өлген чыдыр» — деп, ол дан бажында чугаалаан.

«Чарын аъдын чаасканн чивес, чанымда эжимге кара сеткилим чок мен, акым. Чаңгыс аъдымны чүү-кандыызы элден чүүптү!» — деп, Ак-Сагыш чугаалаан.

Алышкылар элден чуулган кижениниг аътты барып көөрге, Кара-Сагыштын бодунуу болган дижир.

Тоол-домак ындыг-ла ыяанаан, тоолум дош аядында, тывызыым дыт бажында Мергелдей-дир мен. Кижилернин аразында адаарган өскелерге чүгле багайны бодап чоруур кижилер бистиң аравыста ам-даа барынга хомудан, ук тоолду ыда бердим. Аза-соора, азыра-бышкыра чечээргеди дээш чеме.левейн көрүнер. Чевенимге чалынмайн амгы шагның «кара-сагыштарын» шыдавыже уу шаап, оларның хоран дылын иезип октапсымза ээн күзелим-биле моңу бижип олур мен.

Ам херектиң үжурунче дорт кирпгтейн. Билбес эвес силер, меңээ чер-черден чагаалар үзүк чок келир ышкажык. Бо удаада Өвүрүнүң Торгалыгдан бежен хар чеде берген, ажы-төлүү улгаткан ийи малчын менден дилег кылган. Ийе, дилег. Олар бир катап нелээ хоюн кадарып, төрээн хураганнарын инчеекке долдур суккаш, өөнге оөрүшкү-маңнайлыг чедип келгеннер. Малчыныың оон артык өөрүшкү чүге турар: семис-шыырак хураганнар төрүттүнүп, чүгле шаразын авалары чылгап каапкан дораан иезининң эмнин боттары-ла эме бээрлер. Чай оъду кескен кодан деп чүве моон билдингени ол-дур. Малчыннар шыырак «дүжүдүн» чидириг чокка ажаап алырының баштайгы оөрүнчүг медээчизинге амырап, сүттүг шайын аартап олурда, почта келген. Ол база бир улуг оөрүшкү. Тайга-даксыл черде чүрттап олурар малчыннарга солун-сеткүүл, оглу, кызы, төрелдери, таныштарындан чагаа-медээ алыры база бир улуг байырлал. Шынап-ла, бир чагаа бар болган. Таныбазы хол үжүү. чүгле «Надя» деп кааш. Кызыл хоорайның Рабочая күдүмчүзу. бажын дугаары чокка бижээн.

Билдинмес чагааны часкаш, олар кайгап калган. Демин чаа кедергей өөрүшкү өшкен. Чагааның утказын кысказы-биле манна допчулаайн: «Экии, эргим... Көрүшпээнивистен бээр элээн үе эрте берди. Кызылга чораашш, мээң-биле танышып алдын. Ынчан оглеиир деп аксын-сөзүн бердин. Сени манаашш эсти-хайлы бээр деп бардым. Алган кадайындан чарлыр болдун. Менден таптыг-ла он беш хар улуг ышкажык сен. Чалар от дегинг эттиг, чалыы меңээ дужуп келгеш, баглажы-ла баржык сен чоп...»

Ынакшылды илереткен, кедергей каас-коя сөстерлиг одуругларны ара кааптым. Арыг сеткилдиң эвес, авыяастыг, нүүл долган сөстер болду. Оон сөөлүнде аныяк кыс Надяның ынак кижизинге «миннишкини» мегебиле белдирлээн, хоран-биле холумактаан чагаа болду. Ону чаржынгаш мында киирбейн бардым. Малчыныың дилээ-биле оон ат-сывын маңаа адаваайн. Ажы-төлдүг кижиге ындыг хоп-нүүгүл чугаасоот-даа болу бээр ышкажыгай. Дидир-дидир өлүр эвес, кажан шагда дириг чүрттап чоруур амытан болгай але. Кандыг-даа Надяны билбес, Кызылга каш чыл иштинде барып көрбээн бараскан ышкажыл. Мен ону база таныыр-ла мен. Бир катап чагаа-хомудалдар хынап чораш, аалынга киргеи-дир мен. Аъжын-чемин ишкеидир мен. Ажы-төлдүг өстүрүп каан, албан-ажыл кылып чоруур ада кижи-ле чораан.

Надя деп кымыл? Ук чагаада оон шын ады эвес-тир. Ынаар-ла күрүне малы ажаап-тежээп олурар малчын хөөкүйге бир-ле адааргалы хайыгтан кара сагыштыг кижиниң нүүлү-дүр. хову-дур. Кандыг-даа болза бо назы-хары догүй берген кижилерниң аразынга суг бадырыптар дээн бодал-биле ону бижээн кижи-дир. Эрес чүвең, малчыныың шак ындыг көэп-баък сөстерден көдүнген будун бегзин тыртпаан. Херээжен кижи чөп-ле ыйнаан, кадайы харын бичин када коргуксаар турган.

Оларның аалыпга чоокта чордум. Ам мырыңай тоовас чордулар. Харын-даа ындыг хоран холумактыг хоп-нүүгүл бижээн кижини билип алганнар. Бир удаа, ийи удаа деп чүве бар. Оон адын чоор. Сагындырыг кылдыр Надяның чагаазы деп бижип каарын олар диледилер. Чүгле ол «Надяга» эвес, өскедаа хопчуларга, адааргактарга өөредиг болзун дээш моны бижип олур мен. Силер.

Мергелдейге чагаалардан

ЭХ, БЕРГЕЗИН, У-ЁХ...

Дөрт уругнуң иези мен. Кижи каң-кадык болза-ла, ажылдаар харык-шинээзидаа сергек, экн, оөрүшкү-маңнайлыг, тура-соруктуг болур. Дөрт уругну азырап өстүргүже чедир аарыг чергле көрбээн мен. Ол хиреэнде-ле кадыымны улам быжыглап алыр дээш Кавказче ийи удаа курорттап, шөлээмде аржаан сугларга кирип, дыштанып келдим. Ынчангаш сеткил сергек башкылап ажылдап чоруп турдум.

Ог-бүлевис шупту спортка ынак. Хостуг шактарывыста кады конькилээр, хаактаар бис. «Авам, ачам база мен — спортчу өг-бүле» деп мартылдаага багай эвес киришпивис. Маргылдаага сөөлгү-даа чергле дүшкен болзувусса, хомудавас бис. Чүге дээрге спорт кижиниң кадыкшылын быжыглаар деп чүвени билир бис. Ынчалгадаа бир эң бергге чүве — аарыг. Ол моге-шыырак спортчу, дээди эртемниг эмчи, башкы... улуг, биче —кандыг-даа кижиий ойбас.

Мен бо чылын хенертен аарый бердим. Эмчиге хөй катап киргеним соонда, авариыг ук булунга медицинаның байдалы ындыг шору турган. Ам ында байдал кандыгыл? Манчүрек малчыннар чүрту болбушаан. Ам биээги-ле медпуиктүүнүң бажыңы хевээр турбушаан. Оон бир өрээлинде Сүт-Хөл райподунуң садыгкызы чүрттап олурар.

Чонуңуң негелдези-биле 1986 чылда аңаа Зоя Монгуш дээр аныяк эмчи кэбп ажылдай берген. Аарыг улустуң хүлээп ап, шору шимченгир ажылдап чоруп-ла турган. Элдеп чүве, озалаашш черге та чалгаараанны ол, эмчивис бажың септеттинмээн, соок-тур деп чылдак каккаш, 1987 чылдың ноябрьда совхоз төвү Алдан-Маадыр суурже кожуп чоруй барган. Эмчи чок артыгыс. Зоя Монгуш ол хевээр ында ажылдай берген сураглыг болду. Оон соонда медпуиктуну септеп, печкаларын эде тудуп, чугайлап, чылыглап, хемчээн алган. Ынчалза-даа ам эмчи чок. ээн шоочалыг турар ийин. Эмчи ам кажан кээр ирги дээш Алдан-Маадыр суурбиле аргыжар орукче углай көруп алган маңап-ла тур бис.

Бады-Сарай ООРЖАК,
куш-ажылдың хоочуну.

МАНАП-ЛА ТУР БИС

Манчүрек — «Алдан-Маадыр» совхозтуң девискээринге хамааржыр. Ында колдуунда ол совхозтуң малчыннары кыш, чай чок чүрттап чоруур. Шаандан турала, аңаа арбан, сумунуң араттары болук-болүү-биле чүрттап турган. Манчүрек кожуун төвүнден ырак, аргыжары берге: арттар, сынар ажар, улуг-биче хемнер кежер боорга, аңаа эмнелге апарган, аарыг кижилерни хүлээп ап эгелей берген. Ол баштай ажылдап эгелээн эмчилерниң бирээзи Монгуш Хандыкмаа божуур херээженнерни безин аңаа чигибиле божудуп турган. Чеже не аңаа караа чырып, эмчиниң ээлгир, чымчак холдары дээш четтиргенин илередиипээн дээр!..

Машина-техника чок, төп аразында эртем-билигиг кижилер ховар ол шагда бе-

ЭШ ХУУ УЖУРАЖЫЫШКЫНЫ

Сүт-Хөл районнуң шыдыраа федерациязы, спорт комитеди чоокта чаа Сүт-Хөл суурга элээди ургларның спорт школазының баазазынга хөл шыдыраага, волейболга эш хуузунуң, ужуражыышкынын организастап эрттирген.

Аңаа Чадаананың № 1 школазының оолдар, уруглар болгаш Карл Маркс аттыг совхозтуң шыдыраага соңуургалдыг ойнакчылары база район төвүнүң шыырак дээш шыдыраачылары. Сүт-Хөл ортумак школазының оолдар, уруглар командалары киришкен.

Команда бүрүзүнден 12 кижи ойнаан. Чидиг демиселдиң түңнелиниде Карл Маркс аттыг совхозтуң шыдыраачылары

ЧЕДИИШКИН ЧОК ОЙНААН

ОТТАВА. (СЭТА). Канадада Сент-Джон дээр хоорайда шыдыраага делегей чемпионну ат дээш эгелээн кордакчылар. маргылдааларының түңнелиниң сестиң бириниң алдыгы — сөөлгү салыглары совет киржикчилерге чедиишкин чок доозулган. Ол салыгга чедир кончуг шыырак ойнап келген Ленинград чүрттүг Валерий Салов голланд шыдыраачы Ян Тиманга уттурупкан болгаш аңаа ужуражылганы нииитизи-биле 2,5 — 3,5 санга ойнадыпкан. Рафаэл Ваганян Венгрияның шыдыраачызы Лайош Портишгин камгалалын ойтур шаап шыдаваан. Түңнели хайым болган. Ниити түңнел — 3,5:2,5 болуп, венгр шыдыраачының тиилелгези-биле доозулган.

Таллин чүрттүг Яап Эльвест-биле ойнаан, ону 3,5:1,5 санга тиилээн Артур Юсупов (Москва) түңнел оюнуң дөрттүң бирииге ойнаар эргени чаалап алган. Дараазында маргылдаага Тиманн биле Портиш база ойнаарлар.

Венгр шыдыраачы Дьюла Сакстн тиилээн Найджел Шорт (Англия) болгаш АКШ-тың төлээзи Ясер Сейраванны 4:1 санга уткан оон чамгыс чер-чүрттүу болур Джонатан Спилман база-ла шак ындыг эргени алган.

А удурламыкчыларның база бир эжеш ийи кижизи кайыл? Олар маргылдаанны ам-даа уламчылаар апаарлар. Чүге дээрге, Андрей Соколов (Москва) биле Кевин Спрагетт (Канада) болгаш исланд шыдыраачы Иохан Хьяртарсон биле Виктор Корчной (Швейцария) оларның салыглары кайызынга-даа тиилелге бербейн хайым болуп, 3:3 сан-биле доозулган. Соколов сөөлгү салыгда хайымнашкан, а Корчной удуп алган. Ам

КИНО

ФЕВРАЛЬ 7-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Роня — дочь разбойника» 11.50, 13.50 (бичии зал), «Даниил — князь Галицкий» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 (уэатканн) шактарда.

«ПИОНЕР»: «Приключения Марка Твена» 9.30, 13.00, «Лиловый шар» 11.10, 15.00, «Искатели приключений» 16.50, 18.50, 20.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Огонь, вода и медные трубы» 10.00 «Подростки» 11.40, 14.20, 17.10, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Пограничный пёс Алмай» 10.00, «Про любовь, дружбу и судьбу» 11.40, «Цветок в пыли» 13.30, 16.20, 19.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: к/б. «Невеста подземного принца» 14.00, «В стреляющей глуши» 15.30, 17.20 шактарда.

АГААР

Республикага булуттаар, аязыр. Хар чагбас. Хат кошкак. Агаар дүне 34—39, а чамдык районнарга 24—29 градус соор. Хүндүс республикага 19—24, чамдык районнарга 9—14 градус соор.

Кызылга база-ла өскерлип, булуттагылап каап турар агаар болур. Хар чагбас. Хат кошкак. Дүне маңгыстылагга 34—36, хүндүс 19—21 градус соор.

Автооруктарга көстүрүү эки.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ФЕВРАЛЬ 8-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Онза кичээнгей зоназында». Уран-чечен фильм. 10.10 — «Курск дугазында». Док. фильм. 10.30 — 10.40 — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — Спорт болгаш кижи. Лидия Скоблнкова. 16.20 — «Гараж». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.50 — «Сээн талантыларың. Украина». «Калина» хор ырлаар. 17.10 — «Мен, сен, ол, бистер шуптувус». — Бүгү-эвилелдиң пионер организациязының ажыл-чорудулгазын чаартыр дугайында. 17.55 — Индияның фестивалы ССРЭ-де. Рави Шанкар ойнаар. 18.25 — «Дилгилер канчап дагаалар-биле онцуктежип алганыл». Мультфильм. 18.45 — «Дажыр согуу». Үндезини реформаның оруктарында. 19.15 — Көрүкчүлерниң дилээ-биле. «Оожум Дон». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — В. Непомнящий. «Чылдың үелери». Литературлуг композиция. 23.25 — Бөгүн делегейде. 23.35 — 00.10 «Олимпиадаже оруктар». Телефильмниң баштайгы көргүзүү.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Оларның хары он алды безин четпес турган». Телефильм. 8.35 — 9.35 — Бойдус дугайында эртем. 3 класс. Арга черниң бойдузу. 8.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05 — 11.05 — Итали дыл. 9.55 — «Финифть». Док. фильм. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Информатиканың болгаш саналга техниказының үндезинниери. ЭСМ ажылының физиктиг принциптери. 10.35 — 11.35 — Астрономия. 10 класс. 12.05 — «Панин миниан». Уран-чечен фильм. 13.35 — «Одуң». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 14.25 — Медээлер. 14.35 — 16.00 — «Аты-баты солдаттар чоруп орган». Уран-чечен фильм. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Аргыкчының чугаазы». Телефильм. 18.40 — «Комсомол болгаш эде тургустунуушкун». Таңды районнуң комсомол организациязының ажылынын дугайында. 19.00 — Уруглларга фильм. 19.10 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Кыштаглаашкынның хүн демдеглели». «Хүннүң айтырыынга». 19.40 — Медээлер. 19.50 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — «Делегей панорамазы». 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Док. фильм экраны. 22.45 — 23.20 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — «Совет Эвилелиниге бараан боон тур мен!» — Мячлыг хоккей. «Советская Россия» солуунуң шаңналы дээш делегей маргылдаазы. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Бис Джекбиле».

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-41-23, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, информация килдизиниң, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солуң келбейн барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солуунуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыынын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Чагыг № 2662 ТС—00023.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың февраль **9** вторник

№ 33 (13633)

1925 чылда үнезевилеттинген.

Өртээ 3 косеек.

АДЫРГА ШЫЛГАРААН

ССРЭ-ниң Тудуг материалдар үлетпүрүнүн министерствозунуң болгаш адырның профэвилел ТК-зының шинтпирин ёзугаар В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинат 1987 чылдың түңнелдеринде социалистит чарыштың тивилекчизи дээш саватка болгаш шилчиир Кызыл тук-биле кады бирги черниң акша шаңналы-биле демдеглеткен.

Эрткен чылын комбинат 127 муң тонна сорттуг даг-дүгүн бөөр тургаш, ажыл-чорудулганың экономиктиг чаа арганаарынче шилчилгеге белеткелдип, бот-орулга-чарылганы болгаш бот-акшаланышкынны ажыглап киирериниң байдалдарында ажылдаан, көрдүгениңден 8 муң ажыг тонна даг-дүгүн пландан ажыр бүдүрген.

Комбинаттың коллективи эрткен чылда чедип алган темпилерин салбайн ажылдап турар. Даг-дүгү бүдүрериниң баштайгы айының планы барык муң тоннага ажыр күүсеттинген. Чаа негелделер ёзугаар бир түгүлә түүл болза, хереглекчилерге нерээлер ёзугаар продукцияны хажык чок чорудуп бөөри болур. Бо талазы-биле планныг даалга эрткен айда 100 хуу күүсеттикген.

ЧАҢГЫС ААЙ ПОЛИТХҮН

Санында эвес, а шынарында, дээштиинде

Эде тургустуунушкун — ол дээрге шалыпкын, чаа ёзу-биле улам бурунгаарлаары болуронуу дүргедедири партия организацияларының, оларның идеология активиниң дашкы арга-шинээзинден улуу-бөө хамааржыр. Оларның чөп ортузунга чорудуп турар ажылының бир дээштиг хевири — чаңгыс аай политхүн болуп турар. Чөп-биле дорт харылзажырыкта, өйү келген айтырыгларны баш удур билип ап, оны ханы амалыштеп, дүрен шинтпирлээринге ооң ролүн улуг. Бүдүрүлгелерге, туду, транспорт организацияларынга, совхозтарга, өөредилге иерлеринге оны шынарлыг эртиреринің чүрүмүн болган ооң болуп хүнүн чаңгыс аай кылдыр СЭКП обкомунуң бюрозу эрткен чылына тодаратқан.

Политхүннерин тускай темалыг, дээштиг эртиреги планнаашкындан кол хамааржыр. Партия комитеттери ооң планын бүдүн чылда тургускаш, анаа илеткелчилериниң дашзыны-биле кады райкомнуң бюрозунга бадылаан соонда, организастыг ажыл эгелээр. Соолгу үеде бистиң республикада чаңгыс аай политхүннерни эртирип турары элээн чүрүмчаан, ооң шынары, идейлиг деңнели бедип турар. Чер-черлерде ону эртиреринің чамдык арга-дүржулгазы мөөңнеттинген. Эрткен чылын политхүннерге киришкеннериниң саны 1986 чылга деңнээрге элээн каш муң кижиге өскен.

Ынчалза-даа хамык үжүр бо аймылдың санында эвес, а эрттирген политхүннериниң дээшинде болган анаа тургускан айтырыгларның чүгулазында. Ажылчы чоннар политхүнге өйү келген хөй айтырыгларны тургузуп, ону шинтпирлээрин чөдип ап турарлар. Чижээ, эрткен чылдың декабрьда болган политхүнге Каа-Хем районнуң коллективинге 19 айтырыг тургустунган, ооң он дөртүн дораан шинтпирлээн. Тес-Хемге — 9 айтырыгның чедизин, Өвүрге — 3 айтырыгның йиилин, Чаа-Хемчикке — 4, ооң шупузун шинтпирлээн. Ынчалза-даа чамдык районнарга политхүнге тургускан айтырыглар хөй-даа болза, ону күүседир дээш ап чорудуп турар шемчеглер оожум болуп келген. Декабрьда Бай-Тайга райога эрттирген политхүнде 129 айтырыг тургустунган ол хүн түгле алды айтырыг шинтпирлеттинген. Ак-Довуракка тос. Бии-Хемге сес айтырыгның чаңгылы-даа шинтпирлеттинмээн.

СЭКП-ниң чамдык райкомнары политхүн үезинде тургустуган айтырыгларны тускай деңгелел девтеримге киирбейин, ооң күүселдезини дараазында эрттирер политхүнде дыннатпас фактылар бар. Чамдык политхүннер чаңгыс-даа айтырыг чок, «кылаң тас» эрге бээр, азы түгле лекция номчууру-биле кылыгаарланып, ажыл-агый айтырыгларын ооң эрге бергилээр.

Чаңгыс аай политхүн — лекция номчуур хүн эвес, а удуртукчу кадрларның чон-биле ужуражыр, сүмележир, партияның экономиктиг, социал политиказын оларга танылбырлаар хүнү дээрзин айыткы чогуур. Политхүнүң түгле күш-ажылчы коллективтерге эвес, а харын чонуун чурттап турар черинің аайы-биле эрттиреринге практикалап турарын деткиир апаар.

Партия комитеттери планнаашкынны боттары кылып, ооң күүселдезин контрольдаар ужурлуг. Ынчалза-даа үстүүртен айтырышкын маналаар хөнчер ам-даа үргүлүлевиттээн. Боттарының-на кылган, бирога бадылап алганы планның күүсетпейн баар ийикпе бы? Ооң тема сүмелээрге, планда көрдүнген айтырыгны шаа ап каалтар чоруктар ховар эвес. Эрттирген хүнниерни дораан контрольга ап, ону түңнеп, аналиэтээр ажыл багай чоруп турар.

Эрткен чылын «Тыва кобальт» комбинаттың парткому политхүнүң ийи катап үскен. Сут-Хөл, Барыын-Хемчик, Тожу, Кызыл райкомнарында политхүннер эреңгей эртип, каш ай улаштыр боттарының отчёттарын бербейн келген. Политхүнүң эрттирерде доктаатқан хүнүн өскертир, азы ону оске болуушкуннар-биле капсырлаштырар чоруктар ам-даа бар. Ооң үжурундан ол районнарда чон аңаа чаңчыкпайн, харын-даа политхүнүң ужур-дузазын орта оңдабейн турар.

Политхүнүң темазынга дүүштүр бедик деңнелге эрттирери — ону белеткеп, организастаарынган болгаш кадрлардан хамааржыр. Бо чугула ажылдың организакчылары — партия комитеттери, ооң кадрлары колдуунда партия райкомунуң бюрозунуң бадылааны илеткелчилер болүүр, өскээр чугаалаарга район звенозунуң партия, совет, ажылагый удуртукчулары болур ужурлуг. Илеткелчилер болүүнүң эки удуртулгазындан ол хүнүң эки түңнелдерлиг эртери хамааржыр. Политхүнүң партия райкомнарының бирги секретарьлары боттары удуртуп эрттирери таарымчалыг болуп турарын практика көргүскен.

Политхүнүң онзагай талазын чидирбези, өске болуушкуннар-биле солувазы чугула. Чамдык партия комитеттери ол хүнүң эрттирери-биле күш-ажылчы коллективтерже лекторларны, пропагандистерни азы политинформаторларны чоруткаш, ону бүү-хаа, кызыы үе иштинде эрттирип турары шын эвес. Чаңгыс аай политхүн — доктаамал политмассалыг ажыл-дыр, ону чаңгыс хүнүң кампаниялы кылдыр ужур эдерип эрттирип болбас. Белеткел үезинде тургустуунун келир бирги айтырыг — хүн айтырыы болгай. Ооң темазын баш бурунгаар чарлап дыңнадыр.

Районда азы хоорайда кандыг айтырыг тургустуунун келгенил? Шүүлмүүлелдиг саналдар, эрткен политхүннерде салдынган айтырыглар кандыгыл? Партия, совет, ажыл-агый органнарынга кирген медээлер бар бе? Бо бүгүнү болгаш солун, сеткүүлге бижип, азы радиога, телевиденнеге дамчыткан түүлдериниң утка-шынарын барымдаалап көөр, политхүн эрттирери-биле кайы организацияга, удуртукчулардан кымның баарын эки тодарадып алыр. СЭКП Эрзин, Каа-Хем райкомнары, өске-даа райкомнарда бо талазы-биле чамдык арга-дүржулга мөөңнеп алдынган.

Чер-черлерде идеологтуг болгаш масса-политиктиг ажылды эде тургузарынга идеология ажылдакчыларының салдары ам-даа чавыс болуп артпышаан дээрзин партия обкомунуң VII пленумунга шүүлмүүлекчи ёзу-биле айтыкан.

Политхүнүң эрттирер удуртукчулар үргүлчү-ле бодунуң организациязының мурнунга эвес, а харын янзы-бүрү күш-ажылчы коллективтерге, бригадаларга, звенололарга, участоктарга-баары чугула. Эртемнин болгаш культураның ажылдакчыларынга, өөреникчи болгаш студент аныяктарга доктаамал чедер. Ындыг түрбүже, СЭКП Кызыл хоорқому, райкомнар, парткомнар политхүн үезинде ол организацияларже кичээнгей салбайн келген.

Мурнакчы дүржулганы иентередири — организакчы ажылдың бир чугула хевири. Республикага чаңгыс аай политхүнүң эрттиреринің арга-дүржулгазы чер-черлерде мөөңнеттинип турары чугаажок. Политхүннер ай санында эртип турар болгай. Бо чугула ажылды нижилештирип, арга-дүржулганы чырыдарынга массалыг информация чепсээн ажыглаар. Политхүн дугайында материалдарны республика солуннарынга чырыдарын, радио, телевидение дамчыдылгаларны кылырын, арга-дүржулга солчулгазын доктаамал болдурза эки.

Чер-черде партия, совет, профвилел болгаш комсомол организацияларны бо ажылды бир деминг, инициативалыг, чогаадакчы ёзу-биле чорудар сорулгалыг.

«Революцияның чалбыжы» совхозунуң машина-трактор мастерскаязында кодээ ажыл-агый техниканың сеткээри тулуктелген. Бөгүнге чедир 30 ажыг трактор сеттеттинген. Илиирлер, сеялкалар сеткээри дооступ турар.

Балгазының механизаторлары тарылгага киирер техника сеткелгезин ССРЭ-ниң Чедсектиг Күштериниң, Шериг-Далай Флодуунуң хүнүнге чедир дооскаш, комбайнар сеткээринче киришпитер. Ол бүгүге төлептиг салыышкының токарь В. П. Зайцев (чурукта) киирип турар. Хөй чыл ажылдаан дуржулгалыг ажылчының алдын холдуг мастер дижип, өөрүшкүнүң мактадыг сөстерин чугаалап турары таварылга эвес. Токарьның ажылы билдилиг, хынамчалыг чорукту, ылап шын санаашкынны негээр. Вениамин Петровичиге техниканың кезектерин чондурары-биле ең нарын ажылдарны бүзүреп турар. Ол күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер дээш чаартыкчы саналдарны киирип, электрилиг каңнаашкыны-биле боттандырып турган ажылдарны безин станокка кезин алыр чаа аргаларны бо чылдан эгелеп шилгээдип эгелээн.

А. МЕЛЬНИКОВТУҢ сөзү болгаш фотозу.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

ШУЙНУҢ КОДАННАРЫНДА

«Мурнакчы» совхозта хөй оолдаашкыны адакталып турар. Кыш ооок, хар улуг боонга даараныла фабриказында, алгы заводунда бүдүрүлге күүлерин мурнуку чылдыындан дээре ажыглап турар.

1987 чылда республиканың улус ажыл-агыйында 213 тонна кара металл прокады, 1745 тонна цемент, 3420 кубометр ыяш материалдары, 3928 тонна (чижегел-биле) одалга түүлү, 51 муң гисокалорий чылыг энергиязы, 21 миллион киловатт-шак электри энергиязы, 876 тонна дизель одаар түүлү, 608 тонна автобензин камнап алдынган. Ынчалза-жок үстүкү организацияларның чарыгдал нормаларын кыларар, социалистиг хүлээлгелерге дүүштүр немелде кылырлага талазы-биле берген даалгадары кара металл прокадынга, цементкиге, ыяш материалдарыкка, дизель одаар түүлүгө, автобензинге күүсеттинмээн. Бажыңнар одаарынга хереглээр одалга түүлүүнүң планын «Каа-Хем» разрез 49 хуу, Тываның электри четкилери 13 хуу күүсеткен. «Тудуг кезектери» комбинат — үстүкү организацияның 72 тонна кара металл прокадын камнап алыр дээш даалгазының чаңгыс-даа тоннадын камнап албаан. «Тыва тудуг материалдары» каттыжышкын 76 тонна дизель одаар түүлүп, 54 тонна автобензинни ажыр чаргдаан.

Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның чылда ортумак саны 1 хуу өскен. Бүгү ажылдап турарларның 33 хуузу 30 хар чедир назылыг аныяктар, 4,5 хуузу — пенсия назыны четкеннер болуп турар. Ажылчыннар болгаш албан-хаакчылар ортумаа-биле 36 харлыг болган. Ажылдап турарларның чартыыдан хөй ол-ла бүдүрүлгеге 5 чылдан хөй ажылдаан.

Кооперативтерде ажылдап турарларның саны тыл тонгузунге чедир 200 хире кижи болган.

Ажылчын күштүң өлүдезин чонга аңы-дуза чедирилдезинче үлегидырган. Бүдүрүлге адырларында (үлетпүрде болгаш кодээ ажыл-агыйда) ажылдап турарларның хостатып турар түүлдери бар.

Ынчалза-даа улус ажыл-агыйының чамдык адырларында ажыл шагы үнер, чонну ажылдап турар ажылындан чардыктырар (кодээ ажыл-агый ажылдарынга база) тодуктар эвээш эвес.

Улус ажыл-агыйында ажылдап турар дээди болгаш тускай ортумак эртемниг специалистерниң саны 31 муң болган.

ҮЛЕТПҮРНҮҢ МАТЕРИАЛДЫГ БҮДҮРҮЛГЕЗИНИҢ ХӨГЖҮЛДЕЗИ

Продукцияны сайгарарының планы (үлүлээлерде айыттынганы-биле) 99,1 хуу күүсеттинген азы 1986 чылдыкындан хой. Керээлиг хүлээлгелерин 78 бүдүрүлге бүрүү-биле күүсеткен.

Бараанныг продукцияның бот-үнезининг талазы-биле чыл планы күүсеттинген. 3,2 миллион рубльдиг камнаалгалары алдынган. Эрткен чылга деңнээрге орулга 27 хуу өскен. Ооң-биле чергелештир үлетпүр бүдүрүлгелериниң 12-ги сан-хөө көргүзүглериниң талазы-биле планын күүсетпээн.

ЭРТКЕН ЧЫЛДЫҢ ТҮҢНЕЛДЕРИ САН-ЧУРАГАЙЛАРДА

Статистиканың тыва республика эргелелиниң дыңнадыы

Тыва АССР-ниң ажылчы чону СЭКП-ниң XXVII съездизининг болгаш ТК-ның ооң соонгары болуп эрткилеэн Пленумнарының шинтпирлерин күүсетпишаан, ниитилел бүдүрүлгезиниң үлам бүрүнгаар хөгжүлдезин хандырган. Үлетпүрде продукцияның ниити хемчээли болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү өскен. Мал ажылының берип турары продукциязының хемчээли улгадып турар. Капитал тудугга чурттагга бажыңнарын ажыглалга киирериниң чыл планы бир-ле дугаар күүсеттинген. Ажылдан турарларның саны хөвүдетпейн, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерин материалдыг бүдүрүлгезинин адырларында чедип алган.

Ынчалзажок улус ажыл-агыйының чамдык адырлары салдынган сорулгалардан чыдып каа турар. Эртти болган дүктү бүдүрериниң чыл планын совхозтар болгаш Дурумулга станциязы күүсеттээн. Бир хөйге онзагыдыр кыргып ап турар дүүвүс 1986 чылдыкындан эвээжээн. Бүдүрүлге түдүүнга болгаш социал культура хандырылгазының объектилеринге тускайлаан берген акша-хөреңгө долузу-биле ажыглаттынмаан. Чонуун бараамчырга болгаш өске-даа хандырылага негелделерн үзүү хандыртынмайн турар.

Республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезининг кол көргүзүглериниң өлүдезиниң темпизерин 1987 чылда көргүзүлге мындыр (хуу-биле):

(**Бирги колонкада** — 1986 чылдың үелериниге дээшкаамызы-биле; **ийигизинде** — күүсеттингени; **үшүзүнде** — 1986 чылдыныга деңнээрге):

Үлетпүр продукциязы	7	13,8	7,8
Кодээ ажыл-агый продукциязы	15,4	8,7	— 5,9
Кол фондуларны ажыглалга кииргени	16,8	—0,1	14,4
Капитал салыышкыннар	23,9	11,3	22
Ниити ажыглалдың транспортуун-биле чүк соортулгезининг ниити хемчээли	5,2	14,1	11,2
Ниити ажыглалдың транспортуун бүгү хевирлери-биле пассажирлер аргыыштырылгазы	5,4	10,6	6,1
Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү:			
үлетпүрде	6,2	16,2	10,-
тудугда	9,6	15,2	11
кодээ ажыл-агыйда	11,9	—3,7	—4,8
Ажылчыннар болгаш албан-хаакчылар саны	1	0,2	1
Хүнде ортумак шалын	8,7	8,9	8
Бүрүү болгаш кооператив садыында үүмектеп садарының бараан саарылгазы			
(херек кырында өртек-биле)	1	0,8	6,5
ооң иштинде арага аймазында саарылга чокка	9	9,2	6
Чонга өртектиг ачы-дуза чедирилгези	18,8	23,8	11,1
Ниити чурттагга шөлүн ажыглалга киргени	15,1	16,8	35

НИИТИЛЕЛ БҮДҮРҮЛГЕЗИНИҢ ИНТЕНСИФИКАЦИЯЗЫ

Эртемнин болгаш техниканың үелиишкинниг ажыглаларының талазы-биле күүрүне планында 34 хемчеглерни боттандырарын айыткан, а херек кырында 27 хемчегни боттандырган. Чаа техниканы болгаш технологияны ажыглаарының, бүдүрүлге чорудулгаларын механизастаарының талазы-биле планнарын Чурт үлетпүрүүн, Одаар түүл үлетпүрүнүү министерстволарының тараа продуктулар болгаш маалеп ыыглылар, хлеб быжырар үлетпүрүнүң эргелегдериниң бүдүрүлгелери бүрүү-биле күүсеткен. Республиканың Агроүлетпүркүкомунуң сеткелге-техниканы бүдүрүлгелери газеты ажыглап тургаш, кезектерни болгаш кылыгларны катап тургузуп алыр талазы-биле технологияны ажыглаарының даалгаларын күүседиринче бөзин кирбээн.

1987 чылда республиканың үлетпүрүнге механизастаттынган дөрт шугумну, 60 кезек чаа дериглегерни тургускан, оларның арагында «Тыва кобальт» комбинатта сан-программа-биле башкарылганың чондурар станогу бар. Комплестиг механизациялыг 9 цехти болгаш участоктарны шилгөткен, деңнелиг чеди технологтуг чорудулгаларны ажыглаан, продукцияның 58 чаа хевирлерни шинтпирлеп алган. Тудугда тудуг-монтаж ажылдарының деңнелиг хевирлери ажыглаттынып турар, оларның кол дең-гүүру 8,6 хуу болган. Эрткен чылын чыып алтаар бажыңнарның болгаш тудугларның тудуг-монтаж ажылдарының планы 35 миллион рубльге күүсеттингеп.

Ажылдап турар будурулгелерни техниктиг эде дериринге болгаш эде кылырынга күүрүнүң капитал салыышкыннарындан 32,5 миллион рубль чаргдаттынган. Ол — эрткен чылдыңнан дыка аваш. Отчёттуг чылдың ол сорулгалырга ажыглаарывга көрдүнгеп димиди 122 хуу ажыглаттынган.

Эрткен чылын «Тудуг кезектери» комбинатка, Кызыл-Мажалыктың түүйбу заводушка, Кызылдың хлеб комбинадынга, Кызыл-Мажалыктың эт комбинадынга болган өске-даа будурулгелерге будурулге күүсеткен ажыглаарының талазы-биле эрткинчилиг белдүмнээн. Эрткен. Аксының хана материалдарының заводунда, Кызылдың үлетпүр продукциязын будурери 7,8 хуу өскен. Күш-ажылдың будурукчулүүнүң өлүдези 10,2 болган.

Материалды чорудуп бөөрининг талазы-биле керээлиг хүлээлгелерниң орулга планының, күш-ажылдың будурукчулүүнүң болгаш продукцияның ниити хемчээлиниң өлүдезиниң темпилериниң күүселдезиниң талазы-биле, тус-тус үлетпүр будурулгелерин, эргелегдерни, министерстволарны 1987 чылга көргүзерге мындыр (хуу-биле). (**Бирги колонкада** — продукцияны чорудуп бөөрининг талазы-биле керээлиг хүлээлгелерниң күүселдези; **ийигизинде** — продукцияны чедир чорудуп бербээн (муң рубльгеэ); **үшүзүнде** — орулга планының күүселдези; **дөртүүзүнде** — күш-ажылдың будурукчулүүнүң өлүдезиниң темпизи; **бешкизинде** — продукция хемчээлиниң өлүдезиниң темпизи.)

«Тыва даг-дүгү» комбинат	100	—	143,5	21,6	7,8
«Каа-Хем» разрез	100	—	—	—2,5	2,3
«Тыва кобальт» комбинат	100	—	108,8	9	8
«Тудуг кезектери» комбинат	95,1	371	135,6	16,4	33,9
«Шагаан-Арыг тудугчу» УБК-зы	100	—	—	15,6	32,7
«Тыва тудуг материалдары» каттыжышкын.	100	—	—	17,1	14,3
Кызылдың даараныга фабриказы	100	—	130,4	10,4	4,4
Кызылдың алгы заводу	95,1	96	—	17,7	21,9
Одаага үлетпүрүүн министерствозу	100	—	112,9	2,4	4
Чурт үлетпүрүүн министерствозу	91,2	278	3 катаа	20,5	13,5
Автосептелге заводу	100	—	110,7	6,4	4,4
Пардаага полиграфия херектериниң талазы-биле куркомитет	100	—	135,5	3,9	3,9

(Төнчүзү 2-ги арыыда)

«КЫЗЫЛ» КУШ ФАБРИКАЗЫНГА ШИЛЧИИР КЫЗЫЛ ТУКТУ ТЫПСЫР ДУГАЙЫНДА ШИИТПИРНИ СОЛУУР ДУГАЙЫНДА

«Кызыл» куш фабриказы тенин барымдаалаан. 1987 чылдың ажылдарының түңнелин ёзугаар СЭКП обкомунуң, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң проблемалыг, социалистиг хүлээлгелерге дүүштүр немелде кылырлага талазы-биле берген даалгадары кара металл прокадынга, цементкиге, ыяш материалдарыкка, дизель одаар түүлүгө, автобензинге күүсеттинмээн. Бажыңнар одаарынга хереглээр одалга түүлүүнүң планын «Каа-Хем» разрез 49 хуу, Тываның электри четкилери 13 хуу күүсеткен. «Тудуг кезектери» комбинат — үстүкү организацияның 72 тонна кара металл прокадын камнап алыр дээш даалгазының чаңгыс-даа тоннадын камнап албаан. «Тыва тудуг материалдары» каттыжышкын 76 тонна дизель одаар түүлүп, 54 тонна автобензинни ажыр чаргдаан.

Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның чылда ортумак саны 1 хуу өскен. Бүгү ажылдап турарларның 33 хуузу 30 хар чедир назылыг аныяктар, 4,5 хуузу — пенсия назыны четкеннер болуп турар. Ажылчыннар болгаш албан-хаакчылар ортумаа-биле 36 харлыг болган. Ажылдап турарларның чартыыдан хөй ол-ла бүдүрүлгеге 5 чылдан хөй ажылдаан.

Кооперативтерде ажылдап турарларның саны тыл тонгузунге чедир 200 хире кижи болган.

Ажылчын күштүң өлүдезин чонга аңы-дуза чедирилдезинче үлегидырган. Бүдүрүлге адырларында (үлетпүрде болгаш кодээ ажыл-агыйда) ажылдап турарларның хостатып турар түүлдери бар.

Ынчалза-даа улус ажыл-агыйының чамдык адырларында ажыл шагы үнер, чонну ажылдап турар ажылындан чардыктырар (кодээ ажыл-агый ажылдарынга база) тодуктар эвээш эвес.

Улус ажыл-агыйында ажылдап турар дээди болгаш тускай ортумак эртемниг специалистерниң саны 31 муң болган.

ҮЛЕТПҮРНҮҢ МАТЕРИАЛДЫГ БҮДҮРҮЛГЕЗИНИҢ ХӨГЖҮЛДЕЗИ

Продукцияны сайгарарының планы (үлүлээлерде айыттынганы-биле) 99,1 хуу күүсеттинген азы 1986 чылдыкындан хой. Керээлиг хүлээлгелерин 78 бүдүрүлге бүрүү-биле күүсеткен.

Бараанныг продукцияның бот-үнезининг талазы-биле чыл планы күүсеттинген. 3,2 миллион рубльдиг камнаалгалары алдынган. Эрткен чылга деңнээрге орулга 27 хуу өскен. Ооң-биле чергелештир үлетпүр бүдүрүлгелериниң 12-ги сан-хөө көргүзүглериниң талазы-биле планын күүсетпээн.

ЧЫЛЫ ДОРЖУ Эмер-оол, Сагаан Сарыг-оол, Хүлер-оол Конгаржап, Чүтлур-оол Тарын-Базыр оларның кодаңнарында хөй хөй хурагаанаан. Шуурган соонда совхозтуң база район төвүнүң албан черлериниң, организацияларының ажылдакчыларының ажыларын малчыннарга барып, оларга хөртүк аштаар, көржең казар, контрарар талазы-биле боттуг дузаны чедиргилээн.

Успун-Доржу ИРГИТ,
Моңгун-Тайга район.

АДЫРГА ШЫЛГАРААН

ССРЭ-ниң Тудуг материалдар үлетпүрүнүн министерствозунуң болгаш адырның профэвилел ТК-зының шинтпирин ёзугаар В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинат 1987 чылдың түңнелдеринде социалистит чарыштың тивилекчизи дээ саватқа болгаш шилчиир Кызыл тук-биле кады бирги черниң акша шаңналы-биле демдеглеткен.

Эрткен чылын комбинат 127 муң тонна сорттуг даг-дүгүн бөөр тургаш, ажыл-чорудулганың экономиктиг чаа арганаарынче шилчилгеге белеткелдип, бот-орулга-чарылганы болгаш бот-акшаланышкынны ажыглап киирериниң байдалдарында ажылдаан, көрдүгениңден 8 муң ажыг тонна даг-дүгүн пландан ажыр бүдүргеп.

Комбинаттың коллективи эрткен чылда чедип алган темпилерин салбайн ажылдап турар. Даг-дүгү бүдүрериниң баштайгы айының планы барык муң тоннага ажыр күүсеттинген. Чаа негелделер ёзугаар бир түгүлә түүл болза, хереглекчилерге нерээлер ёзугаар продукцияны хажык чок чорудуп бөөри болур. Бо талазы-биле планныг даалга эрткен айда 100 хуу күүсеттикген.

ЭРТКЕН ЧЫЛДЫҢ ТҮҢНЕЛДЕРИ САН-ЧУРАГАЙЛАРДА

(Төнүзүү. Эгези 1-ги арыда).

АССР-ниң Агроүлетпүркому	98,4	558	156,8	3,7	4
Тыванын сүт агроүлетпүрү	100	—	169,4	5	6,7
Кызылдың эт комбинады.	97,5	360	147,1	1,2	—1,5
Кызыл-Мажалык. тың эт комбинады	100	—	—	—0,9	—2
«Тыва агроүлетпүр тудуш» каттыжыышкын	100	—	136,2	11,8	15,3
Кызылдың тараа хүлээп алыр бүдүрүлгези	100	—	98,4	7,7	5,2
Хлеб быжырарының болгаш макарон үлетпүрүнүң эргелели	99,8	10	—	18,4	15,7
«Тыва сүт тудугнуң» ДБК заводу	99,8	7	109,4	3	2,4
Арга-арыг ажыл-агыйының министерст. возу	100	—	107,6	3,1	4,7

Чурт иштиниң бүдүрүлгелериниге продукцияны чорудуп бээрингe хамаарышкан сайгарылга планы 98 хуу күүсеттинген, бүдүрүлге хемчээли болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү эрткен чылдынга деңнээрге оскен.

1987 чылда үлетпүрүнүң районнар, хоорайлар аайы-биле ажылын көргүзерге мындыг: (хуу-биле).

(**Бирги колонкада** — продукцияны чорудуп бээрининң талазы-биле керээлиг хүлээлгелериниң күүселдези: **ийгизинде** — керээлиг хүлээлгелерин күүсеттээн бүдүрүлгелериниң ниити хемчээли; **үшкүзүнде** — продукцияның бот-үнезинге камналга, чарыгдал (+) (планга удур хуу-биле); **дөрткүзүнде** — күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң темпилери: **бешкизинде** — продукция хемчээлиниң өзүлдезиниң темпизи.)

Барыын-Хемчик район	100	—	—2,75	18,6	8
Ак-Довурак	100	—	—	21,5	9,9
Чөөн-Хемчик район	99,4	20	+3,93	—2	—0,6
Чадаана	99,4	20	+3,93	—2	—0,6
Таңды район	100	—	—0,18	9,6	7,7
Хову-Аксы	100	—	—	9,4	8,2
Улуг-Хем район	94,6	25	—2,26	5,9	8,4
Шагаан-Арыг	94,6	25	—2,26	5,9	8,4
Бии-Хем район	96,9	25	—4,23	5,5	4,2
Туран	96,9	25	—4,23	5,5	4,2
Каа-Хем район	96,2	50	—4,65	0,8	3
Тес-Хем район	100	—	—0,48	4,3	6,7
Тожу район	100	—	—1,99	3,4	2,7
Кызыл район	100	—	+13,03	0,7	1,8
Кызыл хоорсовет	98,6	38,9	— 2,03	7,3	8,9

Продукцияның кол-кол хевирлерин республикага бүдүрүүн үндүргени мындыг болган: (**Бирги колонкада** —1987 чылда бүдүрүүн үндүргени: **ийгизинде** — чыл планын күүсеткенининг хуузу: **үшкүзүнде**—1987 чыл 1986 чылга хуу-биле).

Хөмүр-даш, муң тонна	1028	114	102
Чылыг энергиязы, муң тугакадорий	800	100	107
Ыяшты сөөртүп алганы, муң пл. кубометр	344	123	111
оон иштинде тудуг ыяжы	305	123	112
Дилиг материалдары, муң кубометр	132	142	111
Мебель, муң рубль	1957	91	103
Культура амыдыралдың болгаш ажыл-агыйга хереглээр барааннар, муң рубль	3886	100,9	111
Тудуг чугайы, тонна	2807	117	77
Тудуг туйбузу, миллион кезек	35,7	100,4	116
Чыыш эптээр демир-бетон конструкциялар болгаш кылыглар, муң кубометр	87	101	127
Сорттут даг-дүгү, муң тонна	135	107	108
Хөм идиктер, муң эжеш	94,1	99,1	111
Кидиг идиктер, муң эжеш	103	98	150
Даараныга кылыглары, муң рубль	1875	99,9	108

Планнан ажыр 128 муң тонна хөмүр-даштыг казып тыпкан, 38,8 муң кубометр дилиг материалдарын, 8,2 муң тонна даг-дүгүн, 1 муң кубометр чыып эптээр демир-бетонну бүдүрүп үндүрген. Чонга хереглел барааннарын чыл дургузунда 63,6 миллион рубльге (эзиртир суксун чокка) бүдүрүп үндүрген азы 1986 чылдынга деңнээрге 10,5 хуу хөй. Чоннуң хереглел барааннарын бүдүрелиниң планын күүседиринге 13 бүдүрүлге хожудааш-кыны болдурган. Оларның арасында «Тудуг кезектери» комбинат, «Шагаан-Арыг тудугнуң» УБК-зы, «Тыва тудуг материалдары» каттыжыышкын, алгы заводу, Шагаан-Арыгның болгаш Сарыг-Сепиң райүлетпүр комбинаттары, пиво заводу. Туранның ыяш белеткээр пунктузу, Чадааның хлеб заводу бар.

«Тыва сүт тудуг» трестиң ДБК заводу чыып эптээр демир-бетон конструкцияларны болгаш кезектерни бүдүрелиниң чыл планын «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынның бүдүрүлгелери ажык блоктарын, чыып эптээр демир-бетонның конструкцияларын болгаш кезектерин, керамзит сай-дашты бүдүрелиниң болгаш ыяш сөөртүп белеткээриниң талазы-биле чыл планнарын күүсеттээн.

АГРОҮЛЕТПҮР КОМПЛЕКИЗИ

Агроүлетпүр комплекизиниң продукциязының ниити хемчээли 238 миллион рубль болган болгаш 1986 чылдынга деңнээрге, 4 хуу кудулаан, оон иштинде көдээ ажыл-агыйның продукциязы 5,4 хуу эвээжээн, ажылдап кылыр адырларның бараанныг продукциязы 4 хуу көвүдээн.

Ниитиниң көдээ ажыл-агыйында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 1986 чылдынга деңнээрге, 2,9 хуу кызырылган, а ажылдап кылыр адырларда — 6,6 хуу көвүдээн.

Көдээ ажыл-агыйның чамдык культураларының ниити хемчээлиниң эвээжээни совхозтарның бүгү ажылдарга орулгазы эрткен чылдынга деңнээрге 5,1 миллион рубльге кызырлырынга чедирген (10,6 миллион рубль турган). Чижегээн санашкыннар бүгүүр алырга, кызырылгалыг ажылдап турар ажыл-агыйларның саны 1986 чылда 4 турганындан 1987 чылда 12 чедир оскен, орулгалыг чорууу 14-тен 8 хуу чедир кудулаан.

ҮНҮШ АЖЫЛЫ

Бүгү хевириниң ажыл-агыйларында үнүш ажылының кол продуктуларын бүдүрүп турарын көргүзерге мындыг: (муң тонна). (**Бирги колонкада** — 1981—85 чылдар (чылда ортумаа-биле); **ийгизинде** — 1986 чыл; **үшкүзүнде** — 1987 чыл).

Тараа	119,8	222,4	154,9
Картофель	24,2	36,5	27
Ногаалар	7,3	7,6	7,4

Тараа культураларының дүжүттүрүү кудулаан, республикада ниитизи-биле 1 гектардан-на 9 центнер дүжүттү ап турар, а 1986 чылда гектардан-на 12,9 центнерни ап турган.

Тараан культураларының 1986 чылдынган кудуу дүжүттү республиканың ажыл-агыйларының хөй кезии алган. Кызыл-тасты 101 муң тонналы, арбайны 26, сулаңы 24 муң тонналы — 1986 чылдынган дыка эвээшти ажаал алган. Хөй-хөй ажыл-агыйлар картофельдиң болгаш ногаалларның дүжүдүн мурнуку чылдың деңнелинге чедирбээн. Совхозтар 1988 чылдың дүжүдүнге 64,5 муң гектар черни андырган, эрткен чылдынган 1,5 хуу эвээш. Чазын чаштырар тараа культураларын 9,6 муң гектар шөлде тараан. 1986 чылда 5,5 муң гектарга тараан. Тарылга шөлүнүң гектар бүрүзүнге 55 килограмм минералдыг чемшчидилгени төккеп, эрткен чылдынга деңнээрге, 4 кг эвээш.

Тараа культураларының үрезинин белеткеп алырының талазы-биле планын совхозтар 95 хуу күүсеткен, эрткен чылдынга деңнээрге, 5 хуу эвээш.

Көдээ ажыл-агый техниказын часкы тарылгага оожум белеткеп турар. 1988 чылдың январь 1-де республикада тракторларның 76 хуузу, чүүк сөөртүр автомобильдерниң 71 хуузу, картофель олуртучуларының болгаш трактор сөөртүр сеялкаларының 60 шире хуузу ажылдап турар болган. Үрелиг техниканың хөй кезии Чөөн-Хемчик, Таңды, Тес-Хем районнарда болуп турар.

Тараанга картофельди болгаш ногааларны садып ап турары мындыг: (муң тонна). **Бирги колонкада** — 1981—85 чылдар (чылда ортумаа-биле); **ийгизинде** — 1986 чыл; **үшкүзүнде** — 1987 чыл.

Тараа	15,8	55,7	31,6
Картофель	5,5	9,1	6,2
Ногаалар	3,7	5	5

Тараанга садып алыр талазы-биле планның республика 105 хуу күүсеткен. Совхозтар картофельди 4,8 муң тонналы сатканы азы 53 хуу, ногааларны 5 муң тоннаны азы планның 74 хуузун сатканы.

МАЛ АЖЫЛЫ

Мал ажылының продуктуларын ажыл-агыйларның бүгү категорияларында бүдүрүп турарын көргүзерге мындыг. (**Бирги колонкада** — 1981—85 чылдар (чылда ортумаа-биле); **ийгизинде**—1986 чыл; **үшкүзүнде**—1987 чыл).

Көк эт, муң тонна	18	21	21,8
Сүт, муң тонна	60	71,6	74,4
Чуурга, миллион борбак	34,2	51,1	53,3
Дүк (бодунуң деңзизи-биле), тонна	2349	2410	2260

Ниитиниң ажыл-агыйында эт бүдүрери 2 хуу, сүттүг 3 хуу, чуургаларны 9 хуу көвүдээн, а дүк бүдүрери кызырылган. Бир инектен ортумаа-биле саап ап турар сүт 137 килограммга азы 8 хуу оскен. 1986 чылдың деңнели-биле алырга, Өвүр, Каа-Хем, Эрзин районнарның ажыл-агыйлары сүт бүдүрерин, Мөңгүн-Тайга, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик, Таңды, Тожу, Тес-Хем болгаш Кызыл районнарның ажыл-агыйлары эт бүдүрерин эвээжеткен. Хой дүгү бүдүрерин чүгле Мөңгүн-Тайга, Барыын-Хемчик, Таңды, Тожу болгаш Каа-Хем районнарның ажыл-агыйлары эрткен чылдың деңнелинден бедиткен.

Малдың баш саны мынчаар өскерилген: (январь 1-де, муң баш). (**Бирги колонкада**—1987 чыл (ажыл-агыйларның бүгү категорияларынга); **ийгизинде**—1988 чылда; **үшкүзүнде**—1987 чыл (оон иштинде чоннуу); **дөрткүзүнде**—1988 чыл).

Мыйыстыг бода мал	190,4	193	80,8	82,6
оон иштинде саар инек	68,9	69,2	33,9	35,3
Хаваннар	61,9	66,9	35,2	38,3
Хойлар болгаш ошкүлер	1168,6	1166,2	194,8	198,3
Чылгы	36,2	37,2	7,1	7,5

Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Улуг-Хем, Тес-Хем, Эрзин болгаш Кызыл районнарның совхозтарында 1986 чылдыг-биле деңнээрге, малдың бүгү хевирлериниге өлүп-хорааар чорукту көвүдеткен, а Тес-Хем районда бода малдың өлүп-хораары 66,5 хуу, хой, ошкүнүү 46,5 хуу оскен.

Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниде эът курлавырларынга улуг чидириг болуп турар түүл болза, эвээш деңзилиг малдарны садып турарында. Республикада ындыг мал 15—20 хуу болуп турар. Ортумактан куду деңзилиг болгаш арган малдарны күрүнеге Мөңгүн-Тайга, Барыын-Хемчик, Сүт-Хөл районнар хөйну дужаап турар.

Чыл эгезинде байдал-биле алырга, совхозтарның мал чеми-биле хандыртынганы 1987 чылдың эгезинден эвээш болган. Ынчалзажок мал фермаларында хөй-хөй чемгерилге цехтери болгаш кухнялары янзы-бүрү чылдагааннардан ажырлаттынмайн турар.

Ажыл-агыйларның бүгү категорияларында малдан алыр продуктуларны садып ап турарын көргүзерге мындыг: (**Бирги колонкада** — 1981—85 чылдар (чылда ортумаа-биле); **ийгизинде**—1986 чыл; **үшкүзүнде**—1987 чыл).

Мал болгаш куш эъди (дирит деңзиге), муң тонна	24,8	26,8	28,6
Сүт, муң тонна	29,2	33,9	35,7
Чуурга, миллион борбак	25,3	40,6	42,5
Дүк (арыг волокноже шилчиткенде), тонна	1299	1355	1320

Мал садар талазы-биле чыл планын 21 совхоз, а сүт садар планын 17, дүктүүн 15 совхоз күүсеттээн. Эрткен чылдыг-биле деңнээрге, дүк садарын 9 район эвээжеткен.

Аъш-чемниң кол-кол продуктуларын бүдүрүп турарын болгаш агроүлетпүр комплекизиниң бүдүрүлгелериниң план күүседип турарын көргүзерге мындыг: (**Бирги колонкада**— 1987 чылда бүдүргени; **ийгизинде**—чыл планын күүсеткенининг хуузу; **үшкүзүнде**— 1987 чыл 1986 чылга хуу-биле).

Эът, үлетпүрге ажылдап кылганы-биле муң тонна	10,1	95	97
Колбаса кылыглары, тонна	1555	104	102
Мал саржаа, тонна	536	107	99
Чалаң сүт продукциязы (сүтче шилчидерге, муң тонна)	25,7	102	105
Кондитер кылыглары, тонна	1353	113	108
Эзиртпес суксуннар, муң декалитр	285	70	119

Кызылдың пиво заводу эзиртпес суксун аймаан планнан 125 муң декалитр эвээштi бүдүрүп үндүрген. Кызылдың эът комбинады эътти 307 тоннаны, Кызыл-Мажалыктың эът комбинады эътти 239 тоннаны, колбаса кылыгларын 13 тоннаны эвээштi бүдүрүп үндүрген.

АССР-ниң Агроүлетпүркүкомунуң бүдүрүлгелери 558 муң рубльдиң продукциязын чедир бүдүрбээн.

Агроүлетпүр комплекизиниң материал-техниктиг базазы.

1987 чылда республиканың көдээ ажыл-агыйынга түүк сөөртүр 395 автомобильди, 386 тракторну, тараа ажаар 83 комбайнны, тракторнуң 76 кожуглырып болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа техниказын чорудуп берген. Көдээ ажыл-агыйга минералдыг чемишчидилге чорудуп бээрининг чыл планы ажыр күүсеттинген. Мал чеминге химиктиг немелдерни 1997 тоннаны чорудуп берген азы чыл планының 93,7 хуузу.

Агроүлетпүр комплекизин хөгжүдеринге киирген капитал салыышкыннар 80,9 миллион рубль болган, оон иштинде көдээ ажыл-агыйга—76,6 миллион рубль. Тургускан лимитти тус-тузунда 103,7 болгаш 102,6 хуу ажыглаан.

Мыйыстыг бода малга 2,5 муң баш турар, 17,5 муң хой кирер, 64 муң куш турар нажааларны тутнан, 2 муң кубометр кирер силос болгаш сенаж тудугларын кылган, 1114 гектар тарылга шөлүн ажыглага киирген, 1943 гектар суггарылга системазын эде кылган, 67,3 муң гектар шөлде одарларны суггатчыткан, моон мурнунда суггатчыткан одарларга суггарылга тудугларын 59,3 муң гектарга эде кылган. Объектилерни ажыглалга киирериниң планы күүсеттинген. Мелиорация тудуунга 8 миллион рубльдиң капитал салыышкынын киирген. 1986 чылдыг-биле деңнээрге, ол сорулгаларга тускайлаттынган акша-хереглиг 28,5 хуу эвээжээн.

КАПИТАЛ ТУДУГ

1986 чылдынга деңнээрге, кол фондуларны ажыглалга киирген 16,1 хуу хөй болган. Акшаландырыышкынның бүгү хевирлериниң күсели-биле капитал салыышкыннар 23,4 хуу оскен. Күрүнениң капитал салыышкынарының ниити деңнелинге көөрге, бүдүрүлгелериниң боттарының акша-хереңгизиндеи шилчидип турар чарыгдалы 1986 чылда 0,8 хуу турган болза, 1987 чылда 2,8 хуу болган.

Кол фондуларны ажыглалга киирериниң болгаш күрүне бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының капитал салыышкыннарны шиңгээдип ап турарының онаалдадары тус-тузунда 84,7 болгаш 89,2 хуу күүсеттинген. Ак-Довуракта 0,5 миллион кезек даштыкы хептиң трикотаж кылыгларын кылыр дараныла-трикотаж фабриказы, Кызылда 70 погон-метриниң чүүк турар чер, Кызылда 63 муң ква подстанция, 1,1 км магистраль, лабораториялык-камера корпузу, ниити узуну 335 км электри дамчыдылга шугуму, 70 км автоорук ажыглалда киргеи.

Тудуг-монтаж организацияларының кылганы керээлиг ажылдарының хемчээли 17,1 хуу, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 11 хуу оскен, тудуг-монтаж ажылдарының хемчээлиниң өзүлдезиниң 73 хуузу күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнү бедиткенинден чедип алдыган. Планныг онаалдаларын күүсеттебейн турар организацияларның саны дыка кызырылган.

Кол тудуг организацияларының план күүселдезиниң керээлиг ажылдарның хемчээлиниң өзүлдезиниң темпизиниң болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң талазы-биле көргүзүлер мындыг:

(**Бирги колонкада** — боттарының күжү-биле план күүсеткен хуузу: **ийгизинде** — керээлиг ажылдарның хемчээлиниң талазы-биле (1987 чыл 1986 чылга хуу-биле): **үшкүзүнде**— күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң талазы-биле):

«Тыва тудуг» трест	119	142,4	130,6
«Шагаан-Арыг тудуг» трест	83,4	128,4	123,6
«Тыва сүг тудуг» трест	100	107	103,6
«Тыва хамааты тудуг» трест	83	102,9	86,8
«Тываагропромспецмонтаж» трест	99,6	108,4	107,6
«Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкын	101,6	116,7	104,5

Оон-биле чергелештир тудугда эде туруустунуушкун амдаа оожум темпилиг боттанып турар. Кол керээлиг ажылдарның планы 95 хуу күүсеттинген. Тудуг организацияларының 40 хире хуузу керээлиг ажылдарның ниити хемчээлиниң талазы-биле, а алдыгы организация бүрүзүле күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдезиниң планын күүсеттээн.

Тудуг организацияларының материал-техниктиг болгаш күш-ажылчы курлавырларын ажыглалга киирер объектилерже моодээр талазы-биле чогуур хемчегларни албаан. Ындыг объектилерде керээлиг ажылдарның планыкын күүселдези 96,5 хуу болган.

ТРАНСПОРТ БОЛГАШ ХАРЫЛЗАА

Ниити ажыглалдың транспорту-биле чүүк үдүрүп чорудары болгаш пассажирлер аргыштырылгазы мындыг болган: (**Бирги колонкада** — 1987 чылда күүсеттингени; **ийгизинде** — чыл планын күүсеткенининг хуузу; **үшкүзүнде**—1987 чыл 1986 чылга хуу-биле)

Чүүктү үдүрүп чорукталары, муң тонна			
Ниити ажыглалдың транспорту	1017,4	108	112
Хем транспорту	129	105	101
Пассажир сайгарылгазы, миллион пассажир-км			
Ниити ажыглалдың автотранспорту	421	105	106
Агаар транспорту	208	104	103
Хем транспорту	6	114	105

Ниити ажыглал транспортунуң бүгү хевирлери-биле 10,3 миллион тонна чүүктү үдүрүп чоруткан, план 8,4 хуу ажыр күүсеттинген.

Тонна чүүктү сөөртүп чедиреринiң ортумак ыракшылы автомобиль транспортунга 50 км, хем транспортунга 207 км болган.

Транспорттуң бүгү хевирлери күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң талазы-биле планнарын күүсеткен. Автотранспортта ол көргүзүг талазы-биле план 6,8 хуу ажыр күүсеттинген, 1986 чылдыг-биле деңнээрге, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүг 9 хуу оскен, хамааты ужар үүлдө ол көргүзүг тус-тузунда 3 болгаш 1,7 хуу болган.

Пассажир сайгарылгазы транспорттуң бүгү хевирлериндe 5 хуу оскен болгаш 637 миллион пассажир-км болган.

Ниити ажыглалдың автотранспортунда чүүк сөөртүүнүң талазы-биле планын Шагаан-Арыг АТБ-зи күүсеттээн. Ниити ажыглалдың автобустарындан болгаш таксилерден пассажирлер аргыштырганының орулгазы 1986 чылдынга деңнээрге, 8 хуу оскен азы 6,4 миллион рубль болган.

Чүүк сөөртүр автомобильдерни чорук чорударын ажыглаарының болгаш автобустарны ажылдадып үлдүрериниң талазы-биле планныг онаалдалар күүсеттинмээн болгаш 1986 чылдың деңнелинге четпээн. Чүүк сөөртүр автомобильдерниң автобустарның, таксилерниң үрелик эвес хирезинде-ле анаа турар чорууу көвүдээн. Автобустарның рейс чоруурун озалдадыр чоруктар бар.

Хем транспортунуң орулга талазы-биле чыл планы 1987 чылдың сентябрьда-ла күүсеттинген.

Кол-кол көргүзүлер талазы-биле планныг онаалдалар дыка ажыр күүсеттинген болгаш 1986 чылдынга деңнээрге өзүлделиг болган.

Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү планнаттынганындан 41,6 хуу оскен болгаш эрткен чылдынга деңнээрге 29,2 хуу оскен. 1 рубль орулгага онааштыр чарылга 25,5 хуу кудулаан.

Пассажирлер аргыштырар талазы-биле планын хамааты ужар үүл 3,7 хуу ажыр күүсеткеп. Көдээ ажыл-агыйга болгаш арга-арыг ажыл-агыйынга авиахимиктиг ажылдарның хемчээли колдуунда-ла 2 катап оскен. Ынчалзажок алдыгы самолёт бүрүзү-ле чогуур черинге расписаннеден хажыдыышкынныг кээп турган.

Харылзаа бүдүрүлгелери кол ажылдарындан орулга планын күүсеткеп. 1986 чылдынга деңнээрге, харылзааның ачы-дузазы 17 хуу оскен. Көдээ черлерге телефон аппараттарының санын көвүдериниң планы күүсеттинмээн.

СОЦИАЛ ХӨГЖҮЛДЕ БОЛГАШ ЧОННУҢ АМЫДЫРАЛ ДЕҢНЕЛИНИҢ БЕДЭЭНИ

1988 чылдың эгезинде чоннуң саны 293,8 муң кижи болган. Чонның өлүр чоруу дыка кызырылган. 1984 чылдың-биле деңнээрге 1986 болгаш 1987 чылдарда өлүр чорук ортумаа-биле 300 кижиге эвээжээн. Эрткен чылын 9 муң ажыг кижи төрүттүнген, а 1980 чылда 7,1 муң турган.

Чонның орулгазы оскен. Улус ажыл-агыйында ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның айда ортумак шалыңы 202 рубль болган, а 1986 чылда—187 рубль турган. Шалыңны дыка өстүргени ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ол-ла бүдүрүлгелериниге болгаш албан черлериниге үзүктел чокка хөй чылдарда ажылдап келгени дээш төдевирни шалыңга немээнинидеи болган.

Республиканың ажылчы чону ажаалга кассаларында шыгжавырларын 14 миллион рубльге көвүдеткен.

Күрүне болгаш кооператив садыында үүрмектеп садар бараан саарылгазы 304,5 миллион рубль болган болгаш 1986 чылдынга деңнээрге (бар өртек-биле), 17,3 миллион рубльге оскен.

Республикада ниитизи-биле бараан саарылгазының планы 0,5 миллион рубльге күүсеттинмээн. Эзиртир суксуннарны сайгарарын кызыртан, 1986 чылдынга деңнээрге, оларны 4,3 хуу эвээштi сатканы (деңнештирер өртекке).

Үүрмектеп садар бараан саарылгазының структуразы дыка ажыыээн. Күрүне болгаш кооператив садыында алгы-ангы барааннарны садып турарының байдалын көргүзерге мындыг (деңнештирер өртек-биле, миллион рубль). (**Бирги колонкада** —1987 чылда сатканы; **ийгизинде** — 1987 чыл 1986 чылга хуу-биле).

Эът болгаш эът продуктулары	19,6	111
Балык болгаш балык продуктулары	4,3	92
Үнүш үзүү	3,5	122
Маргарин продукциязы	0,7	103
Чалаң сүт продукциязы	2,6	101
Быштак	7,6	107
Чуурга	0,4	70
Чигир	4,6	105
Кондитер кылыглары	5,8	104
Шай	1,5	106
Хлеб продуктулары	1,6	106
Картофель	0,1	115
Ногаалар	0,9	90
Дазылдыглар	3,2	123
Эзиртпес суксуннар	6,7	98
Чимистер болгаш ногаа хандылары	1,7	119
Таакпы кылыглары	4,6	109
Иштики болгаш даштыкы хеп, пестер	6,3	97
Трикотаж кылыглар	40,8	98
Ук кылыглары	14,3	99
Идик	3,5	103
Шаажаң болгаш шил сава	15,7	98
Саваң болгаш синтетиктиг чүүлдә херекселдери	2,1	107
Мебель	1,6	102
Соодукчулар, доңурукчулар, муң кезек	7	107
оон иштинде ишкири 200 дм. куб камералыг болгаш оон өрү, муң кезек	4,6	106
Хеп чүүр машиналар, муң кезек	1,5	82
Электрилиг доозун сордурукчулары, муң кезек	7,7	130
Шактар, муң кезек	6,1	199
Фотоаппараттар, муң кезек	84	108
Радиодамчыдылга херекселдери, муң кезек	2,3	95
Телевизорлар, муң кезек	8,6	132
оон иштинде өнүүг телевизорлар	8	99
Магнитофоннар, муң кезек	2,3	108
Чадаг тергелер болгаш мопедтер, муң кезек	6,3	102
	4,7	83

Потоциклдер болгаш мотороллерлер, муң кезек

	2,4	114
Чиик автомобильдер, муң кезек	1,7	97
Ыяш материалдар, муң кубометр	5,1	169
Шифер, чижегээн муң плита	12,4	110
Автомобиль бензинин, муң тонна	6	128

Чонну эът болгаш сүт продуктулары-биле хандырарын көвүдетсе-даа, ол продуктулар-биле чонну хандырарының айтырыы чидиг турүстунмуушаан. Республикада эът болгаш саржат садып турарының айтырыын дыннадып турган болгай.

Хептиң, трикотаж кылыгларының, идиктериниң хөй-хөй хевирлериниге чоннуң тереглеп долу хандыртынмайн турар. Барааннарның ассортиментизинге болгаш шынарынга негелде болгаш санал-хомудалдарның карышкак чоруу ам-даа хевээр. Эргн модельдериниң, конструкцияларның фасоннарының эргижээн, үр болган болгаш сайгартынмас 1,4 миллион рубльдиң барааннары республиканың садыгларында чыгдынган.

Ниитиниң курлавырларны ажыглавышаан барааннарны садып-сайгарарының чогуур хемчегларин садыг организациялары албайн турар. Ниитиниң чемненилгези чогуур негелдеге чедир хөгжүвейн келген. Аъш-чемниң эвес барааннарның комиссия садыы кошкак ажылдап келген. Чоннуң хүзүнде будургени продукцияның комиссия садыы республикада шуут хөгжүвээн.

Ыяш болгаш тудуг материалдарын садары дыка көвүдээн. 1986 чылдыг-биле деңнээрге, оларны садары 30,2 хуу хөй болган.

Будурүлгелериниң артынчы продуктуларын, кылыгларын садары кошкак организастаттынган. Ол продукцияны түгле Садыг министерствозунуң системазының чаңгыс-ла тускайжыктакан магазининде садып турар. Ону 1987 чылда 26 муң рубльге сайгарган.

Чонга өртектиг ачы-дузаны 27 миллион рубльге чедиргеп азы чыл планы 104 хуу болуп турар. Ачы-дуза чедирилгезиниң хемчээли 11,1 хуу оскен. Чонга ачы-дуза чедиреринiң талазы-биле «Тыва тудуг», «Тыва хамааты тудуг» трестер, «Тудуг кезектери» комбинат, Агроүлетпүркүком болгаш өске-даа организациялар чогуур ниициативаны үндүрбейн турар.

Чонга ачы-дуза чедирилгезиниң сайгарылгазының ниити хемчээли 8,1 миллион рубль болган. 1986 чылдынга деңнээрге, 1,1 миллион рубльге хөй.

Ачы-дуза чедирилгезиниң сайгарылгазының чыл планы республикада ниитизи-биле 107,6 хуу күүсеттинген, көдээ черлерде —111,2 хуу.

Чурттакчы чоннуң киши санынга онааштыр ачы-дуза чедирилгезиниң сайгарылгазы 1986 чылдынга деңнээрге, 13,9 хуу улгаткан азы 3 рубль 40 көпеек, оон иштинде көдээ черлерге 26,5 хуу азы 4 рубль 10 көпеек.

Чонга ачы-дуза чедиреринiң планын Улуг-Хем район күүсеттээн.

Ог-бүле бүрүзүн аңгы квартира-биле азы тускай бажыг-биле хандырарының программазы чоорту боттанып турар. Акшаландырыышкынның бүгү хевирлериниң күселиниге 172 муң дөрбелчин метр чурттазга шөлүн тутткан. Чурттазга бажыңнарын ажыглалга киирериниң күрүне планы 101,4 хуу күүсеттинген.

Күрүнениң капитал салыышкынныларының күселиниге чурттазга бажыңнарын ажыглалга киирериниң чыл планын Тыва АССР-ниң Сүт ажыл-агый болгаш мелиорация министерствозу, Дуржулга станциязы, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели күүсетпээн.

Чурттазга бажыңнарының капитал септелгезин ниити чарыгдал талазы-биле, капитал септелге соонда чурттазга бажыңнарын хүлээдириниң талазы-биле-даа 1987 чылдың планы күүсеттинмээн.

Өөредилгениң янзы-бүрү хевирлеринде 80,6 муң кижи хаара туттунган.

Ниити билиг болгаш профессионал школаның реформазын ёзуттаар школага уруглары алды хардан эгелеп хүлээп ап турган. 1987—88 өөредилге чылында бирги класстың программазы-биле 4,6 муң алды харлыг уруглар өөренип турар, оларның 1 муңу — школа назы четпээнниринiң уруглар албан черлеринде.

1987 чылда 4,9 муң солдар болгаш кыстар ортумак эртемни чедип алган.

Школа назы четпээнниринiң доктаамал албан черлеринде 22 муң уруглар азы ол назылыг уруглардың 56 хуузу хаара туттунган.

Акшаландырыышкынның бүгү хевирлериниң күселиниге 1536 өөренекчи өөренир ниити билиг школаларын, 400 сургуул олуттут профтехучилищелерни, школа назы четпээн 995 уруг турар албан черлерин ажыглалга киирген. 1986 чылдынга деңнээрге, ниити билиг школаларын ажыглалга киирери 6,7 хуу, школа назы четпээнниринiң албан черлери — 77,7 хуу көвүдээн. Ынчалза-даа ол объектилерни ажыглалга киирериниң планы күүсеттинмээн. Дээди өөредилге черлерин 384 специалистиг, тускай ортумак өөредилге черлери — 866-ны белеткээн.

Тускай ортумак өөредилге черлерни 1987 чылда 1451 сургуулду хүлээп алган азы 1986 чылдынган 1,5 хуу хөй. Дээди өөредилге черлеринге хүлээп алышкын эртken чылдынган 9 хуу кызырылган болгаш 700 кижи болган.

Чоп ортузунга культура-чырыдыышкын ажылдарын 3 миллион экземпляр ном фондулуг массалыг 168 библиотека, 200 клуб албан черлери, 216 кинотургузуг, 6 музей болгаш 1 хөгжүм-шин театры чорудуп турар.

Киносеансыларга чонуң келири чылда 5,8 млн. кижи азы ортумаа-биле бир кижи чылда 19 кино көрүп турар.

Күрүнениң капитал салыышкынныларының күселиниге 500 олуттуг клубтарны тутнан азы 1986 чылдынга деңнээрге, 66,7 хуу хөй. Культура албан черлерин ажыглалга киирериниң күрүне планы күүсеттинген.

Чонга медицина дузазын муң ажыг эмчи болгаш 3,6 муң ортумак эмчи эртемниглер чедирген. Бир эмчиге 278 чурттакчы, бир эмчи сестразынга (фельдшерге болгаш оон-даа өскелерге)—82 кижи онаажыр.

Эмнелге болгаш амбулатория-поликлиника албан черлериниң четкизинде чыл дургузунда оскерилге колдуунда болбаан. 278 орунныг эмнелгелерни ажыглалга киирген, оларны ажыглалга киирериниң планы 102,2 хуу күүсеттинген. Амбулатория-поликлиника албан черлерин ажыглалга киирериниң планы күүсеттинмээн, хүнде 500 кижи хүлээп алырының орнунга түгле 150 кижи хүлээп алыр поликлиниканы тутнан.

Ынчалзажок ажылдаар шинээн тур када чидиргенинден, ааранныдан, кемдеп-бертингенинден, а ол ышкаш ааранын уруун ажаап-тежээни дээш экономиктиг чидиргилер эвээжевейн турар. Ол-ла чылдагаанындан ажылдап турарларның бирээзи-ле ортумаа-биле чылда 9,4 хүн ажылга келбейн турар. Ниитизи-биле улус ажыл-агыйында ол чидиргилер бир миллион ажыг ажыл хүнү болуп турар.

Күш-ажыл камгалалынга чылдың-на акша-хереңги чарыгдалдарын улгаттырып турза-даа, бүдүрүлгеге кемдеп-бертинер чоруктуң деңнели эртken чылын 4,8 хуу оскен.

Санаторийлерге болгаш дыштанылга черлеринге дыштанганнарның саны беш муң кижи четкен. Экскурсия

Бистиң консультациявыс

ПЕНСИЯ ТЫПСЫРЫНГА ХАМААРЫШТЫР

Пенсия, пособие алырының документаларын баш бурунгаар кылдырар болгай. Ону кылдырарда кандыг документилер керегил, оларны каяа киперил дээн айтырыглырлыг чагаалар редакцияга база социал хандырылга органнарынга бо-ла келгилээр. Ам Социал хандырылга министерствозунуң юристкоп. султантызы А. Б. ХОМУШКУНУҢ номчукчуларының айтырыгларынга харыларын моон адаанда парладывыс.

— Бодүүн ажылчын кижи мен. Пенсиялаар үем чоокшулап орар. Пенсия тыпсырының дилег-билдиришкинин кайнаар киперер ирги?

А. САЛЧАК.

Кызыл хоорай.

Харыы: Ажылчын кижи пенсия тыпсырының дилег-билдиришкинин ажылдап турар черииң администрациязынга киперер. Администрация, профэвилел комитеди он хонук иштинде пенсия тыпсырынга херек документилерни кылдыргаш, социал хандырылга киридизинге бээр.

— Пенсия, пособие кылдырарда кандыг документилер негеттинерил? Оларны кым кылып бээр ужурлугуз?

К. БҮРҮНЕЙ.

Улуг-Хем районда Шагаан-Арыг хоорайның чурттакчызы.

Харыы: Бир-ле дугаарында негеттинер документилер пенсияның кандыг-бир хевириндеп хамааржыр. Чижээлээрге, бир эвес назылап кыраанының пенсиязын тыпсыр диген болза, күш-ажыл дептеринден адгыда, ап турган шалыңының дутайында шынзылга, а инвалид дээш тыпсыр пенсияга күш-ажыл комиссиязының шынзылгазы, бир эвес инвалид апарган кижи ажылдап турган черинге озал-ондакка таварышкан үезинде ол озал-ондак канчаар болганының дугайында тускай майыкты (актыны) кожар.

Азырап турган кижизин чидирген дээш пенсия тыпсырда, үстүнде кирген шынзылгалардан адгыда, олгенииң дутайында херечилел, назы четпээн уругларның төрүттүүген херечилелдериниң хоолгалары база мөгээн кижиниң азыралынга турган кижилериң дутайында шынзылга керек. Чамдык таварылгаларда оон-даа өске шынзылгалар хереглеттиниң болур. Маңаа кол чүве — пенсия тыпсырынга чугула документилерни албан черлеринге харыысалгалыг ажылдакчылары киирген документилериң шынныын хынаар, ылавылап көөр.

— Администрация азы профэвилел комитедиң ажылчын кижиниң пенсиязын кылдырарын ойталаан таварылгада, ол талазы-биле суд черинге хомудап болур бе?

С. ООРЖАК.

Суг-Аксы суур.

Харыы: Суд органының ажылдакчылары ындыг хомудалдар сайгарбайн турар. Бо таварылгада албан черн кандыг чылдагаан-биле пенсия тывыспайн барганының харыызын силерге бижимелбиле дыңнадыр апаар. Оон соонда ажылчын кижи ол талазы-биле билдириишкинин социал хандырылга черинче киирер ужурлуг.

Пенсиялаар үем чедип келген, ынчалзажок ажыл стажым четпес. Бо таварылганы канчаар көөрирги?

К. ЧООДУ.

Эрзин суур.

Харыы: Иниити дүрүм ёзугаар алырга, четпес күш-ажыл стажы-биле түгле күрүне албан-черлеринге ажылдап чорааннарга пенсия тыпсып турар. А Силерге дараазында байдалдар негеттинер-дир. Бирээде, ыяап-ла беш чыл күш-ажыл стажы, ийинде, пенсиялаар мурнунда үш чыл ажыл стажы эвээш, оон иштинде үзүктелиишкинер 6 айдан ашпас ужурлуг. Үште, пенсия назыны ол ажылдап турар үеде четкен турар. Дөрттө, пенсия тыпсыр айтырыгны ажылдап турар үезинде азы сөөлгү ажылдап турган черинден, үнгенииң соонда, бир айдан ашпаанда тургузар.

Үстүнде адааным бо негелделер беш болгаш оон-даа хөй ажы-толдү 8 харга чедир азыраан херээженнерге база чажындан инвалид уругларлыг иелерге хамаарышпас. Оларга, пенсия тыпсырда чүгле беш чыл ажыл стажы негеттинер.

— Күш-ажылчы стажым бадыткаар чамдык документилерим чок. Хоойлу ёзугаар херечи бадыткалыбиле күш-ажыл стажын тодарадып болуруи дыңнадым. Ол шын бе?

С. МОНГУШ,

Чадаана хоорайның чурттакчызы.

Харыы: Ийе. Херечиниң тодаратканы-биле күш-ажыл стажын тургузуп болур. Ол бүгүнү кажан ажылдап турганы албан азы ажыл-агый черя дүшкен таварылгада, ону херечилээр архив материалы чок болганда хереглээр.

Күш-ажыл стажын пенсия тыпсыр комиссия ийи болгаш оон-даа хөй херечилериң барымдаазы-биле тургузар. Херечилериң бирээзи ыяапла ол организацияга чаңгыс черге ажылдап турган болур. Ол дугайын бодунуң документизи-биле ук организацияга ажылдап турган деп бадыткаар.

— Чингеледиг пенсиялар бар болгай. Бир эвес ол пенсиялар дутайында маргылдаалыг айтырыглар тургустунуп келзе, каяа шиитпирлеп болурул?

К. ЧҮЛЬДҮМ.

Хову-Аксы суур.

Харыы: Бо айтырыгны киирген бүгү документилерге үндезилээш, пенсия тыпсыр тускай комиссия шиитпирлээр.

— Бир чыл болгаш пенсиялаар мен. Пенсияны кайы үениң шалыңындан санаар ирги? Чамдык улус сөөлгү чылдыын, а өскези беш чылдыын барымдаалап санаар-даа дигилээр. Ол шын бе?

О. САРЫГЛАР,

Хөнделең суурнуң чурттакчызы.

Харыы: Амгы үеде ажылчын болгаш албан-хаакчыларның пенсиязын сөөлгү 12 айның ортумак шалыңындан санаар. Ындыг-даа болза, ажылчын кижиниң күзелин ёзугаар пенсияны сөөлгү 10 чылдың иштинден беш чыл улаштыр ажылдап келген шалыңындан база санап болур.

— Пенсияны кажан, кайы үеде тыпсып эгелээриэ?

Д. МААДЫ.

Туран хоорайның чурттакчызы.

Харыы: Бир эвес кыраанының пенсиязын тыпсырының документилерин четчезибиле социал хандырылга черинге чогуур үезинде дужаапкан болза, ынчан билдриишкин киирген хүнүнден эгелеп тыпсыр. А кажан документилериниң чамдыызы дужааттынган болза, ол документилерни хамааты кижи 3 ай эртпээнде кылдырып эккелгенде, ол-ла билдриишкин киирген хүнүнден санаар. Л ол хуусаа эрткенде четпес документилерни эккелген болза, сөөлгү документизин эккелген хүнүнден тыпсыр.

Албан черлери, организациялар пенсиялаар ажылдакчыларының документилерин 3 ай иштинде боттарының бууузу-биле кылдырып шыдаваанда, ажылчын кижи чогуур үезинде пенсиязын ап шыдавас болгай. Чедир албаан (алыр ужурлуг түүн) пенсиязын суд дамчыштыр толеттирип ап болур. Бо-ла бүгү иниити пенсия тыпсыр үелерге хамааржыр. Л өске таварылгаларда пенсияны оон-даа эрте үелерде тыпсып болур.

Бир эвес инвалид кижи ВТЭК-тя ажылдан хостаткан бюллетеньге тургаш эрткен болгаш комиссия эрткен хүнүнден бээр үш ай ашпаанда социал хандырылга черинге чогуур үезинде дужаапкан болза, пенсиязын инвалид болүүн тургускан хүнүнден эгелеп тыпсыр.

Документилер районнуң социал хандырылга черинге комиссия эрткен соонда 3 ай ажа бергенде кирген болза, ол ышкаш ажылдавайн турарлар база ВТЭК-ти бюллетень чокка эрткен таварылгада пенсияны түгле социал хандырылга черинге документ киргенде — билдриишкин киирген хүнден төлээр.

Азырадыкчызы мөчээнииң пенсиязын азыракчы олген соонда 3 ай эртпээнде документилер социал хандырылга черинге кирген болза, олген хүнүнден пенсияны төлеп эгелээр. Үш ай ашкында социал хандырылга черинге документ киргенде — билдриишкин киирген хүнден пенсияны тыпсыр.

ЧЫРАА-БАЖЫ СУУРДА КООПЕРАТИВ

«Эртемги хаяа». Ындыг аянныг, чараш ат-биле Чөөн-Хемчик районнуң Чыраа-Бажында ажыттынган кооперативти оон кежигүннери адап алганнар. Коллектив бут кырынга туруп, баштайгы продукцияны хереглекчилерге садып эгелей берген. Аныяктарның арадынга «баһан» деп ат-биле билдингир чүвүрлерни даарап турар. Оларның даштыкы хевирин даарап кайының шынарын коорге, магазиннерде садып турар банан-түвүрлерден дудавас, ортээ база чиик. Кооператив кежигүннериниң даараан чүвүрлери түс черинии чурттакчыларының ылаңгыя аныяктарның сеткилинге таарышкан.

Баштайгы продукцияны үндүргүже чедир тургустунуушкунуң белен эвес оруун кооператив эрткен. Оон кежигүннери шупту аныяк оолдар. Кооперативтиң даргазы В. Саттан оскелери хеп даараар талазы-биле тускай мергежилдиг. Хеп даарад, садар кооперативти тургузар дугайында керээни Чөөн-Хемчик районнуң хереглекчилер ниитилели-биле чарган. 7 муң рубль чээлиии районнуң сан-хөө килдизин дамчыштыр алган. Эң берге чүүл — даараныр дериг-херекселди тып, садып алыры болган. Херек чүүлдерни дилеп, оске кооперативтерниң арга-дүржулгазы-биле таныжып, оолдар Москва, Ленинград хоорайга безин чорааннар. Хеп даараар кооперативтериниң арга-дүржулгазы-биле танышып алладаа оларга чаа даараныр машиналар садыптар бүдүрүлге, садыг-даа чери тыппаанар. Ындыг-даа болза, Ленинградта «Фурнитура», «Модница», Москвада «Прогресс» деп кооперативтер-биле харылзаалыг апарганнар. Оларның ажылы-биле танышып, арга-сүмезин алганнар. «Фурнитура» кооператив кижилериң садыгдан садып азы боттарының даарап алганы хепке янзы-бүрү каасталгаларны, өөктерни илип берип турар. Тывадан барган оолдарга ол кооперативтиң кежигүннери фурнитура аймаан, ону хепке илер керекселди саткан. Бир эвес херек болза, янзы-бүрү каасталга аймаан, өөктерни тыва кооперативке «Фурнитура» садар боол база дугурушкан. «Модница» кооператив база хеп аймаа даараравас — хепти канчаар даараарынга, сонуургаан моданың левин шилип алырынга арга-сүмени кижилерге бээр. Оон ыңай хереглекчилерниң сонуургаан модазының майын саазынгарга быжып берип турар. Бо кооператив түгле Ленинградта эвес, а еске хоорайларда база ат-сураргыыг. Аңаа кижилер үзүлбес. Оске хоорайлардан чагыглар хөйү-биле кээп турар. «Модница» кооператив делегейиин дыка хөй чурттарының мода журналдарын чагыдып ап, чаа модаларны пептередип турар. Ол коллектив-биле база ажыл-агыйжы харылсааны тургусканнар. Москвада «Прогресс» кооператив хеп аймаа даарап турар. Ында ажылды канчаар организастап, продукцияны канчаар сайгарып турарының дуржулгазы-биле чоок танышканнар. Оон продукцияның шынарыиче кичээнгейни салганнар. Хепти ол кооперативтен эки кылдыр даарап болур бис деп түүнелге оолдар келген.

Хеп даараар чаа машиналарны тып чадааш, Кызылдың даараныла фабриказындан эрги-даа болза, техниктиг байдалы эки машиналарны садып алыр ужурга таварышкаиар. Кооператив быжыгып келгижеге чедир оларны ажыглап болур. Даараныла фабриказы-биле мооперативтиң харылзаазы улам быжыгып орар. Ажыглаар хуусаазы эрткен дериг-херекселди артык кезектерни кооперативке фабрика моон-даа соңгаар садар болган. Чыраа-Бажы суурга бажыңны тыпкаш, ону септеп, дериг-херекселди тургузуп, ажылдап эгелээннер Ю. Монгуш, А. Монгуш, М. Ооржак олар оөрүн хеп даараарынга, машиналар-биле ажылдаарынга өөредип турар. Баштайгы базымнар берге-даа бол кооператив быжыгып орар.

Коллективтиң кежигүннери республиканың хереглекчилер эвилелиниң организастыг килдизинин улуг инструктору Е. К. Филипончикке өөрүп четтиргенин илередип турар. Кооперативти организастаарынга, хөй айтырыгларны шиитпирлээриигe Елизавета Кирилловна дыка дупаладаан.

Күш четтинмейн баар хире сорулгаларны кооперативтиң кежигүннери боттарының мурнунга тургуспайн турар. Оларның кол ажылы — кижилерниң сеткилинге таарышкан, хүнүнүң кедип болур бөдүүн, эттиг, көрүштүг янзы-бүрү хепти даараары.

Чыраа-Бажында хеп даараар кооперативтиң ажыттынганы оске суурларга база ону ажыдып болур деп чүвени көргүзүп турар. Чүгле кызымак, шудургу болур херек. Чер-чер Советтерниң күүскоммарының, ажылагыйларның удуртукчулары чоонуң хереглелиин, тус черде ажылчын күштү өөреиин көрүп турган, кижилерни ажыктыг будүрүктү кшке хаара тудары-биле кооперативтерни тургузуп болурдур.

Шаңгыр-оол МОНГУШ.

БӨМБУРЗЕКТИҢ судалы

КЫДАТ ЭКОНОМИСТИҢ САНАЛЫ

ПЕКИН. (СЭТА). Кыдаттың политэкономия талазы-биле көскү эртемдени Юй Гуан' Юань эртемден теоретиктер чурттуң хөгжүлдезин ханы аналитеп көрүп турган, марксизминиң айтырыгларын бүгү талалыг сайгарып өөренир ужурлуг деп демдеглээн.

Кыдатта амгы үеде реформаларны болгаш даштыкы чурттар-биле харылзааларны калбартыр политиканы боттандырып турар. Ынчангаш ол үүлдерниң кандыг янзылыг хөгжүлделиг болу бээрин теоретик эртемденнер кичээнгейлиг хайгаараар хүлээлгелиг. Сөөлгү элээн хөй чылдарда чурттуң үүлге аныяктары эвес, харын-даа улуг кижилери безин марксизмни өөренип көөрүн херекке албас апарган турган.

Марксизм социализминиң теориязы болур болгаш социалистиг тургустунуушкунга канчаар-даа аажок улуг башкарыкчы рольду ойнап турар. Ынчангаш Кыдатта амгы үеде —социализминиң эге үечадазы тургустунуп турар үеде марксизмни хандыр өөренири кончуг чугула деп, эртемден демдеглээн.

Өөредилгениң методологиязынга хамаарыштыр чугаалаан үүлүнге эртемден «Чүс чечек чечектелип, чүс школа аразында маргылдаалыг турзун» деп угланышкынны уламчылаарын санаадаан. Ол кыйгырыгның кол утказы болза эртем ажылынга янзыбүрү агымнар туруп турзун дээн хевирлиг.

ШЕНЕЛДЕ ДООЗУЛГАН

ВАРШАВА. (СЭТА). Черниң кылымал «Космос-1809» спутнигиниң дузазы-биле чоруткан совет-поляк шенелде чедиишкинии-биле доозулган. Ол аппаратты Чер чоогунуң орбитазынче 1986 чылдың декабрьда салып үндүргеи болгаш ону ионосферага геофизиктиг шинчилелдерни чорудары-биле салып үндүргеи. Спутникте поляк дериг-херекселдерни эптеп тургускан, ол эрткен чылдың иштинде ионосферада радио дамчыдар херекселдериин ионосферага салдарынга, электромагниттиг шаптыктаашкынарның болуп турарынга хамаарышкан.

Амгы үеде Польшаның эртемнер академиязының космос шинчилелдериниң төвүүл эртемденнери совет эртемденнер-биле кады космос орбитазынга шенелде үезинде алган медээлерни ажылдап чылып турар. Оон баштайгы түүнелдериниң эвээш эвес солуи медээлерни алган. Чижээлээрге, олар атмосфераның үстүүгү каттарынга чалгыгларның нептерер тараарынга, чер кырынга болуушкуннарны шинчилеп демдеглеп турган.

Совет болгаш поляк специалистериин онза кичээнгейи ионосферага Черниң кылымал спутниктериниң ужудуушкунуңуң болдуруп турары электромагниттиг шаптыктаашкыннар ышкаш ындыг болуушкуннарның физизиктиг байдалын өөренип көөрүнче мөөнеттиргеи. Келир үеде ийи чурттуң эртеменнери деңнештирип көөр сан-түңнү алыры-биле орбитага шенелделерии катаптаарын планнап турарлар.

ПЛАННАП ТУРАР

Совет-индий дугуржулга ёзугаар бо чылдың март айда Черниң «Ирсс» дээр индий спутнигин совет «Восток» деп чедирикчи ракета-биле салып үндүрерин планнап турар.

Спутникти индий специалистер ажылдап кылган болгаш ону Индияга белеткеп кылган. Космостан ук чурттуң бойдус курлавырларын ол шинчилээр ужурлуг.. Амгы үеде Индияның болгаш ССРЭ-ниң специалистери Байконур космодромда ону салып үндүрериие белеткел ажылдарын чорудуп турар.

(СЭТА).

КЫЙГЫРЫГ

ВАШИНГТОН. (СЭТА) «Чурттуң байдалының дугайында» ээлчеглиг медеглел кылып, президент Рейган америк конгресстиң ийи палаталарының каттышкан хуралынга үүве чугаалаан. Чаңчыл болганы-биле аңаа администрацияның ажыл-чорудулгазының түүнелдерин үндүрер болгаш келир чылда оон политиказының кол утланыышкыннарын тайылбырлаар.

Ортумак болгаш оон бире ыракшылдыг ракеталар талазы-биле совет-америк Керээге ат салганынга хамаарыштыр президент ол Керээни тоогүлүг деп адаан болгаш ында ядролуг чепсекти кызырарын баш удур көрүп турар база чепсегленишкинге контрольдуң бүгү төөгүзүнүң иштинде хыналданың эң шыңгыы чүрүмүн тургускан деп онзалап демдеглээн. Оон соонда президент ол дугуржулганы күштүг болдуруп бадылаарыг. Аңаа кижилер үзүлбес. Оске хоорайлардан чагыглар хөйү-биле кээп турар. «Модница» кооператив делегейиин дыка хөй чурттарының мода журналдарын чагыдып ап, чаа модаларны пептередип турар. Ол коллектив-биле база ажыл-агыйжы харылсааны тургусканнар. Москвада «Прогресс» кооператив хеп аймаа даарап турар. Ында ажылды канчаар организастап, продукцияны канчаар сайгарып турарының дуржулгазы-биле чоок танышканнар. Оон продукцияның шынарыиче кичээнгейни салганнар. Хепти ол кооперативтен эки кылдыр даарап болур бис деп түүнелге оолдар келген.

Хеп даараар чаа машиналарны тып чадааш, Кызылдың даараныла фабриказындан эрги-даа болза, техниктиг байдалы эки машиналарны садып алыр ужурга таварышкаиар. Кооператив быжыгып келгижеге чедир оларны ажыглап болур. Даараныла фабриказы-биле мооперативтиң харылзаазы улам быжыгып орар. Ажыглаар хуусаазы эрткен дериг-херекселди артык кезектерни кооперативке фабрика моон-даа соңгаар садар болган. Чыраа-Бажы суурга бажыңны тыпкаш, ону септеп, дериг-херекселди тургузуп, ажылдап эгелээннер Ю. Монгуш, А. Монгуш, М. Ооржак олар оөрүн хеп даараарынга, машиналар-биле ажылдаарынга өөредип турар. Баштайгы базымнар берге-даа бол кооператив быжыгып орар.

Коллективтиң кежигүннери республиканың хереглекчилер эвилелиниң организастыг килдизинин улуг инструктору Е. К. Филипончикке өөрүп четтиргенин илередип турар. Кооперативти организастаарынга, хөй айтырыгларны шиитпирлээриигe Елизавета Кирилловна дыка дупаладаан.

Күш четтинмейн баар хире сорулгаларны кооперативтиң кежигүннери боттарының мурнунга тургуспайн турар. Оларның кол ажылы — кижилерниң сеткилинге таарышкан, хүнүнүң кедип болур бөдүүн, эттиг, көрүштүг янзы-бүрү хепти даараары.

Чыраа-Бажында хеп даараар кооперативтиң ажыттынганы оске суурларга база ону ажыдып болур деп чүвени көргүзүп турар. Чүгле кызымак, шудургу болур херек. Чер-чер Советтерниң күүскоммарының, ажылагыйларның удуртукчулары чоонуң хереглелиин, тус черде ажылчын күштү өөреиин көрүп турган, кижилерни ажыктыг будүрүктү кшке хаара тудары-биле кооперативтерни тургузуп болурдур.

Шаңгыр-оол МОНГУШ.

ӨӨРҮП ЧЕТТИРИИШКИН

КАМПАЛА. СЭТА-ның корреспондентизи Игорь Колгаевтуң дамчыткыны болза: Угандага көргүскен дузаламчы дээш Совет Эвилелиниг өөрүп четтиришкинии республиканың президентизи Повери Мусеевиин көдээ ажыл-агыйны механизастаарының Бузитемада национал колледжиге үүве тугаалап тура идереткен. Ол өөредилге черинде совет специалистериң улуг бөлүү ажылдап турар. Ында дарганнаар, каңнаар болгаш өскедаа мастерскаяларны тургускан. Оларны совет дериг-херекселдер-биле дерээн.

Үр үениң иштинде Угандага ССРЭ-ниң көргүзүп келген дузаламчызы бистиң чуртувуска бут кырынга быжыгып туруп алырынга дузалаан деп, күрүне баштыңы демделээн. Колледжти чазактың катап тургузуп алыр дээн шиитпириниң дугайын дыңнаткаш. Бузитеманың бүдүрүлге күүлери көдээ ажыл-агыйның беримчезин бедидеркиге арганы берип турар механизациянын технологиязынга болгаш чепсекхерекселдериге чуртту хандырып шыдаар деп, президент айткан. Колледжиниң бүдүрүлге баазазын Угандаиың экономиказының өске адырларын артык кезектербиле хандырарынга база ажылтап болур деп, П. Мусеени демделээн.

ХӨЙ-НИИТИ НЕГЭЭН

БОНН. (СЭТА). 1956 чылда Германияның коммунистиг партиязын хораанын допдораан күш чок болдурарын ГФР-ниң депшилгелиг хөйниитизи негээн. Кара тураында аажылаашкынның ол актызы антикоммунизмни күрүне политиказы кылдыр юридиктиг быжыглап, чуртту «соок дайынның» оңгузунче киир идип турар деп, Герман компартиянын баштаар черииң президиумунуң кежигүнү Курт Бахман медеглээн.

ГКП-ни 1968 чылда тургускан үезинден эгелээш коммунистерни ажылга киирерде ылгай көрүп, оларны «кара даңзыга» киир бижип турар деп, К. Бахман айтыр ужурга таварышкан. Герман компартия херек кырында массалыг информациянын чепсек-херекселдерин ажыглап шыдавас, АКШ-тың шериг баазаларын тайбың бүзээлеп турганнарга удур, тайбың шимчээшкинииниң талалакчыларынга удур суд чорудулгаларын соксатпайн турар.

Барыын герман коммунистер политиктиг чылдагааниарбиле истеп сүрүүшкүнүң соксадырын, 70 чыл бурунгаар Карл Либкнехтиниң болгаш Роза Люксембурггтуң тургусканы ГКП-ни хорун турарын күш чок болдурун содуурун негеп демисежип турарлар деп, К. Бахман онзалап демделээн.

ЧОННУ КЫЙГЫРГАН

ЛУАНДА. (СЭТА). Эрткен чылын Заирниң хайгыылчы болгаш транспорт самолёттары АКШ-тың Төп разведка эргелелиниң болгаш расисчи Мурнуу-Африка Республиканың тускай албан черлериниң хандырып турары УНИТА-ның бөлүүүнүң дээрбечилеринге янзы-бүрү чүүк чедирип бээри-биле Ангола Улус Республиканың агаар делгемин 111 катап үрээн. Ол дугайын Мурнуу Лунда провинцияның МПЛА—Күш-ажыл партиязының комитединиң бирги секретары Рафаэль Сапиланья дыңнаткан. Ол дугайын ол Сауримо хоорайга үүве чугаалап тура медеглээн.

Соңгу болгаш Мурнуу Лунда провинцияларга хоралакчы операцияларны чорударынга боо-чепсекти, шериг ок-чемзектерин дээрбечилерге Ангола — Заир кызыгаарын дамчыштыр кургаг черлеп база эккеп турар.

Ангола улустуң революстуг чаалап алышкыннарын чок кылырын болгаш империализминиң талазынга турар неоколониалдыг ёзу-чүрүмну тургузарын оралдажып турар АКШ-тың реаксылыг бөлүктериниң бодалдарын болдурбазы-биле улусчу камгалал организацияларының болгаш девискээр шериглериниң хүрээлеңинче удам-на идепкейлии-биле кирежинче чурттакчы чонну Р. Сапилиньа кыйгырган.

ТУРИЗМ ХӨГЖҮЛДЕЗИ

ГАВАНА. (СЭТА). Чаагай климат, чылыг Карыб далай, бүгү делегейге сурагжаан. Варадероиуң эштир черлери болгаш кончуг эки хандырылга чыл санында-ла Кубаже улам-на хөй санныг даштыкы туристерни келдирип турар. Туризмниң национал институдунуң (Интур) эрткен чылда ажылының түүнелдерин үндүрер талазы-биле анаа болган хуралга Интурның даргазы Рафаэль Сед 1987 чылда Кубага 180 муң хире туристер капиталистиг чурттардан келген, ол көргүзүг 1986 чылда турганындан 12 хуу бедик болган деп дыңнаткан. Интур чылдың сан-хөө планын 6.4 хуу ажыр күүседип, валюта киирилдезиниң 14.3 хуу өөлдезин хандырган. Кубаның туризчи хандырылгазының ачы-дузазын ол уе иштинде социалистиг чурттардан 32 муң хире туристер болгаш 635 муң куба кижилер алган болган.

ДЫҢНАДЫГ

ТОКИО. (СЭТА). Японияның күш-ажыл министерствозу чурттуң янзы-бүрү адырларында чеже хире кижи ажылдап турарының дугайында ялеткелди парлаан. Амгы үедеги байдалдан алгаш, 1995 чылда чуртта ажылдап турар кижилерниң бештиң үүү-ле материалдыг будүрүлгеге хамаарышпас адырларга ажылдаар апаар деп түүнелди үндүрген.

Япон специалистериниң санап турары-биле алырга, чедиичыл болганда чурттуң ажылчы чонунуң 28 хуузу амыдырал хандырылга адырынга ажылдаар апаар. Ол адыр кижи санының талазы-биле бирги черге үнер. Садытта болгаш ниитиниң чемненилге черлеринге бүгү чонуң 23.4 хуузу хаара түттунар. А көдээ ажыл-агыйда ажылдап турар кижилериң саны бир миллион чедир кызырлыр.

Специалистериниң санап турары-биле алырга, япон ажылчынарның хар-назыны улуг болур. 1995 чылда 65.6 мяллион ажылчынның 21 хуузу 55 хардан өрү назылыг кижилер болур. Японияда ниитизи-биле кижи назыны чоорту улгадып орар.

СИОНИЗМ

Кыска беседа

Иордан хемниң барыын талазында болгаш Газа секторда Израильдиң эжелеп алган черлеринде палестин улустуң эжелекчилерге удур демиселы массалыы-биле эгелээнден бээр ам ийи хире ай боон турар. Чонуңу тура халыышкынын базар дээш эжелекчилер бүгү аргаларны ап турар. Боо-чепсек чок кижилерге удур танкыларны, бронетранспортёрларны, самолёттарны ажыглап турар. Израиль шериглер удурланган кижилерни кандыг-даа барымдаа чокка ол черинге узуткап каар деп айтышкынны күүседип турар. Ынчангаш ол демиселдиң үезинде кандыг-даа буруу чок тайбың чурттакчылар, кырганнар болгаш бичии чаштар муң-муну-биле өлүртүп турар.

Эжелекчилер чонуңу калбарган демиселин база-ла базып шыдавайн, ол черлерже чаа шериг күжүп чорудуп турар. Израиль Газа секторну «Хоруглуг зона» кылдыр чарлаан. Эжелеп алган девискээрлеринден удурланыышкын шимчээшкииниң удуртукчуларын оске черлерже аппарган. Бүзээлеттирген болгаш «Хоруглуг зона» деп санаан черлериниче кандыг-даа продукт болгаш бараан аймаа сөөртүрүн хораан. Эжелекчилер боттарының хосталгазы дээш демисежип үнген кижилерни аш-чут-биле балып алырын оралдажып эгелээн. Ол черлерде хоруглуг лагерьлерни хөйү-биле туткаш, хосталга шимчээшкинииге удурланыышкын чыскаалдарынга киришкен кижилерни оларда хоруглап тудуп турар. Ол черлерже даштыкы журналистериниң баарын шуут хораан.

Палестинаның араб улустарының амгы тура-халыышкыны израиль эжелелдиң чылдарында көстүп көрбээн аң улуг шимчээшкин болур. Палестинаның араб девискээрин эжелеп алган соонда даштыкы эжелекчилериниң экономика, политика болгаш социал айтырыглар талазыбиле кадыг-дошкун дарлалының түүнелинде бо тура халыышкын эгелээн. Израиль эжелекчилер чылдагаан бар-даа, чок-даа таварылгада кижилерни тудуп алгаш, кара-бажыннап, эриидеп, хиличектеп турган. Амгы үеде ол черлериҥ бүгү чоңундан үш кижиниң бирээзи-ле кара-бажыңга хоруглатырган боол турар.

Палестинаның эки дүжүттүг черлерин янзы-бүрү чылдагааннар-биле хураап алыры кончуг нептерээн турган. «Айыыл чок зона» тургузар азы шериг объектизи тудар деп чылдагаанбиле эжелеп ап келген. Ол девискээрлерге чурттап чонны израиль эжелелдиң чылдарында көстүп көрбээн аң улуг шимчээшкин болур. Палестинаның араб девискээрин эжелеп алган соонда даштыкы эжелекчилериниң экономика, политика болгаш социал айтырыглар талазыбиле кадыг-дошкун дарлалының түүнелинде бо тура халыышкын эгелээн. Израиль эжелекчилер чылдагаан бар-даа, чок-даа таварылгада кижилерни тудуп алгаш, кара-бажыннап, эриидеп, хиличектеп турган. Амгы үеде ол черлериҥ бүгү чоңундан үш кижиниң бирээзи-ле кара-бажыңга хоруглатырган боол турар.

Палестинаның эки дүжүттүг черлерин янзы-бүрү чылдагааннар-биле хураап алыры кончуг нептерээн турган. «Айыыл чок зона» тургузар азы шериг объектизи тудар деп чылдагаанбиле эжелеп ап келген. Ол девискээрлерге чурттап чонны израиль эжелелдиң чылдарында көстүп көрбээн аң улуг шимчээшкин болур. Палестинаның араб девискээрин эжелеп алган соонда даштыкы эжелекчилериниң экономика, политика болгаш социал айтырыглар талазыбиле кадыг-дошкун дарлалының түүнелинде бо тура халыышкын эгелээн. Израиль эжелекчилер чылдагаан бар-даа, чок-даа таварылгада кижилерни тудуп алгаш, кара-бажыннап, эриидеп, хиличектеп турган. Амгы үеде ол черлериҥ бүгү чоңундан үш кижиниң бирээзи-ле кара-бажыңга хоруглатырган боол турар.

Израильдиң премьери Ицхак Шамир ол девискээрлерни палестин улуска дедир бээр дугайында кандыг-даа чугаа турбас ужурлуг деп медеглээн.

Амыдырап чурттап орган черлериниҥ үндүр ойлаттырган бөдүүн чон кижи шыдажыр аргажок берге байдалдарда чурттап орар. Оларның хөй кезии кылыр ажыл чок, чурттатга байдалы бергеден келгеш. Израильдиң девискээрииче чоруур ужурга таварыжып турар. Олар аңаа баргаш, эң аар болгаш эң чүтүг бак дээн ажылды кылып, ажыбиле чугаалаарта, еврей назынарыг. Аңаа кижилер үзүлбес. Оске хоорайлардан чагыглар хөйү-биле кээп турар. «Модница» кооператив делегейиин дыка хөй чурттарының мода журналдарын чагыдып ап, чаа модаларны пептередип турар. Ол коллектив-биле база ажыл-агыйжы харылсааны тургусканнар. Москвада «Прогресс» кооператив хеп аймаа даарап турар. Ында ажылды канчаар организастап, продукцияны канчаар сайгарып турарының дуржулгазы-биле чоок танышканнар. Оон продукцияның шынарыиче кичээнгейни салганнар. Хепти ол кооперативтен эки кылдыр даарап болур бис деп түүнелге оолдар келген.

Хеп даараар чаа машиналарны тып чадааш, Кызылдың даараныла фабриказындан эрги-даа болза, техниктиг байдалы эки машиналарны садып алыр ужурга таварышкаиар. Кооператив быжыгып келгижеге чедир оларны ажыглап болур. Даараныла фабриказы-биле мооперативтиң харылзаазы улам быжыгып орар. Ажыглаар хуусаазы эрткен дериг-херекселди артык кезектерни кооперативке фабрика моон-даа соңгаар садар болган. Чыраа-Бажы суурга бажыңны тыпкаш, ону септеп, дериг-херекселди тургузуп, ажылдап эгелээннер Ю. Монгуш, А. Монгуш, М. Ооржак олар оөрүн хеп даараарынга, машиналар-биле ажылдаарынга өөредип турар. Баштайгы базымнар берге-даа бол кооператив быжыгып орар.

Коллективтиң кежигүннери республиканың хереглекчилер эвилелиниң организастыг килдизинин улуг инструктору Е. К. Филипончикке өөрүп четтиргенин илередип турар. Кооперативти организастаарынга, хөй айтырыгларны шиитпирлээриигe Елизавета Кирилловна дыка дупаладаан.

Күш четтинмейн баар хире сорулгаларны кооперативтиң кежигүннери боттарының мурнунга тургуспайн турар. Оларның кол ажылы — кижилерниң сеткилинге таарышкан, хүнүнүң кедип болур бөдүүн, эттиг, көрүштүг янзы-бүрү хепти даараары.

Чыраа-Бажында хеп даараар кооперативтиң ажыттынганы оске суурларга база ону ажыдып болур деп чүвени көргүзүп турар. Чүгле кызымак, шудургу болур херек. Чер-чер Советтерниң күүскоммарының, ажылагыйларның удуртукчулары чоонуң хереглелиин, тус черде ажылчын күштү өөреиин көрүп турган, кижилерни ажыктыг будүрүктү кшке хаара тудары-биле кооперативтерни тургузуп болурдур.

Шаңгыр-оол МОНГУШ.

Кубаның пайысылалыята 2000 чылга чедир бодунуң чурттатга бажыңнарының байдалын оон миллион ажыг чурттакчылары экижидип алырлар. Чаа районнарга чурттатга бажыңнары-биле кады эмнелге-профилахтика албан черлериниң, уруглар садтарының болгаш школаларның, амыдырал хандырылга будүрүлгелериниң калбак тудуун боттандырып чорудар.

ЧУРУКТА: Гаванаиың чурттакчызы. СЭТА-ның фотохрониказы.

ШЫН — 4-кү арын 1988 ч. февраль 9.

Улуг-Хемниң Ак-Туруг суурда Хүнчүгеш аттыг агитквартира чон ортузунга культура-массалыг ажылдарны организастап турар. Оон ажылын Дембирел Монгушевна Чечек удурткан. Ында шупту 36 өреге киржип турар.

Ол кварталда беш пенсионер, күш-ажылдың хоочуннары, көдээ ажыл-агыйның тускай эртемнигдери, чолаачылар, механизаторлар база бар. Оон чурттакчылары концерттер белеткээринге идепкейлиглер.

Малчыннарга база дузалажып, суурга уран-шеверлерниң делгелгелерин организастаарынга киришкеннер. Суурнуң кудумчуларынга корум-чүрүмнү тудуп, дежурныйлаашкыннарга база киржирлер. Школа-биле харылзааны быжыглап, ургуларының өредилгезинче кичээл, гейин утландырып турарлар. Оон чурттакчылары удавас «Уруглар — өг-бүлеге аас-кежик» деп темажыткан кежээге киржирлер.

ЧУРУКТА: Хүнчүгеш аттыг агитквартираның чурттакчылары концерт белеткелинде. Үделгеде — бот-тывынгыр композитор Каадыр-оол Бегзи.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Чаа ном

АМЫДЫРАЛГА ЫНАКШЫЛ

Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы, хоочун чогаалчы, башкы Леонид Борандаевич Чадамбаның чогаалдарын улуг-даа, биче-даа назылыг номчукчулар сонуургаар чүге дээрге оон чогаалдары амыдыралчы болуп, үе-биле дениеп, чалыыларны эстетиктиг эки түүлдерге чаңчыктырып турар чечен-мерген хевирлерлиг чурумалдарлыг болгаш сеткилден уттундурбас. Ол дугайын чогаалчының шилиттиинген чыынды номунуң эге түүлүнге шүлүкчү Александр Даржай бижээн. Ам талантылыг авторнуң чаа үнген «Бичии оңнуктерим-ге» деп сөөлгү шүлүктериниң номунда «Чонар-даш» деп шүлүүнден чижекти киирикседим:

«...Те, чуңма, аргар, кошкар,
Теве, сарлык болу берген
Магаданчыг эртине-даш —
Бай-Тайгаң байлаа бо-дур.
Чогаадыкчы шевер холдар
Чонар-даштыг диргизишкен»

Үстүнде көргүстүнген чогаалда ышкаш, байлак совет амыдыралдың тургузукчулары ажылчын кижилерниң тура-соруун, эрес-кежээ күш-ажылын алгаан солун чогаалдарга «Аас-кежик — найыралда», «Кайгамчыктыг картошкамны», «Ынак Тывам», «Сылдыстарның чарашталарын», «Чадыр», «Кавказ даглары», «Октябрьның оглу — Совет Тывам», «Кара далай» болгаш оон-даа оске шүлүктер хамааржыр.

Дуржулгалыг, чечен сөстүң мастери Л. Б. Чадамба бичии оңнуктерин кажан-даа утпайн чораан, школачыларның аалчызы болуп, өөреникүлер-биле күзелдиг ужуражып, харын олар-биле кады ёжага, одаг ажыттан чердерге ойнап-хөглеп безин билир, кончуг биче сеткилдиг чораан. Бичии уругларга таарыштыр сөзүзээн оон кижизидилге-эстетиктиг шүлүктери хөй. **Саидан САНДЮ.**

ШОРУ ТЫВАЛААР ТУРДУМ

«ЧОН БОДУНУҢ ДЫЛЫН БИЛИР КИЖИГЕ КОНЧУГ КИЧЭЭНГЕЙЛИГ БОЛГАШ ХҮНДҮТКЕЛДИГ БОЛДУР ИЙИН»

Леонид Васильевич тыва дылды элээн билир.

— Шаанда аныяк турган тывалаарым шору кижи мен. Өскээр чорупканым соонда ам аралажыр, чугаалажыр кижи чок болган ужунда ам тыва дылды үттүп бар чор мен. Ынчалза-даа таан кайын дөгере үттүптар мен. Угаан-медерелде болгаш сагыш-сеткилде таңмаланып калган дыл-дыр ийин — деп ол чугаалаар болду.

— Чүгле чугаалаар эвес, тывалап ырлаар база болгай силер, бир ырдан сактып ырлаарын шенеп көрүнөрем — деп диледим.

Леонид Васильевич шала эгенип, ону-даа шыдавас боор мен дээн хөөннүг олуруп-олуруп, оожум үн-биле ырлай берди.

Өдүтен тайга чурттуг-ла мен.
Өвээнчизиг чыттыг-ла мен.
Чалым тайга чурттуг-ла мен,
Шаанак сиген чыттыг-ла мен.

— Тергиин эки-дир — деп кижимни деткидим. — Ол ырыны Тожуга барып өөренип алган боор силер аа?

— Ол ыры чүгле Тожуда эвес, а бүгү Тывада непперенгей болган — дээш Леонид Васильевич уламчылады. — Шынап-ла, аныямда Тожуның Ак сумузунга аас чогаалы чыып чордум. Оон чонунуң эптиг-эвилээ, черинниң каас-чаражы сеткилимге изелип калган.

— Ол дугайын элээн чугаалап көрүнөрем — дидим.

— Ынчан Тожуже ийи кижи олурар бичии самолёттар ужуп турган чүве. Чеде бээривиске, бисти Самдан, Балдан олар ивижилер турлаанче аъткарган. Ынчан алдын күс душкен, тос ай эгези турду. Арттарны ажып, хемнерни кежип чораашкы, чоннуң аас чогаалын эки билир көк баштыг хоочун ивижилерге чеде берген бис. Ынчан тоол ыдарыдан шала сестир кижилер тургулаан. Чүге дээрге аас чогаалын, оон иштинде тоолдарны эргинниң артышкыннары кылдыр санап турган. Ийи-чаңгыс кижилерге чүдүүр чоруктуң хоразы ол хире хамылаан турган-дыр. Ынчалзажок бистер кижилерге аас чогаалыкың ёзулуг утказын чедингир кылдыр табылбырлап турган, оон өвээш эвес «үүжезин» бүүпп, Тываның эртем-шинчилел институдунуң бижимел фондузунга шыгжаан бис. Ивижилер турлаанга турган, олар-биле аъш-чемнивисти, чаңгыс ог-бүлениң кежигүннери дег, деңге үлежип турдувус. Чамдыкта ивижилеривис аңнап, тыпкан тывыскын биске ак сеткили-биле өргүп турганын сактып келирге, бо кижиниң сеткилинге дыкала эки. Тайгага шак ындыг демнит болбаска, талаар болгай — деп, ол түннеди.

Ам Леонид Васильевичбиле номчукчуну таныштырайн. Оон фамилиязы Гребнев. Төөгү эртемнериниң кандидады, доцент. Амгы үеде Украинаның Ворошиловград облазының педагогика институдунуң СССР төөгүзү кафедразының башкызы. Ол кончуг аныяк турган, ССРЭ-ниң Чыргыдыышкын министерствозунуң хуваалдазын сүзүүр Тывага 1950 чылдың эгезинде келген.

Леонид Васильевич Гребнев үе үеде аныяк-даа бол, дыка берге болгаш солун чылдарны чурттап каапкан турган. Ол Ленинградка төрүттүнген болгаш Ленинград университединиң чеен чүк факультединге өөренип турган. Ынчап турда дайын эгелээн. Хыл дээш чалыы студент ол Төрээн чуртун камгалап чорупкан. Оон канчаар чаалажып турганының демдээ — Алдар орден оон хөрээнге чайнай бергенин.

— 1941 чылдың июль айдан эгелээш 1944 чылга чедир Төрээн чурттуң хосталгазы дээш дайылдажып чордум — деп, Л. В. Гребнев чугаалаар. — Өлүм-чидимнин, өөрүшкү-маңнайны дээш чүкү көрбедим дээр! Алдарлыг генерал Панфилов командылаан 8 гвардейжи адыгжы дивизиянның составынга дайылдажып, Төрээн чурттуң чүрээ — Москваны дайзындан камгалаарынга кирипшкен мен. Ол дивизияга орустар, кыргыстар, казактар дээш кымнарны чок дээр. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, янзы-бүрү нациянның дайынчылары чаңгыс ниинин оолдары дег эп-майыралдыг дайылдажып, дайзынны Москва чоогунга чылта бердивис. Бистер оон Калинин, 2-ги Прибалтика фронтуларынга чаалажып турдувус. Бодум хуумда полк артиллериязынга албан хаап, эм-не мурнуку одуругга туруп алгаш, дайзынны хөме боолаар арганы болган мен.

— Оон улаштыр өөрени бергенинер ол бе?

— Йе, фронтудан дедир эп-есерел, аазап эмнедип, сегерел алгаш, ол-ла университединге өөредилгем улам чылай берген мен. Оны 1946 чылда дооскаш, «этнограф. тюрколог» деп тускай эртеминг болдум. Оон соонда улаштыр аспирантура кирдим. Ынчап турумда Тывадан студентилер чеде берген. Оларның дузазы-биле тыва дылды хандыр өөренип эгелээн мен. Чүге дээрге тываның амыдыралын өөренир этнограф кижи дылды эки билбес болза хорлок болгай. Ынчангаш түрк дыл талазыбиле эртемге чүгле мени эвес, дыл болгаш төөгү талазы-биле тыва кадрларны белеткешкен сураглыг эртемденнер — С. Е. Малов, Н. В. Кюнер, В. Я. Пропп, В. М. Жирмунский, В. М. Наделяев, Е. И. Убрятова оларны сеткилдиг ханызындан өөрүп четтириишкин-биле сактып чоруур мен.

— Тыва дылды өөренип алганыңар ажылыңарга ажыктыг болган боор аа? — деп сонуургадым.

— Ол-даа чигзинит чок. Чеченчидип чугаалаарга, бүгү Тыва хайныгып турар үеде келген-не болгай мен. Ыйнан тывалар көшкүн амыдыралдан сууржуң чурталгаже шилчип, хуу аңылагыйлыг малчыннар колхозтарже чүмү-биле кирип турду. Оон чоорту Хову-Аксынга болгаш Ак-Довуракка комбинаттар тудуп кирипкен. Тыва ажылчын аңгы төрүттүнүп эгелээн. Шак ындыг эргилдезиг үеде кижилериң ишти-хөңүн дөлүдуруп, оларның сагыш-сеткилин ажыдып, оларның аас чогаалын чыып, сайгарырынга тыва дылды билирим кончуг дузалаан. Чон бодунуң дылын билир кижиге кончуг киүээнгейлиг болгаш хүндүткелдиг болдур ийин.

— Силериң «Тыва маадырлыг тоолдар» деп ажылыкар 1960 чылда Москвага үнген. Ам оон дугайында чугаалап көрүнөрем.

— Ук ажылды бижирия мецээ белеп эвес болган. Бирээде, тоол дылы кончуг уран-чечен болгаш ханы философчу уткалыг. Ук тоолдарда бүгү бодалдарны ылап билип алыр апаар. Чижээ, тыва тоолдарда маадырларның мага-бодунуң янзы-бүрү кезектерин даг-биле, тайга-биле, менги-биле болгаш оорга-биле деңнээн боор: дөмөйээниң эъди деңүлчек ак тайга-биле ден, мойнунуң эъди моңулчак ак тайга-биле ден, хавааң көөрге, кадыр ак менги дег, чийи эң эъди ийи сарыг оорга дег болгаш. Шак мындыг чечен сөстерни чон бодунуң мерген угаанывиле, демниг угаан күжүүлүг-биле чогаадып каан. Ийнде, ынчан шинчилелди ажыл соонда, дүне орайга чедир олуруп турган кылып турдувус.

— Леонид Васильевич, силер Тываның ийи томнуг төөгүзүн бижиириңге болгаш парлап үндурериңге идепкейлиг киржип, редколлегия кежигүнү турдунар. Ам оон дугайында наң сөстен чугаалап көрүнөрем.

— «Тыва төөгүзү» дыка хөй төөгүүлериниң археологтарның болгаш этнографтарның хөй чылдар иштинде күжениишкиннинг ажылының түңнели-дир. Мен аңаа бодумнуң хензит-даа бод үлүгүүмнүг киргенимге сеткиним хапып чоруур. Ындыгыя Тываның чаа төөгүзү амыдырал иэн сооваанда бижиттинген чүве-ле болгай. Ам оон бээр 25 чыл чоошкулаар орар. Ынчангаш Тываның дыл-литература болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институдуң «Тыва төөгүзүнүң» чаа үндүрүлгезин белеткеп турарынга кончуг-ла таарыжнар кижи-дир мен. Чээрби ажыг чылдар иштинде амыдыралда болгаш эртемде дыка хөй чаа түүлдер тывылган болдур ийин.

Төөгү эртемниериниң кандидады Л. В. Гребнев тыва аас чогаалын шинчилээринге. Тываның чаа төөгүзүнүң чамдык айтырыгларын аңылап кылырынга көскү үлүүн киирген. Ол көшкүн амыдыралдан сууржуң амыдыралче шилчилге болгаш Тываның ажылчын аңгыының дугайында номнарны бижээн. Оон күш-ажылы төлептиг үнезелди алган. Л. В. Гребнев Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижин-биле шаңнаткан, ол — Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы.

Байыр-оол МОНГУШ.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

Телевидение

ФЕВРАЛЬ

9. Вторник

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Мен, сен болгаш бистер шупту вүсүс». 9.20 — «Оожум Дон». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 11.05 — 11.15 — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — Саратов телестудиязының программазы. 16.50 — Уругларга фильм. «Школаже ырак орук». 18.00 — Чартыкчылар болгаш консерваторлар. Улуг чогаадыкчы ажылдарны боттандырарының перспективазының дугайында. 18.45 — Поэзия минуталары. 18.50 — Бөгүн делегейде. 19.10 — Көрүкчүлериниң дилээ-биле. «Оожум Дон». 2-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Хореографиялыг новеллалар». Фильм-балет. 22.30 — 23.50 — Аныяктар программазы.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Краснодонның хөнге оду». Док. фильм. 8.35; 9.35 — Физика. 10 класс. Чырыктың чалгыг болгаш квантылыг шынарлары. 9.05 — Француз дыл. 10.05 — Геногеография, азы Дииспейлерни барып саналыкар. 10.35; 11.35 — Бойдус эртеми. 2 класс. Хоорайда база суурда кышкы ажыл-иш. 10.55 — «Кристалддар». Док. фильм. 11.05 — Француз дыл. 11.55 — «Сөөлгү орук». Уран-чечен фильм. 13.30 — «Хоорайлар болгаш чылдар». 14.15 — Медээлер. 14.25 — «Чажыт обком хөделип турар». Катаптаан телефильмниң үндүскү сеансызы. Дөрт сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы. 15.30 — 16.00 — «Олимпиадаже оруктар». Телефильм. 18.05 — Медээлер. 18.15 — Ритмниг гимнастика.

КЫЗЫЛДАН

18.45 — «Культура болгаш дыштанылга». Республиканың культура амыдыралында болуушкуннар дугайында. 19.15 — «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Мал кыштаглаашкыны — шалыпчы фронт». «Улусчу театр оруктар». 19.55 — Чарлалдар. 19.45 — Медээлер.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. Музыкалыг маргылдаа. (Марокко). 20.45 — «Бакунуң балконнары». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Истелгени эгелээр». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-ги сериязы. 22.55 — 23.25 — «Элегия». Ф. И. Шаляпин дугайында док. фильм. «Ада чурттуңга эргим аттар» деп бөлүктен.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Ритмниг гимнастика. 18.45 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 19.30 — «Музыкалыг киоск». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Койгуи чүге чаштынарыл».

10. Среда

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — Мультфильмнер. 9.05 — «Оожум Дон». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 10.55 — 11.05 Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — Экии, музыка. 16.50 — Бистиң садывыс. 17.20 — Киржикчилер. «Кижи болгаш бойдус». Аныяктарның экологтуг кижизидилгези. 18.05 — Школа: эде тургустунуушкунуң нарын айтырыглары. 18.35 — Поэзия минуталары. 18.40 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Көрүкчүлериниң дилээ-биле. «Оожум Дон». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 00.00 — «Эфирде музыка». Чапсарда (22.45) — Бөгүн делегейде.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Информация албан черлеринде ЭСМ». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35 — Астрономия. Сылдыстыг дээр. 9.05 — Немец дыл. 9.35 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Физика. Чартык дамчыдыкчыларны ажыглаары. 10.35; 11.35 — А. П. Гайдар. «Школа». 6 класс. 11.05 — Немец дыл. 12.05 — «Истелгени эгелээр. Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы — «Нүгүл». 13.15 — «Композитор Загир Исмагилов». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 13.45 — Медээлер. 13.55 — 15.05 — «Чажыт обком хөделип турар». Телефильм. 2-ги сериязы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Орус дылды өөренип тур бис». Национал школаларның бирги класс өөреникчилеринге телешкола. 18.35 — Уругларга фильм. 19.05 — Делегей байдалының дугайында беседа. 19.15 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бүгү-эвилелдиң 19-ку партконференциязынга уткуштур». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». «Шилип алышкын». Социал талада эде тургустунуушкуннуң нарын айтырыглары. 20.45 — «Малахит». Телефильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 23.00 — «Истелгени эгелээр». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. «Нүгүл».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — «Көдээниң шагы». 19.15 — Грузин ССР-ниң улустуң артизи Э. Вирсаладзе. 19.55 — Реклама. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Чаңгыс дээвир адаанда».

11. Четверг

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Билдингир-даа болза, элдептиг». 9.35 — «Оожум Дон». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 11.30 — 11.40 — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — Музыкалыг эртине шыгжамыры. В. А. Моцарт. 16.25 — Эде тургустунуушкун: дуржулга болгаш нарын айтырыглар. 17.20 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.05 — Экономиктиг билиглерниң үндезиннери. «Телеэко» журнал. 18.35 — Музыкалыг программа. 18.55 — Бөгүн делегейде. 19.15 — Резонанс. Эде тургустунуушкун болгаш хөгжүп орар чурттар-биле ССРЭ-ниң экономиктиг кадыагжылдажылгазы. 20.45 — Улустуң аялгалары. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун: прожектору. 21.45 — «Таныжыпар: аныяк кинематографчылар. 23.15 — 23.30 — Бөгүн делегейде.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Л. Н. Толстой. «Бал соонда». 7 класс. 9.05 — Испан дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. Харылзажырының культуразы. 10.35; 11.40 — Биология. 7 класс. Куш ажылы. 11.00 — Испан дыл. 11.30 — «Даш чүс чылче... бурунгаар». Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.05 — «Истелгени эгелээр». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы — «Нүгүл». 13.15 — «Бойдус-биле эптиг». «Оожум оксан улуг бе?» Телефильм. 14.05 — Медээлер. 14.15 — 15.35 — «Чажыт обком хөделип турар». Телефильм. 3-кү сериязы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Бистиң байыр чедиришкинивисти хүлээп алыңар». Кызылдың Ф. Дзержинский аттыг школа-интернадының 30 чылынга. 18.35 — Уругларга фильм. 19.15 — «Тыва черде». Программада: Медээлер. «Советтер болгаш амыдырал». «Хоойлу болгаш хүлээлге». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Улустуң аялгалары. 20.30 — «Орус архитектураның мастерлери». «Алдарлыг мастер Василий Баженов». 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 23.00 — Москва композиторларының ырлары.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Ритмниг гимнастика. 18.45 — Киноафиша. 19.45 — «Ыраккы Чөөн чүк». Киножурнал. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Хаактарга ужуудушкун».

12. Пятница

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — Мультфильмнер. 9.05 — Бүгү-россия конгурузунуң лауреады В. Зажигин ойнаар (дошпулуур). 9.25 — «Флагман сооңдан чоруп ор бис». Телефильм. 9.45 — Экии, музыка! 10.45 — 10.55 — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — Кыргыс телевидение программазы. 16.50 — «Оол тургаш бээр келген мен». Зүев аттыг фабриканың Культура бажыңының үрер хөгжүм оркестриниң дугайында. 17.20 — Агроүлеструнуң ажыл-херээ болгаш сагыш-човаашкыннары. «Көдээ бөгүн болгаш даарта». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 17.50 — «Булактар» 18.20 — Школа: эде тургустунуушкуннуң нарын айтырыглары. 18.35 — Чүден болгаш чүге». 19.05 — Бөгүн делегейде. 19.25 — Совет Армия болгаш Шериг-Далай Флодунуң 70 чылынга. «Харыы согуг». Уран-чечен фильм. 20.50 — «Эде тургустунуушкун прожектору. 21.00 — «Үе». 21.35 — Бистең Останкинода. 23.05 — 00.20 — Кежээки информация-музыкалыг программа.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35 — 9.35 — Төөгү. 4 класс. Баштайгы беш чылдарның түдүглары. 9.05 — Англи дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. Кижи. 10.35 — 11.35 — Төөгү. 7 класс. XVII чүс чылдың культуразы. 11.05 — Англи дыл. 12.05 — «Бодамча чок өглеңнишкин». Уран-чечен фильм. 13.20 — «Улуг кижилер болгаш уруглар». 13.50 — Медээлер. 14.00 — 15.20 — «Чажыт обком хөделип турар». Телефильм. 4-кү сериязы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Хоорайга трамвай чоруп орган». Телефильм. 18.35 — «Саян эдектеринде кежээ». Литература-музыкалыг программа. 19.20 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Техникага — бедик белеткел». «Февраль 14 — Аэрофлот хүнү». 19.50 — Медээлер.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Баскетбол. ССРЭ чемпионады. Эр кижилер. «Кальгирис» — ЦСКА. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Аңшылар! Аңшылар!». 22.50 — 23.15 — «Уттундурган черлер». Телефильмниң баштайгы көргүзүү.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Циркке шупту ынак. 19.00 — Билдингир-даа болза, элдептиг. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Бистиң нянявыс».

13. Суббота

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Феруза». Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. 9.10 — Кижи. Чер. Октаргай. 10.10 — В. Крайнев ойнаар (фортепьяно). 10.25 — Нарын айтырыглар — дилээшкиннер — шиитпирлер. Бот-оруглга-чарылга болгаш чурттакчы чоннуң ажылы. 12.10 — Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Риим дого богун». (Буркина — Фасо). 12.40 — «Ажык түрек». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. «Чаңгыс үеледиглер» деп бөлүктен. Кезер эмчи Н. М. Амосов дугайында. 13.10 — «Социализм чурттарында». 13.40 — «Дириг амытаннар дугайында». 14.40 — Бөгүн делегейде. 15.00 — Эде тургустунуушкун болгаш культура. 16.00 — М. Глинканың симфониялыг миниатюралары. 16.30 — «Кызыл аът-тыг оол». Док. фильм. 16.50 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. Садыгны организастаарын: дуржулга болгаш частырыглар. 17.20 — Мультфильмнер. 17.40 — Л. Шепитькоңун фильмнери экранда. «Чарлышкын» 1-2 сериялары. 19.40 — «Вашингтон. 1987 чылдың декабры». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 20.45 — Улустуң аялгалары. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 00.15 — «Шупту пираталарда». Концерт. Чапсарда (23.00 — Медээлер).

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Перспектива». Теледопчулал. Польша телевидениениң эртем-тайылбырлыг программазы. 9.05 — Телетеатр абонементизи. А. М. Горький. «Мещанар». 10.00 — «Кадыкшыл». 10.45 — Төөгүнүң арынары. Төөгү болгаш патриотизмни кижизидери. 11.20 — Чылдың үелери. «Февраль». 12.20 — Школа иазыны четпээннериниң мөлүшнар болгаш эстетиктиг кижизидилгези. Бир хар чедир назылыг чаш уругларны кижизидери. 12.50 — «Бир кижиниң үш салым-чолу». Эртем-тайылбырлыг фильм. 13.45 — «Билдингир-даа болза, элдептиг». 14.45 — Мультфильмниң баштайгы көргүзүү. 14.55 — «А. С. Даргомыжскийниң музыказының хүнү». Композиторнуң чогаадыкчы ажылының арынары. 16.00 — «Мимино». Уран-чечен фильм. 17.30 — «А. С. Даргомыжскийниң музыказының хүнү». «Даш аалчы». Шин. 19.00 — А. С. Даргомыжскийниң романстарын Е. Образцова ырлаар. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Койгуинуң казанаа». 20.15 — Орус улустуң хөгжүм хереселдериниң үлегерлиг оркестриниң концерти. 20.40 — «Орус архитектураның мастерлери». «Алдарлыг болгаш эң шевер Матвей Казаков». 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Суббота — ада-неле хүнү. 23.15 — 23.40 — «Уттундурган черлер». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү.

14. Воскресенье

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Медээлер. 8.15 — Ритмниг гимнастика. 9.00 — Телефильм. 9.20 — «Спортлото» тиражы. 9.30 — «Будильник». 10.00 — «Совет Эвилелинге баравыс бооп тур мен». 11.00 — «Эртенги почта». Музыкалыг программа. 11.30 — «Аян-чоруккулар клуву». 12.30 — Музыкалыг киоск». 13.00 — «Көдээниң шагы». 14.00 — «Кадыкшыл». 14.45 — XV кышкы Олимпиада оюннарының байырлыг ажыдыышкыны. Калгариден дамчыдылга. 16.35 — РСФСР-ниң профтехөөредилгезиниң алдарлыг мастери Ю. Д. Городков-биле Остаикинодуң Концерт студиязынга ужуражыышкыны. 18.05 — «Делегей панорамазы». 18.50 — «Концерт-вальс». 19.25 — ТТ-иниң экранында эң баштай. «Ыраажы куштарның чайыды». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Улуг Октябрьдан төрүттүнген». Концерт. 23.10 — 23.20 — Медээлер.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — С. Орловтуң поэзиязы. 8.50 — «Эрудит» киноалы. «Николай Рерих». Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.50 — Портреттер. А. С. Грибоедов. 10.45 — Мергежилди шиляп тура. 11.15 — «Мээң Федотовум». Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.30 — «Аян-чоруккулар клуву». 12.30 — Эртем: теория, шенелде, практика. 13.05 — Кайгамчык кижилерниң амыдыралы. Л. Д. Ландау. 13.50 — «Кышкы хүндө». Эртем-тайылбырлыг фильм. 14.00 — Мультконцерт. 14.45 — «Анна Фирлингиниң оруктары». Б. Брехтиң шиинге тургускан уран-чечен телефильм. «Кураж ава болгаш оон уругларын». 1-2 сериялары. 17.25 — Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Риим дого богун». 18.00 — XV кышкы Олимпиада оюннары. Хоккей. ЧССР биле ГФР-ниң шилиндеп командалары. Норвегия биле ССРЭ-ниң шилиндек командалары. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Чүс чылдарның хыдарын». 20.40 — «Орус архитектураның мастерлери» «Москваның ус шевери Осип Бове». 21.00 — «Үе». 21.35 — Даштыкы фильм экраны. «Бодамча чок өглеңнишкин». Уран-чечен фильм. 23.05 — «К. Орбелян чалап тур». 23.55 — 01.05 — XV кышкы Олимпиада оюннарының. Хаак спорту. 10 км. Херээженнер.

Кино

ФЕВРАЛЬ 9-ТА

«НАЙЫРАЛ»: **«Инспектор без оружия»** 9.30, 11.10, 12.50, 14.30, 16.10, 18.50, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Лиловый шар»** 9.30, 13.10, 16.50, **«Иван Васильевич меняет профессию»** 11.10, 15.00, 20.50, **«Даниил — князь Галицкий»** 18.50 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Седьмая пуля»** 15.00, 18.20, 20.00, **«Про любовь, дружбу и судьбу»** 16.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Искатели приключений»** 15.00, 17.20, 19.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: к-б **«Подростки»** 17.30, 20.00 шактарда.

Агаар

Кызылдың гидрометобсерваториязының дыннатканын ёзугаар бөгүн Кызылга болгаш республикага шөкар будуттаар, чамдык черлерге улуг эвес хар чаар. Коштаан хат хадыыр.

Агаарның температуразы хүндүс 17—22, чамдык районнарта 7—12, Кызылга 18 — 22 градус соор, дүне 30—35, чамдык районнарга 21—26, Кызылга 30—32 градус соок.

Автооруктарга көстүрү эки, хар чаап турда, 2—4 км костүр.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНИҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-83, совет тургузуг килдизиниң 3-41-23, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, көдээ ажыл-агыйкилдизиниң 3-41-16, информация килдизиниң, корректорларның 3-37-11, бухгалтериянын 3-43-41, солуң келбейн барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 эка. Солуунуң индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садывының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың №1.

Чагыг № 2663 ТС — 00632

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың февраль 10 среда № 34 (13634)

1925 чылда үнезилеттингеп.

Өртээ 3 көпеек.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ Афганистан талазы-биле МЕДЕГЛЕЛИ

Афганистанда дайын чөртүлдээзи үр үениң иштинде уламчылап турар. Бо — эң-не аар болгаш берге девискээр чөрүлдээлериниң бирээзи боп турар. Ам бүгү чүвени бодап көөрге, ону политиктиг таарыштырыл шиитпирлээрингe тодаргай үндезинnер тургустунуп келген. Маңаа холбаштыр совет удуртулга бодунуң бодалдарын чугаалаарын, бодунуң туружун эң тода илередирин эргежок чугула деп санап турар.

Чоокку үеде Женевага КНО-нуң чиңгине секретарының хууда толээлекчизин дамчыштыр Афганистанның болгаш Пакистанның аразында чугаалажыышкынарның эвилеглиг кезээ эгелээр. Ам болур чугаалажыышкынарның түңнел чугаалажыышкыннар болу бээринин улуг аргалары бар.

Амгы үеде Женевада чугаалажыышкынарда таарыштырылганың бүгү талаларын хаара тудуп турар документилерни ажылдап кылыры барык дооступ турар. Бо документилерниң санында бот-бодунуң иштики херектеринге холгаарлашпас дугайында болгаш афган дескенниерни Пакистандан дедир чандырар дугайында афган-пакистан дугуржулга: Афганистан Республиканың чазактары совет шеригдерни үндүрүп эгелээриниң тодаргай хүнүн 1988 чылдың май 15 деп доктаатканы болгаш ону 10 айлар дургузунда доозарын дугурушкан. Бо хүнүң доктаадырда таарыштырылга дугайында дугуржулгаларга ат салыры 1988 чылдың март 15-тен орай эвесте болурун болгаш аңаа дүүшүп олар шупту ийи ай эрткенде хары үзүн күштүг болуурун барымдаалаан. Бир эвес дугуржулгаларга ат салыры март 15-тен эрте болу бээр болза, аңаа дүүштүр шеригдерни үндүрери база эрте эгелээр.

Соолгу үеде мындыг айтырыгны база садып турган совет шеригдерни үе-чадаларын үндүрер үеде, бирги үе-чадада совет шеригдерниң алдэп улуг кезиин үндүрүп болбас турган чоор бе? Ажырбас, оон-биле база чөпшээрежип болур. Афган удуртулга болгаш бис оон-биле чөпшээрежип бис.

Бо бүгү чүүлдер таарыштырылга дугайында дугуржулгага эң чоокку үеде ат салып болурунга эргежок чугула байдалдарны тургузуп турар. Контроль механизмин тургузар дугайында дугуржулга база бар.

Чүнү кылыры артканыл? Совет шеригнерни Афганистандан үндүрериниң бүгү-деге таарыжыр хуусталарын доктаадыры-дыр. Чогум-на харын хуусаалары, чүге дээ-де совет шеригнерни үндүрериниң дугайында принципиалдыг политиктиг шиитпирни бистер афган удуртулга-биле дугурушканывыс-ты ёзугаар элээн үе мурнундала хүлээп алган бис. ол дугайын чарлаан-даа бис.

Хуусаалар дугайында айтырыгның техниктиг болгаш политиктиг талалары бар. Техниктиг талага хамаарыжыр чүүл болза, ол шеригнерни херек кырында үндүрериниң үе негеттинин турары. Ону делгереңгей тайылбырлаан ажыы чок боор.

Херектиң политиктиг талазы чүл дизе, совет шеригнерни үндүрери Афганистанның иштики херектериниг холгаарлаашкынын болдурбазы-биле холбашканы болур. Ам бо айтырыгны шиитпирлээрининң үндезинни тургустунган.

Женевада афган-пакистан чугаалажыышкынынар ны ың дүргек болгаш чедиишкиннит дээштурунга идиг бөөр соруглга-биле ССРЭ-нип болгаш Афганистан Республиканың чазактары совет шеригнерни үндүрүп эгелээриниң тодаргай хүнүн 1988 чылдың май 15 деп доктаатканы болгаш ону 10 айлар дургузунда доозарын дугурушкан. Бо хүнүң доктаадырда таарыштырылга дугайында дугуржулгаларга ат салыры 1988 чылдың март 15-тен орай эвесте болурун болгаш аңаа дүүштүр олар шупту ийи ай эрткенде хары үзүн күштүг болуурун барымдаалаан. Бир эвес дугуржулгаларга ат салыры март 15-тен эрте болу бээр болза, аңаа дүүштүр шеригнерни үндүрери база эрте эгелээр.

Соолгу үеде мындыг айтырыгны база садып турган совет шеригнерни үе-чадалап үндүрер үеде, бирги үе-чадада совет шеригнерниң алдэп улуг кезиин үндүрүп болбас турган чоор бе? Ажырбас, оон-биле база чөпшээрежип болур. Афган удуртулга болгаш бис оон-биле чөпшээрежип бис.

Бо бүгү чүүлдер таарыштырылга дугайында дугуржулгага эң чоокку үеде ат салып болурунга эргежок чугула байдалдарны тургузуп турар. Контроль механизмин тургузар дугайында дугуржулга база бар.

Чүнү кылыры артканыл? Совет шеригнерни Афганистандан үндүрериниң бүгү-деге тааржыр хуусталарын доктаадыры-дыр. Чогум-на харын хуусаалары, чүге дээ-де совет шеригнерни үндүрериниң дугайында принципиалдыг политиктиг шиитпирни бистер афган удуртулга-биле дугурушканывыс-ты ёзугаар элээн үе мурнундала хүлээп алган бис. ол дугайын чарлаан-даа бис.

Хуусаалар дугайында айтырыгның техниктиг болгаш политиктиг талалары бар. Техниктиг талага хамаарыжыр чүүл болза, ол шеригнерни херек кырында үндүрериниң үе негеттинин турары. Ону делгереңгей тайылбырлаан ажыы чок боор.

Херектиң политиктиг талазы чүл дизе, совет шеригнерни үндүрери Афганистанның иштики херектериниг холгаарлаашкынын болдурбазы-биле холбашканы болур. Ам бо айтырыгны шиитпирлээрининң үндезинни тургустунган.

Женевада афган-пакистан чугаалажыышкынынарның эвилеглиг кезээ эгелээр. Ам болур чугаалажыышкынарның түңнел чугаалажыышкыннар болу бээринин улуг аргалары бар.

Амгы үеде Женевада чугаалажыышкынынарда таарыштырылганың бүгү талаларын хаара тудуп турар документилерни ажылдап кылыры барык дооступ турар. Бо документилерниң санында бот-бодунуң иштики херектеринге

Партийжи информация

СЫРЫЙ ХАРЫЛЗААЛЫГ АЖЫЛДААР

Райкомнуң аппарадының коммунистериниң массалыг информация чепсээ-биле харылзаазының дугайында айтырыгны бо чылдың январьның тоончузунде партия Барыын-Хемчик райкомунуң аппарадының партия эге организациязының хуралынга чугаалашкан.

Ацаа «Хемчиктиң сылдызы» солуунуң харылсалгалыг ажылдакчылары база олурушкан. Райкомнуң килдис эргелекчизи А. Бууруулдай хүн айтырыының талазы-биле доңчу илеткел кылгаш, районда массалыг информация чепсээ, ылаңгыя «Хемчиктиң сылдызы» солуунуң редакциязы-биле аппараттың коммунистериниң аразында быжыг, эш хүзүүлүг, бот-боттарын биичир ёзулуг харылзазы тургустунмаанының, райком ажылдакчылары ук солуунуң пропагандисчи, организаторлуг үшүр-дүзелиң боттарының ажылынга ажыглавайн, солуунуң арныга партийжи ажыдыралдың яңзы-бүрү талаларының дугайында материалдарны эвээш онза турарын бот-шүүлтүлекчи ёзу-биле демдеглээн.

Солуунуң шүүтүлчүлелдиг материалдарынга хамаарыштыр харыы бербес, четпестерин баш удур чайладырын болгаш боттарының четпес талаларын аттынып алырын бодаас чамдык удуртукчу коммунистерни ол хуралга адап, олардан негелдени шыгыырадырын, парлалганың шүүтүлчүлелдиг материалдарынга хамаарыштыр партийжи негелдени тургузуп ажылдаарының сорулгаларын ол хуралга тодаратkан.

Ол шыкаш журналист Т. Хертектиң «Ролюн болгаш харылсалгазын үнелээр» деп шүүтүлчүлелдиг үүлүг эрткен чылдың октябрьда «Шынга» парлаттынган турган. Партия райкому бодунуң политиктиг органы — «Хемчиктиң сылдызы» солуунуң кошкак удуртун, район парлалгазының ролюн болгаш харылсалгазын чогуур деңнелге үнелеп көрбейн келгенин авторунуң шүүтүлчүлээнин база чөптүг болуп турарын эге организацияның коммунистериниң үстүнде хуралынга илеткелчи демдеглээн.

Хуралга «Хемчиктиң сылдызы» солуунуң редактору В. Хомушку дыңнадыг кылган, партия райкомунуң бюрозунуң секретарьларының эде тургустунмаашкынну удуртуп турарының дугайында айтырыгны сайтарып чугаалашкан пленумунуң соонда райком-даа, редакция коллективи-даа түңнелдерни үндүрген. Бот-боттарының аразында харылзааны быжыглаарынче кичээнгей салып, парлалганың ролюн удаа бедидер даэш деминг ажылдап эгелээн. Бо дугайын редактор В. Хомушку чугаалаан, анты үеде солуунуң ажылында бар четпестерни анализтеп, оңу чайладырының хемчетлерни алырының чугаазын чугаалаан.

Партия райкомунуң бирги, иңги секретарьлары Б. Нурзат, В. Петров, килдис эргелекчизи Б. Хомушку, комсомол райкомунуң бирги секретары С. Бовкуш олар боттарының саналдарын ол хуралга база бергеннер. Райононуң партия, совет органнары район солуну-биле харылзааны улам ханылдыр, оон ажылын улам экижидип, ону райкомкуң, райкүүскомнуң ёзулуг дузалаачызы, сүмелекчизи кылдыр аңаа удуртуланы күштелдирериниң чугулазын демдеглээннер.

Хүн айтырыының талазы-биле хүлээп алган докладта бо талазы-биле сорулгаларны тодаратkан.

Василий АВЫРАЛ.
Барыын-Хемчик район.

ЭЛИТА ҮРЕЗИННЕР

ГАТЧИНА. (Ленинград область). «Белогорка» эртем-бүдүрүлге каттыжышкыны тараа болгаш тарымал ситен культураларының үрезинни чагыкчыларже чорудуп эгелээн. Россия Федерациязының, Украинаның, Белоруссияның болгаш Латвияның ажыл-агыйларынче үүле элита үрезиннерни чорудуп берген.

Бо каттыжышкынның чогаадыг тургусканы көк-таранның «Волхова» дээр сорттунга чагыглар хөй кээп турар. Ол сорт бир гектардан иа 65 центнер дүжүттү магадыладыг-биле бээр.

(СЭТА).

МАЛЧЫН БОЛУРУ ЧАЖЫНДАН

Район төвүнүң мурнуу талазында, ырак эвесте Бугалыг деп черде, кыштаг туруп турар. ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң Мугур-Аксы ортумак школазынга керээ ёзугаар хүлээдип бергени бир кодан хою ында. Кыштагта эртен чеде берген бис. Өдекте каш хой бар, торупкеннери ол. Өөреникчилерниң ажаап азырап турары мал-маганының, кыштагда ажыл-ишкин дугайын башкы Окпап-оол Бегзиевич биле звеноңуң удуртукчузу Анай-Хаак Бадаң биске таныштырды.

Школа реформазын амыдыралга боттандырар, эң ылаңгыя өөреникчилерни күш-ажылга кижизидер талазы-биле Мугур-Аксы ортумак школа (директору Владимир Донгак) соолгу үеде элээн боттуг ажылдарны чорудуп турар. Эртен чайын үстүкү класстарның өөреникчилери төрүвес бир кодан хойну семирти азыраап, күрүнеге дужаараан. Оон аңгыда тоску классчы уруглар 10 ажыг кижи совхозтуң сарлык фермаларынга дуржулгалыг утбаларының удуртулгазы-биле ийи белүк болуп алгаш, чайгы дыштанылгазында саанчылап ажылдаанар. Ам бо база бир ажыктыг ажыл: совхозтуң дирекциязы-биле дугурушкаш, бир кодан төрүүр хойну январьдан бээр хүлээп алган. Мында үүле тоску-классчылар ажылдап, практика эрттирип турлар.

Бистер ол коданга улуг хат-шүүрган соонда каш-ла хонганда чеде берген бис. Эжизи көрген: ол хүн школачылар хою одарже үндүрбээнner. Кажаага оларын арттыраш, чем каап берип турган. Ынчалза-даа дагдыныкчызы Кара Дыдыраповна Донгактың чурттап олурган өөн шуурган буза шаап каапкан. Ол бир багай болган. Хатка кажааның дээвиирин база сигенни алыспас дээш школачылар элээн хемчегlерни алган.

К. Д. Донгак бо хойну чыл эгезинге чедир кадарган, оон бо ажы-төлүнге — өөреникчилерге дужаап берген, боду оларны ажылга өөредип, дагдыныкчы болбушаан, сакман. чылап ажылдап турар. Кара Дыдыраповна колхоз турдала хойжулаан, ынчангаш бо өөреникчилерге бодуңуң байлак дуржулгазын дамчыдып берип турар.

Өөреникчилерниң аразында малга аажок эптиг урутлар, оолдар-даа бар-дыр. Эскерип тур мен. Оон аңгыда чуду-каралаар, хураганнарын тоттур эмзирбес, бо ажылдың «ъдинче» кирбестери-даа бар-ла-дыр — деп, Кара Дыдыраповна бодуңуң эскерген сеткилин чугаалады. Улуг кижи кайыын эндээр. Малчыныңң шак ындыг эскерини бистер башкызынга чугаалаан бис. Малга ажаалда херек. Чаңгыс хураган-даа хорадып болбас.

Бир белүк өөреникчилер оон хондур ажылдаар. Олардың аразында малчыннар уруглары-даа бар. Ылаңгыя звено удуртукчузу, коданда мал эмчизиниң хүлээлгезин күүседип турар Анай-Хаак Бадаң кодан хойну чаасканаан-даа хүлээп ап болур. мен дээрзин хөөредир чокка чугаалады. Ол малчыннарның уруу болгаш, шынап-ла, мал-маганны азырап, хураганнарны ыдып, тударының өргазын эки билир. Ол ында звенону удуртуп турары-даа таварылга эвес. А чамдыктары суурга өскен болгаш мал ажаарының аргаларын кайыын билир дээр силер. Ындыг деп эвес чоруктуу барымдаалааш, дуржулгалыг өөрү коданга база бир беш хонуң артып каапкан, чаа келгеннерин ажылга өөредир. Чүрүм ындыг.

Мал-маганның байдалы кандыгыл?

— Хураганнарын ыстың чамдыктарының аксы кемдип тур. Под-биле чаарывыска эттине бээр-ле-дир — деп, Анай-Хаак тайылбырлады. Коданда мал чеми — сиген, чарба, дус-даа бар, сугну үргүлүң эккеп турар. Мал эмнелгезинiң ажылдакчылары, ол ышкаш коданның хамааржыры совхозтуң № 3 хойжу бригадазының удуртукчузу база школаның-даа төлээлери доктаамал кээп турар. Черле коданга кичээнгей, хайгаарал улуг. Бис аңаа турувуста, школаның ажыл-агый эргелекчизи Хөмүр эккелдя. А совхозтуң кол электригя Эртине Сааяевич Чыдым үрели берген моторну солаап, чаазын салгаш, ону ажылдадыпты. Өөреникчилерниң өөрүшкүзү аажок. Сайгылгаан-чырык чокта бергедээн болдулар.

Хөй хойнуң аразында кандыызы-даа турар, чамдыктары хураганын албас болгулаар, ынчан Анай-Хаак тоотпалааш олурупtар. А чамдык хойлар оглун тоттурбас боорга, оларны сүткүрлерине чагыштырар, эмискиктээрдаа таварылга турар.

Школаның бо коданында 370 хой бар. Бис ол хүн аңаа чоруувуста 130 хой терээн турду. Чаш хураганнарны дагдыныкчызы баштааш, шуптузу хуваажып алган ыдып, тудуп турар. Түге ынчаш түгле тоску класстарның өөреникчилери ында ажылдап турары ол ынчаш? Олар школада мал ажылының талазы-биле теорияны өөренип турар, а практика-зын мында, Бугалыгда, кыштагда эрттирип турары бо.

Кыштагда ажыл чымыштыг эртенгиниң 6 шакта оореникчи малчыннар турар. Чемненип алгаш, ажылдап кириптер. А дүне эрлчежип тургаш дежурныйлаар. Эртен хураганнарны, оларның иелерин чемгерип, суггарган соонда одарже үндүрер. Ол хүн хойну Хаяа Чындын-оол биле Орлан Байыр-оол кадара бергеn болдулар. А Рада Донгак биле Ульяна Айтыыш поварлаан. Малды ажаары, чемгерери, суггарары Лилия Аракчаа, Донзуң Санчат, Вера Иргит, Анай-Хаак Балдан, Алимаа Кара-Сал, Аңчыоол Очур оларда онаашкан.

Ажыл график ёзугаар чоруп турар. Дүште 12 шакта кажаага ажыл база хайныгып-ла үнер, а кежээ 18 шакта шупту ажылдан кирипtер. Мугур-Аксы школазы ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң дирекциязы-биле кады улуг ажыктыг ажылды боттандырып турар-дыр. Бугалыгда ажылдап турар тоску классчылардан Мөңгүн-Тайганың аныяк болгаш сураглыг малчыннары ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутады Борис Тейнин, ССРЭ-ниң Күрүне шаңналының лауреады Вячеслав Иргит, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутады Нина Чыжыр-оол, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутады турган Хүлер-оол Коңгаржап, Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Мочак-оол Донгак ышкаш сураглыг кижилер үнери чугаажок.

Седен ХЕРТЕК,
бистиң корр.

ЧУРУКТА: дагдыныкчы Кара Донгак өөреникчилер-биле.

Валерий ЯРОВИКОВТУҢ фотозу.

РАФ: чыл эрткенде

ЕЛГАВА. (Латвия ССР). СЭТА-ның корреспондентизи К. Маржарянның дамчыдып турары болза: «РАФ» заводтуң директору В. Боссерт ажылдап турары албан-дужаалынга ийиги соңгударының экзаменин эки дужааган. Эрткен чылын «РАФ» заводтуң директорунуң албан-дужаалынга ажылдадыры-биле Бүгү-эвилел конкурузун чарлаан. Директорнуң албан-дужаалынга ажылдаар күзелдиг барык 4 муң хире кижини депшиткен. Ацаа Виктор Давыдович Боссерт чаасканаан арткаш, директор болган. Чыл эрткенде директорнуң албан-дужаалынга депшиттирген шупту кордакчылар Елгава хоорайга чыглып келгеннер.

Амга чедир кылган бүгү түүлдер —келир үеде кылыр ажылдарның үндезини болган — деп, В. Боссерт чугаалаан. — Моон мурнунда планны күүседип чадажып турду, а бо чылын микроавтобустар бүдүрер планны күүсеткен. Харын-даа нормадан ажыр муң автобусту кылган бис. Оларның алдызын ажылчыннар өскүс уруглар бажыңнарынче халаска дамчыдып берген. Арткан машиналарны саткаш, алган арыг орулганы бүдүрүлгенин социал хөгжүлдезининг фондузунче киирген. Ажылчыннарның шалыңы 25 хуу, а күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерин 33 хуу өскен. Бир чурталга бажыңын, Риганың далай эриктеринiң чоогунда пансионаттың бирги ээлчээн. Крымда пионер лагерин туткан. бүдүрүлгени чаартырын эгелээн. Ынчалза-даа бо түүлдер ам-даа эвээш.

Алызында барып, автомобиль тудукчуларының бүдүн хоорайын тударын директор бодап турар. Школа назыны четпээн уруглар албан черлери, спорт баазалары, кайгамчык улуг завод туттунар. Кол-ла түве болза, машиналарның күчүзүн болгаш шынарын бедидери деп заводтуң директору бодап турар. Ону чедип алыры-биле заводтуң чаа корпустарын тудар фини тудугжулар-биле чугаалажышкыннарны бо айда чорудар деп турар. Коллектив бүдүрер машиналарынга хереглээр чаа шимчедикчилерни, оске-даа белдирлерни барыын герман фирмалардан алыр дугайында чугаалажышкыннарны март айда чорудар. «РАФ» машинаның оске чурттарда машиналардан дудак чок чаа хевирин делегей кооперастаашкынынга үндезилеп тургузар.

Заводка мооң мурнуында ажылдап турган 60 удуртукчудан ам түүле 14 кижи арткан, өскелерин шуптузун солаан. Оларның ортумак назыны 52-ден 36 чедир кызырылган. Чаа удуртукчуларны эрткен чылын директорну соңгааны ышкаш, база ажылчыннар соңгаан.

ЧААРТЫКЧЫЛАРГА ДАЯНЫП ТУРГАШ

Күруне будурулгезининг дугайында Хоойлунуң 13 чүүлүнде күш-ажылчы коллективтиң социал хөгжүлдезининг айтырыгларын чугулалап айыткан. Хол-биле кылыр, аар ажылдарны чоорту эвээжедип тургаш, күш-ажыл кижининг амыдыралчы хереглели болу бээр кылдыр ону чогаадыкчы, чаартыкчы болдурар сорулга салдынып турар. Ол доктаамал кичээнгейин негээр белен эвес сорулга болур. Будурүлге чорудулгаларын автоматчыдары болгаш механизастаары, күш-ажылды организастаарын экижидеря, бирги ээлчегде, ажылдаар черлерни рационализастаары негеттинип турар.

Эрткен чылдың түңнелибиле алырга, будурулгелерни чаарты эде дерип-чепсеглээринге элээн чарыгдалдарны үндүрген, ацаа мурнуку чылдаазындан 22 хуу хөй хереглгини ажыглаан. Хол-биле кылыр ажылды «Тыва дагдуу» комбинат эвээжеткен. Кызылдың дааранылга фабриказы, «Тыва автотранс» каттыжышкын, радиотеледамчылыгга төвү, телеграф-телефон станциязы болгаш оске-даа чамдык будурулгелер бо талазы-биле элээн ажылдарны кылып чоруткулаан.

Кылдынган хемчеглер күш-ажылдың будурукчүлүүн бедидерине, ажылчыннар саның кызырынга болгаш чаа аргаже пилчилгеге белеткенирinге идиг болган. Комплексилиг механизацияны ажыглап эгелээн будурулгелерде бир кижиге хамаарыштыр ажылдап кылышкын 14,6 муң рубль чедип турар. Будурулгелерниң 60 хуузу механизастаттынмаан болгаш оларның көргүзүү оон ийи катап куду болуп турар.

Тудутда бо ажылче сагыш салып эгелээн. Бир эвес 1986 чылда малгаштаар ажылдарны механизастааны 50,6 хуу турган болза, эрткен чылдың бирги чартыында ол 58,3 хуу четкен. Дозулаар ажылдар 37,7 хуу турганын, дангын 57 хуу чедир оскен. «Тыва тудуг» тресте малгаштаар ажылдарның бир кижиге хамаарыштыр нормазы 15 дөрбелчин метр болза, дериглерни ажыглаанының түңнелинде, ол көргүзүт 16,8 дөрбелчин метр апарган. Дозулал ажылдарының талазыбиле ажыкнашкинерин «Шагаан-Арыг тудуг» трест чедип алган. Чартык чыл түңнели-биле ол республиканга эң бедик көргүзүглүг болган —43,3 дөрбелчин метр.

Специалистериниң болгаш чаартыкчыларының бо ажылга ролюн күштелдирери чугула дээрзи билдингир. Ол дугайын чамдык удуртукчулар херекке албайн турарын декабрьда эрткен «Хол-биле кылыр ажылды машина кылзын» деп кыйгырыглыг көрүлде түңнелдери бадыткаан. Орта 37 авторлар киришкен. Совхозтардан кым-даа киришпээни хомудančыг болган. Мал ажылын механизастаары үениң негелдезинге ам-даа четпейн турар. Саанчылар аар бидоннарны көдүрүп, мал чемин хол-биле каап берип турар. Эрткен беш чылда мал чемгерер, одек аштаар, хой суггарар ажылдарны механизастаары оранчок четпес болган. Көдээ ажыл-агыйның специалистери олутпай болуп, ону шинтпирлээриниң оруктарын дилеп тыппайн турары ол.

1987 чылга чедир «Тыва суг-тудуг» трестиң будурулгетехниктиг комплектация эргелелиниң ажылчыннары металл хоолайларны хол-биле чангыстап шарып турган. Трестиң ажылдакчылары Оргтехсуг тудуг институдунуң Красноярскиде филиалыбиле кады ону автоматтыг дериг кылдыр кылган. Оон түңнелинде 8 кижи хостал-таган, бот-үне 11,8 муң рубльге чиигээн. Күш-ажылдың будурукчүлүү 10 катап өскен. Чаартылгага БТКЭ-ниң кол инженери В. И. Анферов, килдис эргелекчизи А. И. Удальцов, кожукчу-стропальщик А. И. Браун олар идепкейлиг киришкеннер. Бо ажыл ЭТН-ниң бирги шаңналынга төлептиг болган.

№ 3 АТБ-ниң чолаачызы Александр Анатольевич Владыкиң кожуглуг КамАЗ мунуп турар. Ол кузовту боду ажыттынар кылдыр чогаадып алган. Кабинадан дүжүп, кузов ажыдып. хаап турар уе эвээжээн, рейстер 12-ден 17 чедир көвүдээн. 3 муң рубль орулгалыг чаартыкчы санал кирген чолаачы ийиги черни ээлээн.

Чаартыкчылар көрүлдезиниге «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынының автобазазының ажылчыннары В. Г. Потемкин, В. Н. Арзамоспев, Н. Г. Нисковскиx, «Тудуг кезектери» комбинаттың механиги В. Д. Кузнецов, геология экспедициязының отряд начальнигги Л. М. Чупахин, электри четкилериниң подстанция начальнигги С. И. Белов олардың ажылы эки үнелелди алган.

Галина ТУТЫНИНА.

Хандырылганар кандыгыл?

МЫНЧАГА ЧАДАШКАН

Эртем редакциязы Бистиң «Большевик» совхозтуң төвү —Шеми суурга үш чыл бурупгаар кудуктар каскылап каан чүве. Чоннуң ол үеде өөрүшкүзүн чүге деңнээр. Ынчанмайн канчаар. Чоннуң амыдырап-чурттаарынга ол хире таарымчалыг байдал тургузуп турда. Ол өөрүшкү чоорту өжүп калган, түге дээрге ол кудуктарның кайызындан-даа чаңгыс аяк-даа суг амзап көрбээн.

Суурнуң ужу-бажында каспынган кудуктарга чеже хире түүнүг акша чарыгдаан чүве. Бо талазы-биле хуралсуглаага чеже-даа сагындырып келген. Бисте чонче кичээнгей салыр чүве болза, депутаттар чеже чүве. ССРЭниң, Тыва АССР-ниң, район болгаш кодээ Советтерниң дээш. Олар бо бүгүнү дыңнаваан эвес-ле болгай. Дыңназа-даа, кулааның дашты-биле эрттирип турарлары ол эвес бе?

Чурттакчыларның чамдыктары бир километр ажыг черден сугтап турар. Оларның иштинде кырганнар, чаш ажы-төлдүг иелер дээш кымнарны ол дээр. Суурнуң адаа талазын «Мунгаш-Булун» дижир. Кудуктуң бирээзи бо девискээрде. Ол девискээривисте ийи-даа депутат бар. Чаа депутаттарывыс кудук дугайында чоннуң хомудалын саазынга бижип ап-ла турар. Ол хирезинде ажыл-херекке боттанганы көзүлбес. Кудукка электри энергиязы херегин билгеш, ол чоок-кавының чурттакчылары кудук чанында бир чазыны демнежип тургаш, тургускан-даа. Ол чагыны арай боорда тургузуп кааргга, сывырган демирлер тывылбайн туруп берген. Таанда мындыг деп чүве каяа турар боор.

Чаа бир чыл эртип чор. Бо-ла кудуктарның талазыбиле эрткен чылын база «Шынга» хомудалдыг чагаадаа парлаттынган чүве. Оон кандыг-даа түңнел үнмээн болган. Бодум хуумда ону номчаан болгаш, ам-на кудуктуг болур-дур бис деп амырап орган бис. Ам бо кижи фактуруң бирги черде көрүп турар үеде, чоннуң негелдезин кичээнгейге ап, совхоз дирекциязы, девискээрде көдээ, район Советтеринiң депутаттары бир янзы ходелири магат чок деп идеген артым.

• • •

Суурувуста чоннуң культурлуг дыштанылгазынга хамаарыштыр бир дилег бар. Шеми суурнуң девискээринде конькилээр дош чок. Бо байдал аныяктарның болгаш өөреникчилерниң хостуг үезинде арыг агаарга селгүүстээринге шаптыктыг. Чамдык элээдиг уруглар дожаналы берген машина орунга, катокта чүве дег, ойнап хүнээр. Ынчап тургаш, машина-трактурга бастырза канчаар. Суурнуң бир черинге кылымал каток кылып алыр талазы-биле сүмелеп пат болган. Ол бот-идепкейни деткивес болду. Кижи бодаарга, шоолуг шүүдел-даа үнмес хире. Агитквартиралар аайы-биле ону кылып алырынга чүге шефтеп болбас бис. Мону чүгле организастаар кижи чок болуп келгенинде. Каток-даа болза, ажы-төлдүң культурлуг дыштанылгазынга бир янзы үе арттырер чери болбас бе? Ынчангаш бо дилегни база суурда спорт комитет өөренип көөрүн күзээр мен.

Олег ТЮЛЮШ.
Чөөн-Хемчик район.

ӨӨРЕНИКЧИЛЕР МАЛЧЫНГА ЧАДАШКАН

Ол хүн Кара-оол Салчактың кыштаанга холзээлиг-ле болган: Сесерлиг ортумак школазының 8—10 класстарының өөреникчилери малчыныңң кажаазын коптарып, жып бээри-биле шефтеп келген. Хөй кижи ажылдаарга хөглуг-даа. Башкы Дыртый Чыдымович Иргит оларны хей-аът киирип турган. Оюн-баштак чугаа ажыл-биле капсырлашкан.

Өөреникчилер улуг кажаанын көрженин коптарып дооскан.

Малчын Кара-оол Дылбаевич Салчак аңаа улуг дузалы чедиргени дээш өөрүп четтиргенин сеткилиниң ханызындан илереткен.

Сарыг-оол УДУМБАРА.
Бии-Хем район.

Чагааларның изи-биле

«БАЙДАЛ ТААРЫМЧАЛЫГ БОЛЗА...» 30. 07. 87.

• Оон бээр алды ай эрткен, кандыг өскерилгелер болганыл? •

Эрткен чылдың июль 30-де солунуун «Хандырылгаар кандыгыл?» деп рубриказының адаанга «Байдал таарымчалыг болза...» деп материал парлаттынган. Ында Шагаан-Арыгда амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң Арыг-Үзүү суурунда комплекстиг хүлээп алыр пунктутуна ажылдаар байдалдың таарымча чогун айыткан. Тодаргайларга, чагыглар хүлээп алыр, хеп даараар-даа өрээли чаңгыс. Чонуун дужааган нарын херекселдерин тургузар, оларны септээр чер олла бажыңның тар коридору. Ам алды ай дургузунда кандыг оскерилгелер болганын көрүптээли.

Совхоз директору Ч. Н. Чигжит улуг. делгем өрээлдерлиг бажың бээрин комплекстиг пунктутуна ынчан чорумда аазаан. Ол аазаашкын бүткен. Совхоз конторазының үстүү талазында ийи аал чурттаар делгем өрээлдерлиг бажыңның бир талазын оларга берген. Чагыглар хүлээп алыр, даараныр, нарын хереккелдер септээр, баш таарар, идик септеп-селирир өрээлдер, оон от салыр өрээл база бар. Даараныр өрээлде калбак стол, хеп шкавы, даараан хеп базар стол немешкен. Баш таарар өрээлде бир көрүнчүк, чунар-демир, ийи сандай эккеп берген. Бир демир шкаф база немешкен. Электри-биле ажылдаар даараныр чаа машина алган. Ону чаа счётчик салгаш, ажыглап эгелээр. Николай Домаажыкты Шагаан-Арыгда идик даараар черже өөредип чоруткан. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, оларда ажылдаар байдал экижээн. Ам херек түгле ажылдакчыларның бот-харыысалгазындан, күжүп база билиния үндүрүп тургаш, бот-тарының үлүүн дем-биле кинереринден хамаарыжыр.

Мурнуку чылдарда комплекстиг пунктунуң ажылы районда эки диртип келген. Ынчалзажок эрткен чылдың сөөлгү кварталының планын күүседип шыдаваан. Бо талазы-биле көдээ Совет күүскомунуң доктаамал комиссиязынга эргелекчи Минчей-маа Чамбал отчёдуун берип, чылдагаанынарын тайылбырлаан. Эрткен чылдың сөөлгү кварталында ол үргүлүг бюллетеньнеп келген. Эмнелгете ийи удаа эмнедип чыткан. Оон аңгыда, нарын херекселдер септээр мастерлер чамдыкта кээр хүнүнүң графигин үзүптер, көдээ суурларже болгаш малчыннарже үнүүшкүн кылыр машина база келбейн баргылаар. М. Чамбалдың ажылын доктаамал комиссияга көрүп, сайгарып турза-даа, четпестерни чайладырынга дуза көргүспээн, эдериниң хуусаазын айытпаан. Хүлээп алган шинтпириниң күүселдезин чедип албаан. Бо бүгүнү көдээ Советтиң план-бюджет комиссиязының даргазы, депутат фельдшер Г. С. Даржай-биле чугаалажып ора билдим.

Комплекстиг хүлээп алыр пункт төп суурунуң чонунга ачы-дуза чедиреринден аңгыда, Арыскан, Иштии-Хем суурларын болгаш малчыннарын база харыылаар. Ынчангаш оларның ажылы көдээ Советке дорт хамаарылгалыг. Ол-бо черлерже комплекстиг үнүүшкүннерде пунктунуң ажылдакчыларын кады кириштирер болза эки. Ылаңгыя баш таарар мастер Эльвира Шоюн-Нава суурларже машина тыптырга-ла, үргүлчү барып турарын чугаалады. Барган хүнүмде мастерге чаңгыс-даа кижи бажын таартып келбеди. Ындыг таварылгада суурда бүдүрүлгелерже түге барып ажылдап болбазыл. Оларның удуртукчулары-биле баш бурунгаар дугуржуп, чеде бээр хүнүн сүмележип ап болгай. Участок эмнелгезиниң фельдшерлериниң бирээзин эдертип алгаш, арыг-шевер темазынга тайылбыр ажылын кылбышаан, баш таарар мастер ажылдаар болза, улам таарымчалыг. Өске-даа аргаларны тып ажылдап болгай. Бир эвес чылдагаан дилеп орар болза, ай, квартал планнары күүсеттинмейн баар. Шимченгир, түттүнгүр база тывыңгыр ажылдаары күзенчиг.

Эргелекчи М. Чамбал кадыының байдалы-биле халашкаш, аңаа даараныры дугурушкан. Даараныкчы Дарый Чыңгыровна Колга бир күш немешкен. Ол бут машиназынга даараныр келген. Эрги машина болгаш, хептиң тиин даараар чери чок. Бышкан хептиң улуг кезектерин тудуштур даараан соонда, тиглерин, өөктер дижизин ыяап-ла хол-биле даараар. Ажылдың бир саадаар чоруу ында дээрзин Д. Кол чугаалады. Ам чаа машина алган, ажылы шуудаар магат чок. М. Чамбал бодунуң орунга аныяк кыс Люба Шойдакты өөредип турар. Оон-биле база чугаалаштым. Элээн ажылдап чоруй билиг бедидери-биле өөренип алырында күзеди, черле ынчаш демнежип тургаш, кызып ажылдаарын ол аазады.

Амгы үеде чонга ачы-дуза чедирер ыол черлериниң бирээзи — комплекстиг хүлээп алыр пункт. Оон ажыын чон биле берген. Суурнуң ол пунктузунга чагыг хөй келир. Чон-биле тудуш харыызаалыг бо черниң иштики даштыкы дерилгезин моон соңгаар улам ыяп-шынчы киирип алыр болза эки. Совхоз директору Ч. Н. Чигжит-биле пунктунуң септелгезиниң талазы-биле чугаалашкан мен. Пунктуну майда септелгеже киирер. Ынчан шалазын тырыдар, одалга системазын төпчүдер. Ол бүгү септелге-биле кады аарсаар ажылдарын тус-тус өрээлдерде олурар ажылдакчылар боттары тудуп кылып тургаш, көрүштүг дериг алыр болза чогуур. Түге дээрге хөй чон келир черниң эстетиктиг байдалы бедик деңнелге турар ужурлуг. Келген кижилерниң сеткилинге-даа таарымчалыг.

Сирицина ЧООДУ.
Улуг-Хем район.

БИЛБЕЗИН АЖЫГЛААН БЕ?

Зоя Байкара Кызыл районнуң Кур-Чер ортумак школазының онгу класын дооскаш, бодунуң амыдыралының аайы-биле ол-ла школазынга аштакчылап ажылдай берген. Ол аңаа ажылдаа-ла алды чыл ажып чоруур.

1986 чылда оон амыдыралынга бир өөрүнчүг болуушкун болган. Зоя Байкара июнь 19-та кыс уруг бозаашаш, аныяк не болган. Ол бот не тускай бажын-даа чок. Даай-аваазы боор Көкжыс Бартанның бажыңында чурттап, чаш уруун доруктур азырап чоруур. Оон амыдыралынга таарымча чок түве болурга, редакцияже чагаа бижээн. Ында мындыг одуруглар бар: «Уруум бир хар четкиже, азырап олурдум. Ол үе иштинде ажылдавайн, уруг азырап олурар не кижиге (уруглуг азыралы дээш) дузаламчы кылдыр бээр 50 акшаны чангыс-даа катап албадым. Херек документилерни кылдырткаш, школаның профком даргазы турган Александра Ооржак башкыга ийи, үш-даа удаа дужаадым. Та чидирип алыры ындыг түве, та районоже дамчытпайн, так шыгжап-каш уттуп, хуусаазын эрттиритпеги ындыг түве, черле хоржок-тур. Бот-боттарынче чугжуп турып бээр. Уругум тудуп алгаш, районнуун бухгалтериязынга база четкен мен. Ында база чок, чоруум бүтпээн».

Александра Ооржакта бо удаада ындыг чымчак не сеткил чок болганы ол ышкажыл. Улуг эвес коллективте үргүлүг божуп турар хөй-ле херээжен кижилер бар эвес, элдеп түве! Салаа базып санап-даа болур ышкажыл. Каяа-даа, улуг-биче-даа коллективке профком, чүнүң-даа мурнунда, кижилерниң ажыл-херээнче, хуудa амыдырал-чурттал-газынче сагыш салыр-ла болгай. Моон алырга, ол талазы-биле байдал Кур-Чер ортумак школазында кончуг куду деңнелде дээрзин бо чагаада-даа фактылар көргүзүп турар.

Профвилел шутүүмүндан сагыш човап, бот-идепкейин көдүрүп, харын ол аныяк нениң чурттап орар черин барып көрүп, уруунуң кандыг өзүп чыдарын-даа, дузаламчы акша дутайындаа сонуургап айтырган болза, не кижиниң сеткилинге кайы хире өөрүнчүг болгу дег-дир! Ынчангаш болза, бо херек ол-ла черинге болур-чогуур-биле үзе шинтпирлеттинер: бот-боттарынче чүүл кагжыышкын-даа турбас, редакцияга мындыг чагаа келбес-даа турган боор. Ол үеде школага профком даргазы турган А. Ооржак-биле чугаалажырымга, ол мынча дээн:

— Башкылаар ажылым чай чок, бодум профвилел ажылын база эки билбес болгаш, оон документилерин катап-катап четчелеп чыгдырып турган шаам ол. Бир дугаар божаан аныяк не болгаш, ол боду база, мен ышкаш, чүнү-даа билбес болду. Четчелей-четчелей кээривискеге, харын бодунуң билдиришкини чок болган. Ону бодум холум-биле бижидим. Документилерни четчелээш, Зоя Байкараның уруу он бир айлап турда, тодаргайлаарга, 1987 чылдың май 19-та, районнуң бухгалтериязынга дужаараан бис. Саналжылга бухгалтери Раиса Оюн уруг бир харлагыже чедир алыр дузаламчы акша документилерин алды ай иштинде дужааган турарын, а бо документилер он бир ай болганда дужааттынганын, ынчангаш хуусаа эрткен болганда, ону төлеп бербезин чугаалады.

Районнуң бухгалтериязында демдеглел дептеринде Зоя Байкараның документилерин 1987 чылдың май 19-та хүлээп алганын ылаптап көрген мен. Ол шын болду. Бухгалтер Раиса Оюнуу-биле алыр болза, арткан чаңгыс айнын-даа төлевес ышкажыл. «Документилер озалдаткан, ол аныяк не шуутла боду буруулут кижи!» — деп, ол ынчан алгырып каап олурду. Бо талазы-биле профоблчөвүлелиниге барып, элээн каш кижилерден чогуур тайылбырны алгылаан мен. Бо херек Кур-Чер ортумак школазында профком даргазы турган А. Ооржактындаа, районда санажылга бухгалтери Р. Оюнуун-даа даанган ажылын хандыр билбезин, азы ол талазы-биле билигни кандыг-даа артабиле ыяк шиңгээдип алыр алыс чүткүл болгаш хөөн чогун херечилеп турар.

Не кижи чаш уруун тудуп алгаш, ол-бо черлерге барып сүржүп турда-ла, ону безин кээргевейн: «боду буруулуг» деп чая каап турар. Ону түгле доңгун сеткилдиг, доң баарлыг деп чугаалаар боордан башка... Хамаатыы кижиге херек кылдыр көрдүнген түүлдерии, ол бир эвес күүсеттинмейн турар болза, чогуур черлерге барып негеп, айтырыг тургузар эргелиг болгай. Зоя Байкарага хамаарыштыр болган бо таварылга дээрге улустуу «аладай» көөр, бодуун ажылчын кижиниң ам артында, не кижиниң ат-алдарын куду көрген бюрократсыг чорук-тур. Профвилел шутүүмү-биле кижи дээш сагыш салышкын болгаш ээ-харыысалга ук коллективтерде аажок кошкак дээрзин мыя бо факт безин көргүзер-дир. Ашынында ажылынга ылаптыг бердинген бухгалтерлердаа, профком даргалары-даа акша-хөреңги-биле хөлбашкан дүрүм-хоойлуну эки билгир боор ужурлуг.

1984 чылда үнген «Күрүнениң социал хандырылга талазы-биле дузаламчы бээриниң чурумунуң дутайында Дүрүмүнү» 59 дугаар пунктузунда мынча дээн: «Бир эвес не херээжен уруун ажаап өстүрери дээш шөлээни кылдырар дутайында дилегни чогуур өйүнде тургускаан болза, ол эрткен үезин дээш дузаламчыны төлээр дугаймда айтырыгны бүдүрүлгенинг профвилел комитеди, бир эвес дузаламчы алыры дээш дилегни уруунуң бир харлаан хүнүнден бээр 6 ай эртпээнде киирген болза, шинтпирлээр».

Уруу он бир айлап турда, Зоя Байкараның документилери чогуур черге дужааттынган. Үстүнде көргүскенивис дүрүмүнүң от пунктузуун дугаар алыр болза, Зоя Байкараның талазындан документилер дужааган хуусаазының өйү эртпээн. Ынчангаш аңаа дузаламчы акшаны төлээр ышкажыл.

Кечил-оол ЭКЕР-ООЛ,
Кызыл район.

ДЕМНЕЖИЛГЕ НЕГЕТТИНЕР

● ЭЛЭЭДИЛЕР ОРТУЗУНДА КЕМ-ХЕРЕК ҮҮЛГЕДИГЛЕРИ ҮГЕ ЭВЭЭЖЕВЕЙН ТУРАРЫЛ?

● ООҢ ЧЫЛДАГААНЫ ЧОГУМ ҮҮДЕН ҮНҮП КЭЭП ТУРАРЫЛ?

● ХӨЙ-НИИТИНИҢ КИРЖИЛГЕЗИ ҮГЕ БАГАЙЫЛ?

Эрткен чылдың октябрьда Тес-Хем районнуң Чыргаланды школазының онгу класының өөреникчилериниң Орлан Ашак-оол, Маадыр Коданмай, Херел Чулар олар аар кем-херекти үүлгеткеннер. РСФСР-нин КХ 117 дугаар үүлүнүң үшкү кезээ-биле узун хуусаалыг шинткелди олар алганнар. Школаның онгу клазының удуртукчу башкызы Салбакай Бугалдаевна Сендажының өөреникчилеринге берген характеристикаңы херекте кошкап. **«Маадыр Коданмай еске эң өөрү ышкаш төлептиг, ортумак өөредилгелиг, кончуг эки хөй-ниитичи кижи. Кандыг-даа даалгаларны ак сеткилдиг күүседир, школа хана солуунуун редколлегия кежигүнү. Тергиин спортчу — волейбол, баскетболга мергежилдиг».** Ол-ла өөреникчиге хамаарыштыр Чыргаланды ортумак школазында комсомол организациязының берген характеристикалы: **«...ол түгле эки талаларын көргүзүп келген. Сагылта-чуруму-шут, хөй-ниитичи, комсомол комитединиң кежигүнүнге соңгудуп турган. Спортчу маргылдааларга школаның адын камгалап келген...».**

Херел биле Маадырга берген характеристикаларның утказы барык дөмей. Аолларның кылган херээ аар. Класс башкызының база школада комсомол комитединиң оларга хамаарыштыр берген үнелелдерин ёзугаар алырга, кончуг эки аажы-чаңныг кижилер ышкажыл. Бир эвес олар ылапла ындыг, эш-өөрүнден көңгүс ылгалы чок турган болза, кеминг херекти канчап үүлгеди бергени ол деп айтырыг тургустунуп келдир. Кандыг-даа кижинин аажы-чаңында эки талалар өскелерден онзагай ылгалдар турбайн канчаар. Чыргаланды школазының онгу клазының удуртукчу башкызының бодап турары-биле алырга, Маадыр Херел, Орлан оларда бичии-даа четпес түүлдер чок. Азы башкы бодунуң өөреникчилериниң түгле эки талаларын билир, четпестерииниң дугайын бодавайн чорааны ол бе?

Эрткен чылдың октябрьда Чыргаландыга ийи удаа болүк күштээшкин болган. Маңаа хамаарыштыр суд, прокуратура, милиция ажылдакчылары, башкылар, ада-иелер-биле чугаалаштым. Чыргаланды школазынга моон мурнунда ындыг янзылыг херектер база болуп турган. Ынчангаш ында кижи элдепсинер чүү боор дээн янзылыг харылар безин дыңнадым. Оон бети чижээ кылдыр, 1985 чылда сески классчыларның болүк күштээшкин херээн маңаа кирип көрээлинер. Ынчан ол класстың удуртукчузунга база-ла Салбакай Бугалдаевна ажылдап турган. Ийи чыл эрткенде ол-ла класстың өөреникчилери база катап ындыг үүлгедигни кылганнар. Ол-ла класс, ол-ла башкы, өскерилген түве мыынай чок. Кеминг үүлгедиглер назы четпестер ортузунда уламчылавышаан, а оларның башкызы кем-херек үүлгедикчилеринге эң эки характеристиканы биживишаан.

Маадыр, Орлан, Херел оларның түгле херектери-биле таныжар аргалыг болдум. Өске база бир балүктүң киржикчизи Алим Ак-оолдуң херээнiң истелгези доозулган. Оон кады херек кылган өөру назы-хар талазы-биле улуг. Ол боду база хүндүлүг башкы С. Сендажының класында өөренип турар. Ук школада башкылар Маргарита Кавзаевна, Байыр Сагаан-ович Ак-оолдар оолдуң адыезии. Интеллигент ог-бүледен үнген кижи канчап мыындыг аар херектиң киржикчизи болу бергенил? Таныырым хол ужуу-биле бижээн характеристиканы номчуп олур мен. **«Алим Чыргаландың школазынга бир ай ажыг өөренген үезинде, түгле эки талаларын көргүзүп келген. Хөй номнарны номчаан, саглыы-чаламныг, өөредилгезинге дыка кызымак. Ол школага болур хөй-ниити хемчеглериниң идепкейлиг киржикчизи, хостуг шактарында чечен чогаал номчуруруша сундулуг»** — деп, башкы Салбакай Бугалдаевнаның Алим дугайында бергеи үнелеля ол-дур.

Кижизидилге ажылы хөй янзы талаларлыг. Номга хандыкшыл дээрге-ле, кижи бодун чайгаар кижизидип, дескиндир турар өртемчей-биле ханы таныжылга деп бодаар мен. Алимниң үечергези он алды харлыглар чечен чогаал номнарын дамчыштыр аажы-чаң кижизидилгезин ап, маадырлыг херектерге ужуражыр, оларны боттары кылыксаар. Башкызының үнелели-биле алырга, Алим база ындыгларга хамаажыр ышкажыл.

Истедге органнарының чөпшээреля-биле Алимнин бодунга ужураштым. Арабыста чугаа тыва литературадан эгелээн, Тыва чогаалчылардан Сарыг-оол, Тока, Кудажыдан өске кижи билбес. Оларның чогаалдарындаи түгле «Араттың сөзүн» билир. Орус совет чогаалчылардан Борис Полевойну адаап, «Ёзулуг кижи дутайында тоожуну» улуг берге-дээшкин-биле сактыр болду.

Олег Кошевой болгаш оон өөрүнүн дугайында бистер ам баштай номчаш, совет педагогикавың салдарыга кижизиттирген ёзулуг кижилер-биле таныжып, ону бижээн авторнуң дугайында база бирден-бирээ чокка билип алыр ышкажык бис. «Аныяк гвардия» деп сураглыг чогаалывыстың авторун Алим билбес, эки боданган сактып кээрин дилээримге, дыка үр болгаш Твардовский диди.

Чыргаланды школазында өөредилге-кижизидилге ажылы кандыг янзылыг тургустунганы-биле кыска таныштым. Школачыларның январь-дыштанылгазының үезинде школага чорудар ужурлуг ажылдарның планы чок. Турганы турган. өөредилге эргелекчизи Наталья Намчак алгаш барган деп, класстан дашкаар ажылдар талазы-биле өөредилге эргелекчизи Валентина Соян тайылбырлады. Школа коллективиниң кежигүннериниң чугаазы-биле алырга, дыштанылга үезинде хөй-ле ажылдарга кылдынган. А херек кырында оларның демдеглели, кажан, каяа эрткени билдинмес. Кылган ажылдар дугайын аас-биле чеже-даа чугаалаарга, көрбээн кижиге бүзүрээри берге.

«Кежээки шактарда чүнү кылып турган сен, Алим?» — деп, А. Ак-оолдан салган айтырыгымны сактып олурдум. «Кежээлерде өөрүм-биле кады клуб чанынга келир бис. Ынаар бисти кинрбес. Чүгле субботада ортектиг таицыже бисти кинрер. Клуб чанынга дыка орайтааже чедир олурар бис. Чамдыкта интернат чанынга база келир улус бис» — деп, ол харылаан чүве. Моон мурнунда чылдарда школазынга аар кем-херек үүлгедишкини болуп турган коллектив бодунуң ажылын бир янзы кылдыр тургузар турган ийик. Кежээки шактарда өөреникчилер ортузунга кандыг-ла-бир ажылды башкы кижи бүргүзү бодаар турган. Чүгле администрациянын тускай айтыышкынын манап олурбайн, башкы кижи чогаадыкчы ажылдаар ужурлуг аап. Эде тургустунуушкун чогум-на моон эгелээн турган болза, Чыргаланды школазы бо хүннерде ындыг берге байдалдарга таварышпас турган ийик.

Эрткен өөредилге чылында Тес-Хем школаларынга кем-херек үүлгедиглери болганын айтып, үш ава редакциже чагаа чоруткан. Ында истеп-хынаар түвектиг ажыл чок. Хамык фактылар шупту тодаргай. Чижээ, О. Шынаа школазының ийи өөреникчиси чогуш-кырыш кылган, түүнелинде бирээзи өлген. У.-Шынаа школазының үстүкү класстарының өөреникчилери шериг-патриотчу өөредилгеге киржип чораан, чаныл бар чорааннар. Тоску класстың өөреникчизи Аяс Болат-оол маңнап олурган машина кырындаи, оружка тергелиг ойнап турган беш харлыг оолдуң кырынче хендир шывадапкан. Аныяк ада-нениң дың чаңгыс оглу амызындаи чарылган.

Эрткен чылын Тес-Хем районнуң школаларынга кем-херек үүлгедишкини хөй болган. Ооң чылдагааны чогум үүдел? Районнуң кайы-даа суурларынга чоруурга, столовая, садыг, автостанцияда анаа-ла чалгаа чазып чоруур назы четпестерниң көскүлеңи аажок. Ылаңгыя өөреникчилерниң өөредилгеден хостуг шактарын чөп ажыглаарының айтырыы кайда-даа шинтпирлеттинмээн. Районнуң кайы-даа суурларынга чеде бергеш, мындыг үүлдү каяа-даа эскерер сен: бир-ле эптиг кудумчуда бөлүк оолдар чыглып алган мячик теп ойнаан турар. Чайгы, кышкы үелерде өөреникчилерниң спортчу оюннарын эрттиритпер тускай шөлдерни кайда-даа кылбаан. Ону түгле школаларның херээ кылдыр көөр чаңчыл ында ам-даа «хоочулуг» аарыг болуп артпышаан. Ол ышкаш культура одаглары, библиотекаларның ажылын назы четпестер ортузунга таарыштыр тургуспаан. Кежээки шактарда Культура бажыңнарынга түгле кинолар көргүзери колдаан болгулаар. Кежээки шактарда үстүкү класстарның өөреникчилери киржилгелиг янзылүрү бөлгүмнер, номчулга конференциялары болгаш өске-даа культура массалыг оюннарны организаставайн турар.

Тес-Хемниң көдээ черлеринде культура-спорт комплекстериниң ажылында четпес үүлдер хөй. Үүл дизе, аңаа болгулаар хемчеглерге өөреникчилерни кириштирер арга тыппаан. Аар кем-херек үүлгеткен Алимниң кежээки шактарда чалгаарап, клуб чанынга аңаа-ла олуруп турганын маңаа чижекке алырга-ла четчир-дир.

Уруг-дарыг кижизидилгезин түгле школаже, башкыларже чая каар чорук ам-даа уламчылавышаан. Урутнуң кижизидилгези өг-бүледен үнер дээрзин ада-не уттуп турары кайгамчык. Оглу азы уруу дыка орайга чедир суур кезип кылаштап чоруурун ада-не бир дугаарында хайгааралга алыр. Тес-Хемниң чурттакчылыг черлеринде телевизор ажылдап турар. Кежээки шактарда кандыгдаа дамчыдылгалар бар ышкажыл. Бажыңга кижизидилге ажылы яңзы-бүрү болгаш хөй талалыг. Моңу ада-не база башкылар коллективи бир демниг чедип алыры күзенчиг.

Адак сөөлүнде районнуң хөй-ниитизиниң назы четпестер ортузунда кижизидилге ажылының кошкаан, партия, совет, комсомолдуң удуртур ажылдакчылары-биле чугаалашкаш билдим. Арага-дарыга сундулут, хөй-ле эзирик, элээр кижилер чыглыр оглөлелер районнуң кайы-даа суурларында бар. Тус черлерниң хөй-ниити организациялары ындыг өг-бүлелерни хайгааралга албаан. Эрткен чылдың күзүүнде Чыргаландыга болган кем-херек үүлгедишкини чогум-на ындыг бажыңга болган.

Тес-Хемде Советтер ажылы дижик. Оларның сессиялары, күүскомунуң хуралдары ай санында болуп турар. Аңаа назы четпестер ортузунга кижизидилге ажылынга хамаарыштыр чаңгыс-даа айтырыг чугаалашпаан болгулаар-дыр. Маңаа түүнүн-даа мурнунда улусчу дружиналар, комсомолдуң оперативтиг отрядтары улуг рольду ойнаар ужурлуг. А оларның ажыл-чорудулгазында көскү түүлдер чок.

Шак ындыг түүнелден алгаш өөрге, назы четпестер ортузунга кижизидилге ажылынга кириштейн баар кижи чок ышкажыл. Элээдилер ортузунда корум-чуруум үрээр, кем-херек үүлгедиглериниң ат-алдарын куду көрген бюрократсыг чорук-тур. Профвилел шутүүмү-биле кижи дээш сагыш салышкын болгаш ээ-харыысалга ук коллективтерде аажок кошкак дээрзин мыя бо факт безин көргүзер-дир. Ашынында ажылынга ылаптыг бердинген бухгалтерлердаа, профком даргалары-даа акша-хөреңги-биле хөлбашкан дүрүм-хоойлуну эки билгир боор ужурлуг.

1984 чылда үнген «Күрүнениң социал хандырылга талазы-биле дузаламчы бээриниң чурумунуң дутайында Дүрүмүнү» 59 дугаар пунктузунда мынча дээн: «Бир эвес не херээжен уруун ажаап өстүрери дээш шөлээни кылдырар дутайында дилегни чогуур өйүнде тургускаан болза, ол эрткен үезин дээш дузаламчыны төлээр дугаймда айтырыгны бүдүрүлгенинг профвилел комитеди, бир эвес дузаламчы алыры дээш дилегни уруунуң бир харлаан хүнүнден бээр 6 ай эртпээнде киирген болза, шинтпирлээр».

Уруу он бир айлап турда, Зоя Байкараның документилери чогуур черге дужааттынган. Үстүнде көргүскенивис дүрүмүнүң от пунктузуун дугаар алыр болза, Зоя Байкараның талазындан документилер дужааган хуусаазының өйү эртпээн. Ынчангаш аңаа дузаламчы акшаны төлээр ышкажыл.

Кечил-оол ЭКЕР-ООЛ,
Кызыл район.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ судалы

КОММЮНИКЕ

Варшава Керээзиниң кир. жиктилери күрүнелериниң чепсегленишкинии дүжүреринiң айтырыгларының талазы-биле тускай комиссиязының баштайгы сессиязы Варшавага болуп эрткен. Ону даштыкы херектер министрлериниң оралакчыларының деңнелинге арттырген. Делегацияларның составында даштыкы херектер болгаш камгалал министерстволарының харыысалгалыг төлөөлекчилери киргеи.

Комитетти Берлинге 1987 чылдың май айда Политиктиг Консультативтиг Комитеттиң чөвүлел хуралының шинтпири-биле боо-чепсекти кызыгаарлаарының болгаш чепсегленишкинии дүжүреринiң ыяңгыя ядролуг чепсекти дүжүреринiң айтырыгларының талазы-биле санал-онал болгаш информация солчуру-биле, эвилелчи күрүнелериниң инициативазын катпышаан, ол талазы-биле каттышкан саналдарны ажылдап кылыры-биле тургускан.

Делегациялар баштынналарын ПКАП ТК-ның кежигүнү, ПУР-нуң даштыкы херектер министри М. Ожеховский хүлээп алган.

Даштыкы херектер министрлериниң оралакчылары ССРЭ биле АКШ-тың арасында ортумак болгаш оон биче ыракшылыг ракеталарны узуткаар дутайында Керээни чарганынга дүүштүр херектиң байдалының дутайында база чепсегленишкинии дүжүреринiң янзы-бүрү талаларының талазы-биле буруугаарлаар соруглга-биле улам ыкайы күжениишкиннерiнiң кол угланыышкынынарының дугайында. 'Европага болгаш бүгү делегейге айыыл чок чоруктуң деңнелии бедидер талазы-биле санал-оналын солушкан.

Европага Атлантикадан Уралга чедир чепсектиг күштерни болгаш аңаа боо-чепсекти кызырарының дугайында келир үениң чугаалажышкынга мандатты ажылдап кылыр талазы-биле Венада Варшава Керээзиниң болгаш НАТО чурттарының төлөөлекчилериниң консультацияларында херектиң байдалын чугаалажып көрген.

Келир чугаалажышкыны-нарның ниити концепциязын кады ажылдап кылырын комиссияга үргүлчүлээриниң дутайында дугуржулга чедип алдынган.

Боо-чепсекти болгаш чепсегленишкинии дүжүреринiң оон иштинде делегацияларның киирген саналдарының талазы-биле өске-даа айтырыгларны чугаалажып көрген.

Комиссияның ажылы ажыл-херекчи, бот-боттарын билчиринiң болгаш чогаадыкчы кады ажылдажылганың байдалынга эрткен.

(СЭТА).

АЖЫЛЫН ДООСКАН

ВЕНА. (СЭТА). Корейни тайбың арга-биле каттыштырарынга дузалаарының делегей комитединиң күүскомунуң хуралы Австрияның найысылалынга ажылын дооскан. Оон ажылынга Грецияның, Великобританияның, Швейцариянын, Алжирнин, Австрияның болгаш өске-даа чурттарның көскү хөй-ниити ажылдакчылары, делегей организацияларының төлөөлекчилери киришкен.

Хуралдың хүлээп алган медеглелинде Мурнуу Корейниң ажылчы чонунуң диктатурага удур демократтия, Корейни тайбың арга-биле каттыштырар дээш демиселин бүгү талалыг деткиринче делегейниң деп-шилелыг күштерин кыйгырган. Корей чартых ортулуктуң мурнуу болгаш соңгу талаларының харылзаалары-ның дугайында айтырыгны чугаалажыры-биле делегей конференциязын чыылдырар база кижи чок ышкажыл. Элээдилер ортузунда корум-чуруум үрээр, кем-херек үүлгедиглериниң ат-алдарын куду көрген бюрократсыг чорук-тур. Профвилел шутүүмү-биле кижи дээш сагыш салышкын болгаш ээ-харыысалга ук коллективтерде аажок кошкак дээрзин мыя бо факт безин көргүзер-дир. Ашынында ажылынга ылаптыг бердинген бухгалтерлердаа, профком даргалары-даа акша-хөреңги-биле хөлбашкан дүрүм-хоойлуну эки билгир боор ужурлуг.

1984 чылда үнген «Күрүнениң социал хандырылга талазы-биле дузаламчы бээриниң чурумунуң дутайында Дүрүмүнү» 59 дугаар пунктузунда мынча дээн: «Бир эвес не херээжен уруун ажаап өстүрери дээш шөлээни кылдырар дутайында дилегни чогуур өйүнде тургускаан болза, ол эрткен үезин дээш дузаламчыны төлээр дугаймда айтырыгны бүдүрүлгенинг профвилел комитеди, бир эвес дузаламчы алыры дээш дилегни уруунуң бир харлаан хүнүнден бээр 6 ай эртпээнде киирген болза, шинтпирлээр».

Уруу он бир айлап турда, Зоя Байкараның документилери чогуур черге дужааттынган. Үстүнде көргүскенивис дүрүмүнүң от пунктузуун дугаар алыр болза, Зоя Байкараның талазындан документилер дужааган хуусаазының өйү эртпээн. Ынчангаш аңаа дузаламчы акшаны төлээр ышкажыл.

Кечил-оол ЭКЕР-ООЛ,
Кызыл район.

ЧАЗАК ПРОГРАММАЗЫ

ТОКИО. (СЭТА). Япон парламент ажылдап эгелей бергенде Нобору Такэсита аңаа чалакчыл программазын тайылбырлап чугаалаан. Амгы делегейде болуп турар улуг өскерилишкиннерни демдеглээш, ортумак болгаш оон биче ыракшылыг ракеталарны узуткаар дугайында совет-америк Керээге ат салганы ядролуг чепсекти дүжүреринче үглаанган баштайгы базым болур деп, ол айыткан. Ортумак болгаш оон биче ыракшылыг ракеталар талазы-биле Керээнниң соонда стратегтиг боо-чепсекти үндезин болгаш балансылаттынган кызырарын чедип алыр, регионалдыг месилдежиишкиннерни таарыштыр шинтпирлээр болгаш Чөөн болгаш Барыын чүктериниң араында харылзааларны хөгжүдер соруглга-биле ССРЭ биле АКШ-тың аразында боттуг чугаалажышкынынарның улам ыкай калбарарынга ынанып турар мен деп, премьер-министр медеглээн.

Япон-совет харылзаалар-га бурунгаарлаашкынны чедип алыр деп оон чазаанның чүткүл турарын болгаш ийи чурттуң аразында чаагай кожа-хелбээ харылзаалары-ның тургузарынга күжениишкиннерни үндүреринiң дутайын Такэсита медеглээн. Оон-биле кады Япония болгаш ССРЭ-ниң аразында харылзаалардың доктаамал хөгжүлдезин Совет Элвелиниг Токионуң девискээр талазы-биле негелдерин күүседиринден хамаарыжыр талак баштыңы база катап айыткаан.

УНИТА-ның дээрбечилеринге АКШ-тың болгаш Мурнуу-Африка Республиканың көргүзүп турар шериг болгаш материалдыг хөй дузалаачызы Анголада байдалды чидиглендирип турар Вашингтонуун детяимчезинге даянып алгаш, УНИТА-ның дээрбечилери сураггаан террорист Жонас Савимбага баштадып алгаш, чоок ку үеде Кабинда можуже болгаш Анголаның сонгу районнарынга агрессчи чаа ходелишкиннерни планнап турардар.

ЧУРУКТА: «Тайм» дээр неделя санында үнер солуунуң репортёрунга Анголаның девискээрииче чөцгээлиг халдаашкынының мурнунда Савимба болгаш оон дузалакчыларының чуруккa тырттырып турары.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Күш-культура болгаш спорт—амыдыралдың чарылбас кезээ

МАССАЛЫГ БОЛДУРАР

Профэвилелдерниң бүгү-эвилел эки тура спорт нинтилелиниң Тыва область човуланиниң бирги отчёт-соңгулдалыг конференциязы болуп эртикен. Илеткелди ук човулелдиң даргазы В. С. Биче-оол кылган. Конференцияның ажылынга делегаттардан аңгыда адырлар аайы-биле профэвилелдер обкомнарының даргалары, СЭКП обкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизиниң оралакчызы О. Х. Хопуя, профобличовулелдиң секретары М. М. Фирсова, профэвилелдерниң эки тура күш-культура спорт нинтилелиниң Россия республика човуланиниң Сибирь зоназының талазы-биле куратору В. И. Антончик киришкен болгаш чүве чугаалаанар.

Бо хүннерде профэвилелдериниң эки тура күш-культура спорт нинтилелинде 40 ажыг мүң күш-культуржулар хаара түттунган. 317 күш-культура коллективтеринде бактаап турар. Оларның эргезинде спорттуң янзы-бүрү хевирлериниң 431 тудутлары онаажып турар.

Күш-культура болгаш спортка эде тургустунмууш-кун —кадрлар болгаш активчилер ажылдың стилин болгаш методтарын ескертир, спорттуң бүгү хевирлерин массалыг болдурар дээш ол. Кижилериниң кадыкшылын хандырары, хостуг үени чөп ажыглаарын чедип алыры — кол сорулгаларның бирээзи. Бо талазы-биле профэвилелдериниң чаа тургустунган нинтилели кыска үениң иштинде канчаар ажылдааныл? Ажылга эде тургустунуушкунну апараттың бодунган эгелээн. Килдистер аайы-биле тускай эртемнигилерни болгаш дуржулгалыг эштерни бижыглаан. Районнарже чорудар саазынналрның саны үштүң бир кезиинге кызырыган. Хоорай, район човуланиниң дараларын келдиртирин ийи катап эвээжеткен. Ол бүгү аппараттың ажылдакчыларын чер-черлерге, күш-культура коллективтеринге боттуг дуза көргүзеринге чедирген. Оон ачызында «ГТО-нуң неделязы», «Маңнаарының хүннери», «Тываның хаак оруу чалап тур» деп кыйгы-биле чер-черлерде массалыг оюннар чорун турар.

Ылаңгыя Эрзин, Барыын-Хемчик, Улуг-Хем районнарда кадыкшылга ажылдарының янзы-бүрү хевирлерин дилеп, тып турары өөрүнчүт. «Ачам, авам база мен— спортчу ол-бүле» деп оюннар калбаа-биле нептерен турар. Ол ышкаш Бай-Тайга районда среда санында культура-спорт комплексизиниге хемчеглерни арттирип турары солун. Районуң бүгү суурларында культура-спорт ажылын организастаарынга ында партия, совет органнар болгаш хөй-ниитиг организациялары улуг деткимчени көргүзүп турар.

Оон-биле чергелептир Чөөн-Хемчик, Бии-Хем, Тожу, Танды, Каа-Хем районнарда профэвилелдерниң күш-культура, спорт нинтилелдери массалыг спортчу маргылдааларны эвээш чорудуп турар. Чоңну массалыы-биле киришпирбес, чүгле спортчулар аразынга календарьлыг план ёзугаар маргылдаалар арттирери-биле кызыгаарлаттынып турары үениң негелдезинге канчап-даа таарышпас. Күш-культура шимчээшкинининиң активчилери-биле тодаргай ажыл планы тургустунмаан, райспорт комитеттер-биле комсомол райкомнары кады дыштанныпта, үш планнарын чогаадып кылбас, аразында харылзаа чок ажылдап турар. Ол районнарда күш-культура болгаш спорт ажылдакчылары СЭКП райкомнарының пропаганда болгаш агитация килдистеринге каая, кажан, чүү болурун баш удур дыннатпас, маргылдаа болур деп барганда бүү-хаа хөделир болгаш девидеп эгелээр. Ындыг чорун спортту массалыг болдурарынга улуг шаптыкты чедирип турар.

Спортту массалыг болдурарынга чедир кылдыынмайн турар ажылдар хөй. Күш-культура коллективтери шиликтер команда тургузарда чаңгыс спортчуну спорттуң алаан кай хевирлеринге киришпирер чаңчылдыг. «Сен шыдаар сен, барып киржип көр» дээр хөөнүт. Чижээлээрге, Ак-Довуракта делегат В. Трифонов мынча деп чугаалаан: «Ак-Довуракка хол бөмбүүнге маргылдаа эртирерге, Дөн-Терезин болгаш Хөнделең суурларның командалары дээш чаңгыс ол-ла ооллар еске-еске идик-хеп кедип алгаш ойнаанар. Спортка хандыкшылдыг ооллар, уруглар ол суурларда чогу ол бе, курлавыр ойнакчылары —аныяктар кайдал деп айтырыг тургустунуп келир. Бо талазы-биле хемчегни республиканың профэвилелдерининң эки тура күш-культура спорт нинтилелиниң спорт хевирлерин хөгжүдер талазы-биле килдиэз (эргелекчизи Н. Кувезин) алыр ужурлуг».

Аныяктар ортузунга ажылды районнарның шериг комиссариаттары-биле кады чорудар турбуже, харылзаа кошкан болганындан багай ажылдап турарын мининр апаар деп, илеткелня чугаалаан. Ол шын. Чамдык ооллар ГТО-нуң нормативтерин дужаап шыдавас, школаларда күш-культура кичээлдерин канчаар эрттирип турарын хайгааравас, контрольга албас чоруктар спорт ажылдакчыларының талазында бар. Күш-культура башкыларыбиле харылзааны быжыг тудуп, аныяк ооллар ортузунга шеригжиктен маргылдааларны арттирип турган болза, көскү ажылдар чедип алдынар турган ийик.

Ол ышкаш спорттуң шериг-дузалал хевирлерин районнарда кошкак боттандырып турар. Аңаа улуг ролльду районнарда ДОСААФ организациялары, шериг комиссариаттары, профэвилелдерниң спорт нинтилелдери ойнаар турбуже, аныяктарны өөредири-биле кады ажылдажылганы чорутпас, бот-боттарынга дуза чедирбээнинден ол ажыл база сандаргай. Бо талазы-биле илеткелчиниң чижектер киирбээнин четпес.

Бирги отчёт-соңгулдалыг конференцияга чадаг чарыш, волейбол, баскетбол, хаак болгаш чадаг-терге спорту оожум темп-биле хөгжүп орарын демдеглээн. Ону оожум хөгжүп орар дивейн, а харын сөөлгү үеде чорбайн турар деп чугаалаар турган... Суур бүргүзүнде ол оюннар шуут көзүлбес. Чайгы үеде спорт шөлдери эзэнзиреп күруглаан.

Кызылга чадаг-терге спорту дөртен чылдарның төнчүзүнде сайзырангай турган. Ам шуут чок. Хэрын-даа шимчээшкин чок черде. Гастелло аттыг парита, ооң директорунуң машиназы чоруп турар черде, «Чадаг-тергелиг чоруурун хорутлуг. Штраф 10 рубль» деп бижип каазы элдептиг. Райхооркүүскомнар спортка хандыкшылдыгларның санын көвүдедирип-биле, чоннуң кадыы дээш сагыш салыры-биле кандыг-бир кудумчуга шак-үеин айыткаш, ол үеде түгле чадаг кижилер маңнажыр болгаш чадаг-тергелиг чоруурун КАИ черлерия-биле дугуржурун конференцияга санал бергеннер чугаалаан.

Улус ажыл-агыйының адырларында ажыл-иштилерниң күш-культура кижизидилгезиниң килдизи (эргелекчизи М. Биче-оол) адырлар аайы-биле профэвилелдер обкомнарының ажылынче ам-даа ханылап кирбээн. Министерстволарда, ведомстволарда күш-культура коллективтериниң ажылы-биле танып эвес, оларга ам-даа практиктиг дуза чедирбээн. Чаа-чаа күш-культуржу коллективтер тургузарын чедип албаан.

Дыка хөй удуртукчулар боттары маргылдааларга барбас, чоңну эвилелдевес, түгле профкомнарга дагзыр. Оон ужурундан «Хүреш». «Совет Тываның 5 чылы» стадионнарга массалыг чүүгүлаашкынга чон келбес. Тудут, харылзаа, транспорт болгаш бүдүрүлге черлеринде күш-культура коллективтери багай ажылдап турарының бир хереглиэ ол. Ылаңгыя хлеб, пиво болгаш алгы заводтарында күш-культура болгаш спорт ажылдары чорбайн турар. Бо талазы-биле хоорайның спорт комитеди, профэвилелдерниң спорт нинтилели чогуур хемчегдерни алырын ажылды херек кыында сегидери негеттинип турар.

Күш-культурага болгаш спортка улуг рольду материал-техниктиг бааза ойнап турар. Ол айтырыг канчаар тургустунганы? Кончуг багай. Кызыл хоорайда спорткомплекс сес чыл түттүнүп турар. «Тыва агроүлетпүр түдүг» каттыжыышкыны 1980 чылдан бээр Кызыл-Мажалыкта спорткомплекс тудуп эгелээн. Дыка хөй районнар төптеринде спортзалдар чок. Кызыл хоорайның чаа түттүнүп турар микрорайоннарында спорт шөлдерин тудары планнаттынмаан. «Хүреш» стадионунга тон үштүр черлерни, тренажёр залдарын, эмчи өрөөлдерин дерип кылыр талазы-биле ажылдар негеттинип турар.

Конференцияга санал берген эштер профэвилелдерниң эки тура күш-культура спорт нинтилелиниң чедир кылбаан ажылдарын шүгүмчүлээн болгаш чедир кылыр талазы-биле арга-сүмелерин берген.

Профэвилелдерниң бүгү-эвилел эки тура күш-культура спорт нинтилелиниң Тыва область човуланиниң бирги организастыг пленуму болган. Оон даргазынга **В. С. Биче-оолду** катап соңгаан.

Моңгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

«ЧУҢГУЛАП ТУРАР ЧАШТАР». Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ЧАРЫШТЫГ РАЙОННАРДА

Өвүр биле Моңгүн-Тайга районнар аразында социалистиг чарыштыг. Чоокта чаа ийи районуң социалистиг чарыжының түңнелдерин СЭКП райкомнары, районнарның күүсекчи комитеттери болгаш ВЛКСМ райкомпары үндүргеннер.

Моңгүн-Тайга районнуң ажыл-ишчилери көдээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрерин болгаш күргеге садарының планнарын бүгү талазы-биле доозулган.

Өвүр районнуң спортчулары Моңгүн-Тайгага көөп, спорттуң дөрт хевирлеринге маргылдааларны эрттиргеннер.

БАСКЕТБОЛ

Эр улус аразынга баскетболга бирги оюнга Моңгүн-Тайганың команда мурнай бергеннер. Ийнги оюнда сан дең болуп төнген, ынчалза-даа нинти сан 34:30 болуп, моңгүн-тайгажылларның тиилелгези-биле доозулган. Херээжен спортчуларның оюнунга Өвүр районнуң командазы тиилелгени чедип алган.

СТОЛ ТЕННИЗИ

Эр улустуң ажеш оюнунга моңгүн-тайгажылар нинтизиниге 2:0 санга уткан. Херээжен спортчулардан база-ла моңгүн-тайгажылар артык күштүүн көргүзүп, ийи оюнну улаштыр уткаш, тиилээннер.

ШЫДЫРАА

Нинти сан 2.5:1,5 болуп моңгүн-тайгажылар мурнай бергеннер. Херээжен шыдыраачылар аразынга Моңгүн-Тайга районнуң урутлар эм. чизи Зоя Донгак Өвүрүнүң спортчузу Аяна Базыр-ооларду 2:0 санга удуп алган. Команда талазы-биле сан 4.5:1.5 болуп, моңгүн-тайгажылар тиилээн.

ХОСТУГ ХҮРЕШ

Мугур-Аксы суурнуң спорт залынга маргылдааларның ийиги күнүнде көрүкчүлерин хостуг хүрешкедензи аайы-биле маргылдаа соңуургаткан. Нинти сан 7:1 болуп, өвүржүлерниң тиилелгези-биле доозулган.

Маргылдааларны тускай доктааттынган баллдар-биле түңнээн. Өвүр районнуң спортчулары 10.5 баллды ап, тиилекчи болганнар. Моңгүн-Тайганың 8,5 болган. Ынчангаш Өвүр районнуң командазы шилчип чоруур кубок-биле шаңнаткан.

ТУЛГАН ЧЕМПИОН

Тыва хүрешке маргылдааны эрттиргеп. Оларның аразында республика чемпионнары, РСФСР-ниң спорт мастерлери бар.

Эң сөөлгү салыпта үш моге арткаш, долгандырыг системазы-биле хүрешкеннер. Кызыл-оол Орлан шуптузун октааш, шүүлгеп, Кан-Демир Моңгуш үжүрлешкен, үшкү черде Никита Саая болган.

Чаржып турар районнар аразында болган спортчу маргылдаалар солун байдаага эртип, кайы-даа талага арга-дуржулга болуп, ажыл-агыйга чаа күштү хайныктырган.

Хурал ЧУЛЬДУМ,
солунуңу штаттан дашкаар корр.
Мугур-Аксы суур.

Хаак спортун сайзырадыр

ӨГБЕЛЕРИН УКТАЗА

Тывага тыва хүреш, ча, согун адары, аът чарыжы, шыдыраадан аңгыда, 30—40 чылдарда хаактаацкын спорту, хол бөмбүү, турникке туттунары нептереэн турган. Чон кешкүн амыдыралдыг, тарамык чурттап чораан-даа болза, ол оюннар аң-не массалыг апарган. Кышкы үеде хаагы чок кижилер, чайгы үеде хол бөмбүүнүң шөлү, турниктиң адагажы чок аалдар ховар турган. Ону дерип алырынга кандыг-даа чарыттал үндүрбейн, боттарының күжү-биле кылып алыр.

Ылаңгыя хаак спорту массалыг болу бергеп. Спорттун ол хевирлип сайзырадырынга ынчан Даг-Алтайынга өөренип турган болүк аныяктар улуг салдарны чедирген. Оларның иштинден Ондар Папын, Тамара Норбу, Соян Сонам, Алексей Бичинжик, Илья Кызыл-оол хаак спортун хөгжүдеринге улуг-хуузун киргеннер.

1938 чылда Кызыл Армияның болган Шериг-Далай фэдуңуң 20 чыл оюнда Тывага болган ийи хаак кроссун сакты-дыр мен. Оларның бир болүү он ажыг кижи Кызыл хоорайдан Барыын-Хемчик четкеш, дедир келирде, мурнуу районнарны тавартыр келген. Оларның аразынга Даг-Алтайга өөренип турган Алексей Бичинжик база чораан.

Ол-ла үеде еске бир болүү Баазан Аранчик, Кол Дүдүүтей, Кыспайлык Кол, Санчай-оол Кол, Кол Шой-Сүрүн олар ыраккы Тожудан аът бышкаа шывыглыг аңчы хаактары-биле Барыын-Хемчикке четкеш, дедир чаның бар чорааны ол. Оон бистер сес кижи Өвүрүнүң Дус-Дагга чедип, боттарывыстың шаавыс-биле билирле оюннарывысты чонга бамиянып болган Шериг-Далай фэдуңуң 20 чыл оюнда Тывага болган ийи хаак кроссун сакты-дыр мен. Оларның бир болүү он ажыг кижи Кызыл хоорайдан Барыын-Хемчик четкеш, дедир келирде, мурнуу районнарны тавартыр келген. Оларның аразынга Даг-Алтайга өөренип турган Алексей Бичинжик база чораан.

Ол-ла үеде еске бир болүү Баазан Аранчик, Кол Дүдүүтей, Кыспайлык Кол, Санчай-оол Кол, Кол Шой-Сүрүн олар ыраккы Тожудан аът бышкаа шывыглыг аңчы хаактары-биле Барыын-Хемчикке четкеш, дедир чаның бар чорааны ол. Оон бистер сес кижи Өвүрүнүң Дус-Даггa

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 35 (13635) | 1988 чылдың февраль 11, четверг | 1925 чылда үнезилеттингеш | Өртээ 3 көп.

ДЕЛЕГЕЙГЕ ЯДРОЛУГ ЧЕПСЕК ТУРБАЗЫН ДЭЭШ

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталарының Даштыкы херектер талазы-биле комиссияларының каттышкан хуралы

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилел Совединиң болгаш Националдар Совединиң Даштыкы херектер талазы-биле комиссияларының каттышкан хуралы февраль 9-та Кремльге болган. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң шинтпири-биле комиссиялар ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң күш-түт болдуруп бадылады-биле кииргени ССРЭ биле АКШ-тың ортумак болгаш эвээш ыракшылдыг ракеталарын уштуккаар дугайында ССРЭ биле АКШ-тың аразында Керээни чугаалажып көрүп турар-дыр деп, оо болдунуң яге сөзүнге чугаалаан. Мындыг чүүл делегей практиказынга черле турбаан деп чугаалап болур боор бис. Эвилел Совединиң болгаш Националдар Совединиң Даштыкы херектер талазы-биле комиссияларынга чугаалажып көөру-биле политиктиг онзагай ужур-дузалыг айтырыгны киирген: СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачев биле АКШ-тың президентизи Р. Рейганның 1987 чылдың декабрь 8-те Вашингтонга ат салганы ортумак болгаш эвээш ыракшылдыг ракеталарын уштуккаар дугайында ССРЭ биле АКШ-тың аразында Керээни чугаалажып көөрүн база ол талазы-биле боттарының түңнелдерин киирерин комиссияларга ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумуну даакскан.

Бис боттарывыстың харысалгалыг хүлээлгевисти күүседип кирип тура, бистиң өндүр улуг Төрээн чурттувус дээш, Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың тайбыңга ынак даштыкы политиказы дээш чоргааралды илередип турар бис. Оон-биле чергелештир биске даандыртан улуг харысалганы, бо таварылгада бистиң чурттувустуң камгаланыр арга-шинээди дээш, улустар аразынга айыыл чок чорук дээш харысалганы медереп билип турар бис. Бо документиниң ажылдап кылыры болгаш аңаа ат салганы чүүл-даа мурнунда совет удуртулганың акыдүүмә социалистиг чурттарының деткээни шудургу күзенишкиниериниң түңнели болган, ынчаларжок моон өске чүүлдү база демдеглээр аңаар. АКШ-тың администрациязының уткушту бар бүзүнары чок турган болза, а ол ышкаш боттуг үгаан-сарыылдыг политиктериниң, өске чурттарның болгаш делегейниң девилеглиг хөй-нинтиниң талазыңдан деткимче чок турган болза, бо Керээ база чок тускай чүве ийик.

Ортумак болгаш эвээш ыракшылдыг ракеталарны (ОЭЫР) уштуккаар дугайында Керээге ат салганы, алыс утказыл ап көөр болза, делегей харылзааларын эде тургузарынче практиктиг базым— удур туржуушкунган идепкейлиг тайбың кожазелбээ догуннаашкынче, улустар аразынга идепкейлиг кады ажылдажылгаже базым болур.

Совет-америк Керээни үнелеп көөрүнге чүү чүве кол уг-шиг болуп турарыл деп айтырыгны биске, депутаттарга, тургузар болза, аңаа эң кыскалы-биле мындыг харыны берип болур деп бодаар мен: Совет Эвилединге-даа, АКШ-ка-даа дең чергелиг болгаш чаңгыс аай айыыл чок чорук. Совет-америк Керээни үнелеп көрүп тура, бис үүнүн-даа мурнунда мындыг чүүлдү барымдаалап көөр ужурлуг бис: кажан-кезээде тайбыңга ынак, бүгү күрүнелер-биле болгаш бүгү улустар-биле чаагай харылзааларга чүткүдүг совет улус оны канчаар хүлээп көргенил. Ооң чайынначак бадыткалы болза, бистиң партиявыстың ТК-зының Чингине секретазы М. С. Горбачевтуң Афганистан талазы-биле дүүнгү медеглели болур.

Совет-америк Керээге ат салганының соонда СЭКП ТК-га, ССРЭ-ниң Дээди Совединиге, дыка хөй ведомстволарга, а ол ышкаш солуннар редакцияларынга, телевиденнеге болгаш радиога хөй санныг чагаалар кээп тура-рын силерге дыңнадыксап тур мен. Совет хамаатылар ол документиниң төөгүлүг сорулгаларын болгаш ужур-утказын ында үүлдүзүнүп, деткип турар. Оон-биле кады, мону черле демдеглексеп тур мен, совет кижилер эвээш эвес айтырыгларны база салып турар. Керээ биске болгаш бүгү делегей-ге үүнү бээрин. Совет Эвиделиниң камгаланыр аргашинээзинге ол кандыг салдарлыг болуруун олар үнделилердиг сайгарып билип алыксап турар. Керээни АКШ-тың сенады деткиир бе, АКШ-та ону шынчы болгаш чайгылың чок сагыырының магадылалы бар бе деп айтырыглар совет кижилерни база сонуургадып турар. Бо айтырыглар дүшпүже эвес деп чүвени хүлээп көрбес арга чок. Чижек кылдыр алырга, Керээни АКШ-тың сенадынга чугаалажып көрүп турар үеде ооң ужур-утказын боттуг сайгарып билиринче чүткүлбиле кады Керээни карартып клаптар деп чугаалап болур болгаш ону күштүг болдурүп бадылаарын болдурбас деэш эвээш эвес семээшкиннер база бар.

Барыын чүкте, ооң ишти-нде бедик албан-дужаалдыг күрүне ажылдакчыларының аразында-даа, шуутла элдепсинчиг, чогум-на ядролуг чепсек «делегейниң камгалакчызы» боол турар, чүге дээрге, оларның бодалы-биле, ол дайынга удур демиселдиң эң дээре чепсээ болур дээрзи ышкаш, чогумна ооң аңызы-биле 40 жилге чыл дургузунда делегейге чаа хан төгүүшкүнү чок боол келген суг-сут деп шынзыдарын кызыдып турарлар эвээш эвес. Шак ындыг «шынзыдылларга» даянып алган чамдык кижилер ОЭЫР-ны уштуккарының дугайында Керээни чарганың безин АКШ-тың болгаш нинтизи-биле НАТО-нуң ядролуг күрлавырлаарын, оларның чугаалап турары-биле, «орнун дуглаары-биле», чаартырының аргазы-биле улам ынай күш-телдиреринге чылдак кылыр ажыглаарын кызыдып турар. Бо бүгү бисти дүвүретпес арга чок— мында «кажарлап ооң каапта», Керээни үзериңге утланган кажарлаашкын тывар чүткүл бар эвес ыйнаан.

Америк администрация РУК талазы-биле Керээни ооң эртериң, халдакчы косомос чепсээн тургузарын кыздып турар. Совет Эвилелиниң СКИ деп адаткан чүүлге хамаарыштыр турузжу бүгүдеге билдингир болгай. Ол туруш күштүг боор хевээр арткан. Стратегтиг шаап халдакчы чепсектерни 50 хуу кызырары РУК талазы-биле Керээни шыңгыы сагып турар байдалда, чүгле ынчан болдуунуп болур. Бис боттарывыстың талавыстан мындыг чүүлдү барымдаалап турар бис: совет-америк Керээ ону ийи тала кайызыда күштүг болдуруп бадылаан соонда чүгле эң шыңгыылы-биле сагыттынар эвес, а харын боо-чепсектерни бүгү угланыышкыннар талазы-биле дүжүреринің эгезин салып ужурлуг. Ылаңгыя ол АКШ-тың болгаш ССРЭ-ниң стратегтиг шаап халдакчы чепсектерин 50 хуу кызырарынга, ядролуг шелелдерни соксадырынга, тактиктиг ядролуг чепсектерни болгаш анаа боо-чепсектерни база чепсектиг күштерни кызырарынга, химиктиг чепсекти хоруурунга оруктү ажыдып бээр ужурлуг болгаш шыдаар-даа ужурлуг. Ооң-биле чергелештир Керээни чарганы база ону боттандырары улустар аразының экономиктиг, эртем болгаш культура харылзааларының калбарары база ханылаары-биле, совет-америк харылзаалардың ниити экижишкинии-биле капсырлажыр деп идегеп турар бис. Оортан делегейниң бүгү улустарынга эки болур деп үүвеге чиганнаг турбас.

Ынчалзажок боо-чепсектерни дүжүреринің херээ ам бодунуң аайы-биле ала-чайгаар чоруптаар деп идегеп болбас. АКШ-та болгаш Барыын Европада экономикаңы болгаш нинтилел амыдыралың милитаризастаарыы дээш эглиш дивейн туруп турар улут күүлүг күштер бар. Маңаа ийи талалың: совет болгаш америк талаларының күжениишкиннери, бүгү чурттарның парламентарийлериниң, бүгү делегейде тайбың күштериниң күжениишкиннери херек.

Бистиң сорулгавыс үүл дээрге, Керээниң ужур-утказын сайгарып көөрү болгаш ону боттандырарының кандыг салдарлыг болурун деңгижүүрлеп көөрү боол турар. Ынчангаш ССРЭ-ниң ИХМ-ниң база ССРЭ-ниң Камгалал министерствозунуң, ССРЭ-ниң Күрүненің айыыл чок чорук комитединиң, өске-даа сонуургалдыг ведомстволарының база хөй-ниити организацияларының төлөөлекчилери, а ол ышкаш парлалганың телевиденнеңиң болгаш радионуң ажылдакчылары киржип турарын база айтыксадым. Комиссияларның хуралында бистиң талазывыс-биле аңы-дүмма турттарның — ГДР биле ЧССР-ниң төлөөлекчилерн база киржип турар.

Хуралдың болурунуң дугайын АКШ-тың Англияның, Бельгияның, Италияның, Нидерландыларның болгаш ГФР-ниң азы совет болгаш америк ракеталарны уштуккаары-биле дорт холбаалыг күрүнелерниң алчынчерлериңе дыңнаткан. Бир эвес күзээр болза олар бүгүнгү чугаалажып көрүүшкүнге боттарының төлөөлекчилерин чорудуптарының аргазын бодап көрүп каапы ол үүве. Мецээ билдинил турары-биле, ындыг төлөөлекчилер бо залда бар.

Ындыг чергелиг боттарының төлөөлекчилерин бистиң хуралывысче чорудар арганы Дээди Советке ындыг дилетни киирген бүгү еске турттарның алчын чергелеринге база берген. Залда даштыкы журналистерниң улут болүү база олуржуп турар.

Ооң соонда Е. К. Лигачев Э. А. Шеварднадзеге сөс берген.

1987 чылдың декабрь 8-те Вашингтонга СЭКП ТК-ның Чингине секретазы М. С. Горбачев биле АКШ-тың президентизи Р. Рейганның ат салганы ортумак болгаш ооп эвээш ыракшылдыг ракеталарны уштуккаар дугайында Совет Социалистиг Республикалар Эвилели биле Америкаңың Каттышкан Штаттарының аразынга Керээни чугаалажып көөрүбиле чазак силерге киирген.

Хиросиманы хүл-ыйбаландыр өрттедип уштуккаар бодунуң күжүн көргүзе берген ядролуг чепсектиң тыптып келгенинден бээр эрткен он-он чылдарның төөгүзүнде эң баштай ийи улуг күрүне амгы үениң боо-чепсээниң чамдык хевирлерин боттуу-биле кылырар дугайында дугуржулганы чедип алган. Ядролуг октарны тургускан ийи муң беш чүс ажыг ракета уштуккаар. Совет Эвилели ортумак болгаш ооп эвээш ыракшылдыг 1752 ракетазы уштуккаар ужурлуг. Каттышкан Штаттар 859 ындыг ракеталарны уштуккаар. Ынчангаш 500-тен 5500 километр чедир ыраар чер кырында тургускан ядролуг ракеталар ССРЭ-ге болгаш АКШ-ка моон соңгаар турбас апаар.

Керээни ажылдап кылыры хөй чылдарның күжениишкининг күш-ажылын негээн, аңаа ийи таладан дипломаттар, шериг болгаш техниктиг эксперттер, эртемденнер, политиктиг ажылдакчылар, министрлер, ийи чүрттүң дээдз удуртукчулары киришкен.

СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң соонда Женевага, Рейкьявикке болгаш Вашингтонга бооп эрткилээн совет-америк дээдзи деңгелдиң үш ужуражышкыны дугуржулганы чедип алырынга шинтпирлиг роль-ду хандырган үе-чада аайыбиле ужур-дузалыг болуушкуннар болган.

М. С. Горбачевтуң 1986 чылдың январь 15-те идип үндүрген ядролуг чепсектиң дүжүреринің программазы совет турушту ажылдап кылырынга үндезин ужур-дузалыг болган.

Ажып эртпимес хевирлиг бергедер тургустунуп кээп турда, чогаадыкчы бодаашкын шын шинтпирин тып алырының эң-не чогумчалыг арганы дилеп тыварын үргүлүлеп турган. М. С. Горбачевтуң 1987 чылдың февраль 28-те кылган медеглели, апрель 10-да Прагага чугаалаан чугаазы, ол-ла чылдың июль 21-де Индонезияның «Мердека» солуунуна бергеи интервьюзу — бо бүгү үгаан-сарыылдыг дүүштүр бодаашкынның, үениң байдалын өөренип көөрүнүң, Совет Эвилелиниң, ооң эвилелчилериниң база ол ышкаш чугаалажышкынгар кылып турар партнерларывысты киришкирибишаап, еске-даа чүрттарның эргежыктарынга дүжүр шинтпирлиг роль-ду хандырган үе-чада аайыбиле ужур-дузалыг болуушкунар болган.

Бирээде. Амгы ядролуг чепсектиң ийи хевирин уштуккаары — ол дээрге маргыш чок кончуг улуг ужур-дузалыг базым-дыр.

Бир эвес уштуккаттынар ужуралуг 2,5 муң ракетаны шыгаараан черлерынче салып үндүрүпкен дижик деп даап бодаптар болза, ядролуг чепсектиг амгы чүс чылдың кол айтырыынга чүгле чаңгыс харыы алдынар — ол чүл дээрге чер кырында цивилизацияның ыржым-шыпшың кылдыр уштуккаттынары-дыр.

Иимде. ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың дең санныг эвес ракеталарын уштуккаарын Керээде көрүп турары билдингир болгай. Совет Эвилели, Каттышкан Штаттарга бодаарга, ол дугайында чураагайларны көргустүм, хөй ракеталарны уштуккаар. Бо фактыда талаларның дең эвезин идереттингеп эвес ирги бе деп сагыксырал тургустунуп кээп турар. Чок. Ол ындыг эвес, чүге дээрге бөдүүн арифметика шериг балансызын, ылаңгыя ол шимээшкинге турун турда, чамдыкта пыны-биле илередип шыдавас. Бистер

(Уланчызы 2-ги арында).

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

ШУПТУ ШИЛЧЭЭН

Өөрдге «Ак-Чыраа» совхозтуң хөйжулары өгбүле керээзинче шупту шилчээн. Ажыл-агыйның специалистери ол арганың ажыктыг талаларын малчыныларга хынамчалыг тайылбырлаан. Оз керээ болза, нуриакчыларның арта-дужулгазыга колдуунда үндезилеттингеш. Ындыг малчыныар ында бар. Маадыр Васильевич Торлук кадайы-биле он ийи чыл хөйжулап турар, кайызы-даа ам бирги класстың малчыныары болгаш. Эрткен чылын олар хураган база дүк-даа алыр талазы-биле бедик түңнелдерлиг болгаш. М. Торлук өг-бүле керээзинче шилчээнин ажжок детким, ол арганың ачызы-биле бригадазы база шупту совхоз-даа көргүзүтлерин экижидер дээрзин ол чугаалап турар.

Эрткен чылын чедир кылдынмаан ажылдар совхозтуң хөйжуларында хөй болган. Ситенин чүгле 3—4 хире-ле малчыныар боттарының күжү-биле белеткээн. Артканнары совхозунга ынанып олурардар.

Чалаату хөйжу бригадазының кежигүннери машина-техника ажыглаарын ажыжедир, харын тергешанакты бар-ла шаа-биле ажыглаар, политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгени күштелдирери эргежок чугула дээрзин хуралынга чугаалашкан, совхозтуң зоотехнециалистери моон соңгаар олурга улут дузалыг доктаамал чедирерин дилээнивер.

МАССАЛЫГ ТӨРҮП ТУРАР

1987—1988 чылдарның кыжынында малды хүрмеңдя тургузар, ооң чаш толуп бүрүн камгалап алыр талазы-биле «О. Шынаа» совхозтуң хөйжуларында социалистиг чарыштыг багай эвес организастаан. Ооң негелделерин малчыныар шупту билир.

Совхозта төрүүр хойнуң баш саны 11 муң ажыш турар. Январь айда 1123 хөй ооладаан. Шоре Шокарның Елена Седен-оолдуң, Араакчаа Василий, Чечек-оол Туматтың коданнарында малдың байдалы эки. Үк коданнарда хөй массалыг төрүп турар. Сакианчылар четчир.

Дирекция малчыныарны сиген, комбикорм, суга, чарба-биле хандырган, сугну доктаамал чедирип турар. Александр Хартаанның автомагазинин төрүүр коданнарда быжыглаан. Ол-ла коданнарда электри чырыын бүрүн киирген. Оон аңгыда киижи база мал эмчилерн хөйжу бригадаларда үргүлүү барып турар.

Найтын-оол ДАМДЫҢ.

Кыштаглаашкын — хүннүң чугула айтырыы

ХАРЫЫСАЛГАЛЫГ ҮЕ

Хой кажаазының даа ортузунда клеткаларда соңнаймурнай төрүттүүген хураганнарны көрүп тур бис. Оларның кырында 500 ваттың чиңнээр лампалары хып тур. Элээн үлгады бергеннериниң аразында дүүн чаа төрүттүүген хураганнар база бар. Үе дүүш чедер дей берген.

— Сөөлгү катап хураганнарны кажан эмзирдиңер? — деп, районнуң уксаажыдыгга болүүвүн удуртукчузу Сара Ховалыговна Монгуш сакманчылар Анай Араакчаа, Рита Сүмбүү олардан болгаш улуг кадарчы Нүргүн Ховалыговна Хамдыдан айтырды.

— Бо эртен—деп харыы дыңнадывыс.

Сара Ховалыговна хураганнар өстүрериниң технологиязында доктаамал каптаттынып турар частырыглар дутайын тайылбырлады. Ол чугааны «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң төрүүр чедя кодан бүргүзүмге кылыр ужурга таварышкан. Чүге дээрге мында малчыныарның болгаш сакианчыларның кол нуруузу хураганнарны хүнде чүгле ийи катап эмзирип турар. Чамдык малчыныар чаа төрүттүүген хураганнарны дүне када иези-биле хөндүрбастаан.

Иелерин хураганнарбиле кады хөндүрар дутайында, бир талазында, айтышкын чок. Ийиде, ол чорук дүкке чидирилгээ болур деп чылдагаанарны эвээш эвес дыңнадывыс.

Тос чыл дургузунда чаш хураганнар ажаан келген Анай Араакчаа болгаш өске-даа дүржулгалыг сакманчыларны өөредир дивейн тур мен, мынчалза-даа хөй ажылының специалистиринің мындыг сүмезини дагын каптап сагыдырып каары артык эвес деп бодадым: чаа төрүттүүген хураганнарны баштайгы 10—15 хонуунда чүгле иезиниң аазы, хураа-биле хөй катап чемгерер херек. А «Шын» солуниүң доктаамал хайгааралында алган Нүргүн Ховалыговнаның коданында ындыг эвес болду. Бичии коошларда суланы эңдере төп берген, клеткаларның азыларында куу сиген боодалдарын асылаан, хүнде чүгле 2—3 катап эвээ турар хураганнар оларны чий бербейн канчаар. А оларның оргаанизмы ындыг чемнер хүлээп алырына белеп эвес. Ооң-на чылдагааны-биле амдыгаштан өттеткей берген хураганнарны эвээш эвестя көрдүвүс.

— Хойну хураганы-биле түгле ийи безин хөндүруптарга, ооң соонда ол тендирип турар апаар торду. Ынчангаш ону шуут практикалавас апардывыс — деп, хойжунуң улуг уруу Татьяна чугаалады.

Оон корткан херек бар бе? Чок. Үүге дээрге толуп дорукчуже чедир өстүрер кылдыр бойдус кандыг-даа дириг амытанны чаяап каан болгай.

Хураган өстүрериниң технологиязында эң харыысалгалыг үе — баштайгы 10—15 хонук. Хураган иезиниң уураан кайы хире шимгевдип алган болдур, варыгларга ол хире туруштуг, чемге хөөнүг болур. Баштайгы он беш хонуунда чуду-каралап азыраан хураган чайладыр молдук-калдык чораап, чыл төнчүзүнге четпейн баар таварылгалар кайы көвей.

Улут-Хем район эртиен чылын төрүүр 100 хой, өгбүге онааштыр 62 хураганны, авайны кампалап алган. Чыл төнчүзүнге чедир чүс банка онааштыр артканы түгле 54. Анай-ларны ап каапкаш, түгле хураганнарны санаар болдувусса, ол сан оон-даа кудулап көөр. Чай, күс дургузунда өлүп-хораан хураганнарның ноя нуруузуун баштайгы он беш хонуунда ылап-ла чуду-каралап азыраан дээрининг бүгү барымдаалары бар. Ынчангаш сакианчыларның болгаш кадарчыларның харымсалгазы бо хүннерде ажантыынындан-даа артык бедик болур.

Амгы үеде киижилерге негелде кылырының мурнунда оларның ажылдап, туруштарынга кандыг байдалдар тургустунганын көөрү эргежок чугула апаргын. Хойжу Нүргүн Ховалыговнаның кыштаанда мал чеми шуут төөгүп-чайлып чыдар, дээрезе хоорем эвес. Сигенни хойларның бүт адаанче октап берип турар. Черле ынчаш «Күш-ажылдың хостуу» совхоз мал чеминери-биле курлавырлаттынганы-биле республикада бирги черде деп болур. Ооң иинектеря кек саванны безин чиңес, түгле сиген-биле амыдыраар. Чоокку хүннерде Хараган деп черде бо коданга сайбыр зоотехниги Михаил Доржукай, бригадир Зоя Сарыг-Лама, мал эмчилери, совхозтуң специалистери дээш келбээн-не киижилер чок. Торгалыг суурда № 8 агитквартираның херезекенери клеткаларны чүтайлап берген, эр шефилер аарсаар үүрмек септелгени кылган. Эмчи келген, малчыларның хан базынышкынын хынап, арга-сүмезин, херек эмнерин берген. Совхозтуң администрациязы малчыларга бот-оруулга-чарылгалыг даалганы чедирген.

Бүгү таданың киижээнгейлерге бо хире идегелдиг бүргеткен малчындан эң эки көрүзүүлердиг болгуун негээриниң барымдаалары тургустунган. Хойжудан түгле кымак ажылдаары негеттинин турар-дыр. Амдыгында керээгүзүлер эки. Нүргүк Хандының коданында 153, Шактан-оол Кызыл-оолда 235, Ажы Кара-кыста 232, нинтизи-биле совхозта 1093 хураган онча-менди доругун турар. Ам төрүүр 1698 хой арткан.

Хүн келген тудум чырык шак-ге немежин орар. Чаа даглар артында эвес. Частың берге шылгалдазын түгле амыдыралының баштайгы 10—15 хонуунда эки ажаатынган хураганнар ажып эртер дээрзи биядингир.

Кодур-оол ОЮН,
«Шынның» корреспондеңдиниң.

АЛАШ ОДАРЛАРЫН АЖЫГЛААР

Совхоотар бот-оруулга-чарылгаже киргенде ам айтырыг — бот-ажыланыышкын. Өскээр чугаалаарга, чоже акшаны киирип алыр сен, ооң-биле чурттаар, амыдыраар. Ажылды ёзулуг организастап билирге ам көстү бээр. Бистиң «Барлык» совхоз мал болгаш чер ажылдыг. Мында үр чылда чурттап, ажылдап келген болгаш, кайы адырда чүнү чедир ажыглавайн турарын көрүп, билип, ол дугайын хуралсуглаага база аңаа-даа чугаамга удуртукчуларга сүмелеп-даа тур мен.

Бо чылын бистиң совхозтуң девискээринде хар көрүткээн, мал-маганның даваннары тастап-даа турары бар. Одарларны далбыйлап-даа тур-ла. «Барлыктың» девискээри улуг, делгем. Соңгу талазы, аны Хонделең талазында Алаш, Кара-Хая, Оорга, Алдыы-Үстүү Дулаан-Караларда хар чүгә. Ында шээр малдың байдалы черле эки-дир. А арга чарык талазында Бижиктиг-Хая девискээринде хар кылын дүшкен.

Эде тургустунуушкунга аны курлавырларны долу ажыглаар талазы-биле бодумнуң хүүда саналымны солунга биижир бодай-дыр мен. Чүге дизе солун болза улуг ат-алдарлыг, ону бүгү улус номчуур, ындыг болганда, мээң бо саналым чоптуг бе аны таарыштас бе деп чүүлдү чугаалажып үнүп кээр болгай.

Бистиң совхозтуң малы Час-Адыр талазында, совхоз төвүнден 80—100 хире километр ыракма барып чайлаглаар. Ол-ла тайгада мал хөй. «Шекпээр», «Хемчик» совхозтарның база баар. «Барлыктың» кыргында пунктузу база ында. Үк тайгаже көжүп чедип алыры дыка берге: хөй-ле хомчигештер кежер, кадыр-берт болгаш малгаш-баларлыг-даа черлер бар. Хөй дүүн оон бээр дажыглаары база улуг шүүттүг, чарылгалыг. Бот-акшаланыышкын үезинде биске акша-ла херек.

Час-Адыр тайгазының бир берге чүүлү: ырак болганда, садыг, эмнелге, культура ажылдакчыларына база ар-тык чарыгдал үнер-дир, олар малчыныарга баары албан, негелде ындыг. Оон ында аажок чаъскыр чер. Шээр мал чаъс-боранга пат ышкажыгай. Моон чылдагааны-биле эки семиривес-даа болгулаар. Чаъстыг чылын кадарчыларга халалыг. Ам канчаарыл? Совхозтуң девискээри болур Алаштың Хову-Аксы деп черде ковүрүг тударынга эптиг. Аңаа ковүрүтнү туткаш, шээр малды Алаштың Чыланныг-Арыг, Чыраалыг-Адыр, Ирей-Бажы-Баалык, Дагыыр, Тайга, Честиг-Адыр, Бичелдир, Улуг-Белдир, Алдыы-Үстүү Шыдаяктар деп чайлаглар бар. Аңаа шээр мал дыка тааржыр, шаанда араттарның малын чайлагладып ап турган тайгалары ол-дур. Машина оруун пооллуг аштавас. Алашка ковүрүгнү кыжын тудуп алыр. Дош кырынга тутқан ковүрүгге улуг шүүдел бедин үммес. Ооң таваанга 4—5 кажаа (керткен) кылгап, даштар-биле долдурган тудуптар. Чазын дош эримирге, ооң кажаалары чайгаар-ла сугга олуруптар. Ковүрүг кылып аар болза, совхозтуң техниказы олап кежип турар апаар, шээр малдың чайлаглары 50—60 километр чоокшулаан кээр. Ол ышкаш Үстүү-Шыдаякка кыргында пунктузун тудуп ап болур.

Алаштың ол талазында Узун-Кыйыг деп чер бар, аңаа шаанда колхоз сула, арбайны тарып турган үүве. Узун-Кыйыгның бажында Алаш хемден үнген бүга бар, ону катап аштап, казып алгап, сугну бадырар. 300 ажыг гектарга сиген, тараа тарып болур. Ында тарылга шелү ам курүкшан болдур эвеспе. Бай-Тайганың «Кара-Хөл» совхоз Алаштың одарларын шак ынчаар ажыглаар болза, дыка-ла ажыктыг ийин. Мал-даа семис, шыырак, чайлаглар ырак эвес болгаш оларныңбиле аргыжарда база белең, транспорт чарыгдалдары эвээш болур. Оон аңгыда бистиң совхозтуң төрүүвес аныяк бода малын база ынаар чайлагладып болур. Ам ол мал Кызыл-Мажалык суурнуң чоогунда ымыраасектиг, малгаштыг шынаада чайлаглап турары канчапдаа шын эвес деэрзин «Шын» солуниүң корреспондентизи А. Хертек солунга чоокта чаа база шүүгүмүүлеп бижээн ийик.

Хөй-биле сүмележир, аргала херек. Шак ындыг аяа чыдар, эки оттуг болгаш чоок тайгаларны ажыгда-вайн турарга кижи черле кайгаар-дыр. Ол черлерни ажыглаар талазы-биле үүге «Барлык» совхозтуң эвес, харын ГАУК-түн специалистери база бодаза чүү?

Таваа-Самбуу САРЫГЛАР,
«Барлык» совхоз.

ДЕЛЕГЕЙГЕ ЯДРОЛУГ ЧЕПСЕК ТУРБАЗЫН ДЭЭШ

(Төгүсүү. Эгези 1-гп арыда),

шынап-ла, хой саныыг ракетавы узуткаар бис. Ынчаарга оон ылаптыг дениигүүрү ол чепсекти кызыргаыныың түңнел көргүзүүнден билдиие бээр. Түңнел көргүзүт мындыг янзылыг болур: ол хевирлериің чаңгыс-даа ракетазы АКШ-ка турбас, ол хевириің чаңгыс-даа ракетазы ССРЭ-гс турбас. Кызырышкыныы үе-чадалап кылып келгенииің түңнелинде ийи талага «тик» деңнел тургустунар.

Үште. Совет Эвилели ам дээрезинде Англияның болгаш Францияның ядролуг күүзүп арттырарына чепшээрешкеш, бо Керээни чарып алырга, Варшава Керээзииің чурттарыига бодаарга, НАТО улуг ойнап алышкыныыг апарган эвес бе деп айтырыг тургустунуп кээп турар.

Ынчаар санаар болза, шын эвес болур ийик. Чепсегленишкининиң амгы деңнелеринде, бодунуң болгаш бодунуң эвилелчилериииң айыыл чок чоруу дээш айыылдыныт кылбайн, бистер болгаш американнар бо хире хемчеолдиг ханы кызырышкыныы кылыр аргалыг бооп турар бис. Ол кызырышкындан кайы-даа тала шериг күжүнүт талазы-биле артыкшылдыг апарбас.

Дөртте. Мындыг айтырыны салып турар: Азияда Каттышкан Штаттарның ортумак ыракшылдыг ракетазы чок бооп турда. Совет Эвилелиииң ол дипте ракеталарын узуткаары албан турган бе?

Политикага, шериг стратегиязынга ышкаш, кол сорулгаларның бирээзи — болуушкунларның ажыктыг эвес апаарын баш удур билип алыры, ону болдурбазы кончуг чугула. Американың ортуман ыракшылдыг ракеталарыныың бо хүнзерде Азияның девискээрииде чок бооп турары оларның соц даарта аңаа көстүп келбезин магадылааны ол эвес-ле болгай. Ынчаарга ам чардынган Керээниің ачызында ортумак ыракшылдыг ракеталар Азия дипке тургустунмас.

Беште. Керээниің арыннарында салдынган хол үжүүнүң будуу катпайн чыдырда-ла, Барыын Европада «ап кагдынган» америк ракеталарның орнуи тургузуп алыр дугайында чугаа НАТО-ның болгаш АКШ-тың эң милитарисчи бөлүктериидө эгелээн. Ажыы-биле алырга, ол дипке чаа ядролуг чепсекти будуруп эгелээриниң Европага азы оон чоогунга немелде ядролуг күштү экизэриниң, модернизастаашкыныы дүргедиринің дугайында чугаа бооп турар.

Болуушкунларның ыңдыг чорудулгазы ядролуг чепсекти кызырарынче болгаш ядролуг айыылды чавырылдырарынче угландыр калбарган шимчээшкийге чөрүшкек бооп турар.

Алдыда. Чамдык барыын ажылдакчылар ядролуг чепсегленишкинни дүжүреринің чорудулгазын ядролуг чепсектен эвес, а аиаа чепсектен эгелээр ужурлуг турган деп санап турар.

Оон алыс утказы билдингир — ядролуг чепсегленишкинни дүжүрерии сонгаарладыр азы болдурбас дээни ол.

Совет Эвилели аиаа боочепсектиң айтырыын шинтпирлээр дээш туржуп турар, ол чепсектиң күрлавыры кымда хөй, кымда эвээш бооп турарын тодарадып алгаш, НАТО-да болгаш Варшава Керээзиниң организациязында чепсектиг күштериің база боо-чепсектиг тургустунуп келген деп эвес чүүлдериң чугаалажыышкын столунга олуруп алгаш тодаргай чугаалажырынга база ийи таланың боо-чепсээниң чамдык хевирлериидө артыкшылдыг чүүлдерин боттуг эвээжедириигө белеп.

Чепсегленишкинни дүжүрер херекке үзүктелишкинни болдурбас херек. Ол дээрге коичут чүтула чүүлдүр. Чепсегленишкинни дүжүрер айтырыгның бүгү утланыышкыннарынга баш удур дугуржудга, негелделер кылбайн, доктаашкын чокка улам бурунгаарлаар дээш туржуп турар бис.

Контроль дугайында айтырыгга тускай доктаарын чөлшээреп көрүнер.

Ядролуг чепсегленишкинни кылырар талазы-биле практиктиг хемчегларии ап тура, Совет Эвилели өскеталаның дугуржулганы үрээринче орилдажыышкын кыла бээрии азы бодунга алган хүлээлгелерии чедир күүсетпейн баарын болдуруп шыдавас. Күрүнеии айыыл чок чоруунга хамаарышкан херекке Керээни сагыыр айтырыгларга ийи янзы бодал турбас ужурлуг. Делегей хамгылааларыныың практиказынга моон мурииунда туруп көрбээн ылавылалдыг ажылдап кылдыган болгаш коичут идегелдиг контроль системазы-биле Керээни хандырар дээш бистер оиза үүженишкиииерии кылган бис.

Ортумак болгаш оон эвээш ыракшылдыг ракеталар талазы-биле Керээ чүгле шериг-политиктиг талага бирги чергелиг ужур-дузалыг эвес.

Ол Керээге ат салдынганы тус-тус девискээрлерде айтырыгларны шинтпирлээриигө таарымчалыг байдалды тургузарынга база-ла ужур-дузалыг болган.

Афганистан талазы-биле М. С. Горбачевтуң бүзүрелдиг болгаш ханы уткалыг мелеглели ону бадыткап турар. Чаа үеиің утаавылалы, чаагай сеткил чүвеии боттуу-биле көөрү ында сиңиккеи.

Афганистан Республикаиың Президентизи Наджибулланың мелеглели база-ла ыңдыг утланыышкыныыг болган.

Керээниің боттанышкыны совет улустуң амыдыралыының бүгү талаларын хаара түтиан бистиң чуртувуста калбарып орар эде тургустунуушкуннуң чорудулгазынга база-ла тодаргай салыышкын болур.

Чепсектя эидере бүдүреринің чадашкан айтырыын үзе шинтпирлээриигө боттуг идегелдиг барын Керээ чүнүп-даа мурнунда бадыткап көргүскен. Совет кижилериің тургузукчу күш-ажылынга идегелдиг камгалалды ол тургузуп турар.

Чаа бүдүрүктү ажыл-чорудулгага чогуур кижи күжүн база ол ышкаш техниктиг болгаш сан-хөө хөреңгилерии керээ хостап шыдаар аргалыг. Ортумак болгаш оон эвээш ыракшылдыг ракеталарны белеи тургузарынга, модернизастаарынга, бүдүреринге болгаш солуурунга ажыглаттынар үжүрлуг турган хөреңгилер ам камнаттыныл алдынар, ук ракеталарны үзуткаарынга үнер чарыгдалдарны ол үшчок ажа бээр.

Ортумак болгаш оон эвээш ыракшылдыг ракеталар талазы-биле Керээни күштүг болдуруп бадылаар дугайында айтырыгны чугаалажып турда, ол чүүлдериі база хереккс алыры күзенчиг.

ССРЭ-ниң Дээди Соведиигс чугаалажып көөрү-биле киирген Керээ— ядролуг чепсегленишкинни моон соңгаар-даа кызырарыныың оруунда эки эге базым-дыр. Темпилерни ооҗумнатпайн, моон соңгаар-даа бурунгаарлаар арганы берип турар ёзулуг үнелиг дуржулганы Совет Эвилели, Каттышкан Штаттар, барыын болгаш чөөн деп чардыыл турар политиктиг шугумнуг ийи талада туруп турар эвилелчи күрүнелер, бүгү делегей ниитилели мооңнеп алган.

Түңнелиидө дараазында чүүлдерии онзалап демдеглексеп тур мен.

Ортумак болгаш оон эвээш ыракшылдыг ракеталар талазы-биле Керээ — ССРЭниң, АКШ-тың болгаш өскеда күрүнелериің эргеажыктарының дүгжу бергенин шын болгаш чогуур үезинде тудуп алган тавариганың аиаа-ла бир үре-түңнели эвес-тир. Ол— чүгле совет даштыкы политиканың болгаш дипломатияның чүткүлдүг болгаш шалыпкын хөделиишкинииің үре-түңнели эвес-тир.

Керээ—ол дээрге бодунуң салым-чолунуң магадылатынымаанын кижи төрелгеттенниң медереп билип эгелээнинин боттуг илергейлээшкин-дир. Ол дээрге Хиросиманың кырынга болган частыышкыныы бо делегейии политика болгаш экономика талазы-биле чагырып алыр туруштарже орук айтыр сылдыс кылдыр көрүп турган барыын таланың кижилериииң боттуг чүүлдү барымдаалап көрүп эгелээнииің баштайгы хереченизидир.

Совет Эвилелиниң, социалистиг өскеда чурттарның, депшилгелиг бүгү кижи төрелгеттенниң күжеииишкиниериің ачызында атомиуг тергииделдиң боттанып аргазы чок болган.

Бөгүн чугаалажып көрүп турар бо Керээ — алыс утказы-биле алырга, эң-не тода илергейлеттинген чаа боладашкын-дыр. Оон кол негелдези болза күрүнелериің болгаш улустарның бот-боттарының аралында харылзаалыг эрге-ажыктарын киүзэигейлиг барымдаалап көөрү болур.

Ажык-чарлыг чоруктуң байдалдарында, демократчы ёзу-биле Керээни совет парламентиниің чугаалажып көргени харымсалгалыг күүрүне шинтпирлээриге — ону күштүг болдурып бадылаа, оныга, ону Хоойлу кылдыр көөрүнге — чедирер дээринге идегелди илередириі чөлшээреп көрүнер. М. С. Горбачевтуң чугаазынга-биле алырга, ынчан бо Керээ «дайын деп чүве турбас делегейже кижилериің үедүптеги чүткүлүнүң чыл демдеглелиинге төөгүдүг арын бооп киреръ.

Айтырыгга харыы берип тура, министр бо Керээ болза, оон айтырыгларынга хамаарышпайн барган ядролуг болгаш өске-даа чепсектерии кыызгаарлаашкыны турар деп чугаалаан. Ыидыг болзажок улам бурунгаарлаашкыныы чедип алырыига, боо-чепсектиң өске-даа хевирлериің ядролуг, аиаа болгаш химиктиг-даа чепсегленишкинии кызырарын чедип алырыига эки байдалдарны ол тургузуп турар.

Индирде —Д. Т. Язов. Совет Эвилелиниң социалистиг өске-даа күрүнелериің идегелдиг камгалалын хандырарыига оон салдарлыг болур талазыдан Керээге үнелелди ол берген. АКШ-ка бодаарга, бис ийи катап хөй ракеталарны узуткаар ужурлуг бис деп чүве билдингир болгай. Ынчалза-даа мында херектиң ужуру олариың санында эвес. Керээни үнелеп көрүп тура, саннардан аңгыда, өске байдалдарны — шериг, политиктиг, моральдыг, психологтуг байдалдарны барымдаалап көөр ужурлуг деп, министр чугаалаан. Шериг талазы-биле алгаш көөрге, ССРЭ-ге хамаарыштыр стратегтиг болуп турар Европада бодунуң ортумак ыракшылдыг ракеталарын АКШ-тың узуткаар деп турары чугула болуп турар. ССРЭ-ниң болгаш оон эвилелчилериниң девискээриидө объектилерни аңаа чедир 8—10 минута ужар үе иштииде олар чок кылып шыдаар аргалыг. Ол ракеталар чамдык кижилерге «кызыгаарлаттынган» ядролуг дайынга тиилелге чедип алырының мөге ынаныышкының тургузуп турган. Керээ ол мөге ынаныышкыннарны болгаш ССРЭ-ниң Европа кезээиге болгаш оон эвилелчилериигө боттуг айыылды чайладып турар.

Мурнуку одуругда турар ядролуг америк чепсекке, Англияның болгаш Францияның ракеталарыига удурланыштыр турар совет ракеталар Европага шериг талазы-биле деп чорукту үревейн турган. Бир эвес бис Керээге ат салбаан болгаш америкаииар ортумак ыракшылдыг ракеталарны калбартып тургузар талазы-биле бодунуң программазын күүседирин уламчылай берген болза, Европага АКШтың ыидыг ракеталары ковудей бээр ыидыг байдал тургустунуп келир ийик. Ол чорук бодувустуң айыыл чок чоруувусту хандырарыбиле харыы хемчегларии ап чоруда бээрииче бистии албадаптар, ынчангаш боочепсекти эидере бүдүрери төнчү чокка уламчылап, Европага болгаш делегейге байдал шыиғыызы-биле нарыыдай бээр ийик.

Ыидыг болганда олар чугула ужур-дузалыг-даа болза, херектиң алыс ужуру чүгле сан-түңде эвес. Ийи тала бот-боттарынга чөлшээрежип дугуржуп турган. Чижээлээрге, АКШ ГФР-ге турган «Першинг-1А» ракеталарга ядролуг америк октарыны узуткаарынга чөлшээрежип, чер кырының чалгыныыг ракеталарын далайлы ыидыг эде кылырындан ойталаан, баллистиктиг болгаш чалгыныыг ракеталарның ыракшылын оларның боттарынын саналдап турганы техниктиг нарын формулаларының орнунга натурлуг шенелделер кылырынга чөлшээрешкеннер. Оон түңнелиинде кайызыныңдаа эрге-ажыктарын барымдаалап тургускан Керээлиг үүлдериңден үңүп турар бүгү негелделерни ылаптыы-биле болгаш хуусаазында күүседириигс белеп бис.

Керээде баш удур көрдүнген ракеталарны узуткаанының соонда, артып калган техниканы улус ажыл-агыйынга болдунар шаа-биле ажыглаар деп, министр демдеглээн.

Европага совет болгаш америк ракеталарны узуткаарының перспективазынга НАТО-нуң чамдык ажылдакчыларының таарзымайн турары бисте тодаргай сагышсыраашкыны болдуруп турар. Чер кырынга турар ракеталарга хоруп каан ыракшылдыг ракеталарны Европаның девискээринге азы оон чоок-кавызында далайларга база океаннарга, агаарга болгаш далайга немей тургузарының планнарының дугайында, «компенсациялар» дугайында оларның чугаалары бисти ойбайн чоруп турар. Ол бүгү хемчегler Вашингтонга ужуражыышкыныың түңнелдерии хажыдарынче утланган. Ынчалза-даа НАТО-нуң согуг кылыр тактиктиг ужар үүлүнүң сан болгаш шыпар талазы-биле артык күштүүн өжегээр олар ыыттавайн турар. Империализмниң эң-не реаксылыг күштери бодуиуунга шериг талазы-биле артык күштүг болурун чедип алырының орилдажыышкынарын, делегейни доктаамал дүшкүүрлүг байдалга тургузарының орилдажыышкыннарын соксатпайн турар дээрзии ол бүгү база катап көргүзүп турар.

Ынчалза-даа НАТО болүүнүң ыидыг политиказын тодарадып тургузуп турарларга Варшавз Керээзииің организациязыидан шериг талазы-биле артык күштүг болурун чедип алыр дээп орилдажыышкыннар чок дээрзии бодаар үези келген. Эвилелдешкен социалистиг чурттар боттары шериг талазыбиле артык күштүг болурунче утланыышкыны бис принципиалдыы-биле хүлээп албайн турар бис. Ол дугайын бистиң акы-дүнмалышкы социалистиг чурттарыбыстың удуртукчулары болганы бистиң чазаавыс чаңгыс эвес удаа медеглеп келген.

Совет Чепсектиг Күштер дээди деңнелге Вашингтонга чедип алдынган дугуржулгаларны чүүлдүгүүнүп турар. 1972 чылда хүлээп алган ракетага удур камгалал талазы-биле керээни сагыырының байдалынга стратегтиг шаап халдаашкын чепсектерии улуу-биле 50 хуу кызырарының айтырыынын талазы-биле, а ол ышкаш чепсегленишкинии дүжүрер талазы-биле оске угланышкыннарга дугуржулганы чедип алырынче СЭКП ТК-ның болгаш Совет чазактың күзенишкиннерин деткип турар бис. Ортумак болгаш оон эвээш ыракшылдыг ракеталар талазы-биле Керээ күштүг болдуруп киирери шериг-политиктиг байдалга, Совет Эвилелиниң болгаш Варшава Керээзииің киржикчилерии күрүнелериің эргеажыктарынга дүүшкек. Ону ССРЭ-ниң Дээди Соведиииң Президиуму күштүг болдуруп бадылап болур.

Барыын чүкте анаа боо-чепсекке болгаш чепсектиг күштерге Варшава Керээзииің организациязының НАТО-дан улуу-биле артык күштүүнүң дугайында бадыткаашкыннарда кандыгдаа үидезии чок. Оске айтырыта харыылап тура, ынчаныыже ында тодаргай деңнешкек эвес үүл бар деп, министр чугаалаан.

НАТО-нуң удуртукчуларының күштериің ниити деңзигүүрүнден аңгылап, боо-чепсектиң аңгы-аңгы талаларынга Варшава Керээзииің артык күштүүн, чижээлээрге, танкыларга артык күштүүн тодаргай соруига-биле улгаттырып тураилар. Ынчалза-даа НАТО-нуң танкыга удур чепсекке артык күштүүнүң дугайын кара ёжегээр ыыттавайн турар. НАТО-нуң согуг бээр ужар үүлдүң тактиктиг сан болгаш шынар талазы-биле артык күштүүнүң дугайын база чугаалавайн турар, шериг-далай күштериниң талазы-биле олар база артык күштүг.

Сан талазы-биле деңнешкек эвес үүлгс , хамаарыштыр үүл дээрге, кайызынгадаа хамаарышкан үидезинге оларны узуткаар дугайында чугаалажыышкыннарны кылырынга болгаш ийи таланың айыыл чок чоруун барымдаалап, оларны узуткаар дугайында дугуржуп алырынга белеп бис.

Чепсегленишкинии кызырары-биле холбаштыр бистиң Чепсектиг Күштеривиске кадрлар дугайында айтырыгга харыылап тура, ыидыг айтырыг турбас деп, ССРЭниң камгалал министри чугаалаан. Ракеталарны узуткаары-биле холбаштыр шеригленриң кандыг-бир кезээи кызырары билдингир. Кыска хуусаалыг шериг албанының хууда составын кызырар. Доктаадып тургускан хуусаазын ажыр албан эрттирген офицерлерни шеригден чогуур пенсия болгаш өске-даа чингелделер-биле халаар. Арткан офицерлерни шеригленрге таарыштыр тургузар. Чаңгыс-даа офицер ажыл чок артпас, оларга Чепсектиг Күштерге албан эрттирерии хандырып бээр.

Санал берген депутаттар чугаалажып турар айтырыгның янзы-бүрү талаларынга доктаганнар. Ортумак болгаш оон эвээш ыракшылдыг ракеталар талазы-биле Керээ — политика талазы-биле чаа бодаашкынның тургузуп келгени делегей амыдыралында баштайгы улуг болуушкун деп, СЭКП Карель обкомунуң бирги секретары В. С. Степанов чугаалаан. Чепсегленишкинии, хамыктың мурнунда ядролуг чепсегленишкинии дүжүреринің айтырыын үндезинии-биле шинтпирлээр айтырыны бистиң чуртувустуң, бистиң партиявыстың бир дугаар идип үндүргенин ол сеткил ханыышкыны-биле демдеглээн. Документиге ат салганыйның түңнелиидө Совет Эвилелиниң делегейге ат-алдарыныңуламбедээиин эскербейн барып болбас. Керээ болза чепсегленишкинии, хамыктың мурнунда ССРЭ-ниң болгаш АКШтың стратегтиг шаап халдаашкын системаларының талазы-биле кызырарының бүгү талаларынга күүлүг идигии берип болур.

Ооң-биле кады үр хуусаалыг байдалга көстүп келир ядролуг чепсектиң ийи хевирии узуткаанындаи экономиктиг улуг ажыкты база барымдаалап көөр ужурлуг деп, депутат демдеглээн.

Керээ болгаш ону күштүг болдуруп бадылаары-биле холбаштыр айтырыгның үгүлүг комплекизии чугаалажып көөрү-биле белеткел комиссиязын соңгуурун В. С. Степанов саналдаан.

Силериің биле бистер ядролуг чепсекти будүрери дээш чорудулганы соксадырының эргилделиг, шылгараңгай тоөгүдүг болуушкуиның чүгле херечилери эвес, харын шуут-ла дорт киржикчилери болуп турар-дыр бис деп, академик Р. З. Сагдеев чугаалаан. Ол чорук бистиң комиссияларывыска онза харыысалганы онаап турар, ССРЭ биле АКШ-тың ийи хевирлиг ракеталарын узуткаарының дугайында мындыг нарын болгаш чугуда документ болур Керээни бүгү талалыг чугаалажыры, ол дугуржулганың түңнелдерии болдунар-ла арга-биле тода үнелеп көөрү эргежок чугула болуп турар. Совөлгү чылдарда дыка хөй чурттарда эртемденнериің бөлүктеря тайбың дээш, чепсегленишкинии дүжүрери дээш, кижи төрелгетенниң дириг чурттап артары дээш яиызбүрү шимчээшкиннерге улам. на киржип турар дээрзии билир болгай силер, ол шимчээшкиннерге совет эртемденнер бодунуң аажок идеп. кейлиг ролюи ойнап турарлар.

Амгы үеде делегейде бар болуп турар ядролуг октарның курлавыры чүгле 4 хуула кызырлыр болганда, ортумак ыракшылдыг ракеталарын база оон эвээш ыракшылдыг ракеталарыиың талазы-биле Керээни ССРЭ-ниң Дээди Соведи бадылаар болгаш ол күштүг апарган таварылгада бистер ону ыяк күүседир бис дээрзинге бүзүрелиимии илередип тур мен. Оон-биле кады бо дугуржулганы чоогаадып кылып турар үеде бодунуң девискээриидө база бодунуң эвилелчилериниңдаа девискээриидө ортумак ыракшылдың ракеталарыбиле холбашкан дыка хөй объектилерни контрольга киирбезин оралдажып турган Каттышкан Штаттар Керээни канчаар күүседир ирги дээрзи бистиң чөрле элээи дүвүредип турар.

Санал берген кижи Керээии сайгарып көөр белеткел комиссиязын тургузар дугайында саналды деткээн.

Керээни бадылаар болгаш ону дораан күштүг болдурар дугайында чогаалчы **Ч. Т. Айтматов** база чугаалаан.

Бистиң ам ону бадылаарынга баштайгы үе-чадазы кылдыр чугаалажып көрүп турарывыс айтырыг, күрүнеийиң ыяап күүседир хоойлузуиуң күштүг болуп эгелээри — бистиң үеиің үндезии айтырыы, амгы сайзыралдың хөгжүлдезииің бо үезииде эң чугула айтырыы болуп турар дээр дугайында тайылбырлаан-даа херээ чок боор ийии деп, ол чугаалаан. 80 чылдарның күжүи болгаш ёзубайдалын ханы сайгарып көрген бистиң эде тургустунуушкунувус болгаш ажыкчарлыг чоруувус, чаа бодаашкыныывыс бүгү делегейниң чагаай сеткилдиг чорудуу-биле дириг овур-хевир болуп капсырлажып турардыр, оскээр чугаалаарга, эде тургустунуушкун болгаш ажык-чарлыг чорук чокка, чаа бодаашкын чокка, мен бодап көөрүмге, Совет Эвилели биле Каттышкан Штаттарның аразында бүзүрелдиң база дугуржулганың шак ыидыг деңнелии чедип алыры болдунмас турар ийик. Бистер, совет кижилер, бергелери болгаш кичээндиргилерни таварып эртпишаан, чамдык таварылгада, Маяковскийиің чугаалааны ышкаш, бодувустуң-на ырывыстың аялгазын ара соксадып каашбезин Керээни чедип ап шыдаптывыс. Амгы совет салгал Керээни бадылаарынга чаңгыс эп-сеткилдиг, угаансарыылдыг догуннаарынга чаа үезии ажыттынды.

Америк интеллигенциига акы-дүнмалышкы чоруктуң ажык сөстери-биле мынча дээр бодай-дыр мен: кандыгбир чылдагаан-биле Керээни кайы-бир тала бадылавайн барган дижик. Ийи улуг күрүнениң, оларның баштынарының база парламентарийлериниң угаан-сарыылдыг эгелээшкиннге бүзүрээн кижилерге од факт кандыг ундараашкыныы болгаш илеңнээшкинии, хомудалды хайныктырарын өттүр билип чугаалаары бөзиң берге-дир! Кижи төрелгетенниң мээ-медерелиигс шак ыидыг кударапчыг согугну кылып болур бе, амгы үежилеривистиң угаан-бодалынга шак ыидыг аарыны база мутурталды таварыштырып болур бе ынчаш. Херек болза, чүгле сеткил-сагыш хайныгышкынында эвес, бо чер-делегейге бир катап болуп, тыптып келген угаан-сарыылдыг амытаннарның чайгаар амыдыраар эргежиниң дугайында чугаа чоруп турар болгаш, амыдыраар эргени — дээди ол чаяалганы кым-даа бодап көөрге, кандыг-даа политиктиг сорулгалар база бот-тогдунар чорук чигзиниигге таварыштырып шыдавас ужурлуг.

Чугаалажышкыныың түңнелии үндүрүп тура, Е. К. Лигачев мынча дээн: министрлер эштер Э. А. Шеварднадзениң база Д. Т. Язовтуң, а ол ышкаш ССРЭниің Дээди Соведиииң депутаттары В. С. Степановтуң, Р. З. Сагдеевтиң, И. В. Захаровтуң болгаш Ч. Т. Айтматовтуң саналдарын дыңнадывыс. Оон аңгыда айтырыгларны салыр база делгереңгей харыыны алыр арталыг болдувус.

Совет-америк керээ талазы-биле түңнелдерии чугаалажып көөрү болгаш ажылдап кылыры-биле холбашкан айтырыг талазы-биле ажылдың эгезии салдынган деп чугаалап болурунуң бүгү барымдаалары бар деп бодай-дыр мен.

Керээниң ужур-утказын, кижи төрелгетенниң келир үезиигс оон ролюи болгаш ужур-дузазын бистиң эштерривис делгереңгей-биле илередип шыдаан. Оон-биле чергелештир ССРЭ-ниң Дээди Соведини

ШАПТЫКТЫГ ЧҮҮЛДЕР БАР

«Мөрен» совхозтуң Сыын-Мыйыс сүт-бараан фермазында чаа корпусту ажыглалда киирген. Ында амгы үеде 100 ажыг саар инекти тургузу азырап, саан турар. Оларның чемгерилгезин экижиткенинден хүнде бир инектең сагган сүт 12 литр чедип турар, а мурнунда 6 литрден эртпейн турган. Амгы үеде ол чедип алдынган деңиелди кудулатпас дээш чарыш кал-барган.

Ынчалза-даа саанчыларның эки ажылдаарынга фермада чандык чүүл-дер шаптыктап турар. Мал чеми ылбырадыр чаа цех баштайгы хүнинерде шуудан ажылдап чадап турган, ону эдер боттуг хемчегларни дарый алган. Фермаже мал чемин хову турлаа Үнегетинден соортуп эккеп турарынга база хөй артык чарыгдал, үе-шак үнүп келген. Фермануң сенаж оңгарын безин фермадан 10 ажыг километр черде кылган, оон сенаж соортуп турар. Фермаңың коллективи 37 тонна сигенин ырак шынаада кезип белеткеп алганындан ону фермаже соортурүнге база-ла артык күш-ажыл чарыгдалды үнүп келген. Бот-орулга-чарылга-биле, бот-акшаланыышкын ёзугаар ажылдап турар коллективтиң ажылынга шаптыктыг ындыг четпестер фермада ам коскузуг-биле илерзэн, оларны эде тургузары чугула апарган.

Фермаңың тус-тус саанчыларының кадарчыларының күш-ажыл-ты чарыжының мурнуку одуруунда дуржулгалыг саанчылар Я. Бадарчы, К. Бадарчы болгаш өскелер-даа бүзүреллии-биле чорбушаан, аныяктарга төлептиг үлегерин көргүзүп, оларны дагдынып алгаш, чымыштыг ишке чаңчыктырып турар. Хоочун саанчы Ягаан Меңмеровнаның уруу Эльвира школа дооскаш, ооң-биле кады саанчылап ажылдай берген.

Сыын-мыйысчылар чаа экономиктиг арга-биле моон соңгаар-даа үре-түүнелдиг ажылдаарынга бүзүреллиг, тура-сорук-биле ажылдап турарлар.

Анай-оол ДАРЖАА.

ЧУРУКТАРДА: хоочун саанчы Я. Бадарчы, ооң уруу К. Бадарчы.
Алексей СОДУНАМНЫҢ фотодары.

Малчыннарга экономиктиг өөредилге

АЖЫЛ ТӨЛЕВИРИ БОЛГАШ МАТЕРИАЛДЫГ СОНУУРГАЛ

Кереэлиг өг-бүлениң ажылының ажыктыы дыка хөй чүүлдерден хамаарыжыр. Ооң иштинде ажыл төлевири болгаш материалдыг сонуургал кол черни ээлээри билдингир. Ооң негелделери мындыг: ажылдың хемчээли болгаш шынары, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өзүлдези ажыл төлевириниң өзүлдезинден бедик болуру; ажыл төлевирин база материалдыг сонуургалды малчын кижиге бөдүүн билдингир кылдыр тайылбырлаары.

Ажыл төлевири түүден тургустунарыл? Өг-бүледе төрүүр 460 хойну быжыглаан дижик (төп районнарда ындыг). Ынчаарга өг-бүлениң бир кежигүнүнге онааштыр 230 хой болур. Ол норма ёзугаар бешки разряд-биле төлээргe, хүнде 4 руб. 06 көпеек онаажыр. Чылда 365 хүн бар. Чылда шалың фондузун тыварда 365 хонукту 4,06-га көвүдеп, 1481 руб. 90 көпеек болур. ССРЭ-ниң Күш-ажыл талазы-биле күрүне комитединиң база ВЦСПС-тиң президиумунуң 1986 чылдың июль 30-де доктаалының № 1 капсырылгазын ёзугаар продукция дээш өртек-үнени тодарадырда, совхозтуң бодунуң амша-төгерик байдалын көрүп тургаш, малчыннаң шалың фондузун 150 хуу чедир улгаттырып болур. Ол чүү дээнил? Канчап ону тодарадырыл? Бо чижекте хойжунуң чылда шалың фондузу 1481 рубль 90 көпеек болду. Ынчаарга совхоз бодунуң саң-хөө байдалын көрүп тургаш, ону 150 эвес, а 130 хуу улгаттырар дээн, малчын-биле кереэде база ынчаар көрдүнген дижик. Мону тыварда 1481 руб. 90 көпеектиң 130-ге көвүдеткеш, оон үнүп келген түнүү 100-ке үлептерге, 1926 руб. 47 көпеек болур.

Малчыннаң дирекция-биле чарган кереэзинде дүктү база хураганны хөйну алганы дээш аңаа шалың фондузунуң 40-40 хуузун төлээр кылдыр көрген. Ынчаарга ам 1926 руб. 47 көпеектиң 40 хуузун санаарга, 770 руб. 58 көпеек база хураган дээш ол-ла фондунуң 40 хуузу 770. 58 көпеек, а немелде дензи дээш 20 хуузун төлээр кылдыр дугурушкан турган болза, ол дээрге 385 рубль 31 көпеек-тир. Ындыг болганда, кереэге бир центнер немелде дензи, бир центнер дүк (центнер дээрге 100 килограмм) дээш база бир хураганы 20 килограмм дензилиг чедиргеш ангылааны дээш төлээрин кереэге ыяап-ла айыткан турар. Бистиң бо чижээвисте кереэлиг малчын чыл түңнелинде ниитиң шалың фондузундан ангыда дүк хураган база немелде дензи дээш, каттышкаш 1926 руб 47 көпеекти немей алыр ужурлуг-дур. Ооң кырынга район коэффициентизи 20 хууну немей санаар. Ол ышкаш ук малчын 1986 чылдың январь бирээден эгелеп совхозка ажылдаан болза, 1989 чылдың январь 1-ден эгелеп, стаж дээш 10 хууну алыр апаар.

Бир эвес малчын ажылдап турган совхозундан бодунуң туразы-биле азы еске-бир чөптүг чылдагаан чок байдал-биле үнүп чорүптер болза, стаж дээш алыр 10 20 30 хууларын чидирер болгаш еске совхозка барып кирген болза, ооң стажын катап санап эгелээр.

Кереэлиг өг-бүле материал-техниктиг чарыгдалдарны камнап, совхозунга чиик бот-үмелиг продукцияны бээрин-ге база сонуургалдыг болур ужурлуг. Ынчангаш дөрт чарыгдалдарны (шалың фондузун, мал чемин, эм-домну, транспорт чарыгдалдарын база еске-даа) камнап алганы дээш оларның өртээн 70 хуузу чедир шаңнал кылдыр төледип алыр. Ону совхозтуң ниити саң-хөө байдалын барымдаалаар. Бистиң үстүнде чижээвисте ону 40 хуу төлээрин айыткан.

Өг-бүле кереэзинде малчын кижи акша шаңналдан (немелде төлевирден аңгыда продукцияның бодун (натура) база алырын негелдеге айтыр. Ол талазы-биле Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1982 чылдың август 3-те № 285 доктаалын барымдаалаар. Чижээ, малчын өг-бүле 100 хойдан 90-дан 100 чедир хураган камгалап алганда, он хураганының бирээзин, түстен өрү алганының бештин бирээзин ону аңгылап турда алыр. Ону улам тодарадырга мындыг: О. Салчак 500 хойлуг дижик, оон 550 хураган доруктурган. Кереэде айытканы түстен 90 хураган. Ынчаарга ам 450-ден 500 чедир алган 50 хураганының бежин, оон артык 50 хураганының онун алыр, ынчал кээрге, ук малчын пландан артыкка алган чүс хураганы дээш 15 хураганны шуут боду-биле (натура-биле) алыр апаар-дыр. Продукция дээш алыр акша төлевиринге алганы дириг хураганнарының өртээн кирбес. Оон аңгыда малчын кижи стажы дээш база немелде төлевир алырын үстүнде чугаалаадым. Бо талазы-биле удуртулга болур айтышкын — ССРЭ-ниң Күш-ажыл талазы-биле күрүне комитединиң биле ВЦСПС-тиң президиумунуң 1982 чылдың ноябрь 5-те үндүргени № 268 доктаалы бар. Ийи чылдан беш чыл чедир 10 хууну, бештен он чыл чедир 15, ондан он беш чыл болза 20, а оон өрү стажлыг малчыннарга шалыңының 25 хуузун төлээр.

Бисте ам бригадалар аайы-биле ажылдап турар болгай, стаж дээш хойжу бригадаларның удуртукчуларынга база-ла шак ынчаар төлээр. Ол стаж талазы-биле маргылдаалар база билдинмес чүүлдер туруп келир: мал ажылынга ажылдап чорааш үезин база совхозтуң удуртулгазының айтышкынарны ёзугаар түр үеде, бир чылдаа дижик, еске ажылга ажылдап турган үези, ол ышкаш ол совхозунга трактористеп турган, мал ажылынче шилээн болза, ол стажы база мал ажылынга турда үезинге кире бээр, шеригге баарының мурнунда хойжулап турган болза, шеригге турганы стажынга кирер. Мында бир мындыг тайылбыр бар, чүл дээрге ол кижи шеригден халажып келгеш, үш ай четпейн.не малчыннап кирген болза стажы хевээр болур.

Өске районнардан организастыг чыылда ёзугаар көжүп келген малчыннарның мурнунда малга турган үзүк чок стажы хевээр артып каар; чамдык аныяктар хөйжулап турган, профтехучилищеге азы кандыг-бир түр курска өөренир ужурга таваржыр болгай, ону доозмаш келгеш, үш ай четпээнде катап-ла малчыннап кирген болза, стажы хевээр артар. Чамдыкта, чижээ, эртем-билиглиг хойжу кижини кодээ Советтиң күүском секретарынга азы совхозта комсомол комитединиң секретарынга соңгаан-дыр. Бо талазы-биле Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1981 чылдың февраль 11-де доктаалында айытканын билири чугула. Ында кайы районда кандыг одарларны, чайлагларны ырааккы деп санаарын айтып каан. Ынчан малды көжүп үнерде база дедир келгеш, деңзиледири чугула.

Кайы-бир малчын арагалап, мал-маганынга харыысалга чок болур болза, оон стажы чеде-даа берген болза, алыр төлевириниң 25 хуузун казып болур.

Кижиниң мал ажылынга стажын бадыткаарының колла документизи күш-ажыл дептери болур. Оон аңгыда тускай комиссия база доктаадын болур, ол талазы-биле совхозтарның кадрлар килдистеринге тайылбырладып ап болур.

Кажан совхозтар долу бот-орулга-чарылгаже, малчыннар өг-бүле кереэзинче киргенде, хамыктың мурнунда билип алыр ужурлуг чугула айтырыгларның бирээзи ажыл төлевири,

Оон аңгыда малчыннар болза, чарыгдалдарны камчап-ла эвээжедирил дээш-хамык-ла аргаларны ажыглаар херек. Сөөлгү үеде кадрчылар машина-техниканы ажыттаарын эвээжедир дээш черле дыка кыызын турар апарган. Ынчангаш ындыг чүүлдер бар. Эң ылангыя сиген кезерде, бөлерде ат ажыттаары чугула деп санап турар.

Бир эвес 3—5 тонна чүк сөөртүр машина-биле 500 килограмм азы 1.5 тонна чүзүтү коданынга малчын кижи сөөртүрүп эккеп алыр болза, ол ажыктыг бе? Канчап-даа таарышпас, чүге дээрге оон чарыгдалын машинаның эрткен чоруу, чарыгдаан кывар-чаар материалдары дээш тыртар апаар.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, малчын кижи моон соңгаар боду бухгалтер, боду экономист болур ужурлуг.

Александр КААДЫР-ООЛ,
Каа-Хем РАУК-туң улуг экономизи.

Специалистиң индири

ЧӨП АЖЫГЛААР

Чем холуунуң ачызы-биле инектиң сүткүр чоруу 15—20 хуу бедир

Бистиң ажыл-агыйларывыс бот-орулга-чарылгаже киргенде, мал ажылында депшилгелиг технологияны ажыглаарының ужур-дузазы улам-на улгадыр. Ол чүл дээрге малга белеткээр чемниң шынарын экижиринден аңгыда, ону малга бээр кылдыр белеткээр, чымчадыр аргаларын сайзыраңгайжыдары-дыр. Бөдүүн, чулуктуг база холумак-даа чемин ыяап-ла өскелери-биле холуштур рационга кады бээр. Силосту сиген долганы, концентраттар, сенаж, сиген нийкпе саваң-биле холуп, оларны микроэлементилер-биле холуурга оон амдансүүзүнү экижиир. Бо таварылгада мал чеминиң хоолулуг, чемиштиг чоруу 7—8 хуу улгадыр. Ону малдың организминиң сиңирип алыры база белен болур.

Саваң-биле сигенни хээнлектээш, оларның шынары кошкак-даа турда, янзы-бүрү будүмелдер холуурга, мал ону шупту-зун чиир. Бистиң республиканың мурнакчы ажыл-агыйларының дуржулгазындан алырга, чем холуунуң ачызы-биле инектиң сүткүр чоруу 15—20 хуу бедир. Ынчангаш ам мал чеми белеткээр цехтерни тургузар, оларны ажылдадырының ажык-дузазы чүгле бо чижектен илдедир. Ындыг цехтер чокта ону бөдүүн арга-биле совхозтарның азы агроүлетпүр каттыжыышкынарының инженер-техниктиг ажылдакчыларының тывынгыр-сагынгыр чоруунуң ачызы-биле белеткеп ап болурун Тес-Хемниң «Чодураа», Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтарының дуржулгазы бадыткап турар. Олар тракторларның база ооң тергелериниң ачызы-биле саваңны чымчадыр хереккелдерни чогаадып кылып алган.

Саар инектерге бээри-биле кандыг-кандыг холумактар туруп болурул? Ооң составы мындыг: силос 65 хуу, саван—10, сенаж—17, дус—0,12, минералдыг немелде чем —0,2 хуу болур. Сиген далганы холумактыг концентраттарны саар инектерге аңгы бээр. Малдың рационунга концентраттарның ролю улуг. Тарааны эки чарбалап албайн, ооң-биле малды үр чемгерерге, ону организмниң хуулдурары эвээжээр болгаш мал долу үнелиг чем албайн баар.

ВПЗ-5 деп плющилкага калбарты бастырган тараа мал чемгереринге ажок таарымчалыг. Малдың организминге хөй-ле будүмелдер херек, а олар бөдүүн чемнерде — сигенде, саванда эвээш. Ынчангаш оларга ыяап-ла янзы-бүрү будүмелдер холуур ужурлуг. Бодүүн чемнернин химиктиг составын херек кырында санап үндүргеш, чогум малдың организминге чеже, чүү четпезин тодараткаш, ол будүмелдерни ам холуур. Оон аңгыда, малдың рационун тургузарда ооң назы-харын база барымдаалаар апаар.

Ажыл-агыйлар мал чеминиң шынарын тодарадып, чогум кандыг-кандыг будүмелдер четпезил, кандыызын холуурул деп ыяк билип алган, оон ажыглаар деп бодаар болза, Тываның көдээ ажыл-агый дуржулга станциязы-биле кереэ чаргаш, ол бүгү чүүлдерни кылып ап болур. Ону кылырда баштайла бар мал чемин бичии-бичиилеп, лабораторияга дужаар. Ажыл-агыйлар бот-орулга-чарылгаже шилчээнибиле холбаштыр аңаа акша-хөреңги чок деп чылдагааннаш, мал чеминиң шынарын тодарадырынче кичээнгей салбас болуру-даа чадавас. Ынчалза-даа шынар чок мал чемин ажыглаап, ооң уламындан каражага таваржырының орнунга, тодарадып алганы дээре. Чүге дээрге, шынар чок сиген, саванданбаза силос болгаш еске-даа чемнерден мал массалыы-биле аарып болур. Ооң хоразы кайы хирел деп чүве билдингир.

Эрткен чылын бисте дуржулга-бүдүрүлге ажылагыйының белеткээни мал чеминиң шынарын Сибирьниң , төлевилел-технологтуг институдунуң лабораториялаарынга зоотехниктиг база химиктиг анализининг талазы-биле хынап көрген. Оларда 32 янзы-бүрү чемиштиг чүүлдерни бар деп тодаракан. Ынчалза-даа оларның составында протеин, клетчатка, чигир, чес эвээш, а кальций база демир болгаш еске-даа чамдык элементилер хөй, артык болган. Ол ышкаш ажыл-агыйның малының ханында хоолулуг элементилерниң барын база тодарадып шинчилээн.

Шак ол анализтерге үндезилээш, специалистер-биле кады Көдээ ажыл-агый дуржулга станциязының мал ажылының килдизинге ону түңнеп кылгаш, сүмелерни тургускан. Ынчангаш сүттүг будүрериниң технологиязын ёзугаар рационну тургускаш, ону сагып турган, дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының саанчылары бир чылда инектең сүт саарын 400—500 килограмм чедир көвүдеткен. Ооң уламындан үш мунчулар немежип тыптып келген.

Хөй болгаш шынар чок чемниң орнуна эвээш, ынчалза-даа хоолулуг чемнерни белеткеп алганы дээре.

Алик ТЕКЕЕВ.
Дуржулга станциязының эртем ажылдакчызы.

«Шынга» харыы

ДИЛЭЭН ХАНДЫРГАН

«Дузалажып болур бе» деп эге-биле бажың айтырының дугайында Чинчилдей Сүге-Маадыровна Ооржактың «Шын» солун редакциязынга чагаазын сайгарып, өөренип көргеш харылап өзээри-биле улус депутаттарының Өвүр район Советиниң күүсекчи комитединче шилчиткен турган.

Оон келген харыны мооң адаанда парладывыс. Хамаатты Ч. С.-М. Ооржактың өг-бүлези 5 уруглуг, хууда бичин бажында чурттап орар. Райкүүскомда бажың алыр оочурнуң 33 дугаарында ол өг-бүле турар. Өөнүң ээзи Шаңнаан-оол Ооржактың ажылдап турар черин оруксептелге-тудуг участогунда бажың оочурунда эрткен 1987 чылдың апрель 16-да киргеп. Орук-септелге-тудуг участогунда бажың хуваалдазын коллективтиң ниити хуралынга ажык бадылаашкын-биле үзеп турар болгаш хажыдымшкын кылган таварылга болбаан.

Тракторист Шаңнаан-оол Ооржактың өг-бүлезининң берге чурттарга байдалын өөренип көргеш, бо чылын тудуп турар ийи бажыңның бирээзинге квартира бээрин хуралга шинтпирлээн деп редакциянга дыңнаткан.

БАДЫТКАТТЫНГАН

«Шын» солунга Мергелдей булуңунга январь 24-те парлаттынган «Чаргылыг кадык» деп үүлгe харыны улус депутаттарының Чөөн-Хемчик район Совединиң күүскомунуң даргазы Ф. Г. Баранов берген. «Чыраа-Бажы» совхозтуң инек кадарчызы Сурташ-оол Монгуштуң кадарганы коданны эрткен чылдың апрельде санап турган, хамаатты Ы. Д. Донгактың аңаа турганы хууда 4 инээн дугаарлаан, совхозтуң өнчүзү кылдыр (кадарчы С. Монгуштуң өрезин дутлаш) кинр бүрүткеп, санап алганы бадыткаттынганын харыында айыткан.

Кадарчы С. Монгуштуң кадарган малынга дудагдалды кылганыкга хамааты Ы. Д. Донгак кандыг-даа хамаарыкга, бүрүү чок болганындан, совхозтуң специалистери шын эвес кылган деп харыында база тайылбырлаан.

Ынчангаш районнуң прокуратура чери «Чыраа-Бажы» совхозка хамаарыштыр херектi оттуруп турар болгаш оон харыылакчызынга ук совхозтуң кадарчызы С. Монгуштуң киирништирер дээнин райкүүскомнуң харыылында бижээн.

ХУРАЛГА САЙГАРГАН

Тарлаг суурнуң магазинин чурттакчы чонга далганны сатпайн турар дугайында Мартый-оол Чолдак-Караның хомудал чагаазынга харыны Өөк рабкооптуң даргазының орлакчызы Р. П. Самчат-оол берген.

Ук чагааны Өөк раб. кооптуң баштаар черинин болгаш профкомунуң, садыгжыларының киржилгези-биле эрткен хуралга сайгарган деп харыында бижээн.

Тарлаг суурнуң магазининге эрткен чылдың ноябрьда № 121 фактура ёзугаар кирген 15 шоодай далганы даңзы ёзугаар 38 саанчыга 20.20 килограммны сатканы шын дээн. Кажан хамааты Мартый-оол Чолдак-Кара айтырарга, садыгжы Людмила Дембирел ук далганны чүгле саанчыларга 20 кг-нан садар база удавас чурттакчыларга хостуг садар далган келир деп тайылбырлаан турган.

Декабрь 21-де (1987 чыл) Тарлаг магазининге киргеп 84 шоодай далганны чурттакчы чонга сатканын харыында бижээн.

ШТАТ КЫЗЫРЫЛГАН ТАВАРЫЛГАДА...

Бүдүрүлгелер болгаш организациялар экономиктиг чаа аргалар-биле ажылдап эгелээн соонда хөй-хөй штаттарны кызырып турар, ооң түңнелинде дыка хөй ажылчыннар, албан-хаакчылар ажылдаар олудундан чарлыр ужурга таварышкан. Моон соңгаар штады кызырылган кижилер канчаарыл, ажыл чок артар бе деэн үткалыг айтырыгларны номчукчулар редакциядан салып турар. Аңаа харыы бээрининң база бир аргазы кылдыр «Правда» солундан бо чүүлдү кызыра очулдуруп парладывыс.

— Күрүне бүдүрүлгезининң (каттыжыышкынының) дугайында ССРЭ хөөлдүлүу бо чылдың январь 1-ден эгелеп күштүг болуп киргеп — деп, ССРЭ-нин Министрлер Чөвүлелининң Социал хөгжүлде талазы-биле бюрозуунуң даргазының оралакчызы И. Простяков «Правданың» корреспондентизинге чугаалаан. — Күш-ажыл кырлавырларын чогумчалыг хуваарынын болгаш эки ажыглаарының аргазын тургузуп турар ындыг төөгүлүг чорудулга эгелээн деп дидимибиле чугаалап болур мен. Бо чорудулга ажыл чок чоруктуг бистиң чуртувуска черле тывылдырбас, ону тывылдырар дээрге-даа болдунмас...

— **Игорь Игнатьевич, сиер «хувары» деп чугаалап тур силер, а номчукчулар «кчызырарының» дугайында айтырып турар болгай...**

— Кызырары азы хостаары дээрге бо чорудулганың үе-чадаларының бирээзи-дир. Билдингир болур кылдыр ону элээн делгеректей чугаалап көрейн.

Бистин чуртувуста күш-ажыл кылыр эрге дээрге чоннуң өндүр улуг чаалап алышкыны болгаш социализмниң артык күштүүнүң бадыткалы-дыр. Хамааты кижи бүрүзүнге ооң профессионал мергежилининң билининиң, күзел-чүткүлүнүң, салым-чаяанының аайы-биле ажылды магадылап турар. Ооң-биле холбаштыр улус ажыл-агыйының негелделеринде база барымдаалап турар.

Күш-ажылчы курлавырларны ажыктыг ажыглаары, ажылчыннарның, колхозчуларның интеллигентилеринең ак сеткилдиг, чогаадыкчы күш-ажылының ролюн болгаш ат-алдарын бедидери — партияның болгаш күрүнеиниң доктаамал сагыш салыышкынының төвүнде. Бо сорулгалар, ылангыя бо эдерге тургустунуушкун үезинде онза чидиг тургустунуп турар.

Күрүне бүдүрүлгезининң дугайында хөөлдүлүу күштүг болдуруп киргеп чорук бо чылын үзеттүр бүдүрүлгелериниң, түдүгүнүң, транспорттуң, эртем организацияларының кол кезнин долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчиткени ол, ол дээрге экономиканы эргелеп башкарарының үндезин реформазы болур. Интенсивтиг экономикажe шилчилге, эртем-техниктиг депшилгелиг дүрүзедедири, ажылдакчыларны үре-түңнелдиг ажылдаарынга соңуургалын бедидип турар идиг беришкиннерин тургусканы артык эвенолардa кижилерни ажылдан хостаар арганы берип турар. Бистиң санап турарывыс ёзугаар алырга, 2000 чылга чедир шак ынчаар 16 миллион хире кижини хостаар бис. Чүгле бо беш чылда безин 3 миллион кижиниң штадын кызырар. Бо чорудулга эргежок чугула дээрзин катаптап көрейн, ынчангаш ол улам нептереп бар чыдар.

— **Бистин ниитилелиивистиң эрге-ажыктарынга, чурттун чаагай чоруунга хамаарыштыр ону чугаалап ора ажылынган хостаныр миллион-миллион, мун-мун кижилерниң дугайын чугаалап ор силер, а номчукчулар, ылаңгыя ажылдан хостаныр ужурлуг кижилер боттарының ажыл, амыдыралын бодап, сагышсырап турар болгай...**

— Ону база билип тур мен кижи бүрүзүнүң дүвүреливи база бодап тур мен. Ажылдаар дээн күзелдиг кижи бүрүзү ажыл чок артпас, хүүда эрге-ажыы кыызгаарлаттынмас деп база катап чугаалаза артык эвес. Черле айтырыг ниитиин-биле ынчаар турустунуп турар. Ажылдакчыны хостаан соонда, ону дораан-на ажылга киирип эгелээр. Биргээр чугаалаарга, кадрларның штадын кызырар бетинде ону ажылга киирерин боданып эгелээр, черле ынчаш, администрация-даа, ажылга улус киирер чер-даа баштай ажылга киир, ооң штадын кызыр деп принцип-биле ажылдап турар.

— **Арай билдинмейн тур.**

— Тайылбырлаайн. Бо чылын эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларга, крайларга, областарга болгаш улуг-улуг хоорайларга чонну ажылга киирер, ооредир болгаш мергежил шилип бээр талазы-биле бот-орулга-чарылгалыг төптер тургустунуп эгелээн, а еске районнарда болгаш хоорайларда чонну ажылга киирер талазы-биле бот-орулга-чарылгалыг бюролар тургустунган. Ол төптер болгаш бюролар ажыл кылбайн турар кижилерни-даа хостадган ажылдакчыларны-даа ажылга киирер хүлээлгелиг. Олар күш-ажыл керээзин хостадын турар кижилер үзер деп турдала, оларның ажылдаар черлерин шилип эгелээр.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, кижинин амыдыралынга эң чугула айтырыг — күш-ажыл айтырыын магадылаар ниити-күрүне ужурдузалыг системаның тургустунуп турарыл-дыр. Будүрүлгенин эрге-ажыын барымдаалаан удуртукчу кижинин ажылдан үнерин санаддаан кижизиниң сагыжы улуг аарыазын дээш ындыг черлерни тургускан.

— **Оларның ажылдап эгелээри элек ыйнаан. Амгы бо хүннерде хостадып турар кижилер канчаарыл?**

— Кижиниң ажылдап келген будүрүлгезининң херимниң даштынче ону үндүр октаптары албан эвес болгай. Эки удуртукчу эки ажылдакчызын кажан-даа салбас. коллективинге еске ажылды ыяап-ла тып бериптер. Ийи-ги, үшкү-даа ээлчегдерни тургузуп, будүрүлгени калбартып болур.

А бир эвес ажылдакчы черле үнген дижик, ынчалзадаа ол база-ла ажыл чок артпас. Үлетпүр будүрүлгелеринде болгаш тудутда бир миллион хире ажылчын негеттинип турар деп дем чаала менче долган турдулар. Чүгле ийи-ле адырга ол үре кижи херек-тир. БАМ эзиназын безин шинтээдип алырга чоокку үеде элээн кап миллион кижи херек. А хандырылга адырын алыр болза, аңаа ажылдакчылар дыкала хөй херек.

— **Игорь Игнатьевич, мээн танывырым оралакчы министр кижи бар, ооң база удавас штады кызырлыр. Силерниибиле алыр болза, ол сапык даараныкчызы азы сантехник болуп ажылдаар бе?**

— Ук хүлээлгелерни ол күүседип шыдаар бе, ынчаш? Мен бала Эстонияда шак ындыг таныштыг мен. Ол штадын кызырып кээптарын-даа манавайн, агрофирманың бир бүдүрүлге албанын удурту берди. А ажыл-иш ында база-ла бажын ажыг, артында «саазын ажыл» эвес, «ёзулуг» ажыл, а шалыңы мурнунда ап турганы 300 эвес, а 500 рубль.

Силерниң айтырыыларга долу харыы бээри берге. Ооң-биле холбаштыр 17.718.000 деп санны адаайн. Бистиң чуртувуста эргелеп башкарылга аппарадының ажылдакчылары ол-дур. Ооң иштинде үш миллион ажыг инженерлер болгаш техниктер бар, албан машиналарының чолаачылары машинакчылар, операторлар база ында кирген. Оларны санавэска 14 миллион кижи артып каар, ол база эвээш эвес — ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ниити санының 12 хуузу-дур.

Бүдүрүлгелерниң болгаш организациялардың эргелеп башкарылга аппарадында кирип турар 11.5 миллион кижи дугайында хөй чугаалаар чүве чок. Оларның дугайында Күрүне бүдүрүлгезининң дугайында хөөлдүлүда айтып каан. Оон аңгыда бүдүрүлгенин эвес, а бюджеттиң акша-хөреңгизинден шалын ап турар 2.5 миллион кижи база эргелеп башкарылга организацияга артар, ол база хөй санныр ийин...

— **Чүге хөй деп турарыңар ол? Кайы-даа организацияга ведоиствога баарга, ажылдың хөйүнге, ажылдакчыларның чедишпезинге, эвээш шалыңга кижилер хомудап турар болгай.**

— Ынчангаш «хөй-дүр» нийин. Кижилер бот-бот-тарын кандыг-даа ажык чок саазын ажыл-биле чүдүрүп турар дээрзин тускай анализ чокка безин көрүп болур ышажыл. Ындыг кижилер эвээш болган тудум, инструкциялар, отчеттар, тайылбыр бижиктер... эвээш болур.

Эргелеп башкарылга организациялардың ажылдакчыларының ажылы көскүзү-биле өскерлир ужурлуг. Экономиктиг реформа «үстүнден айтышкынарны», «адаанче адырар шинтпирлерни» эвес, бүдүрүлгеге азы ажыл-агыйгa ылап бодаттынган, тодарагай дүзаны көргүзерин маналтурар. Эргелеп башкарылга организациялар специалистерниң шалыны бүдүрүлгеде специалистерниниңден эвээш дээрзи шын болгай, ынчангаш ук организацияларда кошкак кижилер ажылдап турар. Ындыгларны кызыргап, артыкан олуттарны идепкейлиг, бедик мергежилдиг кижилерге дамчыткаш, эргелеп башкарылга аппарадын быжыглаар ажылы апаар бис.

— **Силерниң аңаанынар 2,5 миллион ажылдакчыларның бала элээн кап чүзү кызырлыр-дыр. Олар кайа ажылдаар ужурлуул?**

— Эстонияда таныырым кижиниң дуржулгазын чугаалады — бүдүрүлгеже баар апаар. Ында база дуржулгалыг удуртукчулар негеттинип турар болгай. Кадрларны четчелээриниң еске херии — чаа бүдүрүлгелерниң тыптып турары. Олар чыл санында чүс-чүзү-биле немежип турар. Ол ышкаш чурттун чаа шинтээттинип турар районнарынга база специалистер херек. Специалистериниң еске черлерже көжериниң чижээ, Кыдыкы Сонгу чукче дээн ышкаш, бөдүүн эвес айтырыгларын шинтпирлээри чугула болуп турар, Штады кызырылгаан кижилерге чингелделер база бар.

— **Кандыг?**

— Айда ортумак шалыныың хемчээли хире пособиени төлээр, күш-ажылга киргижеге чедир ортумак шалыны артар, ынчалза-даа ол ийи айдан ашпас, айда шалын пособиенин база аңаа барымдаалаар.

Ындыг чингеделерде харын өөрүнүүт чүве чок-тала ыйнаан. Ынчалза-даа ажылдап шыдаар кижи бүрүзү курут артпас. Ажыл чок чорук чуртка тургустунмас. Чамдык харыысалгалыг ажылдакчыларның талазындан тыптып кээп турар бюрократизм болгаш чүве тоовас чорук харын айыылдыг бооп болур, болгай.

Интервьюкү С. ПАСТУ.
ХОВ алган.

Суй-белектерге, эт-хереселдерге хамаарыштыр

ЭРТИНЕНИ ТӨТЧЕГЛЕВЕС

Чонар-даштың бистиң ада-өгбелеривис шагдан бээр ажыглап келген. Оон бүдүрген янзы-бүрү эт-септи, суй-белектерни эки билир бис. Оларны чонуң уран-шевер мастерлери чонуп, чазап, сиилбип келген. Амгы үеде ындыг ус кижилерден Монгуш Черзиниң, Хертек Тойбуханың, Саая Көгелдиң болгаш өскелериниң-даа аттары вертеренгей апарган. Оларның ажылын чон үнелеп турар.

Мен чонар-даш-биле ажылдаар кижи болганымда, ус-шеверлерниң кылган ажылдарын үргүлчү сонуургаар, чараш болгаш чогаадыкчы бөзү-биле кылган ажыдарны үнелээр, анаа өөрүүр кижи мен. Ынчалзажок мээң сеткилимни хомудадып чоруур ажылдар көстүп кээп турар апарды. Ылангыя Кызылдың суй-белектер бүдүрер организациязының чонар-даштан чазаан түүлдери сагышка черле четпес. Шынар чок болганындан олар садыгда ай-айы-биле чыткылаар-дыр.

Садыгда турар ажылдарны көрүп көрээли. Оларны аналаа дүшкан дүрзүлерге хевирлеп каан боор-дур. Ында кандыг-даа үткА чок ону кылырда бичии-даа бодал, ыш болгаш чогаадыкчы сорук үндүрбээн. Тываның сураглыг болгаш билдингир ус-шеверлериниң чонган ажылдарын хевирлээн суй-белектер ында хөй. Ону ынчангаш хереэ чүл? Кылган кижиниң чөпшээрели азы тускай орааннарның айтыышкыны чокка бир кижиниң ажылын өттүнүүрүп болбас болгай, авторнуң эргезин хоойлу камгалап турар.

Чонар-даштан кылган суй-белектерни маңаа сайгарары бертедеп келген. Ынчангаш Чүрт үлетпүр министерствозу республикадан дашкаар сайгарар организацияларлар дилеп турар. Чижээлээрге, Кисловодскиниң садыгларынга 230 мун рубльдин продукциязын бээр керээни чарган. Москваның «Русский сувенир» болгаш «Березка» магазиннери-биле база хөй түнге кереэ чардынган. Мында багай түве чок, ынчалза-даа кылып турар бөлектерниң ыынары аргажок, ортээнге дүшпес. Ындыг кылыгларны өскээр чорудары эгенчиг эвеспе? Ону өөренип көөрү, ортекти ыын тургузары, мастерлериң мөргежилээ бедидеря чугула.

Чылдың-на дыка хөй суй-белектерни бүдүрүп турар бис. Оон-биле чергелештир буступ, үрелип, актыладып турар ажылдар база хөй. Кысказы-биле чугаалаарга, материал кончуг хөй чарыгдаттынып турар. Чонар-даш — ховар эртине, ону камнаар херек, оон бузундуларын бээин ажыглаары чугула, ону октаарын болдурбас үжүрлүг. Чонар-даштың камнавас болзувусса, оон төнер үезиларак эвес. Ону утка чок дүрзүлер чонарынга төтчеглеп болбас.

Бистиң хоочун ус-шеверлеривис Сарыг-Хаяның чонар-дажын камнап, өйлеп каазып ап чоруаанар. Дашты алгаш, оон орнун довурак-биле долдуруп каар турган. Дашты ол-бо буза шаап, үүрмектеп, төтчеглеп болбас. Чер кырынга октапкан даш хүнге, елге болгаш хатка база соокка үреліп каар, Сарыг-Хаяда ындыг даштар эмгежок. Ол кам-хайыра чок чоруктун дугайын Тываның Чурукчулар эвилели суй-белектер кылыр черниң удуртукчуларынга дыңнадып, чагып шаг болган, херек экиживвээн. Ол эртинени школачылар, чиик машиналыг аян-чорукчулар. Саян артындан келген чон үрегден туруп берген. Ынчангаш чонар-даштың казыпалырын чурумчудар, ону хайгаараарын болгаш садыгларын организастаар үжүрлүг. Ол ажылды Чүрт үлетпүр министерствозу, Кызыл-Даг көдээ Советиниң күүсекому холга алыр дээрзинге идегедим.

Раиса АРАКЧАА,
Тыва АССР-ниң алдарлыг чурукчузу. РСФСР-ниң Репин аттыг Күрүне шаннының лауреады.

КАТАП ТУРГУЗАР

1986 чылдың июнь айда, Бай-Тайга районда ат-сураглыг шеверлер чүрту Кызыл-Дагта, республиканың Чүрт үлетпүр министерствозунга хамаарыжыр Кызылда суй-белек болгаш чонның ус-шевер кылыгларының шенелде-бүдүрүлгезиниң салбырын ажыктаан. Суурда шевер болгу дег кижилерни хаара тудкаш, тыва эт-хереселдер: ог ыяжы, аптара, үлүгүрге, өлбек, кыскаш, дести, согаш-бала, бичии үүлгларга бопук идик дээш ышкаш, чонга чүгула херек бараанарны садып үндүрери-биле кыпып киришивис. Бурунгаар планнап турганывыс ассортимент 40 хире янзы бараан. Кыска хүсүлээ иштинде мастерлер аптараны шаандакы хевир-биле өөнеп бүдүрүн. ат-сураглыг мастер ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң кежигүнү Саая Көгелге баштаткан. өөренип апкан. Чүрт үлетпүр министри Валерий Сергеевич Постников келгеш, күлеңнг дазаашчыннар кылган соонда, хей-аъдывыс көдүрлүп, ажылдаар оран-сававыс чок, ажык дээр адаанда-даа болзувусса, дериг-хереселивис эвээш-даа болза (төп баазада чаңгыс ыяш хаарылдаар станок берип каан) изиг-изиг ажылдап киришивис.

Моон мурнунда бүдүрүлгеге түрбаан, үстүнде адаанын барааннарны боттарывыс майык-хевир-биле кылып, бадыладып алган бис. Бүдүрген бараанарывысты Кызыл безин бадырбайн, районнарның хереглекчилер ниитилелин таварыштыр садып сайгаргаш, чүгле белен акшалыг документизин апарып берип турдум. Кылган бараанывысты чон күзелдин-биле садып ап бисти чаа желээшкин дээш мактап-даа турган. Бүдүрүлге баазазын бырыктырары-биле «Тээлиг» совхозтан 100 баш ангор өшкүнү садып алгаш, дузалал ажыл-агый черии ажылдың алдывыс. Оон дүүн төп баазада аргыыр цех ажылдаар. Бо чылын 74 кг ангор дүктү шеф-биле кыргаш, дужаап бердивис. Хомудаачыг чүве болза, бистиң салбырны дүжүрүп каапкан. Шенелде-бүдүрүлге черииниң директору Константин Семёнович Чащухниге бистиң хереэвис чок апарган, чүге дизе, национал өөнүг будук-биле хүлээп чуруурун, еске эт-хереселди кылырын бистен өөренип апкан, бадылап каан майык-хевир бар. Төп баазада-ла быжыг оруулгалыг ажылдап турар болза-ла ажырбас. «Чер аразы ырак, материал сөөртүү берге ам бот-башкарылга, бот-акшаланыышкынче кирер бис, силерни түдүп ыыдавас бис» — дээн сылдаглар чугаалаан.

Бодунуң сонуургалдыг ажылын кыштың соогу дивейн, ажык серп адаанга, боттарының чыып сеттеп алганы эрги станоктарга өг хереселин кылып, бодунуң бүдүрүп турар барааннары — национал эт-хереселге чонга көвүдээр дээш бодалдыг кижилериниң сагыш-сеткилинге, улуг мөн-биле сопкан дег болган. Ажылдап келген үезинге 24400 рубль түнүүт бараанны кылып бүдүрдүвүс. Херек кырында төп баазада тускай сайгарыкчылар бар. Бараанны Кызыл чедиргер дээрге директор ынаппас. Үрелиг машина берип каан, оозуң-даа боттарывыс септеп кылып алган бензинни бодум садып күлүп тургаш, ажылдап турдувус. Директор айда дөңгүн 100 литр бензин бээр. Оозу Кызыл четкеш кээримге, төнүп каар.

Ай санында отчёт дужаап Кызылга 5—6 ховар, командировкалаар аңша черле көрбедим. Материал сөөртүү берге дээрге, ону чоок черден тып ап болур-дур дээш. Ак-Довуракта садып ап турдувус. Өг ыяжында түс черниң талҗ кирер, деспите терек энмежок. Хараадус, дүне 27—32 градус соор.

Кызылга шокар булуттаар. Хар чагбас. Хүндүс 18—20, а дүне 27—29 градус соор.

Орумтуң көстүүт аки, хар чаар черлерге 2—4 километр кызырлыр.

ДОСААФ-тың Кызылда каттышкан техниктиг школазынга автомобиль башкарарынга практика кырынга өөредир мастерни ажылга хүлээп алырын чарлап тур.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай. **Интернациональная кудумчузу, 49. Телефону — 2-25-28.**

ҮШ ДАКПЫР ЧЕМПИОННАР

Делегейниң үш дакпыр чемпионнары Наталья Бестемьянова биле Андрей Букиниң чаа хостуг танцызы Геннадий Карпоносовтуң бодалы-биле алырга, спорттуң бо хевиринге эң бедик чедишкин болуп турар.

Хөй таварылгада бо фигуристерниң ачызында танцыларда кол түүл болу берген угланыышкынны, тодаргайлаарга, түгле чаңгыс музыка чогаалын ажыглавышаан сюжет шугумнуг танцыны «Князь Игорь» операдан «Половец танцылар» дээр Бородинниң музыказынга программаны Бестемьянова биле Букин бо сезонда белеткеп алган.

Игорь Моисеевтиң баледин ким көргенил, сураглыг хореографтың «Половец танцыларыны» дыка онза кылдыр тургусканы-биле ким таныжыл? Хостуг танцының идеязын ол бодунуң эки болгаш эрги таныжынга, чалыы чылдарында ооң ансамблинге танцылаарын күзеп чораан тренер Татьяна Тарасованга чаңгыс удаа эвес «берип» келген.

Бо фигуристерниң дөрт минута үргүлчүлээр танцызы көрүкчүлерни Моисеевтиң труппазының чаңгыс кожегелиг балединден-даа дудак чок сонуургадыр боор деп чүвени дидимп-биле чугаалап болур.

Бир эвес четпестери чок танцы бар деп чугаалаар дээр болзувусса, ынчаарга ол болза, үш дакпыр чемпионнарның кымынын-даа уран-сагыжынга кирбээн, ханчуг нарын элементилер-биле, ээлгир-эрес болгаш дүрген күүседир чорук-биле, көжүп чоруур черлик аймактың билдингир эвес танцызы-биле долдуунган амгы программалы-дыр. Бестемьянова биле Букининиң алдын минчиглериг костюмнерни Вячеслав Зайцев белеткеп берген. Олимпиада болуп эртер Калгарига «Половец танцылар» эң-не үттүндүрбас болуушкунарның бирээзи апаарынга чигаанныг турбас.

Сюжеттиг танцының өгезин Татьяна Тарасованың эң баштайгы чемпионнары — Моисеева биле Миненков салган. Дош кырынга танцылаар талазы-биле делегейниң еске чурттарының спортчу коллективтерин Тарасова бодунуң модазын эдерзин дээр талазы-биле шенелде-даа кылбаан. Оон аныяк өөренникчилерня Наталья Бестемьянова биле Андрей Букин удаваанда Чаплининиң фильмнеринден музыкага үдеттирген танцыны көргүскен. Харын-даа Олимпиада болгаш делегей чемпионнары Джейп Торвилл биле Кристофер Дин олариның «Цирк», «Болеро» дээр сөөлгү программаларын чаңчыл болу берген чүве шынжакыл дивейн, а сюжеттиг бодал бар кылдыр адаары черле чөптүт.

Ындыг-даа болза, чаа стильдиг эге базымы кылдыр Бестемьянова биле Букининиң «Кармен» деп танцыпын санай берген. Оон соонда «Паганининиң темазынга вариациялар» тыптып келген. Ону Тарасованың ашаа сураглыг пианист Владимир Крайнев бижип тургускан. Оон чоорту «Половец танцылар» «төрүттүнген».

— **Чаа программа силерге түзү-биле солунуп?** — деп, ПМА-ның корреспондентизин чемпионнардан айтырган.

Бестемьянова: Чаа хостуг программаны күүседип тура бистер чүнү эскерип, билип турарывысты «солун» деп сес-биле илередири болдунмас. Мен бодум хүүмда «Половец танцыларның» музыказын мөңгө тааржыр кылдыр бижиттинген деп санап чоруур мен. Ол дээрге — мөөң сонуургалым, күзелимдир. «Половец танцыларның» музыказын кижини чайгаар-ла сорук киирер бээр. Ынчангаш танцыга ооң музыказы-биле деңге, оон чыда калбайн күүседе кылыры — аажок улуг аар чүүк болуп турар.

Букин: Музыка чогаалының овур-хевирлериниң сагыш-сеткилин көргүзериныш, каш шак ындыг күүседирге хире сорулгаже бистер үргүлүг чоруп орар бис. Чамдык программаларны чиик шинчээдип ап келдивис. Өскелери — сагыш-сеткилдиң хөй күжүн, психиктиг күжениишкиннерни үндүрериг негеп турар.

— Шынрак фигуристер болуп артарынга доктаамал арганы берип шыдаар онза чажыт силерде бар бе?

Букин: Чүнү-даа хатап кылбазы — кады танцылап келгенивис он сезон дургузунда бистиң девизивис ол. Бодунуң сорулгазын билири, өттүнер болгаш дөгелзинчек чоруктан чайлаары — хөй-хөй чемпионнарның кол чажыды ол кылдыр бодап турар мен.

— Элээн каш чыл мурнуда, силер Андрей, шилиндек команданың составынга кирип турар болганыңарда силериниң кол болгаш чаңгыс-ла сорулганар — делегей чемпионнары атты чедип алыры деп чугаалаан болгай силер. Силериниң кол сорулганар күүсеттинген-дир. Харын-даа үш дакпыр чемпионнар апарган-дыр силер. Амгы бодалыңар чүл?

Букин: Ам кол сорулга — спортта эң дээди шаннал — Олимпиаданың алдын медалыны чаалап алыры.

— Силериниң кайыыр-даа ангы өг-бүлеңер улус болгай силер. Өг-бүлеңерни каапкаш чоруй баар чарлыышкын үезин ажыл эртеринге силерге үүг дузалап турарыл?

— Букин: Ниитә хереэнге чагыртқалывыс дузалап турар. Кажан мен Москвага турумда бажыңымда бүгү-ле чүве мөөң тренировка кылыр чурумумга хамаарылгалыг кылдыр тургустуунган. Оглум Андрей безин мөөң үдуур үемде удуп турар. Оон-биле ойнаар, селгүүстээр үе-шагымны мөөң кадайым Оля таарыштырып турар. Маргылдааларга киржип турумда оглум ону телевизордан төнгүзүнге чедир көрүп өөрөнип калган. Чедя чыл дургузунда кады чурттап келген үевисте — чайын-даа, кыжын-даа мөөң бажыңга пюолуг олурбас үелеримге Ольга чаңгыга берген.

— Бестемьянова: Мөөң сайдалым Андрейниң ыпкаш эвес. Кандыг-бир маргылдаадан бөгүн чедип келген болзумза, ашаам Игорь (сураглыг фигурист Игорь Бобрин) бодуңуң ансамблинге гастрольдан чоруй баргаш болгулаар. Ындыг чоруй Игорьга-даа, менээ-даа таарымча чогум ийилээн биляп турар бис. Бистиң көрүүпейн тырарывыска түү дузалап турарыл? Телефон, оон дузазы биске улут. Үргүлүле телефоннажып чоруур болгаш шалыныыс ында чаңгыс даштыныш турар.

Виталий МЕЛИК-КАРАМОВ.
(ПМА).

ЧАВЫС ДЕҢНЕЛДЕН УШТУНАР

КӨК БАШТЫГ ХОККЕЙЖИЛЕР

Мячилиг хоккейге республиканың эрткен чылгы чемпиону Барыын-Хемчик районнуң «Барлык» совхозунуң командазы түве. Чемпион атты эдилеп турар командага чоокта чаа чедип чордум. Команданың ойнакчыларының хөй кезии Аксы-Барлык суурда. Команданың халдакчылары Роман Күжүгет биле Алексей Сааяның бажыңнары кожа. Бир дугаарында республика чемпионадынга команданың белеткелиң сонуургадым. Белеткелди чүгээр деп болур ыйнаан дээш чөгел төнген ышкаш каттыржыр болду. Оларның оозунда үткала бар. Республика чемпионну командаже сагып салыышкын улуг болгу дег. Ол ындыг эвес болду. ВЛКСМ райкому, «Барлык» совхозтуң профкому бо командаже орта сагыш салбас. Алексей биле Роман Кызыл чораан улустан таа клюшкалар сатгырып алган, хостуг үезинде Хемчиктиң дожунга ойнап ап турар улус болду. Оларның тускай тренерн чок, спортка ынакшыя оларны каттыштырып турар. Мячилиг хоккей дээнде тынын садар чыгыы оолдар-ла болгай, деп ол болүк оолдар дугайын чаңгыс чер-чурттуглары чугаалажыр. Ол оолдарның назыны уялгадып, команданың хоочуннары апарган. Дадар-оол Хомушку, Октябрь Хомушку, Агбаан Сарыг-оол оларның назыны 40 ажып турар. Мөөң ужурашканым Роман биле Алексейниң хары 30 шагда ашкан.

— Бистиң солуур аныяк оолдар көңгүс эвээжеди, харын-даа немешпейн турар. Баштарывыс көгергиже чедир ойнап чор бис, ынчалза-даа республиканың чемпионнары бис — деп, баштың Дадар-оол Маскырович Хомушку чугаалап орду.

Спорт, комсомол, профэвилел организациялары спортка аныяктарны чүге белеткевейн турарыл? 20 ажыг чылдар иштинде Аксы-Барлыктың хоккейжилерня республикага бирги, ийиги черни ап, кубоктарны чаалап ап келдилер. Ол хоочуннарны солуур аныяктарны чежеге дээр манаар бис.

ЧОГУМ КЫМ ХАРЫЫЛААРЫЛ?

Барыын-Хемчик девискээринде хар бо кыжын улуг дүшкен. Хаактаарынга таарымчалыг. Кызыл-Мажалык, Барлык, Аксы-Барлык суурларның чурттакчыларының хаактаар черлерин билир болгаш, эргий кезии көрдүм. Чаңгыс-даа хаактаан кижи көрбедим (дыштанып хүнер турган хирезинде). Хаак изиниң ора-сомазы-даа чок. Хайыраан хаак спортун мынчаар октаарга болур бе? Шак мындыг байдалды көргеш, кижиниң сеткили хомудаар. Чылдагаанны чүдел? Хамык ужур хаактың чогунда боон турар. Чайын-даа, күзүн-даа, кыш эгезинде-даа, бо хүннерде-даа Барыын-Хемчик райпозунуң спортчу барааннар садыынга хаактың барааны безин көзулбээн. Мындыг байдал турустунуп иээрге, кымнар баштай дувураазын үндүрер ужурлугул? Профэвилелдерниң эки түрл күш-культура-спорт ниитилелиниң район чевүлелиниң даргазы С. Агбаан, райспорткомитеттиң даргазы А. Монгуш бо айтырыгны шинчилеп чадап каапнар. Боттары аргастаныл, Абаза ажып, ол хоорайның ажылчын хандырылга килдизиндеп элээн каш клюшкалар, коньюкилер, спортчу хептер садыл алгаш келгеннер.

Республиканың Спорт болгаш күш-культура талазыбиле күрүне комитединиң даргазының орлалакчызы А. Аранчаадан кодээге кышкы спорт хереселдерни садарын экижидер дугайында кандыг хемчегларни ап турарын телефон дамчыштыр сонуургадым. Садыг организациялары харылаар ужурлуг деп, ол харылаады. Чогум кым харылаарыл? Ол дээш сагыш товаар херек.

ЫНДЫГ ХАМААРЫЛГА ТУРУП БОЛУР БЕ?

Профэвилелдерниң эки түра күш-культура-спорт ниитилелиниң Барыын-Хемчик район организациязының конференциязы чоокта чаа болуп эрткен. Илеткел соонда бир дугаарында саналбергеи хоочун спортчу мынча дээн:

— Бо конференциянын шилтерлеринге үүг дузалап турарыл?

— Букин: Ниитә хереэнге чагыртқалывыс дузалап турар. Кажан мен Москвага турумда бажыңымда бүгү-ле чүве мөөң тренировка кылыр чурумумга хамаарылгалыг кылдыр тургустуунган. Оглум Андрей безин мөөң үдуур үемде удуп турар. Оон-биле ойнаар, селгүүстээр үе-шагымны мөөң кадайым Оля таарыштырып турар. Маргылдааларга киржип турумда оглум ону телевизордан төнгүзүнге чедир көрүп өөрөнип калган. Чедя чыл дургузунда кады чурттап келген үевисте — чайын-даа, кыжын-даа мөөң бажыңга пюолуг олурбас үелеримге Ольга чаңгыга берген.

— **Бестемьянова:** Мөөң сайдалым Андрейниң ыпкаш эвес. Кандыг-бир маргылдаадан бөгүн чедип келген болзумза, ашаам Игорь (сураглыг фигурист Игорь Бобрин) бодуңуң ансамблинге гастрольдан чоруй баргаш болгулаар. Ындыг чоруй Игорьга-даа, менээ-даа таарымча чогум ийилээн биляп турар бис. Бистиң көрүүпейн тырарывыска түү дузалап турарыл? Телефон, оон дузазы биске улут. Үргүлүле телефоннажып чоруур болгаш шалыныыс ында чаңгыс даштыныш турар.

Виталий МЕЛИК-КАРАМОВ.
(ПМА).

МЕДЭЭЛЕР

САДЫГ МИНИСТЕРСТВОЗУНУҢ МАТЕРИАЛ-ТЕХНИКТИГ ХАНДЫРЫЛГА КОНТОРАЗЫНГА склад эргелекчизи, кладовщик, материалдыг болүктүң бухгалтери, склад ажылдакчызы херек. Шалыныы шак-үе барымдаалап шаннадлыг төлеп. вир ёзугаар бээр.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Депутат кудумчузу, 2-А, телефоннары — 2-67-71, 2-66-90.

«ТЫВА АВТОТРАНС» КАТТЫЖЫЫШКЫНЫҢ ӨӨРЕДИЛГЕ-КУРС КОМБИНАДЫ үшкү класстың «ВС» категориязының чаазачыларын тыва дылга башкылап өөредири-биле курсантылар чыып эгелээн.

Өөренириниң хуусаазы 5 ай. Кичээлдер февраль 20-де эгелээр.

Бистиң адрезивис: Кызыл хоорай, Шевченко кудумчузу, 113-А.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Бистиң байыр чедиришкинивисти хүлээп алыкар», Кызылдың Ф. Дзержинский аттыг школа-интернадының 30 чылынга. 18.55 — Ургларга фильм. 19.15 —«Тыва черде». Программада: Медээлер. «Советтер болгаш амыдырал». «Хоолу болгаш хүлээлге». 19.45 —Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» 20.15 — Улустуң аялгалары. 20.30 — «Орус архитектураның мастерлери». «Алдарлыг мастер Василий Баженов». 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—23.00—Москва композиторларының ырлары.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Ритмниг гимнастика. 18.45 — Киноафиша. 19.45 — «Ыраккы Чөөн чүк». Киножурнал. 20.00—20.15 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!» .«Хаактарга ужудуушкун».

КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫҢ ЧУРТТАКЧЫЛАРЫНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Улус депутаттарының Кызыл хоорай Советиниң күүсекому № 3 чурттагла-тудуг кооперативниң тургузуп турар. Кооперативтиң тутканы 2 өрээлдиг квартираның өртээ 19 мун 87, үш өрээлдиг квартираның —26 мун 211, беш өрээлдиг квартираның өртээ 39 мун 881 рубль болур. Квартираның ниити өртээниң 20 хуузун баштайгы дадывыр кылдыр киирер. Оон артканын бажыңче кожуп киргенинин соонда квартал санында банкыдан чээли алганының хуузу-биле кады 25 чыл дургузунда дең кезектеп төлээр.

Профэвилел организациязы-биле дугурушкаңы база күш-ажылчы коллективтиң сүмелээнин ёзугаар материалдыг шаннал фондузунуң хөреңгизин кооператив тудугуна халас дузаламчы кылдыр ийикпе азы банк чээлизиниң чамдыызын төлээр кылдыр пландыдып бээр эргени каттыжыышкыннар, бүдүрүлгелер удуртукчуларынга берген. Бүдүрүлгеге 2 чылдан хөй эки ажылдап келген кижилерге администрациянын сүмелээнин ёзугаар 1500 рубльдиң чээлизин 8 чыл чедир хуусаага берип болур.

Чурттагла-тудуг кооперативинге киргеи кижилерге баштайгы дадывырны тургузуп алыры-биле Сибирь болгаш Ыраккы Чөөн чүк районнарынга үк дадывырның 30 хуузун дуглаар, а чаа өглеңгеннерге — 40 хуузун дуглаар халас дузаламчыны чедирип болур. Тудуг кооперативинге киргеи соонда олла бүдүрүлгеге беш чыл ажыр ажылдаан кижилерге алган чээлизиниң артыынын 15 хуузун, он чыл ажыр ажылдаан соонда 30 хуузун ол бүдүрүлге төлежип берип болур.

Кооператив тудугуна ажык кылдыртыр дугайында билдиришкинии хоорайның план килдизинге дараазында адреске эккээр: Кочетов кудумчузу, 34, комната № 1. 1988 чылдың февраль 20-ге чедир ажыл хүннеринде 16 шактан эгелеп айтырып ап болур.

КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫҢ ЧУРТТАЛГА ШӨЛҮ АЛЫР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ УЧЕТКА АЛДЫНГАН ХАМААТЫЛАРЫНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Чурттагла шөлүү алыр талазы-биле учётка алдынган хамаатыларның ээлчеглиг катап дакылаашкының хоорукусомуун чурттагла килдизи эгелээн.

Катап дакылаашкыга дараазында ээлчег ёзугаар келир: **башкылар болгаш туберкулез варыг кижилер** —февраль 11—16, бирги ээлчегиниң өске кижилери — 16—20 хүннеринде келир. 1969—1975 **чылдарның ниити оочурунда кижилер** — март 2—12 хүннеринде, 1976—1980 **чылдарныы** —март 14—22, 1981—1986 **чылдарныы** — март 23—31 хүннеринде келир.

Өг-бүленің бүгү кежигүнүнерниң документилерни ап алгаш келир. Дакылаашкыныы воскресенье хүнүнден өске хүннерде 15—18 шактарда, суббота хүнүнде 8—12 шактарда кылыр.

КЕЛИР АДРЕЗИ: Кочетов кудумчузу, 29, кабинет № 13.

ХООРКҮҮСКОМ.

Агаар

Бөгүн республикага шокар булуттаар. Чамдык черлерге быскан хар чаар. Хаттың күжү сула. Хүндүс 17—22 градус соор.

Телевидение

ФЕВРАЛЬ 11-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Билдингир-даа болза, алдептиг». 9.35 — «Оожум Дон». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. 11.30 —11.40 — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — Музыкалыг эртине шыгжамыры. В. А. Моцарт. 16.25 — Эде тургустунуушкун: дуржулга болгаш нарын айтырыглар. 17.20 — — «Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.05 — Экономиктиг билиглерниң үндезиннери. «Телеэко» журнал. 18.35 — Музыкалыг программа. 18.55 — Бөгүн делегейде. 19.15 — Резонанс. Эде тургустунуушкун болгаш хөгжүп орар чурттар-биле ССРЭ-ниң экономиктиг кады ажылдажылгазы. 20.45 — Улустуң аялгалары. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Таныжыңар: аныяк кинематографчылар. 23.15—23.30—Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Л. Н. Толстой. «Бал соонда». 7 класс. 9.05 — Испан дыл. 10.05—ОПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. Харылзажырының культуразы. 10.35; 11.40 — Биология. 7 класс. Куш ажылы. 11.00 — Испан дыл. 11.30—«Даш түс чылче... бурунгаар». Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.05 —«Истелгени эгелээр». Уран-чечен фильм. «Нүгүл». 2-ги сериязы. 13.15 — «Бойдус-биле эптиг». «Оожум океан улуг бе?» Телефильм. 14.05 — Медээлер. 14.15 — 15.35 — «Чажыт обком хөделип турар». Телефильм. 3-кү сериязы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Бистиң байыр чедиришкинивисти хүлээп алыкар», Кызылдың Ф. Дзержинский аттыг школа-интернадының 30 чылынга. 18.55 — Ургларга фильм. 19.15 —«Тыва черде». Программада: Медээлер. «Советтер болгаш амыдырал». «Хоолу болгаш хүлээлге». 19.45 —Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!» 20.15 — Улустуң аялгалары. 20.30 — «Орус архитектураның мастерлери». «Алдарлыг мастер Василий Баженов». 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—23.00—Москва композиторларының ырлары.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Ритмниг гимнастика. 18.45 — Киноафиша. 19.45 — «Ыраккы Чөөн чүк». Киножурнал. 20.00—20.15 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!» .«Хаактарга ужудуушкун».

Редактор
В. С. ШАРАВИЙ.

Кино

ФЕВРАЛЬ 11-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Шантажист» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: «Лиловый шар» 9.30, «Иван Васильевич меняет профессию» 11.10, 13.00, «Шантажист» 15.00, 17.00, 18.50, 20.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «В стреляющей глуши» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Даниил — князь Галицкий» 15.00, 17.20, 19.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» КЛ: Киноклуб «Подростки и закон» «Обвиняется свадьба» 14.30, «Про любовь дружбу и судьбу» 18.00, 20.00 шактарда.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-41-23, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, информация килдизиниң, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солуун келбейн бартында 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлаага амазы Тиражы 24637 экз. Солуунуң индекизи 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Шетинкиня биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2664. ТС—00640.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың февраль 12 пятница № 36 (13636)

1925 чыдаа үнелеттингеп. Өртээ 3 кежеек.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНДЕ

СЭКП Төп Комитеди «Күш-ажылчы коллективтериниң болгаш будурулге мурнакчыларының СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуур талазы-биле инициативазының дугайында» айтырыгны чугаалажып көргеи. Бо айтырыг талазы-биле хүлээп алган доктаалда совет кижилериң күш-ажылчы болгаш политиктиг идепкейиниң өскенин, эге тургустунуушкуунуң херээнге боттарының салыышкынын кииргеринге чүткүлдүүн демделээн. Улуг Октябрьның 70 чылынга тураскаатканы социалистиг чарыштың үезинде миллион-миллион ажылчыннар болгаш колхозчулар, үлетпирүүн, агроүлетпүр комплексинниң, тудугунуң болгаш транспорттуң 200 муң ажыг бригада, участок, цех болгаш ферма коллективтери боттарынга алган хүлээлгелерин чедишкинниг күүседиринге ажылчы чоннарның социалистиг чарыжының харынсалгалыг үе-чадазының апарган дең, доктаалда демделээн. Үлетпүрүң, тудугунуң, агроүлетпүр комплексинниң, транспорттуң болгаш харылзаанын будурулгелериниң ажыл-агый чорудулгазының чаа байдалларыиче, долу бот-орудга-чарылгаже болгаш бот-ажыаланышкыиче массалыг шилчилгезин маргылдаа-чарыштыг болгаш чогаадыкчы чорукка делгем аргаларны ажыдып турар.

Республикаларның, крайларның болгаш областарның улус ажыл-агыйларының ангы-ангы адырларының мурнакчы коллективтери, будурулгенин чаартыкчыларга партия конференциязын күш-ажылга чаа-чаа чедишкиннер-биле утткуур деп патриотчу инициативаны үндүрген болгаш бедиткен социалистиг хүлээлгелерин алган. Донбасстың, Кузбасстың болгаш Воркутаның эң мурнакчы шахтёр бригадалары конференциянның ажыттынар хүнүге чедир хөмүр-даш казып тывар талазы-биле беш чылдың үш чылының даалгазын күүседирнин хүлээлгеп. Тюменьнин нефть болгаш газ тывыкчылары ол хүне чедир нефтиниң болгаш газты планнан ажыр бээрин хандырарын көрүп турар.

Ленинградтың болгаш Ивановоның машина тудукчуларының, Липецкиниң металлургтарының, Кировтуң, Саратовтуң болгаш Череповецтиң химиктериниң, Горький, Иркутск болгаш Чөөн-Казахстан областтарының тудугжуларының, Латвия ССР-ниң ажыдырал хандырыгга ажылдакчыларының коллективтери боттарының хүлээлгелериниде күш-ажылдың будурукчулуунуң өзүлдезиниң темпилерин бедидирин, продукциянның шынарын экижидерин, чиг эт болгаш материалдар чарыгдалын эвээжедирин, чаа техниканы болгаш технологияны, будурулге күүлерин шинчээдиринин хүүсааларын кыыраарын, чүрттакчы чонга ачы-дуза чедирерин көвүдедирин көрүп турар.

Белорус ССР-ниң, Кемерово, Курск, Киев, Полтава, Целиноград болгаш өске-даа областарның агроүлетпүр комплексинин мурнакчы ажыл-агыйларының ажыл-ишчилери интенсивтиг технологияларны, бот-орудга-чарылганы, күш-ажылды организоваттаарының болгаш оон төлевирииниң деп-шылгелиг хевирлериниң калбаа-биле ажыглап кииргеринин үндезинингге мал ажылының продуктулуунуң өзүлдезин, мал кыштаглашкынын чедишкинниг дооскан -болгаш часкы тарылганы шынарлыг чорударын чедип алырын хүлээп турар.

Партия конференциязынга утказутур патриоттуг шинчээшкинни бүгү талалыг хөгжүдер талазы-биле күш-ажылчы коллективтерге организакчы база- масса-политиктиг ажылды калбартып чорударын эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларынга, партия крайкомнарынга, обкомнарынга, хоорай-комнарынга болгаш райкомнарынга, ССРЭ-ниң министерстволарынга база ведомстволарынга, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге, профсоюзил, комсомол база ажыл-агый органнарынга дааскан.

Партия ле, профсоюзил база комсомол организациялары, ажыл-агый удуртукчулары социалистиг чарышты үндезин экономиктиг реформа-биле, инитилел аныяктарлың демократчыдары-биле, күрүне бүдүрүлгезинин (каттыжышкынының) дугайында ССРЭ Хөлүлүзү-биле бүрүн дүүштүрүп, холбаштырып сайгарлыг-гайжыдары эргежок чугула. Чарыштың хөгжүдүринде айтырыгларын, хүлээлгелерин хүлээп алырын эки тура үндезинге, калбак ажык-чарлыг чоруктуң байдалынга күш-ажылчы коллективтер боттарын шинтпирлээр ужурлуг деэрээн доктаалда демделээн. Бүдүрүлгелер, пехтер, участоктар коллективтериң база бригадаларын тодаргай түүнделдерин чедип алырынче, экономиктиг ажыл-чорудулганың шинаар көргүзүлгелерин эжижидеринче, социал сорулгаларны шинтпирлээринче углаадырарының эргежок чугулазын айтыкан.

СЭКП-ниң XIX конференциязынга аддар кылдыр алгылаанны социалистиг хүлээлгелерин чедишкинниг күүсетилээн коллективтерин болгаш будурулгенин мурнакчыларын байырлыг ёзу-биле демделээрин организастаар. Партия, совет, профсоюзил, комсомол база ажыл-агый органнары оларны шаңнап мактаазы-биле он ийиги беш чылда Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжының негелдериниде көрүүсен моральдыг болгаш материалдыг идиг берииниңиннің хемчеглерин калбаа-биле ажыглаарын министерстволарга болгаш ведомстволарга, профсоюзилелдерииниң адырлар ТК-ларынга сүмелээн.

ССРЭ-ниң Телерадиокомитеди, төп, адырлар база чер-черлерде солуннар редакциялары чарыштың чорун турарын, планнарның база социалистиг хүлээлгелерииниң күүселдезиниң түүнделдерин доктаамал чырыдары, алыс бедик түүнделдерин чедип алырынга иштинки курлавырларны ажыглаарының хөрээнге мурнакчы дүржүлгени тода болгаш билдингир көргүзери эргежок чугула.

СЭКП ОБКОМУНУҢ БЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның арагалаашкын болгаш алкоголизм-биле демисел талазы-биле доктаалдарын күүседип турарының дугайында айтырыгны СЭКП обкомунуң бюрозу бодуунуң даалгалыг хураалынга чугаалажып көргеш, ол ажылды идепкейлидер болгаш күштелдирер талазы-биле немелде хемчеглерни айтыкан.

Арагалаашкын, алкоголизм болгаш өске таарымчалыг эвес чоруктар-биле демиселди ниитилел амыдыралының бүгү талаларын эде тургузар талазы-биле хөй янзылыг ажылдың чугула кезээ кылдыр көргеш, СЭКП обкому, партия, совет, профсоюзил, комсомол болгаш өске-даа хөй-ниитии организацияларны оларны когун үзүп, чок кылырынче күженишкиннерин үгландырган дең, СЭКП обкомунуң бюрозунга демделээн. Ол чорук республикага ажыл үезин чидирерин кызырарынга, күш-ажылдың сагылга-чурумун болгаш корум-чурумну быжыглаарынга эки салдарны чедирип турар. Кижилериң кадыкшылы быжыглы турар, Амыдыралдың арага ишпес хевири улам-на улуу-биле бадыткаттынып тургустунуп турар.

Партия комитеттери идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылга кол кичээнгейни күш-ажылчы коллективтерже, чоннуң чүрттап турар черлеринче углап турар. Эки кижизидикчи салдарны хамаатыларның чыштары, хөй-ниитининиң судтары, профилактикуг ажылдар болгаш хыналдалар чедирип турар. Оларны белеткээринге болгаш чорударынга республиканың, Кызыл хоорайның, районнарның партия, совет удуртукчу ажылдакчыларын киржип турар. 1987 чылда чүрттакчылыг суурларның, күш-ажылчы коллективтериниң хөй кезиинге чыыштар болгаш ажылчыннар хуралдары болгулаан. Ол бүгү хемчеглерге республиканың улуг назылыг чүрттакчы чонунун 70 ажыг хуузу киржип, анаа 5 муң хире кижи санал берген.

Чыыштар болгаш хуралдар республиканың чүрттакчыларының арагалаашкынны, алкоголизмни үзүткаар талазы-биле партияның углаңыш планныг даалгаларын, кереэлер ёзугаар хүлээлгелерин күүсетпээн, будурулгенин ажыктыын, продукциянның шынарын бедидиримин, чүрттакчы чоннуң дерегжелдерин хандырарының бар курлавырларын долу чергезя-биле ажыглаваанын айыткан.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга — партияның болгаш чүрттуң амыдыралында эң улуг чугула болуушкунга белеткел он ийиги беш чылын даалгаларын чедишкининг күүсединиге ажылчы чонларның социалистиг чарыжының харынсалгалыг үе-чадазы апарган дең, доктаалда демделээн. Улетпүрүң, тудугунуң, агроүлетпүр комплексинниң, тудугунуң болгаш транспорттуң 200 муң ажыг бригада, участок, цех болгаш ферма коллективтери боттарынга алган хүлээлгелерин чедишкининг боттандырып, беш чылдың ийи чылының даалгаларын хүүсаа белетинде күүсеткен. Туркменияның болгаш Киргизияның, Марий болгаш Чуваш автономнуг республикаларның, Алтай крайның, Белгород, Калуга, Москва болгаш өске-даа областарның агроүлетпүр комплекстериниң ажыл-ишчилери, нефть, газ, хөмүр-даш, химия болгаш нефтехимия үлетпүрлериниң коллективтери беш чылдың ийи чылының планын кол-кол көргүүлгер талазы-биле дыка-ажырган. Оон-биле чергелештир дыка хөй коллективтер эртикен чылын планнарын бүдүрүп, Ленинградтың, Ивановоның, Липецкиниң, Кировтуң, Саратовтуң болгаш Череповецтиң ажылчыннары, Латвия ССР-ниң, Горький, Иркутск болгаш Чөөн-Казахстан областарының тудугжуларының, Латвия ССР-ниң ажыдырал хандырыгга ажылдакчыларының коллективтери боттарының хүлээлгелериниде күш-ажылдың будурукчулуунуң өзүлдезиниң темпилерин бедидирин, продукциянның шынарын экижидерин, чиг эт болгаш материалдар чарыгдалын эвээжедирин, чаа техниканы болгаш технологияны, будурулге күүлерин шинчээдиринин хүүсааларын кыыраарын, чүрттакчы чонга ачы-дуза чедирерин көвүдедирин көрүп турар.

Белорус ССР-ниң, Кемерово, Курск, Киев, Полтава, Целиноград болгаш өске-даа областарның агроүлетпүр комплексинин мурнакчы ажыл-агыйларының ажыл-ишчилери интенсивтиг технологияларны, бот-орудга-чарылганы, күш-ажылды организоваттаарының болгаш оон төлевирииниң деп-шылгелиг хевирлериниң калбаа-биле ажыглаарын кииргеринин үндезинингге мал ажылының продуктулуунуң өзүлдезин, мал кыштаглашкынын чедишкининг дооскан -болгаш часкы тарылганы шынарлыг чорударын чедип алырын хүлээп турар.

Партия конференциязынга утказутур патриоттуг шинчээшкинни бүгү талалыг хөгжүдер талазы-биле күш-ажылчы коллективтерге организакчы база- масса-политиктиг ажылды калбартып чорударын эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларынга, партия крайкомнарынга, обкомнарынга, хоорай-комнарынга болгаш райкомнарынга, ССРЭ-ниң министерстволарынга база ведомстволарынга, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге, профсоюзил, комсомол база ажыл-агый органнарынга дааскан.

Партия ле, профсоюзил база комсомол организациялары, ажыл-агый удуртукчулары социалистиг чарышты үндезин экономиктиг реформа-биле, инитилел аныяктарлың демократчыдары-биле, күрүне бүдүрүлгезинин (каттыжышкынының) дугайында ССРЭ Хөлүлүзү-биле бүрүн дүүштүрүп, холбаштырып сайгарлыгайжыдары эргежок чугула. Чарыштың хөгжүдүринде айтырыгларын, хүлээлгелерин хүлээп алырын эки тура үндезинге, калбак ажык-чарлыг чоруктуң байдалынга күш-ажылчы коллективтер боттарын шинтпирлээр ужурлуг деэрээн доктаалда демделээн. Бүдүрүлгелер, пехтер, участоктар коллективтериң база бригадаларын тодаргай түүнделдерин чедип алырынче, экономиктиг ажыл-чорудулганың шинаар көргүзүлгелерин эжижидеринче, социал сорулгаларны шинтпирлээринче углаадырарының эргежок чугулазын айтыкан.

СЭКП-ниң XIX конференциязынга аддар кылдыр алгылаанны социалистиг хүлээлгелерин чедишкининг күүсетилээн коллективтерин болгаш будурулгенин мурнакчыларын байырлыг ёзу-биле демделээрин организастаар. Партия, совет, профсоюзил, комсомол база ажыл-агый органнары оларны шаңнап мактаазы-биле он ийиги беш чылда Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжының негелдериниде көрүүсен моральдыг болгаш материалдыг идиг берииниңиннің хемчеглерин калбаа-биле ажыглаарын министерстволарга болгаш ведомстволарга, профсоюзилелдерииниң адырлар ТК-ларынга сүмелээн.

ССРЭ-ниң Телерадиокомитеди, төп, адырлар база чер-черлерде солуннар редакциялары чарыштың чорун турарын, планнарның база социалистиг хүлээлгелерииниң күүселдезиниң түүнделдерин доктаамал чырыдары, алыс бедик түүнделдерин чедип алырынга иштинки курлавырларны ажыглаарының хөрээнге мурнакчы дүржүлгени тода болгаш билдингир көргүзери эргежок чугула.

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни база өске-даа таарымча чок чүүлдерни үзүткаарының айтырыгларын солуннар, телевиденне болгаш радио четпес чыыдып, самогон хайындырар чоруктарның кептерээринге дузалап турар чылдагаанарны болгаш байдалдарны авээш анализтеп, ол түүлдерни кылып турар кижилерни тодаргай илеретпейн турар.

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни когун үзер херекке улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомпарының, хоойлу-дүрүм камгалаар органнарның эмнелге-профилактика албан черлериниң болгаш хөй-ниитининиң күженишкининиң каттыштырар, оларның ажылын дүүштүрүп башкарар талазы-биле бүгү хемчеглерни партия комитеттери ам-даа чедир албаан. Арагалаашкын болгаш алкоголизм-биле демисел талазы-биле комиссиялар, хөй-хөй профилактика човүлелдери, эш хуу судтары, арагаиппес чорук дээш демиселдиң эге организациялары багай ажылдап турар.

СЭКП обкомунуң бюрозу чүрттакчы чоннуң чыыштарынга болгаш хуралдарынга болгаш база партия болгаш совет органнарга бижээн чагаалдарында киргеи санаалаашкынны болгаш сүмелерни өөренип көргеш, СЭКП ТК-ның «Арагалаашкынга болгаш алкоголизм-биле демиселдя күштелдирериниң дугайында» доктаалынга дүүштүр арагалаашкынга удур ажылды күштелдирер талазы-биле немелде хемчеглерни тодараткан.

Амгы үеде республикада арага садар талазы-биле күштүг бооп туурар чүрүмүнүң чедер-четпес талаларын өөренип көөр комиссиялың киирип келген материалдарын чугаалажып көөрүн болгаш оон түүнелин «Тувинская правда», «Шын» солуннарны дамчыштыр чоннга дыңнадырын республиканың Министрлер Чөвүлелинге дээскан.

СЭКП обкомунуң бюрозунга өске-даа айтырыгларны чугаалаткан болгаш оларның талазы-биле чогуур доктаалдарны хүлээп алган.

КОМИССИЯНЫҢ ХУРАЛЫ

Ортумак болгаш оон бичe ыракшылдыг ракеталарны үзүткаар талазы-биле ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың арасында чардынган Керээни бадылаар дугайында айтырыгны ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилел Совединиң болгаш Националдар Совединиң даштыкы херектер талазы-биле комиссиялары каттышкан хуралынга февраль 9-та чугаалажып көргеш, бодуунуң ажылчын органы кылдыр сүмелер болгаш саналдар ажылдан кылыр белеткел комиссиязының тургусканың иоон мурнунда дыңнатканын.

Ол-ла хүн үе комиссиязының бирги хуралы болган. Комиссияның даргазынга депутат Г. М. Кориненко, секретарыга депутат В. И. Федосов сонгуткан. Комиссияның иоон сонгаарты ажылының чурумун тодаратканын. Белеткел комиссиязының дараазында хуралы февраль 19-та болур.

(СЭТА).

ЧАРЖЫП АЖЫЛДААР

Бай-Тайга районда «Тээли» совхозтуң Ээр-Хавак биле «Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хая сүт-бараан фермаларының ажыл-ишчилери арасында чарыштыг. Социалистиг чарыш оларның ажылдаарынга эки дузалап турар. Чоокта чаа Ээр-Хавак сүт-бараан фермазының саанчылары, кадарчылары чаржып турары кожаларынга аалдап чорааннар. Эрткен чылда социалистиг чарыштың түүнделдерин үндүрүп, чаа чылда оны уламчылаарын дугурушканнар.

Чугаа эгелээринин мурнунда аалчылар Бижиктиг-Хая сүт-бараан фермазында инек биле бызаанын механизастаттынган кажааларын, саанчылар бажыңнарын, кыыл-будуңнуу, инек тарып бооздар пунктуну барып көрүп, малды ажаап, чемгерип турарының байдалы-биле танышканнар.

Фермада байдал-биле танышылга соомда, ийи ферманың ажылчыннары кыыл-будуңга чыглып алган. ажыл-ишт дугайында ажык чугааланы, арга-дуржулга солчугулгазын кылган. Бижиктиг-Хая сүт-бараан фермазының эргелекчизи Зинаида Ооржак коллективтиң ажылының дугайында чугаалап берген. 1987 чылдың эгезинден ферма бот-орудга-чарылганы шилчээн. Чаа арганче шилчип ажылдаан-даа болза, күрүнеге сүт садар планын күүседип ыдаваан. Оон -кол чылдагаамы кылган ажылынга кижилерниң хамаарылгазының өскерилбээни, бот-орудга-чарылганың ужурутказын кижилерниң биилип албаанында, керээде айтыгнаан негелделерин күүсетпээни дең, ол чугаалаан. Амгы үеде ферма байдал-нарын. Мал чемин эвээжеп турар. Сүттүң шынары эрткен чылдыынаан бакшыраан.

Ээр-Хавак сүт-бараан фермазының эргелекчизи Алдын-оол Хертек ферманың саанчыларының, кадарчыларының ажыл-ижи-биле чыглганнарны танышпырган. Ферманың коллективи эрткен чылдың февраль айдан эгелеп бот-орудга-чарылгалыг ажылдаан эгелээн. 1987 чылда 605 тонна сүт бүдүрер планын чедир күүсетпээн-даа болза, 9 муң рубль орулгалыг болганын ол дыңнатканын. Орулга кайыын келгенин? Чаа арганче шилгээн соомда, кижи бүрүзүнүң харысалгазы бедээн, үлээлгеген ажылын шынарлыг кылып эгелээн. Күрүнеге фермаңың сатнай сүдүнүң шынары эки. 1-ги сорттуг хөй болганындан, дорт чаргдалдарны эвилештеккенинден орулгалар үнген. Ээр-Хавак фермазының ажыл-ишчилери мал чемин боттары белеткеп ап турар. Бо фермада бир солун чүүл — саанчыларның, кадарчыларның хүүда малынче кичээнгейлиг салганы. Улустуң хуу малынга аңгы кажаалы тутканы. Мал чемин база аңгы белеткеп берип турар. Хаваң эзыраап өстүрер дузалал ажылагыйы фермада база бар. Чүгле фермаңың эвес, а совхозтуң ажылчыннары хаваң аъдын чиик өртек-биле дузалал ажыл-агыйындан садып ап болур.

Ээр-Хавак фермазының мурнакчы саанчызы Любовь Норбу коллективте тургустунган будурулге үлээлгениң ажылы-биле чыглганнарны танышпырган. Бижиктиг-Хая сүт-бараан фермазының мурнакчы саанчызы Светлана Монгушту социалистиг чарышче кыйгырган. Ол-ла ферманың быжаа ажаакчызы аныяк ол Дыбылдай Чамыяк Бижиктиг-Хая фермазының быжаа ажаакчызы Тамара Сатты күш-ажылчы маргылдаже кыйгырып, арга-дуржулга солчугурунче чалаан.

Ийи сүт фермазының коллективтери 1988 чылда социалистиг чарыштың негелделерин эде тургузуп, чаа негелделерни ажылдап кылган.

Ужуракылганың түүнделинде аалчылар солун программалыг концертти көргүскен.

Бижиктиг-Хая фермазының ажыл-ишчилери чаржып турары эш-ажылгаже аалдап барып, оларның арга-дуржулгазы-биле танышжар болганнар. Ээр-Хавактың ажыл-ишчилери эде тургустунуп ажылдап турар-дыр дең, олар демделээн.

Хөлөг-оол МОНГУШ.

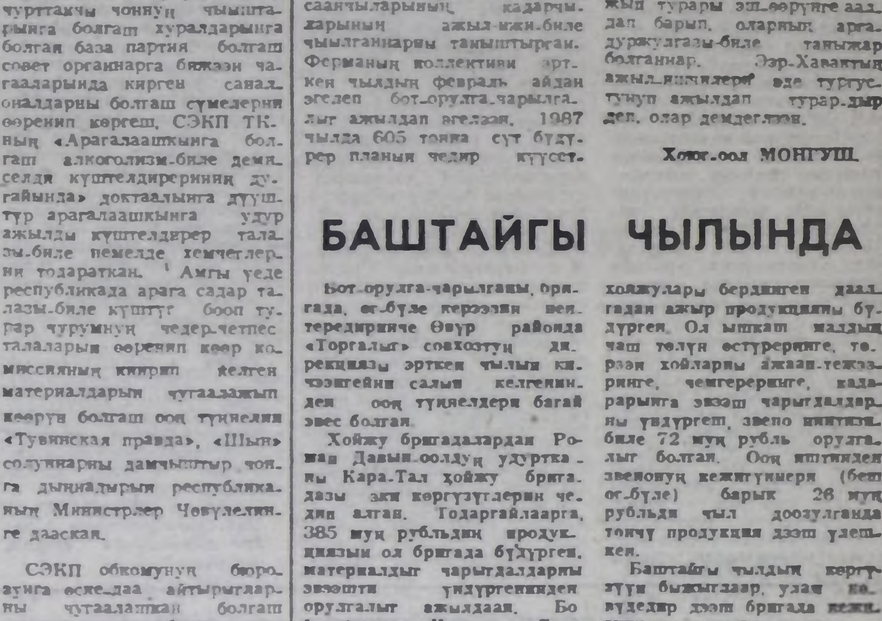
БАШТАЙГЫ ЧЫЛЫНДА

Бот-орудга-чарылганы, орилгада, ог-бүле көрээнин иелтередиринче Өвүр районда «Торгалыг» совхозтуң дирекциязы эрткен чылын кичээнгейлиг салыын келгенинден оон түүнелдерни багай эвес болган.

Хойжу бригадалардан Роман Давын-оолдуң удуртканы Кара-Тал хойжу бригадазы эки көргүзүлгелерин чедип алган. Тодаргайлаарга, 385 муң рубльдиң продукциязын ол бригада бүдүргеи. материалдыг чарыгдалдарны эвээштеп үндүргенинден орулгалыг ажылдаан. Бо бригададан Кыргыс Даш-оолдуң удуртканы хвеноюнуң хойжулары бердингеи даалгадан ажыр продукциязын бүдүргеи. Ол ышкаш малдың чаш төлүн өстүрериниге, төрээн хойларны ажаап-тежээриниге, чемгерериниге, кадарарынга эвээш чарыгдалдарны үзүргеи, звено иштинки-биле 72 муң рубль орулгалыг болган. Оон иштинден звеноюнуң кежигүннери (беш ог-бүле) барык 26 муң рубльди чыл доозулганда тонну продукция дээш үлетпкен.

Баштайгы чылдың көргүзүүн быжыглаар, улаш ковүдедир хөөн бригада кежигүннери ажылдап турар.

Таан-оол ХЕРТЕК.

Арыннарында хүлүмзүргүт чаңыпкаан, ажылынга макталдыглар — «Сүт-Хөл» совхозтуң Кара-Чыраа сүт-бараан фермазының саанчылары-дыр. Малынга эптиг, хөй чыл ажылдаан болгаш олар чылдың-на бедик көргүзүглерни чедип ап турар. Олар квартал планын ажыр күүседир болгаш малды кыштап хүр-менди ажырар дээш бүгү күжүн салып турарлар.

ЧУРУКТА: (солагай таладан) Клара Монгуш, Зоя Монгуш, Урана Монгуш.

Валерий КОНОНОВТУҢ фотозу.

КИЧЭЭНГЕЙНИҢ ТӨВҮНДЕ

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Афганистан талазы-биле СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң медеглели АКШ-тың пайызылалыында хөй-ниитининиң кичээнгейининиң төвүнде турат. Медеглелди будуну-биле алы оон үндүлдерни солуннарга парлап, телевидение дамчыштыр тайылбырлап турар. Парлалга-биле харылзаа турар талазы-биле президентининиң дузалакчызы Марлин Фицуотер болгаш курдепартаментининиң төлээлекчизи Чарльз Редмэннин дыңнадып турары-биле алырга, совет удуртукчунуң медеглелин Вашингтонга эң-не дээди децилеге көрүнүп көргеи. Америк конгресске совет удуртукчунуң медеглелин ханы кичээнгейни болдурган.

Ынчалза-даа афган душманнарны чүс-чүс миллион доллар-биле болгаш амгы үениң чедээ-биле хандырып келген болгаш хандырып турар АКШ-тың администрациязының төлээлекчилерин болганчок-ла Афганистанда болгаш ону долгандыр турар «байдалдың болгаш болуушкуннарның нарыынын болгаш ескерлип турарынче сыддаглап айтып турары» кичээндиргин болдуруп турар. Афганистанның чазааның инициативазы-биле чоруп турар национал эптежилге чорудулгазынга дузалаарынга Каттыжыкан Штаттар белеп бе дээрзинин дугайында айтырыгны ыыттавайн турар. Афганистан талазы-биле совет медеглелди Вашингтонга чугаалажып эгелээнин-биле кады «Хостуг Афганистан даэш комитеттиң» организастааны «симпозиумуу» болган. Анаа душманнарның элээн каш баштыңнары олурушкан «симпозиумнуң» киржикчилери Афганистанга национал эптежилге чорудулгазын болдурбазы-биле бүгү-ле күженишкиннерин харамаанмас дең бүгүдеге медеглээнинер.

Афганистанга тайбың таарыштыр шинтпирлээшкинге дузалаарынга АКШ-тың сос кырынга эвес, а херек кырынга кайы хире күзелдиин үе көргүзе бээр.

Коммунист, ооң ажыл-херээ

АДЫНГА ТӨЛЕПТИГ

СЭКП райкомунуң бюрозу. Шилгедек сынныг, чазык шырайлыг, аян-шинчи кимр кеттинген аныяк кыс кирип келгеш мендилешкен. Район солунунда партия эге организациязының секретары А. С. Бегзин-оол СЭКП кежигүнүң кандидадынга ооң кирер дугайында бижээн билдиришкинин, ийи коммунистин, ВЛКСМ райкомунуң бюрозунуң берген рекомендацияларын, анкетазын, эге организацияның шинтпирин танышгырган, бирги секретарь С. Б. Нуразатче сунган.

Бюро кежигүнеринде партияның Уставын, Программазын, улуг Төрээн чуртта болгаш даштыкыда кол болуушкунларны канчаар билирин, ажыл-агыйын айтырган. Дорт, шын харыылар бердинген. СЭКП кежигүнүнүң кандидадынга хүлээп алыр дугайында ооң дилээн хандырып, эге организацияның шинтпирин бадылаан.

Ульяна Улуг-Хаайның ажыл-ижи, амыдырал-чуртталгазы ёске эш-өөрүнден онзаланыр чүве чок. Ортумак школаны доозкаш, Новосибирск хоорайга барып, профессионал-техниктиг училищеге корректор мергежилди чедип алган. «Хемчиктиң сылдызы» солунның типографиязында үш чыл ажылдап турар. Улегерлиг салгага-чурумнуг, ажылынга кызымак, биче сеткилдиг. Холушкак мергежилди бот-өөредилге-биле чедип алыр күзели боттанган. Нарын полиграфия машиназынга өөрүктүлеп, парлакчылап база билир.

Хостуг шактарында коңцертке киржип, херээжениер чөвүлелиниң ажылын удурдуп турар. Экономиктиг өөредилгениң идепкейлиг дынакчызы. Политиктиг билии шыырак. Солуунар, журналдар—ооң чарылбас сүмелекчилери.

«Ажылчын аңгының аваңгардчы отрядынга чоруп, чуртумда болуп турар чаартылгаларга төлептиг үлүүмнү кириштирер мен» дээн одургларны ол партияга кирер күзелин илереткен билдиришкинниге бижээн. Ажыл дээш кеззээде идепкейлиг, инициативалыг У. С. Улут-Хаай коммунист атка төлептиг.

ЧУРУКТА: У. С. Улут-Хаай ажыл үезинде.

Чылбак-оол КАРА-САЛ-ДЫҢ фотозу.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

ХАРЫЛЗААЧЫЛАРДА

Тес-Хемниң О. Шынаада харылзаа салбырының эргелекчизи Р. Куигаа, почтачы Александра Санчат үезиниң негелдезинге дүүштүр ажылын эде тургузуп, даандырган ажыл-херек дээш боттарындан негелдеги күштелдиргени эки түңнелдерге чедиргеп. Олар ажылдап турар черин кышка эки белеткээш, одаар чүүл база четчир.

1988 чылдың солуналарынга болгаш журналдарынга чагыдылганы эки организастаанындан өгбүле бүрүзү чагыдылгалыг. Чоннуң чагыткан солун, сеткүүлдерин чогуур үезинде чедирип бээр дээш почтачы А. Санчат кызымак ажылдап турар.

Маадыр-оол ТЮЛЮШ. «О. Шынаа» совхозта профком даргазы.

МАЛЫ ХҮРДЕ — СЕТКИЛИ СЕРГЕК

«Ак-Туруг» совхозта хой оолдаашкыны кидиң түлүк. Хураганнарны оңа-меңги алыр, кыштаглаашкыны организастыг эрттирери-биле специалистер график ёзугаар малчыннарда дежурныйлап турар.

Амгы үеде Партизан Лопсаңның, Григорий Кызыл-оолдуң коданнарында малдың байдалы эки. Ында хойларның кол нуруузу хураганнаткан. Бо коданнарда сакманчылар Валентина Санаа, Марина Лопсан база Ирина, Сазна Кызыл-оолдар, Кошпаяк Чолдакай олар чаш хураганнарны ажаап азыраарынга кызымак чорууп көргүзүп турар.

Хойжулар өг-бүле нерээзинче киргенде, оларның харыысалгазы илдең-не бедээн, азырадыкчы хөөннерден үштүнган. Хамык ажылды өг-бүленің күжү-биле кылып ап турар апарганнар. Чаргылдарны чүгле чек-биле санажыр. Септелге кылырда, одек-көржең казарда, суурдан дуза дилеп олурбастаан.

Янчап БҮРБҮ.
Ак-Туруг суур.

АЖЫЛДАВЫШААН

Бай-Сүтте инвалидтерниң бажың-интернадынга Галина Михайловна тәэрби беш чылдар иштинде үзүктел чокка ажылдаан. Аарыг, инвалид кижилерге эвилең, ээлдек, эш-өөру-биле найыралдыг, хөйнинтининг ажылынга идепкейлиг.

Галина Михайловна Никитенкону «Күш-ажылдың хоочуну» медаль-биле шаңнаан. Республиканың Социал хандырылга министерствозунуң, райкүүскомнуң социал хандырылга килдизиниң, инвалидтериниң интернат-бажыңының директизязының хүндүлел бижиктерин, өртектиг белектерни аңаа хөй удаа тывыскаан. Ооң чүүүн коллективтиң хүндүлел самбыразында база аскан.

Хүндүлүг дыштанылгаже үнүп, пенсиялазадаа, Галина Михайловна ам-даа ажылдавышаан, ында социалистиг чарыштың тиилекчилериниң бирээзи.

Василий УИНУКАЙ.
Каа-Хем район.

ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели «Албан черлериниң чиик автомобильдерин ажыглаарын чурумчудар дугайында» доктаалды хүлээп алган.

Хүлээп алдының турар хемчеглер турзажок, албан черлериниң чиик автомобильдериниң саны көвүдеп, оларны ажаап тударынга үнүп турар чарыгдалдарның эвээжевейин турарын доктаалда демдегээн. Күрүнениң чиик автотранспортун хууда херээнге ажыглаар чоруктарның фактылары көвүдеп, ындыг чүүлдер чоннуң талазындан чоптүг хомудалнегелдени болдуруп турар.

Албан черлериниң чиик автомобильдерни алырынга болгаш оларны ажаап тударынга үндүрүп берип турар акша-хөрөнгилерни ажыктыг ажыглаарынга бот-орулга-чарылгалыг бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның экономиктиг харыысалгазын бодидер сорулга-биле албан ажылы кылып чоруурунга ажыглаар чиик автомобильдерни садып алырынга база ол ышкаш чолаачының ажыл төлевирин кириштирбишаан, оларны ажаап тударынга, кывар чүүл садып алырынга, амортизация саналгазы кылырынга болгаш ажыглалдың өске-даа чүүлдеринге үнер чаргыдалдарны 1988 чылдың июль 1-ден эгелеп социал хөгжүлде фондузундан ийикпе, азы ол хевирлиг өске фондудан боттандырарын доктаалда айыткан. Үстүнде адаттынган чүүлдерге киирер хөрөнгилерниң тодаргай хемчээлин күш-ажылчы коллективтиң чөвүлели, күш-ажылчы коллективтериниң төлээлекчилериниң (төлээлер хуралындан) чөвүлелиндеи тодарадыры чугула деп санаан.

Оларны ажаап тударынга үнүп турар чарыгдалдарны эвилел, республика бюджеттериниң хөрөнгизинден азы чагыртып турар бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларның арыг орулгазындан (орулгазындан) санаашкынарның күселп-биле боттандырып турар министерстволарның, ведомстволарның, албан черлериниң болгаш организацияларның ажыглап турары чиик автомобильдериниң санын 1988 чылдың июль 1-деи эгелеп 40 хуу кызырарын саналдаан. Оларны ажаап тударынга үнүп турар чарыгдалдарны түс черниң бюджет хөрөнгилериниң күселп-биле боттандырып турар албан черлериниң чиик автомобильдериниң (улус депутаттарының кодээ, суур болгаш кодээ район Советтериң хандырып турарларындан аңгыда) санын айыттынган хуусаага чедир 20 хуу кызырарын хандырарын эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниге дааскан.

Айыттынган хемчегларни боттандырганының түңнелинде хосталган чиик автомобильдерни комиссия магазиннерин дамчыштыр чонга садары-биле садыг организацияларынга азы таксомотор бүдүрүлгелериниге дамчыдар.

Албан ажылы кылып чоруурунга ажыглаар чаа чиик автомобильдерни министерстволарга, ведомстволарга, албан черлериниге, бүдүрүлгелерге болгаш организацияларга, кооператив база хөй-ниитги черлерин киириштирбишаан, мооң мурнунда турганы ышкаш мөөңнеп садар өртек-биле эвес, а күрүнениң үүрмектеп садар өртээбиле садар.

Албан ажылы кылып чоруурунга чиик автомобильдерни ажыглаарының янзы-бүрү хевирлерин тургускан. Чижээлээрге, боттарының бүдүрүлге ажыл-чорудулгазы үргүлчү чер чорууру-биле холбашкан ажылдакчыларның хууда автомобилин албан ажылынга ажыглаанынга үнген чарыгдалдарны төлеп бээр. Ындыг төлелгени кылырының чурумун болгаш хемчээлин ажылдап кылырын ССРЭ-ниң Сан-хоо министерствозунга, ССРЭ-ниң Күрпланынга дааскан.

Автомобильдерни тодаргай организацияга быжыглавайн, ниити ажыглалдың автомобиль транспортунуң бүдүрүлгелери-биле чардынган керээ ёзугаар министерстволарны, ведомстволарны, албан черлерин болгаш организацияларны чиик автомобильдер-биле хандырарынче шилчиир талазы-биле хемчеглерни боттандырары көрдүнүп турар.

Тускай чиик автомобильдерге хамаарышкан негелделер тодараттынган, оларны чогуур сорулгазынга дүүштүр эвес болгаш хууда хереглелинге ажыглаарын хораан. Ол талазы-биле шылгы контрольду боттандырарын ССРЭ-ниң Иштики хелектер министерствозунга дааскан.

Албан черлериниң чиик автомобильдерин ажыглаарын чурумчударынче углаңган өске-даа хемчеглерни доктаалда тодараткан.

АТ САЛБААНДА КӨРБЕС

«Хамаатыларның саналдарын, билдиришкиннерин болгаш хомудалдарын көөр чурумнуң дугайында» ССРЭ-ниң Дээдэн Совединиң Президиумуның Чарлыынга немелдени парлаан. Албан черлеринче хамаатыларның бижээн үүлдерин көөруның чаа чурумун тургускан. Чаа чурумну ёзугаар бижээн чагааларга ат салбаан турар болза, ындыг чагааларны күрүненнің болгаш хөй-ниитининг органнары моон соңгаар корбес.

СЭТА-ның корреспондентизи бо Чарлыкка тайылбыр бээрин совет юристер ассоциациязының президентизи, РСФСР-ниң юстиция министри А. Я. Сухаревтен дилээн.

— Александр Яковлевич, сөөлгү үеде бистиң ниитнеливисте хоойлу-дүрүмнү, кижиниң Конституциязында көргеп эргезин сагырыының дугайында айтырыгларны чидин-биле тургузуп турар болгай. Ат салбаан чагааларны чаа Чарлыкты ёзугаар «хоойлудан дашкаар» көрүп турар-дыр, аңаа хамаарыштыр чүнү чүтаалап боор силер?

— Чаа хүлээп алган Чарлык ССРЭ Конституциязыныга долузу-биле дүгжүп турар. Албан-дужаалдыг кижилерге, күрүне болгаш хөйниити органнарынга хамаарыштыр хамаатылар хомудалдарны киирип болурун ССР Эвилелиниң Үндезин Хоойлузунуң (Конституциязының) 58 үүлүнде тодаргай айыткан. Ынчалза-даа ол эргени кымга бергенин? ССРЭ хамаатызынга болбайн аан. Ады болгаш адрезин чок кижиге эвес болгай-ла. Ынчангаш чагааны бижээн кижиниң фамилиязын, адын, адазының адын, чурттап, ажылдап азы өөренип турар черинниң адрезин тодаргай айтырын Чарлыкта айыткан. Бо үүлдерни айытпаан чагааларны аноним (ат салбаан) деп саналл, танывыш көрбес.

Мындыг янзылыг шинтпирни хүлээп алырын чоп кончуг саадаткан чоор деп айтырыг тургустунуп келир. «Соонда, соонда-ла көргей аан» деп-чоокка чедир-ле хөй үүлдерни соңгаарладып турдувус. Ындыг чүве экономикага-даа, политикага-даа таварыжып турган. Эрге-дүрүм реформазын чорудары база эргежок чугула апарган. Бо хүннерде демократчыдылгабиле хөй чүүлдерни холбаштырып турар бис. Бөдүүн ажыл-ишчилер бүгү-ле үүлдерниң ээлери апар чыдар. Мурнунда хоруглуг турган үүлдер чидип бар чоруур, ооң-биле кады улуг-даа, бичии-даа «дээп болбас бастыңчылар» база. Ажык-чарлыг чорук бистиң ниитнеливистиң норма-чижээ апар чыдар. А бистер ат салбаан чагааларны көөр багай чаңчылды уламчылап турган болгай бис. Ынчаарга ажыкчарлыг чорук дээш ажыкчарлыг эвес аргалар-биле демисежип болур бе? Чок, хоржок. Шын сорулгага үүгле шын херек. Хоойлужудулга органнарынга ажылчы чондан келген хөй санныг чагааларда база парлалгада үнген үүлдерде ат салбаан чагааларны көрбезин иетеп турары чөрле чөптүг.

— Ындыг харын. А шүгүмүлел кылган хамааты кижи бөгүн истеп-сүрүшкүниерден кайы хире камгалаттынганыл?

— Шынчы, ажык-чарлыг турушту камгалаан эргехоойлу магадылалы бөгүн бар. Бүдүрүлге удуртукчуларын соңгуур чурумну хоойлужуткан. Ол дээрге эң-не хөй шүгүмүүлелге таваржып турар кижилер-ле болгай. «Хамаатыларның эргелерин кызагдаан албан-дужаалдыг кижилерниң шын эвес хөделиишкиннерин судка хомудаар чурумнуң дугайында» ССРЭ Хоойлузу күштүг бооп ажылдап эгелээн. Ынчангаш моон соңгаар хамааты кижи оң эргезин хажыткан деп бодаар болза, дыка хөй айтырыглар талазы-биле хомудалдарны судка киирип болур. Суд шинтпириниң дээштиг бооп турарын дараазында чижектен көрүп болур. Ажылынан үндүрткеш, боттарының күш-ажылчы эргелерин камгалап, ажылга катап тургузар дугайында судтарга билдиришкиннер киирген хамаатыларның барык 50 хуузун судтар ажылга катап тургузуп турар. Кеземче харыысалгазын көргүзери оон улуг магадылал бооп турар. Албан-дужаалдыг кижилер шүгүмүүлелдиң кандыг-даа хевирлерин кылганы дээш хамаатыларның күш-ажыл, чуртталга, өнүчхөреңги болгаш өске-даа эргелерин кызып-кыяр болза, ону кеминг херек түүледиишкинге кылдыр көөр.

Ынчалза-даа чүден-даа артык кол магадылал — бистиң бодувуста. Бистер медээ азы хынап келир сургакчылар маңап аңаа-ла олурup турар болзувусса, хажыдыышкынарны кажан-даа дазылындан тура тыртып, чайладып шыдавас бис. Маңаа чүгүлә херек чүве — кижилерниң сагыш-сеткил талазы-биле арыг, социал идепкейлиг болуру, янзы-бүрү четпестерге удур ажыкчарлыг демиселди чорудары болур.

— Ажык-чарлыг чорукту калбартыры адыш салбайн чагаа-бижиктиң шокарлаар кижилерге хамаарыштыр демиселдиң база бир чүгүлә хевирлиг-дир, харын. Ынчаарга ындыг байдалларда Хоойлуңуң ролю кандыг болурул?

— Ат салбастар дугайында айтырыг принципиалдыг айтырыг болгай. Ол совет кижилерниң эргелериң камгалаары-биле холбашкан, Совет бүгү хамаатыларның ат-алдарын болгаш төлептиг чоруун ССРЭ Конституциязын ёзугаар камгалаар. Хоңгүүлүү кижилерниң «чогаадыгларындан» кижилерни канчаар камгалаарыл ынчаш? Маңаа чүгүлә Хоойлу херек.

Ат салбаан чагааларның хөй нуруузу хоозун буруудадыышкыннар болур. Оларның авторлары дидир-дидир дээн сөстерге болгаш хоп-нүгүлге даянып, адаарлаар, өжээргээр чорукту «доюлдурарлар».

Албан-дужаалын соора ажыглаар чорукталры ат салбаан чагаа-бижиктиң дузазы-биле сойгалаваан бе деп чамдыкта айтырып турар. Ийет, ындыг херектерни сойгалап турган, харын. Ынчалза-даа хөйге билдине берген айтырыгларны сойгалап турган. Бөгүн демократтыг институттарны идепкейжидип турарының үжүру ында. Ат салбаан чагааларр дыка улуг хораны ниитилелге чедирип турар. Ынчангаш ат салбаан чагаа-бижик амгы амыдыралга мораль-даа, сагыш-сеткилдаа талазы-биле таарышпас. Эде тургустунуушкунга шынчы, дидим, ажык кижилер херек.

АЖЫЛ-ИШЧЕ СОРУК КИИРЕР

«СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шинтпирлерин — амыдыралга». «Эде тургустунуушкун — кижи бүрүзүнүң херээ», «Бригада, өг-бүле керээлери — ажылдың ажыктыг хевирлери». «Күш-ажылчы эвес орулга алыр чоруктун оруун дуглаар». «Арага ишпес чорук —амыдыралдың негелдези» болгаш оон-даа өске рубрикалар-биле радио дамчыдылгаларын чорудуп турар бис.

Эрткен чылын Улуг Октябрьның 70 чыл юңга тураскаатказн социалистиг чарыштың ажыл-агый, бүдүрүлге, албан организация черлеринге канчаар чоруп турарын үргүлчү дамчыдып турган. Элээн хөй коллективтер он нйнги беш чылдың нйнги чылының планныг онаалдаларын юбилей бүдүүзүнде күүсеткеш, чарыштың тиндекчилери болган. Оларга «Бай-Тал» совхоз, амыдырал хандырылга болгаш чуртталга-коммунал ажылагый бүдүрүлге эргелелдери, АКМК, суггарылга эргелели болгаш оон-даа өскелер хамааржыр. Ол ышкаш АКМК-да бир болгаш ййи дугаар тудуг бригадалары, амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелинде идик цегй, баш таарар болгаш чурук тыртыгарар черлер бо чылдың март, апрель айларының үлүүнде ажылдап турар. Эрткен чылын төрүүр үүс баш малдан «Кара-Хөл» совхозтуң малчыннары Дажы Хертек 116 хураганны, Самчы Салчак 100 анайны, Доржу Иргит-оол 96 сарлык бызаазын камгалап алгаш, районнуң чемпионнары болган.

Районнуң радио дамчыдылгазынга «Кыштаглаашкын — хүнүнүң чугула айтырыгы», «Массаның контролюнда», «Рейдиниң түңнелдери», «Ада-иелерге дамчыдылга» дээн ышкаш үндүрүлгелер доктаамал болуп турар. СЭКП райкомунуң, райкүүскомнуң кады организастап чорудуп турар үнүүшкүнеринге, чаңгыс аай политхүннеринге, рейдилеринге киржип, ол дугайын радиога дамчыдып турар бис. Арагаланың, арагалаар чоруктун, наркоманиянын хоразының дугайында болгаш медицина темазынга оон-даа өске лекция, беседаларны эмчилер Г. И. Хертек, А. Д. Сендажы, И. Х. Хертек олар радио дамчыштыр хөй удаа чорудуп келгеннер. Дыка хөй ажылдакчылар радио дамчыдылгаларынга идепкейлиг киржип, бистиң дилегленривиске сагыш човангыр, дыңнангыр болуп, деткимче дузаны көргүзүп, турарынга өөруп турар бис. Оон-биле чергелештир дамчыдылгага киржириндеи, сан-медээлер бээринден янзы-бүрү чылдагааннар-биле, чай чогуурга сыдгаглап, өйталаксаар, быдаарын орландажыр удуртукчулар болгаш специалистер районда ам-даа эвээш эвес.

Бодунуң-на мергежилиге, ажылынга шуут дорт хамаарышкан сөстерни шын эдай албас, сөс-домаа чевен нйнкпе, азы орус-тыва сөстерни холуй ажыглаар эптерниң радио дамчыштыр чугаалаан үүлдерининг ужурутказы дыңнакчыларга эки билдинмес болгаш үнемчелиг эвес болуп турар. Ажылдакчы кижи бүрүзү хүн бүрү болуп турар чаартылгаларга үндезилеп, ажылының стилин болгаш методтарын үеним негелдезинге дүүштүр эде тургустунуп ажылдаарды онза чугула апарган дээрзин бо чижектерден безин тодаргай билдинип турар-дыр.

Бо чылдың эгезинден эгелеп районнуң совхозтарды бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчип кирген. Ынчангаш бо айтырыглар талазы-биле тайылбырларны, ажылдың черче канчаар чоруп турарын специалистерниң киржилгези-биле радиога доктаамал дамчыдар деп турар бис.

Радио дамчыдылгазын эде тургустунуушкуннуң негелделеринге дүүштүр тургузар дээш, ажылдың чаа аргаларын болгаш хевирлерин чогаадыкчы ёзу-биле дилеп тып тургаш, кызыл ажылдаар ужурлуг бис.

Иргит СЕДИП-ООЛ,
Бай-Тайга районнуң радио дамчыдылга органзакчызы.

БЕРГЕЛЕР МУРНУНДА

«Бай-Тал» совхозта 18,6 муң баш шээр мал кыштап турар. Бо хүннерде хой оолдаашкыны түлүктээн. 24 коданнарда 7,2 муң төрүүр хойнуң 6 муң хирези оолдапкан. Күнзүк Калдар-оол, Өнер-оол Хаван-оол, Лаа Иргит, Мандараа Шыырап болгаш оскелернин-даа коданнарында хой оолдаашкыны адактаган. Чаш хураганнары онча-менди доругуп турар.

Кыш бодунуң эргезинде хевээр. Эрткен айда хадаан хат одар-белчиирлерни хөртүктеп каапкан. Даштыг-Тей, Мешкен-Хөл, Туралыг бригадаларының чамдык коданнарынын малы чем тып чиири бергедээн. Денгилдезин кошкак, тургузу азыралда турары хүн бүрүде немежип орар.

Коданнарда мал чеминиң курлавыры эвээжээн, удур сөөртүр ужурга бо-ла таваржыр. Мал төлүн чогуур үезинде үчётка алыр, дутаарлаар ажылдар оожум чоруп турар.

Коммунистерни, депутаттарны коданнар аайы-биле быжыглап, улусчу контролёрларның рейдилерин организастап, өдек коптарар, даваннары тастаан малга үзчугаштар даараар ажылчө совхоз төвүнүң чурттакчыларын киириштирери чугула.

Малдың денгилдези хүн келген түдүм-на сулаган орар. Берге үелер мурнунда дээрзин хандыр медереп биличип, бүгү күштү мал кыштаглаашкынынче мөөңнээрп негеттинип келгеч.

Александр САМДАН.

Үндезин реформаның оруу-биле

БОТ-ОРУЛГА-ЧАРЫЛГАЖЕ ШИЛЧИДИВИС

Өвүр районда орук-септелге-тудуг участогунуң коллективи бо чылдың эгезинден эгелеп бот-орулга-чарылгаже кирген. Эде тургустунуушкуннуң нйиги чадазында бүдүрүлгени эргелеп башкарарын чаа бөзу-биле боттандырып эгелээн. Моон мурнунда ажылдап турган бригадаларны улгаттыр каттыштырып, коллективте ажылдап турар 76 кижиниң сезин кызырган. Моон мурнунда чылдарда мастерлер безин 6 кижи турган. Долу бот-орулга-чарылгаже шилчиир мурнунда ынча мастериң бүдүрүлгеге ажыы кайы хире бооп турарын база өөренип көрген бис. Алды мастериң кылып турган ажылын үш мастер кылып шыдаптар деп түңнел үндүргеш, оларның үжүн база кызырдывыс.

Бот-орулга-чарылгаже шилчиир мурнунда коллектив кежигүнериниң экономиктиг өөредилгезин организастаан. Ол өөредилге ам-даа үргүлчүлевишаан. Ону понедельник санында эрттирип турар. Бүдүрүлгенин кол бухгалтери Ч. Торлук, участок начальныгы Б. Оюң, кол инженер В. Кара-оол кижилерни коллективтиң болгаш республиканың бүдүрүлге амыдыралындан алдынган тодаргай чижектерни киирип тургаш, солун, ажыктыг кылдыр эрттирип турар.

Ажылга ажык-чарлыг чорукту, демократчыдылганы ажыглап турар болу берген бис. Участоктуң кол инженерининге В. С. Кара-оолду сонгуп алдывыс. Күш-ажылчы коллектив чөвүлелин 11 кижи составтыг кылдыр сонгудувус. Кижи бүрүзү, бригада бүрүзү социалистиг хүлээлгелерни алгаш, коллективтиң администрациязыбиле керээни чарып алган. Шаңнал-макталга чеже хире акша-хөрөнгини чарыгдаары үк керээде база көрдүнген. Планныг онаалдаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерни амыдыралга боттандырар талазы-биле хемчеглерни коллективтиң удуртулгазы, партбюро, профбюро, комитеди болгаш комсомол организациязы ажылдап кылган. Ону коллективтиң бүгү кежигүнеринге таныштырган.

Владимир Дажыманың удуртканы тудугжу бригаданың ишчилери күш-ажылчы маргылдаанның мурнуку одуруунга чоруп келген. Олар планныг онаалдаларын доктаамал ажыр күүседип, чарышка каш удаа тиилээн. Бригаданың тудугжулары Михаил Сат, Шулуу Донгак, Мерген Комбуң, Алексей Куулар бедиткен социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүседир дээш кызымак ажылдап турар. Бригада бо чылын 264 муң рубльдиң тудут ажылдарын кылыр. Ол дээрге дөрт аал ишти чурттаар ийи бажың. Январьның планын бригада хуусаа бетинде күүсеткеш, 10 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын шингээдип алган.

Участок январьда оруктарның капитал болгаш агар септелгезинин планныг даалгаларын күүсеткен, нйитинзиле 13 муң рубльдин ажылдарын кылган.

Коллективтиң кежигүн бүрүзү боду дузалал ажылагыйлыг болуруи база дугурушкан. Ону хөгжүдер, коллектив кежигүнеринин аътбиле хандырар сорулга-биле 100 баш хойну садып алган. Олар хүр-менди кыштап турар.

Хуваажык МОНГУШ.

МЭЭҢ БОДАЛЫМ

Совхозтар долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче кирген амгы үеде көдээ ажылагыйның янзы-бүрү адырларында аныяктарның киржилгези чугула апар чыдар. Мурнунда күрүнеден акша-хөрөнгини алгаш, кандыгдаа ажылды хөлезилеп кылдыртып ап турдувус. Ам камналга айтырыы бирги чергенни болу бергенин бңдип эгелединис.

Бодум совхозта прораб мен. Материалдарны камнап тургаш, тудугну шынарлыг кылыр дээр болза, өске тудуг организациязы-биле керээ чарып, оларга хөй түнигүр акша-хөрөнгинисти төлеп орарывыска таарымча чок деп бодаар мен. Эде тургустунуушкуннуң негелдезинге дүүштүр көдээге, ылаңгыя совхозтарның тудугларын бодунуң акша-хөрөнгизинин күселп-биле база бодунуң күжү-биле ажыл-агыйлар боттары тудуп алыры чугула.

Маңаа хамаарыштыр тодаргай чижектерни киирип тургаш, бодумнуң-на кодамындан ыравайн, бодалымны бижип көрейн.

Бистиң «Мөрен» совхоз бо чылыы 516 муң рубльдиң капитал салыышкынын шингээдип алыр планныг. «Тыва агроүлетшүр тудуг» катты-жышкынының Эрзинде ажылталга бажыңының тутқан өртээ 77 муң рубль. Ол-ла чурттапга бажыңнарын совхоз бодунуң күжү-биле ооң эвээш хөрөнгинин үндүрүп тургаш туткаш, орулга киирип алган болза, кайы хире ажыктыг болгу дег-дир. Моңу база чедир өөренип көөру чугула. АКМК-да ажылдап турар тудугжуларның улуг кезии бистиң совхозтуң-на кижилери. Мындыг болганда боттарывыс тудут бригадазын тургускаш, совхозтуң тудутларын боттарывыс чүге кылып болбас бис?

Чүгле совхоз төвүнде эвес, харын малчын коданнарда база-ла чурттапга бажыңнарын, чунар-бажыңнарны тудуп турар бис. Тудут кылыр кижилер бисте бар. Аныяктарны бо ажылче эвилелдеп, оларның күш-ажылын шын организастаар херек. Комсомолчу аныяктарның тудугжу бригадазын тургускаш, ону удуртуруп совхозта комсомол комитеди холга ап, ол тудугларны комсомолчу шалыпчы тудуглар кылдыр чүге кылып болбазыл.

Малчын коданнарга чунар-бажыңнарны, хой, инек ажаар бөдүүн кажааларны Мөрен ортумак школазының үстүкү класстарының өөреникчилери башкыларының удуртулгазы-биле чүге тудуп болбазыл? Бо айтырыг чүгле чангыс мени-даа эвес, республиканың өске-даа совхозтарының прорабтарын дүвүредип чор боор деп бодаар мен.

Тес-Хемниң Калдак оруун, ол-ла районнуң «Кызыгаар» совхозтуң Доозукнугда суггарылга бугазын база өске-даа суурларны улусчу аргабиле тутқан болгай. Ынчангаш 2000 чылга чедир оңбүле бүрүзүн анты квартира-биле хандырар дугайында партияның XXVII съездизиниң шинтпирин амыдыралга боттандырарынга мындыг арга-курлавырларны ажыглаары идиг болур ужурлуг.

Доржу ЧЫРГАЛ-ООЛ.
Эрзинде «Мөрен» совхозтуң прорабы.

ХООЧУННУҢ ИЗИН БАСКАН

Бай-Тайга районнуң «Мурнакчы» совхозта улуг мал эмчизи Дамдын-оол Хертекович Сүрүң Кызылда кодээ ажыл-агый техникумунуң ветеринария салбырын доозкан. Төрээн совхозунга мал эмчизи бооп ажылдаандан бээр 29 чыл четкен.

Ол үелерде колхоз даргалап чораан дагдыныкчы, партия, совет органнарның хоочуну Х. Ч. Кудурукпайның арга-сүмезин, дуржулгазын ап, удавайн ажылынга мергежий берген.

Дамдын-оол Хертекович амгы үеде совхозта улуг мал эмчизи хүлээлгеин күүсетпишаан, пропагандистен турар. Дуржулгалыг эмчи 15 чылдар иштинде малчыннарга зооветөөредилгениң кичээлдерин чорудуп келген.

Амгы үеде ооң өөреткеин 45 малчын кадарган малы варый берген таварылгада, эмчи манап олурбайн, боттары-ла эмнеп, сыкыртып аар апарганнар. Ынчангаш совхозта кандыг-даа малдың өлүп хораар чоруу мооң мурнунда чылдардан алаан кызырылган.

Бо база-ла хоочун эмчиниң биче эвес үлүг-хуузу. Ооң хар-назыны дөгүзе-даа, ам-даа аныяктардан дудаа чок. Чайын-даа, кыжын-даа ырак тайгаларда сарлыкчылар, хойжуларже аъттангаш, хонук-хонуу-биле чоруп бээр. Ол чоруп чораш, үүгле малдың аарыг, кадыын көөрүбиле өйлешпес, ында малчыннарның амыдырал-чурттагазы-биле таныжып, лекция, беседаны кылып, районда, республикада, делегейде болуушкуннарны чугаалап берип чоруур.

Хоочун мал эмчизи аныяктарга арга-дуржулгазын айтып берип, оларның дагдыныкчызы бооп келген. Амгы үеде ооң дагдынганы аныяк эмчилер Виктор Кочаа, Галина Соржу болгаш оон-даа өскелер база-ла Д. Сүрүң дег дуржулгалыг эмчилер болу бергилээн ажылдап турарлар. Хоочун эмчи билиг бедидер курстарга барып, билиг-мергежилин бедидип ап чоруур. Ол Ленинчи юбилей медаль болгаш өске-даа хөрек демдектериниң база хүндүлел бижиктериниң эдилекчизи.

Арбай-оол КАНЧЫЫР,
«Мурнакчы» совхоз,
Бай-Тайга район.

Чедип алдынган дугуржулга ёлтаар космонавтылар белеткээриниң Ю. А. Гагарин аттыг төпте космосче советболгар каттышкан ужудуушкунга белеткел чоруп турар.

ЧУРУКТА: 1-ги экипаж — экипаждың командири Анатолий Соловьев (оруда), шинчилекчи космонавт БУР-нуң хамаатысы Александр Александров (солагай талазында) болгаш борт-инженер ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтызы, Совет Эвилелиниң ийи дакпыр Маадыры Виктор Савиных.

СЭТА-ның фотохрониказы.

КЫМ-ДАА КЫДЫЫНГА АРТПАС

● *Чагаалар допчулалы* ●

Бойдус камгалалыынче киҥээнгейни кошкаш кылбас дээрзим редакциянга кээп турар чагааларда сагыш-сеткилиниң дүвүрээзиниҥ-биле номчукчулар бижип турар. Бо чугула айтырыгны шинтпирлээринге чон идепкейлиг киржикир-даа ужурлуг, борта кым-даа кыдыынга артар арга чок. Чүге дизе бойдус камгалалы чүгле экологтуг эвес, экономиктиг, күрүне ужур-дузалыг айтырыг. Оң чер кырында амыдыралдың айтырыы.

Техниктиг эртемнериҥ кандидады Д. Б. Бузур-ооллуң «Ховартаан чылдагааны чүдел?», А. Шумовтуң «Шивиниҥ кеспезе» деп материалдарын детиксээн чагаалар ам-даа келбишаан. Үени эртирбейн, дарый хемчеглерни ап, төтчеглекчилериҥ оруун дуглаарын авторлар саналдап турар.

Барыын-Хемчиктеп С. Тава-Самбу бижикчилериҥ саналдарын «эгелекчи болгаш чогаадыкчы» деп үнелээн. Олар «ёзулуг-ла эде тургустунүүшкүниҥ бир херечизи болуп турарын» демдеглээн. Бойдуста онзагай ыяштарның бирээзи — шивини чыл бүрүде чүс-чүзү-биле кыргып октап турарын, үрединиҥ болуру чочагайны 1 килограммда 19-25 рубль-биле садып турары-биле канчап дүүштүрерил? Үрединиҥ шивилерни өстүрериҥе үнген чаргылдар-биле дириг шивини кескенинден үнген когаралды канчап деҥнээрил? Бо айтырыгны хамаарылгалыг эштерге ол адрестеп турар.

Ол-ла райондан М. Монгуш октаттынган шивилерни көргеш, «кижиниҥ сагыш-сеткилин дүвүреп, кандыг кончуг чоор деп бодай бээрдир» деп бижээн. Арганың хайыразын камнап арттырарының бир аргазы кылымал шиви деп ол санап турар. Арга-ыяш ажыл-агый министерствозуның ажылдакчылары ону дөзү, довураа-биле садыгларга дужаарын чүге өөренип болбазыл? Айтырыг амдыызында ажык хевээр.

Бай-Тайгадан Ө. Иргит «Мөҥге ногаан, чараш шивилчылда безиҥ чеже октаттыныҥ турарын санаары бергедир. Бойдуска ынак эвес кижи турбас, кым-даа төрээн чайлааныҥ, кыштааныҥ, хоорай-суурунуҥ чанынга шивилтарып олуртурун күзевес боор. Кайы-даа үеде өөрүн салбас шивилиҥ кижиниҥ өөрүшкүзүнүҥ демдээ», Автор суурунуҥ кудумчуларында да тарыттынган шивиниҥ безиҥ ийи-чаҥгыс хүнүҥ, бодаар кижилер кезип аппарган боорун хараадап бижип турар. 1986 чылды уткуурда, бир кижи Таргын Кан-ооллуң хериминиҥ иштинге өзүп турган шивиниҥ балды-биле үзе кезип аппарган. Бо чылын районуҥ үндүлел самбыразыныҥ чанынга тараан шивини хирээдеп аппарган болган. «Хоорай-суурларда шивилерни чылдың-на кезип турбайн, бир доктаамал черге тарып аар — мээҥ бодалым ындыг» деп, Ө. Иргит чагаазын түнкээн. Улус депутаттарының күүсекчи комитеттери шивини кезерин хоруп, чыл төнчүзүнде бо ажылды хайгаарал алыры күзенчиг.

Төрээн черин билир, аңаа ынак кылдыр аныяктарны кижизидери чугула. Хеймер оглум Мергения, уруум оглу Балчырны эдертип алгаш, Торгалыг, Сээ-Хем, Кара-Адыр ынаар чоруп чордум. Өтбелериҥ чадырларының орну безиҥ артпаан болду. Хемнериҥ балыы ховартаан. Аҥнар-даа каракка көзүлбес апарган. Борта турган Бочеров деп кижи дириг амытаннарны хыдып турда, кым-даа ыыттавас, коргар турган боттарывыстың буруувус-тур ийин. Аң-мең камгалалың эң шынчы кижилерге бүзүрээр дээн Д. Б. Бузур-ооллуң саналын улус шупту деткип, чүүдүгзүнүп турар. Бо дугайын Өвүрдеп Базыр-оол Монгуш, Улуг-Хемден Сергей Докмит бижээн. «Бойдустуң байлаан карак огу дег камгалаары — совет хамааты кижи бүрүзүниҥ хүлээлгезин» деп, Кызылдан С. Сандю бижип турар. Ховартаан аң-меҥни, үнүштерни камгалап арттырарының айтырыы соңгаарлаттыкмас сорулга болуп турарын ол айтып турар.

Бойдус камгалалының органнарынга кёскү дузаны хөй-нийтиг организацияларны көргүзер ужурлуг. Чер-чер Советтери, райүүскомнар рейдилерни оргаиизастап, бойдусту төтчеглеп турар чорук-биле баш удур демисежир болза, үре-түҥнелди берип болур. Комсомол организацияларын, школачыларны безиҥ бо ажылче хаара тудары күзенчиг. Хоойлу камгалал органнары илерет-тингеп четпестерни ханы аналиэтеп, хоойлуку сагыш-тырарын контрольдаарын тургустунган байдал иегеп келген. Чүгле нийтиг күш-биле, кижи бүрүзүниҥ идепкейлиг киржилгези-биле арыг сутлуг хемнерге балык-байлаавыс өстүрүп, йогаан арганың агаарын тыныш, аң-меҥни, үнүш-бойдусту оҥа-меҥди камгалап арттырар арганыг бис.

Артык ХОВАЛЫГ.

БОЙДУСТУ ӨӨРЕНИР

Тоожуда заповедниктиҥ девискээриниҥде дириг амытаннарның, ооң иштинде дуюглугларының санын өстүрериҥе таарымчалыг байдал тургустунган. Эликтиҥ саны эвээжээн болгаш ону хайгаараары чугула апарган. Ынчалза-даа дуюглуг аҥнарның саны эмин эрттир көвүдээрге, чем баазазы чедишпейн баар, ооң түҥнелинде олар аштап, аарып, өзүп көвүдээри эвээжеп болур. Чем эвээжээнде дириг амытаннар өске черлерже көже бээр.

Бөрүҥү когу-биле узуткаар дээр болза шын эвес. Заповедниктиҥ ол камгалал аҥнарга хамаарыжыр. Бойдус комплекизиниҥ амыдыралын таарыштырарыга ол дузалыг. Араатаннарның функциязы болза дуюглуг дириг амытаннарның өзүп көвүдээриге, оларның санын таарыштырарыга салдарлыг. Бөрүүҥ истеп сүрүүшкүүҥүге таварышкан дириг амытаннар доктаамал серемчидеге турар. Ындыг байдалды түгле кадыктары шыдап эртер. Кырган, аарыг аҥнар бөрүге чемиш болур болгаш өзүп көвүдевес. Ооң түҥнелинде салгал база кадыкшымырак болур.

Бөрүдер турар девискээриниҥче өске аҥнарыы база киирбес. Өзүп көвүдээниҥерни өскээр чоруптар. Оларның санын кызырар хемчеглер алыры чугула.

Баш санының таарыштырылгазы мындыг схема хевирлиг боор: дуюглугларның саны көвүдээрге, чем баазазы эвээжээр, араатаннарның саны өзер болгаш чоогунда девискээрже көжер. Дуюглуг аҥнарның саны эвээжээрге, араатаннарның чижи кызырлыр, өзүп көвүдевес болгаш база көжер. Бойдустуң болуушкуннары ындыг. Аҥаа бодамча чок киржилге таарыштас, ону түгле хандыр өөренир апаар.

Г. КОРОТАЕВ,
«Азас» заповедниктиҥ эртем ажылдакчызы.

ЭЖИМНИҢ КЫШТААНДА

Арга-ыяш дазмалы болгаш ыяй-бээр аргыжып, харыылаар девискээрлеримни эргип кезип чораан, ол-бо одарларда, каттарда кодан хойну бо-ла көөр турдум. Эрткен чылдың октябрь айда түве. Дүне хар чаапкан. Даанганым арга-арыгны эргип көргеш, чанып ор мен. Хүүнээрек чарыкта каттта хой чор. Черле даамал болуп чоокта ажылдап келген болгаш ында улусту эки-ле танывас мен. Арга-ыяш ажылдакчызы кижи малчынар-биле таныжып алырга, бодунуҥ ажылынга ажыктыг болгай, оларга даҥнгай деп бодал-биле малчынга чортуп чедип келдим. Ынчан ужуражып таныжкан малчынымны Мандык Ооржак дээр болду. Хөөредир болза диртетер кара адыг-ла эр чорду. Ынчан ооң-биле ажыл, амыдырал дугайында хөөрешкеш, ооң бээр-ле эжишкилер апарган бис. Чогум ол чоокта кыштаг-даа көзүлбес чер болчуг. Кыштаа оон тура үш километр хире черде турарын ол чугаалады. Күзүн хар чагаларга, ырак-ырак одарларга малын кадарар, кыжын хар адаанга кире бээр черлерин бодаар, ындыг хойжу болган.

Баштайгы ужуражылгамдан бээр элээн үр уе эрткен. Чоокта чаа январь айны сөөлүүреди ол эжимниҥ аалынга кире дүштүм. Хывыт дээр өзеп аксынга келген мен. Ол чоок-кавы аажок чараш оран. Дыттар, хадыҥнар үнген аргалыг. Чайын чечек-чимис сүстүнүп чыдар. Ол-бо талаже көрзүнеримге, хой-даа көзүлбес, озалдаан эш боор бе деп бодап, чортуп ор мен. Өзеп орту кирип чоруумда, тейлер араында кыштаг көстүп келди. Аҥаа дораан келдим. Ийи бичежек бажың, ооң чанында өрегезиҥ дүй тыртып каан ийи өг. Кажаалар. Аъдымны баглап каан, аайын тыппайн тур мен. Серилиг кажаада хойлар-ла хөй. Кажаа иштинден дери-бузу бургураан кижи үнүп келди. Эжим Ооржак бо. Мендилештивис. Кижим далажы аажок, бурулуг болдум дээп ышкаш, улаштыр кылаштаан, чадагай кажааның аксын ажыткаш, хойларын үндүр ай дей берди.

Кажаа артында бажыңдан бир эр кижи үнүп келгеш, баглаашта улуг, хүрең аътты мунупкаш, кажаадан үнген хойларны одар талазынче дозуп чоруй үнүштү. Кажаада элээн каш хой арты, төрүпкеннери-ле ол боор деп бодадым. Оларынга Мандык Ооржак сиген каап чемгере берди. Кажаа иштинден үш хөрээжен кижи үнүп келди, нийзи арай улгады берген, бирээзи аныяк кыс. Ол уруг үзүн, чиҥге ак хендирде чымчак көк сигенин бичии-бичии кылдыр эңдере бооп алган, оларын кажааже киирде берди, ийнэи күргаг өдекти демир деспилерге ургулаап, база-ла ымаар кирдилер. Ол-ла бүгүҥү көрүп тура, хойжуларның ажылы-даа чымыштыг-ла-дыр деп бодадым.

Эжим ам-на ажылын доосказ, мээҥ чаныыга келди.

— Хойлар-даа төрүп эгелээн ышкажыл — дидим.

— Кидин түлүк, чай-даа чок бис ийин. Көрүп тур-ла сен ыйнаан.

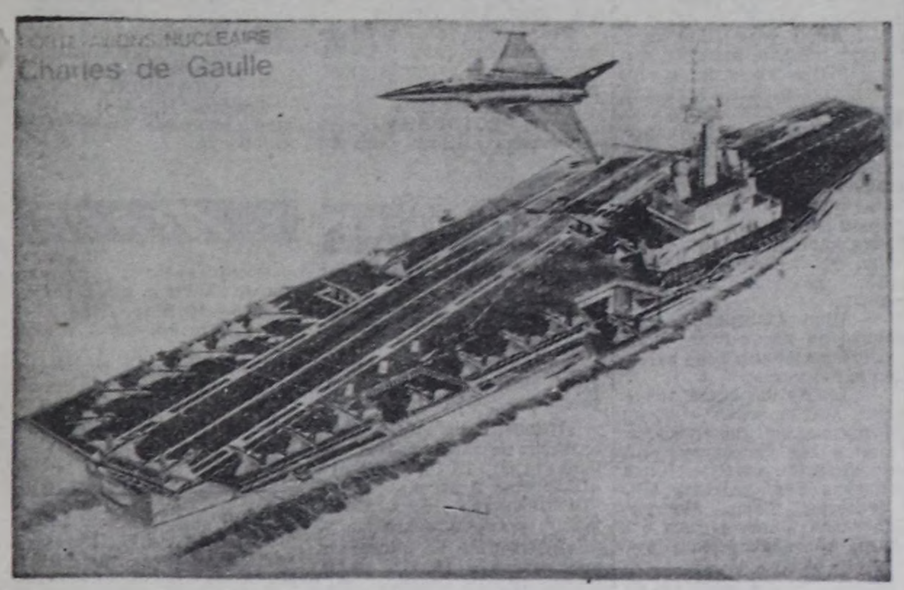
Черле эштиҥ малдап турар хоюн, хураганнарын көрүгсээрим аажок. Ынчангаш хойжу-биле кажааже киргидивис. Дөрт-беш хире бичии-бичии клетка кажаажыгаштар бар. Ында хураганнарны улуг-биче аайы-биле аҥылап каан. Кажаа иштиҥ кургаг, чылыг. Ооң соонда малчын меҥя бажыңынче чалады. Алык шайны чооглап олуура, элээн хөөрештивис. Ооң өөнүҥ ээзиҥ Чимисин Сапыковна дээр, он уруглуг өг-бүле болду. Бир кызы Марта авазын кара-олчаан дөзел алган, ам ийи чыл сакманчылап, ада-иелиҥде дузалажып турар болду. Чаш хураганнарны ыдып-тудуп турда өөренгенин, кашпагайын магададым. «Искра» совхозта база бир уктуг, аныяк малчын тывылган-на-дыр.

Боларның кыштаглаашкынга белеткеҥип алганыдаа шыырак. Ооң башка чедишкин дугайында бодаандаа херекчок-ла болгай.

Амгы үеде Мандык Көгүйлеҥовичиниҥ 315 хоюнуң хөй кезии оолдапкан чорду. Чүс хойдан 85 хураган алыр планныг. Ону ажыр күүседиринге М. К. Ооржак бүзүрелдиг. Мал-маганының ниити байдалын эки билир. Ынчангаш социалистиг чарышка совхозуның шалыпчыларының бирээзи Чозар-оол Монгушту кыйгырган. Эжимниҥ шаҥналдары — хүндүдел бижиктерии-даа көрдүм.

Чалзап ДОНГАК.
Чөөн-Хемчик район.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

Шериг программазын өстүрериниҥ экономиктиг ажыктыын агартып, шериг үлетпүү «индустриалдыг өзүлдеге, чоонуң ажылдыын көвүдедиринге, эртем-техниктиг депшилгеге арганы берип турар» деп франшуз пропагандазынай даанып турар чаячыл болган чүүлү мындыг. Ол барымдаа херек кырында чүүлдерге дугжуп турар бе?

Куш-ажылдың бүгү-нийтиг конфедерапиязынга кирип турар эртем-техниктиг ажылдакчыларның профэвилелиниҥ ажылдакчыларының чоруткан шинчилелдериниҥ үзүндүлери өске чүүдерни көргүзүп, француз экономиканы болгаш эртем шинчилелдерни милитаризастаарының фактызын база катап бадыткап көргүскен. Ооң иletкелиҥге 1977 чылдан 1985 чылга чедир уеде Франциянын үлетпүр структуразында боо-чепсек бүдүрериниҥ үлүү 8,6-дан 11,6 хуу чедир өскенин көргүскен. Эртемге күрүненин ниитп чарыгдалдарында дөрт акшаландырышкын 10 чыл дургузунда 29-тан барык 33 хуу чедир өскен.

Үлетпүрүү болгаш эртемни милитаризастаары ажылчы чонга чаагай чорук болбайн, немелде ажылдаар черлерни тургузарынга чедирбейн турар.

ЧУРУКТА: Брест хоорайда шериг судноларын түзар черде «Шарль де Голль» дээр атомнуг авианосецти тудуп эгелээн. Франциянын шериг-дазлай күштеринге ол 1996 чылда кирер болгаш аҥаа 40 самолет, ооң иштинде ядролуг чепсектиг бомбалакчылар туруп болур.

СЭТА-ның фотохрониказы.

«ЮМАНИТЕ» СОЙГАЛААН

ПАРИЖ. (СЭТА). Франциның чазаа 1987—1991 чылдарда шериг чарыгдалдарынга көргеп акшазындан 700 мля. франк акшаны химиктиг чепсегти бүдүрериҥе тускайлаан. Ол дугайын франшуз коммунистериниҥ «Юманите» солуну дыннаткан.

Франциянын чазаа химиктиг чепсекти бүдүрерин соксаткан дугайын 1987 чылда-ла бүгү делегейге чарлаан турган. Ынчангаш болзажок ол чепсекти бүдүрерин чурттун чазаа ам-даа үргулчүдеп турар. Эссоя парламентиниҥ Буш деп черинде шинчилел төвү ону бүдүрүп турар. Тулузада эм болгаш чемишчидилгелер кылыр заводта база химиктиг чепсекти бүдүрүп турар. Солуниуң дыннатканы-биле алырга, 4 муң тонна хире химиктиг чепсекти чазак чажыт бүнкерлерде сыгжаан.

ДААРТА ОРАЙ АПААР

Д. Б. Бузур-ооллуң бойдус камгалалының дугайында «Шын» солунга үнген материалын бүрүҥү-биле деткип тур мен. «Бойдус булуҥын» кончуг кичээнгейлиг номчуур кижи мен. Аң-меҥниҥ, күштарның чылдан чылче ховартап турарын чер-черден бижикчилер дүвүрээзин-биле бүжип турардыр. Ол эш-өөрге канчап каттышпас боор. Шуут көзүлбестээн аннар бары шын. Оларның бодун аныяк-өскен көрбээн, чүгле зоопарктан, телевизордан көөрлер.

Когу үстүр четкен аҥнарны камгалалга ап турар болгай. Ырак-даа барбайн, бодумнуң өскен черим Баян-Дугайның дугайын бижикседим. Чараш чүрумалдыг бо чоокку девискээрни кино тырттырарынга шилип ап турду. Кара сугнуң балыының хөйүн түү дээр. Өске эштериниҥ бижип турары дег, ам ында база күрүглаан. Балык-байлаҥ канчап барганыл? Хайыра чок кыргыпхыдып турарга, төне бергендир.

Чазылдырып тургаш, балыктаар «балыкчылар» турган. Оларны хай дээр кижи чок болган.

Хөлүүк шыгыына кээп хонар аҥгырлар, дуруяалар, өдүректер, кастар, тогдүктар, шилеппер ам көзүлбестээн. Ийи хире куш көрзүнзе, сеткилиҥ харын өөрүүр. Ээн шыктарны көргеш, кижиниҥ сагыш-сеткили сарыыр апарган.

Кошкарлыг, Ыдык-Тайга баштарынга, Оолдуг-Хемге, өске-даа зэреннерге аң аймаа албек турганын караамбиле көрүп өстүм. Сыынмыйгак, адыг, дырбактыг, тоогу, чекпе, те-чуҥма, аргар-кошкар ам шуут читкен. Чеден чылдар үезинде Чаданаҥның өрт черииниҥ ажылдакчылары аргардарны вертолёттут аҥнап турганын үлус билир. Кара-куш, күртү, күшкүл ышкаш ховар куштар кижиге таварышпас апарган. Кёскүлеҥ хөөрүк безиҥ читкен.

Сөөлгу уеде аҥчы билеттер чок «аҥчылар» көвүдээр. Аҥны өйлеп өлүрериҥ билбес, чылдың кайы-даа ези-зинде, боос-даа, чаш оолдуда аҥнарны адып, боодап туруп берген чүве бо. Оранделегейниҥ аң-кужу-даа өйлүг, өлүр тынныг, өзер назылыг дээрзин олар билбес эвес, билирлер.

Егерьлер аҥның баш санын өстүрер дээш кандыг-даа ажыл чорутпайн турар. Олар чон ортузунче кирбес, тайылбыр ажылы чорутпас боор, черле түү дээш акшашалың ап турарыл? Райүүском бойдус байлаан камгалаар дээш үре-түҥнелдиг ажыл чорутпаанындан мындыг чоруктар таварыш турар. Сессияларга-даа ону чугаалажып, чогуур түҥнелден үндүрзе. Кедээ Совет күүскомнары бо ажылды холга албайн турар.

Чылдың-на өрттер болуп, бүдүн аргалар хып турар болгай. Турут-Баары, Шыктыг-Алаак, Хорумнуг-Арыг, Кулуп-Дүжер ынчаар аргаҥның мяжы артпаан. Бойдус камгалалынга эде тургустуунүүшкүн кылбас болза, бөгүҥгү когарал даарта улам көвүдеп болур. Даарта орай апаар.

Саая ТАСПАЙ.

КАМНАҢАР

Черге чурттаалганың үндезини — ногаан үнүш. Ол хүнүҥ херелдерин тудуп, бистиҥ бөмбүрзектиҥ дирит бойдузунга берип турар. Ногаан арга иштинге кижиниҥ дыжы ханар. Үнүштериниҥ эртем, эстетиктиг үзүүр-дузазын үнелээри берге. Бирле хевириниҥ чиде бээри ишти бойдуска когаралды чедирип болур.

Черлик үнүштериниҥ шынарларын бистиҥ өгбелеривис өөренип, оларны аъш-чем кылдыр ажыглап турар. Кижиниҥ херекке албайн турган үнүштериниҥ безиҥ ажыктыы, билдинип турар.

Бойдус камгалалы — күрүне ужур-дузалыг айтырыг. СЭКП Программазында бойдус курлавырларын хумагалыг ажыглаарын онзалап айыткан. Эмин эрттир харыысалга чок болганывыстан чамдык хевириниҥ үнүштери шуут чидип турар. Кайы үнүштүҥ ховартап турарын үгле бир тускай девискээрни өөренип, кандыг үнүштер үнүп турарын тодарадып тургаш, билип ап болур.

«Азас» заповеднигинде 700 хевириниҥ үнүштери демдеглеттинген. Камгалалдыг бо девискээрде РСФСР-ниҥ Кызыл дептеринче киирбиттинген үнүштерге Дорогостайскиниҥ горькушазы, рябчик дагана база хамаарлыр. Ногаан «хуулгаазының» камнадар деп чагыыр ийик мен.

З. ВАСИЛЬЧЕНКО.

БИЛИП АЛЫҢАР!

ИРБИШ

Эң-ле чораш, күштүг, кажар бо аң нар төрелдиг моортайларга хамааржыр. Ол хар шыпкан бедик чалыя-хаяларга болгаш кижи барбас черлерге чоруур. Ол ышкаш ирбиш Өвүр районуҥ девискээриниҥде Торгалыг, Улаатай, Ирбятей хемнериниҥ баштарында барын улут улустар чугаалажыр. Ооң кол чемижи — аргар, те-чуҥма база өрге, тарбаган, күжүген, алак-таагы, койгун. Сөөлгү уеде ирбишти өстүрүп көвүдедир сорулга-биле янзы-бүрү хемчеглерни бистиҥ чуртувустуң эртемденнери ажылдап кылып турар. Ынчангаш бо чараш, ховар аҥны Тывага өстүрери, характаары база артык эвес.

МАНЫ

Кара сорлуг, хоюг сарыг, терең дүктүг, дээрбектелчек узуп кудуруктуг, машпак даваннарлыг, шаҥгыр характыг аң — маны Улуг-Хемде, Хемчиктиҥ шынааларында база Мөҥүн-Тайгада бар. Бистиҥ калбак делгем даглыг Тывавыста маны чок чер чок. Ооң эдержир үези февраль, март айлар. Май, июнь айларда оолдаар: ооң эниктери үш азы дөрт, а чамдыкта он чеде бээр. Бо аң колдуунда хорумнуг черге өзүп, төрүүр. Хүндүс чыда хүнээр, дүн чоруктуг. Ооң кол чемижи — күске, күжүген, алак-таагы, өрге, тарбаган. Ынчангаш маны бо үстүнде ады үнген аҥнар турлаанга чурттап өөр. Маны ССРЭ-ниҥ Кызыл дептеринде киирбижиттингеп.

АК-КОДАН

Ак-койгун (кодан). Бо аҥчыгаш аажок сырый, хөвең ышкаш хоюг, ак дүктүг. Ак-койгуниҥ демдээ чүгле кулак баштарының ыяразында, а өскези ак дүк-биле шыптыгнап. Койгун чайын өттсиген, ак талдар картын чем кылыр. Кыжын терең харлыг үелерде, хөртүкке үнүр кылыр, азы дазыл адаанга чаштының чурттаар, ол дүне чемнээр. Койгуниҥ дайзын, нары кончуг көвей: бөрү, дилги, ирбиш, пар, маны, кырза; куштардан: ээмр, үгү, хартыга. Койгуниҥ каминап, камгалаары кончуг чугула.

Найгын-оол ДАМДЫН.

БАЛЫК КАМГАЛАЛЫ КАНДЫГЫЛ?

Бойдус камгалалынче күрүне хөй хөрекгини үндүрүп турар. Чижээ, балык өстүрер заводтарны туткан, үнелиг балыктарны кандыг-даа, байдалдарга өстүрер хемчеглерни ап турар. Үнелиг балыктарның тывыкшын эвээжеткен болгаш ону контрольга алган. Балык ажылагыйын хөгжүдер, балык курлавырларын тодарадыр херекке улуг эртем черлери киржип турар. Бо бүгү ажылдар чер-черде төтчеглекчилер-биле демисел чорутпас болза, түҥнел чок боол болур.

Балык камгалал органнарынга балыктың үүргене чажар, хемни өрү өскээр үелери кончуг бачым. Бо уеде чорудар ажылдан балыктың өзүп көвүдээри хамааржыр. Ол хүннерни төтчеглекчилер база манап турар. Балык тударының дүрүмнерин парлап, тайылбыр ажылын парлалгага чорудуп турдалза, хажыдыышкынар ам-даа хөйү-биле болуп турар. Инспекторларның идепкейлиг ажылынын түҥнелинде, чурум үрээшкиннерин илередири көвүдээн. Эрткен чылын беш чүс ажыг кижи туттурган азы мурнуку чылдыындан тозан тос кижи хөй. 13 муң рубльге оларны торгаан. Эрткен чылын 1986 чылга бодаарга, торгаал 8 муң ажыг рубль хөй болган. Төтчеглекчилерден 843 килограмм үнелиг балыкты хавырган.

Чамдык фактыларны борта киирип көрейн. Тожуда АКМК-ның ажылчыннары С. М. Селин, Г. Н. Юршин кадыргыны 179 санга ажыр өлүргеш, 895 рубльдң төлеп үнгеннер. Ак-Довурак АТБ-зинден А. В. Круговых, Н. С. Синцов, А. А. Курохтин 232 рубльге торгаткан. Барлыктың суггарылга системазының ажылчыны А. Г. Андрющенко № 1 КМК-дан Н. Г. Андрющенко база торгатканнар.

Балыктың хемни куду бадар үезинде Таңдыда Чемүртүк хемден пенсионер А. А. Мешков, «Тыва кобальт» комбинаттың ажылчыны В. П. Карпов балыктап турган. Олар 301 кадыргыны өлүргеп. Кызылдың септелге-тудуг участогунуҥ Үш-Белдирде ажылчыны В. Я. Королёв, ында аэропорт ажылчыны В. Г. Родионов оларга хамаарышыр кеземче херээн оттургап. Олар Кызыл-Хемден 284 кадыргыны хоруглуг уеде туткан.

1987 чылдың октябрь 1-де Бии-Хем уунга Минусинскиниҥ техучастогунуҥ катеринге капитан В. В. Никифоров, Тураниың АКМК-зындан В. Е. Андросов, Кызылдың септелге-тудуг участогунуҥ мастери В. С. Корнеев олар балыктап чорааш торгаткан.

Балыкты кандыг чепсекбиле өлүрерин биле тура, төтчеглекчилер дүрүмнү хажыдып турар. Балык курлавырларынга чидиргини суг моондактаар дериглер чедирип турар. Ында балык шүүрээр дериглерни тургуспаан. Ынчангаш хем балыы суг-биле шөлче чоруп турар. ССРЭ-ниҥ суг хөөлбектеринге балык курлавырларын камгалаар талазы-биле дүрүмнүг 12 түүлүп дыка хөй совхозтар күүсетпейн турар. Ажыл-агыйлар үгле торгаал төлеп каашаҥ, дүш чок олуруп турар. Хоойлу камгалал органнарының борта киржилгеэн херек.

«УТКА 25 чылы» совхозта суг моондактаар 7 дериглерниҥ үгле чаҥгыын балык эртпес кылган. Гидротехник А. Ч. Намчал ийи удаа торгаал төлээн. «Күш-ажылдың хостуу», «Ленинчи орук», «Россия» совхозтар, Барыын-Хемчикте «Суггат» каттыжыышкын балык өстүрериҥе когарал чедирип келгеннер. «Ленинчи орук» совхозка дөрт хүнде безиҥ 125 кадыргы шөлче үнгеп. Гидротехник В. В. Хардинин 100 рубльге, совхозту 232 рубльге торгаан.

Нинтизи-биле балыкты шөлче үндүргени дээш харыысалгалыг 27 ажылдакчыны 1240 рубльге торгаан. Суг моондактаар дериглерниҥ 46 хуузунда балык камгалалы чок болган. 1986 чылда 70 хуузу мындыг турган.

Суггарылга көдээ ажылагыйга чугула ужур-дузалыг харын. Ынчалзажок салгалывыска дириг амытан чок, хирлиг хөолбектер арттырып бээри база берге. Суггат эгелээр-ле, ол-ла хевээр болуп турары Агроүлетпүүркүркомнуң, райүүскомнарның балык камгалалын кёскке албайн турарын бадыткап турар.

Нина БЕСКРОВНЫХ,
балык камгалал инспекциязының куриспектору.

Эде тургустунуушкун: профтехөөредилге

БАЙДАЛ БАГАЙ

Шагаан-Арыг хоорайда сес дугаар профессионал-техниктиг училищеде янзы-бүрү мергежилдин сес бөлүктеринде 140 сургуул хаара туттунган. Училище эртken күзүн чаа бажыңнарже көшкен. Мында өөреникчилериң чурттаарынга, билигтер шиңгээдш алырынга бүгү таарымчалыг байдалдар тургустунган. А херек кырында байдал кандыгыл? Багай.

Тудугжу мергежилдиң кадрларын белеткээринге таарымчалыг үүлдер тургустунган-даа болза, байдал эрги хевээр артканын республиканың Профессионал-техниктиг өөредилге талазыбиле күрүне комитединиң инспекторларының маңаа дөрт хонук дургузунда чоруткан хыналдазы бадыткаан. Училищеде 22 инженер-педагог бар. Оларның сезиң коммунистер. Олар сургуулдарга дузу болгаш хаңы билиглерни берип шыдавайн келген.

Хыналда чорудуп турган үүнерде кичээлдерге сургуулдарның барык дең кезии келбейн баар таварылгалар болгулаан. Мастерская-лар ам-даа чедир дериттинмээн. Оон туржук, чамдык инструментилерни кичээлдерге ажыглаары-биле хааржаан чазып белии көрбээн. Чамдык ниити билиг кичээлдерин бо талазы-биле тускай эртем чок башкылар эрттирип турар. Орус дыл кичээлдеря шуут эртпестээн. Ол хирезинде училище тускай мергежил-биле кады сургуулдарынга ортумак эртемни база бээр деп турар болгай.

Бо чылын училище улус ажыл-агыйынга 27 шеверлекчини, 52 дашчыны, 26 быланчы белеткээр деп турар. Оларның билии тудугжуларның мурнунда турарын айтырыгларыны шиитпирлээринге чедер бе? Эрткен чылгы 58 доозукчудан үүле санныг кижи оларга тывыскаа үшкү разрядтың мергежилии бадыткап шыдаан. Ол чорукту моон соңгаар болдурбас дээш педколлектив, училищениң директору Н. И. Монгуш шиитпирлиг хемчегларни алыр ужурлуг.

Училище сургуулдар тыып алырынга эрегилээшкинер болдурган. Бо өөредилге чылында маңаа 174 кижини хаара туткан. Оларның 34-үн янзы-бүрү чылдагааннар-биле училищеден үндүрген. Хүлээп алдынган сургуулду училищеден үндүрери дээрге эң кыдыкы хемчет болуур дээрзи уттуидурган болгаш бо таварылгада Профтехөөредилге талазы-биле күркомитеттиң чөпшээрелии албайн барган.

Сургуулдар спортчу секцияларда хаара туттунмаан, оларның хостуг үези ажыктыг үүлдер-биле долдуртунмаан. Оон түнелинде, училищениң 15 сургуулу кемхерек үүлгедиишкинерине киришкен. 16 кижи азыриктер сергедир черге хонган, наркологтуг диспансерниң үчёдунда турарлар бар. Районнуң суд болгаш прокуратура органнары маңаа лекция болгаш беседаларны эрттирбейн келген.

Училищениң бааза бүдүрүлгези болуур «Шагаан-Арыг тудут» трест-биле харылзаа кошкак. Хоорайда РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң алдарлыг тудутжулары бар, ынчалза-даа олар-биле ужуражылгаларны организаставайн турар.

Трестиң планныг онаалдаларын күүседиринге он-он эвес, чүс-чүс тудугжулар херек. Олар кайы-бир черден келген эвес, түс черниң кадрлары болур болза улам аки. Ынчангаш сес дугаар профтехучилище улус ажыл-агыйынга хаңы билиглерлиг келир үениң тудугжуларын белеткээр хүлээлгелиг. Оны чедип алыр дизе училищениң башкылар коллективи ажылын эде тургузар ужурлуг. Амдыгында ол эде тургустунуушкун көзүлбейн турар.

Кодур-оол ОЮН,
бистиң корр.

ЧУРУКТА: Өвүр районда Торгалыг ортумак школаның башкызы Маадыр Домуй-ооловна Кара-кыс география башкылаан турар. Ол тоску класстың удуртукчу башкызы болуп, өөредилге-кижизидилге ажылдарын улам ажыктыг кижилер дээш, кызымак болгаш чогаадыкчы аргаларны ажыттап, ажылдап турар.

Аныяк башкы хөй-ниити ажылдарынга идепкейлиг киржип, школада комсомол организациязының ажылын удуртуп турар. Класстан дашкаар ажылдарны организастаарынга киржип, ужуражылгалар болгаш дыштанылгалар кежээлерин эрттирерринге дузалажып турар.

Иван ДАМБАНЫҢ фото-зу.

АМДАННЫГ ЧЕМ КЫЛЫКЧЫЛАРЫ

Даң бажында тургаш, кежээ орайга дээр амданныг аъш-чем кылып, чокка бараан болуру— аныр эвес иштиң бирээзи. Серенмаа Донгак Хандагайты ортумак школазының интернадында 1971 чылдан бээр ажыллап турар. Бодунуң ак сеткилдиг күш-ажылы-биле школа коллективиниң хүндүткелин чаалаап, хой удаа хүндүлел бижиктер-биле болгаш өртектиг белектер-биле шаңнадын келген. С. Донгак— школада техниктиг ажылдакчылар ортузунда калбарган социалистиг чарыштың чаңгыс эвес уда тиилекчизи.

Амданныг чем белеткээриниң мастери бодунуң арга-мергежилии ам аныяктарга дамчыдып турар. Амгы үеде поварның чыныштыг ажыының чажыттарын Салбак Саая айтып берип, өөредип турар.

Танов МОНГУШТУҢ сөзү болгаш фотозу.

ЧАА ЁЗУ-БИЛЕ

Өөредилге, кижизидилге ажылынын шынарын экижиперинге школада ажылдап турар башкы бүрүзүнүң чогаадыкчы, чаартыкчы болгаш эгелекчи чоруу улуг рольду ойнаар. Мен маңаа бистиң Бижиктит-Хая 8 чыл школазының башкылар коллективиниң өөредилге-кижизидилге ажылдарын канчаар организастап турарын кысказы-биле таныштырайн.

Бистиң школаның өөреникчилери бо өөредилге чылының үшкү үлдүнүнден эгелеп чаа школаже көжүп кирген болгаш дедгем, чырык, чылыг класстарда чаңгыс ээлчегде кичээлдей берген. Чаа школа ажыглалга киргени-биле холбаштыр башкыларның класстан дашкаар кижизидилге ажылдарын чорударынга болгаш өөреникчилерниң өөренинерине-даа таарымчалыг байдал тургустунган. Хостуг шактарда расписание ёзугаар янзы-бүрү белгүмнер ажылдап турар болгаш ында школаның өөреникчилериниң хөй кезии хаара туттунган. Класс удуртукчулары ниити школаның өөредилге-кижизидилгелиг ажылының планынга даянып, школага өөреникчилерниң киржилгезин-биле неделя санында кандыг-ла-бир темага тураскаатkан кежээлерни, класстар аразында конкурстарны, диспуттарны, спортчу маргылдааларны болгаш уран чүүл көрүлдезин организастап тап эрттирип турарлар. Неделяда кылдынган ажылдарның түнелии доктаамал үндүрүп турар. Чоокта чаа класстар аразынга уран чүүл көрүлдезин эрттиргей бис.

Школага кичээлдерден дашкаар кижизидилге ажылын ынчаар организастап чорударга, өөреникчилерниң сонуургалы улгадып, бот-идепкейи бедип, хүлээлгезинге эр-харыысалгазы улгадып.

Допар-оол ХОМУШКУ,
башкы.

Кино уран чүүлүн пропагандалаар

ТАЙЫЛБЫР АЖЫЛЫ ЧЕТПЕС

Эрзин районнуң кино-четкилери чаа киноаппаратурабиле хандыртынган. Ынчангаш механик бүрүзү план күүселдезинин талазы-биле эки көргүзүглерни чедип ап турар.

Ынчалза-даа районнуң кино-четкизинин ажылында четпестер ам-даа бар: үндүруп турар киноларынче хөй көрүкчүлерни хаара тудуп, киноның дузазы-биле партия, чазактың соруглаларын, доктаал-шиитпирлерин чон ортузунга пропагандалаары, киноның кижизидикчи ролюн бедидери, ол талазы-биле чон ортузунга тайылбыр ажылы кончуг четпес тургустунган. Чүгле даштыкы киналар-биле план күүседир дээр хөөн бар.

Кино-четкизиниң ажылдакчыларында ажылынга эр-харыысалгазы куду, чүгле берген планны күүседип турза ол-ла дээр байдалдыг, боттары чаа чүүлдерни чогаадып, эде кылып турар кино ажылдакчылары чок дээр болза частырыг болбас. Чүгле репертуар ёзугаар келген киноларны бакка-сокка чарлап каар, а хүндүскү үелерде улуг организацияларга билеттерни садып, киноның утказын чонга тайылбырлап, чон аразында ажылдап чоруур киномеханик эрге черле көзүлбес. Колдуунда улустуң киноже көөрин манап олурар, кинога кижи келбейн баар болза, ол дээш сагыш човавас, боттарының ажылын чаа ёзу-биле эде көрбейн турары кино-четкизинин ажылдакчыларының эде тургустунуушкунче ам-даа кирип чадап турарының херечизи-дир. Чылдадан кирген акшаны ей-шаанда дужаавас чорук Бай-Дагның киномеханигиниң талазында бар.

Киноны алгаш, ону баш бурунгаар хынап алыры, ону ей-шаанда дедир эгидери ам-даа чогуур негелдеге четпейн турар. Ылаңгыя Нарында, Мөренде ындыг таварылгалар хөй. Декабрь айның төнчүзүнде Нарының киномеханиги бир киноны дужаар хуусаазындан неделя иштинде озалдаткан. Мөренден экжел чыткан киноленталыг банка машинадан үштүнүп дүшкеш, үрелген. Булун-Бажының киномеханиги, көжүп чоруур кинозу чыл планын күүсеттпээн. Булун-Бажынга Культура бажыңын септеп турар үеде 2 ай иштинде чонга кино көргүспээн. Культура бажыңнарын септээрде хамык материалдарын белеткеп алгаш, кыска үениң иштинде кылып алырының аргазы турда-ла, ону 2-3 ай иштинде шөйүп келир таварылгалар кино планын күүседиринге улуг шаптыктаашкынны болдуруп турар.

Чамдык совхозтарның сүтбараан фермазынга, хойжу бригадаларынга кино көргүзүп каарга, оон төлевээрии саададыр чоруктар бар. Чижээ, «Чаа орук» совхоз 1987 чылда кино үндүргени дээш чаңгыс-даа акша төлевээн. Малчыннарга кинону көргүскеш, шынзылга бижидип алгаш совхоз директорунга чедире бээрге, төлевейн баар. «Чаа орук» совхозтан 140 рубль төлеттинмэн. Бо талазы-биле районнуң кино-четкизи (директору К. Ш. Хертек) дээштиг хемчет албайн келген.

Бар четпестерни эдип, ажылга чаа аргаларны ажыглап тургаш, он ийиги беш чылдың 3-кү чылының планныг онаалдаларын хуусаазында күүседир дээш, чонның кино-биле хандырылгазын долу болгаш шынарлыг болдуруп, киноның кижизидикчи ролюн чон ортузунга тайылбырлаар ажылды экижидип тургаш ажылдаарын районнуң кино-четкизиниң ажылдакчыларындан үе неген турар.

Агаа ХЕРТЕК,
Эрзин районнуң радио дамчыдылга организакчызы.

ШЫН ШИЛИИР

Уругларга көргүзер кино иштики нарын төрүлдээлерия-биле чаш кижиниң медерелинге будалчак үүлдү болдурбас ужурлуг. Оонында уругларның назы-харын, онзагай талаларын хандыр билири негеттинер.

Хамааты дайынының, Адачурттуң Улуг дайынының чылдарында совет шеригларниң эрес-маадырлыг чорукторын көргүскен киналар уругларны совет патриотизмге кижизидиринге таарымчалыг. Совет Эвилели— хой националдыг күрүне. Найырал, интернационализм темазы совет кинода улуг черии эзелеп турар.

Клуб човулели школачыларга киналар көргүзериниң планын тургузарда, школаның удуртулгазы-биле сумележири, районнуң кино-четкизиниң планы-биле таарыштырары болгаш аңаа патриотчу, интернационалчы, найыралчы темаларны өзек кылдыр барымдаалаары чугула. План тургузарда чурттакчы чоннуң, школачыларның саналдарын ап турар болза эки. Ол ышкаш районнуң кино-четкизи кино уран үүлүн пропагандалаар талазы-биле семинарларны эрттирип турары чугула боор.

Комаадыр ООРЖАК.
Чөөн-Хемчик район.

НОМЧУТТУНАРЫНГА ЫНАКТАР

Хандагайтының уругларбиблиотеказы 2 өрээлдиг чырык, чылыг бажыңчыгаштa турар. Аңаа кире бээримге, 7-8 кире школачы уругларго номчулга залында одургулапкан, чамдыктары номчуттунган, а өскелери чурук-тарлыг дептерлер ажып орлар.

Номнар делгиирлериндe чогаалчыларның номнарын чурум-чыскаалдыг салган. Оларның аразында тыва чогаалчыларының уругларга бижээн номнары база бар. Ханаларда чогаалчыларның мерсен сөстерин бижээш аскан.

Библиотеканың эргелекчизи—1985 чылда Кызылдың уран чүүл училищезиниң библиотека салбырын дооскан аныяк специалист Наталья Чооду, а библиотекары — Айлаң Алдын-оол. Оларга районнуң төп библиотеказында ажылдап турар бедик арга-дуржулгалыг библиотекарлар С. С. Саая, Б. Д. Данзын олар боттуг дузаны чедирип турар. Наталькадан библиотекала пом фондузу чежел, номчукчулар саны каш дээрзин сонуургадым. Ол мынчаар харыылады:

— Амгы үеде 1000 хире вомнуг бис, а номчукчулар саны 570 кижи чедип турар. Номчукчулар-биле аравыста харылзаавыс эки. Номчукчулар конференцияларын эрттирип турар бис. Библиотекавыста школа назыны четпээннерге таарыштыр кааспаан чурук-хөрүктүг 200 хире ном база бар, оларны бичии чаштар ада-иези, ахылары, утбалары-биле кады кээп, сонуургап көрүп турарлар.

— Школачылардан силерниң эң идепкейлиг номчукчуларыңар бар боор ва?— деп айтырдым.

— Ыдыглар бисте хөй— дээш, ханада аскан «Бистиң эң идепкейлиг номчукчуларывыс» деп фото-чуруктарлыг стендиже айытты. Ында Анджела Сат, Айлана Мижит-Доржу, Чаяна Монгуш, Шончалай Монгуш дээш ескe-даа өөреникчилерниң туруу бар болду.

Бо уругларбиблиотеказының эжин номчукчуларга кажан-даа ажык. Бичии хандагайтыжылар аңаа үргулчу кээп, хостуг шактарында номчуттунарынга ынактар.

Мадоя МОНГУШ.

ОЛИМПИАДА ДААРТА АЖЫТТЫНАР

Сөөлгү медээлерни ёзугаар алырга, Калгарияге (Канада) даарта ажыттынар XV кышкы олимпиадага 57 чурттарның 1939 спортчулары киржир деп турар. Бо ийи санның кайызы-даа Ак олимпиадаларның чаа рекорду бооп турар деп, олимпиаданың организакчылары чарлаан. Маргыдааларның эгелээрииге чедир неделя артkан турда-ла хаак оруктары, стадионнар белеп болган. Делегейниң олимпий комитединиң даргазы Хуан Антонио Самаранч белеткел ажылдарынга бедик үнелээпкинии берген. Агаарның байдалы база эки, соок эвес, албек хар чаап турар.

Өөрүнчүг эвес түвелер база бар. Чижээ, хоорай эмнелгелериниң 11 муң эмчи сестрадары шалыпын өстүрерии негеп, ажыл соксаткан. Ынчангаш АКШ-тың болгаш Англияның олимпий делегацияларының төлээлекчилери спортчулар үдээр эмчилериниң санын көвүдедип, дузалаарын дыннаткан. Олимпий оюннарының үезинде озал-ондакка таварышкан кижилерни авиатран-спорт-биле чедирер хемчегларии ап турар.

Олимпиаданың оргкомитединиң төлээлекчизиниң чугаазын ёзугаар алырга, маргылдааларның организакчыларын дүвүредип турар үүлдер база бар. Чижээ, дагдан хаактап бадар кижилерниң чурттап турар черии ырак бооп турар. Маргылдаа эрттирер черге чедир олар үш шак чоруур ужурга таварыжыр хире. Ынчангаш даг хаакчылары олимпий суурга чурттаар болза эки дең, санал үндүрүп турар кижилер бар.

Олимпиадага келген спортчулар шенелде маргыдааларны эрттирип турар. Совет фигуристер Калгари хоорайның кыдыында белетиниип эгелээн. ГФР-ниң хоккейжилери контроль маргыдаа эрттирери-биле Калгариден 500 км ыракта Эдмонтон хоорайда баргаш, Америк фигурист Дебя Томас маргыдааның ажыдыышыныңга кириштеш, бодуңуң белеткелии чуртунга — АКШ-ка кылырын, чүгле маргылдаа хүнүнде дедир ужуп кээрии медеглээн.

Келген спортчуларны шаардаа болгаш хамаатты хептит полицейжилер камгалап турар.

Спортчуларның Калгариде кээри уламчылап турар. Маргыдааларның эң улут назыдыы — Австриядан келген бобслеист 57 харлыг Хельмут Оберляйтнер, а эң бичии назылыы — КУДРдан келген фигурист 14 харлыг Сонг Ким боол турар.

(СЭТА).

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

КАЖАН, КАЯА, ЧҮҮ БОЛУРУЛ?

ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫ

Февраль 13-те. А. Островскийниң «Ядамыкта яла чок» деп шиизя 19 шакта.

Февраль 14-те. Э. Колмановскийниң «Ак харжыгаш» деп шиизя 12 шакта.

«ЕНИСЕЙ» КБ

Февраль 13-те. № 7 депутаттар болуу оң талазы эриктиң чурттакчыларының медицина хандырылгазының талазы-биле хуралын 11 шакта чыыдырар. 12 шактан эгелеп № 8 школаның өөреникчидериниң эп-сеткил каттыштырылгазының ярмарказы. Фашизмге удур ыраажыларга тураскаатkан фестиваль 17 шакта. Суббота, воскресенье хүнинериңде дискотекалар болур.

«КОЛОС» КБ

Февраль 13-те. «Өөнүттериниң аллагазы» деп дискотека 12 шакта.

Февраль 14-те. Дыштанып хуй клуубу 12 шакта. Таңцы белгүмүнүң кичээли 12 шакта.

«ТЫВА ТУДУТ» ТРЕСТИҢ ОБЩЕЖИТИЕЗИ

Февраль 13-те. Бот-тывыгыр композиторлар А. Тановтуң, Б. Кенеттиң концерттери 19 шакта.

«УЛУГ-ХЕМ» РЕСТОРАН

Февраль 13-те. «25-тен өрү наңылыглар» көжээн 19 шакта.

ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРККА

Февраль 13-14-те. Аныяктарның дыштанылга кежээн 19 шакта. Эртенгиниң 10 шактан эгелеп ойнаарактар, биллиард, теннис залдары ажылдап турар.

ШЫДЫРАА КЛУБУ

Февраль 13-14-те. Хоорайның шыырак шыдыраачыларының киржилгези-биле шыдыраа фестивалы субботада 14, воскресеньеде 10 шакта эгелээр.

«ХЕРЕЛ» СПОРТЗАЛЫ

Февраль 13-14-те. Хостуг хүрешке республика маргыдаазы 10 шактан.

«ТАЙГА» СТАНЦИЯЗЫ

Февраль 13-те. Тулуг ажылдакчылары ГТО нормазын дужаар. 11 шактан.

Февраль 14-те. Автотранспорт, чазаглыг оруктар ажылдакчылары ГТО нормазын дужаар. 11 шактан.

ПАРКТЫҢ СЕВИНГЕ

Школалар, өөредилге черлериниң коллективтери ГТО нормазы дужаар.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 5 ЧЫЛЫ» СТАДИОНГА

Февраль 13-14-те. Конькиге массалыг чүгүлээшкин болур.

Кино

ФЕВРАЛЬ 12-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Ляловый шар» 9.40, 10.50 (бичии зал), **«Шантажист»** 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ПИОНЕР»: «Иван Васильевич меняет профессию» 9.30, 11.20, 13.10, К/клуб **«Подросток и закон»** 15.00, **«Шантажист»** 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Искатели приключений» 15.00, 18.00, 20.00, **«Крепи оборону Родины»** (спецхроника) 17.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Сказка про влюблённого маляра» 15.00, **«Даниил — князь Галицкий»** 17.20, **«Забавы молодых»** 19.30 (узаткан) шактарда.

Аграр

Республикага булуттаар, чагбас. Хаттың күүжү секундада 5—10 метр. Дүне 25—30, хүндүс 15—20 градус соор.

Кызылга эдир булуттаар, чагбас. Хаттың күүжү секундада 5—10 метр. Дүне 26—28, хүндүс 15—17 градус соор.

ДОСААФ-тың Кызылда каттышкан техниктиг школазынга автомобиль башкарарынга практика кырынга өөредир мастерни ажылга хүлээп алырын чарлап тур.

Айтырыгны дараазында адрестен тодаралдыг: **Кызыл хоорай. Интернациональная кудумчузу, 49. Телефону — 2-25-28.**

Телевидение

ФЕВРАЛЬ 12-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — Мультфильмнер. 9.05 — Бүгү-россия конкурузунуң лауреады В. Зажигин ойнаар (дошпулуур). 9.25 — «Флагман соонда чоруур ор бис». Телефильм. 9.45 — Экии, музыка! 10.45—10.55 — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — Кыргыс телевидение программазы. 16.50 — «Ооп тургаш, бээр келген мен». Зуев аттыг фабриканың Культура бажыңының үрер хөгжүм оркестриниң дугайында. 17.20 — Агроулетпурнуң ажыл-херээ болгаш сагыш човаашкыннары. «Кедээ бөгүн болгаш даарта». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 17.50 — «Булактар» 18.20 — Школа: эде тургустунуушкунуның иарын айтырыглары. 18.35 — Чүден болгаш чүге». 19.05 — Бөгүн делегейде. 19.25 — Совет Армия болгаш Шериг-Далай Флодунуң 70 чылынга. «Харыы согуг». Уран-чечен фильм. 20.50 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.00 — «Үе». 21.35 — Бистe Останкинода. 23.05—00.20 — Кежээки информация-музыкалыг программа.

ИНИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35—9.35 — Төөгү. 4 класс. Баштайгы беш чылдарның тудуглары. 9.05 — Англи дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Өг-буле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. Кижи. 10.35 — 11.35 — Төөгү. 7 класс. XVII чүс чылдың культуразы. 11.05 — Англи дыл. 12.05 — «Бодамча чок өлеңнишкин». Уран-чечен фильм. 13.20 — «Улуг кижилер болгаш уруглар». 13.50 — Медээлер. 14.00—15.20 — «Чажыт обком хөделип турар». Телефильм. 4-кү серияны. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Хоорайга трамвай чоруп орган». Телефильм. 18.35 — «Саян эдектеринде кежээ». Литература-музыкалыг программа. 19.20 — «Аэмя төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Техникага — бедик белеткел». «Февраль 14 — Аэрофлот хүнү». 19.50 — Медээлер.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удукар, чаштар!». 20.15 — Баскетбол. СССР-ниң чемпионады. Эр кижилер. «Кальгирис» — ЦСКА. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Аншлаг! Аншлаг!». 22.50—23.15 — «Уттуидурган черлер». Телефильмниң баштайгы көргүзүү.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Пиркиш шупту ынак. 19.00 — Билдингир-даа болза, элдептиг. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удукар, чаштар!». «Бистиң ыяавыс».

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетшүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-25, корректорларның 3-37-11, бухгалтериянын 3-43-41, солуун келбейн барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлаага амазы. Тираждың 24637 экз. Солуунун индекизи 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыынын херектериниң талазы-биле күтүүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2664. ТС—00642.

Тувинская республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 37 (13637) | 1988 чылдың февраль 13, суббота | 1925 чылда үнделип эгелээнгеден | Өртээ 3 көп.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

Хоорайларга болгаш көдээ черлерге хууда чуртталга бажыңнарының тудуун хөгжүдерин дүргедедири-биле холбашкан айтырыгларны СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң февраль 11-де болган хуралынга чугаалажып көрген. Тудугунуң ол хевири — 2000 чылга чедир совет өгбүле бүрүзүн аңгы квартира-биле алы хуу бажың-биле хандырар дээн СЭКП-ниң XXVII съездизиниң салган сорулгаларын күүседиринге чугула ужур-дузалыг болуп турар деп ол айтырыгны чугаалажып турар үеде демдеглээн. Ынчалза-даа хөй-хөй эвилелдешкен республикаларда, крайларда болгаш областарда хуу бажың тударынче киҥээнгейни кошкаткан. Ол херекке үндезин чок кызыгаарлаашкынны, хоруушкуннарны түргүзуп турган, хуу бажың тудукчуларынга шын эвес, чамдыкта оларны тоомча чок көөр хамаарылгалар амдаа бар. Чер-чер органнары участоктар үндүрүп бээрининг, чурттарга бажыңын тударының айтырыын шинтпирлээринге оларны чамдыкта деткивейн турар.

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хүлээп алган доктаалында ажылчы чонга хууда бажыңнарны тударырынга, чаартырынга болгаш септээринге бүдүүлгелериниң база чер-чер органнарының экономиктиг сонуургалың бедидер талазы-биле хемчеглер көрдүнген, хууда тудугга чээли бээрининг алээн чингеткен чаа байдалдарын тодаратқан, тудуг материалдарының болгаш дериг-херекселдериниң рынок фондуларын элээп улгаттырарын төлевилээн. Хууда тудуг кылыкчыларының эштежилгелерин, тускайжыткан төлевилел болгаш тудуг кооперативтерин тургузарын, бажың тударының керээ болгаш ажыл-агый аргазын көвүдедирин баш удур көрүп турар.

Даштыкы экономиктиг ажыл-чорудулгага кадрлар белеткээрин, оларның билиин болгаш мергежилин бедидерин хандырар талазы-биле чазактың саналдарын Политбюро деткээн. Бүдүүлге каттыжышкынарының, бүдүүлгелериниң болгаш организацияларның министерстволарының болгаш ведомстволарның даштыкы рынокче үндүр садарының байдалында даштыкы экономиктиг ажыл-чорудулганы кылып турар кадрларның мергежилин бедидеринин айтырыын шинтпирлээрин бо адырда туруп турар сорулгаларны чедиишкинниг шинтпирлээринге чугула ужур-дузалыг болуп турар. Даштыкы экономиктиг профильдиң специалистериниң белеткелин болгаш оларның мергежилин бедидерин ССРЭ-де даштыкы экономиктиг харылзаларны эргелеп башкарарының чаа механизмин, делегей экономикавының амгы байдалдарын, ол талазы-биле даштыкы мурнакчы дүржулганы барымдаалап организастал чорудары кордүнген.

1987 чылда ССРЭ-ниң Дээди Совединиң ажыл-чорудулгазының түңнелдериниң дугайында А. А. Громыконуң дыннадыын чугаалажып көрген. Чурттуң күрүне эрге-чагыргазының дээди органының, ооң Президиумунуң, палаталарның доктаамал комиссияларының ажылының кол утказы эде түргүстүмүушкунче болган социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедиринче, күрүне болган иннитилел амыдыралын калбаа-биле демократчыдарынче, ажыкчарлыг чорукту калбартырынче, партияның стратегтиг угланышкынын амыдыралга боттандырып чорударынче утланган деп, Политбюро демдеглээн. Хоойлу-дүрүмнү сайзырангайжыдар, хоойлу-дүрүмнү болгаш корумчурумну быжыглаар талазы-биле ажылды чайгылыш чокка чорудуп турган ССРЭ-ниң Дээди Соведи даштыкы политиктиг ажыл-чорудулганы тодаргай сорулгалыг чорудуп турган.

Бүгү чергениң Советтерин удуртуруп улам ыцай күштелдиреринииң партияның XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның ооң соонгаы Пленумнарының салган сорулгаларын херек кырынга күүседиринче оларның күжеининкиннерин бүгү хемчеглер-биле мөөнүзеринии, боттарының девискээрлериниң комплекстиг хөгжүлдезин хандырарының, социал күштүг политиканы чорударының, отчеттуг органнарның ажылынга контрольду күштелдиреринииң эргежок чугулазын онзалап демдеглээн.

1988 чылдың март 23 — 25-те болур Колхозчуларның бүгү-эвилел дортку съездизинге белеткелдиң чоруп турарының дугайында информацияны чугаалажып көрген. Ол ажылдың доостур үе-чадазында келгенин демдеглээн. 4,4 муң делегаттарны соңгаан колхозчуларның хуралдары, конференциялары болгаш съездилери болган. Калбак демократияның байдалында колхозтуң чижек уставының төлевилелин сонуургалдыг чугаалажып көөрү уламчылап турар.

Чурттуң социал болгаш экономиктиг хөгжүлдезин боттандырып чорударынга эргежок чугула статистиктиг сан-түңнерни алыр арганы берип турар 1989 чылдың январьда чурттакчы чонуң бүгү-эвилел чизезин чорударынга чазактың төлевилээн практиктиг хемчеглерин дет-кээн.

1987 чылда СЭКП ТК-ның чанында Партийжи контроль комитединиң ажылының түңнелдерин Политбюро чугаалажып көрген болгаш түүлдүүнген. Партийжи болгаш күрүне сагылга-чурумун быжыглаарынга, парторганизациялардың амыдыралынга болгаш ажыл-чорудулгазынга боттоттарынга шыңгыы негелдезиг болур чорукту бадыткап тургузарынга партийжи контрольдуң улам өзүп турар салдарын хуралга демдеглээн. Бодун ап чоруурунуң идей-моозу-шынар нормаларын сагыыры дээш коммунистерден негелде күштелген.

Эде тургустүүшкүнүнүң чаа үе-чадазында партийжи контрольдуң органнары партияның шинтпирлериниң күүселдезин хынаар талазы-биле бодунуң ажылын улам ыцай сайзырангайжыдар, демократчыдылганың болгаш ажык-чарлыг чоруктуң чорудулгазын ханыладырынга идиг бээр, чагырыл дужаар аргаларны узуткаары дээш база кадрларның ажыл-чорудулгазынга удуртулганың ёзулуг ленинчи принциптерин бадыткап турғузары дээш кызымаа-биле демиселгир хүлээлгелиг.

Индонезияның даштыкы херектер министри М. Кусума-Атмаджа-биле М. С. Горбачевтуң ужуражышкынының болгаш Э. А. Шеварднадзениң чугаалажышкыннарының түңнелдерин түүлдүгүнүп көргеп. Азия-оожум оксан девискээрниге тайбыңы болгаш айыл чок чорукту быжыглаарынга, чер бөмбурзээниг ол кедээнге политиктиг совет-индонезия чугаалажышкыннарны ханыладырының чугулазын демдеглээн. Бүгү талаларга, кайызынгадаа ажыктыг үндезинге бараан солгулгазын улгаттырарын болгаш экономиктиг кадыг ажылдажылганы тургузары-биле кадыг бүгү талаларга ССРЭ болгаш Индонезияның аразында харылзааларны улам ыцай хөгжүдеринге дузалаарынга совет талазының белеинии база катап бадыткаан.

ПКАП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ПУР-нуң даштыкы херектер министри М. Ожеховский-биле М. С. Горбачевтуң А. А. Громыконуң бесседаларының болгаш Э. А. Шеварднадзениң чугаалажышкынарының түңнелдерин хуралга чугаалажып көрген база түүлдүгүнгеп, Совет-польша политиктиг, экономиктиг болгаш идеологтуг кадыг ажылдажылганын дүрген болгаш бурунгаар хөгжүп чаа утка-биле байып, хевир талазы-биле сайзырангайжып турарын сеткил ханышкыны-биле демдеглээн. СЭКП болгаш ПКАП-тың делегей айтырыгларының талазы-биле үзел-бодалының чангыс аайын онзалап демдеглээн.

Баден-Вюртемберг черниц Премьер-Министри, Христиан-демократтыг эвилел партиның даргазының орлакчызы (ГФР) Л. Шпэт-биле М. С. Горбачевтуң ужуражышкынының түңнелдерин СЭКП ТК-ның Политбюрозу түүлдүгүнүп көрген. ССРЭ болгаш ГФР-ниң аразында харылзааларның чаа деңнелче көдүрлүп үнүп эгелээнин демдеглээн. Үр хуусаалыг экономиктиг болгаш культура харылзааларының быжыг структуразын тургузары совет-барыын-герман харылзааларга таарымчалыг чорудулгаларның хөгжүүрүнге идигин берип, инитизи-биле Европага политиктиг инити байдалды экижидер арганы ол бээр.

Иштики болгаш даштыкы политика талазы-биле партияның XXVII съездизиниң шинтпирлерин боттандырып чорударының чамдык ескедаа айтырыгларын ТК-ның Политбюрозунга база чугаалажып көрген.

АУК АДЫРЛАРЫН ИНТЕНСИФИКАСТААРЫН— ПАРТИЙЖИ КИЧЭЭНГЕЙГЕ

Февраль 10—11-де Томскиге болуп эрткен семинар-хуралга мал чемнериниң бүдүүлгезин улам интенсификастаары, часкы хөвү ажылдарынга белеткел, агроүлетпүр комплекизинге партийжи салдарны күштелдирери-биле ходбашкан айтырыгларны чугаалашкан.

Хуралдың ажылынга партия крайкомнарының, обкомнарының бирги секретарьлары, Уралдың, Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң крайларының, областарының болгаш автономнуг республикаларының агроүлетпүр комитеттериниң даргалары, СЭКП ТК-ның аппарадының, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң харыысалгалыг ажылдакчылары, Россия Федерациязының министрлери, Кодээ ажыл-агый эртемнериниң В. И. Ленин аттыг бүгүзвилел академиязының Сибирь салбырының эртемденнери киришкен.

Семинар-хуралдың киржикчилери колхозтарны, совхозтарны болгаш АУК-түң ескедаа бүдүүлгелерин долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшалаашкынче шилчидер, бригада, ог-бүле, аренд керээлерин болгаш күш-ажылды органнастаарының база материалдыг идиг беришкининиң ескедаа хевирлерин иептередириниң талазы-биле Томск областа ажылдың дүржулгазын өөренип танышкан. «Чернореченский» совхозта вирус аарыг чок үндезинге үнүштерниң өзүмнерин өстүрер лабораториязының Кузовлевскиниң теплица ажыл-агыйында үнүштерниң биологтуг камгалал лабораториязының Б. Н. Сидоренко аттыг бүдүүлге-дүржүлгезинде ажыл-агыйында бедик продуктулуг малдың үрезин оске малга дамчыдып боттандырар пунитуунуң ажылы-биле олар танышкан. Семинарның киржикчилери ажылын эде тургускан хоорайның аъш-чем болгаш продукция болбаазырадыр үлетпүр бүдүүлгелериниге «Кооператор» магазинге, рынокка, АУК-түң, Роспотребсоюзтуң, РСФСР-ниң Амыдырал хандырылга министерстволуңун дузалал бүдүүлгелериниң кылып турар барааннарының делгелгезинге чоорааннар.

Бо девискээрниң чамдык крайларының, областарының болгаш автономнуг республикаларының агроүлетпүр комплекстеринде ажыл-херектиң байдалы эде тургустунуушкунуун петелделеринге долу дүүшпейн турарын бо беш чылдың эрткенийи чылының түңнелдери көргүскен дээрзи хуралга демдеглеттинген. Хөй-хөй хоорайларның чурттакчылаарын аъш-чем продуктулары-биле долу хемчээлдиг хандырар айтырыг ам-даа чидиг байдалдыг артып турар. Амгы үеде алээн хөй областар мал болгаш чер ажылының продуктуларын хөй хемчээлдии-биле бүдүрерин чедип ап турарының эки үлегер-чижектери бар болганда ыңдыг чорук-биле моон соңгаар эптежип болбас. Чижээлээрге, Томскиниң, Омскиниң, Алтай крайының болгаш өске-даа чамдык партия организацияларының АУК-түң адырларын интенсификастаар талазы-биле эки дүржүлгени чедип алган.

Көдээ ажыл-агыйга капиталл салыышкынының структуразын эде көөрүп амыдырад негеп келген, социал программа-биле чергелештир мал чемининг баазазының быжыглаарынче, мал ажылын хөгжүдеринче, мал чеминиң белогун көвүдедир болгаш мал чемининг ыцнарын эңнежидер айтырыгларже улуг киҥээнгейни салыры негеттинип турар.

Мал кыштаглаашкынының чорун турарын аналиэтеп көргеш, хуралдың киржикчилери бар мал чемнериң чөп ажыглаарынче, оларны малга бээринииң мурнунда эки болбаазыradып кылгаш, хумагалыг чарыгдаарынче, малда ажылдап турар кижилерге бүгү талалыг таарымчалыг байдалдарны тургузарынче, оларның ажыл-амыдыралынче ёзулуг салгыы човаашкынны салырынче улуг киҥээнгейни угландырып турган.

Часкы хөвү ажылдарынга белеткелче онза киҥээнгейни салыр херек. СЭКП ТК-ның механизаторларга чагаазында, мал ажылдакчыларынга кыйгырыында салдынган сорулгаларны күүседиринче күш-ажылчы коллективтерни мобилизастаар талазы-биле организакчы ажылды күштелдирери негеттинип турар.

Семинар-хуралдың ажылынга СЭКП ТК-ның Көдээ ажыл-агый болгаш аъш-чем үлетпүр килдизиниң эргелекчизиниң оралакчызы Г. Г. Серёгин, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы, республиканың Күргагролетпүр даргазы Л. Б. Ермин киришкен.

(СЭТА).

ЖУРНАЛДЫҢ ЭЭЛЧЕГЛИГ НОМЕРИ

СЭКП ТК-ның «Партийная жизнь» деп журналының дөртку номерин парлап үндүрген. Ооң аге үүлү «СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шинтпирлерин күүседир талазы-биле Киев хоорайның партия организациязының ажылының дугайында» СЭКП Төп Комитединиң доктаалы-биле ажыттынган.

ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң 70 чылынга үткүүтүр «В. И. Ленин — социалистиг Төрээн чурттуң камгалаарының организакчызы болгаш сорук киржикчизи» деп бөлүк материалдарны, Совет Армиязының болгаш Шериг-Далай Флодуның Политиктиг код эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы В. Нечаевтиң «Армията болгаш Флотка эде тургустүүшкүнү: дайынчы бедик белен чорукту хандырар» деп үүлүн парлаан.

«СЭКП-ниң XIX Бүгүэвилел конференциязынга үткүүтүр» деп рубриканың адаанда редакцияның «Демократчыдылга — эде тургустүүшкүнүүн үндезини» деп үүлүн, партияның Витебск болгаш Карель обкомнарының пленумнарындан, ССРЭ-ниң Ставок тудуунуң министерстволуңун парторганизациязының хуралындан отчеттарны, партияның иштики демократчызын улам ыцай калбартыр дугайында иомчукчуларның тодаргай саналдарын киирген редакцияның почтазындан бөлүк үүлдерин парлаан.

Партияның Белгород обкомунуң бирги секретары А. Пономаревтуң «Суме алыры-биле — улуска, күш-ажылчы коллективке баары», партияның Коми обкомунуң секретары В. Осиповтуң «Медерелдиг сагылга-чурумга, четпестерге эштеш чок чорукка киржиидер» деп үүлдеринде, «Күрүне түңнелдерни чедип ап турар.

Бистиң кол-ла сорулгавыс — мурнакчыларның дүржулгазын бүгү улустуң чедип алыр үүлү болдурары. Чарыштыг фермаларның аразынга удур-дедир хынажырын, дүржулга солчур талазы-биле рейдилерни база өске-даа ажылдарны чыл дургузунда чорудары улуг ужур-дузалыг деп саналп тур бис. Ону нептередиринге республика солуннарын, радио болгаш телевиденнени кадбаа-биле ажыглаар херек.

Бис ооң ажыында малчыннарның хереглелдеринге болгаш негелдеринге дүрген дыннангыр болурун, эки күш-ажылчы хөөнүү хандырары-биле бүгүле күш база арганы-биле дузалаарынче культура, садыг, кадык камгалал, чонуң амыдырал хандырылга ажылдакчыларын кыйгырып тур бис.

Сүткүр мал ажылынга чедиишкиннерни быжыглап, көдээ ажыл-агыйның амыдыралы ужур-дузалыг чүгула адырын интенсивтиг хөгжүдеринге дээре малчыннарның дүржулгазын бар-ла арга-биле ажыглаарынче фермалар, совхозтар удуртукчыларын, зооветспециалистерни кыйгырдывыс.

Хүндүлүг эштер! Бистиң кыйгырыывыска харылап, социалистиг хүлээлгелерни чедиишкиннииг күүседиринге, аъш-чем программазын бот-тандырарынга бүгү-ле күжүүнерни салыр боор силер дээрзинге бүзүреп тур бис.

«3000» деп республика клувунуң кежигүннери — А. Баяндина, Л. Бизяева, Н. Волошина, А. Даржысат, Н. Донгак, О. Дөнгурак, В. Курзакова, М. Кыргыс, М. Монгуш, С. Оюн, Ч. Оюн, Т. Энгн-оол.

Бистиң үеживис

Тес-Хем районуңуң Самагалдай суурда көдээ Культура бажыңының уран түүл ажылдакчылары чонуңуң дыштанылгазын шын организастаар талазы-биле чогаадыкчы ажылдарны чорудуп турарлар. Бо культура одаандың ырының болгаш танцының шиите ойнаарының коллективтери тургустунган.

Ол ышкаш ында хөйүүн ырызының түүселделеринге хөй кижи киржип турар. Ыры-хөгжүмнүң ансамбли улустуң аалгаларын онзагай, чараш кылдыр ойнап, уран талантызын районуңуң ажыл-ишчилеринге каш удаа бараалгадып келген.

Самагалдайның уран түүл коллективи районуңуң болгаш республиканың көрүлделеринге каш удаа киржип, макталга киргеннер.

Ол районда уран талантылыглар-ның бирээзи — Елена Степановна Доңдувай (чурукта). 1976 чылда Кызылдың уран түүл училищезин доосказ, Самагалдайда Культура бажыңынга ажылдап кирген. Танцының болгаш ырының, шиниң бөлгүмнериниң ажылынга дузалажып, методиктиг дузаны чедирип, боду бот-тывынгыр уран түүлдү улам сайзырадырынга чогаадыкчы үлүүн киирип келген.

Елена Доңдувай аңаа улусчу чогаадылганың театрын организастап, чонга ойнап бээри-биле шилгерни белеткеп эгелээн. Эрткен чылда ооң удуртулгазы-биле белеткээн «Дуязаа» деп шиини суурнуң аныяктары чедиишкиннииг ойнааннар. Олар республика көрүлдезинге киришкеш, макталзы алган. Уран түүл удуртукчузу Елена Улан-Удэде культура институдун удавас доозар.

Оңдар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

МӨГЕН-БҮРЕННИҢ ТУДУГЖУЛАРЫ

Мөңгүн-Тайга районда «Мөген-Бүрен» совхозтуң Анчы-оол Доктугуевич Хомушку удурткан тудугжу бригадазында он ийи кижи ажылдап турар. Совхозтуң тудуг бригадазын А. Хомушку хөй чыл удуртуп келген. Бо чылдарның иштинде Мөген-Бүренде болгаш совхозтуң малчын коданнарында ооң холу-биле тудуп, ажыглалга киришкен тудугжулары хөй.

Совхоз төвүнде туттунган чуртталга бажыңнары, МТМ гаражы, столовая, чунар-бажың дээш, өске-даа тудугжулар А. Хомушкуйун тудугжу бригадазының ишчилериниң кылган ажылы. Тудугжулар эрткен чылын шалыпчы ажылдаан. Олар 996 дөрбелчин метр чуртталга шөлүн чогуур хуусаада туттукаш, ажыглалга киирген. 1038 баш хөй кирер үш кажаанны малчыннар коданнарында туткан. Малчынчар чурттаар үш бажыңны жи шынарлыг туткан. Мөген-Бүренде участок эмнелгезинге аарыг кижилерни чыттырып эмнээр он ороол бажыңны база тудуп берген.

Ажылынга ээ-харыысалгалыг, планныг онаалдаларын доктаамал ажыр күүседип турардарга Сарыг-оол Хертек, Балдаа Салчак, Николай Хомушку, Сарыын-оол Хертек хамаажыр. Районда тудуг организацияларының чарыжынга эрткен чылын А. Хомушкуйун тудугжу бригадазы тиилекти болган. Мөген-Бүрен көдээ Совединиң депутады А. Д. Хомушкуйун бригадазының тудугжулары бо чылын бедиткен социалистиг хүлээлгезин аазган. Олар хүлээлгезин күүседир дээш ыяымак ажылдап турар.

Успун-Доржу ИРГИТ.

Бир эвес бис бир чылда инек бүрүзүндеи 3000 килограмм сүттүг саап ап турар болзувусса, ол шуут савазырай бээр дээрзин М. С. Горбачев Целиноград хоорайга чуттавазынга айыткан. Шынап-ла, бистиң Тываның фермаларында бир инектен ынча сүттүг саар болзувусса, магалыг-ла болдур иймк.

Амгы үеде бистиң фермаларывыста сүт саалдазы ниитизи-биле кудуг. Таңдыда «Сосновское» дүржулга-бүдүүлге ажыл-агыйының Төп база «Кок-Тей» совхозтуң сүт-бараан фермалары бо көргүзүгге чоокшулап келгеннер. А чамдык фермаларывыста бир инектен чыл дургузунда 1000 килограммдан-даа эвээш сүттүг саап ап турар.

Бистиң республикавыска бир инектен 3000 кг база ооң-даа хөй сүттүг ап болдурунуң аргазын мурнакчыларның дүржулгазы бадыткап турар. Ол сорулга-биле Агроүлетпүр комплекс ажылдакчыларының профсоюзтуң обкому биле «Тувинская правда» солуунуң редакциязы бир инектен-ле үш муң килограмм сүт саптан саанчыларның клувун тургускан. Ооң баштайгы тургузукчу хуралы эрткен. Үк клубтуң кежигүннери кыйгырыг хүлээп алган. Ону моок адаанда парладывыс.

Машиналыг саалда операторларының, «3000» деп республика клувунуң кежигүннериниң Тыванының малчыннарынга

КЫЙГЫРЫЫ

Эртем эштер!

Бистер эрткен чылын бодувустуң болүүвүсте инек бүрүзүнден ортумаа-биле 3000 килограммны база ооң-даа хөй сүттүг саап алган машиналыг саалда операторлары «3000» деп республика клувунга каттыштывыс. Клубтуң баштайгы тургузукчу хуралынга сүт-бараан фермаларында ажыл-херектиң байдалын чугаалажып көрдүвүс, дуржулгавысты солуннаш, Тываның бүгү малчыннарынга кыйгырыг салыр деп шиитпирледивис.

СБФ-ларның дыка хөй коллективтери эрткен чылын багай эвес ажылдааннар. Ниитизи-биле республикада инек бүрүзүнүң продуктулуг чоруу мурнуку чылга бодаарга барык 140 килограмм көвүдээн болгаш ам 1791 килограмм четкен. «Сосновское» дүржулга-бүдүүлге ажыл-агыйының Төп база «Кок-Тей» совхозтуң сүт-бараан фермалары бир инектен 3000 килограмм сүт саап алырынга дыка-ла чоокшулап келген. Ынчалза-даа инектиң продуктулуг чоруу чавыс. бир инектен чылда 1000 килограммдан эвээш сүттүг саап турар. мыдыг фермалар бээн бар.

Бөгүн бистер — «3000» деп республика клувунуң кежигүннери — 12 кижи бис. Ол хире үш мунчулар республикага мурнунда турбаан. Ынчалза-даа ол мергүзүг саанчыларның көл нурузунда анаа норма апаар дээрзинге бүзүреэр бис. Орта бүгүле түүлдер бар. малчыннарның профессионал мергежили өзүп, оларның ажыл-амыдыралының байдалдары экижип турар. Дыка хөй СБФ-ларда столоваялар, буфеттер, магазиннер, хеп чуур черлер бар. Малчыннар чуртталга бажыңнары-биле хандырынган. Совхозтарның бүгүле адырлары бо чылдың эгезинден бээр бот-орулга-чарылганың принциптери-биле ажылдап эгелээн үеде, ажыл-херектериниң чаагай чоруу колдуунда бистиң кижи бүрүзүнүң ак сеткилдиг күш-ажылынган, күш-ажылчы болгаш технологтуг сагылга-чурумдан хамаажыр. Бистер фермаларның специалистери база бригадирлери-биле кадыг коллективтерге ажыл-ишти чорукту тургузар, күш-ажылдың бедик бүдүрүмчүлүүн чедип алыр ужурлуг бис.

Чамдык сүт-бараан фермаларында сүттүң бот-үнезин ам-даа бедик, ооң шынары чавыс. Материалдыг курлаырларны камнаг болгаш ажыктыг кылдыр ажыглаары, шынарның дээди категориязы-биле продукцияны садарын көвүдедири — бистиң кижи бүрүзүнүң сорулгазы ол.

Коллективтиң чедиишкиннериниң үндезини бригада керээзин, сүт бүдүрериниң шуушторулга-цех системазы база малдың бөш саның өстүрери, ийи эөлчег-биле ажылды шинтеедири болур дээрзин дүржулга көргүүп турар. Ниити малдың генетиктиг байдалы кайда-ла бедик, малдың халдавырлыг аарыглары-биле демиселди кайда-ла ажыктыг кылдыр чорудуп турарыл, чем баазазын быжыглаар дугайында кайда-ла доктаамал сагыш салып турар болдур, ында эки түңнелдерни чедип ап турар.

Бистиң кол-ла сорулгавыс — мурнакчыларның дүржулгазын бүгү улустуң чедип алыр үүлү болдурары. Чарыштыг фермаларның аразынга удур-дедир хынажырын, дүржулга солчур талазы-биле рейдилерни база өске-даа ажылдарны чыл дургузунда чорудары улуг ужур-дузалыг деп саналп тур бис. Ону нептередиринге республика солуннарын, радио болгаш телевиденнени кадбаа-биле ажыглаар херек.

Бис ооң ажыында малчыннарның хереглелдеринге болгаш негелдеринге дүрген дыннангыр болурун, эки күш-ажылчы хөөнүү хандырары-биле бүгүле күш база арганы-биле дузалаарынче культура, садыг, кадык камгалал, чонуң амыдырал хандырылга ажылдакчыларын кыйгырып тур бис.

Сүткүр мал ажылынга чедиишкиннерни быжыглап, көдээ ажыл-агыйның амыдыралы ужур-дузалыг чүгула адырын интенсивтиг хөгжүдеринге дээре малчыннарның дүржулгазын бар-ла арга-биле ажыглаарынче фермалар, совхозтар удуртукчуларын, зооветспециалистерни кыйгырдывыс.

Хүндүлүг эштер! Бистиң кыйгырыывыска харылап, социалистиг хүлээлгелерни чедиишкиннииг күүседиринге, аъш-чем программазын бот-тандырарынга бүгү-ле күжүүнерни салыр боор силер дээрзинге бүзүреп тур бис.

«3000» деп республика клувунуң кежигүннери — А. Баяндина, Л. Бизяева, Н. Волошина, А. Даржысат, Н. Донгак, О. Дөнгурак, В. Курзакова, М. Кыргыс, М. Монгуш, С. Оюн, Ч. Оюн, Т. Энгн-оол.

ДАЛГАНДАН БЫЖЫРАР ЧЕМНЕРНИ КӨВҮДЕДИР

САРЫГ ХҮРЕҢ, ЧААГАЙ АМДАННЫГ ХЛЕБ ДУГАЙЫНДА

Кол-ла чүүл—ооң шынары, ооң-биле хандырылгага үзүктелиишкин болдурбазы

Столдарга салыр чемнериивис хүн келген үдуун шизы-бүрү болуп, хоолулуу дам бар чыдар. Ногаалар база сүт продуктулары улам ковүдевишаан. Ынчалза-даа хлеб хүндүлүг черии ээлевишаан.

Хлеб организминиң белокка хереглелиниң 300 хире хуузун, углеводтарга, витаминнерге, фосфор дузуга, бестерге хереглелдиң 50 хуузун хандырып турар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Хлеб пекарня болгаш макарон кылыглар эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы Чечек Дандаровна АРТЫНА-биле бистиң корреспондентивис Дайзы САЛЧАК ужурашкан, дараазында интервюону кылган.

— Ажыл-херекти башкарып чорударыкшың амгы чаа байдалдарында силерниң бүдүүлелерде кандыг өскерлиишкиннер болуп турарыл, Чечек Дандаровна?

— Эде тургустунуушкунуң ийиги үе-чадазында келгенивисти коңчуг эки билип турар бис. Ажык-чарлыг чорук, калбак демократия кижилерниң бот-идепкейин көдүрүп, даандырган херекке хамаарылгазын эки талазынче өскерткен. Бүдүүлелерниң ажыл-чорудулгазы шуудап эгелээн. Бригада керээзинче коллективтер колдуунда шупту шилчээн.

Коллективтиг керээ күшажылчы коллективтериң эге үүрлери болур бүдүүлге бригадаларының, звеноларның, цехтериң ролюн бедиреринге үндезилеттинген ажыл-агый иштиниң бот-орулга-чарылгалыг холбаазының алээн нептерекгей хевири деп түвени угаап билип, сайзырадып турар бис. Күш-ажылчы коллективтерни керээ негелдерииге киргеннивистиң түңнелинде олар ажыл-агыйның иштики саналжылгазын кызымак өөренип, оларга чедирген бүдүүлге даалгазын күүседири-биле холбашкан айтыгларны дарый шиитпирлээрин чедип ап турар.

Ажыл-агыйның иштики саналшыкынга үндезилээн керээ-биле ажылдаарга камналга чуруму шыңгыы сагыттынар, материалдыг курлавырларга болгаш эт-хоренгиге артык чарыгдалдар эвээжээр, коллективтиң ажылы тодаргай көстүп келир. Күш-ажылчы эге коллективтерге бот-орулга-чарылга ажылчыныарның идепкейин көдүрериие, бүдүүп турар продукциязының ажыктыын бедиреринге дээштиг салдарын чедире берген. Керээлиг бригадалар эвээш чарыгдалларны үндүрүп тургаш, эки шынарлыг, хөй продукцияны бүдүрмеге сонуургалы улгаткан.

Эргижирээн дериг-херек. селдер ажылга шаптык ужураштырып турары билдингир. Ол болгаш өске-даа четпестерни чайладырының колдуунда шупту шилчээн.

Коллективтиг керээ күш-ажылчы коллективтериң эге үүрлери болур бүдүүлге бригадаларының, звеноларның, цехтериң ролюн бедиреринге үндезилеттинген ажыл-агый иштиниң боторулга-чарылгалыг холбаазының алээн нептерекгей хевири деп түвени угаап билип, сайзырадып турар бис. Күш-ажылчы коллективтерни керээ негелдериие

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

Улус ажыл-агыйынга хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылың үнелеп көргенинииң демдээ кылдыр ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден «Күш-ажылдың хоочуну» медаль-биле шаңнаары болза:

КЫЗЫЛ ХООРАЙДАН

Илья Петрович **Байбородин** — «Тыва автотранс» каттыжыышкынның № 3 АТБ-зиниң чолаачыны.

Николай Прокопьевич **Барышев** — Тыва АССР-ниң прокурорунуң оралакчызы.

Анатолий Михайлович **Блинов** — Улуг-Хем ыяш-үлетпүр ажыл-агыйының трактористи.

Валентина Фёдоровна **Болгова** — Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң назы четпээн уруглар түр хүлээп алыр черииниң повары.

Лилия Михайловна **Верещагина** — Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң сан-хөө болгаш чээлги талазы-биле килдизиниң начальниги.

Василий Александрович **Вильмов** — «Тыва суг тудуг» трестиң механизация эргелелиниң чолаачызы.

Яков Петрович **Витнер** — Респотребсоюзтуң садыг баазазының чүдүрүкчүзү.

Василий Максимович **Говчаров** — «Тыва суг тудуг» трестиң механизация эргелелиниң чолаачызы.

Нина Александровна **Дежнёва** — Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң септелге-монтаж комбинадының кол бухгалтери.

Николай Никитович **Дикий** — «Тыва суг тудуг» трестиң № 2 мехколонназының чолаачызы.

Тамара Павловна **Донгак** — № 2 ортумак школаның башкызы.

Октябрина Анатольевна **Дроздова** — «Тыва автотранс» каттыжыышкынның № 3 АТБ-зинде план-экономика килдизиниң начальниги.

Николай Михайлович **Забродин** — «Тыва зът агроүлетпүр» каттыжыышкынының чолаачызы.

Светлана Леонидовна **Иверсина** — «Тыва коммунэнерго» бүдүрүлгезиниң ажылдакчызы.

Николай Григорьевич **Князев** — «Тыва суг тудуг» трестиң автобаазазының чолаачызы.

Людмила Иннокентьевна **Козьмина** — дүлей уругларның республика школа-интернадының кижизидикчи башкызы.

Мария Александровна **Кочнева** — «Оптика» магазинииң техажылчыны.

Александр Трофимович **Кухтин** — Улуг-Хем ыяш-үлетпүр ажыл-агыйының автослесары.

Александра Александровна **Максименко** — «Тыва зът агроүлетпүр» каттыжыышкынның хеп уштуп азар черииниң ажылчыны.

Маргарита Андреевна **Малыгина** — Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң өртек талазы-биле экономизи.

Василий Григорьевич **Маиаков** — «Тыва хамаатты тудуг» трестиң септелге-тудуг эргелелинде бызаңчы-бетоициктер бригадири.

Лидия Викторовна **Маршарова** — «Тыва зът агроүлетпүр» каттыжыышкынның ажылчыны.

Зоя Григорьевна **Черкашина** — хлеб комбинадының булочка цегииниң бригадири.

Полина Ивановна **Черкашина** — хлеб комбинадының кол бухгалтериниң оралакчызы.

Екатерина Павловна **Шамарина** — аъш-чем бараанар садыынын № 19 магазииниң ажылдакчызы.

Галина Ивановна **Эльмоярова** — Респотребсоюзтуң садыг баазазының секретарь-машинакчызы.

Григорий Осипович **Яковлев** — «Тыва хамаатты тудуг» трестиң септелге-тудуг эргелелинде бызаңчы-бетонщик.

БАЙ-ТАЙГА РАЙОНДАН

Кусаал Севекович **Салчак** — СЭКП райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизиниң оралакчызы.

КЫЗЫЛ РАЙОНДАН

Зинаида Александровна **Блинова** — чоннуң амыдырал хандырылгазының районда бүдүрүлге эргелелиниң техажылчыны.

СҮТ-ХӨЛ РАЙОНДАН

Мыйтык Даржааевна **Колхозбай** — районнуң төп эмнелгезиниң уруглар яслизиниң нянязы.

Даваадыр Норбуевич **Монгуш** — Карл Маркс аттыг совхозтуң малчыны,

Конгар Дас-Эникович **Монгуш** — Карл Маркс аттыг совхозтуң механизатору.

Часкалмаа Курбааевна **Монгуш** — Карл Маркс аттыг совхозтуң ажылчыны.

Чылбак Ыдым-ооловна **Монгуш** — районнуң төп эмнелгезиниң яслизиниң ажылчыны.

Седимаа Агарговна **Ондар** — райпо столоваязының повары.

Совуй Чамзырыновна **Ондар** — райпонуң хлеб бы-жыкчызы.

Чечекмаа Кунчуимеевна **Сат** — районнуң төп эмнелгезиниң санитарказы.

Тас Начыновна **Шыырап** — Карл Маркс аттыг совхозтуң саавчызы.

Тыва АССР-ниң Дээди Соведииниң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Соведииниң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай, 1988 чылдың январь 29.

Февраль 13—Будапештини немец-фашистиг эжелекчилерден хостаанының хүну (1945 ч.)

БУРУНГУ БОЛГАШ АНЫЯК ОБУДА

Баштай Аквинкум дээр бурунгу рим хоорайның бузундуларының аразынга чоруп чорааш, удур-дедир каржып эрткилээн кудумчуларны, садыг төптерин болгаш спортчу аренаны көрүп болур. Бо бүгү венгр найысылалдың районнарының бирээзи-дир. Ону Обуда дээр, өскээр чугаалаарга Эрги Буда-дыр ийин. Бодунуң хөй чүс чылдарда үргүлчүлеп келген төөгүзүнүң дугайында сактыышкынны ол ам-даа камныг кадагалап турар. Оон-биле кады ол кончуг дүрген хөгжүлделиг район. Ында чаа бажыңнар хөй туттунган. Оон чурттакчыларының хөй кезии — аныяктар. Бичии уругларның санын безин алырга, чижээ, Обуда Будапештиде бирги черии бүзүрелдиг ээдеп турар.

— Сөөлгү оң чылдар дургузунда бистиң районувус чогум-на революсчу өскерлиишкиннерни чурттап эртип турар деп чугаалап болур мен — деп, район Соведииниң күүсекчи комитединиң даргазының оралакчызы Шандор Панцел беседаны эгелээн. — Оон чурттакчыларның садыын эргелекчизи.

Мария Трофимовна **Фефелова** — Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң назы четпээн уруглар түр хүлээп алыр черииниң дезинфектору.

Артём Семёнович **Финогентов** — Тываның геологиязынчилел экспедициязының чолаачызы.

Зоя Григорьевна **Черкашина** — хлеб комбинадының булочка цегииниң бригадири.

Полина Ивановна **Черкашина** — хлеб комбинадының кол бухгалтериниң оралакчызы.

Екатерина Павловна **Шамарина** — аъш-чем бараанар садыынын № 19 магазииниң ажылдакчызы.

Галина Ивановна **Эльмоярова** — Респотребсоюзтуң садыг баазазының секретарь-машинакчызы.

Григорий Осипович **Яковлев** — «Тыва хамаатты тудуг» трестиң септелге-тудуг эргелелинде бызаңчы-бетонщик.

БАЙ-ТАЙГА РАЙОНДАН

Кусаал Севекович **Салчак** — СЭКП райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизиниң оралакчызы.

КЫЗЫЛ РАЙОНДАН

Зинаида Александровна **Блинова** — чоннуң амыдырал хандырылгазының районда бүдүрүлге эргелелиниң техажылчыны.

СҮТ-ХӨЛ РАЙОНДАН

Мыйтык Даржааевна **Колхозбай** — районнуң төп эмнелгезиниң уруглар яслизиниң нянязы.

Даваадыр Норбуевич **Монгуш** — Карл Маркс аттыг совхозтуң механизатору.

Часкалмаа Курбааевна **Монгуш** — Карл Маркс аттыг совхозтуң ажылчыны.

Чылбак Ыдым-ооловна **Монгуш** — районнуң төп эмнелгезиниң яслизиниң ажылчыны.

Седимаа Агарговна **Ондар** — райпо столоваязының повары.

Совуй Чамзырыновна **Ондар** — райпонуң хлеб бы-жыкчызы.

Чечекмаа Кунчуимеевна **Сат** — районнуң төп эмнелгезиниң санитарказы.

Тас Начыновна **Шыырап** — Карл Маркс аттыг совхозтуң саавчызы.

Тыва АССР-ниң Дээди Соведииниң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Соведииниң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай, 1988 чылдың январь 29.

Башкарма Обуданың ол кезиин дыка эки билир мен. Бот-боттарынга кожалаичы берген бедик эвес бажыңнар, делгем эвес кудумчулар белдирлери, улуг эвес шөлчүгештер — эрткен чүс чылдың бо черлерге таарыштыр кылган тудугларының аян-шинчизи ындыг. Маңаа ам чаа туристиң топ тударын планнап турар. Бажыңнарның мурнуу талазын өскертпейн хевээр артырар, шөлдериниң болгаш кудумчуларның эрги туруштарынга дегбес. Чаарты кылган бажыңнарга делгелге залдарын, магазиннерни, кафелерни, а шөлдериң бирээзинге — чечек рыногун ажыдар. Чуртталга квартиралары база ол хевээр артар. Олар шупту бүгү-ле таарымчалыг байдалдарлыг апаар. Оларның чартык кезиин чурукчуларга, скульпторларга бээрин көрген. Олар чаа төптүң каасталгазын кылырынга үлүүн киирерлер.

— Бо планнарны амыдыралга боттандырары элээп туруп турар. Олар ниитизи-биле ам-даа алды муң дире квартираларны тудуп бээр. Чаа конструкция, чаартылга кылырының планнары бар.

Өскерлиишкиннер дегбээн ол районуң база бир кезии артып калган. Ам көөп-аңаа ажылчын холдар деггени олдур...

Мээң беседалажып орар кижимниң чугаалаар бодаанны Обуданың ол кезиин дыка эки билир мен. Бот-боттарынга кожалаичы берген бедик эвес бажыңнар, делгем эвес кудумчулар белдирлери, улуг эвес шөлчүгештер — эрткен чүс чылдың бо черлерге таарыштыр кылган тудугларының аян-шинчизи ындыг. Маңаа ам чаа туристиң топ тударын планнап турар. Бажыңнарның мурнуу талазын өскертпейн хевээр артырар, шөлдериниң болгаш кудумчуларның эрги туруштарынга дегбес. Чаарты кылган бажыңнарга делгелге залдарын, магазиннерни, кафелерни, а шөлдериң бирээзинге — чечек рыногун ажыдар. Чуртталга квартиралары база ол хевээр артар. Олар шупту бүгү-ле таарымчалыг байдалдарлыг апаар. Оларның чартык кезиин чурукчуларга, скульпторларга бээрин көрген. Олар чаа төптүң каасталгазын кылырынга үлүүн киирерлер.

— Бо планнарны амыдыралга боттандырары элээ

АНКЕТА

Дарга келгеш, кабинетке
Тактагалдай болу берген:
Ширээзинден ону кым-даа
Шимчедирни диттип
чадаан.
Дашкаар, ишкээр
чалараарда,
Дарга-бошкаа үдедип аар.
Баар чер ырак, чоогу
дөмей —
Машина чок кылаштавас.
Малгаштыг хүн, бир-ле
шефке
Баштай ону аскергей мен:
Папка — холда, шляпа —
тейде,
Баскан хеп-сын,
«мончар» — кылаң!
— Шалын ажыл үезинде
Чадаг канчап келир чүвел?
Сут-чар идин,
хөректээштиг —
Чуду-кара сус чок силер?
Аңаа, бодүүн ажылчынга
Албан-хаакчыт чижээнер
кай?
Давыдов* шаа эрткен
болгай,
Даргалар! — деп өөрүн
сургаая...
Даргалааш үр апарган бол,
Таныыр кижи ону танывыр,
Ырак-үзак кадарчылар
Ынаар сураан дыңнаан
болур.
Ак-оол дарга дугайында
Анкетага харыылар бо:
«Адын дыңнаан боордан
башка,
Арнын черле көрбээнин
шын».
Чылтычының сөстери ол.
Шында малчын мынчаар
бижээн:
«Ийет, ону Майның 1-де
Индирге бир көрген-дир
мен».
«Сүбботада, улуг-хүнде
Чүнар, аалдаар, аңнаар
дээнде,
Човуланыыг дарга бо» деп,
Чолаачызы мулдурлап
каан.
«Кедергей-ле халалыг»
деп,
Херээжен хол үжүү
шыйган,
Канчашташ-ла, адын
салбаан,
Кадайынызы болган
дишкен,
«Бурган-дыр ол,
Богда-дыр!» деп,
Бухгалтер эш түңнеп
бижээн.
Оон ынай төөгүп
канчаар,
Ооң-биле чөпшээрежикил.
Ажык-чарлыг анкетавыс
Аксын маңаа хаан каалы:
Даргавыстың аажызы ам
Тайылбыр чок билдинген
боор.

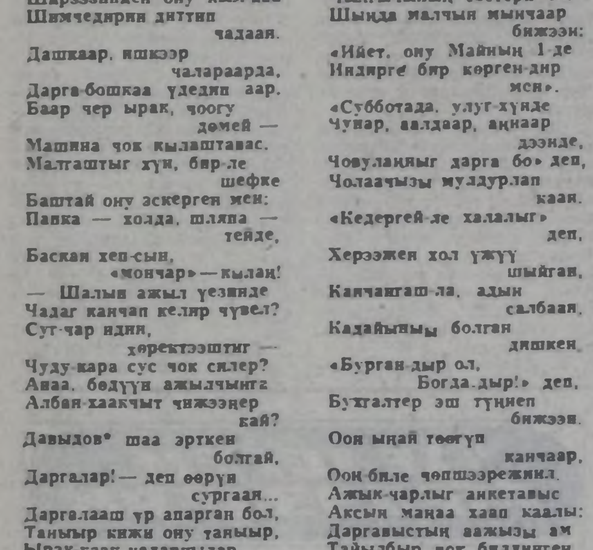
Салчак МОЛДУРГА.

*Семен Давыдов — «Ангарган кур черниң» кол маадыры.

ИЗИМ АРТКАН

Чалыы үем соомда калган,
Чаңгы-даажы дыңналбас.
таан.
Ынакшыл база шалба
четпес,
Ында-хаая сактыр-дыр
мен.
Ырап келген чурттагланда
Ажылдап каан изим арткан.
Ынчангаштың хомудал чок
Аксым-кежиин ырлап чор
мен.
Эз көрнүп, аныяк шаам:
— Этлип кел! — деп, кыйгы
салза,
Човаг-шылаан үтту каапкаш,
Шошкуп-даа бол, чедик-
сээр мен.

Экер-оол КЕЧИЛ-ООЛ.

Кандыг кончуг соок
чүвел?
Кажан старт болур ирги?
Хаагыя-биле
маңнапсыныза,
Кайын мынчаар дөңар
деп мен.

В. САВИНЫХТЫҢ фотозу.

КАРА БЫШКЫ

Чечен чугаа

Бодум ындыг улуг-даа эвес хоорайда чурттап турар мен. Иштинде изиг, соок суглуг бажың алыр дээш оолугра үр-ле турдум. Бажың алган хүнүмде амыраанымны чүге дениээр боор! Чалгынныг чүве болза, дээрге чедир ужугуп, чакпалыг амытан болза, далай дүвүне-даа кирер чыгыы болган мен.

Чылыг, чырык бажыңымга алды чыл хире чурттап чорумда, туалеттиң сүү доктаамал шингейндир агып турар апарган. Кижилерниң ыыт-шимээнни чидип, машина-техниканың даажы чавырлып, дүн дүжерге, сугнуң шаалаары дам баар. Харындаа чазын мөөреп баткан шапкын хем сүү сагындырар. Сөөлүнде-сөөлүнде, ооң шак ол даажынга мырыңай харам базырныгып турар апарган мен.

Бир дүне дүжүмде кадыр-каскак даглыг черге чоруур-дур мен. Бозур хаяларлыг мээс черге, салгын үүнче саглаңнадыр чалгып чыдар кып-кызыл чечектер көрүп кагдым. Амыраарым аажок. Мээң кадайым кижи аайындан эртпес, төпшүл болгаш хөңнү база үян. Ол чечектер дээнде бир-ле тының садар. «Адыр, ээсче таптыг үне бергеш, чаагай чыттыг чәраш чечектерден кадайымга чүлүп аппарып берейн» деп бодавышаан, дагже үнүптүм. Кызып чораш, кызыл чечектерге кымчы дурту четпейн чыткаш, дажыг хем сүүнче тайгактап-ла баттым! Хемниң дааш-шимээни дээрге, кулак уюк. Ооң шаалаан-шинілээн агымынга часкатпышаан, хемни куду бадып чыдыр мен «Амы-тыным алыңар!» —деп алгырып-ла үндүм. Оттуп кээримге, кадайым мени силгип тур. Дербүзүм-даа кончуг, орундан аңдарылгаш, шала кырында чыдыр мен. Күлаамга бир-ле дугаарында илдиккен дааш туалетте сугнуң шаалаары болду.

Бо-даа болбаан херек-тир дээш, ажылдан шөлээ дилеп алгаш, септекчи чалап кааш, бажыңга маңап ор мен. Дүшү эрткен соонда аксында таакпы чыриктап алган аныяк әр бо келди. Кыйгырткан үжурумну аңаа бирден-бирээ чокка чугаалап бердим. Ол холунда ыртак кара сывырындаа-биле хоолайжыгашты соктап көргеш, суг чыглыр шой саваже бакылай берди. Ол ооң иштинде борбак кара бышкыны адыргаш, бок төгер хуунче октапты. Оон мынча дидир: «Кылыры берге чүве-дир. Мындыг бышкыдан баштай садып алыңар, ооң соонда чугаалажыр бис». Ындыг бышкыны кайгын садып ап болуруи айтырарымга: «Ол кайы-даа садыгда чок. Баазада безин чок. Баазада бар-даа болза, чурттакчыларга сатпас, Оңу чүгле бистиң мастеривистен чөпшээредип ап болур, а бистиң мастеривисти тывары ындыг-ла белен эвес» — деп тоолдай каапкаш, базып чоруй барды.

Чаъска хөме куттурган бора-хөкпеш дег, мунгарай-ла бердим: «Балалыг-ла бышкы-дыр. Оңу дилеп тывары олүм чок Кащейниң өлүмүн дилээри-биле дөмей чүве эвеспе»...

Ол бышкыны таныш-көрүштер-даа тавариштыр дилээш тыппадым. Оон үжүн ажылга-даа олуртунмастады. Даргам менче сөөлгү үеде үзер бүга дег хыйыр көөр апарган. «Ажылдан үндүр хөөглептер ирги бе?» деп бодап келгеш, бышкы сүрегим соксаттым. Ынчалза-даа сугнуң шинілээп-шаалаан даажы менээ дыш бербестээн. Кижиже кончуттунар байтык, мени хыйыртап безин көрбээн кадайым, аъш-чем белеткээр өрээлге болганчокла аяк-сава коңгурадып, алгырып турар апарган. Өгбүледе «агаар» баксыраанывыбиле ажылга холдарым-даа туттунмастаан, аъш-чем безин боостааже ашпастаан. Кады ажылдап турар оорум безинди мээң ол өскерлиишкинимни эскерип турар болу берген. Шала чоок эштерим: «Чүге арып-доруп турар апардың? Эмчилеп, курорттап көрзүңзе?» деп сагыш човаар. А чамдык хоран дылдыг хопчулар: «Ол боор көрем! Кончуг кадайым деп турган чүвези ам «хемдип эгелээн!» деп артымга хыы ханып турганнар. Мээң дугайымда хөй үр-чар чугаа үнүп түрээ-даа, мээң хонүмну билиптер чаңгыс-даа кижи тывылбаан: кижи бүрүзү чүгле думчуун бораларынга өй болган...

Ол эң-не аар-берге хүннерде адаавыста каъта чурттап турар Сүрүнмаа үтбайны сактып келдим. Ажылдан баргаш-ла дораан ооң эжиннге барып үстүм. Соктаарымга—сурар, коңгажыгажында даа базарымга — шимээн чок. Эжикке холум-биле даяныптар дээримге, ооңум ажыттына берди. Сестп-сести кирдим-не. Сүрүнмаа үгбай дээрге, билбес, талывас кижизи чок, оруспап, тывалап, оңнап-солагайлап турда, эннежири чок ат болган кайгал амытан-на болгай! Оңу та канчап үттүп алгаым ол? Ооң бажыңынга кире бергеш, әлээн ыыткыр ыылдыр чөдүргүлээримге-даа шимээн чок. Кезек аайын тыппайн тура, дидиминеи бердим: «Бажында ким бар ирги?!». Үдуур өрээлден Сүрүнмаа үгбай чалык хүлүмзүрбүшаан, үнүп келди. Үдуп чытканы илдең.

— Бээр әртип кел, давайдавай. Вчера гости были, до утра гуляли, чедир дыш албайн бардым, буруудатпайн көр! — деп, орустап, тывалап холуп чугаалай-дыр.

Мен келген херээм дугайын чугаалап бердим. Ол менче кыжыраанныг характарын имиртип алгаш, мынча диди:

— Септекчилер-биле ким ынчаар чугаалажып чораан чүвел? Олариың-биле канчаар «чугаалажырын» мен сеңээ айтып берейн.

Сүрүнмаа үгбай-биле арабыста болган ол чугааның соонда, база катап-ла септекчини чалап алдым. Базала ынчангы аныяк оол келди. Мен ол кирип ордээ-ла, чалык мендилешкеш:

— Аванс кылдыр ап алынар аа — дээш, беш рубль сунду. Кижим мээң оомнуда херекке албайн, акшамны карманынче супкаш, мынча дидир:

— Бышкы даштын Агафонычыда бар чадавас. Бар болза кылыр-ла — дээш, үне болду. Удаткан чок улуг кирбиктерлиг ашак кижи-биле келди. Ашак ол хайыралыг кара бышкыны тудуп алган болду.

Септекчилер-биле ынчаар «чугаалажып» өөренип берген мен. Кожам үгбайның «алдын» өртектиг сүмедин өзугаар соодукчуну, телевизорну каш-даа катап кылдыртым.

Бир-ле дүне батарея чара тепкеш, изиг суг бүлгүрүп туруп берген. Ээлчегде септекчини кыйгыртырымга, сугну дамчывас кылдыр дуглап кааш: «Хүндүс өске улус келгеш кылып каар» деп мындыг.

Ажыл шагы эгелеп чорда, ийи кижи келди. Олар болган халапты шинчилеп көргеш, батареяның чара тепкен кезээн үштүп каапгылар. Арай улгады бергени кармаыындан таакпы үштүп, чырыктап алды. Шала аныяа «Удуур өрээлге таакпылай бээриңге, эпчок эвеспе?» дээрге, бирээзи таакпызын тура чок дедир суп алды. Чугааның хевиринден көөрге, «баштыңчызы» аныяк кижи ол-дур деп дораан билгеш, ол бичии хосталы бээр аразында, бар-ла турган беш акшам сундум. Ол менче эпчоксунуп көрүп келди: «Сылдыр чөдүргүлээримге-даа шимээн чок. Кезек аайын тыппайн тура, дидиминеи бердим: «Бажында ким бар ирги?!». Удуур өрээлден Сүрүнмаа үгбай чалык хүлүмзүрбүшаан, үнүп келди. Уд

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың февраль 14 воскресенье № 38 (13638)

1925 чылда үдезилеттингеи.

Өртээ 3 көпеек.

АЭРОФЛОТ БӨГҮН БОЛГАШ ДААРТА

Аэрофлот хүнүнүң бүдүүзүнде Москвага совет болгаш даштыкы журналистерге парлалга конференциязы болган.

ССРЭ-ниң хамаажы ужар чүүл министрииниң ораалакчызы Б. Е. Панюков чурттуң улус ажыл-агыйының база бир чугула адырының ажыл-чорудулгазының, келир үеден хөгжүлдезиниң дугайын тодаргай чугаалаан. Делегейде улут авиакомпанияларның бирээзи болур ССРЭ-ниң хамаажы ужар чүүл 1987 чылда 119 млн. пассажирни аргыштырган, делегейниң 98 чурттукче ужуп турар. Оң доктаамал оруглыг ажылдан турар.

Адырның ажылында четпес чүүлдер база бар. Хамаажы ужар чүүлдүң ажылын экижидер, ылангыя оон материал-техниктиг базазын быжыглаар талазы-биле хемчеглер алдының гурар.

(СЭТА).

ЧАА СОВХОЗТАР: СОРУЛГАЛАР УЛУГ

ӨШКҮ АЖЫЛЫН БҮГҮ ТАЛА-БИЛЕ ХӨГЖҮДЕР

Тыванның девискээриниң улуг муруузун даглар эзлеп турар, а ол дээрге өшкү өстүрээнге аажок таарымчалыг одарлар-дыр. Амгы үеде бисте төрүүр өшкү 50006, азы эрткен чылда турганындан 1888 баш хой. Өшкү дүгүнүң шынарының талазы-биле бистиң республика Россия Федерациязында ийиги черде — Оренбург областың соонда туруп турар. Ынчангаш Тывага өшкү өстүрээ чүгле бистиң республика ужур-дузалыг эвес, харын РСФСР-де белен чугула айтырыгның бирээзи болуп турар. 1986 чылда Тывага РСФСР-ниң Агроүдетпүркүркомунуң хой ажылының талазы-биле Казахстанның эртем-шинчилел институдунуң Соңгу-Чөөн салбырының база хой болгаш өшкү талазы-биле Бүгү-эвилел эртем-шинчилел институдунуң Алтайда салбырының эртем ажылдакчылары республикага өшкүнү өстүрээниң моон соңгааргы аргаларының дугайын өөренип көрүп чораан. Тывага оны өстүрээниң аажок улуг аргалары бар-дыр деп түңнел үндүргеш, ол талазы-биле ук специалистер боттарының санал-оналын чогуур черлерге кииргилээн. Оон түңнелинде, өшкү өстүрер талазы-биле тускайжыттынган 4 совхозту бисте 1988 чылдың январь 1-ден эгелеп тургускан.

Амгы үеде бисте колдуунда-ла ангор уксаалыг өшкүлер бар. 1986 чылда республикада бир өшкүнүң дүгүнүң ортумак өртээ 26 рубль болган. А Бай-Тайгада «Мурнакчы» биле «Тээли» совхозтарда 31—32 рубль болгулаан. Ангор өшкүнүң чаңгыс аай хилиң дүгүнүң бир килограммының өртээ 40 рубль чеде бээр. 1987 чылда «Тээли», «Мурнакчы», «Чыраа-Бажы», СЭКП-ниң XXII съездиниң аттыг база «Мөрен», «Кара-Хаак» совхозтар бир өшкүден-не ортумаа-биле 1,1—1,3 килограмм дүгүү кыргыш алганнар.

Ангор өшкүнүң дүгү база кежи шынарлыг, чараш болгаш чылыг хеп кылырынга аажок таарымчалыг. Ынчангаш оон дүгүнүң өртээ аар болурунуң бир чылдагаа-ны ында.

Бистиң республикага мурнуку чылдарда өшкүнү ажык чок мал дээш шуут-ла үзе садарынга четкен. Оон соонда уксаазын экижидип, ангор өшкүлер тыптып келгенде харын экономиканың бо чугула адырынче катап-ла улуг кичээнгейни салып эгелээн болгай бис. Оон түңнелинде чамдык ажыл-агыйлар ангор өшкүлерни механизастаан арга-биле кыргып турар апарган. Бисте өшкүнү өстүрер талазы-биле улуг дуржулгалыг мастерлер көвүдээн. «Күш-ажылдың хостуу» совхозтан Василий Доржу, «Тээлиден» Сандуу Салчак олар кызымак күш-ажылы дээш орденнер-биле таңнаткылаан. Ол ышкаш өшкүнү өстүрүп турар совхозтарда мурнакчылар бар.

Өшкү өстүрер талазы-биле тускайжыттынган совхозтарны бистиң республикада тургускан чорук ол адырны улам хөгжүдер, өшкүнүң уксаазын экижидер база ол малды ажаан азыраарының чаа дешилгелиг арганы тып ажыглаар сорулганы салганы ол. Оскээр чугаалаарга, чүгле экономика талазы-биле эвес, а эртем-шинчилел талазы-биле база кызыыр ажылдар бар. Бистиң совхозтарывыс бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкынче киргенде, өшкү дээрге хөй орулга киирер ёзулуг ажыктыг адыр боон турар. Өшкү өске малдың барбас черлеринге — кадыр дагларның мээстеринге оттаар. Ол талазы-биле база ажыктыг. Ол дүрген семирнчел, өзүтен мал. Хар улугда чадаң үнүштерин чип бала амыдыраар.

Мурнакчыларның ачызы-биле бистиң чамдык совхозтарывыс өшкүден хөй орулганы ап турар. Ол ышкаш чүс өшкүге оналаштыр 90 дан өрү анай адыр ажыл-агыйларывыс бар. Бир өшкүге оналаштыр дүк кыргыры нинти республикада база чоорту көвүдеп келген.

Ынчалла-даа чамдык ажыл-агыйларывыстың удуртукчулары база зооветспециалистери өшкүнү өстүрериниче, оон продуктулуун бедидеринче чогуур кичээнгей салбас болгаш анай, дүк кыргын алыр талазы-биле көргүзүлер күдү болгулаан таварылгалар бисте бар. Чижээ, Мөңгүн-Тайга район 1986 чылда чүс өшкүден 90 анай алган тур-гаи болза, арткен чылын оон барык 30 анай эвээш болган. Мал төлүн эвээштп алыр болганда, оон баш саның кайчап өстүрериз? 1987 чылдың январь 1-де 117406 өшкүлүг турган болгунуусса, бо чылдың оң-ла үезинде 114401 өшкү бар.

Бай-Тайга биле Мөңгүн-Тайга районнарның совхозтарында өшкүнүң баш саны кызырылган. Хөй өшкүлүг ажыл-агыйлардан «Сүт-Хөл», «Алдан-Маадыр», «Дөң-Терезин», «Торгалыг», «Күш-ажылдың хостуу» совхозтарда өшкү эвээжээн. Бо дээрге РАУК-терде уксаажылыпта болуктерп бала ажыл-агыйларының боттарында зооте-хниик-селекционерлер боттуг ажыл кылбайн турарыныц херечизи-дир. Шынап-ла, чамдык коданнарга эң эки шынарлыг өшкүлерни шилип тургусса-даа, олар чоорту чавыс продуктулуг чал-биле холушкан, дүктүң шынары эки, чаңгыс аай болурга, оон ортээ үлуг болуру бялдингир. 1986 чылда «Тээли» совхозтуң фабрикага дужааганы өшкү дүгүнүң 91,6 хуузу чаңгыс аай болган. Ынчан бо ажыл-агый бир өшкүден-не 1,310 грамм дүктү кыргып алган турган. Иниитизи-биле бо көргүзүг бисте чавыс. 1986 чылда дужаганывыс дүктүң 61,8 хуузу чаңгыс аай эвес болган. Моон алгаш көөрге, зооветспециалистерниң муруунда улуг ажыл турун турар-дыр. Өшкү кежин стандарт ёзугаар херип, кургатпас болганы-биле совхозтарның складтарында хөй-ле алгы-кеш анаа, ажыглал чок чыдарын база демдеглеп каары артык эвес.

Өшкү өстүрер талазы-биле тускайжыттынган совхозтарны Бай-Тайга, Тес-Хем, Сүт-Хөл, Улуг-Хем районнарда тургустунган болгай. Демократияның чурумун ёзугаар оларның удуртукчуларын болгаш кол-кол специалистерин ажылчыннарның хуралдарынга чажыт бадыраашкын-биле сонгаан чорук оларның харыысалгазын улаш бедидип турар. Оларның муруунда, шынап-ла, сорулга аажок улуг. Бай-Тайгы базымнар черде берге болуру бялдингир. Ынчалла-даа ук совхозтарның ажыл-ишчилериниң тура-соруу бедик.

Экономиканы болгаш социал хөгжүдениң дүргедедирил-биле олар боттарындан хамаажыр бүгү-ле чүүлдерни кылыр дээрзин совхозтарны организастап турда болгулаан хуралдарга чугаалап турганнар. Шак ол бедик көдүрлүүшкүнүү шын углап башкарар херек.

Перспективтиг план ёзугаар 1990 чылда өшкү дүгүн пинти республика 140 тонна, оон иштинде чаа совхозтарга 67 тонна чедирер. Оң-ла ажыл-агыйларга 1988—1990 чылдарда иниитизи-биле 13,3 муң дөрбелтии метр шөлдүг чуртталга бажыңнарын, 512 өөреникчи кирер школаны, 200 уруттга ясли-садты, 600 олуттуг үш клубтуг база 21,3 муң өшкү кирер кажааларны тудары көрдүнгеп. Өшкүнү өстүрер талазы-биле бисте перспектива аажок улуг. Чаа совхозтарга селекция төлтерин тургузар. Оларга 200-300 өшкүнү шилип алгаш, оларның шынарын экижидер, бир өшкүден дүк кыргырын чоорту 1, 8-2 килограмм, а дүктүң узунун 18 сантиметр, харын оон-даа узадыр сорулгалыг ажылды чорудар. Специалистерниң санап тура-ры-биле алырга, бистиң республикага өшкүнү 250-300 муң чедирер арга бар. Оң ышкаш бир өшкүнүң ортумак дениизин 38-40 килограмм чедирер. Агаар-бойдузу бистиң-биле дөмей кожавыс — Даг-Алтай автономнуг область шуут-ла чөөк бээр өшкүлерни азырап, өстүрүп турарын айтып каары артык эвес.

Бо үстүнде сан-чурагайлардан алырга, биске өшкү малды өстүрер талазы-биле сорулгалар аажок улуг. Оон аңгыда, чаа совхозтарга мал чеминиң баазавын тургузар. өшкү кыргырын механизастаар, мал ажылының кончуг чугула болгаш перспективтиг бо адырынга уксаажыдылганы экижидер харыысалгалыг ажыл турун турар.

Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркому чаа тургустунган совхозтарга сугтаттыг чаа шөлдерни кылыр, суг-гарылганың эрги системаларын чаартыр, сиген шөлдерниг бала одарларга культура-техниктиг ажылдарны кадбартыр, социал хөгжүдениң планнарын районнарның чогуур органнары-биле кадыл чогаадып кыдгаш, боттандырарынга дузалаар апаар.

Улуг-Хемде чаа тургустунган «Эртинелиг» совхоз өшкү талазы-биле республикада эң улуг ажыл-агый болуп турар. Ам-на 20 муң өшкү бар. 1988 чылда 420 муң рубль орулгалыг болур деп көрүп турар. Чүгле бо чылын бедик 15 тонна эки шынарлыг дүктү күрүпеге дужаар, чоорту барып чыдаала 20 тонна өшкү чоогун, 180 тонна ээттп дужаан, чылда бир миллион рубль арыг орулгалыг болур. Черле ынчаш, өшкү өстүрер тускайжыттынган совхозтар хөй арыг орулгалыг болур ужурлуг.

Чаа совхозтарның удуртукчуларының база зооветспециалистериниң сорулгазы болза, өшкү кадарчыларының ажылын өг-бүле керээзин-биле организастаар, оон ажыкдузазының дугайында малчыннарга хынамчалыг өөредип тайылбырлаар херек. Тускайжыттынган ажыл-агыйларның социал-экономиктиг хөгжүдениң дүргедедирил-биле күүнеден хөй түңнүг акша чөөлиин берген. Ынчангаш капитал салыышкының ой-шаанда база чүгле ол сорулга-биле чарыгдаары чугула. Бистиң чаа совхозтарывыс ол районнарда партия, совет база ажыл-агый органнарының доктаамал кичээнгейиниң төвүнге турар ужурлуг. Оларны тургускан районнарның хөгжүдезинге, экономиканы башкарырынга эптиг байдаларны тургусканы чугаажок.

Бистиң үеживис

Кызылдың төп поликлиниказынга эмчи дузазы алырыл-биле ээвэл турар кижилер эмчи сестрази Василиса Дырыскын-ооловна Суваңны мактаарлар: ол кижилерге эптиг-эзелдек, хостуг че-шагында бешин аңаа кээп, кижилериниң кадыкшылын экижидеринге үлүүн киире бээр. Кызылдың медицина училищезиниң доозукчузу коллективте бо хүннерге калбаргаи социалистиг чарыштың мурнуку одуруунда.

Василиса Дырыскын-ооловна Суваң коллектив кежигүннериниң хүндүткелии бодуунун ак сеткилдиг ажылы-биле чедип ап, хөй-нинтиниң ажылынга identкейлиг киржип турар. Келген кижилер оон чылыг чагыг сестерин дыңнаан. «Четтирдиниз, эмчи» деп өөрүшкүүн илередирлер.

ЧУРУКТА: эмчи сестразы Василиса Суваң.

Өндар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

«ШЫПГА» ХАРЫЫ

«ОДАКЧЫЛААН... БАШКЫЛАР»

Ындыг аттыг чүүлге Тес-Хем районнуң О. Шынаа суурда школаны, культура-спорт комплекизин болгаш өске-даа черлерни кышкы үеде чылыг, чырык-биле багай хандырыр турарын 1988 чылдың январь 19-та үнген «Шын» содунга шүүлгүүлээн. Аңаа харыыны СЭКП Тес-Хем райкомунуң секретары К. Ланчаа, район Совединиң күүсекчи комитединиң даргазының ораалакчызы А. Өндар редакциже чоруткан.

Шүүлгүүлелдиг чүүлдө фактыларның бадыткаттынганын, О. Шынаа суурда школаны, культура-спорт комплекизин болгаш өске-даа хөй-нинтии черлерни чылыг, чырык-биле хандырарын экижидер талазы-биле хемчеглерни ап чорутканын дыңнаткан. Школаның төп одалга черинге одакчыларны тыпкан, үредилген котёлду сентээн, электри күжү улаттырар чаа трансформаторну салган. О. Шынаа суурну төп электри шүгүмүнге 1989 чылдың IV кварталында кожары көрдүнгеп. Аңгы үеде белеткел ажылдары чоруп турар. Ол ажылдарны доозкан соонда, О. Шынаа суурнуң чылыг база чырык-биле хандырылгазы экижижир.

ЧУГУЛА АЙТЫРЫГЛАРНЫ ЧУГААЛАШКАН

Бо чылдың эгезинден тура долу бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкының байдалдарында ажылдап турар будуруулгелериниң, каттыжыышкынарының, министерстволарының болгаш ведомстволарының партия организациялаларының секретарьларының, удуртукчуларының, экономиктиг албаннарының ажылдакчыларының семинар-повүвелдерин хуралы дүүн, СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга болуп эрткен.

Семинар-повүвелдү хуралды СЭКП обкомунуң ийиги секретары Г. Н. Долгополов ажыттыкаш, чылдың баштайгы айының түңнелдерин сайгарып чугаалаан.

Долу бот-орулга-чарылганың ийи аңгы моделинге болганы чүге үлегүүр будуулгелериниң ажылының чамдык түңнелдеринге ССРЭ-ниң Курбанныышкынын Тыва республика эргелелиниң начальниги В. А. Бадулин доктааган. Тус-тус оназаашын турар адырларның будуулгелериниң долу бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның байдалдарынга ажылдап эгезээнинин чамдык түңнелдерин Тудуг-үлетпүр, Агроүлетпүр, Чуртталга-социал банкыларының Тыва республика эргелелериниң начальниктери Е. К. Золотарева (ораалакчызы), Т. В. Мурыгина, А. О. Донгий-оол олар илеткээн.

Долу бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкының чугула айтырыгларына, сорулгаларына хамаарыштыр санал-оналдарын хуусаа бетинде күүседир.

БЕДИК ШАҢНАЛ

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың бүдүүлгелеря эрткен чылын шалыпчы ажылдап, планнарын, социалистиг үдээлелерин бүгү көргүзүглер аайы-биле ажыр күүсеткен. Күш-ажылдың бүдүүктүлүүн 21,6 хуу бедиткен. Планнаан ажыр 8200 тонна сорттуг даг-дүгүн Төрээн чуртка бергеи.

Чоокта чаа комбинаттың директору Ю. Т. Комаровтуң, партком секретары А. Н. Шулеповтуң, профком даргазы М. Б. Ховалыгның адынга Москвадан ССРЭ-ниң түдүг материалдар үлетпүрүнүң министри С. Ф. Воеңушкинниң ат салганы чазак телеграммазы келген. 1987 чылда Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжының тиилекчизи кылдыр «Тыва даг-дүгү» комбинатты саналаш, Түдүг материалдар үлетпүрүнүң министерствозунуң коллегиязының болгаш оң адырның профэвилел Төп Комитединиң бирги шаңналы — шиилчир Кызыл туктуг, 33.780 рубль, оон иштинде мурнакчыларны шаңнаарынга 23.710 рубль-биле кадыгтынсыр деп шиитпирни дыңнаткан. База ол ышкаш комбинаттың бүгү ажылачыннарынга, инженер-техниктиг ажылдакчыларынга күш-ажылчы чеминишкини дээш байыр чедирип, 1988 чылдың оналаадаларын хуусаа бетинде күүседип. Бүгү-эвилелдиң XIX партия конференциязын толептиг үткүүр бүүдүрелии министр илереткеи.

Хөй наңмоналдыг, эп-нигыралдыг коллектив январьда шүдүргү ажылдап, 10.400 тонна даг-дүгүн бүдүрер планын 1002 тонна ажыр күүседип, планга немей нормативтиг арыг продукциязыны бергеи. Транспорт цехи, чылыг-биле ажылдаар электростанция, дузалал транспорт цехи чарышка шылараан.

Бедик шаңналга сорун киргеи коллектив февральдың үлүүн хуусаа бетинде күүседирин хүлээнгеи.

Александр ХЕРТЕК.

Чонның хостуг үези

ЧАЛГААРАНЧЫГ ЧАҢГЫС КЕЖЭЭ

Улуг-Хем районнуң девискээринде культураның 19 клуб албан черлери ажылдап турар. Ында дээдн эртемнит 4 ортумак тускай артемнит 9, нинтизи-биле 45 кижи хаара туттунган. Ажылчы чонның дыштанылгазын чөптүг оргапиластаар дээш олар кандыг ажылдарны чорудуп турарыл? Маңаа харыы алыры-биле рейд бригадазының кежигүнүнери февраль 6-да, субботада, районнуң барык бүгү сууларынче аттанылпкан.

Кежээкиниин 8 шак чоокшулап турда, Арыг-Үзүү суурунуң ийи каът Культура бажыныига келдивис. Оон адакку каъдыига кымга-даа ужурашпадывыс. Шып-ла шыпшың. Культура одаанын ишти соок. харын-даа эзнзиргей. Көрүкчүлер залының ишти делгем-даа болза, оон ханалары дирлиг, дээвириниэеи эөремчик дузактары халайып балып келгеи.

Культура бажыныиың директору Юрий Маадыр-оолга ийиги каътка ужураажы бердивис.

— План ёзугаар бүгүн тоол кежээзи организастаар ужурдут чүве — деп, ол чугаалады. — Кочегарлавыстың бир удаа эвес үрелип турары ол-дур, мичангаш мында соок. Улус чыглыры-даа чөгенчиг боор. Тоолчу Шойдак-оол Ховалыг-биле ужураажылга болбаза-даа, дискотека албан болур.

Библиотеканың эжиниже кара шооча астына бергеи тур. библиотекарь Екатерина Шаравии Улаи-Удэнии культура институдунче сессиялап чоруй барган.

Каш балым черде турар школага кире душтувус. Мында чылыг болгаш хеглут болду. Устуку класстың өөреникчилериниң кижилгези-биле дыштанылга кежээн даажыгы, солун эртип тур. Өйүүге девашкыр хөгжүм болгаш чиэнешкеи өнүүг оттаар, үстүкү классчыларның өөрүшкүдүг арынары школада хостуг үеии эрттирерии чөптүг шиитпирлээнии дереэиилеп турду.

— Хөгжүм аппаратураэын өөреникчилер боттары чайгы үеде совхозка ажылдаан акшазы-биле сазып алды — деп, бистиң айтырывыска 8 «а» класстың башкызы Вика Алдын-ооловна Солдуп харыылады.

Бистиң баргаи хүнүвусте суурга совхозтуң контора ажылдакчылары улусчу дружинаның дежурныйлаашкызынче үнер турган. Херек кырында ол кежээ Культура бажыныига совхоз директору Ч. Н. Чигжит-ла, партком секретары Я. М. Дамба-даа, совхозтуң специалистеря-даа көүлбээн.

Арыг-Үзүү суурга болаарга, совхозтуң салбырлары Иштии-Хемге болгаш Арысканга «Аам, ачам база мен — спорттчу ог-бүле бис», «30 хардан-ер назылыгларга» деп кежээлер болгаш таиды болгулаан.

Торгалыг суурга ол кежээ ортумак школаның классчар ааиы-биле ураи чүүл көрүлдеэн болуп эрткеи. Культура бажыныига ноң хөй-биле чыглаан. Оларның арааныга «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң директору Г. С. Седевии-ла, партком секретары Е. А. Шалганы-даа көргүвүс.

Моон муруиунда совхозтуң Чодураа салбырында байдалдыка нарын турган. Ам-на Культура бажыныига чылыг болгаи чырык апаргаи. Ураи чүүл болгулуунуң харжикчилериниң кедер хевии моон муруиида быле-даара октап каар тургаи, ам оларны эскыыштарда делгээи. Анаа ол кежээ дугаарлы бир агитквартираның концертии көргүскеи. Школага патриоттуг ырларның конкурузу болуп эрткеи.

Чодураа суурга ол кежээ бир онза болуушкун — канникулдаа келгеи студентилериниң концерти. Чурттуң янзы-бүрү өөредилге черлеринде өөренип турар студентилериниң дыштанылгазында чаңгыс чер-чурттуларынга концертии барааладыры чаагай чөнчыл болган. Ындыг концерттериниң саны мында эм 10 ашкан.

«Найырал» совхозтуң төвү Чаа-Хөл суурда милиг студентилер база эвээш эвес. Ынчалза-даа олар төрээн суурунуң чурттаачыларынга ажыктыг чүүл кылбаан. Харын-даа оларның бирээзи Красноярскиниң кедээ ажылдагый институдунуң Кызылда филиалының (директору Сонгукчу Сазыг-оолович Монгуш) бирги курсчузу Роиа Дадыл-ана организастаан дискотекага арага ижип алган кежеш, дружинниктерге туттурган. Шагаан-Арыгның эмнрнктер сергедар черинге дүне чедиртпеш, ажы Алексей Калбак-биле шагаа ажылдакчыларынга келээ Совет муускомуиуң даргазы В. С. Ховалыгга чыыжынга турган.

«Улуг-Хем» совхозтуң төвү Хайыракан суурга «Кым сен-дер, адалар?» деп комбэ эртер турган, чон чыгдбаанындан оон чүү-даа үнмээн. Ийи-Тал клубунга база чон орта чыгдбаан. Арыг-Бажы суурнуң чурттакчылары Совет Армиязының болгаш Шериг-Даалай Флодуиуң 70 чыл юбилейиниге туроскаатыкан концерт белетелиигe хаара туттунган.

Ак-Тал суурга оң субботта кежээзинде «Кажан, каиа, чүү?» деп конкурсту организастаан. Анаа суурнуң чурттакчыларының, амыяктарының кирижилгези көүлдбеан. Чүгле школдчылар бот-боттарының арасында маргышкан. Дежурныйлаашкын организастаттынмаан. Элээр улус арааныга ийи-чаигыс «балдырның дыкызылкан» кижилерии кеэдилеи коичуг болду.

Районнуң эң ыраккы сууру болур Хөлчүкке концерт бедеткели чоруп турду. Клубта үрелик баяидан өске кандыгдаа хогжүм херекселдери чок. Суурда ураи талантылыг кижилер эвээш эвес. Чиим ортектиг доштулуур безии тизылабайн турары элдеп. Клуб эргелекиин таиды эрттирерде бажыныидан бодуиун хүү магнитофонун экжеп турар.

Ол хүи район төвү Шагаан-Арыгга чүү болуп тургаиыл? Хоочуиларның мячилиг токкейге маргылдазыныга чүгле ийи команда киришкеп. Кежээ районнуң Культура базыныиың тарелкага дискотека организастаан. Ол аза хоорайныи таиылаар кузелдиг аимыктарының чартының бешии хемчээлии шыиаайн турар. ВЛКСМ райкомуиуң кафеге организастаар дээи дискотеказы бүтпээн. Ол кежээ хоорайның клиректер сергедар черинге 6 кижи киргеи. Кинофикация ажылдакчыларга удуусчу друживаның дежурныйлаашкызынга үмнээн.

Бо «рейдтиең ааиаыг түиделерии ундурүп болуруул? Чер-черде дыштанылга хүиүиде тематиктиг кежээлер, дискотекалар эртип турза-даа, аиаа хаара түүкеи кижилериин саны дыка эвээш. Хайыракан школазынга болгаи Ак-Талдың Культура бажыныига эрткеи кежээлериие шынары чаиыс болгаи.

Дискотекаларны хөй-биле организастаи турарында багай чүве чок. Хоорайда оиу иеделээда үш катаи эрттирип турар. Чүгле дискотекаларны организастаарын угланыышкынныг болдурар херек. Аиаа келгеи кижилер бир-ле чүвеии билип алгаи. Бир-ле чүвеии болдурга ажыктан болур ужурлуг. Таиды кежээлериниң кижизидикчи роллуду болуру чедип алынмайн турар.

Рейд үезииде чаигыс-даа культура албан черинге дескии, беседа кылынмаан. Аргалаашкынга болгаи алкогольдиг удур домисел ам-даа сүлд. Аиаа-биле чугаалаарга, Улуг-Хем районда дыштанылганың чаигыс кежээии чалгаарииыг эрткеи.

Рейд бригадазының кежигүннери: **Мария ДАМЧАЙ** — СЭКП райкомуиуң инструктору, **Валерий ХОМУТОВ** — райкүүскомиуң иштики херектер кылдыиының наталыиниги, **Кодур-оол ОКОН** — «Шын» солуиуң корреспондентизи.

ШЫҢГЫЫ УДУРЛАНЫЫШКЫН

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Даштыкы херектер министерствозу америк шериг-далай күштериниң чоңгээлиг болгаш шуут сагыштыы-биле кылган үүлгедииняге холбаштыр Американың Каттыжыышкын Штаттарының Москвада эдчии черинге февраль 13-те шиитпирлиг удурланыышкын моделиелии кылган.

ССРЭ-ниң ДХМ-ниң удурланыышкынында чугаалааны болза:

1988 чылдың февраль 12-де АКШ-тың шериг-далай күштериниң корабльдери: «Карон» эсминец Москвамы-биле 10 шак 45 минута турда, «Йорктаун» крейсер 11 шак 03 минута турда соңгу широтаның 44 градус 15' 6" болгаш чеен долготаның 33 градус, 30'0" координаттарлыг точказындан үүп чоруткаидыр.

АКШ-тың шериг-далай күштериниң кылган үүлгедиишкиниң совет тала сеолгу үеде совет-америк харылзааларда экижии келгеиниң дугайында совет кыдыгаар кораблиниң баш удур бергеи сагындырыг медээзин америк корабльдер тооваан болгаш чоруп орган үүн өскертирип негээре, оиу шүүсетпеэн. Америк шериг корабльдери ССРЭ-ниң девискээр сугларынче оранчок ханылап кирип келгеш, озалдыг маневрларны кылган болгаш оон түңнелинде совет шериг корабльдери-биле үскүлежиишкинии болдырган.

Үскүлежиишкин соонда бээи «Йорктаун» крейсер болгаш «Карон» эсминец ССРЭ-ниң девискээр сугларынга экиидирерии уламчылаан болгаш он девискээрден 12 шак 49 минута турда соңгу широтаның 44 градус 15'5" болгаш чеен долготаның 34 градус 05'5" координаттарлыг точказындан үүп чоруткаидыр.

АКШ-тың шериг-далай күштериниң кылган үүлгедиишкиниң совет тала сеолгу үеде совет-америк харылзааларда экижии келгеиниң дугайында совет кыдыгаар кораблиниң баш удур бергеи сагындырыг медээзин америк корабльдер тооваан болгаш чоруп орган үүн өскертирип негээре, оиу шүүсетпеэн. Америк шериг корабльдерии ССРЭ-ниң Күрүне кызыгаарынга олармың чоокшулап чорудулганы баиксырадырынче болгаш делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чидиглендирериие угланган үүлгедиишкин кылдыр санап турар.

Ийи чурттуң шериг корабльдериниң үскүлежиишкинии ССРЭ хооюдуларын болгаш дүрүмнерии үрээрии болдурбазының дугайын болгаш ыиаг ходелиишкиилериниң чедирип келгеи дег пар үрмуктарының дугайын америк талага сагындырган турган. Америк таля бо удаагы сагындырыгны база дыңнаар ужурлуг.

Ындыг янзылыг чаигээлерии моон соигаар болдурбазының сонгаарладын болбас хемчеглерин АКШ-тың чазак алган турарын министерство иегеп тур.

(СЭТА).

Бөгүн—Аэрофлоттуң хүнү

ЧАА БАЙДАЛЧЕ ШИЛЧЭЭШ

Демир-орук станцияларындан чүс-чүс километр ыракта турар, кадыр-берт, тайгатаскыл бистиң республиканың байдалдарында пассажирдер аргыштырар, улус ажыл-агыйынга хереглээр янзы-бүрү чүктерни сөвертүр база почта чедирер талазыбиле ужар чүүлге улуг үүле онаажып турар. Ужар чүүл транспортуюуң ажылын улам ынай сайзырангайжыдарын база ооң ажылын чеп организастаарын бо бүгү байдалдар негеп турар.

Агаар транспорту бистиң аныяк республикавыста дүргеп темпилиг хөгжүп орар деп чугаалап болур. Дүргеп ужар реактивтиг ТУ-154 лайнер Кызылдан Төрээн чуртуувустуң найысылалы — Москвага чедир агаар оруун кашпа шак болгаш эртер. Пассажирдерниң уе-шагын камнап алырынга ол ажыктыг. Тываның ак-көк делегемнеринде АН-2 самолёттардан аңгыда бичии-ле шолчүгешке хонуптар чехословак Л-410 дээш. өске-даа марканың самолёттары ужуп турар болу берген. Тываның авиабүдүрүлгезинин машина парыгы ЯК-40, Л-410 дээр чаа самолёттарбиле, МИ-8 вертолёттарбиле чылдың-на немежип турар. Республиканың агаар оруктарының саны база өскен. Кадыр-берт, меңгилеринг Моңгун-Тайганың Кызыл-Хаяже безин самолёттар ужуп турар.

Бо чылдың январь бирдеи эгелеп хамаату ужар чүүлдүң бүгү системазы ажыл-агыйны башкарарының чаа байдалдарынче шилчээш. Чаа аргаже шилчээшниң хамыктың мурнунда республиканың улус ажыл-агыйының болгаш чонуң хереглелин долу болгаш шынарлыг хандырарынга, агаар транспортунуң экономиктиг ажыын база ажылдың шынарын бедидеринге идиглиг болур ужурлуг.

Тываның авиаторлары боттарының профессионал бай-ырлалын күш-ажылчы чидиишкиннерлиг уткуп турар. Коллективтиң кежигүн бүрүзү даандырган ажыл-иш дээш харыысалгазын бедидип, хандырылганың шынарын экижиттикининиң түңнелинде январьның планныг онаалдалары күүсеттинген. Чаа байдалдарже шилчээнивис соонда баштайгы айда коргүзүглериве шору-даа болган болза, аңаа оожургаар аргавыс чок. Чүге дээрге, орулгалар хуларының системазын сайзырангайжытпаанындан бистиң бүдүрүлгевис карылгалыг ажылдап турар бүдүрүлге боон турар.

Чогум-на ынчангаш бүгү коллективтиң кол-ла соруглазы карылгалыг ажылдаарын кызырар талазы-биле боттуг хемчегларни алыры. Моон уштуунуң алыр төлээде, иштики бот-орулга-чарылганы иептерединиң кол чүүл деп санап турар бис. Ынчангаш Минскиниң авиабүдүрүлгезинин бо талазы-биле дүржүлгазын ажыглап эгелеливис. Бо талазы-биле негелденин чурумун бистиң байдалывыска таарыштыр ажылдап кылгаш, немээр чүүлдерни немер тургаш, коллектив бүрүзүнге чедиргей бис.

Ажыл-агыйны башкарарыңың чаа байдалдарында салбырларның болгаш түс-түс албаннарның материалдыг соңуургалын кедүрери-биле бодунуң хүлээлгезин күүсетпейн барганы дээш штраф ондаарын база көргеп бис. Кандыг-бир албанны шаңнап, мактаар дээнде, ол албан бот-орулга-чарылга талазыбиле планын канчаар күүсеткенин көөр кылдыр чуруумчуткап.

Бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның талазы-биле эге билиглерни чедип алыры-биле экономиктиг өөредилгени организастаан бис. Ажылчыннардан эгелээш удуртукчу бүрүзү экономиктиг өөредилгеде хаара туттунган. Күш-ажыл болгаш шалың төлевириниң килдизиниң начальнигы Л. Г. Бупина, бухгалтер Н. С. Узбек, пропагандистер А. А. Начын, В. А. Тюлькин, С. А. Подкозин экономиктиг өөредилгениң кичээлдеринге эки белеткелдиг кээп, кичээлдерни эрттирерде бүдүрүлгениң амыдыралындан чижектер-биле холбап турар.

Бот-орулга-чарылгаже шилчээн соонда план күүселдезининң түңнелдерин үргүлүү үндурер апаар. Бот-орулга-чарылга планнары канчаар күүсеттинин турарын саналр автоматчыткан дериг-херексел амдыызында бисте чок боон турар. «Искра-226» хевирниң электроннуг саналга машиналыг болган болзувусса дээрге, ону садып алыры база берге боор-дур. Механизация болгаш автоматчыдылга чокта хол-даян-биле домей үүве-ле-дир. Ажылды башкарарының чаа аргазынче шилчээн соовуста коллективтиң мурнунда тургустунуп келген айтырыглар-ла хой. «Думчукка тулганда, бызаа сүтүжү» дээр болгай. Чаа байдалдарга ажылдаарынга өөренир, бистиң мурнай шилчээн бүдүрүлгелериниң дүржүлгазын ажыглаар апаар бис.

Любовь АЛЕКСАХИНА,
авиабүдүрүлгениң планэкономика кылдизиниң начальнигы.

Кызылдың авиабүдүрүлгезиниң хөй кижилиг коллективинде боттарының тус-тус хамаарышкан ажылынга эң-харыысалгалыг, идепкейлиг кижилерниң ачызында ооң ажыл-бүрү албаннары пассажир аргыштырылгазын, почта, чүк чедирилгезин чогуур хуусаазында, шынарлыг боттандырып турар. А эң кол ажыд ужудукчуларга онаажып турар. Республикадан дашкаар болгаш ооң иштингe-даа ужудуп турар экипажтарның аразында А. С. Литвиненконуң экипажы мурнакчыларның одуруунда чоруп турар.

ЧУРУКТА: **«ЯК-40»-ниң мурнакчы экипажы: нйнги ужудуучу А. Н. Сычев, командир А. С. Литвиненко, бортмеханик В. Н. Данилов** эвлечелиг рейс соонда: ужудуушкун мурнунуң хуваалдазында.

Онлар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

КАДЫЫВЫС ЭКИЖЭЭН

«Каа-Хемниң разрезининң» «Серебрянка» пансионадынга чоокта чаа дыштанып, аңаа ванналарны, гидромассаж база хол массажтарын алдывыс. Ол ышкаш электри болгаш парафин-биле эмнээшкиннерни, ингаляцияны база ап болур чорду.

Бо сезонда пансионатка ыраккы Моңгун-Тайга, Өвүр болгаш Каа-Хем, Таңды дээш оске-даа районнардан малчыннар, тудугчулар база Кызылдың хөмүр-даш разрезининң ажылчыннары, Кызыл хоорайның төлээлери, күш-ажылдың, дайыныың хоочунары 40 ажыг кижи боттарының кадыын экижидип, эки дыштанганнар.

Ылаңгыя гидромассаж кылыр аныяк эмчи Владимир Монгушту, хол массажы кылыр Николай Ермолинин, кухня ажылдакчызы Галина Александровна Железкинаны, дежурныйлар Екатерина Романовна Потапованы, Федосия Даниловна Сальникованы· онзалап демдегледивис. Дыштанылга үезинде спортчу оюннарны организастаан, ооң түңнелин үндүрген. Шыдыраның, шашкинің, теннис, биллиард оюннарының бирги чери дээш маргылдааларны Василий Афанасьевич Мерзляков организастап эрттирген.

Дыштанылгавыс төнүп турда, арага ишпестер нинтилелиниң республика чөвүлелинден Наталья Тыртык-Кара солун кежээни организастаан. Үк кежээге Кызылдың уруглар эмчизи Валентина Васильевна Карымова «Алкоголизм болгаш ооң уржуу» деп темага лекцияны кылып берди. Ол-ла кежээге республиканың профоблчөвүлелдеп бот-тывынгыр композитор Батый Монгушович Кенеш, республиканың эртем-методиктиг төвүнден ыраажы Сергей Иванович Бадыраа, бот-тывынгыр артист, ыраажы, эмчи Дадар Викторович Кунгаалай эрги болгаш амгы үениң лириктиг, орус, тыва мрларның төөгүзүн чугаалап тургаш, солун концертти биске, дыштаныкчыларга бараалгаттылар.

Сат ДУКЕЖЕК,
эвилеп чергелиг персоналдыг пенсионер.

Бегзи КЛАРА,
садытжы.

СОЙГАЛААН

Эрткен айның 25 хонуунуң дургузунда Шагаан-Арыг хоорайга азириктер сергедир черге 37 кижи киргеп турган болза, бо чылын ол сан 86 чедир өскен.

Ооң соонда чоруткан профилактиканың түңнелин Шагаан-Арыг хоорайның чурттакчыларының чыыжынга түңнеп көргеп. Ол дугайын-да информацияны иштики херектер килдизиниң начальнигиниң оралакчызы В. К. Пюрюна чогна дыңнаткан. Оон алгаш көөрге, район төвүнде арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел хөнүвейн турар. Хоорайга кежээки шактарда милиция ажылдакчыларының доктаамал дежурныйлаашкызыны организастаттынмаан. Иштики херектер килдизиниң удуртулгазы бо талазы-биле үстүүртеп айтыышкыннар маңаарынга ейлешкен. Албан черлерге, организацияларга улусчу дружинаның дежурныйлаашкынының графигин бо-ла үзеги чанчыл апарган. Чижээ, январь айда райпонуң, капитал тудуг килдизининң, «Суг-канал» эргелелиниң, 8 дугаар профтехучилищениң культура килдизининг болгаш ооң-даа оске 17 организацияның төлээлери хой-ниитиниң корумчурум камгалалынга шуут киришпээн. Андарган шөлге культурлуг үүштер чаштырбаска, бок үнери ышкаш, кежээки ээн кудумчуларга арагачылар көстүп, пиво, брагалыг көңгүлдерни, банкаларын тудуп алган чоруур апарган.

Орук тудуг-септелге участогунуң ажылчыны Виктор Зубков чон мурнунга тургузуп кээрге мынча дээн:

— Дүне 40 аал чурттаар бажыңның подвалынга кире бээримге, бир фляга иштн брага тур. Ону өскээр чажырып алыр дээш кудумчуга үүнүп келиримге, рейд кежигүннери тудуп алды.

База бир арагачының чугаазынан:

— Горохтуг мүң хайындырып икер дээш чочак-тараа ылчырадып каан кижи мен.

«Дамырак» уруглар садының кижизидикчизи Галина Екимовна чон мурнунга тургузуп кээрге, ол шоолуг буруузунмаан.

— Чурттап орар ерээлим септедип алыр дээш 38 литр брага тургусканым шын. Ону садар, ижер дивээн-дир мен. Буруум чүл ынчаш? Арыгшеверге ынакшылым дээш буруудаарым ол бе?

Ээзиртир суксуннарны кылыр болгаш ону ажыглаар кижилерниң чугаазында огуулуг харын черле чок болган. Механизация эргелелининг машинизи Владимир Завьялов, харылзаа белдириниң ажылдакчызы Балган Сарыг-оол, түр када ажылдавайн турар Зинаида Савыл болгаш өске-даа арагачыларны администрativtиг комиссия 100-тен 300 рубль чедир штрафтаан.

Милиция болгаш хой-ниитиниң төлээлериниң кудумчуларга көзүлбезин назы четпээннер база ажыглап турар апарган. Оларны казы бажыңнарның подвалдарынга, серилериниң адаанга, чылыг камераларына бо-ла көрүп болур. Профтехучилищениң чамдык сургуулдары, школачылар ада-иелери-биле шыңгы беседалажышкынарны рейд кежигүннери чоруткан.

Январь айда хоорайга азириктер байдалга ийи олуруушкун база болган. Маңаа азиртир суксуннар кылыр «чаныт адрестелгир» кижилер база буруулут эвес бе?

Түңнелинде мындыг түүлду чугаалаары артык эвес. Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселдя, районда кем-керек үүлгедиишкиннери көвүдей бээрге, профилактика эрттиреринге кызыгаарлап турардыр. Ол ындыг турбас ужурлуг. Ону доктаамал, хүн бүрү чорудары негеттинип келген, Ооң-биле чергелештир ажылчы чонның өөреникчилериниң хостуг үезин ажыктыг херектер-биле долдурарын чедип алыр херек.

Кодур-оол ОЮҢ,
«Шынның» корр.

Бистиң интервьювус

АЖЫКТЫЫН БЕДИДЕР

Ужар чүүл-биле чонну аргыштырарынга болгаш улус ажыл-агыйының хереглелдерин чогуур үезинде болгаш долу хандырарынга хамаату ужар чүүл онаөрөлдү ойнап турар. Ылаңгыя кижи чедери бергe, кадыр-берт дагларлыг, кыдыг-кызыгаар черлерлиг бистиң республикавыска ужар чүүл улуг ужур-дузалыг. Ужар чүүл ажылдакчыларының профессионал байырлалын таварыштыр республиканың бүдүрүкчү күштерин көжүдеринге авиатранспортуну ролю кандыг боон турарын, пассажирлер аргыштырарын болгаш түрк сөвертүлгезин өкижидер дугайында чүү кылдыын турарын чугаалап бээр-биле бистиң корреспондентивис Тываның авиабүдүрүлгезинде штаб начальнигы Леонид Степанович Макаров-биле интервью кылган.

— Кыска интервьювустуң эгезинде Тываның авиабүдүрүлгезиниң төөгүзүнден наш сөстен чугаалаптар сиңер бе?

— Хамааты ужар чүүл эргелелиниң бүгү ажылдакчылары-биле кады Тываның авиабүдүрүлгезиниң ажылдакчылары республиканың агаар харылзаазын хөгжүдеринге, улус ажыл-агыйын хандырарынга база пассажирлер хандырылгазының культуразын бедидеринге толептиг үлүг-түүзүн киирип келген. 1946 чылда Тываның Ааттың революстут шеринниң ужар чүүл звенозунуң базазызынга Кызыл хоорайга авиаотряды тургускан. Ынчан каш бар-бак ПО-2 база Р-5 дээр самолёттар бар турган. Шак оон эгелээш-ле Тывага агаар транспорту сайзыралды алган. Ам Тываның чонунуң ынай-бээр ков артыжар транспорту агаар транспорту болуу берген.

Республиканың партия болгаш совет органнарының талазындан доктаамал кичээнгейин салып база практиктиг дуза чедирип келгенинин ачызында бистиң бүдүрүлгевис бут кырынга быжыглып туруп келген, амгы үениң ужар чүүл техниказы-биле хандыртынган. Совет Эвилелиниң составынга Тываның эки-тура-биле киргенинин соонда аныяк республикавыстың өзүлдезин-биле деңге Тываның ужар чүүлү өзүп, бижыккан.

Бежен чылдарның эгезинде АН-2 дээр самолёттарны алдывыс. Ол самолёттар Тываның ак-көк дээринде 35 чыл ажыг ужуп, республиканың агаар оруктарын бир дугаар ажыткан самолёттар бооп, Тываның төөгүзүнге артып каар. Ол «кырган» самолёттарывыс ам-даа күш-ажылчы өөлчегле турушпуштаан. Совет Тываның 20 чыл оюнун бүдүүзүнде АН-24 самолёт Кызылче ужуп эгелээн. Самолёт хонгурар чаа шөлдү ажыглалга киирген соонда Ил-18 самолёттар Кызылче ужуп эгелээн болгаш Төрээн чурттувустуң найысылалы Москва-биле харылзаштырып турар болу берген. Сөөлүзүредир ол самолёттарны амгы үениң дүргеп ужар Ту-154 самолёттары солаан. Кызыл аэропортунга АН-12 база Ил-76 самолёттар хоюп турар болу берген. Реактивтиг Як-40 самолёттарны, турбина хүртүлүг Ми-8 вертолёттарны, Л-410 дээр самолёттарны бистиң бүдүрүлгевис алган болгаш ону ажыглаарын шинчээдип алган.

— Тывата хамааты ужар чүүлду хөгжүдеринге төлептиг үлүг киирип келген хоочуннарывыс арбын болгай. Аэрофлот хүнүн тавар-ыштыр оларга байыр чедирбишаан, чылыг сөстерин чугаалаксаңар-ла тур ыйнаан силер, Леонид Степанович? Хоочуннарга төлептиг аныяк салгалдан кыннарны адап болур силер?

— Тывавыстың хамааты ужар чүүлүнге хөй чылдар. да үре-түңнелдиг ажылдап келген, кызыынан ажыл-ижин дээш орден, медальдар-биле шаңнаткан хоочуннарывыс хөй. Бодунуң бүгү-ле ажылчорудулгазын ужар чүүлге барааалгаткан хүндүткелдиг кижилериве Х. Т. Хошуй, С. А. Покатило, А. Х. Чимий-оол, М. М. Мунзук, А. А. Матюшов, В. К. Кравцов, В. А. Асташкин, В. П. Клюев, Б. А. Ершов, В. Г. Верещагин, А. Г. Назимов оларга чоргаараның турар бис. Олар 30—40 чыл иштинде ажылдап келген. Тыва АССР-ниң транспортунуң алдарлыг ажылдакчызы деп бедик атты 8 кижи алнеп чоруур, 6 кижи «Аэрофлоттуң тергиини» деп көрек демдээниң эдилекчизи. Олар бистиң алдын фондувус.

Бистиң хоочуннарывыстың изин баскан, төлептиг аныяк салгал коллективте өзүп орар. Ужудукчулар В. Васильев, В. Сат, А. Коптов, В. Панов, В. Иселентьев, инженерлер А. Скришко, В. Киреев, техниктер А. Вульфович, Ю. Саликов, Г. Кашпык-оол, М. Назимов даандырган ажыл-херек дээш харыысалгазы бедик, үениң негелдезинге дүүштүр ажылдап чоруур мурнакчыларывыс.

— Коллективте эде тургустунуушкун канчаар чоруп турарыл?

— Эде тургустунуушкунның дүргедээшкининиң оруктары-биле чоруурда хөгжүлдениң дүргеп темпилерин чедип алыр апаар. Ынчангаш авиабүдүрүлгенин коллективи бо бүгүнү өөренип керген. Бүдүрүлгенин ажыктыын чедип алырының көргүзүглерин ажылдап кылган. Эргелеп башкарылганың болгаш ажыл-агыйны чорударының экономиктиг арга-ларын шинээдип ап эгеледивис. Ажылывыста үндезин өскерлиишкин дээрге-ле ужудуушкун үезинде озал-ондак болдурбазы база ужудуушкуннарны доктаамал, үзүктелиишкин чок чорударын, пассажирлер хандырылгазының культуразын экижидеп. Социал-экономиктиг сорулгаларны чедиишкиннит күүседир дээш планныг онаалдаларывысты болгаш социалистиг хүлээлгелеривисти күүседир талазы-биле бедикте тептяинип келген бис. Ол чүл дээрге, бот-орулга-чарылгаже бо чылдың январь бирдеи эгелеп киргенивис. Эртекен январь айда пассажирлер артыштырар база чүк сөөртүр талазы-биле планывысты күүседип алган бис. Аэрофлот хүнүнде ол эвээш биче-даа бол, бистиң күш-ажылчы белээвис деп санап турар бис.

Интервьюну Мадлай-оол ОЮҢ кылган.

«Шынның» номчукчулары саналдап, сүмелеп тур

НААДЫМ. БОДАЛДАРЫВЫС ЧҮЛ?

МЫНЧАЛЗА КАНДЫГЫЛ?

Бо чылдың январь 19-та «Шынга» чарлаавывыс Ак-Довуракта автор М. Ховалыгның «Наадым. Бодалдарывыс чүл?» деп эгелиг материалынга хамаарыштыр бижикчилерниң бодалдарын илергейлээн чаңдык чагаларыны январь 30-де № 25 «Шынга» чарлаан болгай. Шак ындыг уткалыг болуп чагаалар редакцияның почтазынга бо хүннерде база келгилээн.

Наадым республиканың бүгү малчыннарының чаңчыл болган байырлалы турган болгай. Ону соксадып каанының ужуру чогум түдел? Наадым — эргижирээн чаңчыл турганы ол бе? Чок. Эки түве черле артып калыр. Ооң бирээзи — наадым деп бодаар мен. Ооң социал-политиктиг утказы, ужурдузазы улуг. Шынап-ла аңаа белеткел — малчыннарның социалистиг чарыжының ажык-чарлыг, дээштиг хевири турду чоп. Аңаа кирижир эрге дээш кижи бүрүзүнүң күжениишкининг күш-ажылын бистер хоочуннар, база организастажып, аргажан аңаа киришкенде, ажылышке ажыктыг хөй түүлду ооң билип ап. Кызыл хоорайның сайзыралын база магадап чаныр келир боор түве.

Малчын кижиниң ажылы чымыштыг, харыысалгалыг. Кыштың соогунда, дүнүүн карангызында, чайның изиинде, хат-чаъстыгда кайдыг-даа байдалга таваржып, иинтиниң малын онча-менди сүмевисти-даа кадып турдувус. Шилиндектерниң шилиндектерин наадымче үдеп турдувус.

Сөөлгү эрткен наадымның чурумалы мээң карактарымда хевээр арткан. Коску агитация-биле шиметтинген машиналар, автобустар Кызылче эртип тургулаан түве. Ыры-шоор база кулак-уюк. Хавак кыры. Аңаа чоокшулай бээривиске: «Кызылда келдивис-ле!» дишкеннер. «Наадымның киржикчилеринге байыр!», «Кирип моорландыр!» дээн дозуннар теп кудумчуну кежир хөлбеңнээн, найысылал Кызылывыс айыран чараш шиметтинген болду.

Эртенияде наадым эгелээн. «Алдан-Маадыр» совхозтуң мурнакчы хойжузу акым-биле парктың стадионунуң бедик сандайларының ортузунда олур бис. Шимеп каан чиик машиналарда олуруп-кан Социалистиг Күш-ажылдың Маадырлары баштаан мурнакчылар стадионну доягандыр шуужуп турду. Бо бүгүнү кижи көргеш чоргаараар, магадаар, өөрүүр чорду. Аңаа-моге хүрежин база көргеп бис. Чонның хөйү аажок. Мурнакчыларның хөректеринде орден, медальдары чайынаан. Шынап-ла, бүгү Тываның шилиттинген мурнакчылары аңаа чыылган болганда, кайда-даа амырменди, ажыл-агый, аргадуржулга дутайында чугаа, оюн-баштак куттулуп турган. Мен бодум безин ол наадымга келгеш, кажангы олчаан көрбээн, кады өөренип-даа, ажылдап-даа чоразыным эш-өөрүмге, таныштарымга ужурашкылап, хол түтүп, көөрештим. Ол безин кижиге ховар таваржыр, өөрүнүүр чүүл-дүр.

Наадымны эрттирбестей бергенин бодум хүүмда таарымча чок деп бодаар мен. Ынчангаш наадым дугайында бодалдарым мындыг.

Наадымны эрттирер бе, эрттирбес бе дээр дугайын партия обкомунуң бюрозу-нуң дөңнелинге чедир чоокчу үеде шиитпирлезе кандыг ирги?

Тываның ажыл-агыйлары каш чылдар бурунгаар экономика талазы-биле кошкак турдулар. Ол хөреевисте наадымны чылдың эрттирип турдувус. Амгы үеде совхозтарывыстың экономиказы кескүзү-биле хөгжүп, сайзырап орар шыкажыл.

Наадым болур хире болза, ону эрттиреринің тускай саавырын, негелделерин ажылдап кылгаш, баш удур ажык-чарлыг кылдыр парлап үндүрзе чүл? Ооң бир чүүлүнге наадым эрттиреринің акша-хөреңги чылдагын совхозтарының үлетпүр будуруулгелериниң акша-орулгазын барымдаалап хуваап тургаш, банкыларга тускай шилчилге агар санын ажыткаш, киргеи акшаның хире чергези-биле наадымга киржир мурнакчыларының санын доктаатса чүл?

Наадымны чогуур деңнелге эрттирер дизе, мурнунда наадымны чыл бүрүде эрттирери малчыннарның күзел-бодалдарынга бүрүн дүгжүп турар деп бодаар мен. Чонның ол саналдарын партия обкому, республиканың Министрлер Чөвүлели деткиир боор деп идегээр мен.

Орүүн-оол САТ,
«Илкин» совхозта өшкү кадарчызы, 1982 чылда республика наадымының киржикчизи.

ХӨЙ ЧҮҮЛДҮ БИЛИП АЛЫР

Дамир ОДАН-ООЛ,
күш-ажылдың хоочуну,
Ак-Довурак хоорай.

Мөзү-шынар кижизидилгези

УЛУГНУ УЛУГ ДЭЭР

Назы-харым дөгүй берген. Октябрь революциязының чажыды мен. Аныяк чалыы шаамдан эгелээш барык 70 хар чедир ажылдап, бодумнуң аввэш-биче-даа болза үлүүмнү ниитилелге аныктыг ажылга киирер дээш оралдажып келген мен. Ам-даа ажылдаза деп күзелдим мен, ынчалза-даа улгадып келген назы, элеп келген кадыкшыл чөпшээревейн турар.

Ынчалза-даа бистиң чурттувуста, республикада болуп турар бүгү чүүлдерни солун, сеткүүлдерден комчуп, радиодан дыннап, бодумнуң угаан-медерелимнең үе-биле деңнештирерин оралдажып чоруур мен. Бистиң бо чурттап турар үевисти революсчу чаартылгаларның үезин деп дыка-ла шын адап турарын демдеглеп, эде тургустунуушкунну чүртка чорудар дугайында партияның болган чазактың инициативазын деткивишаан, ол ёзугаар эде тургустунуп турар черлерни, коллективтерни, кижилерни магадаашкын-биле көрүп чор мен. Чүгле ол эвес, бистер, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннары база эде тургустунуп турар бис. Бо чаагай херекке бистиң үлегеривис онза чүгүла дээрзин ханы медереп билип-даа турар бис.

Мээң билип турарым ёзугаар алырга, эде тургустуунуушкун дээрге күш-ажылга харыысалгалыг болгаш хүндүлээчел, биче сеткилдиг болуру. Кижиниң ат-алдарын ол ийи көдүрер, кижини ол ийи өрү тыртар. Ол ийиниң кайы бирээзи чок болур болза ,ындыг кижини бүдүн-бүрүн деп санаары берге. Ол ийи дээрге арын-нүүрүвүстүр, эде тургустунуушкунуң негелдези-дир.

Мээң бо чугаалаан сөстерим чаа чүүл эвес болбайн аан. Ону билбес кижи ховар. Ынчалза-даа чогум ындыг негелдени сагып турарывыс черле сагышка таарышпастыр. Ол дугайын ындыг бөдүүн чижектер-биле бадыткап, көргүзүп болур. Ону чүгле мен эвес, өске-даа кижилер эскерген боор.

Эрткен чылдың төнчүзүнде Улуг Октябрьның 70 чылын демдегледивис. Алдарлыг революцияның херектери бөгүн-даа бистиң угаан-бодалдарывыста, ажыл-херектеривисте уламчылап турар. Чогум эде тургустунуушкун берге, хөй-ле доткар-моондакпарлыг чоруп турар, кижилерниң угаан-медерелинде сиңинге берген эрги чанчылды оон хоорары нарын деп солуннарга демдеглеп турду. Ынчангаш, коммунистерниң, удуртукчуларның хуу үлегери, оларның авангардчы ролю чугула негеттинип турар.

Ынчаарга бөдүүн чон эде тургустунуушкун дугайын каш янзы билип турар. Чамдык эштер кижи бүрүзү баштай боду эде тургустунуп алыр, оон шүгүмчүлел кылыр үжурлуг-даа дижип турар, өскүлери — эде тургустунуушкун — кижилерниң ажылынга хамаарылгазыдыр деп санап турар.

Мен бодап көөрүмге, эде тургустунуушкун деп чугула негелдени элээн делгемчидир, ханы өөренип көөрү чугула. Ол бодунуң өг-бүлезининге-даа, чон араазынга бодун ап чоруурунда-даа, ажыл-ижинге-даа эде тургустунар, бүгү талабиле шүгдүнер ужурлуг деп бодаар мен. Ажыл-ижинге хамаарылгазы экижизе-даа, аал-оранынга каржы-хажагай, уруг-дарыының кижизидилгезинче салыш салбас, өг-бүле ажылынга кириштес кижини кавчап эде тургустунуп алган дижир бис! Ол кижилер дээш, ылангыя чаштар дээш сагыш салыр, бодундан улуг кижини хүндүлээр, аңаа чаңчыгар херек.

Бо үениң чаа негелдезин ам-даа эскербес, бодувусту мүрнүку хевээр-ле кайы хамаанчок сула салып чоруурувустуң чамдык чижектери ам-даа бистиң аравыста бар. Ону бөдүүнү-биле «культура чок чорук» дээр болгай. Ону чоокта чаа Бай-Тайга бар чорааш, оруукка эскерип көрдүм. Мээң моом чаа эвес, мүрнүнда-ла эскерип, харында-даа солунга бижип турган чүүлдеривис-тир. Ынчалза-даа үргүлчүлеп турары коңчуг, ынчангаш катап биживес аргам чок болду.

Чадаана автостанциязы. Ында кассирден билет садып алыр бичии көзенекче чүткээн, ийет, оожум оочурлаваан, а кызыл күш-биле чүткээн кижилерниң хөйүн канчаар! Билетти күштүг-ле кижи алыр. Чаш уруг туткан, кырган кижилер кыдыында каар, ол турган күштүг, шыырак, аныяк кижилерниң аразындан оларны эскерер, чүрүм ёзугаар хүндүлеп, мурнунче эрттирер чаңгыс-даа кижи чок.

Автобусче кирерде, база ындыг. Күштүү мүрнаар. Ол «эрес» кижилерниң хөй кезии аныяктар. Кыдыындан көрүп турарга, ынчаш, човаанчы-даа аажок. Кайы хамаанчок алгырышкан, долгандыр турар кижилерни-даа херекке албас.

Ак-Довурак хоорайга келдивис. Автостанцияда чаш уруглуг иелер кирер өрээл кылбааны мырыңай элдеп. Херээженнер уругларын ниити залда чемгерип, эмзирип орар. Өрээлдер чедишпес бе дээрге, бар. «Начальник» деп каан, үргүлүү хаагылыг турар өрээл безин бар. Оон автобусче база-ла ындыг янзылыг кирдивис. Күштүг кижилер-даа мурнады кирер, олуттарны олар эжелээр, а кырган болгаш уруг тутканнар сөөлзүреди киргеш, хостуг олут дилээр, а чок болза бут кырынга турар. Ол-ла олурган чалыларның аразында олут чайлап бээр кижи-даа чок, шуптула бот-боттарының арынарынче көрүп алган хоорешкен, каттырышкан орар, эпчогу аажок. А оларже станцияның ажылдакчылары-даа, чолаачы-даа түве чугаалавас, хай дивес, чүрумуу ындыг чүве ышкаш чоргулаар. Чолаачы рулюн куспактаарынга ой, кассир-даа, контролёр-даа чүгле билет хынаар. Корум-чурум оларның херээ эвес кылдыр саналр.

А оларның херээ эвес бе, ынчаш? Корум-чурумну ким тударый? Кижи бодаарга, ол черниң ажылдакчылары болгу дег. Өскээртен ким кээп, аңаа чүрүм тудар боор. Дружинниктер ийи-чаңгыс келзе-даа, олар эзирик кижилер «дилээр» болгай. Пассажирлерниң корум-чуруму оларга «хамаарышпас».

«Автобуста кижи боду культурлуг болур болгай, ону кымга чарбыыр деп» деп чамдык кижилер удурлаамыр чадавас. Бир удаазында ол шын. Кижи бүрүзүнүң чанынга таңнынл тургузары берге. Хар-назы четкен кижилерни ынчаар хараалап чоруур эвес, эгин кырында баш эдилээп, эртем-класстыг кижи культурага кижизиттинген болур болгай. Автобуска ындыг турамык ажы-чаң чараш эвес, харында-даа ческинчиг кылдыр көстүр.

А өске талазында, ол кааскөй кеттинген турамык аныяктарның бажынга ындыг бөдүүн чүве сиңмээн, төлептиг ажы-чаң кижини каастаар деп чүвели билбес болганда канчаарый? Аңаа олурар эвес, автостанцияларның ындыгларның арнын кызыдыр, ыяттыр чугаалаар болза эки-дир. Ол чүрүм чок чоруукту болдурбазынга дидим хөделиишкин херек-тир ийин. Мен бодаарымга, ону чүрүмчүдуп ап болурунуң аргазы бар шыкаш-тыр. Чүгле ажылдаар херек. Автостанциялар аразының социалистиг чарыжының түңнелин үндүрерде, чүгле көргүзүглерин барымдаалавайн, вокзалдарда корум-чурумну канчаар тудуп турарын база өөренип көөр болза эки деп саналдыг мен.

Оюн ДАНЧАЙ-ООЛ,
персоналдыг пенсионер.

Совет ниитилел амыдыралының онзагай түүлдери чогум чүл дизе, оон бурунгаар перспективазын ажылдап кылыры-биле тергелештир бодунуң Ада-чуртунуң, иланчыя Октябрь соондагы төөгүзүнүң дугайында совет кижилерниң билиин болгаш билиишкинин ханыладыры, оон арткы үезинден кичээндиргилерни үндүрери болуп турар. Колдуунда-ла Сталинге үндүр чорук-биле холбашкан төөгүнүң үезинге, социализмниң ленинчи принциптери хажыттынып турган үеге ол хамаарыжыр.

Чогумчалыг эвес хөй-хөй болуушкуннар, хамыктың мурнунда, эргелеп башкарылганың чагырып дужаар дүжүметсиг методтары, ниитилел организациязының 30—40 чылдарда тургустунган хевирлери болур социализмниң «турнугуушкунуг хевириндеи», абсолютизастаашкындан (кызыгаар чок эргелиг бүү-түрүзүг) тывылган. Идеологтуг догмалар чаа ниитилелдиң үгүле хөлжүлдезинге эвес, а оон дугайында билиглерни ниитилештиреринге шаптыптап турган. Социализмниң кандыг-бир шүүт белен үлегер-майның дилеп тывардээн чүткул оны амыдыралчы эвес, барык ыдыктыг чүүл болдурупкан, а бүгүле четпестерни болгаш чүгле хевирин өскертип каан чүүлдерни (деформация) шүүт-ла субъективтиг частыргылар азы даштыкыдан салдар кылдыр көрүп турган. Ынчалзажок социализмниң теориязы шажын өөредин эвес, а ол теорияның классиктерин төөредикчи кижилер эвес болгай. Төөгү талазы-биле дужулганы, амыдыралды үгаан-сарыылдыг туруштан аналиэтеп көрүп тургаш, чүгле аңаа үндезилээш, социализмниң ёзулуг хевир-майын тургузуп болур.

Чаа тургузугну бактаадып тургускан чорук социал чаартылталарның болгаш индустриализастаашкынның чорудулгазын чаңгыс аай каттыштырары, тодаргайлаарга, экономиканың делегей деңнелинче хожудаңгай чонуңуң чүткүүрү дээн ышкаш, социализмниң ёзулуг хевир-майын тургузуп болур.

Чогумчалыг эвес хөй-хөй болуушкуннар, хамыктың мурнунда, эргелеп башкарылганың чагырып дужаар дүжүметсиг методтары, ниитилел организациязының 30—40 чылдарда тургустунган хевирлери болур социализмниң «турнугуушкунуг хевириндеи», абсолютизастаашкындан (кызыгаар чок эргелиг бүү-түрүзүг) тывылган. Идеологтуг догмалар чаа ниитилелдиң үгүле хөлжүлдезинге эвес, а оон дугайында билиглерни ниитилештиреринге шаптыптап турган. Социализмниң кандыг-бир шүүт белен үлегер-майның дилеп тывардээн чүткул оны амыдыралчы эвес, барык ыдыктыг чүүл болдурупкан, а бүгүле четпестерни болгаш чүгле хевирин өскертип каан чүүлдерни (деформация) шүүт-ла субъективтиг частыргылар азы даштыкыдан салдар кылдыр көрүп турган. Ынчалзажок социализмниң теориязы шажын өөредин эвес, а ол теорияның классиктерин төөредикчи кижилер эвес болгай. Төөгү талазы-биле дужулганы, амыдыралды үгаан-сарыылдыг туруштан аналиэтеп көрүп тургаш, чүгле аңаа үндезилээш, социализмниң ёзулуг хевир-майын тургузуп болур.

Маниқаленд провинциязының административтиг төвүнүң муниципалитединиң чанында улуг эвес залда делгелге күзээн кижилерни арай деп-ле сыныры-биле киирип турар. Көрүкчүлер делгинир чанында үр ye иштинде туруп, кандыг-бир номну кайыын садып ап болурун сонуургап турарлар.

Делгелге тергиин эки-дир! Ынчалза-даа пыдыраа болгаш ниитизи-биле совет спорт дугайында номнар эвээш деп, школачы Ленард Вакабикве чугаалаан. Компьютер техниказының талазы-биле ажылдар-биле таныжып алыксанчыг деп, оон соонда ревизионисчи аппарадынга дамчыткан. Оон-биле кады эргелеп башкарылгага, эрге-чагыргага чамаарылгалыг чорук экономиктиг артык эргелерни хандырып турар боду берген.

Хоозураан тараачын, чартык патриархал чүртка большевиктер чаа тургузуг тургузуушкунуунуң баштайгы чылдарында капитализмниң магат чок катап тургустунуп кээп болдурунуң байдалынга чүрттап турганнар, оон бот-туг аймылы кризис чылында, 1921 чылда тургустунган. Делегейниң бирги болгаш хамааты дайынарының база ажыл-агыйның хоозураанының түңнелинде үлет-пүр пролетариады аңгыдан хөйү-биле хоорулганыдан байдал нарыыдаан болгаш 1921—1922 чылдарда чүрттакчы чонуңуң бирдең эвээш хуузун төлээлеп турган.

Чаа тургузугнуң деформациязының база бир чыздагаанын — башкарыкчы партиянның аңгы талазы-биле составының өскерлиишкинин. Чазак партиязынга кирип алыр дээн күтүүлегиг күзел аажок улуг турган. Арыглаашкын тураада, хирлиг ковуктен — «авантюристерниң болгаш бузурукчуларның, макта, ныкчыларның болгаш алгыжыларның дуржулга чок чаартыкчыларынга чышпыдаңнаарлардан...» партия чайлап шыдаваан (В. И. Ленин, т. 36, арын 193). Бичe буржуаз болгаш бүгүле пролетарныг дээн түүлге ажыы-биле өкээнишкек элементилерниң партияже аажок улуг шүргүүшкүнүн Ленин билгеш, «амгы үеде партияның пролетарныг политиказы оон составы-биле эвес, а эрги партийжи гвардия деп адап болур ол угаанныг кезээниң канчаардаа ажок улут, мөргүш чок ат-алдары-биле тодаратынар» дээн (т. 45, арын 20). Сокольниковка чагаазынга ол мынча деп демдеглээн: «Бүгү-ле ажылагый организациларының төдү ажылында нургулайында-ла бюрократизм колдай берди, коммунистер бюрократтар апардылар...» (т. 54, арын 180). «Чамдыкта: ол аппарат биске хамаарылгалыг эвес апаар-дыр, а бистер аңаа хамаарыжыр турар болгай бис!!» — деп, Ленин ындыг түңнелди кылган (т. 45, арын 441).

Бижик билбес чорук (чоңнуң 75 хуу хирези), массалар ортузунга демократтыг культуранын болгаш политиктиг дуржулганың чогу, эртиен төөгүге сонуургал чок чорук болгаш делегейни өскертиринге радикализм, революсчу хөөн-биле эптешпес чорук, кара туразында аажылаашкынга чүс-чүс чылдарда чагыртып келген чаңчыл болгаш аңаа түдүүшкүн, социализмге утопиктиг үзел-бодалдарның бары болгаш ону түдүп тургузарының оруктарының дугайында эң туутай билиишкиннер, «шенелделер болгаш частыргылар методу» — бо бүгү күрүненя ыяктаарынга дузалаан, а оон аппарадын бот тогдунар чорук-тун оруунче киргеп.

Виктор КИСЕЛЕВ,
философия эртемнериниң кандидады.

СОВЕТ НИИТИЛЕЛ ЧҮДЕН ОЙТАЛААР УЖУР ЛУГУЛ?

Эртемденниң бодалы

Экономика реформазы: бот-орулга-чарылгада

САҢ-ХӨӨНҮ БИЛИРИ АЛБАН

Долу бот-орулга-чарылгаже шилчээн күш-ажылчы коллективтериниң хөй иеруузу эргелеп башкарылганың экономиктиг быраларының ажыктыын бедидер чугула хемчегларын ап, бүдүрүлгелериниң, организацияларның, түдугларның саң-хөө байдалын экижиринииң инициативаларын бирги черже идип үндүрүп турар.

Бүдүрүлге коллективтери чүгле камналгалыг болурунга өөренип турар эвес, харын чидириглер-биле демисежип иштики курлавырларны улам долу ажыглаарынче кичээнгейин угландырып, санажылганың принципиалдыг чаа аргаларын практикага шиңгээдип ап, ажылдакчыларга материалдыг идиг бериишкиннерин калбартып турар.

Бо талазы-биле ажыл-херектериниң күш-ажылчы коллективтерде камчаар чорун турарын СЭТА-ның корреспондентилери хынап көргеп.

Ванино—Холмск араазында паром аргыжылгазының дизель-электроходтар экипажтары санажылганың чек системазыынче шилчиирин Сахалиннин далай пароходствозунда бир дугаарында нептередип эгелээн. Ачылдула чедирилгезиниң чеди хевириниге паромнуң чарыгдалдар лимидин тускай дептерде бижээн, экипаж бүрүзү ону шенелде кылдыр бир чыл дургузунда удуртулга болдурар.

Судноның алгапы одаар түүлдүң, ижер сугнуң, аъш-чемниң, септелге кылганының, иштики болгаш тускай хептерни чугланының төлевирлерниында айыткан. Моон соңгаар теплоходтуң коллективи сметаны боду контролдап, материалдарны камныг чарыгдаарының хемчегларын боду алыр аргалыг болур, камнап алган хөрениин далайжыларны шаннап-мактаарынга ажыгдаар.

Судно капитаннары баштайгы чектерге ат салгаш, ону пароходствоның бухгалтериязынга дужааган. Улус ажыл-агыйының янзы-бүрү чүүктерин Татар өдүүн кежир сөөртүп турар судноларның коллективтери рейс бүрүзүнүң ажыктыын бедидер талазы-биле база элээн каш чаа түүлдерни шенээрин шиитпирлээн. Чижээ, паром комплексинде эжиндирип турарларның ниити санын кызырар дугайында айтырыгны ында киирген.

Сахалинден муң-муң км ыракта, Прибалтикада экономика албанын база сайзырааңгайжыдып эгелээн. Ригада «Алдарис» дээр завод бо талазы-биле үлегерин көргүзүп турар. Бо бүдүрүлге элээн нарын байдалга таварышкан: оон моон мурнундагы продукциязы — пиво—алкоголь чок суксуннарга туружун чайлап берген. Сан-хөө, күш-ажыл болгаш шалыт, ол ышкаш план киидистерин солаан чаңгыс аай үчёт-экономика албаны бүдүрүлгенин башгайгы үедеги ажылының түңнелдерин үндүрген. Ол түңнелдер ындыг: продукциняның бот-үнезин 0,2 хуу чиигеткен, ону сөөртүр талазы-биле чарыгдалды 50 хуу кызырган, чиг этти болгаш электри энергиязын нормалаарын шыңгыыраткан. Чаа албан черин бүдүрүлгечилерниң болгаш Латвияның күрүне университединиң специалистериниң киржилгези-биле кады тургускан «Планныг» карылга кылып турган бүдүрүлгени орулгалыг болдурар соруланы олар салган.

Туркменияның индустриалдыг төптеринiң бирээзинге болган чөрүлдээ өөредиглиг. Ташаузта ТССР-ниң 60 чылы аттыг даараныла фабриказының коллективи бот-орулга-чарылгаже киргеп соонда даараныкчылар көпеек бүрүзүн санап, үнелээрин бодай бергеп. Ынчангаш олар фабриканың саң-хөө байдалын хүн бүрүде оларга дыңнадып турарын саң-хөө ажылдакчыларындан негээп. Олар моон мурнунда ындыг медээни он хонуктап ап турган.

— Чүгле хүн бүрүнүң анализи өренiң ханы тамызынан үштүнар арганы биске бээр—деп, фабриканың директору Д. Засанова чугаалаан. — Оон башка хорэкок, чижээ, бистиң чиг эт-биле хандырып турар бүдүрүлгелерге негелде кылырда документилерни чүгле үш хүн иштинде кылбас болзунза, акша бистиң акшавыс аан, «ээзин» тывa бээр.

Моон мурнунда ону шоодуг эскербейн турган бис. Ам саң-хөө операцияларын бичии-де озалдадыр болдунза, эвээш эвес карылгага таварышканың ол, ону хуудa фочд-биле дуглаар апаар сен. Бо чылды фабрика үш миллион рубль өрелиг эгелээн. Ынчангаш экономиканы турумчударының бичии-де аргазы коспу берге, ажыттаарыч оралдажып турар бис. Бистиң саналывыс банк ажылдакчыларынга немелде ажылды онаары ялгап, харын Ынчаза-даа бо таварылгада өске орук чок.

Чөрүлдээлиг хевириниг бо айтырыгны Туркмен ССР-иин Банкылар баштаар черинiң хуралынга чугаалаажып көрген. Аңаа республиканың чиик үлетпүр ажылдакчыларының төлээлекчилери киришкен болгаш даараныкчыларны деткээн.

(СЭТА-ның корр).

КАМГАЛАЛ ОТРЯДТАРЫ

КАБУЛ. (СЭТА). Афганистанга национал эптежилгениң политиказын боттандырып чорударынга идепкейлиг рольду революцияның камгалакчыларының отрядтары ойнап турар, ында 35 муң кижи бар. Колдуунда ажылчыннар, тараачыннар, ус-тыныштчылар, албан-хаакчылар боол турар. Олар 1350 кишлактарның чурттуң он-он үездилериниң болгаш волостыларының айыл чок чоруун хандырып, оон-биле кады Афганистанның чепсектиг күштериниң кезектери-биле кады экстремисчи дээрбечилерге удур операцияларга киржип турарлар. Чыл иштинде революцияның камгалакчылары национал эптежилге чорудулгазынга шаптыктаар бодаан үш муң оралдажыышкынарын болдурбаан. Оларның ажыл-чорудулгазының кол утланыышкынары афган шеригнин болгаш царандойну (улусчу милицияны) быжыглаары болур, оларга он ийи ай иштинде хамааты ополченениң 2 муң дайынчылары каттыпкан.

Герат провинцияга Афганистанның девискээринче өлүрүүшкүннерин болгаш хораакчы үүлгедиглерни чорудары-биле чедип келген террористерниң профессионалдыг болуун республиканың айыл чок чорук черинiң күжү-биле узуткаан.

ДЕМДЕГЛЕП ТУРАР

ХОШИМИН. (СЭТА). Вьетнамның мурнуу түүгүнге америк агрессорларга болгаш чалча ёзу-турумга удур патриотчу күштерниң бүгү-ниити хөделиишкининиң чээрби чыл оюн ВСР-де байырлыы-биле демдеглеп эрттирип турар. 1968 чылдың эгезинде Удурланыышкынның дайынчылары Сайгон, Дананга, Хюэ хоорайларже, 44 провинция төптеринiң 37-зинче, а ол ышкаш шерит штабтарынче болгаш аэродромнарже чаңгыс утта халдааннар.

Патриоттарның хеп-хенертен болгаш экн планнаттынган халдаашкынынарының түңнелинде чартык миллион америк экспедиция корпузу болгаш чалча ёзу-чурумнуң шерии кончуг улуг когарала-га таварышкан. 1,6 млн. кижи чурттап турар девискээрни хостаан.

Бо хүннерде мүрнүу түктүү хоорайларында болгаш провинцияларында, тулчуушкуннар бооп турган черлерде аныяктар-биле оон киржикчилериниң партия болгаш күрүне ажылдакчыларының хөй санныг ужуражыышкыннары болуп турар. Фото-делгелгелерни ажыткан, кинофильмилерни көргүзүп турар.

ДЕЛГЕЛГЕ АЖЫТТЫНГАН

ХАРАРЕ. СЭТА-ның корреспондентизи Юрий Пичугинниң дамчыткаңы болза: «ёзулуг хосталга болгаш хамаарышпас чорук дээш демисежип турар улустарга үлегер болуп чораан болгаш болуп турар делегейде эң баштайгы социалистиг күрүне дугайында хөйүү биляп алыксап турар бис» деп. Зимбабвениң Мутаре хоорайында ажыттынган совет ном делгелгезинде «Демдеглелдер дептеринде» хөй санныг бижимелдерниң бирээзинде бижээн.

Маниқаленд провинциянның административтиг төвүнүң муниципалитединиң чанында улуг эвес залда делгелге күзээн кижилерни арай деп-ле сыныры-биле киирип турар. Көрүкчүлер делгинир чанында үр ye иштинде туруп, кандыг-бир номну кайыын садып ап болурун сонуургап турарлар.

Делгелге тергиин эки-дир! Ынчалза-даа пыдыраа болгаш ниитизи-биле совет спорт дугайында номнар эвээш деп, школачы Ленард Вакабикве чугаалаан. Компьютер техниказының талазы-биле ажылдар-биле таныжып алыксанчыг деп, оон соонда ревизионисчи аппарадынга дамчыткан. Оон-биле кады эргелеп башкарылгага, эрге-чагыргага чамаарылгалыг чорук экономиктиг артык эргелерни хандырып турар боду берген.

Хоозураан тараачын, чартык патриархал чүртка большевиктер чаа тургузуг тургузуушкунуунуң баштайгы чылдарында капитализмниң магат чок катап тургустунуп кээп болдурунуң байдалынга чүрттап турганнар, оон бот-туг аймылы кризис чылында, 1921 чылда тургустунган. Делегейниң бирги болгаш хамааты дайынарының база ажыл-агыйның хоозураанының түңнелинде үлет-пүр пролетариады аңгыдан хөйү-биле хоорулганыдан байдал нарыыдаан болгаш 1921—1922 чылдарда чүрттакчы чонуңуң бирдең эвээш хуузун төлээлеп турган.

Чаа тургузугнуң деформациязының база бир чыздагаанын — башкарыкчы партиянның аңгы талазы-биле составының өскерлиишкинин. Чазак партиязынга кирип алыр дээн күтүүлегиг күзел аажок улут турган. Арыглаашкын тураада, хирлиг ковуктен — «авантюристерниң болгаш бузурукчуларның, макта, ныкчыларның болгаш алгыжыларның дуржулга чок чаартыкчыларынга чышпыдаңнаарлардан...» партия чайлап шыдаваан (В. И. Ленин, т. 36, арын 193). Бичe буржуаз болгаш бүгүле пролетарныг дээн түүлге ажыы-биле өкээнишкек элементилерниң партияже аажок улут шүргүүшкүнүн Ленин билгеш, «амгы үеде партияның пролетарныг политиказы оон составы-биле эвес, а эрги партийжи гвардия деп адап болур ол үгаанныг кезээниң канчаардаа ажок улут, мөргүш чок ат-алдары-биле тодаратынар» дээн (т. 45, арын 20). Сокольниковка чагаазынга ол мынча деп демдеглээн: «Бүгү-ле ажылагый организациларының төдү ажылында нургулайында-ла бюрократизм колдай берди, коммунистер бюрократтар апардылар...» (т. 54, арын 180). «Чамдыкта: ол аппарат биске хамаарылгалыг эвес апаар-дыр, а бистер аңаа хамаарыжыр турар болгай бис!!» — деп, Ленин ындыг түңнелди кылган (т. 45, арын 441).

Бижик билбес чорук (чоңнуң 75 хуу хирези), массалар ортузунга демократтыг культуранын болгаш политиктиг дуржулганың чогу, эртиен төөгүге сонуургал чок чорук болгаш делегейни өскертиринге радикализм, революсчу хөөн-биле эптешпес чорук, кара туразында аажылаашкынга чүс-чүс чылдарда чагыртып келген чаңчыл болгаш аңаа түдүүшкүн, социализмге утопиктиг үзел-бодалдарның бары болгаш ону түдүп тургузарының оруктарының дугайында эң туутай билиишкиннер, «шенелделер болгаш частыргылар методу» — бо бүгү күрүненя ыяктаарынга дузалаан, а оон аппарадын бот тогдунар чорук-тун оруунче киргеп.

Виктор КИСЕЛЕВ,
философия эртемнериниң кандидады.

ВЕНГРИЯ. Чурттуң Көдээ ажыл-агый министерствозунга хамааржыр авиацияда дуржулгалыг ужудучулар ажылдап турар. Оларның эң улуунга Дьердь Менеши санадып турар. Ол, шынап-ла, хоочун ужудучу. Ниитизи-биле 105 ужудуушкунну кылган болгаш агаарга 15 муң шак иштинде ажылдаан. Ол ам пенсиялаашаа, авиациядан халашкан.

ЧУРУКТА: ужудучу Д. Менеши.

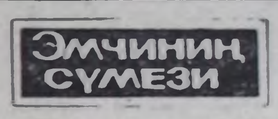
СЭТА-ның фотозу.

БУРУУ ШАПКАН

ТУНИС. (СЭТА). Араб чурттарның лигазының кежигүнү күрүмелериниң даштыкы херектер министрлериниң онза хуралы Тунистиң найысылалынга болуп эрткен. Аңаа израиль эжелекчилерге хунаатқан араб девискээрлерде байдалдың дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Онза хуралдың хүлээп алган резолюциядында палестин улустуң чөптүг демиселин бүрүнү-биле деткээн болгаш Тель-Авивтиң боттандырып турар эжелекчи политиказын буруу шапкан. Лига кежигүнү күрүмелер палестин улустуң демиселин деткивишаан, ол чонга акша дузаламчызын көргүзер деп хүлээлгеп алган. Араб күрүмелериниң кады хөделиишкинин таарыштырар болгаш Каттышкан Нациялар Организациязы-биле харылзаа тудар тускай комиссияны тургузар дугайында дутуржулга чедип алдынган.

(ПМА).

ХАРЫЫЛАТТЫНМАС АЙТЫРЫГ ТУРБАС

Сарыг хайныышкыны деп чүл? Сарыглыг улустарга кандыг аржааннар, курорттарны сүмелээрил? Ындыг аарыг улусту эмнээр курорт азы аржааннар бар болза, ынаар путёвканы кайыын ап болуруу?

Дайов МОНГУШ,
«Коммунизмче орук» совхоз, Өвүр район.

Кижиниң чиген чемин хүлээп алыр болгаш хуулдурар кол орган — хырын. Хырында чемни хуулдурарынга чулук негеттинер. Ол чулукту хырының каъттарында бар тускай бестер ылгап үндүрүп турар. Чулук хөй составтыг, а соляная кислота-биле пепсин—чем хуулдурарынга кол киржилгелиг будумелдер. Хырын чулуунда соляная кислота нормадан эвээш, көвей-даа болуу берип болур.

Аштаан кижи амданныг чем көрүп, чыдын билип каанда, аас иштин чараа дола бээр. Хырын чулуу мынчаан хөйү-биле ылгалып болур. Хой чулукта соляная кислота база хөй боол болур. Хырын чулуунуң хойу-биле ылгалыры база ында соляная кислотаның хөй болуру кижиниң иштин верв системазының байдалындан, чем хуулдурар органнарның, нерв системазының чиген чемни хуулдурарынга киржилгезинден харыы боол билдинер. Оон ынай ол-ла органнарның канчаар ажылдаарындан база хамааржыр.

Ынчангаш ажыг хырын чулуу төш кудуруунуң алдыы дужунга ажыдып, изидип, аартып турган шыкаш болур. Оон кедерезе ажыг чүве хөрек иштн-биле ооруу чоктаваш, ааска кээп намдаар. Чамдык таварылгаларда мырынай-ла кончуг ажыг ногаан сарыг чүве-биле кустурупкаш, намдаан ышкаш болуу бээр. Кускуда өт база холушканы ол.

Хырының уланчызы 12 илиг аттыг шөйүндү (оон узуну ол), а кускуда өт ол шөйүндүден дедир аккаш, хырын чулуунга холужар. Ындында-ла ажыг хырын чулуун улам ажыдып, хөрек иштинде кызыл-өөшче дедир аккаш, өөш иштн-биле чоктаваш, аас иштинге кустурүп кээп турары ол. Бо болуушкунну бистиң чонувуста сарыг хайныышкыны деп тайылбырлап турар.

Өт чем хуулдуруушкунунга дорт хамаарылгалыг.

Хырын чулуунда соляная кислота эвээш болза, чем хуулдуруушкуну бергедээр деп чүве моонна билдингир болгаш үр үеде болганда мындыг гастрит (хырын аарыы) баар аарыгларга чедирип болур.

Соляная кислотазы көвей гастрит-биле үр үеде аарыыр болза, база-ла эки чүвеге чедирбес. Бир-ле дугаарында хырын боду болгаш оон уланчызы 12 илиг шөйүндү язва (юлганнаар) аарыынга таваржып болур. Чогум хырын чулуунда соляная кислота эвээш бе, көвей бе, нормазында бе деп чүвени лабораторлуг шинчилгее тодарадып бээр. Ындыг лабораторлуг шинчилгени эмнелге бүрүзү кылыр ужурлуг.

Кандыг-даа гастрит аарыглыг кижиниң сагыыр чаңгыс дүрүмү бар. Чем чиирипип чүрүмүн сагыыр. Хырын чулуунда соляная кислота хөй гастриттиг улус чаглыг, үстүг, быжырган, дустуг, ыштаан болгаш чем хөөнү киирер немелде янзы-бүрү чидиг чем аймаан нормадан ажыр ажылгаарга, сарыг улгадып болур.

Соляная кислотазы эвээш гастриттиг улуска-даа ол таваржып болур. Янзы-янзы гастриттер эмнери эмнелге, аптека бүрүзүнде бар.

Чем хуулдурар органнарның аарыгларыр шинчидер, эмнээр, дыштанып санаторийлер, курорттар көвей болганындан маңаа санаашкынның херээ чок.

Тывада минералдыг аржаан суглар база көвей. Оларның кол иеруузу кандыг-даа гастриткe дузалап турар. Чүгле мону билип алыр херек. Курорт-даа, аржаан-даа баар кижи кадык тоонуг болур ужурлуг.

Аарыг чаа тыптып турда ийикпе, азы хоочураан аарыг кедерей берген душта, ындыг черлер баары хоруглуг.

Курорт баар путёвканы ажылдаар черинiң профэвилел комитединдем алыр. Мындыг аарыгның уржуудан мындыг курорт баар деп каан эмчи шинчылгазын болгаш бодунуң адындан путёвка дилээи билдириишкин. ни профэвилел комитединге киирер. Оон чүрүму ындыг.

Бичии болгаш улгады берген келдир улусту кана, кымга көргүзерил, канчаар эмнээрил?

Келдир уругларны уругдар эмнелгезинде логопед (чугаа адып чазаар) эмчиге көргүзүп, сүмележир. Адрезиг: Кечилоол кудумчузу, 2а. Улуг улусту хоорай поликлиникаларында психо-терапевт эмчиге көргүзүп, сүмележир. Адрезиг: Щетинкин, 61.

Сөөлүнде мону чугаалаар каары артык эвес. Дээди эртеминиг эмчилер кайда-даа бар болгай. Аарыг кижи аарыының дугайында кандыг-даа айтырыгны чурттап турар черинiң аайы-биле бодунуң эмчилериниден айтырып, тодарадып бээрин дилээр. Эмчилер долу шинчилгени кылып, харыыны бээр хүлээлгелиг. Харыылаттынмас айтырыг деп чүве турбас ужурлуг. Ынчангаш бодуун болгаш белен айтырыгларга харыыны түс-түс черлерге ап болур.

Эмчи Владимир БАЗЫР
тайылбыры берген.

«Шынның» конкурузунга киржиңер!

ЖАНР БҮРУЗҮНГЕ

Улус ажыл-агыйын хөгжүдеринин он үшкү беш чылы —СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш СЭКП ТК-ның дараазындагы пленумнарының шиитпирлерин боттандырарынга онзагай үе-чада. Дүргедээшкин болгаш эде тургустунуушкун, ылаңгыя бот-орулга-чарылгаже болгаш коллективтиг керээже, бот-акшаланыышкынче болгаш чарыгдалды боду дуглаарынче шилчилге амыдыралдың бүгү алырларын хаара тутkан. Совет кижиниң амыдырал-чуртталгазын экижидери оларның кайызы-биле-даа сырый холбаалыг. Ол бүгүнү болгаш амыдыралдың совет хевирин, дайынның болгаш күш-ажыллың хоочуннарының үлегер-чижээн, интернационалчы найыралды болгаш патриотизмни солунга чырыдар, а оң-биле чергелештир четпестерни сойгалаар ужурлуг бис. Ынчангаш пардалганың жанр бүрүзүнге конкурсту «Шын» солуннуң редакциязы чарлап тур.

Конкурстуң тиилекчилеринге эң эки **очерк, репортаж, корреспонденция, чугула айтырыг көдүрген чүүл, фельетон** азы шүгүмчүлелдиг материал, **фото** болгаш **чураан чуруктар** дээш дараазында **шаналдарны доктаатkан:**

бирги чергенин (чаңгыс)—75 рубль,
ийнги чергенин (чаңгыс) — 55 рубль,
үшкү чергенин (ийи)—35-35 рубль.
мактал шаналдар —санын болгаш хемчээлин немей тодарадыр.

Чорудар материалдарынарны машинкага, фоточуруктарны кылагар саазынга парлаар, а чураан чуруктарынарны кылагар саазынга тушь-биле дүжүрер силер. Ажылдап турар черинерни, ат-сывынарны болгаш адрезинерни долу айтыңар.

Бистин адрезивис: 667000, Кызыл, Красноармейская кудумчузу, бажың 100, «Шын» солуннуң редакциязы. Чагааның дыштынга **«Конкурска»** деп демдеглээр.

Конкурстуң түнели солунга Чаа чылда парлаттынар. Аңаа идепкейлиг киржиринерни күзевишаан, материалдарынарны манап тур бис.

«ИСКРА» ҮЕЗИ

Г. М. КРЖИЖАНОВСКИЙ

Сибирьге шөлүлгезинин хуусаазы доозулган соонда, Владимир Ильич даштыкыта баргаш, «Искраны» парлап үндүрер ажылче шыңнығып кирген. Ол үе бистин партиявыстың салым-хуузунга онзагай салдарны чедирген. «Искра» деп аттың аданга ыңнығ эңгераф турган: «Чаштанчыдан чалбыың үнер!». Шынап-ла, ол чалбыың бистин характерывыска көзүлүүр өөскүзе-өөскүзе. Октябрьның күчүдүг өртүнче шилээш, дарлал-хилинчекке бастырган оран-делегейниң кырынга кызыл хаяа боон кыва берген. Бир эвес ам «Искраның» эрги номерлерин ажып көөр болзувусса, Россия пролетариадының револючу тура-соруунун оттурунга оон чалбыыштыг суртаалы кайы хире ужур-дузалыг болганынга бүзүрээр бис. «Искраның» тугунуң аданга Владимир Ильичиниң үгаан күжү-биле ол үенин кайгамчык чогаалчыларының үзел-бодалдары мөөннеттингеп. Ол-ла бүгү үзел-бодалдарның аразындан Владимир Ильич утпакчы өзек күш боон ыңнығып турган. Оон бөдүүн болгаш тода бодалдары, кижең долган эрес-дидим чалбыыштыг сөстери пролетаржы керектин дайзыныңарынга үдүр демисежиринче улустарны соксаал чок кыйгырып турар. Эрги «Искра» партия органның канчаар чорудар ужурлугул дээрзинге өөредиглиг үлегер боон кажан кезээде артып каар. Ол — айыыл-оңдак дүтайын сагыш-дырбышаан, орук айтыкчызы, револючу түтүлдүг болгаш тура-соруктуң хөделиишкинче оттур силгип турар дайынчы кыйгы медээ болган. Чогум-на харын ол туктуң адаанга «большевиктериниң кан бөлүү» мөөннеттингеп.

Ам мен чамдык чүүлдерни оюп арткеш, револючу ажыл-чорудулгамның түгле Киев-биле холбашкан (1903—1905 чылдар) үе-чадазын сактып көрейн.

1903 чылда партияның II съездизин болгаш түгле чаа тургустунган РСДРП-ниң одуругунга болган сандараашкынны сакты-дыр мен. Ол съездиге мен ТК-ның бирги чыыжынга киржир эргелиг болуп, Женевада төп-биле сырый харылзааны тудар аргалыг болган мен.

Ынчан ТК-ның кол үүрү Киевке турган түве. Башпайгы үелерде биске берге-ле болган.

Бүгү Россия хемчээли-биле ажылды эде тургузар харысалга ТК-га онаашкан. Чер сананай чаа тургустунган комитеттерни мөөннээр, актыг шын дээш демисежип турар эштерин деткиир... дээш ажыл-ла хөй.

Үе ыңдыг дүшкүүрлүг турда, Киевке харысалгалыг ажыл-чорудулга менээ тоң берге болган. Ынчангаш чажыт паспорт тып алгаш, дүргеп-ле даштыкыже чоруткан мен. Женевага мен ёзулуг-ла хайыңып, дүвүреп турар эмигранттылар аразынга кире берген мен. Эрги аш-өөрге ужурашкаш, оларның кайы хире кадыг-ширинин аларганын кайгаан мен. Колдуунда-ла «Искрага» хамаарыштыр Ленинге удур тура-хөөнүг улус болган.

Ол ыңдыг дүвүрээнинин үеде мен хөй-хөй шактарны Владимир Ильич-биле кады эрттирип турдум. Ыңдыг кончуг дүйөзээнинин үлүе аразынга Ленининиң маажым болгаш туттунуп билир шыдамыккайын кайгаан мен.

Бир-ле катап Владимир Ильич-биле дүн ортузунга чедир маргышканыышты сактып тур мен. Бистиң, Россияның револючу практиказының үжүр-дузазын ол кайы хире үнелеп турарын билзимээ-даа, мен ийи чарлы бөөри — ол практиканга өлүмнүг согуушкун болур, ынчангаш эптежип алганынар дээре боор деп аңаа шынаыдарын орадлажып турдум. Бир кезек үеде Ленин, Плеханов, Мартов олар эптежип алган турган. Ол эптежишкинниң үжүр-дузазы улуг, ында мөөң киирген үлүг-хуум база бар деп санап турган мен. Ынчалза-даа ол хензиг үени эмия эрттир үнелепкеним дээш, политиктиг билиниимниң кыдыра болганы дээш кончуг эпчок байдалга таварышкан мен...

Түгле чаңгыс Владимир Ильичиниң баш бурунгаар өттүр билип турганы шын боон арткан. Большевиктер болганы меньшевиктер деп ийи болук тывылган. Большевиктериниң баштыңы В. И. Ленининиң төөгү талазы-биле болуушкуннарны өттүр көөр, мерген утаайыны аңаа база катап бадыткаттынган.

КАРТОФЕЛЬДИҢ БАЙЫРЛАЛЫ

Улус депутаттарының Тыл-лымин көдээ Советиниң актывчилери тайгада турар Ломтуха деп суурга бир янзы дыштаныпта кежээнин эрттирген. Кежээни картофельге тураскаатkан.

Чалалга алгаш, хөй кижи чыгып келген. Тус черге остүрген картофельден кылган янзы-бүрү аъш-чемни чымлаңнар соңуургаан. Үжен ажыг хевириниң аъш-чемни бар болган. Моңге доң черге остүрген улуг-удуг картофельдерниң делгелгези болган. Эки каастаан хана соңуунну база үндүрген. «Ййнги хлеб» картофель дугайында аялгалар дыңналып турган, таңды музыказы база чаңгыланган.

(СЭТА).

СОҢУУРГАКТАРГА

ИДИК БАКТА, ЭЖИК ЫРАК

№ 1 автотранспорт будурулгезиниң чолаачызы Николай Рекстин биле КАИ-ниң инспектору Никита Баянов 1987 чылдың октябрь айның 18-ке чедир таныспас, билишпес чорааннар. Чырык черде Николай деп чолаачы, КАИ ажылдакчызы Никита деп кижи бар дээрзи кайызының-даа сагыжында чок. Оларның ужуражып, таныскананың плёнкага тырттырган, милиция ажылдакчыларының дугайында детективтиг кинога киирген болза, дыка-ла солун сюжет болур ийик. Уран чүүлдүң дөзү амыдырал дээрги шын-дыр ийин. Оон канчаар болганы, истелгениң болгаш судтуң документилеринге үндезилеп, тодарадып көрээлиңер.

№ 1 автотранспорт будурулгези. Эрттирилге черинге «КамАЗ» чолаачызы Н. Рекстин машинадыр чедип келгеш, үндүрерин иегеп, медээлээн. Машинаны орукче үндүрер чөпшээрел чок болганындан, контролёр үндүрбээн. Ол өйде еске машина чедип кээрге, контролёр ону киирип турда, хаалганы ажыкташ, Рекстин бодунуң кара тураазы-биле халдып үне берген. Чолаачының эзирини контролёр Кондратьева эскерген. Магазинден 2 шил водка садып алгаш, ону Рекстин эжи Иван-биле ишкеш, машиназын катап гаражка тургузары-биле чорупкан. Ол аразында «билбестей хона берген». Чогум-на ол өйде Оюп Күрседи кудумчузунда машиналыг эзирик чолаачы чоруп турар деп дыңнадыгы КАИ-ниң инспектору Н. Баянов алган. Машина башкарып чоруур эзирик чолаачы озал-ондакты кылып болур. Ону доктаадыр дээш инспектор хемчеглерни ап эгелээн. Оюп Күрседи кудумчузунда 81 дутаарлыг бажыңның дүжүнда 47—83 ТВЛ дутаарлыг «КамАЗ» турарын инспектор көрүп каан. Чолаачыны кайнаардаа чорутпас дээш шагдаа кабинаже кирип кээрге, Рекстин ону бак сеглеп, дорамчылап, холуун долган, арыынче шаңчыткан. Бедик эвес дурт-сыңныг шагдааны көрээш, эзирик чолаачы бодунуң күжүнге менээргенген. Инспектор кабинадан кээп дүжерге, Рекстин «КамАЗ»-ын хөделдиргеш, чоруп бар чыда, КАИ-ниң машиналын таварбытпкан. Эзирик чолаачы машиназы-биле дезе бээр деп баарга, бодунуң мунуп чорааны «Жигулиниң» инспектор орукка доора тургузупкан. Эзирик чолаачы башкарган түүк соөртүр улуг машинаны чиик машиналыг доза туруктары белен эвес херек. Түрекким, дидим кижи ону кылып болур. Оруккка турупкан КАИ машиназын Рекстин «КамАЗ» биле үстүрген. Хөй-ниитиниң корум-чуруумун камгалаар үлээлгезин күүседип турган милиция ажылдакчызынга Рекстин шак ынчаар удурланган. Ол бүгүнү билбес эзирик чорааны-биле чолаачы тайылбырлаан. Үүлгеткен кем-херээ дээш Рекстин 1-ден 5 чыл чедир хосталгазын казыдып азы 1-ден 2 чыл чедир эдип чазаар ажылдарга РСФСР-ниң Кезэмче Хообүзүнүң 191.1 үүлүнүң 2-ги кезээ-биле кеземче херээнге онаашкан. Мындыг үүлгедигини Рекстия дүш боон кылбаан. Автотранспортту эзирик башкарып чорааны дээш оон мурнунда хемчет алдыртып турган. Эзирик машина мунуп чораанı, 1987 чылдың апрель 24-те туттурган. 100 рубльге торгаткан. Ол-ла чылдың июнь 25-те Минусинск хоорайга озал-ондак кылганда, шыңгыы доңгуткан. Ол бүгү аңаа өөредиг болбаан. Арага ижип алгаш, автотранспорт башкарар таңын салбаан.

Оюп Күрседи кудумчузу делгем. Кажда машина аңаа каржып эрте берип болур. Чаңгыс черге турган «Жигулиниң» чолаачы канчап тавартыпканын? Ийи дугаарында оны канчап үстүртүпкенин? Билбес эзирик болгаш бе? Ол агартырының чылдагааны эвес. Истелгениң материалдарында «оваарымча чогу-биле КАИ машиназын үстүртүпкен» дээн сөстер бар. Эзирик чолаачы бүрүзү «оваарымча чогу-биле» КАИ машиналарын үстүрүп турар болза олардан түү артарын?

Айыыл-авалапка таварлыг часкан инспекториуң хереченилериниң очүктеринде-даа кем-херек үүлгеткен кижиниң харысалгазын чингедир дээн сеткил бар. Чолаачыга эттедип алгаш, инспектор бодуңуң мурнундан хомудал киирбээн. А херечи кижилериниң бирээзи П. Иконникова истелге үезинде КАИ машиназын «КамАЗ» дорт-ла барып үстүрген деп танылбырлаан болза, судка КАИ машиназын улуг машина оюп чоруй барган, оон ынай түңү-даа көрбээн мен деп, очүүнүң аянын эскерткен. Истелге материалдарында кошкак фото-чуруктарда «Жигулиниң» «КамАЗ» хөме таварыпкан деп түве илдең.

Истелгениң материалдары, Н. Рекстиниңң буруулуун бадыткаан, буруулут кижи боду база мининген. Ынчалза-даа автотранспорттуу эзирик башкарып чорааш, милиция ажылдакчызын эттеп, КАИ машиназын хөме тавартып турганы, истелге материалдарында айыткаңы мыкаш, «оваарымча чок» чорук эвес-тир.

Н. Рекстиниңң херээн № 1 автотранспорт будурулгезиниге үмүүшкүнүүт ажык судка көргеш. Чыылган кижилерниң талазындан ону, аар кем-херек үүлгеткен деп, улуг буруудадыр хөөн чок болганын судья эскерген.

Судка биичин оолдар ыңкаш ыглап, бодуңуң буруузун долузу-биле мининигенин Н. Рекстин чугаалаан. Бир дутаар шиитпирип, бодуңуң буруузун минип турарын база назылап кыраан иези барын, күрүнеге чедирген когараларын долузу-биле толаанын суд киирээнгейге ап, ону 3 чыл шенелдеге шиитkен. 5 чыл иштинде автотранспорть башкарар эргелин казаан.

БУРУУЛУГНУ КЭЭРГЭЭНИ

Чоннуун—чонга

«Тываның мөлдеры» деп ыыска телефильмни эрткен чайын барыын районнарга тырттырган. Ону тыва улустуң музыка вас чогаалынга үндезилээн, оон музыка культурazының онзагай таваларын көргүскен.

«Тываның мөлдерин» Сүт-Хөл районнуң Маячүрек деп хаас-чараш булуңунга тырттырган. Телефильм тыва чоннуң бөгүнгү культура талазы-биле өзүлдезин шынны көргүзер сорулганы салган болгаш ону күүседип шыдаан деп түннелге кээп болур.

Бир эвес традициялыг музыканы · аныяктар хүлээп көрбес азы олар ону шүүт үттүпкан таварылгада ёзулуг ыры бодуңуң солуун таваларын чидириптер. Ынчангаш чоннуң хөгжүмүн пропагандалаары чугула.

Бистиң традициялыг мөлдарывыстың болгаш хөөмей, сыңыттың сураглыг күүседикчилерге боттарының талаатызын чонга бараалгатпышаан, аас чогаалын улам сайзырадырындан аңгыда, тыва чоннуң сагыш-сеткил культurazының шинчилээринге үнелиг материалды берип, ону ураа үүлдүң ыңзы-бүрү хевирлерин-биле пропагандалап турарлар.

Эрткен чылын Тывага совет-америк музыка-этнографтыг экспедиция чораан. Аңаа сураглыг америк этномузыковед, искусствоведениниң доктору, профессор Теодор Левин, фотожурналист Карен Шерлок болгаш ССРЭ-ниң Композиторлар авилелиниң үлүстүң музыка аас чогаалының үдуртукчузу, музыковед, искусствоведение доктору Эдуард Алексеев база кириишкен. Олар тываларның традициялыг музыказын сонуургап болгаш бистиң мындыг ырларывыстың амгы хүнүнде салым-чолу, амгы үениң аныяктары ону канчаар хүлээп алтурарын билип алыксаанар. Ол ышкаш тываларның амыдырал-чуртталгазы, оон хевири, чаңчылдары база оларга сонуургапчыр. Аъш-чемден бээр сонуургаар болдулар. Доктор Левин өгүү канчаар, түүен кылганың бирден бирээ чокка бидяп алган.

Традициялыг ырларның күүседикчилеря үлүсчу таланытыларының Тывада сайзырап турарынга, аныяктарның аңаа үлүг хандыкшылдыынга олар бүзүредилер. Сураглыг күүседикчилер Монгуш Сундукай, Оңдар Маржымал, Идамчап Хомушку, Салчак Тойлу, Соскал Монгуш, Куулар Эрес-оол, Сарыглар Борбак-оол болгаш оон-даа өскелерден аңгыда, мырынай бичиилергe чедир безин, сыгыртып, хөөмейлээр кижилерни олар көрдүлер. Ол дээрге Тывада улустуң чаңчылдары читкээнин, харын-даа оларның амгы үенин шайы-биле сайзырап олурарын хереглээн.

Чыгдынган материалдарының бир хоолгазы ТДЛТЭШИ-ниң архивинде шыгжаттынган. А оон ажылының түнелин «Сибирь болгаш Ыраккы Чөөн чүк улустарының аас чогаалының тураскаалдары» деп үндүрүлгениң сериязынга киирер. Ол ышкаш түскай пластинкаларны АКШ-ка үндүрер.

Чээрбиги чүс чылдың эгезинде ындыг янзылыг экспедицияның киржикчилери улустуң ураа үүлүл аас чогаалы чидер деп барганының дугайында дүвүрээнниг-биле бижип турганнар. Бир эвес 60 — 70 чылдарда улустуң ырлары хөвар үүлдер ыңдыг күүсеттинип турган болза, бөгүн байдал көңгүс еске. Чоннуң ураа үүлү үениң хөгжүлдезининң ааны-биле улам хаңы, хөй талалыг ыңдыг көстүп кээп турар болу берген. Америкадан келген эртемден совет улус таңгыс аай чон деп үвеге, республикага чоруп турган, улам бүзүрээн.

Чамдык таварылгаларда бодувустуң национал культуравыстың күүзүүн чедир үнелевейн баарывыс хомудаңчыг. Америк эртемден келгенде, улустуң ырлары ыңдыг-ла эки үнелелди албас ыңдыг санап, аянчыткан ырларны күүседирин кызыдып турганнар. Ол ышкаш тыва хепти оларга көргүзөрде, ыры-хөгжүм ансамбльдерияың хептерин кедип алыр болдулар. Чижээ, бистиң сураглыг хөөмейживис Лаю Монгуштуң «Тываның ырлары» деп телефильмге тырттырарда, кедип алган хеви кижи билир аргажок болган. Оон Кубань казактары азы пыганнарның национал хевиниге дөмейлешкек ыңдыр кеттинип алганын көргеш, америк эртемден «Чүү нацияның кижизи боор?» деп млавылап олурган.

Телефильмни тырттырып турар үезинде база экспедицияның киржикчилеринге тыва чоннуң уран үүл культуразын таныштырарда номерлер күүседикчилеринге кандыг-даа тыва хевир чок хепти кедерин чамдык удуртукчу эштер сүмелеп турганы каңчап-даа таарышпас. Шак ыңдыг хеп-сыңның уржуу ол ыйнаан, күүседикчилер боттарының национал хевирин көзүлдүр-леишкиниң турганы чованчыг: «Идик бакта, эжик ырак» дээни-биле дөмей.

Мыя бо таварылгадан түнел үндүрүп, тыва национал хевиристиң дугайында сагыш човаар үевис келген деп бодаар мен. Чоннуң амыдырал хандырылга министерствозу ыңдыг хепти даарадырының көскү хемчеглерин алыр үе келбээн бе?

Ылаңгыя бистиң одар сүрүп көжүп-дүжүп чоруур малчынарывыска кыжын чылыг тоннар, чазын, күзүн алгы хөрөктээштер эргежок чүгула. Тыва хевин кедип алган чоруур кижиниң чурукка тырттырып алыр дээш америк журналист шаанга кирген болдур эвес-пе. Шак ыңдыг бергедээшкиннерге түгле даштыкы журналистер эвес, түрт иштиниң парлалга ажылдакчылары безин таварыжы бергилээр.

Бистиң бурунгуларывыс кайгамчыктыг, узуп төттүнмес эртине — улустуң аас чогаалын арттырып каан. Чогум-на улустуң ырларының ачызында авторлуг музыка чогаалдары тывылган. Культураның дээди өөредилге черлерин хөй-хөй тыва специалистер доозуп кээп турар. Чогум-на олар улустуң традициялыг ырларында даянып, чоннуң аас чогаалын улам шинай сайзыралыр хүлээлгелиглер. Ынчалза-даа оларга чамдыкта деткимче база чок болур — республиканың Композиторлар эвилелинге болгулаар чугаа-соотка түгле шүгүмчүлел-ле хөй дыңнадыр. А херек кырында көскү кылып каан үүлдер конгуг хөвар.

З. КЫРГЫС,
искусствоведение кандидады.

ЧОННУУН—ЧОНГА

Чаа чылда республикамың хөгжүм-шин театрынга Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи, делегей конкурстарының лауреады Н. С. Красная улустуң ырларының бүгү-россия конкурузунуң болгаш И. Яумзем аттыг түскай шаналдың лауреады Сайынсоо Намчылак база Тываның күрфилармониязының кол артистериниң киржилгези-биле концерт болур.

Концерт 19.00 шакта эгелээр. Билеттерни филармониянның кассазында садып турар.

Грипп аарыг тарап турарыы-биле холбаштыр республика эмнелгезинде бо чылдың февраль 5-тен эгелеп карантин чарлаттынган. Ынчангаш ында чыдар аарыг кижилер-биле ужуражырын хораан.

Аарыг кижилерге экелген үүлдерни 12-ден 14 шакка, 16-дан 19 шак 30 минутага чедир үдээп алыр. Экелген үүлдерни полиэтилен хапка сүңнаш, аарыг кижиниң адын, фамилиязын бижээш, чыдар салбырыш, палатазын айтыр.

Бөгүн хүндүс республикага бүргеш, аязып турар булуттарлыг, хар чагбас агаар болур. Соңгу түн утланыышкынныг хаттың секундада дүргени 5—10 метр. Агаарның температуразы дүне 32—37, хүндүс 22—27, чамдык черлерге 12—17 градус соор.

Кызылга бүргеш, аязып турар булуттарлыг, онзагай эскерлиишкин болбас агаар болур. Соңгу-барыын түн утланыышкынныг хаттың секундада дүргени 5—10 метр. Агаарның температуразы дүне 32—34, хүндүс 23—25 градус соор.

ЧАРЛАЛДАР

Февраль 16-да республикамың хөгжүм-шин театрынга Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи, делегей конкурстарының лауреады Н. С. Красная улустуң ырларының бүгү-россия конкурузунуң болгаш И. Яумзем аттыг түскай шаналдың лауреады Сайынсоо Намчылак база Тываның күрфилармониязының кол артистериниң киржилгези-биле концерт болур.

Концерт 19.00 шакта эгелээр. Билеттерни филармониянның кассазында садып турар.

НОМДАН ӨӨРЕНИР

«Билиглериниң үнезизиин номга ынак болунар» деп М. Горькийиңиң чагыг сөстерин утпайн чоруур бис. Черде ынчан амгы үе мышкаш шак ыңдыг шапкын хөгжүлделиг кайгамчык үеде ном номчувайн, оон билиглер албайн кижи канчан чурттаарыл? Маңаа суртаал салып, доруң октаар бодаваадым. Бодум. Чыргаланды көдээ библиотеказында ажылдап турар мен. Бистеном аймаа хөй, херек номларны чагыдып ап-даа номчуп болбур. Ынчаш-биле эртнен чылда багай эвес ажылдадывыс. районда бирги черде турар бис. Диплом-биле шаңнаттывыс-даа.

Ажылды элээн көскү кыласа дээш оралдаңнаа-ла турар. Конференцияларны-даа дем-биле эрттирип турдувус. школа башкыларын-биле кады библиотекага янзы-бүрү хемчегерни чорудуп-ла турар бис. Моон сонгаар-даа чон ортузунга ажылга еске келген кижилер: «бүгү-ле чүве эки болур, дыка ундаравангар!» деп оларны өөрткен. Чүге дизе хаак спортунга хамаарышкан маргылдаалар Кэнмөра деп хоорайга артер чүве-дир. Ында хар кижи дурту хире кылын, соон база четчир.

Агаарның байдалындан хөй-ле чүве хамаарыжыр болбайн аан, ынчалза-даа аңаа шинитпирлиг фактор болза, спортчуларның боттарының мергежилиниң, психологтуг белеткелиниң хамаарыжыр болгай.

ССРЭ-ниң олимпий командазының шүүтү 112 спортчу көл старттарга белеткелди кылган, а хоккейжилер шенелде ужуражышкынны эрттирген. Олар Канаданың командазы-биле ойнаш, 2:3 санга уттурган.

Калгариде янзы-бүрү маргылдааларны көөр будун чартык миллион билеттерни саткан. Ам-даа 350 билетти чедир сатпаан.

XV Олимпий оюннарында

ЧИНУК ДУВУРЕТКЕН

КАЛГАРИ. СЭТА-ның түскай корреспондентилери В. Пименов, В. Трушков, Ю. Хромов оларның дамчыдып турары болза: XV кыш-кы олимпий оюннарының ажыдынышкынының будүүзүнде аңаа чеде берген киржикчилерни болгаш адлыларны элдептиг таварылга найгаткан. Калгариниң хары эрип калган, түгле бульварларга болгаш паркталга «ак орту-лунгаштар» артып калган. Февральдың 11-ниң үүнүнде аңаа 20 градус соок турган, а оон даартазында 9 градус чылаш, эрип калганы оң. Чаңчык дээр хат кыпты часче ыңчаар шилчиткен.

Совет спортчу делегация Ак олимпиаданың найысылалынга Москва — Монреаль — Калгари аразынга он шак курлаан артып чораан, чеде берген. Калгариде хар эрип калганын көргеш, хаакчылар баажын чайгаар ужурга таварышканнар. Ынчалза-даа совет спортчуларны утнуп келген кижилер: «бүгү-ле чүве эки болур, дыка ундаравангар!» деп оларны өөрткен. Чүге дизе хаак спортунга хамаарышкан маргылдаалар Кэнмөра деп хоорайга артер чүве-дир. Ында хар кижи дурту хире кылын, соон база четчир.

Агаарның байдалындан хөй-ле чүве хамаарыжыр болбайн аан, ынчалза-даа аңаа шинитпирлиг фактор болза, спортчуларның боттарының мергежилиниң, психологтуг белеткелиниң хамаарыжыр болгай.

ССРЭ-ниң олимпий командазының шүүтү 112 спортчу көл старттарга белеткелди кылган, а хоккейжилер шенелде ужуражышкынны эрттирген. Олар Канаданың командазы-биле ойнаш, 2:3 санга уттурган.

Калгариде янзы-бүрү маргылдааларны көөр будун чартык миллион билеттерни саткан. Ам-даа 350 билетти чедир сатпаан.

НОМДАН ӨӨРЕНИР

«Билиглериниң үнезизиин номга ынак болунар» деп М. Горькийиңиң чагыг сөстерин утпайн чоруур бис. Черде ынчан амгы үе мышкаш шак ыңдыг шапкын хөгжүлделиг кайгамчык үеде ном номчувайн, оон билиглер албайн кижи канчан чурттаарыл? Маңаа суртаал салып, доруң октаар бодаваадым. Бодум. Чыргаланды көдээ библиотеказында ажылдап турар мен. Бистеном аймаа хөй, херек номларны чагыдып ап-даа номчуп болбур. Ынчаш-биле эртнен чылда багай эвес ажылдадывыс. районда бирги черде турар бис. Диплом-биле шаңнаттывыс-даа.

Ажылды элээн көскү кыласа дээш ораалаңнаа-ла турар. Конференцияларны-даа дем-биле эрттирип турдувус. школа башкыларын-биле кады библиотекага янзы-бүрү хемчегерни чорудуп-ла турар бис. Моон сонгаар-даа чон ортузунга ажылга еске келген кижилер: «бүгү-ле чүве эки болур, дыка ундаравангар!» деп оларны өөрткен. Чүге дизе хаак спортунга хамаарышкан маргылдаалар Кэнмөра деп хоорайга артер чүве-дир. Ында хар кижи дурту хире кылын, соон база четчир.

Агаарның байдалындан хөй-ле чүве хамаарыжыр болбайн аан, ынчалза-даа аңаа шинитпирлиг фактор болза, спортчуларның боттарының мергежилиниң, психологтуг белеткелиниң хамаарыжыр болгай.

ССРЭ-ниң олимпий командазының шүүтү 112 спортчу көл старттарга белеткелди кылган, а хоккейжилер шенелде ужуражышкынны эрттирген. Олар Канаданың командазы-биле ойнаш, 2:3 санга уттурган.

Калгариде янзы-бүрү маргылдааларны көөр будун чартык миллион билеттерни саткан. Ам-даа 350 билетти чедир сатпаан.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

Кино

ФЕВРАЛЬ 14-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Шантажист» 9.30, 11.20, 13.10, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан), Бичии залга: «Лязовый шар» 12.00, 13.50, «Фантомас» (видеофильм) 9.00, 16.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Лязовый шар» 9.30, 13.10, «Иван Васильевич меняет профессию» 11.10, 15.00, «Шантажист» 16.50, 18.50, 20.50 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Роня — дочь разбойника» 10.00, «Искатели приключений» 12.00, 16.40, «Суть» 14.00, 18.40, шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Сказка о влюбленном маляре» 11.00, «Даниил — князь Галицкий» 13.00, 17.00, «Забавы молодых» 19.00, (узаткан) шактарда.

Агаар

Бөгүн хүндүс республикага бүргеш, аязып турар булуттарлыг, хар чагбас агаар болур. Соңгу түн утланыышкынныг хаттың секундада дүргени 5—10 метр. Агаарның температуразы дүне 32—37, хүндүс 22—27, чамдык черлерге 12—17 градус соор.

Кызылга бүргеш, аязып турар булуттарлыг, онзагай эскерлиишкин болбас агаар болур. Соңгу-барыын түн утланыышкынныг хаттың секундада дүргени 5—10 метр. Агаарның температуразы дүне 32—34, хүндүс 23—25 градус соор.

ЧАРЛАЛДАР

Февраль 16-да республикамың хөгжүм-шин театрынга Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи, делегей конкурстарының лауреады Н. С. Красная улустуң ырларының бүгү-россия конкурузунуң болгаш И. Яумзем аттыг түскай шаналдың лауреады Сайынсоо Намчылак база Тываның күрфилармониязының кол артистериниң киржилгези-биле концерт болур.

Концерт 19.00 шакта эгелээр. Билеттерни филармониянның кассазында садып турар.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ФЕВРАЛЬ 15-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35—«Харыы шимчээшкин». Уран-чечен фильм. 9.55 — Медээлер. 10.05—«Аян-чоруккулар клуву». 11.05 — 12.40 — XV кышкы Олимпиада оюннары. Хаак спорту. 10 км. Херээженнер. Шанак спорту. Эр кижилер. Калгариден дамчыдылга. 15.00 —Медээлер. 15.10 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.20 — «Кушмагалдың төөгүзү». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 15.45 —Совет эр концерти. 16.10— Астраханьның газ-конденсат тывыштыг черинiң хөгжүлдезининң нарын айтырыглары. 16.40 — Школа: эде тургустунуушкунуңуң нарын айтырыглары. 17.15 — XV кышкы Олимпиада оюннары. Хаак спорту. 10 км. Херээженнер. Трамплинден хаактыг шуураашкыннар. Конькы спорту. 500 м. Эр кижилер. Фигурлуг чыңгылаашкын. Ийилеп чыңгылаары. Кыска программа. 20.15 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 20.50—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.00 — «Ye». 21.35 —ТТ экранында эң баштай. «Факт». Уран-чечен фильм. 23.05 —Бөгүн делегейде. 23.15 — В. Леонтьев ырлаар. 23.45—00.10 — «А чүл бир эвес...» Док. фильмниң баштайгы көргүзүү.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Билдингир чүүлдер дугайында билдинмес чүүлдер». 8.35—9.35 — Төөгү. 8 класс. Декабристер тура хаылышкыны. 9.05—11.05—Орус чугаа. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Информатиканың болгаш саналга техниказының үндезиннери. Программалаашкың дылы. Рапира. 10.35—11.35 — Төөгү. 5 класс. Бурунгу Грецияның театры. 12.10 — «Студенаяда ыыштаг». Ураң-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 13.20 — «Улуг кижилер болгаш уруглар». 14.00 — Медээлер. 14.10—15.20 — «Хоорай кырында куштар». Ураң-чечен фильм. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 —Урутларга фильм. 18.45— «Ажык чагаа». Телекоруктуларның чагааларын ёзугаар дамчыдылга. 19.15 —«Азия төөгү». Үндүрүлгедис. Медээлер. «Коммунист болгаш үе». «Ажыктыы болгаш пынарлыы дээш». 19.45 —Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15—«Делегей панорамазы». 21.00 —«Ye». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—Кыска хемчээлдиг ураң-чечен телефильмнерниң программазы. «В. Давыдов болгаш Голиаф». «Халдаашкын». 22.45 — Улустуң аялгалары. 23.00— Док. фильм экраны. 23.30—«Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга. 00.00—02.30 — XV кышкы Олимпиада оюннары. Хаак спорту. 30 км. Эр кижилер. Калгариден дамчыдылга.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

18.05 —Медээлер. 18.15—«Совет Эвилелиниге бараан боон тур мөң!». 19.15 —«Музыкалыг киоск». 19.45— «Эрмиташтың чырыткылары». 20.00 — 20.15 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Чазый адыг ойдары».

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпер килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-29-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-25, корректорларның 3-37-11, бухгалтериянның 3-43-41, солуң келбейн бартаза 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үвер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солуңнуң индекси 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер. полиграфия болгаш ном садыңның херектерининг талазы-биле күүгүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Шетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1

Чагыг № 2060 ТС—00640.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың февраль 16 вторник № 39 (13639)

1925 чылда үндезилеттинген. Өртээ 3 копеек.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур

Эде тургустунуушкун: партия ажылының стили болгаш методу

РАЙКОМ БЮРОЗУ КӨДЭЭДЕ

Сооргу эрткен пленумга райкомнуң отчедунга хамаарыштыр болгулаан чамдык шүгүмчүлелдиг саналдарга үндезилеп база эде тургустунуушкунуңуң негелделеринге дүүштүр СЭКП Эрзин райкому бодунуң ажылын бир янзы эде көрүп, чон-биле харылзааны улам экижиреринче үглаттан ажылды чорудуп турар. Райкомнуң үнүүшкүнүүт бюрозун совхозтарга база эрттиргеш.

Райкомнуң бирги секретары К. А. Моң болгаш бюро кежигүннери «Мөрен» совхозтуң конторазынга ажыл шагы дооступ турда чеде бергеннер.

— Даргалар келди, шупту хураалче!—деп, совхоз директору А. Дамдың конторанып өрээлдерин кезип, чыл отчёду кылып олурганнарны чыып экелди. Колдуулга бухгалтериа аппаратынып ажылдакчылары болган. Чүге-ле ийик бригадирлерни, зоотехникти, ветспециалистерни шуптузун чыып албааны арай харааднчыг болду. Ажыл-агыйның экономизаи база келбээн.

Районнуң партия организациязының политиктиг башкарыкчызы — райкомнуң бюрозунуң кежигүннери долу составы-биле ажылагыйга кээп, кижилер-биле беседалажып, тургаалажып турары чүрле эки-дир. Оны бир чаа чүүл деп санаары чоп. Ажыл-агыйга ол улуг дуза болуру чугаажок.

Бюро кежигүннери совхозтуң бүгү бригадаларын Божалыгдан бээр Эрзин хемиин мурнуу, соңгу даглармында тарай хонгулаан коданнарны дөгерезин кезээн болдулар. Ол талазыбиле дыңнадыгларны районнуң кол мал эмчизи, районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы, райкүүском болгаш РАУК даргалары, райкомнуң идеология ажылын харылап турар секретары болгаш өскелер-даа бүгү талалыг чугааладылар. Четпестер эвээш эвес. Ылаңгыя хураганнар эрте, декабрь айда төрүттүнген, ажаалданың ыпнары куду дээр болду. Оны кыштың соогунда карак огу дег камгалап, хүр-чаагай кыш ажырарынга малчыннар-биле бир демей харыысалгалыг кижилер зоотехниктер, мал эмчилери болуп турар. Олар кайыл? Бо үнүүшкүнүүт бюро хуралынга безин олар көрүлбээнин маңаа туралаксадым. Чүгле үшкү бригаданың зоотехниги, бригадири, ийиги болгаш үшкү бригадаларның мал эмчилери бар болган.

Бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланышкыныче шилчип турар харыысалгалыг үеде совхозтуң экономидиниң четпес ажылдап турарын үнүүшкүнүүт бюрога база демдегледи. Кайы-даа коданда чек дептерин берип каан, а аңаа үүнү бижиирин, ында айыткан акша түүнү канчаар чарыгдаарын малчыннар билбес болган. Чектери шупту күш чок дээрзи илерээн, чүге дивес, ында совхозтуң таңмазын безин баспаан. Кол экономист Чечек Ооржактың ажылының бир четпес талазы ол болган.

Совхозта партия организациязы (секретары Ф. Артына) малчыннарның политөөредилгезининң кичээлин чаңгыс-даа катап организаставаан. Көдээде малчыннарга барбаан. Чаа аргаже шилчип киреринің бо үезинде ажылды холу-биле тудуп, шуут кылып турар кижилерни өөредири эң чүтүлә негелде.

Совхозтуң мал эмчилери, зоотехниктери, бригадирлери малчыннар коданнарын эргиирде чүгле суг сөөртүр машиналар-биле аңаа четкеш-ле эптер, ажыл-херек кандыгыл дээрзин хандыр көрбейи турарлар деп, район төвүндеги келген удуртукчуларга кайы-даа бригадаларның малчынарны чугаалаан болдулар. Амты сайзыраңгай үеде чаңгыс-даа аарыг малды сегиди эмнеткен эмчи козүлбес, элдеп чүве деп, мурнакчы малчыннар Баанай Намдың, Намдал Орус, Чучурал Марсуу оларның хомудап чугаалаанын ук хуралга чижек кылдыр киирип, Ол саналга кым-даа каттыжаар апаар. Шынап-ла, мал ажылының түскей эртемниглери аът мунарын үттүп, чүгле машинага олуруксаар хөөнге алырга кайын боор. А «Мөрен» совхозта 800 ажыг чылгы бар болгай. Оларның одар-белчиирин хуваажыр чорукту үе шилтирлээр ойуу келген. Эмдик малдарны чаажыктырып өөредир ажыл совхозта чок дең болур. Байдал мындыг турда чылгы мал ажылына орулга киирип алыры нааны айтырыг болуп артыпдаан турар.

Райкомнуң үнүүшкүнүүт бюрозу бо болгаш еске-даа четпестерни аңаа сайгарып чугаалаашкан, соруглаларны айыткан.

Ынчалза-даа кол чүве совхоз конторазының каш кижилерни чыып алгаш, четпестерни эргеш базып саналп каарында эвес, а анда ажыл-ишчилерниң специалистерниң массалыг киржилгеи-биле ону эдип алырында, ажылдың дээштиин бедидеринде деп бодаар мен. Партия райкому эки эгелээшкинни кылып, үнүүшкүнүүт бюрону эрттирип турары кодээ ажыл-ишчилерге таарымчалыг-дыр. Ону эңнизинге чедир, эде тургустунуушкунуңуң негелделерине дүүштүр улам сайзыраңгайдыры күзенгир.

Доржу ЧЫРГАЛ-ООЛ.
Эрзин район.

ШОЮГУП КАЛГАН

Чадаананың химизация отрядтыг техниктиг-септелге будурулгенииң амгы ажылдап турар баазазын 1985 чылда айыглаза киирген. Ону олалаар черде, хоорай даштында тудуп каан. Кайы ырактан районнуң чоргаараалы кылдыр костүр ийи каът бажыңның девискээрии долгандыр херимнээш, оон даштында көскү агитациянь каастаан. Аямның, чараш кылдыр каракка чайгаар идиг-ер албан черниге кире бээрге ханалары хирлиг, чамдык эжиктериниң тудалары хоорлуп калгылаан. Алыс черле ариг-шевер эвес болгаш, бажың иштинии чүттүү кончуг. Адаккы каъдының аъзында өрээлде столовая, кирер эжик аксында үлетпүр, аъш-чем бараанарлыг магазин ажыдып каан.

Столовая, МТМ-ге-даа кире бээрге, ажылчыннарның аксыдан хомудалдар үзүлбес.

— Чем хайындырар плиталар орта ажылдавас — деш, повар Зинаида Ондар чугаазын уламчылай-дыр. — Үреликок соодукчуга 40 килограмм хире эът дүүкүүл бээрге санэпидстанция төлөөлери эскерип каап, столованың шуут хагдырып каарга, ай чедир аңаа олурдувус. Зүүл соодукчу шупту үүнү үрелгеш туруп алган. Халаттар-биле хандырбас. Алак-сава чедирбес. Ыланғыя чем сөөртүр машина алыры дыка берге.

Үш чыл бурунгаар чаа дериг-хереклер-биле дериң шиметтингеи машина-трактор мастерскаязы көрүш чок байдалче шилчээн. Батарея-лар доюп турар, шоолуг чылыттас. Шуут доюп-даа калган черлер бар. Өрээл бүрүүниде доюп-доожаа ажылчыннар хуралгенин күүседип, ыдавыже ажылдап, кылып турар үүле-херээниң шынарынче-даа сагыш салыр хире эвес.

Аар өртектиг фрезтиг станок үш чылдың мүүрүкче аңаа туруп келген. Аңаа ажылдаар кижи тып алыргаа-да, демир чондурар кол кезээ чок болганындан, күрүг орун эккелеп, барааны чайгаа турар. Ол станокка тааржыр келектерни ийи чыл ажыр дилеп сураглааш, олчаан тыпаан. Каракка чаржыныы хайыраан эт харыысалга чок, йүшпеи эзлериниң уржуундан ажыглаа чок турбушаан. Ам оон кажан ажылдап эгелээрин кым-даа билбес.

Чондурар станокта бедик мергежилдиг, бешки разрядтың ажылчыны Кыыл-оол Доңгак чондуруп турар. Эрриилдер болгаш оларның баштарын белеткээринге хереглээр алды кырлыг тускай демирлер тывылбазындан, станокту долу күчүүл-биле ажылдатпайн, чүгле үүрмек үүлдер кылдыртыры-биле ойлешкен. Септелгеде механизаторлар дулгүүлер чедиишпес болганындан оларны ботта-рының аразында ачылажыр дээш хой үе-шакты чидирип турар. Ол дулгүүлерии К. Доңгак станокка чондуруп-даа шыдаар. Ынчалза-даа дулгүүр кылырынга ажыглар шынарлыг демир аймаа мынчага чедир тывылбастаан. Эрриилдерииң иштии талазы иезер бичии хемчээлдиг нарын хереклер, кескиштер чидирер доктула даштарыы база херек. Токарь Доңгак эргемок чугаа хереклелдери чок болгаш, нарын продукция бүдүрүп үндүрер арга чогундан чүгле үш дугаар разрядка кордүнгенин бүгээр шалың төлевирип ап турар. Алыр шалың талазыбиле хоойлу-дүрүмну ажыр базып болбас болбайн аан, ынчалза-даа ажыл-агыйны башкарып чорударының амгы байдалдарында ажылчынарга таарымчалыг эки үүлдерии тургузуп берип, оларның ажылының төнчү түңнелдээш хомудалдар турбас кылдыр төлеп бээрииң аргажевирлерии дилеп тывары кижи бүрүзүнүң сонуургалын недурер апаар.

Моторлар насостары хынап, цилиндрлер аштап турган Кок-оол Ховалыг-биле ужураажы бердивис. Аңаа быжыглаан участок ол бүдүрүлгеде чугула черии эзлеп, күженишкинниң ажыддаарын негээр. Ол боду аппаратуралар таарыштырымчалы-регулировщик. Аппаратура дээрге-ле дизельниц чүрээ. Оон канчаар ажылдаарындан дыка хой чүүлдер илерел кээр шимчедикчиниц күчүзү, кывар материалдарның чарыгдалы, харын-даа долгандыр турар зүүлдерии хирлиг-бокту бодуру дээш, оон-даа оскелер. Чүге дээрге аппаратураны тазыштырарын шын эвес тургузар болза, үнген хейниң артынчызы көвүдей-даа бээр таварыгалар турар. К. Ховалыг ол бүгүнү кончуг эки билир болгаш, даандырган харыысалганы шын билип, шынарын эккиндеримге тутку-ял салып келген. Оон холуданыл үнген чагыглар үрелиишкинге таварышпайн келгенинге механизаторлар өөрүп четтиргенин аңаа илередип турары таварылга эвес. Втулкалар, фонарьлар, форсунка-лар, дүлгүүлер-биле хандырбайн турарынга К. Ховалыг хомудалын илеретти.

Хой түнүүг акша-биле саткаш, эптээш салган «КИ-2220» маркалыг электрилиг стенд ажылдавас. Удазиннарның коштунганы шын эвес болган болгаш, базыышкынны айтыр, хынаар хереклерди кел-бээниидеп, ажылдың шынарын хүн бүрү кудулап турарын чакгыс аай бадыткылаар.

Будурулгенің материал-техниктиг баазазы сооргу үш чылда чаартыкар түржүк, улам баксыраан. Үстүнде адаанывыс улуг өртектиг, үнелиг дээш ховар станоктар кандыг-даа ажык бербейн турары кымны-даа дүвүртпес. Продукция сайгарарының планы мөлдүк-калдык күүсеттинип, чамдыкта үстүр чыгап келир.

Тракторлар септелгезииниц планын болгаш капитал септелгени чедир кылбайн турары дээш будурулгенин удуртукчулары чемелеидп-даа шаг болган, хемчег алдыртып, торгадып-даа мага ханган, ам шуут шюогуп калган.

МТМ-де септелге шугуму дес-дараалаштыр ажылдавас. Ында корум-чурум тургустунмаанындан, харын угда хой техниканы тырып алган.

Ажыл-агыйжы эвес чорук-тун түңнелиндө, янзы-бүрү дериг-хереклерии кезектер аайы-биле адырылап каапканындан, ам оларның чамдыктарын катап тургузар аргазы бергедээн. Чүүр херемсел, кодуртүр үш кран, таптаар 2 пресстер, 2 электроид, блоктар чондурар, клапаннар хоюглаар станоктар сандан үнген.

МТМ-ниц ийиги каъдында 20 хире ораза хос, арыглаар, чунар черлер ажылдавас. Эрттиргеге-хынаада аъбан чери кол улуг хаалгаларны хагбайн турарындан, ишкилер-даа, транспорт-даа шолээ-чөпшээрел чокка үүлүп, кирерии үргүлүүлевишаан.

Будурулгеге киргеи чагыларга үндүрген артык кезектерииң тодаргай хөлезинин өстүрүп, чаңгыс аай тариф бүгээр капитал септелге дээш, чижээ, «ДТ-75» трактору септээринге 1365 рубльди ажыл-агыйлардан тыртып ап, чүрумну хажыткан фактылар бар.

Септелгеге киирген техниканың хуусаазын саададып турары дээш кандыг-даа дээштиг хемчеглер алдынмаан. Совхозтарның-даа талазындан, чатыгларны күүседип турар будурулгенин-даа омуңээзинден штраф онаарындал сестир, боттарының араазында сес чокка «үүндүлежир». Ынчангаш, бнеэги-ле үевис дег, «хойлар-даа дириг, кокайлар-даа тодуг» хевээр амыдырап чурттавышаан.

Будурулгенин директору Виктор Сундуевич Ооржак-биле бир шак хире чугаалажып келириивиске-даа, бодуңуң адресиниге хамаарыштыр бот-шугумчүүл черле кылбады. Ажыл-херектиг шак мынчаар сандарадып алгаш, кандыг-даа дүвүрээзин чокка шолээн хөөнүүт сандай артынга олурарга, коммунистиң арын-нүүрүнге таажыр бе?

Бот-орулга-чарыганың болгаш бот-акшаланышкынын. Күрүне будурулгенин (скаттыжышкынның) дүгайында хөөдүүң нетелдеринің алыс үжүр-утказын будурулгенин адырларынга, ажылчын киши бүрүзүнге шүүлтелиг үезинде биндимнер сүрээ шыдаваан. Коллективтиг бора дугайында боттуг чугаа кылбайн турган Администрациянып талазындан чөгүүр организастыг болгаш экономиктиг белеткел чокка коллектив бот-орулга-чарылганы нертередири дээш бо хүннерде туржүп турар. Партия эге организациязы (секретары Юрий Самданович Хертек) бо талазы-биле чүге хажыыдаарактыы болуп артып калганыл?

Тургустунуп келген тап-таашкындан канчап үштукарыл? Тодаргай кандыг хемчеглерни алырыл?

РСФСР-ниң алдарлыг механизатору Шүтдүр-оол Сат, бедик мергежилдиг ажылчынар токарь Кыыл-оол Доңгак, комсомолчу Кок-оол Ховалыг ишкаш төлептиглеринің кызымаккай, шыдамның совхозтар төлөөлери мактал турар. Бир-ле дугаарында оларга болгаш өскелерге таарымчалыг байдалдарны тургузар, хүн бүрүүнүң хереглелии будурулгеге кылырынга ажыглаар эт-хереклелдер-биле хандырары күзенгир.

Чиг эттии, материалдыг еске-даа курлавырларны чоп ажыглаар дээш ажылды үндезинии-биле эде тургузар. Ажыл-агыйжы эвес болгаш тотчеглекчи чоруктарны болдурбас дээш харыысалганы бедидер.

Коллективте эде тургустунуушкун бергедээн. Оон кол чылдагааны — септелгени саададып, ону херек кырында чорударының депшилелиг чаа арганарын чедир ажыглавайн, ажылчыннарның материалдыг-даа, моральдыг-даа сонуургалдарыя оореиип корбейн, оларның күженишкиннерии четпес меөнкеп турарында.

Данзы САЛЧАК,
«Шынның» корр.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

МАЙНЫҢ ҮЛҮҮНДЕ

(Телефон-биле) «Кызыл тудуг» эргелелиниң тудугжулары бо чылдың январь бирээи эгелеп долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланышкынче шилчээн. Ажыл-агыйның башкарарының чаа байдалдарында ажылдарынга белетелдя мик чорутпаш, бо деп-шилелиг аргаже киргеп.

Бригадаларны улгаттыр ватгыштырган, комплекстиг алзы бригаданы тургускан. Тудуг-монтаж ажылдары кылыр онаалдаын ол бригадалар январьда ажыр боттандырган. 56 аал чурттаар чуртталга бажыңның тудуунда ажылдап турар Анатолий Дмитриевич Воронининиң, 236 аал иштн чурттаар бажыңның тудуунда Валентина Егоровна Дубининаның комплекстиг зашчылар бригадаларының ишчилери бет чылдың ийи чылының планыңг онаалдаары-биле ватай санаарга, ам бо хүнлерде майның үлүүнде ажылдап турар. А. Д. Воронининиң бригадазының тудугжулары бет чылдың өртээн ийи чылының планыңг онаалдаары-биле I миллион 56 муң рубльдиин тудуг-монтаж ажылдарын шингээдип алган. В. Е. Дубининаны — бир миллион 38 муң рубльдиин шингээткен.

Валентина ЗАЛУЦКАЯ.

«ДОЛААНА» КООПЕРАТИВ

Ыңдыг аътыг кооператив Чөөн-Хемчик районнуң хереглекчилер ниитилелиниң ниитилиг чемненигге чериице ажылдап эгелээн. Грузин поварлар боттарының национал чемнерин белеткеп турарлар. Оларның кафезинге кире бээрге, амданныг хаджибури, грузин солянка, ватгыштар кезээре белеп турар. Олар мороженоени болгаш хейлиг сугларны база кылып турарлар.

— Ниитилиг чемненигге талазы-биле чурттаачы чөөнүн хандырылгазын экижиреринге чаа кооператив эвээш эвес ачы-дузазын көргүзер. Бо чылып бистиң райпога ниитизи-биле беш кооператив ажыттынар — деп, Чөөн-Хемчик районнуң хереглекчилер ниитилелиниң баштаар черииин даргазы П. Х. Моңгуш чугаалады.

Борис КУЖУГЕТ.

ЧАДААНАНЫҢ ХИМИЗАЦИЯ ОТРЯДЫ ТЕХНИКТИГ-СЕПТЕЛГЕ БҮДҮРҮЛГЕЗИНИҢ АМГЫ АЖЫЛДАП ТУРАР БААЗАЗЫН 1985 ЧЫЛДА АЙЫГЛАЗА КИИРГЕН.

Ону олалаар черде, хоорай даштында тудуп каан. Кайы ырактан районнуң чоргаараалы кылдыр костүр ийи каът бажыңның девискээрии долгандыр херимнээш, оон даштында моску агитациянь каастаан. Аямның, чараш кылдыр каракка чайгаар идиг-ер албан черниге кире бээрге, ханалары хирлиг, чамдык эжиктериниң тудалары хоорлуп калгылаан. Алыс черле ариг-шевер эвес болгаш, бажың иштиниң чүттүү кончуг. Адаккы каъдының аъзында өрээлде столовая, кирер эжик аксында үлетпүр, аъш-чем бараанарлыг магазин ажыдып каан.

Столовая, МТМ-ге-даа кире бээрге, ажылчыннарның аксыдан хомудалдар үзүлбес.

— Чем хайындырар плиталар орта ажылдавас — деш, повар Зинаида Ондар чугаазын уламчылай-дыр. — Үреликок соодукчуга 40 килограмм хире эът дүүкүүл бээрге санэпидстанция төлөөлери эскерип каап, столованың шуут хагдырып каарга, ай чедир аңаа олурдувус. Зүүл соодукчу шупту үүнү үрелгеш туруп алган. Халаттар-биле хандырбас. Алак-сава чедирбес. Ыланғыя чем сөөртүр машина алыры дыка берге.

Үш чыл бурунгаар чаа дериг-хереклер-биле дериң шиметтингеи машина-трактор мастерскаязы көрүш чок байдалче шилчээн. Батарея-лар доюп турар, шоолуг чылыттас. Шуут доюп-даа калган черлер бар. Өрээл бүрүүниде доюп-доожаа ажылчыннар хуралгенин күүседип, ыдавыже ажылдап, кылып турар үүле-херээниң шынарынче-даа сагыш салыр хире эвес.

Аар өртектиг фрезтиг станок үш чылдың мүүрүкче аңаа туруп келген. Аңаа ажылдаар кижи тып алыргаа-да, демир чондурар кол кезээ чок болганындан, күрүг орун эккелеп, барааны чайгаа турар. Ол станокка тааржыр келектерни ийи чыл ажыр дилеп сураглааш, олчаан тыпаан. Каракка чаржыныы хайыраан эт харыысалга чок, йүшпеи эзлериниң уржуундан ажыглаа чок турбушаан. Ам оон кажан ажылдап эгелээрин кым-даа билбес.

Чондурар станокта бедик мергежилдиг, бешки разрядтың ажылчыны Кыыл-оол Доңгак чондуруп турар. Эрриилдер болгаш оларның баштарын белеткээринге хереглээр алды кырлыг тускай демирлер тывылбазындан, станокту долу күчүүл-биле ажылдатпайн, чүгле үүрмек үүлдер кылдыртыры-биле ойлешкен. Септелгеде механизаторлар дулгүүлер чедиишпес болганындан оларны ботта-рының аразында ачылажыр дээш хой үе-шакты чидирип турар. Ол дулгүүлерии К. Доңгак станокка чондуруп-даа шыдаар. Ынчалза-даа дулгүүр кылырынга ажыглар шынарлыг демир аймаа мынчага чедир тывылбастаан. Эрриилдерииң иштии талазы иезер бичии хемчээлдиг нарын хереклер, кескиштер чидирер доктула даштары база херек. Токарь Доңгак эргемок чугаа хереклелдери чок болгаш, нарын продукция бүдүрүп үндүрер арга чогундан чүгле үш дугаар разрядка кордүнгенин бүгээр шалың төлевирип ап турар. Алыр шалың талазыбиле хоойлу-дүрүмну ажыр базып болбас болбайн аан, ынчалза-даа ажыл-агыйны башкарып чорударының амгы байдалдарында ажылчынарга таарымчалыг эки үүлдерии тургузар берип, оларның ажылының төнчү түңнелдээш хомудалдар турбас кылдыр төлеп бээрииң аргажевирлерии дилеп тывары кижи бүрүзүнүң сонуургалын недурер апаар.

Моторлар насостары хынап, цилиндрлер аштап турган Кок-оол Ховалыг-биле ужураажы бердивис. Аңаа быжыглаан участок ол бүдүрүлгеде чугула черии эзлеп, күженишкинниң ажыддаарын негээр. Ол боду аппаратуралар таарыштырымчалы-регулировщик. Аппаратура дээрге-ле дизельниц чүрээ. Оон канчаар ажылдаарындан дыка хой үе-шакты чидирип турар. Ол дулгүүлерии К. Доңгак станокка чондуруп-даа шыдаар. Ынчалза-даа дулгүүр кылырынга ажыглар шынарлыг демир аймаа мынчага чедир тывылбастаан. Эрриилдерииң иштии талазы иезер бичии хемчээлдиг нарын хереклер, кескиштер чидирер доктула даштары база херек. Токарь Доңгак эргемок чугаа хереклелдери чок болгаш, нарын продукция бүдүрүп үндүрер арга чогундан чүгле үш дугаар разрядка кордүнгенин бүгээр шалың төлевирип ап турар. Алыр шалың талазыбиле хоойлу-дүрүмну ажыр базып болбас болбайн аан, ынчалза-даа ажыл-агыйны башкарып чорударының амгы байдалдарында ажылчынарга таарымчалыг эки үүлдерии тургузар берип, оларның ажылының төнчү түңнелдээш хомудалдар турбас кылдыр төлеп бээрииң аргажевирлерии дилеп тывары кижи бүрүзүнүң сонуургалын недурер апаар.

Моторлар насостары хынап, цилиндрлер аштап турган Кок-оол Ховалыг-биле ужураажы бердивис. Аңаа быжыглаан участок ол бүдүрүлгеде чугула черии эзлеп, күженишкинниң ажыддаарын негээр. Ол боду аппаратуралар таарыштырымчалы-регулировщик. Аппаратура дээрге-ле дизельниц чүрээ. Оон канчаар ажылдаарындан дыка хой үе-шакты чидирип турар. Ол дулгүүлерии К. Доңгак станокка чондуруп-даа шыдаар. Ынчалза-даа дулгүүр кылырынга ажыглар шынарлыг демир аймаа мынчага чедир тывылбастаан. Эрриилдерииң иштии талазы иезер бичии хемчээлдиг нарын хереклер, кескиштер чидирер доктула даштары база херек. Токарь Доңгак эргемок чугаа хереклелдери чок болгаш, нарын продукция бүдүрүп үндүрер арга чогундан чүгле үш дугаар разрядка кордүнгенин бүгээр шалың төлевирип ап турар. Алыр шалың талазыбиле хоойлу-дүрүмну ажыр базып болбас болбайн аан, ынчалза-даа ажыл-агыйны башкарып чорударының амгы байдалдарында ажылчынарга таарымчалыг эки үүлдерии тургузар берип, оларның ажылының төнчү түңнелдээш хомудалдар турбас кылдыр төлеп бээрииң аргажевирлерии дилеп тывары кижи бүрүзүнүң сонуургалын недурер апаар.

Моторлар насостары хынап, цилиндрлер аштап турган Кок-оол Ховалыг-биле ужураажы бердивис. Аңаа быжыглаан участок ол бүдүрүлгеде чугула черии эзлеп, күженишкинниң ажыддаарын негээр. Ол боду аппаратуралар таарыштырымчалы-регулировщик. Аппаратура дээрге-ле дизельниц чүрээ. Оон канчаар ажылдаарындан дыка хой үе-шакты чидирип турар. Ол дулгүүлерии К. Доңгак станокка чондуруп-даа шыдаар. Ынчалза-даа дулгүүр кылырынга ажыглар шынарлыг демир аймаа мынчага чедир тывылбастаан. Эрриилдерииң иштии талазы иезер бичии хемчээлдиг нарын хереклер, кескиштер чидирер доктула даштары база херек. Токарь Доңгак эргемок чугаа хереклелдери чок болгаш, нарын продукция бүдүрүп үндүрер арга чогундан чүгле үш дугаар разрядка кордүнгенин бүгээр шалың төлевирип ап турар. Алыр шалың талазыбиле хоойлу-дүрүмну ажыр базып болбас болбайн аан, ынчалза-даа ажыл-агыйны башкарып чорударының амгы байдалдарында ажылчынарга таарымчалыг эки үүлдерии тургузар берип, оларның ажылының төнчү түңнелдээш хомудалдар турбас кылдыр төлеп бээрииң аргажевирлерии дилеп тывары кижи бүрүзүнүң сонуургалын недурер апаар.

Каа-Хемде Теректиг-Хемниң харыкылыш. Хөртүктеп каапкан одарларны тракторлар-биле далбыйлап турар. Хажыкы Мартай-оолдуң кадарган хойлары далбый изи-биле одарлаар.

Ооң кадайы Хажыкы Чышпыыдай — мал ажылынга ёзулуг мергежээн малчын. Тургузу азыраар хойларны азырап, чеигерип хүнзээр. Ол хойларга суланы азы өске-дө мал чемнерин каан бээр, чылыг суг-биле суттарар. Он ажыг тонна ышкынны чайлыг олар кезип, сарааттап алганнар. Хүннерде оларның кадарган хойлары хураганнар эгелээн. Ийнстээн хойлар база бар. Амдыызында чаңгыс-даа чидириг чок, кызымак ажылдап турарлар. Аныяк хойлардан чүс, башка онаалтыр тозандан эвээш эвес хураганы алырын хүлээнгенер.

ЧУРУКТА: Каа-Хемде «Совет Тыва» совхозтуң хойжузу Хажыкы Чышпыыдай.

Охемчик ОНДАРНЫҢ фотозу.

Эде тургустунуушкун: социал

ҮШ-БЕЛДИР: ТАПТААШКЫНДА ХЕВЭЭР

Үш-Белдир курортка кижилер кадыкшылыл экижидип эгелээнден бээр каш чүс чылдар эрткен деп чүвени төөгүден билир бис. Мындыг изиг — кадар 84 градус суглуг аржаан Совет Эвилелинде кайда-даа чок. Ынчангаш маңаа 1933 чылда-ла бичии курортту ажытканнар. Оон оңу хаап-даа турган. Ынчалза-даа маңаа чоорту чурттакларга бажыңнары, удуур-чыдар, эмненир корпустар туттунуп турган. Эрткен чылын чайгы үш сезон дургузунда муң хире кижи кадыкшылын экижиткен.

Бир чыл эрткенде бо курортка база катап кыжын четтим. Ол үениң дургузунда чүү өскерилгенил?

Дыштанып келген кижилерниң кирер ванна корпузун кээп үшпазын дээш брустар-биле иттирип каан хевээр тур. Чаа ванна корпузун он чыл тудуп кээрге, ол шыдашпайн, тигленип эгелей берген. Чурттакларга бажыңнары немежирден байтык, бир бичии бажыңны ап октапкаш, ооң орнунда туалет көжүрүп экжеп каан болду. Самолёттар хонар шөлдүң тудуу доозулбаан, ооң туттунуп турар хүусааын база-ла хөй-хөй чылдар-биле хемчээр апарган.

Үш-Белдир Красноярскиниң курорт эргелелинге хамааржыр болганда аңаа дыштанар путёвка тып алыры берге. Ынчалза-даа ынаар чедип алыры болгаш ооң үнүп алыры ооң-даа берге. Тайга-сыннар артында кыдыг-кызыгаар черниң агаар-бойдузу оскерлиичел болганындан АН-2 самолёттар туралаан хүнүнде бээр кээп албас. Л-410 болгаш ЯК-40 болза өске херек. Олар АН-2-ге бодаарга, чүүктүдаа, кижилерни-даа хөйүү экжээр, чаъс-боранны-даа улуг тоовас. Улуг самолёттар хонар шөлдүң тудуун саададып туруп берген организация — «Тыва хамааты тудуг» трест.

«Тыва автотранс» каттыжышкынның ванна корпузун ажыглалга ынча чылдарның дургузунда киирбейн турарының чылдагаанын агартыр кандыг-даа барымдаа чок. Керээ ёзугаар, ук каттыжыышкын ванна корпузун ажыглалга кииргеш, чылдың-на бодунуң ажылдакчыларын дыштандырарыбиле санның путёвкаларны алыр турган. Ынчалза-даа ол мында тускай пансионатыг апарган. Ооң-на чылдагааны-биле каттыжыышкын эгелээн тудуун эдизинге чедирбестээш турупкан деп бодаар-дыр мен.

Ам бо хүннерде курортта үжен шаа кижи ажылдап, чурттап орар. Оларның он бири ажылдап турар пенсионерлер. Курорттуң он ажылчыны мээң аңаа турганым он хонук дургузунда 20 хире кубометр одаар шаап белететкеди. Олар эртенниниң 9 шак ажа бергенде ажылдап үнгеш, кежээ 4 шак үеэнде ажылын доозуптар болду. Курортта, шынап-ла, курортта ышкаш...

Курорттуң ажылчыны болур И. В. Бочкарёвтуң чурттап орар бажыңынга кирдим.

— Бо дүне бир-ле чүве кизирт-казырт-ла дээн. Тура халып келгеш көөрүмге, печкам буступ, бажыңның ооргазы ыргайып бадып келген болду — деп, Иван Викторович чугаалады. — Хондур ону итткрер ыяш тургузуп тура хондум.

Шаг-шаанда туткан бажыңнар ирип, чындыя берген. Оларның капитал септелгезин кылдырар акша-көпеекти кайын алырыл? Үш-Белдир мооң мурнунда Кызыл хоорайга хамааржып турган, ам ону Кызыл районга каттыштырган. Ынчангаш ооң чурттакчылары боттарының депутадын-даа билбес, кайы дарганың ажиин соктаарын аайын тып-пайн турар.

Төп чер-биле харылзаа багай болганындан суурнуң чаңгыс-даа чурттакчызы солун, сеткүүл бижидип албаан. Бижидип-даа алырга, ону бээр кым-даа чорутпас.

Үш-Белдирге барганымның даартазында хөпээнне[illegible] хардан аштаар [illegible] лынга кириштим. Курорттуң ажылчыны К. Т. Опай 29 баш бода мал азырап турар болду. Оларны чемгереринге Кызылдан комбикорму эккеп-ле турар, ынчалза-даа бода малга кегжээр чүве херек болгай. Беш километр ыракта сигенни бир метр ажыг хар моондактай бээрге, Кызыл-оол Түлүшевич инектеринге ортулуктардан талдар ужуруп берип турган. Кунгуртуг чурттуг ол чыппак инектер талдар баштарын кижиниң чинге салаазы хире чоон черинге чедир чип алыр болду. Шишкит болгаш Бус хемнерниң ортулуктарындан чимзенип чоруп тургаш, инектер сугга дүжүп турар. Мен аңаа турумда бир бызаа, бир бута сугга душту. Инектер мооң мурнунда-даа сугга дүжүп, олуп турган.

Курорттуң ажылчыннары орай күзүн Кадыр-Берт деп черде база сиген белеткээн. Кылын харда ону чедип алыры шуут бергедээн. Аңаа чедир 18 километр болгай. Ооң кадында курорттуң беш аъды база чидир оттай берген, оларның барааны бези көзүлбестээн.

Тудуг болгаш одаар ыяш белеткелинде, дузалал ажылагыйда бо хире бергедээшкиннер турда, курорттуң директору В. С. Доспаң кижилер-биле эргиде олчаан дужаар, хөлүн эрттир ыыткыр чугаалажыр хөөнден уштунмаан. Аныяк удуртукчу моон соңгу [illegible] дээрзинге бүредим.

— Ыяш дилдирер пилораманың доктаамал ажылдаарын чедип алыр дизе, гидростанцияны ажыглалга киирер херек — деп, Виктор Санчай-оолович чугаалады. — 10 муң хире рубль чарыгдал үндүрер болзувусса, чайладыр дүне-хүндүс электрилиг болур ийик бис.

Аныяк директорунуң чогаадыкчы эгелээшкиннерине ам деткимче болгаш бүзүрел херек апарган.

Бистиң республикавыста малчыннар болгаш чолаачылар эң массалыг мергежилдиң кижилери болуп турар. Чогум-на ол мергежилдерниң кижилериниң хол, будунуң чүстери, оорга-мойну аарыыр. Малчын болгаш чолаачы кижи бүрүзү Үш-Белдир курорттуң пациентилеридир дизе частырыг болбас. А оларның кол нуруузу бо курорттуң ачызын көрбейн турар. Ынчангаш курортту беш сезон дургузунда ажылдаар кылдыр эде тургузары негеттинип келген. Соок кыжын безин чер адаандан үнүп чыдар аржаанның температуразы +84 градус хевээр болур. Чылдың кышкы айларында безин 15—20 кижиден тургустунган болуктерни хүлээп ап болгу дег. Кыжын шөлээлээр кижилер база бар болгай.

Чонның кадыкшылы — курорттуң байлаа дажер болгай бис. «Тыва хамааты тудуг» трестиң болгаш «Тыва автотранс» каттыжыышкынның удуртукчуларының кылыр дээш хүлээнип алган ажылдарын ара каап турары ол байлакче орукту дүй чыдып алган чудуктар ышкаш апарган. Үш-Белдир дээрге чүгле республика эвес, а эвилел ужур-дузалыг курорт-тур. Ынчангаш ооң чонга чаагай бараан болур дээн оруунга доктар болуп турар кижилерге чогуур харыысалганы онаар үе келбээн бе?

Кодур-оол ОЮН,
«Шынның» корреспондентизи.

ИВИВИС ЭВЭЭЖЕП ТУР. КАНЧААРЫЛ?

Албан ёзузунуң сан-медээзинде 1978 чылда Тожуга 11 муң ажыг иви турган, ам чүгле 8 муң хире. Бойдустуң дүрүмүн ёзугаар дириг амытан, ооң иштинде хамыктың мурнунда мал-маган өзүп көвүдээр ужурлуг. Өске чүзүн малга бодаарга, ивини ажаап, азыраары дыка берге. Бисте ивижилер суурлардан 150-200 километр ыракта ажылдап, чурттап чоруур. Малын кадаргаш, хат-шуурганнырда-даа тайгага хонар ужур ивижилерге каш-даа таваржыр. Сөөлгү чылдарда районда адыг, бору көвүдээн, малчын кижи ивизин канчаардаа кызып кадарарга, ол араатаннар болганчок-ла былаап аппаары ховар эвес.

Бригадаларга ажыл-херекти багай организастаанындан база малчыннарның боттарының харыысалга чогундан, кадарчыларда боомоцгу чогундан иви дыка хорап турар. 1973 чылдан бээр районга чээрби хире ивижи өг-бүле «малын бөрү, хайыраканга» чидиртken дээш 80 муң ажыг рубльди төлеп үнген. Ол хире өре-ширеге дүжүп чорза-даа, алыс-ла тайга чурттуг, иви малынга ынак, каш дакпыр кадыг-бергени көрген, кол-ла чүве — ол ажылдың хынын шагдан тура биле берген, ооң-биле шуут шаг-төөгүден холбашкан болгаш ивижилер ажылдап-ла чоруур.

Оларның ажылдап, чурттап турар байдалын билбес кижи коөр болза, канчап шыдажып чоруур улус боор деп бодай бээр. Ийи-үш кижи чурттаар, иштинде демир суугу салган майгыннар — оларның кышкы үеде чурттаар оран-савазы ол. Эргижирээн майгыннарны солуп берип турары харын эки. А соңгу чүктүң ивижилери өртээ улуг эвес, адырарда, тигерде-даа эптиг, удуур база чем кылыр ёрээлдерлиг майгыннарлыг. Тожуның кожазы Иркутск областың Тофаларияда ивижилер кыжын майгыннарын бир янзы чыглаан, өрээлдеп ап чоруур. А бистиң ивижилеривис чүден дудааныл, дорайтааныл? Оларга чүге ындыг майгыннардан тып берип болбазыл? Бисте черле ивижилерниң хандырылгазының дугайында кедилиг чугаа безин чок болгай. А негелде ёзутаар алырга, оларга эң-не таарымчалыг байдалдарны тургузуп бергеш, ынчан ам мал толун алыңар, планыңарны, хүлээлгеңерни күүсединер деп, олардан чаагай түңнелдерни манап олурбас бис бе?

Кышкы хонаш-турлагларга бажыңнар туткаш, ивижилерни кыжын ынаар көжүрүп кирер талазы-биле районга каш чыя бурунгаар алаан ажылдың кезик-чамдыызын шинтпирлээн турган чүве. 1977 чылда «Май 1» совхозтуң Соруг бригадазынга Хоогжу-Бажы, Алагалыг-Хөл деп черлерге алды аал чурттаар бичии казанак бажыңнар түткан, аңаа ивижилер чүгле ийи кыжын тур чурттааш, ол девискээрде шүлүң оът эвээжээрге, өскээр кыштаглап чоруй барганнар. Амгы үеде бистиң Тожуда бажында кыжын чурттап олурар малчын-ивижи чок — шупту-ла майгында.

Кыжын чурттаар бажың тудар дээрге ивижилерге таарымча чок, одарлары эвээш болурга, анаа малды үр тудуп шыдаар эвес. «Тоора-Хем» совхозта иви одарларын эки билир хоочун кижилерниң чугаазы-биле алырга таарымчалыг делгем, өзек одарлар «Азас» заповедниктиң девискээринче кире берген. Тожуга эң хөй ивилиг турган Өдүгеннің кол одарларынга амдыызындан каш катап хөй мал турганын улус чугаалажыр. Ынчангаш заповедниктиң девискээрнин тодарадырда, ол бүтүнү ооренип көрбээн хевирлиг. Малды ынчаар одар-белчириден кызагдай бээрге болур деп бе?

Шынын алырга, Тожуның девискээри чеже-даа делгем болза, ивиниң кол чеми шүлүң чер болгандан чыл бүрүде эңдере үнүп турбас, 3-4 чыл болгаш ам катап үнер. Кур, эки оттуг деп турган Серлиг талазының Бедий иштининг оъду ам шаарарын, эвээжеп бар чыдар. Ол девискээрин аңчылар болгаш балыкчылар чыл бүрү кыш, чай чок хөме базып, мяш-үнүштү хайыра чокка кыргып турар. Бо база районнуң удуртур органнарының шинтпирлээр ужурлуг бир кол айтырыы апарган.

Сөөлгү ийи-үш чылдан бээр ивижилерниң аъш-чем хандырыгазы илден-не ажыжээн. Ынчалза-даа чурттаар оран-савазының айтырыы, ыңай-бээр аргыжары шинтпирлеттинмээн. «Иви кадарып көр» дээш, кым-бир кижини тайгаже чорудупкаш, ооң салым-чолун орта соңуургавас, сураан дыңнап, ажылдаан түңнелин бүрүткеп ап олурарга, ниити авыл бүтпес ийин. «Иви малдаарынга таарышпас-тыр мен» дээш сөөлгү үеде «Тоора-Хем» биле «Май 1» совхозтардан хөй кижи халашкан болгаш бергезинген: ийи чыл чедир ажылдааннар ховар болдур эвеспе. Мырыңай чамдык улус ынавайн турдала, ивижиледип чорудуп турду.

Иви Тожуның өзек малы болуп артышаан. Ооң-биле кады шаг-үеден бээр ивижилеп келген уктуг малчыннар бар. Күзел күштүг болганда, олар колдуунда боттарының бот-идепкейи-биле ында артканнар, оларны кымдаа ынаар барып ажылда дивээн. Сынның сыразын, тайганың дазылын эңдевес ол улуг назылыг кадарчылар — аныяктарның дагдынык чылары болза, колхоз үезинден бээрле 35 чыл чедир ивиден адырылбаан Майор Богаа-рап он чыл ивижилээш, кезек соксааш, катап-ла ол ажылынче чорупкан өг-бүле — Доңгурбан Күнзенмаа биле Ак Кылаткы таарышкан ажылын каап чадааннар. Чыңжит Күшкаш. Чамыян Бадыраа олар кады-кожа чоруур малчыннарга ёзулуг-ла башкылар болу бергеннер. Хөй чылда иви кадаргаш, оон пенсиялаан Михаил Кенден кыжын кадарчылаар чанчылдыг. Ол ам боруг-биле демисежир дээш катап-ла тайгаже чорупкан. «Май 1» совхозка иви өстүрериңге Алексей Самбуунуң үлүг улуг болган. Чеден ажыг харлыг болза-даа, ол чиик, сергек, иви малды эмнеп турда, шыырак. Ол-ла аргазын оске малчыннарга айтып берип чоруур.

«Мурнай четкеш, черин шинчи, мурнай баргаш, одаан белетке» дээни ышкаш, иви ажылында бо хүннерде хоочун кадарчы, даартагы-даа дуржулгалыг апаар, малчыннар — ол дээрге тайга черниң малы ивиниң хөй чажыттарын, нарын талазын аныяктарга дамчыдып берип чоруур кол өзек кижилер-дир. Ынчангаш ивини малдаарынга таарыжыр, ёзулуг-ла сеткилиң-биле бердинген кижилерни быжыглаар, оларга бүгү талалыг дузалаар, аңаа аныяктарны баш бурунгаар белеткээри чугула. Хоочун база аныяк салгалдың кижилери кады ажылдап чораан. Белик көргүзүглерни чедип алыр дээр болза, чүүң-даа мурнунда оларның амыдыралынга таарымчалыг чүүлдерни тургузары чугула.

Тожуның иви малы өске черлерниңге бодаарга, улуг, шыырак деп ол-бо девискээрге болган конференцияларга чугаалаан-на боор-дур. Совхоззар бот-орулга-чарылгаже киргенде, бо чугула адыр-же улут кичээнгей салбас болза хоржок. Иви бышкаандан идик даараар болза, совхозка улуг орулганы киирип болур. Үениң сайзыралы-биле бо малды өстүрер, көвүдедир, продуктулуун бедидер, кежинден, мыйызындан янзы-бүрү чүүлдер кылыр болза эки.

Экономикада чаа түүл Тожуның ивижилеринде база келген. Олар ам өг-бүле керээзи-биле ажылдап эгелээн. Ажылга бот-харыысалга дугайында малчыннарның кижи бүрүзү-биле чугаалашкан деп болур. Соөлгү үеде ивиниң баш саны дыка-ла кызырылган. Өг-бүле керээзи ажылды чаа ёзу-биле организастаарынга улуг дөгүм болур ирги бе деп бодап турар мен. Бир эвес эрги хевир-биле ажылдаар болза, ививистиң ниити байдалы уламна баксыраар, эвээжээр эвеспе. Тожуның партия, совет, авыл-агыйн органнарын дүвүредип, таптаашкындан канчап үштунарыл, чүүң кылырыл деп айтырыгны боттарынга дорт салгаш, ону үениң негелдези-биле шинтпирлевес болза, ивиден орулга киирип алыры берге. Ивижилерниң бот-харыысалгазы кудулааны илден көскү-дүр. Негелде кошкак бооргa ыңдыг. Бот-акшаланышкынның дүрүмү шыңгыы. Ивини өстүрерп, ооң продуктулуун бедидерп чүгле районга эвес, харын ниити республикага безин улуг дувүрээзинни көдүрер ужурлуг. Улус авыл-агыйының бо чугула адырында байдал дугайын республика солуннары удаа-дараа бижип, саналдарыны-даа киирип турду. Манаа районуң удуртур органнарны, ылангыя РАУК тодаргай харыыны бээр ужурдуг.

Алексей НУГУУРАК,
«Шынның» штаттан даш-каар корр.

«Саар инектиг болза...» деп чугааны уламчылап тур бис

А БИСТИИНДЕ МЫНДЫГ

Хамаатыларның саар инекти тударынга таваржып турар бергелериниң дугайында Улуг-Хем райондан Кодур-оол Оюнның бижээн чүүлүн деткип, бо талазыбиле ажылдың бистиң Сүт-Хөл көдээ Совединде канчаар тургустунганын бижикседим.

Хамаатыларның хууда мал, ылаңгыя саар инек тударынга дараазында бергелер бисте таваржып тур. Сүт-Хөл көдээ Соведининг күүскому чоңнуң хууда малынга сиген кезип алыр тускайлаан шөл бербейн турар. Сиген кезер шөл дилээрге, совхоз сиген планын күүседиптерге. оон кезип алынар, ооң бетинде сиген кезер болзунарза, хавырар бис дээр улус бо.

А совхозувус сиген планын күүседирин манап олурарга, буга-сумун кыдыгларында, талдар аразында арткан бичии сиген кадып, кургап каар, мал-маган-даа дойлап каапгар. Ам канчаар, совхозуңнуң план күүседирин манавайн, сигенни кезер ужурга таваржыр сен. Ол бичии сараат-хөпээнни сөөртүп чадап турунда, ону оор база аппаар. Катап база-ла ыяш-даш аразындан, буга-сумун кыдыгларындан 5-6 хөпээн тыртпарлап алыр сен. Ону сөөртүп алырында-даа кыш ортузу четпес, инээң оон куруг каар. Ам канчаар, артыкшылдыг улустан улуг өртек-биле сиген садып алыр апаар.

Бир берге чүве ону сөөртүп алыры. Машина-техника организация бүрүзүнде чок болгай, күш-ажылчы эвес орулга дээш кижи бууу чүктээр эвес, чолаачыларның, трактористерниң ынаазы база чоп.

Черле ынчаш хууда мал азыраарынга, ниитининг-даа ындыг, оор кончуг берге болуп турар-дыр. Ону көргеп, билир-даа болза, ыыттавас, коргар боор-дур. Кыжаныр боорга база ындыгла ыйнаан. Ол ышкаш оорлар боттарының дөргүл-төрелиниң малын апкаш, оон боттары аразында база дуглуржуп каапгар. Бир берге чүве бо. Дүне өдектеп, кажаа-хораадан-на оорлап аппаар боор-дур. Бо талазыбиле чогуур организациялар демнешпес-тир. Шупту-ла оор-биле демисежир дээш туруптар болза чоонган деп. Бистиң кожавыс Бора-Тайга көдээ Соведи оорлар-биле черле шыңгыы демисежип, оларны кыңчыктырбайн турар. А бистиң Сүт-Хөл көдээ Соведининг күүскому (даргазы Дамба-Доржу Монгуш) чоонганыл? Ол ышкаш улустуң инээн кадарарын бистиң суурда багай организастаан. Инек совхозтуң тараазын, картошказын база сигенин чаза базып, чип турар.

Сүт-Хөл суурнуң чоок-кавызында мал одары дыка кызырлып тур. Артыы талазы совхозтуң сиген, тараа шөлү, үстүү талазы база ындыг. Мурнунда Хемчик хем, куду талазында суур, салбыр төвү бар.

Хууда малдыг улуска чарба, суда база өске-даа чемнер садып алыры дыка берге.

Бистиң суурда инек чок улусту коорге, черле чаржынчыг-даа-дыр. Сүт оочурлап, хөй үе-шакты чидирип, кыжын доңуп-дожап турарлар. Маңаа кайн чижектен киирейн. Бистиң райпо сүттү Чадаанадан сөөртүп эккелгеш, улуска садар ужурлуг. Ол хоорайдан сүт сөөртүрүнүң тодаргай графиги-даа чок, оон уламындан чоп ам хүндүскүнүң 2 шактан кежээ ажыл шагы доозулгуже оочурлаар. Сүт сөөртүп турар чолаачыларның ол ажылынга аз-харыысалга чогу-даа аажок, кажан, каш шакта келирин боттары билир. Чижээ, мындыг: бо чылдың январь 11-де бир чолаачы (Н. Монгуш) сүт сөөртүп чоруткаш, кежээ 18 шакта эзирик халдып келгеш, судун-даа хүлээтпээн, машиназын гаражка тургузуп каапкаш, базып чана берген. а чон 4 шак дургузунда манап-манап, курут чангылаан. Ол сүттү даартазында 9 шакта садар деп, магазин эргелекчиин чарлаан. Ынчангаш ам куруглаан улус канчаар эртенинде 8 шак турда оочурлап эгелээн, ол сүттү чүгле 11 шакта саткан. Улус кайы хире манаан-дыр, бодап көрүпер даан. Мурнунда хүн эзирик келген чолаачыны райпо баштаар чери дыка «чунар-бажыңнаткан» чүведир. Ынчангаш сүт садары саадаан.

Январь 13-те өске бир чолаачыны сүттедип чорудупкан. Садып алыкчылар база-ла дуъште 2 шактан эгелээш маңаан. Кежээки-ниң 18 шак. Сураг. Он ми-нута эрткен. Сүттеп чораан машина магазин дужунга көстүп келгеш, кочегаркаже углапкан. Чүү болганыл? Сүт чок, куруг. Хөмүр сөөртүп эккелген.

Январь 27-де бир машина Сүт-Хөлден база сүттеп чорупкан. Сүт заводунга озалдап барганыңдан сүт албаан. Ол хүн чон база-ла саваларын курутта кангырадып чангаан.

Чонга сүт садарын бистиң Сүт-Хөл райпо баштаар черинден садып алыкчылар аажок-ла негеп турар. Бо материал солунга үнерге, ам харын бирээни бодап, харыылаар, чогуур хемчеглерни алыр чадавас боордар.

Бистиң суурнуң чону хуузунда саар инектиг болза, шак ынчаар түреп, манап турбас ийик.

Улустуң хууда дузалаа авыл-агыйын хөгжүдеринге дузалаар дугайында доктаал-шинтпирлер хөй. Маңаа көл рольду көдээ Советтиң күүскому ойнаар ужурлуг. Ынчангаш бистиң Сүт-Хөл көдээ Совединин күүскому (даргазы Д.-Д. Монгуш) суурнуң чурттакчыларынга канчаар дузалаар деп турар ирги?

Галина ОЧУР-ООЛ,
Сүт-Хөл район.

ТАРААМ ТУРДА...

«Таңдым турда таңдашла мен, тараам турда тодугла мен» деп өгбелеривистиң чечен сөстүг мрызы, үлегер домаа бар болгай. Шынапла, чиңге-тарааны тыва улус национал чем кылдыр ажыглап чораан. Ону янзы-бүрү кылдыр болбаазырадып ап болур. Быдаа кылыр, сүтке хайындырып, өремелеп, сметаналап чиир, чөкпек, сарыкаг холааш-даа ажытлаар-ла.

Кырган-аавамның мынчаар чугаалап олурарын бо-ла сактыр мен: «Кижи бир аяк чиңге-тарааны чип алгаш хүнзедир аштавас боор чүве». Шаандакы ол үеде хлеб турган эвес. Тарааны ажок хоолулут, солун чем кылдыр ажыглап турган. Ону белеткеп, белен чем кылдыр хүүлдүүп алыры амыр эвес болгай. Соолдурар, хоорар, соктаар. Ол бүгү технологияны эртип, белениңге чедирип алган тараа амданныг, чаагай-ла.

Кырган-аавамның чиңге-тараа соктаарын магалаар турдум. Ооң соктап каан тараазы дыка арыг, арта шокар безин чок болур кижи. Ооң үлегер ап, тараа соктап өөренир деп шинтпирлеп алган мен. Бир-ле хүн кырган-аавам кожаларыңче чоруй баар аразында, тарааны үүрга уруп алгаш, соктап-ла эгеледи. Амыр чүве кайда боор — соора кажаш, тараамны теп алдым. Катап-ла уруп алгаш, соктап кириптим. Аргаланып турган, шору соктап алдым.

Ол өйде кырган-аавам алгы тудуп алган чедип келди. Баладан халбактанып алган ыыт чок тур мен оң. Кырган-аавам черде төгүлген тараажке көргеш: «Соктап турарың шору-дур, ынчалза-даа борбак тараа-даа текпе, тараанны хүндүлээр, үнелээр чоор, ону өстүрүп, чем кылдыр болбаазырадыры амыр эвес болгай, уруум» — диди. Кырган-аавам бажымны сүйбап кагды. Мактаарга, өөрээним аажок. Ол хүнден эгелээш-ле чиңге-тараанны арыг соктап билир кылдыр чоорту өөренип берген мен.

Ирина БЮРБЮ.

АЖЫЛ ТЫП БЕРБЭЭН

Хүндүлүг редакция! Силерже чиңгыс эвес удаа чагаа бижип турган мен. Даргаларымның сеткилиңге таварышпас боор чораан. Кабинединче кыйгыртып, айтырып туруп бээр. Бо чагааны хөй-ниити херек дээш бижип орген. Бодум чолаачы кижи мен. Штат кызырыышкынныкыга таварышкаш, район. нуң харылзаа белдирииде одакчылай бердим. Ветлабораторияга 7 кижи ажылдап турдувус. 4 кижи штат кызырыышкынынга таварышпас боор чораан. Кабинединче кыйгыртып, айтырып туруп бээр деп хоойлу-дурум бар эвес бе? Ветлаборатория. ның директорунга ажылдап турган даргавыска ажыл тып берген. Аштакчыга, санитарга база мендээ ажыл тып бербээнер. Ажылын каапкаш чоруй барган кижи орнунга, арай дев тургаш, одакчылап кирип алдым. Аштакчы биле санитар амдаа ажыл чок. Бистиң районда ажыл чог улус элээн хөй боон турар хевирлиг. Бо айтырыгны чогуур черлерге өөренип көөрүн улуу-биле идегеп артым.

Олег ДОҢГАК.
Моңгун-Тайга район.
Мугур-Аксы суур.

айтырыглар

КАДЫКШЫЛ-БАЙЛААВЫС

АНЫЯК ЭМЧИ

Сергей Имажапович Тюлюштун амыдыралчы намдары кыска. Каш-ла чыл мурнунда Чадаананын № 1 школазын доосту. Школа соонда ДОСААФ шугуму-биле чолазчылар курузун дооскаш. Совет Армиязында шериг албаны эрттирген. Оон соонда дүрген дузаларын чедиреринин албанында чолаачылай берген. Эмчиниң ажыл-херээ-биле ол ынчан чоок танышкан.

Кызылдың эмчи училищезин дооскан соонда, Хөндергейде эмчилей берген. Медпунктуну каражка көскү кылдыр септеп, дерип турганскан. Суур эмчизиниң дузазын ажыглаарлар кайы хой. Оран-бажыннарга барып, сыкыртып-даа турар. Тускай эмчи хайгаралында 20 ажыг кижи бар. Олар сыкыртып эмнетпишаан, эмчиден арга-сүмени ап турарлар.

Чаа төрүттүнген чаштарга ай-айлар аайы-биле бир харга чедир карточкаларны кылгаш аскылаан. Ол хүн бүрүде ажылга таарымчалыг.

Аныяк эмчиниң онзагай чүвези — аарыг улуска чоогу, оларның ажыл-чанын безин эки биляры. Амыдыралчы базымнарын эмчи ынчаар эгелээн.

Оолак ДҮЛҮШ.
Чоон-Хемчик район.

КӨДЭЭ МЕДПУНКТУДА

«Торгалыг» совхозтуң салбыр төвү Чаа-Суурда эмнелге пунктузу көдээ чон ортузунга эмнелге-профилактиктиг хемчеглерни черле эки чорудуп турар. Кадыкшылды быжыглаарын билип алырынга дузалап, янзы-бүрү солуп, сеткүүл аймаан столда шевергин делгеп салган. «Санбюллетеньни» ханада азып каан. Профилактика хемчегларининг дугайын оон кижи тода билип алыр.

Эмнелге пунктузунуң эргелекчизи — Уйнук Кыргысовна Севекпит. Кызылдың медицина училищезин 31 чыл бурунгаар дооскан. Бо суурда 28 чыл хире ажылдай берген. Мынча чылдар яштинде ажылынга харыысалгалмын, ак сеткилдиин көргүзүп келгей. Суурда 300 ажыг чурттакчы бар. Эмчи оларның кадыкшылын доктаамал хайгаарап, бажыңнарынга чедип, беседалажып-даа турар. Не-чаштарның дыңзызын тургузуп, ургларның тарылгазын ой-шаанда чорудары чаңчыл болган. Эмнелгениң эм хандырылгазы аки.

Көдээ эмчи салбырда партия организациязын удуртуп турар. Партийжи даалгазын ак сеткилдиг күүседип, чоңбиле харылзаалыг ажылдап турар.

Найгын-оол ДАМДЫН.
Өвүр район.

ЧЕТТИРДИМ, ЭМЧИЛЕР

Эрткен чылдың ноябрь сөөлүредир аар дегдирип аарааш, Сүт-Хөл эмнелгезинге чыттым. Кончуг бергедеп баргам аарыг кижиниң мени эвилеп-дээдек хүлээп алгаш, аарыгны тодарадып, ниити шинчилгени эрттирген эмчилер эвес болза, та кандыг янзылыг турар мен ыйнаан. Кадыыны экижидип, аарыгны эккиртken эмчилерими четтирдим. Ирина Мурзьвева, Ульяна Даваевна, Асель Санчытовна, Салбак Сонай-ооловна оларга ажылынга улуг чедишкиннерни күзеп ор мен.

Дакпай МОНГУШ.
персоналдыг пенсионер.
Сүт-Хөл район.

ӨӨРҮШКҮВҮС ИЛЕРЕТТИВИС

Кижи хуунун-даа, албанын-даа чорук-херээн кылыр дээш ырак-чоок черлерже баргылаар болгай.

Бо удаада эрткен чылдың төнчүзүнде бистер бот-боттарывыстың аал-оранывыстан чорук кылып үнгеш, кайы-биле-даа хенертен аарааш, Таңды районнуң Хову-Аксы сумурда участок эмнелгезинге бардывыс. Эмнелгениң кедип эмнээр салбырының кезер эмчизи К. Куулар саат чок хүлээп алды. Хынамчалыг шинчип көрген, эмнелгениң кедип эмнээр салбырынга ай чыгыы эмнээнининг түнелинде кайывыс-даа сегээн. Эжим Таңдыда «Коммунизмниң хереди» совхозтуң хойжузу О. Кончуй-оол.

Хову-Аксында участок эмнелгези Таңды районда эки чылай берген. Эмчиниң ажыл-херээ-биле ол ынчан чоок танышкан.

Кызылдың эмчи училищезин дооскан соонда, Хөндергейде эмчилей берген. Медпунктуну каражка көскү кылдыр септеп, дерип турганскан. Суур эмчизиниң дузазын ажыглаарлар кайы хой. Оран-бажыннарга барып, сыкыртып-даа турар. Тускай эмчи хайгаралында 20 ажыг кижи бар. Олар сыкыртып эмнетпишаан, эмчиден арга-сүмени ап турарлар.

Чаа төрүттүнген чаштарга ай-айлар аайы-биле бир харга чедир карточкаларны кылгаш аскылаан. Ол хүн бүрүде ажылга таарымчалыг.

Аныяк эмчиниң онзагай чүвези — аарыг улуска чоогу, оларның ажыл-чанын безин эки биляры. Амыдыралчы базымнарын эмчи ынчаар эгелээн.

Оолак ДҮЛҮШ.
Чоон-Хемчик район.

«ЭМЧИВИС» ДИЖИРЛЕР

«Шамбалыг» совхозка он беш чыл дургузунда мал малдап чораан, ам пенсиядa Дембирел Ламажыковна Монгушту «эмчивис» деп мактап, ооң ачы-дузазын сактып чоруурлар республиканың районнарында эвээш эвес.

1939 чылда үш чыл хуусаалыг эмчи курузун дооскаш, 1985 чылга чедир (26 чыл дургузунда) гинеколог болуп ажылдап келген. Ынча чыл дургузунда чүнү көрбедив дээр: шагда өглерингe божаанынарның-даа караан чырыдыы чораан. Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Таңды, Улуг-Хем дээш хой-ле черлерге эмчи-деп чораан.

Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында «Күш-ажылчы шылгарал дээш» деп медаль-биле ийи удаа шаңнаткан, күндүлел, мактал бижиктер ол эмчиде дыка хой.

Эмчиниң буянныг ачы-дузазын Дембирел Ламажыковнадан көрүп чорааннар ону сеткил ханыышкын-биле сактып чоруурлар. Дөрт уругнуң нези ол хоочун амдаа эрес-кашпагайын салбаан, чон аразында ажылхеректерде хиреэн-биле кириишпишаан. Ам хеймер кызы Еленазы Кызылдың эмчи училищезинде өөренип турар, ол авазының угун салгаар.

Саара МОНГУШ.
Кызыл район.

ЧЕДЕР ХӨЛДҮҢ КЫЙГЫЗЫ

Таңды-Уланың чингир ногаан эзим-аргаларының эдээнде кезээде оңмас шивилер, пөштер каастаан делгеминден чаптып баткан, хээлиг маңнык-торгу ышкаш оргу-делгем ховунуң дал ортузунда Чедер хөл, шаажанда куткан сүт ышкаш, далаш чок таваар чалып, самнап чыдар.

Ховунуң ховузунда мөңгүнелип кыланнаан терең, элбек суглуг, эм шынарлыг бүдүмелдерлиг Чедер хөлдүң чонуң кадыкшылынга дузалыы билдингир болгай. Эрте-бурунгудан бээр Тывада бойдустуң ховар дээн чараш чурумалдыг бир булуну дээрзин бистиң республикада билбес кижи ховар.

Эрткен үжен чылдарның эгезинде ук хөлге баштай келгеш, ону төрүттүнген Хемчиминиң каастакчызы Мешкен-Холге дөмейлеп, магам хандыр-ла чарашсынып көргенимни утпас мен. Ынчаарда Чедер ховузунга тараа тарывас, сиген кеспес, Тывага баштай ажыттынган Чедер курорттуң бичии бажыңчыгаштарындан өске туудут-суур чок сайзыраттынып ажыглаттынмаан күр чер чыткан чүве. Хөлдү долгандыр чүгле аалдар чайлаар, шык-шынаазында мал долган, чүс-чүс одүректер, аңгырлар, кастар, куулар хөлдүң кырын көзүлбестеди шыва алган, амыдыралды каастап, амыр-шолээп өзүп турган. Тогдуктар болгаш дуруяалар Чедер ховузунга сыңмас чыгыы көвей, оор-оор болуп, кижиден безин хойбас чоруурун ынчаарда эскергеш. магадаан мен. Суг кужунуң тааланчыг, чараш үнү дүнхүн чокка дыңналып, чонунга аян тудуп турганын ам-даа сактыр мен.

Тываның аътты шериниң дайынчылары шериг эштерим-биле кады улут лейтенант Аланың командазы-биле Чедер хөлдүң делгем, терең оттуг шынаазындан сиген кестирип, бичии-ле чайлыг шагывыста хөлдүң хевис дег шыгынга аңдаштанып, чаржып, хүрежип, ооң чыттыг суунга мага хандыр эштип турганывысты утпас-тыр мен. Чайның чылыг хүннеринде аңаа сиген кестирип, чылдың-на 70—80 улуг-улуг сарааттарны тургузуп турдувус, хөлде эммежок суг куштарын, амгызы дег, кээргел чокка боолаар байтыгай, хөл чоогунга чаңгыс-даа катап боо эткенин дыннаваан бис.

Ол үеде Чедерниң хоочун чурттакчылары чораан Лаңзмы Оюн, Лагба Оюн болгаш өскелер-даа шаанда ол хөлдүң хыргыыштарынга, хөл бажы Кара-Чыраага сыынмыйгактар, буур-буланнар, элик-хүлбүстер девээлээр, сугга эштип чедип келир, адыг болгаш бөрүлер безин хыыргыыш, чыраа иштинге бузуп кирип келир турганын сактып чугаалажыр чораан. Оозун бодаарга, улуг-биче аңнарны болгаш куш аймаан келир салгалга арттырып бээр соруглга-биле буруңгу тывалар оларга хол дегбес, хоюспас, камнап-хумагалаар, чарашсынып чаптаар чораанны илден-дир.

Эрткен бежен чылдар мурнунда Чедер хөлдүң ёзулуг хол дегбээн боду бүткен чурумалы, чонга алдар-аттыг, терең, элбек эм шынарлыг суу болгаш малгажы эмнеткен кижилериң бедик үнелээшкинин ап келген. Ам бистиң хүннеривисте ук хөлдүң түргедилге таварышканын кээргеп, ожаагаи кижилериң чүлдү-чүректери ажып, саргып, сагыш-сеткили дойлуп, хомудап турары черле чөптүг болбас аргажок.

Экологтуг дүрүмнериң негелделерии каржы үрээнивистиң уржуунда Чедер хөлдүң эмнээр күштүг шынары чыл келген тудум-на эвээжеп, кызырлып, келир үениң салгалынга артпас деп барганы каракка көстүп турар-дыр. Ук хөлге чылдың кээп амдажаан бистиң чалгынныг өкнүктеривис — суг куштары база ховар көстүр, а куударның ис чок читкеп маңаа херечя болур деп билир мен.

Чедер хөл «караа» кылапчай, четтикпейн манап чытканзыын хамаарылгалыг албан черлериниң удуртукчулары канчап эскербес чоор? Олче ам кым көрнүрүл?

Бүзүренчиг эвес болза, хөлдүң артыы талазында Делег-Даа дээр кызыл баштыг тейже үнгеш, ооң хөлдү кончуг кичээнгейлиг топтап коорге-ле илден. Ооң суу сыыган соолгаш, ийи кезекке чарлы берген. Ол кадып соолза-соолза эвээжээн, артында куураргаш, ак-чайт дус-кужурга туттуруп алган.

Бо кыжын болган теледамчыдылгага профоблчөвүлелдиң удуртукчулары Чедер хөлдүң суу болгаш малгажы ам-даа бежен чылды шыдаар деп, арай-ла сагыш амыр харыылааның дыңнааш, ооң соонда ол хөлдүң эм шынары чонунуң кадыкшылынга херекчок апаар ышкажыл деп айтырар сагыштыг мен.

Хөлдүң сыыган, баксыраанынга хамыктың мурнунда бистер, кижилер, шуптувус бурууллуг бис. Бистер аңаа кижизиг эвес хамаарылгалыг болганывыстың уржуу ол-дур. «Шын» солуунуң арыннарынга ооң дугайын бижип, радио дамчыдылгага чугаалап, чамдык албан организацияларже болур-болбас-даа ёөл, саналсүмемни бижээн-даа мен. Ынчалза-даа мээң саналарымга харыылар чок болду. Ооң чаңгыс чижээ, 1986 чылдың ноябрь 19-та үнген «Шын» солунга «Бойдустуң хайыралы» деп эгелиг ол-ла хөлдүң дугайында мээң чагаам профоблчөвүлелге. Кадык камгалал. Арга-ыяш ажыл-агый министерстволарынга, Курорттар эргелелиге болгаш Кызыл районнуң Кур-Чер кодээ Советиниң күүскомунга хамаарылгалыг турбуже, оларның чаңгызы-даа харыылавайн келген.

Ынчангаш бо чагааны аңаа хамаарыштыр бижикир ужурга таварыштым.

Артём БОРБАК-ООЛ,
күш-ажылдың хоочуну.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң ийи чыл болурунга

ЭГЕ ҮНДЕЗИНЧЕ ЭГЛИИШКИН

Бистиң инитилеливистиң төөгүзүнде эргилделиг үүл болган СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болганындан бээр ийи чылынга чедир эвээш уе арткан. 1986 чылдың февральда болгаш мартта совет коммунистериин шуулганының дугайында Барыын чүкке чугаа хөй болгаш янзы-бүрү болганын, оларның хөөнүүнүң кедергей чөпсүнген болгаш дора көрген-даа турганын сактыр-дыр мен. Ийи чыл эрте бергенде ам съезд дугайында чүнү чугаалап болурул?

Оон бээр болган үүлдерни эге үндезинче эглеги деп адап болур деп бодаар мен. Советтер чуртунуң тургустунганының эге чылдарында чаа делегейни тургузар талазы-биле баштайгы төлевилээшкиннерже, күзелдерже база баштайгы дуржулгаже эглиишкин. Съездиге политиктиг илеткелге-даа, өске-даа чугаалаан үүлдериниге М. С. Горбачев Ленининиң ажылдарынга даянып, эге үндезинниерни дилээрде «Горбачевтан эвес, а Ленинден» айтырарын журналистерге сүмелеп турары таварылга эвес-ле болгай.

Мен хамыктың мурнунда кижиниң негелде-хереглелдеринче көрүүрүнүң дугайында чугаалап тур мен. Чогум-на харын чурттуң бөгүнгү хамаату бүрүзүнүң негелде-хереглелдериниң дугайында, мурнунда ышкаш, бөлүк кижилерниң, ниитизи-биле, кажан бир шагда эвес. Чижеи кылдыр кижилерге эң чидиг айтырыг болуп турар бажыңбалгат чедиштезиниң айтырыы дижик. Бис мурнунда база-ла хөйүү түдүп турган бис. Ындыг болзажок, сөөлгү ийи чылда мурнундагы беш чылдың кайы-даа ийи чылындан 29 миллион дөрбелчин метр хөй шөлдүг чурттарга бажыңнарын тутканнар бис.

Черле ынчаш 1987 чылдың түңнелдериниң дугайында статистиктериң дыңнадында саннар болгаш фактылар мындыг үүлдүү чечилеп турар: социал хереглелдерге — чурттаар бажыңнар, школалар, эмнелгелер дыштанылга базазалары болгаш өске-даа ындыг үүлдерни тударынга чарыгдалдар эртжеп чылын өске чарыгдалдарга бодаарга, үш катап дүрген ковүдеп турган.

Ынчалзажок, чугаа чүгле ол сорулгаларга хөй хөреңгияя үндүрүп турар апаргының дугайында эвес. Оларны кайы хире чөптүг хуваап турарывыс эң-не кол кичээнгей салып турар-дыр. Социал чөптүг чоруктуң идеязы бирги черже үнүп турары көскү. Парлалгага кээп турар чагааларда янзы-бүрү адырларда ден эвес чоруктуң дугайында, ооң чөптүг эвезиниң дугайында бижип турар.

А социал чөптүг чорук дээрге 1917 чылдың Октябрьның эң-не чугула кыйгырыы болгай!

СЭКП-ниң XXVII съездизи бирги черже «кижи фактору» идип үндүрүгеш, ооң ийи талазын — политиканың объектизин болуп турар кижиниң ролюн база, оон дудак чок кылдыр, ажылдакчы болуп турар кижиниң ролюн өөренип көргеш. Өскээр чугаалаарга, политика кижиже эргилер үжүрлүг, ындыг боорда, кижи бүрүзүнүң күжениишкинииниң ачызы-биле, Кижи бүрүзүнүң дузазы-биле. Таптаашкын үезинде бистиң кол четпезивистиң дугайын чугаалаар болза, мен чүгле багай ажылдап турган экономиктиг механизмден ацгыда, ниитилел ажылдалынга кижилериң кошкак киржилгелиг турганын онзалап демдеглээр ийиик мен. А ындыг киржилгениң аргалары турган. Бети дээрге теорияда.

Ынчаарга кижи бүрүзүнүң киржилгезии демократияны болгаш ажык-чарлыг чорукту негээр. Ийи чыл мурнунда шилип алганывыс ол орук сөөлгү он чылдарда биске турган тала-дүтай тыртар, түрмек харагалзаашкын кылыр, үстүнден хайырлаттар дээн ышкаш түүлдерге удур турукчуп турар. Чүнү ынча дээрим ол?

Бир-тээ чогум-на социалистиг күрүне бистиң талавыстан кандыг-даа күженишкинивис чокта бистин долу чаагай амыдыралывысты харылаар чүве дээн соонда, кижилер хамык-ла негелделерии олче чүүй каап туруп бергеи. Харын бир эвес хеп-хенертен халап, бергедээшкин болган болза, херек еске-ле ыйнаан. Кижилерин-даа бурузу-биле болган чүве болза. Чернобылья халаптан бистиң чурттувус 8 миллиард рубльге когарааи. Арагалаашкынга удур кампанияны эгелээш, арага садарындан 26 миллиард рубльди чедир албаан. Ону билип база хүлээп ап турар бис.

Ындыг-даа болза чүге бистер хожудан турар болхоотуң каражазын, бүдүрүлгениң багай ажылдааны дээш, чамдык кижилериин мергежилиниң, билимниң кошкаа дээш, тоомча чок, салгаа чоруу дээш төлээр ужурлуг бис? Социализм дээрге кижиниң ана-ла хол куруг олуруп алган, министерстводан хайырал маңаа олурары ол чүве бе? Мен бодаарымга ындыг эвес, харын бүгү чүвени бот-тускайлаң шинтпирлээри база бодуиуң шинтпирлери дээп харыылаары-дыр.

«Сталинизмниң арттырган салгалы», ёзулуг айыылдыг болгаш терек кырында бар чүүлү болза инициативаны бодунга алыр, бодуиуң шинтпирии, турумуи камгалаар күзел чогу, хөнүү чогу, аңаа белен эвеан-дир. Үстүнде бир-ле кижи бар, ол шинтпирлептер, ыяап-ла шын шинтпирлептер дээп ышкаш.

Совет кижилериң инициативазы — бистиң ёзулуг байлаавыс. Бодуиуң башгайгы үжүглелинге «Кулдар бистер эвес бис, бистер кулдар эвес бис» деп бюжээи революция чогум-на олче утпаан.

Александр ИГНАТОВ,
ПМА-ның политиктиг тайылбырлакчызы.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

БҮРҮН ДЕТКИИШКИН

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Афганистан талазы-биле кылган медеглелин делегейниң бүгү чурттарында калбаа-биле чугаалажып көрүп турар. Делегей парлалгазы аңаа хамаарыштыр кылган тайылбырларынга ол медеглел болза тус-тус девискээрлерде тургустунуп кээп турар чидиг айтырыгларны болгаш ок-боолуг демиселди политиктиг арга-биле шинтпирлээрииге таарымчалыг байдалды берип турар деп демдеглеп турар.

Болгарияның «Земеделско знаме» солуну совет саналдолза чүгле Афганистанга эвес, а өске-даа девискээрлерде боол турар чепсектиг чөрүлдээлерге база хамааржыр деп демдеглээн. Афганистанда болуушкуннарның тайбың арга-биле шинтпирлеттинери Чоокку Чөөн чүкте. Мурнуу Африкада. Төп Америкада болгаш Кампучияда боол турар болуушкуннарны болурчогууру-биле шинтпирлээрииге база-ла улуг салдарны чедирер.

Чехословакияның «Праце» солуну Совет Эвилели Афганистанда боол турар болуушкуннарны тайбың арга-биле шинтпирлээрииге хамаарыштыр бодунуң тодаргай саналын делегейниң хөй-ниитизииниң мурнунга тургускан деп бижээн. Делегейниң хөй-ниитизи ам Афганистанга удур чарлаттынмаан дайыны чорудуп турар империалистиг бөлүктериниң кандыг харыыны кылырын манап турар деп, солун улаштыр демдеглээн.

Француз коммунистериниң «Юманите» солуну СЭКП ТК-ның Чиңгине секретарының меделгелин долузу-биле парлаап, аңаа хамаарыштыр кылган тайылбырында «Афганистанда байдалды подитиктиг арга-биле шинтпирлээрииниң талазы-биле Совет Эвилелиниң киирген саналын Францияның коммунистери болгаш депшиглелиг бүгү күштери деткип турар» деп бижээн.

(СЭТА).

БАЙЫР ЧЕДИРГЕН

ЖЕНЕВА. (СЭТА). Тайбыңның бүгү-делегей Чөвүлелиниң президентизи Ромеш Чандра СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга: «Сөөлгү үеде Женевага делегейниң хөй-ниитизииниң янзы-бүрү болүктериниң удуртукчулары-биле хөй удаа ужуражып турдум, олар СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Афганистанда болуушкуннарга хамаарыштыр кылган медеглелин бүрүн деткип турарын илереткеннер. Совет саналга мен база байыр чедирип тур мен» деп медеглээн.

Совет удуртукчуиуң медеглели ССРЭ-ниң тайбыңны быжыглаарынче база күрүнелер аразынга кады ажылдажылганы ханыладырынче угланган политиказының база бир илергейлээшкиии болган деп, президент чугаалаан. Совет чаа санал атомнуг чепсектиг ийи хевирин узуткаар дугайында ССРЭ биле АКШ-тың аразында чедип алдынган дуружулганың соонда тургустуган тайбыңы быжыглаарынче угланган чорудулгага эки салыышкын болган.

Афганистанда национал эптежилге политиказының чогумчалыг боттанып эгелээнииң ачызында ол чурттан совет шеригларии үндүрериигe таарымчалыг байдалдың тургустунганын база демдеглээр херек деп, ол чугаалаан. Афганистанда байдалды чогумчударынга сонуургалдыг бүгү күштер боттарының күжениишкиннерни каттыштырар ужурлуг дээрзин президент онзалап айыткан.

52 МУҢУ ЭЭП КЕЛГЕН

КАБУЛ. (СЭТА). Афганистанда национал эптежилге политиказы чедишкинниг боттанып турар. Кунду можуга чазакка удур демисежип чоруп турган чээрби кижилиг бөлүк чоокта чаа чалак шериглериниге дүжүп берген болгаш ам контрреволюсчуларга удур демисежи берген.

Национал эптежилгениң политиказы чурттуң бүгү черлеринде деткимчени ап турар. Афган улустуң дайынзыиарының пропагандазыига алыскаш, даштыкыже дезе берген бөдүүн чондан эрткен чылын 52 муң кижи өскен чурту болур Герат можуда ээп келген. Эрткен чылын ол-ла можуга үймээн үндүрүп чоруп турган 5 муң хире кижи улусчу эрге-чагырганың талазынче кирген. Оларның хөй кезии ам национал политиканың комиссияларының кежигүннери боол алган, чон ортузунга сурталл ажылын чорудуп турар.

Л. ПЕЛТИЕРНИҢ ИНТЕРВЬЮЗУ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Американың үндезии чону индейлериниң эргези дээш эрес-дидим демиселчя Леонард Пелтиерни АКШ-тың эрге-чагыргазы кара-бажыннаандан бээр ам 12 чыл боол турар.

СЭТА-ның корреспондентизи чоокта чаа ооң-биле телефон дамчыштыр чугаалашкан. Ооң чугаалааны болза:

«Бо хөй чылдарның дургузунда кара-бажыңга чыда. Каттышкан Штаттарда ак эвес кештиг кижилерге чөптүг чорук деп чүве турбас дээрзинге шүут бүзүредим. Ооң тодаргай чижээ «мээң херээм» болур. 1975 чылда индей улус турар резервацияга полицейжилер-биле аткылажыышкын болган. Аңаа ийи полицейжи өлүрткен. Ол дээш мени бүгү назыда кара-бажыңга олурар кылдыр шиитккен. Индей улустуң дүрүм ёзугаар политиктиг негелдези дээш туржуп турар кижилерни АКШ-тың эрге-чагыргазы мындыг янзылыг чондан аңгылап турар деп чүвениң бир чижээ бо-дур».

АКШ-тың дээди суду эрткен чылдың төнчүзүнде Пелтиерниң херээн катап көрүндеп ойталаан. Ам делегейниң хөй-ниитизииниң деткимчези-биле ону хостап ап болур. Американың индей улузунуң эргези дээш чаныш-сыныш чок демиселчиге политиктиг хоргадал бээринге белениниң дугайында Совет Эвилелиниң медеглелинге ол кончуг идегеп турар.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

СОФИЯ. Сөөлгү чылдарда Болгарияның улустуң эмчизи Димитр Кръстев чээрби муң ажыг аарыг кижилериң кадыкшылын эгидип берген. Олар колдуунда-ла дурт-сын сөөлгү үредлеги болгаш Бехтеревтин аарыы-биле аараан кижилер болган. Ындыг берге аарыг үезинде чайлаш чок болу берген хирургияның кезер бижээи ажыглавайн турар. Ооң эмнелгези эм үнүштерни болгаш дурт-сынга массаж кылырынга үндезилеттинген.

Димитр Кръстевтиң ады бөгүн чүгле Болгарияда эвес, харып хөй-хөй чурттарда сураггжаан. Ооң методу-биле чүгле чуртунга эвес, харын даштыкыда улуу-биле сураггжаан Атанас Шибилев болгаш Петр Димков чедишкиннии-биле ажылдап турарлар.Хөй муң аарыг кижилер жырип, кадыкшыл бээрингe ынаныш турар болгаш улустуң эмчилери олардың ынаныышкынын бадыткап турарлар.

БУДАПЕШТ. Үжен чыл бурунгаар, 1958 чылдың февральда Улусчу контрольдуң Төп Комитединиң Венгрияга тургускан. Бөгүн улусчу контрольда барык-ла 30 муң активчилер киржип, чурттуң мурнунда туруп турар чугула сорулгаларны чедишкиннит шинтпирлээрииге дузалап турар. Оларның кичээнгейиниң төвүнде — экономиктиг структураны эде тургузар талазы-биле шинтпирлерии күүседири, бүдүрүлгелериниң болгаш албан черлериниң ажылынын ажыктыын бедидери. Чурттакчы чониуң амыдырал байдалын экижидер талазы-биле чүүл кылып турарын хынаары, өртектер өскенинин компенсациязын, хосталгаи ажылчын күжүн ажылга тургузары болгаш социал политиканың өске-даа чугула айтырыгларын шинтпирлеп турарын хынаары оон эвээш эвес ужур-дузалыг сорулга болуп турар.

Улусчу контрольдуң веигр органнарының ажыл-чорудулгазының чаа утланыышкынары 1990 чылдарда чазактың стабилизация программазын үлээп алганыбиле холбашкан. Оларның ажылын оперативтиг рейдлерни чорудары-биле холбаштырарын немээрии төлевилээн. Олар чазакка социал-экономиктиг эде тургустунуушкинга чаа шинтпирлерни хүлээп алырынга дузалаар ужурлуг.

ВУР-нуң улусчу контроль органнары чылда 12-14 муң чедип турар ажылчы чоннарның билдириишкиннерии болгаш хомудалдарын чугаалажып көөрүн эң чугула сорулга кылдыр санап турар. Кээп турар чагаалар-да ниитиниң ончуг-хөреңгезин камгалаарынын, будүүрүлгени организастап чорударын экижидерии, ёзулуг байрымдаалаар чоруктуң ялерииниң ажылчын санын кызырар, элээп хөй кижилерни ажылдан үндүрер дээн шинтпирлерине угдураныл, ажыл соксадыышкынын үргүлчүлеп турар. Чурттуң улуг порттарында хөй чүүк сайгартынмайн чыдып турар.

Эрткен неделяда машина тудукчулары база ажыл соксадыышкынын Англияның медицина ажылдакчылары бо чылдың баштайгы аймында бир дугаар эгелээн. Ооң соонда оларның негелдезиин деткип, чурттуң порт ажылчыннары ажыл соксадыышкынын эгелээн. Амгы үеде чурттуң бүгү порттары барык ажылдаваин турар. Порт болгаш паром ажылчыннары чүүк сайгарын соөртүр улут компанияларның эелериниң ажылчын санын кызырар, элээн хөй кижилерни ажылдан үндүрер дээн шинтпирининге угдураныл, ажыл соксадыышкынын үргүлчүлеп турар. Чурттуң улуг порттарында хөй чүүк сайгартынмайн чыдып турар.

Эрткен неделяда машина тудукчулары база ажыл соксадыышкынын Англияның медицина ажылдакчылары бо чылдың баштайгы аймында бир дугаар эгелээн. Ооң соонда оларның негелдезиин деткип, чурттуң порт ажылчыннары ажыл соксадыышкынын эгелээн. Амгы үеде «Форд» компанияның ажылчыннары ажыл соксадыышкынын эгелээн. Олар күш-ажылдың будүүрүкчүлүүнүң бедээни-биле чергелештир ажыл төлевирин база узагтырарын негеп турарлар. «Форд» компанияның салбырлары даштыкы чурттарда кончуг хөй. Ол салбырлар Англиядан келген кезекгерни чыып эптээн, «форд» маркалыг автомобильдерии кылып турар. Компанияның Англияда кол заводтарының ажылчыннары ажыл соксадыышкынын эгелээрге, ооң даштыкы чурттарда салбырларының ажылы база-ла кылыр ажыл чок бергедеп эгелээн.

ТАИЛАНД. Бангкокта чурттагга бажыңнарының айтырыы чидиг болуп артпышаан. Амгы үеде найысылалда 1000 хире казанак бажыңнар бар, ында бир ивллион ажыг кижи хоргастанып чурттап турар. Демирден болгаш маназалардан кылган чаржынчыг казанактарда коммуналдыг бөдүүн таарымчалыг түүлдер безин чок.

Ындыг байдал турбуже Бангкоктуң эрге-чагыргалары чурттагга бажыңнарының айтырыын шиитпирлээрииге шүшпединн көргүзүп турар. Бичии хемчеглерии ап чорудуп турар, ынчалза-даа кандыг? Чижээлээрге, эрткен чылын «Бангкокту арыглаарының» программазын ёзугаар хоорайда ядыларның 200 муң ажыг турагларын чок кылган. Ооң түңнелинде, хоорайның 200 муң чурттакчыларынга караанын уу-биле чорун чоруурун саналдаан.

Чурттуң хөй-ниитизи чазактан бажың чоктарга болгаш түрелги черлериниң чурттакчыларынга дуза көргүзериин программазын эде көөрүн, күш-биле өскээр ижурерии соксадырын, бажың чоктарга чиик өртектиг бажыңнар бээрин азы ону тудуп алырынга чер участоктарын бээрин негеп турар.

ЧУРУКТАРДА: Бангкокта көвүдээн ядылар чурттаар суурларының бирээзиниң чурттакчылары.

Б. ЧЕХОНИННИҢ фотозу.

(СЭТА).

Ургуларны хөгжүмге өөредиир — амгы үениң негелдериниң бирээзи. Ол негелдени боттандырарынга көскү үлүгү Бай-Хаактың музыка школазының башкызы Оюмаа Салчаковна Бадырғы киирип турар. Од Кызылдың уран түүл училищезин 1982 чылда доозкан-даа болза, дурзулгалыг башкыларның дузазы-биле мурнакчыларның олдуруунда киргеш.

ЧУРУКТА: О. С. Бадырғы.

Виталий ШАЙФУЛИННИҢ фотозу.

Сээң хостуг үең

ДЫШТАНЫР ХҮНДЕ

Самагалдай суур — чурттакчыларның коллективтиг дыштанырынга чаяаттынган чер. Чижээлээрге, Артыы-Хавакка хары утта муң-даа кижи чуңгулап болур. А хем ол чарыында бүүрелчиннер, Туглуга-Эдээ? Суутуларлыг бажыңнарлыг пионер лагери «Сайлык» девискээринде Соок-Суг кавызыының аргалыг даглары? Оон чанарда безин эптиг каш сымладырга. Самагалдай бо турар. Дыттыг-Хемниң суур чанында дожу бала амыр, плвилер аразынга каш-даа чүс кижи конькилеп болур. Улуг Культура бажыңы, школаның спорт залы, организацияларның клубтары, стадион, парк — шупту сээң эргенде.

Эрткен дыштаныр хүнде Артыы-Хавакка хүнзедивис. Чүс ажыг кижи, иүргулайында школачылар. Самагалдайның бүгү чурттакчызы — 3240 ажыг кижини бодап көөрге, дыка эвээш. Ынчалза-даа кады хөглеп, шаанга чедир агаарлап алдывыс. Бистиң аравыска лыжалыг, шанактыг түржүк, калбак шуугай туткан-даа, хол куруг-даа улус турду. Ол хирезинде катыы, чугаа үзүлбеди. Алгыржып, кускуинажып, «Орук чайла, орук чайла!» дижип-даа турар кижилер бар. Оларның чамдыктары-биле чугаалашпас арга чок болдувус.

Айлаңмаа биле Аляна: — Бистиң чедиг класстың өөреникчилери бо хавактан чуңгулаарынга ынак. Бөгүн эвээш кижи келген-дир, дүүш соонда көөрлер боор. Амдыызында алды урут чуңгулап тур бис.

Омак Оюн: — Маңаа чуңгулаары дыка онза. Чуңгулаан улустуң бараанын көрүп каш, дораан-на бажыңымдан чоруптум.

Седен-оол Оюн: — Трамплиндеи шурап тур бис. Шаанда бедик трамплиннер ол чарыктың дагларынга турган. Ылаңгыя Ак-Тей-Арны, Узуи-Бадар, Былдай-Дүжер, Шураар-Хөртүк ынчаар чуңгулаары солуи. Келир улут-хүнде ыкаар баар боор бис, бежен чылдарда кады лыжалап чораан болгаш өске-даа өөрүм-биле кады.

«Калдак-Хамар» агиткультбригада сөөлгү үеде ажылын элээн экижиткен. Оон кежигүннери эрткен чылын республика көрүлдезинге киирген программазын чаартып, чаа көдүрүлүшкүн-биле ажылдап турар. Дыштаныр хүнде оларның концертин чон дыка сонуургаан. Ун коллектив чоокта чаа Эрзин районуң суурларынга четкен.

Кежээ Культура бажыңынга анмияктарның оюн-тоглаазы болган. Ол черде эки. Ынчалзажок, өөрээлди карангыладып алганындан чогум ында чүү болуп турарын көөрү дыка берге: хөлбеңнээн-салбаңнаан дүрзүлер, кулак уюкталдыр кышкырган хөгжүм, чивеңнешкен-карааңнашкан оттар... Кижи тенип-даа, үгаан чанып-даа болур. Ында кижизидикчя утка чүү деп? Ол бүгүге алыскаш, медерел ышкыңдынар чыгыы. Дүрген-не оон дескеня дээре.

Районуң транспорт бүдүрүлгезиниң клубунда төөрби ажыг кижи бильярдтаан тур. Ол организациялың директору Валерий Эренчин, кол инженери Олег Оюн, чаазачылар болгаш өске-даа кижилерниң ойнап турарын көргеш, кижиниң үтүрээ оожургап, сагыш-сеткил хуружугга кирип кээр болчук.

Бир дыштаныр хүнүүн эрткени ындыг болду. Маңаа немээр чүве — танцылаан улустуң аразында дагга хүнзээн кижилерниң чогу. АКМК-1070, ыяш ажылагыйы, аңныыр-тывыш ажылагыйы, харылзаа, суг ашылагыйы чижектиг черлериниң клубтарынга болгаш кызыл-булуңнарынга чүүн-даа болбаанын, суурда дыштаныр хүн штабының кежигүннериниң көзүлбези.

Моторж ТИРЧИН,
Өөлет ЧИҢМИТ.

Чылдар болгаш кижилер

ЧАЛЫЫ НАЗЫН — ТАНЦЫДА

Аныяамда дөстүнмес-ле чораан-дыр мен, танцы-сам дээш ыяш болур турдум. Ам бо Седей Оюмаанык, Каракыс Анай-оолдуң, Ая Оюнуң болгаш өске-даа талантылыг аныяктарның тургускан танцылары мөзэ ол үени сагындырып кээр-дир. Ынчангаш танцылы чалыы назын деп болур.

Наталья Ажыкмаа, Екатерина Кыдай, Сай-Хоо Оюн, Фаина Дубовская, Клара Намчак, Севилбаа Бады-Сагаан, Николай Кысыгбай, Андрей Сагды. Бо пенсионерлерни билбес кижи бисте ховар. Олар — Тывага танцы уран чүүлүнүң нептередикчилери-дир. Ындыг кижилериң аразында болганымга чоргаарланып, өөрүп чоруур мен.

Тывага баштайгы балет болуу дөртен чылдарның эгезинде тургустунган. Аңаа Совет Эвилелиниден чалаттырып келген башкылар улуг дузаны чедирген. А. В. Шатин, С. И. Булатов, А. Н. Аксёнов, И. А. Исполиев оларның бо херекке киирген үлүг улуг. Ылаңгыя Анатолий Васильевич биске балет талазы-биле нарын мергежилгелер кылдыртырындан аңгыда кино-чуруктарны көргүзүп, бистиң бүгү талазыбиле сайзырааргай болурувуска дузалап турган. Танцы уран чүүлүнүң дугайында номнарны номчуп берип, делегейниң шылгарангай танцычылары-биле бисти таныштырып турган.

Танцы башкызы боду база могаг-шылаг билбес, ол хирезинде бөдүүш, өөреникчилерингө үлегерлиг кижи чораан. Ол биске орус, молдав, украин, испай, фини болгаш өске-даа танцыларны өөреткен. Ол танцыларны араттарга, совлунде колдувучуларга болгаш ажылчынарга бараалгадып келдивис. «Эвлдек шыңгыраашы» биле «Аныяктарны» ынчан тургускан бис.

«Эвлдек шыңгыраашты» баштай каш кижи күүсеткен. Оларны ам адаптас аргам чок: К. Намчак, Е. Кыдай, С. Бады-Сагаан, Ф. Дубовская, К. Веденеева, О. Сай-Хоо, Т. Селиванова болгаш кол ойнакчы Н. Ажыкмаа. Ол-ла өөрүмбиле кады «Докей ооиу» база танцылап эгелээн бис. Черле ынчан ойнаан танцыларывыс шупту-ла чөлге бир дугаар бараалгаттынып турган. Ол бүгү танцылар-биле чергелештир классиктиг балеттерден үзүндүлерни база танцылап турган бис.

Балет бөлүүнге дөрт чыл өөрендивис. Ук бөлүктүң доозукчулары, ол үениң танцы башкылары болгаш хөгжүмчүлери Тывага танцы уран чүүлүн хөгжүдеринге көскү черни эвлээн. Амгы үеде танцыга хандыкшыылдыг башкылар чер бүрүзүнде көвүдеп келген. Чижээлээрге, Чаданаада Нина Ховалыг Мирославовна Ооржак, Ак-Довуракта Ирина Ивановна Ооржак, Ийи-Тал школазында Ольга Ивановна Ооржак, Ийи-Тал школазында Ольга Ивановна Ооржак, Ийи-Тал школазында Ольга

Тувинская республиканская
РЕСПУБЛИКАНСКАЯ
БИБЛИОТЕКА
С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 40 (13640) | 1988 чылдың февраль 17, среда | 1925 чылда үнелезилеттингеи | Өртээ 3 көп.

ТӨРЭЭН ЧУРТТУҢ КҮЧҮЗҮН БЫЖЫГЛААР

ДОСААФ-тың X Бүгү-эвилел съездизи

Социалистиг Төрээн чурттуң камгалал күчүзүн быжыглаарыга Армияга, авиацияга болгаш флотка дузалаарының эки тура ниитилели төлептиг салыпкынны киирип турар. Камгалал ниитилелиниң амыдыралында чугула болуушкун болган — февраль 15-те Кремльдиг Улуг ордуузига ССРЭ-ниң ДОСААФ-тың X Бүгү-эвилел съездизи ажыттынган.

Президиумга эштер М. С. Соломенцев, П. Н. Демичев, Д. Т. Язов, А. И. Лукьянов, Г. П. Разумовский, И. В. Капитонов, министерство-ларның болгаш ведомство-ларының удуртукчулары, шериг начальниктери, партия, совет болгаш хөй-ниити орга-низацияларының төлээлекчилери, а ол ышкаш социалистиг болгаш хөгжүүн орар алээн каш чурттарның камгалал-спорт ниитилелдериниң делегацияларының удуртукчулары олурган.

СЭКП Төп Комитединиң ДОСААФ-тың X Бүгү-эвилел съездизинге чоруткан байыр чедиришкинин чыыглакчар адыш часкаашмыны-биле уткаан. Байыр чедиришкинин СЭКП ТК-ның секретары А. И. Лукьянов номчаан.

«ССРЭ-ниң ДОСААФ ТК-ның ажылының дугайында отчет болгаш СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр камгалал ниитилелиниң организа-цияларының соруглагларының дугайында» илеткелди ССРЭ-ниң ДОСААФ ТК-ның даргазы Флот адмирады Г. М. Егоров кылган.

ССРЭ-ниң ДОСААФ-тың Төп ревизия комиссиязының отчет илеткелин ооң даргазы А. В. Ханьков кылган.

Ооң соонда илеткелдерни чугаалажып эгелээн.

(СЭТА).

БАШТАЙГЫ БАЗЫМНАР

Бот-орулга-чарылгага ыяк өөренир

Бот-орулга-чарылгаже бистиң совхозтарывыс аяала хол-даңы кире бербээн улуг белеткелди эртикеи. Хамыктың мурнунда олар керээ-биле ажылдап келген коллективтериниң дуржулгазын өөренген. «Тиилелге» совхозтуң чер ажылынга бригадалар бот-орулга-чарылга-биле каш чыл дургузунда ажылдаан. Ында бир механизатор-ла 16—18 муң рубльдиң продукциязын бүдүрүп турар, ол болза ниитги республиканың ортумак деңнелининден 3,5 катап хөй.

Бии-Хемде «Өөк» совхозтуң А. Колягинге удурткан интенсивтиг күш-ажыл коллективиниң ийи чыл дургузунда дуржулгазының дугайында делгеремгей материалды чоокта «Шын» солунга парлаан. Ол коллективтиң бир кежигүнүнге (шупту 6 кижи) 414 гектар шөл, ооң иштинде 282 гектар тараа шолу онаажыр. Ук совхоз 1987 чылда бир гектардан ортумаа-биле 6,2 центнер тараа культураларын ажаан алган болза, Анатолий Ивановичиниң звено-зунда ол көргүзүг 17,6 центнер болган. Бистиң чамдык совхозтарывыстың ниитги тарылга шолу А. Колягинниң звенозунуундан безин эвээш. Ол хиреде ында хөй техни-каны база кижи күжүн тудуп, хөй чаргыдалды үндүрүп турар, а орулгазы эвээш. «Кара-Хаак» совхозта Галина Гороваяның беш кижи составтыг звенозу ортумаа-биле бир гектардан 555 центнер ногаанны ажаан алган.

А мал ажылында чаа арга-биле ажылдаашаң, бедик көргүзүглерни чедип ап турарлар эвээш эвес. «Сукпак» совхоз бот-орулга-чарылгаже бистең ыңаштың киргениниң бирээзи. 1987 чылда бо ажыл-агый 1 млн. 800 муң рубль орулганы алган. Мал чемгерилгезинде бир ажылчын 17 муң ажыг рубльдиң продукциязын бүдүргеи. Ынчангаш бот-орулга-чарылга талазы-биле шору дуржулгалыг апарган бо ийи ажыл-агыйның дуржулгазының дугайын-да чоокку үеде плакаттарны парлап үндүрер. Ол дээрге бот-орулга-чарылгаже чаа киргеи совхозтарның удуртукчуларынга, специалистериңге база ажыл-ишчилериңге өөредилге материалды болур ужурлуг.

Республиканың совхозтарын экономиктиг эргелеп башкарылганың чаа аргазынче киирелиниң мурнунда ол талазы-биле бистең чыгдыкталган дуржулгаларны мооннеп сайгарган, директорларның, экономистериниң, бухгалтерия аппаратының ажылдакчыларының база өске-даа специалистериниң семинарларын организастап эрттиргилээн. Бо ажыл ам-даа уламчылап турар.

Кандыг-даа чаа түүлге бергелер ыяап-ла турар. Ынчангаш совхозтарның база РАУК-терниң удуртукчулары, специалистеринден эгелээш, аңаа бөдүүн ажылчыннарга чедир экономиктиг механизмниң чаа аргаларының дугайын, ооң алыс утказы түл дээрзин өөренип, билип албайн, бо ажылды бурунгаарладып шыдавас бис. Каа-Хемде «Совет Тыва» совхоз (директору С. Д. Седеп-оол) бүгү ажыл-ишчилериниң экономиктиг өөредилгезиниң планын чогаадып кылган, айның эгезинде кичээлдерни эрттирерин чаңчыл апарган. Ында бир солун түүл болза, өөредилгениң чамдыкта викторина хевирлиг кылдыр организастаан. Кичээлдериниң темаларын бижээш, көскү черлерде аскылаан, ону дыңнакчылар шупту билир.

Бай-Тайганың «Бай-Тал» совхозунда өшкү кадарчызы Маңнай Эңеш ог-бүле керээзи-биле ажылдаан, черле эки түңнелдерлиг болуп турар. Ол хамык-ла чарылгазын, орулгазын бирден-бирээ чокка санап билир, бухгалтер болгаш экономист апарган. Ынчангаш ону районнуң өске совхозтарының малчыннарының кичээлдеринче чалап турары база таварылга эвес.

Совхозтар бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче киргеи соонда бодунуң агар чаргыдалдарын — ажыл төлевирин, бүдүрүлгени калбарыштырынга база социал хөгжүлдеге акша-хөреңгини бодунуң ажылдап киирип алганының күсели-биле үндүрер. Бот-акшаланыышкын үезинде совхозтар күрүне банкыларындан чээлиниң демеглеле алыр, эң ылаңгыя баштайгы үеде, күш киирип алгыже ыңдыг болур. Ынчалза-даа ону өйлүг-хемчээлдиг алыр болгаш өй-шаанда бүрүнү-биле санажып эгидер. Совхоз өөдүмүң ажыл-чорудулгазы дээш экономика талазы-биле харыысалгалыг болур. Ынчангаш ол орулга-биле совхозларны бот-орулга-чарылгаже киирип турары ол. Херектиң ужуру чүгле керээлиг, иштики бот-орулга-чарылгалыг бригадалар, звемолар тургузуп алырында эвес, колга чүве — оларның ажылының шынарлыг түңнели. Кызыл районда «Х Улуг хурал» совхоз хойжуларының ог-бүле керээзиниче шилчиткеш, чек дептерлерин дедир хаирын ап турган. Бо таварылгага малчыннар биле дирекциянның аразынга чөрүлдээлер үнүп келири албан. Бии-Хемниң «Саян» совхозка экономистериниң харыысалга чогундан ниити орулгадан нормативе-биле ажыл толевирин санаарында будулгаазыннар турган, чүгле бо талазы-биле артемденнер дузалашканындан айтырыгны чогумчалыг шиитпирлээн. Чөөн-Хемчик районнуң совхозтарынга мал ажылында керээ аргазын ажыглап турарында улуг четпестер илерээн. «Искра» совхозка бот-орулга-чарылгалыг даалгаларны бижип бээриниң маныктокументилери безин чок турган. Ындыг таварыгада түңнелди канчап үндүрериң? Совхозтуң дирекциязы малчыннар-биле керээни чаргаш, ооң негелделерин боду харын күүсетпес таварылгалар бар дээр дугайында «Шын» солунга «Төгерик столга» болган беседаның киржикчилери хойжулар чугаалап турганнар. Ол ышкаш фермаларга келгилээн холумак чемнерни деңзилеп кылдаэш, артканнарын аңаа-ла хүлээп алыр таварылгалар бистее хаая эвес. «Чыраа-Бажы» совхозтуң специалистери баштай-ла керээже шилчээн коллективтериниң ажыл-чорудулгазын чогуур өйүнде сайгарып көрбейн турган.

Улуг-Хем районнуң совхозтары 1987 чылда күрүнеге куду шынарлыг сүт база эът сатканындан 108 муң рубльди чедир албаан. Бо дээрге ажыл-агыйжы эвес чоруувустуң бадыткалы-дыр. Ажыы-биле чугаалаарга, аңаа артык акша-хөреңги-даа үнүп турбас, чүгле ажылды негелде сүгаар организастаар турган-дыр.

Экономиканың чаа механизминиң ажыглаарынга РАУК-терниң база совхозтарының специалистери сүлүг-ла бүдүрүлгениң технологтары болур ужурлуг. Коллективтиг керээже киргенде, оларның ролю улам улгадыр. Бистее болза ам бир-тээ керээже шилчээн болганда коллективтер хамык ажылын боттары шиитпирлээр, оларның ажыл-чорудулгазынга специалистер холгаарлап болбас дээр хөөнмер бар, ол канчаа-даа шын эвес. Олар харын планнарны база бот-орулга-чарылгалыг даалгаларны чогаадып тургузарынга дузалаар ужурлуг.

Бот-орулга-чарылганың чедишкини — кадрларны шын шилээн, өөредин алырындан кол хамаарыжыр. Ындыг түрбуже Таңдыда ССРЭ-ниң 50 чылы, С. Тока аттыг, Барыын-Хемчикте «Хемчик» биле «Шекпээр», Улуг-Хемде «Күш-ажылдың хостуу» совхозтар чер ажылдыгларыны бо чылдың эгезинге чедир өөредин эгелевээн турган.

Бот-орулга-чарылга ажылды башкарарынга бот-идепкейни кодүрер. Амгы үеде совхозтарда штат кызырылдазы чоруп турар. Артык күштүг канчаарыл? Бүдүрүлгениң дузаалал ажыл-агыйларын — кооперативтерни хөйүбиле ажыдар херек. Каа-Хемде «Совет Тыва» совхоз Баян-Кол дээр черде 400 ажыг гектар суггаттыг шөлдерни ог-бүлелерге керээ ёзугаар быжыглап бергеш, аңаа тараа, ногаа, картофель тарыдар, орта 50 хире ог-бүлеңи киниришкирер деп планнап турар, ол ышкаш улустуң бажың-балгадын сентээр, аъш-чем кылыр, алгы-кежти эттеп болдыраткаш, ооң хеп даараар кооперативтерни ажыдар деп планныг.

Бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкын үезинде удуртукчулар, специалистер боттары тывыгыр болур херек. Шаанда колхозтар турда, тоолай, дилги, куш фермалары хөй турду. Ам ол дугайын катап бодаза.

Экономиканың чаа механизминге ыяк өөренир херек. Ол дээрге амгы үеде ээ чугула айтырыг. Эде тургустуунушкунга совхозтарның ажылчыннарындан эгелээш, директорга чедир өөренир, чаа шинчээшкинге шупту кирижир ужурлуг.

Беш чылдың кижилери

Республиканың транспорт, харылзаа бүдүрүлгелериниң эрткен чылдың социалистиг чарыжының тиилекчизи Кызылдың № 1 чүк автотранспорт бүдүрүлгезиниң 29 мурнакчылары бүдүрүлге ажыл-чорудулгазынга киирген үлүг, күш-ажылчы чедишкиннери дээш чиглелделиг путёвкалар-биле шаңматкан, бо хүннерде революциянның кавайы — алдарлыг Ленинград хоорайда экскурсиялап чоруп турар. Оларның аразында ырак рейстерде чоруп турар КамАЗ чолаачызы Василий Иванович Козлов база бар. Ол беш чылдың эрткен ийи чылының планныг даалгаларын хуусаадан эрте күүсеткен болгаш бо чылдың январь аймак планныг даалгаларын база ажыр-ган.

ЧУРУКТА! КамАЗ чолаачызы В. Козлов.

Оңдар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели 1988 чылдың март 5-те субботаның дыштаныр хүнүн март 7-ниң понедельникче шилчидерни доктаатнаан.

ДУЗАДАН КАТСА

«Торгалыг» совхозтуң Кадый-Бажы хойжу бригадазының девискээри Оргу-Шөлге чораан, кырган ажарга-ла кыштаг. Ниитизи-биле кодаларда байдал түгээр Төрүүр хөй кадарчылары Дорбет-оол Тулуш, Ховалыг Данзын-оолдуң аалдарында хөй кидин төрүп турар. Оларда сакманчылар, мал чеми четчир. Сугну үзүктелишкин чок экжел турар.

А күзүнгү деп черде Маадыр Ондарның коданында байдал берге. Ооң кыштаа колдуунда-ла хөртүк адаанда деп чугаалап болур. Сигени база ындыг.

Бо бригаданың малчыннары автомагазин база чагытканы солуннар келбейн турарынга хомудап турар. Ынчангаш Кадый-Бажының малчыннарынга директиниң зооветспециалистер дуза кат-пас, оларже көрүнмес болза хоржок апарган.

Байыр-оол ДОРЖУ, хойжу.

Өвүр район.

ХОРАМЧА БАЗА БАР

«Доң-Терезин» совхозта амгы үеде хөй ооңдаашкыны кидин түлүк. Февраль 1-де недээ-биле алырга, ажыл-агыйның 1800 ажыг хонукун 922-зи төрээн, 16 хураган хораан. Ниитизи-биле эрткен чылдарга бодаарга, малдың чаш төлүн ап турары түгээр. Адыыр Ооржак, Карин-оол Люксан, Казак-оол Ооржак, Виктор Ооржак оларның коданнарында малдың ниити байдалы эки.

Ындыг-даа болза, чамдык кадарчыларда хураганнар өлүр, хөй ара салыр чоруктар бар. Каш-ла хонукта 13 хөй ара салган, 6 хураган өлгеи.

Дирекция, зооветспециалистер малды хүр ажырар дээш чамдык хемчеглерни ап турар.

Моңге-Байыр ООРЖАК. Барыын-Хемчик район.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

ДЕМИСЕЛДИ УЛАМ КҮШТЕЛДИРЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели «Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге биле демиселди күштелдирер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалды хүлээп алган.

Республиканың совет, ажыл-агый, хоойлу-дүрүм камгалаар органнарының болгаш хөй-ниити организацияларының арагалаашкын болгаш алкоголизмге удур демиселди күштелдирер талазы-биле чамдык ажылдарны чорудуп турарын доктаалда демдеглээн. Оон түшелинде күш-ажылчы коллективтерде ажылдың чүрүмү болгаш корумчурум эвилип, ажыл шагын аңаа чидирер чоруктар кызырлып, моозукшынар байдалы эвилип, кижилериниң амыдыралынга болгаш кадыынга хора чедирип турар багай түүлдериниң саны эвээжеп турар.

Ындыг болзажок, совет, ажыл-агый, хоойлу-дүрүм камгалаар органнар, элээн хөй күш-ажылчы коллективтер болгаш хөй-ниити организациялары арагалаашкыны-биле демисел талазы-биле комиссиялар арагалаашкынны болгаш алкоголизмни узуткаар талазы-биле ажылды кошкатканын доктаалда айтыкан. Ол айтырыгны комплекстиг шиитпирлээрин, арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселди системажыдып база шаанналдакчы бөү-биле чорударын, бо херекке кижизидикчи, экономиктиг, медицина болгаш административтиг хоойлу-дүрүм хемчеглерин биледилиг холбап ажыглаарын олар чедип албаннар. Ол ажылды үе-үеден, чаңгыс талалыг чорудуп, административтиг хемчеглер-биле кылыгаарлаттынып турары четпес. Аңаа хөй-ниитинин, күш-ажылчы коллективтерин калбаа-биле кириштирбейн, ону чоннуң түрүткан турар черинден аайы-биле чоруттайн турар. Чогаадыкчы эвилелдер ол ажылга кириштейн турар.

Республиканың Культура, Чыргыдышкын министерстволары, Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитеди, Профессионал-техниктиг ооредилге талазы-биле күрүне комитеди, комсомол организациялары ажылчы чоннуң, ылаңгыя аныяктарның культурлуг дыштанылгазын организастаарынче четпес кичээйгей салып турар. Кадык камгалал болгаш Иштики херектер министерстволары арагаже сундуккан кижилерни илередип тодарадыр, оларны эмнедир талазы-биле ажылды кошкак чорудуп турар.

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демиселдиң кошкок чоруттунуп турарындан, брага хайындырар чоруктар кескүлеп апаргаш, Ындыг чорук Кызыл хоорайда, Барыын-Хемчик, Каа-Хем, Өвүр, Таңды, Тожу болгаш Эрзин районнарда неп-терел турар. Эзиртир чүүлдер ижип алган, хөй-ниитин чердингге көтүлгени дээш харыысалгага онаашкан кижилерниң саны ооң мурнунда чыл-биле деңнээрге, 1987 чылда 53,8 хуу, ооң иштинде Сүт-Хөл районда 3,4 катап, Каа-Хемде — 3, Бай-Тайгада—2,7, а Бии-Хемде—2,1 катап ковудээн. Автотранспортту эзирик башкарып чораан, туттурган чолаачыларның саны 8,5 хуу ковудээн. Ажылга эзирик кээр чоруктар база ковудээн. Наркомания болгаш токсикомания чидиг айтырыг боон артпышаан.

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел талазы-биле чорудуп турар ажылдың байдалын бүгү талалыг болгаш ханы аналитеп турган, ону күштелдирер, комлекстиг чорудар хемчеглерни алырын Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели министерстволарга, ведомстволарга, улус депутатларының Кызыл хоорай болгаш районнар Советтериниң күүскомнарынга дааскан. Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни удуткаар, оларның-биле холбашкан багай түүлдерни чайгадыр талазы-биле партия болгаш чазактың шиитпирлериниң чайгылыш чок күүседеэзи дээш удуртукчулардан негелдени күштелдирер.

Арага-водка кылыгларын үүрмектеп садар салыг четкилериче чорударын кызыгарын, чигир, дрожжа болгаш спирт холуксаалыг парфюмер-косметика бараанарын садарынга контрольду күштелдиреринге чогуур министерстволарга дааскан.

Арагалаашкынга удур демиселди кампания хевирлиг кыры-биле чорудар чорук-тан адырылгаш, кол кичээлгейни профилактика, кижизидилге хемчеглерниче угландырарын, арагага суктуулуг кижилер-биле тускай ажылды чорударын, бо ажылга күш-ажылчы коллективтерни идепкейлиг киниришкиреринге Иштики хереткер министерствозунга, Юстиция министерствозунга, Республ.туратурага болгаш Дээди судка дааскан. Арага аймаан аар ортек-биле садар, брага, самогон, арага кылыр чоруктар-биле шыңгыы демисежир.

Республиканың ажылчы чонунуң хөй кезиниң саналаналын ооренип көргеш, арага-водка кылыгларын садарының амгы норма чүрүмүн хевээр арттырган. Байырлалдар болгаш хамааты ёзугалдар эрттиреринге немелде арага аймаан үндүрүп бээрин хораан болгаш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1985 чылдың июль 12-де хүлээп алган № 222 доктаалының 14-кү түүлүн күш чок болдурган.

Чоннуң бүгү кезектериниң, ылаңгыя аныяктарның культурлуг дыштанылгазын организастаарын эжикидер, спорт-массалыг ажылды калбартыр, кижилериниң ниити культуразын бедидер, кижизидилге ажылының янзы-бүрү девирлерин ажыглаар талазы-биле тодаргай хемчеглерни алырын хамаарышкан министерстволарга, спорт болгаш культура албан черлеринге дааскан.

Арагалаашкын болгаш алкоголизмге удур демисел талазы-биле чер-черде совет, ажыл-агый болгаш хоойлу-дүрүм камгалаар органнарның, күш-ажылчы коллективтериниң профэвилел, комсомол болгаш хөй-ниити организацияларының чорудуп турар ажылын республика солуннарынга, телевидениеге болгаш радиога калбаа-биле чырыдар. Арагалаашкын, наркомания болгаш токсикоманияга хамаарышкан болуушкуннарны сайгарган суд чорудулгаларындан, чурттакчы чоннуң болгаш күш-ажылчы коллективтериниң хуралдарындан дамчыдыгалаарны организастаарын доктаалда айтыкан.

СЕМИНАРЛАР ЭРТКЕН

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң ажыл планын ёзугаар чер-чер Советтериниң доктаамал комиссияларының даргаларының болгаш кежигүннериниң семинарларды бо чылдың февраль-март айларда зоналар аайы-биле эрткилээр. Эрзин биле Тес-Хем районнарның чер-чер Советтериниң доктаамал комиссияларының семинары Эрзинге болуп эрткен. Аңаа комиссия кежигүннериниң аңгыда, ийи районнуң партия, совет ажылдакчылары олурушкан.

Ук семинарга Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң киидис эрелекчизи К. Д. Данзын-оол, улус депутаттарының Эрзин район Совединиң күүскомунуң даргазы Н. В. Чындыгыр, Эрзин район Совединиң күүскомунуң секретары В. С. Оюн, республика прокурорунуң улуг дузалакчызы М. Ш. Чодуй олар лекциялар номчаан.

Оон аңгыда Эрзин районнуң улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларының специалистери база чүве чугаалааннар. Семинарның киржикчилери Мөрен кодээ Совединиң күүскомунда херек эмгелелиг-биле. Мөрен Культура бажыңының ажылы-биле танышкан.

Шак ындыг семинар Кызыл-Мажалык суурга база болуп эрткен. Аңаа Барыын-Хемчик Бай-Тайга, Сүт-Хөл районнарның чер-чер Советтериниң доктаамал комиссияларының кежигүннери, Советтер ажылдакчылары кирипшкен.

Седем ХЕРТЕК.

ҮРЕЗИННИ ТЫПТЫНАР

Бо чылдың часкы тарылгазынга Барыын-Хемчиктиң ажыл-агыйлары 1547 тонна тараа үрезиннерин белеткээр планныг. Ам херек кырында 1470 тонназы бар.

«Барлык» совхоз үрезин урар планын ажыр күүсеп, ап алган. Ынчалза-даа ооң шынары багай. Бирги, ийи-ги класстың үрезини амдыызында чок. Ол ышкаш «Хемчик» совхозта үрезин тонне-назы-биле бар. Районнуң арткан ийи ажыл-агыйында үрезин четпес. Кызыл-тас биле арбай үрезиннерин арыглап турар.

Үрезинниң шынары багай боон турарының бир чыл-дагаанны болза, ону күзүн ыңай-бээр дажыглап тургаш, холуп каапканында. Ол ышкаш комбайннарны база аштап арыглавас. Бо байдал ылаңгыя «Барлык» биле «Доң-Терезин» совхозтарга хамааржыр. Бо ийи ажыл-агыйның тараа үрезиннеринде өске бок чок, а түгле тараалар холушкан болган.

1988 чылда районга 400 гектар черге культураларны интенсивтиг арга-биле тарып өстүрер, аңаа түгле бирги сорттуң 72 тонна үрезини херек. Ындыг үрезин Барыын-Хемчикте чок. Ону Таңдыда «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйындан солуп алыр дугайында чугаа чоруп турар.

Часкы тарылгага «Доң-Терезин», «Хемчик» база «Шекпээр» совхозтарда үш түүе тонна картофель үрезинин четпес. Ону кайнын тыптынарыл? Ынчангаш РАУК-түң база совхозтарның удуртукчулары, специалистери бо ажылды дарый шиитпирлээрин чугула, үе маңнавас.

Моңге-Байыр ООРЖАК.

ЧАРЫШТЫҢ ТИИЛЕКЧИЗИ

Бай-Тайгада АКМК эрткен чылын 1974 дөрбелчин метр чурттарга шолуң ажыглаарга кирген. Тудут-монтаж ажылдарының планын 103,5 хуу күүсеткен коллектив районнуң мурнакчы удурүүлгелериниң одуруунче кирип, чарышка тиилекчи болган.

Бот-орулга-чарылгаже шилчээн колонна бо чылын ийи аал чурттаар үжеп үш бажыңны, Бай-Тал суурга 784 олуттуг школаны тудар.

Хандырылганы эжикиидер сорулга-биле Шуйда мурнунда туулбу цехиниң удуртукчузунга коммунист О. Б. Күжүгетти сонгаан. Ында оп алды ажылчынны быжыглаан. Чыл төнчүзүнге чедир тудуг объектилерниге инлион хире түүлбуну цех бээр.

Шеверлекчилерни аңгыжаңы объектилерже тарадыр октаарын соксадып, бригаданы комплекстиг кылдыр эдертургускан. Январь айның түңнели-биле Шуйда Байыр Хертектиң төөлиде Екатерина Тойоу-Хааның, Баян-Талда Борис Чүлдүм-оолдуң, Кара-Хөлде Мар-оол Саттың удуртқан бригадалары эки ажылдаан.

Александр ХЕРТЕК.

МАЛ ЧЕМИНГЕ НЕМЕЙ

Бай-Тал суурдан Мешкен-Хөл шоолуг ырак эвес. Ол хөлдү хыргыш шыпкан. Хөл дона бээрге, хыргыш-жыя кезиң ажаан алгаш, мал чеми кылдыр ажыглап турар.

«Бай-Тал» совхозтуң ажылчыннары чылдың-ла ону кезип, ажаан турар. Чоокта чаа совхозтуң трактористери Ю. Бадый-оол, С. Мочех, Б. Сарыг-оол олар Мешкен-Хөлдүң хыргыжын кезиң ажааганнар. Ону Мешкен-Хөлдүң аксында бир кодан иекке сөөртүп эккелгеш, саратган бергеннер. Ында мал чемиңге немей 30 тонна хыргыш дүжүртүнгеи. «Далайга дамды дуза» дээш ышкаш, ол-даа болза кыштың мал хүр ажарынга дөгүм болур.

Кара-оол ХЕРТЕК.

Бай-Тайга район.

XIX партия конференциязы: эде тургустунуушкуннуң сорулгалары

Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында хоойлу күштүг болуп эгелээни-биле холбаштыр күш-ажылчы муң-муң коллективтерде, бүгү экономикада чаа бүдүрүлге харылзааларының үе-чадазы өгелээн. Ол харылзааларның эң-не чугула кезектериниң бирээзи — янзы-бүрү деннелдиг удуртукчуларның сонгулдалыы, бот-эргелелдиң чаа органының — күш-ажылчы коллектив чөвүлелиниң (ККЧ-ниң) тургустунганы-дыр. Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында хоойлу күштүг болуп эгелегиже, а чамдык черлерге — ооң төлевилелиң безин парлагыже чедир үеде директорларны-даа, чөвүлелдерни-даа сонгуп эгелээн турган.

Ынчаарга кымны шилип алырыл, канчаар сонгуурул? Өске-даа хөй санныг айтырыглар бүгү чер болганга тыптып келген болгаш херек кырында ам-даа тургустунуп турар.

Күш-ажылчы коллективтер чөвүлелдерин сонгуурунуң, бүдүрүлгелер удуртукчуларының сонгулдаларын эрттиреринин чурумунуң дугайында ВЦСПС-тиң болгаш ССРЭ-ниң Күш-ажыл күрү-комунуң белеткээни сүмелерни СЭКП ТК-ниң Политбюрозу чоокта чаа чүүлдүг деп санаан. ВЦСПС-тиң даргазы С. А. Шалаев-биле «Известия» солуннуң корреспондентизи ужурашкан болгаш ук сүмелерни канчаар белеткээнинге хамаарыштыр база ол сүмелер экономиканы демократчыдарын быжыглаарынга кандыг салдарны чедиреринге хамаарыштыр дараазында айтырыгларга тайылбырны бээрин дилээн. ВЦСПС-тиң даргазының берген тайылбырын моон адаанда парладывыс.

ДЕМОКРАТИЯ БОЛГАШ БОТ-ОРУЛГА-ЧАРЫЛГА

ВЦСПС-тиң даргазы С. А. Шалаев-биле беседа

— Степан Алексеевич, бүгү бүдүрүлге коллективтерин-ге хамаарыштыр кижиниң сүмелерни ажылдап кылыры чүге чугула болу бергенил? Бо айтырыгларны шинтпирлээр талазы-биле чогаадыкчы бот-тускайлаң чорукту коллективтерниң боттарынга бергени болза, экиниң турган эвес ирги бе?

— Сүмелерни чогаадырының эгелекчилери күш-ажылчы коллективтер болган. Сонгулдаларны канчаар чорударының дугайында, ККЧ-ниң эргелериниң болгаш хүлээлгелериниң дугайында чаңгыс ай дүрүмнү азы сүмелерни ажылдап кылырын күш-ажылчы хөй коллективтерниң, оларның аразында ынчаарда-ла ажылдап эгелээн чөвүлелдериң төлээлекчилери ВЦСПС-тен дилээн. Ол дугайында ажылагыйларның удуртукчулары, профвилел ажылдакчылары бистен база дилээн. Ынчангаш сүмелерни чогаатканы — ол дээрге демократияны үстүнден чарлаарының орадажымышкыны эвес, а күш-ажылчы коллективтерниң аданган көдүрген инициативазынга, эгелээшкинниге харыы-дыр. Сүмелерниң алыс сорулгазы — чаа байдалдарда шын утланымышкынны тывар талазы-биле күш-ажылчы коллективтерге дузалаары. Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында ооһйлуда айтканы ышкаш, ажылчы чоннуң инициативазын хөгжүдеринче кол кичээнгейни утландырар кылдыр оларга дузалаары.

— Ынчалзажок ол сүмелер болза өскертинмес, чаартынмас, олардан канчап-даа ойталап болбас кандыг-бир түүл болу бербес ирги бе? Иланғыя үстүнден, харын-даа ол хире бедиктен бердинген сүмелер дужаал азы айтышкын кылдыр хүлээп алдына берип магат чок деп бодап турар бис.

— Сүмелер дээрге, удуртукчуларның болгаш ККЧ-ниң сонгулдаларының дугайында ооһйлу эвес. директива, харын-даа дүрүм эвес, инструкция эвес, а чүгле сүмелер дээрзин онзалап демдеглээр бодай-дыр мен. Ол документиге чогуур эдилге база түрүп болур. Ол дээрге администрацияга, хөй-ниити организацияларынга, күш-ажылчы коллективтер чөвүлелдеринге сүме хевирлиг болуп турар.

— Ындыг-дыр, ынчаарга сүмелерни кылыры эргежок чүгула болуп негеттинип келген-дир, а Бүдүрүлге дугайында ооһйлу күштүг болуп, күш-ажылчы муң-муң коллективтерде чаа амыдырал эгелээп сөөлүнде ам ол сүмелер чүге чогааттынып, көстүп келгенил?

— ССРЭ-ниң Күш-ажыл күркомунуң кезектеп чорукан шинчилелдериниң түнелдерин ёзугаар алырга, үлетүрде янзы-бүрү албан-дужаалдарлыг 30 муң ажыг удуртукчуларны, тудугда — 8 муң хире удуртукчуларны эрткен чылдың сентябрь 15-ке чедир сонгаан турган.

Бот-эргелел дугайында, удуртукчуларның сонгулдалыг болуруның дугайында Хоойлуның негелделери күш-ажылчы коллективтерге тааржыр болганын бо чижектер бадыткап турар-дыр. Хоойлуну тускай хүлээп алгыже чедир-ле, күш-ажылчы коллективтер оон негелделерин ажылган эгелээн. Ол дээрге Хоойлуну чүүлдүгүүкүшкүн-биле хүлээп алганының тодаргай барымдаазы-дыр.

Ынчаарга Хоойлу күштүг болуп эгелегиже чедир, тодаргайлаарга, 1988 чылдың январь 1-ге чедир үеде чедип алдынган дүрмүлге болза, бистиң ам чугаалажып көрүп турарывыс сүмелерни белеткээринге дыка дузалаан.

— А бо талазы-биле «хуусаа бетинче түткүүр салдар», чаа чүүлдүң шынарының болгаш үнелиниң дугайында оныза сагыш салбайн, дүрген-ле илеткеп айытказының эрги чаңчылы салдар чедиреринден эвес ирги бе?

— Ынчалдыр бодаарыбиле чөпшээреженин шыдавас мен. Бирээде, эртиен чылдың сентябрьнүң органга чедир хөй муң удуртукчулар сонгуттурган-даа болза, олар — ындыг албан-дужаалдарда удуртукчуларның ниити санының чүгле бир хуудан бициндле ажыг үлүү-дүр. Баш бүрүнгаар рапорттан айытказар чорук оон өске, улуг хемчөлдерге ялерээрин амыдырал, практика хереченилеп турар. Ийинде, сонгулда мурнунуң үе-чадазында кандидаттарның чидиг демиселин сонгулдалар дугайында парлаттынган хөй материалдар хереченилеп турар. Чаа чүүлдү кижилерниң чүгле ёзу-хевир барымдаалап көрбейн турарының дугайында сонгулдалар үезинде кыптыгып турган чөвүлдээлер, маргылдаалар дугайында материалдар база бадыткап турар. Сонгулдаларны «сугдуг» ёзу-биле арттырып турган чамдык фактылар база бар.

— Күш-ажылчы коллективтерниң чөвүлелдери — бүдүрүлгениң бот-эргелелиниң чаа органнары чүгле эң-не бышкан, бижикке болган инициативтиг коллективтерге эвес, а бүдүрүлгелерниң эң хөй нуруузунга бо чылын ажылдап эгелээр. Ол органнарның эргелериниң дугайында Хоойлуда улуг кичээнгейни утландырган. Ынчаарга хүлээлгелер чокта эргелер туруп болбас болгай. Ынчалзажок боттарының хөделиишкинилери дээш ККЧ-ниң харылсалгазының дугайында Хоойлуда-даа, сүмелерде-даа чаңгыс сөс бедик онзагиттинмээн. Чижээ, чөвүлелдиң ыяшкының-биле директор кижи бүдүрүлгеге когаралдыг азы чүгула дааллганың күүселдериң үлегириге чедирер шинтпирни хүлээп алыр болза, ол дээш кым харылаарыл? Директор болду бе? Администрацияга албан болур ККЧ-ниң шинтпирни директор күүсеткен-дир.

— Директор харылаар апаар. Ынчалзажок шын эвес шинтпирниң үрааунда бүгү коллектив чайлаш чок когараар апаар. Ынчангаш коллектив бодуңуң хуралынга чөвүлел кежигүннеринден шыңгыы айтырар, негээр үжурлуг. ККЧ болза хуралга чагыртыр, аңаа отчёдун бээр үжурлуг болгай.

— А бо таварылгада ККЧ-ниң кежигүннерив артык эргелиг болу бээр деп бодавайн тур сүлер бе? Оларның мандадың хуусаа бетинде күш чок болдурун, оларга көргүскен идегелдиң соксадың, чөвүлелге оларның хөйниити ёзугу-биле кылып турганы ажылдан чайладып болур болгай. Директор база халашкан туруп болур. Бо таварылгада ККЧ кежигүннериниң директорнуң ылгалы үүл дилеп, ол ажылдаар олудун оскунар, шалыпкын чидирер апаар. Маңаа хамаарыштыр чүнү чугаалап болур сүлер?

— Директорнуң харылсалгазы тодаргай болгаш каш-даа катап бедик, ынчангаш ол бирги удуртукчу болуп турар. Ийе, ККЧ-ниң частыргыларын эдеринге директорнуң аргалары болгаш эргелери четчир. Бир эвес директор кижи бедик мергежилдиг спецмалист болгаш удуртукчу болза, ниитилелге азы коллективке когаралдыг, частыргылыг шинтпирни чөвүлелдиң хүлээп алыр деп барганын дораан-на эскерип каар болгаш өске шын шинтпирни хүлээп алыр талазы-биле чөвүлелге дузалаарынга бодунуң эргезин, аргазын болгаш чөвүлелдиң ажылынга киржилгезин ажылгаар апаар. Ынчаарга арга ажыглаттынмайн барза, айтырыгны бүгү коллективтиң хуралынга чугаалажып көөр кылдыр директор тургузар, а коллектив аңаа идегээш, бодунуң удуртукчузу кылдыр ону сонгуп алган болгай.

Чөвүлелдиң база коллективтиң бодунуң хуралынга сонгуур. Ынчаарга маргылдаалыг айтырыглар тургустунуп келген үеде директорнуң барымдаазы чедишпейн баар, а бо таварылгада чөвүлел тергиндеп, тиилей берип база магат чок. Ынчалзажок болуушкуннарның ынчаар хөрлээлей бээрининг үржуктары ККЧ-ни болгаш бүгү коллективти чайлаш чокка боданырар, сарыыл киирер үжурлуг. Бистең кандыг-даа бүдүрүлге автономнуг, хоорулчак, башкаланчак ёзу-биле ажылдап шыдавас. Бүдүрүлге бүрүзү холушкак хөй бүдүрүлгелер-биле, янзы-бүрү он-он организацияларбиле, чер-черниң эргелел органнары-биле тудуш холбаалыг болгай. Ынчаарга кызыы эрге-ажыын харап, «болүглешкен эгюзюминиң» политиказын чоруда бээр ККЧ тыптып келир болза, ооң коллективи-биле холбаалыг бүгү бүдүрүлге коллективтериниң харыы хемчегеринге ол дораан-на таварыжыр апаар. Ындыг политика коллективтиң ажылының алыс түнелдеринге болгаш ооң материалдыг чаагай чоруунга эң-не багай салдарны чедирер апаар.

— Степан Алексеевич, ККЧ-ниң структура тургузуу кандыг болур үжурлуул, ооң составынга чеже кижини сонгуп болуруул?

— Күш-ажылчы коллектив чөвүлелиниң кежигүннериниң санын ындыг-ла хөй эвес кылдыр — 30 кижи чедир сонгуурун сүмелерде айытказан, чөвүлел болза ажылагыйның бот-эргелелиниң шалыпкын органы болуп, кандыг-даа айтырыгны кайыдаа үеде дүрген чыглып келгеш, чугаалажып көөр болгаш шинтпирлээр сорулгалыг. А Калининң хоорайның шил заводунда сонгуттурган чөвүлелдиң кежигүннери чылда бирээ азы нйиден хөй катап чыглып шыдаар деп бодаар силер бе? Ында бүдүрүлгениң он ажылчынарының бирээзин-не — 360 кижини ККЧ-ниң составынга сонгааннар. Хүн бүрүнүң дажаштыг айтырыгларын ол чөвүлелдиң шинтпирлеп шыдавазы черле билдингир. Ындыг таварылгада «хөй олуттуг» президиумну сонгуп турар. Ол дээрге демократтыг үндезинге тургустунган-даа болза, хөй чада барымдаалаан ёзулуг бюрократия, дужүметсиг аппаратыр. Ындыг аппарат бот-эргелелдиң демократтыг ёзулуг органы болуп шыдавас.

Ону черле ынчаар кылган хереэ үүл? ККЧ болза цехтерге болгаш өске-даа салбырларда база тургустунуп турарын барымдаалап көөр херек. Чижээ, «АвтоВАЗ» каттыжышкынның бүгү бүдүрүлгелериниде болгаш цехтериниде 184 чөвүлелдер ажылдап турар, оон аңгыда, бригадаларның үш муң хире чөвүлелдерин сонгаан, оларның составынга 22 муң кижи, ооң иштинде 20 муң ажылчыннар сонгуттурган.

ККЧ-ге «доктаамал кежигүн» болурунуң идеязын кандаар көрүп турар силер? Ажыл-агыйбогташ хөй-ниити организацияларының удуртукчуларына олуттарны чамдык коллективтер ККЧ-ге кулавырлап ап турар, а ол удуртукчулар сонгуулда чоккала чөвүлелге анаа кире бээр-дир.

— Чөвүлелдиң кежигүн бүрүзү (өскелерден артык) кандыг-даа онзагай эрге чокка хуралдан сонгуттурган турар ужурлуг. Кым-даа сонгулда чокка чөвүлелдиң кежигүну болбас ужурлуг.

ККЧ-ниң ролюн болгаш сорулгаларын барымдаалап көрбүшаан, ооң составында директорну, «дөрт булуңнуң» өске талааларының төлээлекчилерин сонгууру черле чүүлдүг болур. Анаа-ла киирер эвес, а чогум-на сонгуур апаар.

— ККЧ-ниң даргазы кым болур ужурлуул? деп айтырыг аңгы үеде тургустунуп турар будүрүлгениң бот-эргелелиниң эң чугула айтырыгларының бирээзи болуп турар.

— Чедип алдынган дужүлганы барымдаалап көрбүшаан, чөвүлелдиң даргазынга мурнакчы ажылчынның азы бригадирни, специалисти, адакы звенонуң удуртукчузун сонгууруун чер-черден саналдап, сүмелеп турар. ККЧ-ниң даргазынга будүрүлгелерниң болгаш ында хөй-ниитя организацияларының удуртукчуларын сонгуурун сүмелевейн турар.

Бо туруштуг СЭКП ТК-ның болгаш чазактың удуртукчулары бижыы-биле шинтпирлиг деткээнин болгаш чүүлдүг деп санап көргенин онзалап демдеглээр бодайдыр мен.

— Ынчалзажок ол турушка чөрүшкек эвээш чижектерни практика хереченил турар. ВЦСПС-ке барымдаа мекээ дараазында сан-медээлерни көргүзүп, чугаалады. Москва областтың будүрүлгелериниге бо чылдың эгезинге чедир сонгуттурган 2089 ККЧ-ниң иштинден 1830 ККЧ-ниң даргаларынга ажылагыйудуртукчуларын сонгаан, а чүгле 68 ККЧ-ниң даргаларынга — ажылчыннар сонгуттурган, ол дээрге — ында ККЧ даргаларының чүгле 3,3 хуузу болуп турар. Свердлов болгаш Калининң областарда чөвүлелдерниң 90 ажыг хуузу база ажыл-агый удуртукчуларны даргалап турар. Карелиядa 386 чөвүлелдерниң даргаларының аразында 17. Алтайда 410 чөвүлелдерниң даргаларының — чүгле дөрт ажылчыннар бар.

— Ийе, ол практиканың ынчаар нептерээни хомудан-чыг-дыр. Ындыг байдал болза чөвүлелдиң ажыл-чорудулгазын директордан хамаарылгалыг болдуруп, демократияны чайлаш чокка кызып турар.

— ККЧ-ниң даргазыга директорну сонгуур дугайында үстүкү органнарның сүмелээнии ёзугаар ындыг практика нептерей бергең эвес ирги бе? Чижээ, таптал-таган чаңчыл ёзугаар директорну дамчыштыр будүрүлге черинге салдар чедиреры райкүүскомга азы хооркүүскомга эптиг деп санап турар.

— Мен бодап көөрүмге, чер-черниң органнары ындыг угланышкынны чорутпайн турар шыкаш. Ол угланышкынны чамдык министерстволар болгаш ведомстволар чорудуп, будүрүлгениң бот-эргелелин ажылчыннарга идегээринден коргуун турар-дыр. Шын болгаш харылсалгалыг шинтпирлерни хүлээп алырыга ажылчыннарның бирлегирлиг деткээнин болгаш чүүлдүг деп санап көргенин онзалап демдеглээр бодайдыр мен.

— Ынчалзажок ол турушка чөрүшкек эвээш чижектерни практика хереченил турар. ВЦСПС-ке барымдаа мекээ дараазында сан-медээлерни көргүзүп, чугаалады. Москва областтың будүрүлгелериниге бо чылдың эгезинге чедир сонгуттурган 2089 ККЧ-ниң иштинден 1830 ККЧ-ниң даргаларынга ажылагыйудуртукчуларын сонгаан, а чүгле 68 ККЧ-ниң даргаларынга — ажылчыннар сонгуттурган, ол дээрге — ында ККЧ даргаларының чүгле 3,3 хуузу болуп турар. Свердлов болгаш Калининң областарда чөвүлелдерниң 90 ажыг хуузу база ажыл-агый удуртукчуларны даргалап турар. Карелиядa 386 чөвүлелдерниң даргаларының аразында 17. Алтайда 410 чөвүлелдерниң даргаларының — чүгле дөрт ажылчыннар бар.

— Ийе, ол практиканың ынчаар нептерээни хомудан-чыг-дыр. Ындыг байдал болза чөвүлелдиң ажыл-чорудулгазын директордан хамаарылгалыг болдуруп, демократияны чайлаш чокка кызып турар.

**— ККЧ-ниң даргазыга директорну сонгуур дугайында үстүкү органнарның сүмелээнии ёзугаар ындыг практика нептерей бергең эвес ирги бе? Чижээ, таптал-таган чаңчыл ёзугаар директорну дамчыштыр будүрүлге черинге салдар чедиреры райкүүскомга азы хооркүүскомга эптиг деп санап турар силер?

АЖЫЛДАН ХОСТААРЫ— ӨСКЕ АЖЫЛГА КИИРЕРИ

Баштай ажылга киирер, оон штат кызырар

Бүдүрүлгелерден ажылчыннарны болгаш албан-хаакчыларны хостаарының чуруму болгаш оларны өске ажылга киирери — хүнүң чүтүлә айтырыы. Бүдүрүлгелерде, албан черлеринде, организацияларда хөй-хөй штаттарны кызырып турар. Штат кызырылганы-биле ажылдан хосталганнарны ажылга киирериниң чурумунуң дугайында айтырыгларны номчукчулар редакциядан салып турар. Тыва АССР-ниң юстиция министерствозунуң улуг консультантызы Б. К. СВЕРДЮКОВТУҢ бо талазы-биле чүүлүн парладывыс.

Ажылдакчыларны ажылдан хостаары, катап өөредири болгаш чаа ажылга киирери-биле холбашкан айтырыгларны Күш-ажыл хоойлузунга, Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжышкыныңың) дугайында ССРЭ хоойлузунга, демократчыдылга болгаш калбак ажык-чарлыг чоруккадүүштүр күш-ажылчы коллективтериң идепкейлиг киржилгези-биле чорударын «Чурттакчыларны ажылга хаара тудуп турарының ажыктың хандырарының, ажылга киреринiң системазын сайзырангайжыдарының болгаш ажылчы чонга социал магадылалды күштелдиреринiң дугайында» СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң доктаалында көрүп турар.

Кижилерни ажылдан хостаарда, бүдүрүлгелерниң, министерстволарның удурчукчулары, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнары оларны ажылга киирер талазы-биле улуг кичээнгейни салыр үжүрлүг. Күш-ажыл чорудулгазынга үзүктелишкиниерни эвээжедириниң, ажыл төлевиринге түр чидириглерни болдурбазының хемчеглерни чорудар. Өске ажылга киреринiң бергедээшкиннери бар болгай.

Ажылдан хостаарының дугайын ийи айдан эрттирбейн бүдүрүлгениң, албан черинiң администрациязы ажылдакчыга дыннадыр. Штат кызырылганы-биле ажылдан хостаар дугайында сагындырбышаан, ол-ла бүдүрүлгете өске ажылче киреринi сүмелээр. Күштүг болуп артып каап турар хоойлу-дүрүмге дүүштүр чаа албан-яңгаалтазының талазы-биле ажыл төлевириниң байдалдарын, чигелделерни, орнунга тургузар чүүлдерни тургузар. Чижээ, ажылдакчы ажылдан март 1-де үнген болза, ол айның ажыл төлевириниң хемчээлинге деңнеттирген дузаламчы акшаны алыр. Бир эвес апрельде тургустунуп четтикпээн болза, ол айның ортумак ажыл төлевирин алыр дээш.

Ажылга киирер черниң шинтпирин ёзугаар, бир эвес ажылдакчы баш бурунгаар (ажылдан үнгенден бээр ийи неделя эрткенде) ол органга барып кирген, ажылга киирер чер ону ажылга тургузуп шыдаваан болза, үшкү айның ортумак ажыл төлевири, ону ховар таварылга кылдыр көрүп, ажылга киирер үениң дүргузунда ажылдакчыга артып калыр.

Ажылдан үнгенде, бир айның дузаламчы акшазын база айларда ортумак ажыл төлевирин эрги ажылдап турган чоринден үндүрер. Бир эвес ажылдан үнген сөөлүнде ажылга үзүктелишкин үш айлардан эртпээн болза, ажылдакчының күш-ажыл стажы үзүктелишкин чок артып калыр.

Бүдүрүлгелериң, организацияларны, албан черлерин эде организастаан азы дүжүрүп каапкан болза, ажылдан хосталган ажылдакчыларга ажылга кирип алырының үезинiң дургузунда, ынчалза-даа үш айлардан эртпес, ажылдан үнгенде бир айның дузаламчы акшазы болгаш үзүктелишкин чок ажыл стажы-биле кады ортумак ажыл төлевири артып калыр.

Бир эвес чаа ажылдап кирген черинде ол бүгү чорун турар болза, хөй чылдарда ажылдааны дээш хуулуг немээшкин, чаңгыс угда алыр шаңнал, өске-даа чингелделер болгаш төлевирлер база ол ышкаш чаа ажылдап турар черинге чыл шөлээзин кайы-даа үеде алыр үргүлчүлелдиг ажыл стажы ажылдан хосталган ажылдакчыга артып калыр.

Ажылдан чардыгышкын-биле катап өөренип, мергежилин бедидип чорукканда, ортумак ажыл төлевирин, бүдүрүлгеге ажылдап тура, катап өөредилгени эртип турар бүгү үениң дургузунда ортумак ажыл төлевириниге чедир немелде төлевирни ажылдан хосталган ажылдакчыга эрги ажылдап турган черинден үндүрүп бээри көрдүнген.

Администрация биле профэвилел комитединiң дугурушканын ёзугаар чаа мергежилби-биле ажылдап киргеннерге мурнуында ортумак шалыңына чедир немелде төлевирни, үш айлардан эрттирбес, эрги ажылдап турган черниң аайы-биле бээр. Күш-ажылдың болгаш бүдүрүлгенiң сагылга-чурумун үрээн таварылгада ажылчынга немелде төлевирни казыр.

Моон мурнунда ажылдап турган черинге ажылдакчының бажың алыр ээлчээниң кайы хире болу бергенiн албан барымдаалап, өске бүдүрүлгелерже ажылдай берген ажылдакчыларның чуртталга байдалдарын экижиндериниң айтырыгларын ол-ла бүдүрүлгениң администрациязы, профкому болгаш күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелиниинiң пирлээр. Бир эвес эрги-ле чурттап турганы хоорайда, районда болза, школа назыны четпээн уруглар албан черлерин, пионерлер лагерьлерин ажыглаар эрге ук ажылдакчыларга артып калыр.

Чамдык таварылгаларда (онза ачы-хавыязы, кадмының байдалы болгаш өскедаа) администрацияның болгаш профэвилел комитединiң инициативазы-биле, күш-ажылчы коллективтиң чөпшээрели-биле ажылдан хостаткан ажылдакчыларның чуртталга байдалдарын экижиндериниң үчёдун эрги ажылдап турган черинге артты-рып болур.

Штаттар кызырарының чорудулгазы Күш-ажыл хоойлузунга, ажылдан хостаткан ажылдакчыларның эргелериниге болгаш социал магадылалдарынга дүүшкек, хамаатыларның эрге-ажыктарын кызагдалга чедирбес үжүрлүг. Биргээр чугаалаарга, кадрларның штадын кызырар бетинде, ону ажылга киирерiн бодаар, черле ынчаш, администрация-даа, ажылга улус киирер чер-даа «баштай ажылга киир, оон штадың кызыр» деп принцип-биле ажылдаары чугула.

ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң 70 чылынга

ЭРЕС-ДИДИМ ЧОРУКТУҢ ОРУУ-БИЛЕ

Совет Армия бодунуң берге оруунга хөй санныг эрес-дидим чорукту кылган. 1918 чылдың январь 28-те Улус Комиссарының Чөвүлели «Ажылчын-тараачының Кызыл Армиязын организастап тургузар дугайында Декретти» хүлээп алган.

Февраль 23 болгаш 24-те-ле оон баштайгы кезектери Советтерниң аныяк республиказының девискээринче халдап кирген немец шериглериниң халдаашкынын (Псков чоогунга) ойтур шапкан. Ол болза Кызыл Армияның баштайгы дайынчы дадыгышкыны болган.

70 чыл эрткен, ынчалза-даа дайзының шеринiң доктаадып, оларны Петроградче — революцияның кавайынче Кызыл Армияның эрттирбейн барганын улус утпаан. Баштайгы тиилелгеге алдар болдуруп, Псков чоогунда тулчуушкун болган черге тураскаалды тудуп тургускан.

Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарынга бурунгу Псков черинге бистиң шеривис оңуп читпес алдарны чедип алган. Төрээн чурттуң хосталгазы дээш тулчуушкуннарга мөчээн маадырларга алдар болдуруп, үгербооларының уинарындан тураскаалды тудуп, Билдиимес солдаттың хөөрүнге Мөңге отту кывыскан.

ЧУРУКТА: дайының хоолуңу. Псков чоогунга тулчуушкуннарның киржикчизи, халажылгада генерал-майор Б. И. Богомолов-биле аныяк дайынчыларның ужуражышкыны.

* * *

Ульяновскиниң ийи дактыр Кызыл Туктуг, Кызыл Сылдыс орденниг В. И. Ленин аттыг гвардейжи танк шеринiниң дээди командылал училищезин Совет Чепсектиг Күштериниң үежизи.

Ону ыраккы он сес чылда тургускан. Ол үеден бээр оон өөреникчилери дайынчы алдарны шудургу болгаш эрес-дидим чоруу-биле көрүдедип келгеннер. Оларның аразында Совет Эвилелиниң 70 Маадыры бар. Амгы үеде Афганистанның улузунга дуза көргүзүп турган интернационалчы дайынчыларының аразында Ульяновскиниң училищезиниң аъзазы эвес доозукчулары бар. 80 чылдарның курсантылары боттарының акыларынга болгаш адаларынга бүгү тала-бы-ле дөмей болуруынче чүткүп турарлар. «Ленинiң төрээн чурттуңга В. И. Ленин аттыг училищеге ленинчи ёзу-биле чурттаар болгаш өөренирге» деп девиз кижи бүрүзүнге дүрүм болуп турар.

ЧУРУКТА: марш үезинде шериг кезээ.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

Бүгү-эвилел чизези

БЕЛЕТКЕЛГЕ ИДЕПКЕЙЛИГ КИРЖИР

1989 чылдың январьда чурттакчыларга Бүгү-эвилелдиң ээлчеглиг чизе бүрүткели болуп эртер. Ам болур ол чизе улус ажылагыйынга онза дузалыг болгаш политиктиг чугула кампания болуп турар. Оон эрткен түңнелинден совет чоннуң амыдыралынга кандыг үндезин өскерилгелер болганы илереп кээр. Ыламгыя Октябрьның социалистиг Улуг революциязының тиилээзининiң соонда, бистиң чуртувустуң экономиказы болгаш культуразы көскүзүбиле хөгжээн. Совет эргечагырганың чылдарында бистиң чонувустуң чедип алган чедиишкиннери чизенiң ол материалдарынга көстүг бээр.

Социалистиг ниитилелдиң байдалынга чурттакчыларның дугайында долу болгаш кончуг шын дыңнадыгны алыры — экономика, социал болгаш культура айтырыгларын хогжүдериниң планнарын ажылдап кылырынга чугула. Кайы-бир адырның планын ажылдап кылырда, бир-ле дугаарында чурттакчыларның өзүп орар хереглелдерин, амгы күш-ажылчы курлавырны өөренип көөрү албан. Ынчангаш чурттакчыларның долу, шын саны, кандыг черде турары тодаргай эвес болза, эрткен болгаш келир үениң планнары-биле оларны хандырып шыдавайн баар бис. Ол ышкаш бүгү чурттуң база республиканарның, крайларның, об. ластарының, районнарның болгаш хоорайларның экономиктиг культура амыдыралын башкарары болдунмайн баар.

План тургузарда чүгле чурттакчыларның ниити саны билдинер-ле болза, ажырбас дээр хөөн шын эвес. Анаа эр херээжен улустуң саны, назы-харының ылгалы, оларның кажы хоорайда, көдээде чурттап турары, үлетпүрде, көдээ ажыл-агыйда, тудугда, транспортта садыгда болгаш өске-даа адырларда чежезин ажылдап турары, а инженерлер, агрономнар, эмчилер, башкылар, экономистер, эртем ажылдакчылары, ажылчыннар болгаш албан-хаакчылар чеже бары, оларның мергежилдери, эртем-билиги, чурттa чежези өөренип турары болгаш оондаа өске.

Күш-ажыл курлавырының составы болгаш саны база оон ажыглалы билдинмес болза, бүдүрүлгени болгаш тудугну хөгжүдер планны тургузары болдунмас. Бараанарның кайы-бир хевирин бүдүрериниң планын тургузарда, чурттакчыларының составы болгаш саны ылап-ла херек. Эр, херээжен улустуң база элээдиг болгаш чаш уругларның назы-харының санының дутайында дыңнадыг чокта чурттa садыг бүдүрүлгелериниң четкизинге планнарның шын үлелгезин кылыры бергедей бээр.

Бистиң чуртувус чуртталга тудуун калбак хемчээлдиг боттандырып келген. Тудугнуң планнаашкынын экижидеринге, квартираларның хемчээлин, өрээлдерин тодарадырынга ниити квадрат метрин билиринден ангыда, бир чурттакчыга ортумаа-биле чеже онаажырын, өг-бүлемиң составы, эр-кызы, назы-хары, өглениp деп турары чежел, оларның уруг-дарыы дээн чижектиг фактылар эргежок чугула. Моон алгаш көөрге, республика, край, область, хоорай, район-даа планы тургузарда, чүгле чурттакчыларның бүгү саны эвес, эр болгаш херээженiн, назы-хары болгаш өске-даа шынарлары негеттинер. Чурттакчыларның составы болгаш санының дугайында көргүзүлгэр билдинмес болза, күрүне база ажыл-агый органнары, культура-чырыдыышкын организациялары боттарының ажыл-чорудулгазын боттандырып шыдавайн баар.

Чурттакчыларның дугайында үндезин көргүзүлгэр эртип турар ээлчеглиг чизениң болгаш чоннуң ала-чайгаар шинчээшкининиң база ынай-бээр үнүп чоруурунуң эрткен үеёду болур. Ынчалгажок эрткен үеттан чурттакчыларның составының дугайында тодаргай болгаш долу дыңнадыг алдынмас. Эрткен үеттүү материалдарынга ниити санаашкын-биле чергелештир, чурттакчыларның эр, кызы болгаш назы-харын ангылаары, ол ышкаш ССРЭ чурттакчыларының билиниң деңнели болгаш социал составы база кирер. Чурттакчыларның составының дугайында оске чугула көргүзүглер (өг-бүле байдалы, нациязы, төрээн дылы, чурттакчыларның улус ажыл-агыйының аңгы-аңгы адырларында хаара туттунганы, оларның кылып турар ажылы) чүгле чоннуң чизезининiң соонда алдынып болур.

Улус депутаттарының черчер көдээ Советтер күүскомнарының чанында бүдүрүлгелерде, албан черлеринде, организацияларда, совхоозтарда, бажың эргелелдериниң чанында тургустунгулаан чизе комиссиялары чизе белеткелдеринге бичевэвес дузаны чедирер. Ынчангаш чизе белеткелинге идепкейлиг киржири — бүгү ниитиниң сорулгазы. Чоннуу долу учётка алыр. Чизе үезинде чаңгыс-даа өг-бүле, оон кежигүнү, чурттакчы бажың чыдып калбас кылдыр бүрүткелге бүрүн алыр. Чурттакчыларның чизе белеткелинге идепкейлиг дузалажыры — хамааты бүрүзүнүң хүлээлгези болгаш хөрээ.

Эдуард СКУМАН,
чурттакчыларга чизе чорударынга дуза чедирер комиссиянның республика кежигүнү.

ТӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

УЛАН-БАТОР. Моол Арат Республиканың соңгу талазында турар 20 көдээ суурларның чурттакчылары, телевидение дамчыдылгазын көрүп эгелээн. Чаа радиореле шугумун чоокта чаа ажыглалга кииргенiниң ачызында ол суурларның чурттакчылары чүгле телевидение дамчыдылгазын көрүп эгелээн эвес, а радио болгаш телефон харылзааларын чурт иштиниң болгаш даштыкы чурттарның чамдык хоорайларыбиле туда берген. Радио дамчыдылгазының шынары мурнукузундан экижээн.

Бо радиореле шугумун совет специалистер дерип турган. Ол ажыглалга кирген соонда Моолдуң чурттакчы чонунуң 68 хуузу теледамчыдылганы көөр аргалыг апарган. «Орбита» системаны дамчыштыр ССРЭ-ниң теледамчыдылгаларын база көрүп турар.

БУХАРЕСТ. Румыниянның Мыеркуря-чук хоорайында трактор заводу чуртта улуг бүдүрүлгелерниң бирээни болур. Чоокта чаа оон чыыл эптээр конвейериниң 36 муң дутаарлыг трактор үнген.

Завод бо хүннерде 15 янзы хевириниң тракторларын бүдүрүп турар. Илчирбелиг ол трактордарны чурттуң улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларында ажыглап турар. Ыяш ажыл-агыйынга болгаш тудутта ажыглаар тракторларның шынары делегейде

XV кышкы Олимпиада

БАШТАЙГЫ ЧЕМПИОН

Вида Венцене — Калгари оюннарының бирги чемпион болган. 27 харлыг совет хаамчы херээжен 10 километрге алдын медальды чаалап алырга, чүгле журналистерни эвес, а специалистерниң дүвүрөөзинин база хайыктырган. Спортчунуң ады-сураа ол хүнге чедир кымгаланда билдингир эвес турган. Бо чылдың январь айның ортан үезинде Кавголовога (ССРЭ) делегей кубогу дээш болган он километр хемчээлдит маргылдаага Вида норвег спортчу Ингер-Хелен Нюбретенге ойнадыпкан. Ол 1987 болган 1988 чылдарда ол-ла хемчээлге ССРЭ-ниң чемпионы турган. Олимпий чемпионну болуруига ол чедиишкиннер ам-даа четпес деп, дыка хөй специалистер санап турган. Ол 19 харлыында хаактап эгелээн. Вида беш чыл иштинде чиик атлетикага күзелдин-биле маңнап турган. Ооң маңнаарынга ынак хемчээли — 400 метр.

Виданың узуну 168 сантиметр, дензизи 62 килограмм. Боду кончуг чугаакыр, чалык чанныг.

— Маниаар чер берге-даа болза, меңээ дыка-ла чиик болду, финиш бетинде бадар чер кудургай-даа болза, мен оон кортпадым, бистиң командавыстың Кэнморга он хонук бурунгаар келгени меңээ улуг дуза болду. Баш дээскиндирер кудургайларга өөренип калганым олдур ийин, деп Венцене маргылдаа соонда чугаалаан.

Вида өг-бүлелиг. Ашаан Данюс деп адаар. Ол биология башкызы. А боду Вильнюста башкы институдунуң студентизи. Ол 1961 чылдың май 21-де Литваның Күренай деп бичии суурунга төрүттүмген.

— Мээң бир дугаар тренерим Вильмонтас Гинейтис кончуг кызымак кижи турган. Хаак спорту Литвада нептереңгей эвес. Ынчангаш мен аңаа күжүмнү болгаш шак-дөмнү халаска арттырбаанымге хомудалым чок — деп, Вида түнелинде чугаалаан.

В. ПИМЕНОВ,
Ю. САЛОМАХИН,
СЭТА-ның тускай корр.

ЧАҢГЫС ХҮНДЕ ИЙИ КАТАП

Тыва АССР-ниң Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитединиң шаңналы дээш хостуг хүрешке республика чем. пионады болуп эрткен. Он үш районнан болгаш Кызыл хоорайдан спортчулар аңаа киришкен. Шупту 129 кижи.

Маргылдаа үш хүн үргүлүлээн. Маргылдаа солун эрткен.

Ыяңгыя биче дензизиниң могелери чараш аргаларны айыглап, кызымаккай хүрежип турганын көрүкчүлер сонуургаан. Сүт-Хөлдүң могези Уран-оол Ондар биле Бай-Тайганың төлээзи Михаил Карл арбитриниң эдискизиниң соон дарый арескаштагайы-биле хүрежип, удур-дедир чартыктажып, буттажып, ийи-үш катап аңдара октажып турган. саннарны ап турганнар. Сөөлгү секундалар артканда Уран-оол чараш арганы көргүскеш, ийи санны алгаш, тиилээн.

Өвүрүнүң Торгалыг чурттуг Виталий Дембрел биле Павел Мартына хүрешкен. Бежен ийи килограммның ол могелериниден бичии Виталик акызындан бир санны ойнап апкан. Хоочун моге Павел чоорту саннарны ап турган. Акызынга октатсада, Виталий ундараваан. Күштүг болгаш дүрүлгалыг кижи тиилээр апаар.

Эң-не солун хүреш Василий Хураган (Тес-Хем) биле Радислав Намажап (Кызыл) оларның аразынга болган. Олар чайгы-даа спорт мастерлери. Ийи могениң узуну-даа, эът-ханы-даа дөмей. Кымның тиилээри билдинмес. Башгайы санны Радислав ажыткан. Ийи-үштеп саннар улажып эгелээн. Чапсарга чедир сан 0:10 болуп, Радислав мурнай берген. Чапсар соонда Василий ийи санны ойнап алган. Ынчалза-даа сан 2:17 апаарга судьялар хүрешти соксаткан. Арыг тиилегени Р. Намажапка берген.

Республиканың хууда бирги чери дээш маргылдаа соонда, шилиндек командалы тургускан. Сибирьниң болгаш Ыракку Чоон чүк зоназының маргылдаазы март айда Новосибирск хоорайга болуп. Ам аңаа белеткелди ССРЭ-ниң алдарлыг спорт мастерлери, улуг тренер Александр Доржу чорудуп эгелээн.

Тыва АССР-ниң хүреш федерациязының шилгилиринден слугаар хостуг хүреш маргылдаадарының соонда ыяап-ла тыва хүрештө эрттирер. Бо удаада 32 шилиндек моге хүрешкен. Могелериниң аразынден Радислав Намажап ылгалып турган. Ол баштайгы салыгда республиканың шыырак могелериниң бирээзи Орлан Кызыл-оолду октаан. Ооң соонда Владимир Монгуш база буттаткан.

Дөрт моге артканда сураглыг моге Алексей Хомушкуга (Чоон-Хемчик) таварышкан. Р. Намажап ону хевисти бир кылыр сүрүп, чай алгындырбайн турарга. Алексей көк суг душкен. Эң соолунде ийи могени хончулаштырыпкан. Алексей келди ССРЭ-ниң алдарлыг спорт мастерин, улуг тренер Александр Доржу чорудуп эгелээн.

Тыва АССР-ниң хүреш федерациязының шилгилиринден слугаар хостуг хүреш маргылдаадарының соонда ыяап-ла тыва хүрештө эрттирер. Бо удаада 32 шилиндек моге хүрешкен. Могелериниң аразынден Радислав Намажап ылгалып турган. Ол баштайгы салыгда республиканың шыырак могелериниң бирээзи Орлан Кызыл-оолду октаан. Ооң соонда Владимир Монгуш база буттаткан.

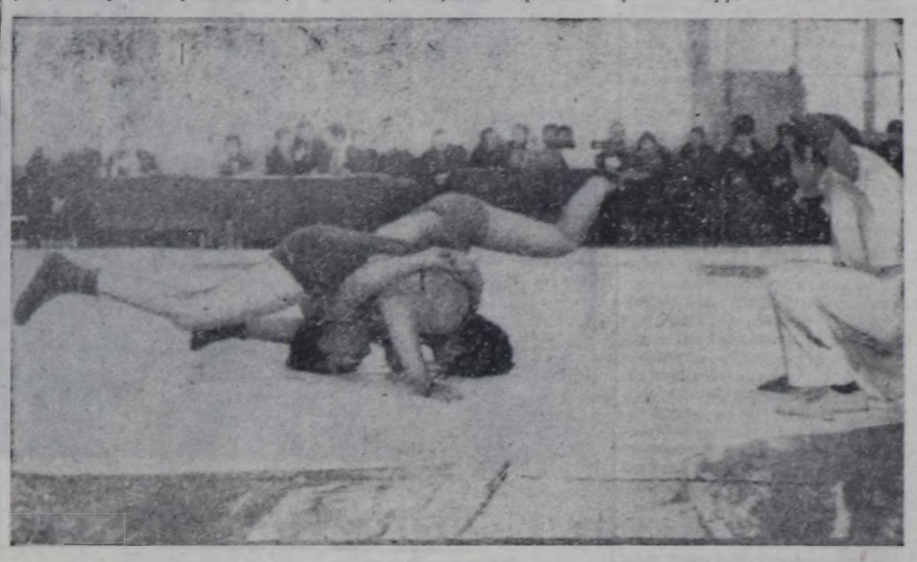
Дөрт моге артканда сураглыг моге Алексей Хомушкуга (Чоон-Хемчик) таварышкан. Р. Намажап ону хевисти бир кылыр сүрүп, чай алгындырбайн турарга. Алексей көк суг душкен. Эң соолунде ийи могени хончулаштырыпкан. Алексей өрү көдүрүп эккелгеш, будубиле мундургаш, октаар деп чыдырда. Радислав ужуп чыда, Алексейниң будуи удур боду мундурушкаш, октаан.

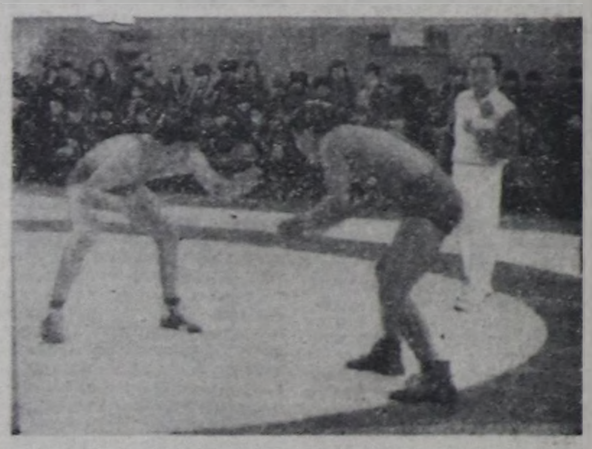
Ш. Сүктер (Тес-Хем) биле Анатолий Монгуш (Кызыл) хүрешкен. Анатолий Шимет-ти буттаваш, көдүрүп чыда, долгадыпкан.

Сөөлгү салыгда Шимет Сүктер биле Радислав Намажап ылгалып турган. Ол баштайгы салыгда республиканың шыырак могелериниң бирээзи Орлан Кызыл-оолду октаан. Ооң соонда Владимир Монгуш база буттаткан.

Дөрт моге артканда сураглыг моге Алексей Хомушкуга (Чоон-Хемчик) таварышкан. Р. Намажап ону хевисти бир кылыр сүрүп, чай алгындырбайн турарга. Алексей көк суг душкен. Эң соолунде ийи могени хончулаштырыпкан. Алексей

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

ЧУРУКТАРДА: хүреш үезинде.

ХОККЕЙЖИЛЕРНИҢ ТИИЛЕЛГЕЗИ

Совет хоккейжилер «Корвал» деп катокка Норвегияның командазын 5:0 санга уткаш, олимпийжи турнирни тиилелге-биле эгелээн. Январьда эш хуу ужуражылгаларынга бистиң командавыс норвег хоккейжилерин ийи катап хөй санга утса-даа, бо удаада берге болган.

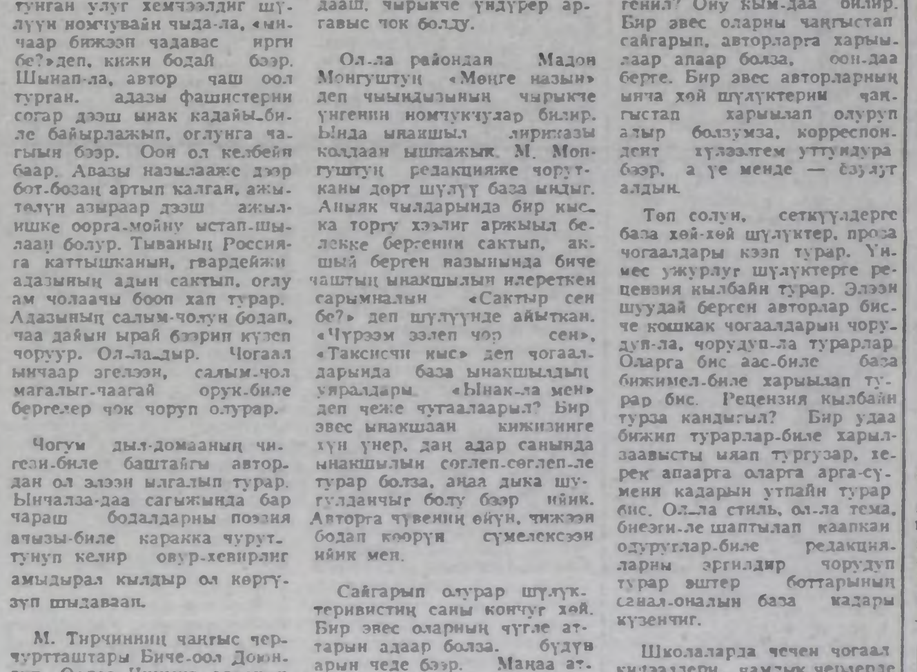
Хаалганы Мыльников камгалап турган. Самойлов бо удаада ойнаваан. Фетисов, Касатонов, Гусаров, Стариков, Стельнов болгаш Бякин камгалалга, Ларионов, Быков, Семенов еске ийи эштери-биле халдаашкынга, дөртку звенога Ломакин — Черных — Могильный ойнап турган. Чаңгыс оюнга чээрби кижиден хөй авес спортчуну ойнадыр. Курлавырга Кожевников, Белошейкин, Кравчук олар ар-тып калган.

Эге санны камгалакчы Гусаров ажыткан. Ооң соонда 19 хар безин четпээн Могильный санны немеп, эки ойнаан. Дараазында санны Хомудов, Крутов киирген. Камгалакчы Стельнов бешки санның автору болган.

— Бирги оюн олимпий чемпионнарынга аажок сүрээденчиг болган, ынчалза-даа олар чоорту оожургай берген. Камгалакчылар шайбаны бурунгаар дамчыдып берип, халдакчылар кыымак ойнап эгелээн, түнелинде удурланыкчылар турупкан — деп, ССРЭ-ниң шилиндек командазының тренери И. Дмитриев оюн соонда демдеглээн.

Өске оюннар журналистерниң-даа, специалистерниң-даа, көрүкчүлериин-даа манаваанын түнелдерни көргүскен. ГФР-ниң шилиндек командазы Чехословакияның командазын 2:1 санга удуп алган. Бисте тергиннеге команда бар, кандыг-даа удурланыкчыны удуп ап шыдаар болгаш кандыг-даа удурланыкчыга... уттуруп алыр деп, спортчу тайылбырлакчы И. Дюришин ол оюн соонда бодунуң бодалын илереткен. Бо удаада тренерлер Старши болгаш Послишил ойнакчыларны тиилелгеже хей-аът киирип шыдавайн барганнар.

АКШ-тың шилиндек командазында колдуунда-ла — студентилер. Бо команда Австрияның хоккейжилерин 10:6 санга удуп алган. Делегей чемпионнары — шведтер баштайгы оюнун улуг тиилелге-биле дооскан. Олар француздарны 13:2 санга тиилээн.

Шүлүктер допчулалы

ЧҮГЛЕ КЫЙГЫ. ПОЭЗИЯ КАЙЫЛ?

Редакцияга кээп турар чагаалларның эң-не хөйү — чогаалдар. Чыл төнчүзүнде келген чагаалларның иштинден чүгле шүлүктерни санап көөрүмге, 96 болду. Оларны түскай чагаа кылдыр дамзылап каанын барымдаалап адырга, янча авторнуң чоруткан шүлүү-дүр. Эрги чылдың соолгу айының элээн «чүүгү»-биле катай биске шүлүк чогаалдары ярбын келген. Бир авес ону түскай ном кылдыр парлаар болза, шоорү кылын шүлүк ному үнүп келир ийин. «Аяк шай» деп литературлуг арнывыска дээрелериңи эң-не дээре чогаалдары кирер ийин.

Редакцияга кээп турар чогаалдарның саны кончуг хөй. Чүгле оларның шынары негелдеге дүүшпес дээрзин моон мурнунда үндүргүлээн допчулалдарывыска айыттывыс. Ынчалза-даа өскерилгелер барык чок. Кылыы бодалдарга шимчээр арга чок кылдыр так үүдүп алган, чуртталганың каас-чаражыныга таалаан, өскелерге сургаашкын колдаткан шүлүктерни авторларывыс бижиивишаан.

Тема талазы-биле чамдык чаа чүүлдер бар-дыр. Арагалаашкынга удур, даргаларның шүүшпең, бюрократсыг аажылын тыва шүлүк тургузуунуң аянажылгазыбиле сөстер кошкан шүгүмүүлел оду сыдыртакайндыр хып турар шүлүктер бар-дыр. Маңаа чижек кылдыр Чадаанадан Аракчаа Ондарның бир шүлүүн авторнуң канчаар бижээни-биле киирзелиңер.

Чемтеригчи черивисти
чалгаапайлар
Чедир ажаап куруктурбайн
чемелээр-дир.
Чеже чылда чашкан тараам
дүжүт бербээн
Чемги бичии дошпу баштаан
чогендим! — дээр..
Хараганның хөгүн сөкпээн,
дажын чыгбаан
Кара хөрзүн, өдек төкпээн
аңгыстарны
Суггаргаштың аңдараргa
дүжүт бербес,
Сулазында өде чүткүп
чашпан өзер..
Үнген күжүн төлеп, шаңнап
деткип турда.
Үүле-хереэ түнели чок
хоозун болур
Дүржулгазы байыыр түржүк
дедир чүткүүр
Туткан холу кошак эштi
чок деп болбас.

Авторнуң «Чалгаапайлар» деп үш строфа шүлүү ол-дур. Бир дугаарында шүлүкчүнүң грамматика талазы-биле кайы хире частырыглыг бижиниринден ова-рып көрүүлер. Харагаан **көгү**. холу **кошкак** деп сөстерни канчаар бижиирин билбес. Оон ыңай мында дыл поэзиядан оранчок хоорлу берген. Домактарның тургузуу логиктиг ритмче шилгээн, бижик демдектери турар черлеринде салдынмайн барган.

Кандыг-даа бижик-билиге өөренмээн, ол хирезинде чоннуң аас чогаалын кедергей билир, дыл-домаа чеченмерген, чаяанындан салымның кижилер база тургулаар. Олар эртем-сургуулга өөренмээн болганда, грамматика, стилистикага аажок бергедээрлер. Оларга дуза чедирери эргежок чүгүл. Чамдыкта кандыг-даа утка чок, сөс-домаа кагылчак чогаалдарны бижээн авторларның негелде-хомудалы кулак тюк аңаар-дыр.

Шүлүктүң техниктиг тургузуунда улут хажыдышкыннар чүгле А. Ондарның эвес, бөгүнгү сайгарып олурарым өске-даа чогаалдарда хөй. Ооду ыңдыгдаа болгай-ла. Редактор грамматиктиг чазыларыны эдип-даа турза чүл. Ынчаарга **поэзия** деп адаарывыс термининиң ёзулуг негелдезин кайы хире күүседип турар бис? Үстүнде чогаалды сайгарарын кызыдып көрейн. Өске авторларда база моон дээредевес шүлүктер бар болдур ийин. Үк шүлүктү номчаашаң, эстетиктиг таалалды алыры бергеден келбес хире-дир бе? Шүлүкчү кижи ыяап-ла боду тускай ритминг ышкажык. «Бо эки шүлүк бижиттиине берип-тир. Чүгле мээң ритмимни өттүнүп турар кандаай эш боор?» деп, бир сураглыг шүлүкчү өске эжиниң чаа шүлүүн номчаашаң, чугаалаашкынын сакты-дыр мен. Көңгүс ийи өске тема. Ол хирезинде дүржулгалыг эштерниң чараш чогаалдары шала «төредиежи» берген. Ийи шүлүкчү бот-боттарынга кайы хире негелделии, шүлүк чогаалының нарыны моон илдең ышкажыл.

Автор теманы шын шилип алган-дыр. Ынчаарга ол дугайын поэзия дылы, аяны-биле дамчыдарынга талант негеттинери чугаажок. Черни чөп ажыглап билбес, чалгаа, бодунуң мурнунга салган сорулгазынга ээ-харыысалга чок чоруктарны сойгалаап, хамааты лирика моон үнүп кээп болур турган. Деңнелгелер, сагыш-хөөннү көдүрүп келир уран сөстер чокка, анаа-ла амыдыралда бар четпестерни кара чугаа-биле шүгүмүүлел кылгаш, ону чогаал дээривиске канчап тааржыр.

Ритм чечен чогаал дылынга онзагай черни эзелеп турар. Ону сагывас болза, уран чогаал бижиттинмейн баргаи деп дорту-биле чугаалап болур. Проза чогаалының дылы логиктиг ритмче чагыртканы болур. А поэзияның ыңдыгэвес. Ында сөстерниң дескараалашкаа ритминг паузалар-биле тургустуунган. Ынчангаш поэзия дылы онзагай талааларлыг, прозадан дыка ылгалдыы чугаажок. Үстүнде сайгарганывыс шүлүкте ыңдыг чүгүла негелде күүсетинмейн барган.

Шүлүк дээрге. сеткилхөөннүң кедергей уран аялгазы-дыр. Азы өскээр чугаалаарга, чаш кижиге аванын опей ыры. Хоозун алгаашкын, куруг черге магадаашкыңдан кижи сеткилинге түү артарыл? Ол-ла авторнуң «Ада Ленин», «Үгбаларым», «Ленин өөрүшкүзүү», «Сайгыгаанның дузазы-дыр», «Гвардейжи дагдыныкчы» деп шүлүктеринге амыдыралды алгап-йөрээген, аки амыдыралды кайгап-магадаан боордан башка, поэзия көңгүс көзүлбейн турар. А. Ондарның он бир шүлүүнден солунга чырыдыптар чаңгыс-даа орта бижиттинген чогаал тыппадым.

Бистиң эң-не хөй чогаал чорудар авторувустуң бирээзи Тес-Хемден Моторк Тиргин. Ук эштиң чогаалдарын тарыылап база допчулалдарга киирип келген бис. Бо удаада ол «Эки тураты ачам» деп шүлүктү болгаш үлегер домактар, тывыскытар, каттиезиниң йөрээлин чоруткан. Он дөрт строфадан тургустунган улуг хемчээлдиг шүлүүн номчувайн чыда-ла, «минчаар бижээн чадавас ирги бе?» деп, кижи бодай бээр. Шынап-ла, автор чаш оол турган. адазы фашистерни согар дээш янак кадайы-биле байырлажып, оглунга чагыын бээр. Оон ол келбейн баар. Авазы назылааже дээр бот-бозаң артып калган, ажылөлүн азыраар дээш ажылишке оорга-мойну истап-шылаан болур. Тываның Россияга каттышканын, гвардейжи адазының адын сактып, оглу ам чолаачы боон хап турар. Адазының салым-чолун бодап, чаа дайын ырай бээрин күзеп чоруур. Ол-ла-дыр. Чогаал ынчаар эгелээн, салым-чол магалыг-чаагай орук-биле бергелер чок чоруп олурар.

Чогум дыл-домааның чизеи-биле баштайгы автордан ол элээн ылгалып турар. Ынчалза-даа сагыжында бар чараш бодалдарны поэзия ачызы-биле каракка чуруттунуп келир овур-хевирлиг амыдырал кылдыр ол көргүзүп шыдаваан.

М. Тирчинниң чаңгыс черчуртташтары Биче-оол Доюндуп, Өөлет Чимит оларның шүлүктери база биеэги-ле ырлап каапкан одургуларывысты катаптавышаан. Боттарыдаа чалгаарай бербес чүве бе? Кол-ла чүве — номчукчуларны хүндүлеп көөрү болгай. Ук авторлар боттарының чогаалдарынга хамаарыштыр Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черинии поэзия секторунга сайгарылгадан кылдыртып, оон чогуур түннелден үндүрери күзенчиг-дир. Бистиң амыдыралывыста эде тургустунуушкун чоруп турар. Чогаалчылар база оны эдерип, номчукчуларның сеткилин хомудатпас ужурлуг.

Кызылдан Виктор Сагаан-оол — элээн каш номнарның автору. Ооң шүлүктери база чаңгыс черде таптап туруп берген. Сайгарылга кылыр болза, баштайгы эштерден бичии-даа ылгалбас. Ол ышкаш Овүрден Николай Ооржак база шала хиреллг чогаалдар чоруткан. Бут кырынга туруп келген эшке негелде улуг. Ынчангаш ооң дөрт шүлүүнден номчукчулар бичии-даа таалал албазын бодааш, чырыкче үндүрер аргавыс чок болду.

Ол-ла районнан Мадон Монгуштуң «Мөңге назын» деп чыыдызының чырыкче үнгенин номчукчулар билир. Ында ынакшыл лириказы колдаан ышкажык. М. Монгуштуң редакцияже чоруткаңы дөрт шүлүү база мыдыг. Аныяк чылдарында бир кыска торгу хээлиг аржыыл белекке бергенин сактып, акшыл берген назынында бичезаштың ынакшылын илереткен сарымналын «Сактыр сен бе?» деп шүлүүнде айыткан. «Чүрээм ээлеп чор сен», «Таксисчи кыс» деп чогаалдарында база ынакшылдың үйралдары. «Ынак-ла мен» деп чеже чугаалаарыл? Бир авес ынакшаан кижизинге хүн үнер, даң адар санында ынакшылын соглеп-соглеп-ле турар болза, аңаа дыка шүгүлданчыг болу бээр ийик. Авторга чүвениң өйүн, чижээн бодап коорун сүмелексээн ийик мен.

Сайгарып олурар шүлүктеривистиң саны кончуг хөй. Бир авес оларның чүгле аттарын адаар болза. будуң арын чеде бээр. Маңаа аттсывы номчукчуларга билдингир апарган эштериңи чогаалдарын сайгардывыс. Ынчаарга мында бир дугаар бижип турарлар хөй, ийи-үш катап парладыпканнар бээнин бар. Чамдык чогаалдарны номтуп олурарга, шүлүк тургузуун бээнин билбес болгулаар-дыр. Назы-хары, кылыы турар ажыл-ижи база аңгыланы. Алдан-чеденээн назылыг, школачы, студентилер, ажылчыннар дээш кымнарны чок дээрил? Ук эштериңи чогаалдарын шуптузуп номчуп көрдүм. Ийи каракты шомгеш, чырыкче үндүрүптер чогаал тывылбады. Солун арнын бодап, ук авторларның ажылдарын ниити сайгарылгаже киирдивис.

Чугаавыстың түнелинде чүнү кылаывысса экиил? Бодум хуумда мындыг санал-дарны киириксээн мен. Чүс чыгап турар шүлүктерни барык ийи катап номчудум. Меңээ чүү хире үе негеттингенил? Ону кым-даа билир. Бир авес оларны чаңгыстап сайгарып, авторларга харыылаар апаар болза, оон-даа берге. Бир авес авторларның янча хөй шүлүктерни чаңгыстап харыылап олуруп алыр болзумза, корреспондент хүлээлгем уттуидура бээр, а үе менде — ёзулут алдын.

Төп солун, сеткүүлдерге база хөй-хөй шүлүктер, проза чогаалдары кээп турар. Үнмес ужурлуг шүлүктерге рецензия кылбайн турар. Элээн шуудай берген авторлар бисче кожкак чогаалдарын чорудуп-ла, чорудуп-ла турарлар. Оларга бис аас-биле база бижимел-биле харыылаан турар бис. Рецензия кылбайн турза кандыгыл? Бир удаа бижип турарлар-биле харылзаавысты ыяап тургузар, херек апаарга оларга арга-сүмени кадарын утпайн турар бис. Ол-ла стиль, ол-ла тема, биезги-ле шаптылап каапкан одурүглар-биле редакцияны эргилдир чорудуп турар эштер боттарының санал-онаның база кадары күзенчиг.

Школаларда чечен чогаал кичээлдери, чамдык черлерде чечен чогаал каттыжышкыннары бар. Баштай аңаа шүлүктерни эки сайгарып, каш катап эде кылгаш, ам парлаагаже чорударын улуубиле күзээр-дир бис. Оон ыңай, хөй-ле шүлүк бижип турар эштерге Чогаалчылар эвилели, Тыванын Ном үндүрер чери-биле харылзажыр, профессионал эштерден сүмеден алырын сүмелексээр ийик мен.

Парлаагада эде тургустунуушкунну чамдык эштерниң арай соора билип турары дыка хомудаңчыг. Шала-була шорбажылап каан шүлүк бижип алгаш, ону чүге үндүрбээнил деп чагаалап, эде тургустунуп алганынар кайыл деп негелде тургузарлар ам мырыңай көвүдээн. Чүгле бышкан чогаалды чырыкче үндүрер — парлаага черлеринин эде тургустунуушкуну ыңдыг.

Эдуард ДОНГАК.

КАЙДА ЧОР СЕН?

Эргим редакция! 1980 чылда ог-бүле тутканымдан бээр малчыннап чорааш, дөрт уруумнуң удуу школага өөрени бээрге, ооң аайы-биле, Ак-Даш суурда чурттай бердим. Телевизор көөрүмге, солуннар номчуурунга ынак мен. Моон эскерген чүвем — уруглар дугайында, ыяңгыя оскустер дугайында көргүзүглериниң болгаш чүүлдериниң кескү апарганы. Ону чүге бижий бердим? Ам тайылбырлаайн.

Мээң акым Ооржак Хуна Анмай-оолович, ог-бүлезиниң аайы-биле, Каа-Хемниң Бояровкага чурттап турган. Чаавамның адын Саая Диязеңмаа азы Катя дээр. Көрбээн-даа мен. Алдыгы класска турумда, 1973 чылдың мартта, олар Март-оол деп оолдуг болганнар. Оон кайызы-даа аажок арагалаар боорга, оолду уруглар бажыныңга дужаарыпкан. Чогум кайда уруглар бажыныңга дээрзин билбес мен. Акым ам чок, чаавам өске апактыг. Ынчангаш ол чартык оскүс дуңмамның кайда чоруурун билип алыксадым, эргим редакция.

Улуг идегел-биле Роза МОҢГУШ.

РЕДАКЦИЯДАН: 1973 чылдың мартта төрүттүнген Март-оол Хуналевич Ооржакты танывыр, билир, оон дугайын дыңнаан азы оон ам турар черни билир кижилерден ону бээр дыңнадырын дилеп турбис. Каа-Хем райкүүском (даргазы Ч. А. Удумбара), Бояровка кодээ Советиниң күүскому (даргазы В. И. Щербак) маңаа дуза чедиргиттер дээрзинге бүзүредивис.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Кино

ФЕВРАЛЬ 17-ДЕ

«НАИЫРАЛ»: «Единожды солгаш» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30. Клуб друзей кино: «Полёт над гнездом кукушки» 19.30 шактарда. Бичии залда: «Фантомас» 9.00, 14.00, 19.00. «Белые волки» 12.00, 17.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Сказка о прекрасной Айсулу» 9.40, 13.10. «Армия Трясогузки снова в бою» 11.10. к-клуб: «Подружка» 15.00. «Праздник Нептуна» 17.10, 19.00, 20.50 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Звёзды не лодых» 15.00 (узаткан), 17.40, 19.30 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Шантажист» 15.00, 17.20, 19.30 (узаткан) шактарда.

Аграар

Республикага булуттаар, аязыр. Чамдык черлерге шоолуг эвес хар чаар. Соңгу-барыын чүк үглуг хаттыг дүргени — 3—8 метр. Аграар дүне 28—33, чамдык районнарга 20—25 градус соор. Хүндүс 18—23, өске арткаларыга 10—15 градус соор.

Кызылга хар чагбас. Аграар дүне 29—31, а хүндүс 20—22 градус соор.

Автоорукторга кестүрүү эки.

ПРОФЭВИЛЕЛДЕРИНИҢ ОБЛАСТЬ ЧӨВҮЛЕЛИ

май 3-тен 21-ге, июнь 18-тен июль 6-га, июль 7-ден 25-ке, август 11-ден 27-ге, сентябрь 8-тен 25-ке чедир Моол Арат Республика баар турисчи болуктерни белеткеп эгелээн. Путёвканың өртээ 375 рубль.

Айтырыгны № 3-29-33 телефон дамчыштыр билип ап болур.

ТЫВА АССР-НИҢ АГРОҮЛЕТПҮРКҮР-КОМУНУҢ ӨӨРЕДИЛГЕКУРС КОМБИНАДЫ

«Токарь», «III класстың автомобиль чолаачызы» профессияларга ажылчыннар белеткээри-биле өөреникчилер хүлээп алырын чарлап тур. Өөредири-биле 18 болгаш оон улуг пазылыгларны хүлээп алыр. Өөренип киреринкүзээннер бүдүрүлге черинден өөредири-биле чоруткан бижиктиг, хамааты болгаш шериг үчүдунан үндүр бижиктен паспорттуг болгаш шериг билеттиг болур.

Өөредилге 1988 чылдың март 1-деп эгелээр.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: 667000, Тыва АССР, Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу 1 в, телефону — 6-14-80.

Телевидение

ФЕВРАЛЬ 17-ДЕ

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35 — «Факт». Ураи.-чечен фильм. 10.05— Медээлер. 10.15 — «Киржикчилер». Загорскиде уруглар бажыңының нарын айтырыглары. 1-ги дамчыдылга — «Чоокшулаашкын». 11.00 —14.00 XV кышкы Олимпиада оюннары. Хаак спорту. 30 км. Эр кижилер. Дагга хаактаашкынының ийи хевири. Дүрген сылап бадары. Эр кижилер. Хоккей. ССРЭ биле Австрияның шилиндек командалары. АКШ биле ЧССР-ниң шилиндек командалары. 15.00— Медээлер. 15.15—Эде тургустунуушкун прожектору. 15.25 — «Алыс утказы-биле чугаалажыылынар» телефильмниң баштайгы коргузуу. 15.50 — Уругларга диринг амытаннар дугайында. 16.20 —«Тоолгунун арыннары». Патриотизмге кижизидери болгаш тоогу. 16.50 — «Черниң уруглары чүүн дугайында ырлажып турарларыл» 17.25 — «Найырал ыяжы». ЮСФР-ниң делегелези. «Тито — партия» Москвада. 17.55 — Школа: эде тургустунуушкунуун нарын айтырыглары. 18.25— Поэзия минуталары. 18.30—«Киржикчилер». Загорскиде уруглар бажыңының нарын айтырыглары. 2-ги дамчыдылга—«Ажыл эртиишкин». 19.15— XV кышкы Олимпиада оюннары. Ийилеп чүүгулаары. 20.15 — Бөгүн делегейде. 20.35—«Экспресс» концерт ансамблиниң оюн коргузуу. 21.00 — «Ус». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Туруш». Грэм Грин-биле ужуражыышкыннар. 23.00 — 23.15 —Бөгүн делегейде.

ИЛИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Дмитрий Овцынның ужуралдары». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Информатиканың болгаш саналга техниказының үндезинлери. 10 класс. Хана солуунуу ЭСМ кылып турар. 9.05 — Немец дыл. 10.05— ОПТУ сургуулдарынга. Физика. Электролиз. 10.35; 11.35 — Тоогу. 9 класс. Москвага декабрьның боо-чепсектиг тура халыышкыны. 11.05 — Немец дыл. 12.05 — «Аңаа дайынчы Александр Матросов». Ураи.-чечен фильм. 13.25 — Бирманың национал танцы ансамблиниң концерти. 13.55 — Медээлер. 14.05 — 15.15 — «Таланттар» 2-ги сериязы — «Чогаадыкчы ажылдарының бүгү-делегей конторазы». 16.25 — XV кышкы Олимпиада оюннары. Шанак спорту. Херээженнер. Дагга хаактаашкынының ийи хевири. Слалом. Эр кижилер.

КЫЗЫЛДАН

18.05 — «Сонуургактарга». Школачыларга дамчыдылга. Тыванын Араттың Революсчу Шериниин төөгүзүнден. 18.35 — Телефильмнер программазы. 19.15— «Азия төвү». Үндүрүлгеде Медээлер. «Улусчу контроль». 19.45 — Медээлер.

МОСКВАДАН

19.55— «Тамчыктыг удуглар, чаштар!». 20.10— Даштыкы фильм экраны. «Күүнүн база час тургулаар». 1-ги сериязы. (КУР). 21.00 — «Ус». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Күзүн база час тургулаар». 2-ги сериязы. 23.05 — «Ашхабадтың хүн демдеглези». Курлавыр шеригиниң бир дугаар бүгү-эвилел чыыжының дугайында. 00.00—01.05 — XV кышкы Олимпиада оюннары. Хаак спорту. 5 км. Херээженнер.

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.10 —«Кедээниң шагы». 19.10—«Ол алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 19.35—20.10 — «Тамчыктыг удуглар, чаштар!». «Чиптин ужуралдары».

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейска кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизинин 3-36-82, совет тургузуг килдизининиң 3-37-11, үлетпүр килдизинин 3-36-73, чагаа килдизинин 3-39-03, культура килдизинин 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизинин 3-41-16, социал айтырыглар килдизинин 3-41-25, корректорларның 3-37-11, бухгалтериянын 3-43-41, солун келбейн барганда 2-32-75-че долгаар

Чылда 300 катап үвер. Хемчээли 2 парлаага амазы Тиражы 24637 экз. Солуунуң индекизи 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер. полиграфия болгаш ном садыынын херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң гипографизы. Кызыл, Шетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1

Чагыг № 2667. ТС—00446.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың февраль 18 четверг № 41 (13641)

1925 чылда үдезилеттингеш. Өртээ 3 копеек.

СЭКП ТК-ның Пленуму

МОСКВА, февраль 17. (СЭТА). СЭКП Төп Комитединиң Пленуму февраль 17-де Москвада ажыттынган.

«Ортумак болгаш дээди школаның эде тургустунуушкунунуң чоруп турарының болгаш ону боттандырар талазы-биле партияның сорулгаларының дугайында» илеткелди СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Е. К. Лигачев кылган.

Пленум бодунуң ажылын уламчылап турар.

ОРТУМАК БОЛГАШ ДЭЭДИ ШКОЛАНЫҢ ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУНУНУҢ ЧОРУП ТУРАРЫНЫҢ БОЛГАШ ОНУ БОТТАНДЫРАР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ПАРТИЯНЫҢ СОРУЛГАЛАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Е. К. ЛИГАЧЕВТУҢ илеткели

Бистиң социалистиг нияттилеливистиң шынар талазы-биле чаартылганының эң чүгүле айтырыгларының бирээзин чүгаалажып көөр кылдыр Төп Комитеттиң амгы Пленумунуң хүн айтырыгына киирген. Бистиң эгелээнивис улус өөредилгезиниң системазының реформазын ханыладыр дугайында чүгаа болуп турар.

Амгы үеде совет школаның бүгү чадаларында болгаш хевирлеринде 57 миллион өөренирлер болгаш студентилер эртем-билигни болгаш мергежилди шиңгээдип ап, эртемнерниң кузуруун эртип турар. Ол дээрге статистиканың саны-дыр. А ол санны политиканың дылынче шилчидерге чүл дээрге, 1985 чылдың апрельде эгелээн дүргедиишкинниң болгаш чаартыныышкынның, ниитилениң чаартылгаларының политиказын боттандырар талазы-биле ажылдың дыка улуг кезиин боттарының эктингге ыяап эвес келир үеде хүлээп алыр салгактыларын амгы үеде чогум-на класстарда база аудиторияларда өстүрүп, кижизидип турары-дыр. Ол салгакчыларның ниити билиг болгаш профессия талазы-биле белеткели кандыг болурундан, мировоззрениниң кандыг биликшикиерин болгаш мөзүлшынарның кандыг үнелиг чүүлдерин шиңгээдип алырындан XXVII съездиге хүлээп алдынган СЭКП Программазының күүселедээш, чүрттүн келир үезин, социализмниң бодунуң салым-чолуу шинтирлин-биле хамаарыжыр апаар.

Эде тургустунуушкун школаны дамчыштыр база чоруттунуп турар. Ынчангаш бистиң школавыста ажыл-херектиң байдалын, ооң перспективаларын Төп Комитет улуг политиканың ядаа-биле белеткели кандыг болурундан, мировоззрениниң кандыг биликшикиерин болгаш мөзүлшынарның кандыг үнелиг чүүлдерин шиңгээдип алырындан XXVII съездиге хүлээп алдынган СЭКП Программазының күүселедээш, чүрттүн келир үезин, социализмниң бодунуң салым-чолуу шинтирлин-биле хамаарыжыр апаар.

Эде тургустунуушкун школаны дамчыштыр база чоруттунуп турар. Ынчангаш бистиң школавыста ажыл-херектиң байдалын, ооң перспективаларын Төп Комитет улуг политиканың ядаа-биле белеткели айтырыы кылдыр көрүп, олче бүгү партияның, бүгү чоннуң кичээнгейин утпадырары эргежок чүгүлээр, деп санап турар.

Улус өөредилгезиниң системазынга шинтирлиг чаартылгалар чокка, ында үези келген айтырыгларже бүгү ниитилелдиң кичээнгейин чокка тургузуушкунуун бедик темпилерин чедип алырывыс, шинтирлиг бедик көдүрааруувус болдунмас деп тодаргай билиишкин партияның удуртукчу органнарында, активинде, хөй-ниитиниң калбак болүктеринде тургустунган.

I. Улус өөредилгезинге шынар талазы-биле чаа деңнелди хандырар

Бистиң эгелээнивис школа херээжиң дээди болгаш ортумак түскай өөредилгениң реформазы — үениң кыйгырыынга, эде тургустунуушкунуун негелделериниг ниитилелдиң дүрүм ёлугаар харыызы-дыр.

Эртиген үе-чаданың таарымчалыг түңнелдеринге чүүү хамаарыштырып болуруп? Бирги эвлерге чүл дээрге, төпте болгаш черчерде партия, совет, ажылагый органнарны улус өөредилгезиниң бүгү айтырыгларын тодаргай шинтирлеп турар апарган. Өөредилгениң утка-шынарында болгаш методтарында, школаларның күш-ажыл кижизидилгезинде чамдык эки эскерилгелер болдунуп турар. Бүдүрүлге болгаш эртем-биле дээди школаның харылзаазы күштелип турар. Школаны акша-хөреңгилер-биле хандырарының практиказынга чаартылгаларны боттандырган. Социал-куль-турага акша-хөреңгилерни артканын барымдаалап бээр чорук чайлаттынып турар. Школаның материалдыг хе-регледерин чер-чер орган-нарының болгаш улус ажыл-агый адырларының талазындан көөрү чаартыныып турар.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, реформаның чылдарында арткан орукту түңнеп көрбүшаан, болдунуп турар эскерилгелерни аскербейн баар болза, шын эвес болур ийик. Ынчалзажок, «реформа ёзугаар көрдүнген хемчеглерниң боттанышкынының темпилери болгаш хаңылаашкыны бистерни амдав хандырып шыдавайн турар» деп, М. С. Горбачевтуң СЭКП-ниң XXVII съездизинге кылган түңнели амдаа чүгүлээ болуп артып турар. Ол дээрге кол чүүлге — өөредилгениң утка-шынарынга, өөредилге болгаш кижизидилге методтарынга хамааржыр. Бо талазы-биле херектиң байдалы амдыы-зында улуг эвес базынмар-биле кызыгаарлаттынып турар. Чуртта улам калбарган шапкын көргүзүлениң байдалынып болгаш ортумак база дээди школаның амгы байдалының арасында карыш-как чорук илдең. Кижилер ону билип, сеткил дүвү-рээшкинин илергейлеп турар.

Ниити билиг болгаш профессионал школаның реформазы эң-не улуг бергелерге таваржып турар. 1985 чылдың апрель мурнунда эгелээн школа реформазы социал амыдыралдың түүлге чаңгыс талазынга — өөредилге талазы-биле чаартылганы кылырының орал-дажышкыны болган. Хары-даа бүгү өөредилгениң эвес, а ооң чүүлге эге талазының чаартылганын кылыр дээн оралдажышкын-дыр. Чуртта эде тургустунуушкунуун чедип алдынган дүр-жүлгазының туружундан көөрге, реформада көрдүнген хемчеглерниң четпээн, оларны эрте методтар-биле боттандырар дээн түткүл илдең-дир.

Бирээле, реформаның эволюстуг, чоорту хөгжүүр бүдүштүг партияның эгелээн ниитилелдиң эде тургустунуушкунуун революстуг утказынга чөрүшкен болу бергей. Тургустунуп келген айтырыгларның кол чылдагааннарының бирээзи ында болган.

Ийиде, школа бодунуң социал сорулгазын шинтирлээрин экстенсивтиг ёзугаар-биле көөрүнче реформаның концепциязы утланган. Ол үстүкү классчыларны эң бодүүш мергежилдерге массалыг белеткээрин камбартырыче ниити билиг школазын албадаан. Ажылдакчыны белеткээрининг чогум-на деңнелиниге болгаш шынарга улам бедик негелделер салдынып турар амгы социал-экономиктиг боттуг амыдыралга ындыг көрүүшкүн төрүшмек болуп турар.

Үште, улус өөредилгезиниң системазын хаңызы-биле демократчыдарының программазы реформада көрдүнээн. Школаның эде тургустунуушкунуун чорудулгазынга бүгү ниитилелди киништиреринин механизмин тургузары-биле реформа быжыглаттынмаан.

Көрдүнген чаартылгаларны бурунгаарладыр талазы-биле организакчы ажылдың сулазы-биле школа реформазы база «шуудавайн» баргаш. Реформаны удуртур чаңгыс аай төптүң чогу балза салдарлыг болган. ССРЭ-ниң Чырыдыышкын министерствозунуң Профтехөөредилге талазы-биле күркомитеттиң талазындан школаны башкарарын колдунда бюрократтыг методтар-биле эргижиреэн ёлу-биле чорудуп турар. Адырлар аайынын чамдык министерстволары школага «буянныг авыралчыы» болур психологизынын хосталып шыдаваан.

Ортумак болгаш дээди школаның эде тургустунуушкунуун чоруп турарынга хамаарыштыр бистиң ниитилеливисте калбаргап дискуссияның утказын илет-келчи чугаалаан, чогум-чалыг хөй саналдар-биле чергелештир хүлээп алдынмас чамдык туруштарның барын демдеглээн.

Улус өөредилгезиниң дээштиг эде тургустунуушкунуун чогумчалыг орук-тары кандыгыл? Ниити билиг болгаш профессионал школаның реформазының угланыышкынынга хамыктың мурнунда үдезин оскерилгелерни киирериниң барымдаалары бар. Ниитиледиң бодунуң эде тургустунуушкунуун идеологизынга болгаш практиказынга дүүшкен оскерилгелерни киирерин чүгүлээ. Принцип талазы-биле алырга, ол оскерилгелер моңу чедип алырынче утланган болур ужурлуг.

— Бедик мергежилдиг ажылчыннарны болгаш специалистерни бүгү шүгүмнар аянызы-биле дараалында белеткээринге бааза кылыр амыыктарның бүгү-ниити ортумак өөредилгезиниң концепциязын тургузары болгаш боттандырары.

— ортумак, профессионал болгаш дээди школаның техниктиг эде дериишкинин улуг хемчеглиг кылыр боттандырары, улус өөредилгезиниң адырларының хөгжүлделин нормативтиг бүүгаар планнаары, кедизинде барып оларның чамдыкының чарыылаларны боттары дүгээр байдалдарны тургузары.

— ведомстволарның башкаларынга чоруун чайладыры болгаш улус өөредилгезиниң талазы-биле күргенин чаңгыс аай политиказын херек кырында чорудары, ниитиледиң материалдыг курлавырларын болгаш утаан-болдаа талазы-биле күүсүүн ажыктыг кылдыр ажылгаарының эрге-ажыынга дүүштүр өөредилге черлериниң бүгү хевирлериниң, эртем болгаш бүдүрүлге коллективтериниң бижыг дем кат-тыштырылгазын хандырары;

— улус өөредилгезин эргелеп башкарарының командылаар методтарындан ойталаары, өөредилге черлериниң коллективтериниң бот-тускайдан чоруун болгаш харысалгазын бедидери, оларга, ол ышкаш улус депутаттарының чер-чер Советтеринге болгаш эргелеп башкарылганың девискээр органнарынга бүүгүн эргелерни ян улуу-биле дамчыдып тыспыры, улус өөредилгезиниң чаартылгазының болгаш хөгжүлдезиниң чорудулгазынга чүүтүк бүгү хөй-ниити күштерни демократияның механизмнерин дамчыштыр киништиреры;

— педагогика кадрларын белеткээринең болгаш немей белеткээринең системазын үндезини-биле чаартыры, улус өөредилгезиниң талазы-биле артем-шинчилел ажылын эде организастаары, ортумак болгаш дээди школаның эде тургустунуушкунуун сорулгаларынче ону утландырары болур.

Бистиң школавыс **чаңгыс аай** болгаш мындыг болуп артар дээрзинге чигзинишкин чок. Идей-кижизидилгелиг үгланыышкынынын талазы-биле чаңгыс аай, боттарының салым-чаяанныг аргаларын, хөй-ниити чүткүлүн илередип эгелээринге дең аргаларны кижи бүрүзүнге берип турар бүгү кижилерге бир дөмей школа болур.

Совет школа болза **күш-ажылчы** болгаш улам-на улуг хемчеэлдин-биле ындыг болур ужурлуг дээрзинге чигзинишкин чок. Бир-гээр чугаалаарга, бодунуң сургууллдарын коллективтиг ажылдаар кылдыр биһинзинден эгелеп өөредири, күш-ажылды болгаш күш-ажыл кижилерин эң-не бедин-биле хүндүлээр кылдыр херек кырында кижизидиридир. Школага күш-ажыл тодаргай сорулгалыг, ниитиленге ажыктыг болуру чугула.

Бистиң школавыс **политехниктиг** болуп артпышаан, дээштиг сайырап шыдаар дээрзинге чигзинишкин чок. Ол чүл дээрге бүдүрүлгениң бүгү кол адырлары-биле өөренирлерни теория болгаш херек кырында таныштырарының эргежок чугулазы-дыр.

Чаңгыс аай, күш-ажылчы болгаш политехниктиг школаның принциптеринге бүгү кижилер чөпшээрежип турар. Ынчалзажок оларны ходуң эртпир бодүүнчүдүп ужур эдертип турган бис.

Бодунуң үнелиг чүүлдерин хажык чокка камгалап турар ёлуг социализм ажыл-херекти чорударының хевирлерин база аргаларын дегейлендир чаңгыс аай болдурары-биле, болаалдарын, моңу-чурумну, годелиишкиниерни таптадыр чаңгыс аай болдурары-биле көңгүс эртежип шыдавас.

Социализмниң хаңыладыры дээрге-ле шынны албадап сыгаваазы, а барымдаалар-ның туруштарының ажыы-биле дең-ниитиришкинниң демократтыг аргаларынга үүлүүр. Ынчангаш амгы үениң үе-шиинниң бедиктериндеп ап көөрге, ук система амдыыында бүдүрүлгениң хөгжүлдезинден чыдып каап турар. Ынчангаш профессионал-техниктиг өөредилгени колдуунда ниити ортумак өөредилгениң баазазынга тургузары негеттинип турар.

Ооң ынай Е. К. Лигачев аңаа хамаарыштыр үндезинниг барымдааларны киирбишаан, аныяк оолдарның болгаш эвилелдиң чамдык кезии кандыг-бир чылдагаанларының уламыдан ниити билиг школазынга өөредилгени доозуп шыдавас болуп турар деп демдеглээн. Ону барымдаалап көргеш, ыяыктар профессияны, а бижыг педагогика баазазы бар черлерге — ортумак өөредилгени база чедип ап болур аргазын ыяыдыр профтехучилищелерни хевээр артырга чогуур.

Өөренирлерниң профессионал белеткелиниң ыяларын бедидериниң материалдыг баазазы эки ажыгдаарының арге-ажыын барымдаалаш, профтехучилищелерниң хевир-янзызын бүгү хемчеглер-биле байлакшыдар херек. Перспективалыг утланыышкын — хамыктың мурнунда улут-улут хөөрайларга парын болгаш каттыштырган профессияларының талазы-биле амгы үениң мергежилдиг ажылчыннарын белеткеп ыыдаар аргалыг тускайлаттынган училищелерин тургузары, ыяыдыр ПТУ-ларны девискээр-ладыр болгаш адырлар аразының өөредилге черлерин ыяыдыр шилчидерин болур.

Дээди школаның мурнуна улуг сорулгаларны үе салып турар. Бүгү-ле аңгыларның болгаш социал белуктериниң, бистиң үүртувустуң бүгү-ле паңыяларының болгаш улустарының төлээлекчилерин-биле улусчу интеллигенциялыг хүрээленнерин четчелээри дээш харысалга аңаа онаажып турар.

Эрткен чыл дээди школаның ажыл-чорудулгазынга улуг өскерилгиннериниг эгелээ болган. Ону эде тургузарының кол-кол утланыышкынарын экономикада, социал хөгжүлдеде, бистиң амыдыралывыстың бүгү-ле талааларында чаа үүлдерин барымдаалап көрүп турганы, ажылдан кылган. Хүлээп алган документтеринге принципиалдыг онзагай үүлүг — өөредилгени, будүүрүлгени болгаш эртемни каттыштырар дугайында девинчи болдалды боттандырарынга дыка бурунгаарлаашкынны кылырының аргазын берип турар оларның комдекстиг характерлии. Ол — кол чүүл. Ынчангаш олче бүгү күштерни утландырар херек.

Академиктиг болгаш адырлар институттары-биле, будүүрүлгелер-биле болгаш каттыжымышкынар-биле ыяк кооперастажылга дээди школага эртем шинчилелдериниң база специалистер белеткээринің кол хевири болгаш турар ужурлуг. Ведомстволарның аңгылаашкынын оон чайладыры чугула.

Айтырыг мынчаар тургустунуп турар: бир эвес чуртка дээди школаның академиктиг болгаш адырлар институттарының ыяк демиг ходелинишкинин организастаар болза, мынчан ниитилел оон күсели-биле база улуг чарыгдалдар чокка-ла эртем күүгүлүүн канчаар-даа аажок улуг немежиишкинин, эртемниң база техниканың эң чугула угланыышкынарының талазы-биле специалистерин белеткээринің болгаш катап белеткээринің бедик деңнелиг алыр. Ук болза ындыг каттыжымышкынның калбак хевирин — тур тениң эртем-техниктиг коллективтеринден база дээди өөредилге черлериниң башкыларының академиктиг институттарга стажировказындан эгелээн, ийи дакпыр чагыртқан (академиялар база министерстволарның дээди өөредилге черлери) эртем-шинчилел институттарынга база лабораторияларга болгаш эртемнер академияларының органнзацияларынга, дээди өөредилге черлериниң кафедраларының салбырларынга чедир негеп турар. Амгы үеде хөй-хөй дээди өөредилге черлери, ховуда үшеп ыяш ышкаш, чаасказанырга болуп турар. Ол байдалды оскертпес болза, дээди өөредилгеге принципиалдыг чаа үүлүл чедип алдынмас.

Чурттуң ниитилел амыдыралының эде тургустунуушкуну, эртем-техниктиг деп-шилгениң дүргедээшкинин кадрларның мергежилин белеткээринің айтырыын турун көрбээн чидин-биле тургузуп турар. Соруга үүл дээрге бүгү-ле деңнелдерниң, черчерелиниг болгаш байдалдарның чүгле милли-он эвес, харын он-он милли-он ажылдакчыларының арга-мергежилин доктаамал өстүрериниң болдунар аргазын хандырар өөредилге төптериниң адырланчак четкилерин, хөй талалыг системазын тургузары болур. Шинзаарга ооң-биле чергелештир чүгле сан талазы-биле хаара тудушкуну эвес, харын билиглериниң база мергежилдериниң шынар талазы-биле немежин көөдээрин чедип алган турар.

Ындыг ажылды ниити күүгүне хемчээли-биле шыңгыы тургузар дээш СЭКП ТК-ны болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели тодаргай хемчеглерни төлевилээн. Ниитизи-биле чугаа болза, үзүктелиишкин чок өөредилгениң бүгү чүвени хаара тудуп турар система-зын тургузар дугайында болуп турар. Ол система школа мурнунуң кижизидилгезин, ниити билиг белеткелин, профессионал өөредилгени, ажылчыннарның болгаш специалистерниң биликтерин доктаамал байыдарын болгаш арга-мергежилиниң деңнелин бедидерин бодунда хаара тудуп турар.

Улус өөредилгезиниң материалдыг хандыртынылгазының байдалын илеткелги тодаргай аналиэтээн. Чүгле ортумак болгаш дээди школаның негелде-хереглелдеринге бүгү улустуң кичээнгейин салыр болза, маңаа чаа шынарже үүгүшкүнүү чедип алыр деп, ол медегдээн. Сөөлгү чылдарда алгылаан хемчеглер турза-даа, школаларның материалдыг баазазы аар-берге байдалда турар дээрзин ажыы-биле хүлээп көөр херек.

Класстарга өөренирлер санын доктааттынган хемчээлинге чедир кудуладыр, алды харлыындан эгелеп өөредиринче шилчилгени доозар, буступ дүжер чыгаан база аңаа таарыштырып каан школа башкыларын солуур, а ол ышкаш кичээлдерни ээлчег-биле эрттирер чорукту колдуунда үзүткаар төлээде, ниити билиг школазынга 1990—2000 чылдарда 28 миллион хире өөренирни олуттарын киирери эргежок чугула болуп турар, тодаргайлаарга, бо беш чыл-биле (7,4 миллион олут) деңнээрге, он үшкүдаа, он дөртнү-даа беш чылда ажыглалга киирери барык-ла ийи катап өскер үжурлуг. Ол беш чылдарда школа назыны четпээн уругларның албан черинин тудуушкунун беш чыл санын-да дөрт миллион олут деңнелинге тургузары эргежок чугула. Чырыдыышкының негелде-хереглелдерин хандырар, ол ышкаш өөредилге шөлдерин нормазарынга чедир калбартыр, дээди база ортумак түскай школаның бирги ээлчегиниг социал-культура сорулгаларын шинтирлээр төлээде, капитал салыышкынмарны барык-ла ийи катап улгатгырары негеттинип турар.

Уругларга садтарындан эгелээш, дээди өөредилге черлеринге чедир бүгү школаның ниити чет н е е с чүүлү болза, өөредилге-кижизидилге чорудулгазының техниктиг хандырылгазының куду болуп турары болур. Улус өөредилгезин техника-биле чаартыдериин — бөгүн айтырыглар-ның айтырыы болуп турар. Маңаа шуут-ла революция кылыры. Эң-не чаа, делегей деңнелинге дүжүп турар өөредилге дериишкинерин болгаш өөредилгениң техниктиг хөрекселдерин ажылдан кылырының база будүүрүлгезин организастаарының талазы-биле хемчеглерниң комплекизин боттандырары негеттинип турар. Школаларны болгаш профтехучилищелерни компьютеризастаарының сорулгаларын дараалыңдагы беш чылдың эгезинде шинтирлээр дээш бедик пынарлыг компьютер техниказын улус өөредилгезиниң системазынга чорудуп бөөрии шинтирлиг дүргедеткеп турар ужурлуг. Амгы үениң профессионал ЭСМ-нерин четчир саннытыы дээди өөредилге черлеринге чорудуп бөөрии боттандырары база эргежок чугула.

Уругларың болгаш аныяктарның күш-дамыр сайыралынга, өөредилгеден дашкаар үеже, дыштанылганы ажыктыг кылдыр организастаарынга, өөренирлерниң чемненилгезин экижидиринге хереглээр материалдыг баазаны быжыглаарының талазы-биле сорулгаларны ооң ыяал илеткелге салган. Улус өөредилгезиниң системазынга ном парлап үндурериниң ажыл-чорудулгазын эде тургузарының утланыышкынарын тодаргай чугаалаан. Ооң ыяал илеткелиниг доктаагаш, ону кылырының чырыдыышкынның ажылдакчылары, педагогтар-практиктер, партия болгаш совет ажылдакчылары күженишкинниң-биле негеп турар деп, ол онзалап демдеглээн. Чырыдыышкын министерствозунуң, Күрпроф-өөредилгениң болгаш Дээди өөредилге черлериниң министерствозунуң аразында аңгыланыышкын ажаок бедик болгаш ажаок быжыг, ол чорук өөредилге талазы-биле чаңгыс аай политиканы чорударынга шаптыктап турар деп, олар демдеглеп турар.

Чырыдыышкын ведомстволарын каттыштырарының, улус өөредилгезиниң талазы-биле күркомитеттерин тургузарының дугайында сөөлдарны дыка хөй республикалар киирген. Ол айтырыгны ниити эвилел деңнелинге чугаалажып көөрү болгаш шинтирлиг дүргедеткеп турар ужурлуг. Амгы үениң профессионал ЭСМ-нерин четчир саннытыы дээди өөредилге черлеринге чорудуп бөөрии боттандырары база эргежок чугула.

Уругларың болгаш аныяктарның күш-дамыр сайыралынга, өөредилгеден дашкаар үеже, дыштанылганы ажыктыг кылдыр организастаарынга, өөренирлерниң чемненилгезин экижидиринге хереглээр материалдыг баазаны быжыглаарының талазы-биле эде организастаар, ону улус өөредилгезиниң системазының эртем-шинчилел организа-пияларын каттыштырып турар бүгү-эвилелдиң ведомстволар аразының акаде-миялы кылдыр эде тургузар, ооң эртем кылыгаарларын калбартыр үе келген.

II. Школага партийжи удуртулганың утка-шынарын байыдар, методтарын экижидер

Совет школаны, ниитизи-биле кадрларны белеткээринең болгаш оларның билиин бедидериниң ниити системазын эде тургузары партиялың, ооң бүгү звеноларының, коммунист бүрүзүүнүң ону боттандырар дээш идеякелгин-биле ажылдаа-рындан ёл үдам чедимнелиг-киниг болур.

Аныяктарга шынарлыг билигни бээри — бистиң ортумак, түскай болгаш дээди школавыстың сорулгаларының чүгле бирээзи. Совет кыяк болдарны болгаш кыстарны революстуг идеяларның болгаш чаңчылдарының ханы бердинген нептередикчилери, партияның политиказын камгалаарынче чүткүп турар болгаш ону кампалап база амыдыралга боттандырып шыдаар кижилер кылдыр кижизидери ооң бирге эвес чугула сорулга болур. Школага бистиң аңгы талазы-биле негелдевис мындыг.

Совет школаның дөңгүчулары чуртка, улуска онаашкая шылгалдаларны төлептин-биле тудуп турар. Ооң-биле кады аныяк салгалдың амыдыралының байдалы эмин эртпир идеякчылары шын эвес болур ийик. Кижизидилгеде бүгү-ле багай үүлдерни чүгле школага хамаарыштырып болбас. Ынчалза-даа чамдык буруу шыда база бар. Ону барымдаалаар чорук көскүлең хемчеглерже суг-дугары, назы-дар негелделерин барымдаалап көөрүн болбезин аңы күзевейн турары школаның болгаш дээди өөредилге черлериниң ажыл-херектеринде бар. Улус өөредилгезиниң талазы-биле бистиң системавыста ол бүгү чоруктан шинтирлиг-биле адырлыр херек.

Маңаа коммунистерниң ээлээн каш айтырыгларже кичээнгейин утландырары эргежок чугула. Общество-ведение белүүнүң эртемнеринин башкылаашкынының шынарының дугайында айтырыг хамыктың мурнунда туруп турар. Дээди өөредилге черлеринде общество-ведениениң амыдыралдан хоорук чоруун оожум ажыы эртип турар. Аныяк кижилерге амгы үениң диалектиктиг угаап-бодаашкынын, аңгы талазы-биле туруштан ниитилел болуушкунарын үелеп көөрүн билирин кижизидери кол сорулга болуп турар.

(Төнүтүү 2-ги арыында).

ОРТУМАК БОЛГАШ ДЭЭДИ ШКОЛАНЫҢ ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУНУНУҢ ЧОРУП ТУРАРЫНЫҢ БОЛГАШ ОНУ БОТТАНДЫРАР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ПАРТИЯНЫҢ СОРУЛГАЛАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Амыдыралдың боттуг чөрүлдээлерин, хөй талаларын угаап билип алырынга оларга дузалаар херек.

Чүте дээрге эрткен азы амгы үеним чамдык эргежыктарга дүгжүп турар бир талазын кайы-хамаанчок үшта тыртып алыр ийикпе, азы тодаргай сорулгазынга дүүшпес талазын тооп көрбейн баар таварылгалар бо хүннерде ховар эвес боон турда ол кончуг чугула. Бистиң эртемивиске, литературависка, уран чүүлувуске, бистиң ниити херээвиске кончуг хөй багай уржуктарны таварыштырган субъективизм ындыг янзылыг нептереп кээр, субъективизм — болуушкуннарны шын эвес көргүзеринче, частырыглыг түңнелдерни үндүрүп, шын эвес шинтпирлерни үлээп алырынче дорт орук-тур. Революсчу теорияны ханы шингээдип, шын эртемниг метод болур диалектика методун өөренип алган кижи бүлүг марксист боон болур. Мында хамаарыштыр аныяктарның В. И. Ленининиң өөредиин номчуп өөренирин, оон ажылдарының үткалын боттары угаап сайгарган турарын чедип алыры кончуг чугула. Бо талазы-биле алырга Ставропольскиниң, Ульяновскиниң областтың болгаш Казаньның партия организациялары өөредилге черлеринге эки дузаны көргүзүп турар.

Боттуг амыдыралды боду үгаап сайгарар арга кижи бүргүзүнге ажыттынган. Ону шүгүмчүледдиг ёзу-биле сайгарып чугаалажырынга-даа. Ындыг байдалдарда өскениң айтып бергени-биле эвес, а бодунуң үгаан-бодалыңның, чүрээниң чүткүлү-биле социализмниң идеалдарын болгаш үнелиг чүүлдерни камгалаар дээш туржуру кончуг үнелиг чүүл болур.

Бистерни шүгүмчүлелди эмин эртпир кыла берген болгаш шүгүмчүледдиг саналдар кылырынга орукту шүүт ажыдыпкан деп буруудадыксаар кижилер-биле чөпшээрешпейн турарын Тоо Комитет каш удаа илергейлээн. Херек кырында алырга ханы үткалыг болгаш чүвени эки сайгарган шүгүмчүлелдер бисте ам-даа четпес болуп турар. Айтырыг дээрге шүүт өске чүвениң дугайында боор турар. Ол чүл дээрге эң чидиг шүгүмчүледдиң безин чогуур түңнелди чамдыкта бербейн турарыл-дыр.

Бир эвес аныяктарны таптыг дыннап көөр болза, оларны чогум-на бо айтырыг дүвүредип, сагыш човадып чоруур. Багай чүүлдерин шуптувус буруу шаап илерттивис, ол дугайын индирлерден чугаалап, солуунарга бижип-ле турар, а херек кырында эки талаже өскерлиишкиннер болбайн турар деп, олар чугаалажып турар. Шынап-ла, мындыг чүүлдериниң бары чажыт эвес.

Оон-биле кады илерettиккип турар четпестерни чүгле төп черден, эрге-чагырга органнарындан эдер ужурлуг деп санаар болза, ол шын эвес болур. Ындыг бодалдан улуг хамаатылар-даа, амыдыралче чаа кирип чоруур аныяктар-даа уштунар ужурлуг. Социализм, оон боттуг көргүзүү, улам ыңай-гы хөгжүлдези — ол бүгү дээрге чонуң бодунуң холу-биле тудуп тургузар чүүлү, энергилзы болгаш угаан-бодалы-дыр. Обществоведение эртемниң башкылаашкынынга социал азыралдыкчы хөөннерге болгаш политика талазы-биле идепкей чок чоруктарга удур чүүлдер киргеп турар ужурлуг. Социализмни хөгжүлдениң ыңнар талазы-биле чаа-чаа бедиктеринче бурунгаарладыр дээш турагур шинтпирлиг демиселчилерни, бергелерге таварышкаш ундарап-муңгаравас, а оларны ажып эртер дээш, кыммакай демиселчин чоруур кижилерни башкылап кижизидер херек.

Обществоведение эртемнерин шингээдип ап тура, аныяктар амыдыралды **аңгы талазы-биле медереп билирине өөренип**, кижилерниң ниити эрге-ажыктары биле ажыларының эрге-ажыктарының арагында харылзаларны угаап билгеп турарын чедип алыры конч кончуг чугула. Оон-биле кады бистиң чуртувуста боон турар чаартыллаларның аңгы талазы-биле ужур-утказын медереп билгеп турарын чедип алыры база чугула. «Совет ниитилелдиң либералын бар чыдарының» дугайында идейжигештиң даштыкыдан бисте ниептередип т у р а р. Бүржуаз либерализмниң бистер кажан-даа боттарывыска үлегерлеп албас бис, ол политиктиг мегелээшкинге кажан-даа алыспас бис. Бистиң орувус билдингир. Бистер ажылчы чонуң эрге-ажыктарынга дүүштүр демократияны калбартырынче, күш-ажылчы чонуң ёзулуг бот-башкартынылгазын хогжүдеринче, ниитилелдиң политиктиг доктаамал чоруун бүжыглаарынче чоруп орар бис. Ынчангаш совет улус боду оон социалистиг чаалап алышкынмарынче кандыр-даа либералзы халдаашкынларны кажан-даа болдурбас.

Обществоведение эртемнериниң арагындан **төгүнү онзалап көөрү эргежок чугула**. Ону үндезинге-биле, угаадылгалдыг өөренип көөрүде кончуг улуг кижизидикчи күш турул турар. Ындыгга бистиң Төрээн чуртувустуң революстуг эрткен үезиниң дугайында оон социалистиг тургузушкунга чедишкиннериниң дугайында билиглер анаа хамаарбыр.

Бөгүн бисте бистиң амыдыралывыстың эрткен үелерин пын, ылавыладыг билип алырынга ыңаныштыг методологтуг арга бар. Ол болза Улуг Октябрьның 70 чылынга тураскаатқан байырлыг хуралга М. С. Горбачевтуң илеткелп болур. Ында айыткан чүүлдер болгаш үнелелдер төөгү эртемин хөгжүдеринге-даа, төөгүнү башкылаарынга-даа үгшиг болуп турар.

Амгы үеде төөгүлүг шын дугайында хөй чугаалап турар. Ол кандыг-даа варышкылыг болза, ол дугайын амгы болгаш келир үеге кичээндиргени алыры-биле чугаалаар, бижиир херек. Чаа салгалдарга долу, кайчаар-даа кызырбаан ылап шынны эмин эрттир карартпайн-даа, кааставайн-даа чедирер ужурлуг. Мында бүгүле чүүлдер — тинилелгенин өөрүшкүзү-даа, частырыгларның бергези-даа, маадырлыг болгаш коргунчут-даа чүүлдер тургулаан. Ынчалза-даа кол чүүл бистиң артывыста улуг улустуң улуг төөгүзүнүң бары.

Ада-чурттуң төөгүзү тодаргай, кижилер ону тургузуп турганнар, оларның дилээшкинилери, демиселдери, чүткүлдери кылдыр көстүп келир ужурлуг чаа өөредилге номнары эң-не негеттинир турар. Биске эртемге дөмейлешкек кончут аар болгаш уне чок сенсация хевирлиг чүүл эвес, а уран чогаал болгаш эртем-нептерелдиг литератураның эң эки шынарларын каттыштырып турар эрткен үевистиң дугайында номнар болгаш очерктер херек. Төөгү документилерин болгаш патриотчу утказлыг литература чогаалдарын парлаар, «Правда» солунның үндүрери «Родина» журнал аңаа бараан болур.

Төөгү өөредип турар. Ол бүгүдени хөй чүүлге өөредип турар. Аныяктарга хамаарыштыр чүл дээрге, ол төөгүнүң эң чүгүлэ кичээндириин — улуг салгалдан ол социализмге бердинген чорукту, оон шылгаракгай чаалап алышкынарын хүлээп алган деп алыс шынны бодунга шингээдип алыр ужурлуг.

Аңаа чоруштур чамдык кижилер бистиң оруувусту частырыгларның болгаш кем-херек үүлгедишкиннериниң оруу кылдыр кара туразында көргүзерин ораладажып, эрткен болгаш амгы үенин улуг чедишкиннерин ыыттавайн турар. Совет эпоханың төөгүлүг салгалын бактап, бис өске социализмниң тургузуп алган-дыр бис деп чугаалап, совет улустa чашлаа чорук бар деп күүлдеп, совет культураның улуг кижилерин ол-бо деп «шиидип» шүгүмчүлээрин ораладажып турар. Бо бүгүшу ажык-чарлыг чорук-биле чагдынып кылып турар. Ол бүжар херек-тир.

Социализмниң баштайгы изекчилериниң ат-алдарын камгалаары — бистиң үүлээлгевис. Бистиң школавыстың сорулгазы — совет улустуң салгалдарының уламчылаашкынын бүгү хемчеглер-биле быжыглаары, бодунуң өөренижкилеринге социализм дээш демиселчилериниң төөгүлүг дүржүлгазын көвүдедиринче чүткүлдү кыпсыры. Ол бедик медерелдиг, бодунуң революсчу үтүн, бодунуң Ада-чурттун, бодунуң ниитилел тургузуун эки билип турар кижилерни кижизидер ужурлуг.

Эстетиктиг өөредилге элээн сандаргай байдалда туруп турар. Оон чылдагаанындан амгы үеде улусчу үндезинниң чок, идеязы чок, эстетика талазы-биле куду деңчелдиг «массалыг культураже» хөлүн эрттир сундугүушкун көстүп келген.

Чижээлээрге, чөгенчиг бодуун музыканың пептерей бергенин онзагай, аныяктар культуразының хереглелидир деп агартып тайылбырлап турар. Бүгү-ле «модалыг» чүүлдерге орукту бээр херек деп үйнер үнүп турар. Хамык үжүр чүгле ыыттыр үнүт ансамбльдерде эвес. Классиканың, ёзулуг, улустуң уран чүүлдүң чамдык кезиниң чидип бар чыдары сагыш човадып турар.

Улустуң музыка чогавадылгазының чаңчылдарын хевээр арттырарының болгаш хөгжүдериниң, ону аныяктар ортузунга пропагандалаарының үлегери Грузия, оске-даа чамдык эвилелдешкен республикалар болуп турар, а Россияның чамдык областарының, ылаңгыя Москва дугайында ынчаар чугаалап шыдавас бис.

Аныяктарның эстетиктиг кижизидилгези — школаның, ог-бүленің дээрэ. Ынчалза-жок чүгле оларны эвес. Ол болза уран чүүл интеллигенциязының чогаадыкчы эвилелдеринин, культура албан черлериниң хереэ. Литератураның болгаш уран чүүлдүң ажылдакчылары, оон иштинде уругларга болгаш элээди аныяктарга чогаалдар бижип турар ажылдакчылар бистиң ниитилелливисте улут бүзүрелди алган, олар кижилерниң угаанынга болгаш сеткил-сагыжынга ханы салдарны чедирип турар. Аныяктарның салым-чолу дээш олар улуг харылсаалгалыг. Литература болгаш уран чүүл социализмниң хереэнин шыпчы-зынга бистиң аныяктарывыстың бүзүрелин бижыглаар, сорук киирикчи чүүл болур ужурлуг.

Бөгүн башкылаашкың, ада-иелериниң боттарының эстетиктиг эки белеткелин чедип алыры, уругларны болгаш элээди аныяктарны кижизидип турар бүгү күштериниң чаңгыс аай каттыжышкынын чедип алыры, школа болгаш культура албан черлериниң арагында ведомстволар арагының моондактарын ажып эртери, ада-ёурт болгаш делегей классиказының, улустуң уран чүүлүнүң баазазынга урутларның болгаш элээди аныяктарның уран чүүл чогаадылгазын бүгү хемчеглер-биле хөгжүдери кончуг чугула. Ынчан ёзулуг үнелиг чүүлдерге кижизиттирген бистиң аныяктарывыс бак содукчу чүүлдерни ажыглаарындан ойталап каапгар.

Бо бүгү совет ниитилелдиң культуразының бүгү талалыг хөгжүдер, оон ёзулуг улусчу үндезинниерин быжыглаар болгаш оон социалистиг чаалап алышкынмарынче чоруурувус социализмниң чаалап алышкыннарының арагында эң-не көскү черде бистиң чүртувустуң улустарының пайыралы туруп турар. Барыын чүгле ССРЭ-ге национализчи илерээшкиннерниң үнүп келириинге кордаашкынны кылып турар. Националдар арагының харылзааларында айтырыг турбазының дугайында нептерен турар сагыш амыр бодалдарга өөредилге системазының албан черлериниң алзы бээрин болдурбас ужурлуг.

Национал, орус ийи дылды хөгжүдери доктаамал кичээнгейни негеп турар. Дыл бүрүзү— бистиң ниити байлаавыстың чарылбас кезээ. Чамдык черлерде партия болгаш совет органнар ол айтырыгларга хамаарыштыр чүвени боттуг, эптиг ёзу-биле көөрү, а чамдыкта харын-даа айтырыгны политика талазы-биле билири четпейн турары харааданчыг.

Дыл дугайында айтырыга кандыг-даа артык эрелер азы кызыгаарлаашкынар албадаашкыннар туруп болбас. Уругларны кандыг дылга өөредирин ада-иезиниң шилип алырының эки тура чоруундан ойталаары национал айтырыгта демократтыг принциптерни үрээринге чедирер ийик. Төрээн дылынга дүрүм ёзугаар ынак чорук дыл талазы-биле шовинизм болу бээрин база болдуруп болбас. Кандыг бир республиканың девискээринде чурттап турар ёске националдарның төлээлекчилериниң од черниң национал дылын өөренип алырын бүгү хемчеглер-биле деткинри эргежок чугула.

Партия кижизидилге ажылын экижидериниче кыйгырыглар-биле кызыгаарланмайн, аңаа ут-шигин берип, ёзулуг удуртуп, оон шынарын бедидеринге дузалаар ужурлуг. Айтырыг мынчаар туруп турар: школаның канчаар өөредип турарынга партия организациязы кеззэде харысалгалыг, оон канчаар кижизидип турарынга ийи катап улуг харысалгалыг болур ужурлут.

Оон ыңай илеткелде улус өөредилгезинге партияның кадр болгаш организастыг ажылын күштелдирериниң айтырыглары сайгартынган.

Башкылар дээрге ортумак болгаш дээди школаны эде тургузарынга кол рольду ойнаар кижилер болур деп, Е. К. Лигачев чугаалаан. Ынчаарга «башкы» деп бедик ат бедик культура, чаагай мозу-шынар-биле кеззэде тудуш чоруур болза, ол ынчан бодунуң алыс утказынга дүгжүр. Чүгле бедик культура, чаагай мозу-шынар башкы кижиниң адын көдүрүп чоруур. Ындыг бедик шынарлыг башкылар чокта школа база школа болбас. Башкының эки үлегер-чижээ аныяк кижилерниң бүгү амыдыралынга истн арттырып каар.

Ортумак болгаш дээди школаны эде тургузарынга педагогтарның киирип турар шинтпирлиг салыышкының демдеглевишаан, оларда таарымча чок чүүлдерниң барын база айтыр херек. Чамдык таварылгаларда башкыларның профессионал деңнелининң чавыс боон турары, оларның эртем-билинги бедидеринче сонуургалының кудулап турары илереп турар. Педагогика ажылының шынары дээш чер болганга негелдени күштелдирип, ону үнелеп көөрүнде болгаш ажыл төлевиринде деңнээшкинни шинтпирлин-биле үзе шавар херек.

Чүгула сорулгаларның бирээзи—башкыларның ажылчорудулгазынга чогаадыкчы эгелерни быжыглаары, оларның хөй-ниити идепкейлиг чоруун деткинри болгаш аңаа идиг бээри болур. Партияның иштики болгаш даштыкы политиказының чугула айтырыгларының талазы-биле чүүлдерни педагогика ажылдакчыларынга үргүлчү таныштырып, чугаалап турары партия, совет, ажыл-агый органнарынга болгаш хөй-ниити организацияларынга быжыг дүрүм болгаш турар ужурлуг.

Ус башкыдан улуг негелдени салып турар. Оон-биле чергелештир башкы дугайында улуг сагыш салырын ол база негеп турар. Башкының социал статузун шинтпирлин-биле бедидер, оон материал-амыдырал байдалын көскүзү-биле экижидер сорулганы партия салып турар.

Партия комитеттери ог-бүлеге, уругларының кижизидилгези, өөредилгези болгаш сагылга-чуруму дээш оон харысалгазынга хамаарыштыр боттарының туружун эде көөр ужурлуг. Ог-бүле биле школа —алызындан эвилелчилер, кижизидилгениң ийи күчүлүг күжү. Оларның күжүн каттыштырып алыр болза, өзүп орар салгалдың кижизидилге айтырыгларының хөй кезиниң шинтпирлеттингенин ол болур. Уругларының кижизидилгези, школага дуза чедирип турары дээш коммунистерниң отчёттарын доктаамал алыры партияга чүрүм болган турар ужурлуг.

Оон ыңай илеткелде улус өөредилгезинге партияның кадр болгаш организастыг ажылын күштелдирериниң айтырыглары сайгартынган.

Башкылар дээрге ортумак болгаш дээди школаны эде тургузарынга кол рольду ойнаар кижилер болур деп, Е. К. Лигачев чугаалаан. Ынчаарга «башкы» деп бедик ат бедик культура, чаагай мозу-шынар-биле кеззэде тудуш чоруур болза, ол ынчан бодунуң алыс утказынга дүгжүр. Чүгле бедик культура, чаагай мозу-шынар башкы кижиниң адын көдүрүп чоруур. Ындыг бедик шынарлыг башкылар чокта школа база школа болбас. Башкының эки үлегер-чижээ аныяк кижилерниң бүгү амыдыралынга истн арттырып каар.

Ортумак болгаш дээди школаны эде тургузарынга педагогтарның киирип турар шинтпирлиг салыышкының демдеглевишаан, оларда таарымча чок чүүлдерниң барын база айтыр херек. Чамдык таварылгаларда башкыларның профессионал деңнелининң чавыс боон турары, оларның эртем-билинги бедидеринче сонуургалының кудулап турары илереп турар. Педагогика ажылының шынары дээш чер болганга негелдени күштелдирип, ону үнелеп көөрүнде болгаш ажыл төлевиринде деңнээшкинни шинтпирлин-биле үзе шавар херек.

Чүгула сорулгаларның бирээзи—башкыларның ажылчорудулгазынга чогаадыкчы эгелерни быжыглаары, оларның хөй-ниити идепкейлиг чоруун деткинри болгаш аңаа идиг бээри болур. Партияның иштики болгаш даштыкы политиказының чугула айтырыгларының талазы-биле үүлдерни педагогика ажылдакчыларынга үргүлчү таныштырып, чугаалап турары партия, совет, ажыл-агый органнарынга болгаш хөй-ниити организацияларынга быжыг дүрүм болгаш турар ужурлуг.

Үе башкыдан улуг негелдени салып турар. Оон-биле чергелештир башкы дугайында улуг сагыш салырын ол база негеп турар. Башкының социал статузун шинтпирлин-биле бедидер, оон материал-амыдырал байдалын көскүзү-биле экижидер сорулганы партия салып турар.

Партия комитеттери ог-бүлеге, уругларының кижизидилгези, өөредилгези болгаш сагылга-чуруму дээш оон харысалгазынга хамаарыштыр боттарының туружун эде көөр ужурлуг. Ог-бүле биле школа —алызындан эвилелчилер, кижизидилгениң ийи күчүлүг күжү. Оларның күжүн каттыштырып алыр болза, өзүп орар салгалдың кижизидилге айтырыгларының хөй кезиниң шинтпирлеттингенин ол болур. Уругларының кижизидилгези, школага дуза чедирип турары дээш коммунистерниң отчёттарын доктаамал алыры партияга чүрүм болган турар ужурлуг.

Оон-биле чергелештир партия комитеттери, чер-чер Советтери ог-бүлеге доктаамал дузалаар, деткимчелни көргүзер болгаш практиктиг ажылга шенеп турган, кадрларның идегелдиг курлавырын херек кырында тургузуп алыры чугула. Оларның эрге-хүлээлгезинге хамаарышпас ажыл-агый херектеринден оларны хостаап, кадрлар аттестациязының, штат-сан-хөө, ажылдакчыларга материалдыг болгаш моральдыг идиг бериишкин бээрининг айтырыгларының талазы-биле амгызындан улуг эргелерни оларга бээри чугула.

Удуртукчуларны сонгуп алыры, коллектив мурнунга оларның отчёдун үе-үелеп дыннаары дээн ышкаш удуртукчу составты четчелеп тургузуп алырының ындыг дээштиг хевирлерни өөредилге черлерининг парткомнары, партия эге организациялары ылаптыы-биле шингээдип алыр ужурлуг.

Е. К. Лигачевтуң түңнелинде чугаалаанны болза:

Амгы үеде СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга практиктиг белеткел чоруп турар. Удуртукчу организацияның отчёттарының талазы-биле боон эрткилээн партия комитеттериниң пленумнары болгаш хуралдары коммунистерниң идепкейлиниң озуп турарын, партияның бүгү ажыл-чорудулгазын үдуртукчу кадрларның үгаан-бодалынга чедирери чугула.

Хөй-хөй школаларның, профтехучилищелериниң техникумнарның партия организацияларынга доктаамал сагыш салыышкын, ажыл-херекчи тодаргай дуза негеттинип турар. Боттуг амыдыраллан ап көөрге, школаның партия организациязының кежигүннери эвээш санныг болур. Ынчангаш СЭКП район, хоорай комитеттери кайы-бир школаның амыдыралынга партийжи салдар үүлге ол школаның партия кежигүнү башкыларының күжү-биле эвес, харын база бааза будурулгелериниң партия организацияларының, партия кежигүнү ада-иелериниң күжениишкиннери-биле чедиртинген турарын бодап көөр апаар. Райкомнар ажылдакчылары боттары ол ажылга дээштиг спецналистерни, будурулге мастерлерин, ажыл-агый адырларының удуртукчуларын шылгарадып үндүрген. Мурнакчы механизаторларның, саанчыларның болгаш малчыннарның, хүрээлеңи калбарган. Белен эвес үүргени деңге үүктел, шыдажып келгени дээш ханызы-биле хүндүлээр кижилериниң аттарын ол соксаал чокка адап-ла турду.

«Восход» колхозту ССРЭ-ниң Улус ажыл-агый чедишкиннериниң делгелгезинге киирген, III чергенниң дипломун ол алган. Колхозтуң чеди кежигүннери, оларның арагында колхоз даргазы Д. Н. Микшаков база УАЧД-ниң хүлер медалы-биле болгаш өртектиг белектери-биле шаннатканнар.

«Восход» колхозтуң бүзүрелдии-биле бурупгаарлап бар чыдар, оон кайы-даа суурупга Дмитрий Никитьевич—бодунуң күзээн аалчызы, мээң эргим оңнүүм ам пенсияда—РСФСР-ниң республика үжүр-дузалыг персоналдыг пенсионер, чазактың хөй шаңналдарының эдилекчизи.

Мээң ол эжим ийи оолдуг. Аныяк Микшаковтарның кайызының-даа ог-бүлезинге чорааң бис, кайызы-даа ааскежиктиг. Оолдарның авазы Татьяна Андреевна — коммунист. Улуг Микшаковтарның ажы-төлүнүң урут-дарыы үш бичии кижи сергелеп өзүп турар, олар—кырган-ада-иезиниң өөрүшкүзү болгаш идегелэ.

Смоленскиде атомнуг электри станциязының «Мирный атом» деп хөй тиражтыг солуунда «Дайынның хоочуну Д. Н. Микшаков оглунуң бичии уруу-биле Рославль хоорайда мемориал чанында» деп адаанда бижиктиг чүрүктү көргеш. «Келээде хүннеп турзун» деп ырны чайгаар сактып келдим.

Сергей ПАВУ.

Күжүвүс—найыралда

ӨҢНҮҮМНҮҢ АЖЫЛ-ХЕРЭЭ

Бис эң-не баштай Москвага, партия школазынга ужурашкан бис. Бисти ол школаның дыннакчылары кылдыр хүлээп алган. Өөредилгениң үш чылының дургузунда, аразындан суг өтпес дижири ышкаш, дыка-ла найыралдажы берген бис. Чаңгыс бөлүкке, журналистика болүүнге өөренип, чаңгыс өрээлге чурттап, дүүште кады столоваялап, артенги, кежээки чемнерни боттарывыс белеткеп, кожа кичээлдеп, чамдык айтырыгларны мелээн бот-боттарывыска тайылбырлажып турган, тодарадып, ужурун билип ап турган бис.

Партия школазын дооскаш, боттарывыстың областарывысче ийи тарай чаңыпкан бис, ол — Смоленскиниче, мен — Тывамче. Оон бээр үр үе өрткен-даа болза, боттарывысты каашпаан бис, чагаа-харылзаавыс үзүктелбээн. Пенсижке үнгенивистиң соонда аалдарывыска аалдажып чедип, сеткилиивис хандыр хоорэнип турар бис.

Төрээн чуртувус бодунуң 70 чылын байырлады. Бистиң улуг Ада-чуртувус бай-лаккаа, күүлүг-даа, чамыктыг мурнунда ол бодунуң хөй националь улустарының пайыралы-биле күүлүг. Дима-биле (инжин каре чок онзагыйны Дмитрий Никитьевич Микшаков дээр) мээң пайыралдажып чоруурум бис ийиниң хүүда херээвис болур болзажок бодумнуң орус онзагыйным, ол бичче сеткилдиг, ажылтыр кижиниң дугайын тыва номчукчуга кыскалы-биле-даа болза, чугаалап бериксээрим ажок.

Онзагыйның күш-ажылчы чамдарындан оон кедээ ажылагыйта турасхаатканы соолгу он чылдарынга хамаарыштыр чугаалавын. Алдынында ол — дайынның хоочуну, (партизан-разведчик), партия, комсомол ажылдакчызы, журналист.

Ынчаарга 1971 чылдың төнчүзүнде мээң онзагыйным Дмитрий Микшаков «Восход» колхозтуң даргалынга соңгуткан. Даргага соңгуткан соон-дарый колхозтуң девискээрнин эргээш, Димага оруур, магалаар чүве-даа чок болган. Хөөнүү карартып турар кол-ла чүве колхозтуң шөлдериниң тулаалыг шымаалар, арыглар, алаактар аразында кезек-кезек, тараамык, аразы ырак кылдыр тургустунганында болгаш чаңгыс-даа эки шөлдүң чугунда. Колхозчулар-биле чугаалажырга, колхоз, шөлүнүң дүжүт бээр шинээнин чогулярээн. Смоленски тараачынналрын шаг-шаандан бээр азырап келген хендир безин үгле карылгалыг болуп турар. А тараа дугайын чугаалаан-даа херээ чок. Үгле ын дүжүтүүр дээн чылдараа безин гектар черден 8 центнерни ап турган.

А бир-тээ черниң беримчези багай болганда, мал база арган болур. Кайы-даа суурга баарга, ойбак-дыдым кажааларның дээвирлерин ийий берген адаганнарда бөстүп көөп дүжер чыгаан ылдыртының турар. Харын бөстүп дүше-даа берген болур.

Хомуланчының түү дээрі Чер болганда кодээ ажылагый төгүзүн эгелээн, дүжүт бээп турар, мал ажылы чаазы-биле сайзырап турар апарган үеде, бо черни чаартырга оюп артып турар чүве дет.

— Эрги чаңчыл-биле ажылдап болбас. Бүгү-ле эргижээн байдалдарны үрээр херек — деп, Микшаков тугаалаар. Оон ол сөстерингге харыы кылдыр: «Үреп көр даан харын, кандыг болурун бис көрээли» — дээн сөстер чамдыкта дыңналгылаар. Чамдык кижилерниң чаа ёзу-биле ажылдаарын күзевейн турарын ол билип турган «Хөделир херек» — деп, ол бодун боду сорук киирер.

Ол үеде колхозка сес аңгы тарылга эвлечештирилгези турган. Суур бүрүзү боду тускай тарылга эвлечештирилгелиг. Ындыг боорга, чазын, кажан бир тракторну ийи трактор болдуруптар арга болза деп бодай бээр үеле, техниканы он-он километрлер ажылдыр бир шөлдеи оске шөлче ыңай-бээр кожүргүлээр деп чүвени бодап-даа көрүнер даан.

Бир-ле катап Дмитрий Никитьевич санап үндүрген илчирбелит трактор ажыктыг хергеглээринден хөй энергияны кежүрүүшкүннерге чарыгдап турары илереэн. Шак-ла ынчаарда бере-рек тарылга эвлечештирилгелериниң хуу-салымы шинтпирлеттингеп сестиң орнунга ийи арткан.

Ынчаарга чер ажылынын продуктулуун бедидерииге чүгле тарылга эвлечештирилгези чаасхаан кол чүүл болуп шыдавас деп чүве билдингир. Черни болбаазырадырының технологизиязын база бүрүнү-биле сайзырангайжы-дар херек. Чүгле күзүн анзартынган болгаш эки чемишчиттинген шөлдерге часкы тарылганы чорударын Микшаков чедип ап турган. Колхоз чоортулла чемишчидилгеге хергеглээр торф белеткелин ковудедип, фермаларда чылган өлекти бүрүнү-биле ажыглап, фонду-лар ёзугаар минералдыг чемишчидилгелерни догерезин ап, оларны немей бээрин дилеп турар апарган.

Культиваторларга аймактыг суг кудар саваларны быжыглаан. Хоозураан черге тарылга чорударының ажык чогун бүгү кижилер билип алзынар дээш мээң оңнүүм бүзүредишкининиң хөй-ле сестерин чугаалаар ужурга таварышкан.

Кижилерниң сагыш човаашкынынга харыы кылдыр чер доп-дораан-на беримчелиг болу бербээн. Оон үнүш-дүжүттүр болу бээрииге уе херек-ле болгай. Ындыг-даа болза чаа ажыл-үүлениң эгези салдынган. Онгу беш чылдың баштайгы чылының дүжүду өөрүшкүнү хайыыстырган. Дүжүт санап турган кижилер бир гектар чер 19 центнер дүжүт берген дээр дугайын Микшаковка чугаалаарга, мээң ол партизан оңнүүм, бодунуң назынында мун өлүм көрген кижи дижири ышкаш кадыг-бергени корып чораан кижи, карманынан дүмчүк аржымын үжүдбүшаан, хая көрнү берген — оон карактарынга чаштар бүлденейии берген турган — деп ол үении бир кижизиниң чугаазын меңээ дамчыттылар. Ол болза өөрүшкүнүн карак чаштары-дыр. Ынчанмайн канчаар, тараажының боттанган күзелиниден чаагай түү турар деп.

Немешкен дүжүттүң центнерлериниң кончуг чугула болганы чугаажок, ынчаарга оон-даа чугула болган чүве чүл дээрге кижилериниң психологиязына үндезин оскерилгениң болганы. Колхозтуң чери чаагай дүжүттү берип болур-дур дээрзинге идегел, а оон-биле чергелештир аңаа шүүт бүзүрел кижилериниң медерелинде тыптып келген. Оон дараазында чылда дүжүт бир гектардан 19, а 1978 чылда барык-ла 25 центнер чедир бедий бээрге, кижилер ону оларның күш-ажылы дээш беримче-шаңнал-дыр деп билгеннер.

Бир чугула барымдаа бо. 1975 чылда колхоз күрүнеже 43 тонна тараа чүдүрүп чорудуптарга, тараа үлээп алыр черниң лаборантылары ону хүлээп алыр бе азы дедирлендирер бе дээр хөөнбиле хөй катап хынап турганнар. А 1978 чылда ол бичии колхоз 224 тонна тараазыны күрүнеге саткан. Оон барык шүүтүзү эки сорттуг болган. Ажыл-агыйның бодунга база тараа кургавыры тургустуна берген. Ынчангаш тараа складын немей түдар дугайында айтырыгны бачым кадында шинтпирлээш, түдар ужурга таварышкан. Оон мурнунда ындыг айтырыг кодурүлбейн турган. 450 тонна тараа шыгжаар складты болгаш тараа сайгарар чаа шаңны тудуп алганнар.

Чер ажылының бурунгаарлаашкыны мал ажылынга чаагай салдарлыг болган. Шынар талазы-биле шүүт чаа чемгерилге баазазы тургустунган. Бир эвес 1975 чылда үгле 340 тонна силос, 200 тонна сенаж белеткеттинген турган болза, 1978 чылдың күзүнүнде колхоз 1850 тонна силосту, 600 тонна сенажты болган.

Дмитрий Никитьевич бодунуң даргалаашкынының баштайгы хүннеринден эгелээш-ле эргижээн байдалдарга удур ёзулуг дайынны чарлаан. Хамыктың мурнунда колхоз товүнге 200 баш инек турар амгы үеним чаа инек кажаазын туткан. Оон чоогунга 350 бызаага чаа кажаазы база туткан. Сут безин чок турган инек қажааларының алдызын чаартып кылган. Сут тарадыр дорт башняны туткан болгаш дорт километр хемчээлдиг сут дамчыдар хоолайны шөйген. Фермаларга чаа амыдырал эгелээн.

Мурнуку чылларда «Восход» колхозтуң саанчылары мурнакчылар данзызынга барык-ла кирбейн турган. А 1978 чылда оларның үжүг: З. Иванова, Т. Лукъянова, Н. Чичикова районнуң мурнакчыларының составынга кирген.

Онгу беш чылдың баштайгы үш чылдарында колхоз күрүнеге сүт садарын 2660 центнерге ковудеткен болгаш сүт биле эът садарының беш чыл планын күүседир чыгай берген.

Боттарының колхозун хождаңгайларның аразындан мурнакчы ажыл-агыйларның леңнелинге чедирер дээш канчаар кызып ажылдап келгенинин дугайында оңнүүмүүн болгаш оон чаңгыс чер-чурттугларының чугааларын дыпнаап, оларның патриотизмн дээш, оңнүүмнүн организакчы чоруу, күжилер-биле ажыл д а п билирип, колхозтуң ажылхерээн экижидер аргаларны мерген тодарадып ап турганы дээш мен оларга аажок чортаарландым. Ынчанмайн канчаар, өөнүктеринин чедишкини дээш канчап чоргаарланмас боор, алызында-ла бис алышкылар, төрээн кижилер дег чоок кижилер-дир бис.

Мээң өөнүүмүнүң кадайы Татьяна Андреевна аалым ишти-биле кады чеде бээрииске, бистиң үткүп ап, ошкап тура, мынча дизи:

— Мен силерни четтикпейн манап турдум, эргимнерим, бис ам төрээн кижилер дег апартан бис.

Ийе, төрээн кижилер дег дээри-ле шын. Бистиң Төрээн чуртувустуң бүгү улустары, Ленининиң өлүм чок идеяларының ачызында акыдүүмалышкы, найыралдыг апарганнар.

Колхозка 200 олуттуг клубту, 26 квартираллыг чуртталга бажыңнарын туткан. Куда байырлалдары, чаа квартиралар дойлары эртип тургаи. Дмитрий Никитьевич чер болгаш мал ажылының чугула айтырыгларынче кичээнгей салбышаан, кижилерниң хереглелдериниң дугайын утпаан.

Кижиниң хереглели деп чүл, кижиге хамаарыштыр аңаа-ла кижизиг чорук деп чүл дээрзин дайын чылдарыпда Смоленскиниң партизан аргаларының көкпаларында дайылдажып чоруп тура, ол көргеи болгаш мага-боду-биле медереп билген.

Ажыл-агыйның ам бурунгаарлаашкыны кадрларбиле хөлбашкан дээрзин Дмитрий Микшаков эки билип келген. Колхозтуң чаартылгазы боду-ла колхозтуларның аразындан кайгамчык чыдар, оон кайы-даа суурупга Дмитрий Никитьевич—бодунуң күзээн аалчызы, мээң эргим оңнүүм ам пенсияда—РСФСР-ниң республика үжүр-дузалыг персоналдыг пенсионер, чазактың хөй шаңналдарының эдилекчизи.

Мээң ол эжим ийи оолдуг. Аныяк Микшаковтарның кайызының-даа ог-бүлезинге чорааң бис, кайызы-даа ааскежиктиг. Оолдарның авазы Татьяна Андреевна — коммунист. Улуг Микшаковтарның ажы-төлүнүң урут-дарыы үш бичии кижи сергелеп өзүп турар, олар—кырган-ада-иезиниң өөрүшкүзү болгаш идегелэ.

Смоленскиде атомнуг электри станциязының «Мирный атом» деп хөй тиражтыг солуунда «Дайынның хоочуну Д. Н. Микшаков оглунуң бичии уруу-биле Рославль хоорайда мемориал чанында» деп адаанда бижиктиг чүрүктү көргеш. «Келээде хүннеп турзун» деп ырны чайгаар сактып келдим.

Сергей ПАВУ.

Партийжи амыдырал:

информациялар

ПАРТКОМНУҢ БААЗАЗЫНГА

СЭКП Бай-Тайга райкому районда парткомнарның болгаш партия эге организацияларының секретарьларының семинарын «Бай-Тал» совхозтуң парткому-ның баазазынга эрттирген.

Аңаа «Бай-Тал» совхозтуң парткомунуң ында бүгү хөй-ниити организацияларынга партийжи удуртулганы, партия активи-биле ажылды канчаар чорудуп турарының дугайында ылеткелди совхозта парком секретары Ю. Ш. Салчак кылган. Ол ажыл-агыйның социал-экономиктиг болгаш культура хөгжүлдезининиң, ооң перспективаларының дугайын ында проф-эвилел комитединиң даргазы С. Д. Ховалыг чыылганнарга таныштырган.

Семинарның киржикчилери арга-дуржулгазын база солушкан. «Бай-Тал» совхозтуң Туралыг бригада партия эге организациязының малчыннар ортузунга экономиктиг өөредилгени организастап турарының дугайын эге организацияның секретары В. Х. Калдар-оол чугаалап берген.

Оларга совхозта уруглар садигинде партбөлүктүң ажылы-биле болгаш Тээли ортумак школазында партия организациязының өөреникчилерниң кижизидилгезинче хөй-ниити организацияларының, күш-ажылчы коллективтиң база ада-иелерниң күжүн мөөнгеп турарының дуржулгазы-биле семинарның киржикчилеря база танышкан.

Семинарның түңнелинде ниити беседалар эрткен. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязы болгаш аңаа белеткелдер дугайын бо материалдың автору тодаргай чижектер-биле чугаалаан. Делегей байдалының дугайында лекцияны райкомнуң ниити килдизининиң эргелекчизи С. С. Хертек номчаан.

Партия обкомунуң ийиги секретары Г. Н. Долгополов ук семинарның ажылынга киришкеш, республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедиринге партия эге организацияларының ролюнуң, бот-орулга-чарылганы болгаш бот-акшаланыышкынны нептередир талазы-биле ажылга партия организацияларының мурнунда турар чугула соруглаларының дугайын делегерегейи-биле чугаалаан.

Николай МОНГУШ,
СЭКП Бай-Тайга райкомунуң организастыг килдизиниң эргелекчизи.

ЭЭЛЧЕГЛИГ ӨӨРЕДИЛГЕ

СЭКП Кызыл хооркому партия эге организацияларының секретарьларының ээлчеглиг кичээлин эрттирген. Экономиканың кол угланыышкынарының демократияның, бот-орулга-чарылганың, бот-акшаланыышкынның дугайында ылеткелди СЭКП хооркомунуң бирги секретары Б. П. Свинцов кылгаш, ону хоорайның бүдүрүлгелериниң партия организацияларының ажыл-чорудулгазы, оларның моон соңгааргы соруглары-биле холбаштырган.

Партия хооркомунуң организастыг килдизиниң эргелекчизи Н. Т. Баскакова хоорайның партия организациязының шынар составының, партияга үлээп алышкынның байдалының дугайында чыылганнарга таныштырган.

Бистиң корр.

ИДЕПКЕЙЛИГ КИРЖИЛГЕ

Бистиң партия эге организациязының коммунистери Торгалыг көдээ Советке хамааржыр албан организацияларда ажылдап турарлар. Олар онаашкан ажылын ак сеткилдиг күүсетпишаан, хөй-ниитиниң херээнге идепкейлиг киржип, күш-ажылчы үлүүн киирип келгеннер. Ылангыя «Торгалыг» совхозтуң малчыннарының коданнарын кезип, оларның ажыл, амыдыралы-биле танижып, ында четпестерин илередип, ону эдерингe практиктиг дузаны чедирип турар.

Көдээ Советтиң чанында партия эге организациязының коммунистери эрткен дыштанып үнде Чоза хойжу бригадазының малчыны Михаил Куулярның кыштаанга барып, ооң ажыл-ижинге дузаны чедирген. Хойжу аңаа өөрүп четтиргенин илерет-кен.

Малчыннарның коданнарын кезип, практиктиг дуза чедиреринге Тамара Сат, Сергей Натпит-оол, Кара-кыс Дамдын, Валерий Байыр-оол болгаш өскелер-даа идепкейлиг киржип турар.

Бичe МОНГУШ,
партия эге организациязының секретарының орала-кчызы.
Өвүр район.

«Ак-Туруг» совхозтуң Чаш-Тал сүт-бараан ферма-зының ажыл-ишчилери он ийиги беш чылдың ийиги чы-лында шалыпчы ажылдаан. Эрткен чылдың планныг онаалдаларын чедиишкиниг күүсеткен. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидип, дорт чарыгдалдарны, мурнуку чылдарга бодаарга, эвээжедип, сүттүң шынарын экижиткен.

Коллективтиң күш-ажылы чедиишкиниерииде саар иек коданының кадарчылары Мыйтың-оол Олчанмай биле Каа-дыы-оол Ховалыг.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

КУРЛАВЫРЛАРНЫ ТЫВАР

◆ *Специалистерниң ролю кайыл?* ◆

Республикада эң көвей совхозтарлыг Улуг-Хем районуң агроүлетпүр комплекизининиң ажылдакчылары эрткен чылын чогуур дең-нелге чедир ажылдап шыдаавайн барган. Ооң түңнелинде күрүнеге эът садар планны «УТКА 25 чылы» болгаш Жданов аттыг совхозтар, сүт-түүн «Улуг-Хая», дук садар планны Жданов аттыг база «УТКА 25 чылы» совхозтар күүседип шыдаваан. План бүүгаар инектиң баш саны 3700 болур турган, херек кырында ол көргүзүүр 3211 болган. Инек бүрүзүнден-ие 1668 килограмм сүт саап алдынган. Туберкулёз болгаш бруцеллёзтан чыл дургузунда 500 хире баш бода мал хораан.

Чер ажыл-агыйында база аткаарлаашкын болган. Районнуң тараа шөлдерининг ортумак дүүжүктүрү эрткен чылын түгле 13 центнер болган. Ооң бир чылдагааны болза, чайгы чер болбаазырадылгазын саададып турары болур. Чайгы чер андырылгазын июнь 10-га чедир доозкан турар үжүрлүг, а район ол үеге чедир болбаазырадыр шолдуң түгле чартык кезиин белеткеп алыры чаңчыл апарган. Күскү чер андырылгазының планы база-ла чедир күүсеттинмейн келген. Бо-ла бүгүнү харылаар специалистер боттуг түңү кылганыл?

Үстүнде сан-чурагайларны районнуң агроүлетпүр каттыжышкынының төлээлекчилериниң тургузукчу конференциязынга райкүүском даргалыңың бирги оралакчызы Николай Тимофеевич Буксша бодунуң отчёдунга киирген.

Мал болгаш чер ажылының беримчезин улгаттырарының аргалары эвээш эвес. Фермаларда тарып боозалыга ажылы багай тургустунган. Бо чылдың январь айда районга чаңгыс-даа хуналгынны эдержилгеге киирбээнин түңүп-ле өөрегелерге турган болгаш оларны ниити кадып алгаш кадарбас-даа, ооң уламындан өлүр-чидер чоруу турганы чажыт эвес.

Сөолгу үеде суурда мал черле элээн өзүп ковүдеп турары өөрүнчүг-дүр. Инекти 3 кезек бөлүктеп алгаш, кадарып эгелээн. Чыраа-Бажы суурда 432 өрегеде 1136 инек, 2680 шээр мал, 547 хаван, 50 чылгы бар. Түгле саар инек безин 500 ажыг. Ынчангаш эът, сүт-биле бот-хандырылгалыг дең чугаалап болур. Артык-шылдыг эътти, сүттү, саржагны хүү чон совхозтуң планынга киириштир күрүнеге садып турар.

Улустуң хуудa малынга сиген кезер, картофель, ногаа тарыыр черлерии дирекция база көдээ Советтиң күүскому үндүрүп берип турарын мактавас, ол дээш өөрүп четтиргенивисти илерет-пес аргавыс чок. Бистиң суурда картофель тарывайн турар өрегелер барык чок.

Хуузунда мал-маган өстүрүп азыраары берге ажыл, кызымак-ла кижи шыдаар. Чалгаа кижи хоржок. Бистиң суурда 119 өг-бүле канга-лавырлар дилеп тыварыпе түткүл үттүндурган.

Н. Т. Букшаны РАУК даргазы кылдыр бадылаанының соонда аңаа мындыг айтырыгны салгаш:

— Ам мурнуңарда кандыг программаны салган силер?

— Районнуң агроүлетпүр каттыжышкынының системазы бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчээн деп санап турар болгай бис. Херек кырында чамдык ажыл-агыйлар өрги ёзу-биле ажылдавышаан. Ажылчынарның шалың бүдүрүлге продукциязының бот-үнезинден шоолуг дыкала хамаарышпайн турар. Материалдыг чарыгдалдар кайы хире-даа хөй болур болза, бис оларга долу шалың акшазын болгаш пландан ажыр центнерлер дээш шаинал акшазын берип орар-дыр бис. Ол шын бе? Чок. Бо чылдан эгелеп шалың төлевириниң чарыгдалдарга удур систе-мазынче кирер соруглыг бис. Бүдүрген ниити продукциянның өртээзинден аңаа үндүрген чарыгдалдарны казып каапкаш, ооң үнүп келир ниити оруга-биле амыдыраары бүгү коллективтиң дүрүмү апаар. Бүдүрүлгени башкарарда албадап, дужаар аргадан долузу-биле уштунгаш, түгле экономиктиг хемчеглер-биле кыпсаарлаттынар соруга салдынган.

РАУК-түң кол специалистерия бадылаан. Аңаа кижи бүрүзүн тургузуп, ооң кандидатуразын сайгарган. РАУК аппарады чеди кижиге кызырылган. Экономиктиг килдисти дөрт кижиден ийи чедир кызырганын частырыг деп санаар апаар. Эргелеп башкарылганың чаа аргазынче шилчилгенің шуудавайн турары экономиктиг албанның кошкаанда.

Бо хүннерде районнуң совхозтарында башкарылга аппарадының 178 мүң рубль шалыңныг 98 кижизин кызырган. Штаттыг расписаниеның кызырылгазы ам-даа уламчылаар.

Тургузукчу конференцияга 29 кижи составтыг РАУК чөвүлелин тургускан. Ооң даргазынга «Улуг-Хая» совхозтуң директору Начын-оол Балчый-оолду, оралакчызынга «УТКА 25 чылы» совхозта хөй бригадири Суузунай Кавааны, секретарынга АУК-түң кол агроному Валентин Хангаевти соңгаан. Чаа тургустунган чөвүлелдиң ажыл планын бадылаан.

Кодур оол ОЮН,
бистиң корр.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунга чугаалашкан

ЧУРТТУҢ АНКЕТАЗЫ

СЭКП ТК-ның Политбюрозунга 1989 чылдың январь айда чурттакчы чонуң Бүгү-эвилел чизезин белеткээр талазы-биле практиктиг хемчеглерни чугаалажып көргөн болгаш деткээн. Чурттуң социал болгаш экономиктиг хөгжүлдезин боттандырарынга эргежок чугула статистика медээлерни чизе үезинде алыр. Ам болур чизе чурттуң анкетазынга тодаргай харыны бээр.

Чурттакчы чонуң ам болур чизезининиң онзагай байдалдарын Күрстатистика комитединиң даргазының орлакчызы В. И. Гурьев СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседазынга чугаалаан.

— Чурттакчы чонуң чизезин дайын сөөлүндеги чылдарда барык-ла ол чыл болгаш эртирии түрар болгай. Оны 1959, 1970, 1979 чылда кылган. Ээлчеглиг анкетаны 1989 чылда чорударын көргөн-дир. Чизе эртирер хуусааны сагывайн баргаш ужуру чүл, чурттакчы чонуң чаа чизезининиң ужур-дузазы түл?

— Чурттакчы чонуң чизезин эртирериниң хуусаазын күрүнениң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезининиң планын чогаадып турузарынга херектиг медээлерни алыры-биле кылыр. Чизе хуусаазын тодарадыры ЭДЧ-ниң болгаш КНО-нуң сүмелеринге база дүүшкен турар ужурлут.

Ийет, чурттакчы чонуң санының болгаш составының дугайында оперативтиг медээлер статистикада бар, ону үргүлчү парлап турар. Чизе материалдары хамаатыларның назы-харының, эр-кызының болгаш эртембилиининиң дугайында комплекстиг медээни бээр. Чизениң күрүне хемчээлдиг чорударга ниитилелде белүктер-биле, кижилериниң националдар аайы-биле хуваалазының биске таныштырар, чурттакчылыг чер, район, область, республика аайы-биле тодаргай медээлер-биле чепсегленир бис.

— Ону билеп алыры түге чугула болурул?

— Ындыг медээлер чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин планнаарынга, чонуң материалдыг чаагай чоруун болгаш культурлуг деңнелин хандырарынга эргежок чүгүлө. Чүрттүң чамдык районнарының бүдүрүкчү күштерин улгаттырар талазы-биле планны чогаадырынга база херек. 2000 чылга чедир чурттакчы чонуң өзүлдезининиң перспективазын билип алырынга дузалаар. Келир үеде чурттуң күш-ажыл курлавыры кандыг болурул, еске-даа айтырыгларга харыны түгле чизеден алыр.

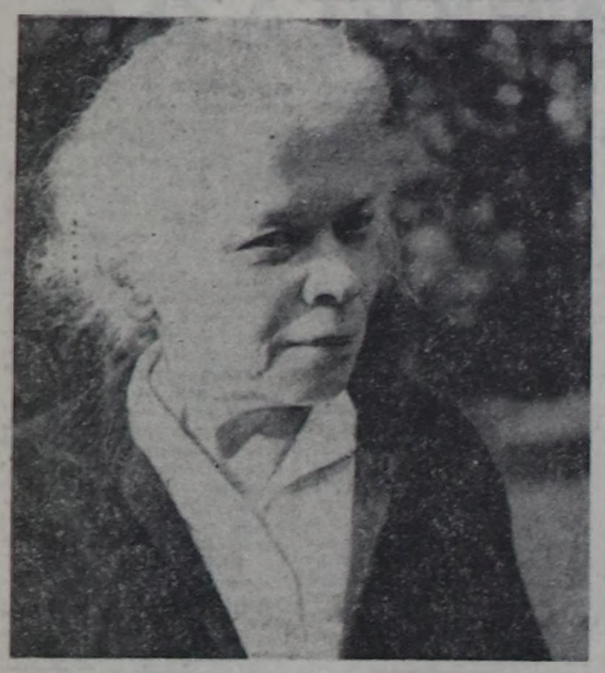
Кижи бүрүзүнүң дуталында медээлерни чыып бижээн чизе материалдары ниитилелдиң ниити-даа, чамдык аңыларының, бөлүктериниң-даа талазы-биле байлак болгаш бүгү талалыг материалды бээр. Чижээ, назылап кырааннар кажыл, бот хамаатылар кажыл, аныяктар, сургуулдар кажыл — харыны түгле чизеден алыр.

Адактың соонда түл дизе, 1979 чылдагы чизениң соонда он чыл иштинде чурттакчы чонуң составында болган өскерилгелерни айытkан долу медээни алыр. 1979 чылдагы чизениң түңнелдерин аъш-чем, чуртталга, ачы-дуза чедирилгези дээн чижектиг программаларны ажылдап кылырынга ССРЭ-ниң Күрпланы, ССРЭ-ниң Күш-ажылкүркомитединиң, ВЦСПС болгаш өскө-даа органнар калбаа-биле ажыглаан.

— Ам болур чизениң программазында чаа түү бар ирги?

— Демография планы-биле алырга амгы чизе 1979 чылдың чизезининден улуг ылгалбайн турар. Сөолгу он чылда чамдык республикаларда болган өскерилгелерин анализтээр арганы чизе бээр. Маңаа хамаарыштыр чизе хуудузунда 18 айтырыгны киирген. Ооң дараазындагы 7 айтырыг чурттакчы чонуң состав-ында болган өскерилгелерин айытkан долу медээни алыр. 1979 чылдагы чизениң түңнелдерин аъш-чем, чурттакчы

М. И. УЛЬЯНОВА

Бөгүн революстуг шимчээшкинниң идепкейлиг киржиктизи, Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнениң кескү ажылдакчызы, В. И. Ленининиң дүмазы, оныу болгаш доктаамал дузалакчызы Мария Ильинична Ульяновананың төрүттүнгенинден бээр 110 чылы. Мария Ильинична кезээде больше-биикчи туруштуг чоруктуң, марксизм-ленинизминиң идеалдарынга, ажылчын ангының херээнге шыычы болурунуң үлегер-чижээ боон келген.

Оон мындыг бедик большевикчи шынарларды бичии чажындан-на эгелээш, Владимир Ильичиниң салдарыөлче хевирлеттиккиин тургустунган. Мария Ильинична акызының үлегерин эдерип, аныяк чылдарында-ла революстуг шинчээшкинге киржип берген. Чажыт байдалга ажылдап, ленинчи «Искрының» орус организациязының бюро кежигүнүнге ажылдап, партия организацияларының харылзаазын быжыглаарынга хөй түүлдерни кылган. Туттуруп хоруг-даашкын, шөлүлге даштыкыже көжер ужур — профессионал революстуну коргудуп шыдаваан. Февраль революциязының соонда М. И. Ульянова 12 чыл дургузунда «Правда» солунга харыысалгалыг ажылдарга ажылдап турган. Мергежилиниң дутайында анкета айтырыында ол: «Журналист» деп бижиир чораан. Мария Ильинична Ульянова ленинчи школаның журнализи чораан болгаш совет парлалганы хөгжүдеринге хөй ажылдарны кылган. Ол ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң ажылчын-тараачын инспекциаларының хомудалдар талазыбиле каттышкан бүрозун эргелекчилеп турган, партия организацияларының масса-лар-биле ажылын быжыглаарыже улуг кичээнгейни угландырып. Кижилериниң хомудал, сүмелерин кичээнгейлиг-биле көөр турган.

Мария Ильинична чүрээниң сөөлгү согуунга чедир партижи албан-хүлээлезин кагбаан. М. И. Ульяновашың кайгамчыктыг амыдыралы бистиң Коммунистиг партиябыстың төөгүзүнде кирген, ол болза революстуг херээнге кызыгаар чок бердинген болгунга, коммунизминиң тиилелгези дээш хей-аът кирижкиге күш-ажылдың херээнге бараан болгунга үлегер-чижек болган.

М. И. Ульянова 1895 чылда Москвага гимназия дооскаш, Херээженнериниң дээди курузунга кирген. Брюссель университединге өөренип турган, элээн каш даштыкы дылды эки билир, музыкага ынак, фортепьянога ойнаар чораан.

Херээжен ажылчыннарны болгаш тараачынарны коммунистиг чыргыдыышкынга өөредириниге көргүскен маадырлыг күш-ажылы дээш 1933 чылдың март 8-те Ленин орден-биле шаннаткан.

МИХАИЛ БУХТУЕВ

◆ *Документалдыг чугаа* ◆

Михаил Бухтуев 1925 чылдың ноябрь 20-де Сеяның үстүнде Кара-Хаш дээр бичии сууржугашка төрүттүнген. Ынчаи Севиден өрү Бии-Хем кыдынга бичии тарамык сууржугаштарга орус чон чурттап турган. Олар тудуг ыяжының белеткекчилери, анчылар, балыкчылар болгаш, ол черниң бойдус-байлаан эки ажыглап турганнар.

Ол чурттакчыларның бирээзи Бухтуевтерниң өгбүлезин. Оон адазы Артемий Иванович, иези Раиса Семеновна олар уйгу-чыдыш чок ажылгыр, тывынгыр улус чораан.

Ногаан шыктыг, чодураалыг, шивилерлиг, хем кыдмы, эрик кыры — улуг орук аксы черге дөрт өрээл тараачын бажың тудуп алган, аңаа чурттап чорааннар.

Ол тайгалардан Бии-Хемче киргизээн бигин-бичии хемнерниң аастарында кара хөрзүнүг шөлчүгештерлиг хемчигештерниң унун суггарып, экижидип турган, аңаа ол чон сула тарааш, ону кыжын мал чеминге ажыглап, кок-тарааны тлярымчалыг чылдарда түгле чемге эвес, а харын келир чылдың үрезинниге чедер дүжүтту ажаап, уруп алыр.

Бичии Михаил боду кончуг эрестиг, шимченгир, үениң хөй кезинде-ле суурнуң бичии оолдары-биле саака дээр сыргак сөөктер октап, городок хап ойнаар, кыжын хаак-биле эзим-даглярга маңнап, ак мээстерден чүнгулаар, бедик моондактарны хаак-биле ажа халып, ырадыр шурадып, чайын өөрү-биле кады эзимнерден, арыглардан каттаар, хемге хемелээр, балыктаар, сугга эштир дээш дескелчок-ла чораан эр. Михаил бодунуң үе-чергези оолдар дидинмейн турда-ла, Бии-Хемниң улуг адырларын кортпайн, эштип кешкеш келир; чер-ле эрезибиле өскелерден онзаланып көстүр оол болган.

1933 чылдың сентябрьда сес харлыг бичии Михаилди адазы ырак эвесте Орус-Шөлү дээр суурда эге школага киирип каан. Ынчаи ол тайга аразында бичии суурда эге школаның эң баштайгы башкызы Константин Алексеевич Сиитким деп кижи.

Михаил Артемьевич Бухтуевтиң амыдыралында, ылангыя чалыы назын үезинде солун түүлдер тургулаан-даа болбайн кампаар. Михаил чеди харлыг турда, адазы кожалары-биле кады бир-ле катап чазын тайгаже дүжүндү тоорук чыып, белеткээр дээш аттаанын үнген. Миша база-ла оларны эдерип чорупкан. Тоорукчулар ол-ла чорун турда, тайга өлениинге бир-ле түүе имнреш дээн. Ан-даа ышкаш, мал-даа ышкаш.. Кезек топтап көрүп турарга, эжен-не бо — аът! Шилгизимээр чүүлүнүг. Бо ханчап мында анзый берген аът боорі Черликсирей берген мал. Ангыр, дезер. Хаайы безин эдип турар. Мишаның ону чараш-сынып турары-даа аажок. Оон дүвүреп чылган турар черинге аргамчы-биле дузак салып турган, арай боорда тудуп ап-тырлар. Черликсий берген богба чагдаттас — хояр, чыдыргаар, тевер, кагар. Ону чаажыктырар дээш Бухтуевтер чөгел тетken. Михаил ол богбаны мээңии деп, харын-даа Мелдерис (Мелдерек) деп адай шаап алган. Улуг улустан дилеп турган, тооруктаарын безин соксап каан, Мелдерээн чанчыктырып — аңаап, азырап, суггарып, бодунга өөредип эгелээн. Чоорту-ла богба Мишага чанчыгып кел чораан. Мишаның өөрүүрүн түге деңнээр боор! «Мээң Мелдерээм аңаа эвес аът боор оң! Ана Чапаевтиң ой аъды-ла» — дигилеп, мунукааш четтикпес турган.

Мал түве черле өөредилеле.

Хүннер, дүннер ынчаар-ла эртүп, Михаил эр боор, үгаан кирип, өзүп, от-көзүнден, одаг-чадырындан эгелээш, орай-делегейин, Төрээн чуртун одуртур бодап турар от-көс дег, орлан-шөөва доругуп-ла кел чораан.

Үе-шаг база солчуп, чыдың дөрт эргилдээн база-ла халажып, тыл санында алдын күсту ак харлыг кыш солуп келген.

Бии-Хемниң шорааннарлыг, шаараштарлыг терең харлыг дожун өрү чиңге орук-биле шанактыг аъттар конгулуурларын кыргырады чоктап турар. Хүнүүн-не ынчаар өрү чоктап турар, чанган дуруяа дег, хөй шанактарның соо-биле Михаил база базып орган.

Михаил дырбактыг кежи бергүн, хөй дүгүнден кылгаш, чымчак алгы-биле додарлап каан аргыглыг элдиин кедипкен. Чолдак алгы тонун күржаныпкан, эрестии кончуг ыңай-бээр харанып каап, чиик-чиик базып орган. Та, чеже хире базып келген кижи. Бир-ле базып олурда, бичии сууржугаш көстүп келген. Хараал хем аксының адаанда, орус чон чурттакчылыг Үстүү-Оо хем дээр бичии сууржугаш бо.

Дүүнгү аңчылар, балыкчылар, малчыннар, тараажылар Хараалга көжүп чеде бергеш, ам алдынчылар ажылчын аңгы апарган. Ол дээрге оларның амыдырал-чурттталгазынга база бир эргилде болганы чугаажок. Ындыг болза-даа, «Алдын тывыжыче» дээн чамдык орус хамаатыларның ынай-бээр кожүүшкүнү оларның школачыларының өөредилгезинге түр када база моондакты чедирген.

Оон түнелинде Михаил түгле 1939 чылда Сарыг-Сепкиң чеди чыл школазының 5-ки класкын, 1940—1942 чылдарда Кызылдың бир дугаар школазының 6-7 класстарын доозар арталыг болган.

Сарыг-Сепке, Кызылга өөренип турган үелеринде чайгы каникулда Хараадче чаныр чеде бергеш, Михаил аалынга черле аңаа олурбаан: адазы алдын казар күштүг гидравлик дээр суг күжү-биле чер бузар, үстүрер шорга-машинага ажылдап турда, аңаа үргүлүү дузалажып, тывылган алдынны чүп, довураандан арыглаарынга бодунуң чаңгыс классчы эжи Петр Самороковбиле кады алдын тывыжының планын күүседириге ар-хей диртип, дузалажып турган. Ол черниң школазының Уургай эргелелиниге дузалажыры-биле чорудуп турганы улуг шефтериниг киржип, эки ажылдааш, хөй удаа мактадып турган.

— Мен — кыжын өөреникчи, чайын — ажылчын кижи мен — деп, Михаил өөрүнге хөөрээр турган.

Михаил 1940 чылда Сарыг-Сепке таныштарының бажыңынга чурттап турганш, МТС-тиң чанында трактористерниң түр курузунга өөренип киргеш, ону доозуп, моторист-чолаачы деп мергежилдиң шынзылгазын холга алган. Ол тайга черге өскен болгаш, бойдуска бичезинден тура-ла дыка ынак. Адазын эдерип ацнап, балыктап, тооруктап чораанш, эрте назыда-ла чүвени көрүп, ажылга өөрени берген.

1941 чылда школага өөредилгеден дашкаар үелерни таарыштыр ажылгап турганш, база-ла Сарыг-Сепке Михаил радистериниң түр курузун доозуп, радист деп шынзылганы база холга туткан.

Михаилдиң өөредилгеге, эш-өөрүг-биле эп-найыралга телептиин кады өөренип турган классының өөреникчилери бедин-биле үпелеп, хүндүлээр. Ол хөй эш-өөрлүг чораан. Оон эң чоок, аразындан «суг акпас» ынак, чаңгыс классчызы болуп чораан база бир эки кижи, амгы Кызыл хоорай чурттут, персоналдыг пенсионер Петр Михайлович Самороков ол.

Михаил Бухтуевтиң дугайында Петр Самороков мынча деп сактып чугаалаар:

— Михаил менден үш хар улуг чораан: чаңгыс бичии сууржугашка кады ойнап өскеш, бирги класстан 7-ги класска чедир база-ла кады өөренип чордувус. Бистиң чаңгыс чер-чурттувус Михаил Бухтуев онзагай солун бүдүштүг, аажы-чаныыт, бичизинден тура-ла төлептиг, эп-найыралчы, эш-өөрүнге эдлек-эвилең кижи чораан. Кызылга кады өөренип турувуста, Михаил түгле эки, тергиин демдектерлиг өөренип турган эвес, а кайгамчык хөй-ниитичи, ботиндепкейжи. Оон эң-не ынак түүлдеря спорт: хол бөмбүт, чиик атлетика, походтаары, каникул үезинде аът муныры, чайын сиген белеткээри, балыктаары болуп чораан. Михаил ном номчуурунга база дыка ынак чораан кижи. Михаилдиң ол мөзүшнары, төлептит, эрес-дидим аажы-чаңы оон келир үелеги орууна, салым-чаяанынга халас барбаан.

1942 чылдың чазынында Михаил Кызылдың дугаары бир школазының 7-ги класын эки демдектерлиг дооскан. Раиса Семеновна оглунуң 7 класс дооскан херечилелии номчаашш, иениң өөрүшкүзү-биле оглуң ошкап, чыттап, куспактап, кежээки чемин стол кырынга салып, белеткеп берген. Миша 7 класкын доозуп келзе-даа, арай хөг чок, муңгаргай байдалдыг болган. Ону Раиса Семеновна биляп каан:

— Чүү болду, оглум, түге ыдың чиде берди — деп айтырган.

— Аьай, дайын! Немецтер Москва хоорайже халдап турганын радиодан дыңнап тур ышкажывыс түл. Дайынның хүн бүрү күштелип турары биляннып тур. Дыка хөй совет хамаатыларын фронтуже чорудуп эгелей бергеш ышкажыгай. Баштайгы бөлүк улусту кыжын үдеп чорутту чоп. Ам чайын дыка хөй кижилер чоруур деп турарын дыңнадым. Авай, 17-18 харлыг оолдарның фронт чоруур дээн дилег билдиряишкинерин Кызылда элчин чери хүлээп ап турар дидир. Мээң билдириишкинимниң карманымда. Ам даарта аппарып берейн дээш — деп чугаалап чорда, Раиса Семеновна хенертен корткан шинчилиг сырбат кылынгаш, арны хуулуп, сандайга барып олуруп алгаш, куду көрнү берген.

— Авай, адыр, элекке мунгарава, бо чылын ноябрь 20-де 17 харлаш, 18-че кирииптер болгай мен. Билдириишкиниң хүлээп алгаи соонда, дораан-на фронтуже чорудуттар эвес, кижиниң шериг албанынга өөредип турда, үелер база эртер-ле болгай — дигилеп, Михаил авазын оожургадырын кызыдып олурган.

— Далашпа, оглум! Баштай ачавыстың дугайын бодап, шеглеп көрээл. Хараал ырак болгай, азы чагаадан бижиир бис бе, оглум?

— Мен чер-ле Хараалче чоруптайн авай. Ам ынаар баарыңны чогум үеэн бодур. Ачам-биле сүмележир херек!

Оглунуң бодалын Раиса Семеновна төпсүнүп, Хараалче кады чоруурунга белеткеп берген. Удаваанда Терзит-Аксы чурттуг, ынчаи Сарыг-Сеп — Хараалдың сураглыг почтачызы, муңгаш-кара салдыг, мөге-ыңырак, чугаакыр, орус сөстү чүгээр билир, анчы Кара-Дарга дээрэи-биле кады нешкилер июнь айда, Хараалче аъттанып-канналр.

Михаил МЕНДУМЕ.
(Улангылыг)

ОЛИМПИАДАНЫҢ ХҮН ДЕМДЕГЛЕЛИНДЕН

Совет спортчулар база катап чеднишкинниг болган. Кенмор хоорайга херээжен хаакчыларның он километрге чарыжынга алдын болгаш мөңгүн медальдар чаалап алган Вида Венцене биле Раиса Сметанинаның соон дарый шак-ла ындыг чеднишкинин эр хаакчылар чедип алган. Херээжен хаакчыларның соонда бир хонук эртикенде Владимир хоорайдан Алексей Прокуроров биле Алма-Атадан Владимир Смирнов 30 километрниң чарыжынга алдын болгаш мөңгүн медальды чаалап алганнар.

Моон мурнунда чигзиниг чокка бирги черни алыр турган швед хаакчылар бо удаада чедишкли чок болган. Олардың иштинден олимпий оюннарының ийи дакпыр чемпиону Гунде Свэн тиилекчиге үш хире минута ойналыпкаш, он дугаар чер алган. Делегей күбегүнүн эдилекчизи Торгни Могрен он бир дугаарын, а база бир олимпий чемпиону Томас Вассберг дөртен ийи дугаар черни алган. Хаакчыларның чедишкин чок болганының бир чылдагааны хаак үстерин тайтыг шилип албаанды.

Ол хүн болган хаакчыларның байырлалынга шанаа спортүүнүң талазы-биле чурттүн дөрт дакпыр чемпиону, Ленинград чурттуг 24 харлыг Юрий Харченко олимпиаданың хүлер медалын чаалап алгаш, киришкен.

Хоккейге бистиң шилиндеп командавыс Австрияның командазын 8:1 санга уткан. Бистиң болукте ойнап турар ескерге ооныар мынчаар төнген: АКШ—ЧССР 5:7, ГФР — Норвегия 7:3.

ФИЛЬМНИ ГОРЬКИЙГЕ ТЫРТТЫРАР

ГОРЬКИЙ СЭТА-ның корреспондентизи Э. Кессарийскийниң дамчыдып турары болза: эртикен чүс чылдың травмайжы, ында олурар гимназистерниң, полицейжилерниң, агайларның болгаш дээрлиерниң бо хүннерде Горькийниң кудумчуларындан көрүп болур. Горькийниң «Ава» романын болгаш оон рассказтарын сөөгаар тыртырып турар «Хоруглуг кижилер» деп дөрт сериялыг уран-чечен фильмниң киржикчилерин ынчаар көстүр.

Романның кол маадырының овуру — чалбыыштыг революстуг, Сормово чурттуг П. Заломов боон турар. Ол «Хоруглуг кижилер» деп аттыг сактыышкыннар номун бижээн. Чаа фильмниң ады оон үнген.

Киноза киргеп түүлдер Алдыы-Новгородта боон турар. Ынчангаш «Мосфильмниң» тыртыпар бригадазын Волгада хоорайда чеде берген ажылдап турар. Ол хоорай Горькийниң аныяк чылдары-биле улуг холбаалыг, ол дугайын чогаалчы бодунуң номнарында уран-чечени-биле бижээн.

Фильмниң сценарийин режиссёр-тургузукчу Глеб Панфилов бижээн. Павел Власовтуң аваазының ролюн Инна Чурикова күүседип турар. Алдыы чыл бурунгаар, ол-ла Г. Панфилов Горькийниң «Васса Железнова» деп чогаалын экранга тургузуп эгелээн, Железновоның ролюн база-ла И. Чурикова күүседип турган. Пролетаржы улуг чогаалчының номнарының талазы-биле эске-даа фильмнерни Волганың эриктеринге тыртыпып турган. Чижээ, «Ава» деп романны режиссёр М. Донской экранчыткан.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Совет урутлар фоңдузунуң Тыва салбырының тургузукчу конференциязын белеткээр болгаш эрттирер талазы-биле оргкомитет ук конференция бо чылдың февраль 20-де СЭКП Тыва обкомунуң Политиктиг чыргыдыышкын бажыңынга 10 шакта болуурун дыннадып тур.

ПРОФЭВИЛЕЛДЕРИНИҢ ОБЛАСТЬ ЧӨВҮЛЕЛИ

май 3-тен 21-ге, июнь 18-тен июль 6-га, июль 7-ден 25-ке, август 11-ден 27-ге, сентябрь 8-тен 25-ке чедир Моол Арат Республика баар туристи болуктерни белеткеп эгелээн. Путёвканың ортаа 375 рубль.

Айтырыгны № 3-29-33 телефон дамчыштыр билип ап болур.

ТЫВА АССР-НИҢ АГРОҮЛЕТПҮРКҮРКОМУНУҢ ӨӨРЕДИЛГЕКУРС КОМБИНАДЫ

Токарь, III класстың автомобиль чолаачызы профессияларга ажылчыннар белеткээри-биле өөреникчилер хүлээп алырын чарлап тур. Өөредири-биле 18 болгаш оон улуг назылыгларны хүлээп алыр. Өөренип киреринүүзээннер бүдүүлге черинден өөредип-биле чоруткаш бижиктиг, хамаатыы болгаш шериг учёдундан үндүр бижиктен паспорттуг болгаш шериг билеттиг болуур.

Өөредилге 1988 чылдың март 1-ден эгелээр.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: 667000, Тыва АССР, Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу 1 в, телефону — 6-14-80.

ГРИППТИ НЕПТЕРЕТПЕҢЕР

Кыш дүжери-биле кады улустуң аразында азырган, чөдүргөн, бажы ааракан, эъля иээн кижилерни бо-ла эскерер бис.

Ам база-ла грипп болгаш тыныш органынын соокка алдып, каданнап аарыыры (ОРЗ) чурттуң тос хоорайында — Москвада, Алма-Атада, Ашхабадта, Улан-Удэде, Читада, Куйбышевте, Воронежте, Тбилисиде, Ташкентиде дээш өскелеп чердерде нептерээн.

ОРЗ-биле ааракан тыныш оруктары каданнап аарыыр, оон чылдагааны гриппиниң вирустары ол оруктарыны хораннаары. Бо чылдагы грипптиң хевири база-да эмчилерге билдингир. Ол дээрге А база В хевириниң вирустары-дыр. Оларга удур эртикен күзүн массалыг тарыышкынны база чоруткан болгай. Тарыышкын аарыгның кедерээринге шаптыктаары чугаажок. Кижилер дүрген-не эмчи дузазын алган тудум, чиигп-биле аарып болур. Грипп — аар аарыг деп чүвени утпас болза эми, ол каданнаар болгаш эки эмнетпес болза, шуут кедерээр.

Инфекция аарыг улустуң дамчыштыр халдап, тарап, нептереп турар. Чугаа үезинде, азырганда, чөдүргенде аарыгның вирустары чараа дамдыларыбиле кады чаштап тараар. Аарыг улус, ылангыя баштайгы хүннерде, дыка халдавырлыг. Чиик хевир-биле ааракан кижилер аарыын эскерт чокка долганлыр кижилерге халдадып чорун бээри хоралыг. Грипп халдаачал, ылангыя бичии уругларга. Ол колдуунда улуг соок үезинде нептерең-гей аарыг.

Грипп чыл санында кадыкшылга болгаш экономикага улуг каражаны чедирип турар. Хууда гигиена, санитар культуразын сагыыры кижилерге чугула. Шак ындыг байдал бистеге черле четпес. Аарыг кижи грипптиг тарадып чорун бээр.

Ам грипп чурумну сагыыры кижи бүрүзүнден негеттинер: эмчини бажыңче чалааш, аарыг кижини тускайлаар, марля масканы ажыглаар, аяк-сававы аңгылаар. Өрээлди агаарладыр, шалаяы өл пөс-биле чодар.

Челбинип аарыыр чоруккa уругларын кара бичезинден-не ада-иелер чаңчыктырып алган болур. Эөлбес кылдыр каът-каът кепкерип каар, ынчап кээрге дадыкпаан организм улам аарыычал болур. Уруглар садтарында, школаларда кадыкшылга ажылы чорбайн турар. Ынчангаш уруглар үргүлүү аарыыр.

Статистиканың көргүзүп турары-биле аларга, грипптеп турарларның 60—65 хуузу 14 хар чедир уруглар болуп турар. Оларны эмнээр хуусаазы-даа узун болгай — 2 неделя чеде бээр. Организмниң бодундан, аарыгның ханызындан бүгү чүүлдер хамаажыр. Грипп кедерээн үеде хоорай бажыннар, кедээ ажыл-агый киллизиниң 3-41-16, социал айтырыглар киллизиниң 3-41-25, корректорларының 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солун келбейн баргавла 2-32-75-че долгаар.

ДҮВҮРЭЭЗИННИГ ХЕВЭЭР

Тес-Хем районнуң девискээринде автотранспорт шимчээшкининде дүвүренчиг айтырыглар бар болуп турар. Бистиң штаттан дашкаар корреспондентивис Моторж Тиргин ол районда КАИ инспектору А. К. Аймаа-биле ужурашкан.

— Районда ниити байдал дүвүренчиг. 1987 чылда орук шимчээшкининге 734 таварылганың түңнелинде он автоавариядан 10 кижи бертик-бежел, аар кемдээшкинге таварышкан, бир кижи амы-тынындан чарылган. 112 чолаачы транспортту эзирик башкарып чораан, КАИ ажылдакчыларынга туттурган. Оларның алдызы 2-3 катап эзирик чорааны ол. Олардан 4 кижини судче шилчиткен. Оларның бирээзи удуртукчу албан-дужаалдыг, ийизи хуу автомашина ээлери, а бир тракторист «Чодураа» совхозтун.

Орук шимчээшкинин сагываан 85 эзирик чолаачы машина башкарар эргезин казыттырган. Он ийи чолаачы күрүне машиналарын амыхууда херээнге ажыглап турган. Оларның бирээзин истелге оргапынче шилчиткен.

Районга автоорук шимчээшкининиң талазы-биле материалдарны тус черниң радиозунга үш удаа, республика солуннарынга база чырыдыш турган бис. Чурттакчылыг суурларга, школаларга, будурулгелерге албан черлериңе лекцияларны, беседаларны, тайылбыр ажылын бистиң ажылдакчыларывыс чорудуп келген.

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур болгаш аликсак-чиксек, ажык-кончаа сүрер чоруктар-биле демиселди күштелдирер, оларны баш бурунгаар болдурбазыбиле район-даа, кедээ Советтер аайы-биле-даа тускай комиссиялар-ла хөй. Ол комиссиялардың ажылының кошкаандан чолаачылар болгаш трактористер ортузунга кижизидилге ажылының четпес тургустунганын үстүнде фактылар хереченип турар.

Районнуң чурттакчылыг коммунал ажыл-агый будурулгеликсирей берген мал. Ангыр, дезер. Хаайы безин эдип турар. Мишаның ону чараш-сынып турары-даа аажок. Оон дүвүреп чылган турар черинге аргамчы-биле дузак салып турган, арай боорда тудуп ап-тырлар. Черликсий берген богба чагдаттас — хояр, чыдыргаар, тевер, кагар. Ону чаажыктырар дээш Бухтуевтер чөгел тетken. Михаил ол богбаны мээңии деп, харын-даа Мелдерис (Мелдерек) деп адай шаап алган. Улуг улустан дилеп турган, тооруктаарын безин соксап каан, Мелдерээн чаңчыктырып — аңаап, азырап, суггарып, бодунга өөредип эгелээн. Чоорту-ла богба Мишага чаңчыгып кел чораан. Мишаның өөрүүрүн түге деңнээр боор! «Мээң Мелдерээм аңаа эвес аът боор оң! Ана Чапаевтиң ой аъды-ла» — дигилеп, мунукааш четтикпес турган.

Мал түве черле өөредилеле.

Хүннер, дүннер ынчаар-ла эртүп, Михаил эр боор, үгаан кирип, өзүп, от-көзүнден, одаг-чадырындан эгелээш, орай-делегейин, Төрээн чуртун одуртур бодап турар от-көс дег, орлан-шөөва доругуп-ла кел чораан.

Үе-шаг база солчуп, чыдың дөрт эргилдээн база-ла халажып, тыл санында алдын күсту ак харлыг кыш солуп келген.

Бии-Хемниң шорааннарлыг, шаараштарлыг терең харлыг дожун өрү чиңге орук-биле шанактыг аъттар конгулуурларын кыргырады чоктап турар. Хүнүүн-не ынчаар өрү чоктап турар, чанган дуруяа дег, хөй шанактарның соо-биле Михаил база базып орган.

Михаил дырбактыг кежи бергүн, хөй дүгүнден кылгаш, чымчак алгы-биле додарлап каан аргыглыг элдиин кедипкен. Чолдак алгы тонун күржаныпкан, эрестии кончуг ыңай-бээр харанып каап, чиик-чиик базып орган. Та, чеже хире базып келген кижи. Бир-ле базып олурда, бичии сууржугаш көстүп келген. Хараал хем аксының адаанда, орус чон чурттакчылыг Үстүү-Оо хем дээр бичии сууржугаш бо.

Дүүнгү аңчылар, балыкчылар, малчыннар, тараажылар Хараалга көжүп чеде бергеш, ам алдынчылар ажылчын аңгы апарган. Ол дээрге оларның амыдырал-чурттталгазынга база бир эргилде болганы чугаажок. Ындыг болза-даа, «Алдын тывыжыче» дээн чамдык орус хамаатыларның ынай-бээр кожүүшкүнү оларның школачыларының өөредилгезинге түр када база моондакты чедирген.

Оон түнелинде Михаил түгле 1939 чылда Сарыг-Сепкиң чеди чыл школазының 5-ки класкын, 1940—1942 чылдарда Кызылдың бир дугаар школазының 6-7 класстарын доозар арталыг болган.

Сарыг-Сепке, Кызылга өөренип турган үелеринде чайгы каникулда Хараадче чаныр чеде бергеш, Михаил аалынга черле аңаа олурбаан: адазы алдын казар күштүг гидравлик дээр суг күжү-биле чер бузар, үстүрер шорга-машинага ажылдап турда, аңаа үргүлүү дузалажып, тывылган алдынны чүп, довураандан арыглаарынга бодунуң чаңгыс классчы эжи Петр Самороковбиле кады алдын тывыжының планын күүседириге ар-хей диртип, дузалажып турган. Ол черниң школазының Уургай эргелелиниге дузалажыры-биле чорудуп турганы улуг шефтериниг киржип, эки ажылдааш, хөй удаа мактадып турган.

— Мен — кыжын өөреникчи, чайын — ажылчын кижи мен — деп, Михаил өөрүнге хөөрээр турган.

Михаил 1940 чылда Сарыг-Сепке таныштарының бажыңынга чурттап турганш, МТС-тиң чанында трактористерниң түр курузунга өөренип киргеш, ону доозуп, моторист-чолаачы деп мергежилдиң шынзылгазын холга алган. Ол тайга черге өскен болгаш, бойдуска бичезинден тура-ла дыка ынак. Адазын эдерип ацнап, балыктап, тооруктап чораанш, эрте назыда-ла чүвени көрүп, ажылга өөрени берген.

1941 чылда школага өөредилгеден дашкаар үелерни таарыштыр ажылгап турганш, база-ла Сарыг-Сепке Михаил радистериниң түр курузун доозуп, радист деп шынзылганы база холга туткан.

Михаилдиң өөредилгеге, эш-өөрүг-биле эп-найыралга телептиин кады өөренип турган классының өөреникчилери бедин-биле үпелеп, хүндүлээр. Ол хөй эш-өөрлүг чораан. Оон эң чоок, аразындан «суг акпас» ынак, чаңгыс классчызы болуп чораан база бир эки кижи, амгы Кызыл хоорай чурттут, персоналдыг пенсионер Петр Михайлович Самороков ол.

Михаил Бухтуевтиң дугайында Петр Самороков мынча деп сактып чугаалаар:

— Михаил менден үш хар улуг чораан: чаңгыс бичии сууржугашка кады ойнап өскеш, бирги класстан 7-ги класска чедир база-ла кады өөренип чордувус. Бистиң чаңгыс чер-чурттувус Михаил Бухтуев онзагай солун бүдүштүг, аажы-чаныыт, бичизинден тура-ла төлептиг, эп-найыралчы, эш-өөрүнге эдлек-эвилең кижи чораан. Кызылга кады өөренип турувуста, Михаил түгле эки, тергиин демдектерлиг өөренип турган эвес, а кайгамчык хөй-ниитичи, ботиндепкейжи. Оон эң-не ынак түүлдеря спорт: хол бөмбүт, чиик атлетика, походтаары, каникул үезинде аът муныры, чайын сиген белеткээри, балыктаары болуп чораан. Михаил ном номчуурунга база дыка ынак чораан кижи. Михаилдиң ол мөзүшнары, төлептит, эрес-дидим аажы-чаңы оон келир үелеги орууна, салым-чаяанынга халас барбаан.

1942 чылдың чазынында Михаил Кызылдың дугаары бир школазының 7-ги класын эки демдектерлиг дооскан. Раиса Семеновна оглунуң 7 класс дооскан херечилелии номчаашш, иениң өөрүшкүзү-биле оглуң ошкап, чыттап, куспактап, кежээки чемин стол кырынга салып, белеткеп берген. Миша 7 класкын доозуп келзе-даа, арай хөг чок, муңгаргай байдалдыг болган. Ону Раиса Семеновна биляп каан:

— Чүү болду, оглум, түге ыдың чиде берди — деп айтырган.

— Аьай, дайын! Немецтер Москва хоорайже халдап турганын радиодан дыңнап тур ышкажывыс түл. Дайынның хүн бүрү күштелип турары биляннып тур. Дыка хөй совет хамаатыларын фронтуже чорудуп эгелей бергеш ышкажыгай. Баштайгы бөлүк улусту кыжын үдеп чорутту чоп. Ам чайын дыка хөй кижилер чоруур деп турарын дыңнадым. Авай, 17-18 харлыг оолдарның фронт чоруур дээн дилег билдиряишкинерин Кызылда элчин чери хүлээп ап турар дидир. Мээң билдириишкинимниң карманымда. Ам даарта аппарып берейн дээш — деп чугаалап чорда, Раиса Семеновна хенертен корткан шинчилиг сырбат кылынгаш, арны хуулуп, сандайга барып олуруп алгаш, куду көрнү берген.

— Авай, адыр, элекке мунгарава, бо чылын ноябрь 20-де 17 харлаш, 18-че кирииптер болгай мен. Билдириишкиниң хүлээп алгаи соонда, дораан-на фронтуже чорудуттар эвес, кижиниң шериг албанынга өөредип турда, үелер база эртер-ле болгай — дигилеп, Михаил авазын оожургадырын кызыдып олурган.

— Далашпа, оглум! Баштай ачавыстың дугайын бодап, шеглеп көрээл. Хараал ырак болгай, азы чагаадан бижиир бис бе, оглум?

— Мен чер-ле Хараалче чоруптайн авай. Ам ынаар баарыңны чогум үеэн бодур. Ачам-биле сүмележир херек!

Оглунуң бодалын Раиса Семеновна төпсүнүп, Хараалче кады чоруурунга белеткеп берген. Удаваанда Терзит-Аксы чурттуг, ынчаи Сарыг-Сеп — Хараалдың сураглыг почтачызы, муңгаш-кара салдыг, мөге-ыңырак, чугаакыр, орус сөстү чүгээр билир, анчы Кара-Дарга дээрэи-биле кады нешкилер июнь айда, Хараалче аъттанып-канналр.

Михаил МЕНДУМЕ.
(Улангылыг)

КАИ экраны

Эрткен чылдың сентябрь 4-те «Тувинская правда» солунга орук шимчээшкининиң айыыл чок чоруунуң дугайында тайылбыр үнген. Маңаа хамаарыштыр чамдык организацияларның удуртукчулары кандыг-даа ажылдарны кылып чорутпаан.

Чолаачыларның мергежилин бедидер курстарны организаставаан. «Е» болгаш «В» категориянның чолаачыларын өөредип турар. Автошколаның филиалдарын кайда-даа организаставаан. Хууда мотоциклдиг кижилерниң 95 хуузу ону башкарар эргези чок. Оларны өөредир айтырыг база тургустунмайн турар.

Районда хөй-ниитн организациялары-биле кады бир демниг ажылды организастап турган, орук шимчээшкинине озал-ондакты, хажыдыышкыннарны болдурбас дээш бүгү тала-биле хемчеглерни алыры бистиң КАИ ажылдакчыларының кол сорулгазы болур.

Телевидение

ФЕВРАЛЬ 18-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — Мультфильмнер. 9.05—«Дириг амытаннар дугайында». 10.05 — «Кирижикчилер». Загорскиде уруглар бажыңының нарын айтырыглары. 2-ги дамчыдылга — «Ажыл эртиишкин». 10.50 — Медээлер. 11.00 — XV кышкы Олимпиада оюннары. Трамплиндеп хаактыг шураашкыннар. Хаак спорту. 5 км. Херээженнер. Хоккей. ССРЭ биле АКШ-тың шилиндек командалары. 14.45—Мульт. фильм. 15.05 — «Мария Ульяновананың Вологдазы». Док. фильм. 15.25 — Медээлер. 15.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.45 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы» 16.30 — XIX Бүгү-эвилел партконференциязынга уткуштур. Теория айтырыглары. 17.15 — XV кышкы Олимпиада оюннары. Хаак спорту. 5 км. Херээженнер. Хоккей. ССРЭ биле АКШ-тың шилиндек командалары. 20.15 — Бөгүн делегейде. 20.35 — И. Стравинский. Концерт. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Сибирь чер дугайында тоожу». Уран-чечен фильм. 23.25— Бөгүн делегейде. 23.35 —00.10 — Вильнюстуң күрүне квартедн ойнаар.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Кызыл Армияның мраажызы». Док. фильм. 8.35; 9.35—А. М. Горький. «Хартыга дугайында ыр». «Буревестник дугайында ыр». 7 класс. 9.05 — Испан дыл. 10.05 —Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 10.35; 11.35—Өг-бүле амыдыралының этиказы болгаш психологиязы. 9 класс. Өг-бүлениң психологтуг климады. 11.05 — Испан дыл. 12.05—«Күзүн база час тургулаар». Уран-чечен фильм. 1-2 сериялары. 14.15 — Медээлер. 14.25 — 15.30 — «Таалант». 3-кү сериязы — «Биле шыйыктыг».

КЫЗЫЛДАН

18.00 — В. Сологуб — «Уян чүректен халап». Кызыл хоорайның аныяк көрүкчүдер театрының шиизи. 19.00— Уругларга фильм. 19.20 — «Тыва черде». Программада: Медээлер. «XIX Бүгү-эвилел партконференцияга уткуштур». «Техника септелгезинге — бедик шыңарыны». 19.50 — Медээлер.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар. чаштар!». 20.15 —

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА А. С. Пушкина

Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың февраль 19 пятница № 42 (13642)

1925 чылда үнезелеттингеп. Өртээ 3 көпеек.

1988 чылдың февраль 17—18-те СЭКП Төп Комитединиң ээлчеглиг Пленуму болуп эрткен. «Ортумак болгаш дээди школаның эдс тургустунуушкунунуң чоруп турарының база ону боттандырар талазы-биле партияның сорулгаларының дугайында» айтырыгны Пленумга чугаалашкан.

СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачев Пленумга делгереңгей чүве чугаалаан.

Пленум чугаалашкан айтырыг болгаш эш М. С. Горбачевтуң чугаазының талазы-биле доктаалдарны хүлээп алган.

СЭКП Төп Комитединиң Пленумунуң дугайында ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

СЭКП Төп Комитединиң ээлчеглиг Пленуму 1988 чылдың февраль 17-де ажылын эгелээн. Пленумну СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачев ажыткан. Пленумга «Ортумак болгаш дээди школаның эде тургустунуушкунунуң чоруп турарының база ону боттандырар талазы-биле партияның сорулгаларының дугайында» айтырыгны чугаалажып көөрү-биле киирген. Бо айтырыг талазы-биле илеткелди СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Е. К. Лигачев кылган.

Илеткел талазы-биле хуралга санал бергеннер: эштер В. И. Ситников — СЭКП Иркутск обкомунуң бирги секретары, Ф. Т. Моргун — Украинаның Компартиязының Полтава обкомунуң бирги секретары, Н. М. Ершова — «Ф. Э. Дзержинский аттыг машина тудуушкун заводу» будүрүлге каттыжыышкынының эптекчизи, Пермь хоорай, В. И. Мироненко — ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары, В. Т. Сайкын — улус депутаттарының Москва хоорай Соединиң күүскомунуң даргазы, В. А. Коптюг — ССРЭ-ниң Эртемнер Академиязының оралакчы президентизи, ССРЭ-ниң ЭА-ның Сибирь салбырының даргазы, К. М. Багиров—Азербайджанның Компартиязының ТК-ның бирги секретары, К. Г. Вайно—Эстонияның Компартиязының ТК-ның бирги секретары, Г. А. Ягодин—ССРЭ-ниң дээди болгаш ортумак тускай өөредилге министри, В. С. Шевченко—Украин ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң даргазы, Н. А. Назарбаев— Казах ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы, В. Г. Колесников — ССРЭ-ниң электроника үлетпүргүнүң министри, Г. М. Марков—ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар черинин даргазы, Ю. Ф. Соловьев — СЭКП Ленинград обкомунуң бирги секретары, Е. Е. Соколов — Белоруссияның Компартиязының ТК-ның бирги секретары, А. В. Власов —ССРЭ-ниң иштики херектер министри, Д. И. Патиашвили —Грузияның Компартиязының ТК-ның бирги секретары, А. А. Логунов — ССРЭ-ниң Эртемнер Академиязының оралакчы президентизи, Москваның М. В. Ломоносов аттыг күрүне университединиң ректору, Г. И. Усманов — СЭКП Татар обкомунуң бирги секретары.

СЭКП ТК-ның Пленуму февраль 18-те бодунуң ажылын уламчылаан.

• • •

СЭКП ТК-ның 1988 чылдың февраль 18-те Пленумунга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, секретары Е. К. Лигачевтуң «Ортумак болгаш дээди школаның эде тургустунуушкунунуң чоруп турарының база ону боттандырар талазы-биле партияның сорулгаларының дугайында» илеткелин чугаалажып көөрүн үргүлчүлээн. Илеткел талазы-биле санал берген эштер: Г. И. Марчук—ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының президентизи, В. И. Зоркальцев—СЭКП Томск обкомунуң бирги секретары, А. Д. Лизичев—Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң Политиктиг кол эргелелиниң начальныгы, Е. М. Чехарин—РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, К. С. Демирчян—Арменияның Компартиязының ТК-ның бирги секретары, С. А. Шалаев—ВЦСПС-тиң даргазы, З. И. Боровикова—Краснодар крайның СЭКП Курганинск райкомунуң бирги секретары, А. П. Думачев—ССРЭ-ниң Профессионал-техниктиг өөредилге талазы-биле күрүне комитединиң даргазы.

СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачев Пленумга делгереңгей чүве чугаалаан. Чугааны солуннарга парлаар.

Пленум чугаалашкан айтырыг талазы-биле делгереңгей доктаалды хүлээп алган болгаш ону солуннарга парлаар.

Пленумга эш М. С. Горбачевтуң чугаазының талазы-биле доктаалды хүлээп алган болгаш ону солуннарга парлаар.

Пленумга организастыг айтырыгларны көрген.

Пленум эш Ю. Д. Маслюковту СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат кылдыр соңгаан.

Пленум СЭКП ТК-ның секретары эш Г. П. Разумовскийни СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнүң кандидадынга соңгаан.

Пленум эш О. Д. Бакланову СЭКП ТК-ның секретарынга соңгаан.

Пленум эш Б. Н. Ельцинни СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат хүлээлгезинден хостаан.

СЭКП ТК-ның Ниити килдизининң эргелекчизи эш В. И. Болдинни, Казах ССР-ниң Амангельды аттыг совхозунуң механизатору эш Н. В. Геллертти, ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары эш В. И. Мироненкону СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидаттардан кежигүнүнче Пленум шилчиткен.

СЭКП ТК-ның Пленуму оон-биле бодунуң ажылын доозкан.

ЧААРТЫЛГАНЫҢ ИДЕОЛОГИЯЗЫН— РЕВОЛЮСЧУ ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУНГА

1988 чылдың февраль 18-те СЭКП ТК-ның Пленумунга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

Эштер!

Эде тургустунуушкунунуң харымсалгалыг үе-чадазында бистиң Пленумувус болуп эрткен турар-дыр. Нииттилел амыдыралының демократчыдыгазы, экономиктиг үлдезин реформа партиядан ажыл-ишкин тодаргай перспективазын негеп турар. Партияның XIX конференциязының концепциязын ажылдап кылып тура Политбюро шлап-ла ону удуртулга болдуруп турар. Партияның стратегтиг ажылынга хөй чүүлдү ол тодарадыр ужурлуг.

Бистиң экономикавыстың, культуравыстың, социал болгаш угаан-бодал амыдыралывыстың хөгжүлдезин тодарадырының оруктарынче кандыгдаа туруш-биле келириивиске кижиниң боду, оон политиктиг болгаш интеллектуалдыг шынары, оон мергежилиг, оон патриотчуг болгаш интернационалчызы, оон чогаадыкчы чоруккa салым-чанары, оон хамаатыг туружу болгаш идепкейлиг чоруу шинтпирлиг фактор болур.

Школага, өөредилгеге болгаш кижизидилгеге хамаарышкан бүгү-ле чүүлдер социализминиң хөгжүлдези-биле, эде тургустунуушкун-биле дорт холбашкан дээрзинге кандыгдаа чигзининг турбас. Оон турлуг оон эң чугула угланыышкыны ол болур. Революция соңгагының баштайгы, эң берге чылдарында В. И. Ленин совет школаны тургузары партияның эң соңгаралдыг болбас херектериниң бирээзин деп санап тургаанын сагыындырайн. Ол шын, чүге дээрге чаа кижини өөредириндең болгаш болур ужурлугул! Өөредилгениң бүгү системазының эде тургустунуушкунунуң үндезин звеноузу мында-дыр эштер.

Өөредилгениң чаа организастаашкыны-дыр, чаа программа-даа, өөредилгенин материал-техниктиг хандырылгазы, ону компьютерлер-биле дериияа-даа дарый херек болуп турары билдингир. Ынчаза-даа бистиң чаштарывыска боттарының билиглерин болгаш боттарының чүректерин берип турар кижилер чокта, улуг ужук-биле адаарывыс Башкы чокта бо бүгү чүүлдер ёзу барымдаалаан болгаш артык күш үнген чүүл болур, ол ёзулуг ажыл-херекке четпейн баар.

Башкы — ол дээрге эде тургустунуушкунуң эң чугула киржикчизи-дир. Бисти ол бүзүрел-биле, быжыг билиг-биле болгаш чүткүл-биле деткиир болза — эде тургустунуушкунга чаа, ёзулуг хөй талалакчылар болгаш демиселичилер, револючу социалистиг херектериниң уламчылакчылары тыптып келир! А бир эвес ёзу барымдаалап деткиир, сагыш амыр, тоомча чок чоруук кандыг социал таптаашкынга, кандыг дедир шинтээшкинге чедиреринг кым билирил?

Амыдыралдың бодунга идегел кажан-даа бары шын: бүгүн ол эде тургустунуушкунуң дылы — шынның дорт, ажык дылы-биле чугаалап турар, а эң эви социал педагогика ол эвес ыйнаан. Ындыг турбуже келир үеде идегелди кол кезиниде бистиң школавыстың ажылы-биле, оон бодунуң эде тургустунуушкунунуң ужурлуг болур ужурдугул! Өөредилгенин бүгү системазының эде тургустунуушкунунуң үндезин звеноузу мында-дыр эштер.

Өөредилгенің чаа организастаашкыны-даа, чаа программа-даа, өөредилгенин материал-техниктиг хандырылгазы, ону компьютерлер-биле дериияа-даа дарый херек болуп турары билдингир. Ынчаза-даа бистиң чаштарывыска боттарының билиглерин болгаш боттарының чүректерин берип турар кижилер чокта, улуг ужук-биле адаарывыс Башкы чокта бо бүгү чүүлдер ёзу барымдаалаан болгаш артык күш үнген чүүл болур, ол ёзулуг ажыл-херекке четпейн баар.

Башкы — ол дээрге эде тургустунуушкунуң эң чугула киржикчизи-дир. Бисти ол бүзүрел-биле, быжыг билиг-биле болгаш чүткүл-биле деткиир болза — эде тургустунуушкунга чаа, ёзулуг хөй талалакчылар болгаш демиселичилер, револючу социалистиг херектериниң уламчылакчылары тыптып келир! А бир эвес ёзу барымдаалап деткиир, сагыш амыр, тоомча чок чоруук кандыг социал таптаашкынга, кандыг дедир шинтээшкинге чедиреринг кым билирил?

Амыдыралдың бодунга идегел кажан-даа бары шын: бүгүн ол эде тургустунуушкунуң дылы — шынның дорт, ажык дылы-биле чугаалап турар, а эң эви социал педагогика ол эвес ыйнаан. Ындыг турбуже келир үеде идегелди кол кезиниде бистиң школавыстың ажылы-биле, оон бодунуң эде тургустунуушкунунуң ужурлуг болур ужурдугул! Өөредилгенин бүгү системазының эде тургустунуушкунунуң үндезин звеноузу мында-дыр эштер.

Өөредилгенің чаа организастаашкыны-даа, чаа программа-даа, өөредилгенин материал-техниктиг хандырылгазы, ону компьютерлер-биле дериияа-даа дарый херек болуп турары билдингир. Ынчаза-даа

ЧААРТЫЛГАНЫҢ ИДЕОЛОГИЯЗЫН — РЕВОЛЮСЧУ ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУНГА

(Үдалчызы. Эгези 1-ги арыда).

70 чылдарның дургузунда бистиң партиявыс болгаш чонувус социализмниң идеяларыбыле хей-аът кирип, ону тургузуп келген. Ынчалза-даа хаштыкы база иштики чылдагаанарның уржуунда бистер чаа инитилел тургузунуң ленинчи принциптерин бүрүн долузу-биле ажыглап шыдаваан бис. Аңаа чангыс кижиге чүдүүр чорук, эргелеп башкарылганың 30 чылдарда тыптып келген дужаан командылоор системазы, бюрократчы, догматиктиг болгаш волюнтаристиң хажыдышкыннары, а 70 чылдарның төнчүзүнде база 80 чылдарның эгезинде — таптаашкыга чедирген инициатива чок болгаш шаптараазының болуушкуннар орта ажык-ла шаптыктазын. Ол болуушкуннар болгаш бистиң үевиске чедип келген ооң артыкчылдары катап эглип келбес кылдыр узуткаттынар аваар.

Бистер социализмден, совет кижилериниң салгалдарының салып тургузун келгени кедиляг нол үндезиннеринден ойталап турар эвес ирги бе дээр чигзинишкиннерге харыы база бо. Чок, социализмден, марксизм-ленинизмден. Чонуң чаалап алганы болгаш кылып бүдүргени бүгү-ле чүүлдерден бистер чангыс базымдаа атказарлавас бис. Ынчаарга бистер аңаа эптежип олурар, догматиктиг, бюрократсыг болгаш волюнтаристиг артымышкыннардан шиитпирлиниле ойталаар бис, чүге дизе, ооң марксизм-ленинизм-биле, ёзулуг социализм-биле бичиндаа инити чүвези чок.

Чогаадыкчы марксизм-ленинизм — ол болза хөгжүп турар дириг амыдыралдың чөптүт, ханы эртем анализи-дир. Чүдэп-даа дедирлеймес, чүнү-даа чажырбас, кандыг-даа шыңдан кортпас, ындыг шүгүмүлекчи анализти берип турар. Чүгле ындыг анализ социализмге чүүлдеш. Ылап эртем ёзуу-биле дилээшкинге кандыг-даа ындыг кызыгаарлаашкыннар чок болгаш турбас-даа ужурлуг. Теорияның айтырыглары кандыг-даа деткеттер-биле шиитпирлеттинмес болгаш шиитпирлеп шыдавас-даа ужурлуг. Уламчылаарыңдыг хостуг чарыш-маргылдаазы херек. Ооң чүгле бистиң хей-инити үзаан-бодалывыска, ажыктыг болуп, ооң чүгле бистиң үевиниң баш бурунгаар көрүп, билип алыр кужувус, мындыг болганда — партияның политиказының тодаразып кылырына идеологтуг үндезини болуп аргавыс ковуп.

Марксизм-ленинизм — ол болза инитилел хөгжүлдезиниң шинчилел биле билип алырыга, коммунистиг тургузуушкунуң практиказынга партийжи арганың эртем баазазы-дыр. Алыс-ла гуманизм сиинниккей сорулгалар, чогаадыкчы эргелээшкин, болуушкуннарны чөптүг болгаш шын үнелеп көөру, бодунга ажык негелдениг база бот-шүгүмүлекчи чорук — ооң негелдезин ол. Бистер боттарывыстың чедимишкиннеривисти болгаш шиитпирлээр ужурлуг чыгыыл келген айтырыгларывысты ылап-ла өөренип, үзаан бодап көөр болгаш совет инитилелдиң эде тургустунуушкуниунуң база чаартылгазының үезинде ажылга ооң түңнел үнүзүрел бодап турар бис. Ынчангаш моон ужурунда эртиккен совет үевисче кичээнгейлиг хаң көрүп турар бис, ынчангаш төөгүнүң айтырыглары бистерни ынчалдыр дүүредип турар.

Партияның болгаш совет инитилелдиң ёзулуг, чөптүг, шынныг төөгүзүн тургузар дугайын чугаалап тура. «Чүнү канчаар бодап турар бис, ынчаш? Бо айтырыг болза, мен бодаарымга, ажык улуг ол ажылдың чугуза чарылбас, кижилерге хамаарышкан чеэзэ болуп турар болгаш чүгле кайы-бир аттарны азап каары, хей черге утпундурган кижилерни хүндүлеп сактып каары-биле кызыгаарлаттынмас. Ужуру чүл дээрге чонуң амыдыралының болгаш демиселивин ёзулуг төөгүзү болуп шын болгаш долу төөгүнү бижиринин айтырыы турүп турар. Ол дээрге төөгү талазы-биле шиитпирлелдериин марксизм-ленинчи методологиязының кол айтырыы-дыр.

Миллион-миллион кижилер канчаар чурттап база ажылдап келгенин, кандыг чүүлдерге идеген чорааның, тиилелгелерин болгаш ашты-рымышкыннарны, ажыдымышкыннарны болгаш частырыглары, өөрүнүг болгаш халаптыг-даа чүүлдерин, массаларның революстуг көдүрүүшкүүн болгаш социалистиг хоойлу-дүрүмнүң үрээшкинин, а харын-даа кем-бүрүүлүг үүлгедиглерин канчаар хамаарыштырып турганың марксизм-ленинчи методологияга үндезилээш, тодаргай көргүзер херек. Ол дээрге улус массаларның ажыл-чорудулгазының түңнелин болуп турар төөгүнү эртемге үндезилеп, материализчи ёзуу-биле көөру болур ийик. Ол дээрге чангыс талаадаар чорүүтү болдурбайн, төөгүнү, ооң бүгү хевирлерин, нарының болгаш чорудээлиин барымдаалап көрбүшаан, тус-тус талаларын хөөретпейн, диалектиктиг ёзуу-биле билири-дир.

Инитилелдиң төөгүзүн марксизчи-ленинчи ёзуу-биле анализтеп көөрү дээрге, шыдамыкка, күжениишкиниит болгаш шүгүмчүлекчи ёзуу-биле ажылдаары-дыр. Ол дээрге үени, талантыны болгаш харыысалгалыг болур чорукту негээр апаар. Бистиң эрткен үевистиң хаалчак, чажыт арыннарын дүрген көөрүн хей-инитиниң четтикпейн күлеп турары черле билдингир. Ынчаарга ол күзээшкин болза болдунган чорудулгаларның бүгү нарынын көргүзүп шыдавас, чүгле кыры-биле кылдынган түңнелдерге чедирип болур бачым чүүлдерни кыла бээринге, үнелеп көрүүшкүннерге кандыг-бир далажыр чорукту болдурарынга агартыышкын болуп шыдавас. Ёзулуг эртем шинчилеллерин кылырының орнунга шынны чырыптайн, шуут-ла карацгыладып келир чайгылчак меге чүүлдерни ында бээр чорукту болдуруп болбас. Ындыг чоруктан чайлаар ужурлуг бис.

Бистиң төөгүвүстүң чаңгыс талаадан, субъективтиг ёзуу-биле үнелеп көрүүшкүнер сөөлгү үеде тыптып келгени-биле холбаштыр сеткили дүвүреп, сагыш човаан инжилерниң хей чагаалары Төп Комитетке, массалыг информация чепсектериниң редакциязарынга кээп турар. Чартык чүс чыл бурунгаар болуушкуннарның дугайында кижилер богунгу айтырыглар мышкаш, изин-биле сонуургалдыг бижип турар. Ийе, ында кандыг-даа элдептиг чүве чок-ла карын. Биске эң-не кол чүүлдүң дугайында — социализмни канчаар көөр дугайында, чонның маадырлыг тиилелгелери-биле чергелештир аңаа удур кем-херек үүлгедиглери канчап болдуна бергенинин дугайында чугаа болуп турар.

Бистерниң шуптувуска нарын бо айтырыга хамаарыштыр чүнү чугаалап болуруа? Социализмниң боттуг көстүшкүнүнерин оны хамыткан чүүлдерден, боттуг чылдагааннар-биле болдунган чүүлдерни субъективтиг фактор-биле болдунган чүүлдерден ылгадыр тодаргай көөрү эргежок чугула. Ынчаарга бо турушту ёзугаар бистиң төөгүвүстү ылаптыг шинчилээрин СЭКП-ниң XX съездизиниң сөөлүнде эчизинге чедир кылбаанны дыка хомуданчыг-дыр. Бо нарын айтырыларга оон соңгаар дегбейн, оларны оюп эртерин оралдажып келген. Ынчалзажок идея талазы-биле амыдыралга хос чер турбас ужурлуг. Ол хос чер чаржынчыг хоозун чүүлдер-биле азы шуут-ла өжээтен идеология-биле ишгелип турган. Амгы үеде кол чүүл — шолээп, боттуг ажылдаарынга байдалдарны тургузары, бистиң төөгүвүстүң айтырыларын чугаалажып көөрүнге хамыктың мурнунда чонның бодуинң идепкейлиг киржиринге, а ол дээрге — ону кижизидеринге, төөгүну шын медереп билир чорукка, ону кижизидеринге идиглиг ол ажылдың ажыкчарлыг чоруун хандырарыдыр.

Бистиң төөгүвүсче катап көрүүшкүн болза эрткен үени анаа-ла сонуургааны-биле болдуна бербээн дээрзин база катап онзалап демдеглээр бодай-дыр мен, эштер. Төөгүвүсче катап эглип көөрүнүң бөгүнгү ажылга эде тургустунуушкуниүң сорулгаларын шиитпирлээринге амыдыралчы эргежок чугула болуп турар. «Социализмни улам-на сайзырангайжыдар!» деп лозуунну чарлаан бис, үнелиг кандыг чүүлдер болгаш принциптер амгы үеде ёзулуг социалистиг болуп турарын сайгарып, билип алыр ужурлуг бис.

Чаартылганың төөгүдүг чадаларынче социализм көдүлүп үнген. Ынчанташ бүгү чүүлдер чаартынып турар. Практика-даа, теория-даа. Ооң-биле кады эде тургустунуушкун база чаартынып турар — ол дээрге бистиң ооң мурнунда социал-экономиктиг болгаш үзаан-бодал бүгү хөгжүлдезиниң түңнели, моондан болу берген бүгү чүүлдерден хосталып турарывыс амгы үеде «ойталаашкынын ойталаарынын» бир янзы фаза-чадазы-дыр. Эде тургустунуушкуниүң үзаан-бодал хемчээшкиннерин ап көөр болза, ол дээрге социалистиг үнелиг чүүлдериниң кайгамчык удур уржуудазын, оларның арагында кол чүүлдү — күш-ажыл кижизин үнелеп көөрүн бүгүдениң караанга көзүлдүр долу хемчээлдиг кылдыр катап тургузар дээн шиитпирлиг оралдажышкыннарның бирээзидир. Бюрократизмниң дадыл социализмниң үнелиг чүүлдеринден болгаш идеалдарындан арылыр узуткаар, кижиниң эң чаагай, тургузукчу күштерин солуурун оралдашкан кижизиг эвес, бүжар бүгү чүүлдерден ол күштерин арыглаар, хостаар, кижиниң үзаан-бодал чечектелиишкинин хандырар херек.

Парад эрттирерде мшкаш, деңнештирилгениң оруу-биле эвес, а кижилерниң янзы-бүрү аргаларынга, чүткүлдеринге, эрге-ажыктарынга, мергежилдеринге үнелезилээш, оларны херек кырында сырый каттыштырып шыдаар идеяларны инитилелге эде тургустунуушкун саналдап турар. Эде тургустунуушкун болза кижи бүрүзүнүң билингиринге, үзаанынга болгаш дуржулгазынга, кижилериниң эң эки мозу-шынарларынга даянып турар. Кижилерни амыдырал-биле, инитилел чаартылгаларынга киржиринің хуузунда дуржулгазы-биле кижизилеринге эң-не улуг аргаларны эде тургустунуушкун ажыдып берип турар. Чүгле ажыдып берип турар эвес. Ол аргаларны боттуу-биле, херек кырында ажыглаарын эде тургустунуушкун негеп турар. Эде тургустунуушкуниүң алыс утказы чогум-на ында.

Ооң бо кол угланышкынында ажыл-херек ам канчаар чоруп турарыл? Практиктиг экономикага, демократизга, ажык-чарлыг чорукка кижилер өөренип ап турар. Идепкей чок эвес, а ажыл-агыйны башкарарының чаа методтарын шингээдип алырынга херек кырынга киришпишаан, өөренип ап турар. Эде тургустунуушкун деп чүл дээр-зин, чүрттап база ажылдап турары тодаргай байдалдарда оларның канчаар ажылдаарын эде тургустунуушкуниүң негеп турарын кижилер партия хуралдарынга, массалыг информацияның чепсектеринге маргылдааларны, саналоналарның үскүлежиишкинин дамчыштыр хуузунда практиказынга билип ап турар.

Шилип алышкынның мурнунга кижини амыдырал болду доктаамал тургузуп турар. Бригаданың, цехтиң, бүдүрүлге черинің бүгү коллективиниң ажылын организаставышаан, кандыг хевирлерни шилип алырыл? Күш-ажылды канчаар төлээрил, удуртукчу кылдыр кымны соңгуп алырыл, кымга чүнү идеген, бүзүрел болурул? Холбааглыг бүдүрүлгелер-биле харылзааларны канчаар тургузарыл? Инитилел амыдыралында, литературада болгаш уран чүүлде чаа болуушкуннарны канчаар көөрүл? Азы эрги, инчалзажок чаңчыкпаан талаалары бөгүн көстүп келген болуушкуннарны канчаар көөрүл? Ындыг айтырыглар эвээш эвес болгаш кижиниң мурнунга хүн бүрүде тургустунуп кээп турар. Шилип алырының эргежок чугулазы амгы үеде кижиниң, ооң бодаашкыннарының болгаш ажыл-чаңының идепкейлиин, бот-тускайлаң чоруун болдуруп, сорук киирип турар. Бо талазы-биле маргылдаалыг кыры-биле көрдүнген ам-даа хей чүүлдер бар. Инчалзажок үзаазылалдыг үндезин, үези келген чүүлдерни чөптүг-биле шиитпирлээри, социализмниң принциптеринге дүүшкен хүн бүрүүнүң таарымчалыг амыдыралы бодунуң херээн чедип алыр.

Кол чүүл дээрге, демократчыдылга-дыр, эштер. Ол дээрге эде тургустунуушкуниүң алыс сорулгаларын чедип алырының шиитпирлиг чепсээ-лир. Социализмниң ленинчи концепциязының алыс утказынга демократчыдылга дүүжүп турар. Чедип алыр дээш Октябрь революциязын боттандырган идеалдарга бис. тиң инитилеливистиң чедеринге арганы демократчыдылга бээр. Инитилел амыдыралының бүгү талаларын ханызы-биле чаартынырга, башкарылганың болгаш бот-башкарылганың чорудулгаларынга кижи факторун чүгле демократчыдылганы дамчыштыр долу хемчээлге киириштирип болур дээрзин бүгү партияга тодаргай биляеп турарды эргежок чугула. Хамызы-биле дазылданып сиинниккен сонуургал чок чорукту чүгле демократчыдылганы болгаш ажык-чарлыг чорукту дамчыштыр чайладып, ажылчы чонның социал-политиктиг идепкейлиинге күүчүлүг идигни берип болур. Инитилелдиң бүгү ажыл-херектеринге ажылчы чонның чүгле сонуургалдыг болгаш мергежилдиг киржилгезин дамчыштыр социализмниң биянныг эчис сорулгалары боттанып болур.

Совет социалистиг демократияга хамаарыштыр ленинчи идеяларның, бодаларның болгаш практиктиг сүмелериниң бүгү эртинезин теорияга-даа, ылангыя практикага-даа эчилиинге чедир шиигээдип албайн, эрткен үеде кайы хире хей чүүлдерни чидиргенивисти ам ханызы-биле медереп билип турар-дыр бис. Ону онзалап демдеглээри чүгула-дыр, эштер. Чамдык кижилер шыжыгып, бистерни мынчаар сагындырып турганнар: саңдараашкынныг байдалды демократия болдурә баар чадавас. Ынчаарга чогум чүнүн дүтайында ол кижилер сагышсырап турганнарыл, көрээп. Инитилелге амыдыралчы чүгле-ле чүвени «холга моөңней тудуп алыр». бүгү-ле ажыл-херектерге эң дээди чагырга болур, күш-биле албадаарының арга-хевириң-биле хөделир деп чаңчылдар илерең турары илдең. Херек кырында алырга, олар оон аңгы аргаларны хүлээп көрбейн-даа турар. Кижилерниң өзүп турар идепкейи оларны шуут-ла коргудуп турар.

Ынчалзажок мындыг бүгүлдү бижыы-биле удуртулга болдурар херек — эде тургустунуушкуниүң чаа үечадазында партия бодуның удуртукчу, авангардчы ролюн ажылдың чүгле демократчы аргаларын ажыглап тура хандырып шыдаар, чүгле ынчан массаларны ханы чаартылгаларже бодуның соо-биле эдертип болур. Бис кижилерниң инициативазын, чогаадыкчы чоруун, бот-тускайлаңын долузу-биле ажыдып, орук берип шыдаваанывыстан дыка хойнуг чидирип келген болгаш ам-даа чидирип турар бис. Чогум-на мында эде тургустунуушкуниүң эң улуг, эң берге, ынчалзажок эң чүгула сорулгазы туруп турар. Ону шиитпирлээринге богун, хоорединг чок, бүгү-ле чүве үүлп турар. Инициатива чокка, чогаадыкчы кижилер чокка кандыг-даа бурунгаар шимчээшкин болдунмас. Оон эрткеш — революсчу оскерилгелер болдунмас. Мону чүге чугаалап тур сен дээр болза, инициативаны ажыл-херек кырында удурланып көөр, хүлээп көрбес чорукта-биле ховар эвес таварыжып турар бис. Ооң кадында дыка хей таварылгаларда херектиң ужур-човүн сайгарып көөрүн-даа күзевес, а инициатива үндурген кижини кара ожегээр соксадырыбиле чылдактар тывар болгай. Ам дээрезинде ол дыка нептерээн болуушкун. Мындыг байдал-биле бис эптежип шыдавас бис. Оон башка эде тургустунуушкун бурунгаарлавас. Бо бүгүнү бис медереп билген турар ужурлуг бис, инитилелге инициативаны хөгжүдерин бүгү аргалар-биле деткиири эргежок чугула. Бөгүн бисте он-он муң чаартыкчылар, дидим, тыптының чоруур, инициативалыг, чаа чүүлдерден кортпас кижилер бар. А олар даарта безин чүс-чүс муң, соңгузу хүн — миллион-миллион болур ужурлуг.

Социализм — ол дээрге инициативалыг кижилерниң инитилели-дир. А социализмни бодун ап көөр болза — ол дээрге төөгүде эң өндүр улуг инициатива-дыр. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, инициатива — шаптык, доктар эвес, амыдыралга эптештинмес чүүл эвес, кандыг-ла бир кампания эвес, а депшилгениң эң чугула чарылбас негелдези-дир.

Демократчыдылганың болгаш ажык-чарлыг чоруктуң чорудулгаларының улам калбарарынга партийжи пропаганда болгаш агитация, массалыг информацияның чепсектери кайгамчык улуг рольдуг. Ажыы-биле чугаалаарга, эштер, бистиң пропагандистеривистиң лекторларывыстың идеология ажылдакчыларының хей санныг армиязының чорудуп турар улуг ажыл-чорудулгазының түңнелдерин бис ам-даа шала тыртым, дыка хей кезиинде арай чедир үнелеп көрбейн баар бис. А херек кырында оларның сөзу-биле партияның идеялары, инитилелди чаартырының идеялары кижилерниң угаан-бодалын, сагыш-сеткилин чаалап ап турар.

Бистиң солуннарывыс, инитилел-политиктиг болгаш уран-чечен журналдарывыс, телевидение, радио, лекция пропагандазы, мурнакчылар-биле, эде тургустунуушкуниүң «орук идекчилери-биле» дорт ужуражышкыннар чаа хамаарылганы, байдалды тургузарынга, угаан-бодалды чаарты үүлаарынга, эде тургустунуушкуниүң бүгү талаларынче кичээнгейни көдүрерине болгаш ямзы-бүрү саналоналды чыыш, моөнээринге эвээш эвести кылган болгаш кылып-даа турар деп чугаалаар ужурлуг мен.

Парлалга болгаш телевидение ажык-чарлыг чоруктуң одун бодалдыы-биле азы чедир билбези, шыдавазы-биле эде тургустунуушкунга удурланып база шаптыктап турарларга удур углап турарлар. Энтузиастарны деткип, оларның дуржулгазын нептередип, бүгү сагыш-сеткилинден чаа ёзуубиле ажылдаарынче сиинниккен, ёзуулуг боттуг ажыл-херекке частырыглар кылырындан коргпас, эде тургустунуушкун улам-на бурунгаарлазын дээш бодуңуң хууда харыысалгазын билир кижилерни чөптүг эвес чүүлдерден хамгалап турарлар.

Массалыг информацияның чепсектериниң шак ындыг ажылын бистиң деткип турарывыстың дугайын СЭКП ТК-га болган ужуражышкынларга чугаалап турган болгай мен. Ол дээрге мында бүгү чүве шупту ёзуу эки деп турары ол эвес болдур ийин. Партияның болгаш чонның шиитпирлеп турар сорулгаларының бүгү нарының болгаш чаартыкчы болуп турарын массалыг информацияның чепсектери чамдыкта чедир көргүзүп шыдавайн турар. Журналдарга, солуннарга сула салдыныышкынныр ийи-чаңгыс бо-ла көстүүлеп келир — хөөредишкин киниреринден тыртынып шыдавайн баары, амгы болгаш эрткен үениң болуушкуннарына кызыы үнелелдер бээри, бөлүглежир хевириниң илерээшкиннери ам-даа таваржып турар. Күш-ажылчы коллективтерде, хоорайларда болгаш районнарда, областтарда болгаш республикаларда, төлте-даа эде тургустунуушкуниүң дуржулгазының дугайында материалдар элээн хей апарза-даа, олар ам-даа дыка эвээш. Эде тургустунуушкуниүң нарын, берге байдалдыг чоруп турары, дилээшкиннер-биле холбашканы билдингир. Ынчалзажок эде тургустунуушкуниүң хөрээн бис, ооң айтырыгларын болгаш эки талалыг түңнелдерин сайгарып көрбүшаан, шиитпирлиг болгаш быжыыбиле бурунгаарладыр бис. Массалыг информацияның чепсектериниң кичээнгейи ынаар хаара туттунган турар ужурлуг.

Эштер! Демократчыдылганың чорудуу бистиң инитилелге хоойлудар сагыырының дугайында айтырыгны чидиң-биле тургузуп турар. В. И. Ленинниң кам-хайыра чокка демисежип чорааның эрге-хоойлуну херекке албас чоруктар дужаан-башкарарының аргаларының ажыглаттынып турарының байдалдарында дыка нептерээн турган. Чүге дээрге, бир талазында, эмин эрттир төпчүдүлге болгаш албан-дужаал ажыглаары, өске талазында — түс чернің эрге-ажыын тыртары эрге-хоойлу чүрүмүнга эптежири чогенчиг болгай. Оларга Шедринниң «хоорай чагырыкчыларын хоойлулар-биле кызазының дүтайында» хоойлужудулганы бүгү сагыжыбиле үр-ле манап келген хоорай чагырыкчызының бодал-сарыылы дыка тааржыр ийик.

Эде тургустунуушкун шак ындыг кара туразындалаашкынның болгаш эрге-дужаалыраң чоруктарның оруунга күчүлүг демократчы моондакты салып, бүгү органнарны болгаш бүгү кадрларны боттарының хөделиишкиннерин эрге-хоойлубиле доктаамал дүүштүрериниче албадап турар. Дыка хей кижилер аңаа чаңчыкпаан. Ынчалзажок чаңчыгар апаар. Бис эде тургустунуушкуниүң эрге-хоойлу быраларын быжыглаарынче шугумну быжыы-биле чорудар, а чүнүң-даа мурнунда күрүне будүрүлгезиниң дугайында хоойлуну болгаш экономиктиг реформаның оске-даа хоойлужудулга актыларын янзы-бүрү хевирлыг ведомство саавырлары болгаш айтыышкынныры-биле будалдырарындан камгалаар ужурлуг бис.

Инитилелди демократчыдарын улам ыцай ханылаадырының угланыышкыны социалистиг эрге-хоойлуну чайгылыш чок быжыглаарын негеп турар. Чонның эрге-чагыргазы — ол дээрге ооң күзел-чүткүлүн илередип турар хоойлуларның долу болгаш кызыгаар чок күштүг болуру ол. Чогум-на ынчангаш мен бистиң бо Пленумувуска чугаалаттынган чүрттакчы чонның бүгү кезектерде, төпте болгаш черлерде бистиң бүгү кадрлаарывысты хаара тудуп турар чаңгыс аай комплекстиг инити күрүне ужур-дузалыг программа болур юридиктиг бүгү-инити өөредилгезин организастаарының идеязын шиитпирлин-биле деткиксеп турар ужурум ол.

Инитиэи-биле бистер, эштер, демократчыдылга чорудулгалары кедизинде барын кайы хире түңнелдерлиг апаарын, партияның болгаш күрүнениң ажыл-чорудулгазынга, кадрларның ажыылынга, бистиң чүртүвүстүң бүгү хамаатыларының амыдыралынга болгаш күш-ажылынга хамаарыжып турар айтырыгларны кайы хире чаазы-биле салып турарының дугайын боттарывыс ам-даа долузу-биле эскербейн турар боор бис. Социалистиг инитилелди шиитпирлин-биле демократчыдарының эргежок чугулазын хүлээп көрбези азы чедир үнелевези — ол болза чонга бүзүревези, ооң социализмге бердингенинге бүзүревезинден өске чүве эвес-тир.

Революстуг чаартылгалар культура, инитилелдиң угаан-бодал амыдыралының айтырыгларынче чайлаш чок хамылап кирер.

Дүүнгү болгаш бөгүнгү саналдарга бо айтырыгны эштерниң калбак болгаш сонуургалдыы-биле тургузуп турганын дыңнаары өөрүнчүг болду. Чонның инити культуразын бедидер дугайында сагыш салыышкын бистиң Пленумувуска дыка дыңзыг дыңналып турду. Санал берген кижилер ол дугайын школаның янзы-бүрү эртемнерин башкылаарының үе-шагын хуваарында холбаштырып, ортумак болгаш дээди өөредилгениң шынарын бедидерининң эргежок чугулазынга холбаштырып, амгы үениң техниктиг депшилгезининң хереглелдерибиле холбаштырып чугаалаалар. Ол дугайын амгы үеде литература болгаш уран чүүлдүң, инитизи-биле уран-чечен чогаадылганың ролюнүң талазы-биле, ог-бүлеге культура талазы-биле, адактың соонда партия ажылының сорулгалары-биле холбаштырып чугаалаалар. Айтырыгны инчаар тургускан чорук дүрүм ёзугаар боон турар, чүге дизе, кижилерже дидими-биле, коргуш чок чоокшулаары, оларның-биле кады кандыг-даа айтырыгларны шиитпирлээри чугула. Бүгү чүвени эскерип көөр херек: тыртылыышкынның күштери үзаан-бодал талазында база бар боон турар. Харын-даа ында өске черлерден артыкшылдыг боон турар чадавас.

Чамдык кижилерге өөренген чаңчыл аайы-биле чурттап, ооң бүгү хевирлерин, нарының болгаш чорудээлиин барымдаалап көрбүшаан, тус-тус талаларын хөөретпейн, диалектиктиг ёзуу-биле билири-дир.

Инитилелдиң төөгүзүн марксизчи-ленинчи ёзуу-биле анализтеп көөрү дээрге, шыдамыкка, күжениишкиниит болгаш шүгүмчүлекчи ёзуу-биле ажылдаары-дыр. Ол дээрге үени, талантыны болгаш харыысалгалыг болур чорукту негээр апаар. Бистиң эрткен үевистиң хаалчак, чажыт арыннарын дүрген көөрүн хей-инитиниң четтикпейн күлеп турары черле билдингир. Ынчаарга ол күзээшкин болза болдунган чорудулгаларның бүгү нарынын көргүзүп шыдавас, чүгле кыры-биле кылдынган түңнелдерге чедирип болур бачым чүүлдерни кыла бээринге, үнелеп көрүүшкүннерге кандыг-бир далажыр чорукту болдурарынга агартыышкын болуп шыдавас. Ёзулуг эртем шинчилеллерин кылырының орнунга шынны чырыптайн, шуут-ла карацгыладып келир чайгылчак меге чүүлдерни ында бээр чорукту болдуруп болбас. Ындыг чоруктан чайлаар ужурлуг бис.

Бистиң төөгүвүстү чаңгыс талаадан, субъективтиг ёзуу-биле үнелеп көрүүшкүнер сөөлгү үеде тыптып келгени-биле холбаштыр сеткили дүвүреп, сагыш човаан инжилерниң хей чагаалары Төп Комитетке, массалыг информация чепсектериниң редакциязарынга кээп турар. Чартык чүс чыл бурунгаар болуушкуннарның дугайында кижилер богунгу айтырыглар мышкаш, изин-биле сонуургалдыг бижип турар. Ийе, ында кандыг-даа элдептиг чүве чок-ла карын. Биске эң-не кол чүүлдүң дугайында — социализмни канчаар көөр дугайында, чонның маадырлыг тиилелгелери-биле чергелештир аңаа удур кем-херек үүлгедиглери канчап болдуна бергенинин дугайында чугаа болуп турар.

Бистерниң шуптувуска нарын бо айтырыга хамаарыштыр чүнү чугаалап болуруа? Социализмниң боттуг көстүшкүнүнерин оны хамыткан чүүлдерден, боттуг чылдагааннар-биле болдунган чүүлдерни субъективтиг фактор-биле болдунган чүүлдерден ылгадыр тодаргай көөрү эргежок чугула. Ынчаарга бо турушту ёзугаар бистиң төөгүвүстү ылаптыг шинчилээрин СЭКП-ниң XX съездизиниң сөөлүнде эчизинге чедир кылбаанны дыка хомуданчыг-дыр. Бо нарын айтырыларга оон соңгаар дегбейн, оларны оюп эртерин оралдажып келген. Ынчалзажок идея талазы-биле амыдыралга хос чер турбас ужурлуг. Ол хос чер чаржынчыг хоозун чүүлдер-биле азы шуут-ла өжээтен идеология-биле ишгелип турган. Амгы үеде кол чүүл — шолээп, боттуг ажылдаарынга байдалдарны тургузары, бистиң төөгүвүстүң айтырыларын чугаалажып көөрүнге хамыктың мурнунда чонның бодуинң идепкейлиг киржиринге, а ол дээрге — ону кижизидеринге, төөгүну шын медереп билир чорукка, ону кижизидеринге идиглиг ол ажылдың ажыкчарлыг чоруун хандырарыдыр.

Бистиң төөгүвүсче катап көрүүшкүн болза эрткен үени анаа-ла сонуургааны-биле болдуна бербээн дээрзин база катап онзалап демдеглээр бодай-дыр мен, эштер. Төөгүвүсче катап эглип көөрүнүң бөгүнгү ажылга эде тургустунуушкуниүң сорулгаларын шиитпирлээринге амыдыралчы эргежок чугула болуп турар. «Социализмни улам-на сайзырангайжыдар!» деп лозуунну чарлаан бис, үнелиг кандыг чүүлдер болгаш принциптер амгы үеде ёзулуг социалистиг болуп турарын сайгарып, билип алыр ужурлуг бис.

Чаартылганың төөгүдүг чадаларынче социализм көдүлүп үнген. Ынчанташ бүгү чүүлдер чаартынып турар. Практика-даа, теория-даа. Ооң-биле кады эде тургустунуушкун база чаартынып турар — ол дээрге бистиң ооң мурнунда социал-экономиктиг болгаш үзаан-бодал бүгү хөгжүлдезиниң түңнели, моондан болу берген бүгү чүүлдерден хосталып турарывыс амгы үеде «ойталаашкынын ойталаарынын» бир янзы фаза-чадазы-дыр. Эде тургустунуушкуниүң үзаан-бодал хемчээшкиннерин ап көөр болза, ол дээрге социалистиг үнелиг чүүлдериниң кайгамчык удур уржуудазын, оларның арагында кол чүүлдү — күш-ажыл кижизин үнелеп көөрүн бүгүдениң караанга көзүлдүр долу хемчээлдиг кылдыр катап тургузар дээн шиитпирлиг оралдажышкыннарның бирээзидир. Бюрократизмниң дадыл социализмниң үнелиг чүүлдеринден болгаш идеалдарындан арылыр узуткаар, кижиниң эң чаагай, тургузукчу күштерин солуурун оралдашкан кижизиг эвес, бүжар бүгү чүүлдерден ол күштерин арыглаар, хостаар, кижиниң үзаан-бодал чечектелиишкинин хандырар херек.

Парад эрттирерде мшкаш, деңнештирилгениң оруу-биле эвес, а кижилерниң янзы-бүрү аргаларынга, чүткүлдеринге, эрге-ажыктарынга, мергежилдеринге үнелезилээш, оларны херек кырында сырый каттыштырып шыдаар идеяларны инитилелге эде тургустунуушкун саналдап турар. Эде тургустунуушкун болза кижи бүрүзүнүң билингиринге, үзаанынга болгаш дуржулгазынга, кижилериниң эң эки мозу-шынарларынга даянып турар. Кижилерни амыдырал-биле, инитилел чаартылгаларынга киржиринің хуузунда дуржулгазы-биле кижизилеринге эң-не улуг аргаларны эде тургустунуушкун ажыдып берип турар. Чүгле ажыдып берип турар эвес. Ол аргаларны боттуу-биле, херек кырында ажыглаарын эде тургустунуушкун негеп турар. Эде тургустунуушкуниүң алыс утказы чогум-на ында.

Ооң бо кол угланышкынында ажыл-херек ам канчаар чоруп турарыл? Практиктиг экономикага, демократизга, ажык-чарлыг чоруккa кижилер өөренип ап турар. Идепкей чок эвес, а ажыл-агыйны башкарарының чаа методтарын шингээдип алырынга херек кырынга киришпишаан, өөренип ап турар. Эде тургустунуушкун деп чүл дээрзин, чүрттап база ажылдап турары тодаргай байдалдарда оларның канчаар ажылдаарын эде тургустунуушкуниүң негеп турарын кижилер партия хуралдарынга, массалыг информацияның чепсектеринге маргылдааларны, саналоналарның үскүлежиишкинин дамчыштыр хуузунда практиказынга билип ап турар.

Шилип алышкынның мурнунга кижини амыдырал болду доктаамал тургузуп турар. Бригаданың, цехтиң, бүдүрүлге черинің бүгү коллективиниң ажылын организаставышаан, кандыг хевирлерни шилип алырыл? Күш-ажылды канчаар төлээрил, удуртукчу кылдыр кымны соңгуп алырыл, кымга чүнү идеген, бүзүрел болурул? Холбааглыг бүдүрүлгелер-биле харылзааларны канчаар тургузарыл? Инитилел амыдыралында, литературада болгаш уран чүүлде чаа болуушкуннарны канчаар көөрүл? Азы эрги, инчалзажок чаңчыкпаан талаалары бөгүн көстүп келген болуушкуннарны канчаар көөрүл? Ындыг айтырыглар эвээш эвес болгаш кижиниң мурнунга хүн бүрүде тургустунуп кээп турар. Шилип алырының эргежок чугулазы амгы үеде кижиниң, ооң бодаашкыннарының болгаш ажыл-чаңының идепкейлиин, бот-тускайлаң чоруун болдуруп, сорук киирип турар. Бо талазы-биле маргылдааалыг кыры-биле көрдүнген ам-даа хей чүүлдер бар. Инчалзажок үзаазылалдыг үндезин, үези келген чүүлдерни чөптүг-биле шиитпирлээри, социализмниң принциптеринге дүүшкен хүн бүрүүнүң таарымчалыг амыдыралы бодунуң херээн чедип алыр.

Кол чүүл дээрге, демократчыдылга-дыр, эштер. Ол дээрге эде тургустунуушкуниүң алыс сорулгаларын чедип алырының шиитпирлиг чепсээ-лир. Социализмниң ленинчи концепциязының алыс утказынга демократчыдылга дүүжүп турар. Чедип алыр дээш Октябрь революциязын боттандырган идеалдарга бис. тиң инитилеливистиң чедеринге арганы демократчыдылга бээр. Инитилел амыдыралының бүгү талаларын ханызы-биле чаартынырга, башкарылганың болгаш бот-башкарылганың чорудулгаларынга кижи факторун чүгле демократчыдылганы дамчыштыр долу хемчээлге киириштирип болур дээрзин бүгү партияга тодаргай биляеп турарды эргежок чугула. Хамызы-биле дазылданып сиинниккен сонуургал чок чорукту чүгле демократчыдылганы болгаш ажык-чарлыг чоруктуң дамчыштыр чайладып, ажылчы чонның социал-политиктиг идепкейлиинге күүчүлүг идигни берип болур. Инитилелдиң бүгү ажыл-херектеринге ажылчы чонның чүгле сонуургалдыг болгаш мергежилдиг киржилгезин дамчыштыр социализмниң биянныг эчис сорулгалары боттанып болур.

Совет социалистиг демократияга хамаарыштыр ленинчи идеяларның, бодаларның болгаш практиктиг сүмелериниң бүгү эртинезин теорияга-даа, ылангыя практикага-даа эчилиинге чедир шиигээдип албайн, эрткен үеде кайы хире хей чүүлдерни чидиргенивисти ам ханызы-биле медереп билип турар-дыр бис. Ону онзалап демдеглээри чүгула-дыр, эштер. Чамдык кижилер шыжыгып, бистерни мынчаар сагындырып турганнар: саңдараашкынныг байдалды демократия болдурә баар чадавас. Ынчаарга чогум чүнүн дүтайында ол кижилер сагышсырап турганнарыл, көрээп. Инитилелге амыдыралчы чүгле-ле чүвени «холга моөңней тудуп алыр». бүгү-ле ажыл-херектерге эң дээди чагырга болур, күш-биле албадаарының арга-хевириң-биле хөделир деп чаңчылдар илерең турары илдең. Херек кырында алырга, олар оон аңгы аргаларны хүлээп көрбейн-даа турар. Кижилерниң өзүп турар идепкейи оларны шуут-ла коргудуп тур

ЧААРТЫЛГАНЫҢ ИДЕОЛОГИЯЗЫН — РЕВОЛЮСЧУ ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУНГА

(Уланчызы. Эгези 1.гн. 2-гн арыннарда).

Эштер! Экономиктиг үндезин реформа бистиң мурнувуска хөй, чаа, ооң иштинде өөренип көөрүн болгаш шиитпирлээрин негеп турар идеологтуг айтырыгларны салган. Ол реформа калбак делгемче үнүп, херек кырында улус ажыл-агыйының бүгү талаларын хаара туда берген деп бөгүн чугаалап болур бис. Планнаашкының, бот-акшаланыышкының, бот-башкарылганың күш-ажылдың төлевириниң чаа методтарын массалыышкыныбиле шингээдип алыры эгелээн. Эргелеп башкарылганың организастыг тургузуу эде тургустунуп турар. Экономикада байдалдың чаа чүүлү болза, янзы-бүрү адырларда кооперацияның хүүда күш-ажыл ажыл-чорудулганың өзүп эгелээни болур. Херектиң алыс утказы-биле алырга, социалистиг экономиканың кооперация сектору чаа үндезинге тургустунуп эгелээн.

Эргелеп башкарылганың болгаш ажыл-агый чорударының принциптеринге, экономиктиг харылзааларның бүгү системазын организастаарынга үндезин өскерлиишкиннерни бо бүгү киирип турар. Ам, аңаа чугаалаарга, күрүнеңиң чаагай салымышкынынга ынанып болбас. Хамыктың мурнунда бодунуң күжүнге, улам-на ажыктыг ажыл-агыйжы шиитпирлерни дилеп тывараынга, эртем-техниктиг депшилгениң чедиишкинниринге калбаа-биле нептередиринге, кадрларның бедик мергежилинге болгаш билиинге, ажылчы чонның инициативазынга ынаныр херек. Бис, эштер, ажыл-херекке улустуң хамаарылгазының канчаар өскерлип турарының херечилери болуп турар-дыр бис. Олар күш-ажылчы болгаш материалдыг курлавырларының үнезин улам-на тодаргайлыдыр медереп билип, оларны хумагалыг, дээштиг ажыглаваин бедик алыс түннелдерни чедип албазын биле бергенивис. Ам эрги аргалар-биле ажылдаар, боттарының хүлээлерин эрги ёзу-биле көөр болза, чаа сорулгалар күш четтинмес дээрзин инжилер билип эгелей бергенивис.

Бот-орулга-чарылганы чорударынче бис чүгле чаа шилчин кирип турар болгай бис. Ооң системазы сайзыраңгайжыдарында база шынгы өскерлиишкинивис болуп турар. Оларниң шуут өйү келген, эргежок чүгула апарган, олар экономиканы удуртуруның чагырып дужаар, командылаар методтарының уламчылаашкынын ажып эртериниче углангаш. Ынчалза-даа эрги аргалар областын-даа, республиканың-даа, эвилелдиңдээ деңнелдеринге шынгы демисел чокка дүжүп бербес.

Эштер, ол бүгү чүүлдер аңаа эвес байдалды тургузуп, чүткүлдериң хайныгарын, санал-онаалдарның демиселин өскүдүп, дорту-биле чугаалаарга, бүдүрүлге ажыл-херектеринге-даа, идеология адырынга-даа билдингир күжениишкинни тургузуп турар-дыр. Бир чамдык кижилер болуп турар өскерлиишкиннерни бүрүнү-биле хүлээп алгаш, кижилерниң эгелекчи болгаш тывынгыр чоруунга даянгаш, ажыл-агыйны чорударының чаа методтарының оруу-биле бүрүнгаар бүзүрелдиг чоруп, реформага чогаадыкчы салымышкының киирип турар. Оон өскелери ниити шимчээшкиниң хажымызынга артып каарын күзевээн ышкаш болуп, ынчалза-даа чымчаа-биле чугаалаарга, олар ажыл-херек кылган улус өттүнүп, безерек хемчеглер-биле кызыгаарлатынып турар, ол чорукту кандыг-даа таварылгада агартып болбас. Реформага алызындан удур, ажыл-агыйны чорударының экономиктиг методтарын нептередиринге сагыштыы-биле шаптыктаар, оларны боттуг чыл-дагаанарга, а оон арткеш ажыл-ишчилериң санал-онаалынга сылдаглап алгаш, бүгү талазы-биле бакырадырын оралдажыр кижилер база бар дээрзин барымдаалап көөр херек.

Аңаа холбаштыр чүнү чугаалап болурул? Үндезин экономиктиг реформаны амыдыралга боттандырарын эң улуг политиктиг сорулга кылдыр салган бис. Оон чедиишкининден социал-экономиктиг депшилгениң бедиктеринче чүрттүң үнери хамаарыжыр. Оортан аткаарлашкын черле туруп болбас. Харын кайнаар аткаарлаар боор инчаш. Аңаа шупту идепкейлиг болгаш эчис сорулгалыг хөделир ужурлуг. Бис оруктуң ортузунга ийикпе. азы оон эгезинде бир черге изыртының доктаай бээривис ындыг чорукту болдурбас херек.

Оон улам-на бурунгаарлаар херек. Ону барымдаалап көрүп тургаш, бүгү ведомстволарның, партия, совет, ажыл-агый кадрларының туруштарын болгаш бир эвес күзээр болзунарза, күш-ажылчы коллективтернин-даа туруштарын тодарадып көөру негеттинип турар.

Бо айтырыгны мен каллбаа-биле тургузарын күзеп тур мен. Экономиктиг реформа дээрге нинтилел системазы болур социализмнин эде тургустунуушкунунуң чаартыныышкынының үзүлбес түдүш кедээ болур болгаш аңаа соксаал чок дескиче — тамчыктыг амыдырал дээре деп бодаар-дыр. Ол чорук дыка хөй таварылгаларда экономиктиг нормативтер-биле чамдык чүүлдер таварымчалыг эвес болуп турары-биле таймылбырлаттынар боор чадавас. Ынчалза-даа кол чүве тургустунуп келген психологияда, харысалгадан чайлаар дээш хөлүн эрттир камгаланырында, а чамдыкта ужуруун билбезинде болуп турар-дыр.

Ол бүгү болуушкуннарда кандыг-бир хире-чергезинбиле база ужур бар болбайн аан, эштер. Бот-орулга-чарылгаже бүдүрүлгелериң шилчириниң боттуг чорудулгазы чүгле чаа эгелээн болгай. Ону ынчаар билип болур, ынчалза-даа бир эвес ындыг янзылыг хөөннерни ажып эртпес, ажыл-агыйны чорударының чаа методтарын канчаар көөрүн ескертпес болзувусса, ажыл-херек чогууру-биле бүтпес дээрзин чогуур үезинде сагындырар херек.

Кооператив шимчээшкининиң, хуу күш-ажылчы ажыл-чорудулганың, коллективтив, өг-бүле керээзиниң болгаш ооң оон-даа өске хевирлериниң хөгжүлдези база эвээш эвес айтырыгларны тывылдырган. Ол улуг ажыл-херекте бүгү чүве дески чоруп турар эвес болганда, шын эвес буруу хажыдышкыннар база болуп, ажыл-агыйны чорударының ол хевирлерин ажыглаарының чөптүг, чөптүг эвезиниң дугайында айтырыларны көдүрүп, ол чугула социал-экономиктиг чорудулганы өжегээр саададып турар фактылар бар. Маңаа чүнү чугаалап болурул? Дуржулганы топтуг болгаш ажыл-херекчи ёзу-биле мөөңнеп, чижеңи хөөннерни үзе шаап тургаш, чүнүң-даа мурнунда экономиктиг, үндүрүг аргазы-биле, адактың соонда, ажык-чарлыг чоруктуң салдары-биле хөделип тургаш дуржулганы алыр ужурлуг бис.

Эргелеп башкарылганың организастыг структуралаарын сайзыраңгайжыдарында база шынгы өскерлиишкинner болуп турар. Оларниң шуут өйү келген, эргежок чүгула апарган, олар экономиканы удуртуруның чагырып дужаар, командылаар методтарының уламчылаашкынын ажып эртериниче углангаш. Ынчалза-даа эрги аргалар областын-даа, республиканың-даа, эвилелдиңдээ деңнелдеринге шынгы демисел чокка дүжүп бербес.

Эштер, ол бүгү чүүлдер аңаа эвес байдалды тургузуп, чүткүлдериң хайныгарын, санал-онаалдарның демиселин өскүдүп, дорту-биле чугаалаарга, бүдүрүлге ажыл-херектеринге-даа, идеология адырынга-даа билдингир күжениишкинни тургузуп турар-дыр. Бир чамдык кижилер болуп турар өскерлиишкиннерни бүрүнү-биле хүлээп алгаш, кижилерниң эгелекчи болгаш тывынгыр чоруунга даянгаш, ажыл-агыйны чорударының чаа методтарының оруу-биле бүрүнгаар бүзүрелдиг чоруп, реформага чогаадыкчы салымышкының киирип турар. Оон өскелери ниити шимчээшкининиң хажымызынга артып каарын күзевээн ышкаш болуп, ынчалза-даа чымчаа-биле чугаалаарга, олар ажыл-херек кылган улус өттүнүп, безерек хемчеглер-биле кызыгаарлатынып турар, ол чорукту кандыг-даа таварылгада агартып болбас. Реформага алызындан удур, ажыл-агыйны чорударының экономиктиг методтарын нептередиринге сагыштыы-биле шаптыктаар, оларны боттуг чыл-дагаанарга, а оон арткеш ажыл-ишчилериң санал-онаалынга сылдаглап алгаш, бүгү талазы-биле бакырадырын оралдажыр кижилер база бар дээрзин барымдаалап көөр херек.

Аңаа холбаштыр чүнү чугаалап болурул? Үндезин экономиктиг реформаны амыдыралга боттандырарын эң улуг политиктиг сорулга кылдыр салган бис. Оон чедиишкининден социал-экономиктиг депшилгениң бедиктеринче чүрттүң үнери хамаарыжыр. Оортан аткаарлашкын черле туруп болбас. Харын кайнаар аткаарлаар боор инчаш. Аңаа шупту идепкейлиг болгаш эчис сорулгалыг хөделир ужурлуг. Бис оруктуң ортузунга ийикпе. азы оон эгезинде бир черге изыртының доктаай бээривис ындыг чорукту болдурбас херек.

Оон улам-на бурунгаарлаар херек. Ону барымдаалап көрүп тургаш, бүгү ведомстволарның, партия, совет, ажыл-агый кадрларының туруштарын болгаш бир эвес күзээр болзунарза, күш-ажылчы коллективтернин-даа туруштарын тодарадып көөру негеттинип турар.

Бо айтырыгны мен каллбаа-биле тургузарын күзеп тур мен. Экономиктиг реформа дээрге нинтилел системазы болур социализмнин эде тургустунуушкунунуң чаартыныышкынының үзүлбес түдүш кедээ болур болгаш аңаа соксаал чок дескиче — тамчыктыг амыдырал дээре деп бодаар-дыр. Ол чорук дыка хөй таварылгаларда экономиктиг нормативтер-биле чамдык чүүлдер таварымчалыг эвес болуп турары-биле таймылбырлаттынар боор чадавас. Ынчалза-даа кол чүве тургустунуп келген психологияда, харысалгадан чайлаар дээш хөлүн эрттир камгаланырында, а чамдыкта ужуруун билбезинде болуп турар-дыр.

Ол бүгү болуушкуннарда кандыг-бир хире-чергезинбиле база ужур бар болбайн аан, эштер. Бот-орулга-чарылгаже бүдүрүлгелериң шилчириниң боттуг чорудулгазы чүгле чаа эгелээн болгай. Ону ынчаар билип болур, ынчалза-даа бир эвес ындыг янзылыг хөөннерни ажып эртпес, ажыл-агыйны чорударының чаа методтарын канчаар көөрүн ескертпес болзувусса, ажыл-херек чогууру-биле бүтпес дээрзин чогуур үезинде сагындырар херек.

Кооператив шимчээшкининиң, хуу күш-ажылчы ажыл-чорудулганың, коллективтив, өг-бүле керээзиниң болгаш ооң оон-даа өске хевирлериниң хөгжүлдези база эвээш эвес айтырыгларны тывылдырган. Ол улуг ажыл-херекте бүгү чүве дески чоруп турар эвес болганда, шын эвес буруу хажыдышкыннар база болуп, ажыл-агыйны чорударының ол хевирлерин ажыглаарының чөптүг, чөптүг эвезиниң дугайында айтырыларны көдүрүп, ол чугула социал-экономиктиг чорудулганы өжегээр саададып турар фактылар бар. Маңаа чүнү чугаалап болурул? Дуржулганы топтуг болгаш ажыл-херекчи ёзу-биле мөөңнеп, чижеңи хөөннерни үзе шаап тургаш, чүнүң-даа мурнунда экономиктиг, үндүрүг аргазы-биле, адактың соонда, ажык-чарлыг чоруктуң салдары-биле хөделип тургаш дуржулганы алыр ужурлуг бис.

Эргелеп башкарылганың организастыг структуралаарын сайзыраңгайжыдарында база шынгы өскерлиишкинner болуп турар. Оларниң шуут өйү келген, эргежок чүгула апарган, олар экономиканы удуртуруның чагырып дужаар, командылаар методтарының уламчылаашкынын ажып эртериниче углангаш. Ынчалза-даа эрги аргалар областын-даа, республиканың-даа, эвилелдиңдээ деңнелдеринге шынгы демисел чокка дүжүп бербес.

Эштер, ол бүгү чүүлдер аңаа эвес байдалды тургузуп, чүткүлдериң хайныгарын, санал-онаалдарның демиселин өскүдүп, дорту-биле чугаалаарга, бүдүрүлге ажыл-херектеринге-даа, идеология адырынга-даа билдингир күжениишкинни тургузуп турар-дыр. Бир чамдык кижилер болуп турар өскерлиишкиннерни бүрүнү-биле хүлээп алгаш, кижилерниң эгелекчи болгаш тывынгыр чоруунга даянгаш, ажыл-агыйны чорударының чаа методтарының оруу-биле бүрүнгаар бүзүрелдиг чоруп, реформага чогаадыкчы салымышкының киирип турар. Оон өскелери ниити шимчээшкининиң хажымызынга артып каарын күзевээн ышкаш болуп, ынчалза-даа чымчаа-биле чугаалаарга, олар ажыл-херек кылган улус өттүнүп, безерек хемчеглер-биле кызыгаарлатынып турар, ол чорукту кандыг-даа таварылгада агартып болбас. Реформага алызындан удур, ажыл-агыйны чорударының экономиктиг методтарын нептередиринге сагыштыы-биле шаптыктаар, оларны боттуг чыл-дагаанарга, а оон арткеш ажыл-ишчилериң санал-онаалынга сылдаглап алгаш, бүгү талазы-биле бакырадырын оралдажыр кижилер база бар дээрзин барымдаалап көөр херек.

Аңаа холбаштыр чүнү чугаалап болурул? Үндезин экономиктиг реформаны амыдыралга боттандырарын эң улуг политиктиг сорулга кылдыр салган бис. Оон чедиишкининден социал-экономиктиг депшилгениң бедиктеринче чүрттүң үнери хамаарыжыр. Оортан аткаарлашкын черле туруп болбас. Харын кайнаар аткаарлаар боор инчаш. Аңаа шупту идепкейлиг болгаш эчис сорулгалыг хөделир ужурлуг. Бис оруктуң ортузунга ийикпе. азы оон эгезинде бир черге изыртының доктаай бээривис ындыг чорукту болдурбас херек.

Оон улам-на бурунгаарлаар херек. Ону барымдаалап көрүп тургаш, бүгү ведомстволарның, партия, совет, ажыл-агый кадрларының туруштарын болгаш бир эвес күзээр болзунарза, күш-ажылчы коллективтернин-даа туруштарын тодарадып көөру негеттинип турар.

Бо айтырыгны мен каллбаа-биле тургузарын күзеп тур мен. Экономиктиг реформа дээрге нинтилел системазы болур социализмнин эде тургустунуушкунунуң чаартыныышкынының үзүлбес түдүш кедээ болур болгаш аңаа соксаал чок дескиче — тамчыктыг амыдырал дээре деп бодаар-дыр. Ол чорук дыка хөй таварылгаларда экономиктиг нормативтер-биле чамдык чүүлдер таварымчалыг эвес болуп турары-биле таймылбырлаттынар боор чадавас. Ынчалза-даа кол чүве тургустунуп келген психологияда, харысалгадан чайлаар дээш хөлүн эрттир камгаланырында, а чамдыкта ужуруун билбезинде болуп турар-дыр.

Ол бүгү болуушкуннарда кандыг-бир хире-чергезинбиле база ужур бар болбайн аан, эштер. Бот-орулга-чарылгаже бүдүрүлгелериң шилчириниң боттуг чорудулгазы чүгле чаа эгелээн болгай. Ону ынчаар билип болур, ынчалза-даа бир эвес ындыг янзылыг хөөннерни ажып эртпес, ажыл-агыйны чорударының чаа методтарын канчаар көөрүн ескертпес болзувусса, ажыл-херек чогууру-биле бүтпес дээрзин чогуур үезинде сагындырар херек.

Кооператив шимчээшкининиң, хуу күш-ажылчы ажыл-чорудулганың, коллективтив, өг-бүле керээзиниң болгаш ооң оон-даа өске хевирлериниң хөгжүлдези база эвээш эвес айтырыгларны тывылдырган. Ол улуг ажыл-херекте бүгү чүве дески чоруп турар эвес болганда, шын эвес буруу хажыдышкыннар база болуп, ажыл-агыйны чорудар

ЧААРТЫЛГАНЫҢ ИДЕОЛОГИЯЗЫН— РЕВОЛЮСЧУ ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУНГА

(Төнүзүү. Эгези 1-гө, 2-гө, 3-кү арыннарда).

зе, оларның ылгалдарын чон кылырындан эвес, харын-даа оларны долузу-биле тодарадыр, өөренип көөр болганнитилел хөгжүлдезинин херээге киириштирер. Хөй-нийти организацияларның кол сорулгазы болза, социал-политиктиг, идепкейжи чорукту сайзырангайжыдар, хөй янзы негелделерни хандырар, хамаатыларны хөй-нийтиниң эргелеп башкарылгазынга чаңчыктырары болур.

Хөй-нийти организацияларының идэвтэлдиг үүлдериниң баазазынга үндезилеттинген чаа социал болгаш политиктиг амыдыралдың янзы-бүрү хевирлери-дир. Бистиң санап турарывыс-биле алырга, партия конференциязының ажылдап кылыр шиитпирлериниң үндезинигне од идея салдынар үжүрлүт.

Ол үүл национал харылзааларның, национал-күрүне тургузуунуң айтырыгларынга база хамаарыжыр. Бистер амгы үеде чүрттүн бүгү нацияларында болгаш биче улустарында национал ботмедерелиниң өзүп турарының, национал миннишкиннерииң (чамдык таварылгаларда багай талалары-биледаа) илергейлеттинип турарының дугайын чугаалап турар бис. Бо бүгү амыдыралдың чөптүг айтырыгларыдыр, ынчангаш оларны шиитпирлээр апаар. Республикаларның аразында харылзаларның улам ыңайгы хөгжүлдезинин хевирлерин, оларның эргелерин, оон иштинде төп күрүне органнарынга төлээлелгезинин-даа талазы-биле быжыглаар дугайын бодаары негеттинип турар.

Айтырыглар хөй чыл ган дээрэн билип тур боор силер. Кезик-чамдык хемчегер-биле ол бүгү шиитпирлеттинимес. Удавас болур партия конференциязынга чонның социалистиг ботэргелелиниң дугайында партияның XXVII съездизининң, ТК-ның Пленумнарының идеяларынга үндезилеттинген политиктиг системаны сайзырангайжыдарының база ниитиледе боон турар демократчыдырганың бистиң чүрттувуста боон турар чорудулгаларын өөренип көөрүнүң талазы-биле делгеренгей саналдарны белеткээр сорулга бистиң мурнувуста туруп турары тодаргай.

Ам эде тургустунуушкун идеологизыныңың чамдык деталей айтырыгларынга доктаап көрейн, эштер.

Эрткен үениң дүржулгазын болгаш кичээндиргилерни утаап-бодалывыстың, сеткилсагыжывыстың ханызындан бүгү талалыг сайгарып көргеш, бистер бодувустуң мурнувуска ыңайгы сорулганы салгаа бис: чүрттап турар ниитилелливисте үүү боон турарын билип алыр, өөренип көөр, үжурун тывар. Делегей байдалынга хамаарыштыр айтырыгны база-ла ыңайгы янзылыг тургускан бис: билип алыр, үжурун тывар, бистиң чүртувустуң чүрттап турар делегейинде үүү боон турарын өөренип көөр. Боттуг анализти кылгаш, бистер эде тургустунуушкун болгаш чаа политиктиг бодаашкын чугула деп түннелге келген бис. Делегейниң амгы үедеги боттуг үүлдерин эртем ёзузу-биле билип алырынга ыңайгы янзылыг бурунгаарлаашкын болдунган, ыңайгы билип алышкын чаартыкты болгаш идепкейлиг политикажке шилчээн.

Съезд мурнунда-ла, 1986 чылдың январь 15-те кылган медегелевиспе кижи төрелгетеняың дириг артарының чугула негелдези болур ядролуг чепсек чок делегейже бурунгаарлаашкынының программазын чарлаан бис. СЭКП-нин XXVII съездизи ийи үүс чылдың аразында үеде тайбын кожа-келбээ долгунаашкынның калбак философтуг тайылбырын берген болгаш тайбынын бүгүдени хаара туткан болгаш делегейниң айыыл чок чорууның концепциязын үндезилээн. Боо-чепсекти дүжүреринің болгаш делегей аремазынга өске-даа айтырыглар талазы-биле бистиң эгелекчи саналдарывыс ам даап бодаашкын, мооң мурнунда турганы мшкаш барынын таланың кандыг-бир ходелиишкининге хамаарыштыр кылдынган аңаа харыы эвес апарган. Ук саналдар бижыг, үр үеде турар болгаш эртемниг базазаны алган.

Женеваже, ооң соонда Рейкьявикче, адак соолүнде ядролуг чепсекти кызырарының дугайында дээди деңнелге кылдынган бирги дугуржулга болур ортумак болгаш ооң биче ыракшылдыг ракеталар талазы-биле Кереэге Каттышкан Штаттар-биле ат салыр дээш Вашингтонче углаан оруктар ыңдыг янзылыг изеттинген. Ук Кереэниң үжүр-дузазының дугайын үнелеп көрбүшаан. бистер шуптувус 1985 чылдың апрель Пленумундан эгелээн болгаш XXVII съездиге теория болгаш политиканың шиңнынын олар кылдынган аңаа харыы эвес апарган. Ук саналдар бижыг, үр үеде турар болгаш эртемниг базазаны алган.

Кереэ — делегейниң күтүзүнүү чедип келген деңнелин көргүзүп турар бир янзы көргүзүг. Чаа бодаашкын кижилерниң утаан-бодалында чүгле неперен эгелээн эвес, а харын делегей политиказынга салдар чедирип эгелээнин ол көргүзүп турар. Кереэни ажылдап кылып турда, чедип алдынган дуржулга боду база өөредиглиг. Берге болгаш күженнишкинниг болза-даа деп эргелиг чугаалажыышкыннарның түнелдиг болуру болгаш ботмедерелиниң эртем ёзузу-биле билип алырынга ыңдыг янзылыг бурунгаарлаашкын болдунган, ыңдыг билип алышкын чаартыкты болгаш идепкейлиг политикажке шилчээн.

Съезд мурнунда-ла, 1986 чылдың январь 15-те кылган медегелевиспе кижи төрелгетеняың дириг артарының чугула негелдези болур ядролуг чепсек чок делегейже бурунгаарлаашкынының программазын чарлаан бис. СЭКП-нин XXVII съездизи ийи үүс чылдың аразында үеде тайбын кожа-келбээ долгунаашкынның калбак философтуг тайылбырын берген болгаш тайбынын бүгүдени хаара туткан болгаш делегейниң айыыл чок чорууның концепциязын үндезилээн. Боо-чепсекти дүжүреринің болгаш делегей аремазынга өске-даа айтырыглар талазы-биле бистиң эгелекчи саналдарывыс ам даап бодаашкын, мооң мурнунда турганы мшкаш барынын таланың кандыг-бир ходелиишкининге хамаарыштыр кылдынган аңаа харыы эвес апарган. Ук саналдар бижыг, үр үеде турар болгаш эртемниг базазаны алган.

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың февраль **20** суббота № 43 (13643)

1925 чылда үндезилеттингеш.

Өртээ 3 кеткеш.

Реформаны — амыдыралга!

АЖЫКТЫГ БОЛДУРАРЫ-БИЛЕ

СЭКП ТК-ның чаа болуп эрткен Пленумунга СЭКП ТК-ның секретары Е. К. Лигачёв илеткелинге «Школага күш-ажыл тодаргай соруглалыг, ниитилелге ажыктыг болуру чугула» деп чугаалаан. Школа реформазының бир кол айтырыы болза, өөреникчилерни бүдүрүкчүлүг күш-ажылга кижизидери болгай. Ам-на ол ажыл шуудаар дээрзинге бүзүрээр апаар. Ынчалза-даа ону шиитпирлээринге баага бүдүрүлгелерниң талазындан ам-даа хөй деткимче херек. «Аныяктарны — мал ажылынче!» деп чеже кыйгырар, лозун салыр. Чүтаадан ажыл-херекче кирер үе келген.

Аныяк салгалды мал ажылының эге билиглери-биле чечсеглеп, оларны амыдырал-биле холбаары чугула. Бистиң «Коммунизмче орук» совхозтуң директиязы болгаш Солчур ортумак школазының администрациязы дугурушкаш, 5—10 класстарның өөреникчилеринге бүдүрүкчүлүг күш-ажылды организастап, 350 хураганны суурга азыраар кылдыр үзүп берген. Ук ажылда 236 өөреникчи хаара түттүнген. Малдың ажаалда-чемгерилгезин хоочун башкы Мөкит-Дороку Дамдынович Монгуш удуртуп турар Кодээ школаның өөреникчилери мал чемгерин билгир эвес дээр хөөннер эгезинде тургудаан. Соодгу үеде ол хамаарылга өскерилген. Өөреникчилер зоотехниктиг билиглерниң эге чадазын алаан шингээдип алган, ам улуг сөөгүүргалбиле ажылдап турар.

Ажылды үениң негелдезивиге дүүштүр чорударынга чүү шаптыктап турарыл? 236 өөреникчи чылда 20 мун 475 рубль түнүг продукция бүдүрер. Ол савиы бир өөреникче хамаарыштыр алырга 86 рубль болур. Бистиң кылып турар ажылывыстың бүдүрүкчүлүү ам-даа куду. Ооң бир чылдагааны күзүм биске хенте, орай торуттүнген хураганнарны бергенинде. База бир негеттиниң турар чүүл — бистерге черим, техниканы, малды керээ бууткаар быжыглаш, үениң негелдези-биле керээдиг аргаже шилчидери.

Совхоз школаның күш-ажыл кижизидилгезинге чоокуур деткимчени көргүзер болза, совхозтуң тракторизиниң ажылын чоокку 2.3 чылда ийи эдээтеге тургузуп болдурар хандыраргага бар. Ынчангаш өөреникчилерниң бүдүрүкчүлүг күш-ажылын организастаарынга материалдыг базаны ам-даа быжыктырары чүгула боон турар.

Бюрбүжеп МОНГУШ,
башкы.

XIX БҮГҮ-ЭВИЛЕЛ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫНГА УТКУШТУР

Партияның, чурттуң амыдыралынга улуг болуушкунга хынамчалыг белеткенир

СЭКП Төп Комитединиң июль (1987 ч.) Пленуму Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XIX Бүгү-эвилел конференциязын бо чылдың июнь 28-те эрттирер дугайында доктаалды хүлээп алган. СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлериниң боттанышкынының чоруп туразының, он ийиги беш чылдың бирги чартыының кол түнелдериниң болгаш эде тургустунуушкун чорудулгазын ханыладыр талазы-биле партия организацияларының соруглаларының дугайында база партия болгаш шиитилел амыдыралын улам ыңай демократчыдар талазы-биле хемчеглер дугайында айтырыгларны аңаа чугаалажыр.

Коммунистер ол дыңнадыгны улуг сөөгүүргал-биле түүлдүгзүнүп хүлээп алган. Партия конференциязынга чугаалажыр айтырыглар СЭКП-ниң XXVII съездизиниң соонда партияның иөөннеп алган политиктиг дүржулгазын түңнээр, экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң дүрүнгаар базымнарынга үнелелди бээр, экономиканы эргелеп башкарарының реформазының боттанышкынының чорудулгазынга, эде тургустунуушкунга партия болгаш оске-даа хөй-нийтү организацияларының күрүне, ажыл-агый органнарының киржилгезинге анализти бээр.

Партия конференциязынга белеткелди идей-политиктиг болгаш организастыг бедик деңнелге чорударынче бүгү партия организацияларын, коммунистерни партия Төп Комитеди кыйгырган. Ынчангаш бистиң республикавыс партия организацияларының партияның хүрээлениң улам ыңай быжыглаарынче, партия биле чоннуң чаңгыс эвиң быжыглаарынче, ажык-чарлыг чорукту, демократияны ханыладып, калбартырынче, партия ажылының стилин болгаш арга-методтарын сайзыраңгайжыдарынче, экономиканы эргелеп башкарарын үндезинин биле эде тургузарынче, кижи факторун бүгү талалыг идепкейжидеринче кичээнгейни утландырган. Бо талазы-биле кылдыныл турар ажылды чоокта чаа болуп эрткен СЭКП Кызыл хооркомунуң, райкомнарының пленумнарынга, коммунистерниң хуралдарынга түңнеп чугаалаткан, кол кичээнгейни бюро кежигүннериниң чедир кылбайн, шиитпирлевейн турар айтырыгларынче утландырган, айыткан четпестерни чайладырының дээштиг хемчеглерин алырын, кадрлардан даандырган ажыл-херек дээш партийжи негелдени күштелдирерин чугулаап айыткан.

СЭКП Төп Комитеди «Күш-ажылчы коллективтериниң болгаш бүдүрүлге мурнакчыларының Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуур талазы-биле инициативазының дугайында» айтырыгны чугаалажып корген. Ук доктаалда совет кижилериң күш-ажылчы болгаш политиктиг деңнелиниң өскенин, эде тургустунуушкунуң хереэнге боттарының салыышкынын кииреринге чүткүлдүүн демдеглээн.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 70 чылынга алдар болдурган социалистиг чарышка Тываның улус ажыл-агыйының бүгү адырларының ажыл-ишчилери эң-не идепкейлиг кириишкен. Үлетпүрүнүң, агроүлетпүр комплексинiиң, тудугуң болгаш транспорттуң дыка хөй бригада, участок, цех болгаш ферма коллективтери боттарынга алган социалистиг хүлээлгелерин хуусаа бетинде боттандырып, чылды чедиишкиниг доосканнар. Оларның күш-ажылчы салыышкынының ачызында республиканың ажыл-ишчилери багай эвес көргүзүглерни эрткен чылын чедип алган. Үлетпүр бүдүрүлгелери 1987 чылда социалистиг хүлээлгелерин хуусаа бетинде күүседип, пландан ажыр 9 миллион ажыг рубльдиг продукциязын бүдүргеп. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң даалгазын ажыр боттандырган. Тудутжулар 172 мун дөрбелчин метр чурталга шөлүн ажыглалга киирген, ол дээрге 1986 чылдан 30 хуу хөй. 1986 чыл-биле деңнээрге, малдың нийти продукциязын бүдүрериниң хемээлзи 1987 чылда 9.9 хуу өскен. Республика күрүнеге эът, дүк, сүт, дагаа чуургазы садарының чыл планнарын күүсеткен. Юбилейлиг чылда эки көргүзүглерни Бии-Хем район, Кызылдың даараныл-га фабриказы, «Тыва суг тудуг» трезн. № 1 автотранспорт бүдүрүлгези, Каа-Хем районнуң чоннуң ammыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелели, Кызыл районда «Тиилелге» совхоз болгаш өске-даа коллективтер чедип алган.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязы партияның болгаш чурттуң амыдыралында эң-не чугула болуушкун, аңаа күш-ажылчы чедиишкиниг ужуражыры-биле чурттуң улус ажыл-агыйының аңгы-аңгы адырларының коллективтери, бүдүрүлгелери бедиткен хүлээлгелерин алган. Оларның чамдыктары конференция ажыттынар хүнүнге чедир беш чылдың үш чылының планныг онаалдаларын күүседирип, өскелери күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерип, продукцияның шынарын экижидерин, чиг эт болгаш материалдар чарыгдалдарын мөөжедирип, чаа техниканы болгаш технологияны, бүдүрүлге күүлерин шиңгээдиринiң хуусааларын кызырарын, чурттакчы чонга ачы-дуза чедирерин көвүдедирин хүлээлгелеринде айыткан.

Тываның ажыл-ишчилери партияның Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуур дээш социалистиг чарышты улус ажыл-агыйының адыр бүрүзүнде калбарткан ажылдап турар. В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ажылчыннары, «Тыва тудуг» трестиң тудугжулары, «Тиилелге» совхозтуң малчыннары болгаш өскеда коллективтер хүлээлгезин багай эвес күүседип турарлар. Оларның чедишкиниг ажылдаарынга бүдүрүлгени эргелеп башкарарының чаа байдалынче, долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланышкынче шилчилге делгем аргаларны ажыдып, курлавырларны тып турар. «Тыва тудуг» трестиң тудугжулары бо чылын ажыглалга киирер объектилериниң шуптузун хуусаа бетинде дужаарын хүлээлгезинде айыткан, ынчангаш сөөлзөн сөөлүнге ээ болур дээш бо хүннерде шалыпчы ажылдап турарлар. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга алдар болдурган күш-ажылчы маргылдаага январьда трестиң № 48 тудуг эргелели эки көргүзүглерниң чедип алган. Чылдың баштайгы айында 238 мун рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр тургаш, 8 хуу ажыр боттандырган. Партия конференциязынга күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыр дээш шак ындыг мурнакчы ажылдап турар коллективтер республикада эвээш эвес.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуур талазы-биле социалистиг хүлээлгелерни алган күш-ажылчы коллективтерниң, бүдүрүлгениң мурнакчыларының болгаш чаартыкчыларының инициативазы болза, совет кижилерниң политиктиг медерелиниң, эде тургустунуушкунуң чаа үе-чадазында партияның социал-экономиктиг политиказын боттандырарынга оларның тодаргай, чотаадыкчы киржилгезиниң бүзүредиг бадыткалы болуп турар болганда, ону түүлдүгзүнүп деткиир ужурлуг деп партия Төп Комитединиң доктаалында айыткан. Ынчангаш партия, совет, профэвилел, комсомол, ажыл-агый органнары партияның Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуур дээш хүлээлгелерни алганнарны деткиир, оларның үлегерин эдерериниче өскелерни эвилелдээр хүлээлгелиг. Бистиң республиканың чамдык күш-ажылчы коллективтеринде бо чугула болуушкунга алдар болдурган социалистиг чарыш ам-даа калбак нептередип албаан, ыңдыг болганда ол четпестиг кыска хуусаада чайладырының хемчеглерин алыр, ажыл-ишчи бүрүзү аңаа хаара түттүнген турзуп дээш организакчы ажылды күштелдирери партия организацияларынан негеттиниң турар.

Социалистиг чарышты үндезини экономиктиг реформа-биле, иниитилел амыдыралын демократчыдары-биле күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында ССРЭ Хоойлуунуң негелделери-биле бүрүн дүүштүрүп, холбаштырып тургаш, партия, профэвилел, комсомол организацияларының ону сайзыраңгайжыдар, дээштиг болдурар ужурлуг.

СЭКП Төп Комитединиң февраль (1988 ч.) Пленумунга М. С. Горбачев чугаалынга партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының улуг ужур-дузазынга доктаагаш, ыңча дээш: «Бистиң политиктиг системавысты сайзыраңгайжыдар дугайында база чурттуң хөгжүлдезиниң чаа үе-чадазында политиктиг авангард болур партияның ролюнүң дугайында тодаргай шиитпирлерни хүлээп алыр. Бистиң революстуг эде тургустунуушкунувуска ооң-биле чаа күчүлүг идегни бээр».

Бо чугула болуушкунга бүгү талазы-биле белеткелдиг ужуражыр дээш партия организацияларының идей-политиктиг болгаш организастыг ажылды бедик деңнелге чорудар, партия биле чоннуң чаңгыс эвин быжыглаар, иниитилел чаартылгаларының чорудулгазын улам ханыладыр соруглалыг.

СЭКП-НИҢ ТӨП РЕВИЗИЯ КОМИССИЯЗЫНДА

СЭКП-ниң Төп Ревизия Комиссиязының хуралы февраль 18-те болган. Комиссияның 1987 чылда кылган ажылының түңнелдерин болгаш партияның XXVII съезди-ниң шиитпирлериниң боттанышкынының чорудулгазын улус ажыл-агыйының аңгы-аңгы адырларының коллективтерин, бүдүрүлгелери бедиткен хүлээлгелерин алган. Оларның чамдыктары конференция ажыттынар хүнүнге чедир беш чылдың үш чылының планныг онаалдаларын күүседирип, өскелери күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерип, продукцияның шынарын экижидерин, чиг эт болгаш материалдар чарыгдалдарын мөөжедирип, чаа техниканы болгаш технологияны, бүдүрүлге күүлерин шиңгээдиринiң хуусааларын кызырарын, чурттакчы чонга ачы-дуза чедирерин көвүдедирин хүлээлгелеринде айыткан.

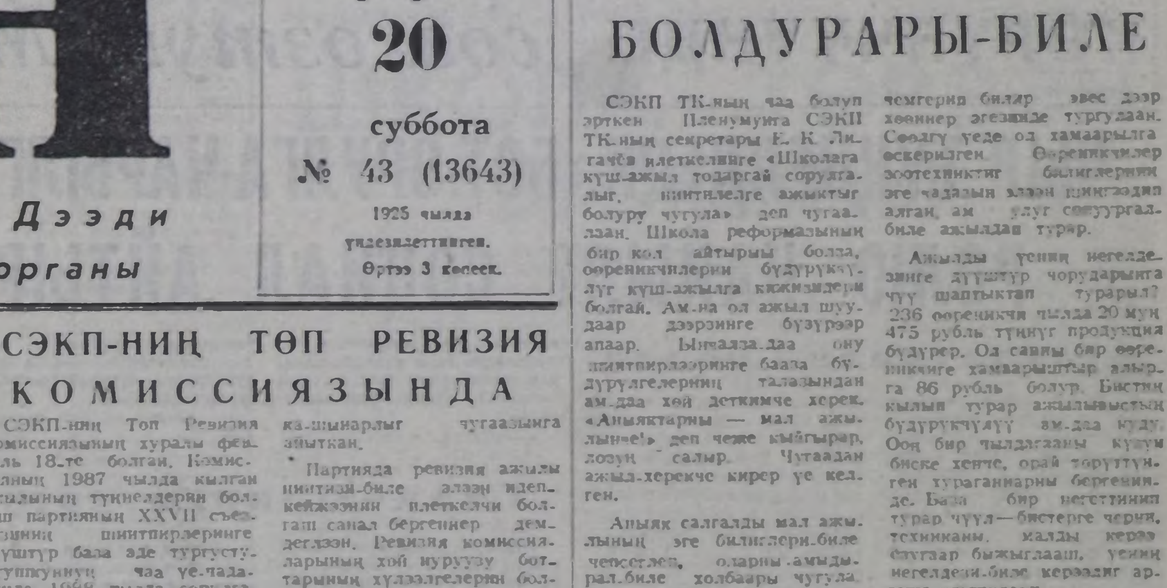
Тываның ажыл-ишчилери партияның Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуур дээш социалистиг чарышты улус ажыл-агыйының адыр бүрүзүнде калбарткан ажылдап турар. В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ажылчыннары, «Тыва тудуг» трестиң тудугжулары, «Тиилелге» совхозтуң малчыннары болгаш өскеда коллективтер хүлээлгезин багай эвес күүседип турарлар. Оларның чедишкиниг ажылдаарынга бүдүрүлгени эргелеп башкарарының чаа байдалынче, долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланышкынче шилчилге делгем аргаларны ажыдып, курлавырларны тып турар. «Тыва тудуг» трестиң тудугжулары бо чылын ажыглалга киирер объектилериниң шуптузун хуусаа бетинде дужаарын хүлээлгезинде айыткан, ынчангаш сөөлзөн сөөлүнге ээ болур дээш бо хүннерде шалыпчы ажылдап турарлар. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга алдар болдурган күш-ажылчы маргылдаага январьда трестиң № 48 тудуг эргелели эки көргүзүглерниң чедип алган. Чылдың баштайгы айында 238 мун рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр тургаш, 8 хуу ажыр боттандырган. Партия конференциязынга күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыр дээш шак ындыг мурнакчы ажылдап турар коллективтер республикада эвээш эвес.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуур талазы-биле социалистиг хүлээлгелерни алган күш-ажылчы коллективтерниң, бүдүрүлгениң мурнакчыларының болгаш чаартыкчыларының инициативазы болза, совет кижилерниң политиктиг медерелиниң, эде тургустунуушкунуң чаа үе-чадазында партияның социал-экономиктиг политиказын боттандырарынга оларның тодаргай, чотаадыкчы киржилгезиниң бүзүредиг бадыткалы болуп турар болганда, ону түүлдүгзүнүп деткиир ужурлуг деп партия Төп Комитединиң доктаалында айыткан. Ынчангаш партия, совет, профэвилел, комсомол, ажыл-агый органнары партияның Бүгү-эвилел конференциязын төлептиг уткуур дээш хүлээлгелерни алганнарны деткиир, оларның үлегерин эдерериниче өскелерни эвилелдээр хүлээлгелиг. Бистиң республиканың чамдык күш-ажылчы коллективтеринде бо чугула болуушкунга алдар болдурган социалистиг чарыш ам-даа калбак нептередип албаан, ыңдыг болганда ол четпестиг кыска хуусаада чайладырының хемчеглерин алыр, ажыл-ишчи бүрүзү аңаа хаара түттүнген турзуп дээш организакчы ажылды күштелдирери партия организацияларынан негеттиниң турар.

Социалистиг чарышты үндезини экономиктиг реформа-биле, иниитилел амыдыралын демократчыдары-биле күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында ССРЭ Хоойлуунуң негелделери-биле бүрүн дүүштүрүп, холбаштырып тургаш, партия, профэвилел, комсомол организацияларының ону сайзыраңгайжыдар, дээштиг болдурар ужурлуг.

СЭКП Төп Комитединиң февраль (1988 ч.) Пленумунга М. С. Горбачев чугаалынга партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының улуг ужур-дузазынга доктаагаш, ыңча дээш: «Бистиң политиктиг системавысты сайзыраңгайжыдар дугайында база чурттуң хөгжүлдезиниң чаа үе-чадазында политиктиг авангард болур партияның ролюнүң дугайында тодаргай шиитпирлерни хүлээп алыр. Бистиң революстуг эде тургустунуушкунувуска ооң-биле чаа күчүлүг идегни бээр».

Бо чугула болуушкунга бүгү талазы-биле белеткелдиг ужуражыр дээш партия организацияларының идей-политиктиг болгаш организастыг ажылды бедик деңнелге чорудар, партия биле чоннуң чаңгыс эвин быжыглаар, иниитилел чаартылгаларының чорудулгазын улам ханыладыр соруглалыг.

Улуг-Хем районда Жданов аттыг совхозка Виктор Маспык-оол моон мурнунда човаачылап турган. Совхозтуң администрациязы хой ажылынга ажылдаар кижилер чедишпес боорга, аңаа ажылдаарын В. Маспык-оолга сүмелээн.

Ол бодунуң өг-бүлезин-биле төрүүр хойларны хүлээп алганнар. Амгы үеде оларның күш-ажылчы көргүзүү багай эвес. 430 баш хойдан 280 ажыы хураганнаан. Чидириг чок. Оларның чымыштыг ажылынга аныяк сакманчы Долаан Шолбаана улуг дузаны чедирип турар. Ооң ажаан турары чүс ажыг хураганнарның деңгилдези эки.

Хойжу өг-бүле бот-орулга-чарылганың депшилгелиг аргазынче шилчээн. Артык чарыгдалдарны болдурбайн турар. Ам төрүүр болгаш чаа хураганнаан хойларның чемгерилгезин экижиктеп.

ЧУРУКТА: сакманчы Долаан Шолбаана.

Ондар ОХЕМЧИК,
Ивай ДАМБА
оларның фотозу.

Үндезин реформаның оруу-биле

САНАП ӨӨРЕНИР

Чыл эгезинден эгелеп «Тыва даг-дүгү» комбинат бот-акшаланышкынче кирген. Чаа аргаже шилчилгеге коллектив хынамчалыг белеткенген. Эрткен чылын ажыл-агыйны эргелеп башкарарының чаа аргаларынга өөренип, бо чылдың чагыларын хереглекчилер аайы-биле тодарадып, элээн ажылдарны кылып чорукчан. Техниктиг эде дериишкиниң, социал айтырыгларның чугулазын барымдаалаашаа, бо талазын-биле хемчеглерни алган. Ажыл төлевириниң чаа хемээлдеринче херек кылында шилчээн.

Бо ап чоруттунган хемчеглерниң түңнелинде, даг-дүгү бүдүрери 135 мун тонна четкен, азы мурнукучылдыныңдан 10 мун тонна хөй болган. Беш чыл эгезинден алырга, планныг онаалдадан ажыр 20 мун тонна продукцияны бүдүргеп.

Депшилгелиг аргаже шилчилгениң белеткели үре-түңнелдиг болуп турар. Комбинат үлетпүр бүдүрүлгезинден 4028 мун рубль ырыг орулганы алган. Планнаанындан ол 44 хуу хөй болган. Куш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 21,6 хуу өскен. Кижи бүрүзүнге хамаарыштыр ажылдап кылыышкын өскен.

Бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланышкынче шилчээн үеде кадрлар белеткелиниң ужур-дузазы улгатканы. Эрткен чылын комбинаттың өөредилге курстарынга 722 кижи, ооң иштинде 617 ажылчын билиин бедиткен. Эге болгаш эде белеткээриниң курстарын ийи чүс хире кижи эрткен. Дөрт чүс ажыг кижи мергежил аайы-биле олуулдеп алган. Штат кызырылганындан хосталган бежен ажыг кижиниң чаа мергежилге өөреткен.

Экономиктиг өөредилгениң «Бүдүрүлгени интенсификастаары» деп курузунда, тодаргай экономиканың «Экономиканың интенсивтиг хөгжүлдези» деп школада мун ажыг кижи өөренип турар. Бо саанар отчётларда бижиттингеш. Херек кырында ажылчыннар чаа арганиң ужур-утказын амдыгаа чедир экижле шиңгээдип алдаан. Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында Хоойлуну хандыр өөренирин организастаары негеттиниң турар. Удурлукчу кадрлар ону бүдүргүнгө бодунуң экономиказының тодаргай айтырыгларынга даамай тайылбырлаар болза эки.

Чыл планын түргүзүп тура, продукцияга хереглел кайы хирел дээрзин комбинат удуртукчулары өөренип көрген. Сентябрьга чедир хереглекчилерден 147 мун тонна даг-дүгүнге чагыг киргеш. Бүгү-ле чарыгдалдарны санап көргеш, ону 140 мун тоннага доктаткан. Социал айтырыгларже, материалдыг идигг бериишкин фондузунче, шалыңче үнер чарыгдалдарны илавылап көрген.

Арыглал фабриказында № 3, 1 ээлчегленiң күш-ажылчы чедиишкиннери бөримчелиг ажылдап болуруң бадыткаан. Өске звеноларның ажылын бо деңнелче көдүрер болза, 140 мун тонна даг-дүгүн бүдүрүп болуруңу артазы бар. Эрткен чылын түүмектеп сорттаар комплекс 151 ажыл хүнүнүң планын үскеш, фабрикага 457 мун тонна руданы чедир бербээн. Бедик сорттуг рудадан даг-дүгү арыглаар цех 166, бодүүнүң арыглаар цех 121 хүн чедир ажылдаваан болгаш нииитизи-биле 8162 тонна даг-дүгүн чедир бербээн. Бо түңге эрткен чылын бүдүргени 135 мун тоннаны кадыптарга, амгы планнаттынганындан ажыг, ынчангаш хүлээлге күүсеттинер. Өске-даа курлавырларны дилеп тывары эргежок чугула апарган.

Комбинат бодунуң адырынга коллективтиг керээ-биле ажылдаарынче бир дугаарында шилчээн. Ажылдаар чердер аттестациязын чорутканының түңнелинде, ажылтыннарның ортумак разряды 3,9-тан 3,5-ке чедир кудулаан, ооң 198,4 мун рубль шалың фондузунуң камналгазын алган. Инженер-техниктиг ажылдакчыларны, оске-даа башкарылга аппарадындан 40 кижини кызырган, ооң 125,1 мун рубль камнаттынган. Нормативтерни эде көргенинден, администрациянын чөпшээрели-биле шөлээ хонуктарын кызырганындан 157,7 мун рубль камнаттынган. Чогаадыкчы болгаш чаартыкчы саналдарны бүдүрүлгеге ажыглаванындан 241,3 мун рубльдиг камнаган, 155 ажылдаар чердерни хостаан. Алдынган хемчеглериң түңнелинде, ажылчынарның ортумак шалыы 17,9 хуу, инженер-техниктиг ажылдакчыларның 27,8 хуу өстүрген.

Штат кызырылгазын тудут-септелге участогу, дузалал ажыл-агый, комбинат эргелели, чуртталга коммунал ажыл-агый эргелели аңдаа чорутпаан. Шалың өзүлдези министерствоңун деңнеглинде ийи катап улуг. Бир эвес үстүнде адаанывыс болгаш профкомга чагыртканы албан чердери ажылдаар чердер аттестациязын шыңгыы көөр болза, шалыңның чаа хевиринче шилчилге улам турумчуур.

Чурталга тудуун кичээнгейге алган. Эрткен чылын алдан аал чурттаар бир, ийи аал чурттаар беш бажыңнарны ажыглалга киирген, 23 квартираны чурттакчылар боттарының күжү-биле тудуп турар. Ам сес кижиге бажың тударын немей чөпшээреэн. Тудуг эргелели № 137 бажыңны хуусаамында дужаавайн барган. Ону ажыглалга киирген соонда, элээн өг-бүлелерни бажың-биле хандырар. Элитир бассейниниг 280 олуттуг уруглар садыгын тудуп турар. Тудугжулар суурунга база бир садикти тудар.

Капитал болгаш агар сеп-телгеге кордүнген акшаны долуду-биле чараан. Дузалал ажыл-агыйны сайзыраарыңаре Көп-Хөлдүк балыкын тудуп эгелээн. Арыглал фабриказының цехтериниң доозунналымышкымын эвээжедири, ТЭЦ-тиң хоолайларынга ыш тудар деригнерни тургузары дээш оске-даа айтырыгларны шиитпирлээри негеттиниң турар. Чаартыкчы саналдарның экономиктиг ажыктыы 100 мун рубль чедип турар. Ону бүдүрүлгени дерип чепсегләэрингче колдуу угландырар. Эрткен чылын бо соруглаларга 1814 мун рубльди чарыгдаан.

Чоруттунуп турар ажылдар-биле чергелештир комбинаттың удуртулгазы күш-ажылдың сагылга-чүрүмүн бижыглаарының хемчеглерин чугулага алган. Ажыл шаның чидирии иниитиви-биле 26 хуу кызырылган. Экономиктиг эде тургустунуушкунуң эге баазымары чамдык чедиишкиннерни чедип алырынга идиг болган. Чаа аргаже шилчээн соонда, чарыгдалдарны эвээжедип турган, орулгалыг ажылдаарны бирги чергенниг соруглагы болуп турар. Санал өөренирм— кол негелде.

Чкалов МАНДЫЫНЧЫ.

АЗЫРАДЫКЧЫ ХӨӨННЕРДЕН УШТУНАР

Кайы-даа коллективтиң ажыл түңнелин көөрде, эки талаларын улам ханыладып ажыглавышаан, четпестерин ажыы-биле миниип, ооң аар үрүктарын катаптавас дээш анализтээр, чогуур хемчеглерни алыр.

Бистиң Тожу районнуң совхозтарының ажыл-чоругулгазы сөөлгү он чылдарда элээн хожудаан. Чеден чылдарның ортаа үезинден бээр мал бажы өспеэтээн, ооң чаш төлүн алыры, черле продуктулуг чоруу кудулаан. Ооң бээр документилерни көдүрер болза, мал бажы чылдың-на кызырлып орар. Чогум чүге ындыгыл?

Совхозтарның материал-техниктиг баазазы 1.5-2 катап өскен, капитал салыышкының күрүнеден харам чокка берип келген. А ол хиреде ооң беримчези куду. ыңча хөй акша-хөреңгини ажыглап билбес-тир бис. Ажыл-агыйларның өреэзи баш ашканы, самыгдал көвүдээни анаа-на таварылга бе? Мал продукциязын садып алырының ортээн күрүнениң өстүрүп-даа дузалавайн келди. Бо бүгүнүң кол чылдагааны болза, ажыл-агыйны ажыктыг кылдыр тывыгыр камналгалыг организастаар дугайында анаа-на чугаа-биле кызыгаарлаттынган, тодаргай ажыл-херек шимчевейн турар-дыр.

Тожуның совхозтарының экономиказында мол черии мал ажылы эелеп турар бол-ганда, ону бүт кырынга тургузуп албайн, ооң баш сынын көвүдедир, продуктулуг чоруун бедидер дугайында чугаа-даа турбас үжурлуг. Бисте малдың өлүп хорап турарының кол-ла чылдагааны аңаа чем баазазының дыка кошкаа. Ону тургузуп алырының аргазы бар. Районда чайгаар үнген сигеп шөлүн чөп ажыглаар чүве болза, чеже-даа сигенни белеткеп ап болур. Аңаа түгле тура-сорук, организастыг чорук херек. Чамдык берге чылдарда Кызыл, Улуг-Хем районнар безин Тожудан чүс-чүс тонна сигенни белеткээш, сөөртүп ап турду. Ол ышкаш 50—60 чылдар үеэниде колхоз-совхозтарның сигенни чыл ажып, артык-шылдының харын оске районнарга безин садып турдувус. Самолёт-биле-даа сөөртүп ап турдулар. Чеченчидип чугаалаарга, бистиң совхозтарывыс техника-биле «дижинге» седир чепсегленген, ол хиреде мал чеми белеткээринин планын чылдың-на күүседип чадап каар-дыр, мал чудааш хорап турар.

Мал чеми белеткээринге чүткүл чок, эккелиңер-ле дээр апарган бис. Районда ындыг хөөннүң дазылы дыка хаңы. Мун-мун рубльди чаргдап, кымвар-чаар материалдарны артыкка үндүрүп, техниканы дилеп ап тургаш. Кызылдан чылдың-на мал чеминиң чеңнигерин экижеп ап тур бис, а ооң огулуг түңнел чоп үнмээзил?

Тожуга мал чемин тарымырга удур эвес мен, ону чүгле ажыктыг кылдыр, чогуур негелде-биле тарып ос-түрер, ажаал алыр херек. Районнуң девискээринде агаар-бойдустуң байдалын көрүп тургаш, үнүштү тарыза. Чежени-даа чажып тарыл каарга, ол ширинн агаарлыг черге соокка алзыптар боорга, оон кандыг ажык-дуза үнерил? Ол дугайын эрткен чылын журналист Эдуард Донгак солунга шын бижээн. Ону бистиң районнуң удуртур-баштаар даргалары, специалистери чүге көрүнип көрбээнил?

Черниң чайгаар үнген сигени малга хоолу чок дээр «артем теориязы» база бисте тыптып келген хевирлиг. Ол дээрге окта шын эвес. Бистиң ие-черивис, муң-мун чылдар иштинде бодунуң үнүш-дүжүдү-биле мал-маганны, кижилерни азырап, чемгерип келген. Ынчангаш черниң чайгаар үнген сигенни тоомчага албас чорук чалгаа дээрден маанай манап, ажыы аргаларын олуруксаар кижилерниң сеткилдир. Олар ындыг арга-биле боттарын агартынар бодап турарлар.

Ажыы чок мал-дыр дээш ийи муң хире өшкүнү, хой чем чиир-дир дээш хавын фермаларын бистиң Тожуда ууткап каапты. Шынында экономиктиг ажыын алыр болза, ам-на ажыктыг малдар ол-дур. Статистиктиг, экономиктиг аналитер ол дугайын бадыткап турар болгай. База бир хараадаачыг чүүл бар: инекти, хойну районга дыка өстүрбейн, чаңгыс-ла деңнелге тургузар, ооң орнунга кажаа-хораа, артык чем улуг хереглевес чылгы биле ивини өстүрер дээш. козек ажылдаза-даа, ооң чогуур түңнел база үнмеди. Ол малдарның баш саны озер хамаанчок, база-ла эвээжээш. Иви биле чылгының 1 сүдүн ажыглаары безин кагдынды. Оларны транспорт кылдыр ажыглап турар-дыр бис бе? Шанак, терге-даа чок. Малчыннар ам совхоз төвү-биле чоруксерек кылырда безин самолёт, вертолет дээш малмаганын ай-айы-биле ээп каапкаш, вокзал кадарып олурары аңаа бир чанчыл апарган. Ынчал турда, ол мал-маган чидип, бөрү, адыг араатан акезинга чалый сеткилдиг кижилерниң аспаанга кирип хорап турар.

База бир аарышкылыг айтырыг — малчыннарның ырын-нүүрү. ээ-харыысалгалары. Мал ажылы кызымак, уйгу-чыдын чок, эрес-соруктуг черүкту негээр. Ындыг кижилер Тожуда чок эвес, ындыгларга Кол Даш-оол, Лопсан Базыр, Бадыраа Сүүр-оол дээн ышкаш хойжулары, ивижилерни айтып болур. Харыысалга дугайында чүү чугаалаарыл ол дээрге. Тожуның малының ыары соөлгү үеде мал чеми белеткээринге ыяолуг киришпестээн, одек-кыштаан, чурттаар бажыңнарын боттары септеп чылыглавастаан, ону совхоз төвүнден улус кээп кылып берзин дээр азырадыкчы хөөн эмин эртken. Кижи караа дежип каар чыгы сырый арга-арыгның ортузунга олургаш безин одаар ыяжын шефчилер кылып берзин деп олурарга, таан-даа чогенчиг-дир ийин. Мен шеф дузалыңга удур эвес мен. Дем чок улуска, оон аңгыда, агаар-бойдустуң хай-халавы болу бээрге, малчыннарга дузалаашпайн канчаар, черле оларга дузалаарга херек харын. Ынчалза-даа дуза база ойлуг-ле болгай. Азыразын, дузалавын дээр хөөннүг малчыннар чогум ам чүү дээш акша-шалың алыр ужурлугул, ону хандыр бодаза.

Ам бот-орулга-чарылга, бот-акшаланышкын үезинде бүгү-ле чүве үе-шаглыг, ойлуг-хемчээлдиг, ортек-үнелиг болур ужурлуг. Экономиканың ол негелдезин барымдаалавайн, тодаргай ажыл-херектиң алыс түнелиң чок, аңаа эрекпей ёзу-биле ажылдаш, хоозун чугаадан уштунгаш, совхозтарның удуртукчулары, түскай эртемниглери, бодүүн ажылчыннар хол-биле шуут ажылдыы тудуп кирипсе. Эде тургустунуушкунуң дүргедээш, кижиниң негелдези ындыг.

Василий ТАМДЫН-ООЛ,
Тожу район.

«ШЫННЫҢ» КӨРҮНЧҮҮНДЕ:

Каа-Хем районда „Ленинчи орук“ совхозтуң Мерген сүт-бараан фермазы

ЧЫЛ ТҮҢНЕЛДЕРИ, БОТ-ОРУЛГА-ЧАРЫЛГАНЫ УЛАМ ХАНЫЛАДЫР. КОММУНИСТЕРНИҢ РОЛЮ КАЙЫЛ? СОЦИАЛ АЙТЫРЫГЛАРНЫ ДҮРГЕН ШИИТПИРЛЭЭР

Кудулатпаан болза

Он ийиги беш чылдың ийиги чылында ферманың ажыл-ишчилери канчаар ажылдааныл? 1987 чылда 4675 центнер сүт бүдүрер, 1 инектен 2000 килограмм сүт саар, 490 центнер немелде дениин алыр планныг турган. Херек кырында 4957 центнер сүттүг бүдүргеи, 1 инектен 2083 килограмм сүттүг саргаи, 546 центнер немелде денинии алган. Кол көргүзүглерии ап көөр болза, план ажыр күүсеттинген-дир. А бир эвес продукция бүдүреринге үндүрген чарыгдалдар биле продукцияның ортээи денизээр болза, ооң бот-үнези көвей боор, чарыгдалдар орулгалардан көвүдээи. 1987 чылда план бүгаар 1 центнер сүттүг бот-үнези 34 рубль 89 көпеек боор ужурлуг турган болза, 48 рубль 34 көпеек чедир өскен. 1 центнер немелде денизиниң бот-үнези планда кордунгенинден 2 рубль 72 көпеек хөй болган.

Эрткен чылын коллектив керээлиг ажылдаар дугайында дугуржулганы совхозбиле чарган. Эвээш чарыгдалдарны үндүрүп тургаш, 5200 центнер сүттүг бүдүрерии, 490,5 центнер немелде дириг денизии алырын хүлээнген. Продукция бүдүреринге үндүрген дөрт чарыгдалдарны камнап алганының ортээниң 50 пландан ажыр бүдүрген продукцияның ортээниң 20 хуузун, 1-ги сорттуу кылдыр күүнеге дужаган сүттүң ортээниң 3,9 хуузун, пландан ажыр алган немелде денизиниң ортээниң 18 хуузун коллективке совхоз шаңнал кылдыр төлеп бээр деп турган. Ол негелделер керээлиг ажылдаар дугайында фермаиың совхозбиле чарган дугуржулгазында айыттынмайн барган. Ону «Ленинчи орук» совхозтуң кол экономизи А. И. Клепикова коллективтиг керээ дугайында документилерии шын эвес доддурган бистиң бүрүүвүс деп, корреспонденттиге тайылбырлаан.

Каа-Хем районнуң мурнакы коллективтериниң бирээзи Мерген сүт-бараан фермазының ажыл-ишчилериниң саргылгалары, ону күүседир деэш тура-соруу кандыгыл?

Эргелекчи А. В. Шелеговбиле чугаа:

— Александр Васильевич, силерниң удуртуп турарыңар коллективтиң 1987 чылда ажылының түңнелериниң дугайында чүнү бодап турар силер?

— Планныг онаалдаларды күүсеткен-даа болзувусса, көргүзүглериивис 1986 чылдың деңнелиниге төмөнгериг, күдү болган. Бурунгу чылын 5311 центнер сүттү бүдүргеи бис. Ону барымдаалап көргеш, 5200 центнер сүттү 1987 чылда бүдүрер деп коллективтиг керээже кирип тура, хүлээнген бис. Ону күүседип шыдавайн бардывыс. Харын-даа көргүзүглер оранчок күдулаан. Эртекен чылын бурунгу чылга бодаарга, сүттү 354 центнерии эвээш бүдүрген бис. Немелде дении алганыввс база 1986 чылдыынга денизээрге, 5 центнер күду болган. Он ийиги беш чылдың ийиги чылында, баштайгызындан сула ажылдаанывыс сан-чургайлардан илден-дир.

— Ооң чылдагааны чүде деп бодаар силер?

— Сүт бүдүрүлгезиниң немелде дении алырының күдулааны фермада специалистерниң, мээи база саанчыларның, кадарчыларның ажылының кошкаанының түңнели болганы чугаажок. Ынчалза-даа продукция бүдүрүлгезиниң фермада эвээжээнии чүгле бистиң бүрүүвүс эвес деп чугаалаксай-дыр мен. «Инектиң сүдү дылында» деп чоннуң үлегер чугаазы бар. Бир эвес мал чеми эвээш, ооң шынары багай болза, инектиң продуктулуу күду боору чугаажок. Чогумна ындыг болганындан фермада саар инектериин сүдү күдулаан, азыралда-мыйыстыг бода малдың күш-шыдалы шоолуг эвес болган. «Ленинчи орук» совхозтуң экономиказы мал болгаш чер углавышкынныг. Ажыл-агыйның бо ийи адыры аразында сыры харылзаалыг. Малдан хөй продукция алыр дизе, анда эки шынарлыг, четчир хемчээлдиг чемни бээр ужурдур бис. Мал ажылын үндезинии-биле сегидер дизе, хамыкты мурнай чер ажылын эжикидип, мал чеми белеткээр, бижыг материалдыг баазаны тургузар херек. А биистиң совхоз мал чемин чылдың четчир кылдыр белеткеп ап шыдавас. Фермавыста инектерге чем белеткеп бээриниң баазазы бижыг-тыр. Харын-даа сандарап турар. Каа-Хем ол чарыында сиген шөлдерии «Кызыл тук» совхозка дамчыдып берген. Ферма тоогунда суггаттыг шөлдерден алаан хөй сигении фермага белеткеп берип турган. Амында картофель олуртуп турар, Сарыг-Сеп суур улгадып өскен, суггаттыг сигеи шөлдерии экелеп эгелээн. Фермаже чоруп орган бодушар кердүкер мынаан. Бир эвес эки шынарлыг мал чемин четчир хемчээлдиг белеткеп бээр болза, бистиң фермавыска эът-даа, сүт-даа бүдүрүлгези иовудээри чугаажок. Кол-ла чүве — мал чеми.

— Мал продукциязы бүдүреринии эвээжээнии чүгле мал чемиинң чедишпезии, шынарының багайы деп бодаар силер бе? Оон өске курлавыр чок бе?

— Кол-ла чүве — мал чеми. Курлавырлар бар болбайн аан.

— Кандыг?

— ...

— Курлавырларның бирээзи, саар инектериң чүгле чемгериглезии эвес, а ажаалда-тежээлдезии экижидери эвес бе?

— Ындыг харын...

— Сөөлгү үеде саар инектиң продуктулуун бедидериниң бир аргазы, ону арыгсилиг тудары деп санаар турар болгай.

— Силериң удуртуп турарыңар фермада инектерии көөрүмге, хирлии кончугул? Балдырларында, өөзүнде чыш-шыныр, дока берген өдек 1,2 сантиметр хире бардыр. Оларны багай ажаал турарының көскү демдээ ол эвес бе?

— Ону канчаар аштаар боор.

— ...

— Хирээнде барда, арыг турган инектер чүве. Ыяш ажыл-агыйының пидорамазы үреглеп, Хирээлиниң курлавыры төнген. Мал адаанга чатпайн тур бис. Ынчангаш хирлени берген инектер-дир ийин.

— Оларны айда оода бир катап аштап алыр аргазы бар бе?

— Инектерии кыжын чуурга, дока бергей. А чыпшына берген өдекти сүвүрерге, дүгү сойлуп, кежи кызыл-анай апаргай-ла.

— Инек кажаазының иштиилыг ышкажыл. Одап турар. Кежээ аштап, чуп каар болза, инек хондур кургай бербес бе?

— Чугаалаарга белеи — кылыры берге.

— Силериң фермада сүткүр симменталь уксааның инектери бар-дыр. Оларны көвүдедир дээш кандыг ажылды чорудуп турар силер?

— Колдуунда сандан үнген кодан-дыр ийин бо. Шыырак инектер каш санныг деп болур. Планны күүседир, сүттүг саар апаар болгай. Ынчангаш сүткүр, сүткүр эвес-даа болза, шуптулуп тудуп-ла турар улус бис. Хөлүн эрттир кырып, азы аарып чемдей бээрге, эътке дужаар-дыр бис. Аныяк инектерии шилиивейн-даа, шуптузуи саар коданга кадып алыр-дыр бис. Оон өске арга чок. Бо чылын база 70 хире аныяк инектерии саар коданче киирдивис.

— Саар коданны бижыглаары-биле инектериң аразындан эң сүткүрлерии шилип, аиагы болук тургузуп турар силер бе?

— Тургузуп турар..

— Ол дугайында документилер бар бе? Көрүп болур бе? Чижээлээрге, инектериң сүткүрүнүң азы оларны шинчилеп, продуктулуун үнелээниниң дугайында дептерии...

— Ындыг дептер чок.

— Ынчаарга уксаажыдыла ажылы чорбайн турар.

Саанчыларга сөс:

Екатерина Дүлзүкей, фермаиың саанчызы, амгы үеде фермаиың столовазында повар:

— 20 ажыг чыл иштинде Мерген сүт-бараан фермазынга саанчылап ажылдадым. Ажылдаары дыка берге турган. Кара эртенден орай кежээге чедир саанчы кижиниң ажылы үргүлчүлээр. Хамык ажылды, инекти чемгеригиидеи эгелээш саарынга чедир, хол-биле кылып турган бис. Ам саанчыларның ажылы элээн чингээн-дир. Инекти электри күжү-биле саап, чемгерии механизастаан. Ынчалза-даа саанчы кижиниң ажылын черле белеи дээр бе. Сөөлгү чылдарда саанчыларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузары-биле элээн хемчеглер ап чоруттунган. Саанчылар ийи ээлчег-биле ажылдап эгелээн. Хүниүң баштайгы чартыында бирги ээлчегде, ийиги чартыында ийиги ээлчегде саанчылар ажылдаар. Ол черле эптиг-дир. Бажыңынче чардыкпайн, инекти саап, ажаап-тежээп турар. Ээлчег соонда бажыңында ажылын саанчы шуптузуи кылып ап болур. Столованыи база ажытты. Эртен 8 шакта, дүүште 2 шакта саанчыларны, кадарчыларны чемгерип тур мен. Эът, сүт аймаа-биле совхоз столованыи четчир кылдыр хандырып турар. Аргалыг-ла болза чемии янзы-бүрү кылдыр белеткээрии кызар-дыр мен.

Нина Сытыртаа, фермада профэвилел бөлүүнүң даргазы:

— Саанчыларның амыдырал-чурттал газынга таарымчалыг байдал ам-даа болурчогууру-биле тургустунмаан. Кышкы үеде чунар-бажың шуут ажылдавастай бээр. Бо кыжын база ындыг-дыр. Мерген суурда хууда чунар-бажыңныг өг-бүлелер бар-ла харын. А артканнары каяа чунарый? Суурда садыг база бар. Ында чүгле эргежок чугула барааннарны, чем аймаан садып турар. А үлетпүр барааннарын, хеп аймаан сатпас. Чүге дээрге магазинның бажыңы үлетпүр бараанны шыгжаарынга таарышпас. Печказы иштинде болгаш, барааннар ишталып, хирлени бээр. Аъш-чем болгаш үлетпүр барааннары садар магазинии Мерген суурга ажыдарын саанчылар, кадарчылар негеп турар, чаа бажың тудар азы магазинииң ам турар бажыңының иштинде печкаиы даштыгаар үндүр тудар болза эки. Ынчан үлетпүр барааннарын хирлендирбейн шыгжап болур. Бо айтырыгны хурал-суглаага үргүлчү тургузар улус-тур бис. Ынчалза-даа чылдан чылче шинтпирлеттинмейн келген. Саанчылар база чараш хептн кедиксээр, аяиныг эт-херекселди бажыңынга садып алыксаар, өске кижилер-биле демей улус-тур. Үргүлчү фермага ажылдап турар болгаш садыг-магазин баар үевис кызы. Ынчангаш Сарыг-Септиң магазиннерине эки барааннар садып турган деп чүгле сураан дыннаардыр бис. Мерген суурда магазинии дамчыштыр чамдык барааннарны чагыыр-даа-дыр бис, чамдыызы күүсеттинмес, чамдыызы күүсеттинмес боордур. Саанчыларга эки барааннарны арттырып, тускай докгааттынган шакта садып турза кандыгыл деп-даа саналарны киирип турдувус. Огулуг харыы чок ийин.

Мерген суурда эмнелге пунктузу чок. Сарыг-Сеп кирип эмчилээр-дир бис. Бир эвес маиаа эмнелге пунктузу турган болза, район төвү кирип турбас, шүүдел чокка эмчиге кире тыртып алыр. Ийи, бир чыл бурунгаар эмнелге пунктузун ажыткан чүве харын. Ынчалза-даа ажылы шуудавайн барды. Пункт-даа хагдынган, эргелекчизи-даа өске черже ажылдап чоруткан. Эмнелге пунктузу турган бажында кырган киижи чүрттап орар. Ону оон үндурер эрге чок. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, пунктуиу катап ажыдар, оон ажылын эжикидер дугайында айтырыгны дарый шинтпирлээр болза эки.

Бир чидиг айтырыг — чурттал газынналры. Ферма оларның хөй кезии эргеи. Барык шуптузун үндүр бижиир четкен. Чаа бажыңнар коичуг эвээш туттунуп турар. Саанчыларның, кадарчыларның чамдыызының чүрттап орар бажыңнары буступ дужер четкен деп чугаалап болур. Мээи бажыңымның дээвиири ойлуп кээп душкеи. Ооң соонда чаа бажың бердилер. Орлапай Салчактың бажыңыныи ханазы буступ кээп дүжүп турду. Эрги бажыңнарны совхоз септевейн келгеи. Эрткен чылын тудуг материалдарын үндуруп берип, бажыңнарны бот-тарыңар септеп алыңар деп турдулар. Андрей Люндуп бажыңын септеп ап шыдаипы. Кижи бүрүзү тудуг ажылдарын кылып шыдавас болгай. Фермада чүрттал га бажыңнарыны совхозтуң күжү-биле септээр болза, эки деп санап турар бис. А совхозтуң удуртукчулары ажылчын холдар чедишпес дээр-дирлер. Ферма чүрттал га бажыңнарының тудуу он ийиги беш чылда эгелээн. 1987 чылда ийи аал чүрттаар 1 бажың ажыглалга киргеи. Бо чылын 2 аал чүрттаар 2 бажыңны тудуп турар. Чүрттал га тудуунуң темпизи оожум деп санап турар бис.

Ферма-биле телефон харылзаазы чок. Хеизиг-ле чорук дээш район, совхоз төвү чедер апаар. Телефон турган болза, чамдык чүүлдерии ыцай-бээр чоруп, шүүдеп турбайн, чаңгыс черге ора, чогудуп алыр чүве-дир ийин. Бир эвес фермага орт болза канчаарыл? Сарыг-Сепче маңнеп бар чыдырывыста, шупту ерттеиип каар-ла ыйнаан.

Амыдырал-хандырылга черииң пунктузуи Мергенге ажыдар аргазын өөренип көрзе деп бодалдыт бис. Телевизээр септээр мастерлер, химиктиг ашталгага дужаар хеп хүлээп алыр кижи, парикмахер доктаатказ хүннерде фермага кээп ажылдап турза. Амыдырал хандырылга черииң удуртукчулары пунктуну ажыдып болур бис, чүгле тускай бажың херек дээрдирлер. Чүрттал га бажыңнары-биле кижилерии хандырып ыцдавайн турган. хүлээп алыр пункт тургузар бажыңны совхоз кайын тудуп ыцдаар деп. Бир эвес саанчыларның негелдезин хандырар деп бодаар болза, бир аргазы черле турар-дыр ийин.

Бо айтырыгларны хурал-суглаа бүрүзүнге тургузар улус бис. Ынчалза-даа кончуг оожум шинтпирлеттинип турар.

Галина Салчак, Мерген суурда комсомол эге организациязының секретары:

— Чүгле бистиң фермаиың саанчыларын эвес, өске-даа фермаларның ажыл-ишчилерии дүвүредип турар чүүл — аныяктарның фермаларга эвээш ажылдап кээп турары. Боттарывыстың шаавыс-биле аныяк уругларны фермага ажылдадыр дээш кызып-ла турар-дыр бис. Сарыг-Сеп школазының өөреникчилериибиле ужуражышкынарга барып, кылып турар ажылывыстың дугайын чугаалап бээр-дир бис. Фермага кээп ажылданар деп аныяктарны чалап-даа турар-дыр бис. Ажылдаксаар оолдар, уруглар эвээш. Ооң бир чылдагааны ажылдың бергези эвес, а солун кылдыр ажылдап чурттаарынга байдалдың тургустунмаааны. Эрткен чылын мындыг таварылга болган. Фермага бир уруг ажылдап келди. Аныяк кижи ажылга өөрензин дээш, аргасүмени берип, дузалажып-даа турдувус. Ынчалза-даа фермага ону ижиктирип чадаштывыс. Ажылдаар болза ажылдап шыдаар кижи Үнүп-кирип тургаш, шуут каапкаш чоруй барды. Амгы үеде саанчылар солуур саанчы чок. Ферманың саанчыларының аразында аныяк дээнге кижилер ортумаа-биле 30 харлыг бистер-дир бис. Аныяктарны фермага ажылдадыры-биле хемчеглерни ап, амдыгаштап эгелеп таарымчалыг байдалды тургуспас болза, бистиң соовуста та кым саанчылап кээр. Ам безин, кайы-бирээвис кандыг-бир чылдагаан-биле ажылче үнмейн баарга, ооң инектерии үлежип саар-дыр бис.

Эге организацияның салдары эвээш

Мерген сүт-бараан фермазында партия, комсомол болгаш профэвилел эге организацияларының ажылының дугайында сонуургап көрдүм. Хөй-шинти организацияларын удуртуп, баштаар үжүрлүг коммунистер кандыг ажылды чорудуп турарының дугайында ылаптыг харыны берип шыдавайн баргашнар. Партия эге организациязының секретары И. Максыл, комсомол эге организациязының секретары Г. Салчак, профэвилел болүүнүң даргазы Н. Сыгыртаа оларга совхозта партия, комсомол болгаш профэвилел комитеттериниң талазындан дуза чогүн, кажан сүт саалдазы эвээжеп, план күүседеэн бергедей бээрге, даргалар халдып кээр, а оларга база кол үүл инек саары, план күүседири деп, үстүнде адын адааным эштер чугаалады.

Мерген сүт-бараан фермазында 31 кижи ажылдап турар. Оларның 8-и коммунистер. Коллективтиң хөй-шинти амыдыралын углап баштаарынга, ажыл-агый айтырыгларын шинтпирлээринге партия эге организациязы шимчедикчи күш болур ужурлуг. Бодунуң ролюн фермада партия организациязы күүседип шыдавайн турары ужурашкаиым коммунистер-биле чугаадан илдең болду. Чугаалашканым коммунистер эштериниң партийжи даалгазын безин билбес. Партия эге организациязының хуралдары доктаамал эвес эртип турар.

Партия организациязында кандыг ажыл чоруп турарын, кандыг айтырыгларны аңаа шинтпирлээнин коммунист Наталья Салчак билбес болду. Бичии уруглуг болгаш, шөлээлеп турганы, 1987 чылдың май айдан эгелээш, ажылче үнгеии-биле ону тайылбырлады. Барык бир чыл чыгыы ажылдааш, бодунуң партия организациязында чүү болуп турарын билбес коммунистиң дугайында чүүнү чугаалап болурул? Бир болза чүгле ат астын алгаш чорууру, аны фермада коммунистер кандыг-даа ажылды чорутпайн турары ол-дур. Хамыктың мурнунда Мерген фермазында партия эге организациязының багай ажылдап турары-биле ол тайылбырлаттынар. Партия эге организациязының секретары И. Максыл кандыг-даа ажыл чорбайн турарын корреспондент-биле чугаанаң эгезинде-ле дыңнаткан. Партийжи ажылдың дуржулгазы секретарьда чок, СЭКП Каа-Хем райкомунуң, эң ылаңгыя совхозтуң партия комитединиң талазындан эргежок чугула дузаны аңаа көргүзер ужурлуг турган. Партия эге организациязының секретарының кичээнгейии хаара тудупку дег айтырыглар фермада хөй. Саанчыларның, кадарчыларның, фермаиың бүгү коллективиниң ажылында эде тургустунуушкунну партия эге организациязы канчаар удуртуп турарының, коммунистериң аңаа киржилгезииниң дугайын чаңгыс-даа катап чугаалажып көрбээн. Коммунист бүрүзү партийжи даалгалыг. Кым ону канчаар күүседип турарының дугайында коммунистериң чаңгызын-даа дыңнап көрбээн. Саанчыларның, кадарчыларның ажылдаарынга таарымчалыг байдалды, бар аргаларны ажыглап турган тургузары, кыштаглаашкынга белеткел дээш оске-даа чугула айтырыглар коммунистериң кичээнгейинге турбаан. Чаңгыс чижек: 1987 чылда коллективтиг керээге ажылдаан, Мерген сүт-бараан фермазы бодунуң хүлээлгезин күүседип шыдаваан, харын-даа мурнуку көргүзүглерин кудулаткан. Ол үүл коммунистерии улуг дүвүретпээн. Продукция бүдүрүлгезиниң фермада эвээжээнииның чылдагааның мал чеминиң чедишпезии, ооң шынарының багай болганы деп сеткилии оожургадып алганнар.

Кандыг курлавырларны ажыглавайн барган бис деп айтырыг коммунистерии дүвүретпээн. Бо айтырыгны коммунистер хуралдарының бирээзинге чидии-биле тургузуп болур турган. Чогумна бо чылдагаан-биле фермаиың саанчылары, кадарчылары, харын-даа удуртукчулары безин сүт саалдазының эвээш болганын, немелде денизиии чедир албаанын чүгле мал чеминиң чедишпезии, ооң шынарының багайы-биле тайылбырлап турар эвес ферманың ажылчынары ботары кылган. Чемниң хоолулуун көдүрериие ол дузалыг болган. Курлавырларны дилеп тывар, оларны ажыглаар талазы-биле баштайгы базымнар фермада бар. Чүгле маажым, даамчыргай чорук ону дүглап турары моон илден.

Фермага 1988 чылда планныг онаалдаларын амга чедир тодаргайлап бербээн. Сүт бүдүрериниң планы эрткен чылдыңдан улуг боор чадавас деп коллектив манап турар. Чүге дээрге «Ленинчи орук» совхозтуң Бояровка сүт-бараан фермазындан саар 200 ажыг инекти эът планыига эрткен чылын дужааган. Ол инектер бруцеллёз аарыг болган. Ажыы-биле чугаалаарга, совхоз бүдүн сүт-бараан фермазы чок арткан. Ынчангаш совхозтуң сүт бүдүрер планы Мерген сүт-бараан фермазынга чүдүрлүр.

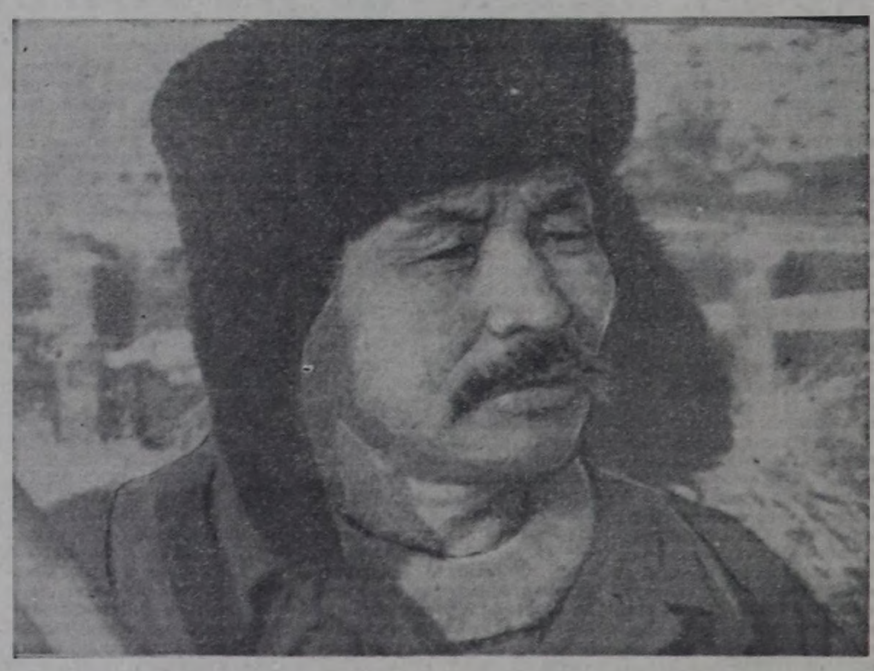
Коллективтиң мурнунга белеи эвес сорулгалар салдыиып турар болганда, күшажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер дээш кандыг аргаларны ажыглаар, курлавырларны шинчээдип ап болурул деп айтырыгга фермаиың эргелекчизи А. Шелегов-даа, саанчылар-даа тода харыылавааннар. Эки шынарлыг, четчир хемчээлдиг мал чеми чокта хөй продуктуну мыйыстыг бода малдан ап шыдавас деп бодал турарлар. Ол ындыг-ла харын. А бөгүн ажыглап болур курлавыр саар инектериин ажаалдазын экижидери, коллективтиг керээни — күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидериниң, кижилериң ажыл-ишке харыысалгазын шыңгыыдырының аргазын шинчээдип алыры. Оон мнай бо хүнден эгелээш, эң бедик продуктулуг инектерии шилип ап, саар коданны чаартырынга ажыглаар болүктү тургузары. Чедишкиннерии бижыглап, оларны кудулатпас дизе, бо чижектиг база оон-даа өске айтырыгларны коллектив бөгүн шинтпирлеп эгелээр ужурлуг. Даартагы хүниүң чедишкиннериниң магадылалын бөгүн тургузар.

Арыииы «Шып» солуниуң корреспондентизи Шаңгыр-оол СУВАН белеткээн.

Коммунист Наталья Салчак фермада социалистиг чарыштың бирги одуруукда чоруп турар. Ол Агроүлет-пүр комплекизиниң ажылдакчыларыиың профэвилел Төп Комитединиң кежигүнү, Сарыг-Сеп кодээ Советиниң депутады. Наталья Энелеевна бо фермада дуржулгалыг саанчыларның бирээзи апарган. Ажылынга кылымак, амыдыралынга төлептиг.

ЧУРУКТА: Н. Э. Салчак. Ян ЧОЛДАК чураан.

Д. Б. Карма Мерген сүт-бараан фермазының хоочунарыиың бирээзи. Доржу Будуевич бо фермага 30 ажыг чыл иштинде ажылдап келген. Кылган ажылынга ак сеткилдии, чүткүлдүү-биле ол ажыл-ишке ылгалдыг.

Кыдыындан көөрге бөдүүн, ханылап кире бээрге, нарын чүүлдер хөй кадарчының ажылынга аныяктарны өөредип, арга-дуржулгазын дамчыдып берген.

Сөөлгү чылдарда Доржу Будуевич бызаа кадарып ажылдап келген. Ооң азыраал бызааларының күш-шыдалы шыырак.

ЧУРУКТА: Тыва АССР-ниң аныяктарының алдар-тыг дагдынакчызы, хоочун кадарчы Доржу Карма.

Совет Армиянық болгаш Шериг-Далай Флодунуң 70 чылынга

ТЫВА ЭКИ ТУРАЧЫ ТАНКИСТЕРНИҢ ДАЙЫНЧЫ ОРУУ

1944 чылдың январьдан 1945 чылдың май 9-ка чедир ТӨ Ала-чүрттүң Улуг дайынының фашистиг эвилелди чылча шаварының, дайынчының аг-шеригларын ССРЭ-ниң кызыгаарларынып дашынче үндүр сывырарының, Европа чүрттарын эжелеп хостаарының, фашистиг Германияның бүрүнү-биле бууран дүжериниң болгаш оон чугаа чокка дүжүп бээринең доозукчу үе-чадазы болган. Ол дээрге тылдың күштеринең эң улуг күжениишкининиң болгаш немец-фашистиг эжелекчилер-биле демисеалдың бүгү фронтуларынга ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштеринең дайынчыларының чижеглээр чүве чок массалыг маадырлыг чоруунуң үези турган. Дайынның башталгазы үеринеринден эгелээш, фронтуга бар-ла шаа-биле халас материалдыг дузаламчыны берип база чепсекти холга туткаш, ССРЭ-ни камгалаарынга киржир чүткүлдүг турган тыва уруска оон Совет Эвилелинең улустарының аны-дуңма ог-бүлезинге кирер дээн алыс күзели чогум-на ол үеде боттанганы, оон эң эки оолдары болгаш кыстары Совет чазактың чөпшээрелин ёзугаар Кызыл Армияның хүрээленинге немежин киргени онза уттундурбас болгаш эргим болган.

1944 чылдың февральда 2-ги Украин фронтузунуң 52-ги армиязының составынга тыва эки турачылардан болгаш совет танкистерден подполковник Соколовка командылаткан 25-ки танк полугун тургускан. Ол үеде фронтунуң шеригларин немец-фашистиг армиялдарнын «Мурнуу чүк» болүүчүң кол күштеринең Днестрниц соңгу талазындан барыын чүкче аткаарлаарының оруун үзе кирер сорулга-биле Умань-Ботошани операциязын бот-тандырарынга белеткенип турган.

2-ги Украин фронтузунуң шеригларин 8-ки болгаш 6-гы фашистиг армияларның камгалалынче шаап халдаашкын кылыр ужурлуг, анаа Умань угланышкынынга дайынчыл-ның эң-не күштүг болүүн моөнчеттинген турган.

Март 5-те дан бажында элээн хой үгер-боолар болгаш миномёттар, артиллерия белеткелин эгелээн. 27-ги, 52-ги, 4-кү гвардейжи ниити шериг, 2-ги, 5-ки гвардейжи болгаш 6-гы танк армиялары составтыг кол шаап халдаар белүктүг шеригларин дайынга хел-хенертен болган шаап халдаашкынны кылган. Хенертен болган өлүмнүг соңгуушкун дайынның камгалалын дүрген үрээрин хандырган. Шаап халдаашкының бедик темпилерин үзүктелдирбези-биле 6-гы танк армиязын тулчуушкунче киирген. 52-ги, 5-ки гвардейжи болгаш 6-гы танк армиялары Даглыг Тикич хемнин ол-ла дораан кешкеш, Мурнуу Буг хемче орукта соңгу камгалал шугумун эзлеп алгаш, дайынны оон ыңай истеп, сүрүп чорупкан.

Март 10-да совет шеригler 1-ги немец танк армилының кол хандырылга базазын — Умань хоорайны эзлеп, байлак олчаны эжелеп алгаш. Ынчан дайынын удурланыышкынының чугула белдири — Христиановканы база каапташ барган. Март 11-де танк шеригларинең мурнакчы отрядтары Мурнуу Бугка чеде бергеш, оон 100 км кезээн дайылдашпышаан кешкеш. Умань чоогунга чыгча шаптырган дайынның Мурнуу Бугтуң оң талакы эринге камгалал организастаарынга чай бербээн.

Уманьны хостаары дээш тулчуушкуннар кызымак, кадыг-шынгыы болгаш дүрген болган. Аңаа чер кырында болгаш агаарда күштерниң деминг эдеделинишкинин тергинин эки боттандырган. 140-ги гвардейжи ийи дакпыр Кызыл Туктуг, Богдан Хмельницкий орденниг штурмнаар полктуң ужудукчулары дайылдажып турар-нынтн шериг болгаш танк кезектерин дуглап камгалавышаан, дайынның диригкүжүнге болгаш техниказынга улуг когаралды чедиргеп.

Умань дээш тулчуушкунзарга шылгарааш кезектерниң болгаш каттыжыышкынарның аразынга 25-ки танк полугу турган, оон кезектери ынчаш 24 самолёттуу, 80 автомашинаны хүнаап ап, 800 хире шеригни түдүп алгаш, оон ыңай шаап халдаашкының оруун ажыктаан. «3» дугаарлыг Т-34 танк дайынның аэродромунче баштай чаза таварын киргеш, бодунуң контуг дүрген маневру болгаш от күчүзүү-биле дайынның хөделиишкиннерин шуут шимчеш кылбаан, ол чорук 25-ки полкка дайынның дайынчы техниказын эжелеп алырының база солдаттарын болгаш офицерлерин түдүп алырының талазы-биле чедиишкининг операция чорудар аргазын берген. Танкының экипажы аку-дуңма улустарның оолдарындан тургустунган (командири улуг лейтенант Михаил Шашин — орус, адыгжы-радизи Иван Парфенов — орус, октакчызы Петр Козбаса — украин, механик-чолаачызы биче лейтенант Хомушку Чүргүй-оол — тыва). Оон мурнунда үш хонук бурунгаар Рыжановка суурнүң чанында болган тулчуушкунга Х. Чүргүй-оол база шылгарааш турган. Оон танкызы дайынының камгалалының ханызынче эң-не дүрген чаза таварын киргеш, одуг болгаш гусеницазы-биле дайынның от точказын болгаш дириг күжүн үзуткаан. Аңаа ол дайынның үгер-боозу биле пулемёт точказын чүүра бастырган, ынчалза-даа хенертен траншеяга дүже берген. Ийи шак дургузунда бүгү экипажы-биле кады Чүргүй-оол гитлержилериниң атаказын ойтур шаап келген. Танкының командири М. Шашин балыглаары бээрге, Чүргүй-оол экипажтың командылалын хүлээп алгаш, дайынының танкыны бүза тепсирин орладажып турган 20 солдадын бооду үзуткаан. Дайын пулемёт болгаш автомат-биле боолап турда-ла, ол траншеяны чыре каскаш, бодунуң танкызын база катап тулчуушкунче киргеп. Март 13-те Мурнуу Буг хемнин дайылдашпышаан кежерде, Чүргүй-оол бодунуң машиназын суг адаа-биле хеминиң барын талакы эринге кончуг дүрген чедире бергеш, дораан-на тулчуушкунче киргеп, дайынның чадаг шеринн 6 км черге сүрүп чорааш, танкызының гусеницазы-биле 25 солдатты, 2 хол пулемётту үзуткаан .Эң-не шылгарааш 21 кезектериниң болгаш каттыжыышкынарның иштинден 25-ки танк полугунга «Уманьның» деп атты тывыскаш, Кызыл Тук орден-биле шаңнаан. Оон эгелээш, ону Уманьның Кызыл Туктуг 25-ки танк полугу деп адаар апарган.

Днестрда плацдармдан шаап халдаашкынны күштелдирип тургаш, 27-ги, 52-ги ниити шериг, 2-ги, 6-гы танк армиялары март 26-да 85 км фронтуга Яссының соңгу талазынга ССРЭ-ниң күрүне кызыгаарынга үнүп келгенер. Оларның-биле кады Тыванның оолдары — эки турачы танкистер Октябрьның тиилекчи түгүн бедик тудуп чорааннар! «Ужен үш ай мурнуунда дайынының каржызы-биле үрээнин бистиң Ада-чүрт-тувустуң үр манаан, үш дакпыр күзээн күрүне кызыгаары ол-ла болгай» — деп, 1944 чылдың март 27-де «Правда» солун бижээн.

2-ги Украин фронтузунуң эрес-дидим шеригларинге Москва салюттан ёлүдаан. Төрээн чурт мун-мун солдаттарны болгаш офицерлерни ССРЭ-ниң орденнери болгаш медальдары-биле шаңнаан. Ада-чурт дайынының орденнери-биле шаңнатканнарның аразында тыва танкистер О. Дыртык, Т. Нурсат, Х. Чүргүй-оол, Т. Шойдун болгаш оон-даа оскелер бар болган.

Мартның 28-че дүнезинде 2-ги Украин фронтузунуң шеригleри Прутту дораан кешкеш, тулчуушкуннарны Румыниянның девискээринге чоруда берген. Апрельдиң ортан үезинде олар Карпаттарга четкеш, Ботошани хоорайны эзлеп алгаш, Яссының болгаш Кишинёвтуң чоогунга үнүп келген. Фашистиг армияларның мурнуу кеэээн бүрүнү-биле үзуткаарынга боттуг байдалдар тургустунган.

25-ки танк полугунуң болгаш оон танкистериниң дайынчы оруунуң дугайын литературада кончуг эвээш бижээн, амдызында оларның поход амыдыралының чамдык эпизодтарының дугайында үгле четче эвес медээлер бар. Ол айтырыгны шинчилээр болгаш кызыл иочилер чаа-чаа дилээшкинернi кылыр апаар. Ынчалзажок соңгу чылдарда бистиң тыпкан чагааларыыстың аажок шыныын болгаш үнелиин хүлээп көөр херек. оларны чамдык эки турачы танкистер фронтунуң мурнуку одурүүндан боттарының төгелдеринге болгаш чоок кижилеринге чоруткан турган Ол чагааларны кижи нөмчаап, шылгалданың кадыг-берге чылдарының тыныжын, эрес-дидим, ак сеткилдиг болгаш бердинген кижилерниң ходдары-биле бижээн сөстериң шынныын эскерип каар.

Бай-Кара Бичe-оолдуң (27. 08. 1944 ч.) болгаш Кыргыс Идамның (1. 12. 1944 ч.) чагааларында Горький хоорайда танкистериниң өөредилгезиниң болгаш фронтуже чорударының шагыын оларның четтикпейн мажап турарының дугайын дээнматкан. Шаңгыя Б. Бичe-оол мынча деп бижээн: «Тиилелгеже дээш тулчуушкунче дидим болгаш шинтпирлиг кирер хүлээлгелиг бис. Тиилелгеже бурунгаар! Бистиң хөрээвис шыныыт, бис тиилээр бис. Дайынга олүм болгаш каргыш». 1944 чылдың май 7-де Кыргыс Идам Яссының кыдыында 4 км черде камгалалды тыва танкистер ээлеп турарын, Д. Уйнук-оол биле Б. Бичe-оол дайынчы даалга күүседип чораан өлгенин, дайынчы эштериниң дайындан өжээнин негеп алыр дээн күзели хайыгып турарын бижээн. 1944 чылдың май 20-де Хомушку Чүргүй-оол бодунуң чагаазынга шеригларинің чоруп турар, тыва эки турачылар үш хоорайны болгаш чурттакчылар-лыг он-он черлерни хостаарынга кириишкен. ССРЭ-ниң күрүне кызыгаарынга чедир 150 хире км арткан, Д. Уйнук-оол олүрткен дээрзин дыңнаткан. Май 30-де О. Дыртык Яссыдан 4.5 км черде тур бис, ынак эштериң Уйнук-оол биле Бичe-оол тулчуушкуннарга өлген деп дыңнаткан.

Эки турачыларның дайынчы оруун танкист Тюлюш Конгар бодунуң чагааларында эң-не долузу-биле тодаралдып бижип турган, ол харыүзүн 25-ки полктуң дайынчызы болгаш Тыва телеграф агентилелиниң (ТывТА-ның) шериг корреспондентизи болуп чораан. 25-ки полктуң танкистери эге шугумда чедип келген болгаш шаап халдаашкынга белеткенип турар деп информацияны ол 1944 чылдың февраль 29-та эң баштай дамчыткан. Шеригler март 5-те шаап халдаашкынче киргеп, тыва танкистер Черкасск областың Рыжановка суурнүң чанынга дайынчы шылгалданы эрткен, аткаарлап бар чоруур дайынны сүрүп чорупкан, хой фашист солдаттарны болгаш офицерлерни үзуткаан, 34 кижини түдүп алган. Шойдун чиигибиле балыгланган деп, Т. Конгар март 6-да бижээн. Дайынны истеп сурбушаан, 300 ажыг км черни түлүп чорааш эрткен. Умань хоорайны, демир-оруктуң улуг белдири Крыжопольду болгаш он-он суурларны хостаан, март 11-де Мурнуу Бугче шаап халдаашкын үезинде Дерновка суурнүң чанынга дайынның миназы Д. Уйнук-оолдуң танкызын чаза тепсинкен болгаш оң эрес-дидимнериң өлүмү-биле мөчээп дээрзинин дугайында элээн тодаргай дыңнадыгны Т. Конгар элээн сөөлүредир март 27-де чоруткан. Т. Конгарның 1944 чылдың апрель 12-де чоруткан чагаазында эки турачы танкистер 300 ажыг км орукту тулчуп чорааш эрткенинің, дайынны дүн-хүн чок чылча шаап чорааш, адак сөөлүнде, Румыния биле ССРЭ-ниң күрүне кызыгаарынга үнүп келгенинің, Крыжополь станцияга түр доктаараан үезинде боттарының машиналарының үүрмек септелгезин кылып турарының дугайын чугаалап турар. Т. Конгар май 15-те чагаазынга эки турачылар март 5-тен эгелээш, демисеалдың үргүлүү мурнуку одурүүнда чоруп турарын, ам Яссы чоогунда камгалал шугумнарын эзлеп, Яссыны алыры дээш кадыг-дошкун, чаныш-сыныш чок болгаш хан төгүүшкүнүүр тулчуушкуннарны чорудуп турарын, Яссының барык-ла кыдынга Бай-Кара Бичe-оол маадырлыы-биле өлгенин дыңнадып бижээн. Т. Конгарның 1944 чылдың июнь 21-де чагаазында Яссыдан 3 км черде немец траншеяларының мырынай 300 метр чоогунда камгаланып тур бис, оортан Чүргүй-оол биле мээң машиналарывысты үгер-бооларбиле адып, бистиң туруштарывысче үнүп халдап, а ол мышкаң агаардан хөй удаа бомбалап турлар деп дыңнаткан. Ынчалза-даа бис чаңгыс-даа катап мөгүдевейн, дайынның шуурганныг одунуң адаа-биле түгле дүне када старшиналарның аъшчем болгаш ок-чемзектер экке берип турганы чугула бедикти 10 хонук дургузунда быкыыг турушкуур камгалавышаан, фашистерниң турамык халдаашкынларын дүн-хүн бүрүзүнде ойтур шаап чаңчыга берген бис — деп, Тюлюш Конгар чагаазын төндүргеп.

Үстүнде киирген чагаалардан, ылаңгыя Т. Конгарның сөөлгү ийи чагаазынан Хомушку Чүргүй-оолдуң май 10-да бижээн чагаазы делгерелгей-биле, дайылдажып турар армияның амыдыралының болуушкуннарын дидим түнээнн-биле ылгалып турар. Ында Чүргүй-оол мынча деп бижээн: «Бистер, Тываның аныяк танкистери, Румынияда онча-менди дайылдажып чорүп турбас бис. Дайын өске чүртта болуп турар болгаш, ол онза кадыг-дошкун апарган, дайынның адып турар черлеринден чаштынар онгар-даа, мындаа чок. ынчангаш кедергей улуг чидириглерлиг болуп тур бис.

Ю. АРАНЧЫН,
төөгү эртемнериниң доктору.

(Уланчылыт).

ЧУРУКТА: тыва эки турачы танкистер. Ондар ОХЕМЧИК дүжүрүп тырттырган.

Албан эрттирип турар чери — Афганистан

КЕЗЭЭДЕ СОЛДАТ...

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы А. А. Громыко февраль 12-де Ленин орденни болгаш Совет Эвилелиниң Маадырының Алдын Сылдысын подполковник Валерий Александрович Востритинге тывыскан. Афганистан Республикага интернационалчы дуза көргүзер талалы-биле даалгазын чедиишкининг күүсеткени база анда көргүскен эрес-дидим болгаш маадырлыг чоруу дээш Төрээн чурттуң бедик шаңналы-биле ол шаңнаткан.

Афганистанга болгулаан тулчуушкуннарның киржикчилерининң аразындан Востритинни кончуг дидим кижи дижир. Ол совет шеригlерниң баштайгы кезектери-биле десант ротазының командири боон чеде берген. Рязаньның дээди агаар-десант училищезинин дооскучуузу аңаа бараш, дайынга шылгалданы бир дугаар туткан. Аар балыглаткан. Госпиталь соонда батальон командылап турган. Эрес-дидим болгаш маадырлыг чоруу дээш Кызыл Тук болгаш Кызыл Сылдыс орденнер-биле шаңнаткан. 1985 чылда М. В. Фрунзе аттыг шериг академиязын доозкаш, парашют-десант полугунуң командири боон. Афганистанга катап чеде берген. Удатпаанда Кызыл Сылдыс орден-биле ийиги удаа шаңнаткан.

Моөң мурнунда оон дугайында элептиг-ле коргуш чок кижи дижир турган.

— Ынчаарда, 80 чылдарның эгезинде, атакаже бир дугаарында турун киреринң хүлээлгем кылдыр корүп турган мен — деп. Валерий Александрович сактып чугаалаар.

Ам оон дугайында: аныяк-даа бол, мерген угаанныг деп хүндүлеп чугаалажыр ышарган. Шынап-ла, аңаа командирниң бышкан мөзүшынары дүрген келген.

— Командирниң кол төлептиг чоруу — сорулганы күүседири болгаш кижилерин арттырып алыры — деп, ол чугаалап турар. Ам оон командылалында чүс-чүс кижилер бар дээрзин ол эки билир. Солдаттың бижээн өөрүшкүлүг чагаазы оон өг-бүлезинге өдер бе, четпес бе алы «...шериг хүлээлгезин күүседип чораан, өлген» деп дувуренчиг медээге чедире бээр бе? Бо чүүлдер Валерий Вострититнден хамаарыжыын ол билир.

Востритин хөй тулчуушкуннарга киришкен. Оларның шуптузун чугаалаары берге болгаш өске-даа араб чурттарга эң дерзин кем-херектер үүлгеткеш, өлүрер кылдыр азы хөй чылдар хуусаалыг кара-бажыңга шинттирген хөлезиленикчи идегеттер кирип турган. Олар өске улустуң ханын төп, олүрүп тургаш, хостаалыр аргалыг турганнар. Оларны Джадран деп төрел бөлүктүң удуртукчузу хөйге билдингир апарган Джелаллуддин хей.аът кирип турган.

Хөлезиленикчи өлүрүкчүлерни үр өөретпээн медээ өдерге — адып эгелээр ийи дугаар өдерге — атакаже кирер. Оларга аткаарлаар ужур турбас...

«Араб» батальоннуң өлүрүкчүлери вострититчилербиле тулчуушкунга угаан. күдүл кышкынган. 800 ажыг кижизиниң сетин каггаш, артканнары Пакистанче дезе берген.

Удатпаанда чаа тулчуушкун. «...1987 чылдың июнь 26-дан июль 8-ке чедир уеде подполковник Вострити Санглах кылаазынга чаштыыш турган дээрбечилерни бүзээлеп удуткаарынга киришкен». Подполковник В. А. Вострититнин шаңнал хуудузундан).

Совет дайынчыларның кайгамчыктыг маадырлыг чоруу бо одуругларда киргеп Даалганы күүседир дээш полктуң командири Вострити Санглах кылаазынга чаштыыш турган дээрбечилерни бүзээлеп удуткаарынга киришкен. Олар кадыр даглардың, соок хаттыг, мөңге доштарлыг черлеп 4300 метр бедикче үнгеннер. Дайынны оон сывырып чоруткаш, кол күштерниң кээринге чедир хонук дургузунда дайзын-биле тулчуп турган.

Бодунуң командири ең озалдыг черлерге тулчуп турганын гвардейжилер көрген. Олар 44 складты ээлеп алган. Дээрбечилерниң артканнары Пакистанче дескен.

Москвага кээп шаңналды алган соонда, Вострити Афганистанче катап чорупкан. Чүге дизе ол — солдат, кезээде солдат боон артар. Оон адазы — солдат. «Катюша» сөөртүр машинаның чолаачызы чораан.

Солдат боон төрүттүнмес дижир. Ынчалза-даа Вострититнин волгунда солдат бүргүү маадырлыг чоруктү кылып турар. Эзирлер. Маадырлар Командирниң алган Алдын Сылдызында оларның маадырлыг хереткери бада бээ.

О. МОСКОВСКИЙ.

Бөгүн В. И. Ленин аттыг Совет уруглар фондузунуң Тыва салбырының тургузукчу конференциязы ажыттынар

ШКОЛА — ТӨРЭЭН БАЖЫҢЫ

Бистиң чуртта чаасказынзырак болгаш ааскежик чок уруглар чок. Ниитилелдиң келир үезиниң чаа кижилерин бүгү тала-биле белеткээринге Коммунистиг партия болгаш Совет чазак ада-сагыш салыышкынны Октябрь революциязының тиилээн сөөлүнде үн бүрүүнүң кичээнгейинге ап келгенин билир бис. Эрткен чылын бистиң чуртка В. И. Ленин аттыг Совет уруглар фондузун тургусканы оон бир көскү херечензи-дир.

Чербиниң дузалал школазында коллективиниң мурнунда улуг сорулгалар салдынган. Мында өөренип турар 170 уругларның сезеи дөртү өскүстер болгаш ада-иезин моральталазы-биле будалган өг-бүлелерден үнген уруглар болуп турар. Уругларны тускай шинчилээнинден алгаш көөрге, чамдык социал айтырыгларның шинтпирлеттинмейн турарының харааты-биле кадыкшылы кошкак уругларның саны эвээш кызырып турары тодаралдынып келир-дир.

Кадыкшылының байдалыбиле чиигеткен программаза өөренип турар уругларга билигlерни бээрге, оларны күш-ажылга чаңчыктырарындыг школаларның кол сорулгазы. Педагогиктиг аргадуржулгазы улуг, өөреникчилерге билиг бээрінің чогаадыкчы аргаларын хүн бүрү байдып чоруур мурнакчы башкылар бисте бар. Башкылар Көк-оол Чамыяң, Зоя Даржаа болгаш өскелер-даа кичээлдерине көргүзүг материалдарын хөйбиле ажыглап, башкыласаашкынының методтарын яжыбүрү болдурганнар.

Черби школазын моөң мурнунда доосхан өөреникчилериниң аразында улус ажыл-агыйында мактадыг ажылдап чоруурларның саны хөй. Ындыг эки чаңчылывысты удам байдар дээш школада өөредилгекижизидилге ажылын бедик деңнелге тургузарын чедип алырын кызын турар бис. Кабинет системазын долу күүлүг ажыглаары ажылывыска эки түңнелдерни берип болур. Школада 11 класс-кабинеттер дериттинген.

Школавыстың сескн класзынын доозукчулары күш-ажылга бир мөртежилди чедип алган турарынче улуг кичээнгейни угландырган бис. Чижээ, даарамылганың үш, чазанылганың ийи, ядик заараарының мастерскаларының ажылы эки түңнелдерни берген. Күш-ажыл кичээлиниң чазанылга кабинединге өөреникчилер стол, сандай, согаш, бала, деспи болгаш өске-даа үүлдерни боттары кылып турарлар. Дааранылга кичээлин дерткү класстан эгелээр. Мында уруглар чиик хептерни боттары быжып, даарап өөренип алырлар. Оларның даараан хевии чайгы үеде школага артып калыр уруглларга кедирип, шынарлыг кыздынганын садып-сайгарарының хемчегlерин моөң соңгаар алыр. Ол ышкаш оолдарны ядик даараарынга өөредири элээн экижип келчидар. Оолдарның даараан ядиннын база-ла өөреникчилерниң боттарында кедер кылдыр ажыглап турар бис. Уны идиктерни элээн шынарлыг кылдыр даарап, экижилерин садыгларга-даа дужаадывыс. Үүле мында кара чаңгыс четпес үүлү бар. «Тыва обувьбыт» будуруллге каттыжыышкыны (директору Валентина Сарыглар) бистиң-биле харылзаанга кошкак тудуп турар. Өөреникчилеривистиң даараан идиктери республикелелгелгезинге багай эвес үнелелди алган. Ынчангаш ядик даараар мастерлерни моөн белеткеп берип болуруувустуң бүгү аргаларын бар.

Күш-ажыл кичээлдерин багай эвес эрттирип турар башкыларывыска Бичe-оол Валчий-оол, Лариса Якушева, Александра Седенбал болгаш Александр Иргит олар хамаарыжыр. Оларның ажылы удам экижип болур ийик. Үүле материалдыг баазаны багай тургускаывысты, директор моөн четпес ажылдап турарымның ажыыл-биле миннип апаар. Чижээ, чазанылгага ажыглаар чымчак материалдарны тып алыры тергиин берге. Бүгү-ле үүлдү өскээртен эккелиннер деп чарбыттынар чорук үениң негелдезинге көңгүс дүүшпес. Ынчангаш чамдык хемчегlерни шыдаар шаавыс-биле ап чорудар ужурлуг бис.

Республика мал, чер ажыл-агыйлыг. Школаның доозукчуларын малчыннаар, механизаторлар болур кылдыр белеткээри тутула. Дузалал ажыл-агыйлыгга он баш хаван бар, өөренип чылын Бай-Тайга районда-ам бир ангор уксаанның анайларын садып алдывыс. Өшкү кажаазын тудуп, өөреникчилеривиске мал ажылының талазы-биле берип турар теоретиктиг өөредилгевисти практика-биле холбаштырарын чедип алыр бис. Ук дузалал ажыл-агыйын үүле школаның амыдыралынга хереглээриниң адгыда, уругларны мал ажылынга сундулуг - болуруңга чаңчыктырар бис. Ол ышкаш ногаа, чечек өстүрерин чайгы үеде база организастадывыс. Ийи-чүс гектар шөлге ыяштың чаш озумнерин бистиң өөреникчилер чылдың олуртуп турарлар. Күш-ажылга дадыгышкының бир девири ол.

Чербиниң дузалал школазында бүгү үүве эки деп мактанмайн тур мен. Боттарывыс күжүүс-биле кылып ап болгу дет ажылдар хөй. Чогум-на оол ураккуу-биле чамдык күш-ажыл кичээлдерн эренгей байдалга эртип турары ыяш. Оон ыңай уругларны идик-теп-биле хандырыгавыс колдуу-ла багай деп болур. Дурт-сыны улуг уругларга кышкы хеп аймаа тывылбас. Идиктер база коңгуг ховар келир.

Чамдыкта төгенчиг түүдерни чыл-чыыл-биле бүдүрүп шыдавайн баргылаардыр. Столоваяда соодукчулар үрелгеп. Оларны уудт ортек-биле үш чыл дургузунда септедип келдинис. Ам олар база катап ажылдавайн барган. Ол мышкаң школаның төлевилелии ёзугаар 150 өөреникчи турар ужурлуг. Херек кырында чээрби кижи артык. Уругларның чурттаар үш корпузу тар, мында санитар белдирлери шагда-ла үрелген хевээр.

Ындыг янаалыг бергелер бар-даа болза, школаның пашкылары болгаш техниктиг ажылдакчылары чарбыттынар хөнүү чок. Уруглар фондузунуң ажылының эгелей бергенинге сорук кирип, чаштарга аас-кежиктиг келир үе даэш боттарывыстың улуг-хуувусту киирер бис. Чүге дизе школавыста өөреникчилерниң чартыынан хөйү өскүстер болгаш чартык өскүстер. Оларга школа төрээн бажыңы болуп турар.

Бөгүн В. И. Ленин аттыг совет уруглар фондузунуң Тыва салбырының тургузукчу конференциязы республикага ажыттынар деп турары тускай школалар коллективтеринге өөрүнчүг-дүр. Хайгаарал чок өөреникчилер турбас, өг-бүлеге чаштарның кижизидилгезинче улуг ажылдар моөн соңгаар үлам калбарар дээрзинге бүзүреп олур мен.

Арага-дарыга хандыгып, бодунуң кижи мөзүүн шынныгаш, ада-не эргенин каяттырганнар ам-даа бистe хөй. Чогум-на ындыг өг-бүлелерге оскен уругларның угаан-сарыын өзүлделиңа куду болур. Берге кижизидилгелиг уругларда моөн үнер.

Амыдырал дең-дескн эвес болганда, канзыг-даа таваырылгалар болгулаар. Өскүстер чок ниитилел кайда боор. Чаштар кезээ шагда өөрүшкүлүг чоруун, олар авг-кежиктиң өөйинге таалап ескуннер деп, бистернин, не кижилерин, берээлиивис ындыг. Амыдыралдың бо хөйлүүзүн бакшо ажылымның чугула принцивп кылдыр бодап чоруур мен.

Лидия САГДЫ,
Чербиниң дузалал школазында кижизидикчи башкы.

ӨӨРҮШКҮЛҮГ ӨССҮННЕР

Школаның 7-ги клазында кижизидикчи башкылап турар мен. Дузалал школазының кижизидикчи башкызы үениң хой кежиин өөреникчилер-биле кады эрттирер. Интернат оларның төрээн бажыңы ышкаш кылдыр байдалды, ол тургузар хүлээлгелиг.

Кижиниң төрээн нези, өг-бүлезин дег үүве кайда боор. Ылаңгыя чаш кижилерге бо ийи чүүл эң-не эртим болгаш үнелиг. Школада өөренип турарларның сагыш-сеткилинге өөрүшкүнү чүгле башкылары кыпсыр. Ынчангаш кижизидикчи башкының ажылы шак эрттирип каарыбиле кызыгаарланмайн, интернатты төрээн бажыңы ышкаш кылдыр тургузар.

Мээң харыылап турар клазымда 16 өөреникчи бар. Тускай школаның программазының негелдезин ёзугаар оларны тус-тус бөлүктерниң аайы-биле чарып алыр. Кижи бүрүзүнүң хостуг шагында кылып шыдаптарының аргазы-биле даалгаларны бээр. Кол-ла чүүл кижизиттирикчилериниң келир уедеги салым-чолунуң дугайында бир дугаарында сагыш салыр ужурлуг бис. Азы өскээр чугаалаарга, ие кижи бодунуң ажы-төлүн амыдыратка канчаар белеткеп турарыл, бистер бага ындыг ажылдарны кылып чорудар бис. Арыг-шеверии сагыры, культурлуг ажыл-чанга кижизидилге ажылын чорудары чүгле чугаа, тавылбыр-биле боттанмас. Өөреникчиниң чурттап олурар черинин арыг-шеверии доктаамал тударыл, идик-хептi чараштыр кедери болгаш өске-даа үүлдерни хөрек кырында тайылбырлаар, өөредир. Хоржок болза, кижизидикчи башкының ажылы ол-ла ышкаш.

Бистер ажыл-чаң кижизидилгезин чамдык таварылгаларда ийиги чергениң айтырыы кылдыр шын эвес көрө бээр бис. Бедик культуралыг хамаатыны белеткээрде, ук негелде эргежок чугула дээрзин чүгле башкылар эвес, кижи бүрүзү билген турар ужурлуг деп бодаар мен.

Тускай школаның кижизидикчи башкызы болганывыда, харыылап турар клазымның өөреникчилеринге эң-не таарымчалыг байдалдарны тургузар дээш шыдаар шаам-биле ажылды чорудуп турар мен. Кижизидилге ажылының шактарында уран номчулгалар, янзы-бүрү темаларга беседалар, политиктиг информация болгаш өске-даа ажылдарны кылып турар бис. Ук хемчегlерни өөреникчилерниң боттарынга дагзып, оларны башкы боду баш удур белеткеп каарга, улам ажыктыг.

Хостуг шактарда өөреникчилер чалгаарап турбас кылдыр чамдык ажылдарны чорудуп, кичээлдерге эки белеткендирип турарымның ачызында, тос кижи эки өөредилгелиг. Ынчаарга мээң харыылап турар клазымның өөреникчилери школаның хаваннарын алыраар кылдыр хүлээнип алганнар. Хаванның кажаазын аштап ярыглаар, оларны чемгерер, төлүн ажаар дээш, мында ажылдаг хөй.

Школада калбаргаң социалистиг чарышка клазының өөреникчилерн бирги черин ап келген. Өөредилге, корум-чурум дээш өөреникчилер ортузунда калбаргаң социалистиг чарышка олар тиилекчи болганы дээш шаңналдарны ап келди. Шупенское суурже ийи удаа, Красноярск хоорайже бир катап экскурсиялап чордувус. Ам чазын Москва хоорайже чоруурунга белеткенип турар бис.

Бо хоорайларже чоруурда акша-төгерик чарыгдалы негеттинер. Ону өөреникчилерниң боттарының ажылдап алган акшалы-биле чорудар. Шак ындыг боттуг хемчеглер өөреникчилерни күш-ажылга кижизидиргеге ажыктыг деткимчелиг болур чораан.

В. И. Ленин аттыг Совет уруглар фондузунуң Тыва салбырының тургузукчу конференциязының республикага ажыттынар деп турары тускай школалар коллективтеринге өөрүнчүг-дүр. Хайгаарал чок өөреникчилер турбас, өг-бүлеге чаштарның кижизидилгезинче улуг ажылдар моөн соңгаар улам калбарар дээрзинге бүзүреп олур мен.

Арага-дарыга хандыгып, бодунуң кижи мөзүүн шынныгаш, ада-не эргенин каяттырганнар ам-даа бистe хөй. Чогум-на ындыг өг-бүлелерге оскен уругларның угаан-сарыын өзүлделиңа куду болур. Берге кижизидилгелиг уругларда моөн үнер.

Амыдырал дең-дескн эвес болганда, канзыг-даа таваырылгалар болгулаар. Өскүстер чок ниитилел кайда боор. Чаштар кезээ шагда өөрүшкүлүг чоруун, олар авг-кежиктиң өөйинге таалап ескуннер деп, бистернин, не кижилерин, берээлиивис ындыг.

БАШТАЙГЫ ТАНЫЖЫЛГА

Таңды артизи Н. Д. Ажыкмаа биле театр чурукчузу Н. К. Рушев олар Моолга сургакчылап барып, ажыдап турганнар. 1952 чыдың январь 31-де Улаң-Баторга ол интернационалчы өг-бүлеге кыс уруг төрүттүнген. Оны Надя деп адап алганнар.

Надя сөөлүнде барып, салым-чаланныг чурукчу болган. Тываның комсомол шаңналының лауреады Надежда Рушева чырык чер кырында түгле оң чедя ажыт хар иштинде чурттаан. Ынчалза-даа ол кыска чурталгазының дургузунда угаан-бодалдың кайгамчык байдза — 10 муң ажыг чуруктарын артырып каан.

Ураң түүлдүң ат-сураглыг кижилери — академиктер Д. С. Лихачев, В. А. Ватагин, чогаалчы И. Л. Андроников Надяны шылгаранда угаанныг, салым-чаланныг уруг деп адааннар. Чурукчу Рушеваның дугайында хой-хөй түүлдер болган очерктер бижиттингген. В. М. Киселевтүң «Артекке бир ай» деп номунда оон амыдыралының түгле хенизиг кезиин — Артекке дыштаның турган үезин боттуг фактылар-биле көргүскен. Бодунуң амыдыралының дугайында Надя эжиниге мынчаар бижээн: «Мээң амыдыралым — Артекке чедир база оон соонда деп ийи болүкке чарлыр»...

Аныяк чурукчу Надя Рушеваның чуруктарының делгелгезя бистиң чуртувустуң дыка хөй улуг-улуг хоорайларга, ол мышкаш даштыкыга — Японияга, Моолга болган Польшага база болгулаан.

В. М. Киселевтүң «Артекке бир ай» деп номундан үзүндүүнү очуллуургаш, парладывыс.

Сарыг-хүрең баштыг уруг диштерин чүбүшаан, чынар-демирге чанында көрүн. чүүкке көрүнүп турган. Ол уруг шагдагы-ла таныжы мышкаш, оожум чугаалаңган:

— Чедип келдиң бе? Сеня Надя Рушева деп билип алдым, ынчаңгаш манап турдум. А меня Ольга дээр. Сээң көрүнүң дугайында бисме дыңнаткан. Оруннарыңны сээң-биле солчуп алыр дугаймда кожам Ритка-биле дугуруштум. Канчаар сен? Бир эвес ындыг болза, бистиң орунналывыс кожа болур...

Ольга-биле кады олургаш, Надя чүрекке чоок боол артып калган Тываның ак-көк хемнериниң кижилериниң дугайында, аңаа хөлүнде-ле чугаалап эгелээн. Бичиизинде чуруун чуруктарының дугайында боданып каап, шала оожум чугаалап олурган.

— Авам меня эдертип алгаш төрээн чуртувче. Кызылче чоруур деп турда, мен үш хар ажыг турган мен. Ачам биле Костя кырган-ачам мынча ырак черже бичии кижи канчап чедерил, үр ужудуушкунга канчап шыдажыыл деп коргуп, чогенип турганнар. Ындыг бичии-даа болзумза, тус черниң агаар-бойдузунга шыдажып, авамдан дорайтаваан мен. Самолёт чиндиш дивес, мен удуп каап чордум.

Кызылга өөрүшкү-маннайлыг дүштүүс. Бажыда альбомда фото-чуруктарны көрүп шаг болган болгаш, авамның үткүп келген төрелдерин ырактан-ла танып каапткым. Рая даай-авайны, оон ашаа — Олег Саган-оолду база таныдым. Ол ынчан-ла ат-сураа алгый берген тыва чогаалчы турган.

Красноармейская кудумчузунда даай-авам сугга чурттап турганывысты сактыдыр мен, Кызылдың театрын база. Мээң ачам биле авам баштай аңаа таныш-кан. Шиилерниң шимелдеказталгазын ачам кылып турган. Өг-бүле тутка соонда, бир өрээл хөлезилеп алганнар. Оозунуң печказы безин чок. Авам чемни даштыгаа кылып турган. Өрээл-че кирер эжик даштыыртан шуут дорт. Ынчалза-даа аңаа эки, харын-даа аас-кежиктиг чурттап турганнар...

Бис Енисейниң эриинде паркче барып каап турган бис. Енисейни мен эң баштай, тоолдар билир болгаш. Пушкинниң чогаалында тажы мышкаш, Елисей деп соора адап турган мен. Авамның «Элдек шыңгыраш» деп мнак танцызын теп турганы эстрада паркта артып калганын кайгаан бис. Оон ады ураң-чечен чараш-тыр бе?..

Ольга, шыпап-ла, танцының адын магадаан.

— Оон соонда меңээ төөгүлүг черлерни көргүскүлээн. Оларның үжүр-утказын-даа орта билбээн мен, авамның чогум чүү чүвеге кончуг чоргаарланып турарын пат аайын тыппаан мен. Өскеди-даа хамаан, Азия деп чогум чүл деп чүвени соонда билген мен. Кызыл дээрге, шыпап-ла, Азия диптиң географтыг төвү чүве мышкажыл.

Оон соонда дөрт чыл болган бүдүн өг-бүле составы — үш Н Кызылга келдивис. Шупту Н-нер бис — аттарывыстың эге үжүктери аан: Надя, Наташа, Николай.

— Ленинградтың кино тырттырыкчылары Тыва дугайында документалдыг фильм тургузар дээнер. Чурук тырттырар болукке ачамны киирип алганнар. Чүге дээрге ачам Тываның бойдузуюң онзагай чараш чүүлдерин билир. Тыва хөлер, тыва араттарның эдилдерди, хептерин, борттерни өгүү көрүп кааш, хөй-де чаа сөстер сактып келгеннер мен. Орун, ширтек, идик, аваашулбус дээш оон-даа оске...

Элээн каш өг кожа хонуп алган болза, ону аал дээр. Авам Баян-Колда аалга төрүттүнгеп. Оон ачазы — көшкүн, малчын арат. Ол кыргай-ачамны Дойдал дээр. Авам оон хеймер уруу. Кызыл-даван чаа-ла маңнап турар үеде авазы чок, өскүс артканын-даа ол билбээн. Бир-де катап Баян-Колга «аваа-шулбус» эргип келген соонда-ла, өглерде улус оспадан (быжар-думаа) аарып эгелээн. Оон авамның акыйы болгаш кырган-авам өлгеннер. Быжар-думаадан улайлай олгеннерни хөөржүдүп четтиктейн турганнар... Он харлыында школа ажыттына бергевде, авам аалынче чоруй барган...

Ам ында оспа дугайы дүшке безин кирбес болган, уруглар квас-чараш, чырык, делгем школаларже катыжыглуг чоруп турар. Авамга кандыг бергелер таварышкылаанын, оон чону бодунуң тоогузунде кандыг-кандыг кадыг-берге моондактарны ажыш эрткенин чугаалаап канчаар мен.

Ольга чугаалы үзе кирген:

— Көрдүң бе, революцияның кызыл дээрнин бодунда бадыткандың. Ада-өгбелериниң чуртунга ийи катап баргандыр сен, ынчангаш сөөлээ адааргаар-дыр мен. Мен чаңгыс-даа барбаан мен. Мээң ачам Ленинград облазы чурттуг кижи, ында Угловка суурда төрелериниз чурттап турар. Олар-биле ужуражыр көрзе деп күзеп чоруур мен.

Олар туруп келгеш, корпузу «Фиалкаже» базып чорупканнар.

— Аваңым черле сакты бергеп ышкаш-тыр сен, Надя — деп, Ольга чыды чаагай сигенин дайнап чоруй, чугаалаан.

Виктор КИСЕЛЕВ.

Николай ДАМДИНОВ.

ЫНАКШЫЛ

• Дөрттээн шүлүктер •

Ийи чалгын артың орта сылдырт дээрин,
Ие-черниң хоглуг ырын дыңназынза,
Ырак хаяа өшпээн чырыын эскерзинзе,
Ынакшыл сээң чүрээң бүргей тутказ деп бил.

• • •

Ындыг-мындыг дүвүрээзин оожургазың,
Ынакшыл боду өшпес одуң кыпсыкаш-дыр.
Семээр күш чок улуг чалбыың өөскүп үнгеп,
Сен база хып-ла, хып-ла, ынакшаан чүрек!

• • •

Сокказ чүрек шыны черле балаттынмас,
Соора-мээ, кара сагыш олар артпес.
Хилинчекте ынакшылдың эмп турбас,
Кижизиң боор чүгле эм-дом эмнеп шыдаар.

• • •

Ынакшылга арга-сүме кадың хоржок,
Ынды-бети кыдыг-үш чок, хемчээли чок.
Хуулупкаш, сылдыстарже кылыйтып сен,
Курлак чедир, черге чедир мөгөөр сен.

Экер-оол КЕЧИЛ-ООЛ очуулдургаш.

АҢЧЫ ИВИЖИНИҢ КОЖАМЫКТАРЫ

Аңаа черде туруп алган
Алаң кайгап туру так мен,
Аспаныглап ашкан болзам,
Анай аңнап чигей эртик.

Доора черде туруп алган
Догуум чайып туру так мен,
Тожамалап ашкан болзам,
Тош-ла аңнап чигей эртик.

Куруг черде туруп алган
Куду кайгап туру так мен,
Кускунунтулап ашкан болзам,
Куудай аңнап чигей эртик.

Ээн черде туруп алган
Эктим чайып туру так мен,
Эглирбелеп ашкан болзам
Элик аңнап чигей эртик.

А. НУГУУРАК.

САЛЫМЫҢНЫ ЧЕКТЕВЕ

• Пародия •

Чаашкын маңаан кызыл чечек халыычал бол,
Чаш-ла чүрээм соглуучалы оон дора.
Чаражымны майлап чадааш, катап сактыр
Сайда боолган балыктан-даа дора-дыр мен.

Куулар ЧЕРЛИГ-ООЛ.

• • •

Чаашкын маңаан кызыл чечек боду билир.
Чалыя частып, күзүн тоглаар—салымы-дыр.
Ынчаарга сээң чүрээң соолган сылдаа чүү деп.
Ыйгылактың чылбай, хүзүт хөлүү эвес.

Суура чоруур балык күжүр ындыг-ла ыйнаан,
Судак, сайга муңгашталып, аның болгай.
Чаражыңга дүшүп чадааш хейде болуп
Салымыңны аңаа дениеп, тортанма даан...

Карына ТУЛУШ.

СПИД-БОЖУДУЛГА БАЖЫҢЫНДА

Губернатор Марио Куомонуң дужаалын ёзугаар Нью-Йорк штаттың калың камгалал органнары тускай программаны боттандырып эгелээн. Оон кол-ла сорулгазы — СПИД-тиң вирузу штатта кайы хире тараанын тодарадыры. Тускай система ёзугаар ол программаны боттандырып тура, ханың 100 муң пробазын хынаар.

Баштай-ла чаштарны хынаан. Алдынган түңнелдер үр-дүн үндүрбээн. Бир эвес чезин аарап болза, чаш уругунга база халдаар деп эмчилер санап турар. Байдал багай болуп турарын саннар бадыткаар.

Хынап турар үеде штатка төрүттүнген 15157 чаштардан хан хыналдазын чоруткан, эмчилерниң дүвүрээзинин ол болдурган. СПИД-тиң вирузу 148 таварылгада таварышкан.

СПИД-тиң антителолары ханында бар бичии уруг ылап-ла аарыыр дээрнин бадыткавайн турар. Оларның 40 хире хуузу-ла айыылдыг аарыгдан аарып чадавас деп санап турар.

Бо талазы-биле алырга, Нью-Йорктуң Бронкс районунда эмнелге дүвүрээзинниг. Моон 43 уругнуң бирээзи-ле ханында аарыглыг болган. Оон соонда Манхэттен районунда — 1,96 хуу, ашы 51 уругнуң-на бирээзи аарыг. Бруклинден — 58 уругнуң-на бирээзи аарыг. Штаттың өске черлеринде байдал моон дээре.

Келир үеде авал болур деп турарларның аразында байдал база ындыг. Нью-Йорктуң кадык камгалал эргелелиниң шинчилээнин ёзугаар сааттыг хөрээженнерниң 1,37 хуузунуң ханында аарыгның вирузу бар болган. Шинчилээшкинни чажыт байдалга чорутнан-даа болза, кара кештиглерниң база испан ыылдыг хөрээженнерниң — 25 хардан 29 хар аразында-алармның база ядың өг-бүлелерде халдавыр нептергей болган.

Ханында вирустуң антителоозу бар хөрээженнерни иштелбезин деп сүмелеп турар. СПИД-биле аараан кошкак организмге иштелин саатталары аар-берге.

1988 чылда эмчилерниң маңаан турары-биле алырга, Нью-Йоркка ханында ол аарыгның вирузу бар муң ажыг чаштар төрүттүнер.

Губернатор Марио Куомо штаттың хөөйлу-дүрүм үндүрүкчүлериңге чыл бурууңдеги изелекелиңге «Хиинчектиг өлүмге бап бурунгаар-ла ыызамдаткан уруглар төрүттүнери дег, ындыг коргунчуг түңе чок» деп демделээн.

Вилюс КАВАЛЛУСКАС, ИМА-ның тускай корр.

Шоодуглар

ПОНЕДЕЛЬНИК-ЧИИК ХҮН

Шошкуп чоруур ашак «чыраалдың» келди. Адак-бышканың чиигин-даа оон. Тудугга кады ажылдап турган бис, оон пенсия үнген кижи. Понедельник санын-да-ла ондап-остап, дер-бузу бурудаан, чөдүрген-каккырган турар, ажылга он шак ажа бергенде чедип кээр ашак. «Бо түге озалдап каар кижи сен?» — дээрге: «Багай акыңарның «мотору» баксыраан. Үбх! Түрек дээрге түрек эвес, аңаа бир дон өзү, дон өзү! Дүүн хөлүн эртиримнеп ышкаш мен. Понедельник — аар хүн бо» — дээш, сириләэш холдарыбиле кашпе ораай бээр...

Ам бо келгеш, мындыг де:

— Че, ооллар, чеже дыштаныр мен. Мени бригадырларга кызып ап көрүнер. Арат-чонга, ал-ботка-даа ачы-дузала мынаан. Ажылдаксай бердим.

— Кырган кижи дыштанзыкла — диштивис.

— Аа, богда, дүнмаларым, олурарга ора кырыыр түвелер?...

Николай ООРЖАК.

Бо чылдың январь 30-де үнген «Шында» кроссвордтуң харыызы

ДООРА ДУРГААР: 1. Кудяб. 6. Долгандырыг. 9. Торга. 10. Нарын. 13. Чарба. 14. Чавыдак. 15. Шылба. 17. Базырык. 18. Кожамык. 20. Ыржым. 21. Агроном. 22. Ыштык. 25. Балет. 26. Сыдым. 29. Кижизидикчи. 30. Күзен.

УЗУН ДУРГААР: 1. Каргы. 2. Барык. 3. Шорга. 4. Андазын. 5. Шынаа. 7. Болбаазырал. 8 Кыжырыышкын. 11. Чарылга. 12. Заломов. 13. Часкы. 16. Артек. 18. Полунин. 23. Пекин. 24. Кымчы. 27. Бижек. 28. Кижен.

Сонуургактарга

ТААКПЫЛААРЫН ХОРААН

Таакпылаар американнарның амыдыралы улам-на нарыдап бар чыдар. АКШ-ка таакпылаар чоруккa удурнии национал демисел чээрби ажыг чыл мурнунда эгелээн. Таакпы ыжын тыпташ, оон үржүү-биле боттарының кадыкшылынга базала когарал таварыштырып турар таакпылавас кижилер ол демиселдин эң-не идепкейлиг киржикчилери апарган. Оон түңнелинде таакпы тыртар кижилериң саны сөөлгү чылларда ол турган үргүлчү кудулап турар.

Таакпылаар чоруккa хамаарыштыр тускай саавыр болгаш кыпыгаарлаашкын питат бүрүзүнде бар. Чижээ, Нью-Йоркта ажылдаар черге, магазиннерге, аалчылар бажыңының залдарынга, кинотеатрларга, банкыларга, ооредилге черлериниге, хөй-шиитиниң транспортунга таакпылаарын хорутдаан. Ону хажыдар болза 250 долларга торгаар. Чикагода таакпылаар кижилерни кызамдаар чорук дыка тыныгыы. Хоорайның бир бүдүрүлгезиниң дирекциязы ажылдакчыларының боттарының бажыңарынга безин таакпылаарын хоруур деп турар. Ук кижи бодунуң бажыңына таакпылаан бе, ары таакпылаваан бе дээрзин хынаарынып тускай аргазын ажылдап кылган. Хынаңаш ачамның түңнели таакпылаан дээрзин бадыткап турар болза, бүрүүлүг кижини администрация ажылдан үндүрүп болур. Шак ындыг янзылыг шыңгыы хемчег арай-ла хөлүн эрттир боор деп, юристер чиглиниң турар.

Байдал ынчап баарга, таакпы бүдүрер улуг фирмалар түңү канчаар бодап турарыл? Үениң негелдезиң олар утаап билгеш, чамдыктары боттарының бүдүрүлгелерин көдээ ажыл-агыйның өске продукциязын болбаазырадыр кылдыр чаарты кылып турар.

ХААРЫКТААР БОЛЗУҢЗА...

Чер кырында улуг кижилериниң чартык кезии удуп чыткаш, хаарыктаар болуп турар. Амгы үениң медицина эртеминиң чедишкиннериниң ачызында оларның дыка хөйү ырак эвес келир үеде ол четпес чоруундан аырлып ап болур аргалыг апаар. Белгратдың медээ агентилелиниң дыңнадып турарын ёзугаар алырга, хаарыктаар чоруктан эмненир эмни Югославияда чогаадып кылган болгаш бо чылдың апрельде сада бээр.

Ол болбаазын эмни эм кылыр Франко Кайсез деп кижи чогааткап. Оон кылган «бокослип» дээр эми боду бүткен он ийи түүлдең тургустунган болгаш кижиниң организминге кандыг-даа багай салдар чедирбес. «Бокослиптиң» чеден хонук дургузунда шенеп көргенинiң түңнели ынаныштыг болуп турар: кончуг хаарыктаар муң кижиниң 580-и шуут «сегээн». Оскелериниң аразындан эвээш-ле кижиде кандыг-даа чогузчалыг оскерлиишкин болбаан.

(«Известия» солундан).

ХОВАР ТАВАРЫЛГА

Францияның Тулон хоорайда сураглыг мал эмчизи лириг амытаннарның янзы-бүрү берге, нарын аарыгларын эмнеп шаг болган. Ынчалза-даа бир катап элдептиг болгаш берге байдалга таварышканын ол үптас. Ол кончуг ховар таварылганы ук черниң солунунга бижинр бодаан.

Ол мындыг болган: дүн ортузунда телефон кыңгырткайны бээрге, ол оттуп келгеш Билбейн, душ боон, сейфте днис шоочалаттына бергенин, аңаа дузадан чедирерин дилээн, девидээн сирилээш үн дыңналган. Ашаа аэропортче чоруй барган соонда, кадай сейфтиң кылын, кап ажинiң артында днистиң кээргенчиг эткенин хенерген дыңнап каан. «Аараан» күжүрге мал эмчизи дүрген чедип келген. Днистиң хоргдаткан тар «кара-бажыңынче» чадагтерге насозу-биле агаарны эмчи үрдүүп ора хонган. Оон оске канчаар-даа арга чок дээрзин ол билген. Эртенинде сейфти ажыдып шыдаптар оске бир кижини чалап эккелген. Ол дораан ажыдыптарга, днис хирт кылдыр үне халаан. «Бо операция дээрге мээң пазным шиитинде практикамда кончуг ховар бир дугаар таварылгам-дыр» — деп, эмчи чугаалаан.

ПЕЧКАЛАР ЧЫЫКЧЫЗЫ

Мюнхен хоорайда чурттап турар. Макс Вальдхаузер чүс хире печка чыып алган. Оларның эң эргизи — 1770 чылда, а чаазы — 1900 чылда. Карак кызыл чыыкчы печкаларны үреген бажыңардан, бок төгөр черлерденда тыпкаш, аштап-түлгүп, эзип чаартып алыр. Оон коллекциязында печкаларны делгелгелерге-даа салып, театр сценазынга шиилерге-даа ажыглап, тырттыргаш, киноларга-даа көргүзүп шаг болган.

УЛУГ, КАЙГАМЧЫК ЭР

Чоокта чаа француз фирма косметика кылдыр арын-башка чагынар чүүлдер бүдүрүп үндүрген. Ол продукцияның аразында чүгле улуг, кайгамчык эр кижиге ажыглаттынар духи бар. Продукция бир онзагай болганда, оон чарлалын база онзагай кылдыр кылган. Чүл дээрге фирма бажыңының мурнун орта ол улуг, кайгамчык эр кижиниң дүрүү-хевирин тургускан. Оон бедин 10 метр, ону тудуп тургузарынга 380 килограмм металл, 100 метр кан хана-карак демир, 600 метр картон, 50 килограмм кырба, 150 килограмм эфириил, 600 килограмм резина, 20 литр ацетон киртен.

ТЫВЫЗЫКТАР

1. Черде черзи моге,
Чонза чолдак моге.
(Баажызы эдилелде).
2. Боду ак-даа болза,
Сагыжы кара.
(Баажызы бүдүмелде).
3. Ийи өгүң түлгүүжү
чангыс.
(Баажызы аырал малда).
4. Хомду долу коңгураа
кажык.
(Баажызы аырал малда).
5. Хоор аъдым хомду
кудуруктуг.
(Баажызы анда).
6. Межиргенин кым чиген?
Мезил-көк чиген.
Кым ынча лиген?
Кыйдың кара мнча дяген.
(Баажызы дириг амытанварда).
7. Ыдың мунган,
Хоюн четкэн,
Тевезин четкен,
Аъдын хойлаан.
(Баажызы дириг амытанда).
8. Дээр оглу тейинде
демдектиг,
Кудай оглу кудуруунда
демдектиг.
(Баажызы дириг амытанда).
9. Хоолугактың холу
чолдак,
Кулутурнуң кудуруу
узун.
Чиктигбейниң читкези
калбак.
Кайгамчыктың караа
достак.
(Баажызы дириг амытанда)
10. Турум чыгымның дүүү
чок,
Тургап черинiң оълу
чок.
(Баажызы бойдуста).

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Кино

Февраль 20-де

«НАЙЫРАЛ»: «Полёт над ледяной кукушкой» 9.30, 12.30, 15.30, 18.30, бичии залга. «Кинг-Конг» 9.00, 11.30, 14.00, 16.30, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Сказка о прекрасной Айсулу» 9.20, 12.40, «Армия Трясогузки снова в бою» 10.50, «Ежи-ножды солгав» 18.20, «Сокровища византийского купца» 14.20, 16.20, 20.20 (үзэткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Шантажист» 14.00, 15.50, 19.20 (үзэткан), «Инспектор без оружия» 17.40, «Бродяга» (2 сериялыг) 19.20 шактарда.

«КАЛ-ХЕМ»: «Праздник Нептуна» 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

Аграар

Республикага шокар булуттаар, аялыр. Чамдык черлерге бичe хар чаар. Соңгу-барын чүк үгүүг хаттың секундада дүргени 5—10 метр. Дүне 29—34, хүндүс 18—23 градус соор.

Кызылга шокар булуттаар. Чагбас. Хаттың күжү кошкак. Дүне 32—34, хүндүс 19—21 градус соор.

Театр

ХӨГЖҮМ-ШИИН ТЕАТРЫ

Февраль 20, суббота.

Чыгтычы ОНДАР.

ЧАРБА, ШЛЯПА БОЛГАШ ЫНАКШЫЛ

(Ийи кезектиг комедия).

Серенниң ролюнга Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи **Чадамба МОНГУШ** ойнаар.

Эгелээри 19 шакта.

1988 чылдың февраль 21-де (воскресеньеде) СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга 14 шакта «Амгы делегейде Япония» деп темага лекция болур. Лектор — «Билиг» иннтилелиниң Новосибирск область организациязының баштаар черинiң делегей айтырыгларының талазы-биле лектору Н. С. Соболев.

Абонемент-биле кирер. Билеттерни лекция эгелээриниң мурнунда садар.

Совет уруглар фондузунуң Тыва салбырының тургузукчу конференциязын белеткээр болгаш эрттирер талазы-биле оргкомитет ук конференция богун, февраль 20-де, СЭКП Тыва обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга 10 шакта болурун дыңнадып тур.

Февраль 21-де, воскресеньеде, Кызылдың үлетпур магазиннери 10 шактан 15 шакка чедир чапсар чок ажылдаар.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРИНИҢ партийжа амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпур килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, көдээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-25, корректорларның 3-37-11, бухгалтериянын 3-43-41, солун келбеви болганда 3-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солуунун индекизи 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Шетинiкиң биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2668 ТС—00454.

Телевидение

Февраль 20-де

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.30 — Концерт. 8.45 — «Мен — атомоход «Сибирь» мен». Телефильм. 9.15 — «Дирижерлар». Фильм-концерттин баштайгы көргүзүүү. 9.45 — «Чуруктучулар дугайында рассказтар». Красаускас. 10.15 — XV кышкы Олимпиада оюннары. Хаак спорту. 15 км. Эр кижилер. 10.40 — Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 11.35 — Бүгү-эвилелдиң номчулга конференциязы. «Знамя» журнал. 12.50 — Улусчу чогаадылганы «Радуга» телепрограммаларының бүгү-деле ревю фестивалы. «Улустуң ырлары болган танцылары» (Мали). 13.20 — «Социализм чурттарында» 13.50 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Ярославльда социал-культура объектилерин ажыглалга киирериндe merе бижиндилге кылып турар чоруктар дугайында. 14.30 — Бөгүн делегей. де. 14.50 — Совет Армия болгаш Шериг-Далай Флодунуң 70 чылыга. «Корабль ореэлдеринде кижилер дыңнаңар». Ураң-чечен телефильм. 1-2 серилялары. 17.00 — Биилиг-гир-даа болза, элдептиг. 18.00 — Концерт. 18.40 — «Иорданга туласчуушкун». Делегей амыдыралының редакциязы көргүзүп тур. (ВУР телевидениези). «Наркоманнага — чок» (КНО фильмин). 19.40 — ТТ экранында эң баштай. «Расписаниеден дашкаар поезд». Ураң-чечен фильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эдс тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Ураң чүүл мастерлериниң концерти. 23.00 — Улуг кижилерге мультфильмнер. 23.25 — «Ийнги тыныш». Маңнаарылга ынак кижилер клуюнуң дугайында. 23.55—00.05 — Медээлер.

ИЙНГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Чаңгыс аайлажыышкын. К. Симонов. Шүлүктер. Хүн демдеглелдери. Сактыышкыннар. Д. Шостакович. «7-ги симфония». Музыка арыннары. 9.55 — Эдс тургустунуушкун болгаш эрге. 10.10 — «Оруктарда хайкалдтар». Арагалаар чоруктун хоразының дугайында. 10.25 — «Дириг амытаннар дугайында». 11.25 — «Кижи. Чер. Октаргай». 12.30 — Философия дугайында беседалар. 13.15 — Компьютер-биле чугаа. 14.00 — XV кышкы Олимпиада оюннары. Шанак спорту. Ийилеп чуугулаары. Дагга хаактаашкынның ийин хевири. Дүрген бадары. Хереженнер. Хоккей. ССРЭ биле ГФР-ниң шилиндек командалары. 17.00 — С. Прокофьев. Концерт. 17.25 — «Полковник Шалыгинниң маңаашкыны». Ураң-чечен фильм. 18.50 — «Вундербеби». Фильм-шия. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Кузькага бажын». 20.15 — Поэт Ю. Марцинкявичюстуң чогаадыкчы фильмиң арынары. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эдс тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 23.15 — РСФСР-ниң улустуң чурукчузу В. М. Неменский-биле ужуражыышкын.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың февраль 21 воскресенье № 44 (13644)

1925 чылда үндезилеттингеи. Өртээ 3 копеек.

ЧАЗАКТЫҢ БЕДИК ШАҢНАЛЫН ТЫВЫСКАН

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев февраль 19-та Кремльге СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүүн, Украинаның Компартиязының ТК-ның бирги секретары В. В. Щербицкийге Ленин орденин тывыскан. Коммунистиг партияның болгаш совет күрүнеиң муриунга улуг ачы-хавыяазы дээш ол шаңналган.

Шаңналды тывыскан турда, эштер А. А. Громыко, В. И. Воротников, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, В. П. Никонов, И. И. Гужиков, Н. Н. Слюньков, М. С. Соломенцев, Р. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, А. Н. Яковлев, П. И. Демичев, В. И. Долгих, Ю. Д. Маслюков, Г. П. Разумовский, Ю. Ф. Соловьев, Н. В. Талызин, Д. Т. Язов, О. Д. Бакланов, А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, В. А. Медведев, И. В. Капитонов олар турган.

(СЭТА).

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң февраль 19-та болган хуралынга ТК-ның февраль (1988 чыл) Пленумунуң шиитпирлериниң күүселдезин организастаар бирги чергениң айтырыгларын чугаалашкан. Пленумнуң айтырыгларын чугаалашкан. Пленумнуң айтырыгларын чугаалашкан. Пленумну

Ортумак болгаш дээди школаның эде тургустунуушкунунуң чоруп турарының база ону боттандырар талазы-биле партияның сорулгаларының дугайында

СЭКП Төп Комитединиң Пленумунуң

ДОКТААЛЫ

(Төнүүжү. Эгезин 1-ги арыда).

дуп болурунум артазын көрүп тургаш, дээди өөредилге черлериниң бүдүрүлгелер база каттыжыышкыннар-биле берээлиг харылзаазын хөгжүдер:

ниити күрүне ужур-дузалыг айтырыгларны ажылдап кылырына дээди школаның эртеминнериниң салыышкыны нөскүзүү-биле улгаттырарын хандырар 1991-2005 чылдарга чедир уеде ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң концепциязын ажылдап кылып турар уеде дээди школага эртем шинчилелдерин хөгжүдеринге күрүнеиң акша-хөреңгизиниң үлүүн улгаттырарын ССРЭ-ниң Күрпланы, ССРЭ-ниң Эртем болгаш техника талазы-биле күрүне комитеди ССРЭ-ниң Дээди өөредилге черлериниң министерствозу-биле болгаш ССРЭ-ниң Эртемнер академиязы-биле кады көөр.

ССРЭ-ниң Дээди өөредилге черлериниң министерствозу, адырлар аайы-биле министерстволар болгаш ведомстволар ортумак тускай школаны шынар талазы-биле чаа деннелче үндүрер, кадрлар белеткээриниң структуразынга болгаш ужур-утказынга, өөредилге-кижизидилге чорудулгазын организастаарының хевирлеринге өскерилгелерни чогуур үезинде киирер ужурлуг.

5. Кадрларның мергежилин болгаш билиин бедидериниң күрүне системазын тургузар талазы-биле СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң ажылдап кылган хемчеглерин боттандырарынче онзагай кичээнгейни утландырарын министерстволарга болгаш ведомстволарга, партия организациияларынга СЭКП ТК-ның Пленуму дагзын тур Дээди болгаш ортумак тускай школаның профессионал-техниктиг училищелериниң аргаларын эң долузу-биле ажыглавышаан, массалыг будүрүлге өөредилгезиниң аңгы-аңгы хевирлерин бүгү талалыг хөгжүптүшаан, өөредилге черлериниң тус-тус четкилерин тургузарын доозары эргежок чугула.

6. Ниити билиг болгаш профессионал школаның реформазының, дээди болгаш ортумак тускай өөредилгени эде тургузарының талазы-биле мурнунда хүлээп алдынган документилерге өскерилгелер болгаш немелдеер дугайында саналдарны СЭКП ТК-ның Пленумунга чыгаалашканын барымдаалап киирерин ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниге дагзыр.

III.

1. Кижизидилгениң болгаш өөредилгениң бүгү звеноларын — школа назы четпээн болгаш школадан дашкаар албан черлерин, ниити билиг болгаш профессионал-техниктиг школаны, дээди болгаш ортумак тускай өөредилге черлерин, кадрларның мергежилин болгаш билиин бедиреринің системазын хаара түдүп турар үзүктел чок өөредилге системазын чүртка тургузар дугайында СЭКП-ниң XXVII съездизиниң стратегтиг айтыышкынын боттандырарын СЭКП Төп Комитединиң Пленуму практиктиг сорулга кылдыр көрүп тур. Кижи бүрүзүнүң иштики негелдези-хүн бүрүдегі хөрээ, амыдыралдың совет хевиринің чарылбас кол кезии бот-өөредилге болган турар ужурлуг.

Өөредилгениң аңгы-аңгы хевирлерин, ооң иштинде экстернатты, политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге системазын, улусчу университеттерни, аңгы-аңгы курстарны, лекторийлерни дамчыштыр билиглерин доктаамал бедидер арганы кижи бүрүзүнге бээри чугула. Бо сорулгага массалыг информацияга чепсектерин, ылангыя телевиденииеи болгаш ном-парлалга херектерин идепкейлиг ажыглаары эргежок чугула. Билиг чедип алырынче, үгаан-бодал өзүлдезинче үүткүл деткимчеңи, ниитилелдиң, күрүнеиң үнелелин калбаа-биле алган турар ужурлуг.

2. Ортумак болгаш дээди школаны эде тургузарының дүргедиринің шинтпирлиг негелдези болза школа хөреэн организастаарының ленинчи принциптерин улам долу боттандырары, улус өөредилгезин эргелеп башкарарының амгы демократтыг структуразын тургузары болур.

Бо сорулга-биле бот-эргелеп үндезиннерин калбаа-биле хөгжүдери, өөредилге черлериниң бот-тускайлаң чоруунга эргежок чугула бүрүн эргелерни тыпсыры, аныяк салгалды өөредириниң база кижизидериниң бедик шынары дээш оларның харыысалгазын бедидери негеттинип турар. Школаларга болгаш профессионал-техниктиг училищелерге педагогика ажылдакчылары-биле капсырлаштыр сургуулдар, күш-ажылчы коллективтер, хөй-ниити организациялары, ада-иелер база калбаа-биле кирээр ужурлуг хөй-ниити органнарның — чөвүлелдерниң тургузары чогумчалыг. Дээди болгаш ортумак тускай өөредилге черлерин эргелеп башкарарыга коллегиалдыг, демократтыг хевирлерни хөгжүдер. Өөредилге черлериниң база оларның кол-кол салбырларының удуртукчуларының соңгулдалыг болгаш отчеттуг болур принципти хажык чокка боттандырар.

Районнарга база хоорайларга улус депутаттарының Советтериниң чанында өөредилгени үзлап башкарар күрүне-хөй-ниити органнарын — улус өөредилгезиниң талазы-биле чөвүлелдерни тургузары чогумчалыг деп санаар, оларны конференциияларга соңгуур. Оларның сорулгазы болза, өөредилгениң болгаш кижизидилгениң мурнакчы дүржулгазын детки нери база неттерипдири, педагогиканың бүгү-ниити өөредилгезин сайзырадыры, өөредилге черлериниң материалдыг хандырылгазын экижидери-биле хемчеглерни алыры.

Улус өөредилгезиниң бүгү звеноларының демниг хөделиишкинин күштелдирер, оларның эргелеп органнарын каттыштырарынга байдалдарны тургузары-биле ажылды чорудар.

Улус өөредилгезиниң эде тургустунуушкуну эртем талазы-биле хандырарынга ССРЭ-ниң Педагогика эртемнер академиязының ролюн болгаш харыысалгазын бедидер, ведомстволар аразының угланышкынын кылгаш, эртемденнериниң күженимшкинин кижиниң хевирлеп кижизидериниң, соксаал чок өөредилгениң коммунистиг кижизидилгениң чугула айтырыгларын комплекстиг ажылдап кылырынче мөөнеп тургаш, ону эде чаарты тургузар.

3. Улус өөредилгезиниң материал-техниктиг баазазын бижыглаар, ооң техниктиг чаартылгазының талазы-биле улуг хемчеглерни боттандырып чорударының эргежок чугулазын СЭКП Төп Комитединиң Пленуму онзалап демдеглеп тур.

Школа назыны четпээн уруглар албан черлеринге хереглелдерни бүрүн хандырарын; школаларга колдуунда чаңгыс эдлечеже шилчиирин; педагогиканың дээди өөредилге черлериниң, башкылар билии бедидер институттарының үре-түңнелдиг ажылдаарынга эргежок чугула байдалдарны тургузарын; район база хоорай бүрүзүнге школадан дашкаар албан черлерин тургузарын; дээди, ортумак тускай болгаш профессионал школаның материалдыг баазазын боттуу-биле бижыглаарын; башкыларның, студентилериниң болгаш сургуулдарның социал-амыдырал байдалдарын экижидерин чедип алыр дээш оларның хөгжүлдезинче утландырган акша-хөреңгини көвүдедир. Бо сорулгаларны республика база девискээр бүрүзүнге шинтпирлээриниң тодаргай хуусааларын ССРЭ-ниң Күрпланы, ССРЭ-ниң министерстволары болгаш ведомстволары, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери тодарадып доктаадыр.

Өөредилге черлериниң техниктиг эде дериишкинииң талазы-биле улуг хемчеглерни боттандырар. Улус өөредилгезиниң системазында база улус ажыл-агыйының адырларында-даа амгы үениң деценелинге дүүштүр өөредилгениң техниктиг чепсек-херекселдерин, өөредилге-эртем дериглезин, приборларны, уруглар обнаавактарын чогаадып кылгаш будүрерин калбартырын баш бүрүзүнге көөр. Өөредилге-кижизидилге албан черлериниң амгы үедеги төлевилелдерин чогаадып кылырын дүргедедир болгаш оларны үк төлевилелдер ёзугаар кыска хуусаада түдүп киирерин хандырар.

Өөредилге номнарын база өөредилгениң көргүзүг херекселдерин, педагогика литературазын белеткээриниң болгаш парлап үндүрериниң хөрээн үндезинии-биле экижидери эргежок чугула. Оларга өөреникчилериниң, башкыларның ада-иелериниң хереглелдерин долу хемчээлге хандырар, хостут садар кылдыр өөредилге номнарын немей парлап үндүрерин организастаар.

IV.

1. Партия, совет, хөй-ниити организацияларының педагогика коллективтериниң эң чугула сорулгазы болза, сургуул аныяктарның коммунистиг кижизидилгезин күштелдирери, оларның медерелин эде тургустунуушкуннуң ёзузунга дүүштүр кижизидери болур деп, СЭКП Төп Комитединиң Пленуму санап тур. Ниитилел амыдыралының бүгү талаларын чаартыр талазы-биле партияның теоретиктиг болгаш практиктиг ажыл-чорудулгазының чаңгыс аайынга үндезилээш, аныяктарны диалектиктиг үгаан бодаашкынга өөредири, студентилериниң база сургуулдарны «революстут чаңгыс аай үзел-бодалга» (В. И. Ленин) кижизидери — хажыдып болбас сорулга. Партияның XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның Пленумнарының шинтпирлеринде болгаш материалдарында, эң М. С. Горбачевтуң «Октябрь болгаш эде тургустунуушкун: революция уламчылап турар» деп илеткелинде, бо Пленумга ооң чугаазында кирген идеяларның байлаан ханы болгаш билдингир кылдыр көргүзер. Салгакчыларның салгал дамчыларын ылаптыг көргүзер, чүртта болуп турар чаартылгаларның партия биле чонның маадырлыг үүлезинбиле чарылбас харылзаазын тайылбырлаар, бистиң улузувустуң улуг чаагай эртикен үезин харыысалгалыы-биле ажыдып тайылбырлаар, социализм дээш демисеглиилерниң төөгүлүг дуржулгазын көвүдедир чүткүлге аныяк кижилерни кижизидер.

Ниитилел эртемнерни башкылаарының бүгү практиказы өөреникчилерни бот-тускайлаң угаан бодаар аргага чаңгыстырар, амыдыралдың диалектиказын көргүзүп турар эртем талазы-биле түңнелдерни олар ханызы-биле билип алган турарынга дузалаар ужурлуг. Аныяктарны бедик идейлиг чорукка, эртем-материалистиг үзел-бодалга, ниитилел болуушкунларың аңгы талазы-биле туруштап үнелеп билир чорукка кижизидер.

2. Школа болза амыдыралдың күш-ажылчы овур-хевирин бодунуң бүгү ажыл-чорудулгазы-биле нептередир, өөреникчилерниң болгаш студентилерниң кол күш-ажылының — өөредилгезиниң ат-алдарын болгаш кижизидикчи ролюн бедидер ужурлуг. Күженимшкинниг өөредилге күш-ажылының, билиглерин шингээдип алырын сонуургалдыг, чогаадыкчы, харыысалгалыг ёзу-биле көөрүнүң байдалын өөредилге чер бүрүзүнге бадыткап тургузар керек. Негелделиг чорукту бедидери-биле чергелештир, тергиин эки өөреникчиниң идиг берииишкиннерин күштелдирери, эртем болгаш эртем-техниктиг чогаадылгага аныяктарның кирежилгезин мактап деткиири, ол ажылдың хевирлерин янзы-бүрү болдурары чугула. Өөредилге чорудулгазы-биле холбаштаан янзы-бүрү ажылдарга болгаш хемчеглерге студентилерни болгаш өөреникчилерни чарлыктырып, өөредилге уезинде киириштирер чорукту канчаар-даа болдурун болбас деп, СЭКП ТК санап тур.

3. Улам ханылаан демократияның байдалдарында чүртгаарынга болгаш ажылдаарынга аныяктарны керек кырында өөредири эргежок чугула. Ол сорулга-биле ажыттажыт чок болгаш ажык-чарлыг чорукка, башкыларның болгаш өөреникчилерниң, профессорларның болгаш студентилериниң бот-боттарын хүндүлежириниге, кады ажылдажырынга бүгү байдалдарны өөредилге черлеринге тургузар; бот-тускайлаң чорукка өөреникчилерни болгаш студентилерни чаңчыктырар, оларның ажыктыг инициативазынга болгаш чогаадылгазынга делгем орукту ажыдар керек. Ниити, политиктиг болгаш хоойлу-дүрүм культуразынга, социалистиг демократизмниң культуразынга кижизидери, ССРЭ хамаатызының Конституциязында көрдүнгеи эргелерин болгаш хүлээлгелерин аныяктарның ханызы-биле билген турарын чедип алыры чугула. Чонның бүгү бөлүктеринге, төптеге болгаш чер-черде бүгү кадрларга бүрүн хамааржыр күрүнениң чаңгыс аай ниити программазы болур юридиктиг бүгү-ниити өөредилгени организастаар.

4. Аныяктарның патриотчу болгаш интернационалчы кижизидилгезин боттуу-биле күштелдирери негеттинип турар. Совет Төрээн чүрттүң чаңчылдары болгаш үнелиг чүүлдери-биле, бистиң хөй националдыг чүртувустуң улуг төөгүзүү-биле холбаа-харылзаалыын бодап билиринге, бодунуң Ада-чүртүнүң шынчы камгалакчылары болур ыдыктыг хүлээлгезин медереп билиринге аныяктарны чажындан эгелеп чаңчыктырып кижизидер. Өөредилге черлеринде бүгү байдал болза интернационализмниң, совет улустарның найыралының болгаш ақы-дуңма чоруунуң ёзузу-биле синниккен турар ужурлуг.

Национал-орус ийи дылды билир чорукту идепкейлиг хөгжүдери, ССРЭ-ниң улустарының дылдарын, национал-дар аразында харылзажырының чепсээ кылдыр совет кижилерниң эки тура-биле хүлээп алганы орус дылды өөренирин база башкылаарын үндезинии-биле экижидери, орус болгаш төрээн дылының кырынга кады өөренириниң практиказын школаларга калбартыры чугула. Тус черниң национал дылын өске националдарның аныяктарының өөренирин, мактап деткиир. Өөредилгени кандыг дылга чорудар дугайында айтырыгга хамаарыштыр артык эргелиг болур чорукту азы кызыгаарлаашкыны, албадап дужаар чорукту канчап-даа болдурун болбас.

5. Өзүп олурар аныяк салгакчыларның коммунистиг мөзүү-шынар кижизидилгезинче, атеистиг кижизидилгезинче кичээнгейни күштелдирер. Чаагай үгаан-бодал хереглелдериниге болгаш эстетиктиг сонуургалдарга, күш-дамыр сайырадыр чүткүлге аныяктарны кижизидери эргежок чугула.

Бичии чаштарның, уругларның болгаш оолдарның эстетиктиг кижизидилгезин күштелдирер, сарыыл чок шаарланчак чорукту хүлээп албас, «массалыг» буржуаз культураның салдарынга алыспас, быжыг турушка оларны кижизидер сорулга-биле оларны делегей болгаш Ада-чүрт культурazының эң эки чедишкинигери-биле хандыр таныштырары, үран-чечен чогаадылганы бүгү талалыг хөгжүдери, чонның ёзулут үран чүүлүн билдилиг болгаш шыдамыккай пропагандалаары эргежок чугула. Ол сагыш салыышкынны школа-биле чергелештир комсомол, профэвилелдер, чогаадыкчы эвилелдер, ССРЭ-ниң Культура министерствозу, ССРЭ-ниң Күркинозу, ССРЭ-ниң Күртелерадиозу боттарынга алыр ужурлуг.

Куш-культурага болгаш спортка аныяктарны калбаа-биле кириштирер төлээде, кайы албан черинге чагыртканындан хамаарылга чокка өөредилге черлериниң, спорт ниитилелдериниң, будүрүлгелерниң бар баазазын бижыглаар болгаш чөп ажыглаар, куш-культура кадрларын белеткээрин экижидер, улус өөредилге органнарының, ССРЭ-ниң Спорткүркомунуң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның күжениишкиннерин ол сорулгаларга холбаштырар.

Өөредилгеден дашкаар үеде, чүрттап турар черииің аайы-биле кижизидилге ажылын бүгү талалыг калбартырын соңгаарладып болбас сорулгаларның бирээзи кылдыр СЭКП ТК санап тур. Бо талазы-биле кол чүүл — бичии уруг, элээди, аныяк кижи бүрүзүн ажыктыг хемчеглерге сонуургалын барымдаалап киириштирери, оларның хостут үезин техниктиг болгаш уран-чечен чогаадылга-биле, спорт болгаш туризм-биле хандырары-дыр. Аныяктарның бот-ажыл-чорудулгалыг каттыжыышкынкарынче доктаамал кичээнгейни утландырар, оларның ажыл-чорудулганың нииитилелге ажыктыг угланышкынына аныяктарның чаагай сонуургалдарын болгаш хереглелдерин хандырарынга идигни бээр керек.

6. Партия, совет, хөй-ниити организациялары, күш-ажылчы коллективтер болгаш бүгү ниитилел болза бижыг, мөзүү-шынар талазы-биле кадык, үгаан-бодал талазы-биле байлак өг-бүлени тургузар дугайында сагыш салыышкынны, не-херээжен кижиниң дугайында, чүрттүң келир үези болур бичии чаштарның дугайында сагыш салыышкынны күштелдирер ужурлуг. Боттарының уругларын кижизидери, амыдыралга болгаш күш-ажылга оларны белеткээри дээш ада-иелериің харыысалгазын бедидерін эргежок чугула. Өг-бүленің, школаның, күш-ажылчы коллективтериің дем каттыштырып ажылдаарын ханыладыр.

Кижи болуп сайзыраарының эң чугула үе-чадазы болгаш ооң улам ыңайгы хөгжүлдезин улуу-биле тодаргайлаар ыңдыг чада болур школа назынынга чедир кижизидилгениң системазынче онза кичээнгейни утландырары негеттинип турар.

7. Бичии уругларның болгаш аныяктарның өөредилгезиниң база кижизидилгезиниң бүгү талаларынга политиктиг удуртулганың деңнелин шинтпирлиг бедидерии, өөредилге черлериниң ажылының утка-шынарын хандыр көөрүн, тургустунуп келир айтырыгларны билдилиг, ажыыштын ёзу-биле шинтпирлээрии эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларынга, партияның крайкомнарынга, обкомнарынга, хооркомнарынга, райкомнарынга СЭКП ТК-ның Пленуму дагзын тур. Ортумак болгаш дээди школаның эде тургустунуушкунун боттандырарынга, өөредилгениң болгаш кижизидилгениң шынарын бедидеринче бүгү башкылар коллективиниң, а ол ышкаш өөреникчилериң база студентилериің күженишкиннерин эвилелдээрине өөредилге черлериниң партия эге организацияларының ролюо бедиир, оларны быжыглаар дугайында сагыш салыышкын илергейлеттингеи турар ужурлуг.

Школаларның, училищелериің, техникумнарың партия организацияларының санының эвээжии барымдаалааш, партияның район болгаш хоорай комитеттери оларның коллективтериниң амыдыралынга партийжи салдарының өзүлдезин чүгле партийжи башкыларның күжү-биле эвес, харын-даа коммунист ада-иелериің, база будүрүлгелериің партия организацияларының, партия райкомнарының болгаш хооркомнарының ажылдакчыларының күжү-биле хандырар хүлээлгелиг.

Башкы кадрларның белеткелин үндезинии-биле экижидери эргежок чугула, педагогика өөредилге черлериниге өөредири-биле чаштар-биле ажылдаарынга сундулуг, ону бодунуң күзели деп санаар аныяктарның эң эки төлээлекчилерин шилип алыр. Өөредилге черлериниң удуртукчуларын соңгуур практиканың калбарып турары, педагогика кадрларының аттестастаашкыны эргежок чугула политиктиг, ажыл-херекчи болгаш мөзүү-шынарлыг, төлептиг ажылдакчыларны педагогика ажылынче депшидери дээш партия комитеттериниң харыысалгазын бедидип турар.

Ортумак болгаш дээди школаны чедиишкинниг эде тургузарынга, соксаал чок өөредилгени совет кижиниң төлептиг мөзүү-шынарларга кижизидилгеге дайын болгаш күш-ажыл хоочуннарының Бүгү-эвилелдиң «Билиг» ниитилелиниң, эртем болгаш инженер ниитилелдериниң эвилелиниң база ол ышкаш чаартыкчылар болгаш чогаадыкчылар ниитилелдериниң, ДОСААФ-тың, чогаадыкчы эвилелдериің Культураның совет фондузунуң организацияларының болгаш эске-даа черлериің күжүн киириштиреринің улуг аргалары бар. Хөй талалыг бо ажылга В. И. Ленин аттыг совет уруглар фондузу болгаш херээженнер чөвүлелдери онза рольду ойнаар ужурлуг.

11. Улус өөредилгезиниң реформазын ханыладыры-биле холбаштыр харыысалгалыг сорулгалар массалыг информацияның чепсектеринге онаажып турар. Телевидение, радио болгаш парлалга школа амыдыралын, өөредилгениң болгаш кижизидилгениң нарын чорудулгаларын билдилиг болгаш шынны-биле чырыдар. Өөредилгени эде тургузарында четпес үүлдерни болгаш бергелерни илередиринге, башкыларның ат-алдарын, ооң чиик эвес, хүндүлүг күш-ажылын үнелээринге, улус өөредилгезин организастаарында болгаш эргелеп башкарарында консерватизмни, догматизмни чайладырынга массалыг информацияга чепсектеринің ролюн бедидер.

• • •

Улус өөредилгези, өзүп орар салгалдарның өөредилгези болгаш кижизидилгези партияның болгаш ниитилелдиң кичээнгейинің төвүнге доктаамал турар дээрзин демдеглевишаан, СЭКП Төп Комитединиң Пленуму партияның XXVII съездизиниң программныг айтыышкыннарының чайгылыш чок боттаныышкынын хандырар, улус өөредилгезиниң системазын шынар талазы-биле чаа деңнелче көдүрер дээш партия комитеттери, күрүне органнары, хөй-ниити организациялары, совет башкы коллективтери, профессордар, башкылар, күш-ажылчы коллективтер бүгү үүлдерни кылыр дээрзинге быжыг бүзүрелиин илередип тур.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде СОВЕТТЕРНИҢ ИДЕПКЕЙИН БЕДИДЕР

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң алдыгы чыжыпың үшкү сессиязының хүлээп алганы «СЭКП-ниң XXVII съездизиниң негелделеринге дүүштүр улус депутаттарының чер-чер Советтериниң сорулгаларының дугайында» доктаалын күүседир талазы-биле Каа-Хем, Тес-Хем район Советтериниң канчаар ажылдап турарының дугайында айтырыгны ук хуралга чугаалашкан.

Каа-Хем болгаш Тес-Хем райкүүскомнарының ишчилери күрүнеге сүт болгаш эът садарының ийи чыл планын күүседикен деп хуралга демдеглээн. Үлетпүр продукциязын будүрериниң болгаш садарының планнарын база ажыр боттандырган, күш-ажылдың будүрүкчүлүүн өстүрер талазы-биле планныг көргүзүглер база өзүлделиг болгаш.

Советтер бодунуң девискээрлеринге социал-экономиктиг хөгжүлдени дүргедедир талазы-биле харыысалгалыг чүрүмүү быжыглаар, экономика хөгжүлдезинде таптаашкыннарны ажып эртер, күш-ажылчы коллективтерниң ролюн бедидер, кижи факторун идепкейжидер талазы-биле ажылдарга улуг рольдуг болур дээн негелдени үстүнзе райкүүскомнар кошкак боттандырып турар дээрзин шүгүмчүлээп. Райкүүскомнар хөй кезиинде идепкей чок болуп, түс чер ужур-дузалыг айтырыгларны шинтпирлээрииге бот-тускайлаң эвес чоруун көргүзүп турар.

Каа-Хем болгаш Тес-Хем райкүүскомнарының ажылында контрольду организастап турары четпес. Алынган шинтпирлерниң күүселзезин контрольдавайн турар, дыка хөй үени хурал эрттиреринге, янзы-бүрү саалыннар долдурары-биле эрттирип турар. А ол үеде саң-хөө болгаш материалдыг курлавырларыны камнаар талазы-биле практиктиг ажылдар хажыызынга артып турар. Районнарының ажыл-агыйларында будүрүлгелериниде мал чемин, кывар-чаар материалларны, артык кезектерии, чемишчидилгелерни чарыгдап турарының контролю кошкак. Ол бүгү-ниің түңнелиниде ук районнарының ажыл-агыйлары кодаа ажыл-агый продуктуларын будүрериниің болгаш садарының талазы-биле чамдык даалгаларын үзүп турар. Ол ышкаш малдың өлүп хораар, оорга алдыр чоруун кайы-даа районнарда совхозтар болдуруп келген.

Бо четпестерни чайладырын, тодаргай хемчеглерни алырын Каа-Хем болгаш Тес-Хем райкүүскомнарның удуртукчуларынга дааскан.

БОТ-ОРУЛГА-ЧАРЫЛГАЖЕ БҮРҮН ШИЛЧИИР

Эргелеп башкарылга органнарының ажыл-чорудулгазын сайзырангайжыдар болгаш бодунуң чарыгдалын боду дузалаарының, бот-акшаланыышкынның аргазыиче шилчиирин сайзырангайжыдар талазы-биле республиканың Харылзаазының (каттыжыышкынның) будүрүлге-техниктиг эргелелиниң ажылының дугайында айтырыгны Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң президиумунуң хуралынга чугаалашкан.

Долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчиир талазы-биле салдынган сорулганы күүседир дээш Харылзаазының (каттыжыышкынның) будүрүлге-техниктиг эргелели практиктиг темчеглерни ажыглап кылган болгаш оларны бот-тузидырып турар даярзин хуралдың киржикчилери демдеглээн. Будүрүлгелерге эргелеп чүүлүн методиктиг документилерни, хыналга саннарны, чүүлүне чагыгларын болгаш лимидин, 1988—1990 чылдарның экономиктиг нормативтерин киргеи. Бо ажылды хайгаарап турар комиссияны дужаал өзүгаар тургускан.

Чаа аргаже шилчиирииің будүүзүнде будүрүлгелерниң удуртукчуларын-биле, экономика-бухгалтер албаның ажылдакчыларын-биле семинарларны болгаш экономиктиг өөредилгени эртиргеи. Бүгү ажылдакчылар «Долу бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкын» деп күрсту өөредип эртеи. Ол ышкаш Күрүне будүрүлгелиниің (каттыжыышкынның) дугайында ССРЭ Хөөлдүзүн коллективтерге болган хуралдарга таныышкан.

Эргелеалиң аазырларының структурдут схемазын сайзырангайжыдар талазы-биле ажылды кылып келген, ооң түңнелинде Харылзаазының (каттыжыышкынның) будүрүлге-техниктиг эргелели тургустунган, ооң составында структурдут 21 единица болгаш «Союзпечать» агентилели кирип турар. Организастыг структураны эде тургускаанының түңнелинде 61 ажылдакчының, ооң иштинде административтиг эргелеп башкарылганың 5 кижизиниң штадын кызырган. Шалын телевириниң чаа системазы шинтээнзи алдынып, эргелеп башкарылганың район звенозу бижыгып турар. Ажылдакчыларның аттестациязын эрттирген, келир чылдың социал-экономиктиг хөгжүлдедеи планын ажылдап кылган.

Долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчилгеже белеткелди харылзаачылар чогуур негелде ёзугаар чоруттаам дээрзин хуралга шүгүмчүлээп. Чаа аргаиың принциптериче колдуунда эргелелде колдады киргеи, ону арткан будүрүлгелерже кошкак неттеретккеи бригадалар участоктар, цехтер иштики бот-орулга-чарылгаже түгле чаа кирип эгелеп турар.

Экономиктиг нормативтерни салбырларның сан-хөө байдалынга таарыштыр тургускан, ол чорук хемчээл улгаттырар, шынар бедидер, куш-ажылчы болгаш материалдыг курлавырлар камнаар, харылзаа ачы-дузазын калбартыр дээш сонуургалды бедитпейн турар. Шалын телевириин ажылдакчы бүрүзүнүң куш-ажылчы киржилгези-биле, ажылдың эчис түңнели-биле холбаштырбаан, бригада керээзи ооң-жум шинтээдип алдынып турар. Бот-акшаланыышкынче шилчилгеге белеткел үезинде ёзу барымзаалаашкынны болдурганындан, салбырларның сан-хөө байдалы ханы сайгартынмаан орулгалыг орукче, куш-ажылдың будүрүкчүлүүн бедидеринче, арыг орулганы көвүдедиринче утланган хемчеглер кошкак алдынган.

Эргелеп аппарадының ажылдакчылары чер-черлерге чорааш тургустунган айтырыгларны шинтпирлээриниң хемчеглерин чедип албайн турар, коллективтерге негелделиг чорукту, ажыл-агыйга хумагалыг хамаарыланы, ажыл-ишчи кижи бүрүзүнүң эде тургустунуушкунга дорт киржилгезин чедип албайн турар.

Бо болгаш өске-даа четпестерни чайладыр талазы-биле хемчеглерни ажылдап чыгган доктаалды хуралга хүлээп алган.

...Октябрьның Улуг революциязының 70 чылы... Чехословакияга Февраль революциязының 40 чылы. Ол болуушкуннар сырый холбаалыг. Олар социализмче шилчириниң төөгү талазы-биле дүрүм ёзугаар болуп турарын, ооң хевирлериниң байлаан, янзы-бүрүзүн көргүзүп турар.

Бис хөй чүүлдерни эрткен, кады хөй чүүлдерни чедип алган бис. Социализм чурттарының мурнунга төөгүнүң салган сорулгалары чежемейник-даа улуг болза, оларны бис шиитпирлеп шыдаарывыска бүзүреп турар бис. Ооң магадылалы — бистиң партияларывыстың тура-соруу, социалистиг ниитилел тургузуунуң эгээртинмес аргалары, бистиң улустарывыстың найыралы.

М. С. ГОРБАЧЕВ,
СЭКП ТК-ның Чингине секретары.

Прага, 1987 чылдың апрель.

ЧУРУКТАРДА: 1988 чылдың январьда СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачевтуң ЧКП ТК-ның Чингине секретары Милош Якеш биле ужуражыы турары.

Прага — социалистиг Чехословакияның политиктиг, административтиг, экономиктиг болгаш культура төвү.

Чехословакияның Братислава хоорайында бөгүн дөрт чүс муң ажыг кижи чурттап турар.

ЧССР-де чаш уругларның дыштанылгазынга кончуг эки таарымчалыг байдалды тургускан.

ФЕВРАЛЬДАН ЭДЕ ТУРГУСТУ НУУШКУНЧЕ

1945 чылда катап тургустукан чехословак күрүнениң улусчу характери дээш политиктиг демисел 1948 чылдың февральда дедир эгиттинмес чылдыр шиитпирлеттингеи. Ынчан буржуаз партияларның удуртур бөлүктери контрреволюсчу тура халыышкынны организастаан, буржуаз эрге-чагырганы катап тургузарын оралдашкан. Ынчалзажок чурттуң күш-ажыктыг чоңу реакциязының кордаашкынын буза шапкаш, национал-хосталгалыг демисептиң чавлап алышкынналарын камгалап алган. Февральда чедип алдынган тнилелге бистиң чурттуувуска социализм тургузарының делгем орууп ажыткан.

1948 чылдың март 10-да чаа чазак болуунуң программазын Национал хуралга киргеи. Ажылчы чоңнуң эрге-ажыктарын камгалаан чаа Конституцияны хүлээп алырын санадаан. Ол программаны ол-ла чылдың май 9-та —Совет Армиязын Чехословакияны фашизмден хостаанындан бээр үш чыл болган ооң таварыштыр национал хуралдың депутаттары бир үн-биле чүүлдүгүүнүн хүлээп алган.

Ооң бээр эрткен дөрт он чылдарның дургузунда чуртка политиктиг, экономиктиг болгаш социал улуг чаартылгалар болгулаан. Чурттуң экономиказының шапкын хөгжүлдезин Чехословакияны сайзыраигай болуп турарын, ооң хевирлериниң байлаан, янзы-бүрүзүн көргүзүп турар.

Бис хөй чүүлдерни эрткен, кады хөй чүүлдерни чедип алган бис. Социализм чурттарының мурнунга төөгүнүң салган сорулгалары чежемейник-даа улуг болза, оларны бис шиитпирлеп шыдаарывыска бүзүреп турар бис. Ооң магадылалы — бистиң партияларывыстың тура-соруу, социалистиг ниитилел тургузуунуң эгээртинмес аргалары, бистиң улустарывыстың найыралы.

М. С. ГОРБАЧЕВ,
СЭКП ТК-ның Чингине секретары.

Прага, 1987 чылдың апрель.

ЧААРТЫНГАН ДУКОВАНЫ

Дуковаиы — Моравияның мурнуу таланында улуг эвес сууржуташ. Каш чыл буруңгаар аңаа эвээш санныг бажыңнар турган. Тараа, ноғаа үнер шөлдерлиг ол суурнуң әр улузу кылыр ажыл чогундан чоогунда турар Иванчице, Тржебич, Брно хоорайларга чыл санында ажылдаап, амыдыралга херектиг акша тыптынып алыр турган.

70 чылдарның эгезинде ол суурнуң чоогуига чуртта үш дугаар атомнуг электростанцияны тудар деп шиитпир хүлээп алдынган. Оон эгелээш-ле каш борбак бажыңнарлыг турган суур чаартының, сайзырап эгелээн.

— Моон мурнунда эвээжиргей байдалдыг турган черде ам амыдырал хайныгып турар. Бергелер база тургулаан. Ол девискээрниң черн тараачыннарның өнчүзү кылдыр санаттынып турган. Оны күрүне улуг өртембиле садып алган. Маңаа тудуг ажылдары эгелээрге бистиң чонувустуң ажыл-амыдыралы база өскерилген. Эр улус энергетиктер, хереэжеп чон магазиннер, амыдырал хандырылга болгаш еске-даа черлерниң ажылдакчылары, албан-хаакчылар апарган. Оларның ажы-төлү дээш эртемниг инженерлер болгулай берген — дең. Дуковаиының национал комитединиң даргазы Ольга Сыслова чугаалап турар.

Муң-муң чурттакчылыг Дуковаиы Чехословакияда сайзыраигай хөгжүлделиг черлерниң бирээзинге бо хүиерде санадып турар. АЭС-тиң дөрт блогу чыл санында 440 мегаватт электроэнергияны ажылдап кылып турар.

Чехословакияның дөрт атомнуг электростанциязы 1985 чылда чурттуң ажыглап турар электроэнергиязының 14,5 хуузун ажылдап кылган. 1990 чылда ол көргүзүг 30 хуу чедир өзер.

М. КОРОЛ,
журналист.

ЧУРУКТА: 1948 чылда Клемент Готвальдың чаа чазактың тургустунганын чарлап турганы.

ЧОН ТИИЛЭЭН

Чехословакия, 1947 чылдың төнүзүү. Үр үеде болган кандаашкыдан дүжүт мырыңай чок болган. Он-оон муң кижилерге аш кыжаны берген. Улус ажыл-агыйын катап тургузарының болгаш хөгжүдериниң ийи чыл планы күүсеттинмес хире болу берген.

Дайынга орулга ап байый берген Америка чехословак чазактың тараа садар дугайында дилээн тоол көрбейн барган. Индустрияда болгаш кодээ ажыл-агыйда сандараашкынны баш удур көрүп, чурттуң фабрика эзелери болгаш помещиктери «кудумчу улустарынга багай болган тудум, биске эки болзун» деп амырап турганнар.

Ол аар-бере байдалда вкы-дүңмалышкы улуска Совет Эвилели дуза көргүзкен. Ол үеде кандаашкынга Кубань, Украина, Повольжье таварышкан-даа болза, ол кыска хуусаа иштинде Чехословакияга эң-не ажыктыг байдалга алды чүс муң тонна тараа садарын Совет Эвилели хүлээнип алган.

Ооң-биле кады Чехословакияның Компартиязы тараачыннарга немелде дуза көргүзеринни фондузунга акша-харенги чыып алыры-биле миллионерлерге үндүрүг онаарын санадаан. «Байлар төлезин!» деп лозуину ажылчы чон калбаа-биле деткээн. Оларның албадаашкыны-биле чазак үндүрүгүүн чаа хевиринни дугайында хообілу төлевилелин хүлээп алыр ужурга таварышкан.

1947 болган 1948 чылдарда чурттуң чаа конституциязы дээш демисел эң-не чидиглеии берген. Конституцияга чоңнуң хей кезииниң тура-соруун илередип, социал-экономиктиг болгаш политиктиг хөгжүлдениң чедип алган денелиин быжыглаарын болгаш чуртка чаа орукту — социализмче орукту ажыдарын ЧКП санадаан.

Чехословак ниитилелге хүнүк кол айтырыы тургустунуп келген. оон ыиай чүү болурул— социализм азы капиталистиг тургузугну катап тургузары бе?

1948 чылдың февральдың дүшкүүрлүг хүнеринде чехословак буржуазия ажымыбиле хөделип үнерин шиитпирлээн. Национал хуралга болгаш чазакка оон төлээлекчилери чуртка эң чугула хообілуларыны чугаалажып киирүмге шаптыктаан. Февраль 22-де национал-социалистиг, үлүсчу болгаш демократтыг партияларны төлээлеп турган 12 министр халажы берген. Олардың бодалы илдең: К. Готвальдыга баштаткан чазактың ажыл-чорудулгазынга шаптыктаар, күш кирип олурган революсчу чорудулганы соксадыр болгаш кандыг-даа арга-биле республиканы Барыын чүкче угландырар.

Шиитпирлиг тулчуушкуннуң үезии келген. ЧКП-ниң кыйгырыы-биле чүс-чүс муң ажылчы чоннар улус-демократтыг тургузугну камгалай берген.

Буржуазияның эң-не реаксылыг кезээ боо-чепсектиг хөделиишкинни кылырын артык эвес деп санап турар болганда, боо-чепсекти ажылчыи ангы база хөлүн алган. Чурттуң эң улуг будүрүлгелериигге улусчу милицияның отрядтарын тургузуп эгелээн.

Дайын үезинде Лондонга чылыг кабинеттерге олурган министрлер болгаш чуртка фашистерге бараан болуп турган үлетпүр эзлери болгаш помещиктер чехословак улустуң өзе берген бот медерелин, чажыт байдалга демисел чорударынга ажылчын ангының дуржулгазын болгаш партизаннарның демиселиниң дуржулгазын, кожазында хостакчы чурт Совет Эвилелиниң комчуг улуг ат-алдарын чедир үнелеп шыдаваннар.

Февраль 21-де Прагага Староместкая шөлден Клемент Готвальд «Мен силерни бүгүдеиерни, ак сеткилдиг чех болгаш словактарны, силерни шуптумарны — ажылчыннарны, тараачыннарны, ус-тывышчыларны болгаш үүрмек садыгжыларны, интеллигентилерни таныс эпче болгаш сырый каттыжарынче кыйгырып тур мен.. Бир эвес чаңгыс аай болгаш шиитпирлег болур болзунза, силерниң шынныар тиилеп үнер» деп кыйгырган.

Оон соонда күрүне албан черлериниң болгаш массалыг организациларының коллективтерен реаксылыг кижилерден хостаалы эгелээн. Заводтар чөвүлелдериниң съездизиниң кыйгыры-биле чуртка бир шак иштинде ажылчы чоннуң негелделерни деткээн бүгү-ниитиимни ажыл соксадышкыны болган.

Февраль 25-те хамык чүве шиитпирлеттие берген. Президент Э. Бенеш К. Готвальдыга баштаткан чазактың чаа составын бадылаан. Анаа коммунистер, чуртка социал-политиктиг чаартылгаларны детпкен төрээн еске партиларның төлээлекчилери киргеи. Контрреволюстуг эргилде кылырының орандажыышкыны болбайн барган. Буржуазияның баштыкпары Барыын чүкче чорууру-биле дөгериин эгелээнер.

Февральдың төнүзүүнде Чехословакияга час дүжер. Дөрт-тен чыл бурунгаар республиканга анаа час эвес, а чаартылганың, чаа амыдыралдың чазы булаан.

Февраль бүгү чурттакчы чоңнуң чартыынган хөй ажылчын ангы болуп турар индустриалдыг чуртка социалистиг угланышкынның тиилегеи болган. Ажылчын ангының бедик медерелдиң, организастыг болгаш шиитпирлиг чоруу ЧКП-ниң удуртулгазы-биле улуг чеднишкинниг болуп доозулган. Политиктиг аренага буржуазия бодунуң турар черин аиаа чайлап берген. Чурттуң салым-чолу чоңнуң бижыг холунга киргеи.

Александр КУРАНОВ,
СЭТА-ның корреспондентизи.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

БАЙЫРЛЫГ ХУРАЛ

ПРАГА. (СЭТА). Чехословак улустуң төөгүзүнде ийи алдарлыг хүнге — тиилелгелиг Февральдың 40 чылынга болгаш Чехословак-совет найырал эвилелиниң 40 чылынга тураскаатказ байырлыг хурал Прагага болган. Ону Найырал эвилелиниң федералдыг болгаш республика эвилелдериниң Төп Комитеттери эрттирген.

Илеткелди Чехословак-совет найырал эвилелиниң Төп Комитединиң даргазы Зденек Горжени кылган. Чехословак-совет найырал ЧССР-ниң даштыкы политиказының бистиң бүгү улузувустуң стратегтиг кол угланышкыны болур деп, ол онзалап демдеглээн. Амгы үеде эвилелдериниң кол сорулгазы — ЧКП-ниң XVII съездизиниң болгаш ЧКП ТК-ның ооң соонда болган пленумнарының ажылдап кылганы эде тургустунуушкуннуң, ниитилелде ескерилгелерниң бүгү талалыг программазын күүседиринге киржири.

ЧКП ТК-ның Президиумуның кежигүнү, ЧССР-ниң Федералдыг хуралының даргазы Алоис Индра Найырал эвилелдеринге чоруткан ЧКП Төп Комитединиң байырлыг чагаазын номчаан. Ында ийи чурттуң болгаш улустарның аразында акы-дүңмалышкы найыралды болгаш кады ажылдажылганы бижыглаарынга Чехословак-совет найырал эвилелиниң хөй миллион кежигүннериниң шудургу ажылынга бедик үнелелди берген.

. . .

Чүс суургалыг Прагага удавас база бир суурга — бо удаада телевидение суургазы ажыттынар. Ооң тудуу амгы үеде кидин түлүк чорун турар. Ону Праганың Жижков районунда тудуп турар. Телевидениениң дамчыдыкчызын хоорайның төвүнде турар тейлериниң бирээзинде тудуп турар. Ооң ачызында Праганың чурттакчылары болгаш ооң аалчылары удавас аңаа кээп, найысылалды күш ужар бедиктен сонуургап көрүп болурлар.

КОНФЕРЕНЦИЯ ДООЗУЛГАН

ДЕЛИ. СЭТА-ның корреспондентизи С. Соловьевтуң дамчыгыны болза: Азия болгаш Оожум океан чурттарының юристериниң делегей конференциязы бодунуң ажылын дооскан. Конференция дайынны хообілудан дашкаар тургузарын, ядролуг чепсектиг болгаш массалыг узуткаашкынның өске-даа чепсектерин чугаа чокка хоруурун негээн.

21 чурттан юристер, ооң иштинде Индияның, ССРЭ-ниң, Япониянын, Афганистанның, Кампучияның, КЮР-нуң, Моолдун, Филиппинының, Бангладештиң юристери тайбың дээш, Азия-оожум океан девискээринге социал-экономиктиг хөгжүлде болгаш кижиниң эргелери дээш демиселге бодунуң киржилгезин илепкейжидериниң айтырыглары чугаалажып көргенер.

ПАТРИОТТАРНЫҢ ЧЕДИИШКИНИ

ГАВАНА. (СЭТА). Национал хосталганың Фарабундо Марти аттыг фронтузунуң отрядтарының Дуартеиниң ёзу-чурумунуң шеригдеринге удур чедиишкинниг дайынчы хөделиишкиннериниң дугайында медээ Сальвадордан кээп турар. Эрткен неделяда тура халыкчыларның «Венсеремос». радиостанциязының дамчыткан медээзин ёзугаар алырга, боо-чепсектиг месилдежиишкиннерниң үезинде Национал хосталга фронтузунуң дайынчылары 130 ажыг шаажылакчыларны узуткаан. Партизаннар чиик танкыны, шеригнин чүүк соөртүр ийи машиназын чок кылган болгаш америк будүрүлгениң хөй санныг боо-чепсээн хунаап алган.

Сальвадорда үшкү улуг хоорай болур Сан-Мигель хоорайга олар шеригнин телекоммуникация станциязын ышкаш-даа беш кандидатуралардың кайызы-даа ындыг түңнелди чедип ап шыдаваан болганда, президентини соңгуур дугайында айтырыгны ынчан тургускан болгаш соңгукчулар коллегиязынга дамчыдып берген.

ПРЕЗИДЕНТИНИ СОҢГААН

ХЕЛЬСИНКИ. (СЭТА). Келир алды чылда Финляидия Республиканың президентизинге Мауно Койвисто база катап соңгуткан. Соңгукчулар коллегиязынга бадылаашкынның соонда ол билдингир апарган. Ооң кандидатуразын 301 соңгукчулардан 189 кижи деткип бадылаан.

Бадылаашкынның чаа системазын ёзугаар январь 31-де болгаш февраль 1-де чуртка президентиниң эң баштайгы дорт соңгулдазы болган. Эң-не хөй бадылаашкынны алган кандидат күрүне баштыңы болуп болур. Ынчалза-даа беш кандидатуралардың кайызы-даа ындыг түңнелди чедип ап шыдаваан болганда, президентини соңгуур дугайында айтырыгны ынчан тургускан болгаш соңгукчулар коллегиязынга дамчыдып берген.

Комментатор колонказы

ЯПОНИЯНЫҢ ЭКОНОМИКАЗЫ

Япония экономиктиг өзүлдениң болгаш эртем-техниктиг депшилгениң темпилериниң эскелерде артып апарганының түңнелинде, экономиктиг хөгжүлде талазы-биле АКШ-ка мырыңай деңнежир чоокшудап келген, а чамдык чугула көргүзүттер талазы-биле оны ажып турар апарган.

60 чылдан бээр 80 чыл-дарга чедир чоңнуң кижи санынга онаштыр ниитилел продуктузунуң эчис түңнелиниң хемчээли АКШ-тыныга хамаарыштыр алырга, Японияга 22-деи 75 хуу, капитал салымшыкыны 13-тен (1951 чыл) 158 хуу чедир өскен. 1989 чылда электроника-саналга машиналарының эң шыпкан күүзүүдеи 10 катап хөйну будүрүп кылырын планнап турар. Чаа хевириниң роботтарын, үлетпүрүнүң чаа материалдарын чогаадып тургузарының, Делегей океанын шинчилээриниң, а ол ышкаш биотехнологияның, генетика болгаш еске-даа эртем-техниктиг депшилгениң кол чугула угланышкынналарының калбак программазын хүлээп алгаш, боттандырып турар.

Япониянын девискээримде чиг эт база энергетиктиг баазазы кошкак, ынчангаш бо талазы-биле еске чурттардан дыка хамаарылгалыг. Эртем-техника талазы-биле чедиишкиннери көскү болзада, АКШ-тан Япония технология талазы-биле шыңгыы хамаарылгалыг болуп турар. Япон үлетпүр эртем-техниктиг хөгжүлде деннелиниң талазы-биле Бирлик Европаны четкен болза-даа, капиталистиг делегейде ийиги черже үнген, а ниитизи-биле АКШ мурнап турар. 70 чылдарның эгезинден бээр Япония ниити национал продукциязының болгаш үлетпүр будүрүлгезиниң талазы-биле Италияны, Францияны, Англияны база ГФР-ни эвлечештир эрткеш, капиталистиг делегейге ийиги черге хирген. Кан, автомобиль, телевизор, радиоприемник, янзы-бүрү электроника болгаш электроникти-тиг дериг-херекселдер, пластмасстар болгаш еске-даа чүүлдер будүрер талазы-биле мурнуку одурүгну Япония эзлеп турар. Ындыг автомобиль, робот түзүп кылырынга, видеотехника база электротехника будүрериниг мурнап турары тода, көскү болу берген.

Бедик хөгжүлделиг капиталистиг бүгү чурттарга эргe-чагырганы үр эвес үе эрткенде кайы-бир буржуаз партия эзлеп, а удаваанда ону өскези солуп турар болгай, а Японияда эргe-чагырганы либерал-демократтыг партия үжен ажыт чыл дургузунда холунга ап, чуртту чагырып келген. Ол чагырыкчы партия монополистиг капиталдың эргe-ажыктарын камгалап турар. Ооң ангыда, либерал-демократтыг партия бодунуң үндезилеп тургустуганы 1955 чылдан эгелээш, 70 чылдарның ортаа үезинге чедир, чээрби чылдар иштинде парламентиниң кайы-даа палаталарында (адаккы болгаш үстүкү) хөй нурруузу болуп, быжыг черни үр үеде эзлеп келген.

АКШ-тың соон дарый. Япониянын ССРЭ-ге удур экономиктиг кызагдаашкынының бүрүзүу-биле советянон садыглажышкын күзүдеиелде турун турар. 1982 чылда ол 3682 миллион рубль турган болза, 1984 чылда 2927 миллион рубль чедир кызырылган. Ооң түңнелинде ССРЭ-биле садыглажып турар капиталистиг чурттарның аразынга Япония ийиги черге тургандан алдыгы черже аткаарлай берген, чазактар аразынга керээни үрээш, Токио чурттар аразынга эртем-техниктиг дүгүржүлганы күүседирин соңсаткан турган.

Япониянын чазаанын ол базымы япон улуска кандыгдаа үүвени бербес. Советянон харылзаа ам чаа үе-чадаже шилчириниң үезинге кирген болгаш экижилгениң чаа чүүлдериниң болу бээрин ийи чурттуң чоңу күзеп турар.

Бо чуруктa АКШ-тың Кентукки штадының Бротхит деп черинде чурттаи орар Бейкер деп кижиниң ог-бүлези. Америкада ындыг ниилыг ядыларның саны барык тос миллион чедип турар. Бейкер ышкаш кижилерни даштындан көөрге ескелерден онзаланып ылгалбас. Олар кылыр ажылдыр, кандыг-даа бол кире бээр ораи-бажыңныг.

Ындыг болзажок олариың амыдырал-чуртталгазы соөлгү чылдарда шуут ядыы кижилерден ылгалбас апарган. Олариың ап турар ажыл төлевиэи кончуг эвээш. Акша каминаи алыр дээш магазиннерде ыт чемгерер кылдыр садып турар продуктуларны садып алгаш, ооң-биле хырыын тоттуруп чоруурлар.

МИНУСИНСКИДЕ УЧИЛИЩЕ

1947 чылда Красноярск крайның культура-чыдыышлын училищелериниң бирээзин Минусинск хоорайга ажыткан.

— Дөртен чыл бурунгаар үш-ле башкы өредилгениң материал-техниктиг баазазы чок, салбырлар аайы-биле уран чүүл башкылары чок черге ажылдап эгедедивис— деп, училищениң директору Александр Васильевич Гурков чугаалады.— Ам училищеде тускай эртемнит 70 ажыг башкы бар. Оларның аразында бир кижи РСФСР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы, 21 кижи культура ажылының тергиини деп хөрек демдээниң эдилекчизи. Үжен башкы училищеде 10 чыл ажыр ажылдап турар. Училище 40 чылдың иштинде хүндүзү болгаш кежээки курстарга 4000 ажыг специалисти бедеткеп доостурган. Ам крайда бистиң доозукчуларывыс ажылдавайн турар чер ховар. Оларның дыка хөйү — хүндүүг аттарның эдилекчилери, мактаныг ажылдап чоруурлар.

Александр Васильевичиден училищени дооскан тыва сургуулдар дугайын сонуургадым. 1953 чылда 12 кижи доозуп үнгенин, оларның фамилияларын-даа адаар болду. А долузу-биле ону кадрлар кылдызиндеп билип алырын чугаалады. 1960 чылдарда бистиң Тывадан бо училищеге 12 оруу, тыва оолдар, кыстар өөренип тургашын билир мен. Оларның иштинден Марк Оюн Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы болганын сактып, директорга чугаалаарымга, база билир болду. 1950 чылдан эгелээш училищени Тыва чурттуг чеже специалистер дооспаан дээр деп бодап келгеш, силерниң башкыларыңарның аразында Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы ат алган башкы бар бе деп айтырарымга, А. В. Гурков бодангаш: «чок» дээр болду.

Училищеде концерт болгаш спорт залдары, эртемнер аайы-биле ачы-ачгы кабинеттер болгаш лабораториялар, 30 ажыг санныг рояль болгаш пианино, 130 баян болгаш аккордеон, 100 ажыг хылдыг хөгжүм херекселя, үрер болгаш эстрада оркестрлери, хеп солуп кедер тускай залдар бар.

— 40 ажыг чылдарның иштинде партия, чазактың ачы-дузазы-биле бистиң училищевис бижыг баазалыг өредилге чери болу берген. Ам бистиң училищевиске аныяк оолдар, кыстар хореография, ниити ыры, улустуң инструментилер оркестри, үрер болгаш эстрада оркестрлери, культура-чырыдыышкын ажылы, клуб ажылдарының режиссёру болгаш организакчы удуртукчулары деп тускай эртемнерни чедип ап турарлар—деп, Александр Васильевич чугаалады.

Училищениң бүтү сургуулдары изиг, соок сүтлиг, чаагайжыды түткен общежитиеде хөй янзы нация эш-өөрү-биле чаңгыс кижиниң төлдери дег чурттап турарлар. Беш кат общежитиени долгандыр чыскаалдыр олурткулаан ракетка-лар, яблоктар, кат-чимис, чодураа делгем девискээрни эжелеп, каастап турар. Сеңерликтиң дал ортузунда «Кым-даа, чүү-даа уттун-дурбаан» деп мемориал-обелиск турган. Ол мемориал-обелиск тургускан шөлде Ада-чурттуң Улуг дайынынга төрээн чурту дээш амы-тынын берген фронтучуларның аттарын бижээн болгаш таныкыны тураскаал кылдыр тургузуп каан. Ук шөлду сургуулдар боттары ажаап, кадагалап турар болду.

Училищениң бодунда сонуургактарның болгаш хандыкшылдыгларның каттыжышкынарлары, клубтар, танцының, ырының агитбригадалары, классиктиг хөгжүм, уран чурулга, фото болгаш кино бөлүмнери, ритмниг гимнастика болгаш спорт секциялары ажылдап турар.

Училищеде бо өредилге чылында Тывадан 10 ажыг оолдар, кыстар бирги курста өөренип киргеннер.

Училищени дооскан специалистерни Красноярск крайның бүтү районнарынче, хоорай, суурларынче чоруудар. Ам училищениң 8 доозукчузу РСФСР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы аттыг, 100 ажыг кижи культура ажылының тергиини деп ССРЭ-ниң Культура министерствозунуң хөрек демдээжиң эдилекчилери. Доозукчуларның аразында партия, совет, комсомол ажылдакчылары болгаш чонның депутаттары болуп ажылдап чоруурлар хөй.

Училищениң башкылар коллективи өредилге, кижизидилге ажылын эде тургустунуушкунуң негелдеинге дүүштүр тургузуп, оларны ёзулуг ышчы болгаш арыг-нүүрлүг, бот-идепкейлиг специалистер кылдыр белеткээр сорулганы салып алган ажылдап турар.

Училищеде бо өредилге чылында Тывадан 10 ажыг оолдар, кыстар бирги курста өөренип киргеннер.

Алексей БӨЛГҮМ-ООЛ.

ТУМАН АРАЗЫНДА ДЕГ

Академик Ф. Г. Угловтуң «Таакпылаары — амызыңга чоорту четтинери-дир» деп чүүлүн «Шын» солуунуң бир номеринден сонуургап номчудум. Таакпылаары — кижиниң организмин үрээр, кижини эрте кырыдар болгаш эрте өлүрүге чедирер дээрзин билип алдым. Дыка-ла коргунчуг болгаш хөөн караичыг-дыр. Таакпылаары дээрге эки туралы-биле организмин үрээри ол шыкажыл.

Чамдык чурттарда таакпылаарынга удур демиселди күштелдирип, ону арагалаары-биле дең кылдыр, кончуг хораглыг деп көрүп, таакпы бүдүрүлгезин кызырар дээш дидим, дээштиг хемчеглерни ап турар. Бистиниде ол талазы-биле демисел кончуг кошкак деп бодаар мен. Харын янзы-бүрү сорттарның папиростарын даштын дыка чараштыр каастап чураш, хоруг чок эндере садып турар. Даштың каас-даа болза, оон иштинде никотин деп хоран барын утту каапкаш, чамдык синилең сеткилдиг аныяктар аянныктаар бодал-биле папиростуң эң чаражын, эң хөйүн, эң улуг өртектиин садып алырлар. Ынчангаш ону чырыктапкаш, туралаан-на черинге аянзырап тыртып чоруурлар.

Өөреникчилери көрүп турда, башкылар таакпылай бээри тергиин багай чанчыл. Өөренпкчилерге ол багай үлегер-чижек болур. Соолунде барып өөреникчилери башкызының үлегерин эдерип, таакпылай берип болур. Бистиң О. Шынаа ортумак школада таакпылаар өөреникчилер бары ылерээн. Ону башкылар коллективинге сайгарып, ада-иелери-биле база чугаалажып көрген.

Бистиң О. Шынаа суурда, улуг Культура бажыңы ажыттынган. Ында таарымчалыг, делгем спорт залы база бар. Аңаа янзы-бүрү спортчу маргылдаалар, секциялар эртип турар. Шыдыраага хандыкшылдыглар бистиң суурда хөй. Ол талазы-биле маргылдаалар бол-ла болгулай бээр. Ынчалза-даа шыдыраачыларның аразында таакпылаар кижилер база бар. Олар билинмес чүве дег, шыдыраалаар өрээлин долдур таакпылап алган тургулаар. Кижилер ында, туман аразында дег, бүлүртүп көстүгүлээр.

Кадык-шыырак чурттаарын күүзээр кижи болза, арагадаа ишпес, таакпы-даа тыртпас херек. Ол дээрге чүгле кижиниң бодунда, бижыг туттунарындан хамаарыжыр.

Чамырай ДАГБА.
Тес-Хем район.

Чагаалардан

БЕРГЕ-ЛЕ-ДИР

Хүндүлүг Мергелдей!

Амыдырал-чурттаалавыста, ажыл-иживисте бергелер хөй боорга, дуза дилеп, силерже бижип ор бис. Республиканың Садыг министерствозунуң дузалал ажыл-агыя чери Кызылдың адаанда, Улуг-Хем эриинде хайыы черде турар дээрзин билир боор силер. Ында хаван, инек, хой дээш азырап турар малывыс хөй.

Кол ажылывыс — хаван өстүрери. Ынчангаш ажылчыннарның хөй кезии хаван ажаакчылары. Хаван фермазында ажылдаарынга таарымчалыг үүлдер чедир тургустунмаан. Чыт, хир, малгаш аразында ажылдап турар улус ажылдан чоруурунуң мурнунда чунуп алыр душ чок. Чунар-бажың ажылдавайн турар.

Почта хандырылгазы — бир берге айтырыывыс ол. Бистиң бичии суурда 39 өреге бар. Чурттакчыларның ниити саны 148. Ырак черде турар безерек чежеже почтачылар кайын бээр ийик. Хоорайның төп почтазында абонемент харжаандан ап турар бис. Ону барып алырда ыяап машина херек. Ол чокта солуп, журналдар неделязы-биле-даа чыдар. Оон келирге, кижиге келген чагааларны чазып каапкан-даа болур. Солуннарын улус четче албайн турар. Машина-балтат бажын билип турар дартаарывыс солуп, журналдар чедирилгезин экижидерин чедип албайн турар.

Хоорайдан ыракта чурттап турар улуска кандыг-даа чүве таваржып болур. Улуг кижилер-даа, уруг-дарыг-даа бергеден аарып болгай. Дүргеп дуза машиназын долгаар апаар. Долгаар дээрге телефон бисте чок. Эмчи пунктузу-даа чок. Кижи саны эвээш дээш эмчи пунктузун ажыттпаан. Оода участок эмчизи доктаамал кээп турза кандыгыл?

Бирден онгу класска чедир 26 өөреникчивис бар. Сукпак суурже оларны автобус-биле дажыглап турар. Дузалал ажыл-агый черинең ийи автобузу эргижирээн, бо-ла үрели берген турап. Автобустар үрелген болза, уруглар дүүш соонда школадан чаларда кылаштажып кээр.

Чоокта чаа ажылдап турар черивиске херээженнер хуралынга ажыл-иживисте, амыдыралывыста эде тургустунуушкун канчаар чоруп турарын чугаалажыр дээш, директорувус А. Кенденни чаладывыс. Мал эмчизи, зоотехник... дээш өске-даа специалистерни чалаарын директордан диледивис. Даргавыс оларны чалаваан, Ынчангаш келбедилер. Директорнуң бодун каш катап чалап тургаш кел деп алдывыс. Чалап алган директорувус хуралдың төнчүзүнге чедир олурбайн үне берген.

База бир чижек: бот не Валентина Куулар мурнунда хаван ажаап турган. Ам үш уруглуг, 2 уруу школада өөренип турар. Үшкү уруу чаш, чаа бир харлаан. Ол чүгле 50 рубль пособие-биле амыдырап олурду. Хаван ажаакчылап ажылдаарга, чаш уруун хайгаараар үезии чок болур. Бисте ясли-садик чок-ла болгай. Конторанның техниктиг ажылчынынга хүлээп ап көрүңер деп ол билдириишкин киирген. Директор мынча дээн: «Бо гаражта дозулдаар, чугайлаар черлер бар, аңаа ажылдазын». Амыдырал байдалы чединмес кижиге доктаамал ажыл херек-ле болгай. Ону директор бодавааи. Амгы үеде конторада аптакчылап турар уругну өске ажылче шилчидип болгай. Байдалы эки, аныяк кижи-дир. Теплицага-даа, вахтага-даа ажылдап болур. Ол хуралга херээженнер А. Кенденден хөй-ле айтырыглар салган. Огулуг харыылар-даа бербейн, чоруй барган. Удуртукчу кижи мындыг боорга болур бе? Бистиң ажылывыста, амыдыралывыста бо бергелерни чогумчалыг шиитпирдежип боорга сиңерден улуу-биле диледивис, хүндүлүг Мергелдей.

Светлана УРТУНАЙ,
Валентина КУУЛАР,
Зоя КУУЛАР,
болгаш өскелер-даа.

Таварылгалар

ААЗААНЫН ҮШ ЧЫЛ МАНААР

«Эттиң чаазы, эштиң эргизи»— деп эпти-ле чугаалажы бээр ышкажык бис. Мен база ынчалган болгай мен. Ынчан электроника күжүбиле ажылдаар шактарже улус көрбес апарган турган. Оон эки, багай талаларын шагда-ла биле бергеи болгаш ындыг бе, ортузунда саннар чыраткыланып турар шактар садыг дола берген чыткылаар. Мергелдей шак чок канчап чоруур, шагдала эжим кижи белек кылдыр-бергени эрги шагым эленчизи чедип келген. Ол та-чүм ыйнаан, чүгээр чоруп турар шагымны октапкаш, чаа шак сада шаап ап, эрги шагданың эди дээш хөөкүй эдимни бок аразынче кинр каапгым. Эттиң чаазы херек деп өөредигниң күжү ындыг болганы ол-дур.

Каранғы дүне безин оду хып чоруур чаа эдим «аажычаның» көргүзүп эгелээн. Маңаа номчукчуларны шылады олургаш-даа канчаар, допчулаптайн. Кызыл хоорайның шак мастерлеринге бак карак болу бердим. Артык кезектер чок-ла болур. Оон бээр дөрт дугаар чыл эрте берген. Чүү дээр ийик мооңар, аазаанын үш чыл маңаар... А мен дөрт дугаар чыл маңап келгеш, ам-на хөннүм калган.

Мергелдей чүве метелеп чораан эвес, четпестерни чандыр көрбес чаңым ышкажык. Ынчалза-даа чамдык таварылгаларда мээң кац бештыг демир-үжүүмге таварышканнар хомудап, ёруу-куду чаргызын чарып алыр дээш ыыт-шимээн үндүре бээрлер. Фактылар каракка көстүп турзун дээш, чарылбас эдим фотоаппарат чок чоруур эвес мен. Мергелдейлеп эгелээр чылымда садып алганым «Зенит-3М» дсл маркалыг фотоаппарат дугайын амгы шагның аныяктары кайын билирлер. Көөрүнге эрги-даа болза, кандыг-даа объективти суптар, магалыг эт боор. Дуран ышкаш узун объективим суп алгаш, кайы ыяктан тураында чүрүк тырттырып олурар болгай мен. Чарлып болбас чаңгыс эдим үрелгеле үр болган. Кызылда фотоаппарат септептер мастерская чогун билир мен. Ынчалза-даа чоңга ачы-дуза чедиреринiң дашты көрүштүг бажың-балгады найысылалывыста бар ышкажык. Аңаа баарыңга, фотоаппарат септээр мастер чок дээрге, кайгап кагдым.

Эттиң чаазы чеже-даа ажыктыг болза, чамдыктары идегел чок болгулаар. «Зенит» деп марканың кандыг-даа фотоаппараттары садыгларда кижи албас чыткылаар-дыр. Мээң чалыы шаамдан бээр чүктеп келген эргн эдим ышкаш эвес, янзы-бүрү объективтер суктунмас-тыр. Доп-дораан фотоаппарат херек апарган. Чоннуң амыдырал хандырылга министриниң оралакчызы Мария Кыргысовна Нурзат-че телефон долгадым. Оон харыызы допчу болгаш чаңгыс: «Фотоаппарат септээр мастер бисте чок». Эр-хей! Чаңгыс сөстүг, шынчы дарга бо-ла чорду кылдыр бодап олуржук мен.

Үргүлүү-ле чорук кылып, чер кезип чоруур Мергелдейге чараш идик-хеп база херек чүве ыйнаан. Тываның дөртен градус ажа бээр соогунга үглү бербес, ол-шык эрттирбес, хөмден даараан идик кедиксей бердим. Эрткен чылдың сентябрь тоңчүзүнде Кызыл хоорайның Ленин кудумчузунда идик даараар мастерскаяга чеде бердим. Делгелгеде дозулап каан чүве ышкаш, кылаңайның турар кара булгаардан даараан сапожканы салып каан туру-ла. Дугаары база меңээ ажок тааржыр. «Моңу садып тур силер бе?» — деп, чагыглар хүлээп алыр дайбе чорудупканын аңаа тайылбырлааннар.

Татьяна аңаа чеде бергеш, алаң кайгап калган. Тонну Кызылдан районнуң бүдүрүлге эргелелининг ажылдакчылары хүлээп алырын хүлээп алган, а тон читкен. Канчап-даа барганы билдинмес. Тоннуң ээзи сүрүшкеш турарга, оон чартык өртээн төлеп берген. Төгеринiң орнунга амзааны дээрге ыйнаан, Татьяна тонунуң чартык өртээн ап, садыгларга баргаш, эки тон садып алыр дээш чадашкан.

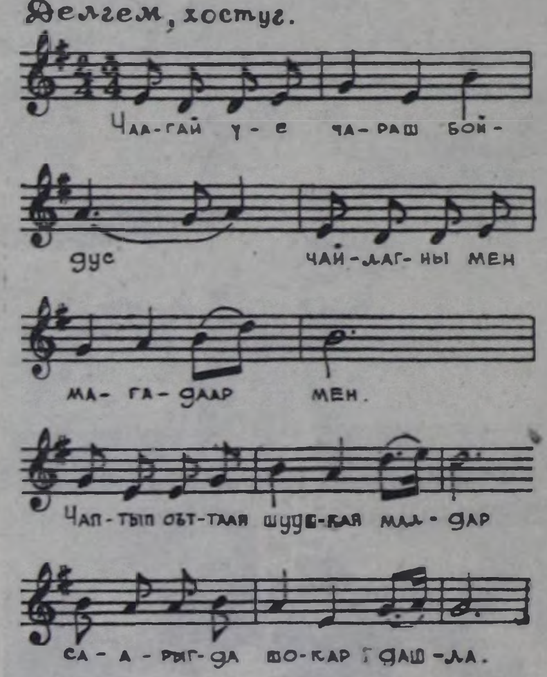
О. Шынаа суур чурттуг Т. Кызыл-оолдуң читкен тонунуң дугайын база-ла министриниң оралакчызы Мария Кыргысовнадан айтырар ужурга таварыштым.

Бо удаада улуг чазыг кылган мен де! Херээжен кижиге эвилең-ээлдек болур деп чаңчылдарывысты үрепкен чордум. Мария Кыргысовна-биле телефон дамчыштыр чугаалашкан кижи мен. Оон башка доң черни довук чедир базып турган, бараан болур ийик мен. Улуг эрге-дужаал эдилеп олурар дарга кижи болурга, найыр-дой болган черде чалаткан, шала дошкун, дедир аажылыг кыска домейлевейн барган, бурууң ол-дур. «Чагыкчы Татьяна Маадыр читкен тонунуң чартык өртээн бээрге. чүге чөпшээрежикпкенил? Чүге силерге хомудап турар кижил? Амыдырал хандырылга черинiң ажылдакчыларының дүрүмү баугаар, читкен тоннуң өртээн бергендир. Ам аңаа чүү херегил?» — дээш, даргам дедир тепкеш чыдыпкан. Чөрүү бызаа-биле сөөртүнчүп турарга, кайы хире берге ийик Мария Кыргысовнаны хомудадыпканым дээш, алды ар-ганың алдаалдырзын аяңгылаштың чадашкан мен.

Чугаалардан

ЧАЙЛАГДА

Сөзү Д. САҢЧАТТЫҢ
Аялгазы И. ТУЛУШТУУ.

КУБОК ХЕВЭЭР АРТКАН

Каа-Хем районда «Бурунгаар» совхозтуң шаңналы дээш үш суурнуң — Бүрен-Хем, Сут-Бажы, Каа-Хем суурларның хоочун спортчуларының хол бөмбүүнге, стол теннизинге, шыдыраага чаңчыл болган ужуражылгалары чоокта чаа эрткен. Моон мурнунда шилчиир кубокту ийи чыл улаштыр Каа-Хем суурнуң спортчулары чаалап алган. Бир эвес ол суурнуң хоочуннары бо удаада тнилээр болза, кубок оларга мөңгезиниле артып каар. Совхозтуң дирекциязының шиитпири ындыг.

Маргылдааны хол-бөмбүкчүлери эгелээн Каа-Хем суурнуң хоочуинары оюнчуң эгезинден тура-ла эки ойнаап, ийи суурнуң командаларын утканнар. Хол бөмбүүнге «эки халдакчы» болгаш «эки камгалакчы» деп тускай шаңналдарны доктаатқан. Аңаа Кызыл районнуң төлээлери Калзан Донгак биле Эрес-оол Ооржак төлептиг болганнар.

Шыдыраага болгаш стол теннизинге база-ла Каа-Хем суурнуң хоочун спортчулары шылгараан. Ынчангаш кубок үш чыл улаштыр бирги черни алган Каа-Хем суурнуң хоочун спортчуларында артып калган.

Маргылдааның түкнелинде командаларның кежигүннери спортту хөгжүдер талазы-биле чүгле хоочуннарның ортузунга эвес, аныяктарны эвилелдевишаан доктаамал ужуражылгаларны чорударын дутурушканнар.

Николай ООРЖАК,
маргылдааның судьязы.

Тыванын хөгжүм-шии театрынын март айда

РЕПЕРТУАРЫ

4. О. Фельцман, Ю. Хмельницкий. **«Донна Люция азы Чарлея угбая».** Баштайгы көргүзүү. Эгелээри 19 шакта.
6. А. Борусевич, И. Карнаухова. **«Кызыл чечекчигеш».** Эгелээри 12 шакта.
6. Г. Лорка. **«Ханныг куда».** Эгелээри 19 шакта.
7. О. Фельцман, Ю. Хмельницкий. **«Донна Люция азы Чарлея угбая».** Баштайгы көргүзүү. Эгелээри 19 шакта.
11. А. Гельман. **«Сандай».** Эгелээри 19 шакта.
12. А. Кудрявцев. **«Иван болгаш Мадонна».** Эгелээри 19 шакта.
13. А. Борусевич, И. Карнаухова. **«Кызыл чечекчигеш».** Эгелээри 12 шакта.
13. А. Гельман. **«Сандай».** Эгелээри 19 шакта.
17. М. Горький. **«Кырган».** Эгелээри 19 шакта.
18. О. Фельцман, Ю. Хмельницкий. **«Донна Люция азы Чарлея угбая».** Баштайгы көргүзүү. Эгелээри 19 шакта.
19. Ч. Ондар. **«Чарба, шляпа болгаш ынакшыл».** Эгелээри 19 шакта.
20. Э. Колмановский. **«Ак-харжыгаш».** Эгелээри 12 шакта.
20. В. Серен-оол. **«Иелер шииткелп».** Эгелээри 19 шакта.
23. Г. Лорка. **«Ханныг куда».** Эгелээри 19 шакта.
24. А. Борусевич, И. Карнаухова. **«Кызыл чечекчигеш».** Эгелээри 10 шакта.
25. С. Михалков. **«Билиргек койгун».** Эгелээри 10 шакта.
25. В. Вербин, М. Мишин. **«Капитан Бладтың оргулуу».** Эгелээри 19 шакта.
26. М. Рамазанова. **«Күске оглу».** Эгелээри 10 шакта.
26. А. Кудрявцев. **«Иван болгаш Мадонна».** Эгелээри 19 шакта.
27. М. Рамазанова. **«Күске оглу».** Эгелээри 12 шакта.
27. Конкурс тилекчилериниң ажылдарын көргүзер. Эгелээри 19 шакта.
29. М. Рамазанова. **«Күске оглу».** Эгелээри 10 шакта.
30. Э. Колмановский. **«Ак-харжыгаш».** Эгелээри 10 шакта.
30. М. Горький. **«Кырган».** Эгелээри 19 шакта.
31. А. Борусевич, И. Карнаухова. **«Кызыл чечекчигеш».** Эгелээри 12 шакта.
31. В. Вербин, М. Мишин. **«Капитан Бладтың оргулуу».** Эгелээри 19 шакта.

Кино

ФЕВРАЛЬ 21-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Полёт над гнездом кукушки» 9.30, 12.30, 15.30, 18.30, бичии залга: «Кинг-Конг» 9.00, 11.30, 14.00, 16.30, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Армия Трясогузки снова в бою» 9.20, 12.40, «Сказка о прекрасной Айсулу» 11.00, «Единожды солгав» 16.20, «Сокровища византийского купца» 14.20, 18.20, 20.20 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Ляловый шар» 10.00, «Шантажист» 11.30, «Бродяга» 2 сериялыг. 13.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Приключения Марка Твена» 14.00, «Забавы молодых» 15.40, 17.20 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Роня — дочь разбойника» 11.00, 13.00, «Праздник Нептуна» 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

Агаар

Республиканың чамдык черлеринге шоолуг эвес хар чаар. Хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Агаар дүне 28—33, чамдык районнарга 18—23 градус соор.

Кызылга хар чагбас. Хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Дүне 29—31, хүндүс 18—20 градус соор.

Театр

ФЕВРАЛЬ 21, ВОСКРЕСЕНЬЕ

А. Кудрявцев.

ИВАН БИЛЕ МАДОННА

(Ийи кожегелиг трагикомедия).

Эгелээри 19 шакта.

Телевидение

ФЕВРАЛЬ 22-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.20—«120 минута». 8.15 —«Расписаниеден дашкаар поезд». Уран-чечен фильм. 9.50—XV кышкы Олимпиада оюннары. Хаак спорту. Эстафета 4Х5 км. Херээженнер. Хоккей. ССРЭ биле ЧССР-ниң шилиндек командалары. 12.55—13.05 — Медээлер. 15.30—Медээлер. 15.40—Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — Молдав телевидение программазы. 16.50— Музыка чогаалдарының шыгжамыры. О. Респиги. «Пинии Рима». 17.25 — «Студент армияже чорупкан...» Телефильм. 17.55 — XV кышкы Олимпиада оюннары. Конькы спорту—10000 м. Эр кижилер. Хоккей. ССРЭ биле ЧССР-ниң шилиндек командалары. 20.55— Совет Армия болгаш Шериг-Далай Флодунуң 70 чылынга тураскаатқан байырлыг хурал. Байырлал концерти. Кремльдиң Съездилер Ордузундан дамчыдылга. Чапсарда — «Ye». 00.45—01.30 — Богун делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35, 9.35 — В. Лермонтовтуң хосталгага янак лириказы. 8 класс. 9.05; 11.10 — Итали дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Информатиканың болгаш саналга техниказының үндезинneри. 10.35; 11.40 — Бойдус эртеми. 3 класс. Ховуларның бойлузу. 10.55 — «Скифтер». Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.00 — «Мен сен дээш харыысалгалыг мен». Уран-чечен фильм. 13.20 —«Бүгү үелерниң болгаш улустарның уран чүүлү». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 13.40 — Медээлер. 13.50 — «Тулчуушкунче чүгле «кырганнар» баар». Уран-чечен фильм. 15.20 — 16.45—XV кышкы Олимпиада оюннары. Бобслей. Ийилеп ойнаары. Дагга хаак спорту. Супергигант. Эр кижилер.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — Уругларга фильм. 18.30 — «Аныяк гвардия». Совет Армия болгаш Шериг-Далай Флодунуң 70 чылынга тураскаатқан дамчыдылга. 19.20 — Телефильм. 19.35 —«Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. Февраль 23— Совет Чөпсектиг Күштериниң 70 чылы. Тыва АССР-ниң шериг комиссары В. М. Козловтуң чугаазы. «Хүннүң айтырыгларынга» Юрист Б. К. Сердюков-биле интервью. 20.05 — Медээлер. 20.15 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.20 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.35 — «Лейгарид» улустуң аас-чогаал ансамблиниң оюн көргүзүү. 21.00 — «Ыраккы Чөөн чүк». Киножурнал. 21.15 — «Музыкалыг киоск» 21.45 — Реклама. 21.50 — Кыска рассказтың антологиязы. А. Серафимович— «Стрелочник». 22.50 — Концерт. Төнгенде— «Ye». 23.30 — М. Глинканың симфониялыг миниатюралары. 00.00—02.20 — XV кышкы Олимпиада оюннары. Хаак спорту. Эстафета 4Х10 км. Эр кижилер.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Хөгжүү старттар. 19.00— Керүкчүлериниң диалогы-биле. «Фронтудан байыр». Уран-чечен телефильм. 20.20 — 20.35 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Ажырбас он».

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-25, корректорларның 3-37-11, бухгалтериянын 3-43-41, солун келбейн баргында 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер. полиграфия болгаш ном садыгының керектериниң талазы-биле күртүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2668. ТС—00457.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 45 (13645) | 1988 чылдың февраль 23, вторник | 1925 чылда үнезилеттингеш | Өртээ 3 көп.

Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң 70 чылы-биле холбаштыр ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң дайынчыларынга болгаш хоочуннарынга

СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң

БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИНИ

Эргим эштер!

Бүгү улустуң байырлалы — Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң 70 чылы-биле холбаштыр социалистиг Ада-чурттуң алдарлыг камгалакчылары—Совет Чепсектиг Күштериниң дайынчыларынга болгаш хоочуннарынга СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели чүректиң ханызындан байыр чедирип тур!

Хамааты дайынның одунга төрүттүнген, Ленинниң партиязынга удурткан Совет армия болгаш флот большевиктерден болгаш кызыл гвардейжилерден чаныш-сыныш чок болгаш амы-тыныш хайыралавас чорукту, коргуш чок болгаш маадырлыг чорукту, эрес-дидим чорукту болгаш патриотизмни, идейлиг бүзүрелди болгаш революцияның херээнге кызыгаар чок бердинген чорукту салган алган. Оларның дайынчы туктары мөңге алдар-биле шыптынган. Улуг Октябрьның чаалап алышкынарын камгалаар талазы-биле дайынчы херектиң чыл демдеглелинде эң-не чырыкыланчак арын болза, Ада-чурттуң Улуг дайынынга совет улустуң тнилелгези болур. ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң дайынчы оруу чонунуң иштинден үнген алдарлыг полководчулар бөлүүнүң аттары-биле чырыттынган.

Октябрь революциязының, Хамааты болгаш Ада-чурт дайынчыларының маадырларының, интернационалчы дайынчыларның маадырлыг чоруун Төрээн чурт ханы өөрүп четтириишкин-биле алдаржыдып турар.

Бистиң Ада-чуртувусту камгалаарынга база интернационалчы хүлээлгезин күүседип тургаш, амы-тыныш бергеннерге совет улус мөгейип турар. Оларга алдар болгаш кезээ мөңгениң тураскаалы!

Бо хүннерде ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштери эде тургустунуушкунда идепкейлиг киржип, чурттуң камгалал күчүзүн быжыглаар талазы-биле партияның XXVII съездизиниң шиитпирлерин боттандырарынга төлептиг салыышкынын кирип турар.

Ол эде тургустунуушкуннуң кончуг чугула сорулгазы — Совет Чепсектиг Күштериниң шынар байдалын болгаш дайынчы күчүзүн, оларның дайынчы белеткелин бедидери, сагылга-чурумну болгаш организастыг чорукту быжыглаары, хуу составты бедик идейге болгаш политиктиг серемчилелге, интернационализмге болгаш аксы-дунма армияларның дайынчылары-биле дайынчы кады ажылдажылгага, Коммунистиг партияның болгаш совет улустуң революсчу болгаш дайынчы чаңчылдарынга бердинген чорукка кижизидери болур.

Делегей байдалында чамдык экижиишкиннер болган-даа болза, барыын таланың империалистиг бөлүктери социал реванштыг алыр идегелин ам-даа салбаан, ынчангаш партия болгаш Совет күрүне чурттуң камгалал күчүзүн империализмниң шериг күчүзүг социализмниң күчүзүнден ажа бербес деңнелге тургузар дээш моон соңгаар-даа бүгү чүүлдерни кылыр.

Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодуңуң солдаттары болгаш матростары, сержантылары болгаш старшиналары, прапорщиктери болгаш мичманнары, офицерлери, генералдары болгаш адмиралдары Төрээн чурттунуң мурнунга боттарының ыдыктыг хүлээлгезин алдарлыы-биле күүседир, совет улустуң тургузукчу күш-ажылын, социализмниң чаалап алышкынарын серемчилелдиг болгаш идегелдиг камгалаар, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга дайынчы күш-ажылынга чедиишкиннерлиг ужуражыр дээрзинге бижыг бүзүрелин СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели илергейлеп тур.

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң алдарлыг Чепсектиг Күштери делгерезин!

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИ ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУ ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИ

ЯН ЧОЛДАКТЫҢ ЧУРААН ПЛАКАДЫ.

ОКТЯБРЬНЫҢ ТӨРЭЭН ЧУРТУНУҢ КАМГАЛАЛЫНДА

Совет Чепсектиг Күштериниң төөгүзү делегейде бирги социалистиг күрүвениң тургустунганы-биле кады эгелээн. Чаа шиитилел тургузуун камгалаарынга база быжыктырарынга Совет Россияга армия онза чугула болу берген.

Пролетар революциязының шериг программазын, социалистиг Төрээн чурттуң камгалаарының дугайында ооредигни эртемге үндезилеп ажылдап кыдган В. И. Ленинниң дорт удурткулгазы-биле Коммунистиг партия Чепсектиг Күштерни тургускан. Советтериниң III Бүгү-россия съездизи Совет Россияның бирги конституциязыг документизин — В. И. Ленинниң бижээн «Ажылчы чоннарның болгаш дарлаткан чонуңун эрге-леринге декларациязын» 1918 чылдың январь 12-де бадылаан. Ажылчыннарның болгаш тараачыннарның социалистиг Кызыл Армиязының ооредилгезин ында чарлаан. Январь 28-те Улетпүрүүн-тараачын Кызыл Армияны, а февраль 11-де Улетпүрүүн-тараачын Кызыл Флотту организастап тургузарының дугайында декрет хүлээп алдынган.

1918 чылдың февраль 23-те Петроградтың, Москваның болгаш оон-даа өске улетпүр төптеринде Советтери болгаш большевикчи партия организациялары революсчу Петроградче халдаан немец армияга удур демисселче ажылчыннарны, тараачыннарны мобилизастаарынга «Социалистиг Төрээн чурттуң камгалаарының хүнүн» эрттиргеннер. Кызыл Армияга эки тура-биле кириксээнниң массалыг бүрүткелин кылган, ол-да дораан фронтуже чорудуп эгелээни оон баштайгы кезектери тургустунган. Нарва, Ревель база Псков чоогунга болгулаан тулчуушкуннарга чаа Армияның баштайгы тнилелгелери болган. Ол болуушкунга алдар болдуруп, февраль 23-ту Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң төрүттүнген хүнү бүгү улустуң баймралы кылдыр чарлаан.

Кызыл Армия тулчуушкуннарга төрүттүнген болгаш дадыккан. Аныяк Совет республика фронтунуң 8 муң хире километр узун дурттуг дээрбээнге куржадыпкан турган. Аштаңгы, түренги, үш дайынчылаа чаңгыс винтовкалыг, ажылчыннарның, тараачыннарның армиязын Октябрь революциязын сандаратсын дээш империализмниң ыдалааны, профессионал шериг кадрлар-биле байлак, техника-биле хандыртынган, тодуг-догаа, бажын ажыр чедиседиленген аг-шеригни канчап шыма шапканын барыын шериг төөгүүлер ам-даа утаап чадап турарлар. Кызыл Армия бүгү фронтуларга бодунуң масштавын болгаш согуглуг күжүн чүге доктаамал улгаттырып турарыл: Чөен чүкке контрреволюцияның каттышкан күжүн узуткады, Мурнуу чүкке ак казак армияның шаап халдаашкынын ойтур шапты, Соңгу чүкке интервентилерни доктаатты, колчакчыларның 300 муң шеригниг армиязын чылча шапты, ак паннарлыг Польшаны тинлеп үндү, Крымга Врангельди басты, Ыраажы чөен чүктен японнарны болгаш ак гвардейжилерни үндүр сывырды.

Күш кайын кээп турарыл? Бо айтырыгга харыы — ленинчи состерде: «Бодунуу, Совет эрге-чагырга— ажылчы чоннарның эрге-чагыргазы дээш, культураның бүгү чаагай чоруун, кижиниң күш-ажылының бүгү чаазалгазын хандырар тнилелгелиг херек дээш туржуп чорааның билир, миннир болгаш көрген ажылчыннарлыг, тараачыннарлыг чонну кажан-даа тнилеп шыдавас».

Чаа ниитилел тургузуун камгалап тура, кызыл шериглер өлүм чок эрес-дидим чоруктарны, демир дет быжыг турушту болгаш массалыг маадырлыг чоруктарны кылган. Кызыл Армияның 350 кезектери, салбырлары болгаш каттыжыышкынары дайынчы шылгаралы дээш хүндүлүг революсчу Кызыл Туктар-биле, а 15 муң хире дайынчылар болгаш командирлер Кызыл Тук орден-биле, Эвилелдешкен республикаларның орденнери-биле шаңнаткан.

Тайбың тургузуушкуннуң чылдарында-даа УТКА-ның болгаш Флоттуң дайынчы белен туружун доктаамал сайзырангайжыдарының дүрүмү совет республиканың камгалалынга шыңгыы, күженишкиннер белеткенир, шериг херээнге ёзулуг ооредир дээн ленинчи чагыг болган. Капиталистиг делегей будуундан бажынга чедир чепсегленген, үе маңан орар, тергиин дээн стратегтиг байдалды, халдаарының аргаларын шилип алган деп үүвенип В. И. Ленин ооредип чораан дээрзин утпаза эки. Ол чаңгыс эвес удаа бадыткатынган. Кызыл Армия базырын Украинаны база базырын Белоруссияны хостаар, ак финнер-биле дайылдажыр дээш Хасан хөл болгаш Халхин-Гол хемге база тулчур ужурга таварылган. Империализм чаа делегей дайыны белеткеп турар деп үүве билдинип келген турган.

Ынчан Коммунистиг партил, Совет чазак, чурттуң камгаланыр аргазын быжыглаар болгаш Совет Чепсектиг Күштериниң дайынчы аргашинээзин бедидер талазы-биле эртежок чугула хемчеглерин ап эгелээн. Ынчалаадаа бүгү үүвени кылып аптар, бүгү үүвени баш бурунгаар билип алыр чай албаан, частырыглар, соора санаашкынар-даа турган... Ынчалаа-даа совет улус өжээн негээриниң хылыжын шиитпирлиг чаартып, кажан-ол че дайын халдай бергеи болза, бедик патриотизмни, массалыг маадырлыг чоруун болгаш бедик дайынчы мергежилдиин коргуспушаан, хылыжын хайыра чокка чайып турган деп үүвени бистиң күрүневистиң төөгүзүнүң арынары бадыткап турар.

Бистиң Төрээн чуртувусче фашистиг Германияның оор сөзү-биле халдаанымы бирги хүнүнде-ле социалистиг күрүнениң быжыглыга, чонуун күзел-соруунун чайгылыш чогунга, Армияның дайынчы бедик шынарынга делегей бүзүрээн. Дайынның бирги алдан хонуунда совет-герман фронтуга гитлержи аг-шериг Европага тнилелгелиг марыкчының 660 хонуунда чидирип хире, ынча шерии оскунган.

(Өтээн. Уланчызы 2-ги арында).

Өг-бүле керээзи: баштайгы базымнар

БОДУНДАН ХАМААРЖЫР

«Бай-Тал» совхозтуң партком секретарының кабинединге мал ажылының түскей эртемниглери эртен арте чыглып келген. Эрткен чылда өг-бүле керээзинче шилчээш, эки ажылдаан малчыннарның түс-түзүнде көргүзүглерин улуг ама саазыпларда парлап бижип, 4 бригада төптеринге болуп эртер ынчаргыг кижээлерге малчыннарга барып таныштырар, кызыл-булуннарга үлегер кылдыр азар деп белеткээн турлар. Оларның бирээзининг ажыл-ижи-биле таныштырарын дилээримге, хоочун хойжу Калдар-оол Салчакович Күнзүктүң кыптаанга барып, боду-биле ужуражырын сүмеделидер.

Бо делгем болгаш долем девискээр хой одарладырынга дыка таарымчалыг, ооң ой-чиктеринге хат-шуурган шоолуг кирбес. Дагларның мээстери, кырларында кылын чагган харны эрткен айда хадаан хат от-сигенин ажылдыр шыбип аппарган. Аяс, чылыг хүн карааңда кодан хой тоо-быдарады чапты берген оттап чор.

Өг-бүлениң эр ээзи хоюн дозуп кааш, дүштеп алыры-биле чаа-да кээп, бажыкынче кирип четтикпээнде ужуражып, баштай кажааже кады кирдивис. Кадайы, сакманчызы Салбак Күнзүк хураганнар чемгерип, чайчапсар чок ажылдаан турлар. Кажаанын иштии курган, чылыг, чырык. Делгем клеткалар иштинде хураганнарның силии аажок, баштай төрүттүнгеннери дешкилежип, үскүдежип турда чаптанчыг.

— Төрүүр 239 хойнуң шуптузу оолдакан. Ийис-тээнинери база бар. Шуптузу онча-менди дорүүп тур — деп, малчын чугаалаашаа, чанында турган сакманчы кызынче көрдү.

— Эм-тан-даа, чем-даа амдыызында четчир. Эминде сүт чок хойлар бар. Хураганнарын ангылаашаа, эмистеп азырап тур бис—дээш, Салбак Күнзүк оорушкулуг хүлүмзүрдү.

Эрткен 1987 чылдың эгезинде бригада төвүнге болган хуралга ажыл-агыйны организастаарының ажыктыг болгаш депшилгелиг аргазы болур өг-бүле керээзинче шилчиир дугайында чугаа болган. К. С. Күнзүк ону изин-биле деткип, төрүүр 268 хоюнуң чүс бажыңга онаалтыр 85 хураганны менди ап, остүрүп доруктурар, түс чөрниң укаазы бүгү хоюндан 536 килограмм дүктү кыргыырын, хой бүрүзүн 53 килограмм чедир семиртириин хүлээнгеш, совхозтуң директизызы-биле керээни чарып, адын салган.

Чаа ёзу-биле ажылдаарын хүлээнген хойжуга эгезинде билдинмес чүүлдер хой турган. Экономиктиг ооредилгениң кичээлдеринге үргүлүг барып, республиканың районнарында хойжулардың арга-дружулгазын солуннардан ооренип, кожазында өшкү кадарчылы, өг-бүле керээзинче кады кирген эжи Маңнай Иргитовин Энеш-биле каш-даа катап чугаалашкан. Бүгү чурттагы мал ажылы-биле холбашкан, ниитининг малын 27 чыл иштинде мактадыг кадарын келген бедик арга-дружулгалыг хойжу берген сөзүнге ээ болуп ыыдаанын дараазында түңнел сан-чурагайлар бадыткаар. Керээде айыткаанынга немей 1834 рубль өртектинг, 950 килограмм деңгилиг 38 хураганны совхозка доруктурган, хүлээткен. 525 рубль өртектинг 55 килограмм дүктү ажыр берген.

Кодан хойну ажаап-тежээринге көрдүнген 6640 рубль түңнүг дөрт чарыгдалды 4460 рубльге чедир эвээжеткен.

Өг-бүле керээзинге даянган, эки ажылдаар болза, малчынга-даа, совхозка-даа ажыктыг дээрзинге К. С. Күнзүк бүзүрээн. Чыл төнчүзүнүң санажылгазынга холга 915 рубльди алган. Малдың баш саны хөй турган болза, оон-даа хөй түңнүт акшаны ап болур. Кыштагларда кажаалар бичии, одар-белчиир эвээш болганда, амдыызында коданнар улгаттырарынче далашкан хереэ чок. Ону совхозтуң дирекциязы чоорту ооренип бөөрү чугула дээрзин хойжу шыны-биле эскерип орар.

Кыштаглаашкын эгелээшинден бээр керээлиг өг-бүлениң мал чеминге, машинаболгат ажылдалынга, эмнерге камналгазы хөй дээрзин чекке дүүштүр көрүп, ай саныңда санажып турары кыдыраштарда демдеглелдерден көскү.

Керээниң негелдезин бүгаар харыысалга аажок улуг, кылыр ажылдар хой. Моон соңгаар оттулар чүүл, бөдүүн онгачалар, шагжалар, кажаахораның үүрмек септелгези дээш, совхозтан негелде кылбазын, ынай-бээр кожерде, аар-саар түүк соортурде аътты ажылдаарын өг-бүле дугурушкан. Бо чылын боттарының күжүг-биле 15 тонна ситенни белетээрин, мал эмчилериниң сүмезин-биле 10 килограмм артыштыг. составында микроэлементилериг аарыны кургаткаш, курлавырлап алырын база планнаан.

Малчыннар бо хүннерде негелделери, сагыш-сеткилин дүвүредип турар айтырыглары база бар.

Совхоз мурнунда малчынарже почта чедирип турган кижилерни штат , кызырар сорулга-биле ажылдаарындан хостаашаа, бригадирлер тарадыр кылдыр шиитпирлээн соолуңде, чагыткан солунсеткүүлдерни айда ийи удаа экономиктиг кичээлдер эрттирер бригада төптеринге эккеп үлээр. Амгы үениң кижизинге солуннар, журналдар номчуваан, хүннер эрттирери берге. Хемчик бажында улуг хар чагганындан 425 өшкүлүг Суге-Маадыр Бичеоолду К. Күнзүктүң кыштаанче кежүрген.

Ынчангаш ийи коданга одар-белчиир арай чедипрес. Сиген күрлавыр төнер четкеп, одекте тургузу азырап турар хойнуң баш саны көвүдээн, кадыг харга даваңнары тастап турар. Ынчангаш совхоз дирекциязы бо коданче сөңгегай кичээнгей салыры негеттинип турар.

Александр ХЕРТЕК,
«Шынның» корр.

Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң 70 чылынга тураскаатканы ужуражылгалар болуп эртти. Үлэн, Ак-дунма Афганистанга шериг хүлээлгезин чедиишкиниг эрттиргеш, ам ажылдап, ооренип турар интернационалист дайынчылардан Ондар Май-оол, Юрий Сарыг, Хомушку Алдын-оол Тыванның тоталчыларының, эртем ажылдакчыларының хүндүлүг аалчылары болганнар.

ЧУРУКТА: Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейиниң залынга Ада-чурттуң Улуг дайынының хоочуннары-биле ужуражылгалар үезинде Совет Армияның 70 чылынга тураскаатканы юбилей медальдарын тыпсып турган үези.

Ондар ОХЕМЧИКГИҢ фотозу.

ТИИЛЕКЧИЛЕР БОЛГАН

«Шекпээр» совхозтуң механизатордары часкы тарылгага машина-техниканы дөрт звено болуп алгаш септеп, белеткеп турар. Звено бүрүзүнде 3-4 кижи бар. Олар ам кожуг машиналарының септелгезин доозкан. Кварталда септээр ужурлуг 18 тракторнуң ийизи арткан. Оны март бирээге чедир доозар. Т-150 маркалыг ийи тракторнуң артык кезектери чогу-биле ам-даа анаа турар.

Септекчилер ортузунда чаршыттың түңнелиин айда ийи удаа үндүрер. Январь айның түңнели-биле Чаай-оол Сарыглар база Куулар Калымдүү оларның звенолары тиилекчилер болган.

Байкара БАГЫТ-ООЛ,
Барыын-Хемчик район.

ДУРЖУЛГА СОЛУШКАН

Тандыда «Сосновское» дуржулга-будуруге ажылагыйының Хадын-Аксы сүт-бараан фермазының саанчылары дуржулга солуп, Тона аттыг совхозтуң Кулузуун фермазынга чорааннар. Аалчылар ук фермада кажаа-хораның малчыннарының ажылдап турарынга таарымчалыг үүлдерни тургускаын, күш-ажылды организастаанын сонуургап көргеннер. Ниитизи-биле ол коллективте байдал черле экидир дээрзин Хадын-Аксының малчыннары көргеш. Фермада арыг-сиилиг столовая, даржак ажылдап турар.

Кулузуучулар келген аалчыларынга солуп концертин бараалтаткан. Ийи ферманың малчыннары арасында харылзааны улам быжыглаар дээш, бот-бодун социалистиг чарышка кыйгырган.

Алексей САЛЛ,
Сосновка суур.

1988 ч. февраль. № 2

АЧАМНЫҢ ДУГАЙЫНДА

Бистиң ачавыс — Совет Эвилелиниң Маадыры Хомушку Намгаевич Чүргүй-оол бо чылдың майда 70 харлаар турган. Ачавыс барык он чыл бурунгаар мөчээн. Төрээн чуртунуң, чонунуң мурнунга хөйүү кылып, кезээде ак сеткилдиг чораанынга оон уруг-дарыы бистер чоргаарлаксыр бис.

Тываның Араттың Революстуг шеринниң хүрээлеңинге ол 1936 чылда он сес харлыында келген, аңаа аревэ, оон соонда ТАРН-ның кежигүнү апарган.

1941 чылдың майда башлайгы эки турачы он тыва танкист дайынчылар фронтуже чоруп-кан. Оларның бирээзи бистиң ачавыс Хомушку Чүргүй-оол турган. Оон механик-башкарыкчы бооп турган экипажы узун болгаш алдарлыг дайынчы орукту эрткен дээрзин ачавыстың сактыышкыннарындан, улуг улустарының чугаазындан хөй удаа дыңнаан бис. Үк экипаж ылангыя украин черге тулчуушкуннарга онза шылгараан. 52 дугаар армия танкыларының күүлүг согуушкумунуң соонда, Чернокаменецк чоогунга немецтерниң камгалалын чаза шапкаш, Уманьче шавар халдаашкыны кылган. Ынчалза-даа хоорайны дораан-на ээлеп, хостаар аргажок болган. Ынчан командылал чери 25 танк полктарын хоорайның артынче, Хомушку Чүргүй-оолдуу-биле катай ийи танкыны удур шаап халдаашкынче киирер деп шиитпирлээн.

Эрес-маадырлыг сес танкист дайынчылар үк тулчуушкунга дайзының 24 самолөдүн, 80 машиназын узуткаан болгаш 800 солдатларын, офицерлерин дүжүп бээринче амбатаан. Олар дайзының удур шаап халдаашкынын ойтур шаппышаан, боттарының полктарының танкылары келгинже чедир маадырлыы-биле тулчуп тургайнар. Шак ол дидим, коргуш чок болгаш маадырлыг тулчуушкун дээш Хомушку Чүргүй-оолга Совет Эвилелиниң Маадыры атты тывыскай.

Оон соонда ол Румыниядан, Венгриядан болгаш Чехословакиядан хостаарының тулчуушкуннарынга киришкен, дайынның соолгу хүннерин Прагадан ырак эвеске арттырген.

Хомушку Намгаевич фронтудан төрээн Тывазынга 1945 чылда эвэп келгеш, эртем-билиг-биле чепсегленип, тайбың ишче кирген. Партия школазын доозкан. Республиканың аңгы-аңгы районнарынга партия, совет, көдээ ажыл-агый органнарның харыысалгалыг ажылдарынга ажылдаан. Мен бичиимде билип келиримге-ле ачавыс Чаа-Хөл суурга МТС-ке партком секретарыяп турган. Ынчан Чаа-Хөл чер ажыл-агыйлыг, кылыр ишле хөй. Чазын механизаторлар чер аңдарар, күзүн дүжүт ажаар дээш оон-даа өске. Ындыг чымыштыг үелерде ачавыс ийи, үш хүннерде, чамдыкта неделя-даа ажыр бригадалар кезинир кижи.

1957 чыл. Ачавыстың кадыының аайы-биле Самагалдай суурга кожуп келдивис. Ачам Самагалдайга МТС-ке ажылдай берген, аңаа келгеш ийи хире чыл болган соонда өг-бүле байдалының аайы-биле Берт-Даг суурга ажылдаан. Ачавыс базала совхозтуң чаартылгазынга үлүгүн киирип, ажыл-агый аргелекчилеп, көдээ Совет күүскомуун даргалап, кадрлар кылдызынге ажылдап, чурттаалгазының сөолгу хүннеринге чедир ак сеткилдиг ажылдавышаан, ылангыя аныяктарның революсчу, дайынчы, күш-ажылчы кижизидилгезинге бодунуң улуг-хуузун кириштирип, оларның-биле бол-ла ужуражыр чораан кижи. Ажы-төлү бистерни кандыг-даа ажылга ак сеткилдиг, кызымаккай болуңар деп үргүлүг чагыыр.

Амгы үеде ооң адын эдилээн күдүмчүлер, парктар, пионер отрядтары, дружиналар-даа бистеп бар. Тес-Хемниң бир улуг ажыл-агыйын Хомушку Чүргүй-оол атты совхоз кылдыр адап каан.

Бо-ла бүгү чүүлдер дээш партия болгаш чалаавыска, чонувуска бистиң өг-бүлевис өөрүп четтиргенин илередип, чоргаарланып чоруур.

Иван ЧҮРГҮЙ-ООЛ.
«О. Шынаа» совхозтуң ажылчын.
Тес-Хем район.

ЧОРГААРАЛДЫҢ БАЙЫРЫ

Оглувүс Вадим Кызыл-оол Калинин областа шериг албаны эрттирип турар. Оон турар кезээниң командиринден шериг хүнүнүң бүдүүзүнде оглувустуң шериг хүлээлгезин камчаар эрттирип турарының дугайын тодаргай бижээн өөрүнүүр бижик алдывыс. Таңма баскаш, командир адын салганы «Оглуңарга чоргаарланыр эртелиг силер. Төрээн чурттувустуң шынары камгалакчылары төдептиг оолду өстүрүп, кижилиттеннимер дээш силерге өөрүп четтирдивис» дээн сыныг сестерлиг бижиктин тандур номчаашл, кызыгаар чок өөрдүүс.

Дөрт оолдуң чаңгыс кыстың ада-иезин бис. Ак-Тал суурнуң үндезин чурттакчылары бистер — чонунуң ажылөлүн эртем-билиңге өөредип, хөй чылдарда школага башкылап ажылдап келген хоочуннар бис.

Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң 70 чыл ою-нун улуг байырлалында оглувуска, оон командиринге, дайынчы өөрүнге солун дамчыштыр дайынчы болгаш политиктиг белеткелге тергинин чедишкиннерни күзевишаан, чоргаараалдың байырын дамчыттывыс.

Вера Дагоолдай
КЫЗЫЛ-ООЛДАР.
Улуг-Хем район.

ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң 70 чылы

ОКТЯБРЬНЫҢ ТӨРЭЭН ЧУРТУНУҢ КАМГАЛАЛЫНДА

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арыда).

1418 каржы хүнкер, дүнерлиг ханныг дайынның бүгү дургузунда дайынчы болгаш күш-ажылчы маадырлыг чоруктун өндүр чаагайы чонуң угаанынга моңгеде уттундурбас. Төрээн чурту дээш тулчуушкуннарга киржип тургаш, эрес-дидимнин-биле өлгеннер база амгы хүннерде дириг артканнар 35 шаап халдакчы операция кирген 50 ажыг стратегтиг операцияларның киржикчилери болур. Олар дээрге 1941-1942 чылдарның кышкы кампаниязында Москваже углаан дайзының 50 дивизиязын чылча шапкан кол күш-тур. Сталинград биле Курск тулчуушкуну ышкаш тулчуушкунну төөгү билбес. Волга унунга тулчуушкуннарга дайзын советгерман фронтуларга киржип турган 1,5 миллион солдаттарын болгаш офицерлерин чидирген. Курск дээрбээнге фашист аг-шеригни чылча шапканы Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде үндезин өскерилгени болдурган, гитлержи эжелекчилерни совет девискээрден шиитпирлиг үндүр сывырары болгаш Европа чурттарын фашист кулданыгдан хостаары эгелээн.

Ийиги делегей дайынының чылдарында Советтер чуртунуң Чепсектиг Күштери гитлержи Германияның 607 дивизиязын болгаш ооң чалчаларын узуткаан, Японияны дүжүп бээринче албадаан.

Шылгалданың чылдарында чон тиилелге дээш Армияга хлебти, хепти, ок-чемзекти, дайынчы техниканы берип турган.

Өндүр эрес-дидим чоруктарга, тулчуушкуннарга болгаш күш-ажылга чонну Коммунистиг партия хейгээт киирип турган. Партияга бүзүрел кажангызындан-даа артык күштүг турган. Коммунистер кезээде мурнунга чораан. Дайын эгезинде 100 дайынчының 13-ү коммунистер, а төнчүзүнде — 25 болган. 3 миллион коммунистер тулчуушкуннарга өлүрткен, 5 миллион ажыг кижи ол кадыгдошкун чылдарда партия кежигүнүнге киргеп. Совет Эвилелиниң Маадырларының 70 ажыг хуузу (ол атты дайын үезинде алганнарның) — коммунистер.

Совет улустуң болгаш ооң Чепсектиг Күштериниң чүсчүс чылдарда оңуп читпес маадырлыг чоруу кижи төрелгетенни човуланның кыжанындан камгалаап, аңаа хостуг чурттаар эртени тыпсыкан. Дайынның түннелинде делегей хогжүлдези дыка оскерилген: империализмниң тергинделп кызыгаарлаттынган, делегей ареназынга быжыг турушту социализмниң тайбың системазы ээлээн, колониализм буступ дүшкеп, ажылчын массаларның боттарының национал база экономиктиг хамаарышпас чоруу дээш демисели бүгү угланыышкын-биле идепкейиээн. Тайбың дээш демисежирде база дайынга удур туржүрда, ол эгелеөзөнделе, идепкейлиг болгаш деминг демисежир деп чүвеге бисти Тиилелге өөреткен.

Бодунуң бирги декрединдеп эгелээш бо хүннерге чедир Черге тайбың амыдыралдың орук айтыкчы сылдызы ышкаш туржуп келген бистиң чуртувусче бомбүрзектиг чону идегелдиг корүп турар. Ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ракеталарны узуткаар талазы-биле 1987 чылдың декабрьда Вашингтонга ат салдынган дутуржуушкун 1986 чылдың январь 15-те Совет Эвилелиниң идип үндүргени идролуг чепсекти Чер кырынга 2000 чылга чедир долузу-биле узуткаарының программазының амыдыралчызын болгаш боттуун бүгү делегейге бүзүредип көргүскен.

Совет Чепсектиг Күштерниң кол дайынчы күжү — стратегтиг ядролуг күштер — харыы согугну бээринге доктаамал белен турушта турар стратегтиг сорулганың ракета шериг, ШДФ-ниг база ШАК-тың стратегтиг күштери. Эргежок чутула камгалал дайынчы күчү-шыдалдыг Чепсектиг Күштерниң оон оске хевирлери база сайзырап турар — кургаг чер шериг, авиация болгаш флот, АХУК шериг. Оларның чепсек-биле хандырылгазы сөолгү чылдарда үндезинни-биле өскерилген. Чепсектиг Күштерниң каттыжыышкыннарының бүгү хевирлериниң кезектериниң болгаш салбырларының оттуг база күр күштерни манёврлал ажыглаар аргазы каш катап улгаткан.

Кажан чурт эде тургустунуушкуннуң херии базымында турда, кажан экономиктиг реформаның үндезин чорудулгазы, ниитилел амыдыралының политиктиг демократчыдылгазы, ажык-чарлыг, социал чөптүг чорук дээш чер-черде демисел ниитилелди шыва алган турда, Совет Чепсектиг Күштер бодунуң 70 чыл юбилейин демдеглеп эрттирип турардыр.

Эде тургустунуушкун шериг амыдыралында база калбарган. Ол дээрге — чыылган четпестерни шиитпирлиг ажып эртери, шериг амыдыралда дадагалзаалыг чүүлдерни болдурбазы, дайынчыларның чаа мораль-политиктиг байдалды чедип алыры, сагылга-чүрүмүү үндезинни-биле экижидери, эң сөөлүнде — дайынчы белен турушту коштаптазы.

«Кызымак күш-ажыл, үлегерлиг шериг албаны база эң дээди сагылга-чурум — Төрээн чуртту камгалаар херекке бистиң үлүүвүс!» деп девизтиг социалистиг чарыш шеригге калбарган. Шериг мергежилге тергинн билигни чедип ап, чедиишкиннерни быжыглаар, дайынчы албанны бедик идегел-биле хандырар дээш дайынчылар чүткүп турар. Дайын чылдарында кезектериниң болгаш каттыжыышкынынарның алдарлыг дайынчы туктарының адаанга шериг албаны эртирериниге дайын хоочуннарының оолдарынга, оолдарының оолдарынга ыянчыг эвес болзун дээш, Афганистанда түр со-вет шеригниң дайынчыларының көргүзүп турары ышкаш ындыг идегелди амгы дайынчылар көргүзерлер.

1988 чылдың июньда болур СЭКП-ниң Бүгү-эвилел XIX конференциязын толептиг уткуур дээш совет дайынчылар бо хүннерде белеткенип турар. Төрээн чуртунуң партияның, чонунуң база социалистиг дем каттыжылгазының мурнунга эң дээди харыысалгалыын билир кылдыр шериг хүлээлгезин алдарлыг, арын-нүүрлүг эртирери — бистиң шыдамык күш-ажылывыстың кол сорулгазы болур. Бистиң кайгамчык чараш черивиске тайбың чогаадыкчы күш-ажылдан оске үнелиг шинал совет дайынчыга херек чок.

Ок-чемзээн тураскаал музейинге эккеп дужаапкаш, Улуг Октябрьның Төрээн чуртунуң, бомбүрзекке тайбыңның камгалакчызы — эң сөөлгү солдат хүлээлге күүседип турган черинден чоруптар үе келир чадавас. Черинң чурттакчызынга — кижиге аңаа бүзүрээри күзевчиг. Ол дээш Октябрьның чуртун карак огу дег камгалаары-биле Армияның дайынчы белеткелинге доктаамал ыяк белен туруш негеттинер.

Ю. П. МАКСИМОВ,
стратегтиг сорулганың ракета шеринниң Кол командылакчызы — ССРЭ-ниң камгалал министриниң оралакчызы. Совет Эвилелиниң Маадыры, армия генералы.

ГАРНИЗОННУҢ ДАЙЫНЧЫЛАРЫНДА

Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң юбилейлиг байырлалының бүдүүзүнде Кызыл гарнизонунуң дайынчыларының чымыштыы, аңаа хүннернинге көөрде, каш катап чайзыранчыг болган. Дайынчы болгаш политиктиг белеткелге база шериг негелдеге капсырлаштыр уран чүүл-көрүлдези, спортчу маргылдаалар дээш сагыш салыр чүве-ле хөй болган.

Гарнизоннуң клубу. Гарнизонда партия организадиязының секретары капитан И. П. Панасюк-биле аңаа ужуражып, чугаалаштывыс.

Юбилейинге уткуштур дайынчыларның кылып чорутка ажылдарындан каш чижек. Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунун 70 чылынга турасказадып, гарнизонга чарлаан социалистиг чарыштың тиилекчилери — мурнакчы офицерлерге кежээни организастап эрттирген. Байырлалга турасказаткан социалистиг чарышты түңнеп, тиилекчи дайынчыларга өртектиг белектерни грамоталарны, шилчиир вымпелдерни тывыскан. Херээженнер чөвүлели-биле болгаш хоорайның пионерлери-биле кады белеткээн концертин дайынчылар Пионерлер бажыңынга адаөлерге болгаш өөреникчилерге бараалгатканы.

«Енисей» Культура бажыңынга дайынчылар «Кажан солдаттар ырлажып турда» деп конкурска идепкейлиг киришкен. Бо чижектиг уран чүүл кежээлери-биле кады спортчу маргылдаалар гарнизонга доктаамал эртип келген. Танкист сержант Р. Ш. Миникаев, мотодыгжы бичө сержант А. Н. Иванов, артиллерист бичө сержант И. Н. Хайрулаев олар байырлалга тураскаатказын чарыштың бүгү хевирлеринге эң эки үлегер-чижек болганнар. Капитан В. В. Коноваловтуң командылааны салыр дайынчы болгаш политиктиг белеткелге тергинн деп санадып, мурнуку одуругже үнген.

— Гарнизоинда чээрби ажыг нациянның төлөэлекчилери шериг албаны эрттирип турар болганда интернационалчы кижизидилге кол черде. Интернационализм болгаш патриотизм — дайынчының мораль-политиктиг шынарында ийи эң чугула тала болур. Чижээлээрге, аныяк дайынчы Чепсектиг Күштерниң хүрээлеңинге киргеш, бодунуң төрээн культуразы-биле харылзааны үспес ужурлуг. Бо талазы-биле бистеп четпестер бар. Кандыг? Шериг албаныларга, солдаттарга национал дылдарга литература бистиң библиотекавыста коңчуг ховар. Оон-биле кады эвилелдешкен болгаш автономнуг республикалардан келдирткен дайынчыларның чамдызының орус дылды билири дыка кошкак. Ажыыбиле чугаалаарга, орус дылды кошкак билирлерге армияга дыка берге. Эде тургустунуушкунуун базымы бүгү чуртта херии болгаш дидим апарган амгы үеде чедир кылдынмаан турар айтырыгларывысты демниг шиитпирлээр апаар бис — деп, капитан Панасюк чугаалады.

Валентина САТ.

ЧУРУКТАРДА: танк командири бичө сержант В. А. Губин биле механик-башкарыкчы ефрейтор В. К. Досов олар септелге үезинде: гарнизоннуң дайынчылары хостуг шакта.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

АНАА ДАЙЫНЧЫ ШҮРГЕ

Август дунаргай, изиг хүннери. Дайынчы амыдыралын чаа эгелеп чоруурларга оон бергезин кым билбес боор. Аал-оранынга болза, чиик қылдыр кеттинип алгаш, шөлээн чоруур чүвеге өөредип, хөй чылдарда школага башкылап ажылдап келген хоочуннар бис.

Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң 70 чыл оюнун улуг байырлалында оглувуска, оон командиринге, дайынчы өөрүнге солун дамчыштыр дайынчы болгаш политиктиг белеткелге тергинн чедишкиннерни күзевишаан, чоргаараалдың байырын дамчыттывыс.

— Бергезии — деп, Тывадан келген эжим Шүрге Маадырга чугаалап турдум.

— Мен Тожудан кижидир мен. Бо хеп аңаа хөлчок тааржыр ышкаш — деп, ол менээ чугаалап турду.

Анчы өг-бүленің оглу болгаш, чаңгыс чер-чурттуум каш-даа шак дүргузунда бут кырынга чоруп шыдаар, маннаш, шаа черле тонмес кижи. Аңнаашкын үезинде оон-биле таварышкан ужуралдарын чугаалаарынга ынак. Оозун шала хоөреди аараң бадырар. Дыңнаксанчым аажок. Эжимии дыңнаш, дайынчы амыдыралдың бергелерин уттуптар турдум. Чүгүруп маңнаарынга, спортка чүткүлдүг эжим база бергедээшкиннерге таварыжып турган. Орус дылга чугаалаарынга элээн бергедеп турган боор.

Бир катап менээ солун чагаа келген. Ону номчудар дээш эжимниң турар черинге маңнап келдим. Маадыр Шүргени манаан, сураг. Канчап барган кижи боор дээш, айтырган мен. «Гаутвахтада, үш хонгаштың оон үнер» деп харыы дыңнадым. Бүзүревейн каш катап айтырдым. Дээр мээң кырымче чавызап келгензиг. Канчап чурум үгептер кижи боор деп сөстер хөрээмнии оттур өрүмнеп турганзыг болган, дашкаар үне халый бергенимни билбейн бардым.

Үш хонуң дүрген эртер. Ынчалза-даа бо удаада ол хүүсаа менээ узун кылдыр сагындырган.

— Эжиң үнүп келди! — деп, бир кижиниң үнү мени сырбаш кылындырган.

Кезек болганда Маадыр менээ каттырымзал маңнап келди.

— Чүдек чүве, эш, удуй бергеш, хемчээттирип турдум. Күжүмнү шын эвес кылдыр санап алгаш, ынчан бардым. Нарядче чоруур мурнунда дыштанып албайн, маңнап каапкан, шуут тургузур аан. Оон башка бо чөгенчиг байдалга кайын таварыжыр ийик. Дайынчы дуржулга эвээш деп чүве ол-ла болгай. Ам думчукка кертип алдым — деп, кижим хөөрөп турду. — Дыка-ла багай болду, эжим. Дүжүмде-даа чок чүвеге таварыштым.

Маадыр Шүргениң командири дыштанып ал деп сагындырарга, ол ынчан херекрунчуг чагаань сеткил ханыышкын-биле номчудум. Ол дээш совхозтуң ажыл-ишчилеринге улуу-биле өөрүп четтиргинн. Каяа-даа, кажанда-даа дайынчыларның адаөлеринге мындыг сагыш човаңгыр болуру күзенчиг.

Хөй чүвениң хери, чүл, кижиге чоок хамаарылга болгаш деткимчеден аңгыда аан. А бистер бүгү кижилерниң аас-кежии дээш Төрээн чурттуң камгалалында бис. Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң улуг байырлалының бүдүүзүнде бүгү иелерге болгаш чаалаарга бижыг кадыкшылды болгаш аас-кежиктиг күзедим. Төрээн акыларым Леонид болгаш Юрийге чоргаараланыр, олар дег болуксаар мен.

Шолбан КАРА-ООЛ
Коми АССР.

Саннар, фактылар

● 1918 чылдың январь 28-те В. И. Ленинниң даргалааны Улус Комиссарлар Чөвүлелиниң хуралынга үлетпүрүүн-тараачын Кызыл Армияны организастаар дугайында декрет хүлээп алдынган. Февраль 11-де Улус Комиссарлар Чөвүлели үлетпүрүүн-тараачын Кызыл Флотту организастаар декретти хүлээп алган. Февраль 13-те аңаа В. И. Ленин ат салган.

● 1918 чылдың февраль 22-де Совет чалак В. И. Ленинниң бижээни «Социалистиг Төрээн чурт айыылда!» деп декредни парлап үндүргеп. Империалистиг Германияның шаап халдаашкынындан Совет Республиканы камгалаарынга тураскаатказын Ленинин декрет бүгү ниитилиниң деткимчезин алган болгаш ажылчы чонунуң революсчу энергиязын көдүргеп.

● Социалистиг Төрээн чурттуң камгалалы дээш бистиң чонуң массалыг көдүрлүүшкүнүнүң база фашист эжелекчилерге удур аныяк Кызыл Армияның эрес-дидим удурланыышкынынын хүнүн — февраль 23-тү хүнүн чыл санында Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң хүнү кылдыр деидеглеп турар.

● 1920 чылдың күзүнүнде Совет Чепсектиг Күштериниң саны 5,5 илн. кижи чедип турган. Хамааты дайынының чылдарында 6 шериг академия база 150 ажыг курс ажылчыннардан, тараачыннардан бүгү мергежилдериниң 60 мун командирлерни белеткээн.

● Кызыл Армия болгаш Флот үш чыл ажыр ак гвардеңжилер-биле болгаш даштыкы интервентилер-биле ачыр-дачыр тутчуп келгеп. Перекоп, Каховка, Волочаевка, чапаевчи маадырлар, буденовчу кызыл шериглер, далтийжи матростар болгаш хамааты дайынының оон-даа өске маадырлары чонунуң уганг-медерелинде мөңге чурттап өөруур.

● Совет Чепсектиг Күштериниң хүүда составының хөй кезиин ажылчын аңгы төлээлээн, 1925 чылда шеригже келдирткеннерниң үгле 13, 44 хуузу ажылчыннар турган болза, 1939 чылда үштүң бири, а 1959 чылда барык чартыы, амгы үеде — 87,7 хуузу ажылчыннар бооп турар.

● Делегейниң ийиги дайынының үелинде 180 хире шериг мергежил санадып турган, 50 чылдарның эгезинде — 400, ам барык 2 мун хире четкен.

● Ада-чурттуң Улуг дайынынга эрес-дидим чоруу дээш 7 миллион ажыг совет дайынчылар орденнер, медальдар-биле шаңнаткан, 350 ажыг кижи кезектериниң болгаш корабльдериниң дайзызында мөңгезин-биле кирп бижиткен. 10 мун ажыг полктар болгаш дивизиялар орденнер-биле шаңнаткан, 29 кезек база каттыжыышкын бөгө болгаш оон хөй орденнерлиг, 17 нинти шериг болгаш таяк армиялары, 82 корпус, 215 дивизия, элээн кап кезектер база корабльдер гвардейжи атты алган.

● Хүүсаалыг шериг албаның арттырып турарларның 80 хуузу дээдп болгаш оруумак эртемнинг.

● 1946 чылдың февральдан эгелеп Кызыл Армияны Совет Армия деп эде адаан.

● Афган черге интернационалчы хүлээлгезин күүсеп, дип турган кылган эрес-маадырлыг чоруу дээш совет 40 дайынчы Совет Эвилелиниң Маадыры болган.

Алышкыларның чагаалары

Республиканың шериг комиссариадының ажылдакчызы М. М. Жиң дайынчы алышкыларның чагааларын солуга эккелген. Ол чагааларны моон адаанда парладывыс.

«Эжим, Михаил Маркович. Чагаа, фото-чурук, открыт-ка бээр солун дээш четтиргидим. Харыыны саадазыпкаш бижиндим, бурууллуг болдум. Чагаа бижинир үе чок турду. Үргүлчү — агаар. Дээрге ажылдарыы биске чиик эвес. тир. Дүжүр аттырып тур бис. Дайынының ужар үүлүн ыыт чок маңап орап. Чүнүн дугайын бозавас дээр боор. Чер кырынга дүжүп кээривиске, чугаалавыс «токтур».

Чоонга чаа Джелабадка база ужуп четтим. Чаңгыс чер-чурттугларымны дилээш тыппадым. Кызыл-Мажалыктан келген Александр Саая Хост хоорай дээш дайылдашкан, өске бир оол — Асадабадка, үшкүзү застава камгалалында. Хомудаңчыыл үүлдээр боор. Кады чурукка тыртпырып алыр арга тавырышпайн барды. Чаңгыс чер-чурттуумга — Туранда келген прапорщик Лизия Васильевна Волошинага Кабул хоорайга ужураштым. Оон менээ чугаалааны болза, Тывадан келген албан-хаакымар болгаш офицерлер Кабулда хөй. Оларның адресин билбезинге хомудап турар кижи чорду. Бичии када ужурашкан бис, дораан чоруткан мен.

Силерниң ажыл-херектериңер кайы хире чоруп тур? Чаа үүү барып? Оолдар клубту тургузуп алды бе?! Кандыг дуза херегил? Орлан Кожаганы кончут эки билир мен, шериг-патриоттуг кижизидилге клубуун ол чорудуп шыдаар. Шериг албан үлезелгезин Афганистанга арттырып тура, бодуң эки көргүскен кижи.

Интернационалчы, шериг-патриотчу кижизидилгеге ажыглаар болза, мээң кадамда — Клара Бимбиевна-да афган ырларының пластинказы бар. «Каскад», «Голубые береты» ансамбльдер аан. Ол Бүрен-Хемде ажылдап, чурттап турар кижи. Пединститутта оолдарда база бар-дыр ийин. Ужуражы берзиңерзе, менден байырны чедирип көрүңнер.

Хүндүлел-биле. Силерниң капитан Л. В. Кара-оол.
1987 чылдың декабрь 28.
Афганистан.

Төрээн чуртка, бүгү чаңгыс чер-чурттугларыңарга байыр!

• • •

«Солун дамчыштыр авамга ынаамның, ол кижиге өөрүп четтиргенимниң дугайын бижикседим. Төрээн нелинге Болдуун Бөрээлии идередип

сеңес оол кайда боор. Мээң авамның оолдары үш. Мен база улуг акыларым ССРЭниң Чепсектиг Күштерини шериг албанында бис. Оолдарыы дээш ававыстың сагыжы хөлзеп чоруур. Удавас бистиң улуг байырлалывыс — Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң 70 чылы. Ол дээрге авамның. Төрээн чурттуң камгалакчыларының — нелинниң база байырлалы. Ниитизи-биле алырга, чонунуң байырлалы.

Шыны херек, шериг амыдырал кадыг-берге, харында-даа дошкун. Берге-даа болза ыдыктыг хүлээлгени эрттиреринге төрээн школавыс, башкарыывыс, ада-иезиниске чылыы бажыңны совхоз, чиигелде болгуун дээш бергеп. Ол дугайын авамның бижээнин ооруптар

ССРЭ-ниң камгалал министриниң

ДУЖААЛЫ

1988 чылдың февраль 23. № 70 Москва хоорай.

Эштер, солдаттар болгаш матростар, сержантылар болгаш старшиналар!

Эштер, прапорщиктер болгаш мичманнар!

Эштер, офицерлер, генералдар болгаш адмиралдар!

Эштер, Совет Чепсектиг Күштериниң хоочуннары!

Бөгүн бистиң улузувус болгаш оон дайынчылары Совет Армиязының болгаш Шериг-Далай Флодунуң 70 чылын байырлалдым-биле демделген турарлар. Оларның тургустунганы болгаш хөгжүлдези бистиң Совет күрүневистиң маадырлыг төөгүзү-биле тудуш харылзаалыг. Ленинниң партилызының тургусканы Совет Чепсектиг Күштер алдарлыг дайынчы орукту эрткен. Хамаатыболгаш Ада-чурттуң Улуг дайынарының кадыг-дошкун тулчуушкуннарынга олар бодунуң социалистиг Төрөэн чуртунуң хосталгазын болгаш хамаарыштас чоруун камгалап ап, боттарын балалып читпес алдар-биле бүргеткен.

Улуг Октябрьның херээнге кызыгаар чок дидим, чүреккир бараан болуушкуну-биле, бистиң чуртувустуң дайзыннары-биле тулчуушкуннарга болгаш интернационалчы хүлээлгезин күүседиринге көргүскен маадырлыг болгаш эрес-дидим чоруу-биле совет дайынчылар бистиң улузувустуң ынакшылын, социалистиг чурттарның ажылчы чоннарының, бүгү депшилгелиг кижи төрелгетенниң хүндүткелин чедип алган.

Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң юбилейин байырлаары эде түргустунуушкунуңуң демократчыдылганың болгаш үндезин чаа реформаның, бистиң нинтилелиристиң эртемтехниктиг болгаш социал депшилгезин дүргедиринiң байдалдарында эртип турар. Коммунистиг партияның ажылдап кылганы совет нинтилелдиң амыдыралының бүгү талаларын революсчу чаартырының стратегиязын совет улус херек кырында боттандырып турар.

Даштыкы политиканың ленинчи принциптеринге бердинген Коммунистиг партия болгаш Совет күрүне СЭКП-ниң XXVII съездизиниң айытканы делегейниң айыл чок чоруунуң бүгү чүвени хаара туткан системазын тургузарынче болгаш шериг айылын кошкадырынче угланыышкынын быжыг болгаш чайгылыш чок боттандырып турар. Ортумак болгаш оон бичe мыракшылдыг ракеталарны узуткаар дугайында ССРЭ биле АКШ-тың аразында чоокта чаа Вашингтонга ат салдынган Кереэ бо чорудулгада чугула черни эзлеп турар. Делегей байдалын экижидеринге болгаш чымчадырынга боттуг байдалдар тургустунуп келген. Ындыг болзажок, дайын айылы мурнуку хевээр артып турар, а социал реваиш барын таланың стратегиязының болгаш милитаристиң программазының кол өзээ боор турар. Эрткен чылдарның кичээндиргилери кончуг бедик серемчилелдиг болгуунче, кандыг-даа агрессорга өлүмнүг согугну бээрinче белен турарын-че кыйгырып турар.

Бо хүннерде ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштери акыдүкма социалистиг чурттарның армиялары-биле кады социализмниң чаалап алышкынналарының, тайбың-ның болгаш айыл чок чоруктуң камгалалында серемчилелдиг турар. Бистиң нинтилелиристе нинтизи-биле мыжаш, боттуг чорудулгалар Совет Армияда болгаш Шериг-Далай Флодунда күштедип орар. Шериг болгаш күш-ажыл коллективтеринде чаа политиктиг болгаш мөзүшынар-психологтуг байдал, ажыл-херекчи болгаш четпестерге эптеп чок чорук быжыглып турар. Бедик дайынчы чорукту хандырарынга, организастың чорукту база сагыла-чурумну быжыглаарынга хууда составтың идепкейи болгаш эгелекчи чоруу бедип турар.

Эштер, дайынчылар болгаш ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң хоочуннары!

Бүгү улустуң байырлалы — Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң 70 чыл ою-биле силерге байыр чедирип тур мен!

Дайынчы болгаш политиктиг белеткелге, амгы үениң чепсээн болгаш шериг техниказын шинчээдип алырынга, өөредилгени черге, агаарга болгаш далайга сайзырангайжыдарынга моон соңгаар-даа чедимишиннерни чедип алырын база шериг чурумун бүгү талалыг быжыглаарын Армияның болгаш Флоттуң хууда составынга күзедим.

ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң хоочуннарынга быжыг кадыкшылды, нинтилелдиң амыдыралының болгаш эде тургустунуушкуннуң бүгү талаларын революсчу чаартырының херээнге дайынчы ёзу-биле киржирин күзедим.

Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң 70 чылын демделгээри-биле дужаарым болза:

Бөгүн, 1988 чылдың февраль 23-те, тус черниң шагы-биле 21 шак турда бистиң Төрөэн чуртувустуң найысылалы Маадыр-хоорай Москвага, эвилелдешкен республикаларның найысылалдарынга, Маадыр-хоорайлар Ленинградка, Волгоградка, Одессага, Севастопольга, Новороссийскиге, Керчиге, Тулага, Смоленскиге, Мурманскиге, Маадыр-шивээ Брестиге база ол ышкаш Калининградка, Львовго, Донда-Ростовго, Куйбышевго, Свердловскиге, Новосибирскиге, Читага, Хабаровскиге, Владивостокко болгаш Североморскиге хоорайларга байырлал фейерверигин кылтыр.

Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң 70 чыл ою делгерезин!

Маадырлыг совет улус болгаш оон шылгаттыган авангарды — Совет Эвилелиниң Ленинчи Коммунистиг партиязы делгерезин!

ССРЭ-ниң камгалал министри армия генералы Д. ЯЗОВ.

АЛЫС ЧЫЛДАГААНЫ ЧҮДЕЛ?

Ак-Довуракты хлеб заводунда ажыл-иш хайнымышкынныг. Ында үш эзлчегде 9 бригада дүн-хүн иштинде чапсар чокка ажылдап турар. Ажылчын хоорайның Кызыл-Мажалыктың район девискээринде улут-биче суурларның чурттакчыларын хлеб-биле хандырар берге болгаш харыысалгалыг ажыл ук заводка онаашкан.

Эртенгиниң 8 шак. Контора аппарадының ажылдакчылары олуттарын эзлепкен. Херим иштинде дөрт автомашина кожа турупкан, дүне бижырган хлебти районуң ыраккы булуңнары — Хөнделең, Эрги-Барлык, Аянгаты, Аксы-Барлыкче дүрген чедирери-биле чүдүртүнген тур. Магазин бүрүзү бо удаада кайы хирени алырын баш бүрүнгаар демделээн чагыг дептерин ажыкташ, хайгаарап, хлеб, булочка аймаан санап, хүлээп ап, фактураларны бижип долдурган, ак халаттыг кыстарның шалыпкыны аажок.

Технолог, ында профсоюзтың комитединиң даргазы Татьяна Магрицкая мени баштай-ла хлеб, булочка бижырар цехке эдертип экелди. Электри-биле ажылдаар печкалар иштинден ужулган чемни ажылчыннар клеткаларга салып турда, лаборант ооң шынарын ол-ла черге тодарадып, чедер-четпезин демделгеп тур.

Кожазында эң-не арыг-силиг, эрткен чылын ажыткан кондитер цегинге келдивис. Оон чаагай чыт кээп тур. Демир деспилерде тудуп ускен далганга янзыбүрү холуксаалар немеп, хевирлеп, бижырарынга белеткээн. Белен продукцияны магазиннер столоваяларже чорудары-биле шоодайлаан, хааржактарда салгылаан.

— Бо цехке он ажыг янзы-бүрү продукцияны бүдүрер бис. Ажылдаар херекселдер четчир. Дериглелер доктаамал ажылдап тур. Планны ажыр-даа күүседиринiң аргазы бар. Ажылдаар кижилер-ле чедишпес-тир — деп, бригадир Валентина Федоровна Прихоренко тайылбырлады. Анаа моңу билир тускай эртемниг кижилер херек. Дарый дилеп тывар, чалап экпеп ажылдадырыла чугула.

Пряник кылыр цехтен Сүт-Хөл райподан келген автомашинаның чолаачызы 2,2 тонна пряниктi шоодайларга үүдүрүп апкаш, фактуразын хүлээп ал сал-ла чорупту.

Завод бо чылын 300 тонна пряник бүдүрер планын ажыр күүседирiн хүлээнип, Өвүр, Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик, Бай-Тайга районнарның хереглекчилер нинтилелдеринiң баштаар черлерiя-биле керээлерни чарган. Ол черле өөрүнчүт-дүр. Пряник — чугула хереглелдиң чеми. Ылаңгыя малчыннар ону дыка сураглаар. Кызылдандаа айтырып, садып ап турганын билир, көрген мен.

Хлеб заводунуң бо чаа цеги хүнде 1,8-2 тонна продукцияны бүдүрүп үндүрүп турар. Ынчалза-даа автоматтыг механизмнер, дериглелер бола үрели бээр. Эрги механизмнерни Чадаананың хлеб заводу адырган, үндүр октагылапкан чыдырда ону аштап-арыглап экпеп алгаш кээп салгылаан улус болду. Ак-Довуракта чүгула бүдүрүлгенiң шинтпирлеттинмээн бир айтырыы бо-дур.

Бо чылдың январь айда 84 муң рубльдиң продукциязын бүдүрер тургаш, херек кырында оон хөйнү берген. Эки-дир. Февральдың эгезинде бүдүрүлге бот-орулгачарылгаже шилчээн. Ажыл улут, бергелер бар. Хөйнитиге даллыр херек. Күш-ажылчы коллективтер дугайында хөойлуга дүүттүр чөвүлелди Зинаида Ооржак баштады тургусса-даа, амдыызында тодаргай планы чок, коллективтиг керээни ам-даа чедир ажылдап, бадылап албаан. Экономиктиг өөредилгениң кичээлдери хаая эртер. Коммунист кижи коллективте чаңгыс-даа чок. Оксана Борисенкога удурткан 18 кежигүнүнүг комсомол организациязы бар, оон ажылынга хоорайның база районнуң-даа комсомол комитеттери боттуг дуза чедирбейн турар. Мындыг турда-мында хөй-нинтиг организациялар-ының ролюнуң дутайында кандыг чугаа турарыл?

Бүдүрүлгениң ишти-дашты-нда лозунг-плакаттар, стендилер көзүдбес. Ажылчынмарның ажылдаар, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургуспаан. Аныяк алды ажылчынны «Тывадаргүү» комбинаттың нинти чурттагга бажыңынга арай боорда киирген. Заводтуң хоочун ажылчыны Ольга Жукова (өг-бүлезиниң кежигүннери 7 кижи) аргажок, эрги баракты бир соок өрээлинде сынмарлажып чурттап олурар. Бажың негеп, дилеп, оон барбаанылардаргазы хоорайда чок. Эрткен чылын заводтуң шугумубиле ийи аал чурттаар бир бажыңны ажыглалга кииргенде, Ольга Жуковага берип болур турган. Директор база профком-даа ажылчынарның чурттагга байдалын өөренип көрбейн турар. Ол ышкаш ясли-садиктерге ажылчыннар боттарының бичии урутларын тургузарының айтырыгларын шинтпирлевейн турарында.

Бүдүрүлгениң ишти-даштында лозунт-плакаттар, стендилер көзүдбес. Ажылчынмарның ажылдаар, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургуспаан. Аныяк алды ажылчынны «Тывадаргүү» комбинаттың нинти чурттагга бажыңынга арай боорда киирген. Заводтуң хоочун ажылчыны Ольга Жукова (өг-бүлезиниң кежигүннери 7 кижи) аргажок, эрги баракты бир соок өрээлинде сынмарлажып чурттап олурар. Бажың негеп, дилеп, оон барбаанылардаргазы хоорайда чок. Эрткен чылын заводтуң шугумубиле ийи аал чурттаар бир бажыңны ажыглалга кииргенде, Ольга Жуковага берип болур турган. Директор база профком-даа ажылчынарның чурттагга байдалын өөренип көрбейн турар. Ол ышкаш ясли-садиктерге ажылчыннар боттарының бичии урутларын тургузарының айтырыгларын шинтпирлевейн турарында.

База бир айтырыг: продукция бүдүрериниң планы күүсеттинип турза-даа, ыңнары багай. Ол дугайында «За асбест», «Хемчиктиң сылдысы» солунгарга шүгүмүлеп бижип, районуң улусчу контроль комитединге чугаалажып турду. Эрткен чылын 8 тонна хлебти шынары багай, стандартка дүүшпес дөөш бактап каапкан. Ону үргүлчү хынап турган болза, оон-даа хөй болур ийик. Ак-Довуракты магазиннеринде хлеб четчир кылдыр делгеп каан турда-ла, кожазы Бай-Тайга районуң Тээли суурже Ак-Довуруктан аргышкан улус дедир чанарда оон ыяап-ла хлеб садып ап кээп турарын чүүң-биле тайылбырлаарыл? Бо чылдың январьда 2 тонна хлебти база улуска садар арга чок болган. Хлеб ажыктызын-даа холаан. Чогум хлебтиң шынарын экижидер дээш кандыг хемчегер алырын директор В. А. Тян биилбейн турар.

Боттарының күжү-биле-ле кылып алыр түүлдерин ында кылбайн турарын киижи кайгаар: кызыл-будуунну дерип кылбаан, хеп чүүр черлер база ындыг. Ажылчынарның ажылдан үмер-кирер чоруу эвээжевейн турары социал айтырыгларны шинтпирлевейн турарында.

База бир айтырыг: продукция бүдүрериниң планы күүсеттинип турза-даа, ыңнары багай. Ол дугайында «За асбест», «Хемчиктиң сылдысы» солунгарга шүгүмүлеп бижип, районуң улусчу контроль комитединге чугаалажып турду. Эрткен чылын 8 тонна хлебти шынары багай, стандартка дүүшпес дөөш бактап каапкан. Ону үргүлчү хынап турган болза, оон-даа хөй болур ийик. Ак-Довуракты магазиннеринде хлеб четчир кылдыр делгеп каан турда-ла, кожазы Бай-Тайга районуң Тээли суурже Ак-Довуруктан аргышкан улус дедир чанарда оон ыяап-ла хлеб садып ап кээп турарын чүүң-биле тайылбырлаарыл? Бо чылдың январьда 2 тонна хлебти база улуска садар арга чок болган. Хлеб ажыктызын-даа холаан. Чогум хлебтиң шынарын экижидер дээш кандыг хемчегер алырын директор В. А. Тян биилбейн турар.

Четпестерин эдерп-биле чүүң кылза экил? Хамыктың мурнунда хөй-нинтиг организацияларының ролюн бедидер. Орта хоорайның база районнуң удуртур органнарының дузазы херек. Нинтиг күш-биле социал хемчегерни ажыглап кылгаш, ону боттандырар. Заводтуң херииниң иштинде янзы-бүрү бонту, демир-дести арыглаар, төскү агитацияны дернир, экономиктиг өөредилгени органзастаар херек. Ак-Довурак хоорай Советиниң күүскомунуң депутаттарының дузазы херек. Бо бүдүргеге ам РАУК-түк эртезинде турар. Бодумуң дорт харылзаары апаран заводту агроулет-пур каттыжышкыны (М. Кара-Сал) чанчаар удуртуп, ында ажылды организастаар бодап турарыл? Ол бүдүргеге мындыг байдалы-биле ажылдап шыдавас, негелге улут дээрзин бодаза. Кадр айтырыы бирги чергениин боон турар. Хлеб быжырарының технологиязынга улусту өөредир херек. Шүгүмүлеп адрестиг, харылыг болур. Макап тур бис.

Александр ХЕРТЕК, «Шын» корр.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

КАБУЛ. Бахтар агентилелдиң дыннадып турарыбиле алырга, Афганистанның чөөн үзелдиг демократтыг партияларының эвилелиниң план чөвүлелиниң хуралы болган. Ында Афганистан талазы-биле СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачевтуң болгаш Афганистан Республиканың Президентизин Наджибулланың медеглелдеринге турасскаатkан документинни хүлээп алган.

Чөөн үзеадиг демократтыг партияларның эвилели Афганистанда байдалды таарыштыр шинтпирлээриниң айтырыгларының талазы-биле билдингир болгаш бижыг турушту эзлеп, ук айтырыгны тайбың, политиктиг арагалар-биле шинтпирлээри дээш туржуп турар болгаш бодунуң талазындан ону кылырынга бүгү-ле эргежок чугула базымнарны кылыр деп, документтиде айтып турар.

Чурттуң иштинде болгаш даштыкыда турар бүгү политиктиг күштерге тургустунуп келген төөгүлүг арганы халас эрттирбезинче база хан төгүүшүнүнден улусту хостаарының херээнге идепкейлик-биле киржиринче эвилел кыйгырган Афган улус даштыкыдан кандыгдаа киржилге чокка боду бодунуң салым-чолун шинтпирлеп шыдаар деп, документиде онзалап айыткан.

ПРАГА. Буржуаз реакцияны тиилээн чехословак улустуң ажылчы чоннарының Февраль революциязынга тураскаатkан уран чурулга делгелгезин «Кижилер, амыдырал, күш-ажыл» деп адаан. Оон көргүзүг түүлдеринде чурулга уран түүлүнүң 600 ажыг чогаалдарын — чуруктарны, графика болгаш скульптура чогаалдарын көргүскен. Оларны республиканың мастерлери сөөлгү дөртен чыл иштинде тургускан. Көрүкчүлерниң кол кичээнгейин сураглыг чехословак чуруукчулар Властимил Радаының, Ян Эрзавойнуң, Франтишек Гросстуң, Йозеф Лисlерниң ажылдары хаара тутkан. Оларның чогаадылга ажылында чурттуң боттуг амыдыралын реалисчи ёзубиле көргүскен.

ЛУАНДА. Анголага кыска үеде аян-чорук кылып чораан КНО-нуң чингине секретары Хавьер Перес де Куэльяр Африканың мурнуу түгүнүң айтырыгларын чөптүг шинтпирлээринге делегей нинтилежилгелиниң белекин бадыткаан. Анголаның президентизи Жозе душ Сантуш-биле чугаалажыышкынарның үезинде Мурнуу-Африка Республиканың чорудуп турары агрессчи политиказының түңнелинде ол чурттуң кырында туруп келген айыыл-биле холбаштыр ханы сагыш чөваашкынын илереткен. Преторияның ёзу-чурумү Намибияны хоойлуга удур эжелээрин соксадырындан ойталап, Анголага удур доктаамал халдаашкынны чорудуп, КНО-нуң Уставын каржызы-биле үреп турар деп, Перес де Куэльяр онзалап демделээн. Африка күрүнелериниң диптиң мурнуу түгүнүң улустары болгаш күрүнелери-биле эп-сеткил каттыштырылгазын быжыглаарынче болгаш Мурнуу-Африка Республиканың апартеидтиг системазын узуткаары дээш демиселге боттарының салыышкынарын көвүдедиринче ол кыйгырган.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

БЕРЛИН. ГДР-ниң кайысылалында ядролуг чепсек чок зоналар тургузарының айтырыгларының талазы-биле делегей ужуражыышкынының белеткел комитедин тургускан. Ада республиканың хөй-нинтизинiң сураглыг ажылдакчылары кирген. Комитеттiң ажылы ГСЧП ТК-ның Чингине секретары, ГДР-ниң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы Э. Хонеккериң хайгааралы-биле чоруп турар.

Комитет бүгү диптериниң хөй-нинтизинге кыйгырыг хүлээп алган. Ында кижи төрелгетенниң делегей айтырыгларын шинтпирлээринiң кол аргазы чепсегленнишкинiн дүжүрери болур деп онзалап демделээн. Ол чорудулгага эгени ортумак болгаш оон бичe мыракшылдыг ракеталар талазы-биле советамерик Керээ салган дээрзинге бүүрелди ында илеретken. Ядролуг упуткааныының айылын чайладыгының оруу соңгу болгаш мурнуу, чөөн болгаш барыын чүктерге ядролуг чепсектен хостуг девискээрлерин, зоналарны болгаш кудумчуларны тургузарының идеязы болур.

ДЕЛИ. Корей Улус-демократтыг Республиканың премьери Ли Гын Монуң Индияже албаниың аян-чоруу эгелээн. КУДР-ниң чазаанының удуртукчузу биле Индияның премьер-министри Раджив Гандинiң аразында чугаалажышкыннар болган. Чугаалажышкыннар үезинде ийи чурттуң кайызынгада соңуургалдыг айтырыларны чугаалажып көргеп. Корей аалчыга алдар болдурган дүштеки шайлалгага Корей чартык ортулукка тайбыны болгаш доктаамал чоруукту камгалап алырынче угланган бүгү хемчегерни Индияның деткип турарын Раджив Ганди бүүредип чугаалаан. Бодунуң золгээнде Ли Гын Мо Индияның тайбыңга ынакшылдыг политиказын, Делиге СЭКП ТК-ның Чингине секретары Михаил Горбачевтуң аян-чоруунуң үезинде ат салганы Дели декларациязын бедии-биле үнелеп турарының дугайын чугаалаан.

ЖЕНЕВА. «Палестина болгаш Мурнуу Африка кижиниң эргелерин эң-не улуубиле үреп турар районнар болур» деп, КНО-нуң кижиниң эргелериниң талазы-биле комиссиязының 44-үү сессиязынга Араб чурттарының янгазының чингине секретары Шедли Клиби медеглээн. Израильдиң эжелеп алганы араб девискээрлерде байдал сөөлгү үеде Тель-Авивтиң эрге-чагыргаларынын чорудуп турар истеп сүрүүлкүн политиказының үзүрүндан удамна баксырап турар. Израиль эжелекчи эрге-чагыргалар эжелеттирген араб девискээрлерде чурталга бажыңнарын доктаамал узуткап, мун-мун патриоттарны үндүр шөлүп, араб черлерни үндезин чурттакчыларынга сугну болгаш бойдустуң өске-даа курлавырларын бербейн турар. 1967 чылдан бээр ам 25 муң чурталга бажыңнарын узуткаан. Араб черлерни колония болдурарының база араб-тарга, палестиннерге ылгай көрүүшкүн политиказын чорударын үргүлчүдеп турар. Делегей нинтилежилгези коллективтиг ындыг политикабиле моон соңгаар эптежип шыдавас.

(СЭТА).

КОНФЕРЕНЦИЯ БОЛГАН

КОПЕНГАГЕН. (СЭТА). Данияның найысылалында ядролуг чепсек чок зоналар тургузарының айтырыгларының талазы-биле делегей ужуражыышкынының белеткел комитедин тургускан. Ада республиканың хөй-нинтизинiң сураглыг ажылдакчылары кирген. Комитеттiң ажылы ГСЧП ТК-ның Чингине секретары, ГДР-ниң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы Э. Хонеккериң хайгааралы-биле чоруп турар.

Комитет бүгү диптериниң хөй-нинтизинге кыйгырыг хүлээп алган. Ында кижи төрелгетенниң делегей айтырыгларын шинтпирлээринiң кол аргазы чепсегленнишкинiн дүжүрери болур деп онзалап демделээн. Ол чорудулгага эгени ортумак болгаш оон бичe мыракшылдыг ракеталар талазы-биле советамерик Керээ салган дээрзинге бүүрелди ында илеретken. Ядролуг упуткааныының айылын чайладыгының оруу соңгу болгаш мурнуу, чөөн болгаш барыын чүктерге ядролуг чепсектен өзүгаар НАТО-нуң болгаш Варшава Керээзинiң Организациязының чепсектиг күштериниң тургузуунуң улуг кичээнгейни конференцияга үндүргеп.

ЧӨВҮЛЕЛДИҢ МЕДЕГЛЕЛИ

ТОКИО. (СЭТА). Ядролуг болгаш водородтуг чепсекти хорууру дээш бүгү япон чөвүлел (Генсуйкио) чурттуң девискээринге болгаш ооң далай чоогу черлеринге америк ядролуг чепсекти тургуспазын болгаш делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырарына дузалаарын чазактан негээн. Ол дугайын үк чөвүлелдиң хүлээп алган медеглелинде айытkан. Ортумак болгаш оон бичe ыракшылдыг ракеталарны узуткаар дугайында совет-америк Керээни чарлыгаланы ядролуг чепсекти узуткаарының оруунда баштайгы балым болур. Ядролуг дайынның өөскүн үнерни чайлаыр дээш делегейниң бүгү чурттары улам нүжениишкиниг хөделир турарлар.

Японияның чазаа ядролуг чепсекти узуткаар дугайында хоозун кыйгырыгларны кылып турза-даа, херек кырында аңаа шуут удурланышкак политиканы боттандырып турар деп. медеглелде айытkан. Чазактың чөпшээрели-биле Японияның далай порттарынга атомнуг чепсектиг америк кораблдер үргүлчү кээп турар. Чурттуң девискээрнде америк шериг баазаларында атомнуг чепсектиг самолёттар хөй.

Сандиножу революциязы болгаш регионга националхосталгалыг шимчээшкинни чок кылырынче чүткүп, Вашингтонуң администрациязы Төп Америкада дүшкүүрлүг байдалды улам-на чидиглендирип турар. Төп Америкада эң-не дүшкүүрлүг черлерниң бирээзи — Сальвадор. Ында хан төгүүшкүнүг хамааты дайыны элээн каш чылдар иштинде үргүлчүлеп турар.

Сальвадордан кээп турар дыңнадыглар бүүтаар алыртга, Каттышкан Штаттарның бүгү талалыг деткимчезибиле Хосе Наполеон Дуарте-ниң чалча ёзу-чурумү шаажылакчы операцияларыкалбартыл, тайбың чурттакчы чонга удур террорну улам күштелдирген. Шаажылакчылардан дезип, сальвадор тараачынар төрээн черин каггаш, даштыкыже хоргадал дилеп чоруп турар.

Национал хосталганың Фарабундо Марти аттыг фронтузунуң (ФНОФМ) удуртулгазының сан-түңубиле алырга, сөөлгү чедичыл иштинде АКШ чонга удур дайынны чорударынга 3,2 миллиард ажыг долларны үлүргген. Пентагон Дуартенинг ёзу-чурумунга самолёттар, вертолёттар болгаш аар артиллерия ышкаш амгы үениң шериг техниказын берип турар. Шаажылакчы операцияларны чорударынга чалча шеритяи америк чөвүлекчилер өөредип турар. Ол чөвүлекчилер Вьетнам дайынынга киржип чорааннар болур.

Кандыг-даа бергелер турбуже Сальвадорнуң ужузу чалча ёзу-чурумга удур демиселин үргүлчүлеп турар. ФНОФМ-ниг дайынчылары чурттуң бүгү 14 департаментилеринде чеднишкинiг хөделир турарлар.

ЧУРУКТА: автобуска чораан пассажирлерни чындырыр болгаш документилерни ышпаары Сальвадорда ядролуг бүрүнүң анаа болуушкуну болу берген.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

АРГЕНТИНАДА НАЦИЗМНИҢ ӨЗҮМНЕРИ

Чениңде фашистиг кас демдек чураан оол телекамераның объективинче чиге көрүп тура: «Адольф Гитлер чораан болза, амгы шагның төөгүзүнүң шылгаранғай кижизи турар ийик деп ханы бүзүрээр мен» деп чугаалады. Ооң арын-шырайында эгенишкинiниң демдээ безин чок. Национал-социалистиг шимчээшкин талазы-биле Гитлериниң кады үүлгедип чораан «сурукчулары» деп бодунуң бүзүрелинге ол «бижы-биле» бердинген-дир деп чүве мырынай илдең болду. Оолун ол бичии-даа чажырбады.

Аргентин найысылал телевидениезиниң 13-кү каналының репертёрунуң кичээнгейин Буэнос-Айрестиң эң хөй кижилерлиг төп чудумчуларының бирээзинде үстүнде айытканывыс «шимчээшкинник» активчилериниң эрткен-дүшкен кижилерге саналдап турары номнарны делгей салган стол хааратуда берген. Оларның утказын билип алыр төлээде, ук номнарның аттарын чүгүртү көөрге-ле четчир. Оларның тус бүрүзүнде фашизмниң өлүзу, ССРЭ-ге удур дерзин үзел-бодал сиииккен. Номнарның картында нацисчи кас демдектерни чураан.

«Бистиң шимчээшкинивис хөй чүүлдер талазы-биле герман национал социализмниң идеяларын барымдаалаан, ынчалзажок Аргентинакың онзагай байдалдарын база өөренип көрүп турар. Марксисчилер биле еврейлер бистиң чуртувуска кыжаныышкын болуп турарынга бүзүрелдиг бис, ынчангаш оларга удур демисежир дээр долу шинтпирлиг бис» — деп, номнарның аныяк садыгжызы чугаалады.

Элдепсинип, кайгай берген журналист ол оолчугаштан: «арыг кеш-сөөктүң» идеяларын суртаалдаарыбиле Гитлериниң шагда үжен чылдар үезинде ажыглап турган лозуннарын база дагын суртаалдап болур чүве бе ынчаш? А албадал лагерьлеринге хилинектеттирген, газтыг камераларга, хуюктаар суугуларга хуюктадып өлүрткен миллионмиллион еврейлерниң өскедаа националдарның төлээлекчилериниң дугайында турраскаалды канчаарыл? деп айтырган. «А шупту-ла, чогум-на, харын ындыг болганының бүзүредилгези кайдал? — Фотографиялар, фильмнер? — Олар шупту ужугга үндүр иүгүл, хажыдыышкынnар ышкажыл» деп, ол оол маргыжып харыылаан.

Бо телерепортажты каш хүнлер мурнунда көрүп, а оон биче мурнунда радиодамчыдылгаларының бирээзинден «дайын чылдарында кандыгдаа концлагерьлер турбаан» дээрзиниң дугайында ол ямзылыг медеглелди дыңнаан мен. «Концлагерьлер» дижир чүве «кызылдарның боттарының даап бодап алган чүведери» ышкажыл деп дамчыткан. Германияның Федеративтиг Республиказының шагдан бээр оралдажып келгени дайын талазы-биле кем-буруулуг нацисчи Йозеф Франц Лео Швамбергерни Кордова дээр аргентин можуга чоокта чаа тудуп хоругдаан. Дайын үезинде гитлержи эжелелчылдарында Польшага ханныг өлүрткүү изин арттыргаан, ол биеэги эсэсчи еврей «геттоларны» тургузуп, чүс-чүс кижилерни шуут боду боолап өлүрүп, оларже овчарка ыттарны салып, дорамчылап өлүрген кижилеринiң алдын диштерин кыскаштарбиле туруп ап, оларны муниижу-биле Освенциумче болгаш өске-даа концлагерьлерже чорудуп турган. «Хей чүве чугаалашпанар, ол бүгү дээрге даап бодаан чүвелердир, деп херечилериниң бирээзи радиодамчыдылгазынга чугаалаан. — Мен бодум немец кижи мен дайын чылдарында шеригге офицер турдум».

Аргентина Чили ышкаш, Парагвай аазы Бразилия ышкаш, «үшкү рейхтиң» чылча шаптырганының соонда он-он муң гитлержилерге идегелдиг турлаг болу берген. Немец колонистериниң суурлары богун чурттуң янзы-бүрү районнарында бар, биеэги нацистер күрүне албан черлеринге болгаш хууда фирмаларга он-он чылдар ажылдап, полицейжи күштерни болгаш чажыт албан черлерин тургузарынга киржип келген. Чамдык сан-медээлер өлүгаар алырга, Мартин Борман, Йозеф Менгеле болгаш дайын талазы-биле улуг кем-буруулуг өске-даа дыка хөй идегеттер оске аттар-биле Аргентинага хөй чылдарда чурттап келген. Оларның чамдыктары сөөлзүреди кожазында өске чурттарже дезе-даа бергилээн.

Аргентиннериниң бөгүнгү салгакчыларынга эрткен үениң коргунчут халавының дугайында херек кырында чүү-даа билдинмес. Барыын талакы «шинчилекчилер» төөгүнү медерелдии-биле дыка кажар хажыдып турар болганда, гитлержилерни чылча шаварынга кол ролдуг болган дээр аян-биле америк солдаттарның «зрессмаадыр» чоруктарының дугайында фильмнер кинотеатрларда болгаш телевидениениң тус-тус каналдарында барык хүнүнүң чоруп турар болганда, аныяктар шынны кайын билип алыр боор. Концлагерьлерни экранга санаторийлер чытпы кылдыр көргүзүп, туттурган америк, британ азы француз солдаттарны болгаш офицерлерни хаая эртер. Коммунист кижи коллективте чаңгыс-даа чок. Оксана Борисенкога удурткан 18 кежигүнүнүг комсомол организациязы бар, оон ажылынга хоорайның база районнуң-даа комсомол комитеттери боттуг дуза чедирбейн турар. Мындыг турда-мында хөй-нинтиг организациялар-ының ролюнуң дутайында кандыг чугаа турарыл?

Бүдүрүлгениң ишти-дашты-нда лозунг-плакаттар, стендилер көзүдбес. Ажылчынмарның ажылдаар, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургуспаан. Аныяк алды ажылчынны «Тывадаргүү» комбинаттың нинти чурттагга бажыңынга арай боорда киирген. Заводтуң хоочун ажылчыны Ольга Жукова (өг-бүлезиниң кежигүннери 7 кижи) аргажок, эрги баракты бир соок өрээлинде сынмарлажып чурттап олурар. Бажың негеп, дилеп, оон барбаанылардаргазы хоорайда чок. Эрткен чылын заводтуң шугумубиле ийи аал чурттаар бир бажыңны ажыглалга кииргенде, Ольга Жуковага берип болур турган. Директор база профком-даа ажылчынарның чурттагга байдалын өөренип көрбейн турар. Ол ышкаш ясли-садиктерге ажылчыннар боттарының бичии урутларын тургузарының айтырыгларын шинтпирлевейн турарында.

База бир айтырыг: продукция бүдүрериниң планы күүсеттинип турза-даа, ыңнары багай. Ол дугайында «За асбест», «Хемчиктиң сылдысы» солунгарга шүгүмүлеп бижип, районуң улусчу контроль комитединге чугаалажып турду. Эрткен чылын 8 тонна хлебти шынары багай, стандартка дүүшпес дөөш бактап каапкан. Ону үргүлчү хынап турган болза, оон-даа хөй болур ийик. Ак-Довуракты магазиннеринде хлеб четчир кылдыр делгеп каан турда-ла, кожазы Бай-Тайга районуң Тээли суурже Ак-Довуруктан аргышкан улус дедир чанарда оон ыяап-ла хлеб садып ап кээп турарын чүүң-биле тайылбырлаарыл? Бо чылдың январьда 2 тонна хлебти база улуска садар арга чок болган. Хлеб ажыктызын-даа холаан. Чогум хлебтиң шынарын экижидер дээш кандыг хемчегер алырын директор В. А. Тян биилбейн турар.

Четпестерин эдерп-биле чүүң кылза экил? Хамыктың мурнунда хөй-нинтиг организацияларының ролюн бедидер. Орта хоорайның база районнуң удуртур органнарының дузазы херек. Нинтиг күш-биле социал хемчегерни ажыглап кылгаш, ону боттандырар. Заводтуң херииниң иштинде янзы-бүрү бонту, демир-дести арыглаар, төскү агитацияны дернир, экономиктиг өөредилгени органзастаар херек. Ак-Довурак хоорай Советиниң күүскомунуң депутаттарының дузазы херек. Бо бүдүргеге ам РАУК-түк эртезинде турар. Бодумуң дорт харылзаары апаран заводту агроулет-пур каттыжышкыны (М. Кара-Сал) чанчаар удуртуп, ында ажылды организастаар бодап турарыл? Ол бүдүргеге мындыг байдалы-биле ажылдап шыдавас, негелге улут дээрзин бодаза. Кадр айтырыы бирги чергениин боон турар. Хлеб ажыктызын-даа холаан. Чогум хлебтиң шынарын экижидер дээш кандыг хемчегер алырын директор В. А. Тян биилбейн турар.

Четпестерин эдерп-биле чүүң кылза экил? Хамыктың мурнунда хөй-нинтиг организацияларының ролюн бедидер. Орта хоорайның база районнуң удуртур органнарының дузазы херек. Нинтиг күш-биле социал хемчегерни ажыглап кылгаш, ону боттандырар. Заводтуң херииниң иштинде янзы-бүрү бонту, демир-дести арыглаар, төскү агитацияны дернир, экономиктиг өөредилгени органзастаар херек. Ак-Довурак хоорай Советиниң күүскомунуң депутаттарының дузазы херек. Бо бүдүргеге ам РАУК-түк эртезинде турар. Бодумуң дорт харылзаары апаран заводту агроулет-пур каттыжышкыны (М. Кара-Сал) чанчаар удуртуп, ында ажылды организастаар бодап турарыл? Ол бүдүргеге мындыг байдалы-биле ажылдап шыдавас, негелге улут дээрзин бодаза. Кадр айтырыы бирги чергениин боон турар. Шүгүмүлеп адрестиг, харылыг болур. Макап тур бис.

Александр ХЕРТЕК, «Шын» корр.

Политиктиг беседа

Өвүрүнүн Торгалыг суурда, «Херел» ясли-садта, малчыннарның, тудугжуларның болгаш механизаторларның дээш өске-даа мергежилдиң ажыл-ишчилериниң уруглары ойнап-хөглеп, дыштанып, өзүп турарлар.

Ында эки ажылдыг кижизидикчи башкылар, ажаакчылар бар. Кижизидикчи башкы Таисья Сарыгларовна Донгак ында 1977 чылдан ажылдаан. Чаштарга ол солун оюннарны өөредип, эки аажычанга кижизидип турар. Өөнүг чуруктарлыг номнарны уругларга номчуп, тайылбырлап берип, чуруктарны чурудуп, тоолдарны чугаалап берип, чаачаа ырларны, шүлүктерни өөредип турар.

ЧУРУКТА: «Херел» ясли-садтың кижизидикчи башкызы Таисья Донгак бодунуң бөлүүнде чаштар-биле.

Иван ДАМБАНЫҢ фотозу.

Культура медээзи

СОЛУН БЕЛЕК

Москвада «Малыш» ном үндүрер чер РСФСР-ниң улустарының тоолдарының чыындызын үндүрген. Ол үш муң тиражтыг номнуң ады — «Ак куу». Номда тыва улустуң «Өскүс-оол хаанны канчаар кажарлаан-каныл» деп тоолу база киргеи. Ону М. Ватагин ажылдап кылган.

В. СУПРУН.

Махачкала.

СОЛУННУҢ ШАҢНАЛЫ ДЭЭШ

Шагаан-Арыг хоорайга «Улуг-Хем» солуннуң шаңналы дээш шыдыраага солун маргылдаа болуп эрткен. Аңаа оң алды шыдыраачы киришкен.

Бирги черни М. Анай-оол алган. Ол алза чогуур 15 сандан 13,5 санны алгаш, эки түннелди көрүскен. Чемпионну түгле АКМК-ның прорабы В. Хертек үткан. Район чемпиону М. Түлүш чаа чемпионнан ийи сан чыдып калган. Үшкү черни В. Хертек алган.

Сөөлгү үеде районуңуң иштинде шыдыраа маргылдааларын хөйү-биле эрттирип турар апарган. Ол маргылдааларга Ак-Туруг школазындан А. Түлүш, Шагаан-Арыг школазындан О. Дарый киришкеш, үнелиг дүржүлгаларны алган.

Николай ШИШИГИН.

МИХАИЛ БУХТУЕВ

(Үлегчызы. Этези № 41 «Шында»).

Авашкылар Хараалга чедип келгеш, каш хоңуп турда-ла, Артем Ивановичиге фронтуже келдиришкин бижик Кызылдан чедип келген. Адазының ажылдап турган коллективинге ажылчын болуп кирип алгаш, Михаил неви-биле адазын Кызылга чедир фронтуже үдеп келгеннер.

1942 чылдың чайынында Хараалдан Артем Ивановичиниң ооң кадайы Ранса Семеновна, оолдары, төрелдери-биле кады фронтуже үдеп турганнар.

Артем Иванович фронтуже аъттанып тура, чай аразында кадайын улус аразындан шөлээн черге аппарган, арай хөлээн аян-биле чагаан:

— Күжүрүм, эргимим, Рая! Дыка-ла үр үелер иштинде магалыг, эки чурттап чордувус але. Дайын түгле бистиң эвес, хөй-хөй кижилерниң хостуг чуртталгазын үреп турар-дыр. Ам канчаар, ыдыктыг хүлээлге-дир. Эт-сеп, түү-хөөвүстү кыжын шанак оруу-биле Кызылче чедиртип алырын бодап көр. Мен-даа ыдыктыг хүлээлгемни күүседир орукче аътаныптайн. Дайын —дайынна болгай, хуу-салым-на билир-дир, ийин. Оолдарыңны эки-ле хайгаарап көр. Чедип баргаш, турум доктаатган черимден бижиир мен. Михаилдиң чары дайын доозулбаанда чеде берзе, ол фронтуже черле чоруур апаар, ооң бетинде-даа чоруптарыдаа магат чок. Сен ону билип ал. Михаил кажан, каяадаа мээң изим-биле чоруур оол-дур ийин.

Фронтучуларны үдээш, хайым чонуңуң кызыл туктарлыг, «Төрээн чурт делгереэзин!», «Кызыл Шеригге алдар!», «Немец-фашистерге өлүм!» дээш лозуңнарлыг митинг дооступ турда, Кызылдан келген командирлер чаа шериглерни аъттаныптарынче командылап эгелей берген.

Михаил адазын Кызылдан фронтуже үдеп чорудупкаш, бодунуң бодап-ла чораан күзелдерин тодарадып алырыбиле, Кызылга бир неделя хиреде доктаагаан.

Шериг комиссариады, совет элчин черинге барып тургаш, онда таныжары эшеөру-биле чугаалажыргa, Михаилдиң билдиришкинин хандырган — ону дараазында чоруурун чөпшээрээн.

Дайын үезинде Михаилдиң адазы Артем Иванович Кызылга чуртталга бажыңы садып алган. Ол бажың Кочетов кудумчузунда, амгы чаа тос каът бажыңның чанынга турган.

1942 чылда Михаил Бухтуевтиң база бир улут күзели бүткен. Школага өөренип турган, чыл эгезинде ону Тываның Аныяктарының Революстуг Эвилелиниң кежигүнүнге хүлээп алгаш, 1480 дугаарлыг аревэ кежигүнүнүң биледин тывыскан. Ол дээрге Михаилдиң ажыл-амыдыралынга дыка чугула, кедилиг, деткимче документ апарган. «Адазының адыс соруун оглу эдерер, незиниң изиг чаңын кызы эдерер» — деп үлегер чугаа дыка-ла ыпын-дыр ийин. Михаил 1942 чылдың чайынында алдын уургайылга аңазының ажылдап турган участогунга кирип алгаш алдын уургайының хоочун ажылдакчызы Иван Владимирович Барковтуң башкарып турганы мурнакчы бригадазынга ажылдап эгелээн.

Ол чылын дайын үезин дээш, алдын уургайының ажылчыннары немец эжелекчилерге удур тулчуп турар маадырлыг Кызыл Шеригниң тиилелгезин дүргедедири-биле ээлчеглиг шөлээ чокка ажылдаарын боттары доктаадып алганнар.

Күзүн октябрьда диңгезээр үе чедип көэрге, чамдык ажылчыннар түгле дыштанып улуг хүннерин ажыглап, суур долгандыр Хараал-Хеминиң поштуг тайгаларындан диюмегилеп турганнар. Михаил улустуң оозун көргеш, мурнунда адазы-биле кады диңгеп турганын сактып, адазының өлеп кылдыр садып бергеи дүүргезин аштап, чүлүүл, холадарын ковүдедир октап алгаш, бир-ле дыштанып хүнде суур кедезинде пөштүг сынче диңгеп базып үнген.

Михаил дүшке чедир ол сынның хүнгээр талазының пөштүг күдүрээлериннден оң ажыг диңге боолап алгаш, хүндүс бедик тайганың кырынга үнүп келгеш, харанып турган. Ойнаа, Демирдиң хемнерниң баштарында бедик тайгалар дээрже шаштыгып үне бергилээн, оларның сүүр баштарын күстүң башкы хары ак торгу аржыыл-биле ораапкан шыкаш көстүп ыткылаан. Михаил ону магадап харап турарга, аалының чоогунда көстүп чыдар «Чеди-Үгбалышкы» дээр тайгалар-даа сагыжынга кирип, олар ооң карааңга көстүп келген шыкаш-боон турган.

Михаил орайтадыр бажыңынга чедип көэрге, авазы Раиса Семеновна дыка-ла маңаан, онда Мишаның дагдыныкчызы болур Иван Владимирович Барков база олурган.

— Бо кончуг улуг тайга черге чааскаан чер чоруй баар, кончуунуу. Аза бергинзе, канчаар сен, адыг-мажаалай-даа бар болгай — деп, Иван Владимирович, бодунуң оглу дег кылдыр Мишаны чемелээн.

— Адыг-мажаалай дидиңер, Иван Владимирович. Ол чүвенерниң изинге таварыштым, боду көзүлбес-даа эр болду —деп, Миша баштактанган.

Михаилдиң эккелген олаазын Иван Владимирович мактап, магадап көрүп олурган.

• • •

1942 чылдың ноябрь — Бухтуевтерге кончуг аар кагыгдалдың айы болган. Ноябрьның эгезинде почта-биле Артем Иванович Ленинград чоогунга дайылдажып турган, сентябрь айның төнчүзүнде өлүрткенинин дугайында дыңнадыг бижик келген. Ол хүн Ранса Семеновнага кончуг аар болгаш үрүн болган. Күжүр удуп чадап, оттуп, ыглап, харыдаа базар-баар чер тыплаан, туруп, олуруп каап, кылаштап-ла турган. Михаил авазының чанынга эртен чер чыргыгже чедир олурган. Ол үеде Михаил чүнү бодаваан дээр боор.

— Ам черле саадааң херээ чок. «Сени өлүрүп каапса, мен фронтуже дораан чоруур мен» —деп, ачамны үдеп тура, аңаа даңгыраглаан-на болгай мен. Ам бо хүн почта-биле шериг комиссарларынче база бир чагаа бижиир мен —деп, чугаалап олура, авазының чанында улуг аптара кырынга бодаңын чыда, удуп калган.

Иешкилер чырык имир турда-ла эртенги чемниң соонда ажылдаар черинче чорупканнар. Ол хүн ажылдап турарга Михаилдиң бодалынга база хөй-ле чүве кирер: качыгдал, ынакшыл база бар, фронтуже кажан келдирерин база маңаар.

Хол хирээзи-биле калбак ыяштыг эптештир хирээлеп дооскаш, хөндүрлүп көэрге, Таня чедип келген, артында кыт чок, көжээ дег апарган бо турган. Михаилдиң ачы изиңдээн, ооң түрээ соп, хамык чүвени эргилдир бодап каапкан. Воробьева Татьяна Васильевна — алдын уургайында контора ажылдакчызы, Михаилдиң душтуу, идепкейлиг комсомолчу уруг, ооң артык хөлээзи турган.

Михаил биле Таня эрткен чайын клубка кады хаана солуун үндүрүп турган таныжып эгелээннер. Оларның ол ынакшылын күске чедир кым-даа эки эскербейн турган.

Михаил ам топтап кеэрге, Таня тонунун дырбактыг кежи моюндуруунуң кырында улуг кара шокар аржыыл кедип алган болган.

— Меңээ чор сен бе, Таня?

Таня куду көрүпкен, ыыт чок турган. Кезек када кайызы-даа ыыттаппааннар.

Михаил биле Таня Ранса Семеновнага боттарының байдалын ажыы-биле чугаалаар деп сүмелешкеш, кежээ чеде бергеннер.

Бажыңга кирип кээп, Таня көрүктепээ-даа, Ранса Семеновна-биле чараш, чаагай уругзуу-биле мендилешкем соонда, Миша ооң хевин уштуп, олур деп чалаан.

— Авай, мээң өөнүүм, душтуум бо-дур. Таня дээр, таныжып ап көр, моон сонгаар-даа бистиң харылзаавыска удурланмас-ла боор сен. Таня, авам биле таныжып ап көр —дээш, авазыңга кады чоокшулап келген.

Мишадан бир хар биче, чүвеге эки сөөнип чаңчыкпаанын биле Таня арай девидексеп, арны кызын чоруй, база-ла шуудунга кирип чугаалаан.

— Ранса Семеновна, Михаил биле бис үш ай ажыг таныжып келдивис. Бистиң ол улуувус —силерниң Артём Ивановичиниң фронтуга маадырлыы-биле чок болган дутайында силериң-биле кады ханы качыгдап тур бис, эки-ле туттунуп, быжыглаып көрүнер, Ранса Семеновна.

— Авай, Таня-биле байдалымны сеңээ мынчага ыыттавайн чораанымга бүрүүлүг болдум, таныжа аарак-ла, фронтуже чоруй баарга, кымга-даа берге-ле болгай деп бодап чордум — деп, Миша тайылбырлаан.

(Үлегчызы).

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ФЕВРАЛЬ

23. Вторник

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.30 — «Армияның тургустунганы» телефильмниң башгайы көргүзүү. 9.00 — XV кышкы Олимпиада оюннары. Эстафета 4х10 км. Эр кижилер. Даггa хаак спорту. Супергигант. Херээженнер. Хоккей. Швеция биле Канаданың шилиндек командалары. 12.40— «Чеди дидим». Шериг-патриоттуг оюн. 13.55 — «Силерге, хоочуннар». Киноконцерт. Өөнүктер-эштер дугайында. 14.45 — «Төрээн чурттуң океан талазындан камгалалы». Док. фильмниң башгайы көргүзүү. 15.10 — «Дужаал». Уран-чечен телефильмниң башгайы көргүзүү. 1—2 серилары. 17.20 — Бөгүн делегейде. 17.40 — XV кышкы Олимпиада оюннары. Коньки спорту. 500 м. Херээженнер. Хоккей. Швеция биле Канаданың шилиндек командалары. 19.30 — Совет Армия болгаш Шериг-Далай Флодунуң 70 чылынга. «Солдаттар ырлап турар шагда». Солдат ырның бүгү-эвилел телефестивалы. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Солдаттар ырлажып турар шагда» дамчыдылганың уланчызы. 23.05 — 23.25 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35 — Долгандыр турар бойдус. 2 класс. Бистиң армиявыс. 9.05 — Француз дыл. 9.35 — «Тоску чалгыг». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — ОПТУ сургууларынга. Ниити биология. Үнүштерни камгалаарының биологтуг аргалары. 10.35: 11.35 — Төөгү. 6 класс. Христофор Колумбунуң аян чорүү. 11.05 — Француз дыл. 12.05 — 13.35 — «Офицерлер». Уран-чечен фильм. 16.15 —Медээлер. 16.25 — «Үе болгаш бот дугайында». Телефильм.

КЫЗЫЛДАН

17.25 — Уругларга фильм. 17.35 — «Тыва арыннар». Док. фильм. 18.25 — «Даймычы алдар». Чита, Иркутск, Бурят, Кызыл телестудияларының ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң 70 чылынга тураскаатkан программазы. 19.15— «Тыва черде». Программада: Медээлер. «Бөгүн — ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң 70 чылы» «Херээженнер чөвүлелдери болгаш эде тургустунуушкун». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарладар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Концерт. 21.00— «Үе». — 21.35 — 23.05 —«Старшина». Уран-чечен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.25 — «Кино болгаш көрүкчү». «Ийи ажишки албан эрттирип турган» деп уран-чечен фильмниң көрүндези болгаш сайгарылгазы. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Чалгынныг элчигенчигеш».

24. Среда

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.30 —XV кышкы Олимпиада оюннары. Биатлон. 10 км. 10.05 — Хөглүг старттар. 10.50 — 11.00—Медээлер.15.20 — Медээлер. 15.35 — «Эртемниң база күш-ажылдың эвилели». «Великополье» телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.05 — «Дугуйлар кырында өлүм». Арагалаар чоруктуң хоразының дугайында док. фильм. 16.15 — Төөгүнүң арынары. Төөгү болгаш патриотизмни кижизидери. 16.45 — «Экин, музыка». 17.35 — «Совет Эстония. Чаартышкынның хрониказы». Телефильм. 18.25 —Бөгүн делегейде. 18.45 — XV кышкы Олимпиада оюннары. Хаак маргылдаазының ийи хевири. Трамплинден шураашкыннар. Коньки спорту. 3000 м. Херээженнер. Фигурлуг чунгулаашкын. Хостуг танцы. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Виктория». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 23.00—23.20—Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Андрей Тимофеевич Болотов, адыг XVIII чүс чылдан чагаалар». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Музыка. 4 класс. А. П. Бородинниң музыказында маадырларның овур-хевирлери. 9.05 — Немец дыл. 10.05 — ОПТУ сургууларынга. Өгбүле амыдыралдың этиказы болгаш психологиязы. Кижилер аразында харылзаалар. 10.35: 11.35 — С. Музыка. 2 класс. Э. Григ. «Пер Гюнт». 11.05 — Немец дыл. 12.05 —«Старшина». Уран-чечен фильм. 13.30 — «Хоорайлар болгаш кижилер». «Витебск», «Душанбе — ол дээрге понедельник». Телефильмнерниң баштайгы көргүзүү. 14.00 — Медээлер. 14.10 — 15.20 — «Баштайгы оорушкулер». Үш сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы.

КЫЗЫЛДАН

18.05 — «Орус дылды өөренип тур бис». Национал школаларның 1-ги класстарның өөреникчилериниге телешкола. 18.25 — Уругларга фильм. 18.45 — Делегей байдалының дугайында беседа. 18.55 — Телефильм. 19.15 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «XIX Бүгүэвилел партконференциязынга уткуштур». «Бот-орулга-чарылга: хүнүүн боттуг чүүлдери». 19.45—Медээлер. 19.55 — Чарладар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — ССРЭ-ниң Күртелерадиозунуң орус ырның Үлегерлиг ниити ырының концерти. 21.00 — «Үе» 21.35 — Совет Армияның Төп Бажыңынга поэзия кежээзи. 22.50 — 23.25 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15—Ритмниг гимнастика. 18.45 — «Кижи болгаш компьютер». Телефильм. 19.00 — «...Он алды харга чедир болгаш ооң улуг назы» 19.45 — Док. фильм. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Эң бичe гном».

25. Четверг

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.30 — «Студеныйда кыштаг». Уран-чечен телефильм. 9.45 — XV кышкы Олимпиада оюннары. Хаак маргылдаазының ийи хевири. Эстафета. 3х10 км. Хоккей. Түңнел болук командаларының маргылдаазы. Даггa хаак спорту. Улуг слалом. Херээженнер. 13.30 — 13.40 — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.45 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55 — «Кувейтниң дувренчиг хүннери». Телеочерк. 16.25 — Музыка чогаалдарының шыгжамыры. О. Респиги. «Римниң байырлалдары». 16.55— «...Он алды харга чедир болгаш ооң улуг назы». 17.40 — «Сеткил ханызындан... Ленин болгаш Грузия. Сактышкыннар, документилер». Док. фильм. 18.30 Бөгүн делегейде. 18.50 — XV кышкы Олимпиада оюннары. Хоккей. Түңнел болук командаларының маргылдаазы. Даггa хаак спорту. Улуг слалом. Херээженнер. 00.15 — 00.35 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 —«Боданыышкын». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Музыка. 5 класс. Н. А. Римский-Корсаковтуң «Снегурочка» деп операзы. 9.05 — Испан дыл. 10.05 — «Россияның Эртемнер академиязы». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.35; 11.35 — Биология. 7 класс. Хээкчилер болгаш койгуннар. 11.05 — Испан дыл. 12.05 — «Улуг утбазы». Уран-чечен фильм. 13.40—«Бойдус-биле чаңгыс аай». Телефильмнер. 14.20—Медээлер. 14.30—15.40— «Баштайгы оорушкулер». 2-ги сериязы. 16.40 — Медээлер. 16.50 — XV кышкы Олимпиада оюннары. Хаак маргылдаазының ийи хевири. Эстафета 3х10 км.

КЫЗЫЛДАН

17.50 — «Сылдысчыгаш». Өөреникчилерге тележурнал. 18.25 — «Тыва черде». Программада: Медээлер. XIX Бүгү-эвилел партконференциязынга уткуштур. «Социал программа боттанышкында». 18.55 — Медээлер. 19.05 — «Эде тургустунуушкун — үениң негелдези». Тыва АССР-ниң Чүртталга-коммунал ажылагай министерствозунуң ажылынга хамаарыштыр телекоруукчулерниң шүгүмчүлелдеринге харыы кылдыр хүлээп алдынган хемчеглер дугайында. 19.35 —Чарладар.

МОСКВАДАН

19.40 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!». 19.55 — ЧССР-ниң культура хүннериниң ССРЭ-де ажыдыышкыны. Э. Суховыңуң «Сватэплук» деп операзы. Словак национал театрның шинзи. 20.50 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.00 —«Үе». 21.30 — 23.30 —«Святоплук» операның уламчызы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.50 — Уран чүүл мастерлери. ССРЭ-ниң улустуң артизи Д. Банионис. 19.00 —«Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Ярославль хоорайга социал-культура объектилерин ажыглалга киирип тургаш кылдынган немей бижилгелер дугайында. 19.40 — 19.55 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Винтик болгаш шпунтик — хөглүг мастерлер».

26. Пятница

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35 — «Виктория». Уран-чечен телефильм. 10.00 —XV кышкы Олимпиада оюннары. Хаак спорту. 20 км. Херээженнер. 11.30 —«Дириҗёрнүң көрүүшкүнү». Фильм-концертниң баштайгы көргүзүү. 12.00 —12.10—Медээлер. 14.45 — Медээлер. 14.55— Агропүлетпүрүнүң ажыл-херээ болгаш сагыш човаашкыннары. «Даартагы хүннүң тараазы» телефильмниң баштайгы көргүзүү. 15.15 —Горький телестудиязының программазы. 16.10 — «Түүден болгаш чүге». 16.40 —Экономика эртемнериниң үндезиннери. «ТелеЭКО» журнал. 17.10—XV кышкы Олимпиада оюннары. Хаак спорту. 20 км. Херээженнер. 18.55—Чогаалчының созу. Д. Картер-биле беседа. (Канада). 19.05 —Бөгүн делегейде. 19.25 — Экранда — кинокомедия. «Бриллиант хол». 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 —ССРЭ-ниң улустуң артизи Т. Синявскаяның концерти. 22.40 —23.10 — Интермедээ.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15— «Алдарлыг Новгород хоорай». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35—9.35 — К. Г. Паустовский «Мещера талазы». 6 класс. 9.05 — Англи дыл. 10.05 —ОПТУ сургууларынга. Эстетиктиг кижизидилге. Кижи болгаш эт. 10.35 — 11.35—Музыка. 7 класс. М. Мусоргскийниң. 11.05 —Англи дыл. 12.05 — Сээн сонуургалдарың». Телефильм. 12.55 — «Кодээниң шагы». 13.55 —Медээлер. 14.05—15.15 — «Баштайгы оорушкулер». 3-кү сериязы. 18.05 —Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 —«Культура болгаш амыдырал». Үзел-бодалдар белдири. Уругларның хостуг үезин организастаарының нарын айтырыглары. 19.00 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «КАИ экраны». 19.50 — Медээлер.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 —XV кышкы Олимпиада оюннары. Даггa хаак спорту. Улуг слалом. Эр кижилер. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.35—23.00 — Даштыкы фильм экраны. «Сээн-биле кады оорүүр мен». (ЧССР).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 —Медээлер. 18.10 —Э. Межелайтис. «Лириктиг этюдтар». 19.00 —«Дириг амытаннар дугайында». 20.00 —20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Чараа-чеченнер-биле ужуралдар».

27. Суббота

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.25 — «120 минута». 8.25—XV кышкы Олимпиада оюннары. Биатлон. Эстафета 4х7.5 км. Хоккей. Түңнел болук командаларының маргылдаазы. 11.35 —«Социализм чүрттарында». Тележурнал. 12.05 —Бөгүн делегейде. 12.25 —Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. 13.00 — «Дириг амытаннар дугайында». 14.00 — «9-ку студия». 15.00 —XIX Бүгү-эвилел СЭКП конференциязынга уткуштур. Алыс утказы-биле чугаа. Партком болгаш эде тургустунуушкун. Чаа байдалда Донецк партия организациязының ажылын чаартыр дугайында. 16.30 —Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Кан хааржак». «Идик иштинде кадаг». «Ээрип турар ыт». (Ирландия). 16.50 —Поэзия минуталары. 16.55 —Өг-бүле экраны. «Кестинмээй черлик чечектер дилиндээ». Уран-чечен фильм. 18.30—XV кышкы Олимпиада оюннары. Коньки. 10.000 Херээженнер. Хоккей. Түңнел болук командаларының маргылдаазы. 21.00 — «Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 —Суббота кежээзинде. Телевизор дамчыштыр таныжылга. Евгений Евстигнеев. 23.00 — «Театр директору». В.-А. Моцарттың чаңгыс көжегелиг каттырыкчыг операзынга даянып тургускан телефильм. 23.25 — 23.40 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15— Теледопчулал. 8.55 — Театр телеабонементизи. В. Шекспир «Гамлет». 9.45 —«Чуртта, Чер!». 10.45—«Кадыкшыл». 11.30 — Шажын болгаш политика. 12.00 —Өг-бүле академиязы. 12.30 — «Билдингир-даа болза, элдептир». 13.30 —XV кышкы Олимпиада оюннары. Даггa хаак спорту. Слалом. Херээженнер. 14.00—«Ынакшылдың баш удур эскерии». Уран-чечен фильм. 15.05 — XV кышкы Олимпиада оюннары. Хоккей. Түңнел болук командаларының маргылдаазы. 16.50 — Силерге, автомобильге сонуургактарга. Москва чоогунуң автомобильчилеринге техдузага көргүзериниң чаа хевирлериниң дугайында. 17.20 —Реклама. 17.25 —«ХТК-88». Ивановскиниң Күрүне индистидуунуң болгаш Башкир көдээ ажыл-агый институдунуң командаларының ужуражышкыны. 19.30 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Москвага селүүстээшкин». 19.45 —«Ойна, гармонь!». РСФСР-ниң алдарлыг артистери Г. база А. Заволокиннер программаны чорудар. 21.00 —«Үе». 21.35— Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 23.20 — «Улуг утбазы». Уран-чечен фильм.

28. Воскресенье

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Медээлер. 8.15— Ритмнит гимнастика. 9.00 — «Спортлото» тиражы». 9.15 —«Будильник». 9.45 — «Совет Эвилелинге бараан боон тур мен!». 10.45 —Эртенги почта». Музыкалыг программа. 11.15 — «Дүнгүүр кижиниң чугаазы». Эстон ССРниң улустуң чуруккучузу И. А. Торниң дугайында телефильм. 11.40 — «Музыкалыг киоск». 12.10 —«Кодээниң шагы». 13.10 — «Кадыкшыл». 13.55 —Тоол аалдап келген. «Каролинаның моңгун хендири». Уран-чечен фильм. 15.30 — «Эде тургустунуушкун: нарын айтырыглар болгаш шинтпирлер». Школа болгаш амыдырал. 17.00 —Мультфильмнер. «Үш адыг». «Плюх база Плюх». 17.20 —«Объектив». 18.00—Поэзия минуталары. 18.05 —«Делегей панорамазы». 18.50 —XV кышкы Олимпиада оюннары. Фигурлуг чунгулаашкын. Херээженнер. Хостуг программа. 19.50 —«Дөспес чорук. азы Кинода байдал кандыгыл?». Кино чылының түңнели. 21.00—«Үе». 21.35 —Концерт. Х. Фелисиано (АКШ). 22.30 — 22.45 —Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.20— Аваам школазы. 8.50 — Портреттер. И. Пущин. 9.50 —Социология: айтырыглар база тайылбырлар. 10.30 — XV кышкы Олимпиада оюннары. Хаак спорту. 50 км. Эр кижилер. 11.55 — «Бир эвес силерге...» 12.40 — XV кышкы Олимпиада оюннары. Бобслей. 13.25 —Музыка телеабонементизи. «Күүселдениң уран аргазының дугайында». 14.25 — «Оңна, гармонь!». 15.35 — «Арыг финалкалары». Уран-чечен фильм. 17.05 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 17.25 — «Мухинин оттуруптунар». Уран-чечен фильм .18.45 — Концерт. 19.40 — «Интеграция — келир үеже базым». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 20.00 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Эки дилги». Мультфильм. 20.15 —«Достоевскийниң чуруктарының». Эртем-тайылбырлыг фильм. 20.35 —Реклама. 20.40 — Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Кан хааржак». «Идик иштинде кадаг». «Ээрип турар ыт» (Ирландия). 21.00 —«Үе». 21.35—00.55 — XV кышкы Олимпиада оюннары. Даггa хаак спорту. Слалом. Эр кижилер. Коньки спорту. 1500 м. Херээженнер. Хаак маргылдаазының ийи хевири. Трамплинден шураашкыннар. Хоккей. Түңнел болук командаларының маргылдаазы.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 23-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Аас-кежик шугулдуру» 11.50, 13.50, 15.50, 17.50, 19.50. Мультфильм 10.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Атака» 15.00, «Чаңгыс катап мегелээш» 17.20, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Нептун байырлалы» 16.50, 20.00, «Үрекчи» 15.00, 18.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» К.6: «Лиловый шар» 15.30, «Иван Васильевич мергежилип солуп тур» 20.00 шактарда.

АГЛАЛ

Республикага шокар булуттаар. Чамдык черлерге бичии хар чаар. Сонгу-барыын утланыышкынның хаттың күжү секундада 5—10 метр. Дүне 30—35, чамдык районнарга 21—26 градус соор. Хүндүс 15—20, чамдык районнарга 6—11 градус соок болур.

Кызылга шокар булуттаар, хар чаг-бас. Сонгу-барыын улуг хаттың күжү секундада 5—8 метр. Дүне 32—34 градус, хүндүс 17—19 градус соок болур.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82. совет тургузут килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73. чагаа килдизиниң 3-39-03. культура килдизиниң 3-39-15. кадаа ажыл-агый килдизиниң 3-41-16. социал айтырыглар килдизиниң 3-41-25. корректорларның 3-37-11. бухгалтериязың 3-43-41. солун келбейи барганда 2-32-75-ке долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер. полиграфия болгаш ном садыыгың хереглериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Шетинкин биле Кравченко кудумчузу. бажың № 1.

Чагыг № 2669. ТС 00026.

Республикалык библиотека А. С. Пушкина

Бүгү чүрттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың февраль 24 среда № 46 (13646)

1925 чылда үдезилеттингеп.

Өртээ 3 көпеек.

СИБИРЬНИҢ ХӨМҮР-ДАЖЫ

КРАСНОЯРСК. «Красноярскуголь» каттыжышкынның коллективи одаар чүүл казып тыварынга эң-не бедик темпилерни чедип алган. Чыл эгезинден бээр хереглемчилерге пландан ажыр чартык миллион тонна хөмүр-даштыг чорудуп берген.

Канск-Ачинскиниң экономиктиг девискээр комплексизиниң бүдүрүлгелеринде дагжылар хөмүр-даш казып тывармының технологиязын сайзыраңгайжыткан. Чижээлээрге, Россия Федерациязында эң-не улуг «Бородинский» разрезте күүгүлүг ротор комплекстери чүгле кол участоктарда ажылдап турар. А эдериҥги карттардан хөмүр-даштыг өске агрегаттар казып турар. Оон чыл саңында-ла үш миллион тонна хөмүр-даштыг казып адырын төлевилээн. Каттыжышкында эң улуг, шакта 5000 тонна одаар чүүл казар роторлуг комплекс төлевилээн күүгүүгүбиле ажылдап турар. Ону А. Летягинниң удурткан экипажы башкарып турар.

Партиязың XIX Бүгү-чиделел конференциязын төлептиг уткуур дээш коллективтерде чарыш калбарган. Оон ажыттынар хүнүнге чедир дөртен ажыг бригада хөмүр-даш казар талазы-биле беш чылдың үш чылының планын күүседирип хүлээгеп.

(СЭТА).

ЧААРТЫЛГАНЫҢ ИДЕОЛОГИЯЗЫ

СЭКП ТК-ниң Пленумунуң шиитпирлери идеокейлиг ажыл-ишче кыйгырыл тур

Февраль 17-18-те СЭКП Төп Комитединиң Пленуму болган. Ук Пленумга СЭКП ТК-ның Чиргиге секретары М. С. Горбачев «Чаартылганың идеологиязы — революсчу эде тургустунуушкунга» деп эгелиг чүве чугаалаан. Эде тургустунуушкуннуң чаа үе-чадазын ханызыбиле аңаа аналитээн, оон идеологтуг хандырылгазының программазын тодараткан.

Пленум «Ортумак болгаш дээди школаның эде тургустунуушкумунуң чоруп турарының болгаш оны боттандырар талазы-биле партияның сорулгаларының дугайында» айтырыгны чугаалашкан. Илеткелди СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ТК-ның секретары Е. К. Лигачев кылган.

Улус өөредилгезиниң реформазын ханыладырының айтырыгларын партияның күүгүнеңиң калбак туружуңдан сайгарып тура, Пленумның киржикчилери эде тургустуунушкуминуң эң харысалгалыг үе-чадазында ол болуп турар дээрзин демдеглээн. Школага, өөредилгеге болгаш кижизидилгеге хамаарышкан бүгү чүве эде тургустунуушкун-биле дорт холбашкан. Шынар талазы-биле чаа байдалче революсчу шилчилгени боттандырып турар ниитилелге бедик билиглиг, социализмге бердинген, чаа ёзу-биле амыдырап база ажылдап шыдаар идепкейлиг хамаатыг херек. Чүү-даа чүве кижиниң кыйыы-биле эртпес, кижи чокта чүү-даа кылдынмас.

Ниитилел амыдыралының демократчыдылгазы, экономиктиг үндезин реформа бөгүн-даа, перспективада-даа тодаргай ажыл-ишти партиядан негеп турар. Партияның моон соңгааргы стратегтиг ажылынга хөй-ле чүүлдү тодарадыр СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының концепциязын ажылдап кылып тура, ТК-ның Политбюрозу чүгле ону удуртулга болдурган. Амгы үеде, конференциянның бүдүүзүнде, эде тургустунуушкуунуң чамдык принципиалдыг идеологтуг талааларын бодап, чугаалажып көөрү чугула апарган.

Эде тургустунуушкун миллионнарның, бүдүн ниитилелдиң амыдыралчы эрге-ажыктарынга улам ханызы-биле дээш турар апарган. Чаартылгалар чорудулгазының ужурутказын болгаш сорулгазын, чаартылганың ыраккы болгаш чоокку сорулгаларын кижилериҥ эң-не эки биляп алыксап, оларга боттарының хамаарылгазын тодарадыксап турары чөп. Дөгейленген чоруктан болгаш «эптиг» чаңчылдардан адырлыры, чүве тоовас чоруун, социал идепкей чогун ажып эртерн — нарын-на херек. Өскерилгелерни аңгы-аңгы хүлээп ап турар. Чамдык кижилерниң социализмниң туружундан өскээр базып тур эвес бис ыйнаан хөөр сезиглелдери база салдарлыг болуп турар. Чамдык кижилерге бо өскерилгелер таарышпайн турары база билдингир. Партия «нарын черлерни» чымчаткайн, чаартылгаларның улам көөдеп турар бүзүрелдиг талалакчылары анаа эвес политиктиг болгаш идеологтуг байдалга ажылдаар апаар дээрзин ажыы-биле чугаалап турар. Чониуң немежин орар деткимчези — ону партия эң кол деп санап турар. Социализмге ажыктыг болур бүгү чүүлдерни партия деткип турар болгаш деткинр-даа дээрлиҥ СЭКП ТК-ның Пленумундан бүгүдеге дыңналдыр неделгээн.

Эде тургустунуушкун калбарып база ханылавышаан, эрткен орукту болгаш Ленинниң чагааны келир үедети орукту кичээнгейлиг-биле дүүштүрерин негеп турар. Чамдык ёзу-чурум бодап, эрткен чүүлдү катаптаары-биле эвес, а улам идегелдиг утланыышкынны тып алыры-биле дүүштүрер херек. Амгы үеде идеологтуг ажыл-чорудулганың айтырыгларының, социализмниң болгаш эде тургустунуушкуниуң теория айтырыларының улуг ужур-дузалыг болуп турар ужуру-даа ында. Ол СЭКП-ниң XXVII съездизиниң Политиктиг илеткелиге, оон Программазының чаа эдилтезинге ТК-ның Пленумнарының материалдарынга, оске-даа чамдык документилерге, иланган Октябрьның 70 чылынга тураскаатказ документилерге калбаа-биле чыриттынмышаан, партияның кичээнгейинден кажан-даа үнмээн. Бо айтырыгларны чаа негелдерни барымдаалавышаан шиитпирлээри, оларның биле ылаптыг ажылдаары ам негеттинип келген. Чүгле партия эрткен болгаш амгы үе дугайында, хөгжүлдениң тенденцияларының дугайында эртем-билиглери-биле чепсеглепгеш, ниитилелге эң-не амгы үениң социалистиг медерелиниң чорудулгазын башкарып, социалистиг тургузутиуң чаа үе-чадазын теоретиктиг кырыдып, оон чедишкиннерин практика кырында хандырып шыдаар болгаш ынчаар хүлээлгелиг.

Бистиң ниитилекивистиң төөгүзүнге марксизм-ленинизм турушту ёзулуу-биле бодыткаары эде тургустунуушкунга база чугула болуп турар. Ол үени, салым-чаяанны болгаш харысалганы негеп турар, угаан-бодалдың туруштуг, эрес-шудургу болгаш шүүмчүлекчи ажыдын негеп турар. Үнелел кылырда далажыр чоруктуң, арыг шынны чажырып турар хөөглаан чүүлдерни калбак хөй-ниитвже үндүрер чүүлдүң херээ чок. Ындыг хөөглаан чүүлдер бистиң чамдык солуннарывыска болгаш журналдарывыска таваржып турары база хомудавчыг. Фактылар-даа, эртемниң бүзүредилгелери-даа чок чүүлдерни олар чогаадып турар.

Совет эрткен үениң кичээнгейлиг өөреминшаан, бис эде тургустунуушкуниуң болгаш ниитилелдиң чаартырының байдалдарында ажылдаар чүүлдерни тып ап турар бис. Эде тургустунуушкун — ол дээрге бистиң чиик эвес дуржулгавысты барымдаалаары, бистиң бурунгаар шимчээривиске шаптык болуп турар бүгү чүүлдерни чайладырыдыр. Бүгү чүвени кижиге, кижиниң чаагай чоруукта деп чайгылып чок эртиневисти катап тургузарын болгаш хөгжүдерни эде тургустунуушкун илередип турар. Партия кижи бүрүзүнүң билиинге, угаанынга, дуржулгазынга, кижиниң эң тергиин шынарларынга идеген, кижилерни амыдыралга, хөй-ниити ажылынга кижизидеринге, экономикага, демократияга, ажык-чарлыг чоруукка, чаа чүүлдү бадыткаарынга аргаларны эң улуу-биле ажыдып турар.

Эде тургустунуушкуниуң эң-не сорулгаларын чедип алырынга шиитпирлиг чепсек — ниитилелди улам ыңай демократчыдары. Чүгле демократияны дамчыштыр кижи факторун ниитилелдиң ханы чаартылгаларынче бүрүнүбиле кииришпирип, ацаа чаа идиг-ёрин болур. Партия демократизмниң үлегер-чижээн көргүзер хүлээлгелиг. Хамыктың мурнунда хөй-хөй партия комитеттериниң оларның аппараттарының шагдаа бээр чаңчыгып калганы командылаксаар, бүгү-ле чүвени холгаарлаар, өскелерниң орнунга ажылдаксаар хөөнүң ажып эртери эргежок чугула. Демократияны кызыгаарлаар, хөй-ниитиниң саналыналын тоовас дээр оралдажышкынарны база сокса-дыр апаар. Эң-не демократтыг арга-методтарны ажыглап тургаш, партия эде тургустунуушкуниуң чаа үе-чадазында удуртукчу, авангардчы ролюн хандырар, киижи бүрүзүнүң, күш-ажылчы коллективтериҥ инициативазын, чогаадыкчы чоруун хөгжүдер хүлээлгелиг.

Массалыг информациянның болгаш пропагандаңың чепсектеринге онзагай роль онаажын турар. Соолгу чылдарда чедип алган чүүлдерин олар быжыглап база хөгжүтүпүшаан, партияның болгаш чониуң шиитпирлеп турар сорулгаларының нарының, чаалын көргүзер, кыдыра, далаш үнелелдер кылырын болдурбас, күш-ажылчы коллективтерде, хоорайларда болгаш районнарда, областарда болгаш республикаларда, төптө эде тургустунуушкуниуң дуржулгазын ам-даа ханы болгаш тода кылдыр көргүзер ужурлуг. Демократчыдылганы, ажык-чарлыг чорукту калбартырынга пропагандистер, лекторлар, идеология ажылдакчылары улуг рольдуг. Хоойлу-дүрүмнүг, сагылга-турумну, коруи-чурумну шынгыы сагывас болза, эде тургустунуушкун болдувымас. Ниитиң күрүнениң чаңгыс аай комплекстиг программазы кылдыр юридиктиг бүгү-ниитиң өөредилгезиң организастаар деп, Пленум сананалдаан.

Ниитилелдиң шиитпирлиг демократчыдар дээш турушпушаан, партия мынча деп медеглээн: демократияны сайзырадырын болгаш калбартырын хүлээп көрбелин база чедир үнелевезин дээрге-ле тонга, оон демократияга ханыкшылынга бүзүрел чок чорук деп санаар апаар. Эде тургустунуушкуниуң «культура талазын» дидим болгаш чүткүлдүг улгаттырар, калбартыр, бистиң хөй национальдыг культуравыстың ховар дээн байлаан улам көвүдедир, киижилерниң совет патриотчу болгаш интернационалчы сеткил-сагыжын быжыглаар херек.

Социализминиң чаартылгазының, оны амгы үениң база шимчекгир хевирлери-биле байыдарының чарылбас кезээ болза үндезин экономиктиг реформа болур деп партия санаан турар. Ол дээрге демократияны ханыладырыкын, бүдүрүлгенің, бүгү чурттуң ёзулуг ээлери — ажылчы чоңнуң эртелеп башкарылгага киржириниң боттуг үндезини. Мында бергелер ам-даа ээдээп эвес. Киижилерниң ажылхерекке хамаарылгазы өскерлип турар. Ак сеткилдиг, кызымак ажылдың хүндүзүн көдүрбүшаан, чөптүг эвес денээшкиниден чайлаар дээн чүткүл улам тодарап орар, а ындыг деңнээшкин күш-ажылга ак сеткилдиг хамаарылгага, оон бүдүрүкчүлүүн бедидиринге шаптыктап турар болгай.

Экономиканы хөгжүдериниң улуг хемчээлдиг планнарын боттандырарынга бүгү күштү бээрин үе негеп турар. Оон-биле кады чониуң хүн бүрү хереглелдерин, негелделерин үттүп болбас. Чугаа болза бирги чертениң айтырыгларының — аңып-чем, чурттаар орап-бажың айтырыгларының, чониу эки шынарлыг барааннар болгаш ачы-дуза-биле хандырарының дугайында болуп турар. Ол талазы-биле көрдүнген программалар чамдык черлерде чогуур үезинде болгаш долу хемчээл-биле күүседиимейн турары хомудавчыг.

Бистиң политиктиг системавысты ону демократчыдарының туружундан эде тургузарынче ам кирер деп турарывыстың дугайын Пленумга демдеглээн. Маңаа кол чүүл болза дээштиг, демократтыг, контролдуг, принципиалдыг чугула шиитпирлерни ажылдап кылырынга чониуң идепкейлиг киржилгезин магадылап турар эрге-чагырга болгаш эргелеп башкарылга механизмин тургузары болур. Чугаа болза Советтериниң ролюн бедидиринің дугайында болуп турар, олар төпке-даа, чер-черге-даа ёзулуг-ла эрге-чагырга болган тура ужурлуг. Чугаа болза соцүдда системазын сайзыраңгайжыдарының, оон демократчыдылгазының дугайында болуп турар. Чугаа болза партия болгаш күрүне органнарының эрге-хүлээлелерин ажыларының, партия дээрге ниитилелдиң политиктиг авангардыдыр дээн ленинчи айтышкынны херек кырында бадыткап тургузарының дугайында болуп турар.

Эде тургустунуушкун дээрге партияның кадр политиказын сайзыраңгайжыдары база болуп турар. Партияның бо талазы-биле кол-ла үнелел-барымдаазы кадрларның эде тургустунуушкунга хамаарылгазы. Партияның кадрларга бедик негелдезин ажыл-херекти орта кылбас, харысалга чок чорукту, куруг ааваашкынны, ажыл-херекти тоомча чок көөр чорукту буруу шапканы болуп турар. ону эде тургустунуушкунну удуртуп турарының дугайында соңгулдалыг органнарның отчёдун бергени парторганизацияларның хуралдарының база партия комитеттериниң пленумнарының киржикчилери илергейлээн. Ук отчёттарны коммунистериҥ бедик негелделиг чугаалажып көргенинің түңнелинде 4800 ажыг парткомнарның болгаш партбюроларның ажылын багай деп көрген, соңгулдалыг органнарның 89 муң ажыг кежигүннерни солаан.

Партия бодунуң XIX конференциязынче дуржулгазы байлакшаан, эде тургустунуушкунну, ниитилелде революстуг чаартылгаларны эчизинге чедирер деп долу шиитпирлиг бар чыдар. Аңаа эде тургустунуушкуниуң байдалдарында үш чылдың эң ылаңгыя бүдүрүлге дугайында Хөөйлунуң ажылдап эгелээнининң баштайгы айларының амыдыралының болгаш ажыл-херээниң принципиалдыг түңнелдерин сайгарып көөр. Демократчыдылганы калбарткаш, үндезин реформаны эгелээш, бистиң партиявыс болгаш ниитилелливис чүнү чедип алганын тодарадып көөр. Бистиң политиктиг системавысты сайзыраңгайжыдарының база чурттуң хөгжүлдезининң чаа үе-чадазында политиктиг авангард — партияның ролюнүң дугайында тодаргай шиитпирлерни хүлээп алыр. Оон-биле бистиң революстуг эде тургустунуушкунувуска чаа күчүлүг идиг-ёр болгай.

Сэкп Төп Комитединиң Пленуму М. С. Горбачевтуң чугаазында киргеи чүүлдерни болгаш түңнелдерни бир эп-сеткил-биле чүүлдүг деп көргеи. Эде тургустунуушкун коммунист бүрүзүнүң партияжи херээ, хамааты бүрүзүнүң патриотчу хүлээлгези апаарын политиктиг ажылдың бүгү-ле аргалары-биле чедип алыры эргежок чугула.

(«Правданың» февраль 21-де номеринде мурнуку чүүлү).

СОЦИАЛИЗМНИҢ БОЛГАШ ТАЙБЫҢНЫҢ КАМГАЛАЛЫНДА

Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң тоогүзү Улуг Октябрьның тиилелгезинден чарылбас тудуш. Бистиң чуртувустуң Чепсектиг Күштери чоңнуң революстуг чаалаң алышкыннарының камгалалынга, тайбыңның болгаш күш-ажылдың камгалалынга чедион чылдар дургузунда бараан болуп турар. Революциялыг камгалаар кылдыр Коммунистиг партияның В. И. Ленинниң тургусканы Совет Чепсектиг Күштер совет улустуң тургузукчу күш-ажылын идегелдиг камгалап, Төрээн чуртунуң мурнунга ыдыктыг хүлээлгезин, бодунуң интернационалчы хүлээлгезин алдарлыы-биле күүседип турар.

Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң 70 чылынга тураскаатказ Москваның ажылчы чоңнуң төлөөлекчилериниң болгаш пайысылал гарнизонунуң дайынчыларының байырлыг хуралы Кремльдиң Съездилер ордузунга февраль 22-де болган.

Эштер М. С. Горбачев, В. И. Воротников, А. А. Громыко, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, В. П. Никонов, Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, М. С. Соломенцев, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, А. Н. Яковлев, В. И. Долгих, Ю. Д. Маслюков, Н. В Талызин, Д. Т. Язов, О. Д. Бакланов, А. П. Бирюкова, А. Ф. Добрынин, А. И. Лукьянов, В. А. Медведев, И. В. Каитонов оларны чыылганнар адыш часкаашкыны-биле утказан. Чамдык министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчулары, кёскү шериг начальниктери, дайынның хоотуннары, эртемденнер, партия, совет болгаш хөй-ниити организацияларының төлөөлекчилери президиумга база олурган.

Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң 70 чылының байырлалынга келген Болгария Улус Республиканың, Венгрия Улус Республиканың, Вьетнам Социалистиг Республиканың, Герман Демократтыг Республиканың, Кампучия Улус Республиканың, Корей Улус-Демократтыг Республиканың, Куба Республиканың, Лаос Улус-Демократтыг Республиканың, Моол Арат Республиканың, Польша Улус Республиканың, Румыния Социалистиг Республиканың, ЧССР-ниң, Югославияның Федеративтиг Социалистиг Республиказының шериг делегациялары олурушкан.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары, СЭКП-ниң Москва хооркомунуң бирги секретары Л. Н. Зайков хуралды ажыткан.

СССР-ниң Күрүне гимнизин күүседткен.

Совет Эвилелиниң Чепсектиг Күштериниң дайынчыларынга болгаш хоочуннарынга СЭКП Төп Комитединиң, СССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чедирген байырын Л. Н. Зайков номчаан.

«70 чылдар дургузунда социализмниң болгаш тайбыңның камгалалында» деп илеткелди СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң камгалал министри армия генералы Д. Т. Язов кылган.

Бистиң социалистиг Төрээн чуртувустуң маадырлыг намдарының чеди он чылдарын чоокта чаа демдеглээн Октябрь байырлалдарының хереи-биле Совет Армияның болгаш Шериг-Далай Флодунуң хүнү бо чылын чайынандыр чыруттынган деп, илеткелчи чугаалаан. Бистиң социалистиг Ада-чуртувустуң болгаш оон Чепсектиг Күштериниң төрүттүнген хүнүнүң чоок болганы ханы уткалыг Улуг Октябрьның толу — бистиң Армиявыстың революстуг будуу, социализмниң чаалаң алышкынларын, күш-ажылдың чоңнуң эрге-чагыргазын камгалаар оон бедик хүлээлгези ында илергейлеттинген.

Социалистиг күрүнениң Чепсектиг Күштерин тургусканы Улуг Октябрьның тиилелгезиниң сөөлүнде Владимир Ильич Ленинниң болгаш большевик партияның шиитпирлээнии эң-не харыысалгалыг сорулгаларының биреэзи болган. Доктаамал армияны, ынчалзажок чаа, социалистиг хевирниң армиязын, чондан хоорулбас тудуш, оон эрге-ажыын камгалаар хүлээлгелиг армияны организастаарының идеязын Ленин көдүргеп. Ындыг армия тургустунган.

Бистиң Чепсектиг Күштеривистиң улусчу будумжуның чаа демдектери дайынчаразының үезинде улам тода көстүп келген. Чурт бала чаартынып, сайзырап турган. Оон Чепсектиг Күштери база чаартынып, күштелип турган. Чепсектиг Күштериҥ социал базазы калбарып, быжыглып келген. ССРЭ-ниң тургустунгаиы хууда составтың интернационалдыг үлам сырыл каттыжышкынынга идигин берген.

Кол күжү герман фашизм болуп турган империалистиг реакция делегейниң чаа дайынынга белеткелди шапкынчытман. Фашизм-биле чайлаш чок сегиржип алышкынны партия баш удур билип, чүртту болгаш Чепсектиг Күштерни агрессияны ойтур шаварынга эки белеткээр дээш хемчеглерни ап турган. Шериглерге чаа боочепсек болгаш дайынчы техника кээп эгелеп турган.

Ынчалзажок төлевилеттингеи чүүлдер дыка хөөү доостунмайн барган. Төөгүден хемчээттинген үе биске четпес болган. Чепсектиг Күштериҥ белеткединге частырыглар бар турганын ыыттавайн база барып болбас. Сталинге чүдүүр чоруктуң үезинде кылдынган репрессиялар бистиң командылал болгаш политиктиг кадрларывыска улуг когаралды чедирген. Ол бүгү дайынның биске эң таарымча чок болган башгайы үезинде болуушкунларга салдар чедирбес арга чок болган.

Фашизмпя болгаш милитаризмни чылча шапканы, бистиң тиилелгевис кижи төрелгетенниң салым-чолунга эң улуг, ёзулуг-ла эргилделиг ужур-дузалыг болуушкуннар болган. Бөмбүрзектиң улустарының мурнунга социал депшилгениң болгаш быжыг тайбыңның келир үезиниң магадылалы ажыттынып турган. Ынчалзажок Барыын чүктүң дайынзырак болуктери социал ожээн негээшкинин чедип алыры-биле антисоветчи, антикоммунистиг «соок дайынны» эгелээн. Дегегейниң ийи дайынчарының ооскүдүктүүр — империализм кижи төрелгетенни үшкү таварылгада — ядролуг дайынче кыпап кел чораан деп, Д. Т. Язов демдеглээн. Дайын аймылының күштелгени бистиң чуртувусту бодунуң аймыл чок чоруун хандырары-биле харыы хемчеглерни алырынче албадаан. Дайын соолгудегеи үеде социализмниң чаалаң алышкынларының болгаш тайбыңның идегелдиг камгалалын хандырар херекке чугула базым болза 1955 чылда социалистиг күрүнелериҥ камгалал эвилелин — Варшава Керээзинин Организациязын тургусканы болур. Ол дээрге 1949 чылда НАТО блогун тургускаиынга болгаш оон халдакчы шериг күжүн остүрүп турарынга харыы хемчет болган. ССРЭ биле АКШ-тың, Варшава Керээзи биле НАТО-ну араында шериг-стратегтиг деп байдалды чедип алганы бүүлүг тоогулуг ужур-дузалыг чүүл болган. Ол чорук социализмниң депшилгелиг бүгү күштериҥ туружун быжыглаан, делегейниң ядролуг дайынына типлелге чедип алыр деп империалисти реакциянын кордаанкымын бууратказ. Киижи төрелгетенни ядролуг тамыже оон киир октап шыдаваан бартанынга Совет күрүнениң Чепсектиг Күштериниң биче эвес салыышкыны кирген.

Ракета-ядролуг чүс чылдың бөстүг чүүлдерни, киижи төрелгетенниң дириг ергазарының эге-ажыктарын ханы медереп билир чорук политиктиг чаа бодалдың аргежок чугулазын негеп турар деп, илеткелчи уламчылаан. Дайынны политика чепсээ кылыр ажык-дүжүүнүн шуут чогун, шериг талазы-биле артык күштүг болурунче чүткүлдүн оруунун муңгажып, боо-чепсектиг эндере бүдүрериниң сарыыл чогун ол барымдаалап турар. Дайынның болгаш тайбыңның айтырыглары амгы дег, мурнунда кажан-даа ындыг чидиг турбаан. Кижи төрелгетенниң дириг артарының, а дайын болур болза чер кырынга бүгү дириг чүүлдүң чүү-даа чок кырлырының ындыг деңнештирилгези мурнунда чер кырынга кажан-даа турбаан.

Делегей харылааларын чаа политиктиг бодал-биле дүүштүр үндезини-биле эде тургузарымның эрежежок чугулазын хүн айтырыынга киирерин амыдырал негеп келген. Варшава Керээзиниң шериг доктриназының дугайында документиде ол киргеи. Ол дээрге — ёзулуг-ла камгалалчы доктрина-дыр. Ол амгы үениң «эң чугула политиктиг сорулгазынга ядролуг-даа, аназ-даа дайынны болдурбас дээнинге чагыртқан болуп турар.

Чепсеглешиишкинин дүжүрери дээш демнежип тура, бис бодувустуң салымхүүвусту шериг күүүзүм ослүүлүн азы ону кызырар дээш дугуржуруудан ойталап турарларга бүзүрел шыдаавас бис. Кайы-даа күрүнеже — Варшава Керээзиниң киржикчизи күрүнеже дашты, кыдан халдаар болза, ону ойтур шавар составтыр, мындыг деңнелдиг кылдыр бистиң чуртувустуң-даа, эпителчилеривистиң-даа чепсектиг күштерии тудуп турар чылдагаанывыс-даа ында. Бис бодувустуң келир үевисти делегей айтырыгларын шериг күжү-биле шиитпирлээри-биле холбаштырбайн келген-даа, холбаштырбаспас-даа бис деп, министр демдеглээн. Тайбыңны быжыглаарынче утпаиган бистиң инициативаларывыс, саналдарывыс, практиктиг базымнарывыс бүгүдеге билдингир.

Бир эвес политиктиг тураскорук бар болза, эң-не нарын айтырыглар шиитпирлеттинип болур деп үүвенип чижээ болза ССРЭ биле АКШ-тың ортумак болгаш бичe ыракшылдыг ракеталарын улуттаар дугайында оларның арасында Керээ боол турар. Бо дээрге ядролуг чепсекти боттуг дужүреринииң оруунга баштайгы ынчаңгай онзагай чүгүлга базым. Ону совет кижилер, бистиң эвилелчилеривис болгаш оонгуттеривис, чер кырында бүгү-ле деңшилгелиг, тайбыңга ынак күштер изиг деткиишкин болгаш идегел-биле хүлээп алганы чөптүг-даа.

Совет Эвилели, чаагай күүгел-соруктуң, ОЫР болгаш БЫР талазы-биле Керээниң чүүлдерин боттандырарынче бодунуң чүткүүнүн илередипшаан, февраль төнүүнде ГДР биле ЧССР-ниң девискээринде турар ОЫР-22 ракеталар-биле чепсегленген ракета кезектерин үндүрүп эгелээр. Ол совет ракеталарны болгаш салып үндүрер тургулугларны керээни күштүг болдуруп бадыласан соонда оларны чок кылдыр узуткаар деп турар черлеринче дорт аппаар.

ОЫР-БЫР талазы-биле совет-америк керээ ракеталарныц бо класын Азиядан бөөн ырадып, узуткаарын корүп турар, ол дээрге бо девискээрге шериг чавырлышкынынга принципиалдыг ужур-дузалыг Азия-Осожум океан девискээринге байдалдың экижиринге салдар чедирип турар чугула фактор болза Кыдат Улус Республика-биле бистиң харылзаалармывыстың эки талалыг оскерилгелери болур.

М. С. Горбачевтуң Афганистанга политиктиг таарыштырылганың боттуг оруктарын айткан чоокта чаагы Медеглели канчаардаа аанок улуг ужур-дузалыг.

Бистиң чуртаи турар үезивис — харымсалгалыг, төөгүдүг ужур-дузалыг шиитпирлиг үе. Ынчангаш ол бистиң чаа бодалдарывыска, ажыл-ишкивиске, ниитилелдиң, ССРЭ-ниң, Чепсектиг Күштериниң, дайынчы бүрүзүниң

Күрүне бүдүрүлгелериниң (каттыжыышкыннарының) күш-ажылчы коллективтериниң чөвүлелдерин соңгууруның болгаш оларның удуртукчуларының соңгулдаларын база специалистерниң албан-хүлээлгелеринге шилилге конкурстарын эрттирер чурумунуң дугайында

СҮМЕЛЕР

Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкыныныың) дугайында ССРЭ Хоойлузунга дүүштүр бүдүрүлгелериниң эргелерин болгаш бот-тускайлаң чорууп калбартыры, оларны долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчидери, эргелеп башкарылгага демократтыг эге үндезиннерни хөгжүдери бүдүрүлгелериниң бүдүрүлге-техниктиг болгаш социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедиринге, оларның кадр курлавырларын быжыглаарынга чаа аргаларны болгаш курлавырларны ажыдып, күш-ажылчы коллективке болгаш ажылдакчы бүрүзүнге бүдүрүлгеге бодун ёзулуг ээ кылдыр илередип көргүзеринге аргаларны берип турар.

Күш-ажылчы коллективтериниң чөвүлелдерин тургускаы, бүдүрүлгелериниң болгаш оларның кежектериниң удуртукчуларын соңгуурун ажыглап киргени, конкурстуг үндезинге специалистериниң албан-хүлээлгелеринге шилилгени практикалаарын калбартканы бот-башкарылганың болгаш чаңгыс кижиниң удуртуруунуң принциптерин быжыглап, чарылбас тудуш кылдыр каттыштырып, удуртукчуларның болгаш специалистерниң ат-алдарын көдүрүп турар болгаш бүдүрүлгелерде, каттыжыышкыннарда база организацияларда ажылдап турар бүгү кижилериниң алыс бедик түңнелдерин чедип алыры дээш коллективтиг соңгуурдалын болгаш харыысалгалын күштелдирер, күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелиниң ажыл-чорудулгазының болгаш удуртукчуларның соңгулдалыының үндезини болза Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкыныныың) дугайында ССРЭ Хоойлузу, ол ышкаш ССР Эвилелиниң база эвилелдешкен республикаларның өске-даа хоойлужудулгалары болур.

Бүдүрүлгелерге болгаш каттыжыышкыннарга күш-ажылчы коллективтерниң чөвүлелдериниң болгаш удуртукчуларның соңгулдаларын, специалистерниң албан-хүлээлгелеринге шилилге конкурстарын белеткээри болгаш эрттирери партия эге организацияларының удуртулгазыбиле боттанып чоруттунар. Ону боттандырып тура, партия организациязы СЭКП-ниң кадр политиказын чорудуп, күрүнениң, күш-ажылчы коллективтиң болгаш ажылдакчы бүрүзүнүң эрге-ажыктарының тудуш дүүштүрүлгезин хандырар, ол ажылды калбак демократияның болгаш ажык-чарлыг чоруктуң үндезинйиге чорудар.

Сүмелерни бүдүрүлгелер коллективтеринге, оларның администрациязынга, партия, профэвилел организацияларынга күш-ажылчы коллективтерниң чөвүлелдерин, бүдүрүлгелериниң (каттыжыышкыннарның) удуртукчуларын соңгуурун болгаш специалистерниң албан-хүлээлгелеринге шилилге конкурстарын организастаарынга методиктиг дуза көргүзер сорулга-биле ажылдап кылган.

КҮШ-АЖЫЛЧЫ КОЛЛЕКТИВТЕРНИҢ ЧӨВҮЛЕЛДЕРИН СОҢГУУРУ

1. Күш-ажылчы коллективтиң бүрүн эргелерин хуралдар (конференциялар) аразында үеде бүдүрүлгениң (каттыжыышкыныныың тургустунган эге кезээниң) күш-ажылчы коллективиниң чөвүлели боттандырып чорудар.

2. Күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелин бүдүрүлгениң (каттыжыышкыныныың тургустунган эге кезээниң) коллективиниң ниити хуралы (конференциязы) чажыт азы ажык бадылаашкын-биле 2-3 чыл хуусаалыг кылдыр соңгуур.

Чөвүлел соңгуурунуң талазы-биле хуралды эрттиреринең дугайын соңгулдаларга чедир 15 хонуктан эрте хуусаада чарлаарын сүмелеп турар.

3. Күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелиниң кежигүннерин күш-ажылчы коллективтиң хуралынга (конференциязынга) партия, профэвилел болгаш өске-даа хөй-ниити организацияларының тургустунганы эге кезектерниң коллективтериниң, ол ышкаш күш-ажылчы коллективтиң кежигүннериниң дөрт депшиткени кандидаттар иштинден соңгуур. Партия, профэвилел болгаш хөй-ниити организациялары, администрация хуралга кандидаттарының чаңгыс аай даңзызын саналдап болур.

4. Күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелин соңгуур күш-ажылчы коллектив хуралын (конференциязын) профэвилел комитедиң бүдүрүлгениң (каттыжыышкыныныың) администрациязы-биле кады чыылдырар. Конференцияга делегаттар төлээлелиниң нормазын база-ла олар тодарадыр. Бир эвес хуралда коллектив кежигүннериниң чартыынган хөй кезии, а конференцияда — делегаттарның үштүң ийи кезиниңден хөйүү киржип турар болза, ону күштүг деп санаар.

Күш-ажылчы коллективтиң хуралда киржип турар кежигүннериниң (конференцияның делегаттарының) хөй кезииниң соңгааны кандидаттарны соңгуткан деп санаар. Чөвүлелдиң кежигүннериниң санын күш-ажылчы коллективтиң ниити хуралыындан (конференциязындан) доктаадыр. Ол күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелинге даандырын турар сорулгаларны чогуур үеринде болгаш шынарлыг күүседир хире ынча санныг болур. ынчалзажок 30 кижиден аппас ужурлуг.

Чөвүлелге ажылчыларны, бригадирлерни, мастерлерни, специалистерни, администрацияның, партия, профэвилел, комсомол болгаш өске-даа хөй-ниити организацияларының төлээлекчилерин соңгуур. Администрацияның төлээлекчилерин күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелиниң кежигүннериниң ниити санының дөрттүн бир кезиниңден аппас ужурлуг. Кандидатура бүрүзүн хуралга тус-тузунга сайгарып чугаалажырын сүмелеп турар.

Соңгулдаларның түңнелиниңде соңгуттурган кижилериң (бадылаашкынның хөй кезиниң алганының) саны хуралдың доктаатканы сандан хөй аппаар болза, хурал чөвүлелдиң сан составының талазы-биле бодунуң шиитпирин эде көөр ийикпе, азы чөвүлелге хуралдың (конференциязының) киржикчилериниң эң хөй бадылаашкын бергеннерин арттырар.

Дараазында соңгулдаларда чурумчуткының ёзугаар, чөвүлелдиң составының үштүң бир кезииниден хөйүн чаартыр.

5. Чөвүлелдиң даргазын, даргазының оралакчызын болгаш секретарын чөвүлелдиң составындан ооң организастыг хуралынга хөй бадылаашкын алганы-биле соңгуур.

Күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелиниң даргазынга мурнакы ажылчыннарны, бригадирлерни, специалистерни, участоктар, цехтер, киллистер, өске-даа ол чижектиг кежектериниң удуртукчуларын соңгуурун сүмелеп турар. Күш-ажылчы коллективтерниң чөвүлелдериниң даргаларынга бүдүрүлгелериң (каттыжыышкыннарның, организацияларының) болгаш хөй-ниити организацияларының удуртукчуларын соңгуурун сүмелевейн турар.

Чөвүлелдиң бүгү кежигүннери, даргазын, ооң оралакчызын, секретарын киириштир, хостатпаан ажылдакчылар болур болгаш боттарының хүлээлгелерин хөй-ниитичи эге-үндезинге күүседир.

6. Бир эвес чөвүлелдиң кежигүнү аңаа көргүскен идегелди шынзытпайн турар болза, ону ооң составындан күш-ажылчы коллективтиң хуралынга (конференциязынга) үндүрүп каапты болур.

БҮДҮРҮЛГЕЛЕРГЕ (КАТТЫЖЫЫШКЫННАРГА) УДУРТУКЧУЛАРНЫ СОҢГУУРУ

7. Соңгулдалыының принцивин бүдүрүлгелериниң (каттыжыышкыннарның) тургустунган эге кезектериниң, бүдүрүлге кезээниң цехтериниң, салбырларның, участоктарның, фермаларның, звеноларның болгаш өске-даа кезектериниң удуртукчуларынга, ол ышкаш мастерлерге база бригадирлерге хамаарыштыр ажыглаар. Бүдүрүлгениң удуртукчузунуң оралакчыларын, юридиктиг болгаш бухгалтер албаннарының база шынар контролюнуң албанының удуртукчуларының база албан-дужаалдарга бүдүрүлгениң удуртукчузу томуйлаар болгаш хостаар, ону үстүнде турар органга күштүг кылдыр бадылаар.

Күш-ажылчы коллективтиң чөвүлели бүдүрүлге чорудулгазының онзагай талааларын барымдаалап тургаш, соңгулдалыг үндезинге шилилге ужурлуг ол азы бо албан-хүлээлгелерге соңгулдаларны чорударының тодартай хүнүн доктаадыр.

8. Дээди болгаш тускай ортумак өөредилге черлерин доскааның соонда бүдүрүлгеге (каттыжыышкынга) хуваалда ёзугаар келген аныяк специалистерни соңгулдалыг үндезинге солуттунар албан-хүлээлгелерге чогуур коллективтиң чөвүлелдери-биле дугурушканын ёзугаар соңгулда чокка удуртукчу томуйлаар.

9. Чаа туттунуп турар азы тургустунуп турар бүдүрүлгелериң (каттыжыышкыннарның) удуртукчуларын албан-хүлээлгеге үстүнде турар органдан томуйлаар. Ол удуртукчуларны соңгуурунуң хуусааларын үстүкү органнар-биле дугурушкаш, күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелниң шиитпири-биле доктаадыр.

10. Соңгулдалыг үндезинге шилиир албан-хүлээлгелерге кандидаттарны, оларның боттарының чөпшээрешкени-биле, партия болгаш хөй-ниити организацияларының, күш-ажылчы коллективтиң чөвүлели, бүдүрүлгениң администрациязы, кежектериң коллективтери болгаш үстүнде турар орган депшидип болур. Ол ышкаш ажыл-ишчи бүрүзү бодунуң кандидатуразын санаалаар эргелиг.

11. Удуртукчуларның албан-хүлээлгезинге эң-не төлептиг кандидаттарны илередир сорулга-биле оларны соңгударын күзээннерден конкурстуг үндезинге соңгуур. Чогуур коллективтериң шиитпирин ёзугаар мастерлерниң болгаш бригадирлериң, участоктар, фермалар, звеноларның удуртукчуларының, ол ышкаш ыңдыг чергелиг кежектериң удуртукчуларының соңгулдаларын конкурстевас үндезинге-даа эрттирип болур.

12. Бүдүрүлгелериң болгаш ооң кежектериниң, каттыжыышкыннын тургустунган кежектериниң удуртукчуларының, ол ышкаш мастерлериң болгаш бригадирлериң соңгулдазының дугайында чарлалдарны, билдиришкин киирериниң хуусааларының, кандидаттарның профессионал болгаш квалификация база өске-даа шынарларының талазы-биле негелделериниң дугайында медээлерни адырның республиканың болгаш тус черниң, заводтуң парлалгазынга, хана солуннарга база информацияның өске-даа чепсектеринге соңгулданың доктааттынган хуусаазынга чедир бир айдан эвээш эвес үеде парлаарын сүмелеп турар.

Кандидаттарны депшидери болгаш соңгулдаларга киржир дугайында билдириишкиннерни хүлээп алыры, чурумчуй бергенин ёзугаар, оларны эгелээринге чедир ийи неделя артканда доостур.

13. Соңгулданы эрттирерин организастаар талазы-биле конкурс комиссиязын күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелиниң болгаш бүдүрүлгениң администрациязының кады шиитпири-биле тургузуп болур. Ооң составынга, чурумчаалы-биле, күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелиниң, администрацияның, партия, профэвилел болгаш өске-даа хөй-ниити организацияларының төлээлекчилери, ол ышкаш бодунуң болгаш өске-даа бүдүрүлгелериң, организацияларның база эргелеп башкарылганың үстүнде турар органнарының мурнакчы ажылчыннарын, эртем ажылдакчыларын, кол-кол специалистерин киирер. Конкурс комиссиязы удуртукчуңуң албан-хүлээлгезинге шилидеринге киргеи кандидаттар-биле танышар, оларның ажыл-агыйжы, политиктиг, профессионал, моральдыг болгаш өске-даа шынарларын өөренип көөр.

Соңгулдаларга белеткел талазы-биле организас-техниктиг ажылды күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелиниң даасканын ёзугаар бүдүрүлгениң кадр албаны кылып чорудар.

14. Удуртукчуларның албан-хүлээлгезинге шилидер кандидаттарга доктааткан чурум ёзугаар бүдүрүлге-биле танышар, оларның сонуургап турары медээлерни алыр, бүдүрүлгениң чогуур кежектеринге барып чедер арганы бээр.

Конкурс комиссиязы, бир эвес таарымчалыг болуп турар болза, соңгударын күзээннерге бүдүрүлгениң азы ооң кезээниң мурнунда тургустунган эң чугула бүдүрүлге-экономиктиг, социал болгаш эргелеп башкарылга сорулгаларын шиитпирлээрининң талазы-биле саналдарны ажылдап кылырын сүмелеп болур.

Конкурс комиссиязы материалдарны өөренип көргенининң база кандидат-биле беседаларның үндезинииңе оларның чамдыызынга боттарының кандидатураларын бадылаашкынга киирбезин сүмелеп болур.

15. Эрттирген беседалажышкыннарның болгаш ужуражылгаларның соңгударын күзээннерниң саналдарын өөренип көргенининң, а ол ышкаш киирген документилерни сайгарып көргенининң үндезинииңе, партия, совет болгаш профэвилел органнарының, күш-ажылчы коллективтиң чөвүлелиниң саналь-оналын барымдаалап конкурс комиссиязы албан-хүлээлгелерге шилидер кандидатуралар дугайында түңнелдерин белеткээр болгаш оларны күш-ажылчы коллективтиң хуралынга (конференциязынга) дыңнадып киирер.

16. Соңгулдаларга киириштирери-биле кандидаттарның даңзызын болгаш оларның доңчу намдарының база ажыл-чорудулгазының дугайында кол-кол медээлерни соңгулдаларга чедир неделядан орай эвес үениң иштинде коллективке дыңнаткан турар. Хамаарышкан кежектиң коллективиниң инициативазы-биле кандидаттар-биле ужуражышкыннарны эрттирип болур.

Соңгулдалыг албан-хүлээлгеге депшидип турар кандидат бүрүзү соңгулдаларны чорудуп турганының кайы-даа үе-чадазында соңгулдаларынга киржириниден ойталап болур эргелиг.

17. Удуртукчулар соңгуур талазы-биле хурал (конференция) конкурс комиссиязының материалдарын сайгарып көөр болгаш соңгуур ужурлуг кандидаттарны бадылаашкын даңзызынга киирер дугайында айтырыгны шиитпирер. Соңгулда даңзызында киргеи кандидаттарга коллектив мурнунга чүве чугаалаар, бодунуң ажыл-чорудулгазының программазын доңчулап чугаалап бээр арганы бээр ужурлуг. Шак ындыг чугаалажып көрүүшкүнге күш-ажылчы коллективтиң кандыг-даа кежигүнү киржип болур.

18. Удуртукчуларны соңгуп турар үеде хуралдың (конференцияның) бүрүн эргелиг болуру күш-ажылчы коллектив чөвүлелин соңгууру-биле бир дөмей болур. Бир эвес хуралдың (конференцияның) киржикчилериниң чартыынган хөйү бадылаан болза, бадылаашкының хөй кезиин алган кандидатты соңгуттурган деп санаар.

Бир эвес кандидаттарның кайызы-даа бадылаашкының хөй кезиин албайн баар болза, дагын бадылаашкынны чорудар. Эң хөй санныг бадылаашкынны алган ийи кандидатты ол бадылаашкынга киириштирер. Бир эвес дагын бадылаашкынга кандидаттарның кайызы-даа чартыындан хөй бадылаашкын албайн баар болза, чаа соңгулдаларны чорудар.

19. Бүдүрүлгелериниң, каттыжыышкыннарның тургустунган эге кезээниң күш-ажылчы коллективтиң ниити хуралынга (конференциязынга) чажыт азы ажык бадылаашкын-биле (хуралдың азы конференцияның чүүлдүг деп санааны-биле) 5 чыл хуусаалыг соңгуур болгаш үстүнде турар органга бадыладыр.

Күш-ажылчы коллективтиң соңгуп алганы кол эге кежектиң (кол бүдүрүлгениң) удуртукчузун каттыжыышкынның удуртукчузу кылдыр үстүнде турар орган бадылаар.

Кажан каттыжыышкынны тускай аппарат эргелеп башкарып турар апаргында, каттыжыышкынның удуртукчузун ооң эге кезектериниң болгаш бүдүрүлгелериниң күш-ажылчы коллективтериниң төлээлекчилериниң конференциязынга соңгуур.

Бүдүрүлгениң адырларының удуртукчуларын, ол ышкаш мастерлерни болгаш бригадирлерни хамаарышкан коллективтерни чажыт азы ажык бадылаашкын-биле (коллективтиң шиитпирлээни-биле) 5 чыл чедир хуусаада соңгуур болгаш бүдүрүлгениң удуртукчузу бадылаар.

20. Бүдүрүлгениң (каттыжыышкыныныың), каттыжыышкынның тургустунган эге кезээниң удуртукчузуның албан-хүлээлгезинге кандидатты соңгуур дугайында күш-ажылчы коллективтиң хуралының (конференциязының) шиитпири ол кандидатты албан-хүлээлгеге эргелеп башкарылганың үстүнде турар органының бадылаарынга үндезин барымдаа болур.

Бир эвес күш-ажылчы коллективтиң соңгуп алганы кандидатты үстүнле турар орган ук албан-хүлээлгеге бадылавайн баар болза, соңгулдаларның түңнелдерин бадылаарындан ойталаанының чылдагаанын күш-ажылчы коллективке ол тайылбырлап бээр ужурлуг.

21. Бүдүрүлге кезээниң (каттыжыышкыныңың тургустунган эге кезээниң) удуртукчузунуң албан-хүлээлгезинге кандидатты соңгуур дугайында коллектив хуралының шиитпири чогуур албан-хүлээлгеге ол кандидатты бадылаар дугайында дужаал үндүреринге ол бүдүрүлгениң (каттыжыышкынның тургустунган эге кезээниң) администрациязынга барымдаа болур.

Бир эвес хамаарышкан коллективтиң соңгуп алганы кандидатты бүдүрүлгениң администрациязы ол албан-хүлээлгеге бадылавайн баар болза, соңгулдаларның түңнелдерин бадылавайн барганының чылдагаанын ол коллективке администрация тайылбырлап бээр хүлээлгелиг болгаш коллектив чөвүлелиниң шиитпирин ёзугаар чаа соңгулдаларны чорудар.

22. Кажан бүдүрүлгелериниң (каттыжыышкыннарның), каттыжыышкыннарның тургустунган эге кезээниң удуртукчулары боттарының албан-хүлээлгелерин күүседип шыдавайн барган таварылгаларда ийикле, азы өске чылдагаанныр бар болганда, оларны албан-дужаалындан хуусаа четпээнде хостаарын күш-ажылчы коллективтиң ниити хуралының (конференциязының) шиитпирининге үндезинлээш, доктааттынган чурум ёзугаар үстүнде турар орган боттандырып чорудар. Ынчан удуртукчуңу албан-хүлээлгезинден хуусаа четпээнде хостаар айтырыгны күш-ажылчы коллектив, күш-ажылчы коллектив чөвүлели, партия, совет, профэвилел, үстүнде турар ажыл-агый органнары кодүрүп болур. Ол таварылгада үстүнде айыткан органнар күш-ажылчы коллективтиң ниити хуралының (конференциязының) азы ооң чөвүлелиниң мурнунга бодунуң санал-оналын үндезин барымдаалыг тургузар.

Тускай эргелеп башкарылга аппаратты каттыжыышкын удуртукчузун албан-хүлээлгезинден хуусаа четпээнде хостаарда ооң тургустунган эге кезээниң (бүдүрүлгелериниң) күш-ажылчы коллективтериниң төлээлекчилериниң конференциязының шиитпирин ёзугаар боттандырып чорудар.

Бир эвес кезектер удуртукчулары, ол ышкаш мастерлер болгаш бригадирлер боттарының албан-хүлээлгелерин күүседип шыдавайн турар болза, хамааржып турары келзектиң коллективиниң шиитпирине үндезилээш, доктааттынган чурум ёзугаар бүдүрүлгениң удуртукчузу оларны албан-хүлээлгезинден хуусаа четпээнде хостап болур.

23. Бүрүн эргезиниң хуусаазы төнгеш, албан-дужаалындан хостаткан бүдүрүлгелер, каттыжыышкыннар эге кезээниң удуртукчулары, ол ышкаш мастерлер болгаш бригадирлер соңгулдалыг албан-хүлээлгедеги хостаткан-нарга хамаарыштыр хоойлуда доктааттынган чурум ёзугаар база катап соңгудуп ийикпе, азы өске ажылче шилиттирип болур.

24. Бүдүрүлге (каттыжыышкын) удуртукчузун болгаш каттыжыышкынның тургустунган эге кезээниң удуртукчузун соңгуурунуң чурумун хажыткан дугайында билдириишкиннерни кады чугаалажып көөр кылдыр үстүнде турар ажыл-агый болгаш профэвилел органнарынга киирер, а бүдүрүлгелериниң (каттыжыышкынның тургустунган эге кезээниң) кезектериниң удуртукчуларын, мастерлерни болгаш бригадирлерни соңгуурунуң чурумун хажыткының дугайында билдириишкиннерни күш-ажылчы коллектив чөвүлели бүдүрүлгениң (каттыжыышкынның тургустунган эге кезээниң) администрациязы-биле профэвилел комитеди кады көөр.

25. Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжыышкыныныың) дугайында ССРЭ Хоойлузунга үндезилээш, ол ышкаш бо сүмелерге болгаш бүдүрүлгениң онзагай байдалын барымдаалап күш-ажылчы коллективтер чөвүлелин соңгуурунуң база күш-ажылчы коллектив хуралынга (конференциязынга) бадыладыр удуртукчуларның соңгулдазын чорудар чурум дугайында саавырны бүдүрүлгеге ажылдап кылыр.

СПЕЦИАЛИСТЕРНИҢ БОЛГАШ УДУРТУКЧУЛАРНЫҢ АЛБАН-ХҮЛЭЭЛГЕЗИНГЕ КОНКУРСТУГ ҮНДЕЗИНГЕ ШИЛИП АЛЫРЫ

26. Ажылдакчыларның профессионал арга-мергежилиң онза ужур-дузалыг болур албан-хүлээлгеге бедик мергежилдиг специалистерни шилип алырын чөптүр болдурарын бедидер сорулга-биле хостуг албан-хүлээлгелерге шилилге болгаш солуушкун чорударда конкурс системазын ажыглаарын сүмелеп турар.

Кол специалистерниң, специалистерниң ол ышкаш соңгуурду көрдүнмээн удуртукчуларның албан-хүлээлгезин шилилге конкурс үндезинииңе кылып болур. Кандыг хостуг албан-хүлээлгеге шилилгени конкурс үндезинииңе чорудуп болурунуң дугайында шиитпирни бүдүрүлгениң удуртукчузу күш-ажылчы коллектив чөвүлели-биле кады хүлээп алыр.

СССР-ниң чазааның тускай шиитпирлеринде доктаатты-ган албан-хүлээлгелерге шилилге конкурстарын эрттиреринiң чурумунга болгаш негелделеринге конкурстар эрттиреринин бо чуруму дегбейн турар.

27. Конкурс эрттирерде бүдүрүлгениң (каттыжыышкынның тургустунган эге кезээниң) удуртукчузунуң шиитпири-биле конкурс эрттирер комиссияларны тургузар. Чамдык таварылгаларда бүдүрүлгениң удуртукчузунуң шиитпирин ёзугаар элээн каш хостуг албан-хүлээлгелерге шилилге кылыр кылдыр конкурс комиссиязы конкурсту эрттирип болур. Коллективтер чөвүлелдериниң, администрацияның, партия, профэвилел болгаш өске-даа хөй-ниити организацияларның төлээлекчилерин, чогуур мергежилдиг бедик мергежилдиг специалистерин комиссияларның составынга киирер.

Конкурс эрттирер комиссияның кол-ла сорулгазы — конкурска киришкен кижилерниң иштинден кайы-бир кижини албан-хүлээлгеге томуйлаар дугайында бүдүрүлгениң удуртукчузунга сүме бээри.

28. Конкурстар эрттирериниң билдириишкин киирер хуусааларының, кандидаттарның профессионал-мергежилиниге болгаш өске-даа мөзүг-шынарынга негелделеринiң дугайында чарлалдарны адырның болгаш тус черниң парлалгазынга парлаарын, конкурстуң чоруп турарын болгаш ооң түңнелдерин бүдүрүлгениң массалыг информация чепсектериниң дузазы-биле калбаа-биле чырыдарын сүмелеп турар.

29. Конкурс үндезинииңе шилилге кылыр ужурлуг албан-хүлээлгеге кандидаттарның боттарының чөпшээрешкенин ёзугаар партия болгаш хөй-ниити организациялары, күш-ажылчы коллектив чөвүлели болгаш кезектер коллективтери, ол ышкаш бүдүрүлгениң администрациязы кандидаттарны депшидип болур. Кайы-бир албан-хүлээлгениң негелделеринге профессионал-мергежил болгаш өске-даа мөзүг-шынар бүдүжүг-биле тааржып болгу дег кандыг-даа ажылдакчы конкурска киржир кылдыр бодунуң кандидатуразын саналдап киирер эргелиг.

30. Кандидаттар-биле чугаалажып беседалашканынга, ол ышкаш киирип келген документилерине үндезилээш, ажылдап болурунуң эргежок чугула дуржулгазының, билиининң деңнелиниң оларда бар-чогун, ол албан-хүлээлге талазы-биле негелделерге оларның тускай эртеми болгаш мергежили дүгжүп турарын, кандидаттар дугайында күш-ажылчы коллективтиң санал-оналын барымдаалап, комиссия кандидаттарны үнелеп көөр. Бо негелделерге дүгжүп турар кандидаттарга, ол специалистерниң билиининң ханызын хынаар сорулга-биле, оларның келир үеде ажылыбиле холбашкан айтырыглар талазы-биле рефераттарны кылырын оларга комиссия саналдап болур эргелиг.

31. Кандидаттар-биле чугаалажып беседалашканынга, оларның белеткеп кылганы рефераттарынга үндезилээш, оларның ажыл-ишчи мөзүг-шынарын өөренип көөрүнүң өске-даа аргаларын ажыглап тургаш, конкурс үндезинииңе хостуг албан-хүлээлгеге шилип алыр кылдыр кайы-бирээ кижини сүмелээр дугайында шиитпирни конкурс эрттирип турар комиссия хүлээп алыр.

Конкурс эрттирип турар комиссия ажык азы чажыт бадылаашкынның үезинде хөй кезииниң бадылаашкыны-биле шиитпирни хүлээп алыр. Бадылаашкыннар деп болу бээр болза, конкурс эрттирип турар комиссияның даргазының бадылааны шиитпир күштүг болур.

32. Конкурстарның түңнелин ёзугаар томуйлаашкыны конкурс эрттирген комиссияның шиитпирин барымдаалап бүдүрүлгениң (каттыжыышкынның тургустунган эге кезээниң) удуртукчузу чорудар.

• • •

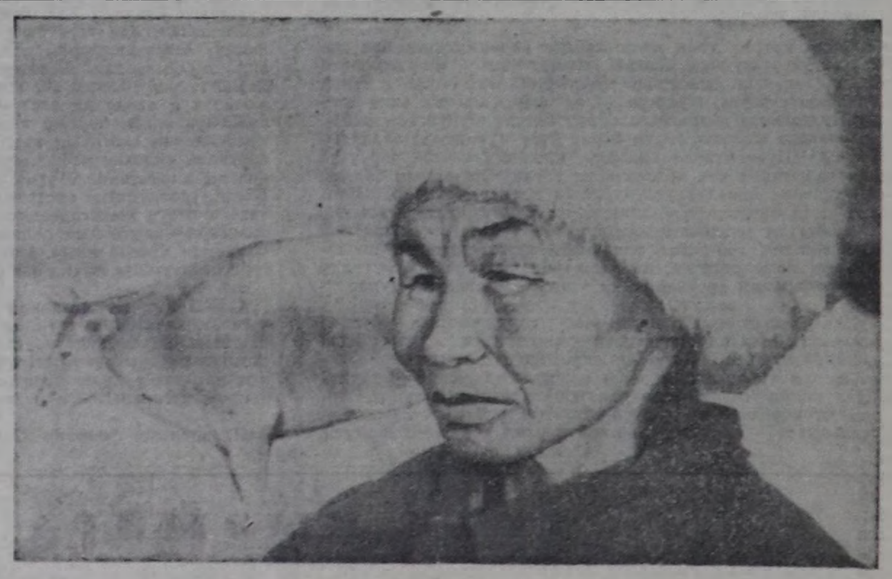
Күш-ажылчы коллективтер чөвүлелдериниң болгаш удуртукчуларның соңгулдаларын чорудары, конкурстуг үндезинге албан-хүлээлгелерге специалистерни шилиири ажылчы чоннарның бүзүрелин чаалап алган, профессионал бедик мергежилдиг, моральдыг-политиктиг эки мөзүгшынарлыг, социалистиг өөчүг-хөрөңгини ажыл-агыйжы ёзу-биле ажлактыр билиринге ханы соңуургалдыг, шиитиледдиг коллективтиң болгаш ажылдакчы бүрүзүнүң эргеажыктарын дүүштүрерин хандырып шыдаар арга-мергежилдиг ажылдакчыларны бүдүрүлгени эргелеп башкарарынче хандыкшыдарын хандырар ужурлуг.

Айланмаа Монгуш биле Оюмаа Ооржак эрткен өөредилге чылында Хайыракан ортумак школазының доскаанмар. Дээзукчулар боттарының күш-ажылчы базымын маа ажылындан эгелээр деп шиитпирээннер. Олар СЭКП-ниң XXII съездиниң аттыг совхозтуң хоочун малчыны Шооча Шоевна Саттың кодаңында сакманчылап турарлар. Айланмаа 58 курааннаң, Оюмаа 70 курааннаң ажаан, менди өстүрүп турарлар.

ЧУРУКТА: сакманчылар Айланмаа Монгуш биле Оюмаа Ооржак.

Борис КҮЖҮГЕТТИҢ фотозу.

Тожу районда «Тоора-Хем» совхозтуң Таңмалык сүт-бараан фермазының мурнакчы саанчыларының биреэзи Татьяна Кол. Эң бедик көргүзүгнү ол Улуг Октябрьның 70 чылының бүдүүзүнде чеяип алган. Хөй сүттү саап, он нийги беш чылдың нийги чылының планнаг онаалдазын 1987 чылдың октябрь айда күүседткен.

Бо фермада кыштаглаашкын белен эвес байдалда өртип турар. Ынчалза-даа, дуржулгалыг саанчы сүт саалдазының деңнелин кудулатпас дээш кызымак ажылдап турар.

Шаңгыр-оол СУВАҢНЫҢ фотозу.

ТЫВА ЭКИ ТУРАЧЫ ТАНКИСТЕРНИҢ ДАЙЫНЧЫ ОРУУ

(Төнүзү. Эгези № 43 «Шында»).

Бо хүнге чедир, тодаргай-лаарга, май 10-га чедир, бистен ийи кижи өлген, ийи кижи чииги-биле балыглан-ган. Бистиң кандыг салым-чол манап турарын баш удур чүгаалаары берге, чүге дээрге «бурунгаар!» деп команда ёзугаар чалбыш-талып хып турар отче, бом-баларның болгаш снарядтар-ның ырма сынчыг частыш-кынналрынче чорүп турар бис, оон ужурунда хөлүн әрттир хөй кижилер өлүп турар. Оны канчаар-даа ар-гажок, мынала-даа дайын доозулган сөөлүнде оон түшелдерин көре бээр боор силер. Өске талазындан алырга, бистиң полугувустуң командирин багай кижи-дир деп бодаар мен. Машиналар-ны карак огу дег камгалаар, олярны ажыттаарының чуу-сааларын уздыр дээш бистиң оолдарывыс бүгү күжүн үндүрүп, кыпсып турда-ла, кандыг-бир үрелиишкин бо-лу бээри билек-ле, ол бо-ла чедип келир, пистоледин ушпуп алгаш, адып каар деп алтырып-кыскырып, кыжа-ның туруп бээр, ол чорук бистиң шуптувуска кедергей таарымча чок-тур. Ол биске хамаанчок, оон түржүк хандан-даа, өлүмнүң бодун-дан-даа безин кортпас бис, бистиң Төрээн чуртувустуң херээ дээш, Тыва Арат Ес-публиканың намының бол-гаш чазаның ат-алдары дээш, төрээн тыва улуу-вустуң чагының күүселдеш дээш чүгле бурунгаар чо-рүүр бис.

Бисте чедиишкиннер чок деп бадыткаар болза, шын авес болур, харын бистиң атака-ларывыстың күжү-биле дыка хөй хоорайлар хостат-тынган дээрзин түннелинде чугаалаксадым. Ылаңгыя бис Уманьны хостаптарывыс-ка, бистиң полугувуска Ки-зыл Тук орденин бергеш, «Уманьның» адын тывыскан. Оон ыңай Украинаны бол-гаш Молдавияны хостаарын-га киришкенивисти, фашис-терден арыглаар сорулга-биле Румынияның девискээ-ринче тулчуп чорааш, хан-лап киргеннивисти бодувус-туң чеднишкиннивис деп чор-гаарал-биле санап турар бис.

Бо озуругларны мүнгүүку турушта, оңгуда бижип, олар мээң төрелдеримге че-де бөөр боор деп мынаып олур мен».

Уманьның Кызыл Туктуг 25-ки танк полугу Яссы чоо-гунга тургаш, өске шериг-лер-биле кады дайзынның фронтузунга удур идепкей-лиг тулчуп турган. Дайзын дээлиг черни болгаш эмгек-жок хөй хемнерни ажыг-лааш, күчүлүг ханы эшелон-чуткан камгалалды (80 км чедир) тургузуп алган. Яссы болгаш Кишинёв чоогунга болган аар-берге тулчуш-куннарга Кызыл Армияның мун-мун дайынчылары маа-дырлыы-биле өлген, оларның аразында Бай-Кара Биче-оол биле Кыргыс Идам база бар.

Барык-ла бүгү июньның дургузунда Х. Чүргүй-оолдуң, Т. Конгарның болгаш оон-даа өскелерниң танкыла-рының экипаждары фашис-тиг траншеялардан 300 метр черде бедикти хөй удаа адыышкыннарга болгаш бом-балаашкыннарга таварыш-пышаан, бижыг турушту камгалап турган, дайзынга бир метр-даа бурунгаарлаар арганы бербээн. Оон сөөлүнде командылалдың даал-газын бүгүлер танкистер дайзынга удур тулчуп, хай-гыылга удаа-дараа үнүп турган үеде, Х. Чүргүй-оол болгаш оон-даа өске эки турачы танкистер салдынган сорулгаларны күүседир дээш чаңгыс авес удаа үнер ужур-га таварышканнар. Бир ыы-дыг халдаашкын үезинде Х. Чүргүй-оолдуң танкызы малгашка дүже берген, аңаа дузалажыр дээш чеде бер-ген О. Дыртыктың танкызы база дүшкен, мичангаш Т-34 деп ийи танк дайылдажып турар ийи таланың оттарыы-ның аразында турар апарган. Боттарының танкистери чедип келгеш, оларны мал-гаштан үндүрүп алгыже че-дир, дайзын ийи неделя дур-гузунда ол совет танкылар-ны эжелеп алырын хөй удаа оралдашкан. Боттарының шериглериниң от деткимче-зинге даянгаш, эрес-дидим танкистер хөме таварып келген фашистерни шинти-пиилиг ойтуп шаап турган.

Иниизи-биле Яссы чоо-гунга тулчуушкуннар аар-берге болгаш хан төгүүш-күүнүг болган. Немец-румын кезектер калчаалыг атакаларже кирип турган. Совет шериглер дайзынның танкы-ларынга болгаш ужар чүү-лүнге деткиткен улут күш-терииң 10—20 шаап хал-даашкыннарын ойтур шавар ужурга таварышкан. Дайзын кижи болгаш техника тала-зы-биле улуг когаралдыг болган.

Августуң 20-ден 29-ка чедир 2-ги болгаш 3-кү Украин фронтуларының ше-ригнери Кара далай флоду болгаш Дунайның шериг флотилиязы-биле демниг хө-делгеш, Яссы-Кишинёв опе-рациязын боттандырган. Ол операцияның түңнелинде дайзының армияларының «Мурнуу Украина» болүү чылча шаптырган, 22 немец-фашистиг дивизиялар улуут-каттынган, румын дивизия-лар барык-ла шуптузу чыл-ча шаптырган, 208,6 мүң кижи (оон иштинде 25 гене-рал) түттүрген, 2 мүң ажыг үгер-боолар, 340 тан-кылар болгаш штурмнаар үгер-боолар, 18 мүң хире автомашиналар болгаш оон-даа өске дайынчы техника хураап алдынган, 490 тан-кылар болгаш штурмнаар үгер-боолар, 1,5 мүң үгер-боолар, 300 хире самолет-тар, 15 мүң автомашина-лар үзүткаттынган. 2-ги болгаш 3-кү Украин фрон-туларының шериглериниң чидириглери 76 мүң ажыг кижи болган. Молдав ССР болгаш Измаил область хостаттынган, Румыния фа-шистиг эвилелден үнгеш, гитлержи Германияга удур дайын чарлаан.

Совет шериглер дайзын-ның элээн каш чүс км дурт-туг стратегтиг фронтузун үзе киргеш, 36 хүн дургу-зунда 750 ажыг км черни эртип, румын-венгр болгаш румын-югослав кы-зыгаарга үнүп келген. 2-ги Украин фронтузунуң шериг-лери оон сөөлүнде Дебрецен (1944), Будапешт (1944 — 1945), Вена (1945 чылдың март-апрель) болгаш Прага (1945 чылдың май 6—10) операцияларын чедиишкин-ниг чоруткан. Онча-менди, дириг арткан 7 тыва таң-кист ол операцияларга дыка хөй тулчуушкуннарның кир-жикчилери болган.

Яссы-Кишинёв операция-зын тергиин эки боттандыр-ганы дээш 18 мүң ажыг дай-ынчылар ССРЭ-ниң орден-нерин болгаш медальдарын алган. Оларның дыка хөйүне Совет Эвилелиниң Маа-дыры атты тывыскан, а 20-ги танк бригадазының ко-мандири Совет Эвилелиниң Маадыры С. Ф. Шутов ийи-ги «Алдын Сылдыс» медаль-биле шаңнаткан. Умань-Бо-тошани болгаш Яссы-Ки-шинёв операцияларына тул-чуушкуннарга маадырлыг херектери дээш Х. Н. Чүр-гүй-оолду Совет Эвилели-ниң Маадыры атты тыпсы-рынга киирген. ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиу-мунуң бижинде мынча дээн: «Совет Эвилелиниң Маадыры эш Хомушку Нам-гаевич Чүргүй-оолга. Немец эжелекчилер-биле деми-селдиң фронтузунга коман-дылалдың дайынчы даалга-ларын күүседирде көргүскен силериниң маадырлыг чоруу-нар дээш 1945 чылдың март 24-те ССРЭ-ниң Дээди Со-веди-ниң Президиуму бодуңуң Чарлыы-биле силерге Совет Эвилелиниң Маадыры атты тывыскан».

Совет Армияның дайын-чылары-биле кады тыва танкистер ССРЭ-ниң күрүне кызыгаарын катап тургускан кижилериң аразынга чо-раап, Румынияны, Венгрия-ны, Чехословакияны хосташ-каш, дайынны Прагага төн-дүргеп. Ол дээрге Европа-ның чурттарын фашизмден хостаан аңгы-аңгы национал-дыг кижилериң эрес-дидим болгаш массалыг маадырлыг чоруумун, аңы-дүңмалышкы чоруктуң идеязының болгаш улустарың найыралының дайынчы оруу-дур. Улуг сержант Бай-Кара Биче-оол, старшина Донгак Уйнук-оол, сержант Кыргыс Идам, Сержант Ондар Дыртык, улуг сержант Оюн Пюртүй-оол, сержант Тюлюш Кон-гар, биче лейтенант Тюлюш Нурсат, сержант Тюлюш Шойдун, старшина Тюлюш Кызыл-Тас, улуг сержант Ховалыг Саймы-оол, биче лейтенант Хомушку Чүргүй-оол боттарының аттарын Ада-чурттуң Улуг дайны-ның төөгүзүнге алдын үүк-тер-биле бижээн.

Шак ындыг алдарлыг да-йынчыларны өстүрген тыва улус бодуңуң маадырлары-ның аттарын билир болгаш камныг кадагалаар, оларның үлегерииге патриоттарның болгаш интернационалистер-ниң чаа-чаа салгалдарын кижизидер.

Юрий АРАНЧЫН,
төөгү эртемнериниң док-тору.

ЧУРУКТА: Кызыл хоорайда улус өөредилге киидизиниг инспектору Галина Ивановна Цыганов школаларга хымалдаар-ны организастап эрттирери-ниге идепкейлиг киржип, башкылаашкын талазы-биле чогаадыкчы арга-сүү-лелерни берип турар.

Кызыл хоорайның шко-ла коллективтери СЭКП ТК-ның февраль (1988 чыл) Пленумунуң мате-риалдарын шын түүлгүт-зүүүшкүн-биле деткип, ону амыдыралга боттан-дырарынга идепкейлиг киржир деп, ол чоргаарал-биле чугаалап турар.

Галина Ивановна шко-ларга оң ажыг чыл башкылаап, оон соонда хоорайның улус өөредил-ге киидизинге ажылдаан, ында ам сес чыл ажыр инспекторлаан. Башкы ажылынга чогаадык-чы болган кызымак чо-руу дээш «Улус чыр-дыышкынының тергиин» деп хорек демдээ-биле шаңнаткан.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Кадыкшыл — байлаавыс

АВА БОЛУРУ ХАРЫЫСАЛГАЛЫГ

Сүт-Холдуң район эмнел-гезинде херээженнер кон-сультациязында акушерлеп ажылдап турар мен. Район девискээринде чурттап турар саатгыг херээженнерни ой-шаанда үчётка тургузуп, оларны эмчи хайгааралынга киирип алыры—мээң дорт хү-лээлгем. Үчётка кирбейн баар азы үр үеде оозалдаар таарымча чок байдалдар, таварылгалар бо-ла туруп кээр.

Чурттакчы чонуңуң мун кижиге онааштар хөй бичиң чаштар төрүттүнүп турар девискээрлерге бистиң район база хамаажыр. Божуур херээженнер бистиң консуль-тациявыска болгаш чер-чер-лерде эмчи пунктуларында ийи дакпыр үчёт-хайгаарал-да турарлар.

Районда дуржулгалыг хе-рээженнер эмчиин Долчатмаа Чыласовна Монгуш биле аныяк акушер-гинеколог Ла-риса Леонидовна Павлинская од ажылды суурларда аку-шеркалардан болгаш менден иеген, үчёттү шын тургуза-рынга дузалажып турарлар.

Ие болурунга белеткенип турар херээженнерни хөй-ле айтырыглар хөлөдип, дүвү-редип чоруур. Оол алы кыс төрүттүнер ирги бе, уругну-кым деп адап алырыл, ол чараш, угаанныг, дыннангыр болур ирги бе, эң-не кол чүве— кадык-шыырак болур ирги бе деп, айтырыгларны олар бо-ла сагыылай бээр. Ол айтырыгларның харыыны эки болуру хөй кезиннде-ле оларның боттарындан, амы-дырал-чуртталгазының байда-лындан, арыг-шевер чаңчыл-дарындан, ог-бүленiң эң-найыралындан, бичии чаш-тарның кижизидилгезинге кичээнгейлиг болурундан, оон келир үедеги салым-чо-лунга харыысалгалыг болу-рун бодап билириниден кончуг хамаажыр.

Сөөлгү чылдарның эртем-шинчилелдериниң бадыткап турары-биле алырга, уруг-нуң кадыкшылының кол дө-зү —оон организминиң шим-ченгири, не иштинге өзүп чоруур үезинден кончуг ха-маажыр. Ынчангаш херээ-женнер консультациязының ажылының кол көргүзүүнүң бирээзи иштит-саатты хе-рээженнерни үш ай хуусаа-дан ашпаанда үчётка ап, хай-гаараары болур. Бисте чамдык саатгыг хе-рээженнер үчётка орай кирип турар. Бистиң чуртуу-вуста кижилериң кадыкшы-лының талазы-биле айтырыг чидип-биле тургузуп тур-рар. Саатгыг херээжен кижи төрүттүнер толунуң мурнуну-га харыысалгалыг болуп, эмчи хайгааралынга эрте ту-руп алыры чугула.

Саатталныышкын үезин то-гумчалыг авес херээженнерге хуусаалы четпээнде божуур чорукту болдурбазы-биле, ол ышкаш патологиялыг бо-жуур, кадыы кошкак херээ-женнерни саатгының бүгү дургузунда доктаамал хай-гааралга тургузары чугула.

Чаа төрүттүнген чаштар-ның олуг хораар чоруун бол-дурбазы-биле Алдан-Маадыр-да эмчи пунктузунуң аку-шерказы Чечек Часыг-оолов-на Ооржак хөй ажылдарны кылып,-чорудуп келген. Ол чон мурнуига албан-хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип, бүя-нын көргүзүп биликп, күжүн харамнамайн чонуңуң ка-дының камгаларынга бараал-гадып чоруур. Оон бир то-даргай хегечиин 1987 чылда оон харыылап турары девис-кээринден хорамча чок бол-ганы.

Саатталган иелерни эрте үчётка ап турарга, оларга ажыктыг сүмелерни берип, ылаңгыя бодун канчаар-даа тып тодарадыр нарын аппара-тура безин хөй болган.

Чоокта чаа болган мээң биларим таварылганы ап кө-рээли. Кара-Хөл чурттуг Хертек Таймаа 7.8 чыл иштинде баары аарып кел-геп, ону Кызылдың онкодис-пансери каш удаа эмнеп, шин-чип келген. Хооччураан гас-трит деп турган. Чоокта чаа ол аарыы кедерээш, мырынай өлүм кырында кээрге рентгенге шинчип көөрге, оту даштапы берген болган. Ону дораан кескеш, эмнеп кээн. Аас-кежиктиг ие, сес уругнуң аразы айылдыг аарыгдан чайлап адырылган. Аңаа кижи бодаарга, ону баштайгы шинчилгелер ү-зинде-ле эки хайгааралаан бол-за, аарыг шагда-ла билдинер турган-дыр.

Кичээнгей чок, ханы ана-лиз кылып, ылавылавас бол-за, аарыг кайын иле-рээрил. эмчи удус черле ажылын эде -хере тыртынмас болза кайын таарыжыр.

Вера КУЧУН,
пенсионер.
Кызыл район.

КИЧЭЭНГЕЙ ХЕРЕК

Эмчилер дугайында «Шын» солунда парлаттынып турар материалдарны бо-ла ном-чуур мен. Ылангыя багай ажылдыг, хүлээлгезин орта күүсетпес эмчилер дугайын номчаап, шак мындыг эде тургустунуушкун үезинде ба-рып-барып эмчи кижи, холу суда ажылдап орарын кижи кайгаар. Бо чылдың февраль 7-де «Шында» материалда Кызылдың поликлиниказын-га, № 301 кабинетке аарыг Ондарны канчаар үүлээп алганы кижини элдепсинди-рбес арга чок.

Эмчи дээрге аарыг кижи-ниң салым-хуузун, аас-ке-жиин камгалаар кижи деп бодаар мен. Кандыг-даа эр-темде эмчи эртеми дег эң-не харыысалгалыг, хүндүлүг, чаагай эртем чок. Эмчи ки-жи аарыг кижилерге эптиг-элдек, оларның салым-хуу-зун денге үлежир болза, аарыг кижилерге чиик болур деп бодаар мен. Аарыг ки-жи хөглеп, хөөреп чорбас, оон сагыш-сеткили аар, муң-гаргай, шылгзынып чоруу-ру илдең. Аңаа чораап кижи черле мен аарыг мен деп бодун хилинчектеп чорбас-ла болгай.

Аарыг-ла кижиин көре тура, «сен кадык кижи-дир сен, сен херекчок, аарыг улузувус хөй» деп сөглээнин номчуурга безин аар-ла-дыр. Аарыг билбес, специалист эвес кижи эмнежок эмни канчап бижий бергени элдеп-тиг-дир.

Чаңгыс-ла кижи чыдар бруп. Кызылдың-даа, Ша-гаан-Арыгның-даа эмнелге-лериндe чок болганы база элдеп. Чаңгыс аналитен-бүгү чүве тодаравайн-даа барып болгай-ла. Ынчангаш бүгү чүвени комплекстиг көору чугула-дыр. Эмчилерни сур-гаар бодавайн-дыр мен. Бис-те аарыгны канчаар-даа тып тодарадыр нарын аппара-тура безин хөй болган.

Оюмаа БАЛДАН-ООЛ

ЧАА БЕДИКТЕРЖЕ

СЭКП ТК-ның февраль Пленумунуң түңнелдери делегеннiң хөй-ниитизиниң болгаш парлалгазының төөнде. СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң Пленумга «Чаартылганың идеологиязын —револючу эде тургустунуушкунга» дең чугаазын калбаа-биле парлап база тайылбырлап турар. Амгы үениң боттуг чүүлдерин эртемге үндезилеп билип алырынга Совет Эвилели, СЭКП улут ажылды кылган деп массалыг информацияның чеп-сектери демдеглеп турар. Боо-чепсекти ээдере бүдүрерни эвээжедиринче, девискээр аайы-биле месил-дежишкиннерни үзүткаарынче, делегейниң айыыл чок чоруунуң бүгүдениң хаара тутқан системазын тургузарынче угланган улуг хемчээлдиг совет эге-лекчи саналдар үр үениң бижыг баазазын тургузуп алган деп онзалап демдеглээн. Чуртта чорун турар револючу эде тургустунуушкунга күчүлүг идегии берип, совет иниилел чаа бедиктерже үнген.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүү, СЭКП ТК-ның кежигүү Е. К. Лигачевтуң «Ортумак болгаш дээди школаның эде тургустунуушкунунуң чорун турарының база ону боттандырар талазы-биле партиляың сорулгаларының дугайында» илеткелин чу-гаалажып көрүп тура, Пленум ССРЭ-ге бүгүдени хаара тудуп турар үзүктел чок өөредилге система-зын тургузарын саналдаан. Ол болза, эде тургусту-нуушкун политиказын боттандырып чорударынга боттуг болгаш улуг хемчээлдиг салыышкын болур деп, парлалга демдеглеп турар.

ЮБИЛЕЙНИ ДЕМДЕГЛЭЭН

БУЭНОС-АЙРЕС. (СЭТА). Парагвайның Коммунистиг партиязының 60 чылынга тураскаатқан массалыг чыс-каалдар болгаш митингилер Аргентинаның найысылалын-га болуп эрткен. Ол массалыг хемчеглер «Стресснер-ниң диктатуразы сонезин!», «Парагвай улус тиилээр!» деп кыйгырырларның адаа-биле эрткен. Улуг Октябрь-ның болгаш делегейде баш-тайгы ажылчын-тараачын күрүнеиниң идеяларының ачы-зында 1928 чылдың февраль 19-та Парагвайга Коммунис-тиг партия тургустунган.

Юбилей байырлалынга Ар-гентинаның найысылалының хөй-ниитизи, ол чуртта турар парагвай болгаш латин-ам-ерик оске-даа политэмиграп-тылар 60 чылдарның дургу-зунда Коммунистиг партия-ның эрткен маадыр-лыг оруун — Ла-тин Американың болгаш бо-дунуң чуртунуң ажылчы чоп-нарының хосталгазы, деп эр-гези болгаш депшилгези дээш чорудуп келген деми-селин демдеглеп турган.

Эрес-дидим парагвай ком-мунистер —ТК-ның бирги секретары чораан А. Майда-ны болгаш оон-даа өскелерниң аттары партияның бол-гаш чуртту төөгүзүнде ал-дын үүктер-биле кирер би-життинген. Антонио Майданы 20 чыл кара-бажыңга чыт-каш хосталып үнүп кээрге, 1980 чылда ону эрге-чагыр-ганың айбычылары оорлап аппарган, олуруп каан.

Диктаторну дүжүрери, Па-рагвайга демократияны тур-гузары тиранияга удур тур-жуп турар бүгү күштерии каттыштырарын негеп турар деп, бо хүннерде боол эртип турар массалыг хемчеглер-ниң киржикчилери демдег-леп турар.

ИДЕПКЕЙЖЭЭН

ГВАТЕМАЛА. СЭТА-ның корреспондентизи А. Тру-шинниң дамчыткаңы болза, Гватемалада эң-не барыын үзелдиг күштер элээн каш террорисчи хөделиишкиннер-ни, оон иштинде депшилге-лиг ажылдакчыларны оорлап болгаш өлүрерин уламчылап, бодунуң хөделиишкиннерин идепкейжиде берген.

Ол кем-херек үүлгедиишкиннери Винисио Сересога баштаткан чазактың ат-алдарын бакыырадыр талазы-биле тодаргай бөлүктерииң ажылдап кылган планының кезээ болур деп, аңаа болган парлалга конференциязынга чурттуң иштинги хе-ректер министри Хуамахосе Родиль Перальта медеглээн. Оон авторлары мурнунда турган ёзуу-чурумнуң ажыг-лап турганы күчүлээшкин политиказынче амгы чазак катап эгээ берген дээрзин догматиктиг, бюрократтыг болгаш волюнтаристиг чүүл-дерден шинтпирлии-биле ой-талап турар деп, СЭКП ТК-ның Пленуму онзалап дем-деглээн.

Амгы үеде афган чөрүүдээ-ни таарыштыр шинтпирлээр дээр болза, Афганистан ха-маарышпас, нейтралдыг, кала-даа каттышпаан чурт кылдыр тургустунары таа-рымчалыг болуп турарын совет удуртукчу онзалап демдеглээн.

ЛОНДОН. Ортумак бол-гаш оон биче ыракшылдыг ракеталар талазы-биле Ке-рээ ёзугаар узуткаттынар ужурлуг боо-чепсекти катап эгидиринче угланган боттарының ядролуг күрлавырларын сайзырангайжыдып турары дээш совет удуртукчу Англия болгаш Францияны чидии-биле шүүмчүүлээн деп, совет удуртукчу демдеглээн.

СЪЕЗДИНИҢ ШИИТПИРИ

МАДРИД. (СЭТА). Испа-нияның Коммунистиг партия-зының XII съездизи боол эрт-кен. Испанияның ажылчы чонуңуң амыдыралчы эрге-ажыктары дээш, ниитилел-диң социал чаартылгазы, демократия, социализм дээш, тайбың база делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавыры-дырары дээш демиселге пар-тияның сорулгаларын тода-раткан документилер —поли-тиктиг тезистерии, стратег-тиг программаны съезд чүүл-дүг деп хүлээп алган. Хүлээп алдынган документилерде 1982 чылдан бээр эрткен үе-ниң чедиишкиннери, четпес-тери болгаш ашпырышкын-нары долу аналитеттинген, келир үениң сорулгалары тодаратгынган.

Партия хүрээлениң өстүү-рүмин бирги чергелиг сорул-га деп, съезд саналаан. Амгы чазакка удур түржүп турар бүгү күштериниң бир дем-ниг хөделиишкинин чедип алыры демдеглеттинген.

Съездиниң делегаттары ИКП ТК-ның чаа составын сонгаан.

ШЕНЕЛДЕЛЕРНИ ЧОРУТКАН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Каттышкан Штаттар ядролуг «Першинг-2» ракеталарның эдгеглиг шенелдезин чо-руткан. Өөредилге октаярлыг алды ракеталарны Канаве-рал шенаазинде (Флорида штат) АКШ-тың шериг-агаар күштериниң полиго-нундан салып үндүрген. АКШ-тың шериниң төлээ-лекчизиниг медеглеп тура-ры-биле алырга, шенелде-лерниң сорулгазы дериг-хе-рекселдерниң мнаныштыын хынаары болгаш дайынчы байдалда шериг албанныг-дарның хөделиишкиннериниң өөредиинн чорудары болур.

Амгы үеде америк 108 ындыг ракеталарны ГФР-ниң девискээринде тургускан. Совет-америк дээди деннелге узуражышкын үезинде Ва-шингтонга ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ра-кеталар талазы-биле Керээ ёзугаар ол ракеталарны узуткаар ужурлуг турбуже, оларның дайынчы белетке-линиң хынаттазын чоруткан. Амгы үеде бүгү делегейде ол чугула дугуржулганы күштүг болдуруп бадылаа-рын ядролуг чепсекти ду-жүрелиниң оруунга боттуг балым кылдыр көрүп турар, ону АКШ-тың болгаш ССРЭ-ниң хоойлу үндүрер дээди органнары чугаалажып көрүп турар.

«Бир эвес ону конгресс күштүг болдуруп бадылап-тар болза, ук Керээниң күш-түг болу бергенинiң соонда «Першинг-2» ракета систе-мазын узуткаарынга Каттышкан Штаттар ам-даа үш чылдыг болур. Амдыызында, манап турары-биле алырга, шенелделерни үргүлүлээр» деп, ЮПИ информакция агеп-тилели демдеглеп турар.

ЧУРУКТА: Израильдиң эжелеп алган дешискээрлерин-де бүгү улустуң тура халыышкынnары үргүлүлевишаан. Иордан хемниң барыын эринде дескеннериниң лагерьле-ринде, Газа секторунда израиль шаажылакчылар-биле палестин чурттакчы чонуңуң аразында месилдежишкин-нер болуп турар.

СЭТА-ның фотохроникказы.

Көдээниң социал айтырыглары

ДӨКҮЛЧЕК БАЖЫҢНАРЛЫГ СУУР

Таптыг-ла беш чыл бурунгаар О. Шынаага чораащ, очерк бижээнимни сактыдыр мен. Ынчан «О. Шынаа» совхоз тургустунга-ла үр болбаан, ынчалза-даа хире-шаа-биле бут кырынга туруп кел чыткан. Ажыл-агыйның экономиказын коон сонгаар бижыктырарының дугайында чугааны тускай эртемниглер-биле кылган мен. Үжен чылдарда каскан, ынчалза-даа ажыын бербээн Чеди-Кара-Бугазын бадырар, хой ажылдыг совхозка эвээш-биче-даа бол чер ажылын хөгжүдер, мал чемин тарыыр, саар инектиң сүтүгүн чедип алыр —О. Шынаанаң чонунуң күзел-бодалы-ла мындыг турган чүве ийин оң.

Ам Орукку-Хемден сут О. Шынаа суурже чыраалаадып бады келген. Бута-сумунуң шынаа талазында ажыглап болур черлер чыпшаан. Ынча чылдар эрте берзе-даа ажыл-агыйның экономиказында онзагай өскерлиишкиниер чок. Сут-бараан фермазының инектериниң саны-даа өспээн, чылда бир инектен сагган сүт дөрт чүс литр...

«Чеди-Кара-Бугазын кандыг соруглга-биле бадырып алган силер?» — деп, совхоз директору М. Эртине, партком секретары К. Биче-оол, профком даргазы М. Түлүштен айтырдым. «Суурнуң чаагайжыдылгазынга, огород сайзырадырынга хереглээр дээш» — деп, удуртукчуларның харыызы чаңгыс.

Кедергей эки соруглга. Өртен чок, чай болурга ымыраа имилеме, кыш болурга, мурнуу үктен каккан чывар сыыладыр үрүп турар дээрден башка чүү-даа чок ээн шынаага, амгы үениң телевиледи-биле туттунган бажыннар бичии када чыскаалыкшан оран болгай. Ынчалза-даа бот-боттарындан ылгалышпас бажыннардан өске чүү-даа чок, харын-даа чыл келген тудум чуртталга бажыңнарының көрүш чогу кончуг апар чыдар.

Чеди-Кара-Бугазын эвээш эвес чарыгдалды үндүрүп тургаш, бадырып алган-дыр. Ам оон ажыын көөрү арткан. Ону суур бажынга экелгеш, хемче дедир чайыпкан. Суурнуң кудумчулары-биле бадып, бажың бүрүзүнге чеде бээр кылдыр кылырынга ам-даа ажыл хөй. Чүге дээрге, О. Шынаа шынаа чоогунда, шала-иемдик черде турар. Бир эвес бута суун кайы-хамаанчок суурже сула салыптар болза, иштики кудумчуның бажыңнары чиндиңээштей берип болур. Ынчангаш, ону кудумчу канализациязының бөдүүн аргазы-биле ажыглаза эки.

О. шынаажылар каш чылдар манап келген күзелин ам-на чедип алган. Суурнуң чаагайжыдылга айтырыы бо частан эгелей бээри чугаажок боор. Ынчаарга херимнери буступ калгылаан, оон иштинде чүгле хүл, шлак долган бокту орунга ногаа, чимис коступ кээр ужурлуг.

Тестиң алдыы ужунда шынаа, Успа-Хөлдүң ыйгылаажы — Таңды-Ууланың мурнуу талазында эң-не изиг черлериниң бирээзи. Маңаа чай шала орайтады дужери ийин. Хөрзүн база эки эвес. Ынчалза-даа мында шала шык чоогунда бажыңнар картофельди тарып, оон багай эвес дүжүттү ап турар.

О. Шынаада ногаа тарып турар өг-бүде чаңгыс-даа чок. Помидор, огурец, көк согуна, капуста, морковь болгаш өске-даа ногаа аймаан маңаа канчаар-даа өстүрүп ап болурунуң бүгү аргалары бар. Ол талазыбиле чонда дуржулга чок. Өөренир, өөредир апаар. Ажыл-агыйда тарылга шөлүг чок болганда, суурда саар инек фермазының өдээ кайда-даа ажыглал чок чыдар. Ону парник кылгаш, огурецти, арбузту-даа бажың бүрүзүнге өстүрүп ап болур.

О. Шынаа чайын недергей изиг, ымыраалыг болгаш, маңаа кандыг-даа мал тудары тергини берге. Чүгле эвээш өг-бүле мында саар инектерин чайын тудуп эгелей берген. Чай-даа, кыш-даа чок чон мында сүт чок амыдырап олурар. Школа, уруглар албан черлеринде, эмнелгеде, суурнуң столоваязында картофель безин чок. Бо чылын аңаа чартык ай чурттааш, ол бүгүнү көрдүм. Чүгле мал продуктулары-биле аштанып-чемненир, ол чаңчылывыс деп бодалдан ушпуп, сууржуң амыдыралдың негелдезинче чүге черле кирер хөңнүвүс чогул? Амыдыралдың байдалын экижидип алыры чүгле кижилерниң бодундан хамаарыжыр. Бир эвес О. Шынаага огород, сад ажылын сайзырадыр чүве болза, ол ийи салдарны чонга чедирер деп бодаар мен. Совхозта сезонныг ажылдарның хемчээли кызыы. Кижи бүрүзүн ажылга хаара тударының база бир аргазы бо эвеспе? Ам кайда-даа кооперативтер тургустунуп эгелээн. Чеди-Кара-Бугазының баткан үнүнга кулактардан үндүрүп, аңаа картофель болгаш өске-даа түүлдерни тарыырын чедип алза! Чижээлээрге, мында ортумак школа дижик. Оон чоогунга өөредилге-бүдүүлгө бригадазын тургузуп алырының бүгү аргалары бар. Чүгле күзел, түткүл херек. Бодунуң кылып турар ажылын саарлырын школа коллективи бодаар ужурлуг.

Ажыл-агыйда агроном кижи чок. Чер ажылы көңгүс чоруваин турар болганда, аңаа ындыг кижиниң херээ чок болбайн. Ынчаарга эвээш-биче-даа бол, чер ажылын хөгжүтпеске, совхозтуң экономиказы чаңгыс черге таптаашкынга турарын районнуң агроүлетпүр каттыжышкынының харыысалгалыг кижилери эскербейн келгени элдептиг.

Нинтиниң ажыл-агыйы бile чонуң дузалал ажыл-агыйын бижыг холбаштырары ажыктыг. Бир эвес «О. Шынаа» совхоз ногаа аймаан эгелээринден арай «сестир» хире болза, чон ортузунга ону чедип алырынга дузалы катса. Кижилер ук ажылды боттарынга кылып өөренип алгаш, оон соонда ниитиниң ажылынга удам сайзырадыр болгай. Ады баштай совхозка өгбүле, кооператив аргазы-биле бригада, звеноларны тургузуп, ногаадан өстүргеш, чонну аңаа өөредирин чедип ап болгай.

Успа-Хөл ыйгылаажы мээң төрээн черим. Аңаа ногаадан аңгыда, чимисти база өстүрүп болур чер. Инек-карааның кандыт-даа сорттарын, малинану (мыжыраш-кат), яблонянық, сливаның, вишняның эрте бижар сорттарын, раветкаңы маңаа остүрер болза, багай эвес дүжүттү бээр.

Аңаа чоруп тура, совхозтуң тускай эртемниглери-биле ужуражып, кодээге социал амыдыралды экижиндериңге интеллигенцияның киржилгезиниң дугайында чугаалажып көрдүм. Чоп ортузунга чүгле тайылбыр аңгылы-биле кызыгаарланмайн, боттары хол-биле тудуп өөредиринге чедир хемчегларни бо чылын алыр хевиңү кижилер аңаа плореткен, Совхоз директору Моңгүн-оол Эртине, партком секретары Кара-оол Биче-оол, профком даргазы Маадыр-оол Түлүш олар бир демниг ажылдап, бистиң көдээ черлерде чыдып каап турар база бир айтырыбысты үзе шинтпирлээриниң хемчээн алыр сорулгалыг улус болду. Суурда хереженнер чөвүлели көдээ Советтиң удуртулгазы-биле ук ажылды черле амыдыралга боттандырар боор.

Республиканың чамдык районнарының чурттакчылары Кызылга келгеш, садыглардан ногаа садып алгаш чанарлар. Шынында хоорай улузу көдээ чурттакчыларның өстүрген ногаазының артыкшылыын садып чиир ужурлуг. А бисте байдал көңгүс дедир.

Мээң бо көдүрүп турар айтырыым чамдык кижилерни «шугулдады» бээр база чадавас. Оон черле ажыы оолдар болгаш уруглар хаактар туткан, спортчу чиик хевин кедипкен, ярак-узак маршрутче чоруптарынга белен, оорүнүң мурнунда омак-сергек тыскаалыпкан турганнар.

Баштай аңаа школа директору М. Эрес-оол кросстун маршрудун болгаш аңаа чугум кымнар киржир дутаймында дужаал номчаап, спортчу дадыгылганы бадыткап, узун болгаш белен эвес аян-чорукче үнгеш, төрээн школазынче чедишкиниг, амыр-менди ээп кээрин башкылар коллективиниң мурнундан ол күзээн. Оон соонда республиканың башкылар билия бедидер инстнтудунуң эге шериг белеткелиниң талазы-биле методизи О. Отук-оолга сөс берген. Кижиниң кадынга-даа, периг-патриоттуг кижизидилгете-даа спорттуң ажык-дузазының дугайында кысказыбиле ол чугаалаашкын, бот-боттарындан чыда калбайн, узун оруктуг торлуш чок шалыпкын, эп-демнинг эртерин күтат (боду-биле), шериг биледи азы кижир бижидилге хереглелеп, сөөлгу ажылдап турган азы өөренип турган черинден (албан эрттирип турган черинден) бүдүүлге болгаш партия-комсомол характеристиказы, 4х6 см. хемчээлдиг бөрт чөкка 4 фоточурук. СЭКП азы ВЛКСМ хооркомунуң, райкомунуң өөредирил-биле чоруткан бижин.

Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң кадрлар килдизинден киреринң шылгалдазарын дужаары-биле бижик алганнарга Кызыл хоорайдан өөредилге черинің турар хоорайынга чедир чоруурун болгаш оон дедир келирин халас.

Конкурс эрткен кандидаттарны дыңнакчылар кылдыр кирер санаар болгаш халас чемгерер, ишик-хеп-биле болгаш общежитие-биле хандырар. Оон аңгыда, айза 40 рубль хемчээлдиг стипендия бээр.

Айтырыгларыңы Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң кадрлар килдизинде № 107 кабинеттен тодарадыр, телефону — 92-2-55.

ОЛИМПИАДАНЫҢ ХҮН ДЕМДЕГЛЕЛИ

Чалыынарлыг даглар бүргээн улуг эвес хоорайжыгаштa — Кэлморда Олимпиаданың киржикчилериниң маргылдаалары уламчылавышаан. Воскресеньеде аңаа хаакчылар маргышкан. Ынчан 4х5 километр хемчээлдиг эстафетага совет хаакчылар тиилээн. Москвачы Светлана Нагейкина, ленинградчы Нина Гаврылюк, Ижевск чурттуг Тамара Тихонова болгаш Москва чоогунуң төлээлекчизи Анфиса Резцова олар бо маргылдаага түгле тиилеп алган эвес, а харын ийиги черни ээлээн Норвегияның командазын 1 минута 49 секунда мурнаа келгеннер. Шак ыындыг улуг маргылдаага од кончуг хөвар болдур тавармла-дыр. Бистиң командавыстың үези — 59 минута 51,1 секунда. Хүлер медальдың эзлери — Финляндияның спортчулары болган. Оларның үези —1 шак 01 минута 53,8 секунда.

Үстүнде адаанмыыс дөрт хаакчыдан түгле Нагейкина Олимпиадага бир дугаар киржир турар. Ындыг-даа болза, ол бодунуң командазынга артыкшылдыг үени берип шыдаан. А арткан спортчулар спорттуң бо хевирикге аңгыаңгы үелерде делегей чемпионнары болуп турганнар. Бодунуң эштериниң ужуктан каан оруун соолгу этапка доозар чаңчылдыг А. Резцова 1985 болгаш 1987 чылдарда делегей чемпионну атты чедип алган турган.

Маңаа бир демдеглеп каар чүве болза, Олимпиаданың болуп эрткен беш программазының дөртүнге совет хаакчыларның тиилээни болур.

«Овал» катокка конькижилер маргылдаазын дооскан. 28 харлыг швед Томас Густафссон амгы Олимпиаданың ийи дакпыр чемпионну болган. Ол баштай 5000 метр хемээлге чемпионнаавш, эрткен воскресеньеде 10.000 метрге кыпга-даа аштырбаан. Соолгу дистанцияга ол база-ла делегей рекордун тургускан. Оон үези —13 минута 48,20 секунда болган. А бистиң конькижилеривис бо удаада база-ла шаңналдыг черге четпейн барган. Оларның эң-не «дүргени» алдыгы черни ээлээн. Ол болза Москва чурттуг Юрий Клюев-тир. Бистиң конькижилеривистиң Калгарите чедишкини шоолуг эвес — бир алдын, бир хүлер медаль.

Боттарының баштайгы тапшыларын 14 чурттуг фигуристери «Стэмвид коралл» катокка күүседкен. Ыяаш-ла күүседир ийи тапшының соонда делегей чемпионнары Наталья Бестемьянова биле Андрей Букин өске спортчуларны мурнай берген. Ийиги черде база-ла совет спортчулар —Мария Климова биле Сергей Пономаренко.

«Б» бөлүктүң хоккейжилериниң түңнел оюннары улуг сонуургалы болдурган. ССРЭ биле ЧССР-иниң база ГФР биле АКШ-тың командалары ойнаан, ССРЭ-ниң шилиндеп командазы баштайгы минуталардан-на эки ойнаан, чехтерни 6:1 санга уткан.

ГФР-ниң командазы база эки ойнаан. Олимпиаданың ийи дакпыр чемпионуу — АКШ-тың командазын 4:1 санга тиилээн. Австрияның болгаш Норвегияның хоккейжилери ужуражылгазын хайыы дооскан. Оларның саны —4:4. Түңнел оюнче бистиң командавыс кирген.

(СЭТА-ның тускай корр.).

УРУГЛАР САДЫНДА

Өвүр районуң «Кызыл тук» совхозунуң «Челзөө» уруглар садынга кире бээрге, оон ишти кезээде чылыг, чырык, арыг-силиг. Уруглар-ның душтарында өзлериниң аттарын бижээш аскан, орунар шүпту дутаарлыг. Ойнаа-трактары аянныг кылдыр эмгелеп салган. Уруглар садында 45 чаштар өскүп турар. Оларны хар-назы айны-биле 3 белукке чарган. Уруглары бүгү чүүлдер-бile хандырып турары эки. Садиктиң дашында уруглар часын, чайгы, кышкы үелерде ойнаар шолчүгештер бар. Уруглар садының эргелекчизи комсомолдуу кыс Светлана Даш-ооловна Саая урут-дар аразында өзөн хей чыл ажылдап келген коллективти билдиклиг удуртуп турар. Уруглардың кадыкшыл байдалын эмчилер хүн бүрү хынап ап турар. Коллективте кижизидикти башкылар Татьяна Успун, Нина Ооржак, нянялар Калдар Ооржак, Нина Ооржак, повар Шүжүкмаа Сат, одакчы Дозулдай Ооржак оларны ада-иелер хүндүлээр, мактаар. Коллективти дүрүзедип турар чаңгыс айтырыг бар, уруглар садының бажыңы бичии болуп турары. Чаа, делгем, хой оруннуг уруглар садын тударынга негеттинип турар.

Кызыл-оол САТ.

АЖЫКТЫГ БОЛУР

Чоокта чаа районуң улус өөредилге килдизининң болгаш комсомол райкомунуң организастааны семинарга районнуң школаларының 8-10 класстарының держинчилер отрядтарын турускан. Ол ышкаш 5-7 класстарга милициянның аныяк оцуктериниң составын школа бүрүзү сонгуп алган. Иштики хереглер килдизиниң назы четпестер херээниң талазы-биле инспектору Л. Шижээ лекцияны кылгаш, оларның кылып чорудар ажылдарын тодарадгай чугаалап берген.

Районуң өртке удур камгалал инспекциязының начальнигы, капитан А. Хомушку школаларда өртке удур эки тура дружиналарының ажылының дугайында делгерешкей чүве чугаалаан болгаш өртке удур камгалалчеринге аныяк оцуктеринге кежигүн билеттерни тывыскаш, хөрек демдектерни берген.

Кудумчу шимээшкинииң талазы-биле инспекторларның аныяк оцуктериниң дружиналарын база-ла ол семинарга тургускан. Анаа хамаарышкан лекцияны КАИ инспектору, улуг сержант К. Түлүш номчаан. Семинарга ол ышкаш аныяк кызыгаажылар отрядтарын база тургускан.

Мындыг янзылыг семинарларны өй-өйлеп арттирип турары өөреникчилер аразынга өөредилге-кижизидилгелиг ажылдар чорударынга, өөреникчилерни школачы чылдардан эгелээш активчи, хой-нинтичи болурунга чаңчыктырарынга база ол ышкаш оларның эки өөренирингe корум-чурумнуг кылдыр кижизиттинерингe ажыктыг болур.

Өөлет ЧИЦМИТ.

МАСТЕР ЧАЛААР БЕ...

1990 чылда делегей чемпиону Гарри Каспаров-биле ойнаар эрге дээш кордакчылар маргылдааларының база бир чадазы өрткен. Канадада Сент-Джон хоорайга болган маргылдааның түңнелдери совет шыдыраачыларга багай болган деп совет болгаш даштыкы-даа солуп, сеткүүл, специалистер санап турар. Шынап-ла, Рафаэль Ваганян, Андрей Соколов, Валерий Салов дээн шыырак гроссмейстерлеривис удурланыкчыларын ажып шыдавайн барган. Артур Юсупов харын чаңгыс команда-дан эжи Л. Эльвести утка-ан.

Бистиң шыдыраачыларывыска көөрге Англиядан Н. Шорт-биле Л. Спилмэн боттарының удурланыкчыларын чииги-биле удуп ап, ол чурттуң шыдыраага сөөлгу үеде чедишкиннерин таварыла эвес деп чүвени бадыткаанар.

1987 чылдың сентябрь айда «64— шыдыраа» деп сетküүлдүң 17-ги номеринде олар РСФСР-ниң болгаш Грузин ССР-ниң алдарлыг тренери Марк Дворецкийге интервьюзунга ол чедишкиннериниң чамдык чылдагаанарын айытканнар. Найджел Шорт сөөлгү 15 чылдарда шыдыраа сайзыралының чурттунда улуг базымны кылганын бирле дугаарында аныяк шыдыраачыларны шилиринiң, олар-ны маргылдааларга киришкиреринiң чүрүмүн экижиттиринiң калбаа-биле ажыглап турарын кичээлди бүгү талазы-биле сайгарарының дүржулгазын ийи чыл ажыглап турар. Аңаа үндезилеп сайгарылганы кылган соонда, башкылаашкынның эки талазы, кичээнгей салыр ужурлуг четпестерн тодараттынып келир.

Класстар ийи эвлчегде өөренирин түрээ-даа, 300 ажыг өөреникчи 20 ажыг бөлүмде, секцияда сонуургал аайы-биле хаара туттунган. Аңаа районнуң Культура бажының, спорт залын база ажыглап турар бис. Өөреникчилериниң янзы-бүрү эртемнерге күзел-чүткүлүн барымдаалап, 8-ки классчылары орус дыл, математика эртемнерин хандыр өөренир кылдыр ийи класста тускайлап чарган.

Школада эртемнер аайы-биле дериттинген он беш кабинетте кол-кол көргүзүг материалдары, техниктиг херекселдер бары өөредилгеня чорударынга улуг идиглиг.

Раиса ДОНГАК,
Борбаанай САЯЯ,
школада өөредилге эргелекчилери.

ЧААРТЫЛГАЛАР

Бистиң Мугур-Аксы ортумак школаның башкылары уругларга быжыг билиг бээр, кижизидилге ажылын чогаадыкчы ёзу-биле чорудар дээш, чаа-чаа дилээшкиннерни кылып турарлар.

Амгы үеде 50 ажыг башкы кичээлдерни ажык кылдыр чарлаан. Эртемнер аайы-биле тургустунган методиктиг тос каттыжышкынның кежигүннери башкыларның кичээлдеринге олурушкаш, оон коллективтиг сайгарылгазын кылыры чаңчыл апарган.

Бистиң башкыларывыс Красноярск крайның школаларының кичээлдеринге деп санап турар. Ол ышкаш дыштанып хүннер таварыштыр эртип турар ажык маргылдааларга кижи бүрүзү киржир эргелиг. Аңаа бир кижиле хүнде 3 салыг ойнаар. Суббота, улуг-хүнде шупту 6 салыг. Ол маргылдаалар, ылаңгыя арга-дуржулга чедип алырынга, чугаажок улуг дузалыг.

Спортту чон ортузунга сайзыраңгайжыдарының ажыктының англи шыдыраачыларның көргүзүп турары бо. Совет шыдыраа школазының туружу бижыг-даа болза, англи шыдыраачыларның арга-дуржулгазын өөренип көрзе деп бодаар мен. Ынчангаш бистиң Тывага шыдыраа сайзыралын бичии оолдар аразынга тайылбырлаары күзенгир.

Сөөлгү үеде «Шын» солуң бо айтырыгже улуг кижээгейни салып турары ооруңгур. Чижээ, эрткен чылдың ноябрь айда бо одуругларның авторунуң «Шыдыраа чүге сайзыравайн турарыл» деп чүүлүнде аныяк шыдыраачылар чүге чогуп, шыдыраанын республиканга сайзыралының багайын чамдык барымдаалар-бile е үндезилеп бижээн болгай. Ол чүүл үшеи соонда, декабрь айда, республиканың эөлчеглиг чемпионадынга 42 эр кижи киришкен. Ол маргылдааның онзагай чүүлү аныяк шыдыраачыларның ковей болганы. Бирги черни хоочуи шыдыраачы Идам Сүрүң (Каа-Хем) алган-даа болза, аныяктарның төлээзи Орлан Моңгуш (Кызыл) ийиги черни ап, республиканың 4 дакпыр чемпиону Леонид Моховту 3-кү черже кызыпкан. Орландан өске аныяк шыдыраачыларның дээрези он бирги черни алганы оожургаар эргени бербейн турар. Чоокку чылдарда С. Севен, А. Хертек, (Ак-Довурак), Н. Норжунмаа (Тожу), О. Сарыглар (Чөөн-Хемчик), С. Куулар (Сут-Хөл) олардан чедишкиннерни манап болур деп идегел улуг.

База-ла «Шын» солуниуң арынарынга хоочун шыдыраачы Монгуш Бора-Хооевич Кенин-Лопсан шыдыраанны сайзырадыр дээш, өске черден мастер кижи чалаашаңаа чурттаар, ажылдаар байдалды тургузуп бээрин саналдаан болгай. Ол болза, өске улуг хоорайларда ажыттаттынып турар бир аргадыр, ында эки тала хөй. Ынчалза-даа бо дугайында бодумнуң бодалдарымны тугаалаксадым.

Спортка мастер ат чедип аары белен эвес. Ылаңгыя шыдыраага: ында спорт, эртем, уран чүүл холушкан дээрэя аңаа эвес болгай. Ону чедип алырынга чүгле төрүмелинден чаяаны эвээш. Хөй чыл иштинде белеткел херек болгай: ниити эртемниң культуразын бедидеря, күш-культурга-биле мага-бодуң дадыктырары... Ол ышкаш маргылдааларга киржип, арга-дужулга чедип аары тугула. Бо бүгүнү чедип аар дизе, аныяк кижиден хүн бүрүде бодун сайзырадыр ажыл негеттинип турар.

Улуг шыдыраачыларның намдарын номчуп орарга, олар аныяанда дыка-ла хөй бергелерни эрткен боор-дур. Ылаңгыя шыдырааны амыдыраар мергежил кылдыр шиляп алганнар.

Баштайгы совет гроссмейстерлериниң бирээзи Александр Котов инженериин дипломун алгаш, элээн аяылдаашаш, шыдыраа-биле инженер ажылын холбаарга берге боорга, «30 харлыымга чедир шыдыраага ат чедип албас болзумза, улаштыр инженерлээр мен» деп сорулга салган турган. Ол Пионерлер бажыңынга шыдыраа белгүмү эрттирер ажылче (акшаны инженерге кайын чедер) киргеш 1-ле чыл болганда, гроссмейстер болган.

Өске черден мастер чалаавайн, Тываның иштинге ону белеткеп аар боллувусса, кайы хире чоргаарачыг-дыр. Ынчан шыдыраанның ёзулуглa массалыг апаарры магат.

Ынчангаш республиканың Спорткүркомитеди чылдыңа күш-культура институттарының шыдыраа факультетлеринче аныяктарны өөредип чорудары-биле шүүлде оюнларны эрттирип, ол талазыбиле пропаганда ажылын чорудары негеттинип турар.

Бо дээрге мээң саналымдыр. Өске номчукчуларның бодалдары түү ирги?

Мерген АНАЙ-ООЛ.
Улуг-Хем район.

УЗУН ОРУК-БИЛЕ

Совет Армиязының болгаш Шериг-Далай Флодунуң хүнүнге турасхаатkан массалыг кросстуң республиканга организастаан турган болгай. Аңаа Барыын-Хемчиктиң Шекпээр ортумак школазының үстүкү класстарының өөреникчилерн база киришкен.

Шекпээр ортумак школазынга байырлалдыг шугум чыскаалы болган. Үжен ажыг оолдар болгаш уруглар хаактар туткан, спортчу чиик хевин кедипкен, ярак-узак маршрутче чоруптарынга белен, оорүнүң мурнунда омак-сергек тыскаалыпкан турганнар.

Баштай аңаа школа директору М. Эрес-оол кросстуң маршрудун болгаш аңаа чугум кымнар киржир дутаймында дужаал номчаап, спортчу дадыгылганы бадыткап, узун болгаш белен эвес аян-чорукче үнгеш, төрээн школазынче чедишкиниг, амыр-менди ээп кээрин башкылар коллективиниң мурнундан ол күзээн. Оон соонда республиканың башкылар билия бедидер инстнтудунуң эге шериг белеткелиниң талазы-биле методизи О. Отук-оолга сөс берген. Кижиниң кадынга-даа, периг-патриоттуг кижизидилгете-даа спорттуң ажык-дузазының дугайында кысказыбиле ол чугаалаашкын, бот-боттарындан чыда калбайн, узун оруктуг торлуш чок шалыпкын, эп-демнинг эртерин күтат (боду-биле), шериг биледи азы кижир бижидилге хереглелеп, сөөлгу ажылдап турган азы өөренип турган черинден (албан эрттирип турган черинден) бүдүүлге болгаш партия-комсомол характеристиказы, 4х6 см. хемчээлдиг бөрт чөкка 4 фоточурук. СЭКП азы ВЛКСМ хооркомунуң, райкомунуң өөредирил-биле чоруткан бижин.

Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң кадрлар килдизинден киреринiң шылгалдазарын дужаары-биле бижик алганнарга Кызыл хоорайдан өөредилге черинiң турар хоорайынга чедир чоруурун болгаш оон дедир келирин халас.

Конкурс эрткен кандидаттарны дыңнакчылар кылдыр кирер санаар болгаш халас чемгерер, ишик-хеп-биле болгаш общежитие-биле хандырар. Оон аңгыда, айза 40 рубль хемчээлдиг стипендия бээр.

Айтырыгларыңы Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң кадрлар килдизинде № 107 кабинеттен тодарадыр, телефону — 92-2-55.

Редактор
В. С. ШАРАВИЙ.

Агаар

Республикага булуттаар, аязыр. Чамдык черлерге шоолуг эвес хар чаар. Хат кошкак. Агаар дүне 26—31, чамдык районнарга 18—23 градус соор. Хүндүс 15—20, чамдык районнарга 6—11 градус соор.

Кызылга шоолуг эвес хар чаар. Хат кошкак. Агаар дүне 26—28, хүндүс 16—18 градус соор.

Автоуруктарга костуру эки.

САДЫГ МИНИСТЕРСТВОЗУНУҢ МАТЕРИАЛ-ТЕХНИКТИГ ХАНДЫРЫЛГА КОНТОРАЗЫНГА склад эргелекчизи, кладовщик, материалдыг болуктүң бухгалтери, склад ажылдакчызы херек. Шалыңды шак-уе барымдаалап шаңналдыг төлевир дуутаар бээр.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Депутат кудумчузу, 2 — А, телефоннары — 2-67-71, 2-66-90.

Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи М. А. Рамазановаңың чогаадыкчы отчёду 1988 чылдың февраль 26-да Кызылдың уран чүүл училищезинге болур.

Эгелээри 19 шакта.

Кино

ФЕВРАЛЬ 24-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: Мульт-сборник 9.20, по заявкам зрителей: **«Бродяга»** 10.40, 13.50, 17.00, 20.10, бичии залга: **«Фантомас»** 9.00, 12.10, 15.20, 18.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Невеста подземного принца»** 9.40, **«С чертями не шутят»** 11.20, 13.10, **«Профессия гордая моя»** клуб 15.00, **«Полёт над гнездом кукушки»** 17.20, 20.00 шактарда.

«КАА-Хем» **«Единожды солгав»** 15.00, 17.20, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Короли шутки»** 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

Телевидение

ФЕВРАЛЬ 24-ТЕ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута», 8.30 —XV кышкы Олимпиада оюннары. Биатлон. 10 км. 10.05 — Хөглүг старттар. 10.50 — 11.00—Медээлер.15.20 — Медээлер. 15.35 — «Эртемнин база күш-ажылдың эвилели». «Великополье» телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.05 — «Дугуйлар кырынга өлүм». Арагалаар чоруктуң хоразының дугайында док. фильм. 16.15 — Төөгүнүң арынары. Төөгү болгаш патриотизмни кижизидери. 16.45 — «Эжин, музыка». 17.35 — «Совет Эстония. Чаартыышкынның хрониказы». Телефильм. 18.25 —Бөгүн делегейде. 18.45 — XV кышкы Олимпиада оюнары. Хаак маргылдаазының ийи хевири. Трамплинден шураашкыннар. Коньки спорту. 3000 м. Хереженнер. Фигурлуг чуңгулаашкын. Хостуг танцы. 21.00 — «Ye». 21.35 — «Викторна». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 23.00—23.20—Бөгүн делегейде.

ИПИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Андрей Тимофеевич Болотов, азы XVIII чүс чылдан чагаалар». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Музыка. 4 класс. А. П. Бородинниң музыказында маадырларның овур-хевирлери. 9.05 — Немец дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарына. Ортбүле аммыдыралының этиказы болгаш психологиязы. Кижилер аразында харылзаалар. 10.35; 11.35 — С. Музыка. 2 класс. Э. Григ. «Пер Гюнт». 11.05 — Немец дыл. 12.05 —«Старшина». Уран-чечен фильм. 13.30 — «Хоорайлар болгаш кижилер». «Витебск». «Душанбе — ол дээрге понедельник». Телефильмнерниң баштайгы көргүзүү. 14.00 — Медээлер. 14.10 — 15.20 — «Баштайгы өөрүшкүлер». Үш сериялыг уран-чечен телефильм. 1-ги сериязы.

КЫЗЫЛДАН

18.05 — «Орус дылды өөренип тур бис». Национал школаларның 1-ги класстарның өөреникчилеринге телешкола. 18.25 — Уругларга фильм. 18.45 — Делегей байдалының дугайында беседа. 18.55 — Телефильм. 19.15 — «Азия төвү. Үндүрүлгеде: Медээлер. «XIX Бүгүэвилел партконференциязынга уткуштур». «Бот-орулга-чарылга: хүнүнүн боттуг чүүлдери». 19.45—Медээлер. 19.55 — Чаргалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — ССРЭ-ниң Күртелерадиозунуң орус ырының Үлегерлиг ниити ырының концерти. 21.00 — «Ye». 21.35 — Совет Армияның Төп Бажыңынга поэзия кежээзи. 22.50 — 23.25 — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15—Ритмниг гимнастика. 18.45 — «Кижи болгаш компьютер». Телефильм. 19.00 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы» 19.45 — Док. фильм. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Эң биче гном».

Адресивис: 667000 Кыызл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизининң 3-26-82, совет тургузут килдизининң 3-37-11, үлетпүр килдизининң 3-36-73, чагаа килдизининң 3-39-03, культура килдизининң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизининң 3-41-16, социал айтырыглар килдизининң 3-41-25, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41, солуң келбейн барганда 2-32-75-те долгаар.

Чыыда 300 хатап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солуниуң индексиэ 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күүгүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1

Чагыг № 2669. ТС — 00020.

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 47 (13647) | 1988 чылдың февраль 25, четверг | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 4 3 көп.

ЧОГААДЫКЧЫ, ЧАА ЁЗУ-БИЛЕ

Эрги стильден, аргалардан чайлаар

Партия ажылының стиль, методтарын эде тургуспайн, амгы үениң чугула айтырыгларын шинтпирээри болдунмас дээрзин СЭКП-ниң XXVII съездизин айыткап, партийжи удуртулгага чүгле политиктиг аргаларны шиңгээдип ажыглаарынче партия комитеттерин угландырган.

Ажылдың чаа стилин чүткүлдүг шиңгээдип ажыглаарында, ону калбартып пептередиринге партия органнарының удуртукчулары, илаңгыя бирги секретарлар кол рольду ойнаар ужурлуг. Оларның шинтпирлиниден, үениң негелдезинге дүүлүг ажылдан билиринден, кижилер аразында боттарын канчаар ап чоруурундан түс черде партия ажылының шынарлыы, дээштин, түңнелдин дорт хамаарыжыр.

Эде тургустунуушкунуңуң негелделеринге дүүштүр чогаадыкчы ёзу-биле ажылдап, партийжи удуртулгага чамдык эки чүүлдерни боттандырып турар удуртукчулар бисте бар. Чижек кылдыр СЭКП Каа-Хем райкомунуң бирги секретары В. А. Бакулиниң ап көрээли. Ол өскелерден чүүң-биле ылгалдыгыл? Хөй чылдарда партия ажылынга ажылдап келген дуржулгалыг удуртукчу болуруудан ааңыда, ол кижилер-биле сырый харылзаалыг ажылдаарынче чүткүлдүү, олардың санаа-оналдарын дыңнап, өөренип, барымдаалап билирэ, бодунга база өскелерге негелделин-биле ылгалдыг.

Партия Бай-Тайга райкомунуң бирги секретары А. С. Дембирел, идеология талазы-биле секретары С. А. Саая чон ортузунга кижизидилге ажылын күштелдиргенче, ажыл-агый удуртукчуларын, хөй нинти организацияларын олче бүрүн хаара тударынче, чоннуң культурлуг дыштанылгазын шынарлыг организастаарынче, ук ажылдарның чаа арга-хевирлерин дилеп ажыглаарынче эвээш эвес кичээнгейлиг салып турарлар. Ол мшкаш чижектер өске-даа черлерде бар.

Ынчалзажок партияның хоорай, район комитеттеринің секретарьларының хөй кезии чогаадыкчы дилээшкиннерже, ажылдың чаа стилип, арга-хевирлерин шиңгээдип, сайзыradып, пептередиргенче чүткүлдүг чоруун ам-даа чедир көргүсшейн турар. Харын-даа оларның чамдыктары дужаап-албадаар, бюрократсыг, күрүне, ажыл-агый органнарының дөрт кылыр ажылын болуур, холгаарлаар азы кабинетке олуруп алгаш, ол-бо черлерже телефон долгап, хөй сан-медээлер чып, саазын-биле ажылдаар стилинден мынчага чедир ойталаваан. Ол дугайын үоокта чаа эрткен пленумнарны белеткеп турганының үезинде коммунистерден, ажылчы чондан киржээн хөй санныг чагаалар, анкеталарга харылар, партия активи-биле ужуражылгалар үезинде болган шүүлгүүледдиг саналоналдар, илеткелдерде кирген аналиэтер бадыткап турар. Олардан чамдык олуруглар «Партия райкомунуң секретарьлары ажыл-агый удуртукчулары-биле харылзаалыг. Ол СЭКП райкомунуң бирги секретары Ю. А. Чихачевка база хамааржыр. Ажыл-агыйларга келгеш, партия ажылын, партком секретарының канчаар ажылдап турарын сонуургап көөрүнүң ормунга, бир-ле дугаарында ажыл-агый удуртукчулары-биле чугаалажыр, ажыл-агый айтырыгларынче кичээнгей салыр боордур. А бистер оларның, райком секретарьларчының ажылының стиль, методтарын үлегерлеп алырын бодаар болгай бис..» — деп, «Ээрбек» совхозтуң партком секретары У. Бай-Кара партия Бии-Хем райкомунуң XI пленумунга саналынга чугаалаан.

СЭКП Барыын-Хемчик, Улуг-Хем, Овур, Тес-Хем райкомнарының бирги секретарьлары Б. С. Нурзат, В. С. Неделин, Б. Д. Монгуш, С. С. Куулар олар ажылының эргистиль, методтарын ам-даа кагбайн турарынга, суурларга сургакчылап келгеш, чүгле ажыл-агый айтырыглары сонуургап, совхозтар директорлары, кодээ Совет күүскомнарының даргалары-биле ужуражыр, хөй сан-медээлер негээр, ында партия ажылының канчаар чоруп турарын хандыр сонуургавас, харын чамдыкта партком секретары-биле безин ужурашпайн чорүй баар. Партия эге организацияларының секретарьлары-биле, бодүүн ажылчыннар-биле орта ужуражып, чугаалашпас, боттарының адресинге шүүлгүүлел хүлээп албас, чон ортузунга бодун ап чоруурун доңгун-ширинн, оон эртсе негелде-ле кылып тур мен хээш, эки-бак сөстер-биле кижилер чанчаар чоруунга ук районнарда партком секретарьлары О. Куулар, Э. Серен, Б. Натпит, С. Донгак дээш оскелер-даа хомудалып пленумнарга илереткеннер.

Бо дээрге совет, ажыл-агый органнарының, хөй-нинти организацияларының удуртукчуларынга долузу-биле бүзүревейн, оларның бот-изделкейин болгаш бот-башкарыыр чоруун базып, оларның харысалгазын, күүседикчи чурумун бедидеринің орунга, харын удам кудуладып, ону ам-даа улам-чыдап турарының херечензи-дир. Оон улаңындан чамдык ажыл-агыйлар удуртукчуларында азырадыкчы хөөннер, даанган ажылдың дээш харысалгага чок чоруу, эрги ёзу-биле хөй сан-медээ чыып, саазын-биле ажылдаарын ам-даа читпээн. Ылаңгыя көдээ ажыл-агый хөгжүлдезиниң организакчылары, технологтары болур хүлээлгелиг РАУК-түң хөй санныг даргалары, специалистери боттарының дөрт ажылын орта кылбайн, колдуунда-ла партия райкомунга, райкүүскомга хөй янзы сан-медээлер чыып бээр кижилер апарганын Бай-Тайга, Бии-Хем, Сүт-Хөл, Тожу болгаш өске-даа районнардан медээлер бадыткап турар. Ол дугайын Эрзинде «Нарын» совхозтуң директору М. Дүтер мынчаар чугаалаан: «РАУК-түң ажыл-агыйларга ажыы чок, чүгле медээлер чыырыга өйлежии турар 20 ажыг специалистери совхозтарының азырадыкчылары апарган».

«Коллективтиг керээже, ийи элчегліг ажылче шилчимир дугайында бир чыл ажыг үеде чугаалажып келдивис, мынчалза-даа шинчээн чүве чок. Бистериң кандыг санаашкыннар барымдаалап, канчаар ажылдарывысты кым-даа көргүзүп, тайылбырлап бербээн». Каа-Хем районда «Бүрен» совхозтуң саанчызы, СЭКП обкомунуң кежигүнү С. Анандының бо сөстери база үстүнде айтырыгга дорт хамаарыжыр.

Оон-биле чергелештир ажыл хүнүнде, шагында хөй улус чардыктырып, хурал-суглаа эрттирер чоруктарның чамдык черлерде ам-даа уламчылап турарынга ажыл-агыйлар удуртукчулары хомудап турар. «Мурнакчы» совхозтуң директору К. Л-С. Хертек партия райкомунуң пленумунга санаа бергеш, мынча дээн: «Хуралдаарывыс кончуг хөй-дүр. Ылаңгыя чайын, күзүн мал чеминиң белеткелининг үезинде янзы-бүрү хуралдар, чыыштар неделяда 3-4 чеде бээр. Райком-даа хуралдап-ла турар, райкүүском, РАУК-даа, контроль комитеди-даа хуралдап-ла турар. Ол хуралдарның соонда ол-бо даргаларга бичиңчи хуралчыгаштар эгелей бээр, мырнай кижи бажы ээдерел каар. Оон кадында, чамдыкта райкомунуң-даа, райкүүскомнуң-даа, илаңгыя РАУК-түң-даа хуралга чугаалашкан айтыргылары чиг белеткеттинген, үүрмек бол-гулаар. Хүлээп алган доктаал-шинтпирлериниң «үүселдези дээш контроль база кошкак». Совхоз директору К. Л-С. Хертек районда даргаларның сургакчылап турарынга доктаагаш, мынчаар чугаалаан: «СЭКП райкомунуң, райкүүскомунуң-даа аппарадының ажылдакчылары, оон киллдистер эргелекчилери болгаш инструкторлары совхозтарже сургакчылаарда 1-2 шак, улгатса-ла чүгле чартык хүн болуур-дур. Ийи-чаңгыс-ла кижилер хонуп дүжүп, ажылдап чоруур боор. Ол келгеш, чүгле бодунуң килдизинге хамаарышкан, кызыы айтырыглар шиңгээдирэ, ол-ду-ла чоруй берген. Чаш хураганнар турар кажаанның иштин арыглап, чугайлаан, иштин курагаткан. Хөөнүң кажаазы шык эвес. Аалынга четкенивис малчыннарның аразындан чаңгыс бо хойжу чаш хураган кажаазын белеткеп алган болду. Ол дээрге малчының дузалакчы кадарты бооп ажылдап турар уруу Антонина Хумбуннуң эрес-кежээ чоруу-дур деп, чамдык эштер тайылбырлады.

Ол-ла совхозтуң мурнакчы малчыны С.-Д. Д. Нимаанын хөөнүң 30-40 хирези ооллапкан. А малчын чаш хураган түдар кажаанны белеткеп албаан. Малчынны агартыптар хире чылдагаан бар харын. Ол кыштагга малчын бо кыжын бир дугаар келген. Кежүп чедип кээрге, сандаргай кыштаг болган. Чүрттелга бажыңынга калитал септелге хереқ. Ону совхоз хелир чайын кылыр. Кажаа төрүүр хойга таарыштыр шуут деритпин мээн. Малчынны мактанкы дег чүве база бар. Хураган тургузар шаараш үтек кажаалар эптээр ханалар-биле совхоз хандырбас боорга, эрги маңзылар дээш янзы-бүрү ыяш аймаан малчын-кодан иштинден чыып кежээлерде ханаларны бодуп кылып турар. Шак мындыг ында кылдынмаан ажыл кыштаглаашкынның чымыштыг үезинде кайбын четче кылдынар деп. Ындыг-даа болза, сеткилди өөртүп хелир фактылар-биле рейдиниң материалдарын таныштырып көрээли. «Нарын» совхозтуң малчыны А. Ч. Хумбуннуң кадарган чижектәп «Морен» совхозтуң хойжуу Х. Л. Оңгуданның аалынга база көрдүвүс. Бодуу бир дугаар чал хой кадарып турар-даа болза, оон кыштаандл байдал хөй чыл хойжулаан чамдык эштериниң кыштагларында байдалдан дээрези илдең болду. Чаш хураганнар тургузар шаараш кажааларны эрткен чайын кезип алганы чиңге шет, талдан кылып турар. Хой, хураганның тыныжының бузуун дээвиргге хыраалатпас дээш оон шыгын адаандан оруу тыртып үндүге бээр үзүн мяш хоолайны кажаа иштинче кирр, черге чартык метр четпес кылдыр кылган. Шагжаларны база чиңге шет, тал кезип ап, кылыр сагыштыг. Хүлер-оол Ламажапович, Серен-Доржу Доржуевич ышкаш малчыннарның бот-башкарлып ажылдаар чоруун деткип, оскелериң аразынга ол эгелээшкинин нептередир болза эки. Эки эгелээшкинин бар-даа болза, чаш хураганны ажаап алырынга хөй төрүл эгелегиже чедир белеп эвес болган деп оларны домей-де чемелээр апаар бис.

Кыштаглаашкынының эртип турарында четпестер колдуунда чаңгыс аай. Хөй кажааларын кышка багай белеткээн. Ханаларда дээвирде үттер, дыдыктар хөй. Кажаа үттүг, таар болган түдүм, оон иштин үлам хыраалаар. Эң ылаңгыя чазын хыраа эрээш, оон суу көрженге сиңип, кажаа иштин шыгыдар, ол чорук хой, хураганның сырыңылап аарыырын хойжулар, мал ажылының специалистери капчап билбес болду. Ханалар үттүг боорга, үт дужунга хонган хой соок салгынга таваржып дойлар, оон аарыыр болгай. Бо бүгүнү малчыннар, мал ажылының специалистери хөрекке албайн турар. Кышкы үеде хой хой бажын оскунуп турарының бир чылдагааны шында.

Чаш хураганнарны онча-менди камгалап алырынга төрүүр хой кадарып турар малчыннарның хөй кезии баш удур белеткенмээн. Кажаалар иштн, үтек кажаалар тудар ханалар чугайлаттынмаан. Чаа төрүттүнген хураганнар чугайлаттынмаан ханалар, онгача, шагжа чыл-гап, хемиринп, иштн аарып болтуун биле-тура, ону болдурбазы-биле белеткел ажылдарын чоруттаап. Хой төрүл эгелей бээрге, удур кылып турар.

Мал чеми «Нарын», «Морен» совхозтарның кәйызында-даа четчир хемчээлдиг белеткеттинмээн. Эң ылаңгыя тараа аймаандан кылган чем аймаан өске черлерден удур сөөртүп турар. Боос хойларга безин немелде чемни дыка кызамдап берип, чер оъткарып кадарбышаан. Ындыг турбуже малчыннарның хөй кезии сигення, көк-суланы черге тарадыр октап берип турар. Бо кыштаглаашкынга белеткелдиң бир кол негелдези шагжа, онгача-биле кыштагларны долу четчелээри дээрзин чугаалажып тураада, херек кырында күүсетпээн. Зооветспециалистер ол ажылды багай организастаап, малчыннар боттары-даа хемчег албаан. Мал чемин черге октап берип турарының чылдагаанны шагжа чедишпээри дел тайылбырлаар болдулар. Оны чөптүг тайылбыр деп болур бе?

Аалдарыгга чедип чораанывыс малчыннарның аттарры бо. «Нарын» совхозта Чыргал Сал, Кыргыс Чес, Серен-Доржу Нимаа, Эрес-оол Серен, Аракчаа Хумбун, Сергей Саны-Хоо. «Морен»-де Шой Чылбак, Чүлүү Хорлуу, Бегзи Ойдуп, Суге Балыр дээш оскелер-даа. Бо малчыннарның кыштагларынга чораан, үстүнде айткан четпестерни көрүп болур. Оларның адыгга кылган шүүлгүүлерин малчыннарның чамдыкызы шын деп хүлээп алыр хөөнүү чок. Бодунга болдур сагыш бар. Ак-Өлек деп черде кыштаглыг «Морен» совхозтуң аныяк хойжуу Шой Чылбак, оон дузалакчы кадарчыгы Авир Очур-оол райкүүском даргазының кылган шүүлгүүлелинге удурланыр улус болду. Бир эвес багай ажылдап турар болуувусса, хөөңгарны дедир хүлээп алынар дээр сагыштыг. Очур-оол Авир дээрзи бодунуң хууда 10 ажыг ангор өшкүлеринге совхозтуң ногаан сулазын ажы кажаада черже чада каап берип, чемгерип турар. Ол хирезинде ниитиниң малының азыралынче сагыш салбаан.

СЭКП Эрзин райкомунуң бирги секретары К. Моңгуш редакцияга харымызында айыттынган хемчеглер канчаар алдынып чоруттунганы үстүнде фактылардан илдең-дир.

Районда мал ажылының удуртукчуларыпдан «Кыштаглаашкынның мал-маганның байдалы кайдыгыл?» — деп айтырарывыска, «Чүгээр» — деп харылаар улус чорду. Арай бүзүрел чок чорук харыыда илдең. Харны хат хорттүктеп, хойларның буду тастаан дээрден башка, кыш «чымчак» болуп турар. Ымчамгаш мал-маганның деңгели ылап-ла чүгээр. Бир эвес «кадыг» турган болза, шак мындыг белеткел-биле ниитиниң малын бо кыжын кышкаш улус чидирер чон ажыырары берге-ле турган боор.

Рейд үезинде илдеттинген четпестерни Эрзин районунуң малчыннарының кыштагларынга чүгле бо чылын эвес, а мурнуку-даа чылдарда көрүп болур турган. Олар чылдан чылче катаптаттынып келген. Кыштаглаашкынга багай белеткелдиң түңнелинде район чүгле 1987 чылда 8564 шээр малды чидиргеп. Ол дээрге 1986 чылга деңнээрге 1918 мал хей-дүр. Эрткен чылын шээр малдың 4618 чаш төлүн оскүргеп. Оларның хөй кезии кажыр, чазып олгеп. Ол хире улус чидиргени малчыннар, зооветспециалистер-даа агаар-бойдустуң берге байдалы-биле тайылбырлап чадыкпаан. Бо кижиң база ыңдыг. Кыштаглаашкынга чаңгыс-ла чылын долу белеткеп алыры берге. Ол дээрге чылдан чылче доктаамал, эки шынарлыг кылыр ужуруг-дакыл. Анда малчыннарның, мал ажылының удуртукчуларының хамаарылгазыда тургузуп, «хоочуразын» байдалдан херек кырында үшүнүр херек.

Соян ОРУС-ООЛ,
Эрзин районнуң улустуң контроль комитединиң даргазы.
Шагдыр-оол СУВАҢ,
«Шын» солуниуң корр.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

ХҮЛЭЭНГЕН

СЭКП-ниң XXII съездизин аттыг совхозта хойнуң чартык кезии оолдаакан. Кодаларда мал чеминиң курлавыры четчир, сугну үзүктел чок чедирип турар. Сарыг-оол Күжүгет, Шооча Сат, Евдокия Ондарның кадарган малының нинти байдалы эки хураганнары менди доругуй турар. Олар бо чылын кыштаглаашкынны организастыг доозарын, хураганнарны 98 хуудан эвээш эвести камгалап алырын, кыштанның үүрмек септелгезин май 20-ге чедир доозарын, күрүнеге садар хойнуң дирит деңгээзин 42 килограмм чедирерин хүлээнген.

Вячеслав МОНГУШ.
Чөөн-Хемчик район.

ШАҢНАТКАН

«Бардык» совхозтуң Аксы-Бардык салбырында хой оолдаашкыны түлүктээн. Дайзызы Содунам, Эрес-оол Хертек оларның коданнарында улуг хой болгаш чаш хураганнар онча-менди. Ком-сомолчу Юрий Хомушку дуржулгалыгдардан дудаайн турар. Үоокта чаа ол районнуң аныяктар слёдунга эки ажылдыг малчын дээш шаңнаткан. Үстүнде адааны хойжуларда сакчанчылар Сергей биле Любовь Хомушкулар, Ляс Хертек, Чайка Саая олар кызымак чоруун көргүзүп турар.

Байкара БАГЫТ-ООЛ,
Барыын-Хемчик район.

Шагаан-Арыгдан Киноевктиң Карповтуң бригадазының ажылчыны Ооржак Дамбаевич Байлак-оол ол хоорайның тудугларын он чыл ажыр кылчып, төлептиг ажылдап келген. Ол данчының, бызанчының, монтаж кылырының мергежилдериниге өөренип алган.

Бо бедик мергежилдиг ажылчын тудугларга канаашкын кылырының мергежилин база шиңгээдип алган. Ол ам беш хаът бажыңның ханаларын салчып, монтаж ажылдарын шалыпкын кылып, каанаашкыны бедик шынарлыг күүседип турар.

Оюнар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Эрзинниң улусчу контроль комитеди биле «Шын» солуннуң каттышкан рейдизи

«ХООЧУЗУНДАН» ХООРУЛБААН

Ындыг аттыг материал 1987 чылдың ноябрь 20-де «Шын» солунга үнген. Эрзин районнуң «Нарын» совхозунда ниитиниң малының кыштаглаашкынына белеткелде четпестерни аңаа шүүлгүүлээн. Шүүлгүүлелдиг материалга харымыы СЭКП Эрзин райкомунуң бирги секретары К. Моң редакциняже чоруткан. Кыштаглаашкынга белеткел дээш харыысалгалыг эштерге четпестерни чайладыр талазы-биле организастыг хемчеглерни ап чорударын дааскаанын, малчыннарның чуртталга бажыңнарының, кажаалардың үүрмек септелгезин кылганын, кыштагларда оңгачаларны, шагжаларны четчелеп турарын, мал чеминиң сөөртүлгезин уламчылавышаанын, чаңгыс сөс-биле чугаалаарга ниитиниң малын хүр кыш ажырээр дээш эргежок чүгүлә хемчеглерни ап чорудуп турарын редакцияга дыңнаткан. Материалда бижиттинген чамдык фактылар шынга дүүшпээнин база харыда демдеглээн. Харынны, аңаа редакцияның тайылбыры-биле 1988 чылдың январь 7-де «Шын» солунга парлаан. Кыштаглаашкынга белеткелдян көрүпчүү — кыштаглаашкын боду деп демдеглээш, шүүлгүүлелдиг үүлче, аңаа харыыже. Эрзин районда ниитиниң малының кыштаглаашкыы. ының катап эглип кээрин редакция номчукчуларга дыңнаткан. Ынчангаштың Эрзин районнуң улусчу контроль комитедя биле адыы «Шын» солуи каттыш, кан рейдиня чоруткан. 1987 чылдың ноябрь айдан 1988 чылдың февраль айга чедир ниитиниң малының кыштаглаашкынында түү өскерилгенил, шүүлгүлелдиг үүлде айыттынган четпестер чайлаттынган бе?

Эрткен аңгы чүгле «Нарын» совхозтуң кыштагларынга чораан болзувусса, бо удаада «Морен» совхозтуң малчыннарынга база четтиивис. Кайы-даа совхозтуң малчыннарының кыштагларында аныктар долуу-биле кылдынмаан болду. Чайның ырак, күстүң серии хүннеринде кылдынмаан ажыл кыштаглаашкынның чымыштыг үезинде кайбын четче кылдынар деп. Ындыг-даа болза, сеткилди өөртүп хелир фактылар-биле рейдиниң материалдарын таныштырып көрээли. «Нарын» совхозтуң малчыны А. Ч. Хумбуннуң кадарган чижектәп «Морен» совхозтуң хойжуу Х. Л. Оңгуданның аалынга база көрдүвүс. Бодуу бир дугаар чал хой кадарып турар-даа болза, оон кыштаандл байдал хөй чыл хойжулаан чамдык эштериниң кыштагларында байдалдан дээрези илдең болду. Чаш хураганнар тургузар шаараш кажааларны эрткен чайын кезип алганы чиңге шет, талдан кылып турар. Хой, хураганның тыныжының бузуун дээвиргге хыраалатпас дээш оон шыгын адаандан оруу тыртып үндүге бээр үзүн мяш хоолайны кажаа иштинче кирр, черге чартык метр четпес кылдыр кылган. Шагжаларны база чиңге шет, тал кезип ап, кылыр сагыштыг. Хүлер-оол Ламажапович, Серен-Доржу Доржуевич ышкаш малчыннарның бот-башкарлып ажылдаар чоруун деткип, оскелериң аразынга ол эгелээшкинин нептередир болза эки. Эки эгелээшкинин бар-даа болза, чаш хураганны ажаап алырынга хөй төрүл эгелегиже чедир белеп эвес болган деп оларны домей-де чемелээр апаар бис.

Кыштаглаашкынының эртип турарында четпестер колдуунда чаңгыс аай. Хөй кажааларын кышка багай белеткээн. Ханаларда дээвирде үттер, дыдыктар хөй. Кажаа үттүг, таар болган түдүм, оон иштин үлам хыраалаар. Эң ылаңгыя чазын хыраа эрээш, оон суу көрженге сиңип, кажаа иштин шыгыдар, ол чорук хой, хураганның сырыңылап аарыырын хойжулар, мал ажылының специалистери капчап билбес болду. Ханалар үттүг боорга, үт дужунга хонган хой соок салгынга таваржып дойлар, оон аарыыр болгай. Бо бүгүнү малчыннар, мал ажылының специалистери хөрекке албайн турар. Кышкы үеде хой хой бажын оскунуп турарының бир чылдагаанны шында.

Чаш хураганнарны онча-менди камгалап алырынга төрүүр хой кадарып турар малчыннарның хөй кезии баш удур белеткенмээн. Кажаалар иштн, үтек кажаалар тудар ханалар чугайлаттынмаан. Чаа төрүттүнген хураганнар чугайлаттынмаан ханалар, онгача, шагжа чылгап, хемиринп, иштн аарып болтуун биле-тура, ону болдурбазы-биле белеткел ажылдарын чоруттаап. Хой төрүл эгелей бээрге, удур кылып турар.

Мал чеми «Нарын», «Морен» совхозтарның кәйызында-даа четчир хемчээлдиг белеткеттинмээн. Эң ылаңгыя тараа аймаандан кылган чем аймаан өске черлерден удур сөөртүп турар. Боос хойларга безин немелде чемни дыка кызамдап берип, чер оъткарып кадарбышаан. Ындыг турбуже малчыннарның хөй кезии сигення, көк-суланы черге тарадыр октап берип турар. Бо кыштаглаашкынга белеткелдиң бир кол негелдези шагжа, онгача-биле кыштагларны долу четчелээри дээрзин чугаалажып тураада, херек кырында күүсетпээн. Зооветспециалистер ол ажылды багай организастаап, малчыннар боттары-даа хемчег албаан. Мал чеминиң черге октап берип турарының чылдагаанны шагжа чедишпээри дел тайылбырлаар болдулар. Оны чөптүг тайылбыр деп болур бе?

Аалдарыгга чедип чораанывыс малчыннарның аттарры бо. «Нарын» совхозта Чыргал Сал, Кыргыс Чес, Серен-Доржу Нимаа, Эрес-оол Серен, Аракчаа Хумбун, Сергей Саны-Хоо. «Морен»-де Шой Чылбак, Чүлүү Хорлуу, Бегзи Ойдуп, Суге Балыр дээш оскелер-даа. Бо малчыннарның кыштагларынга чораан, үстүнде айткан четпестерни көрүп болур. Оларның адыгга кылган шүүлгүүлерин малчыннарның чамдыкызы шын деп хүлээп алыр хөөнүү чок. Бодунга болдур сагыш бар. Ак-Өлек деп черде кыштаглыг «Морен» совхозтуң аныяк хойжуу Шой Чылбак, оон дузалакчы кадарчыгы Авир Очур-оол райкүүском даргазының кылган шүүлгүүлелинге удурланыр улус болду. Бир эвес багай ажылдап турар болуувусса, хөөнгарны дедир хүлээп алынар дээр сагыштыг. Очур-оол Авир дээрзи бодунуң хууда 10 ажыг ангор өшкүлеринге совхозтуң ногаан сулазын ажы кажаада черже чада каап берип, чемгерип турар. Ол хирезинде ниитиниң малының азыралынче сагыш салбаан.

СЭКП Эрзин райкомунуң бирги секретары К. Моңгуш редакцияга харымызында айыттынган хемчеглер канчаар алдынып чоруттунганы үстүнде фактылардан илдең-дир.

Районда мал ажылының удуртукчуларыпдан «Кыштаглаашкынның мал-маганның байдалы кайдыгыл?» — деп айтырарывыска, «Чүгээр» — деп харылаар улус чорду. Арай бүзүрел чок чорук харыыда илдең. Харны хат хорттүктеп, хойларның буду тастаан дээрден башка, кыш «чымчак» болуп турар. Ымчамгаш мал-маганның деңгели ылап-ла чүгээр. Бир эвес «кадыг» турган болза, шак мындыг белеткел-биле ниитиниң малын бо кыжын кышкаш улус чидирер чон ажыырары берге-ле турган боор.

Рейд үезинде илдеттинген четпестерни Эрзин районнуң малчыннарының кыштагларынга чүгле бо чылын эвес, а мурнуку-даа чылдарда көрүп болур турган. Олар чылдан чылче катаптаттынып келген. Кыштаглаашкынга багай белеткелдиң түңнелинде район чүгле 1987 чылда 8564 шээр малды чидиргеп. Ол дээрге 1986 чылга деңнээрге 1918 мал хей-дүр. Эрткен чылын шээр малдың 4618 чаш төлүн оскүргеп. Оларның хөй кезии кажыр, чазып олгеп. Ол хире улус чидиргени малчыннар, зооветспециалистер-даа агаар-бойдустуң берге байдалы-биле тайылбырлап чадыкпаан. Бо кижиң база ыңдыг. Кыштаглаашкынга чаңгыс-ла чылын долу белеткеп алыры берге. Ол дээрге чылдан чылче доктаамал, эки шынарлыг кылыр ужуруг-дакыл. Анда малчыннарның, мал ажылының удуртукчуларының хамаарылгазыда тургузуп, «хоочуразын» байдалдан херек кырында үшүнүр херек.

Соян ОРУС-ООЛ,
Эрзин районнуң улустуң контроль комитединиң даргазы.
Шагдыр-оол СУВАҢ,
«Шын» солуниуң корр.

Беш чылдың кижилери

Дуржулга станциязының мурнакчы саанчызы М. Н. Кыргыс социалистиг чарыштың мурнуку одуруунга чорбушаан. Таңды районда үш муң литр сүт сагган шалыпчыларның санында кирген. Районда үш муңчулар клубунуң кежигүнү Минчий Наксыловна келир чылдың үлүүге киришкир ажылдап турар. Ол ак сеткилдиг кызымаккай ажылы дээш СЭКП ТК-ниң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның Хүндүлел бижик-биле шаңнаткан.

Анатолий ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

Эрзинде «Нарын» совхозтуң хоочуннарының бирээзи К. Ч. Белчир дуржулгалыг малчын. Хар-назыныңың аайы-биле пенсияже үнзе-даа, Кыргыс Чусумаевич күш-ажылчы тура-соруун ам-даа салбаан. Хойжулап ажылдап чорааш, билип алган дуржулгалың аныяк хойжу оглу Дайынгыга дамчыдып берип турар.

ЧУРУКТА: Кыргыс Белчир.

Шаңгыр-оол СУВАННЫҢ фотозу.

«Тинлелге» совхозтуң сураглыг хойжузу Татьяна Иргитовна Баавыыл эрткен чылын өг-бүле керээзинче совхозундан баштай-ла киргеш, 100 хойдан 113 хураганны доруктурган.

Аңгы үеде ооң кодалында 367 хою барык шупту оолдаткан. Хураганнары онча-менди.

ЧУРУКТА: Т. Баавыыл.

Владимир КАЗЫРЫКПАЙНЫҢ фотозу.

ШЫНАР ЭКИДЕ— ЧАГЫКЧЫЛАР ХӨЙ

● Долу бот-оруга-чарылгаже 1989 чылда кирер бүдүүлгениң январьда канчаар ажылдааны

● Чаа арга-биле ажылдаарынга курлавырлар ●

Сөөлгү үеде бо-ла эскерер-дир мен, айтырыгга бүдүүлге удуртукчузу харыы бээрииң мурнунда бир дугаарында демдеглелдерин үзээр. Ында баш удур санап, сайгарып каан сан-чурагайларын дилээр апарган. Оларының бир келиин демдеглеп шыйып, аңгылай тыртып, айтырыг демдектери-биле доза салып каан болур. А бир эвес айтырыгга харыыны бижимелдериниң аразындан тыппайн барганда, чамдык удуртукчулар сомбың азы электроннуг санакчы дузазы-биле айтырыгга херек харыыны санап тывар. Ховар таварылгаларда бүдүүлгелеринде экономика албанының ажылдакчыларын киришкирер, колдуунда бодуу санап алырын кызыдар. Ол дээрге бүдүүлгениң чорудулгаларын экономиктиг аргалар-биле башкарарын өөренип турарының, оны шиңгээдип ап эгелээниниң бир бадыткалы.

Чөөн-Хемчик районда чопга азы-дуза чедирериниң амыдырал хандырылга бүдүүлге эргелелииңң начальныңги В. Б. Сат база ажылыжын санап, бүдүүлгениң сан-чурагайларын киҥээнгейге ап турар удуртукчу болду. Ооң тускай эртеми— экономист. Элээн үениң дургузунда бухгалтерия албанынга ажылдаан, амыдырал хандырылга шугумунда ооң күш-ажылының стажы чээрби чыл чоокшулап орар. Улус ажыл-агыйының түгле чаңгыс ол-ла адырынга эвээш эвес үениң дургузунда ажылдап келген специалист эрткен күстен бээр түс ажыг кижи бактаап турар бүдүүлгени удурту берген. Күш-ажылчы коллективтиң экономиказын, ында ажылдап турар кижилериң амыдырал-чуртталгазын эки билири ажыл-агыйны удуртурунга бир кол негелде.

Бүдүүлге бо хүннерде долу бот-оруга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкынче шилчиниринге белеткенип турар, экономиктиг аргаларның чамдык шенелдезин торуда бергенинден бээр ийи чыл ажа берген. Удуртукчунуң санап турары-биле алырга, 1989 чылга чедир үениң дургузунда долу бот-оруга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкын-биле ажылдап киреринге белеткелдиң коя нуруузун доозар.

Ону бадыткаары-биле даразында байдалды көрүп көрээли. Баштай бир бөдүүн чижек. Идик септекчизи Михаил Сат январьда коллективинге 400 рубльдиң продукциязын бүдүргеи. Соц. септелгеге чарыгдаан ниити материалдарының өртээ 49 рубль болган. Ажыл төлевиринге 200 рубльди санал бергеи. Чарыгдалга, ажыл төлевиринге үнгенинден артып калганы бүдүүлгениң ажыглалынче киргеи.

Идик септекчилери дөрт кижи моок мурнунда дөрт аңгы ажылдап турган. Ам бир коллектив кылдыр катыжып алган. Бот-боттарынга дузалашкып, арга-дүржүлгазын солуун, бир дембиле ажылдап турарлар. Январь айда 900 рубльдиң продукциязын бүдүрер тургаш, 1400 рубльдиң бүдүргеи. Планныг онаалданың 155 хуу кылдыр күүсеттингени ол. Орулганы өстүрүп болурунуң магадылалы идик септекчилеринде тургустунуп турар. Чүге дээрге кылып, септеп турар продукциязының шынары эки. Шынар экиде — чагыкчылар үргүлчү келир, оларныц-биле харылзаа улам быжыгар. Ол чорук бүдүүлге харылзааларының үргүлчүлелдиин, доктаамал болурун хандырып турар.

Кижиниң кедип чоруур хевиинден эң коскулеңи буттарында идиктер-ле болгай, идик багайда ажык ырак дээриниң утказы оон тывылган. Чүгле Чөөн-Хемчик районда эвес, республиканың кайы-даа районнарында идикти септеп кедериниң айтырыы шинтирдеттинмээн. Ол «күүрчерии» Чадаанаңың идик септекчилери кайы хире шиңгээдип алырындан бүдүүлге эргелелиниң бот-акшаланыышкынче шилчиниринге белеткелдиң коя хамаарыжыр.

Валентина Базыр-Сатовна Сат идик септекчилериниң күш-ажылының шынарын мактап ора, олардан хөй акша-хөреңгини киирип турар фотографтарның ажылын чемелексеп орду. Керээ ёзугаар көрдүнгеии болза, коллективке киирген оруглазының үжен хуузун фото-чурук тырттырыкчызы ажыл төлевиринге алыр. Планны ажыр күүсеткеи дээш немелде төлевирии база көргеи. Ынчангаш фотограф кижи чамдыкта 780 рубльди ажыл төлевиринге ап турар. Фото-чурукка хереглел районда улуг. Документилерге, бажыңга альбомга, төрелдеринге, чоок кижилеринге, кала-даа, кажан-даа тырасказалдың бир хевири— фото-чурук херек.

— Фото-чуруктарның шынары негелдеге ам-даа четпес, эки тырттырарының аргаларын дилеп тывары, чогаадыкчы чорук-биле ажылдаары— хүнүүн айтырыы — деп, В. Б. Саттың чугаалаанынга каттышпас арга чок.

Чүге дээрге Чадаанага тырттырган фото-чуруктарның композициязы, көстүрү хирелиг чорду. Оон үүп келир түшел чаңгыс: ак сеткил, кызымак чорук-биле ажылдап өөренири, чагыкчыларның сеткилин хомудатпазы, оларның чагыын ылап кылдыр хандырары.

Чонга ачы-дуза чедирериниң амыдырал хандырылга бүдүүлге эргелелиндеи эң улуг цех— даараныла чери. Ында чиик платье даарап турар бир дугаар бригада январьда планныг онаалдазын көрдүнгенинден ажыр күүсеткеи. Күш-ажылдың бүдүргүкчү-дүүн бедидер дээш карак кызып турар кижилер немежин турар.

Январь айда планын күүсеткеш, 16600 рубльдиң деңнелинге ачы-дузаны бүдүүлге эргелели чедирген. Ылаңгыя бажың иштиниң техниктиг эдилелдерин септээриниң хемчээли озуп турар. Холодильниктер септээриниң планы 135 хуу күүсеттинген. Телевизорлар септээр талазы-биле муң рубль хемчээлдиг ачы-дузаны чедирген.

Бот-акшаланыышкын-биле ажылдаарынга херек мурлавырларны коллектив дилеп турар. Маңаа кол-ла чүүл— ачы-дуза чедирикчилерии чаа ёзу-биле ажылдаарынга өөредири, оларның билиг-мергежилии, культуразын бедидери.

— Бүдүүлге-экономиктиг өөредилгени ажылдаар черлерже чоокшулаткан, аңаа киржири мээң пропагандисчи, удуртукчу хүлээлгем — дээш, В. Б. Сат уламчылады. — Бүдүүлгениң эргежок чугула көргүзүглерии, күш-ажылдың бүдүргүкчүлүүнүң кайы хире болуп турарын кичээлдерге сайгарып турар. Ол ажылга дыңнакчыларның киржилгези идепкейжип, сонуургалы кодурлуг берди. Кажап олар боттарының планың, билиг-мергежилиниң, кайы хире ажылдап болурунуң дугайын чугаага кодурүп кээрге, кичээлдер солуп, үе эрткени билдиртпейн баар болду.

Коллективтиң удуртукчузу (В. Б. Сат) дараазында айтырыгга онзалап доктааган. Херээжен хөй ажылчыннарлыг бүдүүлгеге ажык-чарлыг чорук, кижи бүрүзүнге кичээнгейлиг болуру чугула. «Дидир-дидир, ол кижи, бо кижи мынча дээн» деп дамчыыр чугаалар бүдүүлгениң ажыл-ижинге-даа, түс-түс кижилерге-даа аартык болуп турар. Бот-боттарын артыктажыры, херекток-лачерге аас-дыл кылыры, өске-даа багай чүүлдер бар болгай. Ол чоруктарга удур боттуг фактыларны, чижектерии амыдыралдан ап, кичээлдерге база сайгарып чугаалажып турар.

— Чүвениң үжүрүн билип, фактыларын ылавылап албайн айтырыг кодүрери аңаа-ла шүүгаашкын болу бээр. Чамдык кижилер-биле чугаалажырга, кичээнгей салбас үжүрлүг чүүлдерге оларның хөй күжүнүн, энергиязының үүп чорааны иле-реп база келир. Кижилер-биле түс-түс чугаа, беседа күш-ажылдың бүдүргүкчүлүүн бедидерииге, коллективке кадык чаагай байдалды тургузарына аки салдарлыын билип, тур мен— деп, эргелел начальныгииңң чугаазын чөпсүүшкүн-биле дыңнадым.

Чагыкчыларның талазындан болуп турар таарымча чок чүүлдер болгулаар, В. Б. Саттың чугаалап турары болза, бүдүүлгеге септедирибиле дужааганы хептериинң квитанцияларын чидирип алгаш келирлер база бар. Дааратказ хеви, септеткен идии, тырттырган фото-чуруу дээш квитанция чок келирге, кымга-даа билдингир, дужааган чүүлдерин катап алыры бергедээр. Бо таварылгада канчаар санажырыл? Дужаап турар, ылаңгыя химиктиг ашталгага, хептиңг кармактары бокту, таакпылыг болгулаар. Довурааң аштаваан хирлиг идиктерин дужаар, септедип алыр дээш кыыдарлар бар. Ол чорук-тар чагыкчының культуразының күдүзүн, чонга ачы-дуза чедирип турар амыдырал хандырылга ажылдакчыларының күш-ажылын чедир үнелеп көрбейн турарының-дыр.

Чонга ачы-дуза чедирип турар ажылчыннарның аргадуржулга солчуушкуунуун, билиг-мергежил бедидериниң айтырыгларын В. Б. Сат чугулаган демдегледи. Аргадуржулга солчуушкуунуун эптиг аргалары ам-даа тургустулуп, үе-дээ ниитилеп, ажыл-агыйны удуртуп турар кижилерге ажыл-ижи-биле дыңнаттынып

Чагаа-бижиктер-биле ажыл кандыгыл?

КҮҮСКОМНУҢ ЧЫМЫЖЫ

Самагалдай көдээ Советиниң ажылдакчылары-биле ужуражып, чонның чагаа-бижиктери-биле ажылды канчаар тургусканын сонуургаан мен. Көдээ Совет күүскомунуң даргазы Чеден Балдар-ович Дангыт, секретарь Саая Капсыл-ооловна Дугар-оол олар үстүнде ажылды ниитизи-биле багай эвес чорудуп турар. Кол документация, ылаңгыя хамаатылар-ның хомудалдары, чагаалары мооң мурнунда элээн сан-даргай байдалга турганын күүском даргазы демделеп турду. Сөөлгү үеде бо бүгүнү элээн чурумчудуп, тускай дептерлерни кылгылаан. Бо айтырыгны Советтиң бодунуң сессиязынга, райкүүскомга база дыкнап тургулаан. Ажылды экижидерин айтып турган.

Чурттаар оран-бажың дугайында хомудалдыг-даа чагаалар ол черден редакция-га-даа кээп тургулаан. Ниитизи-биле чурттаар оран-бажың айтырыын канчаар шиитпирлеп турарын база сонуургадым. Хамаатылар-ның бо талазы-биле ооҥуру райкүүскомда. Харын бажың септедир талазы-биле билдириишкиннер хөй, күүс-ком даргазының чагаалап турары болза. Самагалдайда-ниити бажың ээлчээнде 150 хире өг-бүле бар. Чыл са-ында бажыңнарны тударын көвүдедир, чамдык ведом-ство организацияларың бот-тарының күжү-биле чурт-талга тудуу кылырын бо чылдан эгелээр. Мынчап кээре бо чылда 40 хире бажыңы албан ажыглалга киирери планнаттынган, ону амыдыралга боттандырарының кырында келген.

Көдээ Совет секретарынга кирер дээн, айтырыглыг хамаатылар ол эртен бээп хөй болган. Чай-хос аразында чугаалажыр аргалыг болган бис.

Эрткен 1987 чылда көдээ Советке бижимел болгаш аас-биле 132 чагаа-бижик киргеи. Ооң 127-ли сайгар-тынган, беш айтырыгны харылап шиитпирлээри берге болуп арткан.

Школа назыны четпээн уруглар албан черлеринге уругларын тургузар дээн билдириишкиннер база бар. Оларны дөгерезин доп-доораан шиитпирлээри болдунмас, чүге дээрге Самагалдай суурнуң чамдык чурттакчыларының амыдырал байдалын экижидери хамаажыр. Ол чүү айтырыгларын? Бажың септелгезиниң айтырыы 1973 чылдан бээр бергедеп келген, ам ол айтырыгны үзе шиитпирлеп, бажыңын септедир хамаатыларның тускай дан-зылын райкүүскомда аскан. Кайы бажыңга кандыг септелге чорударын коммунал ажыл-агый черииң төлээзи-биле тургускан. База бир берге айтырыг — Суг-Бажы кудумчузунга кудук тударыы-ның айтырыы. Ол айтырыг хөй чылдар дургузунда шиитпирлеттинип чадап турар. Ону кылыр ужурлуг орга-низациязы (Кызылда) үш кудук орнунга ийи-бирии-даа кылыр деп турар. Ам хамык чүүр дүрген хөдели-ринде. Чонның чагаа-бижик-тери ынчан долу харыыны алыр.

Хүн бүрү амыдралда шиитпирлээри чугула болуп турар айтырыглар кончуг хөй. Ону болур-чогууру-биле шиитпирледип алыр, дилет тургузар дээш кижилер чер-черде эрге-чагырга органнарынче чагаа-бижиктерин киирип, дуза дилеп турар. Анаа кичээнгейлиг болуру тургустунуп турар айтырыгларга харыыны чоп-түүр хүүсаазында, бүрүн, долу бээри бөгүнгү чугула сорулгаларының биредээн Самагалдай көдээ Советинде бо талазы-биле байдалды кажы көрдүвүс, ажыл чүтээр чорун турар, ынчалза-даа шиитпирлээр дүрген доозар үүрлуг чүүлдер ам-даа хөй.

Бопуймаа ДИРЧИН.

Бот-орулга-чарылга

«СУКПАКТА» ШУУДАЙ БЕРГЕН

Ажылчын бүрүзү төнчү продукция дээш ажылдап турар. Ёзулуг ээ болу берген

Республиканың совхозтарын бот-орулга-чарылгаже киирериниң бетинде ол чаа арга кандыг болурун шенеп көөрү-биле баштай-ла шил-читкен ажыл-агыйларның бирээзи — «Сукпак». Эконо-миктиг чаа механизм ында бодунуң шиин тыва берген. Чер болгаш мал ажылында бот-орулга-чарылга оруктал-ган, а чолаачылар хүүда кө-рээже чоокта чаа кирип, ону улам билдингир кылдыр то-дарадып ап турарлар.

Эрткен чылдың түңнели-биле бо совхоз 1500 мүң рубль орулганы алган. Бир-тээ, ук ажыл-агый республи-каның бөлүк совхозтарының аныяк бода малын хүлээп алгаш, ону өстүрүп семирт-кеш дужаап турар болганда, кооперацияның кежигүннерин-ге орулганың 90 хуузун үлеп бээр, артканы бодунга онаажыр.

Мал семиртир комплексте кажаа-шөл аайы-биле дөрт звено бар. Бир звенода он кижи — үш механизатор, че-ди малчын бактаан турар. Чаңгыс ажылчынга 180 ша-рыжыгаш онаажыр. Звено бүрүзү бот-орулга-чарылгалыг даалгалыг болгаш совхозтың администрациязы-биле керээ-лиг. Ажыл төлевирин аккорд-шаңнал системазын ёзугаар бээр. Немелде деңзи алганы дээш ай санында төлеп бээр, ол ышкаш ай санында-ла ме-ханизаторга клазы, а мал-чынга «Мал ажылының мас-терь» ады, звено удуртукчу-зунга ажылды углап башка-рып турары дээш төлээр. Пландан ажыр продукцияны алганы дээш ону сайгарарының өртээ-биле 10 хуузун квартал түңнелинде санап бээр. Ажылчынар оон аңгы-да дөрт чарыгдалдарны кы-зырганы дээш ооң ниити түңүнүң 30 хуузун база алыр. Ол-ла шаңналдарны өске кым-даа эвес, звенонуң төвүлели кымның канчаар ажылдап келгенин барымдаа-лааш хүваар. Ол ёзугаар бух-галтерия даңзы тургускаш төлээр. Ол ышкаш совхозтуң бухгалтериязында звено бү-рүзүнүң дөрт чарыгдалары-ның база бүдүрген продук-циязының үүёду бар. Ча-рыгдалдарны чеи-биле кон-трольдап турар.

Мал семиртир комплексте звенолар аразында социалис-тиг чарыштыг. 1987 чылдың түңнелинде бирги черни Шилек Константинович Дил-гижектиң удуртканы коллек-тив алган. Керээлиг бо звено чыл дургузунда бир ша-рыжыгаштан ортумаа-биле 600 грамм немелде деңзи алыр тургаш, херек кырында 685 граммны алган. Ооң түңнелинде семиртиктиң ду-жаганы шарыжының ортумак деңзизи 379 килограмм болган. Ол ышкаш ажаап, се-миртип турганы 1641 шары-зының 99,2 хуузун камгалап алган. Дөрт чарыгдалдарны камнап алганы дээш звенонуң кижи бүрүзү 800-900 рубль немелде төлевирни алган.

Чаа арга-биле ажылдаарга, ооң ачызы кандыгыл дээрэин III. К. Дилгижектен айтыра-рымга:

— Ажылчын бүрүзү төнчү продукция дээш ажылдап турар. Ёзулуг-ла ээ апар-ган бис — дидир.

Ёзулуг ээ! Бо сөстериниң утказы хаңы. Чылда канчаар ажылдаанын звено түңнел тургаш, кижи бүрүзүн тур-гузуп, ол черле кандыг ки-жил, ажылынга хамаарылга-лазы кандыгыл дээрэин бот-тары сайгаргаш, бир эжин звенодан үндүрген-даа, өөрү-үүн идегелин шынзыктырып шыдаваан, сула ажылдаан. Ажылды хол дашты-биле кылыксаар кижилер ам хе-рек чок деп дорту-биле чу-гаалааннар. Чүге дизе керээ-биле ажылдаары дээрге кижи бүрүзү чүгле бодунуп-на ажылын эвес, харын ниити коллективи дээш туржур апаар. Демократчыдылганың ачызы ол.

Звенонуң составында зоотехниги Сергей Ондар, тех-ник — ветеринар Роман Хо-мушку олар киржип турар. Коллективте ийи трактөрчү, бир бульдозерни быжыглаан. Звенода бирги, ийиги класс-тың малчынныары бар. Бо чылдың февральдан эгелээш, мал семиртир комплексте звеноларга аренда керээжинче кирген. Бир-тээ, керээниң мыдыг ергазынче шилчээн болганда, тракторларын га-ражка хондурганы дээш бе-зин ооң хөлезинин боттары-ның карманындан төлээр. Кажаа-хораның боттарының доктаал чыглыр бажыңының хөлезинин база бар. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, бот-орулга-чарылга үезинде кижилер бо-дунуң кылып турар ажылын ёзулуг-ла бир янзы көөр апарган. Бо таварылгада ажылчын кижи-биле совхоз-туң (хөй-ниитиниң) эрге-ажыы ылап-ла дүүжүп турар. Бот-орулга-чарылганың бир чүүлүн фактөру мында.

Мал семиртир комплексте шарыжыктарны үүнде үш ка-тап чемгерер амгы үеде 18-20 килограмм силос, 4-4,5 килограмм чарба, са-ваң база хымыгыышты 12 килограммны оларга бээр. Малдың адаанга саваңны, хымыгыышты бирээзинге-ле 3 килограмм онаажыр кыл-дыр чадар.

Мал чеми-биле улуг бер-гедээшкиннер бар дээрзин комплекстиң начальныгы Ар-тур Иванович Грудинин дү-вүреп чугаалап турар. Чүге дээрге кооперацияның кежи-гүннери ажыл-агыйлар ке-рээзинде айтып каан турза-даа мал чеми эккелбес. Оон аңгыда боттарының девис-кээрлеринде бар-даа болза, саваңны бөлүп, пресстевес. Ооң уламындан мал чеминиң бот-үнезин бедик. Бир цент-нер эътти бүдүрериңе ча-рыгдал 1987 чылдың түңне-ли-биле 190 рубль болган. А совхозтар боттары шары-жыктарны семиртирге ол көр-гүзүг 800-900 рубль чеде бээринге бодаарга, «Сукпак-та» дыка эвээш ышкажыл. Ынчалза-даа аргаларны до-лу ажыглаар болза, оон-даа эвээжедип, немей орулгалар-ны ап болур. Амгы үеде Успа-Хөлдүң шынаазында «Сукпактың» төлээлери 16 кижи мал чеми белеткеп тур-рар. Автотранспорт бүдүрүл-гелериннден улуг «КамАЗ-тар» хөлезилеп алгаш, хымыр-гыш сөөртүре ооң хөлезиин улуг, 14 тоннаның орнунга 8-9 тоннаны-ла үүдүрүп эк-кеп болур. Мында безин кайы хире ылгал бар-дыр? Эът-тиң бот-үнезин аартадып турар чарыгдалдарның бирээ-зи ол-дур. Бо ажыл-агый кооператив кежигүннери бот-тарының девискээрлеринде саваңны безин болүп пресс-тевезин А. И. Грудинин кай-гаар. Чаа экономиктиг арга-же — бот-орулга-чарылгаже киргенде, ам харын совхоз-тарывыс ыдыг-ындыг ча-рыгдалдарыны боттары санай бээр, ынчангаш мал чемин боттары керээ ёзугаар сөөр-түп эккеп бээр апаар чада-вас боор деп сеткидин ол илередип турар чорду.

Мал семиртир кооперация-ның бо-ла бүгү айтырыгла-рының дугайын эрткен субботта-да ооң кежигүннери түңнел чугаалашкан. Бот-орулга-ча-рылганың байдалында үк ай-тырыгларны бир янзы көрүп, чаа ёзу-биле шиитпирлээр апаар боор дээрэн биилгингир. Чүге дизе, ажыл-агыйжы-вес чорук ам биске түрбас ужурлуг. Бөдүүшү-биле чу-гаалаарга, совхозтан чаңгыс кадаг, чаңгыс килограмм мал чеми-даа кайнаар баргавын санаар, ооң өртээн эгидер, тыртар ужурлуг.

«Сукпак» совхоз кереэлиг ажыл-агыйларындан бирээзи-ле чайын 90, а кыжын 120 килограмм дириг деңзилиг шарыжыктарны хүлээп ал-гаш семиртип эгелээр. Оларның бирээзи 350-380 кило-грамм чеде бээрге, күрүнеге дүжаар. Алыраарының хүү-саазы ортумаа-биле бир чыл. А бир эвес мал чеми хөй, шынарлыг болза, оон-даа эвээш үе негеттинер, ынчан-гаш эътти бот-үнези улам чиигээр. Өске ажыл-агыйлар шарыжыктарны ыяа хире деңзилиг кылдыр барык үш чыл дургузунда ажаап, алы-рап келир. Үш биле бир чылдың аразында ылгал улуг.

Амгы үеде «Сукпак» сов-хоз 6600 шарыжыктарыны ажаап, чемгерип турар. Мын-да бир солуун чүүл бар: ыяа инектиң орнунга ол-ла шөлге 2200 шаржыкты чемге-рип семирткеш, 6600 шары-жыкты дүжааганы-биле де-мей, орулганы киирип ап болурун комплектиң начальныгы чугаалады. Чүге дээрге мал чеми ам эвээш болуп турар. Хөй чем-биле эвээш малды чемгерерге аажы амгы дээрэн ол.

Бо ажыл-агый малдың се-миртилгезин улам экижидери-биле амгы үеде мал чемин белеткээр улуг цехти түзүп турар, ону бо чылын ажыг-далга киирер. Ам бо хүннерде саваңны, хымыгыышты-даа ол-ла бодуя берип турар. Ынчангаш хөлүүлү ээзэш чемге мал эки семиртирээ чүве биилгингир.

Экономиктиг эргелеп баш-карылганың чаа арга-зыныңе киргенде, ко-ла чүүлдерниң бирээзи — кижилерни өөредири. Шынап-ла, ооң алыс үткалы чүл. Мурнунда ажыл-дап турганындан ылгалы кандыгыл деп чүүлдү эки үгаан биилбес болза, кижи-лерден чүнү негээрил? Ын-чангаш «Сукпак» совхоз боже улуг кичээнгейлиг салып турар. Семиртилге шөлүнүң ажылчыннары неделяда бир катап кичээлдеп, бот-орулга-чарылга, бригада, звено ке-рээзинге хамаарышкан ай-тырыгларны өөренип ап ту-рарлар.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаар-га, «Сукпак» совхоз бот-орулга-чарылганы шингээдир талазы-биле элээн чогумча-лыг дүржүлгелиг апарган. Ынчангаш оларның бо тала-зы-биле ажыл-кижиниң дуга-йында плакатты парлап үн-дүрери-биле белеткеп турар.

Седен ХЕРТЕК.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ПРОГРАММНЫГ ДОКУМЕНТ

СЭКП ТК-ның февраль Пленумунуң материалдарын болгаш аңаа СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачевтуң чугаазын делегейниң масс-алыг информация чепсектери таймылбырлап бижиирин үргүлүлеп турар. Совет Эвилелиң, СЭКП чурттуң иштинде болгаш делегей ареназында бооп турар болуушкуннарны эртем ёзузу-биле сайгарып көрүп, бүгү угланышкыннарга боттуг бурунгаарлаашкынны чедип алырының программныг документилерин ажылдап кылып турар. Чурттa бооп турар революшчу чаартылгалары боттандырарынга СЭКП ТК-ның бо Пленуму төлептиг салыышкынны киирген. Боо-чепсекти эңдере бүдүрериң соксадырыне болгаш атомнуг чепсекти узуткаарынче угланган совет саналдар быжыг, үр хуусаалыг баазаны алган. Тус-тус девискээрлерде бооп турар хан төгүүшкүн. нүр демиселди соксадыр дугайында совет санал тайбыңның эрге-ажыынга дүжүп турар деп, делегей парлалгазы бижип турар.

БУДАПЕШТ. СЭКП ТК-ның февраль Пленуму со-циализмниң ленинчи концепциязынга бүрүнү-биле дүг-жүп, Улуг Октябрьның идеяларын боттандырарынга совет ниитилелге чаа күштү немээн деп. Венгрияның МТИ агентилели дыңнаткан. Ниитилел амыдыралының бүгү талаларында бооп турар революшчу чаартылгалар, ны үндезин экономиктиг ре-форманы боттандырарынга кижи факторунуң ролюн бе-дидерин чүгле калбак демо-кратчыдылганың ачызында чедип ап болур деп, М. С. Горбачев чугаалаан. Чүгле демократчыдылганың болгаш ажык-чарлыг чоруктуң ачы-зында ажылчы чонның поли-тиктиг болгаш күш-ажылчы идепкейин чедип ап болур. Ынчан олар ниитилел амы-дыралының чаартылгазынга үре-түңнелдиг киржип болур-лар. СЭКП-ниң өске-даа бүгү үүлдерге ышкаш, де-мократчыдылгага бодунуп үлегер-чижээн көргүзер ужурлуг дээрэин Пленумдан онзалап демдеглээнин аген-тилел дыңнаткан.

ВАРШАВА. М. С. Горба-чевтуң Пленумга чугаалаан чугаазын СЭКП-ниң ажыл-чорудулгазының үр хүү-саага кылдынган про-граммныг документизи кыл-дыр санаар апаар деп, «Три-буна людУ» солуп бижээн. Совет удуртукчу чүртта эгелээн эде тургустунуушкун-ның болгаш революшчу чаар-тылганың баштайгы чылдарынга ханы аналиэти кылган. Чаа политиктиг бодаашкын улам ынайгы хөгжүлдени алган. М. С. Горбачев Совет Эвилелиниң хөгжүлдезиниң эрткен үезинге болгаш амгы амыдыралынга марксисчыл-ленинчи шынчы аналиэти берген.

Делегей байдалының дүш-күүрлүг чорун чавырылды-рарынга, тайбыңны болгаш айыыл чок чорукту камга-лаарынга девискээрлер аайы-биле бооп турар чаа-дайын-ны соксадыр дугайында со-вет санал боттуг ядигни берген. Афганистанда бооп турар болуушкуннарга ха-маарыштыр ССРЭ бодунуп туружун тодаргай медеглээн, аңаа хамаарыштыр кандыг харыыны барыын таланың кылырын делегейниң хөй-ниитизи манап турар деп, со-лун удаштыр бижээн.

ЛОНДОН. Ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг раке-таларны узуткаар дугайында Кереэ ёзугаар узуткаттынар ужурлуг ядролуг чепсектиң орнун тургузуп алыр дээш Англия биле Франция улуг күжениишкиннерни кылып тур-рар деп совет удуртугга чи-диг шүгүмчүлелди кылган. Ынчаарга Великобританияның премьер-министри М. Тэтчер Европада тургустунган ядро-луг ракеталар ол дипке тай-быны камгалаарынга мага-дылап бооп турар дээш бла-рны узуткаарын болдурбас хемчеглернн ап, ол туружун-дан бичии-даа чайлаваан деп. Ай-ти-ви телекомпания СЭКП ТК-ның февраль Пленумунга хамаарыштыр дыңнаткан чүү-лүнге тайылбырлаан.

ПАРИЖ. Француз комму-нистериң «Юманите» солуну СЭКП ТК-ның февраль Пленумунуң дугайында би-жээн чүүлүнге «Эде тургус-тунуушкун — совет ниитилел-диң хөгжүлдезиниң амгы үе-чадазында чугула херектиг боттуг чүүл болур» деп онза-лап демдеглээн. Совет Эви-лелиниң иштики болгаш даш-тыкы политиказының түдүш харылзаалыының дугайын демдеглевишаан, солун совет даштыкы политика бүгү де-легейге тайбыңны болгаш айыыл чок чорукту бижыг-лаарының чугула фактору бооп келген болгаш бооп турар-даа деп айыткан.

(СЭТА).

ДЖ. ШУЛЬЦТУҢ МЕДЕГЛЕЛИ

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Совет Эвилелиниг чорааны-ның соонда АКШ-тың күрүне секретары Джордж Шульц СЭКП ТК-ның Чингине се-кретары М. С. Горбачев болгаш ССРЭ-ниң даштыкы хе-ректер министри Э. А. Ше-варднадзе-биле чугаала-жыышкыннар «үре-түңнелдиг болгаш ажыктыг болган» деп чугаалаан. Ол дугайын пре-зидентиниң парлалга харыл-заазының талазы-биле дула-лакчызы дыңнаткан.

Күрүне секретары Мос-квага болган чугаалажыышкынның түңнелин теле-фон-биле президентиге дың-надып берген болгаш теле-грамманы база чоруткан.

Дж. Шульц Москвадан Брюссель-биле баргаш, Москва-га чугаалажыышкыннарның түңнелин АКШ-тың НАТО талазы-биле эвилелчилериниң удуртулгазынга дыңнаткан. Дүүн ол Вашингтонче эвээ-кеп.

БЮДЖЕТ ТӨЛЕВИЛЕЛИ

ВАШИНГТОН. (СЭТА). АКШ-тың президентизи Рейган 1989 чылда чурттуң федералдыг бюджединиң тө-левилелин конгрессче киир-геп.

Ында чазактың чарыгдал-дарын 1,09 триллион дол-ларга планнаан. Чондан тыртар үндүрүглерни ул-гаттырары, күрүне өнүү-зүнде турар будүүлелерниң чамдыктарын садарын, элээн хөй социал програм-маларны чок болдурарын көргеи-даа болза, бюджеттиң чарыгдалдарын дуглаарын-га 129,5 млрд. доллар чет-пес бооп турар.

ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛ

ВАРШАВА. (СЭТА). Ядролуг чепсекти дашкаар үндүреринге контроль тала-зы-биле делегей дугуржулга-ларының киржикчилери бо-лур социалистиг чурттарның бөлүүнүң чөвүлел хуралы Варшавага болган.

Боттуг саналдыңаа солчуул-газының үезинде ядролуг чепсекти неитертезининң чурумун быжыглаарына бол-гаш ол талазы-биле МАГАТЭ-ниң (Атомнуг энергетика та-лазы-биле делегей агентиле-ли) ажыл-чорудулгазынга ха-маарыштыр хөй санныг ай-тырыгларны чугаалажып көр-геи. Чөвүлел хуралдың кир-жикчилериниң кичээнге-йин ядролуг материалдарны, дериг-херекселдерни болгаш технологияларны дамчаар үндүр сөөртүрүнге кон-трольду күштелдирери-биле холбашкан айтырыгларже угландырган.

УЗАМДЫКТЫРЫП ТУРАР

МАНАГУА. (СЭТА). Төп Америкага тайбыңны тургу-зарынга шаптыктаарын орал-дажып, сомосочу хөлезиле-никчилерниң баштыңнары кара өжегээр аткылажыш-кынны соксадыр дугайында чугаалажыышкынар эрге-жөөк чугула, чүге дээрге Ва-шингтон республикага удур боо-чепсектиг агрессияны ор-ганизастап чорудуп турар болгаш акша-хөреңгини бе-рип турар деп, ол онзалап демдеглээн.

САН-ХОСЕ. (СЭТА). Гон-дурастың христиан-демо-краттыг партиязы ол чурттуң чагырыкчы ёзу-чурумуун Төп Америкадағы беш чурттуңүн президентилериниң Гватема-лага ат салганы тайбың ду-гайында дутуржулганы күү-седирии күзевейн турарынга буруудаткан. Гондурастың национал эрге-ажыктарын мурнукузу ишкаш Рейган-ның администрациязының шериг-стратегтиг сорулга-ларынга чагыртып турар деп ук партияның медеглелинде айтып турар. Гватемала ду-гуржулгаларынга карыштыр Гондурастың эрге-чагырга-лары чурттуң национал де-вискээрин контрастың дээр-бечилериниг ажыглаар арга-ны берип турар. Контрастың дээрбечилери кожазында Никарагуаның байдалын бак-сырадырыне чүткүп тү-рар болганда АКШ-тан оларга кандыг-даа девириниң дуза-ламчызын бээрииден ойталаарын негээр үжурлуг турган. Христиан-демократыг партияның медеглелинде Аскона Ойонуң чазаа демо-кратчыдылга, кижиниң эрге-лерин хүндүлээр талазы-биле бодунга алган хүлээгелерин база-ла күүсетпейн турар.

ӨРТ АЙЫЫЛЫН БОЛДУРБАС

Өрт айыылын болдурбазы кичээнгейден кажан-даа үн-мес ужурлуг. Сөөлгү чыл-дарда орттуң улуг айыл-халаптары хөй-хөй кижи-лерниң амы-тынынга четкен, материалдыг улуг когаралды болдурган. Эрткен үш-беш чылдарның дургузунда орт-туң болуп турары көвүдээн, ол чорук-биле эптежир арга турбас ужурлуг.

Аңмыдыралдың социал та-ларынга өрт халавы улуг каражаны чедирип турар. Чуртта ортумаа-биле алыр-га, ында туттунган чуртталга бажыңнарының ийи хуузу өртке алзып турар. Өрт ха-лавы-биле арагалаашкын ту-душ холбаалыг. Боттарының бажыңнарынга орттен өлген-иериң 60 хуузу — эзирии кижилер болган.

Бистиң чуртувуста болуп турар өрттериниң сезен хуу-зу чуртталга бажыңнарынга, дачаларда, огородтарда ба-жыңчыгаштарга болуп турар. Оңгу өрт бүрүзүнүң кып-сыкчызы — от-биле ойнаан би-че чаштар, алды дугаар өрт бүрүзү — бир кижиниң амы-тынын үзүп турар. Чаа чыл-дың баштайгы айы эрткен. Чыл чаа эгелээн-даа болза, республикага чеден өрт болган. Ооң уржуундан беш бичии уруг амызындан ча-рылган.

Бо талазы-биле байдал көдээ черлерде дүвүренчиг. Республикада эң харыысал-галыг үе — мал ооладаш-кыны. Чаш хураганнарны онча-менди камгалап алыр дээш коданнарның ажыл-ишчилери хостуг үе барык чок ажылдап турар. Олар-ның чаш ажы-толу өглерде, бажыңнарда хайгаарал чок-ка артып каап турар тава-рылгалар эвээш эвес. Олар от-биле ойнааш, тааримча чок оске-даа байдалдарга таварышкаш, өрт халавынга чедип турарының чижектеря бар.

Кызыл районда «Тиилге» совхозтуң Чараш деп черте хойжу Хертектиң би-чии уруглары от-биле ойнап турган, өгнү орттеткен. Ада-иези дөрт харлыг Хү-лер-оолду, бир харлыг Кү-дер-оолду өгге арттырып каап, кажаага ажылдап тур-ган. Ооладын камгалап алыр дээш адазы өртке чи-дирткен. Ынчалза-даа орай болган — чаштарның ам-тыны камгалаттынмайн бар-ган. Бай-Тайга районнуң Ийи-Тейге бир өг орттенген. Аңаа база-ла бичии уруглар турган. Үш харлыг Чодураа от-биле ойнап турган, өрт болу бээрге, корткаш үне халаан. Ооң бир харлыг дуңмазы угарлай берген.

Өрт-биле холбашкан айыылдыг озал-ондактар-ның дугайында солуннарга хойнуу парлап турар. Ынчалза-даа чамдык ада-иелер чаш уругларын бажыңга өөн кааптар, харын-даа чаш уругларны бажыңга шоочалап кааптар чоруктар улам-чылавышаан. Кызыл районда Баян-Кол суурга ийи чаш уруг бажың иштининг ыжыны-га февраль 2-де өлген. Эрткен 1987 чылда оттан, өрттен чеди уруг амы-тынындан чарылган. Уруглар-ны өрт айыылынаан камга-лаңар!

Ирина ШОГЖАЛ,
Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозунуң өртке удур камгалал киидизиниң инженек-тору.

Бөгүн — Кувейт күрүнениң национал байырлалының хүнү

Эль-Кувейтиниң архитек-туразы янзы-бүрү болгаш кончуг солуун. Даштыкы хе-вириниң талазы-биле найы-сылап Европа хоорайларын-га домейленкек калбак дөрт кудумчуларлыг, дел-гем шөлдерлиг, хөй санныг сиверлер болгаш сиген та-раан шөлүгештерлиг, каас бассейиннер, фонтаннар ында бар. Оон-биле черге-леенниң хоорайның овур-хевириниде хөй санныг тускай, онзагай араб шиниң база артып кал-ган. Эль-Кувейтке чөөн чүк шинчизин он-оя дутаан-нар киирип турар. Олар боттарының хевириниң аян-нашкаа болгаш арыг-силии-биле, як-сарыгзымаар бол-гаш ак-кок өңнери-биле улустуң шинээнтейин таapa тудуп турар.

Тудугнуң уран араб арта-зының өске тураскаалы бо-лур ордуда (чүрүктә) ак-сарыгзымаар өң колдап турар. Ында эмирниң турар чери бар. Ол болза элезиг-ниг ховунуң өңү, оон Персид мугулдурунуң эрнинге араб-тар чедип келген.

Куна-СЭТА-ның фотозу.

АЛЧЫЗЫ — АГИТМАҢНААШКЫН КИРЖИКЧИЛЕРИ

ССРЭ-ниң Чеңсектиг Күштериниң 70 чылынга, кышкы Олимпий оюннарынга, ТАР-ның Күш-культура болгаш спорт талазы-биле Төп төвүлелиин организастаанындан бээр 50 чылынга тураскаатказын агитманнаашкын февраль 17-де Кызыл — Кочетово — Межегей — Ильинка маршруду-биле чорааш, февраль 20-де Кызылга ээп келген.

Агитманнаашкынның киржикчилери эртенгиниң 10 шакта ВЛКСМ обкомунуң чанынга чыглып келгеш, В. И. Ленинге тураскаалга чечектер салгаш, маршрут ёзугаар Кочетово суурже углай чорупкан. Агитманнаашкынны ВЛКСМ обкомунуң секретары Вячеслав Яндай-оол удуртуп чораан.

Орук узун боорга, бистер амыдыралга таварышкылаан солуун болуушкуннар дугайында хөөрежип, ырлажып, «Азия төвү» ансамбльдиң күүсеткен ырларын магнитофонга өйлеп-өйлеп салып каап чораан бис.

«Чайынның ай черниң кырын чыруткылаан,
Чаагымны күскү доңат ошкап суйбаан,
Сыдымымны дергилепкеш, чылгы дозуп,
Сылдыстыгда дүне када халдып ор мен..».

Шангыр-оол Доржуның бижээни бо одурулгаларын магнитофонга ырлай бээрге, аът мунуп алган чылгы дозуп чоруур тыва эрлерниң овур-хевирин шынап-ла каракка көстүп келир. Ырыны оркестрге үдеп турары тааланчыг, кижиниң катап-катап дыңнаксаазы кээр.

Кочетовога 30 хире километр четпейн чорувуста машикалар доктаай бергеш, Хаакчылар спортчу хептерин кеткеш, «Бураннын» изи-биле бистер машиналарывыс-биле орувус уламчылап чорупкан бис.

Суурга халдып келириниске, ВЛКСМ Таңды райкомунуң ийиги секретары А. Дандаян ол хүнүң программазы-биле кажы таныштырган. Бир-ле дутаарында школаның спорт залынга хол бөмбүүнге ужуражылгалар эгелээн. Оолдар командаларының аразынга беш оюн болган. Сан 2:3-ке аалчыларның тнилелгези-биле доозулган. Чыылганнар Радик Монгул-оолдуң, Успун Кызыл-оолдуң, Маадыр Норбунуң бөлгаш ескелериниң-даа хол бөмбүүнге чаваш ойнап турарын сонуургал-биле көргеннер. Дараазында баскетболга эш хүүзүнүң ужуражылгазын организастаан. База-ла агитманнаашкынның (оолдар болгаш уруглар командалары) киржикчилери шөлдүң ээлерии сан талазы-биле удуп алган. Автоорук техникумунуң 2-ги курузунуң сургуулдары Долаана Ондар, Лидия Ооржак, Сайлык Ойдуп-оол бо удаада эки ойнаанныр.

Спортчу оюннар соонда, агитманнаашкынның киржикчилери-биле ужуражылга болган. ВЛКСМ обкомунуң секретары В. Яндай-оол аалчыларның мурнундан түве чугаалаан. Агитманнаашкынның улуг назылыг киржикчизи (68 харлыг) Кирилл Филимонович Шишигин, хаак спортунга республиканың каш дакпыр чемпионнары Леонид, Николай Чуруто алышкылар, ИХМ-ниң ажылдакчызы Анатолий Иванович Шедогубов болгаш Вячеслав Кара-Тоонут олар күш-культура болгаш спорттуң кижиниң кадыынга кайы хире ажыктыын, республикада күш-культура болгаш спорттуң сайзыралының дугайында база ышкы Олимпий оюннарынга совет спортчуларның кайы хире киржин турарын Культура бажыңынга чыылганнарга чугаалап берген. Оон программа ёзугаар спортчулар-биле ужуражылга, техникумнуң сургуулдарының концерти-биле кежээ доозулган.

Анатолий Куулар, Дарья Куулар, Олег Күрү, Шолбан Ооржак, Оюн-оол Түлуш болгаш өскелерниң-даа уран талантызын көдээниң ажылышчилери сеткил хандыр магадап, сценаже катап-катап чалап турган. ДОСААФ обкомунуң ажылдакчызы Игнат Акимович Огнев барган суурларывыска тирге кара боолаарын организастап чораан.

Мындыг хевирлиг агитманнаашкынны чылдың-на организастаары күзенчиг Аңаа шыырак спортчуларны партияның, комсомолдуң болгаш дайынның база күш-ажылдың хоочуннарын киириштирип, аныяктар ортузунга агитас-массалыг ажылларны чорудар талазы-биле ажылды күштелдирери чугула.

Иван ХЕРЛИЙ.

ЧУРУКТАРДА: Межегейниң шыдыраачылары-биле эш хүүзүнүң ужуражылгазы.

Агитманнаашкынның киржикчилери-биле ужуражышкын.

Авторнуң фотолары.

МИХАИЛ БУХТУЕВ

Документалдыг чугаа

— Олур, олур, уруум Таня. Ам удавас чемненир бис. Чедип келгениңер кончуг экидир. Мен ам чүү дээр мен. Биске кончуг экидир, барып-барып мындыг өйде, уругларым. Михаил удавас фронтуже чоруй баар, ону билир сен ыйнаан? Манап шыдаар болзунза, меңээ кончуг-ла экү болур иймек, уруум. Василий Васильевич база фронтуда болгай. Евдокия Ивановна-биле бис база чугаалажыр-дыр бис — деп каакы, столга кады чемненип олурупкан.

Раиса Семеновна Таняны көрүп олурарга, мага-боду Михаилден дыңзыг, бажының дүгү узун, кара-сарыг, чоон өрүглүг чаштыг, чымчак ак арынныг, кара хавактарлыг, төгериксимээр карактарлыг, чараш дурт-сынныг, каттыгарга, ийи чаактары деңге чараштыр демдектелип кежир, оожум чугаалыг уруг болган.

Раиса Семеновна чем соонда, аяк-сава чүп дузалажып турган Таняны көрүп-көрүп: «Бо айыылдыг дайының кадыг-бергезинге шыдажып, Михаилди ак сеткил-биле манап шыдаар болза, мээң кеним болгай сен. Алыс боду ажылгыр, ажыл-чараш-чаагай хире кыс-тыр» — деп бодап каан.

Ол кежээ Раиса Семенова Таняның бажыңынга база барган. Уругнуң авазы Воробьева Евдокия Ивановна биле оолдуң авазы Раиса Семеновна ийи кудашкы сеткилдиң ханызындан чугаалажып кежээлээн. Михаил биле Таня клубка барып кинолап, таңцылап алгаш орайтадыр, кыштың сүт дег айдың дүнезинде хөөрежип, сагыжынга чедир кылаштажыпканнар. Михаил ол кылаштап чоруй, хенертен доктаай хонгаш, айтырган:

— Таня, мени манап шыдаар сен бе?

— Миша, ол чүү дээриң ол? Мен сени чүгле манап шыдаар эвес, а харын чөпшээрөөр чүве бөлзе, сазың-биле кады фронтуже чоруптарынга кажан-даа белен мен — деэш, Мишаны дыңзыдыр куспактап каан.

1943 чыл. Качыгдал чеже-даа аар болза, Раиса Семеновна Октябрь байырлалын, оглунуң төрүттүнген хүнүн, Чаа чылды эш-өөрүбиле кады база Евдокия Ивановнаны чалап алгаш, демдеглеп эрттирген. Моон соңгаар чурттаганы бир янзы эде көрзе чүл деп, Раиса Семеновна ам боданып эгелээн. Михаил он сес харлап бар чораан. Оңу ам фронт чоруурундан кымдаа доктаадып шыдавас.

Ол кыжын алдын уругарыынга ажыл-херек улам-на шыңгыырап, бүдүүлгеде арткан эр, херээжен кижилер фронтуда Кызыл шеригниң улуг чедиишкиннеринге харыы кылдыр чыл планын хуусаа бетинде күүседир дээш, кайгамчык күжениишкинниг, дүн хүн-чокка ажылдап турганнар.

Майның төнчүзүнде бирле кежээ Михаил кино көөр дээш, хостуг сандайлар чанынга олурда, алдын уругарының директору ооң чанынга кээп саадаткан.

— Миша, эртен бригадириңге соглеп кааш, конторага чеде бээр сен, биче када чугаалажыр бис — деп, директор мындыг болган.

Киножан келгеш, Миша ону авазынга дыңматкан. Ол дүне Мишаның сагыжынга хөй чүве кирип, удуп чадап чыда, эртен даң бажында амна удуп калган.

Раиса Семеновна оглунуң эртен чинир чемни печка кырынга соовас кылдыр таарыштыр тургузуп каакы, карацгы имирде ажылче үнүпкен.

Михаил сес шак четпээнделе, конторага чеде бергеш, даргазын манап олурган.

Директор ажылга чедип келген дораан, Мишаны өрээлинге киирге берген.

— Чаа, Михаил, сен бүдүүлгениң эки ажылчыннарының бирээзинге санадып турар апарган кижи-дир сен. Аваң база идепкейлиг ажылдап турар — деп чоруй, столуун ажытпаш, типография үжүктери-биле парлап каан бижии үштүп экелген. «Бухтуев Михаил Артемовичиге фронтуже чоруурун чөпшээрөөн. Чогуур документилерни июнь 10-да Кызыл хоорайның шериг комиссариадынга хүлээп алыр» — деп, шериг комиссариадыдан ат салган бижикти директор Михаилге номчуп берген.

Раиса Семеновна ынчан кижи ортузу эртип, улгадып келген турган. Бодунуң далаш чок, бодамчалыг чаңыбиле база-ла эргеледи чугаалаан:

— Чаа, ам удуулу оглум, кежээки угаандан эртенгиин эргим дижир болгай, мен боданып көрейн, ооң соонда сазың-биле сүмелешкей бис аам.

Авашкылар столуун эмгелеп кааш, удуп чыдып алганнар.

Дараазында хүн, кежээки чем үезинде Раиса Семеновна улуг тынгаш, хөлээзинден үнү безин сирилей аарак чугаалаан:

— Че, ыидыг-дыр, оглум. Аңаның изи кайнаар үлгаан болдур, черле ынаар барып чораан кижи-ле болгай сен. Чоруур дээнде, чоруур апарган-дыр сен ийин, оглум. Ам белеткенир-дир — дептерге, Миша тура халаап, авазын дыңзыдыр куспактап, ошкааш:

— Четтирдим, авай! — дээн.

Раиса Семеновна бодунуң эдлеглиг шөлээзинин чамдыызын Кызылга эрттирерин алдын уургайының удурутлагазындан чөпшээредип алгаш, Хараал аксындан Бичии-Хемни куду бадар удуг салбиле Кызылга чедир оглуун үдеп келген.

Иешкилер айытказ шагында Щетинкин-Кравченко кудумчуузунда хоорайның Совет хамаатылар клубунуң чанынга чедип кээрге, кижиниң хөйү кудумчу долуу. Шериглер сеэртүп чоруур машиналар кудумчуну куду чыскаалыпкан.

Михаил авазын ошкап-ошкап, карааның чажын чодуп тура, чагыын бергеш, байырлашкан.

Михаил Бухтуев Челябинск область бир-ле шериг хоорайынга кээп доктаагаш дораан-на, танкистер школазынга өөренип кирипкен. Ол өөренип турган хоорайындан Михаил авазынче чагааларны үргүлчү бижип, харыызын ап, Тывазы-биле харылзаазын үспейн турган. Михаил өөредилгее кызымаан, чүвеге мергежилдиним дораан көргүзе берген. Танкыны бирде бирээ чок эки бижип кылдыр шиңгээдип ап, «Т-34» деп танкының ыол башкарыкчызы апарган.

(Уланчылыг).

ДОЛУЗУ-БИЛЕ БИЖИИР

Телевидение, радио болгаш парлалтага кижилер аттарын хураангайлаан каан болур. Чижээ, мени Сарыглар Тава-Самбу Сюр-оолович деп документимде бижээн. Бир эвес мээң дугаймда солунга бижээн азы мээң түүлүм үнген болза, аңаа-ла Т.-С. Сарыглар деп каар ышкажык. Сарыглар фамилиялыг кижилер хөй. Чогум чүү кижил дээрзи билдинмес.

Бо талазы-биле бодум хуумда бодалдыг мен. Парлалгага кижилер аттарын долузу-биле бижип эки. Маңаа база мындыг чижектен кирикседим. Кандыг бир черден корреспондент кижиниң кылган материалы дижик. Эки ажылдаан азы арага-дарыга сундулут кижилер дугайында бижиирде, М. Ооржак, Д. Ооржак, К. Ооржак дээш-ле фамилияларын салып каар. Ооржактар хөй суурга чогум кымнарыл дээрзин чаңгыс чер-чуртташтары безин билип алыры дыка бергс.

«Шын» солунда кижилерниң адын, фамилиязын кады бижип турар апарганы эки-дир.

Тава-Самбу САРЫГЛАР.
Барыын-Хемчик район.

БИЛИП АЛДЫМ

Мен районнуң архив эргелекчизинде ажылдап тутер мен. Ол ажылга үр болбаан болгаш, ажыл-херектиң үгшинин эки билбес турдум. Чоокта чаа республиканың архив эргелекчилериниң семинары болгап. Ол семинар архив эргелекчилеринге, ылаңгыя мөңээ дыка ажыктыг болгап.

Семинарга Кызыл район архивиниң эргелекчизи Галина Багласованың ажылы-биле таныштывыс. Ол архив херээн эки организастап турар болду. Черле ынчаш, Монгун-Тайгадан Чечекмаа Иргит, Каа-Хемден Инна Ершенко, Тожудан Валентина Ондар дээш ажылынга кызымаак, дуржулгалыг эргелекчилер бар-дыр. Семинарга өөредилгеден болгаш өөрүмнүң чугаамыдан ажыктыг чүүлдериг билип алдым.

Клара ЧИНМИТ.
Тес-Хем районнуң архив эргелекчизи.

УЛАМ САЙЗЫРАДЫР

Ак-Довурак хоорайга «Бичии уругларның өөредилгезин болгаш кижизидилгезин иинти билиг школазының реформазының негелделеринге дүүштүр сайзыраңгайжыдарының сорулгаларының дугайында» деп темага семинар өткен. Аңаа районнуң уруглар албан черлериниң ажылдакчылары, херээженнер човүлелериниң даргалары киришкен.

Семинарның киржикчилеринге «Теремок» уруглар садынга кижизидикчи башкы В. П. Власова «Кышкы үеде түңү сонуургаар силер» деп темага көргүзүглүг кичээлди улуг белүкке бедик деңнелге эрттирген. Уруглар садынга кижизидикчи башкы В. П. Власова «Кышкы үеде түңү сонуургаар силер» деп темага көргүзүглүг кичээлди улуг белүкке бедик деңнелге эрттирген. Уруглар кышкы бойдустуң дүтайында ыры, шүлүктерни күүседип, аңнарны чуруп, пластилинден янзы-бүрү хевирлерни кылып турганнар. Кичээлдиң төнчүзүнде уруглар «Ак-кек шанактар» деп Төрээн чурт дугайында ырыны чаптанчыг чараш күүсеткеннер.

Дараазында «Светлячок» уруглар садынга кижизидикчи башкы Н. М. Илюшинаның улуг белүктүң уругларынга күш-ажыл кичээлин эрттиргенин семинарның киржикчилери сонуургаапнар. Кижилериниң күш-ажылын, хлебти камнаар дугайында ажык чугааны кылган. «Золотой ключик» уруглар садынга хогжум болгаш дыл сайзырадырының коргузуглуг кичээлдеринге эвээш эвес ажыктыг түүлдерни билип алганнар.

Семинарга кижизидикчи башкы Н. А. Тагачакова «Бичии уругларның өөредилгезин болгаш кижизидилгезин школа реформазының негелделеринге дүүштүр сайзыраңгайжыдар сорулгалар дугайында» илеткелди кылган. «Чаш назын болгаш өг-бүле», «Ада-иелер болгаш уруглар сады» деп беседаларны семинарның киржикчилери сонуургал-биле дыңнаапнар. «Алды харлыларны арыг-шевер кижизидери» деп беседаны районнуң санэпидстанциязының код эмчизи Б. М. Чикчит кылган. Семинарга районнуң улус өөредилге кылдызының ажылдакчыларының киришпээни уруглар албан черлериниң ажылынче үлегер-чижек алгаш, типографияга үнүп, ажыл-агыйларын эдилеп эгелээннер.

Раиса ДАНЗЫРЫН.

ЧУРТ ЧЕЛЕТПҮР БОЛГАШ КОММУНАЛ АЖЫЛ-АГЫЙ БҮДҮҮЛГЕЛЕРИНИҢ АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫНЫҢ ПРОФОВИЛЕЛ ОБКОМУНУҢ ШУГУМУ-БИЛЕ ЭРТИП ТУРАР СПОРТТУ МАРГЫЛДААЛАРЫНЫҢ СПАРТАКИАДАЗЫНГА КИРИИШТИР КОМАНДА БОЛГАШ ХУУДА БИРГИ ЧЕР ДЭЭШ БООДАЛГА МАРГЫЛДААЗЫНТА 22 КОМАНДА БОЛГАШ 118 АДЫГЖЫ КИРИШКЕН.

Дерт эр, ийи херээжен кижи составтыг командалардан Тываның электри четкилериниң командазы бирги черни ээлээн. Олар алыр ужурлуг 600 санданн 545 санны алган. «Тыва коммунэнергонуң» командазы 506 санны аткаш, ийиги черни ээлээн. Үшкү черге 480 санны алган Кызылдың чурттагаан коммунал ажыл-агый эргелелиниң чаагайжыдылга комбинадының командазы төлептиг болган.

Хууда бирги чер дээш маргылдаага электри четкилериниң төлээзи А. Бутырев, 95 санны аткаш, тнилекчи болган. 93 санныг В. Елисеев (чаагайжыдылга комбинады),— ийиги, 92 санныг П. Зуев (Улуг-Хем ыяш-үлетпүр ажыл-агыйы) — үшкү черлерни ээлээннер. Хераженнер аразынга бирги черге база-ла электри четкилериниң төлээзи А. Грисюк, 90 санны аткаш, төлептиг болган.

Эрткен маргылдааларга 116 кижи боодалгага ГТО нормативтерин, 28 кижи разрядтарны дүжааган.

ЧАСПАС АДЫГЖЫЛАР

Бистиң республикада, бүгү чуртта дег. Совет Армиязын болгаш Шериг-Далай Флодунуң 70 чыл юонга тураскаатказын камгалал-массалыг ажылдарның айы чорун турар. Кызылда ол айга тураскаатказын хемчегларниң ниитинден эң массалыг киржилгелиг янзы-бүрү маргылдааларны адап болур.

Кара боолаарының талазыбиле хоорайның ДОСААФ эге организацияларының аразында маргылдаанны ийи болүкке эрттирген. Бирги болүкке — бүдүүлгелерниң болгаш албан черлериниң эге организацияларының аразында маргылдаага 73 команда киришкен. Олардан хоорай командаларының бирги черни П. Попов, П. Терентьев, А. Бутырев олар составтыг киришкен Тываның электри четкилериниң командазы адар ужурлуг 300 санданн 290-ны боолаап, алган. Олардан чүгле чаңгыс санны эвээшти аткан аэропорттуң командазы ийиги, а 282 санныг болган Тываның геология-шинчилел экспедициязының командазы үшкү черни ээлээн.

Ийиги болүкке — өөредилге черлериниң болгаш школалар командаларындан бирги черни Кызылдың № 11 ортумак школазының командазы ээлээн. С. Иванов, О. Харин, В. Домрачев составтыг бо команда 280 санны аткан. Ийиги черни Кызылдың автоорук техникумунуң командазы, үшкүзүн — садыг-кооператив училищезиниң командазы ээлээн. Оларның алган санмары дараалаштыр 265 болгаш 264 болган.

Хууда бирги чер дээш маргылдаага бүдүүлгелер болгаш албан черлериниң командаларындан 219 адыгжылар киришкен. Аэропорт командазындан В. Корюхин болгаш электри четкилериден П. Терентьев кайызыдаа 98-98 санны аткан. В. Корюхинниң атканы бокшек болганындан бирги черни анаа тывысхан. База-ла электри четкилериниң адыгжызы А. Бутырев 97 санны аткаш, үшкү черни ээлээн.

Өөредилге черлеринден болгаш школалардан № 11 школаның адыгжылары С. Иванов (95), В. Домрачев (94) олар бирги, ийиги черлерни ээлээн. Үшкү черни автоорук техникумунуң сургуулу А. Харламов алган.

Маргылдааларга ГТО-нуң боодалга талазы-биле нормативтерин 273 кижи дужааган, 124 кижи разряд кормаларын күүсеткен.

Алексей ЕФИМОВ.
ДОСААФ хооркомунуң даргазы.

Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи М. А. Рамазановаңың чогаадыкчы ажылынын отчёду 1988 чылдың февраль 26-да Кызылдың уран үүл училищезинге болур. Эгелээри 19 шакта.

АГААР

Республикага бүргеп, аяжыр. Хат кошкак. Агаар дүне 33—38, хүндүс 25—26 градус соор. Кызылга хат кошкак. Агаар дүне 33—35, хүндүс 20—22 градус соор.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 25-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: Мультсборник 9.20, **«Бродяга»** 17.00, 20.10, **«Твое последнее танго»** 10.40, 12.50, **«Точка отсчёта»** 15.00, 6-чи эдлга; **«Фантомас»** 9.00, 12.10, 15.20, 18.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: **«Сказка о прекрасной Аисулу»** 9.30, 13.10, **«С чертями не шутят»** 11.00, **«Залив счастья»** 15.00, **«Полёт над гнездом кукушки»** 17.20, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Единожды солгав»** 15.00, 17.20, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Король шутки»** 10.00, 12.00, **«Этот безумный, безумный мир»** 14.30, 17.10, 19.50 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: **«Праздник Нептуна»** 18.00, 20.00 шактарда.

Редактор
В. С. ШАРАВИЙ.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ФЕВРАЛЬ 25-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.30 — «Студеныйда кыштаг». Уран-чечен телефильм. 9.45 — XV кышкы Олимпиада оюннары. Хаак маргылдаазының ийи хевири. Эстафета. 3х10 км. Хоккей. Түңнел болук командаларының маргылдаазы. Дагта хаак спорту. Улуг слалом. Херээжеңнер. 13.30 — 13.40 — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.45 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55 — «Кувейтниңдувуренчиг хүннери». Телеочерк. 16.25 — Музыка чогаалдарының шыгжамыры. О. Респиги. «Римниң байырлалдары». 16.55— «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 17.40 — «Сеткил ханызындан... Ленин болгаш Грузия. Сактыышкыннар, документтилер». Док. фильм. 18.30 Бөгүн делегейде. 18.50 — XV кышкы Олимпиада оюннары. Хоккей. Түңнел болук командаларның маргылдаазы. 20.50 — Эде тургустуунуушкун прожектору. 21.00— «Ye». 21.30 — XV кышкы Олимпиада оюннары. Хоккей. Түңнел бөлүк командаларының маргылдаазы. Дагта хаак спорту. Улуг слалом. Херээжеңнер. 00.15 — 00.35 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 —«Боданыышкын». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Музыка. 5 класс. Н. А. Римский-Корсаковтуң «Снегурочка» деп операзы. 9.05 — Испан дыл. 10.05 — «Россияның Эртемнер академиязы». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.35; 11.35 — Биология. 7 класс. Хээкчилер болгаш койгуннар. 11.05 — Испан дыл. 12.05 — «Улуг угбазы». Уран-чечен фильм. 13.40—«Бойдус-биле чаңгыс аай». Телефильминер. 14.20—Медээлер. 14.30—15.40— «Баштайгы өөрүшкүдер». 2-ги сериязы. 16.40 — Медээлер. 16.50 — XV кышкы Олимпиада оюннары. Хаак маргылдаазының ийи хевири. Эстафета 3х10 км.

КЫЗЫЛДАН

17.50 — «Сыдысчыгаш» Өөренүкчилерге тележурнал. 18.25 — «Тыва черде». Программада: Медээлер. XIX Бүгү-эвилел партконференциязынга уткуштур. «Социал программа боттанныышкында». 18.55 — Медээлер. 19.05 — «Эде тургустуунуушкун — үениң негелдезиң». Тыва АССР-ниң Чурттагга-коммунал ажылагый министерствозунуң ажылынга хамаарыштыр телекөрүкчүлерниң шугумчүлелдеринге харыы кылдыр хүлээп алдынган хемчегler дутайында. 19.35 —Чарлалдар.

МОСКВАДАН

19.40 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!». 19.55 — ЧССР-ниң культура хүннериниң ССРЭ-де ажыдыышкыны. Э. Сухоньның «Святоплук» деп операзы. Словак национал театрының

ШИНИ. 20.50 —Эде тургустуунуушкун прожектору. 21.00 —«Ye». 21.30 — 23.30 —«Святоплук» операның уламчызы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.50 — Уран чүүл мастерлери. ССРЭ-ниң улустуң артизи Д. Банионис. 19.00 —«Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Ярославль хоорайга социал-культура объектилерин ажыглалга киирип турган кылдыынган немей бижиилгелер дугайында. 19.40 — 19.55 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Винтик болгаш шпунтик — хеглүг мастерлер».

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизининиң 3-36-82, совет тургузуг килдизининиң 3-37-11, үлетпүр килдизининиң 3-36-73, чагаа килдизининиң 3-39-03, культура килдизининиң 3-39-15, көдээ ажыл-агый килдизининиң 3-41-16, социал айтырыглар килдизининиң 3-41-25, корректорларның 3-37-11, бухгалтериянын 3-43-41, солун келбейн баргында 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солуунуң индекизи 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыынын херектериниң талазы-биле комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин биле Кравченко кудумчуузу, бажын № 1.

Чагыг № 2670 ТС — 00033.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШОЛ

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 48 (13648) | 1988 чылдың февраль 26, пятница | 1925 чылда үндезилеттингеш | Өртээ 3 көп.

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН БОЛГАШ ШКОЛА

СЭКП ТК-ның Пленумунуң шиитпирлери педагогиктиг чогаадылгага делгем орукту ажыдып турар

Хлебтен аңгыда, чонга эң үнелиг чүүл — школа. Ынчаар шаандап бээр чугаалажып келген бис, ынчалза-даа оның чөптүүн ам улам-на чаазы. бйле билип турар бис. Улус өөредилгелиниң шиитпирлеттинимээн турар айтырыгларының болгаш ооң перспективаларының дугайында СЭКП ТК-ның Кремльге болган Пленумунга ийи хүн дургузунда чугаалажып келген.

Кремльдиң индириндеш чүү-даа чүве тода хөстүп турар — ыйдыг хүнерде бистиң билиивис делгемчинер, бодааларывыс мергенчинер.

Социализмниң үлүгүне онаашкан бүгү ажылга болгаш демиселге бистиң школавыс чондан хоорулбайн келген. Бистиң эрткен үевис ында, чүрттүң алдарын болгаш күчүзүн, ооң үгаан-бодал байлакшылын, мөзү-шынар эртинелерин оон ап турар. Ында бистиң амгы үевис. Шуптувус школа уктуг бис. Бистиң төлептиг мөлүвүс болгаш четпес талаларывыс, бисти бөгүн өөрүп болгаш дүвүредип турар, даянып азы демиселче албадап турар бүгү чүүлдеривис школа парталарының артында эселээн.

Школа биле ниитилел чарылбас тудуш. Бистиң келир үевис — чоокку чылдарда эде тургустунуушкунче идепкейлиг кирер, экономиканы хөгжүдеринең чаа дүргеи аргаларын болгаш шынарын шиңгээдип алыр, ниитилел харылзааларының чаартылгаларын уламчылаар, социализмниң салым-хүзүү дээш харысалганы бодунга алыр салгакчыларывыс амгы үеде класстарда болгаш аудиторияларда дадыгын турар.

Школа ниитилел эде тургустунуушкуунуң соонда калып турар дээрзин өзүп турар дүвүрел-биле өөрүп келген бис. 1984 чылда чарлаттынган реформа «тангактап», хөй-хөй айтырыглар болгаш чөрүлдээлер шиитпирлеттинимейн турар. Педагогика коллективтериниң энергиязын бюрократчы эргелеп башкарылга, инспектураның кайы хамаанчок аажылаашкыннары, өзу барымдаалаар чорук, дуу сүрер чүүлдер моондактап алган. Ооң түнелиниде шиитпирлиг аүштер — башкылар, өөреникчилерниң болгаш студентилерниң бот-башкарылгазы школаның эде тургустунуушкуну дээш демиселдиң хажыныңда арткан. Билигтерниң үнези, өөредилгениң болгаш кижизидилгениң шынары көлүлдүр-ле баткан.

А чырыдыышкын ведомстволары ёзулуг байдалды өөредилгениң «чогумчалыг» көргүзүглери-биле, бүгү-нинти хаара тудуушкун дугайында ыыт-кыр медээлер биле принцип чок чаап базырын турган. Парлалганың сагындырыглыг, шүгүмчүлелдиг чүүлдерин журналистерниң чүвени чедир билбезин, даап бодаашкыны деп таймбыр ыылып, тоомчага албайн келген. Ыйдыг хөөннер чүге чедиргенил? Бо өөредилге чылында күрииспекция органнары дээди өөредилге черлериниң бирги курузында өөренип турар — школалар болгаш ПТУ-лар доозукчуларының 27 мун кижиниң ниити билиг белеткелиң хынаан. Студентилерниң 25 хуузу, техникумнар сүргуулдарының 45 хуузу хыналда онаалгаларны «үүседип шыдаваан.

Өөредилге черлериндө ие тургустунуушкунга шаптыктап турар бүгү факторларны хаяа аналитээринге партия ТК-ның Пленумунуң документилери өөредип, херек кырында байдалды болгаш совет школаның келир үезии дидим, ажык, эрги ёзудан үшүүнген түрүш-биле көөрүмүн үлегерии саҥыктың муриунда көргүзүп турар. Амыдыралдың утка-шынарынга, социализмниң аргаларының байлакшылынга дүүжүп турар хөй ажыы шиитпирлер оон үнүп турар. Ылаавылаан шиитпирлиг хөделимишкиннер база оон үнүп турар.

Ниити билиг болгаш профессионал школаның реформазынга киирген үндезин өскерлиишкиннер ниитилелдиң калбарып чорукан эде тургустунуушкунунуң идеологиязынга болгаш практиказынга дүүжүп, ооң ниити хемчээкчизинге — кижиже ооң дорт хереглелдеринче болгаш эрге-ажыктарынче угланышкынга дүүжүп турар.

Догматиктериниң албадааны чаңгыс аайлаашкак чоруктуң дужамындан хостаныр, бистиң школавыс ниити билиг бээр үлээлгезин күштелдирип, ону кижи бүрүзүнге таарыштыр хөгжүдер, кижи бүрүзүнге бодунуң салыкчаланнывыл илередиринге деп арганы берип, өөредилгени түс-түс чорудар ужурлуг. Өөредилгениң соруглаларының чаңгыс аайлыы школаларның янзы-бүрү болуру биле, өөредилге планнарының болгаш программаларының эде тургустунуучалы-биле тудуш холбажып саттышкан, мурнакчы педагогика практиказынга, өөредилгениң болгаш кижизидилгениң чаа аргаларынга даянган турар ужурлуг.

Чылдар эвес, ой-ой чылдар иштинде «чырыдыышкын министерстволары» башкыларның чаартыкчы күзел-бодалын дүй шаап, дүүжүметсиг айтыышкынынардан «келеннип турар хамдыг-даа ийелекчи саналды базарын орландажып турган. Ыйдыг чылдагаан биле та чеже салым-чаланныг башкылар школаны «атташ чорбаан дээр! Бүгү парлалганың бижип турганы чаа хевириниң өөредилге черинииң (школа-комплекс) перспективтиг тенелдезин школаның чаңгыс аайлыышкын принципиниң дүтээнгө ооң болдалынга таарышпас болганындан бир кабинет ээзин шуут бүрүү шапкан төгенчиг таварылга база турган болгай. Парлал үндүреринге белен турган номчу (өрүп каан турда оны төпчен) болгаш оны белетээринге киришкен кижилерни баш хемчег алган.

Ине, чаңгыс черге таптаашкынче соңоп киирип турган чылдар чаа үүлдүү тургузарыгга турушкодалдар эвээш болган тудум-на, частырыг болу бээриниң айыыл улуг дээрзиниң талантыларын, инициативаларының, чаартылгаларының илереп келириниң аргазы кызыы болур дээрзиниң шыңгыы ынчээдиргин болган.

Школаларның башкылар өрээлдеринге, дээди өөредилге черлериниң кафедраларынга партия Пленумунуң документилерин сорук киришкиннинг өөренип көөрү биллингир. «Салым-чаланныг, дөгелөнчек эвес бодап билиг база ажыл-херекке бердинген педагогтарның ажыл-чорудулгазы-биле толаттынып турар бисте көстүп келген школаларның ады-нерин чок кылбайн, а бүгү аргалар-биле хайыралан өстүрер» деп партмейн шыңгыы болгаш хамнаг чалыг сагып-сетыылдың өөрүп четтиришкинии болдурары чугаажок.

Пленумнуң саналдааны үүлүтел чок өөредилгениң концепциязында ниити билиг школазынга — совлүнде барып бедик мергежилдиг ажылчын кадрлар болгаш специалистер белеткээринге, кижиниң бүгү талалыг сайгыраарынга бот-өөредилге болгаш мергежилдин бедидип алырынга баала звено оолур роль онаашкан.

Өөредилге системазын ооң тургустунган бүгү келектери-биле бот-бодтарының аразында сыры холбашкан социокультурамның бүдүн институду ыыллыр комплекстиг чаартырының сорулгазын эң баштай салган. Ол болза өөредилге айтырыгларынга чаа көрүүшкүнүүн эң чугула талазы. Ооң ийи-ги, ооң ээзээ эвес чугула талазы — өөредилге системазын эде тургустунуушкунуң ниитилел хөгжүлдезиниң эң не дээштиг күштериниң бирээзи ыыллыр өөрүп турары.

Бүгү-ле үелерде школа ниитилелдиң бир янзы моделя болуп келген. Көгүн ол ниитилел хөгжүлдезиниң дүргедек-янзынга ролюн болурга эгидип алыр ужурлуг. Кижи факторун хевирлеп тургузарының кол күзүү, революциялыг үе тургустунуушкунуң ара доктаавазын хандырып турар механизминиң шимчедикчи кезээ болур ужурлуг.

Улус өөредилгезиниң бүгү шиитпирлеттинимээн айтырыглары, бүгү бергедээшкиннери ТК-ның Пленумунга хаяа тодаратынган. Ниити өөредилге, профессионал болгаш дээди школаның техникатыг хандырылгазын көскүзүүлиле чаартырының ведомстволар аразында моондактарыкы чайладырының болгаш улус өөредилгезиниге күрүменің чаңгыс аай политиказын херек кырында чорударының, бүгү өөредилге черлериниң, эртем болгаш бүдүрүлге коллективтериниң бижыг харылзаазын тургузарының талазы-биле комплекстиг программа тургустунган.

Өөренчилериниң кызымаккай чоруулуң ниитилел ужур-дузазын бедиткеи. Билиг чедип алырының ажылын өөредилге чорудулгазы-биле холбашпаан өске сорулгалар-биле дүй базып болбас. Күрүне аттестады, диплом хамы билиггө дүүшкен турар ужурлуг.

ПТУ доозукчуларының мергежилиниң деңнели бүдүрүлге хөгжүлдезиниң техникатыг айтырыгларындан чыдыш каан турары таарышпас. Профессионал-техниктиг өөредилге келир үеже утланган болгаш бедик мергежилдиг кадрлар белеткээринің чаңгыс аай күрүне системазы ыыллыр хөгжүүр оолгаш быжыглаттынган турар ужурлуг.

Улус ажыл-агыйының инженер кадрлар-биле хандырылгазында үр үеде уламчылап турар диспропорцииның чүгле эргелеп башкарылганың шүүлген болгаш хүнүн бодаар чоруктары-биле тайылбырлап болур. Дээди өөредилге черлери чамдык мергежилдер аайы-биле хөй кижилерни артыкша белеткеп үндүргеш, техниктиг депшилгениң чугула угланышкынарны — электроникага, машина тудуушкунунга, автоматикага, робототехникага, биотехнологияга кадрларны четпес белеткеп турар. Дээди школа шалыкшын чаартының орар. Ооң эде тургустунуушкунуңуң оруктарын экономиканың болгаш социал хөгжүлдениң амгы негелделеринге дүүштүр ажылдап кылган. Тургустунган чаартылалар программазы кандыг-даа хажыдыышкын чокка комплекстиг боттанган турар ужурлуг.

Ыйдыг көрүштүң үлегерии партия Пленуму биске берген. Пленуминуң белеткээринге хөй-ниитинииң улуг күүзүн мобилизастаан, чүс-чүс ажыы-бүрү саналдарны, толевилелдерни, санал-оналдарны чыгган, аналитээн болгаш ниитилештирген. Ынчангаш түнелдер удуг хемчээлдиг, идип үндүрген программа боттуг болгаш демократчы база дилеп тыныкчы хевирлиг болган.

Улус өөредилгезинге болгаш өөреникчи аныяктарның кижизидилгезинге политиктиг удуртулганың деңнелин шиитпирлиг бедидерин, өөредилге черлериниң ажылынын утказыныг хамылаарын, тургустуун кээп турар айтырыгларны ажыл-херекче болгаш билдилиг шиитпирлээрии Төп Комитеттиң Пленуму эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларынга, партия крайкомнарынга, обкомнарынга, хооркомнарынга болгаш райкомнарынга дааскан. «Улус өөредилгезиниге партийжи удуртулгада педагогика кадрларының дугайында сагыш салыыпдан, башкының шиитпирлел ат-алдарын көдүрериндеп артык харысалгалыг чүве чок» деп доктаалда онаажээн.

Ол хүннерде бис шуптувус ыыллалда тудуп эрткен бис. Дүвүрел сиңникиен ханы бодалдар дыка хөй болган. Башкылар, эртемниң болгаш культураның ажылдакчылары, бүдүрүлгечилер, ажы-ажуы деңнелдиң партия болгаш совет ажылдакчылары — кижи бүрүзү школаның салым-чолу дээш хамааты, кижилиг сагыыпсыралдың, сонуургалдың илерээшкиниң көргүскеи, чежезин ол дээр! Чүгле чиңгине башкылаашкын албан черя — Педагогика эртемнериниң академиязы чаасказан мыт чок арткан. Ол мурнакчы дег, үстүүден удуртулга болур айтыышкыннар манап, социал агаар чок түнүкке чүрттап орган. Ниитилел ПЭА-ның ааҥазы ниити билигниң ортумак школазының талазы-биле кондепциязы, дыка хөй эске-дээ концепцияларны ооң хей-ле манап арткан.

Бо фактыдан түнелдерни үндүрери чугула. ПЭА-ның амгы удуртулгазыдан школаның болгаш педагогика эртемнериниң ёзулуг-ла эде тургустунуушкунуңуң талазынче чайлышкынын моон соңгаар-даа манап олурары хооюун чүл болур ийнэ. Ол ышкаш ол эде тургустунуушкуниу кылырын академияның чаарты организастаттынарынга чедир манаары база шын эвес. Школаны болгаш педагогиканы чаартырының тодаргай программазын ажылдап кылыры-биле ведомстволар аразының түр шинчилел коллективин, аңхаа эң дээре бүгү педагогика күштерин киришкирип тура, бөгүп-не тургузары эргежок чугула. Ыйдыг шимчегир болгаш чөвүлелдиг күштер, ССРЭ-ниң ПЭА-ның иштинде безин эвээш эвес санныг бар. Ол коллективтиң бирги чергелиг соруглаларының бирээзи болза, педагогика теориязының догматизминиң эрегжейлээшкинниң болгаш эрги үүлдеп халбактанырының аспаандан адырары болур.

Школаның революстуг чаартылгазы ооң хөгжүлдезинге шаптыктап турар бүгү-ле чүвелерни узуткаар, ооң иштики кижизидикчи база билиг берикчи аргаларын, ооң ниитилелчи чаартыкчы, социалистиг нурлавырларын эң күштүг ажыдары болур ужурлуг. Ол дээрге — педагогиканың дидим болгаш делгем чогаадылгазын, башкылаашкынның чаартыкчы чоруун бүгү талалыг хөгжүдеринге оруктуг ажыдары-дыр. Педагогикада бюрократия эде тургустунуушкунуң дыл-домаан идепкейлии-биле шиңгээдип ап, бодунуң аайынга янзы-бүрү бүгү-ле чаа үүлдерни таварыштырып ап турда, мурнакчы болган чыдыш калган күштериниң демиселя «дмглеиген байдалдарда бис педагогика теориязында болгаш практиказында ёзулуг шинныг болгаш хоозуи чаартылганы алаптыг ыйгаа билирингге өөрөпнр ужурлуг бис.

Бөгүн биске чырыдыышкын кабинеттерниге тывылган, ооң мурнунда үелерден-ие билдиитир, башкылаашкынның үндезин чок эгелээшкиннери херек чок. Башкылаашкынның чамдык «теоретиктеринииң» талазындан чагырып-дүввар педагогиканың таптаган, бодун бүүрады көргүскен идеяларын чаартылганың үг-шии-биле эртирер дээр семээшкиннера-даа бисти мегелеп ыыдавас. «Пленум совет башкыларның, профессорларның болгаш дээди школа башкыларының ажыл-чорудулгазынга чогаадыкчы эге-үндезинии хөгжүдерип, оларның хөй-ниитиин идепкейин көдүрерии ооза ужур-дузалыг деп санап турар» деп доктаалда демделээн.

СЭКП ТК-ның февраль Пленумунуң мурнунда дыка хөй дискуссиялар, маргылдаалар, чугаалар болган. Ол бүгүнү бис амыдыралдың нормазы деп хүлээп көрүп турар аварган бис. Бүгү улустуң чугаалажып көрүүшүнү ооң-биле доозулбаан, а Пленумнуң тодарадып үндүргеи идеяларының бедик деңнелинге удамчылаап апаар. Ынчалдаажок бистиң маргылдааларывыс ажыл-херекке баран болур ужурлуг. Бис школаның эде тургустунуушкунуи, бүгү-ле бергедээшкиннерии бала шаптараазынарны ажыы эртинээн, чеп болганга эчиличе чедирер ужурлуг бис. Ам — тодаргай ажылдың, хөделимишкиннерии үеэи келген! Шудурту ажылдың болгаш педагогиктиг делгем чогаадылганың үеэи келген.

(«Правданың» февраль 14-те номеринде мурнуку үүлү.)

Беш чылдың кижилери

Ак-Туругнуң Аргалыктыгда малчын Петр Күдериниң кыштаа бар. Ол кадайы Седин Онуйлаа-биле өшкүлер кадарып турар. Бо малчыннар чыл санында бедиткен социалистиг хүлээлгелерии аң. «Ак-Туруг» совхозтуң малчынарыңга үлегер-чижектиг ажылдан келгеннер.

Эрткен чылда олар түе башка онаашыр тозан анайны меиди алганнар. Бо чылын база ол хире хүлээлгени алгаш, кыштаглаашкыныы эки эрттирип турар.

Седин Монгушовна Онуйлаа Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутады турган. Петр Күдер район Советиниң депутадынга деңнидип, хөй-ниити ажыл-дарыта база киржип келген.

ЧУРУКТА: ошкү кадарчызы Седин Онуйлаа.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЧАРЫШТЫҢ ТИИЛЕКЧИЛЕРИ

Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң коллегиязы болгаш республиканың агроүлетпүр комплекзиниң профзвилел обкомунуң президиумуму 1987 чылда иодээ ажыл-агыйы ажыдаачыларының аразында социалистиг чарыштың түнелдерии үндүрген. Фермаларның, бригадаларның, звеноларның аразында социалистиг чарышка Бии-Хем районда «Хадың» совхозтуң Хадың, Каа-Хем районда «Ленинчи орук» совхозтуң Мерген сүт-бараан фермаларын, Кызыл районда иогаа тарын өстүрер «Кызыл» совхозтуң Нина Бызовага удуртқан иогаажылар звеноларын тиилектилер деп саналаи.

Саар 1 инектен 2500 килограммдан хөй сүт саап алган саанчыларны, төрүүр 100 хойдан 100-тен хөй хураган алган, кадарган хоюнуң баш санын 97 хуудан хөйнү камгалап алган хой-жуларны, 1 бызаадан хонукта ортумаа-биле 500 грамм немелде деңии алган бызаа ажаакчыларын, төрүүр 100 сарлыктан 90-тан хөй бызааны алган, малының баш санын 90 хуудан хөйнү камгалап алган сарлыктыларны, төрүүр 100 беден 85-тен хөй кулуну алган, малдың баш санын 100 хуу камгалап алган чылгычыларны, дужүт ажаалдазының үезинде планның 200 хуудан эжик күүсеткен комбайнерлерии, планның онаалдаларын 130 хуудан эжык күүсеткен тракторжетерии социалистиг чарыштың түнелдерин үндүрген. Ферма-ларның, бригадаларның, звеноларның аразында социалистиг чарышка Бии-Хем районда «Хадың» совхозтуң Хадың, Каа-Хем районда «Ленинчи орук» совхозтуң Мерген сүт-бараан фермаларын, Кызыл районда иогаа тарын өстүрер «Кызыл» совхозтуң Нина Бызовага удуртқан иогаажылар звеноларын тиилектилер деп саналаи.

Саар 1 инектен 2500 килограммдан хөй сүт саап алган саанчыларны, төрүүр 100 хойдан 100-тен хөй хураган алган, кадарган хоюнуң баш санын 97 хуудан хөйнү камгалап алган хой-жуларны, 1 бызаадан хонукта ортумаа-биле 500 грамм немелде деңии алган бызаа ажаакчыларын, төрүүр 100 сарлыктан 90-тан хөй бызааны алган, малының баш санын 90 хуудан хөйнү камгалап алган сарлыктыларны, төрүүр 100 беден 85-тен хөй кулуну алган, малдың баш санын 100 хуу камгалап алган чылгычыларны, дужүт ажаалдазының үезинде планның 200 хуудан эжык күүсеткен комбайнерлерии, совхозтуң сарлыкчызы Очур Хомушлуевич Дастанга;

7,8 грамм ортумак немелде деңнии алыр планын 10 грамм чедирген (ында хүнде ортумаа-биле 20241 датаа ооларын быжыглаан турган) Кызылдың куш фабриказының куш ажаакчызы Лидия Караооловна Тюлюшке;

340 тонна планның тургаш, 742 тонна тараапы бастырган «Саян» совхозтуң комбайнери Маадыр-оол Маадырович Байкарага;

план бүгээр эталонче шилчиткен 2700 гектарлыг орнунга «К-700» тракторга 4047 гектарны ажылдап кылган «Тиилелге» совхозтуң трактористи Кызыл-оол Хертекович Людюпка;

план бүгээр эталонче шилчиткен 750 гектарлыг орнунга «МТЗ-82» тракторга 1470 ганы ажылдап кылган «Сукпак» совхозтуң тракторист-машинисти Кузьма Филимонович Поникалога;

2351 тонна планның тургаш, сезон дургузунда 4460 тонна силос массазын ажаагаи «Күш-ажылдың хөстүү» совхозта силос ажаар «КПТКУ-75» комбайнның тракторист-машинизи Александр Базыр-ооловнч Монгушка мергежил ааны-биле «1987 чылдың чемпиону» атты база чемпионнуң номнаазын кады тыпсыр деп доктаатаан.

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНДА

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиуму 1988 чылдың март 1-деи эгелеп ССРЭ-ниң Чиик-болгаш-ажыл-чем, машина тудуушкун база амыдырал хандырылга приборларының министерстволун дүүжүрген.

РСФСР-НИҢ КАРА ЭВЕС, ХӨРЗҮННҮГ ЗОНАЗЫНЫҢ ЭВИЛЕЛ-РЕСПУБЛИКА АГРОҮЛЕТПҮР КҮРҮНЕ КОМИТЕДИН ТУРГУЗАР ДУГАЙЫНДА

РСФСР-ниң Дээди Советиниң президиумунуң чарлыы

РСФСР-ниң Дээди Советиниң **доктаадыры болза:**

РСФСР-ниң Кара эвес хөрзүннүг зоназының эвилел-республика агроүлетпүр күрүне комитедин тургузар.

РСФСР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы В. ОРЛОВ.

РСФСР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Секретары С. ЧИСТОПЛЯСОВ.

Москва, 1988 чылдың февраль 24.

БРОШЮРА КЫЛДЫР ҮНГЕН

СЭКП ТК-ның 1988 чыл. дың февраль 17—18-те болган Пленумунуң материалдары тускай брошюра кылдыр үнгеи.

Брошюраны Политиздат үндүрген.

(СЭТА).

СОВЕТ ЧАЗАКТЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

Ортумак болгаш ооң биче мраккылдыг ракеталарны уштаар дугайында ССРЭ биле АКШ-ның аразында 1987 чылдың декабрь 8-те ат салдынган Керээге дүүштүр база ортумак мраккылдыг америк ракеталарын Барыын Европаның чамдык чурттарында тургускаанының харын хемчеглер кылдыр ГДР-ниң болгаш ЧССР-ниң девискээрлеринде тургускан биче мраккылдыг совет ОТР-22 (СС-12) ракеталарын уштаары кердүүп турар.

Варшава Керээзиниң киржикчилери күрүнелериниң Политиктиг Консультативтиг Комителиниң 1987 чылдың майда Берлинге болган хуралынга чедип алдынган дүгүржүлгаларга дүүштүр Совет Чазак тайбың күзелсоруун илерештиваан, ГДР-ниң болгаш ЧССР-ниң девискээрлеринден совет ОТР-22 (СС-12) ракеталарын, оларны салып үндүрер установкаларын, оларга хамаарышкан оске-дээ дериг хереглелдерни ол чурттарның чазактары-биле дүгүрүшкеш, ортумак болгаш ооң биче мраккылдыг ракеталарны уштаар дугайында Керээ күштүг боол кирбээнделе үндүрүп аппаар деп шиитпирии хүлээп алган. Оларны 1988 чылдың февраль — март айларында Керээде айтыкшы-биле хол-баштыр эге көргүзүлгелерни тодарадыр талазы-биле дүгүрүшүлге дугайында Меморандумда айыттынган ССРЭ девискээринде черлерже үн-дүрүп аппаар.

Ак-Довуракта медээлер

РУДНИКТЕ

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың рудниктө 23 кижи составтыг септекчилер коллективи бо чылдың эгезинден бот-орулга-чарылгаже шилчээн. Коллектив «кежигүннери күш-ажылдың болгаш бүдүрүлгениң сагылга-чурумнарын сагып, ажылга аймылчок чоруктуу хайгаарап, кылган ажылының шынарынче онза сагыш салып келгеннер. Ооң бээр ам алдаи үе эрте берген. Ажылдан ойалдаар, сагылга-чурум үзээр чоруктар дугайында чүгээ бозбастаан. Улуг-биче үрелиишкиннерге таварышкан экскаваторларны, чер орумнаар станоктарны, бульдозерлерии дүрген, шынарлыг септеп турар.

Валерий Кемдин, Михаил Сергейко, Виктор Петерев, Николай Куулар ышкаш мурнакчыларынга рудник чоргаарланыр.

УРУГЛАР ФОНДУЗУНЧЕ

Ак-Довуракта АТБ-ниин Х. Ю. Тулгаевье удуртқан № 1 автоколоннаны эрткен чылдың дөртку кварталының планын эки «үүседип, чарышка тинилекчи болган. Тинилекчилерге 200 рубль түнүг акча шаңналын тыныскан.

Коллективтиң кежигүннери арааныда сүмелеш-кеш, ол алган шаңналын В. И. Ленин аттыг урут-чыларның Совет фондузунче шилчиткеннер.

ЯНВАРЬНЫҢ АЖЫРГАН

«Тыва даг-дүгү» комбинаттың септелге-тудуг эргелеп январь айның планнарын 113,8 хуу «үүсеткеш, чарышка бирги черии алган.

В. З. Мартин, И. И. Грулько, К. М. Күжүгет оларның бригадалары планнарын ажыр боттандырган. Сонга рамазы ыылып турар Седен Күжүгет хуудаг планын 250 хуу «үүсеткеи.

Александр ХЕРТЕК.

Ажыглалга кирер тудугда

ҮШ АЙ УЗААН

Ак-Довурак хоорайның Тудугчулар суурунда оң салгырлыг долуктаа баразынар садыын эрткен чылдың ноябрь айда ажыглалга киирер турган. Ол тудугну кылырынга «Тыва даг-дүгү тудуг» эргеледдиң шилиидек бригадаларын киришкирген-даа болза, объект үеиинде дужаттынмайн барган. 478 мун рубльдиг тудуг-монтаж ажылдарының чүгле 287 мун рубль хирези шиигээттингеп.

Тудуг каанчал үзамдыкалыыг? Колла чылдагаан — материалдар чедишпээни.

Бо чылын ооң тудуун, каттап эгелээн Ында Дмитров Моңге-Назынның быжычылар бинанда Салчактың болгаш Галина Колдановна шеверлекчилер бригадалары, сантехниктер ажылдап турар. Кылыр ажылдар ам-даа адавталбаан. Бажыңның кырын шыварыг 600 дорбелчин метр даш холуксаалыг шаланы кудуп, хоюглаары, кол залдың ханазын шилдээри арткан. Чаптыс ханага безин 720 кежик — шил херек.

— Дуралад тудуг организациялары боттарының кылза чогуур ажылдарын хуусаазында доозкан турган болза, шеверлел ажылдарын шалыпкын, эки шынарлыг кылышкан турар шйнк бис. Ажылды организастаарында четпестерден чайлары күзеннинг — деп, мастер Анна Пономенко тугаалады.

Эргелел начальниги Е. Э. Пацуктан үениң негелделиге дүүштүр тудуг ажылын эде организастаары негеттинип турар.

Моңге-Байыр ООРЖАК.

Коммунист дугайында чугаа

КЫЗЫП-ЛА ЧОР МЕН

Сесер-оол биле Болат Базыр-оолдар хып дээн аныях шаанда-ла бот-боттарын эки билчир болгаш, боттарының салым-чолун каттыштырып, өг-бүлени тудуп, амыдыралдың шылгалдазын, кадыг-бергелерин кады ажып эртер, өөрүшкүзүн, аас-кежиин денге үлежир деп шиитпирлеп алганнар. Ынчангаш 1960 чылда боттарының күжелин боттандырып, өг-бүле болуп, чаңгыс черге кады чурттап эгелээнер, ийи ашы аал-оранга төрүттүнгеш, доругуп өскен болгаш кижизиттинген болганда, оларның аажы-чаңында дөмейлешкек-даа, ылгалдыг-даа түүлдер тургулааны чугаажок, ынчалза-даа оларның ниити салган соруу чаңгыс аай, дөмей болган. Өгленгениинг амдыы чылында аныяктарның ниитиниң малын ажаап-өстүрер дээн изиг күзели боттанып эгелээн — ынчангы «Коммунизмче орук» колхозтуң баштаар чери оларга бир кодан хой кадарарын бүзүрээш, хүлээдип берген. Ооя бээр элээн хөй чылдар арткен, өг-бүлениң кежигүннери он чедир өскен.

Чоокта чаа, бо чылдың февральдың эгезинде, оларның Алдырыкта кыштаанга бир эртем чеде бердивис. Улуг кадарчы Сесер-оол Монгушович одарже үндүрүпкен хойларының бажын дозары-биле аъттанып дээш, эзенгизин теверинң кыры турда, чедип келген болдувус. Амыр-менди айтыржып, каш сес солчуп турувуста, чолаачывыс Иван Дамба ону кадайы-биле кады чурукка тырттырып ап четтигипкен.

— Мен-даа силерниң-биле оон ынай хөөрежир чайым чогул, хойларым ажыт кире берди, амдыы кижи — Болат Көковна силерге бирден-бирээ чокка тө каап бээр, бистиң аалывыста болгаш бригадавыста ажылывысты шүптүзүн билир, ону башкаржып турар кижилерниң бирээзи ол болдур ийин — дээш, Сесер-оол Монгушович бистиң-биле байырлашкаш, аъттаныпты.

Ам-на бис бажыңче кирип, Болат Көковна-биле чугаалажып, ооң кутказ хоюг, сарыг шайын аартап, тавактарда долдур салган маячыларын, малтының бодунуң быскыргазы «пружиналыг» ак хлебти чоогланып, «Кызылдың хлеви кажан мындыг аладар ирги» дижип, магадап олурдувус. Бажыңның дерүнде ханазында «1986 чылдың чемпиону», «1987 чылдың чемпиону» деп ленталарлыг хере аскылап кааның Улуг Октябрьның 70 чыл ооюга алдар болдурган социалистиг чарышка эң эки түңнелдерни чедип алганы дээш шаңнатканы СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның Хүндүлел бижиин делгеп асканын сонуургап көрдувус.

Малчыннарның коданында төрүүр 411 хой январь 15-тен эгелээш, ийи чеди хонук дургузунда колдуу ооллапкан, ам төрүүр түгле 60 хой арткан, 351 хураган шүпту онча-менди болду. Чылдың-на ол ойде колдуңда түгле чартык ай дургузунда хураганнар төрүттүнерге ук черниң байдалынга кончуг таарымчалыг, сырыңгы, хор-хорамча чок болуруп боттарының дуржулгазындан бүзүрээнин Болат Көковна биске тайылбырлады. Оон анчыда, төрүүр хойларның чайгы деңгилгеинче улуг сагыш салырының чугулазын, чайын Хөрлээтиде чайлааңга хойларны одарладып турган, оон кезек када Көк-Каятта тайга оъдунга элээн семиртип ап турарын ол кончуг үнелеп демдегледи.

— Он бирги беш чылда төрүүр 100 хойдан 95, 1986 чылда — 100, 1987 чылда — 101 хураганны, ол-ла чылдарда бир хойдан 1700—1750 грамм дүктү ап келген. Бир эвес хойнуң аарыы берге эвес болза, мал эмчилери, зоотехниктер чокка боттарывыс эмнеп, сыкыртып турган, экиртип алыр кылдыр өөренип алганывыс бистиң ажылывыска дыка дузалап турар. Сакманчылар херектелвес, боттарывыс хураганнарны ыдып, доруктуруп ап турар бис. Эрткен чылын бодувустуң күжүвүс-биле 17 тонна сиген белеткеп, 15 тонна өдек бөлүп алганывыс биске ажыктыг болду. Бо чылын бистиң бо черге улуг хар дүшкен, хат хадааш, оңгарларның, чоогаларының эки оъттуг черлерин дүй хөрүктеп каапкан. Ынчангаш одар-белчиир айтырыы элээн нарыыдап турар. Камналгалыг болуруп чедип алыр дээш база оралдажып турар бис. Бир машина чүүгү тонпак-ыяш дүжүрүп алгаш, оон-биле 5-6 чыл дургузунда көржең озектеп одаарывыс чаңчыл апарган. Хой кажаазының иштинге бир хонук бурунгаар хар тежкеш, даартазында хөртезинин хоорарга, үүлбас, калбак шириктер ышкаш болур, ынчалбаска доозазы чүүрлүп каар — өдек алаар. Калбак ширик ышкаш хөртезиннерни даштыгаа чыгаш, кургадып алырга, кедергей кывар, оду отчуг көржеңнер ол болур чүве-дир. Бот-орулга-чарылгаже шилчээн амгы үеде ол арга дыка камналганы бээр, хөмүр-даш садып, сөөртүрүп алырының чарыгдалы оон оранчок улуг болгай. Ам бистиң Улаатай хойжу бригадазында хой чарыгдал сут сөөртүрүп алырынга үнүп турар, бир машина сутнуң ортээ ортумаа-биле 288 рубль (литрде 8 көпеек) — деп, Болат Көковна, шымапла, өөнүң ээзиниң дем аъттанырда чугаалааны ышкаш, биске бүгү чүвени бирден бирээ чокка тө каап берди.

Болат Көковна 1980 чылдан бээр СЭКП кежигүнү, районнуң болгаш хойжу бригаданың хой-ниити амыдыралынга идепкейлиг киржип турар. Ол — партия райкомунуң кежигүнү, ынчангаш ол хойжу бригадада райкомнуң төлээлекчизи болуп, ында тургустунуп келген кол-кол айтырыгларны шиитпирлээринге болгаш шалыпкын хемчегларни ап чорударынга киржип, партия райкомунуң ында база бир кежигүнү К. Н. Монгуш-биле кады малчыннарны эде тургустунуушкунунуң негелдеринге дүүштүр кызып ажылдаарынче кыйгырып, организастыг-даа, политмассалыг-даа ажылдарны чорудуп турар, ылаңгыя хервээженнер ортузунга чорудар ажылдар талазы-биле киирген үлүг-хуузу биче эвес. Райком кежигүнү хүлээлгезин ёзугаар күүседип келген бүгү ажылдарын тускай кыдыраашка демдеглеп ап турар, ында бижиттинген демдеглелдер эвээш эвес. Болат Көковна — бригадада Тоорук Монгуш биле Олег Кенен-оолдуң дагдыныкчызы. Хойжунуң белен эвес мергежилиг аныяк малчын Олегтиң шиңгээдип алырынга дузалажып, сагылга-чурумнуг болгаш харыысалгалыг болурунга бодунуң үлегерин көргүзүп, партийжи салдарын чедирип турар. Оон ынай ол — арага ишпес чорук дээш демисед чорудар эки тура ниитилелиниң хойжу бригадада эге организациязының даргазы. Ук организация алкоголизмге болгаш арагалаашкынга удур демисел талазы-биле боттуг хемчегларни ап чорутканының түңнелинде, бригадада байдал экижээн. Хүлээнгенин күштүг дижир болгай, ынчангаш бодунга хүлээндирген болгаш даандырган ажылдарны күүседир дээш шыдаар шаа-биле кызып чоруурун ол онзалап демдегледи.

Партия райкомунуң бюрозунуң эде тургустунуушкунну удуртуп турарының дутайында отчёдун чугаалашкан пленумга Болат Көковна санал бергеш, мынча деп шүүлгээн: «РАУК даргазы Ш. С. Куулар, ооң специалистери ажылын үениң нөгелдезинге дүүштүр эде тургуспайн турар. Ол дугайын Улаатай хойжу бригадазының ажылы бадыткап болур. Малчыннарның манаар аалчылары автомагазиннер боор чүве-дир, оларда бараннар кончуг ховар, райпо даргазы В. Куулар бараннарның дең хуваалдазын кылбайн турар. Райкүүском даргалары И. У. Успун, О. В. Стихин аалдар кезивес, оларны малчыннар танывас. Ол ышкаш СЭКП райкомунуң секретарьлары Б. Д. Монгуш, Ч. М. Монгуш, З. Ш. Бады-Хоо түгле бригада хуралдарынга хүндүлүг аалчылар болуп олурар, а соолгу үеде чон ортузунче база кирбейн турар...»

Шүүгүмчүлел дээштиг болганы чугаажок, бис чугаалажып олурар аравыста партия райкомунуң бирги секретары Базыр Даваадевич Монгуш кирип келди, аңаа Болат Көковна бодунуң аалында болгаш бригадазында байдалдарны база райком кежигүнү хүлээлгезин канчаар күүседип турарын тодаргай илеткеп, демдеглелдерлиг кызыл ыдыраажын көргүзүп турду, оон соонда херек түүлдерни негээн: автомагазин айда түгле 2-1 удаа келир, суг үзүктелген — суг сөөртүр машина үрелген, чагыдып алган солун сеткүүлдерни: «Шын», «Тываның аныяктары», «Агитаторнуң блокноду» 7—10 хонукта келзе-ле келир, арам-саар чүве-дир ийин деп олурду.

Адак сөөлүнде малчын коммунист сеткилги хомудап, пат-ла чогенгенин илереттин:

— Малчыннарның аалдарында радиоприёмниктер батареялары чогундан ажылдавас боор-дур, бо дугайында айтырыгны чеже-даа катап тургузуп-ла турар, түңнел чок, райондан-даа. Кызылдан-даа келген даргалар бижип алгаш чоруп-ла турар, сураг баар. Ол дугайын солуннарга-даа бижип, шүүгүмчүлеп-ле турар, түңнел чок боор-дур. Малчыннарны райпо, Роспотребсоюз хандырар дижир-дир, ол организацияларның удуртукчуларынга ук негелделер, дилеглер четпейн турар чоор бе азы кандыг аай чоор, олар солуннар номчувас боор чүве ирги бе, батареялар черле шүүт чок бе дээрге база ындыг эвес, шак ындыг батареялар-биле ажылдаар магнитофоннарны хоорай, суурларда хөй оолдар, уруглар ырладып, халчып турар боордур. Бо үеде, ылаңгыя эде тургустунуушкун үезинде, солун, сеткүүл чогуур үезинде номчувас, радио база дыннавас боорга кайын боор, партия болгаш чазактың кижи дээш сагыш човаашкынынга дүүшпес чоруук-тур деп бодаар мен. Сес уругнуң нези кижи-дир мен, оларның бичиилери — ийизи ам-даа школада өөренип турар, мен билиглерни, медээлерни солун, сеткүүлден, радиодан аңгыда кайын билип алыр мен, бодап-даа көрүңер даан, радиоприёмник ажылдап турда, магалыг чүве чайлыг үезинде медээлерни-даа «Хойжуларның радиостанциязын-даа» дыннап алыр. Чаңгыс мен эвес, мен ышкаш ындыг негелделиг малчыннар республикада эмгежок-ла болгай.

Малчынның ол айтырыының дугайын Респотребсоюзтуң улуг товароведи О. М. Романовская-биле чугаалажырымга, ук айтырыг талазы-биле тодаргай харыыны солуп дамчыштыр республиканың малчыннарынга бээрин аазады.

Монге МОНГУШ.

ЧУРУКТА: Сесер-оол биле Болат Базыр-оолдар.

Иван ДАМБАНЫҢ фотозу.

ЧУРУКТА: Кызылдың пассажирлер автобүдүрүлгезиниң септелге дегинде мурнакчы ажылчын Мирон Георгиевич Малев агреттарны септеп кылырын бедик шынар-биле күүседип турар. Бо чылдың январьда септелге планын ажыр боттандыргаш, социалистиг чарыштың тимлекчилериниң бирээзинге санаткан.

Оон ажылдап турар бригадазы септелгеге кирген агрегаттарны дүрген кылып, үрелген автобустарны ажыглалга киирерин саадатпайн турар. Мирон Георгиевич аныяк септекчилерин бодунуң мергежилиңге өөредип турар.

Мирон Малев пассажирлер автобүдүрүлгезинге 1958 чылда-ла ажылдап кирген. Септелге ажылынга байлак арга-дуржулгалыг бо мастериниң күш-ажылын бедин-биле үнелеп, Күш-ажылчы Алдар орденниң үшкү чергезин-биле шаңнаан.

Оңдар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Г. В. Пузанов Таңдыда Дуржулга стандиязының үш дугаар хову турлаанга 17 чыл ажылдаан. Амыдырал аайы-биле механизатор мергежилин солуур ужурга таварышкан. Ындыг шинтиирни хүлээп алырынга 1955 чылда ус-тывыш училищезинге өөренип шиңгээдип алганы токарь мергежилин дузалаан. Ол ам шалыпчыларның одуруунда, Геннадий Васильевич аңаа кинрген чагыг бүрүзүн ак сеткилдиг күүседип турар. Шынарлыг ажыл кажан-даа мактадыг. Ону коллектив кежигүннери хүндүлээр.

Анатолий ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

БАШТАЙГЫ ДАРГАВЫС

«Эки кылган ажыл элээ читкес эртине» дээр болгай бис. Бо сөстериниң утказынга дүүштүр, цыпап-ла, кызыл суглуг Баян-Колдуң чонунга эң-не эки түүлдерни кылган кижилериниң бирээзи 1949 чылда аңаа тургустунган колхозтуң баштайгы даргазы Байкара Дувенчикович Балдай-оолду адап болур. Хуу, көшкүн амыдыралдыг араттарны каттышкан ажыл-агыйже баштап кирип деп чүве ыңдыг амыр бе. Ол ам бистиң аравыста чок. Ынчалза-даа Баян-Колдум чону колхозунуң баштайгы даргазының дугайын утпаан.

Мен бодум хуумда Баян-Колга эң-не баштай тургустунган тыва колхозтуң бирги даргазы-биле ужуражып, ооң удуртулгазы-биле ажылдап турган болгаш, ол дугайын черле утпас-тыр мен. Ооң кижилер-биле чугаалажып билир эптиг-эзелдээ, улуг-биче кижилерни хүндүлээри, көшкүн араттарга колхоз дээрге ёзулуг-ла чаагай амыдырал дээзин тайылбырлап, угаадып турганы мээң сеткилимде ол-ла хевээр артып калган. Ооң баштайгы даалгазын күүседип турганымны ам бодаарга, бирде-бирде хохтуг-даа. Ынчан чаа-ла Тураның чыл хуусаалыг кедээ ажыл-агый школазының зоотехниктер курузун дооскан мен. Колхозка киирген хой, ошкүнү чыгташ, улустан тыпкаш кадартырын, мени хой бригадазын удуртур кылдыр томуйлаанын Б. Балдай-оол менээ бир-ле катап чугаалаан. Колхозтуң ревизия комиссиязының кежигүнү Чадамба Манзырыкчы, мал эмчизи Байкара Аскыбай үжелээ нинчан аалдарны эргип кезип, Баян-Кол уну, Кызыл-Чыраа нинчаар чоруп, падыр бараан бис. Бир аалга баргаш, изиг-ленипкеш, колхоз даргазына шыңгыы хемчээткен черим база бар. Ажылды эп-чеп-биле кылырын ол нинчан менээ угаадып тайылбырлаан эвеспе.

Бистиң ачылыг чаңгыс черчурттувус Байкара Дувенчикович Балдай-оол 1906 чылда төрүттүнгеп, 1930 чылда тыва бижик чаа-ла чырыкче үнүп, сайзырап орар үеде партияга киргеп. Хөй ургулардыг ядыы анчы ашактың улуг оглу чораан. Боду дерт ооллдуг, ийи кыстыг кижи чүве. Черле ыяс идепкейлиг, дыннангыр, чүрекки болгаш ол төрээн черинге арбан, суму даргалап, оон нам үүрүнүң секретарынга-даа ажылдап чораан. Ортумак дурт-сынныг, делгем хөректиг, моге, шыырак, дүргеи, былыраак чугаалыг кижи. 44 харлыг турган, Баян-Колга баштай тургустунган колхозту даргалап, Кара-Тал суурнуң тевээн салышкан.

Негелдеэн улуг, шиитпир хүлээп алыры дүргеи, дорт, туруштуг коммунист чораан. Ынчан баштайгы үеде колхозтуң конторазы безин бар эвес, ынчангаш активтер Балдай-оол дарганың өөнге чеде бээр бис. Ооң аалы Үстүү-Бош-Даг баарынга хем унунга турган чүве. Аңаа, дарганың өөнге, хамык ажылды дугуржуп алгаш, актив кижи бүрүзү бодунуң кылыр ажылынче аъттанып-тар, ооң даартазында база катап чедип келгеш, түңнээр турган бис. Байкара Балдай-оолдуң өөнүң ээзи Баазан Доңдуковна эвилеп ээлдек, чугаакыр, аъштыг-чеминг кижи чораан. Ол боду база-ла партия кежигүнү, мурнунда сумуга дасык (херээженнер) даргазы чораан деп, улус чугаалажыр чораан.

Баян-Колдуң араттарын чаагай орукче баштап кирген ол хоочун коммунистиң төрээн черинің чону эки, чаагай амыдыралдыг чоруун дээш туржуп турган ачылыг кижиниң дугайын бистиң Баян-Колдуң чурттакчылары улуг чоргаарал болгаш өөрүп четтиргенинің сөстери-биле чугаалажып турар бис.

Баян-Колдуң амгы сайзыралы ооң ажылы-биле сыры холбашкан. Бистиң совхозувус бижыг экономикалыг, сайзырааңгай ажыл-агый апарганында Баян-Колдуң баштайгы колхозунуң даргазы коммунист Б. Д. Балдай-оолдуң кирген салыы бар.

Опаа ТАС-ООЛ.
Баян-Кол суур.

ИРТТЕРИ ХУР-МЕНДИ

Булуң-Бажы деп черде «Х Улуг хурал» совхозтуң ирт кадарчылары Антон биле Зиңаида Дозур-Хаалар кыштаглап турар. Оларның коданында 561 ирт бар. Малдың ниити байдалы эки.

Малчыннар өг-бүле керээзинче киргеш, бир иртten 3,5 килограмм дүктү кыргыырын, 15 тонна сигеинни белеткээрин, кажаа-хораазын септеп алырын хүлээнген.

Кызыл-оол САГААН-ООЛ,
Кызыл район.

НЕМЕЛДЕ ХЕМЧЕГЛЕРНИ АЛГАН

Барыын-Хемчик районнуң совхозтарында мал кыштагдаашкыны нарын байдалдарда эртип турар. Эрткен чылын эвээш белеткеттинген мал чеми төнеринің кырында келген. Республика курлавырындан ап турар сула, чарба болгаш холуксаалыг мал чеми эвээш. Кожалары Хакас автономнуг областан, Красноярск крайдан алырының аргазы база берге. Ол черлерде артык курлавырлар чок болуп турар.

Сөөлгү медээ-биле алырга, районда 14 муң баш шээр мал азырапда кирген. Чаа немешкен 8700 хураганның олуп хораар чоруу читпейн турар.

Чем чедишпезинден эрткен чылдың бо үезинге денээрге, сүт саалдазы 20 хуу, эът садары 50 хуу эвээжээн.

Тургустунган берге байдалды СЭКП райкому, райкүүском чугаалажып көргеш, район төвүнде машина-техникалыг бүдүрүлгелерни, организацияларны бергедеп турар коданнарга доктаамал дуза көргүзери-биле быжыглаан. РАУК-түң септелгетехниктиг бүдүрүлгези, № 741 КМК, мал эмнелгезиниң лабораториязы, партия райкомунуң, райкүүскомнуң коллективтери шивң-тал бүрүлери, оларның чинге, бичии будукчуташтарын кыштагларга чедирип, даваны тастаан малды эмнеп, кемдик чөрлерин шарып берип, чаш хураганнар эмистиктээр түүлдерни чедирип берип турар.

«Барлык» совхозтуң төп шаңында агроном Шожукай Монгуш баштаан 10 кижиниг эвено чинге тал баштарын, хараганнарны дээрбедээш, оон алганы 3 тонна витаминниг далганны эң-не бергедеп турар улуг харлыг Бижиктиг-Хая хойжу бригадазының коданнарынга чедирип бергеш, үлештирген. Ол бригадада Өлчей-оол Донгактың, Багай-оол Сарыг-ларның, Маадыр-оол Сааяның коданнарынга практиктиг дузаны күштелдирген.

Бүгү малчыннарны, ылаңгыя бергедеп турар коданнарны шыңгыы үчётка ап, арган малды ангылап, арткан мал чемин норма ёзугаар үлээр, малдың бажын хоратпас дээш болдунар аргаларны ажыглап турар.

Александр ХЕРТЕК.

Бо чылдың дүжүдү дээш

ДЕМ ХЕРЕК

Тараа культураларының бедик дүжүдүн остүрүп алырының магадылалы — интенсивтиг технология. Депшилгелиг чаа арга-биле тараа өстүрерни углап баштап, агротехниктиг ажылдарны ажан, канчаар чорударын кодээ ажыл-агыйны химизастаарының төлевилел-шинчилел станциязының агрохимиктери ажыл-агыйларның агрономнарынга сүмелеп турар. Оларның саналдарын агропомнар шыңгыы сагыыр, негелделерин күүседир. Чүге дээрге ол саналдар хөрзүнүүң база тарааның өзүмнериниң аналиэтериниң түңнелдеринге үндезилеттингеи. Интенсивтиг технология-биле тараа өстүрериниң теоретиктиг болгаш практиктиг аргаларын тус черниң байдалынга таарыштыр ажылдап кылып турар төлевилел-шинчилел станциязының сүмелерин ажыл-агыйлар канчаар сагып, күүседип турарыл?

Бо айтырыгны 1987 чылдың август айда хөрзүнүүң агрохимиктиг шинчилелдерин кылыр килдистиң ажылдакчызы Н. К. Аушиновка садырывыска интенсивтиг технология-биле тараа өстүрүп турар совхозтарның планныг онаалдаларын, оон күүселдезин көргүскен сан-чурагайдарны кылын дептерден номчуй каапты. Ук документиде кирген ол факт-барымдаа кымны-даа кайгадыптар. Оларны ажыл-иш-биле харылзаштырып, чаа технологияны шиңгээдип алырының ийиги чылында агрономнарның, тараажылларның канчаар ажылдаанын сайгарарын шеңеп көрээлинер.

Эрткен чылда интенсивтиг технология-биле тараа өстүрериңе белеткеп 1986 чылдың күзүнүнде-ле эгелээн деп чугаалап болур. Ынчан 6,6 муң тонна чемишчидилгенин ковей кезиин интенсивтиг шөлдерге чажар турган. План күүсеттинмейн барган. Шак ынчаар, эгезинден тура, интенсивтиг технология үеттүп эгелээн. Арткан 4,4 муң тонна чемишчидилгени ховуларга чазын барып чашкан. Өске хову ажылдары-биле капсырлашкаш, чемишчидилгени шынар чок чоруткан. «Шамбалыг», «Сукпак» совхозтар, «Сосновское» дуржулга-будүрүлге ажыл-агыйы чемишчидилгени шөлге деңдески эвес кылдыр анаа тарадыр чажып каан. Ону күзүн колдады чажарын агрохимиктер сүмелеп турар. Чазын чашкан чемишчидилге болур-чогууру-биле өй-шаанда үзилбейн баар. Тараанын өзеринге, дүжүткүр боорунга шоолуг-ла салдар чок боор. Интенсивтиг шөлге чаштырган хамык үрезиннің шынары куду, негелдеге дүүшпес болган. Часкы хову ажылдарының үезинде агрегаттарны таптыг ойлеп албайн, үрезин-биле минералдыг чемишчидилгени кады чаштырарының өй-чижээн сагывайн турганы хыналдалардан илереп. Интенсивтиг технологияның база бир кол негелдези — тараанын өзүмүн хынап тургаш, немелде минералдыг чемишчидилгеиня, бир эвес херек болза, ой-шаанда чорудары. Кодээ ажыл-агыйны химизастаарының төлевилел-шинчилел станциязының агрохимиктери чамдык совхозтарның шолдеринге тараа чаа-ла үнүп, сыпталып, салбактаны бергеи үезинде барып, хөрзүнүүң, тараа өзүмерининң аналиэин ап, ону шинчилеп көргеш, немелде чемишчидилгени ажыглаарын азы ажыглавазын сүмелээн. Совхозтарның агрономнары ону шуут херекке албаан. Чүгле Кызыл районнуң «Тиилелге» совхозинтенсивтиг технологияның негелделерин сагып, агрохимиктерниң сүмелерин күүсеткен. Совхозтарның агрономнары тараанын өзүлдезиниң аңгы-аңгы үе-чадаларында хөрзүнүү, тараанын сывын интенсивтиг шөлдүң аңгы-аңгы участоктарындан алгаш, кодээ ажыл-агыйны химизастаарының төлевилел-шинчилел станциязының лабораториязынга хынатказ, аналиэтерниң түңнели-биле кайы шөлге кандыг немелде чемгерилгени чүү хире өй-чижектиг ажыгдаза экил деп сүмени ап, ону күүседир ужурлуг. Чайны оттур кайыдаа ажыл-агыйның («Шамбалыгдан» аңгыда) агроному тараазының өзүмүн хынадып, шынарын илередип, сүме дилеп келбээн. Оон бир чылдагааны интенсивтиг шөлдерде бригадаларны, звеноларны коллективтиг керээ ёзугаар ажылдаарынче шилчитпээни азы ол ажылды эренгей организастааны. Агроном, тараажы бүрүзү интенсивтиг шөлдүң ёзулуг ээлери болзун, ажылдың алыс түңнели, эки шынарлыг хөй продукция дээш ажыл төлевири алзын дээш керээ-биле ажылдаарын калбартыр херек.

Эрткен чылын 46 муң га черге интенсивтиг арга-биле тараа өстүрген. Чаа арганың негелделерин сагыыаанының түңнелинде тараанын дүжүдү чер-черлерге дески эвес, бышкаңы шокар болган. Чижээлээрге, «УТКА 25 чылы» совхозка мироновская деп сорттуг кызыл-тастың дүжүдүн 1 гадан 25,2 центнерни, «Найырал» совхоз — 15,3 центнерни ажаап алган. Кодээ ажыл-агыйны химизастаарының төлевилел-шинчилел станциязында сан-чурагайлар ёзугаар бо совхозтарга кызыл-тастың дүжүдүнүң бедик болганын бойдустуң хайыразы деп санап боор. Ол ажыл-агыйларга интенсивтиг технологияның негелделерин күүсеткен болза, дүжүт оондаа бедик боор чыгыы турган ышкаскыл. Каа-Хем районнуң «Кызыл тук», «Совет Тыва» совхозтар интенсивтиг технологияны сагыыаанындан 1 гадан түгле 6 центнер кызыл-тас дүжүдүн ажаап алганнар. Бир эвес интенсивтиг технология-биле тараа өстүрер ажылды эки организастаан болза, түңнелдер оон-даа эки боор болур турган.

1988 чылда 55,7 муң га шөлге тарааны интенсивтиг технология-биле өстүрери планнаттынган. Ол шөлге 7,5 муң тонна чемишчидилгени чажар ужурлуг. Оон ковей кезиин 1987 чылдың күзүнүнде чажарын планнаан турган. А херек кырында 19,7 муң га черге 3,9 муң тонна чемишчидилгени ашкан. Түгле чаңгыс «Шамбалыг» совхоз планын күүсеткен. Чемишчидилгени эки шынарлыг чоруткан 2000 га интенсивтиг шөлге 260 тонна чемишчидилгени чашкан.

«Совет Тыва» совхоз ол ажылды шуут чоруткаан. Арткан совхозтар планының чартыын безин күүсетпээн. 1986 чылдың частырыы 1987 чылдың күзүнүнде база дагын катаптаттынган-дыр. Чаа чылдың планнары баш бурунгаар бүтпестеп эгелээн. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, чазын чашкан үрезин күзүн алдын-сарыг аар салбак болзун дээш, интенсивтиг технологияны херек кырында шиңгээдип алыр дээш харыысалгалыг аштерниң талазындан күженнишкин чок. Түгле республиканың Агроүлетпүркомитединде безин бо чаа депшилгелиг арганы шиңгээдип алырынга хамаарылгалыг элээн каш бөлүктер бар. Ол дээрге тарааны болгаш техниктиг культураларны бүдүрериниң база болбаазырадырының, черни ажыглаарының болгаш чер ажыглалын таарыштырарының, үрезин ажылының, көдээ ажыл-агыйны химизациялериниң, адактың сөөлүнде мурнакчы дуржулганы непгередириниң болгаш пропагандалаарының дээш бөлүктер-ле хөй. Интенсивтиг технологияны шиңгээдип ап келгени ийи чыл иштинде оларның кайызы-даа дээштиг хемчегларни албаан. Тараанын дүжүдүн бедидериниң ажыктыг болгаш магадылалдыг аргазын республиканың тараажылары дүрген шиңгээдип алзын дээш көдээ ажыл-агыйны химизастаарының төлевилел-шинчилел станциязының ажылдакчыларының кызымаккай ажылы республиканың Агроүлетпүркомитединиң талазында херек кырында ылаптыг деткишкинии албайн, күзенчиг түңнелдерни бербейн турар.

Ажылды шуудадыр дизе, дем херек.

Шаңгыр-оол СУВАН,
«Шынның» корр.

ДАГ-КАРАБАХКА БОЛГАН БОЛУУШКУННАРГА ХАМААРЫШТЫР

БАКУ, февраль 24. (СЭТА). Даг-Карабах автономнуг областка (ДКАО) тургустунуп келген байдалды экижидер талазы-биле соңгаарладып болбас хемчеглерни Бакуга болган республиканың партия активиниң хуралынга чугаалажып көрген.

Сөөлгү хүннерде Азербайджан ССР-де Даг-Карабах автономнуг областа Даг-Карабахты Армян ССР-ниң составынга киирерин негээн армян чурттакчы чонуңуң чамдыызының хөделиишкинииниң болганын Азербайджанның Компартиязының ТК-ның бирги секретары К. М. Багировтуң илеткелинге болгаш саналдарга демдеглээн. Харыысалга чок, экстремисчи хөөннүг кижилер хөй-нинтиниң корум-чурумун үрээрин күткүп үндүрген.

Амгы туруп турар национал-девискээр тургузуун эде көөрүнче угланган хөделиишкиннер Азербайджан болгаш Армян ССР-лериң ажылчы чоннарының эрге-ажыктарынга дүүшпес, национал-девискээр аразының харылзаалаарынга хора чедирип турар дээрзин хуралдың киржикчилери бир ӊ-сеткилдиг демдеглээн.

ДКАО-да тургустуунуп келген байдал автономнуг областтың партия болгаш совет органнарының идепкей чок, манагзынган туружунуң үржүүдүн болур аргалыг болган база оларның удуртулгазы тургустунуп келген байдалды, неттерей берген хөөннерни үнелээрин эрецгей көргенинден болган деп санал бергенер демдеглээн. Ол айтырыгны республика органнары база чогуур-биле корбээн.

Бүгү-ле политиктиг болгаш идеологтуг салдар чедиришкинии ленинчи национал политиканы, ооң амгы үе-чадада алыс утказын тайылбырлаарынче угландырарын хүлээп алган доктаалда айыткан. Национал айтырыг ажылчы чоннуң национал онзагай үүлдерин, психологизын ханы болгаш доктаамал кичээнгейге алырын, ооң аммыдыралчы эрге-ажыктарын барымдаалаарын негеп турарын бүгү ажылга үндезин болдурарды эргежок чугула.

РЕСПУБЛИКА АКТИВИНИҢ ХУРАЛЫ

ЕРЕВАН, февраль 24. (СЭТА). Даг Карабахка болган болуушкуннар-биле холбаштыр Ереванга байдалды чогумчудар болгаш ол айтырыг талазы-биле СЭКП ТК-ның доктаалын күүседир талазы-биле соңгаарладып болбас хемчеглерни республиканың партия активиниң аңаа болган хуралынга чугаалажып көрген.

Арменияның Компартиязының ТК-ның бирги секретары К. С. Демирчян дыңнадыг кылган.

Актив хуралы СЭКП ТК-ның доктаалын тургустунуп келген байдалда кара чаңгыс шын кылдыр түүлдүгүнүп көрген болгаш ону чайгылыш чок күүседир удуртулга кылдыр хүлээп алган. Республиканың партия активиниң партия болгаш улус мурнуңга онза харысаалгалыын онзалап демдеглээн. Партия хооркомнары, райкомнары, партия эге организациялары шиитпирлиг хемчеглерни ап чорудар, тургустунуп келген байдалды чогумчудар талазы-биле ажылды баштаар массаларга, күш-ажылчы коллективтерге СЭКП ТК-ның доктаалынга дүүштүр сорулгаларны тайылбырлаар талазы-биле ажылды калбартыр ужурлуг деп, хурал санаан.

ПЛЕНУМ БОЛГАН

СТЕПАНАКЕРТ, февраль 24. (СЭТА). Партия Даг-Карабах обкомунуң пленуму болуп эрткен, аңаа организастыг айтырыгны чугаалашкан.

Ажылга болдурган четпестери дээш Б. С. Кеворковту пленум партия обкомунуң бирги секретары болгаш бюро кежигүнү хүлээлгелеринден хостаан. Моон мурнунда облкүүскомнуң даргазының бирги оралакчызынга ажылдап турган Г. А. Погосян партия Даг-Карабах обкомунуң бирги секретарынга сонгуткан.

ДАГ-КАРАБАХТАН ДЫҢНАДЫГ

СТЕПАНАКЕРТ, февраль 24. (СЭТА). Областка бооп эрткен партия активиниң хуралы Даг-Карабах автономнуг областа тургустунуп келген байдалды СЭКП ТК-ның шыңгыы байдал деп үнелээнин долу болгаш бүрүнү-биле хүлээп көрген.

Азербайджан ССР-ниң болгаш Армян ССР-ниң ажылчы чоннарының эрге-ажыктарынга дүүшпес Даг-Карабах автономнуг областың амгы национал-девискээр тургузуун эде көөрүнче угланган хөделиишкиннер болгаш негелделер националдар аразында харылзааларга хора чедирип турарын болгаш, бир эвес ам харысаалгалыг хемчеглерни албас болза, баш удур чугаалаары болгаш эдери берге уржуктарга чедирип болур дээрзин хурал демдеглээн. Харысаалга чок кижилерниң кылып келген кыйгырыгларының база ол ышкаш автономнуг областың партия болгаш совет органнарының идепкей чок туружунуң түннелинде бо бүгү болдунган.

Партия обкому, Степанакерт хооркому, райкомнары, партия эге организациялары политиктиг болгаш идеологтуг салдар чедиришкинниң бүгү арганарын ленинчи национал политиканы, ооң амгы үеде алыс утказын чонга тайылбырлаарынче угландырары принципиалдыг ужурдузалыг деп хуралдан санаан.

Национал айтырыг ажылчы чоннуң национал онзагай үүлдерин, психологиязын ханы болгаш доктаамал кичээнгейге алырын, ооң амыдыралчы эрге-ажыктарын барымдаалаарын негеп турарын бүгү ажылга үндезин болдурарды чугула.

Областтың партия организацияларының, идеология албан черлериниң активиниң сорулгазы болза СЭКП ТК-ның доктаалында айыттынган айтырыглар талазы-биле ажылды массаларга, күш-ажылчы коллективтерге калбартыры, ук докумен-тиде айтышкынынарны ажыл-ишчи бүрүзүнүң угаан-медерелинге болгаш сетилчүрзэнге чедир тайылбырлаары, байдалды дүрген тогумчудур экижидерин чедип алыры болур.

Эде тургустунуушкун: социал айтырыглар

АМДАННЫГ ЧЕМНИҢ КЫЛЫКЧЫЗЫ

Эрзин райпозунуң нинтииниң чемненилге черинге хөй чыл ажылдаг келген Мария Андреевна Татурну столоваяда ажылдап турар ортумак болгаш аныяк салгалдың поварлары башкывыс дижирлер. Ол хүндүлүг дыштанылгазынче үизе-хва, аңаа олуруп пыдаваан. Аныяк кулиннарларны баштап алган төп столоваяның бир ороэлинде торт болгаш даганган кылыо янзы-бүрү амданныг чемнерни бижырып турар. Хоочун поварның кылыкан амданныг торттары, рулеттери, печеньелери, боовалары районнуң сууларыныӊ магазиннеринге бо-ла көстүп көөр. Садып алыкчылар оларны дораан арыдыптар.

КӨСКҮЗҮ-БИЛЕ ЭКИЖИТКЕН

Ак-көк от — газ чурттакчы чонуңуң амыдыралынга ажыктыг, эптиг, одаар чүүлге камныг, үе-шаак хөй чарыгдаттырбас чүүл. Каш чыл бурунгаар Эрзин суурга-газ ховар көөр болгаш кижи бүрүзүнүң газ талазыбиле хереглели хандыртынмайн турду. Газ баллону шыгжаар түскай склад чок турганыдан газты чүгле түскай машиналарга эккеп турган. Кызыл баллоннар долдур дыгаан, ыаараш хааржактыг машина келирге-ле, газы төнген улус уткуй маңнажыптар. Мурнаан кижилер аптар, соңнаанары курут каар түрду.

Ийи чыл бурунгаар Николай Степанович Клинов газовиктен ажылдап эгелээн соонда, байдал шуут өскерилген. Ажыглал чок турган эрги, даш гаражты септээш, даштын херимнээш, ону газ балоннары шыгжаар склад кылдыр дерээн. Эрткен чылын газ сөөртүр түскай машиканы райоита берген. Газ-биле чонуңуң хандырылгазы көскүзү-биле экижээн.

Ламажап КЫРГЫС.

АНЫЯК-ДАА БОЛЗА...

Анай Комбуевна Монгуш Чөөн-Хемчик районнуң амыдырал хандырылга будүрүлге эргелелининң хеп даараар цегинде 8 чыл ажылдап турар. Ол үениң иштинде А Монгуштуң мергежилиг бедээн. Назыны аныяк-даа болза, дуржулгалыг даараныкчы деп коллективинде санадып турар. 1987 чылдың күш-ажылчы түннелдерибиле аныях даараныкчы цехте бирги черни алган. Чыл планын ол 104,7 хуу күүсеткен.

Январь айның планын Анай Монгуш чедишкинииг күүсеткен. СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур бедиткен социалистиг хүлээлгени ол алган.

Борис КҮЖҮГЕТ.

АВТОМАГАЗИННЕРГЕ ДУЗА ХЕРЕК

Барыын-Хемчик районнуң хереглекчилер нинтилелиниң садыгжылары бараан саарылгазының планын, арага сатканын санаваска, 100,1 хуу күүсеткен. Маңаа райпода ажылдап турар чеди автомагазиннериниң киирген үлүт-хүүзү база улут болган.

Олар аразында социалистиг чарыштыг. Эрткен чылдың түңнелдери-биле бедик көргүзүглерин хоочун чолаачы-садыгжы Василий Доржуевич Бичеоол чедип алган. Ол чылда 98,1 муң рубльдин бараанын садып саарар тургаш, 100 муң рубльдиң бараанын саткан. Садыг шүүмүүнүң хоочуну коммунист В. Бичеоолдуң дутайында хөйнү чугаалап болур. Ол автомагазинге ажылдаашаң, ам 14 чыл болуп турар. Бодунуң харылап турары «Шекпээр» совхозука — чайын ярак тайгаларта, кыжын төртүк-харлыг кыштагларга чурттап турар малчыннарга ол үргүлүү чедип, оларның хереглээн чагыгларын күүседип, янзы-бүрү барааннарны, azы-чем аймаан садыглап чоруур. Амгы үеде ол кыштагларда малчыннарга чүгула херек чүүлдерин үзүктелиишкин чоока чедирип турар.

Хөй чылдарлә ажылдап келген чолаачы-садыгжылар Хертек Долгар-оол, Николай Чалзып олар база-ла ай квартал, чыл планнарын үргүлүү ажыр күүседип турар. Олар ам Аянгатының, Бижиктиг-Хаяның, Аксы-Барлыктың малчыннарынга чедип, оларның чагыгларын күүседип чоруурлар.

— Планның онаалдаарыны күүседириниң көргүзүглери моон-даа бедик болуп, чонга хөй барааннарны садып болурунуң аргазы бистеде бар. Ынчалза-даа бистиң ажылывыска шаптыктап, бергелерге тавариштырып турар чүүлдер бар. Ол бир дүгаарында, кывар-чаар материалдарның чедишпезин-дир. Райпога бензин фондузун эвээштп берип турары-биле, биске база эвээш бензин талону бээр. Ол ыракта чурттап турар малчыннарны кезип, садыгларынга чедиштирес. Совхозтар биске бензин бээринден база-да ойталап турарлар. Ынчангаш кывар-чаар материалдар чогуудан чамдыкта аңаа тургулаар ужурга тавариштыр-дыр бис. Ол ышкаш бистиң гаражта таарымчалыг байдалдар амдаа тургустунмаан. Оон ышти соок, кежээ келгеш сугну төгер, эртен катап кудар, артык ажылдар-ла хөй—деп, садыгжы-чолаачылар хомудап чугаалап турар.

Оларның хомудалдары чөптүг. Эң шаңгыя бензин айтырыын, малчыннарга чугула херек барааннар хамаарылгазын дарый шиитпирлезе чогуур.

Хоюг-оол МОНГУШ.

КАМНАЛГА БАР АПАРГАН

Республиканың дыка хөй будүрүлгелерн бот-орулгачарылгаже бот-акшаланыышкынче кирген. Бо чаа аргабиле ажылдаары белен эвес. Шак ынчаар ажылдаарынга коллективтиң кежигүн бүрүзү аңаа баш бурунгаар бедеткенир апаар. Бираэде, керээлиг ажылдаар чүве болганда, эт-септен эгелээш, бүгүде талазы-биле камналгалыг, үе-шактыг-даа болза чидириг чок ажыглаар, бот-харыысалгалыг, күш-ажылдың ниитиниң-даа сагылгачуруму бедик болуру негеттинер. Ынчангаш, коллектив кежигүннери-биле бир домей, салдынган сорулганы чедип алыр дээш, бүгү күжүмүү, билиимнии үндүрүп ажылдаарын хүлээнип турар мен.

«Рембыттехникада» шак септээр салбырының ажылчыны мен. Бригадамда дөрт кижи бис. Мурнунда шак кезектерни анаа-ла ынча акшага дээш складтан үнүрүп бээр турду. Ынчан ажылдың организастаашкыны, камналга болгаш үе-шакты

Школа реформазы: орус дылды башкылаары

ШКОЛАГА КИРЕРИНГЕ БЕЛЕТКЭЭР

Ясли-садтарга орус дылды өөредири улус чырыдымышкынының ниити системазының эге чадазы болгаш кезии болбушаан, өг-бүле-биле кады ургларның кижизидилгезин болгаш оларның школага киреринге белеткелин хандырар ужурлуг.

Ургларны интернационалдамге кижизидеринге орус дылды эки билип алыры ужур-дузалыг. Ынчангаш ол соруглга-биле республиканың колдуунда тыва ургларлыг садтарынга орус дылды 5 хардан эгелеп өөредири СССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1979 чылдың июнь 29-та үндүрген доктаалынга үндезилеп кердүнген. Тыва ургларлыг садтарга орус дылды өөредириниң программазын педагогика эртемчизиниң кандидады Ф. М. Бартан тургускан.

Амгы үеде республиканың 70 хире шак ындыг садында орус дылды неделяда 2 шак иштинде 1183 ургулар өөренип турар. Оларга орус дылды 112 кижизидикчи башкы өөредип турар. Олардан Суттуг «Хүнчүгеш» ургулар садында Г. Х. Очур-оол, Алдан-Маадырда ургулар садында эргелекчи М. Д. Сарыглар, Карл Маркс аттыг совхозтуң «Солнышко» ургулар садының баазазында алды харлыг ургларның белеткел класында Р. Б. Ондар, Барыын-Хемнүкте «Чечек» ясли-садтың башкылары М. Б. Хомушку, И. Б. Куулар, Чөөн-Хемчиктиң «Чечена» ясли-садтың башкылары У. Ш. Сат, Я. Д. Монгуш болгаш өскелер-даа боттарының билиг-мергежилин доктаамал беднидил, ургулар орус сөстерни эки шингээдип алырынга коргүзүг болгаш дидактиктиг материалды, фланелографты, янзы-бүрү сюжеттиг чурүктарны, оюнпарны ажыглап, чогаадыкчы өзүг-биле ажылдап турар.

Школа реформазы орус дылдың башкылаашкынынче улуг кичээнгейни салырын негеп турар. Бо айтырыг талазы-биле башкылар билии бедидер институт ургулар албан черлериниң орус дыл башкыларының курстарын доктаамал чорудуп турар. Чижээлээрге, башкылар билии бедидер институттуң орус дыл кафедразының эргелекчизи Ф. М. Бартан, ол кафедраның башкылары С. В. Селиванова, Б. К. Ондар, пединститут башкылары Л. С. Саая, О. О. Иргит, педучилище башкызы Е. Д. Масляницына, башкылар билии бедидер институтка квалификациязын дедирип турар инспектор эргелекчизи А. И. Ростовцев, Кызыл хоорайның ургулар башкыларын логопеди А. Н. Шубина, № 4 школаның логопеди А. А. Машковская болгаш өскелер-даа орус дылды өөредиринге техниктиг херекселдерни, дидактиктиг болгаш фонетиктиг оюннарны, фланелографты ажыглаары ону өөредириниң ургларның психологтуг аажы-чаңын билири, эге школа-биле харылзаалыг ажылдаары, тыва болгаш орус фольклорну өөредири, ургларның харылзаалыг чугаазын сайзырадыры, үн аянын өскертип турган, удареннеми шын чугаалаары деп темаларга ажыктыг болгаш солун лекцияларны, семинар-кичээлдерни, дүржүлга солдуушкунун эрттирип турарлар. Ол ышкаш Кызыл хоорайда ургулар бажыңының логопеди А. Н. Шубина тыва ургларны орустап өөредип турарының дүржүлгазын республиканың ургулар албан черлериниң кижизидикчи башкыларынга доктаамал таныштырып турар.

Ынчангаш орус дылды өөредиринге башкы кижиниң билиин бедидери, ургулар албан черлериниң материалдыг баазазы, методкабинеттериниң ургулар албан черлериниң «Программазының» негелдезинге дүүштүр дериглези улут салдарны чедирип турар. Кызыл районнуң «Тиилелгей» совхозунуң директору В. О. Оюн ясли-садтың материалдыг баазазын тургузарынче улуг кичээнгейни салып турар. Чамдык совхоз директорларының ургулар албан черинче кичээнгей салбас чоруу школа назыны четпээн ургларның кадыкшылынга, мөзүлшынар кижизидилгезинге, школага белеткелинге улуг таптыраазынны болдуруп турар. Чижээлээрге, «Дөш-Терезин» совхозтуң директору Д. Н-С. Саая ясли-садтың материалдыг баазазынче кичээнгей салбайн турар. Бо ясли-садиктиң өөредилге-кижизидилге ажылы куду деңнелде, эргелекчилери үргүлчү солчур, методиктиг амдыгаа чедир чок.

Орус дылдың башкылаашкынын күштелдирери, ургларны школага белеткээри улус өөредилге киндистеринден улуг хамаарылгалыг. Район бүрүзүнге методиктиг ажылдың янзы-бүрү хевирлерин: ургулар албан черлериниң орус дыл башкыларынга методиктиг каттыжышкыннарының ажылын экижидери, район иштинге курстарны, семинарларны, конференцияларны, педагогтуг номчулгаларны доктаамал арттырери, эге класстар башкылары-биле харылзаалыг тудары — районнуң ургулар албан черлерин харылзып турар методистериниң дорт хүлээлгези.

Бичии кижилериң орус дылды шингээдип алырынга база бир чугула чүүл — ада-иелерге беседаларны кылыры, консультацияны бээри. Ада-иелер булукунга «Орус дылды өөренип тур бис», «Ургларывар-биле орус дылды өөреницер» деп стенделерни, делгелгелерни, түскай папкаларны кылыры чугула.

Орус дылды өөредирин түгле кичээл-биле кыскаартыпаайн, бүтүү үүн дүргүзүнде чорудары — агаарлаашкын чеменилгедээ үезинде база ойнап, маңнап-даа турда, орустап чугаалажыры чугула.

Орус дыл өөредириниң талазы-биле шинтпирлеттинмээн айтырыглар ам-даа эвээш эвес. Кызылдың педагогика институдунда школа назыны четпээн ургулар башкыларын белеткээр факультет ажыттынмайн турары садиктер башкыларын уламчылап өөредиринге чедимче чок боон турар. Ынчангаш педучилище дооскан кижизидикчи башкылар вединституттуң янзы-бүрү факультединге кирип турар.

СЭКП ТК-ның чаа болуп эрткен Пленумунга СЭКП ТК-ның секретары Е. К. Лигалёвтуң илеткелинде «Национал, орус ийи дылды хогжүдери доктаамал кичээнгейни негеп турар. Дыл бүрүзү — бистиң ниити байлаавыстың чарылбас кезээ» деп чугаалаан болгай. Ынчангаш ургулар албан черлериниң шугуда соруглары школа назыны четпээн ургларны тыва дылга болгаш орус дылга шың чугаалап өөретпишаан, оларны школага бүгү талалыг белеткээри болур.

Белек-кыс МОНГУШ,
республиканың башкылар билии бедидер институдунуң кабинет эргелекчизи.

МИХАИЛ БУХТУЕВ

Документалдыг чугаа

(Төнчүзү. Эгези №№ 41, 45, 47 «Шында»).

Улуг лейтенант Комаровтуң командылаазы Бухтуевтиң танк экипажында хөй национальностуң төлээлери бар. Михаилдиң өөрү — украин, татар, белорус, башкир, орус...

Командир даймчыларының чанынга келгеш, хөглүг беседалажып эгелээн. Бухтуевтиң экипажының танкизи татар оол ыыдыг шүлүк бижип алган, оозун бүдүү номчуп каап олурган:

Аравыста — орус, татар,
тыва, башкир,
Ады, чолу аңгы-даа бол,
соруу чаңгыс.
Адаларга, өгбелерге
аазап сөстүг.
Араатанны кыра базып,
ажыл тиилээр!
Аку-дүнма Гомель чери —
чуртуң
Араатандан аштап-ширбип,
камгалаар бис.
Ада-чуртка маадыр болуп
артаргларга
Алдын хээлиг тураскаалдар
көстүп келир.

— Оо, Мамед, сен кедизинде баргаш, чогаалчы кижи болур ээс сен бе, моң? — деп, командир айтырган.

— Жэжим командир, харын бо дайын бистиң тиилелгевис-биле дүрген тонер чүве болза! Кым-даа кижи тайбың чурттап, чогаалчы, чурукчуда, үжудукчу, инженер-даа болур ийин — дээш, Мамед биче када бодаңы берген.

Ыя аразында командир ам ном түдүп алган олурган Михаилдең:

— А сен, Михаил Артемьевич, кым болуксаар сен?

— Мен, жэжим командир, школага өөренип тургаш, башкыларымны көрүп-де, иштимде харын адаарган-даа, мен база башкы болуйн деп күзеп чордум. Ынчап чорааш, бо техниканы деп үүвеге хандыкшаашаш, машина башкарыкчызы болуп өөренип, ооң-биле кады радистер күрүзун дооскан, механик-радист деп документилерлиг кижи мен. Дайын төнерге, институт дооскаш, инженер болурун күзеп чоруур, мындыг-ла кижи болгай мен — деп каан.

— Мээң чуртум — Башкирия. Чылгы болгаш өскө-даа мал-биле бай оран. Мен ээотехник азы ветеринар болур күзелдиг мен — деп, бир эжи чугаага киришкен.

Командир Дмитрий Евлампиевич Комаров дайынчыларның чугаазын кичээнгейлиг дыңнап олуруп-олурупту:

— Силариниң күзелиңер дыка чогумчалыг-дыр, солдар. Шынап-ла, Мамедтиң шүлүүнде ышкаш, бо немец-фашистиг араатаннарны аштап-ширбип каапкаш, бистиң интернационалчы чонувус бызыңар тайбыны чугаажок, чаалап ап шыдаар. Ол келир тайбың болгаш эчис эп-нарыдал дээш тулчуп турарывыс бо-ла болгай — дээш, экипаж-биле байырлашкаш, кезек када база-ла дыштанып турар өске экипажтарже кылаштанган.

Михаил Бухтуев танкистер училищезин доосказ, Белоруссияның Теп фронтунуң 15 дугаар гвардейжи танк бригадазының 20-ги дивизиязының танк кезээнге киргеп.

1944 чылдың бирги чартында Белоруссияның Минск — Бобруйск угланышкынының фронтунуң Гомель облазының Октябрьск деп районун хостаар дээш, маадырлыг тулчуушкунну эгелээн. Немецтерниң танк кежектери чадаг шериг-биле кады ол районнуң таварын эртер демир-орук шугумунда Черные Броды (Кара-Кежиг) деп станцияда ээлеп алганы боттарының чепсек баазазынга бижиглаттынып турган.

Немецтерни ол станциядан үндүр ойлатпас, оларны орта чыыта шаңнап болза, фронтунуң бүрүнгаарлаашкыны берге байдала таварыжыр турган. Ол аразында барыын чүүве атказарлап бар чораан немецтерниң боочепсек, күяк танкылар, кыбар, частыр чүүл сөөрткен хөй вагонларлыг демир-орукчуң дыка узун составы станцияның соңгу талазындан көстүп кел чыткан.

Лейтенант Комаровтуң тани кезээ немецтерниң демир-орукчуң ол станцияны таварлыр эрттирбейн, үзүткаар деп дайынчы соруглганы салып алган. Үк станцияның дужун орта демир-орук шугумунче бистиң танкыларывыс чоокшулап турда, немецтерниң миномёттары, үтербооларын оларны боолап-ла эгелээн. Чамдык танкылар үредип, эрттеринп эгелей бергеп. Ол аразында дайынчарның аг-шерии станция ол талазынга улам бижыгланып, халдап кирипкеп. Немецтерниң күяк поездизиниң базы станциязың дужунга келгеллек чорда, радио дамчыштыр командирниң үнү дыңналган:

— Экипажтар, танкистер! Машиналарывардың шимедикчилерни хөделдиргеш, бурунгаарлавар!

Михаил Бухтуев ол демир-орук шугумун доора эртикен чазаглыг улуг орук көрүп каал. Ол танкизин ыыдар үжүктүр халытташ, ээй тыртнаш, демир-орук шугумунче дорттап көөрге, бензининг цистерналар сөөртken поезд карандадыр эртип бар чораан. Үр боданыр чай чок. Михайлдиң эът-мага-бодуу чым-сырт болгаш, тердалай, от-яс дег хайны ол, ам таварыжыр елүүнү үдур көрбүшаан, көргүзү чокаа радио дамчыштыр командылап-ла дүжүргеп.

— Эжим командир! Мен немецтиң поездизин буза үстүрери-биле шаап киришпим! Терең чурт дээш, буруңгаар! — деп дыңнады ыапкаш, танкызының эң дүрген кара маңы-биле шуратказ хевээр дайынның бензин, чепсек сөөртken күяк поездиниң хажыызындан кээп үстүрген. Чүгле карак оду кыбап дээш, үскүлежип, какылашкан кап демирлериниң дааш-шимээнин, оон коргучуг частыышкын таңгыланган. Чадбыыш дээр шаар, ол-бо үүкче станцияның дескээрни чайынандыр шыва апкан.

Буза үстүрүүшкүн карак чивеш дээр аразында болганындан, поездиниң кыбарчаар, частыр үүлдер, өскелерни сөөртken хөй вагонларлыг демир-орукчуң дыка узун составы станцияның соңгу талазындан көстүп кел чыткан.

Лейтенант Комаровтуң тани кезээ немецтерниң демир-орукчуң ол станцияны таварлыр эрттирбейн, үзүткаар деп дайынчы соруглганы салып алган. Үк станцияның дужун орта демир-орук шугумунче бистиң танкыларывыс чоокшулап турда, немецтерниң миномёттары, үтербооларын оларны боолап-ла эгелээн. Чамдык танкылар үредип, эрттеринп эгелей бергеп. Ол аразында дайынчарның аг-шерии станция ол талазынга улам бижыгланып, халдап кирипкеп. Немецтерниң күяк поездизиниң базы станциязың дужунга келгеллек чорда, радио дамчыштыр командирниң үнү дыңналган:

— Экипажтар, танкистер! Машиналарывардың шимедикчилерни хөделдиргеш, бурунгаарлавар!

Михаил Бухтуев ол демир-орук шугумун доора эртикен чазаглыг улуг орук көрүп каал. Ол танкизин ыыдар үжүктүр халытташ, ээй тыртнаш, демир-орук шугумунче дорттап көөрге, бензининг цистерналар сөөртken поезд карандадыр эртип бар чораан. Үр боданыр чай чок. Михайлдиң эът-мага-бодуу чым-сырт болгаш, тердалай, от-яс дег хайны ол, ам таварыжыр елүүнү үдур көрбүшаан, көргүзү чокаа радио дамчыштыр командылап-ла дүжүргеп.

— Эжим командир! Мен немецтиң поездизин буза үстүрери-биле шаап киришпим! Терең чурт дээш, буруңгаар! — деп дыңнады ыапкаш, танкызының эң дүрген кара маңы-биле шуратказ хевээр дайынның бензин, чепсек сөөртken күяк поездиниң хажыызындан кээп үстүрген. Чүгле карак оду кыбап дээш, үскүлежип, какылашкан кап демирлериниң дааш-шимээнин, оон коргучуг частыышкын таңгыланган. Чадбыыш дээр шаар, ол-бо үүкче станцияның дескээрни чайынандыр шыва апкан.

Буза үстүрүүшкүн карак чивеш дээр аразында болганындан, поездиниң кыбарчаар, частыр үүлдер, өскелерни сөөртken хөй вагонларлыг демир-орукчуң дыка узун составы станцияның соңгу талазындан көстүп кел чыткан.

Лейтенант Комаровтуң тани кезээ немецтерниң демир-орукчуң ол станцияны таварлыр эрттирбейн, үзүткаар деп дайынчы соруглганы салып алган. Үк станцияның дужун орта демир-орук шугумунче бистиң танкыларывыс чоокшулап турда, немецтерниң миномёттары, үтербооларын оларны боолап-ла эгелээн. Чамдык танкылар үредип, эрттеринп эгелей бергеп. Ол аразында дайынчарның аг-шерии станция ол талазынга улам бижыгланып, халдап кирипкеп. Немецтерниң күяк поездизиниң базы станциязың дужунга келгеллек чорда, радио дамчыштыр командирниң үнү дыңналган:

— Экипажтар, танкистер! Машиналарывардың шимедикчилерни хөделдиргеш, бурунгаарлавар!

Михаил Бухтуев ол демир-орук шугумун доора эртикен чазаглыг улуг орук көрүп каал. Ол танкизин ыыдар үжүктүр халытташ, ээй тыртнаш, демир-орук шугумунче дорттап көөрге, бензининг цистерналар сөөртken поезд карандадыр эртип бар чораан. Үр боданыр чай чок. Михайлдиң эът-мага-бодуу

Бистиң аалчывыс

Бо хүннерде бисте Москвада М. Горький аттыг литература институдунуң башкызы, билдингир совет шүлүкчү Роберт Иванович ВИНОКУРОВ чедип келген. Ол литература институдунга бо чылын ажыттынар тыва очулдурукчулар салбырынга өөренир сургуулдарны чыып, олар-биле тускай чугаалажылга кылыры-биле суртакчылап келген. Ооң чамдык шүлүктерин силерге баравалгаттывыс.

Туранның № 2 ортумак школазының эге класстар башкызы Кара-кыс Өмүкеевна Монгуш 20 ажыг чыл иштинде бичии чаштарны коммунистиг өзүгга өөредип, кижизидип келген. Чоокта чаа кызымак башкыга өөреникчилерниң өөредилгезинге болгаш коммунистиг кижизидилгезинге ачы-хавыяазы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш РСФСР-ниң школазының алдарлыг башкызы хүндүлүг атты тывыскан. Кара-кыс Өмүкеевна ам школа амыдыралында эде тургустунуушкунга төлептиг үлүгүн киндиштирер дээш улам идепкейлиг, күжелиишкинниг ажылдап турар.

ЧУРУКТА: башкы К. О. МОНГУШ. Сөзүг болгаш фотозу Владимир КАЗЫРЫКПАЙНЫҢ.

КЫДЫРААШ

Аңаа ажык кыдыраашка
Аажок көвей шүлүктерни
(Адап берейн, иштүр чүс
де)
Бичии, келир салгалдарга
Бижип каарын күзевээн
мен.
Сөстер хостуг тынзып
дээштиң,
Сөөлүг барып, хөлдер
кыры
Чалгыларга эрттиргениң
Салым-чолуң билзин
дээштиң
Чажыт чокка сөглексээн
мен.
Шак бо чырык өртемчейге
Шаа барып кырый
бергеш,
Аас-кежиктиг чордуң бе
деп,
Айтырыгны салзынналр
дээп
Ажыл-биле бижип каап
мен.

ӨШПЕС ХҮН

Улуг хемниң дүвүн чедип албазым дег,
Үйгүм чогул — черле удуп чадап кагдым.
Хайныы, сылдыс! Хөлегеним самнадывыт!
Харын меңээ чырык хүн боон хуула берем.
Делгем черниң дүвү болур дүне када
Деңгер-ле бо, дүжүн болуп чидиривит.
Үйгү-дыш чок ажылымдан адырывыт,
Ужур-чевүн салгынынга сымыран даап.

МУҢГАРАВА

Чүгүргештиң чиде бергеп сылдыс коргеш.
Чүгле харын кижи уржуун муңгарава.
Чүс-чүс чылда маңаа чурттаар салымныг мен.
Чүү-даа бодаа шак моон ырап шыдавас мен.
Кавказ улуг сөстер сөглевээн мен.
Хайныыкаштың ортени-даа бергеп боор мен.
Ынчалза-даа черниң ханы дүвүнден мен
Ырак дээрде сылдыстарны кывыскан мен.

Оруулундан Олег СУВАКПИТ очулдурган.

ТЫВА ДУГАЙЫНДА

«ССРЭ. Эвилелдешкен республикаларның административ-девискээр хуваалдазы» деп чаа справочник (тайылбырлыг дептер) Москваның «Известия» деп ном үндүрер черинде үнген. Ооң тиражы — 104 муң кезек.

Бо ном калбак номчукчуга, партия, совет ажылдакчыларга, төрээн черин өөренирлерге, аяи-чоруукчуларга онза чугула болур. Ол номда Тыва АССР-ниң дутайы база кирген.

Республиканың девискээри, чурттакчы чону, хоорайлар болгаш суурларның хамаарылгазы, район төптөри, хоорайлар дутайын ооп эки билип алыр силер. Кызыл хоорай 1914 чылда үндезилеттинген. Аныяк хоорай Ак-Довурак 1964 чылда тургустунган. Номдан ажыктыг, солун түүлдерни хөйүү билип ап болур силер.

Георгий ХОБОТЬЕВ.
Москва хоорай.

Редактор
В. С. ШАРАВИЙ.

АГААР

Республикага чагбас. Агаар дүне 31—36, чамдык районнарга 21—26 градус соор. Хүндүс 20—25, чамдык черлерге 11—16 градус соор.

Кызылга чагбас. Агаар дүне 31—33, хүндүс 20—22 градус соор.

Автооруктарга көстүрү эки.

КИНО

ФЕВРАЛЬ 26-ДА

«НАИЫРАЛ»: «Твоё последнее танго» 9.30, 11.40, 13.50, 15.40, 18.10, 20.20 (узаткан), бичии залга «Фантомас» 9.00, 12.10, 15.20, 18.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Сказка о прекрасной Айсулу» 9.40, 13.10, «С чертями не шутят» 11.10, 15.00, «Этот безумный, безумный мир» 17.10, 20.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Приключения Марка Твена» 15.00, «Год телёнка» 17.20, 19.20 шактарда.

«ВОСТОК»: «Трое мужчин и младенец в люльке» 15.00, 18.40, 20.30, «Единожды солгав» 16.50 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: к/б. «Двое на острове слёз» 18.00, 20.00 шактарда.

КУЛЬТУРА-СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ

ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ

ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫ

26-да. М. Горький. «ИРЕЙ». Шии. Эгелээри 19.00 шакта.

27-де. Аныяктарга дыштанылга кежээни 19.00 шакта эгелээр.

28-те. А. Борусевич, И. Карнаухова. «КЫЗЫЛ ЧЕЧЕКЧИГЕШ». Ургуларга шии. Эгелээри 12.00 шакта. А. Кудрявцевтиң «ИВАН БОЛГАШ МАДОННА» шиизи 19.00 шакта эгелээр.

«ЕНИСЕЙ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ

27-де. «Илбилиг экран» видеоклуб чалап тур. Эгелээри 10.00 шакта. Видеозал 16.00 шактан ажылдаар.

27.28-те. Дискотекалар. Эгелээри 19.30 шакта.

«КОЛОС» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ

27.28-те. Аныяктарга дыштанылга кежээни 19.00 шакта эгелээр.

28-те. Танцы болгүмү 11.00 шакта эгелээр. Дыштанып хүнүүн клуву 12.00 шакта ажылдап эгелээр.

27.28-те. Ч. Ондарның «730 ДҮННЕР БОЛГАШ ХҮННЕР» деп шиизи 17.00 шакта эгелээр.

УРАН ЧҮҮЛ УЧИЛИЩЕ-ЗИНИҢ КОНЦЕРТ ЗАЛЫ

28-те. Көк-Тейге ургуларның № 2 уран чүүл школазының отчеттуг концерти. Эгелээри 12.00 шакта.

«ТЫВА ТУДУГ» ТРЕСТИҢ ОБЩЕЖИТИЕЗИ (Чехов кудумчузунда 8 дугаар бажың).

27-де. ТДЛТӨШИ-ниң эртем ажылдакчылары — философия эртемнериниң кандидады М. С. Байыр-оол болгаш улуг эртем ажылдакчызы А. Ч. Ашак-оол-биле ужуражышкын. Эгелээри 19.00 шакта.

27.28-те ПАРККА танцы кежээлери 19.30 шакта эгелээр. Хаак баазазы, теннис, биллиард болгаш ойнаар автоматтар залдары 10.00 шактан эгелеп ажылдаар.

Шыдыраа клувунга хоорайның бирги чери дээш маргылдаа февраль 27-де 15.00, а 28-те 10.00 шактан эгелээр.

«ХЕРЕЛ» СПОРТ ЗАЛЫ

27-28-те. Ак-Довуракның спортчуларының киржилгезинбиле хоорайның бирги чери дээш атлетиктиг гимнастикага ажык маргылдаа 10.00 шакта эгелээр.

«СОВЕТ ТЫВАНЫҢ 5 ЧЫЛЫ» СТАДИОН

Хоорайның бирги чери дээш мячилиг хоккейге маргылдаа февраль 27-де 15.00, а 28-те 12.00 шактан эгелээр.

27-28-те. Коньки спортунга республиканың бирги чери. Эгелээри 11.00 шакта.

АВТООРУК ТЕХНИКУМУНУҢ ХОККЕЙ ШӨЛҮ

Шайбалыг хоккейге хоорайның бирги чери дээш маргылдаа февраль 27-де 15.00, а 28-те 12.00 шактан эгелээр.

«ХҮРЕШ» СТАДИОН

27-28-те. Конькилер болгаш хаактар хөлеглилээр чер 10 шактан 16.00 шакка чедир ажылдаар.

«ТАЙГА» СТАНЦИЯЗЫНДА ХААК БААЗАЗЫ

27.28-те. Чырыдыышкынның дээди школаның эртем албан черлериниң ажылдакчыларының ГТО комплекизиниң нормаларын дужаары 11.00 шактан эгелээр.

Автотранспорт болгаш чазаглыг оруктар ажылдакчыларының профэвилелдер обкомунуң бирги чери дээш хаак маргылдаазы 11 шакта эгелээр. Бо маргылдаа февраль 28-те болур.

ЧАРЛААЛДАР

САДЫП АЛЫКЧЫЛАРЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

КЫЗЫЛДЫҢ ҮЛЕТПҮР БАРААННАР САДЫ альпах, атлас пөстерден кылган национал тон садып алырын күзээннерден чагыгны хүлээп ап турар.

Айтырыгларны үлетпүр барааннар садының садыг киллизинден тодарадыр, телефону — 3-25-42.

УЛУГ-ХЕМ ЫЯШ-ҮЛЕТПҮР АЖЫЛ-АГЫЫНЫҢ ЧЕРБИДЕ ЫЯШ БЕЛЕТКЭЭР ПУНКТУЗУНГА ажылдаары-биле улуг бухгалтер керек. Квартира-биле хандырар. Хой чылда ажылдааны дээш шаңнал бээр, 36 ажыл хүннүг шөлээ бээр болгаш үш чыл болганда, 24 ажыл хүннүг немелде шөлээни бээр.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Правобережная, ыяш-үлетпүр ажыл-агыйы.

ПРОФЭВИЛЕЛДЕРНИҢ БОТ-ТЫВЫНГЫР УРАН ЧҮҮЛ БАЖЫҢЫ республиканың кино сөңүүргактарын «Бойдус — бистиң ниити бажыңывыс» деп киноконкурска киржиринге чалап тур.

Кинонуң темазы тыва бойдустуң каас-чаражы, үнүш болгаш дириг амытаннар камгалалы, хоорайларда болгаш суурларда, парктарда болгаш камгалалдыг черлерде экологтуг байдал, төтчеләчилер-биле демиссел боон болгур.

Конкурска 5-тен 10 минута чедир үнер өңүг болгаш ак-кара кинофильмнерни хүлээп алыр. Фильмниң авторларының дутайында медээни тускай хапка сугар, аңаа сюжетти таймылбырлап бижиир. Чагаа хаптарын конкурсту эрттиргениниң болгаш тиилекчилерни илереткем соонда ажыдар.

Конкурстуң тиилекчилеринге дипломнарны болгаш шаңналдарны тургускан: бирги шаңнал — 250 рубль, ийиги — 100 рубль, үшкү ийи шаңнал — 50-50 рубль. Мактал шаңналды база тургузар.

Конкурска киргеп фильмнерни 1988 чылдың октябрь 1-де кергүзер.

Консультацияларны болгаш киноматериалдарны Профэвилелдерниң бот-тывынгыр уран чүүл бажыңындан алыр. Адрези: Кызыл хоорай, Дружба кудумчузу, 25.

КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫҢ ЧУРТТАЛГА ШӨЛҮ АЛЫР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ УЧЕТКА АЛДЫНГАН ХАМААТЫЛАРЫНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Чурттазга шөлү алыр талазы-биле учётка алдынган хамаатыларның ээлчеглиг катап дандылаашкынын хооркүүскомнуң чурттазга киллизин эгелээн.

Катап дандылаашкынга дараазында ээлчег бүүгаар келир: **башкылар болгаш туберкулёз аарыг кижилер** — февраль 11—16, бирги ээлчегниң өске кижилери — 16—29 хүннеринде келир. **1969—1975 чылдарның иштин оочурумда кижилер** — март 2—12 хүннеринде, **1976—1980 чылдарныы** — март 14—22, **1981—1986 чылдарныы** — март 23—31 хүннеринде келир.

Өг-бүленің бүгү кежигүннериниң документилерин ап алыр келир. Дандылаашкынны воскресенье хүнүнден өске хүннерде 15—18 шактарда, суббота хүнүнде 8—12 шактарда кылыр.

КЕЛИР АДРЕЗИ: Кочетов кудумчузу, 29, кабинет № 13.

ХООРКҮҮСКОМ.

Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи М. А. Рамазановаңың чогаадыкчы ажылының отчёду 1988 чылдың февраль 26-да Кызылдың уран чүүл училищезинге болур. Эгелээри 19 шакта.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ФЕВРАЛЬ 26-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Виктория» Уран-чечен телефильм. 10.00 — XV кышкы Олимпиада оюннары. Хаак спорту. 20 км. Хереөженнер. 11.30 — «Дирижёрның көрүүшкүнү». Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. 12.00 — 12.10 — Медээлер. 14.45 — Медээлер. 14.55 — Агропүлетпүрүнүң ажыл-херээ болгаш салыш човаанкыннары. «Даартагы хүнүн тараазы» телефильмниң баштайгы көргүзүү. 15.15 — Горький телестудиязының программазы. 16.10 — «Чүдеп болгаш чүге». 16.40 — Экономика эртемнериниң үндезинери. «Теле-ЭКО» журнал. 17.10 — XV кышкы Олимпиада оюннары. Хаак спорту. 20 км. Хереөженнер. 18.55 — Чогаалчының сөзүг. Д. Картер-биле беседа (Канада). 19.05 — Бөгүн делегейде. 19.25 — Экранда — кинокомедия «Бриллиант хол». 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — ССРЭ-ниң улустуң артизи Т. Синявскаяның концерти. 22.40 — 23.10 — Интермедээ.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Алдарлыг Новгород хоорай». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35 — 9.35 — К. Г. Паустовский «Мещера талазы». 6 класс. 9.05 — Англи дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. Кижи болган ат. 10.35 — 11.35 — Музыка. 7 класс. М. Мусоргский. 11.05 — Англи дыл. 12.05 — «Сээн сонуургалдарың». Телефильм. 12.55 — «Кодээниң шагы». 13.55 — Медээлер. 14.05 — 15.15 — «Баштайгы оорушкулер». 3-кү серияазы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 — «Культура болгаш амыдырал». Үзел-бодалдар белдирер. Ургуларның хостуг үезин организастаарының нарын айтырыглары. 19.00 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «КАИ экраны». 19.50 — Медээлер.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — XV кышкы Олимпиада оюннары. Дагта хаак спорту. Улуг слалом. Эр кижилер. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.35 — 23.00 — Дашткы фильм экраны. «Сээң-биле кады өөрүүр мен». (ЧССР).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.10 — Э. Мелжелийтис. «Лириктиг этюдтар». 19.00 — «Дириг амытаннар дутайында». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Чараа-чеченнер-биле ужуралдаа».

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: киллдистерниң: партийжи амыдырал киллизиниң 3-36-82. совет тургузуг киллизиниң 3-37-11, үлетпүр киллизиниң 3-36-73 чагаа киллизиниң 3-39-03 культура киллизиниң 3-39-15. кадза ажыл-агый киллизиниң 3-41-16, социал айтырыглар киллизиниң 3-41-23, корректорларының 3-37-11, бухгалтериязының 3-43-41, солун келбейн барганда 2-32-75-че долгаар

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 пардалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер. полиграфия болгаш садыының херектерниң талазы-биле күүгүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкив биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2670 ТС — 00035.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың февраль 27 суббота № 49 (13649)

1925 чылда тилезилеттинген.

Өртээ 3 копеек.

УЛУС АЖЫЛ-АГЫЙЫНЫҢ УДУРТУКЧУ АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫНЫҢ БОЛГАШ СПЕЦИАЛИСТЕРИНИҢ МЕРГЕЖИЛИН БАЗА БИЛИИН БЕДИДЕРИНИҢ СИСТЕМАЗЫН ЭДЕ ТУРГУЗАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели «Улус ажыл-агыйының удуртукчу ажылдакчыларының болгаш специалистериниң мергежилин база билинин бедидериниң системазын эде тургузарының дугайында» доктаалды хүлээп алганын моон мурнунда дыннаткан болгай.

Партияның XXVII съездиниң, СЭКП ТК-ның январь болгаш июнь (1987 ч.) Пленумнарының ажылдап кылгаш эде тургустунушкунче, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүдезин дүргедиринче утланышкынын боттандырары улус ажыл-агыйының удуртукчу ажылдакчыларының болгаш специалистериниң ылап билдилиг болурунуң бедик деңнелиг, тогаадыкчы инициативалыын, амгы үеним негелдезинге дүүштүр экономика талазы-биле үгаап билир мергежилдиин, ажыл-агыйны чорударының чаа методтарын, долу бот-оруглачарылганың база пинтилел амыдыралының бүгү талазының демократчылгазының байдалдарында ажылдың арганарын шинээдип алырын негеп турар деп. СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели деңгеэлээн.

Эртем-техниктиг революцияның, экономиканы эргелеп башкарарын үндезинин-биле эде тургузарының чорун турар үезинде ажылчы чонуң үүктелиишкин чок өөредилгези каттыжыышкынынарның, бүдүрүлгелериниң, организацияларның, албан черлериниң күш-ажылчы коллективиниң бүрүзүнүң дээптиг ажыл-чорудулгазын хандырарының эң чугула факторларының бирээзи апарган.

Оон-биле чергелештир удуртукчу ажылдакчыларның болгаш специалистериниң мергежилин болгаш ниити билинии бедидериниң системазының өөредилге черлериниң салбырларының ам ажылдап турар четкизи хемчээлиниидаа, өөредилгениң шынарының даа талазы-биле ажылдакчыларның профессионал билинии шалыпкын чаартырынга улус ажыл-агыйының улам бекен негелделерин хандырбайн турарын доктаалда демдеглээн.

Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүдезиниң дүргедиринии, экономиканы эргелеп башкарарының үндезин реформазының амгы үеним кадр политиказын амыдыралга боттандырарының талазы-биле сорулгаларны шиитпирлээринге улус ажыл-агыйының кадрларының мергежилин болгаш билинии бедидериниң системазын үндезинин-биле эде тургузары негеттинип турары демдеглетпинген.

СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели удуртукчу ажылдакчыларның болгаш специалистериниң мергежилин база билинии бедидериниң чаңгыс аай күүгже системазын чаа үндезинге тургузарының тодарай хемчеглерин боттандырарын — он нийги беш чылда кадрларның ой-өйлеп өөренириндеп үүктелишкин чок өөрениринге шилчирин эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларынга партия крайкомнарынга, обкомнарынга, округкомнарынга, хооркомнарынга болгаш райкомнарынга, ССРЭ-ниң Дээди болгаш оргумак тускай өөредилге министерствозунга, ССРЭ-ниң министерстволарынга болгаш ведомстволарынга эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге дааскан. Мергежил болгаш билиг бедидериниң өөредилге черлериниң салбырларының мөөнкелгем база байдалга дүргеп таарыштынылчал четкизин хемчээлиниидаа, өөредилгениң шынарының даа талазы-биле ажылдакчыларның профессионал билинии шалыпкын чаартырынга улус ажыл-агыйының улам бекен негелделерин хандырбайн турарын доктаалда демдеглээн.

Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүдезиниң дүргедиринии, экономиканы эргелеп башкарарының үндезин реформазының амгы үеним кадр политиказын амыдыралга боттандырарының талазы-биле үгаап билир мергежилдиин, ажыл-агыйны чорударының чаа методтарын, долу бот-оруглачарылганың база пинтилел амыдыралының бүгү талазының демократчылгазының байдалдарында ажылдың арганарын шиитпирлээринге улус ажыл-агыйының кадрларының мергежилин болгаш билинии бедидериниң үндезинин-биле эде тургузары негеттинип турары демдеглетпинген.

СЭКП ТК болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели удуртукчу ажылдакчыларның болгаш специалистериниң мергежилин база билинии бедидериниң чаңгыс аай күүгже системазын чаа үндезинге тургузарының тодарай хемчеглерин боттандырарын — он нийги беш чылда кадрларның ой-өйлеп өөренириндеп үүктелишкин чок өөрениринге шилчирин эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-ларынга партия крайкомнарынга, обкомнарынга, округкомнарынга, хооркомнарынга болгаш райкомнарынга, ССРЭ-ниң Дээди болгаш оргумак тускай өөредилге министерствозунга, ССРЭ-ниң министерстволарынга болгаш ведомстволарынга эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдеринге дааскан. Мергежил болгаш билиг бедидериниң өөредилге черлериниң салбырларының ам ажылдап турар четкизи хемчээлиниидаа, өөредилгениң шынарының даа талазы-биле ажылдакчыларның профессионал билинии шалыпкын чаартырынга улус ажыл-агыйының улам бекен негелделерин хандырбайн турарын доктаалда демдеглээн.

Чурттуң социал-экономиктиг хөгжүдезиниң дүргедиринии, экономиканы эргелеп башкарарының үндезин реформазының амгы үеним кадр политиказын амыдыралга боттандырарының талазы-биле сорулгаларны шиитпирлээринге улус ажыл-агыйының кадрларының мергежилин болгаш билинии бедидериниң системазын

КАДАРАРДА ХОЮМ ЧАРАШ

Эргим хойжулар! Республикада хой ажылының талазы-биле эртем-практиктиг конференция бо чылдың апрельде болуп эртер. Анаа Тывага хой ажылының янзы-бүрү айтырыгларын чугаалажып көөр болгаш ол талазы-биле сүмелерни хүлээп алыр. Эде тургустунуушкуннун негелдезинбиле бисте, шынап-ла, экономиканың бо чугула адырында кылыр ужурлут ажылдар аажок хөй. Ол дугайында мурнундан бээр чугаалажып, хойжулар, специалистер-даа боттарының санал-оналын киирип тургулаан. Бөгүн ол чугаавысты уламчылаалыңар.

«Кадарарда хоюм чараш» деп арынны моон соңгаар өскээр адааш, орта республиканың мал ажылының хамык айтырыгларын чырыдар деп шиитпирлээн бис. Ол арын айда база бир удаа үнер, чамдыкта чүгле хой азы чылгыга, чок болза өшкүге, сарлыкка-даа, чамдыкта бүгү малдың айтырыгларынга-даа тураскаатkан бооп болур. Ынчангаш дараазында март айда ол арын өске ат-биле үнер.

Уксаажыдылга — кол айтырыг

ЫНЧАН ЭКИ ТҮҢНЕЛДИ ЧЕДИП АЛЫР БИС

Чурттуң тыва хойларын чиңге нарын дүктүг красноярск уксаалыг кошкарларбиле хайнакташтырыгаш, үр үениң иштинде оларны ажыглап келгенивиниң түңнелинде, хайнактар эмин эрттир нарыыдаашл, шынары суларап, дезизи кудулаан, дүгүнүң хемчээлэ кызырылган. Чаңгыс уксааны үргүлүү улаштыр эдериштирип келирге, шынары илдең-не баксыралрын бистиң практикавыс бадытхап турар.

«Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиң дүрзедир талазыбиле» СЭКП ТК-ның ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң база РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң докгаалдарын күүседири-биле СЭКП Тыва обкомунуң 1985 чылдың октябрь 5-те бадылаанны республиканың улус ажыл-агыйынга эртем-техниктиг депшилгени дүргедедир талазы-биле кол хемчеглериниң планын база Сибирьнин мал ажылынын төлевилел-технология эртем-шинчилел институду-биле дутурушканын ёзугаар хайнактаашкынның хан чаартыр аргазын чиңге нарын дүктүг хойларга ажыглаары көрдүнген. Ынчангаш республиканың уксаажыдылга каттыжыышкыны 1985 чылда Сибирьниң эът-дүк угланыышкынныг чартык парыр дүктүг даг корридели дээр уксаанын 104 кошкарын садып эккелген. 1986 чылда ол кошкарларның үрези-биле төп зонаның 36 мүң хоюн тарып боозатkаш, 1987 чылда ол хойлардан 35750 хураганны алган. Оларның төрүттүнгенде бирээзиниң-не дириг дезизи ортумаа-биле 4,5 килограмм, а нелериңден ангылап турда, 24 килограмм болган. 1987 чылда чиңге нарын дүк угланыышкынныг хойлуг 17 ажыл-агыйларга 70 мүң хойну ук кошкарларның үрези-биле тарып боозаткан. Бо ажылды чорударда тарып боозадыр хойларның ниити бүдүүжүн, дүгүнүң кыргылдазын, шынарын специалистер өөренип көрген.

Ол кошкарларның кол-кол шынарлары: арыг дүгү ортумаа-биле 5,0 килограмм, дириг дезизи 94, тергиннери 120 килограмм; ортумаа-биле 3,0-3,5 килограмм дүк алыр, дириг дезизи 55-60 килограмм. Дүгүнүң узуну 13-15 сантиметр, дүктүң чоону 27-29 микрон хемчээлдиг, дүгү терең, ак, кылагар, элээн чүгактыг, хаваанын дүгү каракгарынга четпес.

Республиканың уксаажыдылга каттыжыышкынының планнап турары болза, ол хайнактардан алган бир дүгаар салгалдың кыс хоюн красноярск уксаанын кошкарлары-биле катап эдеришгирери. Ынчап тарып боозадылгага чүгле элита (эң тергиин шынарлыг) кошкарлар кирер. Бонитировка үезинде оларны ыяк шилип алыр. Кошкарларның дириг дезизи 85 килограммдан, кыргыырга ниити дүгү 10.5 килограммдан күду эвес, дүгүнүң узуну 9 сантиметрден өрү, ак, азы сарыгзымаар өңнүг, чүгактыг, шынары эки. Шак ындыг шынарлыг кошкарларның үрези-биле хойну тарып боозадыр болзувусса, ынчан эки түңнелдерни чедип ап болур бис.

Ону чорударының мурнунда ажыл-агый бүрүзүнге эң эки шынарлыг ишек кошкарларны коданнарга шилип алыр. Олардан алган хураганнарны шилээш кошкаржыгаштарны, кыс хураганнарны аңгылаар. Ынчангаш бир хар назылыг турда, бонитировкалаар. Ооң түңнелинде эки дээн кошкаржыгаштарны ажыл-агыйга арттырып алыр, азы өске совхозтарга садар кылдыр аңгылаар, кыс хураганнарны коданнаш, держивге үези көөрге, оларны аки шынарлыг кошкарларның үрези-биле тарып боозадыр ийикпе ындыг кошкарларбиле эдериштирер.

Республиканың агаар-бойдузун, одар-белчирин барымдаалап тургаш, Тыва АССРниң Кодээ ажыл-агый министерствозу 1985-1990 чылдарда республиканың девискээринге — **нарын дүктүг хойларны** Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Улуг-Хем, Танды, Бии-Хем, Тожу, Каа-Хем районнарга, **чартык бөдүүн дүктүүн** — Бай-Тайга, Эрзинге, **бөдүүн дүктүг хойларны** — чүгле Мөңгүн-Тайгага, **чартык бөдүүн** болгаш **бөдүүн дүктүг хойну** — Өвүрге, **парын база чартык бөдүүн дүктүүн** — Сүт-Хөл, Тес-Хемге база Кызыл районга өстүрер деп көрген.

Тес-Хем районунуң «Чодураа» совхозунда 17 коданда 6000, а Чүргүл-оол Хомушку аттыг совхозта 15 коданда 5500 красноярск уксаалыг хайнактар бар. «Чодураанның» хайнактарын 1987 чылда даг корриделп уксаанның кошкарларының үрезибиле тарып боозаткан, ол ажылды моон соңгаар-даа уламчылаар.

Малдың уксаалыг чоруун бедидерининң ынаныштыг аргазы — тарып боозадылга дээрзин чамдык удуртукчулар база малчыннар-даа амдыгаа чедир эки билбейн турары хомудаанчыг. Ам апрель айда болур эртем-практиктиг конференцияга хойнуң уксаажыдылгазының айтырыы кол черни ээлээри чугаажок.

Валентина САЯЯ,
республиканың уксаажыдылга каттыжыышкынының кол зоотехниги.

ЭЧИЗИНГЕ ЧЕДИРЕР

Сөөлгү үеде бистиң республикада хойнуң уксаазы шуут-ла ала-чайгаарлаашкынче киртен. Кандыг-даа уксаапы сайзырадыр база черле бедик продуктулуг малды өстүрүп алыр дээр болза, орта ыяап-ла хынамчалыг хөй ажыл, үе херек. Элээн каш чыл мурнунда бистиң Тывага кандыг уксаалыг хойну остүрер дугайында республиканың Министрлер Чөвүлелиниң докгаалы үнген турган. Ону херекке албайн барган бис. Уксаа талазы-биле ажылды эчизинге чедирбээн-дир бис. Бо ажылды углап башкарар, контрольга алыр ужурлуг республиканың уксаажыдылга каттыжыышкыны, ооң специалистери анаа-ла хажыызында хайгааракчылар болуп артканы элдептиг. Мен бодаарымга, Министрлер Чөвүлелиниң докгаалын ёзугаар кайы зонага кандыг уксаалыг хойну остүрер дээнишын турган. Ол документиниң чүге күүсетпээн бис? Үстүкү черниң айтышкыны директорларга, зооветспециалистерге база малчыннарга-даа дөрт хамааржыр.

Хой малды өстүрер, ооң уксаазын экижидер талазыбиле эртем ажылдары бижип, ону камгалап алган эштер бисте база бар. Олар ам чүге анаа олуруп турарыл? Шынарак специалистерни бүдүрүлгеже чоокшуладыр ажыл кошкак эвеспе. Ооза чадаарда Тываның кодээ ажыл-агый дүржулга станциязының специалистери кайыл? Бистиң мал ажылывыста кол черни хой эдеп турар болгай. А эртем төвүвүс болуп турар ол станцияның специалистеэнинң талазындан Тывага хой ажылының талазы-биле кандыг сүмелер киргенил, ону кайда, кайы ажыл-агый ажыглап турарыл? Ук станцияның баазазы болур «Сосновское» дүржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының түңнелдерин коорге чоп падыл? Чүс хойга онааштыр республика деңнелиндеп безин эвээш хураган ап турарын чугаалаарга-ла оларның ажылы илдең эвеспе? Чогум ук станцияны ким удуртуп, баштап турарыл, чүге ында специалистерден түңнелдиг негелде чогул? Ында эде тургустунуушкун чоруп турар бе, ол коллективтиг ажылының ажык-чарлыг чоруу кайыл?

Бистиң Тес-Хем районнуң совхозтарының орулгазының хөй нуруузу хой ажылындан кирер. Ынчалза-даа мында частырыглар улуг. «Чодураа» совхоз үр үениң дүргузунда чиңге нарын дүктүг хойларны остүрүп, красноярск уксаанның кошкарлары-биле кандыг-даа система чокка хайнакташтырып келгенинiң түңнелинде хойнуң дүгү будалган, дезизи чавыыаан, дүк эвээжээн, хураганнар ырбыска, олүп хораар чоруу ковүдээн турду. Ынчап баарга, чамдык малчыннар зооветспециалистерден чажырып, кожазы совхозтардан тыва уксааның кошкарларын коданынга салыл ап турду. Ынчангаш бо ажыл ала-чайгаарлаашкынче кирген дээрим ол. Ынчалза-даа бо соолгу чылдарда «Чодураа» совхозта хойнуң уксаазын катап экижидип чоруп олур. Ам харын шын угланыышкынче кирген деп бодаар мен.

Бистиң «Кызыгаар» совхоз чартык бөдүүн дүктүг хойларны өстүрер угланыышкынныг. 1986 чылда бир хойдан 2,0 килограмм дүк алганы багай эвес көргүзүг. Бистиң хоюбустүк ол дүгүн фабрикага дужаарга, арыг дүк бир хойга онааштыр 1,280 килограмм, а «Чодураа» совхозтуң 2,5 килограмм болган, моон алгаш коорге, ылгал чүгле 40 грамм болган шыкажыл.

Малдың уксаазын совхозтуң дирекциязы, зооветспециалистер, бригадирлер база малчыннар боттары-даа эки билген турар ужурлуг. Ол чүл дээрге дүгүнүң байдалы, чөөгү, сырыйы, узун-кысказы, хылган дүгүнүң хемчээли, ниити дүктүг массазы (дезизи): малдың мага-бодунуң байдалы: дүрт-сыныңың хемчээли, даван-даяаның узун-кысказы, бедии, шын туружу, дириг дезизи, эътkири; ук черниң агаар-бойдузунга тааржыры, янзыбүрү аарыгларга шыдамлы, чайын дүрген семириири, кыыр бижип, өстүрер талазыбиле аажок күжениишкинниг ажылдап турар ышкажыгай. А бис боттарывыстың тускай тыва уксаалыг хойларывысты ам чидирип алырывыс ол бе? Улуг назылыг тыва кижилер оок эъдин чип, кежии тон кылып, дүгүн кидис кылып ап, өзүп, доруғуп келдивис. Тыва хойнуң тыптыры-ла берге боор. Олар арткан болза, Хемчик бажында, Кара-Хөлде улустуң хуузунда малында бар боор. Тыва уксаалыг коданнарны черле бар черинге тургусса экн. Мен хойну хайнактаар, уксаазын экижидери дээш ийи хол-биле бадылаар мен Ынчалза-даа тыва уксаалыг бир кошкак бир хой-даа арткан болза, оларны өстүрер, арттырар.

Шаанда Бай-Тайга кожуунуң Хөл сумузунга каракуль кошкарлар экелгеш, ооң-биле тыва уксаалыг хойну эдериштирип тургап чүве. Ооң хураганнарының дүгүнүн дыдыражын кижи магадаар чоржук. Чогум улгадып көөрге, суук кара, узун дүктүг хойлар боор чораан. Ол хойларны чүге өстүрүп болбас деп?

Роман ОЧУР-ООЛ,
Черби суур.

Мөңгүн-Тайгада «Мөген-Бүрен» совхозтуң хойжулары Мөңге Күрседиевич биле Чечек Иргитовна Иргиттер малчыпаа-ла ам он беш чыл болур. Бо аразында олар доктаамал бедик көргүзүглерни чедип ап келген. Чечек Иргитовна район Совединиң депутады. Бо чылын оларның коданында 338 хой бар. Хураганнарны онча-менди.
ЧУРУКТА: М. К. Иргит.
В. ЯРОВИКОВТУҢ фотозу.

Чугаалажып көрээлиңер

ХОЙЖУЛАР КЛУВУН ТУРГУССА ЧҮЛ?

Машиналыг саалда операторларының «3000» деп республика клувунуң кежигүнеринiң кыйгырыын бо чылдың февраль 13-те үнген «Шын» солундан номчаап, ону ажыктыг эгелээшкин деп деткидим. Саар 1 инектен 3000 килограмм сүттүг саап алыры Тываның саанчыларының чедип ап болуру, ынчалза-даа белен эвес күш-ажылчы бедик-тир. Ону чедип алырынга оларга клуб дузалаар боор.

Мурнакчы саанчыларың кыйгырыы-биле танышкаш, оларның клуву ажыттынган деп билип алгаш, хойжулар база боттарының клувун тургузуп алза кандыгыл деп бодай бердим. Ол өттүнүүшкүн эвес, а хойдан хураган азы торүүр 100 хойдан 100 хураган алыр дээн тура-соруктуг хойжуларның клуву болур. Хойдан хураган алыр дээш канчаар ажылдап турарының дугайында арга-дужулгазы, бодалдары-биле хойжулар «Шын» солун дамчыштыр солчуп болгай. Ол кончуг эптиг. Түскай семинар, чыыш-даа эрттирип турган херээ чок. «Шын» солун номчукчуларның аразында ажык чагаалажыр, чугаалажыр чери болгай. Клубтуң ажылын, аңаа үнүп турар чугааны ооң чөвүлели «Шын» солун дамчыштыр углап башгаар. Клуб чөвүлелинге хойжулардан аңгыда мал ажылының специалистери, «Шын» солунун ажылдакчылары кирер болза эки. Чөвүлел клубтуң ажылын удуртур. Клубтуң арнын «Шын» солунга кажан, канчаар үндүрерин, аңаа кымнар киржир, кымнарның дужулгазын, хүн бүрүде ажылын чыырдар деп чүвени баш бурунгаар планнаар. Клубтуң адын чогаадыр. Ооң ады «Чүсчүлер» азы «Хойдан — хураган» дээн-даа чижектиг болгай-ла. Хамык үжүр клубтуң адында эвес, а ооң ажыл-ишке дузалыг болуру. Клубтуң ажылынга хойжулардан аңгыда, мал ажылының специалистерин идепкейлиг киириштирер. Оларның ажылындан төрүүр хой бүрүзүнден хураганны алыры база дыка хамааржыр болгай.

Мээң бодумнуң ажылымда улуг мактанныр чүве чок. 4 чыл хойжулап ажылдаап, төрүүр 100 хойдан 100 хураган ап көрбээн мен. Эрткен чылын төрээн хой бүрүзүнүң хураганын камгалап алдым. Дүк, немелде дезизи алыр талазы-биле планныг онаалдаларымны күүсеттим. 100 хойдан 100 хураган албаанымның чылдагаану чүдел? Мээң коданымга төрүүр хойларның чамдызы оолдавайн барган. Оларның кызыраанының чылдагаанын сула эдериштирилгенин чорутканындап, хойларның кадыының байдалындан дилээр алаар. Төрүүр коданнарны тургузарда аңаа киирер хойларның шилилгезин шынгыы чорудар, тарып боозадырынче, хой биле кошкарның сула эдериштирилгезинче шыгыы кичээнгейни салыр деп чүвени бо чижек көргүзүп турардыр. Хойну малчынның бодунуң канчаар ажаап, азырап турарындан база дыка хөй чүүл хамааржыр. Мынчап кээрге, хойдан хураганны алыр дизе, шиитпирлээр ужурлуг айтырыглар хөй-дүр. Аңаа хойжулар клуву идиглиг боор деп бодаар мен.

Төрүүр 100 хойдан 100 болгаш оон хөй хураган алган малчынналрны клубтуң кежигүнүнге албан киирзе эки. Оларның ажылының дужулгазы 100 хойдан 100 хураганны алыр дээн шимчээшкинге аажок үнелиг. Төрээн хой бүрүзүнден хураганны алган база бедик көргүзүглерни чедип алыр сорулгалыг малчыннар клубтуң кежигүнери боон болур. Оларның ажылында эки чүүлдер клубтуң кичээнгейинге болур ужурлуг.

Мээң саналым мындыг. Ону республиканың хойжуларынга деткиир боор деп идегээр-дир мен. Мурнакчы хойжуларның ажылын, арга-дужулгазын чырыдарынга, хөй хураган алыр дээш ажылды кичээнгейге доктаамал тударда, хойжуларның клуву дузалаар боор деп бодаар-дыр мен.

Даш-оол ДУГЕР,
Эрзин районда Ленин аттыг совхозтуң хойжузу.

НЕГЕЛДЕ ЁЗУГААР АЖЫЛДАП КИРИПТЕР БООР

Селекционерлер, техниктер кайда`силер?

Тывада хой ажылының чамдык айтырыглары мени черле сеткилдиң ханызындан дүвүредип чор. Мен база зоотехник Чымба Хураган-ооллуң бодалычга каттыжып барык совхоз бүрүзүнде уксаажыдылганы харылаар зоотехниктер бар. ол хиреде ол ажыл негелдеге дүүшпейн турарын кайгаар-дыр мен. Шынап-ла, ажыл-агыйларда селекционер-зоотехниктер, ооң аңгыда малды тарып боозадыр техниктер бар. Оларның санал-оналы «Шын» солунун арнынарында көвүлбейндир. Ооң чылдагааны, мен бодаарымга, ук ажылда түңнел эренгей боон турар, бижиптер чүве чок аан. Экининң, бактың чылдагааны чүдел, четпестерин канчап чайладырыл, депшилгелиг түүлдү улам өөскүдеринiң аргазы чүл дээрзин кадарчы, зооветспециалист база совхоз директору-даа кижи хамыктын мурнунда бодаар ужурлуг. Ынчап-мынчап турувуста, түңнелдер баксырап, дүвүренiг байдалда келген-дир бис. Ону ам кээп эскерип турар, а мурнунда чүнү көрүп турган бис?

Амгы үеде совхозтар долу бот-орулга-чарылгаже киргеп, ажылдаарынга баштайгы үеде дыка-ла бергелер турар харын. Ынчалза-даа ол тергиин кедилиг арга. Кижинин сонуургалын көдүрер. Малчыннарны өөредиир херек. Ол ышкаш селекционер-зоотехник биле мал тарып боозадыр техниктиң ажылы шуут сырый холбаалыг. Кады ажылдаар улус-тур ол. Тарып боозадылга чамдык совхозтарда эренгей чорун турары кымда-даа чажыт эвес. Хой тарып боозадыр сезон кээрге, буу-таа белетиниң эгелээр. Ам ол-бүле керээлиже кирген, хойну малчын кижи боду тарып боозадып алыр болза эки. Малчынны ол ажылга өөредир херек.

Бисте ол ажылды чамдык малчыннар болза, зоотехниктиң, тарып боозадыр техниктиң херээ-дир деп, кончуг тоомча чок бодаар. Ол ышкаш ындыглар хоюн тарыдып келгеш, анаа-ла базып тургулаар болгай. Айтырар болза, хоюнуң уксаазын безин билбес. Хой тарыыр үеде техник кижи безин чамдык совхозтарда тывылбастай бээр. Аңаа сонуургал чок кижилерни эвээш хуусаалыг семинарже чорудуптар, ону доозуп алгаш келгеш, ийи-бир чыл ажылдаза экизи-ле ол.

Малды тарып боозадыры дээрге, эң харымсалгалыг ажыл. Чамдык эштер кошкарының үрезин безин хынавас, баллын тодаратпас болгулаар. Ону хынаары ындыгла берге эвес, микроскоп бар-дыр. От-бүле керээзинче киргенде, малчыннарга боорганы ыяап-ла өөредир болза эки.

Хойну тарып боозадырынга хереглээр спиртти безин ижип алыр чорук чажыт эвес. Ниити түңнел дээш сонуургал чокта ындыг болур. Бисте чамдык совхозтарда хой будун чыл дургузунда төрүүр дизе хөөредиг эвес. Чайын төрээн хураган кинчап кыш ажарыл, бодап көрээлиңер даан. Тарып боозадырын өй-шаанда чорудар хамык малды селекционерлер, тарып боозадыкчы техниктер үчётка алыр болза ындыг чүве турбас. Хойнуң баш санын көвүдедир сорулга-биле чамдыкта элээдя кыс хураганнарга кошкар салыр чоруктар шуут-ла кем-бүрүлүг херек-тир деп көөр херек.

Бис ам хойнуң уксаажыдылгазы «хойпактаалган» деп чугаалажып, бот-бодувусту буруудадып, удур-дедир шүгүмчүлежип тур бис. Бисте харын дээди эртемниг специалистер хой, зоотехник-селекционерлерде база ындыг улустар бар. Мен бодаарымга, олар мурнундан бээр ажылдап келген дружулгалыг эштерниң чүү дээрин манап, боттары эгелекчи саналдарны киирип, боттуг ажыл кылбайн турарында. Селекционер дээрге шинчилээчи харын мырыңай эртемден кижи ышкажыл. Ол эртем ажылы кылыр, совхозунда малдың уксаазын, продуктулуун шуптузун өөренип көөр, эки малды шилип алыры-биле шенелде кылыр ужурлуг.

Бир-тээ, ам хой ажылының талазы-биле эртем-техниктиг конференция белеткеп турар чүве болганда, зоотехник-селекционерлернiң ажылдужулгазын солун ажылдакчылары база ол специалистер боттары-даа бижиир ужурлуг. Эки түүлдерге үндезилеп тургаш, ниити хөгжүлдеин чедип алгай бис. Зооветспециалистер совхозта мал ажылының талазы-биле ханы анализ кылбайн турар. Хамык четпестерниң бир кол чылдагааны ол. Ам харын бот-орулга-чарылгаже, ботакшаланыышкынче совхозтар шилчээнде зооветспециалистерiң алыр төлевири мал ажылының ниити байдалындан хамааржыр болганда олар негелде ёзугаар ажылдап кириптер боор деп бодаар мен.

Василиа МАСПЫК-ООЛ,
«Улуг-Хая» совхоз.

ТЫВА ХОЙ БАЗА ХЕРЕК

Чидирип алырывыс ол бе?

Республиканың улуг назылыг кижилери-биле бир домей, мал-маган аразынга өзүп келдим. Көдээ ажыл-агый талазы-биле ортумак эртемниг мен. Сөөлгү чылдарда «Кара-Хаак» совхозка хой кадарып, сакманчылаптаа чордум. «Шын» солунунуң арыннарынга хой ажылының эң ылаңгыя ооң уксаазының дугайында материалдарны үргүлчү номчуп, таныжып келдим. Ол айтырыгны хой ажылының талазыбиле эртем-практиктиг конференцияга чугаалажыр, шиитпирлээр деп турары ажок чүүлдүг-дүр.

Шын харын, ажыл-агыйга эки шынарлыг мал-маган, продукция херек. Амгы демократчыдылга үезинде кижи бодунуң санал-оналын хөлеп чарлап чугаалаар, сүмезин киирер чүве болганда, республикага хой ажылының дугайында чамдык бодалдарымны солунга черле бижиир бодай-дыр мен. Мен бодаарымга арыг тыва уксаалыг хойну бистиң амгы специалистеривис безин корбээн-даа чадавас. Амгы үеде Мөңгүн-Тайгада тыва уксаалыг хой арткан дижир. Ол арыг тыва хой эвес. Моолдан келген кара баштыг ак хойлар-дыр.

Ёзулуг тыва хойлар Бай-Тайга районнуң Хемчик базында ол ынчаар турган. Улуг ирттиң дезизи 100 килограмм, дүгү 8 килограмм чеде бээр чүве чораан. Ону мен Ада-чурттуң улуг дайынының үезинде ынчангы Хөл сумузунга АРЕВЭ үүрүнүң даргазы тургаш, араттардан мал садып ап, көрүнеге дужаап тургаш көрген мен. Тыва хойларны өзээрде кижиниң холу иштиниге четпес боор чүве. Ону бодал көөрге, тыва уксаалыг хойлар молдурга дег чыгыы турган-дыр. Шак ындыг улуг шыырак, чаагай эътkири малды чүге ам тывылбас кылдыр чарыгдап, узуткан алганывыс ол. Тыва АССР-ниң Күрүне архивиниң ажылдакчызы эш Н. Күнчүүнүң эрткен чылын үнген материалында шаанда ССРЭден келген специалистер — эртемденнер тыва хойну магадаан, ону харын остүрүп, ковүдедири чугула дээрзин документилерде бижээнин ук материалдан номчудум.

Чер кырында бар чамдык дириг амытаннарның когун үспес дээш чизелеп, бүрүткеп, ону «Кызыл дептерге» киирип, өстүрер талазыбиле ажаак күжениишкинниг ажылдап турар ышкажыгай. А бис боттарывыстың тускай тыва уксаалыг хойларывысты ам чидирип алырывыс ол бе? Улуг назылыг тыва кижилер оок эъдин чип, кежии тон кылып, дүгүн кидис кылып ап, өзүп, доруғуп келдивис. Тыва хойнуң тыптыры-ла берге боор. Олар арткан болза, Хемчик бажында, Кара-Хөлде улустуң хуузунда малында бар боор. Тыва уксаалыг коданнарны черле бар черинге тургусса экн. Мен хойну хайнактаар, уксаазын экижидери дээш ийи хол-биле бадылаар мен Ынчалза-даа тыва уксаалыг бир кошкак бир хой-даа арткан болза, оларны өстүрер, арттырар.

Шаанда Бай-Тайга кожуунуң Хөл сумузунга каракуль кошкарлар экелгеш, ооң-биле тыва уксаалыг хойну эдериштирип тургап чүве. Ооң хураганнарының дүгүнүн дыдыражын кижи магадаар чоржук. Чогум улгадып көөрге, суук кара, узун дүктүг хойлар боор чораан. Ол хойларны чүге өстүрүп болбас деп?

Роман ОЧУР-ООЛ,
Черби суур.

Хойжуга сүмө

ЧАШ ХУРАГАННАРНЫ АЖААП ӨСТҮРЕРИ

Хураганның кадык шырак болуру ону төрүттүнген соон дарый ажаап азыраарындан кол хамааржыр. Ол төрүттүнер билек-ле хинии иштинден бээр 8-10 сантиметр черден кезер болгаш йодка өттүрүп каан удазын-биле шарыыр, үзе кескен черинiң йод-биле немей чаар. Хинии таварыштыр соокка-даа алып болур, оон ангыда янзыбүрү аарыгларның микроботары кире бээр чадавас.

Хураганның аксы-думчуунда шараны хол-биле сы тудуп каапкаш, иезинге кургады чылгадыр. Чок болза, аржыыл-биле кургады ыяк чодуп аштап кааптар. Аргалыгла болза иези чылгааны дээре, чүге дээрге хураганның хан эргиндезинге база кургаарынга ажыктыг. Аксы-думчуун сы тутпаска, оон тыынарынга бергедей бээр.

Чаш хураган төрүттүнген соонда чартык шак чедирбейн, иезиниң уургаан (аалын) эмзирер. Баштай-ла иезиниң эмиин долгандыр хирлиг узун дүктерин хачы-биле кыртып каапкаш, чылбай суг-биле эмиин чуур. Кургады чүлгүп каапкаш, сүт барчогун ыяап-ла хынаар. Эң ылаштыя аныяк хой суду чокдаа болур. Баштай ийи-үш дамды уургакты саа тудар, чүге дизе аңаа үр үеде чыылган багай сүт турар. Ол хоралыг. Чаш хураган баштай иезин экн-ле ээп шыдавас. Ынчангаш 2-3 шак болгашла эмзирерн чүгула.

Бир эвес хой сүткүр болур болза, хураганы чүгле чаңгыс эмнг эмгеш-ле тодуп алыр. Бо таварылгада өске эминиин сүдүн саап алыр, чок болза иези тоттурбас өске хураганга чагыштырар. Оон башка эмнг безелир — мастит деп аарыг тыптыр. Хойнуң соңгуну дүже бээрин манап тургаш, ыт-мал-даа чивес кылдыр орттедиптер. Хойнуң төрээн черинде одекти ап каапкаш, оон дезинфекциялаар.

Чаш хураганны баштайгы беш хонукта хүнде беш катап, 20 хонук чедир 4 катап, 20 хоиган соонда хүнде 3 катап эмзирер херек.

Төрээн хой оглуң тоттурбас азы хураган ийис болур болза, 30 градус чедир чылдып каан инек сүдү-биле үстүнде айытканы ышкаш кылдыр эмискиктээр. Инек сүдүн чемгир кылыр дизе, 1 литр сүткө 3 дагаа чуургазын азы улуг омаан иштн балык үзүн холаашл, ойлей дузаашл. чедиштир булгаашл. баштайгы 5 хонукта хүнде-ле база 5 катап, үстүнде чугаалааныыс чүрүм ёзугаар эмискиктээр.

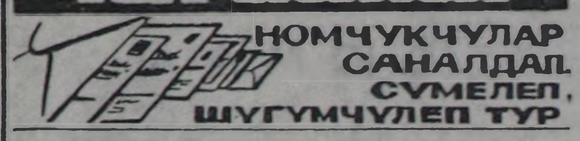
Хураганның турар чери кургаг, чылыг болур ужурлуг. Соңгалардан, эжиктер. деп, аныглардан өл-шык кирип турар болза, ол аарыыр. Өл-шык болбазын дээш, ол черлериниң үоогунга бир шору улуг савага шынарлыг чугайны салып каар. Өл-шыкты бодунче сиинре тыртып турар. Бир эвес кажаа иштн чытталып келзе (аммиак тыпты бээрге ындыг) ине бурулуг ыяштарның (пөш, шиви, хадыңның) будуун эккеп салып каар.

Он хонгаш-ла 10 хуулуг чугай-биле хураганның турар кажааларын, клеткаларын чугайлаар. 1 килограмм чугайны 9 литр сүтге эзилдирип-терге, он хуулуг чугай ол болур. Хураганга сүг кудуп бээр, чемин салыр онгачаларын, деспилерин өске-даа саваларын үргүлчү арыгсилиг тургузар. Ол дээрге хураганны аарыпталыңың эң чугула негелдези-дир. 10-15 хонгапда хураганга эки шынарлыг сигенни бичиилеп берип эгелээр. ол-ла үеде оларга дусту база 4-5 грамм онаажыр кылдыр бээр. 2-3 неделя чеде бээрге, хураганнарны тараа чарбазынга өөредип эгелээр. Ол чарба арбай, сула холумактыг болза эки. Будун сула азы арбай бээрге ижинге багай. Ол чарбага чугайны, сөөк далганын бир хураганга 5-5 грамм кылдыр холуп бээр. Кажаа иштинге сүг үргүлчү турар ужурлуг. Ол үргүлчү арыг, кандыг-даа багай чыт чок болур. Чүгле 10 литр сүгга 17 дамды йодту эзилдиргеш бээр, ынчан хураган дүк чивес. Ол сүг бедингээшке турар, оон башка хураганнар ону то-чаа базып кааптар, хирленир. Сүгнүн эң эки өйүнде температуразы + 12 градус чылыг болур.

Бо бүгү аргаларны ажыглаар болзувусса, хураганнарның өлүп хораар чоруу илдең-не аввэжээр.

Шыдаа МОНГУШ.
Агроүтетүрүкүромнуң ветеринария кылдыгының мал эмчизи.

«ШЫНГА» чагаалар

Фамилиязын, адын, адазының адын, адрезин, ажылдап турар черин тода айытпаан (анонимка) чагааларны сайгарбас, солунга парлавас дугайында тускай доктаал үнген-даа болза, чүгле фамилиязын бижээш адын, а адазының адын, адрезин тода айытпаан чагаалар «Шынның» редакциязында ам-даа келбишаан. Солуннун бижикчилериниң кичээнгейинге ол дугайында тускай материалды бо чылдың февраль чедиде парлаан-даа болза, ону чамдык бижикчилер кичээнгейге албаан.

Солунда парлаттынып үнүп турар материалдарда авторларның чүгле фамилиязын эвес, харын адын база бижип турарын эскерип тур боор силер. Кандыг-даа автор бүрүзүнүң материалы чүгле ындыг байдал-биле солун арнынга парлаттынар апаар. Бижип турар материалында (мактаалдыг-даа, шүгүмчүлелдиг-даа) бижип турар кижилерниң адын, фамилиязын тода биживес чоруктар база черле шын эвес. Чамдык эштер О. Сергей, У. Монгуш суг деп каар.-оон кижи чүнү билип алырыл. Черле ынчаш ким-бир кижининң дугайын бижип тура, ол кижининң чүгле адын адап каарга таарымча чок.

Сөөлгү почта-биле келген каш чагаадан көрээлинер. Каа-Хемниң «Ленинчи орук» совхозтуң бөлүк анчылары дээш хөй-ле фамилиялар бижээш аттарын эге үжүктер-биле бижээн чагаа келген, ол материалда бойдус камгалалынга, төтчеглекчи чоруктарга хамаарышкан шүгүмчүлелдер база кирген, ынчанмыже авторлуу тодаргай эвес болганындан материал сайгартынмайн арткан. Өвүрде «Коммунизмче орук» совхозтуң «бөлүк малчыннары» деп ат-биле ол совхозта чурттаар оран-бажын айтырыгын шын эвес шиитпирлеп турарын, ылангыя малчыннарга бажынны ховар берип, оларның ээлчээн барымдаалавайн турарын шүгүмчүлээн. Шүгүмчүлел чидиглаа болза, авторлар аттарын долу салып биживээнинден чагаа сайгарылга чок болганы ол.

Эрзинниң Нарын суурдан келген база бир чагаа.

БАЗА КАТАП НОМЧУКЧУЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

База-ла «бөлүк чурттакчылардан». Суурда хөй уруг-дарыглыглар, бот-иелер, инвалидтер база бар. Тос-тостуң соогунда оларга оттулар ыяш айтырыгы бергедеп турар. Одаар үүл айтырыгын ким шиитпирлээри билдинместээн, ыяш ажыл-агыйы чурттакчы чонну хандырбас дээр, совхоз хандырзын дээр, а чурттакчы чонну совхоз база хандырбас болуп турар. Амыдыралчы чугула айтырыглыг чагаа автор чогундан анаа хилис арткан.

«Шынның» номчукчулары силерден база катап сагындырып дилээривис болза, бижээн материал санынга ат, фамилия, адазының адын, адрести, бижээн маадырларынарның ат-сывын база кончут тодаргай бижип турарынарны база катап сагындырып тур бис.

Эде тургустунуушкун дугайында

ҮЕНИҢ ҮНЕЗИ

ОНУ ЧӨП АЖЫГЛАП ТУРАР БИС БЕ?

Эде тургустунуушкунувустуң бир кол шимчедикчи күжү — үениң үнези. Оожумнаашкын, чаңгыс черге таптаашкын үезиниң арттырып каанын ажыл-агыйга чылыш чок чорук, чаа үүлдер шиңгээдип алырда, оон коргар, сестир үүлдер ажыл шагын шын хуваап билбезивис ам кээп «эде тургустунуп чадажып турар» деп түңнелге дүжүп турар. Үениң маңы дег шалып, дидим чоруукту эде тургустунуушкун пеген турар. Хей-ле аар-саар айтырыглар г а хойтпакталып, ону ай-айы, хонук-хонуу-биле шиитпирлеп чадап турар организациялар бар. Дидим кижилер хөй айтырыгларга ынак эвес, ону дарый шиитпирлеп каапталар. Ындыгларның ажылында көскү бурунгаарлаашкын бар.

Чон аразынга чоруп чоруп чорааын хей-ле таварылгаларны кижи эскерип чоруур боор-дур.

Бажың тутканы тудугжуларга чеде бергеш, херим тургузар чагы орну казып чыткан мөге-шымырак аштен айтырдым.

— Кежээден бээр чаа херим болур-дур аа?

— Кежээден бээр деп чүүл? Бо неделяда кылыр ажылым-дыр. Бир хө- ийи чагы орну каскаш, ону тургузуп каар кижи мен. Бүгүнгү нормам болган. Дүү хана салган оолдар ажылын дооскүже, таакпылап чыдар мен.

Энир малчын аяга чеде бергеш, улус-ла хураган кажаазы коптарып, доозар чеде берген орган хойжудан айтырган мен:

— Делгем-не кажаа-дыр але? Дүүн-не эгелээниңер ол бе?

— Чок. Бо эртен хөй эвес, маңаа казар чүве» дээш, оңгарывысты дедир хөмдургеш, өске чер айтып берген. Ону катап казып каашаш, эртенинде бригадирнивистен ажыл айтырарывыска, оон-башtaa-даа билдинмес, «бо акыларынарга таакпыдан кыпсын берип туруңар» дээрге, маңаа ынчап хилис үе эрттирер эвес дээш, кылаштажып чаңа берген бис. Каш хонгаш тайгага ыяш кезип турувуста, мяш үндүр сөөртүр тракторувустуң илчирбези адырлы берген. Тракторист акый бир хүн бир ээрил ээрип, ийи хүн ийи ээрил ээрип турташ, суурже арлыш чаңа берген. Бис база оон «үлегерин» эдерип, ажылывыс каггаш, тарай бергилээн бис. Ол трактор аңаа тонаттынган. Чылдар эрткенде ол черге баарымга тракторувус «сөөгүн» ам-даа чингис тудуп чий берген турар чорааын. Шалып, дүргеп хөделген болза, ол трактор чеже ажыктыг ажыл-үүле будүрүп кагды ыйнаан. Амгы бо эде тургустунуушкуннуң негелделиг үезинде мындыг чижектер ажыл-агыйга кайы хире аар уржуктуун миннип бижидим.

Ажыы-биле чугаалаарга, ажыглалга кирбээн, чедир шиңгээттинмээн, орнун казып каан бажыңнар, он-он чыл болган, «кырып, төнээн» тудуглар ам-даа бар. Ол бүгүнү тударынга көрдүнген үени биске хым эгидип бээрил? Бистер ажыл шагы үспейн, хүнзеди стол артынга карандаш-даа сүвүртүп орза ажырбас дээр хөөнүер бар. Ындыг эштер чамдык албан үжун кудумчута чораан өөрүн көргеш: «Көрдүң бе, ол кижи ажыл чок кудумчуда базып чор» суг дигилээр.

Чамдык удуртукчу эштерни, башкыларны, албан-хаакчыларны эскерип чоруурга, дүн ортүзү эрткиже бажыңының чырыы өшпес, ажылдап оргулаар боор чүве чорду, оон эртенинде базала улай ажылдап чоруй баар, та канчап четтигип турар чүве — бо кижи магадаар. Сезон үезинде таваажылар, мал оолдай бергенде малчыннар кайы хире чымыштыг харысалгалыг ийик — кижи бүрүзү ажылынга шак ындыг негелдени салыр болза, үениң үнези улгадып, аде тургустунуушкувустуң базымы хереч апарбас бе? Ажыл чылдырар чоруук дег бак чүве чок. Бир эшке даргазы даалга бээрге, «мен ол ажылды бурунгу хүн кылдым чоп, ам оске улус кылгай-ла» дээш, базып чоруй барды. Бир таварылга назынымда өөредиг болган.

Школавыстың ажыл-агый эртелекчизин башкывыс ногаа шөлүүнүң ажиин кылып каап көр, чаш өзүмнер олуртун кагдывыс деп дилээн чүве. Ашак «эртен кылып каай мен аан» дээш, даңза сыптап олуруп калды. Эртенинде югаавыс суттарар дээш кээривиске, чаш өзүмнеривисти инектер, хаваннар дүне дойлап каапкан болган. «Башкывыс бажыңынга өстүрүп алган өзүмнеривис» дээш, уругларывыс караан чажын чодуп турдулар. Чылдар эртерге безин ону кижи утпас боор чүве чорду.

Үе-шагның эргилдезин херекке албайн, үнелеп көрбейн чораанывыстаа, чаңгыс черге таптаашкынның, турнугуушкунуң, шимчевес чоруктуң элементилери тыптып келгилээн турганы чадавас.

Николай ООРЖАК.
Өвүр район.

Мөзү-шынарга хамаарыштыр

КӨРБЭЭЧЕҢНЕП ЭРТТИРБЭЭЛИ

Бодунуң чанында четпес чүүлүн кижи боду билбейн барып болур. Борта эжиниң ол четпес аажы-чаңын эдип алырын күзээр болзуңза, оон арнынга шыныы чугаалап, сүмең кат.

Чамдык кижилерниң бот-боттарынга хамаарылгазын эскерип каап, ындыг болбаан болза деп бодаңы бээр таварылгалар база туруп кээр.

База-ла декабрь 15-те «Шын» солунга парлаттынган «Эки эмчи болза...» деп үүлдү номчаап, мында чүгле кижи кижиге кичээнгей чок, долгандыр турар чүүлдерге тоомча чок чорук тургустуна бергея деп бодаар-дыр мен.

Мындыг чорукка хамаарыштыр, мен бодум хүүмда таварышкан таварылгамны бижиирин кызыдайн. Бо таварылга эмчи кижилерге эвес-даа болза, хөй-ниитиг черинге чамдык кижилерниң бот-боттарынга херек үеде деткимче бербес үүлге доктаакседым. Бодум көдээ черден хоорайга ажыл-херек, амы-хууда-даа бо-ла чеде бээр мен. Хоорайга-даа чурттап өспээн, өскен-төрээн суурумда ажылдап, чурттап чоруур кижи мен.

Январь айда Кызыл хоорайның «Каа-Хем» кинотеатрга ындий кино көөр дээш чеде бердим. Кино үнериниң бетинде, билет хынап киирип турган херээжен ажылдакчы, артыкы одургда аныяк оолдарже таакпылап орарын хоруп, чүве чугаалаарга, тоовайн олурарга, чаныңга чеде бергеш соксадырга, харын-даа дорамчылап сөгледидер. Үне бээрин дилээрге-даа тоовааннар. Чадап каашаа үк херээжен олурган бүдүн залда чоидан дилег кылды: «Чурум үреп турарларыңы соксадыры-биле хемчег алдым, түңнел чок-тур, дузалап көрүңер» дээрге, ыыттаар кижи чок болду. Херек кырында залда кандыг-даа кижилер орган болгай бис. Оон ол ажылдакчы «бир эвес таакпылаарын соксатпас болза, кинону үндүртпес мен» дептер орта оон-моон «ындыг эргенер чок, бис дыштанып дээш келген бис», «милициядан долгаттынар, ол-дур, оларның херээ ышкажыл» деп үнүер чидигчидиг апарды. Ам канчаар, кино эгелей берген, демги оолдар «тинлекчилер» болуп таакпызын уламчылап, кинону көрүп төндүрдү.

Мен ам-даа ол херээжен ажылдакчыны көөрген чоруур-дур мен. Орта ийи-үш эр кижилер туруп келгеш, күш-биле үндүр иткилептер турган. Оон ыңай автобуска база ындыг-дыр, удур-дедир соглежип, бот-боттарын оон кедерезе, эки-бак соглээш, дорамчылай бээр-дыр.

Ол дээрге кижилериң бот-боттарынга хүндүткел чок, четпес аажы-чаңы-дыр. Чүве херекке албас, мээң кандыг хереэм боор, мен-не аңаа чоруумза деп бодаа кончуг багай.

База бир таварылга. Эмчи кижи дээрге, хүүлгаазын кижи-биле дөмей, «эмчи» деп чаагай адынга дүүштүр бодун каяа-даа буяныг кылдыр ап чоруур ужурлуг. Чамдыктар бодуңуң четпес аажы-чаңы-биле частырыларны кылгылай бээри эмчи кижиниң ат-алдарынга канчап-даа дүүшпес. Бистин суурга магазин хаар душта, хоорайдан аныяк херээжен кижи садыгылардан арага садып алыры-биле дилег кылган. Талон иегээрге, оон ол аныяк херээжен «меңээ чанның келбес эвес силер, мен эмчи кижи мен» — диди. Ында турган бодүүн чон: «ий дадайым, эмчи кижиге чалымайн кымга чаныыр боор» — диштилер. Мен база хүүмда ынчаар бодап кагдым. Аарый бергеш, эмчиге барбайн, кайнаар баар боор. Черле ынчаш ол аныяк специалистиң канчап ынча деп диттиге бергенин кайгаар-дыр мен. Ажыг арага дээш, арыг, буяныыг эртемин «садыглап» турарга болур бе? Ол эмчиниң адын билбес, таныбас болганывыста оода моңу номчаап, сактып кээп, бодүңүң четпес аажы-чаңын эдип алыр боор дээрзинге бүзүреп артым.

Черле чурттаглага ийи-чаңгыс үүрмек-даа болза, эпчок кылдыр тургустунуп кээр үүлдерни көрбээчеңнеп, билбээчеңнеп, дыңнаа-чаннап эртип турбайн, болур-болбас-даа болза, харыңдан кижи бүрүзү берип чоруур болза, ынчан сагылга-чуруум черле чүгээртээр боор деп бодаар мен.

Елизавета ГРАЧЕВА,
улус депутаттарының Тере-Хая көдээ Советиниң күүскомунуң секретары.
Чоон-Хемчик район.

ТҮҢНЕЛ ЧҮГЕ ЧОГУЛ?

Чедер хөл дугайында А. Борбак оолдуң бо чылдың февраль 16-да «Шынга» парлаттынган чагаазын номчаап, ол айтырыгны сөөлгү он чылдарның дургузуида аңгы-аңгы эгелер_оңаа солуп арткыга хөй удаа парлаттынгавын билир мен. Ынчалза-даа «оңгур органнар оны тоомчага албайн келгея. Мен бодум база ол курортка дыштанып-даа келгеп, ойлалдым кончут эки билир мен.

Айтырыгны шиитпирлеп, шиитпирлеп көрбейн турары сагыжым саарыкталдырып турар. Ол хөл та чеже чылда туруп келгея чүве, ам оон соглуп, кадып каап турар хуусаалын айтып турары «эртем азы угаан» ол бе? Бежеп чыл дээрге хөй эвес, азарганчыг үе-дир. 64 харлыг кыргая мен хөлдүң соглуп каарын көрбес-ле мен ыйнаан харын. Ынчалза-даа ажы-төлүүге мөңге турза эки деп бодаар мен.

Профоолчөвүлел. Кадык камгалал министерствозу болгаш бойдус камгалалының нимитилели тодаргай хемчегларден алза эки-дир. Чедер хөлдүң сыыган, кадып чыдарының чылдагааны кан-халыңда, хар-чаъс эвээжинде, хөлче кирип чыдар шык суун моондактан турар чазагалыг улут орук кылганында болгай.

Бойдустан болур хайырлал маңаайн, харын бой-дусту камгалаар, херек болза чаартыр, сайзыралдыр аңаар. Хөлдү оскуумас хемчегларни алыр боор деп идегедим.

Самбуу КУУЛАР.
Барыын-Хемчик район.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунда

КОЛ АРГА — ХӨЙ-НИИТИНИҢ КҮЖҮ

Арагалаашкынга удур демиселдиң күш-ажылчы коллективтерде ам-даа кошкак чоруп турарын Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралынга чугаалажып көрген. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. Оңдар ук айтырыг талазы-биле информацияны аңаа кылган.

1987 чылда, мурнунда чыл-биле деңнээрге, арагалаар чорук өскен. Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур чидиг демиселдиң чоруттунмайн турганындан кем-херек үүлгедир, автотранспортка оза-лыңдакка таваржыр чоруктар үргүлүүдевиттаан. Арагалаашкынның үржүүндан кем-херек үүлгедир чорук. Эрзин районда, Улуг-Хемде, Тожуда, Чөөн-Хемчикте, Бай-Тайгада, Сүт-Хөлде, Кызыл хоорайда, Каа-Хем районда өскен.

Арагачылар, наркотиктер хереглээр кижилер-биле демиселди Кызылда чорудуп турарының деңнели негелдеге дүүшпес. Багай салдарның арагалаар чаңчылдың аспаанда туттура бергеннерге чон мурнунга баш өрү көдүрер аргажок байдалды тургузар ужурлуг.

Арагачыларны, бажынга кылымал арага белеткекчилерин чүгле тудары, торгаары-биле хооркүүскомнуң, райкүүскомнарның иштики хереглер кылдыстери кызыгаарлаттынып турар. Эки тура улусчу дружинаның, хөй-хөй комиссияларның, калбак хөй-ниитиниң күш-ажылчы коллективтериниң күжүн арагалаар, оон уламыңдан ниитиниң корум-чурумун үрээр, кем-херек үүлгедир чоруктарга удур мөөңневейин турар.

Арага ишпес зоналар кылдыр Эрзин, Өвүр болгаш Тоджа районнарда чарлаттынган девискээрлерде арагалаар чорук катап тургуступ-таан. Арагага сундулуг кижилерни харысалгалыг ажылга тудуп турар чоруктар чамдык Советтерде бар болуп артпышаан.

Арагалаар чоруктарга удур чаңгыс кол арга — хөй-ниитиниң күш-ажылчы коллективтериниң күжүн хоралыг ол чаңчылга удур эвилелдээри. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралы чугаалашкан айтырыг талазы-биле доктаалды хүлээп алган.

ШАҢНАЛГА — ТӨЛЕПТИГЛЕРНИ

«Күш-ажылдың хоочуну» медаль-биле шаңнаар талазы-биле Тес-Хем районда совет, ажыл-агый органнарының болгаш күш-ажылчы коллективтериниң ажылының практиказының дугайында» айтырыгны Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралынга чугаалажып көргеп.

Улус депутаттарының рәйон Совединиң күүскомунуң даргазы С. М. Достайның болгаш талазы-биле илеткелин дыңнаап. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң демдеглээни болза, районда улус депутаттарының чер-чер Советтери медаль-биле шаңнаар талазы-биле чамдык ажылды кылып чоруткан.

Ынчалза-даа медаль-биле шаңнаар дугайында күштүг болуп турар дүрүмүнүң неделелеринге дүүштүр улус депутаттарының чер-чер Советтери, ажыл-агый органнары, күш-ажылчы коллективтер боттарының ажылын чедир эде тургуспайн турар. «Күш-ажылдың хоочуну» медаль-биле шаңнаар талазы-биле айтырыгны улус депутаттарының район Совединиң күүскому элээн кат чылдарның дургузунда бодунуң хуралдарынга чугаалажып көрбээн. «Күш-ажылдың хоочуну» медалына шаңналга киирериниң 1983 чылдың декабрь тоста ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Доктаалы-биле бадылаттынган чүүрүмү база ол медальды тыпсырының дугайында инструкция күш-ажылчы коллективтерде чок болуп турар. Оон уламыңдан шаңналга киирер дугайында дилегниң чүрүмү, шаңналга киирип турар кижилерниң ажылдап турары, күш-ажылчы коллективтиң санал-оналы сагыттынмайн турар, шаңналга киирип турарларның күш-ажылының үре-түңнелин, бүдүрүп турар продукциязының шынарын база ол ышкаш ниитиниң сагылга-чурумун быжыглаарынга оларның киржилгезиниң кайы хире болуп турарының дугайында бүтүү талалыг болгаш ханы үнелээшкинин өөренип көрбейн баар таварылгалар бар.

Шаңналга төлептиг база хажык чок күш-ажылдыг хоочуннарны шаңналга киирбейн барганының база оон-биле чергелештир күрүнеңнин бо бедик шаңналыңга төлеп чоктарының аңы кире бергенининң чижектери бар болуп турар. Шаңнатканнарның үчёдунче кичээнгей салбас чорук улус депутаттарының район Совединиң күүскомунда, районнуң бүдүрүлгелеринде, албан черлеринде болгаш организацияларында бар, оон уламыңдан чамдык кижилерни шаңналга катап киирипкенинiң таварылгалары бар. Райпо, арга-ыяш ажылагыйы болгаш районнуң чамдык совхозтарынга ол чорук болгулаан.

«Күш-ажылдың хоочуну» медалын тыпсырынга чер-чер Советтери чогуур үжурлуг харыысалганы тургуспайн турар. Ону тыпсырының хүүсаалын хажыдып турар. Байырлыг эвес байдалга база төлээлеттирбээн кижилер ол шаңналды тыпсы бээр таварылгалар эвээш эвес. Райкүүскомнуң сай-хөө килдизиниң эргелекчизинге шаңналды райпланның улуг экономизи, «Кызыгаар» совхозтуң ажылдакчыларынга — кадрлар талазы-биле килдистиң инспекторуу тывыскан.

Күш-ажыл депгерлерин шын долдурарынче республиканың министерстволарының, ведомстволарының, адырлар аайы-биле профэвилел комитеттери чогуур кичээнгей салбаан. Шаңналдар дугайында бижимелдерни ында киирбейн турар, ону кылырының хемчегларын ам-даа албаан. «Чодураа», «Кызыгаар» совхозтарда, Кызыл-Чыраа, У. Шынаа ортумак школаларда болгаш районнуң өскеда организацияларында ажылдакчыларның санын, оларның күш-ажылының стажын база ажылга хүлээп алганы чедирип турган, ынчалзада райкүүскомнуң даргазы турган Т. С. Тюлюштүң удуртулгазының деңнелиниң чавыс болуп турганындан оларның ажылынга экижишкин көзүлбээн.

Күүсекчи комитеттериниң килдистериниң доктаамал комиссияларның отчёттарын, депутат хүлээлгелерин депутаттарның күүседип турарының дугайында дыңнадыгларны республиканың «амдык Советтериниге дыңнавайн барган. Сессияларга хүлээп алган шиитпирлериниң күүседдезин контрольдап турары четпес. ынчангаш депутаттарның көдүрүп турганы чамдык айтырыглар шиитпирлеттинмейн турар. Контроль чорударының аргалары чедир эжыглаттынмаан.

Ук айтырыг талазы-биле доктаалды хүлээп алган.

ИДЕПКЕЙЛИГ КИРЖИЛГЕНИ МАГАДЫЛААР

Тыва АССР-ниң улус депутаттарының чер-чер Советтериниң 1987 чылда организастыг ажылдарының дугайын база ук хуралга чугаалашкан. Республиканың улус депутаттарының организастыг ажылы партияның XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның Пленумнарының шиитпирлерин, 1986 чылда июль 25-те партия Топ Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр социал-экономиктиг хөгжүлдениң дүргедедир дээш улус депутаттарының Советтериниң ужур-дузазын улам ынай бедидер база харысалгазын күштелдирер талазы-биле хемчегларны дутайында» доктаалын күүседириниче ажылчы чонну мөөңнээринче углап келген.

Программа болуп турар ол документилернин айтымыкының улус депутаттарының Советтери боттандырбышаан, боттарының ажыл-чорудулгазынга демократтыг эгелээшкинерни ханыладыр, ажылчы чоннуң массалары-биле харылзааны калбартыр, бергеп бүрүн эргелерни долузубиле ажыглаар, улус ажылагыйларының адырларын социал болгаш культура тургузуушкуунуң айтырыгларын удуртуруунуң деңнелин бедидер талазы-биле хемчегларни ап турар.

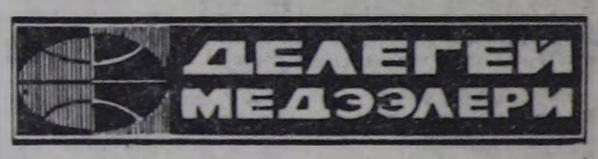
Республиканың 1987 чылдың июнь 21-де улус депутаттарының чер-чер Советтериниге сонгулдалар болуп эрткен. Оон шуптузу организастыг эрткен. Совет эрге-чагырга органнарынга долу демократия болгаш ажык-чарлыг чоруктуң үндезинингe элээн каш кандидатураларны идип үндүрер, чугаалажып көөр, эң төлептиг, ат-алдарлыг кижилерни боттарының округтарының округтарынга депутаттар кылдыр сонгуур арга республиканың суурларының болгаш хоорайларының чурттакчыларынга тургустунган Хөй мандаттыг система талазы-биле шенелде байдалга сонгулдаларны Барын-Хемчик районга эрттирген.

Советтерниң болгаш оларның сессияларының ажылын экижидеринiң чорудулгалары эрткен чылын элээн коступ турган. Хөй-лу-дүрүмде доктааттынган хүүсаанның дургузунда сессиялар чер бүрүзүнге доктаамал эртип турган. Советтин харыылап турар девискээрiниң иштинде турар бүдүрүлгелерниң болгаш организацияларның экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезининң ниитилел бүдүрүлгезининң болгаш продукциянын шынарының ажыктыын бедидеринiң, камналганың чурумун быжыглаарының, социал - адырның хөгжүлдезининң айтырыгларын сессияларга чугаалажып көргеп.

Сессияларга чугаалажыр айтырыгларны күш-ажылчы коллективтерге ажылчы чонну чыыштарынга баш удур чугаалажып көөрүнүң практиказы калбарып орар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң аппараттарының харыысалгалыг ажылдакчыларындан ангыда, министерстволарның, ведомстволарының, эргелелдерниң удуртукчулары чер-чер Советтериниң сессияларының ажылынга киришкен.

Оон-биле чергелештир чер-чер Советтериниң сессияларының ажыктыы негелдеге ам-даа четпейн турар. Таңды болгаш Тожу район Советтериниң сессияларының ажылчорудулгазында экижишкин көзүлбейн турар. Таңды районда улус депутаттарының чер-чер Советтериге республиканың Дээди Совединиң талалыңдан эвээш эвес дуза-

П. КУЭЛЬЯРНЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). КНО-нуң чингине секретары Перес де Куэльяр Африка диптиң чурттарынга дуза чедирип, ол черниң берге айтырыгларын шиитпирлээринге идепкейлиг киржиринче делегейниң бүтүү чурттарын кыйгырган. Африка чурттарын эргип чоруп турган, ол Гананың, Камерунуңң, Габонуң, Конгонуң Заирниң база Анголаның удуртукчуларыбиле политиктиг болгаш экономиктиг айтырыглар талазыбиле чугаалажышкыннарны кылган. Оон түңнели-биле ол ындыг кыйгырыглыг медеглелди кылгаш, бүгү чурттарның күрүне удуртукчуларынче тарадып чоруткан.

Африка чурттары Мурнуу-Африка Республиканың доктаамал халдаашкыннарының түңнелинде улуг бергедээшкиннерге таваржып турар. Ынчангаш ол айтырыгны делегей нимитилежилгези дарый шиитпирлээр дээш тодаргай хемчегларни алыр ужурлуг. КНО-нуң Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң резолюциязынга дүүштүр Мурнуу Африка Республика бодуңуң шеринге Анголада эжелеп алган черлериниден үндүреп ужурлут.

Африка чурттарының экономикага структурлуг реформа чорударынче чүткүлүп делегей нимитилежилгези бот-туу-биле деткиир ужурлут, оон башка ол чурттарның социал-экономиктиг байдалы моон соңгаар улам баксыраар. Африка чурттарының экономиказын экижидериниң оруулар-даа болур болза, сайзыралгай чурттар оларга дузалажылыны көргүзүп, оларны цивилизацияның орууже үндүр тыртар ужурлут деп, Перес де Куэльяр медеглээн.

БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИНИ

ДЕЛИ. (СЭТА). Индияның президентизи Р. Венкатарамана парламент сессиязын ажыдып тура, СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачевтун Афганистан талазыбиле кылган медеглелинге байыр чедирген. Афганистан айтырыгының талазы-биле Женевага болур чугаалажышкыннар үре-түңнелдиг болурунга идеген турарын ол чугаалаан.

Оон-биле чергелештир Афганистанда боол турар болуушкуннарны политиктиг арга-биле шиитпирлээринге саат уж-раштырар дээш чамдык болуктерниң күжениишкинниг хөделеп турарын пре-зиденг демдеглээн. Ол айтырыгга сонгуургалдыг бүгү чурттар болгаш политиктиг болуктер-биле кады ажылдаарынга Индия кажан-даа белеп, Афганистан бот-догунчаан, тускай хамаарышпас болгаш кала-даа каттышпас күрүне болур ужурлут деп, ол чугаалаан.

Индияның премьер-министри Р. Ганди Афганистан Республиканың президентизи Наджибуллага албан бижиг чедирери-биле Индияның информация болгаш радиодамчыдылгазының министерствозунуң секретары К. Арорну Афганистанче чоруткан. «Таймс оф Индия» солуннуң бижээни-биле алырга, ол Афганистачның удуртукчуларыбиле ужурашкаш эңгаа айтырыгны шиитпирлээринден Пакистаның сөөлээн турарынга хамаарыштыр чугаалаан кылып.

Каттырбайн чүрү чаңнаар...

Шоодуг болгаш ДУЗААШКЫН

КЫРГАННЫҢ ҮҮЛГЕДИИ

— Чогум чеден беш харлыг мен, а улус чеден дөрт хардан кайын улгадыр сен дижир. Бажың чанының бөгүн аштаар ажылдыг кижи мен. Бистиң бажыңывыстың бөгүн бежен сес чыл дургузунда аштап келдим. Бо бажың мээң караамга көзүлдүр өстү. Кажан бо албан-хүлээлгемни күүседип кирип турумда бүдүн-чартык каът бажың турду. Ам—сес каът, чанында гараж, ногаанчыт-тынган девискээр...

Чаа ажылдап кирип турумда, «Егорка» дижир. «Егорка, шырбып кагы»... «Егорка, барып экке-лиг...». Ам «Егор Васильевич кырган» дижир.

Хванныг чазакты-даа маңаа дүжүрүштүм, юнкерлерни-даа бо бажыңның серизинден үндур хөөглеп турдум, немецтер Москва кырынга ужуп турда, бо бажыңның кырынга бомба дүжүрбес дээш аңыяктар-биле кады туржуп турдум. Чамдык бомбалар дүшсе-даа чазылбас, аңаа улус коргудар түве болган. Мен он дөрт ыңдыг бомбаны, эниг мшкаш, сугга дүлүп турдум. Ол дээш Москваны эки камгалааны деп медальзиле база шаңнаткан мен. Ол медальды тыпсып тура, бистиң райүүскомувустуң даргазы мынча дээн:

— Сени Москваның бурунгу тураскаалдары Хаанконга, Хаан-пушка-биле бир демей кылдыр данзыга тургузар ужурлуг түве-дир ийин, Егор Васильевич.

Шак ыңдыг эт-алдарлыг кижини мени эртken неделяда улус судуига судтап турдулар. Түү дээш деп че? Хулиган херек дээш.

Суд үнүп келгенде, мынчаар тамыштырган:

— Хамлаты Хухриков Егорь Васильевичиниң хулиган херек үүлгеткенин көөр бис. Бурүүдаттырган кижи мында бар бе?

— Мен мен ийин—дидим.

Аңаа келген улус шупту бажын чайдылар. Бир кыс тургаш:

— Улут назылыг хулиганны бир дугаар көрүп тур мен—диди.

А бирээзи:

— Бо кырган оглушун ог-лу-биле бир түве үүлгеткен боор — деп немеди.

Чыылганнарны оожургатkаш, судья:

— Херекти түге, канчаар үүлгеткениңерни суд мурнунга шынныы-биле чугаалап бериңер— деп негеди.

Мен өөүп эгеледим.

— Бистиң бажыңывыста бир херээжен чурттап турар. Оны азарганчыг чажыдан тура билир мен. Дыка-ла ээлдек кыс, кара характырлыг, оожум чанныг. Кыжын үнүп келгеш: «Егор кырганачай, хар аштаарынга дузалажыйн бе?» дигилээр.

Ол бичиизинде-даа кижизиг турган, өзүп келгеш-даа кижилиг чаңын салбаан кижи. Оон өглеңип алды. Ашаа база тергиин эки эр болган. Ээлдек, культурлуг. Инженер. Олар бот-боттарынга дыка-ла ынактар. Холдарындан четтинчипкен, баштарын кожаланыштырыпкан, буттарын деңге базып чоруурлар.

Ийет. Эртken чылын оон ашаан Урал ыйынче ажылдаары-биле чоруптукан. Бир эвес дожтаамал дээн болза кадайын эдертип аар турду ышнаан, түр түве-дир ийин. Бистиң Танявыс, ам Татьяна Александровна мында, а ашаа — муң-муң километр ыракта. Ашаа чоруй барза-даа, Татьяна Александровна сагылга-чурумнуг чурттап турду. Чээрби бир дугаарлыг квартирада сиилеп Распоповага каймн демейлээр. Кежээ дүжерге-ле Распопова дискек караа четпес торгу платьезин кедиптер, дыргактарын чук-биле чаап алыр, идиин безин чаа мода өзүгаар даарааи. Өөнге та түге олуруп шыдавас түве, аразы бидир ыйнаан. Аржын дың бажында-ла будуп алыр, карааның кирбиктерин тас түве кылдыр чула тыртып каапкан, ооң орнунда карандаш будуу-биле чуруп каан кирбик бар.

Ол Распоповага кежээниңе чаа эр келир. Мээң шуваганчым үжен дөрт чедир санаш, будалып калган. Ооң соонда келгеннер санаттынмайн турар...

А Татьяна Александровна ашаанче чагаа чорударынгала өй түве.

Бир кежээ дежурныйлап тургаш көөрүмге. Татьяна Александровна бир эр кижиниле кады чоруп ор. Ашаа чаның келгени ол ирги бе? деп бодадым. Чок, өске кижи болду. Четтинишпээн, аразы алдын ырак кылаштажып орлар. Элээн чоокшулан кээрге, ону ам-на топтап кордум...

Чок, ол мээң сеткилимге кирбээн.. Эрниниң салы безин модадан үнген, думчуунуң адаан даштыкы улус ышкаш түлүп алган, ийи кыдының кыргып алган— сегел кырында мочек дүк. А түвүрүнүң тары дээрге, бо эртен чаа чаш уруг-даа кедип турган ышкаш. Иликтерн базым санында-ла паровоз ышкаш дагжап чоруур. Ту. ту.-ту...

Херим эжиинче чедип келдилер.

— Мында чурттап турар мен— деп, Татьяна Александровна чугаалады.

— Силерни квартираңарга чедир үдеп каарын чөпшээреп көрүнер— деп бо ийин.

Ол кургаттынып, кезек силгиргеш, бешки каътче углай чорупту...

Ындыг-ла болган. Даартазында суггарып турумда база чоруп ор. Чигиранг кызыл алган кел чор. Биладнер бе? Мен шуут тоний бер частым. Сугну олче хөме тудуптум. Ол мени бак соглээр дээш чадажып, сугга оптугуп тур.

— Сени ам.. ам.., ам.., — дээни дыңналыр.

Дириг кижиниң күргаг черге-ле сугга дүжүп олур дей бергенин чон карүп каан. Ол мырыңай оө тынып, суг тыртынып эгелээн. Бир кижи мээң холумда хереселди ушта тыртып алгаш, сугну өскээр акси берди. Мен чаныптым. Чүгле оон кок моон апарганын көрүп четтиктим. Бир кулаан куду кылдыр ийлендирергеле, оон чартык кочал суг төктүр.

Эртенинде Татьяна Александровнаның хоналарындан ашаа кижи келди бе деп айтырарымга «чок» дидилер. Ынчаар «суггарарга» ол кайын кээр. Та канчаң бажыңынга чедип алган.

Ындыг-дыр. Үш дутаар хүн үнүп келген. База-ла суггарып тур мен. Ол база кел чор. Кеденгирлеп, мени ол бээрин ораладжып чор. Бистиң бажыңывыстың ажытөлү мээң эш-өөрүм-не болгай, мынча дидилер.

— Егор кырган-ачай! Дүүнгү эжиндирип турган кижиң дее ол кедекгирлеп чорүп ор...

Мен—олче, ол — менден. Мен — оон соолдан. Ол мегээ четтирбейн баар деп чор, ынчаннайн канчаар, шаптыктаар түве бар эвес, а мээң түве суггарар хереселим шаптык боор чор. Сугну чаштырарымга-ла, былдай дүжер, черле алдырбас, чаштырарымга-ла, былдаптар. Ол чоок-кавыга чораан чээрби хире кижини кок суг кыллып каан боор мен. Ийи аътче, сес ытче суг кудуп кааптым. Бир моортай суг тыртынып өлүү берген. Ынчап чораш чылшыр чеде берген мен. Кудумчуга олура дүжер орта, десяңде чаш уруг ышкаш кылдыр чундурүп каапкан мен.

Улус база чыглып келген. Суумну хаай каапкаш, мени тудуп алдылар. Меңээ чонаныт-даа, катыым-даа көөр. Протоколду тургузуп эгелей бергеннер...

Мени шемелдеге шиитkеннер.

— Ам база хулиганнаар болдуңза, шуут олуртуп кааптар бис, кырган — деп, судья медээ сагындырган түве. Оон аңгыда бир түс бежен акшага база торгааннар. Бүзүрээр силер бе? Ол судка олурган хамаатылар бот-боттарындан бир түс бежен рубльди чыгган, дораан-на дужаап берипкеннер.

— Хоойлуга дүүшпес-даа болза салган соруглан чоп турган-дыр, ирей— деп медээ чугаалаанар.

Бир ханааты мени кыдыынче имнеп аппарган:

— Кадайлыг кижи мен. База ырак черже үр хуусаалыг чоруурум ол. Бистиң бажыңывыс даштын аштаар кылдыр шилчип ап кор—деп дилеп турган болгай...

1946 чыл.

Виктор АРДОВ.

Пародия

«ЭГЛИП КЕЛЕМ, ОЮМАА!»

От-көс дег орлан-эрес үезин кым сагынмас боор. Амыдыралга уттундурбас өөрүшкү-даа, алдагдалдар-даа түрер ыйнаан «Эндег кылбас эр кижи кайдал?» дижири ышкаш, мен база бир улуг чазыгны кылганымны чөрле утпас-тыр мен.

Хамык ужур ынакшылдан үнген түве. Оюмаага дужуп алгаш, олут-чыдым, уягудып чок чоруп турган үем түве. Болчашкан бир-ле шакта, түрээм болган Оюмаам арай ачыг сөстер октапкан болбас бе! Ынчалза-даа кым билир ону, оюн-баштаа-даа ыйнаан, орта билбейн барган болбас жен бе! Кандыг-даа оюн-баштакта шынныг түүл база тургулаар.

— Сен бо канчап барган кижи сен? Аржаананың душтуу чаңнап турда, чайык-кудук, артында идик-хевин безин оскелерден ылгалдыг кылдыр кедер. Аңаа домей-ээрге, сен ана эът-бурган кижи-дир сен— дээш, ол артында маңнап чоруй барган.

Оюмаанын сооидан сүрүп маңнаар харыым чок, бажыңдыва моң докпак-биле чаа улдадыпкан мынаш тур мен. Бажыңымга мунгараан-денгеерээн кылаштап келдим. Оон мурнунда-ла номчуп каапканым «Өске кадай» деп ынак номумну катап сегирип алдым. Ында мээң кымдан артык ынак маадырым Сайлак түве. Оон оюр-хевирин чүраан арынарны улаштыр номчуп олурдум.

Кайгамчык чоор Оюмаанын мени чемелээн сөстери сагыжымга кирип келген. Сайдак ышкаш сула чаңнап чоруумза кылдыр бодап, чогаалчының бижээни ышкаш идик-хептен тыптынып, сула чаңнап чоруүн кылдыр бодай бердим.

Аныякта черле ындыг, оттүүчээм өшкү эдерген анайдан дора кижи болгай мен. Бо шагда идик-хеп чок дээр эвес, ада-иениң акша-төгерин эвээш эвес, садыгга баргаш, хептиң эң-не улут өртектнин сада шаап алдым. Араганы чеже-даа хораан болза, хеергээнде база амыр. Бир шилди сада шаап алгаш, эрекгимни дыңзыдып, Оюмаанын аалынче чорупторум оң.

Мегелеңип-даа эвес, элээн алгыланкаш, шынап-да бидир-билбес барган чордум. Өгге кирген дораан мендим-даа чок, шыдаар шаам-биле чаңнап-ла эгеледим.

— Эзирик сен бе?—деп. Оюмаа арай боорда чугааланды.

Ону-даа дыңнаар хире эвес, орустап, тывалап, өңнап-солагайлап чаңнап-ла тур мен. Оюмаам мени орталандырар дээш чадашкан. Эзирик кижиде менде түү боор, далай безин чода ортузу четпес түве-дир ийин. Дүштүүм кыстың чөгели төнген. Чугаа-соот-даа чок, ыят чок олурүп алган. Түгле кат-нем болур ужурлуг кадай түүнел сөстер октапкан:

— Шак ыңдыг кижи-биле канчап душчу бергениң ол, уруум. Эрте дээре кыйбын чаңып соксат! Ооң-биле моон сонгаар черле ужурашпа! — дээш, уруун менден чажырып алгаш барган.

Ол-ла олчаан Оюмаамга душпадым. Дужар дээргедаа, ыядыр арынныг кижиге берге чораан. Түгле чаңгыс ырым ындын артып калчык.

Сени дээштиң
чалбыыштаттаң
Сеткил-чүрээм
ханызымга,
Одаг салгаш, түшкүрбейн
Ол-ла олчаан баарың ол бе?

Халаптыг-ла «Өске кадай» болду. Ооң маадыры Сайдактың та, канчап хевин кеде бергеним ол ийин. Чогаалдың авторун түү дээш чарбыыр мен ааи. Бодумнуң кончуг дапга бажымда-ла болгай. Чогаалга кирген кижиниң-ле оттүнер деп бодаалым мени хайга таварыштырганы ол-дур. Кол-ла түге чогаалчының сагындырын билбээним-дир ийин. Сайдак ышкаш болбаңар деп автор чагып турган-дыр ийин. А мен мутулайың ону оттүнүп та чүм! Ооң башка Оюмаам-биле оюн оя, чигин чиге чурттап чорбас мен бе! Чалыы шаамның частырыын ам билип, дуне безин чугааланы бээр алардым:

«Эглим келем, Оюмаа!...»

Өөлет ЧИҢМИТ.
Тес-Хем район.

ПЕНСИЯҢ АЛГАШ, БЭЭР СЕН, АВАЙ

Бир-ле катап бодумнуң кара-чажымдан эдеришкен зокимге дужа берген мен. Ол мени бажыңынче чалаан, ынчаи хостуг чораан болгаш чөпшээрештим. Орук ара эрткен-барганывыс хөөрешкеш, ажимниң бажыныңга чедип келгеннивисти-даа эскербээн болдувус.

Оон бажыныңга база «экибак» чугаавыс уламчылаан. Ол колдуунда бодунуң амыдыралын төөгүп ор. Мынчага өг-бүле тутпаан, ынчалза-даа элээн шыдалдыг чурттап орарын чугаалады. Шалыны улуг, ол-бо черден база ажылдап ала кааптар, ынчангаш бичежек бажыңында чок-ла түве чок, хевис, чадыг. Телевизор, холодильник аймаан чугаалаан-даа херээ чок.

Ажим шай изиде каапкан. Ону таваар аартавышаан, чугаавыс уламчылап ор бис. Кезек болганда ажимниң авазы кирип келди. Ол утбай мени база таныыр болгай. Авам, ачам сугну айтырып, база-ла хөөрежип ор бис. Үгбай бистин-биле кады денге шайлап орган. Оон ажимниң авазы бир чай кадында мынча диди:

— Уруум, ам чаа үлетпур бараанар магазинниден келдим. Чаа бараан кииргендир. Шагла-ла тыпсайн чораанын, кырган кижиге, медээ тааржыр платье тур. Бодүүн, хүрен өңнүг, сарыг-көк шокарлыг платье-дир ийин. Күүвүң садып алды, а мен адыр дээримге акша чок, пенсиям даарта үнер. Күүйүнден айтырарымга база чок, ооң өртээ 9 рубльден берип көр—диди.

Ол сестериң соонда мээң манавааным түве болду. Түл дээрге ажимниң кезек ыыттавайн, аразынче чиктии сургей көргүлеп олурары. Ооң ажынып, шыжыгып орары илдең. Бир-ле түве чугаалаар дээш менден эпчоксунуп орар хире. Үнеринче далажы бердим. Ажим ону база эскерип кааш:

— Олур-олур — диди.— Ам-даа хөөрежир бис.

Оон тура хадааш, шифоньерни ажыткаш, хөй-ле акша аразындан түдүш он рубль үштүп келгеш, аразынче соок көргүнгеш:

— Ма! — деп, доңгуну аажок чугаалады.— Пенсиян үнерге экке! бээр сен.

Күжүр ие ону алгаш, «эккээр мен» дивишаан, дораан үнүптү. Бажы халагар. Ажим-биле хөөрежир хөнүм база чок апарган. Төрүп-ле каан, азырап-ла каан незинден он рубль негеп чыдар ажимниң чөгенчиин аа! Байырлажырынче далажыпкан мен.

Аяна МОНГУШ.

— Завод девискээринче дүнеки үеде түге туристер кирип турар силер?

— Чок, туристер эвес, а дүнеки ээлчег ажылчыннары-дыр, дүүштеки чем кылып турары ол-дур.

✦

— Чок-чок, арага ишпестер ынтылелиннге кирер дээн мен, силер-биле барбас мен.

Ян ЧОЛДАКТЫҢ чуруктары.

ЧАА ҮЕ ЧАГЫЫ

Доозун сиигеп
Доктаал-шиитпир
Савзыннары
Сараатталган.
Кабинеттин
Ханаларын
Байыр сөстүг
Мактал бижик
Чиргилчиннеп
Шимеп каастаан.
«Чедиишкинге
Тоткан дарга
Четпестерни
Тоовады»— деп.
Чөвүн билип,
Сөглээн улус
Доозазы
Доңгуттурду.
Шыныы сөглээш
Шыдашпайн
Ажы черже
Үе ону
Арылды-даа.
Серт чок дарга
Черле «шыдаар».
Деңшин чедер
Дээди дужаал
Тепкижин теп,
Доозарже үндү-
Ынчалза-даа
Ындыг мөзү
Ырмажокту
Ыраткас-даа.
«Серт чок» дарга
Серт кынган
Үе ону
Үндүр октаан.
Чыыгган саазын
Сыртык болбаан,
Хая-даштан
Кадыг болган...
Бо-ла бүгү
Болган түүлдү
Аравыстан
Ажы дарга
Соңгуп тура
Сойгалаан бис.
Удуртукчу
Улус-ла дээш
Сагыш салбайн
Салыптарга
Хоржок чорду.
Холга тудуп,
Коллективтеп
Хоорбаңар —
Чаа үе
Чагыы-дыр ол.

Владимир СЕРЕН-ООЛ.

Шоодуг

ГАЗ ЭДИЛЕКЧИЛЕРИНГЕ ТАЙЫЛБЫР

— Эргим хамаатылар, бо бажыңның чаа эзелери! Силерге өөрүшкүлүг медээни дыңнадыр-дыр мен: даартадан эгелеп квартира бүрүзү газтыг болур.

Газ деп түү? Ол дээрге, эргим эштер, аъш-чемни дүрген хайындырары, от одаар үлүгден хосталга болгаш... озал-ондак-тыр! Ийет, ийет, озал-ондак-тыр! Үүге? деп че! Тайылбырлаайн. Дүүнге чедир суугу одап келген болгай силер. Ол база озалдыг дээрзинге мартышпас боор силер. Суугунуң аксын ажык кааптарга, азы печканың хоолайын эрте дүглап кааптарга, кандыг ийин? Айыыл-оолдуг болур болгай. Үгаарлап болур.

Аңаа дениээрге газтың айыылы оон-даа улуг. Түгле угаарлап каар эвес, ол частын болур. Ийет, ийет. Ол дээрге көзүлбес, дыңналбас билдинмес ондак-тыр. Оон үнүп турарым түгле чыттап турган ышкаш түлүп алган, ийи кыдының кыргып алган— сегел кырында мочек дүк. А түвүрүнүң тары дээрге, бо эртен ынчангаш думчуунар туныктолза, кадык кижини чалап алыкар. Маңаа хожанарны-даа киириштирип болур силер.

А бир эвес чыт чок болза, одуңарны диди-ле шаккаш, хранчыгаштыр ажыдыңар. Шуут тончүүнүге чедир эвес аан, түгле газ хып турар кылдыр. Оон хоекти азы сакпыңы от кыринга салыр. Ол салырда баштай саазнар дүвүнде түве бар азы чогун база хынаңар. «Түге хынаар түвел?» деп че? Тайылбырлаарын ораладжып көрейн: дүрегдээпкин үезинде чурттап турар болгай бис, ынчангаш бир-ле черже дазакшы халып чоруур. Ол мичап чораан, оруска эш-оөрүвүске умуражы бергеш, дазажып чораанывыстыда үттүптар ышкажык бис, хөөрежип туруп бээр аан.

А чамдыкта газ плитазының чанында тура баштарыпысче хой-ле бодалдар кире бээрин үттүпкан бис бе? Чижээ, «Ашак түге богун орайтап турар чоор, акшазын алган эвейикпе, азы эрги душтуунга дужа бержик ирги бе?» дээш-ле боданып туруп бээр бис.

Ынчангаш, чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, газ чеже-даа эштиг болза, улуг-ла кичээнгейни негээр түве ийин. А бир эвес ону сагывас болза, ол элгиг түүл дыка-ла эпчок түүлге чедирип болурун утпаңар, ынчангаш коммуникабельдиг болурундан чайлаарын бодап көрүнер. «Коммуникабельдиг» деп түү? деп че? Ол дээрге хожазы-биле аны душ боор кирип келген кижи-биле хөөрежиңир-дир.

Оны чижекке көргүзейн. Плитага мүн тип каан дижик силер. Соокгуг эът-тн сугга суккаш, суугу кырынга салып каары билдингир болгай. А оон хайныры элээн ур, арай боорда манап алгаш, отту чавызаткаш, бөк төгерин-биле үнүп чорупкандыр силер. А бөк төгер черге келириңерге кожанар Аяңмаа Ангыр-ооловна, чижээлээрге аан чедип келген дижик. Оон-биле ийи-чаңгыс сес солчупкан соонда чугаалар-даа узай-ла бээр. Черле үүнүп дугайын хөөрешпес боор, квартираларда соок дугайында, магазиннерде ховар барааннар дугайында, экибагай ашактар дугайында...

Оон арай боорда чугаанар дооскаш, чанып кээр силер. А ажиңер-биле хөөрежип турар үезиңерде суугуда тип каан мүнүңер хөөрөп келген, ийет, чогум боду төгүлбээн аан, а түгле көвүү ажа шурап эгелээн... Бо таварылгада түү болурул, эштер? Адыр, артыкы одурургдан арай дыңналбайн-дыр. Ийет, суугуну хөме куда берген болур. Ол көвүк түү түвеге айыылдыгыл? Газка бе? Адыр, дыңналдыр чугаалавыт аа. Газка деп че? Чо-ок, газка эвес, отка айыылдыг болбазыкпе. Оон өрт үнүп болур. А өрт үнмейн барып болур дидиңер бе! Ол база шын, төгүлген көвүк отту чавырылдырып-ла турар, а газыц үнүп-ле турар, эвесие. Газка айыылдыг деп баштай чугаалаан кижинии шын. А үнүп турар газ кижиниң кадыынга эң хоралыг, харын-даа чамдык эртемденнериниң, эртемденнериниң даадым, специалистериниң санап турары-биле алырга, ол олүмге чедирип болур. Айтырыг бар бе? Түгле бижимел-биле бе? Ийет, бээр чорудуптунар. Түү дээш эвес. Хм. «Дилег. Газ чокка хоржок бис, оон айыылын билип тур бис, ынчангаш хамык чурумну сагывышаан, газты эдилээр бис». Че, ындыг-дыр, газты ажыгланар. Түгле оозарымчалыг эвеспе... Тайылбырымны база катап эгелээйн.

Вячеслав САЯН.

Редактор
В. С. ШАРАВИЙ.

Телевидение

ФЕВРАЛЬ 27-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.25 — «120 минута». 8.25—XV кышкы Олимпиада оюннары. Биатлон. Эстафета 4х7.5 км. Хоккей. Түнел болук командаларының маргылдаазы. 11.35 —«Социализм чурттарында». Тележурнал. 12.05 —Бөгүн делегейде. 12.25 —Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. 13.00 — «Дириг амытаннар дугайында». 14.00 — «Ку студия». 15.00 —XIX Бүгү-эвилел СЭКП конференциязынга уткуштур. Алыс утказы-биле чугаа. Партком болгаш эде тургустунуушкун. Чаа байдалда Донецк партия организациязының ажылын чаартыр дугайында. 16.30 —Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Как хааржак». «Идик иштинде кадаг». «Өзрип турар ыт». (Ирландия). 16.50 —Поэзия минуталары. 16.55 —Өг-бүле экраны. «Кестинмээн черлик чечектер диливдээ». Уран-чечен фильм. 18.30—XV кышкы Олимпиада оюннары. Коньки. 10.00 Хереэженнер. Хоккей. Түнел болук командаларының маргылдаазы. 21.00 — «Үе». 21.35 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 —Суббота кежээзинде. Телевизор дамыштыр таныжылга. Евгений Евстигнеев. 23.00 — «Театр директору». В.-А. Моцарттың чангыс кежегелиг каттырынчыг операзынга даянып тургускан телефильм. 23.25 —23.40 —Медээлер.

ИПИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15—Теледопчулал. 8.55 — Театр телеабонементизи. В. Шекспир «Гамлет». 9.45 —«Чуртта, Чер!». 10.45—«Кадыкшыл». 11.30 — Шажын болгаш политика. 12.00 —Өг-бүле академиязы. 12.30 — «Билдингир-даа болза, элдептиг». 13.30 —XV кышкы Олимпиада оюннары. Данга хаак спорту. Слалом. Хереэженнер. 14.00—«Ынакшылдың баш үдур эскерии». Уран-чечен фильм. 15.05 — XV кышкы Олимпиада оюннары. Хоккей. Түнел болук командаларының маргылдаазы. 16.50 — Силерге, автомобильге сонуургактарга. Москва чоогунуң автомобильчилериниң тездуза коргузериниң чаа хевирлериниң дугайында. 17.20 —Реклама. 17.25 —«ХТК-88». Ивановскиниң Күрүне медицинституду-нуң болгаш Башкир кодээ ажыл-агый институдунуң командаларының хажураажышкыны. 19.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». «Москвага селгүүстээшкин». 19.45 —«Ойна, гармонь!». РСФСР-ниң алдарлыг артистери Г. база А. Заволокиннер программаны чорудар. 21.00 —«Үе». 21.35— Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 23.20 — «Улуг утбазы». Уран-чечен фильм.

Кино

ФЕВРАЛЬ 27-ДЕ

«НАИЫРАЛ»: «Должники смерти» 13.50, 15.50, 17.50, 19.50, (үзүткен). **«Твоё последнее танго»** 9.30, 11.40, бичии залда: **«Фантомас»** 9.00, 12.10, 15.20, 18.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «С чертами не шутят» 9.30, 14.40. «Киносборник № 163» 11.20, 13.10. «Этот безумный, безумный мир» 16.30, 19.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Приключения Марка Твена» 15.00. «Год телёнка» 17.00, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Единожды солгав» 14.00, «Трое мужчин и младенец в люльке» 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

Аграр

Бөгүн республиканга бичее булуттаар, хар чагбас. Сөөгү-чеон түктен хаттың күжү секундада 5—10 метр. Дуне агаар 34—39, чамдык черлерге 25—30 градус соор. Хүндүс агаар 20—25, чамдык черлерге 10 — 15, градус соор.

Кызылга бичее булуттаар, хар чагбас. Хаттың күжү кошкак. Дуне агаар 36—38, хүндүс 21—23 градус соор.

Автоорукгарга көстүрүү эки.

Адрезивис: 667000
Кызыл хоорай,
Красноармейская
кудумчуу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузут килдизиниң 3-37-11, үлетпур килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кадза ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларының 3-37-11, бухгалтериниң 3-42-41, солун келбейн барганза 2-32-75 де эдилээр.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парадага амазы. Тиражы 24627 экз. Содулуун индекси 54241.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин биле Кравченко кудумчуу, бажың № 1.

Чагыг № 2671. ТС—00037.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың февраль 28 воскресенье № 50 (13650)

1925 чылда тургузулгаш.

Өртээ 3 көсег.

ПАРТИЯНЫҢ XIX БҮГҮ-ЭВИЛЕЛ КОНФЕРЕНЦИЯЗЫНГА УТКУШТУР!

КОММУНИСТИН ОТЧЁДУ

Адын, ужур-дузазын улам бедик көдүрер

Партия кежигүмүнүң адын болгаш ужур-дузазым бедик, улам бедик көдүрериниң В. И. Ленин доктаамал сагыш салып чораан. Ленинчи чагыларга дүүштүр коммунистерни партияның херээнге бердынгем, идеилиг бүзүрелге, коммунистиг моральдың ёзулуунга кижизидерин, оларның күш-ажылга болгаш нийтилел-политиктиг амыдыралга авангардчы ролюн бедидерим, амыдырал-чурттарлага үлегерлиг сагыыла-чурумунуң дугайында сагыш салырын партия эге организациялары баштаарын СЭКП-ниң Уставында айыткан. Ынчангаш партия эге организациялары партия ажылының стилин өскертир, арга-методтарын, хевирлерин янзы-бүрү болдурарының хемчегларин ап турар.

Партия ажылының өске хевирлери-биле чергелештир устав негелделерин күүседип турарының талазы-биле коммунистерниң отчёттарын пленумнарга, парткомнар, партия партбюро хуралдарынга чугаалажырын соолгу үеде практикалап турар. Аңаа коммунистиң даандырган ажыл-херээн, партийжи даалгаларны канчаар күүседип турарын, хөй-нийтиниң херээнге киржилгезин, аажы-чаңын, амыдыралын амгы үеде эде тургустунуушкунуңуң партийжи негелделерни ёзугаар шыңгыы чугаалажын келген.

Соолгу чылдарда коммунист-удуртукчуларның, коммунистерниң отчёттарын янчаар дыңнаарын көвүдеткен. Ол болза оларның ажылынга харысаалгазын бедидеринге, эде тургустунарынга, партийжи даалгаларны күүседирин, хөй-нийти ажылынга киржилгезин улам идепкейжиткен. Районнарның, үлетпүр бүдүрүлгелериниң, совхозтарның, күш-ажылчы коллективтериниң, организацияларның мурнунда салдынган социал-экономиктиг сорулгаларны чедиишкинниг шиитпирлээринге, четпестерни чайладырыкче биче эвес ол ажыл салдарын чедирген.

Кызыл районда «Тинилелге», Бай-Тайгада, «Бай-Тал», Улуг-Хемде, «Ак-Туруг», Өвүрде «Торгалыг» совхозтарда, Кызылдың даараныла фабриказында, Тываның геологиязинчилел экспедициязында, Азас ортумак школазында болгаш өске-даа партия эге организацияларны коммунистерниң отчёттарын дыңнаарының, партийжи характеристикаларны бадылаарының шынарын экижиткен, четпестерни эдер талазы-биле хемчегларин айыткан шиитпирлериң күүселдезин организастап, хынап турар. Ол чорук бо коллективтерниң ажылын эде тургузарынга, чедиишкиниг ажылдаарынга салдарлыг болган.

Коммунистиң отчёдун дыңнаарынга белеткелди хынамчалыг чорудуп турар болу берген. Отчёдун дыңнаар коммунисти азы коммунист-удуртукчуну баш бурунгаар тодаратваш, ол айтырыгны белеткээр эштерни томуйлаар, олар коммунистиң ажыл-чорудулгазында чедиишкиннерни болгаш четпестерни ханы аналиттээр. Оон экономиканы эргелеп башкарарын эде тургузарынга, социал айтырыгларны шиитпирлээринге, бот-орулга-чарылганы, бригада, өг-бүле керээнин нептередиринге, корум-чурумну, ӊүш ажылдың сагыыла-чурумун быжыглаарынга, организастыг чоруукту эжижидиринге хууда салымышкының, ында четпестерни илередип турар.

Соолгу чылдарда Өвүр районга он сес коммунист-удуртукчунуң отчёдун дыңнап, партийжи характеристикаларын бадылаан. «Торгалыг» совхозтуң директору А. С. Куларның отчёдун партия хуралынга дыңнаашаа, оон ажылының стилинде, сагыыла-чурумунда чамдык четпестер барын коммунистер шүгүмчүлээш, оны эдип алган. Үениң негелделеринге дүүштүр ажылын эде тургузарын негээн. Коммунист оон шын түңнелди үндүрүп, ажылды эжижидип эгелээн. Оон түңнелинде эртаең чылын ажыл-агый планныг онаалдаларын күүсеткен, орулгалыг ажылдаан, социал айтырыгларны шиитпирлээриниң хемчегларин ап турар. Шак мындыг чижектерни өске-даа бүдүрүлгелердем, совхозтардан көрүп болур.

Коммунистерниң отчёттарын дыңнаарын соолгу үеде алыш идепкейжидип, шынарын экижиткен болза-даа, бо чүгула херекте четпестер ам-даа барын эде тургустунуушкунну канчаар удуртуп турарының дугайында айтырыгларны чугаалаткан пленумнарга, коммунистерниң хуралдарынга демдеглээн. Дыка хөй коммунист-удуртукчуларның отчёттарын бүдүрүлгелерде, совхозтарда партия эге организациялары хуралдарынга дыңнаашаш, оларның ажыл-чорудулгазында четпестерни шыңгыы шүгүмчүлээш, ол четпестерни эдериниң хемчегларин, хуусааларын айыткан доктаалдарны хүлээп алган. Ынчалза-даа оларның дээштин чавыс болганындан, удуртукчуларның күүседикчи сагыыла-чурумунуң кошкаакдан, партия организацияларының хүлээп алган шиитпирлериниң күүселдезинче, хыналдазынче доктаамал сагыш салбайн келгенинден отчёдун берген чамдык коммунистер айыткан четпестерни чайладыр дээш чаа ёзу-биле инициативалыг ажылдавайн, ажылының эргиштиден адырлып шыдавайн турар. Оон уржуу-биле республикада доктаамал планныг онаалдаларын күүсетпес бүдүрүлгелер, совхозтар бары хөйге билдингир болгай. Ылангыя малдың баш саны өспейн, продуктуду бедиивейн келген. Районнарның агроүлетпүр каттыжышкыннарының чөвүлелдериниң даргаларының, совхозтар директорларының болгаш оларның специалистериниң отчёттарын партия хуралдарынга чаңгыс удаа эвес дыңнаан, четпестерни эдеринiң талазы-биле удаа-дараа доктаалдарны хүлээп ап турар, а оларның күүселдезинче сагыш салымышкын четпес, күүседикчилерден негелде кошкак болуп арткан. Оон уламыдан эрткен чылын 21 совхоз сүт, 15 ажыл-агый дүк садарының планын күүсетпээн. «Октябрь 30 чылы», «Өөк», «Кызыгаар», «Морен», «Шажбалыг» совхозтар бүгү коргүзүглерин күүседип шыдаваан. Чурт үлетпүрүнүң будүрүлгелери, алгы заводу, «Тудуг келектер» комбинады бээр продукциязының планын үргүлчү үзүп келген. Республиканың чурттарлага тудуунуң амыдырал хандырылганың ажыл-ишчылерниң ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарының айтырыглары четпес шиитпирлеттиниш турар. Партия райкомнарының, хоорломунуң партия эге организацияларының сан-медээлериниден алырга, дыка хөй коммунистер отчёттарын берген. Чөөн-Хемчиктиң партия организациялары соолгу үеде 57 коммунистиң отчёдун дыңнаан, бир эвес олар хуралдарының шиитпирлерин күүседир дээп эки ажылдаан чүве болза, четпестер эвээжээр ийик, а херек кырында район эртken чылын күргүнеге эът, дүк садарының планын күүсетпээн.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумуу шиитпирлел амыдыралын демократчыдып, экономиктиг үндезин реформаны боттандырып турар үеде партияның кадр политиказын сайгарыңгайжыдарын аймтаан болгай, ол болза эде тургустунуушкунуңуң чаа үе-чадазында бирги эвилчегде, коммунистерден негелделин күүдетелдиргенин, харысаалганы улгаттырганы-дыр. Ындыг болганда партия организациялары оны боттандырар дээш ажылдаар херек.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга төлептиг ужуражыры-биле «үш-ажылчы коллективтер, ажылчылар бедиткен үлээлгелерин алган, оларның күүселдезинче канчаар организастап, күүседип турарының дугайында коммунистерниң отчёттарын дыңнаары ам чүгүла болуп турар.

ХОЙЖУ ВАСИЛИЙ ЯНЧАТ

«Тинилелге» совхозта Василий Юлонович Янчаттың ады сураглыг. Бедик дүжүттү өстүрериниң мастери Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры деп бедик аттыг. Кат чыл мурнунда ол бодунуң кадының айы-биле хой-жулап эгелээн. Чаа мергежилге база-ла мергежилдиин көргүзүп, эки түңнелдерни чедип ап, мурнакчы хойжуларның бирээзи болуп санадып турар. Бо хүнде оон коданында 400 ажыг хою оолдап турар, хураганнары оңча.

ЧУРУКТА: В. О. Янчат.

Сөзүн болгаш фотозу Владимир КАЗЫРЫКПАЙНЫҢ.

БЕДИТКЕН ХҮЛЭЭЛГЕ

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязын тодептиг ажылчыннар-биле үш-ажылчы коллективтер бедиткен социалистиг хүлээлгелерни ап турар. Кызылдың № 3 автобудурүлгезиниң коллективи бот-тарының бар аргаларын санап көргеш, социалистиг хүлээлгелерин эде көргеп.

Оларның социалистиг хүлээлгелеринде мындыг одурүлар бижиттингем:

— Бо чылдың алды айларында чүк соөртүр планны июнь 28-те күүседир;

— пландан ажыр 10 муң тонна чүктү соөртүр;

— 10 муң рубльдиң орулгазын болгаш 5 муң рубльдиң арыг орулгазын немей алыр.

Беш чылдың үш чылының планныг онаалдаларын он чылаачы күүседирин хүлээлгелерин эде көргеп.

Оларның арасында будурүлгениң мурнакчы чолаачылары, коммунист Михаил Васильевич Клименко, Николай Перелыгин, Николай Березин болгаш өскелер-даа бар.

Дадар-оол ОЮН.

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНДА

Февраль 26-да РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң ажылчылыг хуралы болуп арткан.

Россия Федерациязының ажылчы чону, бүгү совет кижилер-биле бир демей, СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин болгаш СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачевтуң аңаа чугаазын ханы чүүлдүгүмүүшкүн-биле хүлээп алган деп хуралга демдеглээн. СЭКП ТК-ның Пленумунуң шиитпирлеринде болгаш М. С. Горбачевтуң чугаазында программалыг чүүлдерниде амгы үе-чадазында партияның болгаш чонуң күженишкиниериниң кол үгламышкынары тодаргайлаттынган, совет нийтилелди чаартырының идеологиязының, социализмниң демократтыг принциптерин боттандырарынга улус депутаттарының Советтериниң ролюн айыткан.

Чонуң бот-башкарылгалыг хөй-нийти органнарын күүрүне болгаш нийтилел амыдыралының айтырыгларын шиитпирлээрине киништирер талазы-биле Иваново областың улус депутаттарының Советтериниң ажылын Президиумга чугаалажып көрген. Облүүском даргазы В. Н. Тихомиров илеткел кылган. Бот-башкарылгалыг хөй-нийти организацияларын эде тургустунуушкунуң чорудулгаларынга калбаа-биле киништирерин областың Советтериниң хандырбааның, оларны удуртуруунуң стилин оожум чаартып турарын демдеглээн. Хамаатылар-ның чурттап турар черинiң айы-биле ажылды чорударда, Советтер оларга кошкак дээнып, оларның инициативазын болгаш ажыл-херектi чоруун бедитпейн турар. Четпес кижизидилгелиг элээдилериниң, нарын бай-далдыг өг-бүлелериниң алгоголизмге удур хойлуунуң хажыдын турар кижилерниң кичээнгейдеи дашкаар артып каап турары ховар эвес.

Демдеглеттинген четпестерни чайладырын, бот-башкарылгалыг хөй-нийти органнарын удуртуг талазы-биле ажылдың деңнелин бедидерин, күүженiң болгаш хөй-нийтиниң ажыл-херектерин эрткелеп башкарарынга хөй-нийти организацияларын калбаа-биле киништирерни Иваново областың улус депутаттарының Советтерине РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиуму даазнаан.

Нийтилелге ажыктыг ажыл-чорудулгага хамаатыларны киништирер талазы-биле совет органнарның ажылының практиказын хамык-биле аналиттеп көөрүн, бодуунуң ажылынга демократтыг үндезинниерни уламна хамыладырыкче улганган дээштиг хемчегларни алырын, хөй-нийти организацияларының бот-тускайлаң чоруун болгаш харысаалгазын доктаамал бедидерин, кижилерниң амыдырал байдалдарын экижидери-биле холбашкан сорулгаларны шиитпирлээрде, оларның күженишкиннерин сырый холбаштырарын автономнуг республикаларның Дээди Советтериниң Президиумнарынга, Министрлер Чөвүлелдеринге, улус депутаттарының край, область, Москва болгаш Ленинград үезлерай Советтеринге, оларның күүсеткүч комитеттеринге сүмелээн.

Хөй-нийтиниң бот-башкарылгазын хогжүдеринiң, ажыктыг хөй-нийтиниң идепкейлиг ажыл-чорудулгаларынга чонну чурттап турар черинiң аайы-биле киириштирерiниң дүрүлгазын база айтырыгларын калбаа-биле чырыдарын «Совет Россия» солунуунуң редакциязынга, черчерде солуннарның радионуң болгаш телеидениениң редакцияларынга сүмелээн.

Арагалаар чорукту ногуу үеринче утпаан хөойлуну күүседир талазы-биле РСФСР-ниң улус депутаттарының Советтериниң ажылының дугайында айтырыгны РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиуму чугаалажып көрген. Арагалаар чорукка болгаш алкоголизмге удур демиселди Россия Федерациязының улус депутаттарының Советтери соолгу үеде кошкатканын, ол демисел комплекс харатерлиг болгаш чогуур системалыг үргүлчү чоруттунган турарын хандырбааның демдеглээн. Араганы боттары кылыр чорукту илередир база уштаар, ол айтырыгны шиитпирлээринге калбаа хөй-нийтини киништирер талазы-биле дээштиг хемчегларни республикада албайн турар.

Арагалаар болгаш арагазы боттары кылыр чорукту сый шавар талазы-биле ажылдың байдалын хандыр болгаш бүгү талалыг амалинтел көөрүн, таарымча чок ол болуушкунларга удур демиселди күштелдиринче утпаан шиитпирлиг хемчегларни алырын, ол айтырыгны эчизиниге чедир бүгү талалыг шиитпирлээрин хандырарын автономнуг республикаларның Дээди Советтериниң Президиумнарынга болгаш Министрлер Чөвүлелдеринге, улус депутаттарының край болгаш область Советтеринге сүмелээн.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хүлээп алышкын черинге хамаатыларның киирген дилегларинiң дугайында «Хамаатыларның саналдарын, билдиришкиниерин болгаш хомудалдарын чугаалажып көөр талазы-биле Владимир хоорайның улус депутаттарының Советтериниң ажылының дугайында» РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң 1986 чылдың апрель 16-да доктаалын күүседип турарының дугайында айтырыгларны Президиум чугаалажып көрген. Бо айтырыглар талазы-биле чогуур доктаалдарны хүлээп алган.

Республиканың күүрүне амыдыралының өске-даа чамдык айтырыгларын Президиумунуң хүралынга база чугаалажып көрген.

(СЭТА).

ПЛАНДАН АЖЫР АЛГАН

Бо чылдың эгезинден бистиң республиканың улус ажыл-агый адырларының будүрүлгелерин, бригадаларын, участокторун, цехтерин партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур социалистиг чарышты калбартып, бедиткен социалистиг хүлээлгелерин ап турар. Бөгүн Чурт үлетпүрү Чурттаалга-коммунал ажыл-агый болгаш Чонуң амыдырал хандырылга министерстволарының чамдык коллективтериниң хүлээлгелери-биле танышаалыңар.

Москваның мурнакчы будүрүлгелериниң партия конференциязын төлептиг уткуур дээш эгелээшкини-биле Чурт үлетпүр министерствозунуң чонуң сүй-белек будүрер цегиниң коллективи танышкан болгаш ону деткээн. Оон ишчилери боттарының бар аргаларын санап көргеш, бо беш чылдың баштайгы үш чылының планныг онаалдаларын кол көргүзүглер талазы-биле конференцияның ажыттынар хүнүнге, 1988 чылдың июнь 28-ке чедир күүседирин хүлээнген. Сүй-белек будүрүкчүлери ол үеге чедир 1 млн. 780 муң рубльдиң бараанныг продукциязын будүрер болгаш сайгарар сорулганы салган ол дээрге үш чылдың планы-дыр.

Чонуң амыдырал хандырылга министерствозунуң «Рембыттехника» будүрүлгезинде соодукчулар септээр А. И. Бадреднов удуртkан бригада бо чылдың июнь 10-га чедир чартык чылдың планныг онаалдазын күүсетпишаан, планнаан ажыр 3 муң рубльдиң ачы-дузазын чонга чедирерин хүлээнген. Ол ышкаш күш-ажылдың будүрүкчүлүүн 2 хуу өстүрерин, электри энергиязын, септелге материалдарын 500 рубльге кемнээрин, бир чаартыкты саналды киирерин база хүлээнген.

«Тыва коммунизмге» колхозунга утkуштур электри болгаш чылыг энергиязын сайгарарының чартык чыл планын күүседирин, планнаттыганынган 4 муң квт.-шак электри энергиязын камнаарын, чурттаачы чонга 3 муң рубльдиң ачы-дузазын планнаан ажыр чедирерин, иштинги курлавырларны мөөнгел тургаш, күш-ажылдың будүрүкчүлүүн 2 хуу бедидерин хүлээнген.

«Тувашвейбыт» будүрүлге каттыжышкынының Кызылда «Берёзка» ательеезиниң коллективи дииги хуралга үш чылдың планын ёзугаар 113 муң рубльге ачы-дуза чедирер дээш даалгазын июнь 20-ге чедир бүрүн күүседирип, ачы-дуза чедирилгезиниң шынарын 3 хуу бедидерин, 4 кижиниң холушкак мергежилге оөредирин хүлээнген.

Бо будүрүлгелериниң чаа-гай эгелээшкинин тус-тус министерстволар болгаш ведомстволар, чурт үлетпүрүнүң болгаш коммунал-амыдырал хандырылга будүрүлгелериниң ажылдакчыларының профэвилел обкому деткээн. Үк коллективтериниң ишчилерi соглаан соңгуже ээ болур дээрзинге бүзүрер турар.

Александр БАКУЛИН,
чурт үлетпүрүнүң болгаш коммунал-амыдырал хандырылга будүрүлгелериниң ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң даргазы.

НЕМЕЙ 30 МУҢ ТОННАНЫ

СЭКП-ниң XXVII съездиниң база партия Төп Комитединиң оон соонда болгулаан Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга боттандырбышаан, күш-ажылчы коллективтер эртелеп башкарылганың чаа методтарын болгаш хевирлерин шиңгээдип албышаан, ажылагыйны эргелеп башкарарының чаа байдалдарында боттарының мурнунда салдынган сорулгаларны чедиишкиниг шиитпирлээр дээш кызымак ажылдап турар. Он ийиги беш чылдың үшкү чылы база партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязы болуур бо 1988 чылда күш-ажылчы коллективтер бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алгылаан.

«Тыва автотранс» будүрүлге каттыжышкынының коллективтери чүк соөртүлгезин болгаш пассажирлер аргыштырылгазын организастаарын сайгыраңгайжыдып, камналга чурумун шыңгыыратып, долу бот-орулга-чарылганы болгаш бот-акшалаңышкынны нептередип, күш-ажылдың сагыыла-чурумун быжыглап турган, планныг онаалдаларны күүседир талазы-биле социалистиг хүлээлгелерни алган.

Каттыжышкынының Кызылда кожуп чоруур механизастаттынган колонназының ийи бригадазы он ийиги беш чылдың үш чылының КМК-ның иштинги коллективи 2,5 чылдың планнарын, Минусинск АТБ-зиниң коллективи Шагаан-Арыг АТБ-зиниң чолаачылар бригадаларының чүк соөртүлгезиниң хемчээлиниң, Тываның автосептелге заводунуң коллективи барааның продукциязын, чонуң үүгүн даажылаар талазы-биле конторанның ажылчылары чонга ачы-дуза чедирериниң саарылга хемчээлиниң талазы-биле бирги чартык чылдың планныг онаалдаларын СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының чүк соөртүр автомобильдеринин — 0,61, автобустарының — 0,72, таксилериниң — 0,78, кожуглар ажыглаарын — 0,65 кылдыр бедидерин чедип алыр. Контейнерлер-биле чүк соөртүп чедирериниң хемчээлин 2 хуу, хаптап каап чүктернин — 6,7 хуу, кожуглуг машиналар-биле чүк чедирериниң хемчээлин 5 хуу улгаттырар.

Шимчээр составты ажыглаарын экижиткениниң, пассажирлер аргыштырылгазын организастаарын сайгыраңгайжыткаының күсели-биле чонуң хереглелин бүрүн хандырарын чедип алыр. Чонну эки хандырар дээш социалистиг чарышты улам калбартыр.

Автосептелге заводунга дөрт чаа технологтуг дериглерни нептередип, ам бар будүрүлге шөлдерин ажыглаарын экижидип, будүрүп турар продукциязың шынарын бедиткеш, материалдыг болгаш энергетика курлавырларын камналгалыг ажыглап тургаш, 13 муң рубльдиң продукциязын планнаан ажыр будүрүп үндүрер. Чонга амыдырал ачы-дузазын чедирер чыл планын 13,6 муң рубльге, оон иштинде чонуң чүүгүн даажылаарын 12 муң рубльге ажыр күүседир.

Тудуг-монтаж ажылдарының чыл планын декабрь 25-те күүседир. Шагаан-Арыг хоорайга дөрт чүрээлга бажыңнын. Кызылга хоорайлар аразынга контейнерлиг чүк соөртүр конторанын, № 1 автобудурулгениг дуваалал ажыл-агыйынга 50 баш хаван кирер кажаанны, Минусинск хоорайга 100 орунгуг иинти чурттарлага бажыңны, № 3 автобудурулгеге 10 квартиралыг чурттарлага бажыңын, Шагаан-Арыг хоорайга 200 автомашина кирер автобудурулге базазын тудуп, ажылдарга киирер.

Чыл дургузунда 250 чолаачының септелгеге ажылдаар 120 ажылчынны белеткээр болгаш 50 ажылчынны, 27 специалистерни болгаш албан-хаакчыларын мергежилин бедидер.

Аъш-чем программазын чедиишкиниг боттандырар сорулга-биле каттыжышкының дузалал ажыл-агыйындан 6 тонна эът продуктуларын алыр болгаш 3 тонна ногаа аймаан остүрер. 1988 чылдың дүжүт ажаалдазының үезинде кодээ ажыл-агый продуктуларын кыска хуусаада чидириг чок соөртүрүн чедип алыр. Ажылдап турар кижи бүрүзү социал-культура-амыдырал тудугларынга дөрттен эвээш эвес хүн ажылдаар.

Республиканың транспортулары социалистиг хүлээлгелеринге немелде чүүлдү кирер бижээн. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының ажыттынар хүнүнге чедир 30 муң тонна чүктү планга немей соөртүрүн олар шиитпирлээн. Ажыл-агыйны башкарарының тва байдалдарынче пиличээнивис хүлээлгелеривисти эдеөрүнче бистерни албадаткан деп, транспортулар чугаалап турар.

Мачай-оол ОЮН.

АЖЫК КОСМОСТА

Ужудушкун башкарар Төп, февраль 28. (СЭТА). Башкарылгалыг «Мир» комплектинг ужудушкунунуң программазын ёзугаар Владимир Титов биле Муса Манаров ажык космосче үнгеш, хүн батареязының шенеер секциязын быжыглаан. Москваныы-биле 12 шак 30 минута турда олар дериг-херекселдерин үндүрүп алгаш, үшкү хүн батареязынга оңу улаан. Үк батареяны эртken чылдың июнь айда Юрий Романенко биле Александр Лавейкин тургускан турган.

Ол батареяның чаа секциязын эки шынарлыг материалдан кылган, оон ажылының коэффициентизиниң ажыктыг өскелерден бедик. Космонавтылар комплектиг даштыкы кезээн хынап, чаа приборларны тургускан болгаш үр ажылдаан эрги материалдарның чамдык хевирлерин ап алганнар. Олар ажык космоска 4 шак 25 минута дургузунда ажылдаанар.

Космонавтыларның калмының байдалы эки.

ДЕЛЕГЕЙ ДЕҢНЕЛИНДЕ

Львовтуң «Электрон» төп каттыжышкыны биле Варшаваның телевизор заводу дөртkү салгалдың телевизорларын шенеп көөрүн дооскан. Шенелде доозулган соонда ийи тала комплектация детальдарын бот-боттарынга бээр дугайында кады ажылдажылганың керээнинге ат салган.

Од ажылды ССРЭ биле ПУР-нуң аразында 1985 — 1990 чылларда телевизор будүрериниң талазы-биле эртем-техниктиг кады ажылдажылгага көрдүнген программа ёзугаар боттандырган. Чаа телевизор шынарының талазы-биле делегей стандартынга дүгжүп турар.

Львовтуң «Электрон» дээр телевизорларын ГФР, Бельгия, Голландия, Франция салдып ап турар.

(СЭТА).

Кызылчыларның кичээнгейинге

1988 чылдың март 4-те 8 шакта 13 шакка чедир улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүскомунуң даргазының орлакчызы Надежда Лаврентьевна Верхотурова-биле школалар болгаш школа калыы четпээнниң албан черлеринiң ажылының айтырыгларының талазы-биле телефон дамчыштыр дөрт чугаалажып болур. 2-34-51 дугаарлыг телефон дамчыштыр харыяжыр.

* * *

Арагалаашкын-биле демисел айтырыгларыңга хамаарышкан Кызыл хоорайның төп районунуң хамаатыларының чыыжы «Найырал» кинотеатрынга март 2-де 17.00 шакта болурун хооркүүском дыңнадып тур.

Улусчу контроль

1988ч. февраль. № 2 (165)

Улусчу контроль комитеттеринде

БАЙ-ХААК

Көдээ ажыл-агайда хөйүбиле ажыглаттынып турар алектри шимчедикчилерлиг түргүзугларның, оларны ажыялдыр аппараттарның база фермаларда янзы-бүрү механизмнериң техниктиг ажаалдазын боттандырарыбиле тускай тургустунган «Тыва агроүлетпүрэнерго» бүдүрүлге каттыжышкынының чамдык районнарда бүдүрүлелери оларга даандырган ажыл-херекти чогуүп, чедир организастап шыдавайн, совхозтарның ажылхерекчи дузалакчылары болур соруглазын чедип чадап туруп берген.

Ындыг байдалдың тодаргай чижээн Бай-Хаакта ажыл-агыйлар аразының «Агроүлетпүрэнерго» бүдүрүлгезинге чоруткан хыналданың түннелдери көргускен. Ол бүдүрүлге Таңды районнуң беш совхозтарыбиле кереэлиг ажылдап турган. эрткен чылын 4 совхозка кереэлерин чедир күүседип бербээн. С. К. Тока аттыг, ССРЭ-ниң 50 чыл, «Коммунизмниң херели», «Россия» совхозтарга нинтизи-биле 38 муң рубль өртектиг ачы-дузаа чедирер тургаш, чүгле 21,6 муң рубль өртектиг ажылдарны кылып күүсеткен. Кол чылдагааннар чүл дээрге, техниктиг ажаалданың графиктериниң сагыттынмазы, ажылчыннарның кол үүлээлгезинден өскээр чардыгары, үргүлүү солчуру база дугурушкан талааларның бот-боттарынга контроль чогу болуп турар. Чижээлээрге, инек саар тургузугларның болгаш аппараттарның ажаалдазын кылыр звено чүгле ийи кижиден тургустунган, ажылынга четтикпейн, кылза чогуур операцияларны долу эвес күүседир. Совхозтуң электри четкизинден хандыртынып турар 6 организацияның ийизинде, чурттакчы, бажыңнарының 77-зинде санакчылар тургустунмаан. Солчур суурда электри удазының санакчылардан дашкаар, кажаахораа, сарайларже бүдүү улап алгаш, чырык ажытлаар хамаатылар хөй илерээн. Одаргa хамаарыштыр чогуур хемчегларни совхозтуң удуртукчуларын акша-хөреңгилерни сан-хөө чурумун каржызы-биле үреп, кайы хамаанчокка чарыгдап турганың дугайында айтырыгны чугаалажып көрген.

Республиканың Сан-хөө болгаш Чырыдыышкын министерстволарының талазындан документалдыг хыналдаларны кылып чоруткаңының түннелинде районнуң улус өредилге киллизин (эргелекчизи С. Х. Ондар) штаттан дашкаар ажылдакчыларны тудкаш, дыка хөй шын эвес төлевирлерни чорудуп турганың түннелинде күрүнеге когаралды чедирген.

Мындыг янзылыг сан-хөө чуруму үрээр чоруктар чаңгыс бо удаада эвес, моон мурнунда чылдарда удаа-дараа боон турганын улус депутаттарының Кызыл район Совединиң күүсекки комитединиң 1986 чылдың март 19-та хүлээп алган шинтпиринде тодаргайлап айыткан болгаш бухгалтер учёдун үндезинин-биле эжикидер дугайында улус өредилге киллизинге дээскан турбуже, ол шинтпир херек кырында күүсетинмейн, анаа-ла саазын кырында арткан.

Районнуң улус өредилге киллизинде бухгалтер учёду багай тургустунганын 1987 чылдың июнь айда Сан-хөө министерствозунуң чоруткан хыналдазы катап шыңгыы демдеглээн турбуже, бухгалтер учёдун эжикидер талазыбиле кандыг-даа хемчег албаанының түннелинде ол бодүнге чедир багай боон артпышаан болгаш социалистиг ончүүхөреңгини карак огу дег камгалаарының негеледелинге дүүшпейн турар. Ооң түннелинде 1986 чылда канцеляр болгаш ажыл-агый чырыгдалдарынга 27,4 муң рубльди, дериг-херекселдер садып алырынга 19 муң рубльди, шалыңга 34,6 муң рубльди, а 1987 чылдың 10 айларында шалың төлевиринге 50,3 муң рубльди ажыр чарыгдаан.

Удуртукчуның бадылаваан актыларын үзугаар 6,7 муң рубльдиң өртектиг чүүлдерин үндүр бижээн. Специалистериниң тускай хынадда, чөпшээрели чокка радио аппараттарын, музыка херекселдерин үндүр бижип турган.

Кара-Хаак ортумак школазы 1987 чылдың июль айда ийи хаванны Кызыл райпозунга дужаваан турбуже, ооң өртээн декабрь 25-ке чедир шилчитпээн. Шамбалыг ортумак школаның ажыл-агый эргелекчизи С. Д. Монгуш 1987 чылдың июнь айда дужаазаан ийи хаванның өртээн бодунга шингээдип алган. Черби школа-интернадының директору М. П. Золотухин школага 10 хевис, 10 метр хевис чадыгларын алган турбуже, ол өртектиг чүүлдерни кинр дандылавайн турганы хынададан илерээн.

Школаларда өре-самчыгдалдарны төлеттирер талазыбиле хемчеглер алдынмайн турар. 1987 чылдың ноябрь 1-ге чедир 9 кижиниң кыңында нинтизи-биле 7,8 муң рубль түңнүг самчыгдалдар бар. Штаттан дашкаар 3 кижини туткаш, оларга ажыл төлевирининге 3,3 муң рубльди артыкка чарыгдаан.

Район эмнелгезинде байдал база дээредевес. 1987 чылдың ноябрь, декабрь айларында чоруткан документалдыг хынададан районнуң кижи эмнелгезинде сан-хөө чурумун каржызы-биле үреп чылдарның иштинде үреп турганы илерээн. Ооң түннелинде ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелининиң 1981 чылдың декабрь 4-те «Профессия талазы-биле дакпырлап ажылдаары болгаш ооң чурумунуң дугайында» доктаалын, ССРЭ-ниң кадык камгалал министриниң 1986 чылдың ноябрь 10-да дужаалын удуртулга болдурбайн, ону каржызы-биле доктаамал хажыдып келген. Ооң түннелинде поликлиниканың чолаачыларынга санитаркалар хүлээлгезин «дакпырлап ажылдап турганы дээш» төлеп турган, а херек кырында олар санитарка хүлээлгезин күүсетпээн-даа. Дакпырлаан дээш күрүне карманындан 7098 рубльди алганнар.

Ооң иштинде 1986 чылда 3235 рубльди, 1987 чылда 3863 рубльди ыракта ажыр чарып, чоннуң кадмын камгалаарынга үндүрген акша-хөреңгинин боттарының туразы-биле чарыгдап, сан-хөө чурумун каржызы-биле үрээн. Бо акша-хөреңгини мынчаар ажыр чарып турда, райкүүскомнуң сан-хөө киллизи, иштики херектер киллизи та чүнү көрүп турган чүве? Мынча хөй акша-хөреңгини 2-3 чыл иштинде кол эмчи А. Н. Зайпевтиң кандыг-даа үндезин чок, хоозун дужаалынга үндезинлеп алган төлеп турган болган. Сан-хөө бо хире будулчак болганда, район эмнелгезининң акша-хөреңги чарып турган документилерни чидип турар апарган. Чижээлээрге, 1986 чылдың апрель айның сан-хөө документилеринис чок чиде бергени ревизия үезинде илерээн.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелининиң 1973 чылдың август 6-да доктаалы-биле бадылаан касса операцияларын чорударының дугайында саавырны район эмнелгези каржызы-биле үреп турган. Санажылга төлевир ведомостарынга Спирина, Кайзай, Хертек, Яровиков, Карпова, Петров оларның адын салдырып албайн 296 рубльди ана-а-ла касса дептеринге чарыгдап кылдыр үндүр бижип каан болган.

Ооң ашкыда, ажыл төлевириниң талазы-биле кижилерден тыртып алган акша-хөреңгилерниң үчёду багай тургустунган. Ооң түннелинде бараанналарны чээли-биле садып алганы дээш 2549 рубльди ажылдап турар кижилериниң шалыңдан тыртып албайн садыг организацияларынче шилчидип турган. Нинтизи-биле күрүнеге 28,2 муң рубль түңнүг когаралды чедирген, ооң иштинде 18,9 муң рубльди пенсия болгаш пособиеге, 6 муң рубльди штаттан дашкаар артык кижилер тударынга, 3,3 муң рубльди ажыр чарыгдаан.

Районнуң улусчу контроль комитеди үстүнде алаан удуртукчуларның сан-хөө чурумун каржызы-биле үреп турганын чугаалажып көргеш, улус өредилгезиниң киллизиниң эргелекчизи С. Х. Ондарны шынгыы доңгуткан, кол эмчи А. Н. Зайцевке чедирген когаралдарның чамдык кезиин төледир сорулгабиле бир айның ажыл төлевирин тыртарын шинтпирлээн болгаш сан-хөө байдалдарын кыска хүүсаада эжикидип, эде тургузарын удуртукчуларга шыңгыы дааскан.

Александр КӨШКЕНДИЙ,
Кызыл районнуң улусчу контроль комитединиң штаттан дашкаар инспектору.

Чөөн Хемчик районда улусчу контроль комитединиң, «Шынның» каттышкан рейдизи

БАРГАШ КАТАП КӨӨРГЕ...

● Саанчыларның күш-ажылынын байдалдарын экижидери, фермаларга амыдырал хандырылганың, хеп солуп кеттинериниң өрээлдерин, душтанып черлерни ажыглалга кирерни РАУК-түн, совхозтарның, ында инженер-техниктиг хандырылганың ажылдакчыларының дорт хүлээлгези.

● Хол-биле кылыр кадыг ажылдардан, өдекти, мал чемин сөөртүрүнден, бидоннуг сүттүг чүүктээринден херээжен холдарны чайладыры-биле сүт-бараан фермаларынга долу механизастаашкынны чорудар, бирги ээлчегде, биче механизацияны, аът тергезин, оода чадаарда, чадаг-шанактарны ажыглаар.

Бүдүн бир хүнүң дургузунда бүгү фермаларга чедип, ында күш-ажылдың байдалы-биле танышып четтингиптивис. Декабрь, январь айларга дең-ээрге, хүн дурту узаан, көдээ ажыл-агыйның ишчилеринге таарымчалыг талааларын февраль коргүзе берген. Улуг соок чок боорга, малдың бир кезиин ажык шөлче дашкаар үндүрүпкен. Хүндүскү чемгерилгени инек-чилер ында чорудуп турар.

Ийи чыл бурунгаар, 1986 чылдың февраль 21-де, Чөөн-Хемчик районда совхозтарның сүт-бараан фермаларында бүдүрүлге чорудулгаларын механизастаанының, күш-ажылдың нормалаашкынының болгаш камгалалының байдалдарының дугайында айтырыгны республиканың Улусчу контроль комитединиң хуралынга чугаалажып көрген. Хол-биле кылыр кадыг ажылдарны долу механизастаашкынче книрбээнин, ажылдаар черлериң байдалдарын таарымчалыг кылдыр тургуспайн турары ынчан чиңгир шүгүмчүлелге таваржып, Садыг, медицина, культура амыдырал хандырылгазы үзүктелиишкинге таваржып турган. Бир кезек үе эрткенде республиканың Улусчу контроль комитеди чугаалажып көрген айтырыг талазыбиле хүлээп алган доктаалдың күүселдезин база хынап көрген.

Сүт-бараан фермаларында аар күш-ажылды механизаставарынга херек машиналарның дериглериң чагыгларын кирген, «Искра», «Большевик» совхозтарның инек кажааларын эде кылырының төлевилел-смета документилерин кылган. Ийи авточудурукчүнү, мал чемнери үлээр ийи машинаны «Чыраа-Бажы» совхозка үндүрүп берген. Чамдык ажыл-агыйларның сүт-бараан фермаларында уруглар садтарын ажыглалга киирген. Садыг, буфет ажыглалынга хереглээр бажыннарны туткан, аъш-чем бараанларын ында садып эгелээн.

Саанчыларның, инек кадарчыларының, бызаа ажаакчыларының күш-ажылын чинигедир талазы-биле хемчегларни чорудуп турары ам-даа ооңум темпилиг болуп турарын көрдүвүс.

Техниктиг хандырылганы доктаамал хайгааралга алыр специалистерин, массалыг мергежилдиг ажылчыннарын совхозтарда белеткеп, өөредип база бижыглап турары четпес. Совхозтарның кол инженерлери үргүлүү солчуп турар. Доктаамал ажылдап турар инженер-техниктиг ажылдакчылар ховар. Инженер-техниктиг албаның харысалгалыг ажылдакчыларының ортузунда партийжи өзек колдуунда чок боол турар. СЭКП райкомунуң көдээ ажыл-агый киздизинниң эргелекчизи Ч. Х. Чүлдүмнүң чугаалап турары-биле алырга, партия кежигүнү инженер кижи совхозтарда ховар. Негелдени күштелдире бээрге, тускай эртемниглер ажылын каапкаш, өскээр чоруй баар таварылгалар бар. Оларның орнунга ажылдаар белеп специалист кайын тыптыр ийик. Ынчангаш инженер-техниктиг хандырылганың ёзулут эзэм тывылбайн турар.

Ооң уламындан дараазында четпестер чылдан чылче «кожуп» турар. «Чыраа-Бажы» совхозтуң Дөң-Терек сүт-бараан фермазын ап көрээлп. Инек кажаазында бүдүрүлге чорудулгаларының чамдык кезектерин механизастаан-даа болза, ында амырал хандырылга, саанчыларның хевин солуттунуп кедер, ол хепти күргадыр өрээлдерни ажыглавайн турар. Оларның чамдыызының эжиктерин дүй шаап каан, ажыктарын доң хыраа туда берген. Кочегарка бо черлериң мырыңай чанында. Ооң чылын ажыглаар дээр болза, он беш-чээрби метр хире хемчээлге чылыг шүгүмүн чорудар. Ону кылып алырынга хөй чарыгдал-даа кайын үнер.

Сава чуур ужурлуг шөл база хаагдыг. Ынчангаш кочалдар, бидоннар, өске-даа саваны чуур изиг болгаш сооң суглуг өрээлдиң таарымча чогу ваажок. Ынчанмайн канчаар, чуурунга ону белеткеп кылган эвес. Ынчангаш чуулдага ажыглатынган 0.5 тонна сугну кочал-биле хүнүүп-не дашкаар үндүр төгер. Бо ферманың осеменатору Римма Монгуштуң ажылдаар черинин соогу даштың-биле домей.

Саар инектер турар чер харын чылыг. Ооң батареяларында, хоолайларында индиктерни, халаттарны кургадып турар.

Доң-Терек сүт-бараан фермазында хамык чүүктү колдуунда хол-биле чүдүрер, дүжүрер. Бригадир Попов Монгуштуң чугаалап турары-биле алырга, фермада быжыглатынган «Беларусьтүң» кормораздатчик соөртүр белдири ажылдавас, чогум кормораздатчиктиң боду — Чыргакыда. Ажытлаар ужурлуг өрээлдерни, механизмнерни, дериглегерни эдип алырының кылырының дугайында ол чүнү-даа ыыттавады. Өске улустарның маңаа чедип келгеш, кылып бээрин маңап турар янзы бар.

Кайы-даа фермаларда бар чүнар-бажыңнарның, душталыр черлериң, сушилкаларының ажыглалы долу эвес. Чай кадында изиг шай ижип алыр, чынныр, сандайга оруп, бичии дыштанып ярга эвээш болуп турар. Чүге дээрге күш-ажылдың байдалдарын экижидиринче кичээнгейни бригадирлер, профболуктер өөренип калган эрги чанчылы-биле кичээнгей салбайн турар.

«Большевик» совхозтуң сүт-бараан фермазында иштин чап-чаа механизастаан бир кажаага кирдивис. Чаданнадан көрээ бүтүлээр келген монтажниктер бригадазы (бригадири Часыт-оол Лаа) 1.5 ай үениң дургузунда ол кажааны механизастап тургускан.

— Монтаж ажылдарын кылып чорударынга 6 муң рубльди үндүрген — деп, бригадир чугаалады.

Ынчалза-даа, чедир дутуржуп албаанындан, кажаа иштинде трактор эртер черни олар дуй монтажтап каан, оон чүгле аът тергези эртер кылып каан. Бүдүн улут системаны кышкы үеде катап эдер арга кайын турар ийик. Ону чүгле чайгы үеде катап эдер. Чаа чүүлдү ыяк кылдыр, автотранспорт-биле база эртер кылдыр чаңгыс аай кылып алган болза эки турган.

Биче механизация чогундан чүүктээр, хол-биле сөөртүр кадыг ажыл кайы-даа фермада бар болду. «Хөндертей» совхозта Оймак сүт-бараан фермазында бүгү ажылды чүгле хол-биле кылып турар.

— Өл өдек сөөртүрү эң берге-дир — деп, саанчы Татьяна Сат биске чугаалады.

Бо фермаңың бригадири Урана Монгуштуң чижеглей санааны болза, хонукта саанчылар, инек кадарчылары 4 тонна өдекти кажаа иштиндең үндүр сөөртүп турар. Өдектиң хемчээли ол хире, чүге дээрге оон аразында хул, хирээнди дээн ышкаш кургаг бүдүмелдерни инек адаанче, өл-пык эвээш болуун дээш, мында уруп турар улус болду.

Механизастаарынга дериг-херекселдер чедишпес чүве болганда, инек кажааларын кыска үениң дургузунда долу механизастаптар аргалыг эвес, кайы-даа сүт-бараан фермаларынга аът, шары, теве күжүн ажыглаары күзенчиг. Тазтарның, демир ванналарның орнунга чадаг-шанактарны чүге ажыглап болбас деп?

Республиканың Улусчу контроль комитединиң контролюнда турар бир кол айтырыгның чамдык талааларын барып көрдүвүс. Херээжен ажыл-ишчилериң ажылдап турар черлериниң күш-ажылының байдалын экижидери— РАУК-түн (С. К. Долгар), совхозтарның, ында инженер-техниктиг хандырылганың ажылдакчыларының бирги ээлчеглиг хүлээлгези.

Комбу-Маадыр СЕГЛЕНМЕЙ,
районда улусчу контроль комитединиң даргазы.
Аранчор ОКСУР,
«Шынның» корр.

Ын ЧОЛДАКТЫҢ «Ажыл-чын хеп кургадыр тускай өрээл чокта...» деп чуруу.

ДААСКАН ТУРБУЖЕ

Кызыл районнуң улусчу контроль комитединиң эргелекчизи С. Х. Ондар штаттан дашкаар ажылдакчыларны тудкаш, дыка хөй шын эвес төлевирлерни чорудуп турганың түннелинде күрүнеге когаралды чедирген.

Мындыг янзылыг сан-хөө чурумун үрээр чоруктар чаңгыс бо удаада эвес, моон мурнунда чылдарда удаа-дараа боон турганын улус депутаттарының Кызыл район Совединиң күүсекки комитединиң 1986 чылдың март 19-та хүлээп алган шинтпиринде тодаргайлап айыткан болгаш бухгалтер учёдун үндезинин-биле эжикидер дугайында улус өредилге киллизинге дээскан турбуже, ол шинтпир херек кырында күүсетинмейн, анаа-ла саазын кырында арткан.

Районнуң улус өредилге киллизинде бухгалтер учёду багай тургустунганын 1987 чылдың июнь айда Сан-хөө министерствозунуң чоруктан хынадазы катап шыңгыы демдеглээн турбуже, бухгалтер учёдун эжикидер талазыбиле кандыг-даа хемчег албаанының түннелинде ол бодүнге чедир багай боон артпышаан болгаш социалистиг ончүүхөреңгини карак огу дег камгалаарының негеледелинге дүүшпейн турар. Ооң түннелинде 1986 чылда канцеляр болгаш ажыл-агый чырыгдалдарынга 27,4 муң рубльди, дериг-херекселдер садып алырынга 19 муң рубльди, шалыңга 34,6 муң рубльди, а 1987 чылдың 10 айларында шалың төлевиринге 50,3 муң рубльди ажыр чарыгдаан.

Удуртукчуның бадылаваан актыларын үзугаар 6,7 муң рубльдиң өртектиг чүүлдерин үндүр бижээн. Специалистериниң тускай хынадда, чөпшээрели чокка радио аппараттарын, музыка херекселдерин үндүр бижип турган.

Кара-Хаак ортумак школазы 1987 чылдың июль айда ийи хаванны Кызыл райпозунга дужаваан турбуже, ооң өртээн декабрь 25-ке чедир шилчитпээн. Шамбалыг ортумак школаның ажыл-агый эргелекчизи С. Д. Монгуш 1987 чылдың июнь айда дужаазаан ийи хаванның өртээн бодунга шингээдип алган. Черби школа-интернадының директору М. П. Золотухин школага 10 хевис, 10 метр хевис чадыгларын алган турбуже, ол өртектиг чүүлдерни кинр дандылавайн турганы хынададан илерээн.

Школаларда өре-самчыгдалдарны төлеттирер талазыбиле хемчеглер алдынмайн турар. 1987 чылдың ноябрь 1-ге чедир 9 кижиниң кыңында нинтизи-биле 7,8 муң рубль түңнүг самчыгдалдар бар. Штаттан дашкаар 3 кижини туткаш, оларга ажыл төлевирининге 3,3 муң рубльди артыкка чарыгдаан.

Район эмнелгезинде байдал база дээредевес. 1987 чылдың ноябрь, декабрь айларында чоруктан документалдыг хынададан районнуң кижи эмнелгезинде сан-хөө чурумун каржызы-биле үреп чылдарның иштинде үреп турганы илерээн. Ооң түннелинде ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелининиң 1981 чылдың декабрь 4-те «Профессия талазы-биле дакпырлап ажылдаары болгаш ооң чурумунуң дугайында» доктаалын, ССРЭ-ниң кадык камгалал министриниң 1986 чылдың ноябрь 10-да дужаалын удуртулга болдурбайн, ону каржызы-биле доктаамал хажыдып келген. Ооң түннелинде поликлиниканың чолаачыларынга санитаркалар хүлээлгезин «дакпырлап ажылдап турганы дээш» төлеп турган, а херек кырында олар санитарка хүлээлгезин күүсетпээн-даа. Дакпырлаан дээш күрүне карманындан 7098 рубльди алганнар.

Ооң иштинде 1986 чылда 3235 рубльди, 1987 чылда 3863 рубльди ыракта ажыр чарып, чоннуң кадмын камгалаарынга үндүрген акша-хөреңгинин боттарының туразы-биле чарыгдап, сан-хөө чурумун каржызы-биле үрээн. Бо акша-хөреңгини мынчаар ажыр чарып турда, райкүүскомнуң сан-хөө киллизи, иштики херектер киллизи та чүнү көрүп турган чүве? Мынча хөй акша-хөреңгини 2-3 чыл иштинде кол эмчи А. Н. Зайпевтиң кандыг-даа үндезин чок, хоозун дужаалынга үндезинлеп алган төлеп турган болган. Сан-хөө бо хире будулчак болганда, район эмнелгезининң акша-хөреңги чарып турган документилерни чидип турар апарган. Чижээлээрге, 1986 чылдың апрель айның сан-хөө документилеринис чок чиде бергени ревизия үезинде илерээн.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелининиң 1973 чылдың август 6-да доктаалы-биле бадылаан касса операцияларын чорударының дугайында саавырны район эмнелгези каржызы-биле үреп турган. Санажылга төлевир ведомостарынга Спирина, Кайзай, Хертек, Яровиков, Карпова, Петров оларның адын салдырып албайн 296 рубльди ана-а-ла касса дептеринге чарыгдап кылдыр үндүр бижип каан болган.

Ооң ашкыда, ажыл төлевириниң талазы-биле кижилерден тыртып алган акша-хөреңгилерниң үчёду багай тургустунган. Ооң түннелинде бараанналарны чээли-биле садып алганы дээш 2549 рубльди ажылдап турар кижилериниң шалыңдан тыртып албайн садыг организацияларынче шилчидип турган. Нинтизи-биле күрүнеге 28,2 муң рубль түңнүг когаралды чедирген, ооң иштинде 18,9 муң рубльди пенсия болгаш пособиеге, 6 муң рубльди штаттан дашкаар артык кижилер тударынга, 3,3 муң рубльди ажыр чарыгдаан.

Районнуң улусчу контроль комитеди үстүнде алаан удуртукчуларның сан-хөө чурумун каржызы-биле үреп турганын чугаалажып көргеш, улус өредилгезиниң киллизиниң эргелекчизи С. Х. Ондарны шынгыы доңгуткан, кол эмчи А. Н. Зайцевке чедирген когаралдарның чамдык кезиин төледир сорулгабиле бир айның ажыл төлевирин тыртарын шинтпирлээн болгаш сан-хөө байдалдарын кыска хүүсаада эжикидип, эде тургузарын удуртукчуларга шыңгыы дааскан.

Александр КӨШКЕНДИЙ,
Кызыл районнуң улусчу контроль комитединиң штаттан дашкаар инспектору.

ХАНДАГАЙТЫ

Одалга-энергетиктиг курлавырларның чөп ажыглалының талазы-биле чоруттунган хынадалардан Өвүр районнуң ийи совхозу, 7 организациязы электри энергизын, 3 совхозу, 14 албан черлери хөмүрдаштыр эрткен чылын лимиттеп ажыр чарыгдаанны билдингеп. РАУК-түң хамаарылгазында турар организациялар нинтизи-биле 195 тонна бензинни планнаттынганындан ажыр чарыгдаан.

Ыламгыя совхозтарда нефтепродуктуларның ажыглалы төтчегленчи байдалдыг. Нефтескладтарның техниктиг байдалы багай, ажыдар, дутлаар краннардан, кудар шлангалардан, хоорэларны улаштырган черлерден дамдылап агары хөй боол турар, досказарларның ажсы аки дугларынмаан, сезон үезинде хову бригадаларына чедирген кывар-чаар материалдар демир-хуунган куттунуп турарындан төктүп-чайлыры хөй.

Электри энергизын эң-не камналга чок чарыгдап, ооң учёдун сандаргай байдалда чорудуп турар ажыл-агый «Коммунизмче орук» совхозболган. Эрткен чылын планда көрдүнгенинден 8488 киловатт-шак энергияны артыкка чарыгдаан. Оон аңгыда учёт чокка ажыглаттынып турар энергия, ону оорлаарымын фактылары хөй илерээн. Совхозтуң электри четкизинден хандыртынып турар 6 организацияның ийизинде, чурттакчы, бажыңнарының 77-зинде санакчылар тургустунмаан. Солчур суурда электри удазының санакчылардан дашкаар, кажаахораа, сарайларже бүдүү улап алгаш, чырык ажытлаар хамаатылар хөй илерээн. Одаргa хамаарыштыр чогуур хемчегларни совхозтуң удуртукчуларын ап чоруттнайн турар. Ажыглаан энергизының хөлезинин үр үеде төлевес хамаатылар-биле эптежип турар. 237 өрсте өрелиг болганы илерээн. Өренің нинти түңү 2 муң рубль ажып турар. Оон-биле чергелештир совхоз бүдүрүлгезин үлам электрижидеринің хемчеглери боттанмайн турар. Электри-биле чедир хандыртынмаанындан ыяш дилер, чазаныр цехтериң, сүт-бараан фермазының дериг-херекселдери четче ажыглаттынмайн, электри шугуму малчын коданнарның доозазынга четпейн турар.

Өвүр районнуң улусчу контроль комитеди одалга-энергетиктиг курлавырларның камналгазының байдалын сайгарып көргеш, «Коммунизмче орук» совхозтуң удуртукчулары бо талазыбиле партия, чазактың айтышкынчарын күүсетпейн турарын демдеглеп, совхоз директорун К. Ш. Доңгакты, кол бухгалтери В. М.-Д. Монгушту шынгыы доңгуткан, камналга чурумун сагыыр дугайында оларның авазашкынчарын контролька алган.

ТЭЭЛИ

Районнуң улусчу контроль комитединиң прокуратурабиле кады чоруткан хынадазы совхозтарда шээр болган бода малдың алды-кежи-биле кады ерттедип, хөөп турар таварылгалар кайы хөй.

Районнуң хереглекчилер нинтизилериниң белеткел конторазы 5000 тонна кылыр алгылар хүлээп алыр планын дөңгүп-ле 796 чедирген. Ону хуу малдыг кижилер саткан. Нинтиниң малының кештерин стандартка дүүшпес дээш хүлээп алырындан ойталаан.

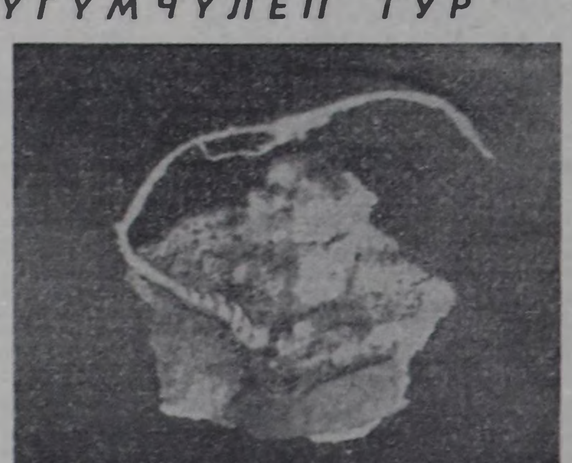
Алгы-кештиң дужаалдазын болгаш кадагалалын эжикидер дугайында ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелининиң 1986 чылдың август 27-де хүлээп алган № 1027 доктаалын күүседир талазы-биле хемчеглер албаны дээш «Дөң-Терезин», «Барлык», «Шекпээр», «Хемчик» совхозтарның директорлары Д. Сааяны, И. Идам-Сүрүңү, И.-С. Эрес-оолду, Д. Сааяны, кол зоотехниктер С. Ооржакты, В. Монгуштуу, У. Монгуштуу, А. Монгуштуу, белеткел конторазының директору В. Монгуштуу шынгыы сагындырган.

ФОТО-ЧУРУКТАР ШУГУМЧҮЛЕП ТУР

«Ак-Туруг» совхозтуң дезинсекторларында ажыглал чок турар иштин үреливи кудуктуң даштыңы хевирин. Бир эвес ону ажыглалга киирип алыр болза, ук ажыл-агыйга эвээш эвес камналганы ол магадылап болур.

Иван ДАМБАНЫҢ фотозу.

ЧУРУКТА: Кызылдың казының артынчызы, хлеб заводунуң хендир-биле кады быжырып каан булочкалары.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу, шүлүү.

«Бурундуктуг» булочка

Будурукчан хаванныр
Бузук кажаа кыдымындыва
Бурундуктуг булочка
Бүргүрт кылдыр кээп дүшкен.
— Ха...ха! Сени-даа але,
Кайыын үндүң, кадыг эр — деп,
Кадып калган кара хлеб
Хажыызындан хаштап-тыр.
— Булочка менде чүү деп!
Бурундуктаап салыптылар.
Садып алган, чиген кижи
Чанчаттынган шыпадантыы.
Каттырып каан, шоодуп чыткан
Кара хлеб ыынча деп-тир:
«Шилдер бузуу бар-дыр» — дигеп,
Шимеш кылган, чыдыр-ла мен.
Четпестерге чемелеткен
Сенде, менде буруу чүү боор.
Ажыл-ижин эде кылбас
Ажылчында болбазыкпе...
Кыжыраан дег, бурундуктаан
Кызыл хоорай булочказы
«Хлеб кылыр заводтуң
Хинчектиин» — дээш, ыглай берген.

БАШ УДУР КЫЛБААНЫНДАН

«Мээң суурум — мээң салымым», «Өг-бүле байырлалы», район төвүнге «Авам ачам база мен — спортчу ог-бүле бис» база интернационалчы наймырал декадазы болгаш өске-даа солун чүүлдер эрткилээн. Суг-Бажы, Ильинка, Бояровка, Бүрен-Аксы болгаш оон-даа ангы суурларның культура бажыңнары чурттакчы чоннуң дыштанылгазын органнээстаар дээш боттарының ажылын эде тургузуп турар.

Бичии уругларның ураң чүүл школазы бодунуң ажылын көскүзүп-биле эжикидип, чурулгага, хогжумге чаштарны ооредип турар. Культура ажылынын чамдык албан черлери чурттакчыларның сонуургалдарының аайы-биле болгүмнерни тургускулаан. Чижээ. Бүрен-Хемдс — «Хозяюшка», Бояровкада — «Родник», «Зорьянка» болгаш оон-даа ында. Районнуң Культура бажыңында дискозал комсомолчуларның болгаш аныяктарның хостуг шактарын эрттирер черн болуу берген. Үжен хардан өрү назылыгларга дыштанылга кежээлерин база эрттиргилээн.

Районда «Каа-Хемниң хаяалары» чечен чогаал каттыжышкынны суурларже үнүп, отчёдун чонга бараалгадып турар. Оон кежигүнери дыннакчыларның сонуургалын чаалап алган.

Ынчалза-даа культура-массалыг ажылдарны эде тургузары, культура албан черлерин чоннуң дыштанылгазына долузу-биле ажыглаары ооңум чоруун турар. Бүрен-Бай-Хаакта, Көк-Хаакта, Кундустугда көдээ культура бажыңнары боттарының мурнунда чугула сорулгаларны күүседиринге таарымчалыг эрес. Көдээ Советтерниң күүскомнарының даргалары Ю. Д. Лопсан, С. П. Шишкин олар чоннуң мурнунга буруулуг. Кижилер-биле ажылды олар аас кырында чугулалап, а херек кырында уттуп турар.

Александр КААДЫР-ООЛ,
Каа-Хем районда улусчу контроль комитединиң кежигүнү.

Культура бажыңнарын кадагалаар-биле четчедээр ажыл база чедир шинтпирлеттинмээн. Көдээ культура-бажыңнарының сес директорунуң чүгле ийизи тускай эртеминиг. Уран чүүл удуртур ам-даа алды кижи херек. Чурттаалга бажыңнары-биле культура ажылдакчыларын хандырары чидиг айтырыг болуп артпышаан.

Көк-Хаак, Кундустуг көдээ культура бажыңнарының селтелгезин үе-шаанда кыздыртпааны дээш совхоз директорлары А. К. Дресвянников, Б. В. Трубинов, көдээ Советтерниң күүскомнарының даргалары Ю. Д. Лопсан, С. П. Шишкин олар чоннуң мурнунга буруулуг. Кижилер-биле ажылды олар аас кырында чугулалап, а херек кырында уттуп турар.

Александр КААДЫР-ООЛ,
Каа-Хем районда улусчу контроль комитединиң кежигүнү.

ҮЕНИҢ БАЙДАЛЫНГА ДҮҮШТҮРЕР

Республиканың комсомолчулары болгаш аныяктары партияның XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш ажылдап турарлар. Олар эрткен чылын, бүгү совет улус-биле бир дөмей, Улуг Октябрьның 70 чылын политиктиг болгаш күш-ажылчы улуг көдүрлүүшкүн-биле уткаан. «Улуг Октябрьның 70 чылынга — шалыпчы 70 неделя!» деп лозуңнуг күш-ажылчы эвлечегге улус ажылагыйының янзы-бүрү адырларындан 35 мүң ажыг аныяк ажылчыннар киришкен. Оларның 4 мүңү боттарының планныг онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүсеткенининг дугайын комсомолдуң область комитединге рапорттаан.

Оларның иштинде В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың бөдүүн рудалар болбаазырадыр цетинин ээлчээнин, Бай-Тайга районнуң чоннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң дааранылга цетинин, Мөңгүн-Тайга районнуң бот-орулга-чарылгалыг тудут участогунуң тудугжуларының болгаш өске-даа комсомолчу-аныяктар коллективтери ол чарыштың мурнуку одургуларынга кирип, эрткен чылды эки доосканнар. Чылдың баштайгы хүннеринден эгелеп ак сеткилдиг, шалыпчы күш-ажылдың үлегерин өскелерге көргүзүп, социалистиг чарыштың мурнуку одургуларында киргеннер. Хөй комсомол организациялары республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинге боттарының үлүүн киирип турар.

Чижээ, ВЛКСМ Кызыл хооркому республика найысылалында аныяктарның чуртталга комплекизиниң тудуун боттандырар талазы-биле хемчеглерни чорудуп эгелээн. Бай-Тайга районнуң «Бай-Тал» совхозунуң аныяктары боттарының күүгү-биле спорт залы кылырын планнап алган. Тес-Хем районнуң «Чодураа» совхозунуң комсомолчулары аныяктарын хостуг үезин чөп организастаар талазы-биле кооперативти организастап турар. Өскеда комсомол комитеттеринде инициативалыг, эки ажылдаарынче, аныяктарны ажыктыг ажыл-херектерже организастаарынче чүткүл бар.

Ынчалза-даа эде тургустунуушкунуңуң чаа үе-чадазының негелделеринге дүүштүр алыр болза, комсомол организацияларының ажылының стиль болгаш арга-методтарында четпестер хөй, аныяктар ортузунга ажылда шиитпирлезе чогуур чүүлдер бар болуп турар. Амгы үеде ажыл-херекти экономиктиг аргалар-биле чорудар, күш-ажылчы коллективтерниң ролю улам улгадып турар болгай. Ындыг турбуже, дыка хөй комсомолчу-аныяктар коллективтеринин ролю чавыс ында комсомол организацияларының идепкейи куду болуп артпышаан, ВЛКСМ-ниң Таңды, Тожу райкомнары бо талазы-биле дээштиг хемчеглерни албайн келген.

Чылдың эрттирип турар аттестацияны эренгейлээр чоруктар чамдык комсомолчу-аныяктар коллективтеринде ам-даа бар. Ынчангаш бо ажылды комсомол организацилары кичээнгейниң төвүнге тургузуп, ону бедик денгелге эрттирерин чедип алыр, комсомолчу-аныяктар коллективиниң кижизидикин салдарын ажыл-херекке бадыткаары ажыктыг.

Юбилейлиг чылдың планныг онаалдаларын күүсединиринге чугула черия социалистиг чарыш ээлээр. Комсомол комитеттери ону организастаарының бүгү-ле аргахевирлерин чаартыр, хүлээлгелер күүселдезининг түңнелдерин бүгү талалыг анализтеп көөр, чаа, бедик көргүзүглерни чедип алырынче аныяктарны мобилизастаар.

Комсомол организациялары ажылын эде тургузарындан, аныяктар ортузунга организаторлар, кижизидикчи сорулгаларны ВЛКСМ комитеттериниң чогаадыкчы шиитпирлээриниң хөй чүүлдер хамаарыжыр. Бо ажылды СЭКП обкомунуң VII пленумунуң салган сорулгаларынга дүүштүр боттандырары, аңаа болган шүгүмчүлелдерден чогуур түңнелдерни үндүрери бистен негеттинер. Ужур барымдаалаар болгаш эмин эрттир организастаттынар мооңдактарны ажып эртеринге, аныяктар ортузунга кижизидилге ажылының утка-шынарын байыдарынга комсомол организациялары боттарының үлүүн киирер, аныяктарны чогаадыкчы ажыл-херектерже мобилизастаар сорулга салдынган.

Владимир ШОЙДАК,
ВЛКСМ обкомунуң ажылчын болгаш көдээ аныяктар килдизиниң эргелекчизи.

Делегей медээлери

ДХМ-НИҢ МЕДЕГЛЕЛИ

БЕРЛИН. (СЭТА). Германияның Демократтыг Республиказының Даштыкы херектер министерствозунуң төлээлекчизиниң АДН агентиделге берген медеглелии «Нойес Дойчланд», «Берлинер Цайтунг» солуннар парлаан.

Варен болгаш Бишофсверды районда тургускан совет оператив-тактиктиг ракеталарыны хуусаа бетинде үндүрер дугайында дугуржулгага үндезилээш, ол ракеталарны февраль 24-тен эгелеп үндуруп эгелээнин медеглелде чугаалап турар. Ол эгелээшкин болза ССРЭ-ниң, ГДР-ниң болгаш социалистиг өске-даа чурттарының боттуг тайбың политиказының тодаргай илергейлээшкини болур. 1987 чылдың декабрь 8-те ат салдынган совет-америк төөгүдүг Керээни күштүг болдуруп бадыткарынга ол улуг салымшкын болур деп, солуннар бижээн.

СОЛУН ШҮГҮМЧҮЛЭЭН

ПЕКИН. СЭТА-ның корреспондентизи Г. Арсановтуң дамчыткаы болза: «ККП-ниң уезд комитединиң секретарынга алдар болдурup хөй аъш-чем салган столду аңдара октапкан повар херээжен кижиниң шудургу чорууның Шаньдун провинцинының эң ядыы уезди-нниң бирээзиниң чурттакчылары изин-биле байыр чедирип турганнар» деп, «Чайна дейли» солун дыңнадып турар.

Ол шайлалганы үк черниң эрге-чагыргаларының төлээлекчилери-биле «чөвүлел хуралга чугаалажымшкынарга» киржири дээш ында партия школазынга чедип келгеш, дүштеки шайлалгага киржир үжурлуг турган партсекретарьга болгаш өске-даа уездилерниң удурткучуларынга организастаан турган деп, солун демдеглеп турар. Дөрт столдуң кайызынга-даа 14-14 тавактарга янзы-бүрү чемни салган турган.

Шаньдун провинцинының он дөрт уездилеринден Линьшу эң-не ядыы уезд болур болгаш чурттакчы чонну аъш-чем-биле хандырып шылавас, он-он чылдарның иштинде күрүне дузаламчызын ап келген деп дыңнадып турар. Эрткен чылын уездинин эң ядыы кезектеринге дуза көргүзериниле 6,55 млн. юань үндүруп бээр үжурга таварышкан. Оон-биле кады уезд чазаның аалчымдар хүлээп алыр бажыны 1987 чылда чүүле шайлалгалар эрттиреринге 220 мүң юаньны чарытдаан. Ол черниң эң амданныг шаньдун чемнер кылыр ресторану эрткен чылын 400 мүң юаньны ажылдап алган. Аңаа барып турарларның хөй кезии ол черниң административтиг болгаш партия органнарының төлээлекчилери болуп турган болгаш чиген чеми дээш олар боттарының хойнундаш эвес, а хөй-иитинин көрегизинден төлеп турар. Ооң аңгыда эрткен чылын уезд чазаа «чүгүла аалчыларны» хүлээп алырынга 1,4 млн. юань-биле тускай бажыңны туткан. ККП комитеди болгаш уезднин чазаа таварачынарга үндүрүп берген дизель кывар үүлүн, продуктуларны база акша-көрегзини бодунга ап турган. Чижээлээргe, эрткен чылын төп органнарның тускай чагыы-биле остүрүп турган 2,5 тонна каштанны боттарының хереглелинге чарыгданнар. Бо бүгү чонуң килеңнээшкинин болдурбас аргажок.

ВТОРНИК САНЫНДА-ЛА...

Улуг-Хем районда Жданов аттыг совхозтуң төвү Ак-Тал суурда чонуң дааранылга кылыгларының чагыгларын хүлээп алыр пункт бар. Көдээ Советтиң бир талазында ажыттынган ол пунктуну Натпит-оол Хөлчүкмаа эргелекчилеп, чагыгларны бижип, хүдээп ап турар.

Бир хүн аңаа баарывыска Хову-Аксыда амыдырал хандырылга комбинадының кыстары чедип келген болду. Хеп бижикчызы мастер Варвара Шырып хамаатыларның чагыгларын хүлээп ап, оларның дурт-сынын хемчээп, бижип ап турду.

Баш таарыкчызы Тамара Шырап-оол чай чок ажылдаан тур. Ооң чанында бажының дүгүи таартыр дээш улус-ла хөй.

Хову-Аксында амыдырал хандырылга комбинадының ажылдакчылары неделяның вторник санында-ла маңаа кээп, кылып бергеш, чоңдан кайтап чаа чагыгларны хүлээп алгаш, чоруптарлар. Хептерни даараарының, септээринин, химиктиг апталгалар кылырының болгаш өске-даа он ажыг хевирниң ачы-дузазын чедирип турарлар.

ЧУРУКТАРДА: баш таарыкчызы Тамара Шырап-оол; хеп бижикчызы Варвара Шырып; хүлээп алыкчы Натпит-оол Хөлчүкмаа.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

КЕЖЭЭ КЫСТАР

Малдың чаш төлүн менди доруктуруп өстүрериниң Таңдыда Көдээ ажыл-агый дуржулга станциязының комсомолчулары болгаш аныяктары киржип турарлар. Ажыл-агыйда он чеди төрүүр кодан бар, хойжуларга дузалажып, сакманчылаары-биле он алды комсомолчуну путёвка-биле чоруткан, ам ниитизи-биле 34 аныяк ишчи ажылдап турар.

Даандырган ажыл-херекти ак сеткилдиг-биле күүседип, чаңгыс-даа баш хураган хоратпас дээш дүн-даа, хүн-даа дивейн, кежээ ажылдап турарлар эвээш эвес. Хойжу Апан-оол Саянның коданындан комсомолчу Марина Бугалдай үш чыл сакманчылап турар, бо аразында ажылгырын, харыысалгалыын ол көргүскен. Бо малчында 315 хой торээн, оларның хураганнары онча-менди, мында Марина-ның киирген үлүү бар.

Хойжу Оюн Кашпык-Караның коданында 260 ажыг хой оолдаан, баштайгы хураганнар эки доругуп турар. Комсомолчу путёвка-биле мында Чечена Оюн сакманчылап чеде берген. Ооң шудургу ажылының түңнелдери багай эвес болуп турары ол.

Дуржулга станциязында комсомол комитеди, комсомолчулар мал ажылында четпестерни эдип алырынче, мал чемнерин шын, хумагалыг чарыгдаарынче доктаамал кичээнгейни салып келгеннер. «Комсомолчу прожектор» кежигүннери хыналдаларны кылгаш, ооң түңнелин хана-солуннарга бижип, чогуур хемчээн алыры-биле совхоз дирекциязынга дыңнадып турар.

Анатолий ЗАЙЦЕВ,
Таңды район.

КИЖИНИҢ ЧАРАЖЫ ЧҮДЕЛ?

Хүндүлээчел чорук— бистиң ада-өгбелеривистиң шаандан бээр уламчылап келген чаагай чаңчылы болгай. Кижиниң мөзүг-шынарының эң эки талазы ол деп билир мен. Шынап-ла, улугну улуг, бичени биче деп билир, эвилең-ээлдек кижилер-биле чугаалажырга безин аянныг. Ындыг улус кижиниң культурлуг аажы-чаңга өөренириниге чайгаар-ла албадал-тар.

Культурлуг аажы-чаң деп чүл? Кандыг кижини культурлуг кижи дээр бис? Кижи бодун ниитилелге, хөй-ниити черинге, бажыңнарга канчаар ап чоруур ужурлугул? Кижизиг кижи, мөзүлүг кижи дижир болгай бис. Кымыл ол? Бо чижектиг айтырыгларны сонуургап чоруур кижилер хөй болгай. Моон мурнунда ындыг айтырыглар солун арынга көдүрүлүп турган-даа болза, ам-даа бо дугайын уламчылаары артык эвес деп бодаар мен.

Кижи бодун культурлуг, чараш ап чоруурда ол чаңчылдарның тыптып келгенин билири чугула. Чижээ, ужуражып келген улус чүге бөргүн үштүп мендилежирил? Ол чаңчыл үе-дүпте тывылган. Шаг-шаанда кижилериң чер кырынга чурттаары айыылдыг, бичии-ле маргылдаа болурга бот-боттарынга кыжаныр турган. Ынчангаш эки сеткилдиг, бак сеткил чох мен дээрлиниң демдээ кылдыр бөргүн үштүп, мөгеери чаңчыл турганы ол. Дошкун шаг-үе шагда-ла арткан. А эки чаңчыл артып калган.

Амгы үеде хөй-ниити, алban черлеринге, бажыңнарга кирип келген кижи бөргүн үштүру кайда-даа чаңчылчаап. Ынчалза-даа чамдык кижилер, млаңгыя аныяктар бөргүн ужулбайн олургулаары багай чаңчыл-дыр.

Аңыяк кижи улуг назылыгларның мурну-биле эрткен—тыва улустуң онзагай, хүндүлээчел чаңчылдарының бирээзи. Бодун өрү көрдүнүп, тогдунмаан, хүндүлээчел чоруктуң херечизи ол. Бо болгаш өске-даа чаңчылдарны утпас болза эки.

Эки чаңчылдар. Ол дугайында хөй номнарны бижээн, кинолarны үндүрүп, лекцияларны-даа номчуп турар. Бо бүгү чүүлдер амыдыралчы идепкейлиг турушка кижилерни кижизидерииге ажыктыг.

Чижээ, А. А. Дороховтуң «Культура чурумунуң дугайында» деп номунда кожаларыы-биле канчаар харылзажырын, чугаалажырының культуразын, аалчылар бажыңга келгенде бодун канчаар алырын, кыс уругларның херээженнерии бодунга хүндүлелди канчаар чаалап алырының дугайын ажжок солун кылдыр бижээн. Чех чогаалчылар Франтишек Ховарт биле Юрий Оршк оларның «Хүн бүрүнүң ээлдек чаңы» деп номунда аныяк кижиниң хүн бүрүдеги амыдыралга бодун канчаар ап чоруурунуң дугайын бижээн. Ылангыя ресторанга, кафеге, ажылдаар черинге, магазиннерге, кудумчуга бодун канчаар алза чараш көстүрүл? Эш-өөрү-биле канчаар танышып хөөрежирил? Оюн-тоглаа, дыштанылга кежээлериңде, аян-чорук үезинде, өг-бүле байырлалында бодун канчаар алза экил, канчаар кеттинде таарымчалыыл? Таакпылаашкынының арагаллаашкынның хоразы чүдел? Бо дугайын автор тодаргай бижип көргүскен. Ол мышкаш болүк авторларның «Бажыңга, ажылынга, улус аразынга» деп ному бар. Ол база солун болгаш ажыктыг ном. Төлептиг мөзүлүнар деп чүл? Кижиниң ат-алдары, кижилерниң харылзааларының мөзүлүнар культуразы деп чүл? Ынакшыл болгаш мөзүлүнар деп чүл деп темаларга харыларны өске-даа номнардан тып, номчуп болур бис.

Чогаалчы Анатолий Емельяновту республикада билбес кижи ховар. Тывага ол үжен ажыг чыл чурттап келген. Кижиниң мөзүлүнарының дугайында ээвээш эвес материалдарны республика солуннарынга, бодунуң номнарынга парлаткылаан кижи. Ооң «Кижи болур» деп ному 1982 чылда тырыкче үнген. Бо номну чогаалчы «Чүү дээш чурттап чоруур мен», «Кажан кижи чаражта», «Костя — мелегей эвес» деп үш кезектиг солун эгелерлиг бижээн.

Мөзүлүнар, аажы-чаң талазы-биле бисте четпестер кайы хөй. Бо эде тургустунуушкунуңуң, ажыл-чарлыг чоруктуң үезинде ону база сойгалап, когун үзери үениң негелдези-дир. Чамдыкта кандыг нйик, даштындан көөрге бүгү талазы-биле (кеттингени-даа, чугаалажыры-даа) культурлуг кылдыр кестүр, а сеткил-хөөнүү, бодалдары арыг эвес «боралгактарлыг» улустар база чоруур боор-дур. Оларга алыскан-чиксек, дужаалзырак, хоп-нүүлчүү, каржы-доңгун кижилер хамааржыр деп билир мен. Ол ышкаш аксым-на бар дээш эш-өөрүн соглегилей бээр, менден эрткен кижи чох дагдан бедик, хемден терең мен дээнзиг кижилер чамдык коллективтерде бар болгай. Бо дээрге бот-тогдунар, эргижирээн, чыдып калган аажы-чаң-дыр.

«Кижинде бүгү-ле чүве чараш болур ужурлуг: арныдаа, хеви-даа, сагыш-сеткилдиидаа» деп, А. П. Чеховтуң кайгамчык мерген сөстери бо темага хамаарыштыр кижи бүрүзүн ыяк бодаидырып келбес аргажок. **Аажы-чаң кижизидилгезиниң талазы-биле бодалдарывысты солчуп, ажыт-чажыт чок чугаадан уламчылап көрээлиңер, эргим номчукчулар.**

Өөлет ЧИҢМИТ,
ажылчын.
Тес-Хем район.

ТУРЛАГ САНАЙ

Районнуң ажыл-ишчилери ниитиниң малының баш санын өстүрер, уксаазын эки-жидер, продуктулуун бедидер сорулганы салган ажылдап турар. Комсомолчулар болгаш аныяктар аңаа боттарының күш-ажылчы үлүүн киирип, ээвээш эвес кижи хойжу, сааичы, дузалакчы кадарчы, сакманчы ажылында хаара туттунган. Оларның аразында мал ажылынга хандыкшылдыг, онаашкан херээн ак сеткилдиг күүседип чоруурларның саны чыл келген тудум-на көвүдеп орар.

«Ак-Чыраа» совхозта хойжу Света, Саяна Баазан уг-башкылар, «Торгалыг» совхозта хойжу аныяк өг-бүле Юра, Лидия Донгактар, «Кызыл тук» совхозта сарлык кадарчызы Виктор, Анна Кууларлар болгаш өскелерда кызымак ажылдап, эрткен ажыл-агый чылында багай эвес көргүзүглерни чедип алган. Олар амгы үеде кыштаглаашкынны организастыг эрттирер, малдың чаш төлүн менди доруктуруп алырының хемчеглерин ап турарлар.

Бо херекке аныяктарның киржилгезиң идепкейжидериби-биле районнуң сакманчыларының слёдун эрттирген. Совхозтарның малчыннарынга дузалажыры-биле алдан ажыг сакманчыны чоруткан, олар бо хүннерде багай эвес ажылдап турарлар.

Виктор ОНДАР,
ВЛКСМ Өвүр райкомунуң инструкторы.

ТААРЖЫР АЖЫЛДАРДА ХААРА ТУТКАН

1988 чылдың эгезинден эгелеп бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкынче шилчилге үезинде бистиң «Тээли» совхозка 8 специалист штат кызырылгазынга тавarышкан. «Найырал» салбырның эргелекчизи хову-трактор бригадазының бригадиринде ажылдай берген Совхозка мал эмчилеп, механиктеп ажылдап турган эштер чаа тургустунган «Кызыл-Даг» совхозта ол-ла ажылдарда ажылдай берген. Гидротехник штат кызырылган соонда сакманчылап ажылдап эгеледи. Ажыл чок калган өскеда эштер боттарынга таарыжыр ажылдарда хаара туттунган.

Кызыл-Даг салбыры бистиң совхозка хамааржып турда 528 ажылчын турган. Ук салбыр совхоз болуп башкаланган соонда ажылчыннарының саны 323-ке чедир кызырылган. Совхозта ажылчын туруштар дөгере ээлеттинген. Сакманчыларывыс четтир.

Бистиң совхозтуң девискээринде ажыл кылбайн олуруп турар улус чок эвес бар. Оларның хөй кезии аныяктар. Школа дооскан, шеригден чаа келген хып дээн чалыы кижилер. Бо чылын совхоз ажылчыларындан он ажыг кижи пенсиялап, чөптүг дыштанылгазынче үнер. Кырганнарны кымнар солуурул? Аныяктар. Оларбиле ажылывыс четпейн турганы шын. Орта ажыл чок аныяктарның даңзызын тургустувус. Келир үеде совхозтуң кадр айтырыын шиитпирлээри-биле аныяктарны чурттуң көдээ ажыл-агый талазыбиле дээди, ортумак өөредилге черлеринче өөредип чорудуп турар бис. Оларның иштинде совхозтуң стипендиаттары база бар.

Серекей ХЕРТЕК,
«Тээли» совхозтуң директору.

ДЖМ-НИҢ МЕДЕГЛЕЛИ

БЕРЛИН. (СЭТА). Германияның Демократтыг Республиказының Даштыкы херектер министерствозунуң төлээлекчизиниң АДН агентиделге берген медеглелии «Нойес Дойчланд», «Берлинер Цайтунг» солуннар парлаан.

Варен болгаш Бишофсверды районда тургускан совет оператив-тактиктиг ракеталарыны хуусаа бетинде үндүрер дугайында дугуржулгага үндезилээш, ол ракеталарны февраль 24-тен эгелеп үндуруп эгелээнин медеглелде чугаалап турар. Ол эгелээшкин болза ССРЭ-ниң, ГДР-ниң болгаш социалистиг өске-даа чурттарының боттуг тайбың политиказының тодаргай илергейлээшкини болур. 1987 чылдың декабрь 8-те ат салдынган совет-америк төөгүдүг Керээни күштүг болдуруп бадыткарынга ол улуг салымшкын болур деп, солуннар бижээн.

СОЛУН ШҮГҮМЧҮЛЭЭН

ПЕКИН. СЭТА-ның корреспондентизи Г. Арсановтуң дамчыткаы болза: «ККП-ниң уезд комитединиң секретарынга алдар болдурup хөй аъш-чем салган столду аңдара октапкан повар херээжен кижиниң шудургу чорууның Шаньдун провинцинының эң ядыы уезди-нниң бирээзиниң чурттакчылары изин-биле байыр чедирип турганнар» деп, «Чайна дейли» солун дыңнадып турар.

Ол шайлалганы үк черниң эрге-чагыргаларының төлээлекчилери-биле «чөвүлел хуралга чугаалажымшкынарга» киржири дээш ында партия школазынга чедип келгеш, дүштеки шайлалгага киржир үжурлуг турган партсекретарьга болгаш өске-даа уездилерниң удурткучуларынга организастаан турган деп, солун демдеглеп турар. Дөрт столдуң кайызынга-даа 14-14 тавактарга янзы-бүрү чемни салган турган.

Шаньдун провинцинының он дөрт уездилеринден Линьшу эң-не ядыы уезд болур болгаш чурттакчы чонну аъш-чем-биле хандырып шылавас, он-он чылдарның иштинде күрүне дузаламчызын ап келген деп дыңнадып турар. Эрткен чылын уездинин эң ядыы кезектеринге дуза көргүзериниле 6,55 млн. юань үндүруп бээр үжурга таварышкан. Оон-биле кады уезд чазаның аалчымдар хүлээп алыр бажыны 1987 чылда чүүле шайлалгалар эрттиреринге 220 мүң юаньны чарытдаан. Ол черниң эң амданныг шаньдун чемнер кылыр ресторану эрткен чылын 400 мүң юаньны ажылдап алган. Аңаа барып турарларның хөй кезии ол черниң административтиг болгаш партия органнарының төлээлекчилери болуп турган болгаш чиген чеми дээш олар боттарының хойнундаш эвес, а хөй-иитинин көрегизинден төлеп турар. Ооң аңгыда эрткен чылын уезд чазаа «чүгүла аалчыларны» хүлээп алырынга 1,4 млн. юань-биле тускай бажыңны туткан. ККП комитеди болгаш уезднин чазаа таварачынарга үндүрүп берген дизель кывар үүлүн, продуктуларны база акша-көрегзини бодунга ап турган. Чижээлээргe, эрткен чылын төп органнарның тускай чагыы-биле остүрүп турган 2,5 тонна каштанны боттарының хереглелинге чарыгданнар. Бо бүгү чонуң килеңнээшкинин болдурбас аргажок.

ШАҢНАЛДЫ ТЫВЫСКАН

ДАР-эс-САЛАМ. (СЭТА). Фредерик Жолио-Кюри аттыг «Тайбыцның алдын медалын» Танзаниянын Революсчу партиязының даргазы Джулиус Ньеререте тывыскан. Черге тайбың, ядролуг дайынны чайладыры дээш демиселдиң херээнге киирген улуг салымшкыны дээш ону шаңнаан.

Кижи төрелгетеининиң деңшилгезин быжыг тайбың чокка хандырып шыдавас деп, шаңнал тыпсырының ёзулалынга Дж. Ньерере чугаалаан. Дайынга удур, бүгүнниити тайбың дээш демиселдиң планетанын бүгү улустары чаңгыс аай фронт болуп хөделирип эргежок чугула.

Медальды тыпсырының ёзулалы Танзаниянын Додома хоорайынга болгаш. Аңаа Тайбының Бүгү-делегей Чөвүлелиниң президентизи Ромеш Чандра киришкен.

Комментаторнуң харыызы

«ЕВРОПА ПАРЛАМЕНТИЗИ» ДЕП ЧҮЛ?

Кызыл хоорайның чурттакчызы В. И. Сенгижик ындыг айтырыгны салган. Аңаа хамаарыштыр тайылбыр кылын бээрин редакция төөгү эртеминериниң кандидады Геннадий Викторович Колчаковтан дилээн.

Европа парламентизи — Европа ниитилежилгелериниң — Европаның экономиктиг ниитилежилгезининиң Европаның хөмүр-даш болгаш кан каттыжышкынының, атомнуг энергия талазы-биле Европаның ниитилежилгезиниң кежигүннери чурттарның парламентарийлериниң каттыжышкыны болур. Ону 1955 чылда Парижке тургускан болгаш колдуунда консультация баар эргелиг, ынчалза-даа ону өскертир эргези чок.

Европа парламентизиниң дээди органы чылда ийи катап Страсбургка (Франция) болгаш Люксембургка чыыдырар сессия болур.

Ук парламентиде элээн каш комиссияларны тургускан: иштики, политиктиг, экономика болгаш валюта харылзааларының, аграр, ашгтыкы экономиктиг харылзааларының болгаш ооңдаа өске.

Европа парламентизиниң сессияларынга энергетика, инфляция, чурттакчы чонуң ажыл-биле хандыртынганы, бюджет болгаш өске-даа айтырыгларны чугаалажып көрүп турар.

1957 чылдың Рим керээзин ёвүлгаар даштыкы политиктиг айтырыглар Европа ниитилежилгелериниң органнарының эргезинге кирбейдаа турар болза, Европа парламентизи политиктиг чамдык айтырыгларны (чижээлээргe, Европа ниитилежилгелериниң чурттарынга боо-чепсекти бүдүрериниң болгаш садарының каттышкан программазының дугайында) чугаалажып көрүп турар.

1979 чылга чедир Европа парламентизиниң составынга 198 депутат кирип турган. Оларны Европа ниитилежилгелериниң киржикчилеги чурттарның парламентилери боттарының национал үлүгүүң аайы-биле томуулап турган. 1979 чылдың июньда Европа парламентизинге эң баштай бүгү-ниитиниң дөрт соңгулдалары болган. Ооң түңнелинде 5 чыл иштинде бүрүн эргелиг болур 410 депутатты соңгаан. Европаның экономиктиг ниитилежилгезинге азы «Ниити рынокка» Грецияны (1981 ч.), Испанияның болгаш Португалияның (1986 ч.) киргенининг соонда Европа парламентизиниң депутаттарының саны 518 чедир көвүдээн. Парламентиде фракциялары партийжи принцип-биле тургуская. 1984 чылдың июньда соңгуткан Европа парламентизинде 41 коммунист бар. Неофашистерниң фракциязы база бар.

Ол парламентиде кирип турар коммунистер монополистиг интеграцияның политиказынга ниити харыы турup болур болгаш эргежок чугула, диптиң бүгү улустарының эрге-ажыктарынга дүүжүп турар ёлулуг демократтыг кады ажылдажырганы тургузары дээш каттышкан демиселдиң эргежок чугулазының дугайын медеглеп турарлар.

Европа парламентизи ниитилежилгелериниң өске органнары ышкаш ГФР, Франция, Англия болгаш Италияның аразында баштакчы эрге дээш адаанажылганың үнүп турар чери болур.

Совет Эвилели Европа парламентизинде кирбейп турар болгаш ооң-биле кандыг-даа харылзааны тутпайн турар.

Бистиң чуртувус Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлели-биле Европаның экономиктиг ниитилежилгелериниң аразында экономиктиг керектерге кайызынга-даа ажыктыг харылзааларны көргүзериге белен. «Кандыг чуртка Европаның экономиктиг ниитилежилгези «политиктиг күш» болуп турар болдур ,ындыг хемчегге делегейниң тодаргай айтырыгларының талазы-биле ниити чугаа кылырын дилээринге белен бис» деп, М. С. Горбачев 1985 чылда Италияның премьер-министри Б. Краксини хүлээп ап турган медеглээн.

ШАЙЛААШКЫН ЁЗУЛАЛЫ

Шайлаашкын ёзулалы (японнар тяною) японнарның сеткил-хөөн болгаш хөй-ниити амыдыралында хөй-хөй чүс чылдың дургузунда чугула рольду ойнап турар. Ёзулалга шай хайындырар мастер болгаш шайлаары-биле чалатканнар киржир. Мастериң-даа, шайлаар-даа кижилерниң ёзулал үезинде боттарын алыры — олуруп алырындан эгелээш арнының шырайынга, чүтаалаар аянынга чедир аңгы-аңгы болур. Тоолчургу чугаадан алгаш көөрге, шайлаашкын ёзулалы Кыдаттан эгелээн.

Буддизмниң бир дугаарғы улуг ламазы Бодхидхарма бир катап каратары шимдинип, уйгузурап олурарын эскерип каан. Ынчан ол бодунга хорадаап, бодунуң каратарының хавыын тура соккаш, черже шывадапкан. Ол черге удаваанда амданның чагай бүрүлерлиг кайгамчыктыг үнүш өзүп келген. Оон соонда оон өөреникчилери ол бүрүлерни сутка хайындырып турар апарганнар. Ол суксун оларга сергек болурунга дузалап турган деп тоолчургу чугаада бижээн.

А херек кырында шайлаашкын ёзулалы Кыдатка буддизм тыптырының ырак мурнунда-ла тывылган. Хөй-хөй барымдаалардан алгаш көөрге, ону Лао-Цзы эгелээн. Бистиң эрага чедир V чүс чыл үезинде ол бир аяк «алдын эликсирлиг» ёзулалды чогаадып тыпкан. Кыдатка ол ёзулал моолдарның халдаашкынынга чедир сайзырап турган. Оон соонда кыдаттар ол ёзулалын сагыырын соксаткаш, шай үнүжүнүң кургадып каан бүрүлерин аңаа-даа хайындырып ижип эгелээн. Ол арганы бис ам ажыглап, шай хайындырып ижип турарывыс ол. А японнар шайлаашкын ёзулалын боттарының-биле улам сайзыратпышаан, уламчылап турарлар.

Япоя философтар болгаш чүрүкчүлер шайлаашкын ёзулалын шагдаа тура-ла, боттарының үжуражылгаларынга ажыглап чорааннар. Шайлаашкын үезинде мерген сөстерни чүтаалап, шулуктерни номчуп, уран чүүл кылыгларын чугаалажып көөр турган. Чоорту ол ёзулалды чүрттакчы чонуң ескелдаа кезектери кылып эгелээн. Ол ажыл хүнүнүң соонда дыштанылгавын бир хевири апарган. А оон эң тускайлаң хевирлерни шайлаарактарга арттирер апарган.

Шайлаашкын ёзулалын арттирер дээн шайлаарак өзүн чалалгаларны эш-өөрүнге баш бурунгаар-ла тараныптар. А оларны чалааны дээш шайлаарак үезинге 2-3 хонук буруңгаар-ла өөрүп четтиргенин илередирлер. - Айыткан хүнүнде аалчылар 15—20 минута эрте чыглып келирлер. Оон боттарының аразынан улуг эрге-дужаалдыг азы улуг назылыг кижини хүндүлүг аалчы кылдыр сонгуп алырлар. Оон соонда ийи үш... дугаарында кымнар болуруун тодарадып алыр. Ол чүрүм аайы-биле аалчылар холдарын чутташ, шайлаар өрээлге кирип, олуруп аарлар.

Шайлаашкын мурнунда чемненип алыр: мүң, рис, балык, картофель аймаан белеткеп каан болур. Шайлаар бажыңның үезии аалчыларын ашкарып-чемгербишаан, оларга бир-ле солун чүвени азы болуушкунну чугаалап бээрин кызар. Ол аалчыларын чалгаарапчас дээш дыка сагыш салыр. Чемнерня эвээштеп чиирлер, оон башка шайлаашкын ёзулалында утка-шынар чок болур.

Шайлаашкыны хоюг кылыр белеткээн шайдан эгелээр. Баштай хайындырган ол шайны аалчылар шупту чаңгыс улуг аяктан ижерлер. Чаңчыл ёзугаар ол аякты бот-бодунга дамчыштырып шайлаар. Ол чорук чыглып келгеннерни чоокшулаштырар үжурлуг. Бирги аалчы торгу аржылчыгашты азы торгу пос быжындызын алгаш, ону солагай холунуң адыжынга салып алыр, а оң холу-биле аңаа аякты салыр. Оон кожазынга «сиңерни мурнай» деп имнеп-кеш, шайны үш чартык пакты ижер. Оон соонда аржылчыгашты чадыг кырынга салып каашаяк, аякты эриин бодунуң саазын салфетказыбиле аштай тудупкаш, аякты дараазында аалчыга сунар. Арткан кижи бүрүзү базала ынчаар шайлаар. Аалчыларның шупту үзү шайның чаагайын деп магадаар, а бирги аалчы шупту үзүнүң мурнунда ону канчаар хайындырарын чугаалап бээрин шайлааракты үезинден дилээр.

Бажыңның үезии од четкил шайның соонда суук кылыр хайындырган шайны кудар. Ынчан аалчыларга пирожноелерни эккеп бээр. Суук шайны харыы үгда белеткеп бээр, кижи бүрүзү аңгы-аңгы аяктарга ижер.

Японияда шайлаашкын ёзулалының элээн каш хевирлери бар: дүнеки, хүн чаа-ла үнүп орда, кежээки, артенги, дүүш соондагы болгаш тускай шайлаашкын.

Дүнеки шайлаашкын ай чыгыында эгелээр. Аалчылар кежээкиниң 11 шак 30 минутада кээр болгаш дүнекинид 4 шактан орай эвес чанар. Бүрүлерниң «дамыржыгаштарын» ап каапкаш, согаашка хоюдур сокталтар. Ындыг шай дыка четкил болур. Ынчангаш оны аш ижинге ижип болбас. Шайлааракты үезии баштай янзы-бүрү чемнерни бээр. Хүн үнүп орарының шайлаашкының эртенгинин 3 агы 4 шак үезинде эгелээр. Аалчылар эртенгиниң 6 шакка чедир олурарлар. Кежээки шайлаашкын кежээкинин 6 шакта эгелээр. Эртенги шайлаашкынга аалчылар 6 шакта чыглып келир. Дүүш соондагы шайлаашкынны 1 шак соонда эгелээр. Шайны чүгле пирожное-биле кады бээр. Тускай шайлаашкынны кандыг-бир байырлыг байдалдарда организастаар.

Японнар шайлаашкын ёзулалы кижилерни бөдүүн, шеверғин болурунга кижизидер деп санап турарлар. Ол ыланы-ла мындыг мышкаш.

Амгы үеде японнарга ол чанчылдарны сагыыры болдунмас хире. Ынчалза-даа шайлаашкын ёзулалы Японияның амыдырал-чурттал-газында быжыы-биле киргеп. Ындыг турбуже, үениң аянывиле ёзулалды «ёзулуг» болгаш «бодүүнчүткен» деп аңгылап эрттирип турар.

Л. МОНГУШ очулдурган.

«АЛДЫН ДЭЭРБЕК» МАРШРУТ-БИЛЕ

Библиотекарь мен. СЭКПниң XXII съездизи аттыг совхозтуң төвү Хайыракан суурда херээженнер чөвүлелиниң кежигүнү боон, он сесхире чыл дургузунда чоңумбиле кады хөй-ниити ажылынга киржип келдим. «Алдын дээрбек» деп маршрутбиле Совет Эвилелиниң чамдык алдар-аттыг хоорайларын эргип-кезинир халас путёвка-биле эрткен чылдың ийиги чартынга шаңнаткан бис. Өөрүм хөй: кодээ Совет депутаттары комсомолчулар — совхозта мал чеми белеткээр бригаданың удуртукчузу Роман Сат, тракторист Виктор Сүрүң чылгычы Дугур Миндов (төрүүр 100 беден 100 кулуну алгаш, 1987 чыда УАЧД-ниң хүлер медалы-биле шаңнаткан). Ол мыкаш ирт кадарчызы Адыңаа Сат, Дөргүн сүт-бараан фермазының инек кадарчызы Кызыл-оол Монгуш, комбайнерлер Чкалов Ховалыг, Иван Донгак, саанчы Көк Күжүгет олар-биле кады чордувус.

Кызылга кээривиске, оорувус оон-даа көвүдээн: Өвүр районнуң «Торгалыг» совхозтан, Ак-Довурак хоорайдан — шупту 36 кижи Москвага чеде бердивис. Улуг, делгем Төрээн чурттувустуң ол-бо булуңнарындан ол-ла маршрут-биле чоруур дээш келгеннер 270 кижи болдувус.

Найырал посадизинге олуруп, баштай Горький хоорайга келдивис. Улуг орус чогаалчы А. М. Горькийниң бажың-музейин, Волга, Ока хемнериниң каттышкан белдирин-даа соңуургап көрдувус.

Дараазында Кострома, Ярославль, Новгород, Псков, Ленинград хоорайларның төөгүлүг, , солун черлерин, уттундурбас солун үүлдерни көрген бис.

Баары, кээри-биле катай Москвага чеди хонган бис. В. И. Ленинниң Мавзолейин, Улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң делгелгезин, Кызыл шөлдү, Бородино панорамазын, Ломоносов аттыг университетти, Хаан коңганы, пушканы дээш оон-даа өске солун үүлдерни көрдувус. Үжен каът, беш корпустуг аалчылар бажыңынга чурттап турдувус, метрону сонуургап, элээн каш метро станцияларынга чоргуладывыс.

Улуг Октябрьның төөгүлүг чеден чыл оюнда ыядыг солун хоорайларын көруп корааныывыс — биске аас-кежик болган.

Моон-даа соңгаар улам хөлдыңыг ажылдап, эде тургустунуушкунга идепкейлиг киржип, төрээн совхозувус экономиказын быжыглажып, эң бүдүрүкчүлүг ажылдаар ужурлуг бис.

Чечекмаа МОНГУШ.
Чөөн-Хемчик район.

Медицина кооперативи

БАЖЫҢГА ХУУДА ЭМЧИ

Душанбеде организастаан «Дузаа» деп эмки кооперативиниң диспетчери баштайгы чалалгаларны хүлээп ап эгелээн. Бедик мергежилдиг эмчиниң бажыңче чалап ап болур арга хоорайның чурттакчыларында тургустунган.

— Кооперативте шупту 15 мергежилдиг эмчилери — терапевтер, невропатологтар, кардиологтар, сексопатологтар каттыжып алган ажылдап кирипкеи — деп, оон дартазы Е. Путан чугаалап турар.— Аарыг улустарывыска кежээ барып турар бис. Бир чалалганың-на хөлезиниң 7 рубль. Чалалганы суббота-да ады байырлал хүнүнде-даа ылып болур. Ынчан хөлези улгадыр. Эмчилерниң ямлыын дээш процедураларын эмчи сестралары күүседир, олар бага кооперативте кирип турарлар. Участок эмчилериниң ажылын катаптап солувайн турар бис. Бюллетеньни чүгле участок эмчилери бээрлер.

Аарыгны тодарадырынга анализтер кылыры чугула болбайн аан. Кооператив бодунуң аарыг улузунга анализтер кылдырарынга хоорайның бир поликлиниказын чугаалажып, керээ чарып алган. Диагностту улам тодарадыры чугула апарган таварылгала клиникаларның профессорлары дузалап турарлар. Бо бүгүге болгаш транспорт тударынга акша-хөреңги херек. Ынчангаш «Дузаның» эмчилери аңаа хууда практиказын ойталаашаан, чарыдалдарга ажыглаар элэм улуг кассалыг эштежилгеге каттыжып алганнар.

Чалаашкының хөлезинин, анализтер болгаш эмчи сестрарының дузазы дээш телевир улуг. Ынчалза-даа хоорайның чурттакчылары кооперативтиң дузазындан ойталавайн, харын оңу деткип турарлар. Дыка хөй кижилер «боттары» эмчилиг болуксап турарлар. Оон бир чылдагааны кадык камгалал херээниң байдалының хоорайда четпес болуп турарында. Байдал ажыктыг болза, төлевирлиг эмчи дузазынга хереглел хевээр артар.

Ам ол хоорайда диш эмнээриниң, неврологияның кооперативтерия тургустунуп турар.

(СЭТА-ның корр).

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮМ КАЙЫЛ?

♦ Амыдыралдан чугаа ♦

— Кижи бүрүзү-ле төрүттүнген хүнүнүг, ол хүнү келирге-ле аажок байырлаар боор чүве болгай. Чоокта чаа Санчат акыйның төрүттүнген хүнү болган: ана магалыг-ла чүве! Кижи бүрүзү-ле акыга чылыг сөстерни чугаалаар, ажыл-ижинге чедиишкиннерни күзээр, белек-селектерлиг-даа келир чорду — дээш, од аалга чораанын акым дыка сонуургап, чугаалангап олурганын амдаа утпаан мен.

— Ээ-та, элдептиг чүве база төрүттүнгеннер-ле чүве-дир ийин — дээш, акым уламчылады.— Мен мынча боткужеге төрүттүнген хүн талазы-биле дыка чегей кижи болдур мен ийин. Чүге ындыг болганын мынчага чедир экиле билбес мен: та ол үеде документ кылып тургап дараалларның чүве эскербейн, ол санны бижиккенинде чүве, та ада-иемниң адап бергени ол чүве — ким билир боор оны?

Ынчан акымның ол хомудалының ужурун билбээн мен. Кижи бүрүзү-ле төрүттүнген хүнүн дементелеп эртирип турар дээрзин ол боду чугаалаан болгай. А бодунуң төрүттүнген хүнүн чүге эртирбес кижил ынчаш?

Акым районда дээре ажыларның бирээзин чораан. Аныыр сезону чоокшулап олурда-ла, оон сагыжы тайгада турар. Апаа белеткелди дыка эрте эгелээр. Ол аннап чоруткан болганда, олдаомактыг келири чугаажок, оон дугайында сезинген-даа херекчок.

Бир-ле күүнү диидиеп чораап, тайгада бичежек бажыңчыгашка кире дүшкен. Оон ээзи — шагдан бээр эдержип чораан эжи, Балгазын суурда чолаачылап турар Кара-оол болган.

— Мындыг эрте бажыңында чедип келген олурарын бодаарга, шала хирелиг ажың-дыр сен аа—деп, амырменди солчуп, чугаалашкан соонда акым чугаалаан.

— Богун — төрүттүнген хүнүм чүве болгай, ынчангаш шала эртежик чедип келгеним ийин, эжим. Дөрже эрткеш, шайдан ишт, эът чемден чи—деп, эжи чалаан.

— Төрүттүнген хүнүң-биле байыр чедирип тур мен, аңчы. Ажыл-ижиңерге, амырал-чурттал-ганарга улуг-улуг чедиишкиннерлиг болдурунарны күзедим — дээш, аңчы эжиниң холуун дыңзыды тутказ, куспактап каан.

Кайы чыл улаптыр боттоттарын көрүшпээн ийин ап-ады эрткен-барганын хөөрежип шагда болганнар.

— Чаа, мен-даа чоруптайн. Чугаалажып, дутуржуп алганывысты утпайн көр. келир февраль төнүзүнде төрүттүнген хүнүмге ыяап-ла келир сен, эжим—деп чагып-чагып, байырлашкаш, одаанче акым чаныпкан.

Кара-оол гаражче чоруур дээш белеткенип турда, кадайы кудиядан алгырган: «Тес-Хемде эжиниң төрүттүнген хүнү удавас-тыр эвеспе, белеткенип алганын дээре боор». Чалааны кончут, эжиниң төрүттүнген хүнүнче баарын-биле Кара-оол белеткенип эгелээн. Саныыр хонуктар билдиртпейн эрте берген. Самагалдайның суур бажыңга автобус маңнап келирге, кол кудумчу сап дорт кылдыр кестүп келген. Харылзаа салбырының конторазының чанында бажыңге ол углапкан.

Ийи эжишки амыдыралчүрттаргга, ажыл-ишт дуталында дыка-ла үр хөөрешкен. Ынчап турда, бажың ээзиниң төрелдери, эш-өөрү база чыглып келген. Ханада азып каан календарьже Кара-оол эки көргеш айтыргаан:— Па, богун март 1 чүве бе?

Эжиниң билбейн олурарын көргеш, акым оон баштактанып айтырган:

— Па, төрүттүнгеи хүнүм кайы?

Акымның төрүттүнгеи хүнү календарьда ынчан база чок болган, чүге дээрге, февраль 29-туң хүнү дөрт чыл болгаш-ла келир чүве.

Бо чылын акымның 70 харлаар юбилейин билген ышкаш, февраль 29 календарьда безин кестүп келген.

Маадыр-оол КАЛЧАН.

«ЖИВОТНОВОД» ЖУРНАЛ

1987 чылдың июльдан бээр көдээ ажыл-ишчилерге «Животновод» («Малчын») деп журнал үнүп эгелээн. Ол болза ССРЭ-ниң Күрагроүлетпүрүнүң болгаш агроүлетпүр комплекс ажылдакчыларының профсөвилел Төп Комитединиң чиитилел-политиктиг, эртем-делгеренгей база чурук кааспалгалыг, массалыг журналы.

Бот-орулга-чарылганың бот-ажыдамаанының ажык-дузазы чүл? Депшилгелиг технологияны канчаар шинигээдип алырыл? Бо болгаш өске-даа айтырыгларны «Животновод» журналдың арын-нарындан номчуп, билип ап болур сиңер. 1988 чылда оон арыннарывыга бүдүрүлгенин мурнакчызы база хөжудап турар ажыл-агыйның ажылчыны, күш-ажылдың хоочуну база школаның бүдүрүлге бригадазындан совхозка чаа ажылдап келген аныяк кижи-даа бодунуң бодал-сагыжын биижир. Номчукчулар-биле кады редакция фермаларда күш-ажылдың организациязын канчаар эжиждерин, малчыының ажыктыг сүмелерин бээр, хууда айтырыглар талазы-биле юрист тайылбыр бээр, журнал оон аңгыда силериниң болчукчуңар-даа болур.

«Мергежилдиң школазы» малчын болурунуң нарын аргаларын сиңерге өөредир, «Көдээ календарь» база «Бистиң долгандыр делегей» деп ниити эгелерден хөй-ле солуп үүлдерни билип алыр сиңер. Малдың уксаазының, оларның азы-өүрү шынарларының дугайында материалдарны база парлаар.

Мал ажылында херээженнер хөй болгай. Ынчангаш журналдың редакциязы бажың ажылын канчаар аайлап чорударына оларга сүме кадар. Ол ышкаш хууда дузалал ажыл-агыйны хөгжүдер, ногааны ажаап өстүрериниң аргалары, даараныры-ның, хеп аргыры-ның, быжарыйның арга-ларын тайылбырлап, көргүзүп өөредир.

«Животновод» деп журналды чагыдып алымынар. Ол дээрге малчыннарга ёзулуг оңнук болгаш дузалакчы. Ону кайы-даа айда чагыдып ап болур. Журналдың индекизи 70300, бир номерниң ортээ—40 көпеек, үш айда чагыдар болза 1 руб. 20, а 6 айда—2 руб. 40 көпеек.

СПУТНИК ДАМЧЫШТЫР ОЙНААН

Чоокку бир дыштанып хүнде шыдыраага делегей чемпионну Гарри Каспаров Франциянын Канн хоорайга шыдыраа ойнаан. 8,5:1,5 санга удуп алган. Беш диптиң 10 аңгы чурттарында 10 аңгы хоорайда удурланыкчыларын — колдуунда делегей гроссмейстерлерни болгаш национал чемпионнарны ол барык шупту үзүн уткан. Сес оюнга тинлээш, англи М. Адамска уттургаш, москвачы аныяк оол, ССРЭ-ниң чемпионну М. Улыбил-биле хаымнашкан. Бо сеансыны спутник харылзаалар, компьютер дисплейлер, оскедаа амгы үениң электроннут техниказының дузазы-биле чоруткан. Чемпионнуң сапап турары-биле алырга, маргылдааны тергин эки организастаан, делегейге шыдыраавы нептередиринге ол ужурдузалыг.

Кино

ФЕВРАЛЬ 28-те

«НАЙЫРАЛ»: «Должники смерти» 9.30, 11.30, 18.10, 20.00 (узаткан), **«Твое последнее танго»** 13.30, 15.50. **Бичии залга: «Фантомас»** 9.00, 12.10, 15.20, 18.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «С чертями не шутят» 9.30, 14.40, **«Киносборник № 163»** 11.20, 13.10, **«Этот безумный, безумный, безумный мир»** 16.30, 19.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Приключения Марка Твена» 11.00, 13.00, **«Год телёнка»** 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Киносборник» 10.00, **«Трое мужчин и младенец в люльке»** 11.10, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

Мергелдейниң фельетону

БАЗА КАТАП «ӨЛҮГ СҮНЕЗИННЕР»

«Өлүг сүнезин» деп сөстер ам догелениң бар чыдар боор. Чүге дээрге ол сестерни мурнуку үеде солунарга-даа хөй удаа бижип, радио-телевидениеге-даа үргүлчү чугаалап келген. «Өлүг сүнезин» дептерге-ле сан-хоо чуруму хажыдып, чок кижилер ады-тудуп бижээн акша ап турган самыгдакчылар дугайында чугаа чоруп турары билдине бээр апарган.

Ону бодаарга, ындыг чоруктуң хоразын база улус билип турар хире. Шынапла, мөге бижилге кылыр кижилер дугайында шак ынчаар хөөн каранчыг кылдыр чугаалап кээрге, ындыг херек үүлгедириниден чалдапмас чүве бе?

Кым билир, чамдык черлерде чалданып-даа турар ыйнаан, ынчангаш ындыг хажыдыышкыннар эвээжеп турар чадавас. А Кызыл районда чуртталга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелеяиниң чамдык харысалгалыг ажылдакчылары оон чалданмас улус чүве-дир. «Өлүг сүнезиннер» туткаш акша алыр үүлгедиглиг олар кылып турган мишкажыл. Барып-барып, күш-ажылчы эвес орулга алыр чорук-биле демисел күштелип турда, оон безин коргпас аан.

Шөйүп турган канчаар, хамык чүвени десс-дараалай чугаалаарын оралдажып көрээли.

Аңаа, тодаргайлаарга, чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелелиниң бухгалтериязының ажылын хынап турган, барык будун чыл дургузунда оон шалың ап келген, херек кырында ажылдакчылар аразынга көзүлбээн кижилериниң аттары тывылган. Ол кижилер ук эргеледен алмр акшазын өске кижилерге бүзүредилге бижик кылган, тогерик тамга-биле бадыткап каан болган. Оларның ээлери бо-дур: В. П. Маслышев, Л. К. Таскаракова, М. С. Изместьев, О. В. Одинцова, П. В. Тапыштай, В. Ф. Рогов, О. А. Плотникова. Шалың алыр бижикти ук эргелелдиң начальнигиттурган Л. Е. Тырышкина, Каа-Хем суур Советиниң күүскомунуд секретары турган А. С. Дандар олар бадыткаан.

Үстүнде «ажылдакчылар-ны» эргелелде хоочун-даа, аныяк-даа ажылчыннар танывас боорга, кадр ажылын харылзап турар Н. Д. Гладышевадан оларның күш-ажыл дептерии көргүзерин дилээрге, чок болган. Дептерлер чок болган ааи. Ооң чылдагааның харысалгалыг ол ажылдакчы тайылбырлап шыдавааи. А. Л. Тырышкинаның ат салган дужаалын ёзугаар алырга, үстүнде кижилер 1985 чылдан бээр эргелелге слесарьлар, одакчылар, кудук база сепгелге ажылчыннары бооп келген. А херек кырында оларны көрген кижи чок, ынчангаш оларны «өлүг сүнезин» деп адаар апаар бис.

А олар кайыын тыптып келгеиил? Эргелелдиң эрги начальныгы турган Л. Е. Тырышкинаның чазый-чиляи чоруунуң түнелинде тыптып келген болган. Ол чок кижилер ады тудуп бижээп, дужаал үндүрүп каан. Бухгалтерия ук дужаалга үндезинлээш, шалыңны санай бербес чүве бе! Шак ынчаар саазын кижилерге шалың 1985 чылдан бээр шуужүп келген. Ол «сүнезиннер» дугайында улуг бухгалтер Г. А. Евдокимова билир, оларны дириг кижилерже хуулдурар арга дилеп, бүзүредилге бижик кылдыртып, үстүкү албан чөрлерииче оларны ажылдап турар деп отчёттап киирип турган.

«Өлүг сүнезиннериил» «ажылдап» алган акшазы кайнаар кирип турганыл? Билдингир болгай: Л. Тырышкина биле Г. Евдокимованың карманнарынче. Шак ынчаар үш чыл дургузунда олар 15.085 рубльди шингээткен. Ол түнүү шалың дептеринде чеди кижиниң адынга мынчаар хуваагаи. «В. Малышев» — 5066 рубльди шалынга алган, 543 рубльди шаңналга алган, 109 рубль он үшкү шалың, 580 рубль шөлээ акшазы болган. «Л. Таскараковага» шалың кылдыр 883 рубльди төлээн, шөлээзинге 62 рубльди саналн. «М. Изместьевтиң» шалыңы 1732 рубль, шаңнал акшазы 131 рубль болган. «О. Одинцовага» шалың дээш 2227 рубльди, 13-ку шалың дээш 198 рубльди, шаңнал кылдыр 227 рубльди төлээн. Оон-даа өске пинтизи-биле 7 «сүнезинге» мындыг яязылыг төлевирлер болган.

Удуртукчу турган Л. Тырышкинадан ол «тогаадылганың» чылдагаанын айтырган бис. Ол серт-даа дивейн, бүдүрүлге планнарын күүседирибиле, ажыл-агый соксаал чок хайныгып турузун дээш артык кижилер ады кииргеи мен дээ таймылбырлаан. Ындыг таймылбырның ужуру тывылбаза-даа, чогум кандыг чеднишкиннер чедип алдынып турган эвес дээш хынап көөрге, эргелел 1986 чылда чонга коммунал ачыдузазы көргүзер планып күүседип шыдавааи болду. Ынчанмайн канчаар, бүдүрүлгеге немере киирер турган, ону соорлап турда, план кайыы күүсеттинер.

Ийи кажар удуртукчу ук акшаны алырда, боттары хол дегбейи турганын документтер бадыткаар. Ол акшаны ында ажылдап турар кижилерге мегелеп бижээн бүзүредилге бижик бүзүрлаар олар ап турган. Ону алгаш канчаи турганын ведомостька ат салып турган кижилерден соцуургаан бис. Оларның бирээзи мынча деп тайылбырлаан:

— «Л. Таскаракова» деп ады-биле ёзулалды «ёзулуг» болгаш «бодүүнчүткен» деп аңгылап эрттирип турар.

Ындыг турбуже, үениң аянывиле ёзулалды «ёзулуг» болгаш «бодүүнчүткен» деп аңгылап эрттирип турар.

Александр Сандакович
ХӨПЕНЧИКТИҢ

үр ааражыының соонда мөчээнин дыңнадып, оон өг-бүлезинге, чоок кижилеринге ханы кажыдалын илергейлеп тур.

Редактор В. С. ШАРАВИЙ.

Агаар

Республикага дүне 31—36, хүндүс 21—26, чамдык черлерге 11—16 градус соок болур. Соңгу-чөөн чүүлүнүң хатты дүргени секундада 5—10 метр.

Кызылга дүне 32—34 градус соор. Быскан хар чаар. Хүндүс агаарның температуразы 21—23 градус соок болур.

«Х Улуг хурал» совхозтуң дирекциязы, партия комитеди. Баян-Кол көдээ Советиниң күүскому персоналдыг пенсионер

Александр Сандакович
ХӨПЕНЧИКТИҢ

үр ааражыының соонда мөчээнин дыңнадып, оон өг-бүлезинге, чоок кижилеринге ханы кажыдалын илергейлеп тур.

Тыва АССР-ниң Культура министерствозунуң Тываның Чурукчулар эвилелиниң болгаш Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейиниң коллективтери Тываның хоочун чурукчузу

Всеволод Лавлаевич
ТАС-ООЛДУҢ

үр болгаш ааражыының соонда мөчээнин дыңнатпышаан, оон өг-бүлезинге, чоок кижилеринге ханы кажыдалын илергейлеп тур.

Телевидение

ФЕВРАЛЬ 29-ТА
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 —XV кышкы Олимпиада оюннары. Хаактаашкынның ийи хевирп. 15 км. Хоккей. Түнел бөлүк командаларының маргылдаазы. Бобслей. Дорттеп ойнаары. 14.10 — Инга Демьянова ырлаар. 14.30 — Медээлер. 14.40— Эде тургустунуушкун прожектору. 14.50 — Авамның школазы. 15.20— Татар композиторларның аялгалары. 15.35 — «Үеживистиң портредн». 16.15— XXI чус чылче экспедиция. 17.15 — «Сибирь чери». «Ямалче чоруптум». Чурттуң соңгу чүтүнде газ тывыжының айтырыглары. 17.45 — «Телекоруккүнүң спутниги». 18.20 — XV кышкы Олимпиада оюннары. Хоккей. Түнел бөлүк команларының маргылдаазы. 21.00 — «Үе». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 — XV кышкы Олимпиада оюннары. Фигурлут чүгулаашкын. Коргүзүттүг оюннар. 23.40 — Богун делегейде. 23.50 — 00.40 — XV кышкы Олимпиада оюннарының байырлыг хаашкыны.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Шүлүкчүнүң сеткил-сагыжы». Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Бойдус эртеми. 3 класс. Хөвуларның бойдузу. 8.55 — «Хүнүнүң белекке берген энергиязы». Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05 — Орус чугаа. 9.55 —«Бо бичии улут оран». 10.05 — Чаңгыс дээвир адаанда куштар болгаш дириг амытаннар. 10.35; 11.35 — Музыка. 1 класс. И. П. Чайковский. «Чылдың үелери». 11.05 — Чаңгыс дээвкир адаанда куштар болгаш дириг амытаннар. 12.05 — «Мухинни оттуруптунар». Уран-чечен фильм. 13.25 — «Улуг кижилер болгаш уруглар». 14.10 — Медээлер. 14.20 — «Чуртталга малгыг-ла». Уран-чечен фильм. 15.55 —16.40 — XV кышкы Олимпиада оюннары. Коньки спорту. 5000 м. Херээженнер. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Үеживис». «Тываның аныяктары» солун редакциязының хүн-бүрү ажылы». «Элээди уруг болгаш хоойлу». 18.55 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар». «Соңгукчу. Депутат. Чагыг». 19.25 — Медээлер. 19.35 — «Эде тургустунуушкун — үениң негелдези». Социал айтырыгларны шиитпирлээрин — улус депутаттарының Советтериниң күчээнгейинге. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Е. Серяковтуң чугаазы. 19.50 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Делегей панорамазы». 21.00 — «Үе». 21.30 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 — «Иллюзион». «Кадайлар». Уран-чечен фильм. 23.15 — 23.50 — — «Эртенги почта». Музыкалыг дамчыдылга.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Ногин аттыг ыр, музыка, танцы ансамблиниң оюн көргүзүү. 18.30 —Шүлүкчү база артист». Фильм-концертиң башгайы көргүзүү. 19.00 — —«Совет Эвилелиниге бараан бооп тур мен!». 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Оваарымчалыг болунар — шортан!». Мультфильм.

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, көдээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериязың 3-43-41, солун келбейи баргында 2-32-75-ле долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыынын херектериниң талазы-биле күүгүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 2671. ТС—00042

КОЛЛЕКТИВ МАГАДЫЛААР

Эде тургустунуушкун: шиитпирлезе чогуур айтырыглар

ЭКИНИ УЛАМЧЫЛААР, ЧЕТПЕСТЕРНИ ЧАЙЛАДЫР

«Кара-Хаак» совхоз: дуза херек

«Күш-ажылдың хөй-нитининиң сагылга-чурумунга — коллективтиң магадылалы» деп свердловчуларның эгелээшкинин республиканың тудугжу болгаш тудуг материалдар үлетпүрүнүң коллективтеринден бир-ле дугаарында «Тыва тудуг» трестиң № 48 тудуг аргелелинде Е. С. Бизяеваның удуртканы шеверлекчилер бригадазының коллективи деткээн. Күш-ажылдың болгаш хөй-нитининиң сагылга-чурумунуң байдалы коллективтиң кичээнгейиниң төвүнде тургустунган. Ажыл шагының үзүкчүлеринден, сагылга-чурум үрекчилериннен кады ажылдап турары эш-өөрү шыңгыы негелделиг апарган. Ооң мурнунда чурум үрекчизин, ажыл шагы үскен кижи мастериниң, проработың азы бригадириниң мурнунга тайылбыр бээр, олардан хемчег алыр турган болза, ам ол бодунуң коллективиниң, эш-өөрүнүң мурнунга турар, харыы бээр апарган болгаш хажыдымышкыннар дээш моральдыг харыысалга бедээн.

«Тыва даг-дүгү» комбинатның үүрмектеп-сорттаар комплекизиниң ажыл-агый участогунуң болгаш төп бүдүрүлге лабораториязының коллективтери свердловчуларның эгелээшкинин деткээннериң баштайгыларының санынга хамааржыр. Төп бүдүрүлге лабораториязының коллективи сөөлгү үш чылда ажыл шагының үзүүшкүнү болгаш хөй-нитининиң сагылга-чурумунуң үрээшкини чокка ажылдап турар.

Амгы үеде тудуг организацияларында болгаш тудуг материалдарының болгаш тудуг индустриязының бүдүрүлелеринде 80 ажыг бригадалар болгаш эвлчегдер «Күш-ажылдың болгаш хөй-нитининиң сагылга-чурумунга — коллективтиң магадылалы» деп эгелээшкинин деткээн болгаш бедик сагылга-чурум, ажыл шагының чидириглерин чок кылыры дээш демисежип турар. Бригададан, эвлчегден кымбир кижи ажыл шагы, хүнү үскен, сагылга-чурум үрээн, эзириктер сергедир черге кирген болза, ол бүгү дээш бүдүн коллектив, профэвилел бөлүү харыысалгалыг. Дыка хөй профкомнар, профбөлүктер сагылга-чурум үрекчилерин ажылдан үндүреринден ойталап, кижи бүрүзүнүң ажылга, амыдыралга медеелдиг, харыысалгалыг чоруун чедип алыр талазыбиле хемчеглерни ажыглаарын кызыдып турар. Сагылга-чурумнуң байдалынга коллективтиң магадылалын тургускандынган кижилериң аразында хамаарылга шуут оскерилген. Ажык-чарлыг чоруктуң ачызында коллективтиң амыдыралының бүгү талалары кижи бүрүзүнге чедип турар, ынчангаш сагылга-чурум үрээшкини чүгле бригадирлерге, мастерлерге билдингир болурундан ажылдап турар бүгү эш-өөрүнге, коллективинге билдингир болуп, оларның мурнунга харыы бээри чүден нарын болгаш берге харыысалга бооп илереп турар.

Профэвилел комитеттери, профбөлүктер даргалары сагылга-чурумну күштелдирери-биле активтиң киржиглегези-биле ажылдаар черлерде күш-ажылды организастаанының ажыл шагының ажыглалының рейдилерин, хыналдаларын эрттирип, дагдыныышкын ажылын боттуг, дээштиг ажыглап турар.

Тудуг организацияларының болгаш бүдүрүлелериниң коллективтиг керээлеринде айыттынган күш-ажылдың социалистиг сагылга-чурумун быжыглаар талазы-биле хемчеглерде кирген чүүлдер долузу-биле ажыглаттынып турар. Чурттаар бажың, санаторийлер болгаш дыштаныла бажыңнарынга баар путёвкаларны бээрде, материалдыг дуза көргүзерде болгаш оске-даа чингелделерни болгаш эргелерни тыпсырда күш-ажылга ак сеткилдиг, кызымак хамаарылганы илередип турарларга тыпсыр.

Арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур партияның болгаш чазактың доктаалдарынга дүүштүр ап чоруттунуп турар хемчеглер сагылга-чурумну быжыглаарынга, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидиринге салдарын чедирип келген. Профэвилел комитеттери арагалаашкынга удур комиссияларны, профилактика чөвүлелдерин тургускан, олар болгаш эш хүү судтары боттарының ажылын идепкейжиткен. Күш-ажылдың сагылга-чурумунуң байдалын квартал санында профкомнарга чугаалажып көөрү, херек апарганда эш хүү судтарын чымыдырары чаңчылчаан. Профкомнарга цехтерде, бригадаларда эвлчегдерде күш-ажылдың сагылга-чурумунуң байдалының дугайында мастерлериң, бригадирлериң отчёттарын дыңнап турар. Алырның тус-тус коллективтеринде 39 эш хүү судтары, 35 профилактика чөвүлелдери ажылдап турар. 1987 чылда эш хүү судтарынга 99, арагалаашкынга удур демисел талазы-биле комиссияларга 94 чурум үрекчилериниң болгаш арагалаан кижилериң херектерин көрген.

«Шагаан-Арыг тудуг» трестиң № 42 тудуг эргелелинде, «Тыва тудуг» трестиң «Кызыл тудуг», «№ 48 тудуг» эргелелдеринде, «Тудуг кезектери», «Тыва даг-дүгү» комбинаттарда профэвилел комитеттери эш хүү судтары-биле сырый харылзаалыг ажыдап турар.

Кылып чорудуп турар ажылдарның түңнелинде ажыл шагының чидириглери эвээжеп, ниитизи-биле сагылга-чурум быжыглып турар. Ынчалзажок чамдык эки түңнелдерге оожургаар барымдаа чок болур үжүрлүг. Ачыяктар-биле ажыл кайдада четпес бооп турарын мииннр апаар. Ажылга чаа кирген аныяк кижилер ижикпейн-не оске бүдүрүлгеже, ажылче шилчип чоруй баар чоруктар кайы хөй. Моон кол чылдагааны аныяктарже кичээнгейниң суглазында. Эвээш эвес таварылгаларда мурнакчы бригадаларга безин профтехучилиштелер дооскан аныяктарны хөөн чок хүлээп ап турар. Мындыг фактылар «Шагаан-Арыг тудуг», «Кызыл тудуг» трестерге түрүлгеп. Аныяктарны ажылга быжыглаар, оларның ажылдаар, чурттаар байдадарын таарымчалыг болдурар херекке дагдыныкчыларның ролю ам-даа чавыс. Дагдыныышкын ажылында ужур эдертир чоруктар сөөлгү үеде ээвээжевээн. Сагылга-чурум үрекчилери-биле ажыл кошкак дединделе. Ажыл-ишчилерниң хостуг үезин шын организастаар талазы-биле профкомнарның ажылында шыңгыы четпестер ам-даа ажыл эртинмээн. Клубтарга, кызыл-булуңнарга, спортчу шөлдерге чоруттунуп турар хемчеглер дээш чок, хаара тудуп турар киржикчилери эвээш.

Бо чылдың эгезинден күштүг бооп кирген күрүне будүрүлгелиниң дугайында Хоойлуу профэвилел комитеттеринге ол хоойлунуң чүүлдерин дээштиг ажыглаарын, ажыл-чоруулганың бүгү кезектеринге ону боттандырарын негеп турар.

Мам-оол САМДАНЧАП,
тудугнуң болгаш тудуг материалдарының үлетпүрүнүң ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң даргазы.

Кара-Хаак совхозтуң экономиказында кол адырның биргени — ногаа ажылы. Эрткен чылын ук ажыл-агыйның кассазынга кирген орулганың 30 хуузун ногаа аймаандан алган. Хүн, чыл келген бүдүм дүржулга улам улгадыр. Кара-Хаактың ногаажылары 1987 чылда күженишкинниг ажылдааш, мурнунда көзүлбээни чаагай дүжүттү остүрүп, бир гектардан ортумаа-биле 194 центнер ногааны алган. Чамдык звеноларның көргүзүү оон 2-3 катап бедик болган. Чижээлээрге, Галина Горовааның 5 кижи составтыг керээлиг звенозу бир гектардан 555 центнер ногаа дүжүдүн өстүрген. Моон алгаш көөрге, кара-хаакчыларда ногааның чаагай дүжүдүн өстүрериниң арга-дүржулгазы бар-дыр.

Амыдырал бурунгаарлап олурар. Ам база бир чылдың часкы тарылгазы удавас эгелээр. «Кара-Хаак» совхоз бо чылын бир гектардан 196 центнер дүжүттү алырын планнаан. Хүлээлге эрткен чылдаазындан 2 центнер хой, а ниити чылдазын 238 тонна көвүдедир. Ажыл-агый бо чылдың январь бирээден эгелеп, бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкынче кирген. Аңаа дүүштүр ногаачылар ажылын база чаа ёзулбиле организастаар, ооң мурнунда олар 70 кижи турган болза, аттестация соонда 50 кижиниң шилип алган. Ам оларның билиг-мергежилиң бедидер өөредилге уламчылап турар. Ыланғыя экономиктиг өөредилгеже кичээнгей улгаткан.

Эрткен чылга чедир ногаажылар тус-тус звеноларга хуваажып алгаш, ажылдап турган. Ажылды ынчаар организастаарга күүн арай бырааар, звено бүрүзү бодунга хамаарышкан айтырыгларны безин шиитпирлеп шыдавайн баарын барымдаалаашп, бо чылын оларны ийи бригада кылдыр каттыштырган. Машина-техниканы болгаш өске-даа дериг-херекселдерни оларга доктаамал быжыглаан. Аңаа кывар-чаар материалдарны, агар септелгеш ажыглалың, ногаажылар боттары харыылаар. Механизатор, чолаачылдаа кижиниң ажыл төлевири будүрген база сайгарган продукциязының хемчээлиниден хамааржыр.

Ажылды башкарарын экижидери-биле Күрүне будүрүлгезиниң (каттыжыышкының) дугайында хоойлута үндезилээш, бригада чөвүлелдерин тургускан. Совхозтуң экономистери ук коллективтериниң бо чылгы чарыгдалдарының дугайын санап турар.

«Кара-Хаак» совхозта бир чаа чүүл болза, черни совхозтуң ажылчыннары боттары суггарар. Суггарылга система эргелелиниң улузун кириштирерге чарыгдал, шүүдел улуг. Ынчангаш ажылчыннар суггарылганың дериг-херекселдерин башкарып билир апарган. Насос станциязынга ийи машинисти Көк-Тейниң суггарылга система эргелелинден чалап алган. Оларның төлевири база-лга төнчү түңнелден хамааржыр. Ынчангаш олар чыл төнчүзүнде немелде төлевир кылдыр кижи бүрүзү 1000 рубльди алган.

Совхоз бо чылчат ниитизи-биле 107 гектар шөлге ногааны тарыар, ооң иштинде 63 гектарга капуста биле помидор олуртур. Совхозта пленка пывыллыг 25 теплица бар. Бо чазын оларга үштү немей тудар. Ооң түңнелинде теплицаларның ниити шөлү 7800 дорбелчин метр чедер. Ол шөлге өстүрер рассада 55 гектарга-лга четчир, арткан 8 гектарга олуртур рассаданы өстүрер шаа чок. Немей теплица кылыр лээрге амдыызында акша-хөренги совхозта чедишпес. Ынчангаш ам чаңгыс-ла арга — ногааларның дүжүдүн бедидип турган, плая күүседирил.

Бо ажыл-агый рассада өстүреринге херек 600 тонна өдектиг 450 тонназын белеткеп алган. Өске ажылдар амдыызында чорувайн турар. Ногаажыларның чамдызы амгы үеде сакманчылап турар болгаш, хой оолдавашкыны адакталырга оон белеткеп эгелээр. Олар шупту кээрге, март 15—20 үезинде теплицалар септелгези доостур, а 27—28 хүннеринде помидорнуң база эрте бижар капустаның рассадаларын теплицаларже олуртуруп доозарын планнаан.

Кайы-даа культураларны, ылаңгыя ногаа аймаан өстүреринге эң чугула чүүл — суггарылга. Бо талазы-биле «Кара-Хаак» совхоз бергелерге таваржыры чайлаш чок апарган. Чүге дизе, суггарылгага Метельскийниң плейфтерин ажыглап турар. Ол агрегаттарны күзүнде суур чанынга сөөртүп экжеп кааш, оң-ла хевээр хол детбээн. Оларга ямзы-бүрү артык кезектер херек, чүгле Агроүлетпүркүркомну дамчыштыр ону кылып турар бүдүрүлге-биле харылзааш-каш тыптынып ап болур.

Ногаа бригадаларында 4 «Беларусьче», ДТ-75 маркалыг ийи трактору быжыглаан, 6 культиваторнуң артык кезектери шупту бар. Илчирбелиг тракторлары септелгеде, өскелери мал чемин сөөртүп турар. МТМ-де трактор септээр чеди турушту аңгылап каан. Ниитизи-биле мастерская ажылчынарын база кызырган, ам ында чүгле 8 кижи бар. МТМ коллективи февраль 1-ден бээри бот-орулга-чарылгаже киргеп. Баштайгы үеде билдинмес чүүлдер-ле хой. Септеп үндүрген техника быжырымчалыг дээш магадылал талонун бээр. Катап үрелир болза, ону МТМ-ниң күсели-биле септээр.

Январь айның төнчүзүнде техниканы ынай-бээр хуваагаң, ооң түңнелинде 4 трактор артык болган. Бригадалар эвээш күш-биле хөй ажылды кылыр сорулгалыг, бот-орулга-чарылганың негелдези ындыг.

— Чаа системаның ажыктыы аажок улуг хевирлиг-дир — деп, «Кара-Хаак» совхозтуң кол инженери Чүргүй-оол Монгуш чугаалап турар.

Ниитизи-биле бо ажыл-агыйда техника септелгези эрткен чылдың деңнелинден арай куду. Ооң бир чылдагааны болза, бот-орулга-чарылгаже шилчип, ямзы-бүрү санаашкыннар кылып, ону ажыл-ишчилерге таныштырып турда үе эрткен. Ооң аңгыда, малчынарже мал чемин чедирип турар. Чаа аргага өөренир, организастыг хемчеглерни алыр херек. Оон башка үе манаар эвес, часкы тарылга келир. Аңаа шыңгыы болгаш шынарлыг белеткенириден чедишкин хамааржыр. Бо хүнде сорулга ындыг. А келир үеде бо совхозтуң чер ажылы канчаар хөгжүүрүл? Бо талазы-биле чамдык саналдар бар. 1988 чылда кара-хаакчылар 107 гектарга ногааны өстүрер планныг дээн бис. Ону амдаа 100 гектарга улгаттырып болур. Ынчалза-даа шаптыктыг чүүлдер эвээш эвес. Сөөлгү чылдарда «Кара-Хаак» совхоз ногаадан черле шору дүжүттү ап келген. Ынчалза-даа берге айтырыг — ону ажаап алыры, садып сайгарары. Иян-үш чыл мурнунда дүжүдүн четче ажаап четтикпес, ынчангаш ногаа-ның чамдык кезээ шөлге олчаан артып каар турган. Кеэрээнге ажылдың ачызы-биле эрткен чылын дүжүттү өскелерниң күжү чокка чүгле боттары ажаап ап шыдаан. Ынчалза-даа база бир моондак — сайгарар чер тыптайн, 60 тонна хайыраан дүжүттү ойгарже төпкен?! Улуг караажа. Бир эвес ол дүжүттүң бир килограммын 10-даа көпеекке сатсан болза, 6 мүң рубль орулганы немей ап болур турган.

Моон чылдагааны чүдел? Бодүүн-даа болза, ногаа бол-баазырадыр цех совхозтуң бодунда чок. Долу бот-орулга-чарылга ногаажыларны орулгалыг ажылдаарын негей берген. Ынчангаш бо чылын бодунуң базазынга бөдүүн цехти ажыдыр деп планнаан. Ногааны дузаар, консервалаар ыяш доскаларны, шкл савалары чайын тыптынып алырын сүмележип турар.

Керээ ёзугаар «Кара-Хаактың» ногаазын Кызылдың аъш-чем барааннар садыы база алыр. Бо коллектив керээнин негелдезин күүсетпес, ямзы-бүрү чылдагаанаш, ногаанын өртээн чиигедир, автомашиналарны тоорутпас турган. Ол-ла айтырыглар талазы-биле чогуур черлерге чеде бээрге, ногаажылар-ла бүүлүг болуп артар. Тыва АССР-ниң Агропүлетпүркүркому совхозка дузалажып, айтырыгны шыңгыы тургузуп келген болза ындыг чүүлдер турбас-даа.

Кара-хаакчылар ногаа өстүреринге дыка өөренип бергеинер. Амгы үеде Тандыла «Сосновское» дүржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйында база ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозта-даа ногаа звеноларының кол өзээ Кара-Хаактан барган ажылчыннар. Ам «Эрбек» биле «Сулпак» совхозтар кара-хаакчылардан дуза дилеп, чамдык өг-бүлелерни боттарынче чалап турар. Ындыг дүржулгалыг-даа болза олар боттары база өскелерден өөренип ап келген. Тодаргайларга, астраханьчыларның «База Хакасияда «Усть-Абаканск» совхозтуң дүржулгазын ажыглап турар. Огурец чыырда дугуйлуг тракторнуң соонга хаар-жак хевирлиг херекселди кылып алгаш, дүжүттү орта чыыр апарганнар.

«Кара-Хаак» совхоз республикада ногаа өстүрер 6 ажыл-агыйның ногаазының чартык кезии-биле деңнежир дүжүттү өстүрүп турар апарган. Ындыг болганда бо ажыл-агыйны чүгле ногаа өстүрөр совхоз кылза деп, кара-хаакчыларның боттарының-даа күзели ындыг, Амдыызында база кошкакла харын. Акша-хөренги база чок. Бо чылдан эгелеп, бахчи культураларын, ылаңгыя 10 гектар арбузту база тарыыр.

Тавва СИРИН,
Тыва радионуң корреспондентизи.

ШИИТПИРЛЭЭР АЙТЫРЫГЛАР ХӨЙ

Тандыда Дуржулга станциязының саанчылары Ольга Донгурак бодунга быжыглаан инек бүрүзүнден үш муң, а Любовь Оюн 2700 килограмм сүттү сагган.

Любовь Оюн Улуг Октябрьның 70 чыл юбилейинде СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң болгаш ВЛКСМ ТК-ның Хүндүлел бижиндиле шаңнаткан.

Аныяк саанчыларның кайызы-даа комсомолчулар. Ольга Донгурак аныяктар звенозунуң комсоругу. Олар нелэ саанчы үшмүдчуларның район клубунуң кежигүннерин.

Анатолий ЗАЙЦЕВТИҢ сөзү, фотозу.

«Тээли» совхозта Ээр-Хавак фермазы — Бай-Тайга районунуң сүт будүрер болгаш күрүнеге дузаар кол коллективи. Оске ажыл-агыйлар эвээш хемчээлдиг саржаг берип, сүт планын күүседиринге хире-шаа-биле үлүүн киприштирип турар.

Коллектив берген даалгалаын үргүлүү күүседип, сүт саалдазын сөөлгү чылдарда көвүдеткен. Эрткен ажыл-агый чылында пландан дашкаар күрүнеге 5 тонназы ажыр берген. Бүгү дужааган сүттүң 99,8 хуузу бирги, ийи сорттарга барган. Ону чүүнүң дузазы-биле, канчаар чедип алганыл? Мында хамыктың мурнунда кадрлар-биле ажылче кол кичээнгей салып турарын демгелээр араап.

Ук ферманы коммунист Алдын-оол Чанзанович Хертек үр чылдарда билдиглиг башкарып келген. Ону идепкейлиг, инициативчи, кижилерге сагыш човангыр, негелделиг удуртукчу кылдыр коллективи билир.

Бедик сагылга-чурумну, ажылынга кызымаа-биле оскелерге үлегерин көргүзүп, аныяктарның бүзүрелдиг дагдыныкчылары болуп, быжыг болгаш идегелдиг өзекти тургузуп турар саанчылар Караш Сагды, Ыыра Мандыт, Севилбаа Салчак, Александра Билчей, Үнчүр Хомушку, бызаа ажаакчылары Хемчик Иргит, Дыпылдай Чамыян, инек төрүдер салбырда Бүлүштей Донгак ышкаш мурнакчылар хөй. Ферманың коллективи эрткен чылдың февраль айдан эгелээш, бот-орулга-чарылгалыг бригада керээзинче чоорту шилчээнги күш-ажылдың сагылга-чурумуун экижиткен, кижи бүрүзүнүң бот-харыысалгазын бедиткен.

Ажылчыннар төнчү түңнел дээш канчаар ажылдаарын, бүдүрген продукциязынга хамаарыштыр төлевирни санаарын экономиктиг өөредилгениң кичээлдеринден билип ап турар. Мергежил бедидериниң системазын ажылдап кылган. Өөредилгени түүнеп тура, аттестацияны эрттирер, класс тыпсыр, шалың остүрер хемчеглерни база алыр.

Коллективти ажыл-ишче эвилелдээрингe 24 коммунистиг парторганизациянның ролю улуг. Эля Ооржак секретарлаан 18 кежигүннүг комсомол организациязының кылып турар ажылдары хөй талалыг болгаш солун. Коммунист Дуун-оол Иргитке баштаткан, тос кижи составтыг бригада чөвүлели кылыр ажылдарын план ёзугаар чорудуп турар.

Сөөлгү үеде хол-биле кылыр аар ажылдарны механизастаар талазы-биле алаан хемчеглер алдынган. Чем үлээрингe, өдек аштаарынга механизмнер кошкан 2 трактору доктаамал быжыглаан. Соодукчуну тургузуп, санитар-гигиеналыг хемчеглерни ап турарындан, сүттүң шынары экижээн. Деңзилерни эптеп салган сөөлүнде бызаа ажаакчыларының, инек кадарчыларының ажылга сонуургалы бедээн. Сорттуг сүт, немелде деңзи дээш алыр орулга көвүдээн. Планын күүседип турар саанчы бүрүзү айда ортумаа-биле 260 рубль төлевирни ап турар.

Ферманың кышка удур септелгезин чайгы үеде хосталы бээр одакчыларның, чайлыг ажылчыннарның күжү-биле боттары өй-шаанда кылып аптар.

Районнуң сүт алыр чаңгыс кол фермазында четпестер, шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар хөй. Саалда аппараттары чедишпезинден 18 саанчыдан 11 кижи хол-биле сагбышаан хевээр. Бызаалар кажаазы сыныышпастап, септээр аргажок кылдыр эргижирээн. Ишти соок, ол-шык.

Ферма совхоз, салбыр топтериниден ыракта турар, ында 34 өрегениң 73 кижизи шупту ферма ажылчынары. Оларның ажылдаар, чурттаарынга, культурлуг дыштанырынга таарымчалыг байдалдар тургустунмаан. Мынчага чедир саанчылар бажыңы, столовая кылдынмаан. Буфет, бичии кызылбулуң эмнелге пунктузу бардаа болза, негелдеге дүүшпес, тар бажыңнарда.

Ферма ажылчыннарының 81 өөреникчи уруглары бо өөредилге чылында салбыр төвүнде. Тээли суурда ийи школаларже аай-дедир совхоз автобус-биле сөөртүр, 25 орунныг уруглар садында 29 уруг бар. Чамдыктарының ынаар кирер аргазы чок.

Коммунистерниң, коллективниң кежигүннериниң депутаттар-биле ужуражылга хуралдарынга, аңаа барган даргаларга, удуртукчуларга фермага эге школаны, 50 орунныг уруглар садын, клубтуу, саанчылар бажыңын тудар дугайында айтырыгларны удаа-дараа кодүрүп келген. Аалдакпыннар хөй, смета-документацияга безин чок болуп турарынга чурттакчыларның хомудаары чөптүт.

Чоокта чаа «Тээли» совхозтуң директору Серекей Сонамович Хертек-биле аңаа чорааш, кышкы үеде малдың чымчегирилгезинче қичээнгей салбайн турарын, силос, саваң, концентраттыг чемнерниң төнтенин көрдүм.

— Март 15-ке чедир чиртир хире сиген арткан, Мешкен-Хөл, Көп-Сөөк шыналарындан хыыргыыш, сиген белеткээр звенолар тургузар бис. Улуг-Хем райондан эккелгенивис чыл ашкан саваңны инек чивес-тир, хей-ле хөй шүүдел үндүрүвүс — деп, директор чугаалаан, шынап-ла, карара берген боодалдарны көргүстү.

Ол хүн совхоз конторазынга ферма эргелекчизи А. Ч. Хертек биле зоотехник кады орда ужуражырымга, амдыызында 237 инектиң хүнде 3 катап саап эгелээнин чугааладылар. Инектиң сүдүлдында дижир болгай. Хоолулуг чемнер-биле төттүр чемгербейн турган, инектиң куруг эмиглерин чеже-даа шойбелээрге сүт келир бе?

Александр ХЕРТЕК,
«Шынның» корр.

Специаліске сос

ӨЙ-ШААНДА ЭМНЭЭР, АЗЫРААР

Кыштаглаашкын — малчынарның ажылынга эң-не харыысалгалыг үе. Аңаа бистерниң зооветспециалистерниң ролювус база улуг. Малдың аарыыр чоруу кыжын, чазын хөй болур дээрзи билдингир. Ындыг болганда, ветеринария ажылдакчыларындан улуг харыысалгалыг болуру негеттинип турар. Малдың чаш төлүн бүрүн камгалап алырынга, малдың аарыырын баш удур болдурбазы-биле ветеринария ажылдакчылары чамдык хемчеглерни ап чорудуп турар. Эң ылаңгыя хөй оолдаашкынының мурнунда ажыл-агыйларже эргежок чүгула эмнерни чорудуп турар бис. Аарыг болгаш арып-доруп, кошкаан малды эмнээрингe, ажаап-азыраарынга тускай хайгаарал херек. Ынчангаш ажыл-агыйларда эмнелге-санитар пунктуларын тургусканы таварылга эвес.

Амгы үеде бистиң республиканың тос районунда 26 эмнелге-санитар пунктулары ажылдап турар. Ол пунктуларга 1987 чылда барык 20 муң хире шээр мал кирген, оларның чартык кезинден хөйүн эмнеп эккиртken. Улуг-Хемде «УТКА 25 чылы», Кызыл районда «Тинлелге», Тандыда Тока аттыг совхозтарда эмнелге-профилактика пунктулары өскелерден дээре ажылдап турар. Олар планныг дериттингени, хандыртынганы база черле шору. Пунктуларның ажылының дээштиг болуру аңаа күш-ажылды шын организастаарындан улуу-биле хамааржыр. Бо таварылгада ветеринария ажылдакчыларының ажылы түңнелдиг ол ышкаш аарыг малларны чаңгыс черге бөлүп алгаш, эмнээр, хайгааралрда эптиг оларны хынамчалыг эмнеп тургаш, мал бажың өстүрериниң планын күүседиринге улуг салыышкынны киирип болур.

Бистиң республиканың шээр малдың коданнары аразы ырак, ынчангаш ветеринария ажылдакчылары боттарының быжыглаттынган коданнарынга өй-шаанда баарын берге. Эң ылаңгыя чайгы үеде малчынар ырак тайгаларже коже бээрге, аалдарны шупту-зун эргип-кезиири, малды шинчиири эмнээри дыка бергедей бээр. Бо таварылгада малчынар боттары база эмнелге-профилактика пунктуларынче дүргеп кээп ыдавас болур. Ынчангаш ам малчынарның чайын хөй чыгыыр черлеринге ажыдары черле эргежок чугула. Мөңгүн-Тайгада «Моген-Бүрен» совхоз (директору Өшкү-Саар Ооржак) бүгү малчынарның кол чайлаашкын төвү — Сарыг-Шөл деп черде пункт ажытканы черле мактанчыг.

Ветеринарияның негелдезин ёзугаар мал кандыг-бир аарыгдан өлген болза, ону олча хүн мал эмчилеринге дыңнадыр ужурлуг. Чер аразы ырак болганда, ону ынчаар кылырының аргазы бисте черле берге. А ындыг арга бар-даа болза, малчынар ону херекке албас, харын дыңнатпас-даа таварылгалар бар. Ол варыг халдавырлыг болза канчаарыл? Ынчангаш мал өлген болза, ол дугайын ветеринария ажылдакчыларынга дарый дыңнадыры эргежок чугула.

Бисте амгы байдалды азырга дыка хөй совхозтарда эмнелге-профилактика пунктулары чок. Ону тудуп кылып алыр дээш сагыш салбас чоруктарның бары чажыт эвес. Ажыл-агыйларда ындыг пунктулар бар-даа болза, оларны дерип, таарыштыр кылбаан, эрги кажаалар ангылаашп, бистиң пунктувус ол дээр таварылгалар бар. Ындыг пунктуларны толевилел ёзугаар тудуп кылган болур ужурлуг. Аңаа малды аарыының аайы-биле ангы-ангы тудуп, азыраар, эмнээр. Ону эмнээриниң база чемгерининиң чурумун мал эмчизи кижи тодарадып, ажаап-азыраар улуска даалга бээр. Пунктуга мал кажаазындан аңгыда, мал чеми белеткээр цех азы кухня, мал чеминге база алгы-кеш сугар склад, өлген малды сояр өрээл, эм-домну кадагалап шыгжаар өрээл болгаш өске-даа чүүлдер турар.

Аңаа ажылдаар улус дөрт кадарчы, мал эмчизи биле санитар турар. Аарыг база арган-дорган малды кадарчылардан барып ап алыры-биле эмнелге-профилактика пунктузунга терге-шанактыг аът турар. Пунктудан кадарчыларның бирээзин аңаа олурупкаш, аалдарны кезип корүп, эмнээр малдарны чыып алыр. Дежурный малчын мал эмчизи кижи-биле кады экелген малдарны хүлээп алыр, дугаарлаар, өй-чүзүнүн, хар-назынын, эр-кызын тускай журиалга демделээр. Оон соонда ук малды шинчип көргеш, аарыының азыы-биле клеткага (өрээлге) ону тургускаш, эмнеп эгелээр. Ай тоткен соонда эмнелге-профилактика пунктузунун ажылдакчылары отчёт тургузар, ол документиге үнделээш, бригадирлер отчёт кылыр.

Эмнелге-профилактика пунктуларынче ажылды негелде ёзугаар организастаар болза, аңаа кирген бүгү малдың 85—90 хуузун эккиртип ап болур. Чита областа 130 пунктуга чыл дургузунда 112 муң хой кээр, оларның 88 хуузун эккиртир эмнеп ап турар. Ынчангаш оон түңнелинде бир ажыл-агый-ла чылда 65-тен 80 муң чедир орулганы киирип ап турар.

Бистиң республикада эмнелге-профилактика пунктуларынче Барыын-Хемчик, Сүт-Хол, Тес-Хем районнар кичээнгей салбайн келген. Чижээ, Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң ындыг пунктузу шуут-ла совхоз төвүнүң чанында хире-зинде ону дерип кылбаан.

Эмнелге-профилактика пунктулары боттарының ажыктыын бадыткап коргускен. Мал бажың остүрериниң, оон продуктулуун бедиделеринге ол пунктуларның ажык-дузазы улуг. Ону ажыл-агый бүрүзүнге кылгаш, аңаа ажылды негелде ёзугаар организастаарының бүгү аргазы бар.

Амгы үеде кайы-даа районда мал эмя четчир. Ол хиреде ветеринария ажылдакчылары ону коданнарга чогуур үезинде чедирбес чоруктар бар. Чижээ, Мөңгүн-Тайга районда малдың кемдип арыырына удур эм бар. Ол хиреде шуут-ла суур чанында, район төвүнүң чоогунда 5-6 километрде аалдарның коданнарында хураганнарның аксы кемдип турда, ону чаар эм эккелбейн турган таварылга бар.

Ам совхозтар бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче киргенде, мал аарыглары-биле демисел кол черни ээлээр ужурлуг. Малчыннар боттары мал аарыглларының эмнээрининиң бөдүүн аргаларын зооветөөредилгениң кичээлдеринге билип, өөренип алыры албан. Ынчаарга бисте ветеринарияның чамдык ажылдакчылары малчыннарның шак ындыг билиинге ынангаш, коданнарга барбас, малды өй-шаанда шинчип көрбес чоруктар бар. Экономиканы башкарарының чаа системазынче ажыл-агыйлар шилчээнде, ветеринария ажылдакчыларының харыысалгазы ёзулуг-ла улгатkан.

Чүгле демниг ажылдың ачызы-биле малдың аарыглларын эмнеп болур дээрзин совхоз директорлары, зооветспециалистер база малчынар боттары утпас ужурлуг.

Александр ВОРОБЬЕВ,
республиканың ветлабораториязының директору.

Делегей медээлери

АТ САЛГАН

ОТТАВА. (СЭТА). Аэропорттарга террористер-биле демисел дугайында Монреальга ажылдап кылдынган делегей протоколунга ССРЭ-ниң, УССР-ниң болгаш БССР-ниң төлээлекчилери ат салган. Ол документини хамааты ужар чүүлдүң делегей организациязының чылдырганы «дипломаттыг конференцияга ажылдап кылган.

Делегейниң хамааты ужар чүүлүн хандырып турар аэропорттарга террористерниң хөделинишкинниинге удур демиселди күштелдирер тодаргай хемчеглерни протоколда киирген.

ДЖ. МАКАТИНИҢ КЫЙГЫРЫЫ

АДДИС-АБЕБА. (СЭТА). Мурнуу-Африка Республикага удур бүгүнү хаара тутkан албан экономиктиг кызагдаашкыннарны ажыглаарын империалистиг улуг күрүнелериниң бурузу-биле соңгаарладып турар деп, Мурнуу Африканың Африканчы национал конгрезиниң делегей киллизиниң эргелекчизи Дж. Макатини аңаа болган парлалга конференциязынга медеглээн. Мурнуу Африкада боттарының эргеажыктарын камгалап алырынче чүткүп, Преторияга хамаарыштыр хемчеглерни ап чорударын ук херекке хамаарышпас байдалдар-биле таарыштыр тургузарын империалистер оралдажып турар. Ол казында расписчя ёзу-чурум Мурнуу-Африка Республиканың африкан чурттакчы чонунга удур истеп сүрүшкүнүү өөскүлүп, «фронт чоогунуң» күрүнелеринге улуг материалдыг когаралды чедирип, ол кавыга хоралакчы ажыл-чорудулгазын калбартып турар. Конгресстиң удуртулгазының кежигүнү делегейниң деп-пилгелиг хөй-ниитизин апартенд күрүнезинге удур хемчеглерни ап чорудары дээш демиселди күштелдирериче кыйгырган.

ӨӨРЕДИЛГЕ ДООЗУЛГАН

ТОКИО. (СЭТА). Японияның соңгу чүүлдө ССРЭ-ниң девискээриндеп эң чоок черде турул турар Хоккайдо ортулукта япон-америк каттышкан өөредилгелер доозулган. Аңаа Обихиродa турул турар Японияның кырган чер шериглериниң бешки дивизиязындан ийи чүс хире шериглер болгаш Гавайиде турар АКШ-тың чөөрбеш бешки чадаг шериг дивизиязының 300 ажыг америк шериглери киришкен.

Оюмаа Ондаровна Шынгыр-оол бо хүннерде Өвүрнүн Торгалыг суурда медпунктуда эмчиниң улуг сестразы болуп ажылдап, кижилерниң кадыкшылы дээш амыр-дыш чок, ак сеткилдии-биле ажылдап чоруур. Оюмаа Шынгыр-оолду Кара-Талдың малчын бригадазында быжыглаан. Ол ай санында малчыннарны ийи удаа эргип-кезип, аарыг кижилерге медицина дузазын өй-шаанда чедирип, янзы-бүрү аарыгларга удур лекция-беседаны номчуп, таныштырып чоруур.

ЧУРУКТА: Оюмаа Шынгыр-оол.
Иван ДАМБАНЫҢ фотозу.

БҮГҮ-НИИТИНИҢ ХЕРЭЭ

○ В. И. Ленин аттыг Совет уруглар фондузунуң Тыва салбыры тургустунган ○

Эртken чылдың октябрь 14 — В. И. Ленин аттыг Совет уруглар фондузунуң төрүттүнген хүнү. Фонд чаштарның салым-чолу дээш күрүнениң сагыш салышкыннарын солуур дээн эвес, солуп-даа шыдавас, мында чугаа чоинуң немелде киришкинниң дугайында болуп турар.

В. И. Ленин аттыг Совет уруглар фондузунуң Тыва салбырының тургустунганы ол дээрге оскүс уругларга болгаш ада-иезининг хайгааралы чок арткан уругларга сагыш салышкынның чаа хевири-дир. Ол айтырыг Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың кошкаш дивес кичээнгейинде. Оон бир херечизи — СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Өскүс уругларның болгаш ада-иезининг азыралы чок арткан уругларның өөредилгезин, кижизидилгезин болгаш материалдыг хандырылгазын үндезинин-биле экижидер дугайында» доктаалы болдур.

Доктаал интернат албан черлерин дүвүредип турган бүгү айтырыгларга харыны берип турар. Чүүн-даа мурнунда уругларның чемненилгезинге, идик-хеп хандырылгазынга чарыгдалдар тодаргай апарган. Ада-иезя чок болгаш ада-иезининг хайгааралы чок арткан уругларның школа-интернаттарының шадын эде көрген болгаш школа-интернаттарның бүгү ажылдакчыларының ажыл төлевирин улгаттырган.

Тывада 11 интернат албан черлери бар. Оларда 1200 хире уруг кижизиттинип турар. Оларның кол нуруузу — өскүстер эвес. Кызылдың школа назыны четпээн уруглар баазынында турар 109 уругнуң чүгле 11-и өскүс, 9 уругнуң ада-иелери ада-не эргезини казыткан, а арткандарының ада-иези бар, ынчалза-даа олар уругларындан ойталаан азы хайгаарал чокка каапкан азы шиптиргеи. СЭКП обкому, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлели интернат албан черлериниң байдалын экижиделинче доктаамал кичээнгейлиг болурун негеп келген. Чырыдыышкын министерствозу 1987 чылда уруглар бажыңнарының школа-интернаттарның амыдырал-байдалын болгаш кижизидилге ажылын, районо болгаш хоороноларның талазындан удуртулганың стилян бүгү талалыг өөренип көргеи. Оон түннелинде уруглар албан черлеринде чаа-чаа нарын айтырыглар тыптып келгени, СЭКП райкомнарының, районоларның (база бүдүрүлгелерни чугаалаан-даа херээ чок) школа-интернатарның негелде-хереглелдеринче кичээнгейниниң кошкаа илерээн.

Уруглардың школа-интернаттарга доктаамал турарын өөренип көргеш, оларның сагыш-сеткил болгаш культурлуг өзүлдезинге ажыктыг болдурары-биле чогаадыкчы коллективтериниң, ДОСААФ-тың спорткомитеттериниң дуза көргүзерин калбартпан. Школа-интернаттарның материалдыг баазазын элээн экижиткен. Ынчалза-даа кол чүүл — школа-интернаттарже хөй-ниитиниң кичээнгейин утландырары чедип алдынмаан. Республиканың чамдык албан черлериниң интернаттарга хамаарыштыр кичээнгейи кошкак хевээр. Ол байдал канчап тургустунуп келгенил? Бирги ээлчегде, уруглар албан черлериниң ажылынче кичээнгейниң кошкавында, а ол дээрге Чырыдыышкын министерствозунуң айтырыгны канчаар тургузуп турарындан хамаарыжыр.

Школа-интернаттарны экономиктиг байдалы эки бүдүрүлгелерге быжыглаар үе келген. Чурукчулар эвилелиниң эгелээшкини-биле өөредилге, кижизидилге албан черлеринге янзы-бүрү дедлгелгелерни организастап, өске-даа культура албан черлери школа-интернаттарны, уруглар бажыңнарын шефке алыр ужурлуг.

База бир чүүл айтырыг — башкылар коллективтиринге чогаадыкчы байдалды тургузары. Райкүүсхомнар, Чырыдыышкын министерствозу интернат албан черлериниң удуртукчуларының курлавырын тургузар талазы-биле шыңгыы ажылдаар херек. Курлавырже хүлээп ап турар башкылар өөредилге албан черлериниң хөй-ниити организацияларындан депшиттирер ужурлуг. Ол чорук интернат удуртукчуларының харысалгазын, организастыг болгаш күүседикти чоруун бедидер. Чырыдыышкын министерствозунуң чанында школа-интернаттарның директорларының чөвүлелиң тургузары чогумчалыг. Ол удуртукчу бүрүзүнүң ажылының ажык-карлыын күштелдирер, оларның чогаадыкчы идепкейлиниге идиг бээр, чүүл айтырыгларны кады шиптирлээр.

Сөөлгү чылдарда интернаттарда башкы кадрларже кичээнгейни улгаттырган. Ам бүгү интернаттарны бедик мергежилдиг башкы кадрлар-биле хандырар арга тургустунган. А кижизидикчилер-биле четчелээриниң айтырыны ам-даа чөптүг шиптирлеттинмейн турар. Кижизидикчилерниң чүгле чартыынган бичии-ле хөй кезии дээди, а 12 хуузу ортумак артемниг. Амгы үеде Чербинин школа-интернатында кадрлар-биле четчелээшкин бөгөй байдалда, ол айтырыг Кызыл-Арыг дузалал школа-интернатта четпес шиптирлеттинип турар. Дүлей уруглар школа-интернадында кижизидикчи кадрлар чедишпес. Оон үнүп болуруның аргазы кандыгыл? Чаңгыс-ла арга бар — Кызылдың башкы училищезининг баазазынга интернат кижизидикчилерни белеткээри.

Республикада өскүс уруглар болгаш ада-иезининг хайгааралы чок арткан уруглар хууда херээн тодарадыр айтырыгларның талазы-биле эртем-шинчилел ажылын кылбайн турар. Ону Кызылдың педагогика институдунуң педагогика болгаш психология кафедразы кичээнгейге алза чоруур. Интернаттар ажылдакчылары бистиң эртемденнериистен методиктиг сүмелерни маңап турарлар. Ном садыгларынтернаттарның дилеглерни тоот көрбейн, мындыда-ла эвээш кээп турар литератураны ол албан черлерине тараттайн турар.

Уруглар бажыңнарынче сагыш салышкын-биле кады школа-интернаттарга болдунар-ла шаа-биле эвээш уруглар киирер сорулга-биле өг-бүленни быжыглаар болгаш оон өзүл орар салгалды кижизидеринче ролюн улгаттырары чүүл. Ол мынаң ада-иелер уругларының кижизидилгезинче кичээнгейни улгаттырар херек. Республикада өг-бүле талазыбиле социологтуг шинчилелдер кылдынмайн турар. Районнар аайы-биле өг-бүленнің составын, хереглелдерин, кижизидилге ажылының талазы-биле бергедээшкиннерни тодарадып, ие херээженнерниң ээлчег ёзугаар ажылдаар аргазын, школа назыны четпээн уруглар албан черлери-биле, амыдырал хандырылга болгаш садыг черлери-биле хандырылгазын өөренип көргеш, өг-бүленің шенелде паспортизациязын чорудары негеттинип турар. Чер-чер Советтериниң күүскомнарынга өг-бүлелер-биле ажыл чорударының хөй-ниити чөвүлелдерин тургусса чогуур.

Өскүс уругларны болгаш ада-иезининг хайгааралы чок арткан уругларның документтилерин долдуруп турарында шын эвес чүүлдер хөй. Кызылдың школа-интернадында 90 уругнуң хууда херектерин хынаарга, чаңгыс-даа шын долдурган документ чок болган.

Республикада кады төрээн өскүс уругларны чаңгыс интернатка тургузарының чуруму сагыттынмайн турар. Угбашкыларны азы алышкыларны аңгы-аңгы интернаттарда тургускулап каан болуур. Ол дээрге өглениишкин болгаш өг-бүле Кодексизин каржызы-биле хажыткандыр. Кады төрээн уругларны чаңгыс интернатка тургузарым Чырыдыышкын министерствозу 1988 чылда боттандырары негеттинип турар. А чер-чер Советтериниң күүскомнары, улус судтары, өске-даа хамаарылгалыг органнар ол уругларның документизин долдурар чурумун шыңгыы сагыпры чүүлда.

Уруглар албан черлериниң түдүүн дургедедир үе келген. Ол дугайын СЭКП ТК-ның Пленумунга база чүүлдап айтыкан.

Садыг министерствозу, Рес-потребсоюз интернат албан черлерни аъш-чем продуктулары-биле хандырарын онза контролга алырынын чүүлдээн ада демдеглээн.

Илеткел соонда конференциянын киржикчилерни саналгалдарын берип, өскүс болгаш ада-иезининг хайгааралы чок арткан уруглар дээш боттарының дүвүрелин илереттинээн аас-кежиктиг чаш назын дээш, бистиң келир үевис дээш фондуну тургузуп турары конкурс амыдыралчы, эки херек дээрзин чугаалап турганнар.

Конференция Тыва салбырның баштаар черинниң даргазынга чырыдыышкын министрининг оралакчызы П. А. МОРОЗОВТУ сонгаан.

Ларисе МОНГУШ.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Телевидение

МАРТ

1. Вторник

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «XXI түс чылче экспедиция». 9.35— XV кышкы Олимпий оюннары. Фигурлуг чуңгулаашкын. Көргүзүглуг чуңгулаашкыннар. XV кышкы Олимпий оюннарының байырлыг хаашкыны. 12.20 — 12.30 —Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — Якут телевидение программазы. 16.20 — Урутларга фильм. «Канчал ёзулуг эр кижи болурул». 17.30 — «Эртем: теория, шенелде, практика. 18.00 — «Мультфильм. 18.10 — «Демократияга өөренип тур бис». Молдав ССР-ниң улус депутаттарының чер-чер Советтеринче сонгулдазар түннелдеринге хажыдыышкыннар дугайында. 18.40 — Богун делегейде. 19.00— XV кышкы Олимпий оюннарының байырлыг хаашкыны. 19.45 — «Театр» журнал редколлегиязы-биле ужуражыышкын. 21.00 — «Үе». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 — «Оркестр чокта». Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 22.30 — Богун делегейде. 22.40 — 23.30 — «Идегелдерниң ийи хүнү». Эстрада ырларының аныяк ыраажыларының «Юрмала-88» конкурузунга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Хоорай болгаш бойдус». Эртемтайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Физика. 10 класс. Лазерлер. 9.05 — Француз дыл. 10.05 — ОПТУ сургууулдарынга .Ниити биология. Дириг амытаннар болгаш бойдус. 10.35: 11.35 — Төөгү. 6 класс. Ортаакы түс чыл мануфактуразы. 11.05 — Француз дыл. 12.05 — В. В. Андреевтиң чогаалдарының концерти. 12.35 — 15.00 — Каталтаан телефильмниң хүндүскү сеансызы. «Кол конструктор». 1-2 сериялары. Чалсарда — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.00 — Телефильмнер программазы. 18.45 — Кызыл телестудиязының программазы. 19.15 — «Тыва черде». Программада: Медээлер. «XIX Бүгү-эвилел партконференциязынга ушкуштур». Соцчарышты организастарынга профэвилелдерниң роль. Профобличөвүлелдиг инструктору О. С. Кара-Сал-биле интервью. «Көскү агитация — пропагандаңың дээштиг хевири». Кызылдың албан черлеринде болгаш будурүлгелеринде көскү агитацияның байдалының дугайында репортаж. 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00—«Тамчыктыг удунар, чаштар!» 20.15 — «..Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 21.00— — «Үе». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40—23.25 — Даштыкы фильм экраны. «Икарның кээп душкени».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 — Медээлер. 18.10 —Ритмиг гимнастика. 18.40 —Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 19.00 — «Көдээниң шагы». 20.00 — 20.15— «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

2. Среда

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Дириг амытаннар дугайында». 9.35 — «Бриллиант хол». Уран-чечен фильм. 11.10 — 11.20 — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 «Нииття ыр удурткчузунуң амыдыралындан үш хоюк». 16.20 — Агроүлетшүрүнүң ажыл-херээ болгаш сагыш човаашкыннары. 17.00 — «Экии, музыка!». 17.40 — «Киржикчилер». Иваново хоорайның такси парыгының директорунга сонгулдаалар дугайында. 18.25 — Бөгүн делегейде. 18.40 — Философия дугайында беседа. 19.25 — Бут бөмбүү. «Комсомольская правда» солунның шаналы дээш сезон маргылдаадары. «Спартак» —«Динамо» (Киев) 21.00 —«Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Павел Нилин. Амыдыралының арыннары. 22.30 — Бөгүн делегейде. 22.40 — 23.25 — Рундаль ордузунда музыка.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Информатиканың болгаш саналга техниказының үндезиннери. 10 класс. Графика редактору-биле ажыл. 9.05 — Немец дыл. 10.05 — ОПТУ сургууулдарынга. Астрономия. Ай. 10.35; 11.35 — Нииття биология. 9. класс. Кижиниң тывылганы. 11.05 Немец дыл. 12.05 — «Икарның кээп душкени». Уран-чечен телефильм. 13.45 — «Бойдус-биле чаңгыс аай». Телефильмнер. 14.25 — Медээлер. 14.35 — 15.45 — «Баштайгы өөрүшкүлер». 1-ги кезээ — «Онза чай». 4-кү сериязы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — В. Сологуб. «Уян түрктен халап». Кызыл хоорайның аныяк көрүкчүлер театрының шинзи. 19.15 — «Азия төвү». Үйдүрүлгеде: Медээлер. «СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». Архангельск хоорайга чурталга бажыңнарын үлеп турда социал чөп чорук дугайында теманың уланчызы. 20.45 —«Чаңы назын ырлап, танцылап тур». 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 23.45 — Театр, кино, телевидение музыказы. Композитор Э. Артемьев.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 —«Музыкалыг киоск». 18.45 — «Акы-дүнмалышкы чоруктуң азбуказы». Телековүрүг. ССРЭ — БҮР. 20.00 —20.15 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!».

3. Четверг

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Экии, музыка!». 9.15 — «Киржикчилер». 10.00 — Медээлер. 10.10 — 11.40 — «Арыг фиалкалары». Уран-чечен фильм. 15.25 — Медээлер. 15.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.45 — Музыка чогаалдарының шыгкамыры. П. Чайковскийниң, Д. Шостаковичиниң, Б. Бартоктуң, Дж. Гершвинниң чогаалдары. 16.35 — Болгарияның национал байырлалы. Турк культанышкындан хосталганындан бээр 110 чыл болган оюнга. «Россия-биле кады». 17.20— «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 18.05 — «Кижи болгаш хоойлу». ССРЭ прокуратуразының албан черлеринде эде тургустунуушкун дугайында. 18.35 — «Школа: эде тургустунуушкунуңуң нарын айтыыглары». СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң киржикчилериниң чугаазы .18.50 — Поэзия минуталары. 18.55 — Фестивальдар. Конкурстар. Концерттер. 19.35 — — Богун делегейде. 19.55 — ТТ экранында эң баштай. «Юлия Вревская». Уран-чечен фильм. 1-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Юлия Вревская». Уран-чечен фильмниң 2-ги сериязы. 22.55 — 23.10 — Богун делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Док. фильм. 8.35; 9.35 — Нииття биология. 10 класс. Генетика деп чүл? 9.05 — Испан дыл. 10.05 — ОПТУ сургууулдарынга. ЭДЧ-ниң төөгүзү. 10.35; 11.35 — Л. Н. Толстой. «Дайын болгаш тайбың». Романның чогааттынган төөгүзү. 9 класс. 11.05 —Испан дыл. 12.05 — «Директор болурунга экзамен». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 13.25 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 14.05 — Медээлер. 14.15 — 15.20 — «Баштайгы өөрүшкүлер». 2-ги кезээ — «Онза чай». 5-ки сериязы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Шыяанам». «Алдын аът». Индий улустуң тоолу. 18.35 — Уругларга фильм. 18.55— Медээлер. 19.05 — «Тываның ырлары». ССРЭ Күртелерадиозунуң «Экран» чогаадыкчы каттыжыышкынының музыкалыг телефильминиң баштайгы көргүзүү. Фильмде сыгыт-хөомей күүседикчилери база «Амырак» аас-чогаал ансамбли киржип турар. 19.40 — — Медээлер. 19.50 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Ритмиг гимнастика. 20.45 — «Өөк». Улуг кижилерге мультфильм. 21.00 — «Үе». 21.35— Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—Док. фильм экраны. «Олеңка». 22.25 — 00.10 — Баскетбол. ССРЭ чемпионады. Эр кижилер. 1-ги чер дээш маргылдаа.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — «Күрүненің «Шүмен» деп ыр болгаш танцы ансамблиниң оюн көргүзүү. 18.50 — С. Михалков — «Авонимка». Телеспектакль. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Хөглүг дагаа оглу».

4. Пятница

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — 120 минута». 8.35 — «Кижи болгаш хоойлу». 9.05 —11.30 «Юлия Вревская». Уран-чечен фильм. 1-2 сериялары. Чалсарда (10.10) — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — Эртемден болгаш оон сөзүк Дмитрий Николаевич Ушаков. 16.20 — Латвияның телевидение программазы. 17.10 — «Александр Покрышкин». Телефильм. 18.10 — «Согуушкун». «Нефть болгаш тундра». Экология болгаш соңгу чүктүң байлаан шиңгээдири. 18.40 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Балет артистерниң концерти. 19.55 — «Камера делегейже көрүп тур». 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 23.20 — Кежээки информация-музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00— Эртенги гимнастика. 8.15— «Орус кыш». Док. фильм. 8.35; 9.35 — Төөгү. 4 класс. «Ыдыктыг дайын!». 9.05 — Англи дыл. 10.05 — ОПТУ сургууулдарынга. Төөгү. В. И. Ленин—Октябрьның баштыңчызы. 10.35; 11.35 — Бистиң долгандыр турар делегей 1 класс. Бистиң аваларывыс. 10.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.05 — Англи дыл. 11.55— «Күзүн ээп кээр бис». Уран-чечен фильм. 13.25 — «Сээн сонуургалдарың». Док. фильмнерниң баштайгы көргүзүү. 13.55 — Медээлер. 14.05 — 15.25 — «Баштайгы өөрүшкүлер». 2-ги кезээ—«Онза чай». 6-гы сериязы. 18.05 —Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.35— «Азия төвү». Үйдүрүлгеде: Медээлер. «Фермаларда кыш». «Бот-орулга-чырыга, шынар, ассортимент». 19.05 — Медээлер. 19.15 —«Бүгүлде часкы чечектерни силерге, эргим херээженнер». Бүгү делегейниң херээженнер хүнү март 8-ке тураскаатkан дамчыдылга. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15— «Штраустар өг-бүленниң музыказы». ССРЭ-ниң Күрүненің үлегерлиг симфония оркестриниң концерти. 21.00 — «Үе». 21.35— Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 22.55 —ЧССР артистериниң концерти.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — «Дириг амытаннар дугайында». 19.15 — Улустарның аялгалары. 19.30 — «Амы-тыныг артарынга... турпоход». Эртем-тайылбырлыг фильмниң баштайгы көргүзүү. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

5. Суббота

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 —«Күзеп бодаарынга силерни өөредип каар мен». Уран-чечен фильм. 10.00 — Концерт. 10.45 — Медээлер. 10.55— 11.30 — Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 15.30 — Медээлер. 15.40 —А. Глазунов. № 8 симфония. 16.25 — «Чүден болгаш түге». 16.55 — Черкасскының Күрүненің украин улустуң алдарлыг ниити ырының концерти. 17.25 — «Хар эрип калганда». Мультфильм. 17.35 — Улусчу чогаадылганың «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Кваг-Хир» (Нигерия). 18.05—Кинoафиша. 19.05 — Богун делегейде. 19.25 — ТТ экранында эң баштай. «Күзеп бодаарынга силерни өөредип каар мен». Уран-чечен фильм. 20.55 — Делегейниң херээженнер хүнү Март 8-ке тураскаатkан байырлыг хурал. ССРЭ-ниң күрүненің үлегерлиг Улуг театрындан дамчыдылга. Төөгенде—«Үе». 23.00 — 23.30 —ССРЭ-ниң Күрүненің улустуң танцыларының үлегерлиг ансамблиниң школа-студиязының киржикчилериниң концерти.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Үгулзалап даараарының уран түүлү. 9.05; 11.15 — Итали дыл. 9.35— Н. А. Римский-Корсаков. 10.35 —О. Берггольцтың поэзиязы. 11.45—«Киржи ыры сооңдан чоруп орар». И. Яуземс. 12.05 — Бир чуруктуң музейи. 12.35 — Мультфильм. 12.55 —Л. Бетховен. Концерт. 13.45 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 13.55 — Медээлер. 14.05—15.30 —«Баштайгы өөрүшкүлер». 2-ги кезээ—«Онза чай». 7-ги сериязы. 17.30—Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

17.35— Уругларга фильм. 17.45— «Тыва черде». Программада: Медээлер. «Март 8—Бүгү делегейниң херээженнер хүнү». 18.15 —Медээлер. 18.45 — «Байырлал-биле, эртем херээженнер!».

МОСКВАДАН

19.25 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 19.40 — Бокс. ССРЭ биле АКШ-тың шилиндек командаларының маргылдаазы. 22.30 — «Үе». 23.00 — 01.00 — Баскетбол. ССРЭ чемпионады. Эр кижилер. 1-ги чер дээш маргылдаа.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.30—Медээлер. 17.35 — Э. Григ. «Лириктиг сюита». 17.55 —«Ун». Уран-чечен фильм. 19.25—19.40 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Олар болгаш бис».

6. Воскресенье

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Медээлер. 8.10 —Ритмиг гимнастика. 8.55 — «Спортлото» тиражы. 9.05 — «Будильник». 9.35 — «Совет Эвилелиниге бараан боор тур мен!». 10.35—«Эртенги почта». Музыкалыг программа. 11.05 — «Көдээниң шагы». 12.05 — «Музыкалыг киоск». 12.35 —«Кадышыл». 13.20 — Тоол аалдан келген. «Үш семис кижи». Уран-чечен фильм. 15.00 —А. Пахмутова композиторнуң кежээни. 18.00 —«Делегей панорамазы». 18.45 —Мультфильм. «Ховаганның үжудушкуну» Телефильм. 19.30 — «Ойнаарак». Уран-чечен фильм. (Франция). 21.00 — «Үе». 21.30 — Чиик атлетика. Европа чемпионады. Венгриядан дамчыдылга. 22.30 — Медээлер. 22.35 —23.25 — «Ийи хүнүң идегели». Эстрада ырларының аныяк күүседикчилериниң «Юрмала-88» конкурузунга.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15— Бистиң садывыс. 8.50 — Портреттер. «Баратынский шүлүкчү чүрттан чораан». 9.55 — «Эрудит». «Сылдыс» чыгаш». Школачыларга эртем-тайылбырлыг журнал. 10.55 — Башкының кичээлинче. 1-ги класстың математика кичээлин РСФСР-ниң алдарлыг башкызы С. Н. Лысенкова чорудар. 11.30 — «Делегейни долгандыр». Киноальманах. 12.30 — Экономика билгилериниң эгелери. «Телеэко» журнал. 13.00 — Кайгамчык кижилериң амыдыралы. 14.00 — Коньки спорту. Делегей чемпионады. Эр кижилер. Алма-Атадан дамчыдылга. 15.00 — П. И. Чайковский аттыг делегей конкурузунуң лауреады, РСФСР-ниң алдарлыг артизи Э. Грач. 15.45 —Чиик атлетика. Европа чемпионады. Венгриядан дамчыдылга. 16.25 — Чурттуң театрлары көргүзүп тур. Украинаның Күрүненің И. Франко аттыг үлегерлиг шын театрының фильм-шинзининг баштайгы көргүзүү. «Конотоптуң шулбузу». 18.00 — Коньки спорту. Делегей чемпионады. Эр кижилер. Алма-Атадан дамчыдылга. 19.00 — Мультфильм. 19.10— Музыкалыг телеабонемент. «Орус романс». 20.05 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.20 —«Прагага денизин-ле ынак мен». К. Готтуң киржилгези-биле музыкалыг телефильм. 21.00 —«Үе». 21.30— «Киттер чоруп турда». Уран-чечен телефильм. 22.45—23.35 — Чиик атлетика. Европа чемпионады. Венгриядан дамчыдылга.

Кино

МАРТ 1-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Должники смерти» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, «Короткое замыкание» 16.50, 19.00 (узаткан) шактарда, бичии залга: **Мультсборник** 10.30, «Тарзан» 12.00, 14.00, 16.00, 18.20, 20.20 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник 163» 11.20, 13.10, «С чертями не шутят» 9.30, 14.40, «Твоё последнее танго» 16.30, 18.40, 20.50 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Залив счастья» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Полёт над гнездом кукушки» 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: «Сокровища византийского купца» 18.00, 20.00 шактарда.

«ТЫВА АВТОТРАНС» КАТТЫЖЫЫШКЫННЫҢ ӨӨРЕДИЛГЕ-КУРС КОМБИНАДЫ үшкү класстың «ВС» категориязының чолаачыларын тыва дылга башкылап өөредирип-биле курсантылар чыып эгелээн.

Өөренириниң хуусаазы 5 ай. Кичээлдер февраль 20-де эгелээр.

Бистиң адресивис: Кызыл хоорай, Шевченко кудумчузу, 113-А.

Аграр

Республикага дүне 27—32, хүндүс 17—22, чамдык черлерге 35—40 градус чедир соор. Соңгу-чөөн угланышкынның хаттың дургени 5—10 метр.

Кызылга дүне 30—32, хүндүс 19—21 градус соор. Дүне хар чагбас, хүндүс бире булуттаар, көстүрү эки.

• • •

САДЫГ МИНИСТЕРСТВОЗУНУҢ МАТЕРИАЛ-ТЕХНИКТИГ ХАНДЫРЫЛГА КОНТОРАЗЫНГА склад эргелекчизи, кладовщик, материалдыг бөлүктүң бухгалтери, склад ажылдакчызы керек. Шалыңны шак-үе барымдаалап шаналдыг төлевир ёзугаар бээр.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Депутат кудумчузу, 2-А, телефоннары— 2-67-71, 2-66-90.

ПРОФЭВИЛЕЛДЕРНИҢ БОТ-ТЫВЫНГЫР УРАН ЧҮҮЛ БАЖЫҢЫ республиканың кино сонуургактарын «Бойдус — бистиң ниитя бажыңывыс» деп киноконкурска киржиринче чалап тур.

Киноның темазы: тыва бойдустуң каас-чараазы, үнүп болгаш дириг аяытаннар камгалалдыг, хоорайларда болгаш суурларда, парктарда болгаш камгалалдыг черлерде экологтуг байдал, төтөглелекчилер-биле демисел боон болур.

Конкурска 5-тен 10 минута чедир үнер өңнүг болгаш ак-кара кинофильмнерни хүлээп алыр. Фильмниң авторларының дугайында медээни тускай хапка сугар, анаа сюжеття тайылбырлап бижир. Чагаа хаптарын конкурсту эрттирсенинниң болгаш тнилекчилерни илеретккен соонда ажыдар.

Конкурстуң тнилекчилеринге дипломнарны болгаш шаннадарны тургускан: биргизи шаннал — 250 рубль, ийиги — 100 рубль, үшкү ийи шаннал — 50-50 рубль. Мактал шаннадлы база тургузар.

Конкурска киргең фильмнерни 1988 чылдың октябрь 1-де көргүзер.

Консультацияларны болгаш киноматериалдарны Профэвилелдериниң бот-тывынгыр уран түүл бажыңындан алыр. Адреси: Кызыл хоорай, Дружба кудумчузу, 25.

ПҮР АЖЫЛ-АГЫЛЫҢ ЧЕРБИДЕ ЫЯШ БЕЛЕТ-КЭЭР ПУНКТУГА ажылдаары-биле улуг бухгалтер керек. Квартира-биле хандырар. Хөй чылда ажылдааны дээш шаннал бээр. 26 ажыл хүнүг шөлээ бээр болгаш үш чыл болганда, 24 ажыл хүнүг немелде шөлээни бээр.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Правобережная, ыяш-үлетпүр ажыл-агыйы.

САДЫП АЛЫКЧЫЛАРЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

КЫЗЫЛДЫҢ ҮЛЕТПҮР БАРААННАР САДЫ альпах, атлас пөстерден кылган национал тон садып алырын күзээннерден чагыгны хүлээп ап турар.

Айтырыгларны үлетпүр бараанар садының садыг кылдызынден тодарадыр. телефону—3-25-42.

• • •

УЛУГ-ХЕМ ЫЯШ-ҮЛЕТ.

Адресивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузут килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериянын 3-43-41, солун кедбейи баргаанда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 24637 экз. Солуннуң индекизи 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Чагыг № 2671. ТС—00625.